DIMITRIE CANTEMIR

OPERE

SCRIITORI ROMÂNI
EDITURA MINERVA
Bucureşti, 1977

DIMITRIE CANTEMIR

SISTEMUL SAU ÎNTOCMIREA RELIGIEI MUHAMMEDANE

Traducere, studiu introductiv şi comentarii de
VIRGIL CÂNDEA

VOL I.

297
C19

BIBLIOTECA UNIVERSITARĂ «GH. ASACHI» IAŞI

354.810

SCRIITORI ROMÂNI
EDITURA MINERVA
Bucureşti, 1977

V 88
5 V/04

STUDIU INTRODUCTIV

Din moştenirea literară a lui Dimitrie Cantemir, cultura românească a fost pînă acum lipsită tocmai de scrierea care întregea faima de orientalist a învăţatului principe: *Sistemul religiei muhammedane*. Lucrarea, scrisă în latină, dar publicată în limba rusă la Petersburg, 1722, trebuia să reprezinte volumul IV din ediţia proiectată de C. Negruzzi şi M. Kogălniceanu în 1838, şi anume în traducerea, din ruseşte, a celui dintîi[1]; după cum se ştie, acea ediţie nu a fost realizată. Ediţia Academiei Române din 1872—1901 n-a cuprins *Sistemul* în cele opt volume ale sale; Gr. Tocilescu voia, probabil, să publice (împreună cu o traducere românească) prima formă, latină, a cărţii. Dar cea mai mare parte a manuscrisului autograf (atît cît se păstrase) rămăsese necopiată în Arhiva Ministerului rus al Afacerilor Străine[2]. Astfel, timp de peste două secole şi jumătate, această scriere cantemiriană n-a fost accesibilă specialiştilor necunoscători ai limbii ruse, iar în ultimii cincizeci de ani, numai prin rezumatele sumare ale lui Ştefan Ciobanu (1925)[3], P. P. Panaitescu

---

[1] V. prospectul acestei ediţii în *Albina românească* din 15 decembrie 1838, nr. 99, p. 426—427.

[2] Gr. Tocilescu declară în raportul său asupra cercetărilor întreprinse în Rusia că a văzut *întreg* manuscrisul latin al *Sistemului (Curanus)* format din 126 (recte: 128) file; el nu a luat însă decît copia primelor 30 de file, în prezent ms. lat. 76 al Bibliotecii Academiei, f. 39—100 (*Analele Societăţii Academice Române*, 11 (1879), secţ. I, p. 47, 54, 56, 59).

[3] *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secţiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 414—422.

(1958)[4] și M. Guboglu (1960)[5], sau prin traducerea lui I. Georgescu după versiunea scurtă a lucrării *Despre Coran* (1927)[6].

Sistemul religiei muhammedane este, așadar, singura operă majoră a lui Cantemir al cărei text integral nu a fost pînă acum tradus și publicat la noi. Publicarea lui încheie opera de editare a scrierilor cantemiriene în țara noastră, de restituire a acestor scrieri culturii românești.

Cercetătorul care a avut curiozitatea să parcurgă, fie și parțial, textul rus al cărții și-a explicat, desigur, ezitările specialiștilor în fața întreprinderii unei versiuni românești : dimensiunile operei (peste 400 de pagini in—4° mare), rusa dificilă de la începutul secolului al XVIII-lea, stilul greoi, cu pretențioase întorsături savante. La procurarea și traducerea manuscrisului latin, văzut de Tocilescu, n-a reflectat nimeni[7]. Versiunea românească a *Sistemului*, a rămas, așadar, un simplu deziderat, adeseori exprimat[8]. Dificultățile studierii textului au lăsat fără răspuns și numeroasele întrebări privind scopul, alcătuirea, izvoarele și valoarea lui, probleme pe care încercăm să le rezolvăm în cele ce urmează.

I. TRILOGIA ISLAMOLOGICĂ A LUI CANTEMIR : RELIGIA MAHOMEDANĂ. DESCRIEREA INSTITUȚIILOR ȘI ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN

Primirea lui Cantemir între membrii Academiei din Berlin la 11 iulie 1714 a activizat negreșit realizarea programului de lucru științific care trebuia să justifice prețuirea acordată învățatului moldovean în Rusia sau Prusia. Știm din studiile publicate în ultimii ani[9] că recomandarea

[4] *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 216—218.
[5] *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în *Studia et acta orientalia*, 3 (1960), p. 154—156.
[6] Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran*. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întîi tălmăcit și tipărit în românește de Ioan Georgescu, profesor la Liceul „Mircea cel Bătrîn" din Constanța. Cernăuți, Editura revistei *Analele Dobrogei*, 1927. 57 [—59] p. (extras din *Analele Dobrogei*, 7, 1927, p. 67—121).
[7] În 1958 P. P. Panaitescu credea această versiune pierdută : „Forma definitivă și completă în latinește, după care s-a făcut traducerea rusească, nu s-a păstrat între hîrtiile lui D. Cantemir, în orice caz ea nu se găsește în copiile alcătuite pentru Academia Română" (*op. cit.*, p. 212).
[8] V., de ex., M. Guboglu, *loc. cit.*, p. 156, n. 3 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 216 : „O traducere românească a acestei cărți se impune pentru știința românească de azi".
[9] M. Șesan, *Dimitrie Cantemir academician*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 38 (1962), nr. 5—6, p. 507—511 (recomandarea a fost trimisă de baronul Heinrich Friedrich von Huyssen, cărturar și diplomat de origine

principelui către noua Societate a erudiților berlinezi era întemeiată pe reputația sa de orientalist. Calea pe care s-a răspîndit această reputație nu e greu de reconstituit. Cantemir era la Constantinopol un obișnuit al ambasadorului rus Petru A. Tolstoi, probabil prima filieră prin care informații despre întinsele sale cunoștințe privind lumea orientală și mai ales realitățile otomane au ajuns la Moscova. După episodul de la Stănilești, Petru cel Mare l-a adoptat pe Cantemir ca pe un specialist în materie. Cărturarii din anturajul împăratului au putut apoi afla despre continuitatea preocupărilor sale privind istoria turcă și civilizația islamică.

Informarea lui Petru în aceste domenii era, pentru Cantemir, un mijloc de a-și dovedi capacitatea și utilitatea de expert în probleme otomane, dar, negreșit, el se străduia în același timp să îndrepte atenția țarului spre o zonă în care interesele Moldovei erau mult mai urgente decît ale Rusiei.

Cantemir cunoștea folosul scrisului nu numai pe plan intelectual, dar și ca mijloc de afirmare personală în continua goană după faimă a omului modern[10], la care se adăugau propriile-i planuri ca om politic. Intenția lui de a-și expune erudiția și experiența musulmană și otomană într-una sau mai multe lucrări data, fără îndoială, din anii săi constantinopolitani : documentația pe care o va folosi în timpul activității în Rusia era veche și sistematică. Începuse el, pînă în 1714, elaborarea acestor cărți ? Planul și probabil prima lor formă existau la acea dată, de vreme ce, în cunoscuta scrisoare către un academician din Berlin, el anunță că a pregătit nu numai „un rezumat al istoriei turcești pe care am vrut s-o denumesc *Creșterea curții otomane* și o am în mînă chiar acum", ci și un *De turcarum iurisdictionibus, moribus, palatii institutionibus, dogmatibus exercituumque moribus, necnon de bassalatuum numero et officialibus opusculum*[11]. Este prima oară cînd Cantemir vorbește despre scrieri ce vor înfățișa *istoria, religia, instituțiile și organizarea* Imperiului otoman.

germană de la curtea lui Petru I, lui Daniel Ernst Jablonsky, cunoscut episcop și predicator reformat, secretar al Secției literare-orientale a Academiei din Berlin) ; cf. și E. T. Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în *Studii*, 22 (1969), nr. 5, p. 840—844 ; P. P. Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11 (1973), nr. 4, p. 651—652.
[10] V. Cândea, *Studiu introductiv*, la D. Cantemir, *Opere complete*, vol. 1 *(Divanul)*, București, 1974, p. 24—25.
[11] *Neuer Bucher Saal der gelehrten Welt*, 1714, 4, p. 378, apud Ovid Densusianu, *Notițe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în *Revista critică-literară*, 2 (1894), p. 66—67.

Indiferent de forma în care aceste scrieri se aflau în 1714 — primă redactare, succintă, sau simplă documentație —, Cantemir trece la elaborarea lor și, în 1716, încheie *Istoria Imperiului otoman (Incrementa atque decrementa Aulae othomanicae)*, în care își anunță însă intenția de a scrie o altă carte despre religia, instituțiile și organizarea acestui stat [12].

Este *Sistemul religiei muhammedane*, lucrare ce trebuia, în intenția autorului, să cuprindă două părți: una tratînd despre doctrina islamică și cultura pe care a generat-o ea, alta înfățișînd organizarea și instituțiile principalului stat musulman, Imperiul otoman. Cantemir se referă la această lucrare sub titlul ei complet *De muhammedana religione, deque politico musulmanae gentis regimine* [13]. *Sistemul* reprezintă prima ei parte, tomul I al ediției ruse publicate la Sankt-piterburh în 1722; la partea nescrisă, care trebuia să ocupe tomul al II-lea, autorul trimite sub titlul *De regimine othomanidum politico* [14], *De regimine Othmani imperii* [15], sau simplu *De regimine* [16].

Analizăm mai departe structura și cuprinsul *Sistemului*. Cum trebuia să arate partea nescrisă, *Despre guvernarea otomană*? Asemenea, firește, altor lucrări cu acest subiect, unele contemporane și cunoscute lui Cantemir, ca aceea a lui Sir Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1666), sau a lui F. Pétis de la Croix, *Etat general de l'Empire Othoman par un solitaire turc* (Paris, 1695), lucrări care i-ar fi putut servi de model, asemănătoare altora — numeroase — mai tîrzii, ca *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* (2 vol., Viena, 1815) a lui J. von Hammer.

Planul acestei cărți este greu de stabilit după titlurile celor 18 capitole la care Cantemir face referințe. În raport cu prima parte *(Sistemul)* care se încheie cu cîteva capitole despre științele și artele Islamului, partea a doua ar fi trebuit, logic, să continuie cu descrierea învățămîntului, a

[12] V., de ex., D. Cantemir, *Operele*, vol. III *(Istoria Imperiului Otoman)*, trad. I. Hodoș, București, 1875, p. 209, nota 8 și p. 302, nota 100.

[13] Ms. autograf, f. 5v; *Sistemul*, p. 8d: *Despre religia muhammedană și despre cîrmuirea politică a poporului musulman.*

[14] Ms. autograf, f. 105.

[15] *Ibidem*, f. 110v, 112.

[16] *Ibidem*, f. 112v. În *Sistemul* întîlnim titlurile: *Despre administrația politică* (p. 231); *Despre conducerea politică otomană* (p. 231); *Despre guvernarea Imperiului otoman* (p. 347, 366); *Despre guvernarea otomană* (p. 361, 365, 366). De observat că pentru cantemirologi lucrarea reprezintă „a treia carte compusă de Cantemir în această serie de scrieri despre Islam și Imperiul otoman" (P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pièrre le Grand*, în *Revue des études slaves*, 6 (1926), p. 253).

educației, a moravurilor, a instituțiilor religioase și politice, viața de curte, administrația, dar, firește, ordinea în care grupăm capitolele menționate de autor este cu totul ipotetică [17]:

Despre învățătura civică și morală a otomanilor (p. 361) = *De disciplina othomanidum civili ac morali* (f. 110v).
Despre moravurile și înclinarea firească din copilărie (p. 365) = *De moribus ac indole huius gentis* (f. 112).
Despre hainele turcești (p. 257).
Despre judecata [și dreptatea] muhammedană (p. 210, 227).
Despre știința *ilabiet* (p. 366).
Despre jurisprudență (p. 360, 366).
Despre legiuitori (p. 220).
Despre clerici (p. 32).
Despre djeamiile lor (p. 179).
Despre vakuful djeamiilor (p. 185).
Despre sultan (p. 270).
Despre măritișul sultanelor și al fiicelor de sultan (p. 264—265).
Despre țiitoarele sultanului (p. 281).
Despre instrucția lor militară (p. 142, 220) = *De disciplina eorum militari* (f. 87v).
Despre război (p. 282).
Despre modul muhammedan de a încheia [și încălca] pacea cu creștinii (p. 223, 231, 235).
Despre ambasadorii ce se află pe lîngă Poarta otomană (p. 253).
Despre orașe și flotă (p. 359).

Cantemir urma, așadar, să completeze *Sistemul* cu partea *Despre guvernarea otomană*. Ne vine greu să credem că, după imprimarea celui de-al doilea tom cuprinzînd această lucrare, tom anunțat de altfel [18], autorul n-ar fi continuat cu editarea versiunii ruse a *Istoriei Imperiului otoman*, versiune care, după cum știm, fusese pregătită concomitent cu *Sistemul* [19]. Ea ar fi întregit, astfel, opera de orientalist a lui Cantemir

[17] Notăm locurile unde capitolul este menționat în *Sistem* (pagina) sau în manuscrisul latin (fila); titlurile în limba latină nu pot fi date peste tot, deoarece o bună parte din textul manuscrisului autograf s-a pierdut.

[18] *Sistemul*, Sankt-piterburh, 1722, p. 379, se încheie cu mențiunea: „Sfîrșitul tomului întîi".

[19] P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pièrre le Grand*, în *Revue des études slaves*, 6 (1926), p. 250: în 1721 Petru însărcinase pe rectorul Academiei din

despre Islam şi Imperiul otoman, operă care, definitivată şi editată, ni s-ar fi înfăţişat foarte probabil ca o *trilogie* cuprinzînd, într-o ordine logică, un volum despre doctrina musulmană, al doilea despre organizarea şi instituţiile Imperiului otoman şi al treilea despre istoria ascensiunii şi decadenţei acestui imperiu.

Monumentul are proporţiile şi economia interioară capabile să organizeze o erudiţie şi o experienţă puţin obişnuite pe atunci, să ateste înaltele merite ştiinţifice ale autorului, să îndrume către un program politic — zdrobirea puterii otomane — argumentat doctrinar, în numele credinţei creştine, umanitar, pentru eliberarea atîtor popoare asuprite, dar şi prin oportunitate — slăbiciunea militară şi instituţională a Porţii. Raţiunile operei de orientalist a lui Cantemir erau, aşadar, multiple şi subsumarea lor *marii idei* a principelui, *eliberarea poporului său de sub dominaţia otomană*, este evidentă, ca şi în cazul celorlalte scrieri alcătuite în anii săi de lucru ştiinţific din Rusia.

Rolul pe care Petru I l-a avut în editarea versiunii ruse a *Sistemului* sau în pregătirea unei versiuni similare a *Istoriei Imperiului otoman* şi declaraţiile complezente, de circumstanţă, ale lui Cantemir în ediţia din 1722[20] au acreditat o motivare comodă pentru opera de orientalist a cărturarului nostru: ea ar fi fost datorată îndemnului sau chiar cererii exprese a înaltului său protector[21]. Dar nu numai imposibilitatea de a vedea în Cantemir un autor dirijat, ci alte puternice argumente contrazic o asemenea explicaţie a creaţiei sale ştiinţifice: documentaţia strînsă intenţionat încă din timpul cînd se afla la Constantinopol; informaţiile transmise Academiei din Berlin în 1714 despre lucrările sale orientale deja redactate în prima formă; ordinea alcătuirii şi soarta scrierilor lui. Dacă Petru I ar fi fost la originea acestor scrieri, este ciudat faptul că între 1716 (data încheierii *Istoriei Imperiului otoman*) şi 1721 ţarul nu ia iniţiativa traducerii şi publicării unei opere pe care ar fi avut privilegiul — rar în Europa vremii — să o poată patrona,

Moscova, aşadar Teofilact Lopatinski, să asigure traducerea *Istoriei* în limba rusă; acesta încredinţase lucrarea unui elev al său, Dimitrie Grozin, care ar fi şi terminat-o, înfăţişînd-o ţarului; Friedrich Christian Weber, rezidentul ducatului de Braunschweig, relata că versiunea rusă ar fi fost chiar imprimată (*Mémoire pour servir a l'Histoire de l'Empire Russien sous le regne de Pièrre le Grand*, vol. I, La Haye, 1725, p. 324); v. însă pentru această confuzie P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, p. 170.

[20] *Sistemul*, p. 6d—7d (*Precuvîntare către cititor*).

[21] Ştefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secţiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 412—413; P. P. Panaitescu, *D. Cantemir, Viaţa şi opera*, p. 213 (carte „cerută de nevoile politicii lui Petru cel Mare").

fiind alcătuită în imperiul său, de un cărturar şi un principe prieten. Dacă războiul din Caucaz (1721) ar fi fost la originea *Sistemului* care trebuia, aşadar, să înfăţişeze civilizaţia musulmană lui Petru şi ofiţerilor lui, ca un fel de *Guide bleu* pentru Iranul timpului, autorul s-ar fi limitat negreşit la cultura persană, la doctrina şiită, şi ar fi scris tocmai capitolele *Despre guvernare* la care face atît de frecvent referinţe în carte, iar nu partea teologică, doctrinară.

În realitate numai ediţia rusă din 1722 a *Sistemului* trebuie asociată cu o cerere a lui Petru. În ajunul campaniei din Persia, Cantemir avea redactate două scrieri despre lumea în care pătrundeau oştile împăratului. Bun prilej pentru traducerea în rusește, publicarea şi difuzarea acestor scrieri. Aşa se explică versiunile rapid executate (de doi traducători diferiţi, Grozin şi Ilinskii) a *Istoriei Imperiului otoman* şi a *Sistemului*, precum şi editarea — împotriva avizului Sfîntului Sinod — a lucrării din urmă. În orice caz, sarcina „propagandei" campaniei din Persia revenea cărturarului român, care purta şi grija tipografiei — cu caractere arabe — necesară proclamaţiilor împăratului către populaţia din teritoriile ocupate[22].

Dar ediţia din 1722 a *Sistemului* nu justifica scrierea însăşi care răspundea, desigur, altor intenţii ale autorului. Ea ar fi putut, cel mult, inaugura seria — niciodată realizată — a publicării *Operelor* lui Cantemir în Rusia. De-a lungul întregii epoci a lui Petru — şi după ea — contribuţiile islamologice ale lui Cantemir nu s-au bucurat de atenţia specialiştilor celor mai calificaţi să le judece, tocmai pentru că dispuneau de manuscrisele originale[23]. Iată pentru ce Antioh Cantemir avea să lanseze abia în Anglia opera părintelui său, facilitînd astfel cunoaşterea ei şi în culturile franceză, germană, italiană şi general europeană ale veacului al XVIII-lea. Iată şi pentru ce *Sistemul religiei muhammedane* cunoaşte de-abia acum, la un sfert de mileniu după alcătuirea lui, prima ediţie ştiinţifică.

II. STRUCTURA ŞI CUPRINSUL „SISTEMULUI"

Sistemul cuprinde şase cărţi asupra ordinei cărora autorul a ezitat, după cum constatăm din compararea autografului latin cu versiunea definitivă rusă. Structura la care s-a oprit Cantemir este una aşa-zicînd

[22] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 220.

[23] Este semnificativă, în acest sens, absenţa lui Cantemir din lucrarea clasică a lui V.-V. Barthold. *La découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947 (v p. 233 şi urm., despre opera orientalistă promovată de Petru cel Mare).

clasică: o întîlnim în scrierile autorilor musulmani care au înfăţişat doctrina şi tradiţiile Islamului şi, desigur, sub această influenţă, în lucrările europene cu aceeaşi temă. Este o structură logică, împăcînd exigenţele istoriografice cu cele didactice: după viaţa Profetului, asemenea lucrări înfăţişează izvoarele doctrinei (*Coranul*, apoi tradiţia sau obiceiul, *sunna*, aşadar „spusele" Profetului şi tovarăşilor lui, *ḥadîth*) şi articulaţiile ei: teologia, eshatologia, *shahāda*, „cei cinci stîlpi ai Islamului", cu tot ceea ce decurge din aceste cinci „condiţii" ca norme de viaţă, statut personal, ritual şi instituţii (circumciziune, căsătorie, înmormîntare, post etc. şi „legea" sau jurisprudenţa — *fiḳh*). Urmează ascetica (ordinele de dervişi), ereziologia sau sectologia, apoi sistemul doctrinar derivat (ştiinţele şi artele).

Cantemir urmează în linii mari acest fir al expunerii. Planul său — uşor de examinat după sumarul aşezat la începutul lucrării — comportă însă cîteva observaţii. Astfel, cartea a III-a (*Despre „Apocalipsul" muhammedan*) nu-şi are locul firesc înaintea celei *Despre teologia muhammedană* (a IV-a). De aci repetiţia: problema eshatologică este reluată în această a IV-a carte, cap. 16 şi 17. În autograful latin partea echivalentă (*Prorociri sau oracole revelatoare ale pseudoprofetului Muhammed despre cele ce se vor întîmpla înainte de trecerea acestei lumi*) era aşezată la sfîrşitul lucrării. Tot aşa, este evident că autorul reflectase la un alt loc pentru cartea a V-a (*Despre religia muhammedană*) introdusă printr-o *Precuvîntare* cu explicaţii şi apeluri la clemenţa cititorului, obişnuite la începutul unei lucrări. Originalul latin al acestei cărţi s-a pierdut, iar locul pe care îl ocupase în manuscrisul autograf (după cartea *Despre teologia muhammedană*, numerotată acolo drept a II-a) nu este relevant pentru intenţiile autorului, dar în mod evident ne aflăm în faţa unei noi articulaţii a lucrării însăşi care a fost, probabil, concepută în două secţiuni: *Despre Curan* şi *Sistemul religiei muhammedane*, ale căror titluri ni s-au păstrat deopotrivă în autograful latin. Ambele titluri au desemnat şi opera însăşi, primul versiunea latină (*Curanus*, înainte de salutul către cititor), al doilea versiunea definitivă rusă.

Ezitările pe care autorul le vădeşte în structura cărţii apar şi în gruparea capitolelor pe cărţi. Primele cinci sînt unitare şi relativ echilibrate ca întindere, după exigenţele expunerii unei teme precise: I (12 capitole), II (6 capitole), III (10), IV (21), V (15). Din cartea a VI-a (41 capitole) se puteau desprinde, respectînd criteriile anterioare, încă trei (*Despre secte*, *Despre erezii* şi *Despre ştiinţe*), în continuarea primei părţi care înfăţişa ceremoniile nunţii şi înmormîntării şi principalele sărbători.

Aceste neajunsuri pe care, foarte probabil, cititorul contemporan lui Cantemir nici nu le-a observat, nu împietează asupra celor două calităţi fundamentale ale operei: mai întîi, caracterul ei sistematic, capacitatea de a înfăţişa în liniile fundamentale doctrina şi bazele civilizaţiei islamice. Cu retuşările impuse de progresul islamologiei moderne, cartea permite şi cititorului de azi să obţină o viziune completă, autentică, asupra credinţei propovăduite de Mahomed, a cugetării, obiceiurilor şi culturii pe care a generat-o această religie. A doua calitate a cărţii este cursivitatea şi accesibilitatea ei, rezultate din ştiinţa autorului de a înfăţişa atractiv o informaţie aridă, interesînd un număr limitat de cărturari. Alternînd elementele doctrinare sau descriptive cu judecăţi şi amintiri personale, anecdote sau tradiţii, referinţe livreşti sau folclorice, Cantemir dă scrierii sale o savoare particulară, care ne explică succesul ei imediat, ca şi iniţiativa unui cărturar de mai tîrziu, Sofronie Vraceanski, de a o traducere în bulgară, în intenţia unui cerc larg de beneficiari.

III. GENEZA „SISTEMULUI"

1. Perioada redactării

Sistemul religiei muhammedane ni s-a păstrat în trei forme: una scurtă, în limba latină (*Curanus*); altă redactare amplă, de asemenea în latină; versiunea definitivă rusă rezultată din traducerea, resistematizată, a celei de-a doua redactări.

Manuscrisele versiunilor latine datează din 1718—1719. În *Curanus*[24] Cantemir alege, pentru o exemplificare, data de *10 ianuarie 1719*; e probabil că începuse să scrie la sfîrşitul anului 1718. Tot aşa, 1719 este citat puţin mai departe, drept corespunzător anului 7227 de la facerea lumii. Cantemir continuă, în acelaşi an, redactarea în latină a formei dezvoltate.

În alcătuirea *Sistemului* trebuie, aşadar, distinsă perioada de gestaţie lentă a proiectului, începînd, poate, chiar din anii constantinopolitani ai principelui şi pînă la încheierea *Istoriei Imperiului otoman*[25], de perioada redactării, după 1718 cînd încheie *Evenimentele Cantacuzinilor şi Brîncovenilor* şi înainte de 1720 cînd scrie *Loca obscura in Catechisi*[26]. Autorul

[24] Ms. autograf, f. 21 şi 22v; trad. I. Georgescu, cit. *supra*, f. 35 şi 37.
[25] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, p. 212—213.
[26] *Ibidem*, p. 260.

însuși declară în autograful formei a doua: „anul de față este de la nașterea Mîntuitorului lumii, Domnul nostru Iisus Hristos, 1719" [27]; „de la Muhammed pînă acum se numără 1133 de ani lunari" [28]; „anul de față e de la Hristos Mîntuitorul 1719, de la fuga lui Muhammed 1132, iar de la facerea lumii 7227" [29]. Este probabil că versiunea latină a cărții a fost încheiată în 1719. Versiunea rusă, începută tot în 1719 [30] și a cărei publicare a fost grăbită de începerea campaniei lui Petru cel Mare în Caucaz (1722—1723), era gata în vara lui 1721, pentru că pînă la 30 octombrie acel an Sinodul prezentase deja lui Cantemir obiecțiile sale de fond și autorul răspunsese la ele [31]. Și *Sistemul* este, așadar, o lucrare scrisă repede [32], în răgazul lăsat de îndeletnicirile politice sau gospodărești și anume, între *sfîrșitul anului 1718 și vara 1721.*

2. Izvoarele „Sistemului"

Reconstituirea laboratorului cantemirian din perioada redactării *Sistemului* nu este un simplu exercițiu de istoriografie literară ci, mai ales, mijlocul sigur de a evalua erudiția orientală a autorului, familiaritatea lui cu doctrina, cultura și instituțiile islamice. *Indicele de autori și opere* al ediției de față nu se confundă, cum am putea crede, cu *bibliografia lucrării,* cu cărțile pe care Cantemir le-a consultat cînd își elabora opera. Din propriile-i mărturisiri știm că lucrul său științific în Rusia s-a desfășurat în condiții dificile, datorită lipsei cărților de care avea nevoie: „Trăiesc acum într-un loc unde nu numai că sînt foarte depărtat de arabi, dar nu e nici umbră de vreo învățătură mai înaltă și unde nu auzi nici măcar din nume de vreo bibliotecă completă, departe de a putea găsi ceea ce cauți" [33]. Tot așa „în acest stat rus bine cinstitor —

[27] Cînd G. Vișniovski redacta *Lauda* închinată lui Cantemir (noiembrie 1719), traducerea rusă era în curs de redactare în vederea publicării.
[28] *Sistemul*, cartea I, cap. 9, p. 22 și nota 118.
[29] *Ibidem*, cartea a III-a, partea a II-a, art. 10, p. 78 și nota 320.
[30] *Ibidem*, cartea a IV-a, cap. 6, p. 101 și nota 406.
[31] Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 522—525, doc. LXVIII—LXIX (decizia Sinodului și răspunsul lui Cantemir); P. Cernovodeanu, A. Lazea și M. Caratașu, *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în *Studii*, 26 (1973), nr. 5, p. 1042—1043, nr. 9 (scrisoarea lui Cantemir către A. V. Makarov din 30 octombrie 1721).
[32] Repede, ca multe din scrierile lui Cantemir, v. studiul nostru introductiv la *Divanul* (D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I, p. 26 și nota 26).
[33] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, ed. I. Hodoș, vol. I, p. 237, nota 50.

declară Cantemir în *Sistem* — n-avem deloc cărți turcești și persane și mai ales pe cele care se potrivesc cu lucrarea și planul nostru. Le-am căutat în Biblioteca de Stat a Rusiei dar (deși e foarte înzestrată și foarte bogată în alte cărți), nici acolo nu le-am putut găsi" [34]. Exigențele autorului erau, firește, mari: izvoare pentru lucrările sale despre Islam sau istoria Imperiului otoman, așadar manuscrise arabe, persane și turcești, sau producții ale orientalisticii europene pe care le cunoscuse și, desigur, le avusese la Constantinopol. Exigențe îndreptățite însă, deoarece, după mărturisirea lui Cantemir însuși, el era „din numărul celor ce stăruiesc la învățătură și a căror știință nu e în inimă, ci se ascunde în cărți și biblioteci" [35]. Dar împrejurările au vrut ca lucrul științific al învățatului român în Rusia să se bizuie în cea mai largă măsură tocmai pe memorie, iar nu pe cărți. *Sistemul*, documentația și acuratețea lui se resimt de această penurie a informației, fără însă, după cum s-a observat, ca el să fie „mai prejos decît lucrările occidentale despre Islam din vremea lui" [36]. Cantemir vădește și de astădată o extraordinară capacitate de a construi, folosind o considerabilă erudiție și exploatînd la maximum izvoare, cum vom vedea, puține.

În aceste izvoare trebuie să distingem între acelea citate din memorie și altele pe care le-a avut la îndemînă, putînd da extrase și referințe exacte. O lucrare despre Islam are ca principal temei *Coranul*, cel mai frecvent citat în *Sistemul religiei muhammedane*. Cantemir frecventase cartea sfîntă a musulmanilor în original și cunoștea negreșit unele traduceri — probabil, cum vom vedea, pe aceea a lui Marracci —; ca și în cazul altor nume sau termeni (*Muhammed, djami, djinn* etc.), el folosește o transcriere cît mai aproape de original (așadar peste tot în *Sistem*, intitulat în originalul latin *Curanus*, el va scrie *Curan, Alcuran*, după ar. *Kur'ān* și combate forma *Alcoran*) [37]. Aspectul citatelor, ca și al referințelor la această carte lasă loc bănuielii că autorul nostru n-a dispus de un text al ei — original sau traducere — cînd redacta *Sistemul*. Referințele la *capitol și verset* sînt *în majoritatea lor greșite* [38];

[34] *Sistemul*, p. 168; *ibidem*, p. 366, mărturisește că despre „știința numelor dumnezeiești" va scrie „după putere, cîte îngăduie strîmtorarea și durerea timpului și cîte le avem păstrate în memorie (pentru că sîntem cu totul lipsiți de cărțile altor autori muhammedani)".
[35] *Ibidem*, p. 167—168.
[36] N. A. Smirnov. *Очерки истории изучения ислама в СССР*, Москва, 1954, p. 27.
[37] *Sistemul*, p. 37.
[38] A se compara referințele din text cu cele adăugate de noi în aparatul cărții; dăm numai cîteva exemple: p. 38 (trimite la cap. V din *Coran*, în loc de III, 2); p. 39 (XLI, în loc de XXXII, 22—23);

citatele redau de obicei sensul textului din *Coran*, dar de multe ori cu aproximație, cu erori [39] sau dezvoltări [40]. Procedeele sînt ale celui ce citează din memorie; ea îl servește sau îl trădează. Cantemir poate da referințe exacte, la numărul capitolului [41], sau trimite la locuri al căror cuprins l-a uitat [42]. După cum învățații medievali europeni știau pe de rost părți întinse din *Biblie*, cei musulmani memorizau *Coranul* (Cantemir însuși menționează ca „faptă meritorie pînă la *sunnet*... a citi *Coranul* și, *dacă este cu putință, a-l învăța tot pe de rost*") [43]. Este foarte probabil că principele cunoștea la fel amîndouă cărțile, dar le cita cu aceeași nesiguranță sau neglijență [44].

Lipsa unui text arab al *Coranului* care să-i îngăduie verificarea citatelor este ușor de presupus, dar Cantemir putea avea, la data cînd redacta *Sistemul*, traducerea rusească a cărții, efectuată de P. Posnikov și publicată la Petersburg în 1716 [45]. Critica transcrierii *Alcoran* — menționată mai sus, putea fi îndreptată chiar împotriva acestei traduceri. Raritatea ediției lui Posnikov [46] nu ne-a îngăduit să verificăm dacă citatele lui Cantemir provin din versiunea rusă, dar este foarte probabil că învățatul moldovean n-a acordat prea mult credit unei traduceri făcută după o altă traducere a *Coranului*, iar nu după original (Posnikov a folosit versiunea franceză a lui A. Du Rier, Paris, 1647) și în orice caz, dacă acesta ar fi fost cazul, referințele trebuiau să fie corecte.

p. 137 (XIV, în loc de V, 116—118); p. 149 (XXVIII, în loc de XIX, 32—33 și XLVIII, în loc de XXXIX, 68); la p. 20 trimite la sursa *Fiii lui Israel* în loc de *Călătoria nocturnă* (XVII, 1).

[39] Exemple: p. 17 (XIX, 5 și XXI, 5), p. 20 (XVII, 1 și IX, 29), p. 25 (LIV, 1), p. 37 (XXV, 4, 6), p. 38 (XVI, 64 și 123—124), p. 149 (XIX, 32, 33) etc.

[40] De exemplu la pag. 11 (XCIII, 6 și 8 și XVII, 1); cp. însă citatele din text cu cele reproduse de noi în aparatul cărții.

[41] Iată cîteva locuri citate corect, după titlul capitolului: XXI, 5 (p. 17); LIV, 1 (p. 25); XXV, 4, 6 (p. 37); V, 48 (p. 38).

[42] Cantemir trimite la sura XXIX *(Păianjenul)* unde s-ar găsi „multe despre păianjen". În realitate numai un verset din totalul de 69 amintește în acel capitol de păianjen (exemplu al celor care-și fac casa șubredă, ca și cei ce-și iau alți învățători în afară de Allah), dar autorul a fost înșelat de titlul surei.

[43] *Sistemul*, p. 212 *(subl. ns)*.

[44] Referințele nu sînt mai corecte în cazul *Bibliei*: v. p. 141 unde autorul trimite la *Epistola către evrei* pentru un pasaj aflător la *II Cor.*, 12, 2—4.

[45] *Алкоран о Магомете или закон турецкий. Переведенный с французского на российский.* Напечатася повеленем царского величества в Санктпитербургской типографии, 1716 году.

[46] Confirmată de N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 217, care citează *două* exemplare.

Cartea căreia Cantemir îi acordă, în continuare, cea mai mare importanță pentru cunoașterea doctrinei islamice — și pe care o prezintă chiar, cu exagerată evlavie, drept „prima după *Coran*, la fel ca *Faptele și epistolele apostolilor* după *Evanghelie*" [47] este *Muhammediye*. El declară că principalul său izvor pentru descrierea religiei musulmane a fost această carte, ușor de identificat. Sub titlul de *Risâle-i Muhammediye* sau numai *Muhammediye*, timp de cîteva secole a circulat o alcătuire în versuri de largă răspîndire, înfățișînd doctrina islamică pe baza *Coranului* și a tradiției. Autorul acestui poem didactic, Yâzidji-oghlu Mehmed, fiul unui Yâzidji (așadar secretar, diac) Salâh al-Dîn, s-a născut în Turcia, la Kadikioi, și-a făcut studiile în Persia, în Transoxiana, apoi la Ankara, unde l-a avut drept dascăl pe vestitul Hadjidji Bairam. Întemeietor al unei sihăstrii *(zâwiya)* la Gallipoli, acolo și-a scris opera (terminată în 1449) și tot acolo și-a sfîrșit zilele, se pare, în 1451 [48].

Nu ne-a fost, deocamdată, posibilă examinarea poemului din care s-a inspirat Cantemir, dar cunoașterea cuprinsului ne este îngăduită de largul rezumat al lui J. von Hammer-Purgstall, din a sa *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* [49]: „Lucrarea se împarte în două părți mari, dintre care cea dintîi tratează despre origini, iar cea de-a doua despre sfîrșitul tuturor lucrurilor, așadar despre cosmogonia și sfîrșitul lumii, istoria creațiunii și Judecata de apoi, primele și ultimele lucruri, în conformitate cu concepțiile islamice, și cuprinde unele paragrafe de inițiere în *Coran* și tradiție [...]. După obișnuita chemare a lui Dumnezeu și laudă adusă Profetului, opera începe cu descrierea celor opt paradisuri, celor șapte iaduri, șapte pămînturi și a Kaabei [...]. Se vede cum în această tradiție musulmană pătrunde cea persană a lui *Bundehesh*, a taurului Keiomer, al cărui nume sună aici Keiussan, legenda ebraică despre Behemoth și cosmogonia orfică [întruchipată] în înger, taur, șarpe și amestec de ape. Privite din acest punct de vedere atît *Mohammediye* cît și *Perlelele ascunse* sînt adevărate bogății mistice ale Orientului, chiar dacă ele conțin doar puține diamante de adevărată poezie. Crearea omului, căderea în păcat, regăsirea lui Adam și a Evei pe muntele Arafat la Mecca sînt imitate după cunoscutul model cu înfloriturі poetice al

[47] *Sistemul*, p. 48.

[48] Cf. Franz Babinger, în *Encyclopédie de l'Islam*, vol. IV, Leyde-Paris, 1934, col. 1236—1237, *s.v.* Prima formă a poemului a fost o expunere a doctrinei islamice scrisă de Mehmed în arabă, sub titlul de *Maghârib al-camân*, la îndemnul fratelui său Ahmed care l-a tradus în turcă *(Anwâr al-ashikin)*; o altă traducere dar în versuri (9109 distihuri) a făcut Mehmed însuși, sub titlul cunoscut.

[49] I. Bd., Pesth, 1836, p. 127—134.

legendei musulmane [...]. Apoi, naşterea Profetului şi înălţarea sa la cer, care sînt atît de des cîntate în diverse poezii [...]. Profetul întîlneşte în diversele ceruri pe profeţii înaintaşi ai săi, Adam, Noe, Iisus etc.

Urmează povestea vieţii Profetului, misiunea sa, emigrarea sa de la Mecca la Medina, minunea frîngerii lunii, a pînzei de păianjen din faţa peşterii în care se refugiase împreună cu Ebubekr, luptele de la Honain, Ohod şi Bedr, cucerirea Meccăi, moartea [Profetului], a Fatimei, a lui Ebubekr, Omar, Osman, Ali, Hasan şi a lui Husein. Cu paragraful despre cei zece tineri şi Califat se sfîrşeşte prima jumătate a lucrării despre primele lucruri şi începe jumătatea cu mult mai poetică despre lucrurile de pe urmă.

A doua jumătate începe cu descrierea condiţiilor în care se desfăşoară sfîrşitul lumii, *Eşrat es-saat*. Apare Antihristul *(Dedşal)*, Domnul Iisus, Gog şi Magog şi marea fiară a pămîntului (redată după *Apocalips*). Soarele răsare la asfinţit, porţile pocăinţei sînt închise, trîmbiţa sună, are loc învierea, oamenii sînt chemaţi la Judecata de apoi, pămîntul şi cerul se schimbă [...]. Urmează un capitol despre punctele de la care porneşte Judecata de apoi, despre iad, despre chemarea către profeţi să apară la Judecată, despre cele şapte faze ale judecăţii, şi anume: 1. apariţia în eter a *Coranului*; 2. mărturisirea celor făptuite; 3. cîntarul faptelor bune şi rele; 4. puntea subţire ca firul de păr, tăioasă ca lama săbiei; 5. peretele despărţitor dintre cer şi iad (un fel de pre-iad şi purgatoriu); 6. sacrificarea morţii; 7. balaurul cel mare. Majoritatea acestora sînt cunoscute, dar mai puţin cunoscută şi mai interesantă este sacrificarea morţii, întruchipată de un ţap.

Urmează descrierea paradisului şi a celor şapte lăcaşuri ale lui: 1. *Borrak* (heruvimul lui Mahomed); 2. huriile; 3. tinerii paradisului; 4. cele patru fluvii; 5. cele patru izvoare ale paradisului; 6. treptele fericirilor; 7. sărbătorile şi ospeţele din paradis"[50]. Poemul se încheie cu „taina celor ce cunosc pe Allah", invocaţii divine şi lauda Profetului.

Regăsim în *Sistem*, cărţile I, III şi IV, tradiţiile de mai sus, şi Cantemir însuşi le arată originea în *Muhammediye*, citată ca o autoritate. Cartea se bucura de o „vogă enormă"[51] şi alcătuirea ei în versuri

[50] J. von Hammer [-Purgstall], *op. cit.*, p. 127—134. Calitatea artistică a scrierii este mediocră şi, arată Hammer, „expresia poetică nu se ridică aproape nicăieri, nici măcar în cele mai interesante pasaje ale descrierii, mai presus de proza ritmată".

[51] Fr. Babinger, *loc. cit.* Cartea a fost litografiată la Constantinopol (1258/1842—1843 şi 1270/1853—1854) şi imprimată la Kazan (1845). Un comentariu de Ismail Hakki a fost publicat sub titlul de *Farh al-rub*, Bulak, 1252/1836—1837; ed. 2-a, Bulak, 1258/1842—1843.

îi uşura memorizarea. Este foarte probabil că principele cunoştea părţi întinse din ea pe dinafară şi că în lucrarea lui Yăzidji-oghlu (manual didactic pe vremea lui Cantemir) trebuie căutată principala sa informaţie despre tradiţia islamică.

Alte surse orientale ale *Sistemului*, folosite pentru cartea a IV-a, şi anume în paragraful *Despre catehismul muhammedan*, sînt două „breviare" ale credinţei musulmane, şi anume *Vasiyet nâme* (Cartea Testamentului) a teologului turc Muhammed ibn Bîr Ali Birgili (1522—1573), şi anonimele *Cevahir ül-islâm* (Giuvaerurile credinţei), cărţi citate parţial, din memorie, după însăşi mărturisirea lui Cantemir („vom expune de curiozitate cîteva articole pe care ni le putem aminti")[52]. În cartea a III-a *Despre „Apocalipsul" muhammedan*, autorul ne dă o mostră de literatură criptică, „hrisnoase" despre sfîrşitul lumii luate din *Esrâr-i cefr-i rümûz*, scriere esoterică de tradiţie şiită pe care negreşit o cunoscuse încă la Constantinopol, unde ştim că asemenea texte circulau (sultanul Ahmed al III-lea avusese un manuscris)[53] şi din care dispunea desigur de un exemplar chiar în Rusia, deoarece citatele sale par literale. În sfîrşit, pentru poetica arabă, persană şi turcă *(Sistemul*, VI, 36) Cantemir trimite la o lucrare pe care n-am putut-o identifica, *Şebadi* (probabil *Shahâda*), cuprinzînd „modurile şi genurile de versuri numite *bahr*, adică mare"[54].

Deşi, după cum vom vedea, autorul *Sistemului* mai aminteşte cîteva scrieri orientale, izvoarele sale arabe sau turceşti par să se rezume la cele şase opere menţionate mai sus. Informaţia lui este însă mai întinsă: Cantemir a aflat-o în cărţi europene despre Islam, citate sau nu.

Lucrarea cea mai erudită din timpul lui privind doctrina musulmană, de un prestigiu durabil, de vreme ce este încă folosită de specialişti, accesibilă principelui şi pe care avem motive să credem că o citise, era *Refutatio Alcorani* a teologului italian Ludovico Marracci din congregaţia Maicii Domnului, confesorul papei Inocenţiu al XI-lea şi eminent arabizant, publicată la Padova în 1698. Carte adresată misionarilor catolici în Orientul musulman care trebuiau pregătiţi să combată doctrina islamică în limba arabă şi cu solide cunoştinţe de teologie coranică,

[52] *Sistemul*, p. 82. Din prima scriere (intitulată şi *Risâle-i Birgevi* cunosc două traduceri: *Religion ou théologie des turcs par Echially Mufty, avec la Profession de la foi de Mahomet, fils de Pir Aly*, Bruxelles, 1704 şi Garcin de Tassy, *Exposition de la foi musulmane, traduite du Turc de Mohammed ben Pir Aly et Berkevi, avec des notes*, Paris, 1822.

[53] V. *Comentariile noastre*, nr. 227 şi 236.

[54] *Sistemul*, p. 352.

lucrarea lui Marracci cuprinde textul *Coranului* în original şi traducere latină, respingerea lui capitol cu capitol şi verset cu verset, totul precedat de patru introduceri *(Prodromus)* despre Mahomed, geneza *Coranului* şi sectele Islamului. Titlul cărţii ca şi titlurile părţilor sale înfăţişează corect cuprinsul [55]. Regăsim aci articulaţii ale *Sistemului*. *Viaţa lui Mahomed* povestită de Cantemir prezintă asemănări frapante cu textul lui Marracci care este doar mai amplu şi diferit în unele detalii. A se compara, de pildă, cap. 2 al celor două relaţiuni („minunile" din momentul naşterii lui Mahomed), cap. 3 (spintecarea inimii lui Mahomed; spairea doicii lui) [56], apoi călătoria în cer, descrierea cerului şi a raiului, întîlnirile cu profeţii, portretul lui Mahomed, calităţile lui fizice şi morale etc. Ordinea însăşi a capitolelor şi paragrafelor e aceeaşi. Cum Cantemir arată că şi-a luat informaţia din cartea *Muhammediye*, putem pune aceste asemănări pe seama unui izvor comun (deşi Marracci nu citează lucrarea lui Yăzidji-oghlu). Dar paralelele apar şi în descrierea *Coranului*, apoi în înşirarea sectelor [57]. Ipoteza unor contaminări este ispititoare, dar şi în acest caz trebuie presupus că principele folosea informaţiile lui Marracci din memorie. El nu avea, cînd redacta *Sistemul*, cartea învăţatului italian; aceasta cuprindea şi textul arab al *Coranului* pe care, după cum arătam mai sus, Cantemir nu-l avea la dispoziţie.

Reconstituirea izvoarelor unui autor care mărturiseşte, cum am văzut, că scrie fără cărţi, apelînd mai mult la memorie („cele [...] pe care fie că le-am citit în tinereţe pentru a învăţa limbile orientale, fie că le-am auzit într-o continuă conversaţie cu oameni de felurite ranguri de pe

[55] Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus ex correctioribus Arabum exemplaribus summa fide atque pulcherrimis characteribus descriptus, eademque fide ac pari diligentia ex arabico idiomate in latinum translatus; appositis unicuique capiti notis atque refutatione. Hic omnibus praemissus est Prodromus totum priorem tomum implens.* Patavii, 1698, ex Typographia Seminarii. [4] + 46[— 48] + 81 [— 84] + 94[— 104] + 126 [—146] + [8] + 838[— 849] p.

Iată titlul introducerii: *Prodromus ad Refutationem Alcorani, in quo Mahumetis vita ac res gestae ex probatissimis apud Arabos scriptoribus collectae referuntur. De Alcorani nomine, auctore, idiomate, stylo, summa apud mahumetanos veneratione aliisque similibus ad integram illius, absolutamque notitiam pertinentibus agitur. Denique per quatuor verae religionis notas sectae mahumetanicae falsitas ostenditur et christianae religionis veritas comprobatur.*

[56] V. *Comentariile* noastre, nr. 58 şi 59.

[57] L. Marracci, *Prodromi ad Refutationem Alcorani pars tertia*, cap. XXV: cunoaşte secte ca *şiiţi*, *seilis*, *malumi*, *iabaichi*, *bektaşi*, *kadezadeli*, *munasibi*, *eşrabi*, *biareti* (cf. cu *Sistemul*, VI, 21 sq., p. 321 sq.).

lîngă Poarta otomană [...], acum, după atîţia ani [...], mi-au ieşit toate din minte") [58], este deosebit de ingrată. Cunoscînd împrejurările în care scria, faptul că principele nu-l numeşte nicăieri pe Marracci nu trebuie să ne mire; după cît se pare, el nu-şi mai amintea nici numele unui autor a cărui scriere a folosit-o pe larg şi din care citează textual: Sir Paul Rycaut. Cantemir cunoştea traducerea italiană din 1672 a lui Constantin Belli [59], motiv pentru care atribuia unui autor italian cartea diplomatului englez *The present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1667) [60]. Felul în care o citează (o singură dată; de mai multe ori o foloseşte fără trimiteri) lasă loc la nedumeriri. În originalul latin, Cantemir declară în legătură cu unele date despre idolatrii persani: *„unde autem acceperit dominus... (cuius librum ex idiomate italica in simplicem Ruthenum stylum dominus Petrus Andrievics Tolstoij cum extraordinarii legati munere ad Portam othomanam fungeret transtulit) indagare non potui"* [61]. Cînd scria aceste rînduri, în 1719, uitase numele lui Rycaut şi lăsase loc pentru completarea lui. Dar, în versiunea rusă, autorul devine „unul dintre creştinii noştri" care, la rîndul său, ar fi folosit „o scriere anonimă" [62]. Ce explică acest procedeu şi de ce afirmă Cantemir că Tolstoi ar fi tradus din italiană? Se ştie doar că versiunea lui Tolstoi a fost făcută după cea poloneză, din 1679 *(Monarchia turecka opisana przez Rikota)*, aşa cum atestă chiar titlul ediţiei ruse, a cărei tipărire, începută sub Petru cel Mare, n-a fost încheiată decît în 1741 [63].

[58] *Sistemul*, p. 167.

[59] *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano, nella quale si contengono le massime politiche de' turchi, i punti principali della religione mahomettana, le sette, le eresie e gli ordini de' suoi religiosi, la disciplina militare, il conto esatto delle sue forze per mare e per terra e delle rendite dello stato suo.* Composta prima in lingua inglese dal Sig. Ricaut, scudiere, segretario del Sig. Co. Winchelsey, ambasciadore straordinario dell re d'Inghilterra Carlo secondo à sultan Mahometto han IV che al presente regna. Tradotta poscia in francese dal Sig. Briot e finalmente transportata in italiano da Constantin Belli academico tassista. Venetia, 1672, presso Combi et La Noù. [6] f. + 296 p.

[60] V. despre Rycaut studiile recente ale Soniei Anderson: *Sir Paul Rycaut, F.R.S. (1629—1700): his Family and Writings*, în *Proceedings of the Huguenot Society of London*, 21 (1970), nr. 5, p. 464—491 şi *Paul Rycaut and his Journey from Constantinople to Vienna in 1665—1666*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11 (1973), nr. 2, p. 251—273.

[61] Ms. autograf, f. 101.

[62] *Sistemul*, p. 338—339.

[63] *Монархия турецка описанная чрез Рикота, бывшаго английского секретаря посольства при оттоманской Порте. Переведенна с польского на российской язык.* Санктпитербург. 1741. 2 + 278 p. + 3 f. ilustr.

Independent de soluţia acestor chestiuni [64], ştim că Rycaut a fost mult folosit de Cantemir, în special pentru informaţiile privind ordinele de dervişi şi sectele musulmane. Izvorul său s-a bucurat de o largă răspîndire (12 ediţii engleze, 14 franceze, 4 italiene, 3 germane, 2 olandeze, cîte una în poloneză şi rusă) şi, dacă n-a scăpat de criticile lui Dudley North sau Pierre Bayle, cartea diplomatului britanic a servit documentării lui Locke şi Montesquieu, Racine şi Leibniz, Gibbon şi Addison [65].

Folosindu-l pe Rycaut, Cantemir nu-i preia informaţiile fără selecţie şi corectări, sporindu-le adesea cu propriile sale cunoştinţe. Să comparăm, de pildă, descrierile ordinului Kādirīya în *Sistem* [66] şi în *The present State* [67]. Cărturarul român pare să fi redactat în două etape acest paragraf, deoarece la p. 303 declară despre 'Abd al-Ḳādir, întemeietorul ordinului, că „în ce vreme a trăit el nu pot spune", pentru ca la p. 305 să-i dea datele naşterii şi morţii (H. 561—651; la Rycaut: 657; corect: *a murit* în H. 561). Descrierea dansului mistic, detalii ca scrierea cu sînge pe perete, strigătul *Hu*, retragerea timp de patruzeci de zile, situarea casei lor *(tekke)* la Tophane, numele greşit de *Kadri*, menţionarea ca dascăl a lui 'Abd al-Mu'umin din Gaza provin toate din Rycaut. Cantemir nu reproduce însă titlurile lucrărilor lui 'Abd al-Mu'umin şi declară că i-a văzut dansînd pe aceşti dervişi. Constatăm, de asemenea, o mai amplă informaţie a lui Rycaut în unele probleme. Astfel, despre atributele divine *(sifāt)* lămuririle sale sînt mai explicite decît în *Sistem* [68]. Cantemir a folosit pe Rycaut nesistematic şi i-a preluat parţial informaţiile.

În penuria sa de izvoare, Cantemir a extras din lucrarea lui Sethus Calvisius, *Opus chronologicum* [69], nu numai precizări de date asupra naşterii şi morţii lui Mahomed sau asupra Hegirei, ci şi fapte privind domnia califului Omar. Tot după cartea lui Calvisius ajunge a fi menţionat în *Sistem* istoricul evreu portughez Abraham Zacutus Lusitanus [70] dar, evident, Cantemir n-a exploatat toată informaţia de istorie arabă sau otomană din opera cărturarului german.

Celebrul *Lexicon turcico-arabico-persicum* al orientalistului şi diplomatului francez François Mesgnien (Meninski) [71] este şi el folosit de două ori, pentru a ilustra bogăţia de sensuri a cuvintelor arabe, dar, deşi preţuia această lucrare fundamentală, Cantemir nu adoptă sistemul de transliterare a caracterelor arabe al autorului ei.

Pentru confirmarea unei „istorii" de circulaţie orală, populară, ilustrînd sfinţenia întemeitorului ordinului dervişilor bektaşi, Cantemir citează şi scrierea unui autor creştin anonim care, luat prizonier în bătălia de la Varna, a trăit o vreme la curtea din Constantinopol în slujba sultanului Baiazid (evidentă confuzie cu Murad al II-lea, biruitorul coaliţiei creştine din 1444) [72]. Lucrarea *Despre începutul saracinilor sau al turcilor* la care se referă Cantemir rămîne a fi identificată. Literatura europeană din secolele XV—XVI privitoare la turci cuprinde numeroase scrieri cu titlul *De turcorum origine* (J. Faber, 1528, N. Secundinus, 1531, J. Cuspinianus, 1541 etc.) sau *Della origine de turchi* (A. Cambini, 1528), după cum şi autori de asemenea scrieri, anonimi sau ştiuţi, care-şi datorau informaţiile prizonieratului la turci (Captivus Septemcastrensis, Bartholomej Georgijević ş.a.) [73], aşa încît referinţa lui Cantemir este plauzibilă şi justifică efortul căutării lucrării atît de vag menţionată de el.

Între autorii cu ale căror opinii învăţatul principe îşi argumentează atitudinea faţă de Islam ar mai fi de menţionat Porphyrius, filozoful neoplatonic grec din secolul al III-lea, citat în *Precuvîntarea către cititor* [74]. Cunoaşterea insuficientă a tradiţiei textelor porfiriene şi mai ales a operei *Împotriva creştinilor* (la care aparent se referă Cantemir), citată fragmentar în lucrări polemice şi apologetice medievale, ar putea explica acest anacronism. El putea fi evitat, desigur, prin apelul la

---

[64] V. şi *Comentarii*, nr. 1124.
[65] Sonia Anderson, *Sir Paul Rycaut*, p. 475.
[66] V. p. 303—304 şi nota 1034.
[67] Ediţia italiană a lui C. Belli, p. 198—200.
[68] Cp. Rycaut, *ed. cit.*, p. 172—173 cu *Sistemul*, p. 328; Cantemir mărturiseşte că n-a înţeles problema.
[69] Sethi Calvisii, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685; v. *Sistemul*, p. 3, 9, 29, 34. Lucrarea lui Calvisius a fost folosită şi în *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, v. ed. Gr. Tocilescu, în D. Cantemir, *Opere*, vol. VIII, Bucureşti, 1901, p. 63.
[70] V. p. 34 şi *Comentarii*, nr. 167.

[71] Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae, praecipuos earum opes a turcis peculiariter usurpatos continens, nimirum Lexicon turcico-arabico-persicum*. I—IV. Viennae Austriae, 1680—1687; cf. *Sistemul*, p. 54 şi 350.
[72] *Sistemul*, p. 274—275 şi notele 920—924. Confuzia pare a fi un simplu „lapsus calami", pentru că în *Incrementa*, II, IV, Cantemir relatează corect bătălia de la Varna.
[73] V. pentru toţi C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts*. Bd. I—II. Bucureşti—Berlin, 1959—1961—1968. Dr. Carl Göllner a întreprins la cererea noastră, cu o bunăvoinţă pentru care îi mulţumim şi pe această cale, cercetări în vederea identificării lucrării citate de Cantemir, fără a ajunge deocamdată la un rezultat pozitiv.
[74] *Sistemul*, p. 46 şi *Comentarii*, 47.

tratatul lui Lucas Holstenius, *De vita et scriptis Porphyrii* (Cambridge, 1655) și rămîne de stabilit ce sursă indirectă, necritică, este responsabilă de această neașteptată inadvertență.

Pentru argumente teologice de autoritate sau comparații cu *Coranul*, Cantemir citează *Biblia*; el apelează la greci și latini (Aristotel, Epictet, *Instituțiile* lui Iustinian, Iuvenal, Libanius, Lucrețiu) sau la Sa'di *(Gulistan)* pentru sentenții filozofice și morale. Asemenea texte sînt citate din memorie, uneori cu aproximație, adesea fără a numi pe autori, ca în cazul lui Sa'di. Din literatura europeană referitoare la subiectul cărții (așadar lucrări polemice, despre Islam sau Imperiul otoman), el cunoaște și numește pe Teofilact Symokattes, Georgios Kedrenos, Ioan Cantacuzino, J. Leunclavius, A. G. Busbequius, Barthélemy d'Herbelot, dar nu le folosește scrierile. Nu pare să fi avut la îndemînă nici măcar *Biblioteca orientală* a celui din urmă, care i-ar fi fost negreșit de mare utilitate. Dintre sursele științifice sînt amintiți nominal sau prin aluzii Avicenna, Euclid, Galenus, Herodot[75], Hippocrat, Lokman, Origen, Ptolemeu, Strabon și Copernic, dar tot din memorie; titlul celebrei opere a astronomului polonez este reprodus greșit[76]. Pentru exemplificări sînt amintite cîteva lucrări arabe sau persane ca *Humayun-nâme*, *Iskender-nâme* și *Shamshun-nâme*[77].

În sfîrșit, după însăși mărturisirea lui Cantemir[78], el a reluat în *Sistem* numeroase informații din *Incrementa atque decrementa Aulae othomanicae*. Este vorba de bogatele date de ordin religios, etnografic, instituțional din notele acestei opere, lămuririle de termeni turcești, arabi sau persani, uneori chiar „istorii" ca aceea a pieirii falsului Mustafa (v. mai jos) sau amintiri personale ca discuția cu Es'ad efendi privitoare la frîngerea lunii[79] etc. Compararea celor două scrieri arată că autorul

[75] *Sistemul*, p. 347 și *Comentarii*, 1139. Deși referința la „toți scriitorii greci" în cazul lui Zalmoxis ar însemna, în primul rînd, *Istoriile* lui Herodot, Cantemir nu preia informațiile acestuia. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 235, observă că și în alte cazuri principele „nu dă importanță știrilor lui Herodot", că uneori „critica lui Cantemir este în deficiență din cauza ideilor preconcepute care-l fac să treacă peste textele clare folosite de dînsul". În cazul de față, însă, sursa privitoare la Zalmoxis era alta, v. *Comentarii*, nr. 1139.

[76] *Sistemul*, p. 162 și *Comentarii*, 595.

[77] A se vedea, pentru toate, *Indicele de autori și opere*.

[78] V. trimiterile sale la propria-i operă în *Sistemul*, p. 123, 127, 275 etc.

[79] *Ibidem*, p. 106; *Incrementa*, I, III, nota g.

a folosit din *Incrementa* tot ce putea intra în tematica *Sistemului*; ceea ce a fost lăsat de-o parte ca, de exemplu, datele de organizare militară sau administrativă, urma negreșit să fie reluat în lucrarea proiectată *Despre guvernarea otomană*.

Aceste reluări nu sînt textuale, ci uneori dezvoltate (așa în cazul convorbirii cu Es'ad), alteori în mod sensibil schimbate. Astfel, în *Sistem*, p. 274—275, falsul Mustafa are o hemoragie inexplicabilă, ostașii săi îl părăsesc și el este prins în cort. În *Incrementa*, II, IV, 4, el are hemoragia, e părăsit de prieteni și ostași, fuge și e prins la Karaagac; detaliul arestării în cort se referă la un alt dușman al lui Murad al V-lea, anume Osman-beg, și e luat din aceeași carte II, IV, 6. Numele dervișului care-i anunță lui Murad victoria, Seid Beșar, este omis în *Sistem*.

Reluînd informații din *Istoria Imperiului otoman*, Cantemir apela deja la tezaurul propriilor sale amintiri, observații și experiențe care ocupă deopotrivă un loc însemnat în acea operă, ca și în *Sistemul*. Viziunea sa despre doctrina și civilizația islamică s-a alcătuit, negreșit, din lecturi și studiu, dar în primul rînd din cunoașterea directă a lumii în care a trăit mai bine de două decenii. În acest răstimp, el a înregistrat nu numai modul de viață, datinile și instituțiile musulmane dar, printr-un activ schimb de idei cu cărturari turci, a putut pătrunde în adîncul învățăturii coranice și face comparații cu doctrina creștină. Asemenea discuții, cu Es'ad efendi, sînt amintite atît în *Istoria Imperiului otoman*, cît și în *Sistem*[80]. Alte mărturii ne arată că ele erau obișnuite între cărturarii turci și creștini ai timpului[81]. Evenimente ieșite din comun, ca rezistența la convertirea forțată a lui Nicolae din Karpenisios, erau mult timp comentate de populația creștină din Constantinopol: A. Galland la 1672 și Cantemir în 1719 relatează deopotrivă, cu variante, acest caz[82]. La unele evenimente a fost martor ocular, așadar informația sa despre salvarea „steagului sfînt" la Viena este de prima mînă. Principele a putut intra în *tekke* și asista la ceremonii deosebite, ca dansurile

[80] *Incrementa*, I, 4, nota g; *Sistemul*, p. 106—107 și nota 429.

[81] V. studiul nostru *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVIIe siècle* (II), în *Revue des études sud-est européennes*, 8 (1970), no. 4, p. 661 și E. de Hurmuzaki—N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV$_1$, București, 1915, p. 412: un contemporan al lui Cantemir, Hrisant Notaras, discuta în 1709 cu teologi musulmani probleme eshatologice.

[82] A. Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinople (1672—1673)*, publié et adnoté par Charles Schefer, t. 1, Paris, 1881, p. 200—201; *Sistemul*, p. 255—256 și nota 881.

dervişilor mevlevi[83]. Monumentele din Constantinopol le cercetase şi cu preocupare de arheolog, dornic să descopere sub noul veşmînt islamic ceva din strălucirea lor romano-bizantină. Ca vechi locuitor al capitalei otomane, înzestrat cu calităţile de a înregistra şi de a expune metodic, în limbi străine, elementele civilizaţiei musulmane, el va fi avut prilejul să explice această lume europenilor nou sosiţi în Constantinopol, cu misiuni comerciale sau diplomatice, întîlniţi în ambasadele pe care le frecventa. O parte din această erudiţie a intrat în *Sistem*, şi numai aşa putem evalua cîte alte observaţii, amintiri şi mărturii directe ale principelui, care urmau să fie folosite în cartea nescrisă *Despre guvernarea otomană*, ne-au rămas necunoscute.

3. Elaborarea

Procesul elaborării *Sistemului* poate fi urmărit deoarece dispunem de trei stadii ale lucrării (forma scurtă, prima redactare în latină şi cea definitivă în rusă). Este de altfel singura operă a lui Cantemir din care să ne fi rămas aceste stadii, de la prima schiţă, pînă la forma publicată de autorul însuşi.

Curanus, prima formă a cărţii, ne îngăduie să surprindem modul de lucru al lui Cantemir. El începe prin a redacta liber, fără efortul unei tratări complete, capitol după capitol, negreşit potrivit unui plan general, dar bizuindu-se exclusiv pe propria-i erudiţie. În vederea completărilor ulterioare, el lasă liber, pe fiecare pagină, jumătate sau o treime din spaţiu. Pe acest spaţiu se aglomerează apoi adaosuri scrise mărunt pe care autorul le încorporează în text (ele nu sînt note-comentarii ca în *Istoria Imperiului otoman*), după cum ne arată comparaţia dintre primul capitol din *Curanus* (*Curani nomen*, ms. autograf, f. 7) şi reluarea lui în a doua formă dezvoltată (*De Curani etymologico nomine. Cap I*, ms. autograf, f. 44). Adaosurile aci sînt formate din citate coranice şi s-ar putea crede că autorul aflase un text din care şi-a putut extrage citatele necesare, dacă *referinţele* n-ar fi atît de deconcertante (deşi, în general, *textele* sînt corect reproduse): cap. XIX (în loc de XVI), cap. V (în loc de III), cap. XLI (în loc de XXXII).

Curanus a fost repede abandonat: autorul n-a tratat în această întîie redactare decît despre *Coran*, viaţa lui Mahomed şi teologia mahomedană, aşadar viitoarele cărţi II, I şi IV din *Sistem*, dar foarte rezumativ. După 85 de pagini, Cantemir se opreşte şi reia redactarea lucrării după planul precedent, rescriind *Curanus*, încorporînd în text notele marginale, adăugînd noi cărţi (III, V, VI).

[83] *Sistemul*, p. 297—300.

Şi această parte a manuscrisului original vădeşte intenţia (adesea realizată) a revenirilor şi completărilor: o treime din pagină este lăsată liberă pentru adaosuri pe care autorul le scrie sau îşi propune numai s-o facă, marcînd unele pasaje[84], pînă la sfîrşitul manuscrisului. Dar el nu era încă definitiv. Elaborînd, cum vom vedea, versiunea rusă, Cantemir îşi perfecţionează lucrarea, o restructurează pentru cititorul său în această limbă, care va beneficia în primul rînd de ea.

Felul în care schiţa iniţială capătă contur prin adaosuri succesive (mai întîi la *Curanus*, apoi la forma dezvoltată) şi se preface în versiunea rusă finală ne este lămurit prin compararea autografului latin care cuprinde ambele redacţiuni (cea scurtă şi cea amplă), cu *Sistemul* publicat în 1722.

Iată, mai întîi, descrierea manuscrisului autograf.

Originalul latin cuprinde 127 de file numerotate 2—128 (prima filă, adăugată la legat, poartă, dactilografiat, titlul *Система магометанской религии (Curanus)* şi nota: *Центральный государственный архив древних актов СССР. фонд № 181. Рукописный отдел бывшей Библиотеки московского главного Архива МИД. № 1325. лл. 2—128 об.*, adică „Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul nr. 181, Secţia de manuscrise, fost al Bibliotecii Arhivei centrale din Moscova a Ministerului Afacerilor Străine, nr. 1325, f. 2—128"). Numerotarea (în cerneală) este făcută de Nikolai Bantîş-Kamenskii, care a dăruit manuscrisul sus menţionatei arhive a M.A.E. rus în 1783, după cum menţionează într-o însemnare autografă pe fila 2. Volumul poartă însă şi o numerotaţie a autorului, ştearsă ulterior, care ne îngăduie să stabilim etapele redactării.

Comparînd manuscrisul autograf cu versiunile lui publicate, românească (*Despre Coran*, în traducerea lui Ioan Georgescu, Cernăuţi, Edit. revistei *Analele Dobrogei*, 1927, p. 13—54) şi rusească (*Книга система*, Sankt-Piterburh, 1722, putem stabili următoarele corespondenţe:

CURANUS[85]

Paginaţie originală: 1—5

Demetrius Cantemyr lectori charissimo salutem	f. 2— 6	= *Sistemul*, p. 1d-8d în (*Despre Coran*, p. 13—17, o variantă scurtă).

[84] Ms. autograf, f. 45, 49, 53 etc.

[85] Prin *Despre Coran* trimitem la traducerea lui I. Georgescu, citată mai sus, iar prin *Sistemul* la ed. din 1722. În mod evident, manuscrisul

[Pagină albă]	f. 6v = —
Paginaţie originală : 1—69	
Curani nomina... Muhammed pseudopropheta	f. 7—18v = *Despre Coran*, p. 17—33.
[Pasaj de intercalat în cartea *Despre religie*, cap. *Despre şeici*]	f. 18v = netradus.
[Pagină albă]	f. 19 = —
De Deo... De particulari fidelium iudicio	f. 19v—37 = *Despre Coran*, p. 33—54.
De Araf [86]	f. 37—37v = capitole
De inferno	f. 38—38v = netraduse (cp. cu *Sistemul*, IV, 19—21, p. 156—166).
De paradyso	f. 39—40 = netraduse (cp. cu *Sistemul*, IV, 19—21, p. 156—166).
De universi systemate sive Curani theologo-physica (pasaj reluat cu dezvoltări în f. 72—73)	f. 40v—41 = capitol netradus (cp. cu *Sistemul*, IV, 6, p. 102—103).
Paginaţie originală : 1—4 (scris peste 70—73)	
Vita Muhammedi...	f. 41v—43v = *Sistemul*, I, 2, p. 2—7.

[SISTEMUL] [87]

Paginaţie originală : 1—108 (p. 41 sărită)	
De Curani etymologico nomine. Cap. 1	f. 44—51 = *Sistemul*, II, 1—6, p. 37—54.
De pseudopropheta Muhammed. Cap. 2...	f. 51—63v = *Sistemul*, I, 1—2, p 1—3 şi I, 5—12, p. 9—36.
De Muhammedi successoribus quos illi Asbabe vocant. Cap. [4]	f. 64—97v = *Sistemul*, IV, 1—21, p. 81—166.
Paginile 109—249 din original lipsesc.	
Paginaţia originală : 250—310	
...selisi. [Cap. 27]. De haeresi bektaşi. [Cap. 28] ...De scientiis fal, dziazulyk etc. illicitis. Cap. [41].	f. 98—117v = *Sistemul*, VI, 27—41, p. 331—379.
De funambulis, agyrtibus etc. Cap. [42]	f. 117v = netradus.
Chrismi sive oracula revelatoria Muhammedi pseudoprophetae de rebus eventuris ante quam mundus hic intereat. Liber diversus	f. 118—128v = *Sistemul*, III, partea I şi partea a II-a, 1—10, p. 55—80.

legat şi repaginat de N. Bantiş-Kamenskii era format din cîteva fascicule numerotate pe grupuri : 1—5, 1—69 etc.

[86] Pînă aci a copiat Gr. Tocilescu (numai titlul capitolului *Despre Araf*).

[87] Am pus titlul deoarece de aci începe redactarea dezvoltată care, tradusă în rusă, a dat versiunea definitivă.

După cum se poate constata din descrierea de mai sus, manuscrisul autograf este compus din opt părţi :

1. *Salutul autorului către cititor*, reluat aidoma în *Sistem* (versiunea din *Despre Coran* este mai scurtă) ;

2. *Despre Coran* (textul pe care l-a publicat Ioan Georgescu, cu excepţia unui pasaj la f. 18v pe care Cantemir l-a rezervat pentru un capitol nescris, *Despre şeici*, din cartea a V-a a *Sistemului*) ; ultimele trei capitole din *Curanus*, f. 37—40 n-au fost traduse de I. Georgescu, pentru că lipseau din copia Gr. Tocilescu (Biblioteca Academiei, ms. lat. 76) ;

3. Un capitol *Despre sistemul universului*, prima redactare, abandonată, a cap. 6 din cartea a IV-a a *Sistemului* ;

4. *Viaţa lui Mahomed*, corespunzînd cap. 2 din cartea I a *Sistemului* (în versiunea rusă se preferă această redactare celei lacunare, cu ştersături, de la f. 51v —52) ; aceste două părţi (3 şi 4) par a fi încercări ale autorului de a relua redactarea cărţii într-o formă amplificată, cum va proceda şi cu *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*.

5. *Despre numele Coranului*. De aci începe, în mod evident, o nouă redactare amplificată a cărţii, după cum arată paginaţia nouă, de la 1 la 310 (cu o lacună între p. 109—249, asupra căreia vom reveni). Această parte trebuia probabil să fie notată drept *Liber primus*, din care vor fi alcătuite cărţile I şi II ale *Sistemului* (lipseşte însă originalul latin al cap. 3 şi 4 din cartea I a versiunii ruseşti definitive, tratînd *Despre persoana* — adică chipul, fizicul — şi *moravurile lui Mahomed*).

6. *Cartea a 2-a, Despre teologia mahomedană*, care va deveni cartea a IV-a a *Sistemului*.

Lipsesc apoi, cum arătam mai sus, paginile 109—249 din manuscrisul original, aşadar 70 de file, corespunzînd întregii cărţi a V-a şi primelor 27 de capitole din cartea a VI-a a *Sistemului*.

7. *Capitolele 27—41 din cartea a VI-a a Sistemului*, plus un capitol (42) *Despre acrobaţi şi şarlatani* pe care nu-l găsim în versiunea rusă.

8. *Proroctri sau oracole*, aşadar *Apocalipsul musulman*, sau întreaga carte a III-a a *Sistemului*. Părţile 7 şi 8 sînt numerotate de autor (p. 250—310).

Această comparaţie priveşte numai principalele articulaţii ale manuscrisului autograf. Lucrînd la versiunea rusă, Cantemir deplasează paragrafe (a se compara f. 44—51 ale originalului latin cu p. 37—54 din *Sistem*; paragraful *Caracterele „Curanului"*, din cap. 2 al cărţii a II-a şi tot cap. 3 erau plasate la sfîrşitul părţii *Despre denumirile „Curanului"*), renunţă la unele texte, sau regrupează capitole. El dă o nouă structură cărţii, vădindu-şi prezenţa pînă la ultima ei formă. Rolul lui Cantemir în definitivarea lucrării sale reprezintă încă o problemă pe care cercetătorii de pînă acum au rezolvat-o mult prea expeditiv.

4. Versiunea definitivă (rusă) aparţine autorului

D. Bantîş-Kamenskii[88], urmat de Şt. Ciobanu[89] şi de P. P. Panaitescu[90] ne-au obişnuit cu ideea că *Sistemul* redactat în latină de Cantemir a fost tradus în limba rusă de Ivan Ilinskii, preceptor al copiilor principelui şi secretar al lui, traducere care a văzut lumina tiparului în 1722. Ipoteza era slujită de afirmaţia că Dimitrie Cantemir nu cunoştea limba rusă pînă la treapta necesară publicării unei redactări proprii[91]. Apelul la un colaborator se impunea. El nu putea fi altul decît Ivan Ilinskii care, după cum ştim, a tradus în rusă şi alte alcătuiri ale stăpînului său[92]. Dacă versiunea originală, latină, a cărţii ar fi fost definitivă, Ilniskii trebuind numai să o redea în rusă, partea tălmăcitorului ar fi fost uşor de separat de aceea a autorului însuşi. Dar, cum am văzut mai sus, comparînd originalul latin cu ediţia rusă din 1722, între aceste două stadii ale cărţii nu se află numai operaţia traducerii, ci aceea a

[88] D. Bantîş-Kamenskii, *Словарь достопамятных людей русской земли*, т. III, Москва, 1836, p. 41; P. Pekarskii, *Наука и литература в России при Петре Великом*, т. I, Спб., 1862, p. 249; т. II, p. 585.
[89] Şt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 396 şi 423.
[90] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, p. 212.
[91] Şt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 396.
[92] *Loca obscura în catechisi*, v. Şt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 412.

restructurării întregii lucrări, cu adaosuri şi eliminări, ceea ce numai autorul îşi putea îngădui. Se cuvine să luăm în considerare şi ipoteza că principele i-a lăsat secretarului său grija acestor ultime operaţii: mai multe argumente o infirmă. Mai întîi, ortografierea rusă a cuvintelor orientale, *scrise aşa cum se pronunţau*, vădeşte prezenţa lui Cantemir lîngă Ilinskii care singur n-ar fi reuşit să restituie pronunţarea lor exactă după textul latin. În al doilea rînd, ştim că manuscrisul rusesc avea (ca şi cel latin), cuvinte şi fraze întregi scrise cu caractere arabe[93] — firesc de mîna lui Cantemir, deoarece nu se ştie ca Ilinskii să fi cunoscut limbi orientale. Frecvenţa neobişnuită — cum vom vedea — a neologismelor greco-latine sau din limbi apusene, pe lîngă terminologia orientală necunoscută chiar unui rus cultivat ca secretarul principelui, a impus numeroase explicaţii marginale. Dar păstrarea acestor neologisme în versiunea rusă a fost dorinţa expresă a autorului (traducătorul ar fi avut tendinţa să le evite pentru a face mai inteligibil textul); glosarea lor vădeşte, din nou, colaborarea între autor şi traducător.

Iată de ce *Sistemul*, editat la Sanktpiterburh în 1722, trebuie privit drept o *versiune de autor*. Acceptînd faptul că D. Cantemir nu cunoştea îndeajuns rusa pentru a-şi rescrie opera în această limbă, ne imaginăm uşor ceasurile de lucru în care principele dicta în latină *Sistemul* secretarului său, şi cum acesta reda imediat fiecare frază în rusă, lăsînd stăpînului condeiul cînd trebuia scrisă o expresie în arabă, persană sau turcă, sau desenat un *alem*. Nu ni s-a păstrat manuscrisul rusesc al *Sistemului*, dar este sigur că, la fel cu manuscrisul versiunii lui Ilinskii din *Loca obscura* care poartă corecturile lui Cantemir, el ne-ar fi demonstrat că ultima lectură şi ultima mînă erau ale autorului.

IV. VALOAREA ŞTIINŢIFICĂ A „SISTEMULUI"

1. Cantemir şi Islamul: erudiţie şi atitudine

Luată *ad litteram*, o declaraţie a lui Cantemir din *Precuvîntarea către cititor* este de natură să ne îngrijoreze: el ar fi scris *Sistemul religiei muhammedane* pentru a pune în adevărata lumină „această credinţă rea [...], această necuvîntătoare şi lesnicioasă credinţă" care propovăduieşte că „adevărata fericire stă în poftele trupeşti, în dorinţele nedomolite, în

[93] P. Pekarskii, *op. cit.*, t. II, p. 585; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 214; în dreptul acestor cuvinte sau litere, în ediţia din 1722 s-a lăsat loc liber.

dezmierdările neînfrînate şi întru îngăduinţa liberă a păcătuirii". În felul acesta el va pune la îndemîna cititorilor „mai puţin iscuşiţi în legile şi în cărţile popoarelor orientale" o armă împotriva acestora, pentru ca „să le poată astupa gura cu însăşi nedreptatea lor" [94]. Lucrarea ar avea, aşadar, scopuri polemice, ceea ce pune sub semnul îndoielii obiectivitatea autorului. Este adevărat că acesta se angajează să scrie „ce se povesteşte şi se crede la acele popoare barbare [...] fără născociri, fără blam, fără adăugiri şi fără vreo scădere" [95], dar cum se poate împăca seninătatea cărturarului cu zelul polemistului antimusulman?

Cercetătorii au remarcat în *Sistem* fie că „autorul este pătruns de un sentiment de simpatie faţă de subiectul său" [96], fie că, dimpotrivă, „atitudinea autorului, ca întotdeauna, este aceea a unui adversar, nu al poporului turc faţă de care are simpatie, ci al cîrmuirii şi al principiilor religioase şi politice ale acestei cîrmuiri" [97]. Pentru îndreptăţite motive, obiective şi subiective, atitudinea lui Cantemir faţă de Islam a fost, într-adevăr, foarte nuanţată.

În ce priveşte credinţa musulmană, poziţia autorului nostru este, fără echivoc, a unui creştin care nu poate accepta ca religie autentică decît pe aceea a *Evangheliilor*. Aşadar, în numeroase locuri este tăgăduit caracterul revelat al *Coranului*; Mahomed este doar un „pseudoprofet"; o serie de învăţături coranice ar fi „furate din *Scripturile* noastre" [98].

Cantemir păstrează consecvent această atitudine faţă de doctrina mahomedană şi în modul în care o expune. Viziunea Islamului este una „cristianizată" din chiar titlul cărţii („Sistemul religiei *muhammedane*") fără, poate, ca autorul să-şi fi dat seama de caracterul impropriu al termenului folosit. După cum bine s-a observat „termenii *mahométans, Mohammedaner* etc. traduc termenul *creştin* şi creează o confuzie care denaturează însăşi esenţa Islamului. Improprietatea expresiei ţine de însăşi substanţa celor două religii" [99]. Într-adevăr, dacă este firesc ca creştinismul — doctrina întemeiată pe acceptarea întrupării lui Hristos — să poarte numele acestuia, Islamul are ca esenţă doctrinară ideea unui Dumnezeu nevăzut, transcendent, a cărui revelaţie este *Coranul* şi în raport cu care Mahomed este un simplu intermediar, un profet. „S-ar putea, deci, afirma că, paradoxal aproape, este cu putinţă să ne închipuim un Islam lipsit de Mahomed, dar păstrînd *Coranul*. Este însă imposibil de conceput creştinismul fără persoana întemeietorului său" [100].

Alt element de „cristianizare" a Islamului în *Sistem* este insistenţa asupra „minunilor lui Mahomed" şi asupra „sfinţilor musulmani". Amîndouă aceste categorii de credinţe sînt populare, parazitare doctrinei pure a Islamului. Singurul „miracol" care poate fi atribuit lui Mahomed este *Coranul*. Iar cultul sfinţilor este incompatibil cu o doctrină geloasă de monoteismul său nezdruncinat [101]. Această tendinţă a autorului de a descrie doctrina musulmană pe înţelesul cititorului european, aşadar potrivit articulaţiilor proprii religiei creştine, poate explica şi incongruenţe ca expresia „darul de proroc *mincinos*" [102] (care este *darul* unui pseudoprofet?).

Dar Cantemir nu se mulţumeşte să înfăţişeze Islamul ca doctrină, în forma cristalizată de *Coran* şi de teologii musulmani, ci mai degrabă ca pe un fenomen social şi istoric, descris aşadar după reflectarea doctrinei propriu-zise în mintea şi atitudinile adepţilor din vremea lui. De aci şi frecventele semnalări ale neconcordanţelor între cuvîntul *Coranului* şi comportarea credincioşilor lui. Aşadar criticile autorului nostru nu se îndreaptă totdeauna împotriva învăţăturii musulmane ca atare, ci adesea a felului în care mahomedanii contemporani o ocolesc sau o răstălmăcesc, pentru a-şi menaja şi îndreptăţi practici interzise ca vînătoarea, luxul vestimentar, cămăta, beţia, desfrînarea etc. [103].

La adăpostul profesiunii sale de credinţă autorul urcă liniştit trepte spre o considerare mai senină a Islamului, aceste trepte fiind bunul-simţ, experienţa personală de necontestat, dar şi referirea la un consens umanist al valorilor pe care nu-l puteau birui argumentele autoritare ale polemiştilor occidentali. Arabizanţii europeni ai secolului al XVIII-lea îşi justificau studiile prin scuza de a servi teologia — mai precis apologetica.

---

[94] *Sistemul*, p. 8[d].
[95] *Ibidem*.
[96] Şt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 414.
[97] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 217.
[98] *Sistemul*, p. 46 şi urm. Această preocupare este vădită şi în exprimare: pelerinajul musulman se face la „locurile *după părerea lor* sfinte" (*Sistemul*, p. 283), orice concepţie neacceptabilă este precedată de rezerva „spun ei" (*passim*).
[99] Georges Rivoire, *L'Islam en marche* (I), în *Le mois suisse*, 6 (1944), no. 59, p. 22. Aurel Decei ne remarca pe marginea acestei afirmaţii: Creştinii, europenii îi numesc în mod greşit pe cei ce cred în Islam *mohamedani* (apoi, şi mai greşit, *mahomedani*). Aceşti credincioşi se numesc pe sine *muslimān* (deci *musulmani*). Derivatul Muhammad > *muhammadi* este folosit numai în subsidiar, cînd o persoană sau o situaţie sînt raportate la profetul Mohamed, dar nu cînd este vorba de credinţa sau sistemul islamic.
[100] *Ibidem*, p. 22—23.
[101] E. Montet, *De l'état présent et de l'avenir de l'Islam*, citat de Georges Rivoire, *art. cit.*, p. 30, n. 1.
[102] *Sistemul*, p. 5.
[103] *Ibidem*, p. 244—246, 265 şi urm.

înainte de marele Reiske, care declara în același secol — dar după Cantemir [104] — că studiul culturii arabe interesează nu „filologia sacră", ci „istoria, geografia, fizica și medicina", cărturarul român relevase interesul cultural general al valorilor islamice.

Așadar, el pune în gardă pe cititor asupra precarității demonstrațiilor antiislamice, și ne întrebăm dacă alt autor european o făcuse pînă la el. Cantemir nu se sfiește să arate șubrezenia argumentelor de autoritate propuse de „oamenii unei singure cărți". A respinge credința musulmană în numele celei creștine are aceeași valoare cu contestarea *Evangheliei* în numele *Coranului*, „pentru că, arată cu dreptate Cantemir, ceea ce noi creștinii recunoaștem despre adevărul *Evangheliei*, recunosc musulmanii despre adevărul *Curanului* și astfel argumentele sînt echivalente, ceea ce, după regulile logice, se știe că nu duce la nimic" [105]. Tot așa, „judecînd mai atent lucrul și ținînd seama numai de credința istorică și omenească, [...] mărturiile istoricilor creștini se vor socoti de nimic în fața celor muhammedani, și mai ales în fața tuturor celor ce nu primesc nici religia noastră, nici pe a lor; căci mărturiile protivnicilor și dușmanilor le respîng toți juriștii și adevărul acelora se ia drept minciună" [106]. E aci o limpede invitație a autorului nostru la examinarea Islamului dintr-o atitudine nu de adversitate, ci superioară, obiectiv critică: chiar „scrieri ale muhammedanilor" relevă falsitatea *Coranului*. Cantemir apelează așadar la contradicții din textul însuși al cărții sacre mahomedane, apoi la argumente din *Muhammediye* și din dreapta logică. Scopul său rămîne tăgăduirea caracterului revelat, așadar a autenticității acestei religii. Dar situîndu-se, în critica sa, pe un teren nu religios ci rațional, el lasă loc tuturor aprecierilor pozitive pe care aceeași atitudine îi va îngădui, în continuare, să le facă, despre valorile filozofice, morale, științifice, literare și artistice ale Islamului.

Ca și în *Divanul* [107], Cantemir se află aci în situația — rară pentru un autor din vremea lui — de a lua liber atitudine împotriva înțelegerii radicale a religiei — fie ea creștină sau musulmană —, împotriva bigotismului și a superstiției. Așadar, multe dintre protestele lui împotriva unor credințe mahomedane sînt formulate nu de teologul creștin, ci de gînditorul modern căruia *toată* mitologia iadului i se pare ridicolă, fie ea creștină

[104] I. Kratchkovsky, *Avec les manuscrits arabes. (Souvenirs sur les livres et les hommes)*, tr. M. Canard, Alger, 1954, p. 212.
[105] *Sistemul*, p. 46.
[106] *Ibidem*; v. și p. 47 (alte argumente antiislamice ușor de respins).
[107] V. studiul nostru introductiv la D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I *(Divanul)*, p. 49 și urm.

sau musulmană [108], și care notează disprețuitor „superstiția populară [...] comună nu numai muhammedanilor ci aproape tuturor popoarelor" [109], așadar și celor creștine.

Dincolo de aceste judecăți și tocmai grație lor, Cantemir este liber în atitudinea sa față de Islam, de aceea își îngăduie invitația: „să vorbim drept, însă, și să lăudăm fapta bună, chiar și a celui mai mare vrăjmaș al nostru" [110].

Principele avea, după cît înțelegem tocmai din textul *Sistemului*, capacitatea să judece doctrina musulmană mai drept decît alți autori europeni contemporani lui. În legătură cu „atributele lui Allah" *(sifāt)* el afirmă că „muhammedanii urmează mai mult teologiei negative decît celei afirmative" [111], apreciere corectă, dar surprinzătoare în scrisul unui orientalist european din secolul al XVIII-lea. Distincția între teologia negativă (apofatică) și afirmativă (catafatică) nu mai era acceptată atunci decît de gînditorii răsăriteni [112], singurii capabili să surprindă apropierea, sub acest raport, între doctrina musulmană și cea creștină orientală. Observația lui Cantemir este remarcabilă: ea denotă sensibilitate atît pentru teologia creștină, cît și pentru *kalām*. Principele ar fi fost bucuros să afle mai multe analogii între cele două doctrine, pentru a facilita cititorului său european înțelegerea celor mai profunde articulații ale Islamului, dar lucrul nu e cu putință: „Islamul are o «știință», *tafsîr*, care tratează despre exegeza *Coranului*; el are o «știință», *ḥādith*, care tratează despre tradițiile ce urcă pînă la Muhammed —, el nu are o teologie pozitivă" [113]. *Kalām* își propune „să lucreze pentru păstrarea și întărirea religiei"; el nu este, așadar, decît o apologetică a credinței musulmane; în ce privește pătrunderea dogmelor, încercarea înțelegerii lor, „ne este oprit să ne cufundăm în acest abis și să ne ocupăm de ceea ce rațiunii îi este aproape cu neputință să priceapă" [114].

Parcurgerea atentă a cărții a IV-a din *Sistem*, în special a primelor ei capitole [115], oferă elemente pentru o mai profundă analiză a cunoștin-

[108] *Sistemul*, p. 159.
[109] *Ibidem*, p. 286.
[110] *Ibidem*, p. 203.
[111] *Ibidem*, p. 87 și nota 348.
[112] V. asupra acestei distincții fundamentale V. Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, p. 22 sq.
[113] Louis Gardet et M.-M. Anawati, *Introduction à la théologie musulmane. Essai de théologie comparée*, Paris, 1948, p. 315.
[114] Muhammed Abduh, *Risālat al-tawhid*, p. 5/5 și 61/43, *apud* Gardet et Anawati, *op. cit.*, p. 310.
[115] V. p. 81 și urm. și notele 324 și urm.

ţelor lui Cantemir despre doctrina islamică decît ne putem îngădui aci. Un lucru este limpede: aceste cunoştinţe erau destul de bogate şi înaintate pentru un cărturar european laic care nu făcuse din Islam obiectul exclusiv al studiilor sale, ca Marracci sau d'Herbelot, Pococke sau Hottinger, contemporanii principelui. Nelndoielnic, într-o perioadă a formaţiei lui, aceste cunoştinţe au fost mai numeroase şi mai limpezi. Semnele estompării lor nu lipsesc în carte (Cantemir însuşi afirma, după cum arătam mai sus, că noţiuni însuşite timp de 22 de ani la Poartă „aproape că mi-au ieşit toate din minte; deşi cînd mi le-am însuşit au fost imprimate tare, s-au şters") [116]. Erorile de amănunt — unele neaşteptate — alternează cu tratarea expediată a aspectelor probabil insuficient memorate sau chiar cu declaraţia neînţelegerii unor probleme, ca aceea a atributelor divine *(sifāt)* din cartea *Muhammediye* despre care, mărturiseşte Cantemir, „deşi le-am citit cîndva cu sîrguinţă, spun deschis că n-am putut nimic înţelege din ele" [117].

Dacă Şt. Ciobanu sau P. P. Panaitescu, pentru care *Sistemul* era o mină de date etnografice sau istorice, nu şi-au pus problema exactităţii informaţiilor de ordin doctrinar din această carte, acerbul critic al lui Cantemir care a fost J. von Hammer-Purgstall nu şi-a exercitat acribia asupra ei deoarece, foarte probabil, nu a cunoscut-o [118]. Aşadar cel dintîi examen, sub acest raport, al erudiţiei lui Cantemir, l-a făcut prof. Yves Goldenberg, care însă n-a analizat *Sistemul* — unde ar fi aflat, desigur, mai multe detalii de corectat, ci prima formă a scrierii, *Despre Coran*, în traducerea lui I. Georgescu. Între confuzii şi inadvertenţe Goldenberg semnalează naşterea lui Mohamed la Medina (eroare îndreptată în *Sistem*), înfăţişarea Fatimei drept sora Profetului, imposibilitatea uciderii lui Ali de către Omar şi Othman, confuzia dintre Abu-Djahl şi Abu-Tālib, atribuirea *Coranului* lui Abū-Bakr, inexactitatea

[116] *Sistemul*, p. 167.
[117] *Ibidem*, p. 328.
[118] Hammer a criticat cu asprime, după cum se ştie, *Istoria Imperiului otoman*, acuzîndu-l pe autor pînă şi de ignorarea limbilor arabă şi persană (v. articolul său *Sur l'histoire ottomane du prince Cantemir*, în *Journal asiatique*, IIIe série, 4, 1824, p. 24—45). În rigoarea lui, menită să releve importanţa şi oportunitatea propriei istorii a Imperiului otoman, Hammer nu bănuia că se vor găsi peste un secol specialişti la fel de severi, dar mai învăţaţi, care să-l judece drept un „orb compilator" (C. F. Seybold, în *Encyclopédie de l'Islam*, t. I, 355), sau care să-i semnaleze „ridicolul *contre-sens*" de a traduce *Dolma-Bagce* („Grădina umplută") prin „Grădina cu tărtăcuţe" (F. H. Mordtmann, *ibidem*, 897).

referinţelor la *Coran*, ideea curioasă că fructul paradiziac interzis ar fi fost bobul de grîu, fără temei în cartea sacră a Islamului [119].

Aceste incongruenţe reapar în *Sistem*, alături de altele semnalate, ori de cîte ori le-am surprins, în comentariile ediţiei de faţă. Recapitulăm cîteva pentru a le măsura gravitatea. Astfel, autorul declară că mahomedanii „nu ştiu nimic" despre regele Saul [120]: sub numele Ţālūt el este însă citat în *Coran*, II, 247, 249. În istoria Templului din Ierusalim apar cîteva confuzii [121]. Shu'aib era un profet din Madian, citat în *Coran*, VII, 85—93, XI, 84—95 etc.; identificarea lui cu biblicul Isaia este inexactă [122]. Cantemir confundă datele Bairamului mic şi Bairamului mare [123] ceea ce nu poate fi interpretat decît ca un semn de oboseală după ce participase, împreună cu tot Stambulul, la aceste praznice, timp de 22 de ani! El greşeşte în raportul dintre cronologia creştină şi cea musulmană [124], confundă oraşul Raghes din *Biblie* (Raiy din Media) cu Rakka din Siria [125], se înşeală asupra frumoasei care l-a ispitit pe Iosif în Egipt [126], situează puţul sacru Zemzem în afara Meccăi [127] şi identifică greşit pe *Duldul* (calul alb al lui Mohamed) cu caii de foc ai profetului Ilie [128]. Erorile de date şi personaje istorice nu sînt nici ele rare [129], iar uneori ne întîmpină confuzii terminologice [130].

Într-o perspectivă strict pozitivistă asemenea erori ne pot părea, firesc, grave: să le judecăm însă în raport cu întregul operei şi să ţinem seamă de condiţiile în care a lucrat autorul. Acceptînd aceste două criterii vom fi mai puţin severi. Imaginea Islamului pe care *Sistemul* lui Cantemir a îngăduit-o cititorilor săi este, în liniile ei fundamentale ca şi în detalii, o imagine corectă. Să comparăm, ca probă, relatarea credinţelor apocaliptice musulmane aşa cum le redă principele [131], cu descrierea con-

[119] Yves Goldenberg, *Notes en marge de quelques écrits roumains sur le „Coran" et l'Islam (I)*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Limbi clasice şi orientale, 21 (1972), p. 121—127.
[120] *Sistemul*, p. 124 şi nota 484.
[121] *Ibidem*, p. 125 şi nota 491.
[122] *Ibidem*, p. 133 şi nota 520.
[123] *Ibidem*, p. 279, 283 şi notele 931, 956.
[124] *Ibidem*, p. 60—61, 286 şi notele 251, 972.
[125] *Ibidem*, p. 116 şi nota 455.
[126] *Ibidem*, p. 119 şi nota 464.
[127] *Ibidem*, p. 190 şi nota 695.
[128] *Ibidem*, p. 308 şi nota 1047.
[129] V., de pildă, p. 274—275 (confuzia între sultanii Baiazid şi Murad al II-lea); cf. şi notele 920, 922.
[130] La p. 208 autorul se referea după cît se pare la tc. *murabass* (vestitor), iar nu la *murassa* (lucrat în nestemate).
[131] *Sistemul*, p. 55—80.

temporanului său Marracci sau cu o alta, mai tîrzie cu peste un secol, dar întemeiată în bună măsură pe informaţiile vechi ale lui Pococke, Golius sau d'Herbelot[132]: diferite ca întindere, ele oferă o viziune identică a acestui capitol din doctrina islamică. Să comparăm, la fel, judecăţile lui Cantemir despre limba şi stilul *Coranului*[133] cu avizul autorizat al arabizantului D. Masson, autorul unei traduceri recente, de mare reputaţie, a acestei opere: ele sînt aceleaşi în esenţa lor[134]. În mod evident Cantemir îşi stăpînea subiectul, pînă la posibilitatea de a compara corect astronomia arabă cu cea grecească[135], şi la sfîrşitul cărţii sale chiar cititorul de azi se poate socoti în posesia informaţiei de bază privind doctrina islamică şi sistemul cultural generat de ea. Cantemir avea dreptate să răspundă, conştient de competenţa sa, obiecţiilor Sinodului Bisericii ruse, care-i cerea, în 1721, să înfăţişeze izvoarele cărţii (aşadar, să adauge cărţii bibliografia şi referinţele): „Nu văd nici o nevoie să mă conving să-mi confirm spusele prin scrierile altora"[136].

Dacă scriind *Sistemul* Cantemir încerca nu numai satisfacţia valorificării atîtor cunoştinţe rare, care urmau să-i ateste o meritată reputaţie ştiinţifică, dar şi plăcerea de a-şi retrăi anii de învăţătură, comerţ intelectual şi aventuroasă tinereţe din Constantinopol, nu trebuie neglijată evidenţa că redactarea cărţii în împrejurările îngăduite autorului nu a fost de loc confortabilă. Principele a putut pînă la un punct împăca atitudinea sa de cărturar european — aşadar creştin — cu erudiţia sa islamică, într-o viziune sinceră şi în care obositoarele note apologetice şi polemice ale cărturarilor ecleziastici contemporani lui, un ortodox ca Ioanichie Galeatovski[137] sau un catolic ca Ludovico Marracci, sînt mai rare. În limitele acestei atitudini el a putut lăsa loc, cum am văzut, şi unei critici raţionaliste a religiei în general.

Dar Cantemir merge mai departe: el îşi exprimă deschis preţuirea pentru unele aspecte ale spiritualităţii sau culturii islamice cu o admirabilă obiectivitate. El laudă obiceiul eliberării prizonierilor cumpăraţi,

[132] *Observations historiques et critiques sur le mahométisme, traduites de l'Anglais* de G. Sale, în *Les livres sacrés de l'Orient*, traduits par G. Pauthier, Paris, 1860, p. 495—500.
[133] *Sistemul*, p. 49—54.
[134] *Le Coran*. Introduction, traduction et notes par D. Masson, Paris, 1967, p. XL—XLIII.
[135] *Sistemul*, p. 103.
[136] *Răspunsul lui Dimitrie Cantemir Sinodului rus în chestia „Sistemului religiei mahomedane"*, la Şt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, *loc. cit.*, p. 524.
[137] Cf. V.-V. Barthold, *La Découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par. B. Nikitine, Paris, 1947, p. 131 sq.

după şapte ani de robie, lăsîndu-le libertatea de a-şi păstra religia[138]; laudă omenia şi ospitalitatea poporului turc din Dobrogea şi Iconia, atît de mari „încît celui ce nu-i cunoaşte i se va părea că abia este de crezut"[139]; consideră că, faţă de obiceiurile şi aşezămintele dervişilor, creştinii ar trebui să se ruşineze pentru că aceia dovedesc chiar „practica faptelor bune, şi nu denumirile lor goale, nu speculaţia îngîmfată, ci însăşi lucrarea"[140]; principele declară fără ocol: „De aceste virtuţi filosofice şi de filosofia lucrătoare de fapte bune ce se află în aceşti dervişi mai înainte spuşi, afirm că se cade să te minunezi!"[141] El exaltă calităţile *Coranului*, scris „într-o limbă arabă atît de adîncă, încît nu numai că e imposibil s-o imiţi, dar şi de interpretat e foarte grea, iar mai ales a o vorbi e peste putinţă"[142]. Nu toate ştiinţele popoarelor islamice i se par înaintate, dar pentru arte mărturiseşte o admiraţie fără margini: „învăţătura *inşa*" sau „modul de a scrie epistoliile cu un stil frumos şi înalt"[143]; scrierea caligrafică, cu reguli „foarte artistice", capabilă de opere pe care „n-a putut niciodată, nici poate acum, nimeni dintre oameni să le imite"[144]; arta poetică, „dezvoltată, dar şi foarte frumoasă şi foarte ingenioasă"[145]. „Poeţii acestor naţii orientale, declară Cantemir, atît cei dintîi, cît şi cei mai de pe urmă, progresînd în această artă, au obţinut întîietatea" faţă de poeţii europeni antici sau contemporani lui; „toţi cei iscusiţi în aceste limbi, cărora li s-a întîmplat să citească pe poeţii arabi, persani şi turci" recunosc această superioritate[146]. „Muzica orientală o depăşeşte într-adevăr cu mult pe cea apuseană"[147]. „În săpătura pietrelor şi a marmurelor practică o sculptură regulată"[148]. Pictura „deşi nu e atît de perfecţionată încît să merite laudă de prisos, însă nici nu pare urîtă"[149]. „Arta împodobirii cărţilor a ajuns la o mare desăvîrşire şi răspîndire"[150]. Iar cît priveşte retorica, mărturiseşte principele, „pot spune cu îndrăzneală că neamurile orientale nu sînt cu nimic mai prejos decît cele occidentale,

[138] *Sistemul*, p. 207.
[139] *Ibidem*, p. 228.
[140] *Ibidem*, p. 294.
[141] *Ibidem*, p. 294.
[142] *Ibidem*, p. 41.
[143] *Ibidem*, p. 350.
[144] *Ibidem*, p. 351.
[145] *Ibidem*, p. 352.
[146] *Ibidem*, p. 352.
[147] *Ibidem*, p. 354.
[148] *Ibidem*, p. 355.
[149] *Ibidem*, p. 356.
[150] *Ibidem*, p. 356.

căci după firea lor toți înclină spre elocință [...]. Dacă ar auzi cineva pe un predicator muhammedan ținînd o cuvîntare, mai cu seamă cînd își extinde cuvîntul la virtuțile morale și la vicii, ar zice, dacă nu mă înșel, că Demostene al grecilor și Cicero al latinilor fac oratorie în dialectul turcesc" [151]. Meritele sînt „ascuțimea minții", apoi „bogățiile infinite și comorile inepuizabile ale cuvintelor și stilurilor din limbile arabă, persană și turcă", dar și o „înlesnire și o abundență de elocință, așa că întreaga cuvîntare se vede că țîșnește din gura retorului ca un izvor pururea curgător" [152].

Selecția completă a acestor aprecieri din *Sistemul* lui Cantemir reprezintă unul dintre cele mai frumoase imnuri de laudă închinate culturii islamice de un cărturar european. Dar cartea principelui urma să apară într-un stat care, deși deschis unui vast program de reforme moderne, rămînea dominat de creștinismul ortodox sever apărat de Sfîntul Sinod al Bisericii ruse care avea controlul tipăriturilor și urma să dea cuvenitul *imprimatur*. Îmbinînd o intransigență stimulată de orgoliu cu o oportună referință la protecția țarului și folosind conjunctura favorabilă, Cantemir a reușit, după cum vom vedea, să treacă peste obiecțiile cenzorilor ecleziastici fără a-și modifica manuscrisul. Dar el înțelegea să folosească și șansele de ordin politic pe care i le oferea această carte dedicată țarului, care urma să fie citită de țar, să însemne, așadar, o lungă conversație cu țarul.

Acest prețios interlocutor trebuia să fie sensibil la adulație, cu care Cantemir este generos în *Epistola dedicatorie* și în *Precuvîntarea către cititor*, evocînd un program de educație morală al lui Petru I [153], dar foarte rar în cuprinsul cărții [154]. In conversația sa cu țarul îi reamintește fapte la care fusese martor, ca, de pildă, rușinoasa mărturisire a unui „domn de neam iliric, adică slav" — foarte probabil adversarul său Sava Vladislavovici Raguzinski — că pentru a-și cîștiga favorurile unei femei frumoase din Pera a recurs, cu ajutorul unui magician arab, la invocarea diavolului [155]; amintește, la fel, despre interesul lui Petru pentru *Istoria Imperiului otoman*, oferindu-ne însă și o dată prețioasă, anume că, pînă în 1720 (cînd Cantemir redacta ultima parte a *Sistemului*), țarul nu hotărîse încă traducerea în rusă a acelei opere [156].

[151] *Sistemul*, p. 360.
[152] *Ibidem*, p. 360.
[153] *Ibidem*, p. 6d—7d.
[154] *Ibidem*, p. 355, 357.
[155] *Ibidem*, p. 378.
[156] *Ibidem*, p. 357.

Reamintește lui Petru, ca în toate scrierile sale redactate în timpul exilului rusesc, că Imperiul otoman trebuie înfrînt și că aceasta *este cu putință*. In *Precuvîntarea către cititor* el integrează propaganda antimusulmană în programul politic al țarului, evocă întinderea extraordinară, provocatoare, a doctrinei islamice; menționează biruințele „Cezarului", așadar ale împăratului austriac care reușise să elibereze de turci Ungaria (și Transilvania) [157]; deploră „împuținarea virtuților" la popoarele europene (antice sau balcanice contemporane); dă ca avertisment dictonul: „Fericit cel pe care nenorocirile străine îl fac să se teamă", lăsînd să se înțeleagă că Rusia însăși ar putea fi amenințată de Poartă dacă nu ia măsuri la vreme [158]. Dar, mai ales reamintește de profeția privind „poporul blond" *sikalab* (slavii) care urmează să subjuge Imperiul otoman [159], expusă deja în *Monarchiarum physica examinatio*.

Dar mai există pagini în *Sistem* pe care avem sentimentul că principele le-a scris mai degrabă pentru amuzamentul țarului decît dintr-o preocupare științifică. Aceste pagini „povestesc lucruri care nu pot fi redate", după cum se exprimă cu legitimă pudoare Șt. Ciobanu, lucruri „culese din gura poporului" deoarece, după mărturia autorului însuși, nu se găsesc în cărțile învățaților musulmani [160]. Este vorba de legendele privind senzualitatea lui Mahomed și a fiicei sale Fatima, despre „prostituția sacră", de explicația scatologică a pilozității faciale și corporale, de datoriile excesive ale soților în căsătoria poligamă, despre practicile secrete din harem sau chinurile soțului divorțat care vrea să-și redobîndească nevasta etc. [161], lucruri care, negreșit, au scandalizat pe cenzorul ecleziastic. Este probabil că asemenea pasaje, fără raport direct cu economia cărții și care puteau lipsi fără pagubă, au dus la exigența ca autorul să-și declare izvoarele — fie ele culte sau populare — pentru ca cititorii musulmani să nu se poată plînge că autorul a „alunecat spre răutate, inventînd batjocuri" și să nu-l acuze de calomnii „fără rușine" [162]. Principele n-a dat urmare acestei cereri. Picanteriile cărții au fost, negreșit, foarte gustate în anturajul lui Petru și, în primul rînd, de țarul în-

[157] *Ibidem*, p. 6d—7d.
[158] *Ibidem*, p. 8d.
[159] *Ibidem*, p. 145.
[160] Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, *loc. cit.*, p. 415.
[161] *Sistemul*, p. 28, 110, 232—234, 265 și urm. etc. Tot așa anecdota cu prințul din Florența și „matroanele pricepute" (p. 260) n-are, în mod evident, legătură cu ceea ce precede și nu este citată decît pentru hazul ei licențios.
[162] *Decizia Sinodului rus în chestia cărții lui Dimitrie Cantemir „Sistemul religiei musulmane"*, la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, *loc. cit.*, p. 522—523.

suși căruia îi plăcea să schimbe glume îndrăznețe cu prietenul său român, mai tînăr numai cu un an [163]. O scrisoare din 23 noiembrie 1719 (tocmai din perioada cînd scria *Sistemul*) ne dezvăluie ceva despre gradul de intimitate al relațiilor acestuia cu Petru. Cantemir mulțumește protectorului său pentru îngăduința de a se căsători cu una din fiicele prințului I. I. Trubețkoi, îi precizează pe care a ales-o, în ce mod, și cere voie să se căsătorească îndată după Crăciun. În alegerea sa a urmat sfatul unui filozof arab, Lokman (citat și în *Sistem*) : „Niciodată n-am călcat cu piciorul înainte de a cerceta drumul cu cîrja" și aceasta timp de „aproape șase ani, întru căutarea cunoașterii lucrurilor naturale". Acum ar dori să intre „cît se poate de repede la școala anatomiei (mă silește dorul prea cunoscut de a cerceta mai departe !), ca să pun capătul dorit învățăturii și stăruințelor mele" [164]. Petru i-a satisfăcut degrabă cererea, „a luat parte activă la nunta lui Dimitrie Cantemir" și, „se pare, a fost și nașul perechii căsătorite" [165], despărțită prin numai treizeci de ani.

2. Valoarea istorică

A fost remarcată [166] informația autobiografică și istorică din *Sistem* : dînd curs înclinării de a face loc exemplului concret, anecdoticei și confesiunii în expunerile sale științifice (note meridionale), Cantemir a

[163] Cantemir era, cu toată temperanța lui observată de contemporani, unul din convivii lui Petru care, uneori, venea să petreacă la principe cu faimoasa lui „mascaradă mănăstirească" după cum nota Ilinskii (C. Șerban, *Jurnalul lui Ivan Ilinskii*, în *Studii*, 8, nr. 5—6, 1955, p. 126) : el însuși însă „avea oroare de beție" notează primul său biograf, v. Paul Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11, 1973, nr. 4, p. 649. Detalii despre „mascaradă" și despre ambianța în care Petru cel Mare îl invita pe principe, la Patrick Gordon, *Tagebuch*, ed. M. C. Posselt, Moskva-Sanktpiterburg, 1849—1853, vol. II, p. 427 ; J. Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great*, London, 1971, p. 11—28 ; Russel Zguta, *Peter I's „Most drunken Synod of fools and jestors"*, în *Jahrbücher für Geschichte Ost-Europas*, N. F., 21 (1973), H. 1, p. 18—28. Este, probabil, mediul în care au fost citite, mai întîi, pasajele „picante" din *Sistem*.

[164] Șt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 486—487. Mină, așadar, interpretarea naivă dată de autor mărturisirii principelui că „vrea să intre la școala anatomiei", acceptată *ad litteram* : „în acest gest al lui Dimitrie Cantemir se vede adevăratul savant, în sufletul căruia dorința de a cunoaște nu se stinge, nu găsește limită de vîrstă" (*ibidem*, p. 404).

[165] *Ibidem*, p. 403.

[166] Șt. Ciobanu, *loc. cit.*, p. 421—422 ; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, p. 217—218.

presărat în *Sistem* povestiri diverse, unele reluate din *Istoria Imperiului Otoman* [167], altele inedite.

Sînt, în carte, mențiuni autobiografice privind anii săi de învățătură [168], opera sa muzicală [169] sau istorică [170], experiențele la Constantinopol unde discuta probleme teologice cu învățați otomani [171], verifică falsa reputație a incoruptibilității „apei sfinte" prin toga lui Mahomed [172], asistă la demonstrațiile și dansurile rituale ale dervișilor [173], amănunte care pun tot atîtea detalii și culori pe tabloul unei importante părți din viața principelui. Istoria tînărului moldovean sechestrat într-un harem [174], a îndrăznelii medicului Le Duc care ia pulsul sultanului Ahmed al III-lea (ceea ce confratele său grec Andrea Likinios nu îndrăznise) [175], declarația că a obținut cópii după portretele sultanilor din colecția de la Topkapu [176], ni-l arată în relațiile sale cotidiene cu societatea constantinopolitană, cu cercurile pe care le frecventa, creștine sau musulmane și cărora le datora informații sau sprijin. Aluziile sale la evenimente contemporane sau care stăruiau în opinia publică țarigrădeană sînt frecvente. El reamintește tragedia patriarhului Chiril Lucaris și rolul voievodului Vasile Lupu în depunerea și moartea lui [177]. Episodul sf. Nicolae din Karpenisios, din martirologiul grecesc mai nou, relatat și de Antoine Galland [178], stăruia în memoria populației creștine a capitalei. Anecdota despre ambasadorul olandez care a crezut că poate vizita Harăm al-Sharif la Ierusalim era, desigur, încă proaspătă cînd o culege Cantemir [179]. El aduce informația sa de martor ocular privind soarta steagului sfînt al Islamului în bătălia de la Viena [180] și descrie darurile voievozilor români către curtea otomană la marile sărbători [181]. Și sub raport istoric *Sistemul* este un izvor prețios.

[167] Discuția cu Es'ad efendi, istoria „Steagului sfînt" în lupta cu austriecii, atitudinea medicului francez Le Duc, abilitatea lui Nûh Efendi ș.a.

[168] *Sistemul*, p. 167.

[169] *Ibidem*, p. 354.

[170] *Ibidem*, p. 356.

[171] *Ibidem*, p. 106.

[172] *Ibidem*, p. 31.

[173] *Ibidem*, p. 297, 299.

[174] *Ibidem*, p. 233.

[175] *Ibidem*, p. 362.

[176] *Ibidem*, p. 355.

[177] *Ibidem*, p. 195.

[178] *Ibidem*, p. 255—256 și nota 881.

[179] *Ibidem*, p. 200—203.

[180] *Ibidem*, p. 32.

[181] *Ibidem*, p. 281.

3. Aportul filologic

Cercetarea *Sistemului* sub raport lingvistic rămîne încă de făcut, atît în ce privește originalul latin, cît și versiunea rusă definitivă. În afara particularităților de stil și limbă ale latinei lui Cantemir — puțin studiate pînă acum [182] —, această lucrare a pus autorului *problema transliterării caracterelor arabe*, care ar merita o cercetare specială. El întîmpinase dificultăți în cazul sunetelor inexistente în latină : *ı* = y (*musyky*, 107 v), *djim* = *dz* (*Dziebrail*, 10, *Indzil*, 7), *shin* = *β* (*arβ*, 7 v, 11 v ; *βir*, 106 v). În versiunea definitivă aceste transcrieri devin *ы*, *дже*, *ш*, sunetele respective fiind ușor de redat în rusă. În schimb, alte dificultăți pune transliterarea lui *h*, prin *х (Мухаммед, шеих)*, dar și prin *г (гегира*, 29, *Исамесиг*, 71, *фергас*, 103, *падишаг*, 36 etc.), inconsecvență explicabilă prin obișnuita transcriere rusească a literei *h* prin *г* (de ex. *габит* pentru *habitus*, 81).

Versiunea definitivă a cărții prezintă caracteristicile textelor rusești de la începutul secolului al XVIII-lea ; vocabularul, ca și stilul, păstrează mult din culoarea arhaică a scrierilor religioase și cronicărești, dar voința de modernizare este evidentă prin neologisme și adesea prin topică (adjectivul după substantiv, verbul la sfîrșitul frazei).

Sărăcia vocabularului obligă la formarea de termeni noi (*малочисление*, 355, *равногласное*, 327, *равномерный*, 351, *соименное*, 327, *фармакопродатель*, 357, *фармакостроитель*, 361 etc.), rezultați, foarte probabil, din colaborarea autorului cu traducătorul Ilinskii. În majoritatea cazurilor penuria de termeni adecvați în rusă este învinsă prin adoptarea de termeni străini.

Sub raport lingvistic, tocmai neologismele oferă un deosebit interes. Se știe că limba rusă trecea, în epoca lui Petru cel Mare, printr-un proces de înnoire marcat de adoptarea rapidă a numeroși termeni din limbile vechi (greaca, latina) și acelea moderne occidentale. Alături de numeroase neologisme de asemenea proveniență (dar mai ales de origine greacă și latină, limbile de cultură bine cunoscute de autor), *Sistemul* cuprinde, cum ne așteptam, un bogat material lexical arab, persan și turcesc și cîteva cuvinte tătare. Examenul acestor termeni relevă preocuparea lui Cantemir de a înfățișa țarului o carte scrisă potrivit vederilor înnoitoare ale acestuia, într-o rusească împodobită cu o amplă terminologie străină filozofică, teologică, științifică, sau privind realități orientale. Cît de puțin cunoscuți încă erau, în 1722, asemenea termeni, rezultă atît din explicarea lor marginală în *Sistem*, cît și din faptul că multe din aceste neologisme erau indexate în *Лεξикон вокабвлам новым по алфавитв*, dicționar cuprinzînd 503 cuvinte noi, alcătuit din indicația lui Petru cel Mare și purtînd, în manuscrisul păstrat, adnotările autografe ale acestuia [183].

Dăm mai jos o listă provizorie a neologismelor folosite în *Sistem* [184] :

абецадла, abecedar, 348
авдиенция, ascultare, 245
автор, autor, 217, 299
адептос, adept, 323
аксиома, axiomă, 90, 91, 106
алембик, alambic, 244
аллигорический, alegoric, 1, 94
амбра, ambră, 280
аналогический, analogic, 1
анатомия, anatomie, 363
аннотация, adnotare, 357
антономасия, antonomasie, 2
апокалиптический, apocaliptic, 55
апостат, apostat, 125
аргумент, argument, 5a, 46, 47
арктический, arctic, 105
артерия, arteră, 69
артикул, articol, 81, 179
артифициалный, artistic, 253
архив, arhivă, 140, 314
архитектор, arhitect, 201
астрономский, astronomic, 9
атом, atom, 345
аудиенция, audiență, 15
аθеист, ateu, 24, 40, 89, 158

багаж, bagaj, 131
балена, balenă, 114
бетоника, betonică, 127
библиотека, bibliotecă, 75

варвар, barbar, 143
варварин, barbar, 47

[182] D. M. P[ippidi] în *Nota editorului* la D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 43, semnalează cîteva particularități mai izbitoare : „...numeroase abateri de la regulile clasice în privința folosirii timpurilor și modurilor, a regimului cazurilor, proprietății termenilor, topicei etc. [...], unele greșeli, de considerat mai degrabă ca inadvertențe [...], forme de cuvinte latine sau sensuri particulare care se abat de la forma sau sensul obișnuit". Autorul citat mai semnalează latinizări de nume românești de instituții, funcțiuni civile, militare, eclaziastice, nume de demnitari, de ceremonii, de obiecte sau de termeni comuni din elină și neogreacă, precum și erori sub influența formei românești a cuvîntului latin ; „un studiu adîncit al limbii *Descripției*, bazat pe un număr mai mare de manuscrise, ar duce la rezultate interesante" *(ibidem)*.

[183] Publicat de N. A. Smirnov ca anexă la studiul său *Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху*, în *Сборник Отделения русского языка и словесности Имп. Акад. наук*, т. 88, n. 2, 1910, p. 363–382.

[184] Avînd un scop strict exemplificator, lista este incompletă ca și trimiterile la pagină. Nu figurează în listă termenii orientali, abundenți în carte ; am scos în evidență aci neologismele provenite din limbile clasice și occidentale, a căror introducere în rusă a constituit principala preocupare de „modernizare" a acestei limbi pentru cărturarii epocii lui Petru cel Mare.

варварство, barbarie, 143
вирш, vers, 47

габит, habitus, obicei, 81
гарнизонный, de garnizoană, 34
геенна, gheenă, iad, 16
генеральный, general, 125, 170, 205
гигант, gigant, 114
градус, treaptă, 159

дактил, smochin, 53
декада, decadă, 11
декалог, decalog, 239
делфин, de'fin, 152
демон, demon, 41, 76, 87, 124, 224, 225
дефиниция, definiţie, 360
диавол, diavol, 47, 64, 65, 70, 87, 89, 93, 126
диалект, dialect, limbă, 3, 14, 15, 50, 51, 52, 160, 162, 222, 318
диалектика, dialectică, 360
диплом, diplomă, 35
дискреция, discreţie, discernămînt, 3[a]
диспутация, dispută, 360
диспутовать, a se certa, 123
дистих, distih, 41
дракон, balaur, 159
драм, dram, 297

ексемпляр, exemplar, 355
експериментално, experimental, 123, 129
екстраординарный, extraordinar, 227, 253
елея, u'ei, 185
емболический, embolic, 61
ентузиазм, entuziasm, 148
епидемический, epidemic, 63
епилептический, epileptic, 224, 225
епископ, episcop, 35
епистолия, epistolă, 129
епоха, epocă, 22, 63
ерес, erezie, 43, 63
еретик, eretic, 63
ефемерида прогностическая, efemeridă prevestitoare, 364

зенит, zenit, 12
зодиак, zodiac, 56, 61

идея, idee, 95
икономия, economie, 5
император, împărat, 150
империя, imperiu, 8, 59
инструмент, instrument, 69, 213, 234
иноселин, henné, 215
историк, istoric, 46, 128
исторический, istoric, 46, 200
история, istorie, 47, 49, 118, 120, 123, 132, 133

календар, calendar, 304
канон, canon, 53, 63
канцелария, cancelarie, 261
капитан, căpitan, 131
каталог, catalog, 96, 367
катар, catar, 76
катихизм, catehism, 82, 85, 231
каѳолик, catolic, 155
квадрант, sfert, 156
квартер, cvartir, 142
кентр, centru, 117
кесар, cezar, împărat, 62
климат, climat, zonă geografică, 77, 107
кобза, cobză, 69
колокиѳ, tărtăcuţă, 8, 22
комплемент, compliment, 14
конверсация, conversaţie, familiaritate 1[a], 36, 167
кондиция, condiţie, 83, 88, 204, 205, 207, 211, 216, 217, 243, 253, 266
конклюзий, concluzie, 211
копие, копия, lance, 32, 225
корпус, corp, colecţie, 52
кристал, cristal, 125
куриозный, curios, 52
кустодия, gardă, 255

лагер, tabără, 117
лампада, lampă, 131
леканомантия, ghicire în vase, 375
лексикон, lexicon, 54
либра, livră, 6, 30
литера, literă, 1
логика, logică, 46, 47
логический, logic, 46

магазеин, magazie, 104
маргарит, perlă, 15, 103
матеология, aiurare, 97
материал, material, 202
материалный, material, 103
материя, materie, 93, 102, 123, 345
матрона, matroană, 73, 221
махина, construcţie, 26, 144, 149
машкара, mască, 122, 227
математик, matematician, 102, 106
математика, matematică, 102
меркурий, mercur, 141
метафисика, metafizică, 364
метафорический, metaforic, 1
метемпсихосис, metempsihoză, 321
метеорический, meteorologic, 104
министр, ministru, 263
момент, moment, 67, 69, 74, 77, 104, 144, 151
монарх, monarh, 124
монархия, monarhie, 64
моралный, moral, 294, 296, 360
мусикийский, muzical, 69, 147
мусикия, muzică, 252, 255

натура, natură, 101, 141, 246
натуралный, natural, 51, 52, 224, 226, 240
нация, naţiune, 52, 59, 64, 72
нектар, nectar, 163
некромантия, necromancie, 375
неотерик, înnoitor, 323
нота, notă, semn, 357
нотация, notă, 127

окказия, început, prilej, 6, 10, 110, 223, 230, 234, 235
океан, ocean, 35, 103
олива, măslină, 165
опиния, opinie, 52, 104, 144, 321
ординарный, ordinar, obişnuit, 70, 179, 227
оризонт, orizont, 12
орихалк, orichalc, 103
орѳографий, ortografie, 348

палат, palat, 164
палатный, a palatului, 355
паралиж, paralizat, 5
паралогисм, paralogism, 5[a]
парохиалный, local, 182, 219, 258
пентаполитан, pentapolitan, 242
период, perioadă, 297
персона, figură, 7, 138, 241, 355
похота, infanterie, 34
пиит, poet, 128, 244

пиитика, poetică, 42
пиитический, poetic, 8, 42, 69
пиитичествовать, a poetiza, 49
планита, planetă, 56, 284
плевра, pleură, 29
политика, politică, 20
политический, politic, 8
полюс арктикус, polul nord, 105
полярный, polar, 105, 139
помпа, pompă, fală, 32
пор, por, 248
порта, poartă, 226, 253
порфир, porfir, 125
потентат, potentat, 36
практика, practică, 127
президент, președinte, 143
прелюднум, preludiu, 223, 298
претекст, pretext, 209, 221
претор, pretor, 261
приватный, particular, 216
проблема, problemă, 102
пронунция, pronuntie, 1
пропорция, proportie, 156, 351
публичный, protectie, 9, 57, 229
протекция, public, 219, 253
пункт, clipă, punct, 85, 96, 104, 129, 130, 268, 368, 369
пургаториум, purgatoriu, 104, 155

религия, religie f. t., 48, 253
реэстр, registru, 86, 236
ритор, retor, 43
риторика, retorică, 42, 47
ритм, ritm, 47
ритмический, ritmic, 41, 47, 302
рубин, rubin, 103

сандалия, sandale, 146
сапфир, safir, 15
секретар, secretar, 15
секта, sectă, 34, 37, 62
семистихон, emistih, 91
сенаторство, senatorie, 62
сенс, sens, 50, 141, 349, 369
сентенция, sententie, părere, 1, 5, 11, 20, 24, 33, 40, 41, 47, 48, 50, 51, 70, 74, 92, 102, 127, 160, 214, 226, 229, 230
сикурс, ajutor, 65
силлогисм, silogism, 35
симметрический, simetric, 347
синагога, sinagogă, adunare, 336
синус, golf, 34
систима, sistem f.t., 102, 103
софистический, sofistic, 5ª, 47
спирт, spirit, 247
стомах, stomac, 163, 164
студент, student, 353
субиект, subiect, 93
субтелность, subtilitate, 357
сумма, sumă, 253, 372
суммула, summulă, 81
суперстициозный, superstitios, 202, 203
суперстиция, superstiție, 5, 11, 21, 24, 50, 139, 143, 203
суплика, cerere, 378
схисма, shismă, 51

табел, tabel, 115
талер, taler, 253
текст, text, 11, 40, 41, 135
темперамент, temperament, 360
тестамент, testament, 36
тимпан, tobă, 110
тиран, tiran, 66, 116
тиранство, tiranie, 8 147, 221, 222, 225, 230, 236, 237
титло, титул, titlu, 36, 216, 223, 244
трактат, tratat, 168
универсалный, universal, 162, 216
урина, urină, 248

фабула, fabulă, 105, 118, 128, 132, 201, 296
фамилия, familie, 13, 35, 114, 115
фенамен, fenomen, 102, 103
фиал, cupă, 132
фигура, figură, 2, 42
философ, filosof, 41, 102, 127, 129, 130
философия, filosofie, 62, 129
финикс, phoenix, 210
физик, naturalist, 102, 105, 106, 123
физический, fizic, natural, 102, 123, 144
флинта, flintă, 225
флот, flotă, 245
форма, formă, 102, 345
фортуна, noroc, 365
фразес, stiluri, 352, 360
фрастический, frastic, 2
фундамент, fundament, 202

характир, caracter, 3, 43, 58
хартийца, foiță, 147
хартия, hîrtie, 43, 76
хирург, chirurg, 252
хирургия, chirurgie, 363
хорално, în cerc, 3
хрисм, prorocie, 55
хронологический, cronologic, 202

церемония, ceremonie, 53, 82, 259, 319

школа, școală, 123
штил, stil, 41, 43, 47, 49, 52

элемент, element, 102
эмпирейский, empireu, 11, 97
этимологический, etimologic, 1

юриспруденция jurisprudența, știința dreptului, 81, 360
юрист, jurist, 46

яковита, яковитисса, iacobită, 28, 48

феолог, teolog, 42, 62, 70, 71, 77, 89, 160
феологический, teologic, 144, 200
феология, teologie, 77, 81, 87, 88, 93, 97, 200
феорический, teoretic, 293
феория, teorie, 127

Lista de mai sus vădește nu numai varietatea și bogăția terminologiei străine folosite de Cantemir (într-o măsură superioară cărturarilor ruși contemporani lui), dar ea pune în lumină și contribuția învățatului român la prefacerea și dezvoltarea limbii literare ruseşti moderne[185]. Fenome-

[185] Este o trăsătură a scrisului cantemirian caracteristică și operelor alcătuite în limba română (*Divanul*, *Istoria ieroglifică* etc.). Ea se explică prin poliglosia autorului, prin cultura și varietatea preocupărilor

nul — stimulat de însuşi Petru cel Mare — al adoptării de termeni occidentali care numeau instituţiile, creaţiile materiale, conceptele adoptate de ruşi din civilizaţiile şi culturile Apusului, a fost de mult studiat. N. A. Smirnov a întocmit în 1910 un dicţionar cuprinzînd peste 3000 de neologisme de proveniență occidentală introduse în limba rusă în timpul lui Petru, extrase din 29 de lucrări scrise şi, în majoritatea lor, editate sub domnia acestuia[186]. Învăţatul rus n-a inclus însă *Sistemul* între textele indexate, aşa încît numeroşi termeni, între care *элембик, атом, балена, вабит, гигант, кустодия, матрона, нектар, нотация, плевра, тестамент, фенамен,* lipsesc din dicţionarul său[187]. Această omisiune l-a împiedicat ca în analiza provenienţei neologismelor de origine latină, să izoleze, alături de intermediarele germane şi mai ales poloneze[188], calea *preluării directe din latină* practicată de Cantemir (aşa se explică forme ca *артикулус* < lat. *articulus*, iar nu *артикул* < pol. *artykul*, *окказия* < lat. *occasio* iar nu *оказия* < pol. *okazja*, sau *персона* în sens de chip, fizionomie, iar nu de persoană ca în cazul pol. *persona* etc.).

Lucrările pregătitoare pentru elaborarea unui dicţionar istoric al limbii ruse au avut în vedere şi *Sistemul* ca izvor lexical (ne referim în special la *Fişierul Dicţionarului limbii ruse medievale* întocmit de Institutul limbii ruse al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., sau la *Fişierul cabinetului Dicţionarului etimologic al limbii ruse*, de la Universitatea „M. V. Lomonosov" din Moscova). Consultarea acestor două fişiere explică trimiterile la *Sistem* în recentul *Dicţionar etimologic al limbii ruse* întocmit de N. M. Şanskii[189]. Se acceptă aşadar că termeni ca *атом, декада, дефи-*

lui care impuneau o terminologie bogată. De aci necesitatea de a introduce termeni străini nu numai în rusă, dar cu mult înainte în română (v. *Scara a numerelor şi cuvintelor streine tîlcuitoare*, în D. Cantemir, *Opere*, vol. IV *(Istoria ieroglifică)*, Bucureşti, 1973, p. 57—67).

[186] *Словарь иностранных слов, вошедших в русский язык в эпоху Петра Великаго*, în *Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху*, p. 27—360.

[187] N. A. Smirnov a omis *zeci de termeni* a căror primă atestare în limba rusă era datorată lui Cantemir. *Dicţionarul* amintit este astfel deosebit de util oricui va întreprinde studiul atît de necesar despre *Contribuţia lui Dimitrie Cantemir la formarea limbii ruse literare*: compararea neologismelor din *Sistem* cu lista lui Smirnov dă la iveală termeni şi forme introduse în rusă de învăţatul român.

[188] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 1—19: *Определение путей, которыми в петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков.*

[189] N. M. Şanskii, *Этимологический словарь русского языка*, т. I, Москва, 1963—1973; am consultat numai fasciculele 1 (А), 3 (В) şi 5 (Л, Е, Ж) din dicţionar, incomplet publicat. Pentru exemplele ce urmează a se vedea tot N. M. Şanskii, *op. cit.*, *s.v.*

ниция джинн, sînt pentru prima oară atestaţi în *Sistemul* lui D. Cantemir. Consultarea lui Şanskii în ce priveşte contribuţiile învăţatului român la dezvoltarea limbii ruse nu este, însă, peremptorie. În *Dicţionarul etimologic* citat, termeni din *Sistem* nu figurează *(алембик, антономасия, апокалиптический, артифициальный, астрономский, дактил* în sens de smochin, *дискреция, дистих, драм*), forme specifice lui Cantemir nu sînt menţionate *(авдиенция, артикулус)*, iar unor termeni existenţi în *Sistem* li se dau atestări mai tîrzii (ex. *аллигорический* nu apare pentru prima oară în E. Veismann, *Немецко — латинский и русский лексикон*, Спб., 1731, ci în *Sistem*, repetat folosit; dacă *атеист* este numai ocazional menţionat de Theofan Prokopovici, *Слова и речи* (redactate în 1718, editate la 1760, Petersburg), atunci el intră în rusă prin *Sistem* şi nu prin Ivan Nordstet, *Российский с немецким и французским переводами словарь*, Спб., 1780). *Contribuţia lui Cantemir la dezvoltarea limbii ruse moderne este mai mare decît s-a crezut, şi ea merită să formeze obiectul unor cercetări speciale.*

Sistemul mai cuprinde un mare număr de termeni orientali, folosiţi fie cînd autorul citează numele unor realităţi musulmane (ex. *абдест*, 171, *кегира*, 34, *гусл*, 171, *капиджибаш*, 35, *муфтий*, 36, *намаз*, 80, *сурет*, 42, *эфенди*, 36, *гаджь*, 186 etc.), în care caz cuvintele sînt reproduse în forma lor originală, în transliterarea chirilică adoptată de Cantemir, totdeauna cu majuscule, fie ca nume comune: *беглербее*, 253, *векил*, 36, *везир*, 5, *годже*, 56, *дервиш*, 221, *диван*, 123, *джинн*, 93, *имам*, 258, *кади*, 62, *мечид*, 8, *муслиман*, 70, *падишаг*, 36, *чауш*, 33, *тулбанд*, 8, *улема*, 62, *фереаг*, 103, *халиф*, 56, *харем*, 11, *паша*, 67, *шахматы*, 247, *шеих*, 33, *шеихство*, 35, *эмир*, 33, *янычар*, 34. De aceeaşi origine, dar cu forme de influenţă occidentală sînt şi *муслиманисм*, 217, *мухаммедизм*, 253. Şanskii consemnează un singur termen *(джинн)* ca fiind introdus în limba rusă de Cantemir; este sigur că o cercetare atentă va releva şi alte contribuţii cantemiriene la terminologia rusă de origine orientală.

4. Valoarea literară

Primii cititori ai *Sistemului* au văzut în noua scriere a lui Cantemir o carte de informare asupra unei civilizaţii puţin cunoscute, de interpretare a unei doctrine exotice, de evocare a lumii în care trăise autorul; ei au fost însă deopotrivă sensibili la virtuţile atractive ale operei lui Cantemir, la *frumuseţea* ei.

Sistemul este o carte bine scrisă. Principele, confruntat de un noian de informaţii — culte şi populare, critice şi legendare, esenţiale sau anecdotice, scrise sau orale, autoritare sau apocrife — îşi dovedeşte capacitatea de a le tria, sistematiza şi expune cu netăgăduită măiestrie. El are simţul esenţialului, ştie să înfăţişeze elementele fundamentale ale civilizaţiei de care se ocupă. Imaginea Islamului înfăţişată de Dimitrie Cantemir este, cum arătam mai sus, corectă în ansamblu ca şi în detalii, ceea ce conferă autorului meritul de a fi înzestrat literatura europeană cu o operă de bază privind civilizaţia musulmană.

Fără îndoială că principele a vrut să alcătuiască mai mult decît o carte de informaţie. Întîlnim în *Sistem* însuşirile literare cu care principele ne obişnuise din epoca creaţiilor sale constantinopolitane de prim ordin *(Divanul* şi *Istoria ieroglifică)*. El ne oferă, mai întîi, o imagine caleidoscopică a lumii musulmane, în culori şi nuanţe, o imagine care dă cititorului satisfacţia, atît de rară pe atunci şi care se obţinea mai ales prin carte, a unui contact autentic cu o lume îndepărtată. Această lume, Cantemir o evocă prin judecăţi profunde, dar deopotrivă prin detalii concrete, elocvente, prin situaţii trăite. În opera sa se întîlnesc la tot pasul aprecierile cărturarului cu relatările martorului ocular. Toate elementele cu caracter autobiografic citate în aceste pagini (şi menţionate de noi mai sus) relevă tendinţa lui Cantemir de a-şi întemeia afirmaţiile prin experienţe proprii.

Întreruperea excursului ştiinţific al cărţii prin „istorii" (anunţate ca atare de autor) ne trimite, de asemenea, la normele literaturii orientale (la alcătuiri ca *O mie şi una de nopţi*, dar şi la cronicele otomane ale veacurilor mai aproape de noi). Amintiri personale, anecdote, legende, snoave, proverbe, pilde din literatura sapienţială atît de bogată în Orient dau mişcare şi culori unor elemente doctrinare sau unor canoane instituţionale aride într-o expunere strict didactică. Exemplare în acest sens sînt expunerile despre căsătorie şi divorţ, despre îndatoririle musulmanului în general. Procedeele folosite sînt orientale: a se compara, de pildă, necontenita alternare de reguli şi cazuri concrete din *Sistem*, cu modul în care despărţenia întreită este înfăţişată în *O mie şi una de nopţi* (povestea lui Aluniţă şi a frumoasei Zobeida, nopţile 261—263) sau, din aceeaşi operă, nopţile 272—287, cu sinteza de înţelepciune şi civilizaţie islamică pe care roaba Simpatia o face califului Harun al-Raşid [190].

[190] *Cartea celor o mie şi una de nopţi*, trad. de H. Grămescu şi D. Murăraşu, vol. 5, Bucureşti, 1971, p. 44—53 şi 104—145.

Cantemir cunoaşte valoarea episodului definitoriu, ca în relatarea întîmplării tînărului Nicolae (de fapt neomartirul Nicolae din Karpenisios care refuză să treacă la Islam), sau a ambasadorului olandez dornic să viziteze sanctuarul musulman din Ierusalim: amîndouă întîmplările pun în lumină aspecte ale intoleraţiei, ale fanatismului mahomedan. Dar principele ştie deopotrivă să prezinte portretul fizic sau lăuntric al unui personaj prin cîteva note biografice esenţiale, ca în cazul lui Sava Vladislavovici Raguzinski, în care credem că putem recunoaşte pe „domnul de neam iliric" stigmatizat în încheierea cărţii pentru magie neagră.

Această libertate în alegerea procedeelor îi îngăduie autorului să mînuiască degajat o informaţie diversă, de valoare şi autoritate inegale. Apelul la memorie şi la experienţa personală îl scuteşte de referinţele fastidioase la izvoare scrise — pe care nu le disprefuia, cum arătam mai sus, dar pe care nu le avea totdeauna la îndemînă. În felul acesta însă tot ce pierde aparatul ştiinţific, pozitivist, al cărţii cîştigă autenticitatea relatării venită din partea martorului ocular, a „cunoscătorului" care ştie, după împrejurare, să fie reporter fidel al lumii în care a trăit sau eseist asupra credinţelor şi moravurilor acestei lumi.

Arta lui Cantemir constă tocmai în ştiinţa cu care îmbină rigoarea savantului cu talentul povestitorului, exigenţele impuse lui de prezentarea unui sistem doctrinar şi libertăţile literare la care îl îmbiau frumuseţile şi pitorescul unei lumi exotice, fascinante. De aci situaţiile diverse în care se plasează autorul, cînd sever şi precaut, limitîndu-şi răspunderea, rezervîndu-şi opinia (el relatează numai „ce ştie", „ce-şi aminteşte", „după cum spun ei", musulmanii), cînd supunînd concepţii şi fapte normelor bunului-simţ (aşa sînt tratate superstiţiile), cînd oferindu-şi desfătarea de a povesti despre lumea pe care o iubea atît.

V. CIRCULAŢIA „SISTEMULUI"

1. Manuscrisul autograf

Originalul latin al *Sistemului*, compus din prima formă scurtă *(Curanus)* şi din forma dezvoltată care a servit la versiunea definitivă rusă, se păstrează la Secţia de manuscrise a Arhivei centrale de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, nr. 1325, f. 2—128 [191]. Sînt dovezi despre o restrînsă circulaţie a acestui manuscris în timpul vieţii lui

[191] V. descrierea mai sus, p. 29. Pentru peregrinările manuscrisului autograf v. I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iaşi, 1926, p. 19—20.

Cantemir: Ghedeon Vişniovski l-a parcurs, negreşit, înainte de a scrie *Lauda* către Dimitrie Cantemir datată *22 noiembrie 1719* şi tipărită în fruntea ediţiei ruseşti de peste trei ani. *Lauda*, declară autorul ei, este închinată principelui „în timpul cînd dă la lumină opera sa *De systemate religionis muhammedanae* etc.", aşadar după ce cartea fusese scrisă (se fac referiri la elemente din cuprinsul ei). Publicarea operei în ruseşte a oferit, însă, curînd, alt mijloc, mult mai lesnicios, pentru răspîndirea ei în Rusia.

După moartea lui Cantemir, manuscrisul rămas în păstrarea fiului său Şerban (Serghie) a ajuns — cumpărat la licitaţie — în posesia învăţatului N. Bantiş-Kamenskii, strănepot dinspre mamă al învăţatului moldovean, care-l dăruieşte Arhivei Ministerului rus al Afacerilor Străine în 1783. Gr. Tocilescu l-a consultat în 1878, fără să-l copieze integral. P. P. Panaitescu credea că manuscrisul, „forma definitivă şi completă în latineşte, după care s-a făcut traducerea în ruseşte, nu s-a păstrat între hîrtiile lui D. Cantemir", judecînd după faptul că Tocilescu nu o copiase[192] dar, după cum se ştie, aceasta s-a datorat numai grabei cu care cunoscutul istoric îşi încheiase cercetările în Rusia. Textul latin al *Sistemului* este inedit. Biblioteca Academiei Române posedă reproduceri (microfilm şi fotocopie) după acest manuscris.

2. Ediţia din Sanktpiterburh, 1722

Versiunea rusească definitivă a operei a ieşit de sub tipar la 22 decembrie 1722 „în Tipografia împărătescului Sanktpiterburh". Ea cuprinde, în frontispiciu, o gravură reprezentînd alegoria visului profetic al lui Osman I Gazi executată de Aleksei Fedorovici Zubov, desigur după indicaţiile lui Cantemir[193]. Volumul cuprinde o *Epistolă dedicatorie* către Petru cel Mare, o *Odă* închinată lui Cantemir de Teofilact Lopatinski, rectorul şcolilor din Moscova şi, cum arătam mai sus, o *Laudă*, mai întinsă, cu acelaşi caracter, scrisă de Ghedeon Vişniovski, profesor de teologie şi filozofie, mai tîrziu rector al Academiei din Moscova. Amîndouă textele aduc elogii autorului, subliniază meritele cărţii, lucrare de informare asupra Imperiului otoman, dar avînd şi scopul de a chema „la libertate popoarele ce gem subjugate".

Urmează *Precuvîntarea* lui Cantemir, al cărei început („David... preagraţios între împăraţi, preaales între proroci" etc.) prezintă o curioasă asemănare cu *Epistola dedicatorie* a lui Athanasie Dabbas la

[192] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, p. 212.
[193] V. *Comentarii*, nr. 1.

Ceaslovul greco-arab imprimat de Antim Ivireanul la Bucureşti, în 1702[194].

Volumul este îngrijit tipărit, cu litere chirilice „civile", caracterele noi folosite în cărţile epocii lui Petru. Autorul îşi propusese să culeagă cu caractere arabe citatele din Sa'di sau unele exemple date în textul cărţii dar, după cum se ştie, casetele cu aceste caractere fuseseră trimise în Caucaz, pentru imprimarea proclamaţiilor lui Petru către populaţia din teritoriile cucerite[195], aşadar locurile care urmau să cuprindă asemenea texte au rămas libere[196]. Pentru lămurirea unor noţiuni se dau două schiţe în text[197] şi se adaugă un tablou comparativ al „cifrelor europene, indiene şi arabe", desenat de P. Picard[198]. Aşezarea rîndurilor la sfîrşitul unor pagini sub formă de triunghi răsturnat aminteşte de manuscrisele arabe[199].

Imprimarea cărţii s-a lovit de împotrivirea cenzorilor Sinodului Bisericii ruse care i-au cerut lui Cantemir, prin Gavriil, arhimandritul mănăstirii Ipatievski, consilier al Sinodului şi „protector al şcolilor şi tipografiilor", să-şi arate sursele de informare — lucrările consultate, sau credinţele populare culese de el. O asemenea precizare — care urma să fie tipărită în carte — trebuia să prevină reproşurile cititorilor musulmani că lucrarea ar cuprinde inexactităţi şi calomnii şi să evite criticarea unei opere tipărite din porunca împăratului. Cantemir respinge această cerere, arătînd că izvoarele doctrinei islamice sînt suficient citate în carte şi că el, ca autor, îşi asumă întreaga răspundere pentru cele afirmate, fără să simtă nevoia de a fi confirmat de alţii. Cît priveşte tipărirea lucrării, ea a fost poruncită de Petru fără să-i fi cerut consimţămîntul, aşadar hotărîtoare este voinţa împăratului, iar nu semnătura autorului[200]. Opoziţia Sinodului a întîrziat aproape un an tipărirea lucrării: la 30 octombrie 1721 Cantemir răspunsese la obiecţii; la 18 iulie 1722 Petru se interesa din Astrahan despre soarta cărţii; i se răspunde că imprimarea este împiedicată de lipsa caracterelor arabe. Abia la 13 august Sinodul trimite manuscrisul la tipografie,

[194] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, t. I, Bucureşti, 1903, p. 539—540, nr. 137.
[195] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 214.
[196] V., de ex., *Sistemul*, p. 4[a], 5[a], 58—60, 349—350, 369—370.
[197] *Ibidem*, p. 32, 175.
[198] *Ibidem*, 358.
[199] *Ibidem*, p. 8, 173, 379.
[200] V. obiecţiile Sinodului şi răspunsul lui Cantemir la Şt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, *loc. cit.*, p. 522—525, anexele LXVIII—LXIX.

unde lucrul merge repede: peste aproape patru luni și jumătate, la 22 decembrie 1722, cartea apare. Între timp Petru revenise (la 12 octombrie), reproșînd Sinodului încetineala și arătînd că argumentul lipsei caracterelor arabe este șubred: ele pot fi lăsate deoparte „căci nu pentru turci, ci pentru știința rușilor se tipărește această carte" [201]. În insistența lui Petru trebuie ghicite și nerăbdarea și intervențiile lui Cantemir însuși, care se afla cu țarul în campania din Caucaz.

Tratăm mai departe despre reacțiile cercurilor științifice contemporane față de *Sistem*. Nu avem informații despre tirajul cărții. Dintre rarele exemplare aflătoare în țară, unul din cele mai complete, de la Biblioteca Academiei Române (ex. 1), a fost dăruit de Nil Popov, profesor de istoria Rusiei la Universitatea din Moscova, la 18 noiembrie/2 decembrie 1877, foarte probabil prin Tocilescu însuși. Alt exemplar, incomplet, a aparținut lui B. P. Hasdeu care a notat pe foaia de titlu, în rusește: „Am cumpărat-o din Moscova, în anul 1852. Thaddei Aleksandrovici Ghijdeu". Se știe că învățatul semna, în Rusia, Thadeu, echivalentul latin al numelui Bogdan [202]. Volumul în posesia lui fusese dăruit în luna iunie 1725 unui diacon Timothei, dintr-o lavră rusească greu de identificat, într-o lungă însemnare a primului proprietar care ocupă paginile 1—35. Este o dovadă a circulației cărții în Rusia unde, după cum vom vedea, curînd după moartea lui Cantemir, *Sistemul* devine o publicație interzisă.

3. Traducerea germană

Cîteva fragmente din *Sistem* au fost traduse curînd după apariția versiunii rusești în limba germană. Ele se află în Arhiva Academiei din Berlin și au fost semnalate în prețiosul studiu despre relațiile lui Cantemir cu *Societas scientiarum brandemburgica* de acad. Emil Pop [203]. Puținele informații de care dispunem nu ne îngăduie să precizăm ce fragmente din carte au fost traduse. Daniel Ernst Jablonski, teolog și

[201] Corespondența lui Petru cu Sinodul la N. A. Voskresenskii, *Законодательские акты Петра I*, Москва—Ленинград, 1945, p. 112—114; v. și P. Pekarskii, *op. cit.*, vol. II, p. 585; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, p. 213—214.

[202] Eufrosina Dvoicenko, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1936, p. 18—19.

[203] Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în *Studii*, 22 (1969), nr. 5, p. 832; documentele cantemiriene 3—4—5 (in-folio I: V, nr. 3).

orientalist, președinte al Academiei berlineze în 1737—1741, se interesa de întreaga operă și la 13 martie 1726 Heinrich Huyssen îi scria din Sankt-peterburg despre posibilitatea traducerii ei de către Frisch [204].

4. Traducerea bulgară

Sistemul trebuia să rămînă mult timp pentru învățații de limbă rusă, sau pentru cei care-și căutau informația în această zonă de cultură, un izvor principal asupra civilizației islamice. Ne-o dovedește traducerea făcută în 1805 de apostolul renașterii culturale bulgare Staiko Vladislavov (1739—1813), mai cunoscut sub numele său monahal — Sofronie Vraceanski (episcop de Vrața). Motivele traducerii sînt lesne de presupus: învățatul bulgar a fost atras de informația abundentă din cartea lui Cantemir privitoare la credința și instituțiile unui imperiu care domina de patru secole Peninsula Balcanică. Fără îndoială că Sofronie nu ignora naționalitatea autorului, indicată în *Lauda* lui Ghedeon Vișniovski, la care trebuia să fie sensibil, date fiind relațiile sale cu cultura românească [205] (după cum se știe, Sofronie tipărea un an mai tîrziu *Kiriakodromionul* lui Nikifor Theotokis, în traducere bulgară, în tiparnița din Rîmnicul Vîlcii). Traducerea lui din *Sistemul* nu poartă însă numele autorului. Comparația cu versiunea rusă rămîne încă de făcut și ea va stabili atît exactitatea, cît și cuprinsul — integral sau selectiv — al acestei tălmăciri care reprezintă „una dintre cele mai vechi scrieri de literatură cultă tradusă în limba bulgară modernă, la începutul acestei literaturi" [206].

Manuscrisul versiunii bulgare poartă titlul **Cvetima и рыцїа моѣамданскиа и о животи Моѣамедове кое оны вѣрвютъ ,его пророка быти послѣдняго какво о нѣшто имъ оу книгѣ Моѣамедіа написиная і шчи много дрвго, що оны вѣрвеат и държатъ.** El reprezintă partea a treia, p. 179—340, din ms. 1204 din fondul Pogodin al Bibliotecii de Stat „M. E. Saltîkov-Scedrin" din Leningrad, miscelaneu cu scrieri ale lui Sofronie [206].

[204] *Ibidem*: „încă nu am putut afla identitatea și specialitatea lui Erisch *(sic!)*". Este vorba de G. L. Frisch (1666—1743), membru al Academiei din Berlin (din 1706), reputat pentru lucrările sale privind limbile slave și bun cunoscător al limbii și istoriei ruse (W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir, (1673—1723)*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR*, 1973, nr. 13, p. 16).

[205] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 219.

[206] V. descrierea lui la A. I. Sobolevskii, *Неизвестные труды Софрония Врачанского*, în *Известия Отделения русского языка и словесности Имп. Акад. наук*, 13 (1908), кн. 1, p. 91—94 și la

5. „Curanus" copiat pentru Academia Română

Între instrucțiunile primite de Grigore Tocilescu pentru misiunea sa în Rusia era și copierea oricăror opere în limba latină ale lui Dimitrie Cantemir. Atenția învățatului a fost îndreptată asupra celor mai cunoscute atunci, *Descrierea Moldovei* și *Istoria Imperiului otoman*, ale căror transcrieri integrale le-a adus la București. În ce privește manuscrisul *Curanus* care cuprindea, cum am văzut, ambele forme — scurtă și dezvoltată — ale *Sistemului*, Tocilescu n-a reușit să copieze decît primele 36 de file (mai precis pînă la 37[r] sus: *Despre Araf)*; aspectul copiei arată că ea a fost întreruptă de întoarcerea precipitată în țară a cercetătorului, căruia Academia i-a refuzat subsidiile necesare continuării misiunii sale.

Această copie (ms. lat. 76 al Bibliotecii Academiei Române, f. 41—100[v]) a fost, evident, făcută de un funcționar al Arhivei Ministerului rus al Afacerilor străine, din însărcinarea lui Tocilescu. Copistul avea o scriere limpede, dar nu a putut învinge dificultățile transcrierii, care păcătuiește sub mai multe raporturi. Paginația originalului nu e notată pe copie, numerotată, curios, pe colițe de 4 pagini (așadar 30 de colițe = 120 de pagini). Copistul întîmpină neclarități pe care le corectează parțial la colaționare (ms. lat. cit., p. 46, 47, 47[v], 59[v] etc.); rămîn însă erori, ca Muhammed — cu un singur *m* — la p. 51 etc.; el nu copiază cuvintele în caractere arabe, iar nedumeririle le marchează cu semn de întrebare (f. 52); lasă locuri albe (f. 52—52[v], 94); se străduiește să introducă în text adaosurile marginale, dar uneori (f. 57—71) nu reușește să le afle locul, așadar se mulțumește să le copieze pe o coloană paralelă.

6. Traduceri românești parțiale

După această copie, așadar reproducîndu-i defectele, a făcut traducerea sa din 1927 *(Despre Coran)* prof. Ioan Georgescu din Constanța [207], cu o sumară *Introducere* în care, după cîteva date despre Islam și referiri la autorii români care au cunoscut sau au ignorat *Sistemul*, afirmă, în mod evident eronat, că forma scurtă „e o lucrare cu totul

A. I. Iațimirskii, *Мелкие тексты и заметки по старинной южнославянской литературам*, кн. 2, p. 109—110, *ibidem*, 21 (1916), 115—116; Virgil Cândea, *La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-est et au Proche-Orient*, în *Revue des études sud-est européennes*, 10 (1972), no. 2, p. 350—351.

[207] V. mai sus, p. VIII.

independentă și are, în mare parte, alt caracter decît cea apărută în rusește la 1722* [208]. Cu toată imperfecțiunea ei, această traducere a împlinit timp de o jumătate de secol, în cultura românească, funcția de a înfățișa cititorilor de la noi schița inițială a cărții lui Cantemir despre civilizația islamică [209].

Proiectele sau încercările de traducere integrală a operei în forma ei desăvîrșită nu au lipsit și, după inițiativa din 1838 a lui Costache Negruzzi — nerealizată — trebuie să amintim încercarea Elenei G. Zane: cunoscuta cercetătoare și editoare a scrierilor lui N. Bălcescu se angajase acum trei decenii în această atît de dificilă muncă pe care, negreșit, era cea mai în măsură să o ducă în chip fericit la capăt, cunoscîndu-i acribia, sensibilitatea pentru vechea noastră literatură și desăvîrșita cunoaștere a limbii ruse. Alte lucrări — mai necesare în programul de atunci al valorificării moștenirii literare românești — au curmat acest efort înainte de împlinirea lui.

Dintre versiunile românești fragmentare din *Sistem*, necesare redactării unor lucrări de diplomă cu teme de orientalistică, citățm, deocamdată, traducerea (de Rodica Iosu) a pasajelor privind folclorul turcesc, citate în teza sa de Liliana Botez în 1968 [210].

Tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir a prilejuit, de asemenea, publicarea cîtorva fragmente traduse din *Sistem* [211].

[208] Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran*, trad. I. Georgescu, Cernăuți, 1927, p. 9 (extras din *Analele Dobrogei*, 7, 1927, p. 67—121); conf. și p. 10—11; I. Georgescu remarcă defectele copiei după care a tradus, subliniind „neglijența condamnabilă cu care s-au făcut lucrări de o importanță așa de mare" (p. 11), așadar recunoaște că „în asemenea condițiuni, firește, nu avem pretenție de a înfățișa cu toată exactitatea tratatul *Despre Coran* al principelui D. Cantemir" *(ibidem)*.

[209] Al. Busuioceanu, *Studii noi asupra lui Dimitrie Cantemir*, în *Curentul*, 1 (1928), 14 ianuarie, p. 2, prezenta publicului larg această traducere neașteptată adresată de fapt unui cerc restrîns de specialiști.

[210] Liliana Botez, *Elemente de folclor turcesc în lucrările de orientalistică ale lui Dimitrie Cantemir*. Conducător științific: lector Manut Enver. București, 1968, 40 p. (Universitatea București. Facultatea de limbi romanice clasice și orientale). O traducere integrală a *Sistemului* (de prof. Al. Severin) proiectase în 1960 Secția de studii orientale a Societății de studă istorice și filologice din R. S. România (M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în *Studia et acta orientalia*, 3, 1960, p. 156, nota 3).

[211] Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, în *Luceafărul*, 16 (1973), nr. 21, 26 mai, p. 3; același, *Dimitrie Cantemir despre literele și artele Islamului*, în *Manuscriptum*, 4 (1973), nr. 4 (13), p. 6—17.

O judecată imparțială asupra *Sistemului religiei muhammedane* trebuie să situeze această operă în trei cîmpuri ale orientalismului european: cel occidental, cel răsăritean și cel românesc.

Arabisticei apusene *Sistemul* îi aduce puține informații inedite la data alcătuirii lui, informații care ar putea fi izolate prin compulsarea atentă a cărții cu lucrările lui Rycaut și Marracci. Elemente noi, de pildă, sînt observațiile personale ale lui Cantemir — semnalate mai sus, apoi oracolele criptice privitoare la sfîrșitul lumii, extrase din *Esrâr-i cefr-i rûmûz* sau folosirea „Catehismului" *Risâle-i Birgevî*.

Dacă prin Edward Pococke, L. Marracci, B. d'Herbelot, Europa cultivată dispunea, la începutul secolului al XVIII-lea, de o informație abundentă despre Islam, concepția ei cu privire la această civilizație putea profita de viziunea personală a cărturarului român care, spre deosebire de confrații săi apuseni, avea avantajul de a fi cercetat și trăit în lumea musulmană nu numai în răstimpul relativ scurt îngăduit de o călătorie, o misiune, o ambasadă, ci întreagă tinerețea sa, mai bine de două decenii. În cartea lui Cantemir învățații apuseni erau așadar confruntați dincolo de informații deja cunoscute, de judecăți noi, obiective, cele pe care le-am semnalat în legătură cu atitudinea lui Cantemir față de Islam [212].

Între confrații săi orientaliști din Europa secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, principele se distinge tocmai prin autenticitate și atitudine. *Biblioteca orientală* a lui d'Herbelot este, negreșit, o mină de informații asupra Islamului incomparabil mai bogată decît *Sistemul*, dar cîte inexactități și naivități a adunat în opera sa cărturarul francez care n-a călătorit niciodată în Orient. Capucinul Raphael du Mans a dat, prin raportul său către Colbert, *Estat de la Perse en 1660*, o imagine amplă și nuanțată a unei părți însemnate din lumea musulmană, dar după cum s-a observat „atitudinea lui față de tot ce vedea în Persia era fățiș negativă" [213]. Cantemir nu se convertise la Islam, dimpotrivă, în toată opera sa își afirmă sentimentele creștine, dar ce diferență de atitudine față de civilizația musulmană! Cărturarul român are în judecățile sale poziția adversarului loial: el nu împărtășește convingerile doctrinare ale musulmanilor și știe că, întemeiat pe o îndelungată experiență, le poate denunța cu autoritate scăderile, dar nu se sfiește să laude tot ce

[212] V. *supra*, p. XXXIII—XLIV.

[213] V.-V. Barthold, *La découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947, p. 137.

i se pare valoros în civilizația Islamului. Învățații europeni contemporani lui Cantemir studiau această civilizație preocupați, cum s-a observat [214], „de contrastul între succesele civilizației europene și caracterul înapoiat al Orientului. Pentru prima oară se pune problema de a ști care este rațiunea acestui fenomen". Principele, care făcea parte din Europa Orientală, așadar dintr-o lume de îndelungată simbioză cu Islamul otoman, este sensibil la decadența militară sau instituțională a Porții, dar nu subscrie la teza superiorității culturale occidentale. *Prin Cantemir Islamul a avut pentru prima oară în epoca modernă un cercetător și un judecător european și creștin dinlăuntrul lui.* Acesta ni se pare a fi motivul pentru care orientaliștii de azi trebuie să revină asupra *Sistemului*, carte care ocupă un loc aparte în istoria arabisticii europene.

A doua întrebare privește modul în care învățații ruși au privit această carte, scrisă și publicată în zona lor de cultură. Ce aducea nou *Sistemul religiei muhammedane* în cunoștințele rusești despre Islam din epoca lui Petru cel Mare?

Opera lui Cantemir reprezintă pentru orice cercetător obiectiv punctul de plecare al arabisticii științifice în Rusia și este curios faptul că, după cum vom vedea, istoricii ruși ai acestei discipline nu au subliniat cum se cuvine meritele principelui român.

Literatura rusă despre Islam din secolele XIV—XVII a fost relativ săracă: unele mențiuni în letopisețe referitoare în special la turci, relațiuni de călătorie în Orient ca acelea ale lui Afanasii Nikitin (1466—1472), Trifon Korobeinikov (1583), Fedor Afanasiev, fiul lui Kotov (1623—1624), descrieri de instituții și credințe musulmane, majoritatea traduse (Simeon Polotkii în a doua jumătate a secolului al XVII-lea,

[214] *Ibidem*, p. 138. Trebuie menționat că absența *Sistemului* din literatura orientalistă europeană a secolului al XVIII-lea s-a datorat exclusiv lipsei unei ediții într-o limbă accesibilă specialiștilor. Cărturarii germani au depus strădanii notabile în acest sens; a se vedea corespondența dintre Daniel Ernst Jablonski și Huyssen privind o traducere germană, intenția lui G. L. Frisch de a o efectua, ca și proiectul lui J. P. Kohl de a traduce *Sistemul* din rusă în latină (sic! W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir*, *loc. cit.*, p. 16). Membrii Academiei de Științe din Berlin au omagiat personalitatea și opera colegului lor român din 1714 printr-o ședință plenară, la 25 octombrie 1973, una din cele mai calde manifestări în memoria lui Cantemir, înscris, cu prilejul tricentenarului nașterii sale, în Calendarul mondial al aniversărilor UNESCO. Cele nouă comunicări prezentate în amintita ședință sînt publicate în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13.

după *Speculum historiale* al lui Vincent de Beauvais sau *Descrierea curții turcești* a polonezului Szimon Starovolski, tradusă în rusește în 1646). Cea dintîi lucrare despre doctrina coranică în literatura rusă a fost tot o tălmăcire după un autor cunoscut și scrisului vechi românesc — Ioanichie Galeatovski, rectorul Academiei Moviliene din Kiev. Este vorba de lucrarea polemică *Alcoranul lui Mahomet nimicit de Kobelet* (așadar *Coranul* combătut cu *Psaltirea*). *Istoria scitică* (turcească) a lui Andrei Lîzov (1692) cuprindea și două capitole despre religia mahomedană [215].

În programul de dezvoltare culturală a lui Petru cel Mare cunoașterea Orientului ocupa un loc de prim ordin. Inițiativele țarului, îndrăzneție și de larg orizont erau strîns legate de programul expansiunii teritoriale a Rusiei. Astfel, „ucazul din 18 iunie 1700, care este cronologic cea dintîi măsură a guvernului rus privind introducerea predării limbilor orientale în Rusia" [216] poruncea ca „doi-trei călugări învățați și nu prea bătrîni" să meargă în Extremul Orient pentru a învăța limbile și scrisurile chineze și mongole. Un alt ucaz din 16 aprilie 1702 hotăra ca japonezul Denbei, naufragiat în Kamciatka și luat prizonier de cazacii lui Vladimir Atlasov, să fie adus în Rusia „ca să învețe patru sau cinci tineri în limba și scrierea japoneză". Aceeași datorie a avut-o în 1714 Sanima, un alt naufragiat japonez adus la Petersburg ca să dea informații despre țara lui [217]. Preocupărilor sale pentru cartografia Asiei centrale și în special a mărilor Caspică și Aral care au permis lui Delisle să alcătuiască celebra sa hartă din 1723, le-a datorat Petru cel Mare obținerea diplomei de membru al Academiei de Științe din Paris. Țarul avea proiecte mari: întemeiat pe informațiile unui turcmen, Khodja Nefes, care povestise în 1713, la Astrahan, că Amu Daria se vărsa mai înainte în Marea Caspică și că numai de curînd khivinii îi mutaseră cursul spre Aral (de frica rușilor), Petru năzuia să readucă fluviul în matca lui, obținînd astfel acces nu numai spre India, dar și către legendarul „Etketi", un Eldorado al acelor vremuri a cărui faimă ascundea de fapt minele de aur din Yarkend, în Turkestan. De aci expedițiile transcaspiene din 1714—1717 ale prințului Alexandru Bekovici-Cerkasskii (Devlet Ghirey), un cerchez convertit în slujba lui Petru, și ale colonelului secund Ivan Buchholz. De succes inegal, aceste expediții au favorizat însă recoltarea unei bogate documentații despre

[215] N. A. Smirnov, *Очерки истории изучения ислама в СССР*, p. 15—25.
[216] V.-V. Barthold, *op. cit.*, p. 226.
[217] *Ibidem*, p. 229.

triburile turce din Asia Centrală, hanatul Khiva și bazinele mărilor Caspică și Aral [218], valorificată în lucrările unor germani și suedezi, foști prizonieri, ca Strahlenberg, care-l însoțiseră pe Bekovici. În 1717 a avut loc ambasada în Bukhara, prin Caucaz și Persia, a lui Florio Beneveni, secretar al Secției Orientale a Departamentului solilor (Posolskii prikaz, unde lucrase ani de-a rîndul Nicolae Milescu). Tot atunci, trei hani kirghizi — Tiavka, Kaip și Abū'l-Khair — se declarau supușii lui Petru. Cu un an înainte Petru Posnikov, doctor al Universității din Padova, traducea *Coranul* în rusă [219], după versiunea franceză a lui A. Du Rier (1647), iar ambasadorul țarului în Persia, Artemii Volinskii, lua cu sine cinci tineri „pentru învățarea limbilor turcă, arabă și persană" [220]. „Cabinetul de rarități" al lui Petru — care va deveni în 1818 Muzeul asiatic din Petersburg — se îmbogățea cu manuscrise, monede și alte monumente ale culturii islamice și orientale în general.

În acest climat de interes pentru tradițiile și realitățile Islamului a fost scris *Sistemul*.

Autorul cărții nu era singurul expert în islamologie din Rusia lui Petru cel Mare; țarul acorda, dimpotrivă, cum am arătat, atenția și protecția lui mai multor învățați — de inegală valoare — gata să-i furnizeze informații despre lumea orientală. Chiar în timpul campaniei din Caucaz, țarul și-a însărcinat interpreții să copieze inscripțiile tătare și armene aflate în ruinele orașului Bulgar. La fel, tălmaciul său tătar Ijbulatov a alcătuit, la Reșt, după un manuscris persan pierdut apoi, versiunea rusă a istoriei Derbentului *(Derbend-name)*. Dar numai Cantemir i-a putut înfățișa lui Petru o lucrare fundamentală despre Islam, și numai el a avut șansa — datorată excelentelor relații cu țarul în 1721—1722, cînd se profila eventualitatea unei înrudiri, prin principesa Maria și așteptatul ei prunc imperial — de a înfățișa cercurilor învățate rusești o carte cuprinzătoare privind civilizația musulmană.

Autorul *Sistemului* cunoștea, firește, actualitatea unei lucrări care trebuia să înfățișeze, cum își propunea, doctrina, cultura, obiceiurile și instituțiile popoarelor musulmane și sconta favoarea cu care țarul va întîmpina cartea. Dar, ca și *Istoria Imperiului otoman*, *Sistemul* era adresat mai întîi cercurilor științifice ale Europei apusene, incomparabil mai largi și mai receptive decît cele rusești. Încă o dată este greu de acceptat afirmația (des repetată) că lucrarea a fost „scrisă din porunca

[218] *Ibidem*, p. 235—237.
[219] V. mai sus, nota 45. Traducerea i-a fost mult timp atribuită lui Cantemir însuși.
[220] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 26.

lui Petru I"[221] în legătură cu proiectata campanie în Caucaz. Această campanie a fost numai prilejul versiunii ruse şi ediţiei ruse a lucrării, a cărei formă latină a putut fi astfel definitivată de Cantemir. De aceeaşi şansă nu au profitat celelalte scrieri ale învăţatului român care — în treacăt fie spus — n-au fost incluse prin traduceri şi tipar culturii ruse promovate de Petru cel Mare[222].

Cunoaştem soarta cercetărilor orientale ale lui Cantemir. Rezultatele investigaţiilor sale din Caucaz au fost valorificate — sub semnătură proprie — de cărturarul german din Sanktpeterburg, Gottlieb Siegfried Bayer, apoi de geograful francez Joseph Nicolas Delisle[223], căzînd în deplină uitare pînă la publicarea lor integrală în ediţia Academiei Române[224].

Cît priveşte *Sistemul*, el a fost prezentat curînd după publicare cercurilor ştiinţifice europene de Johann Peter Kohl, profesor de teologie şi literatură la Academia de Ştiinţe din Sanktpeterburg, în lucrarea sa *Introductio in historiam et rem slavorum imprimis sacra* (Altona, 1729), în care laudă scrierea „concepută cu cea mai mare grijă şi demnă de încredere". Recenzia cărţii lui Kohl prilejuieşte o nouă menţiune a *Sistemului*[225]. Dar un autor din Rusia, contemporan cu Cantemir — adversarul său Sava Vladislavovici Raguzinski — a luat în derîdere „poveştile mahomedane" din cartea principelui[226], a cărei difuzare ar fi fost împiedicată de Sinodul rus după moartea autorului.

Cartea a fost evocată, cum ne aşteptam, în studiile privitoare la epoca lui Petru cel Mare[227]. În 1855 ea era considerată deja drept o tipăritură rară, justificînd semnalarea într-o revistă de cultură[228]. Dar

[221] *Ibidem*, p. 27.

[222] Ni se pare semnificativ faptul că în afară de *Sistem* nici o altă scriere cantemiriană, chiar *Istoria Imperiului otoman*, de o importanţă care nu-i putea scăpa lui Petru, n-a intrat în programul de tipărituri poruncite de ţar.

[223] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, p. 221—226; Paul Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11 (1973), p. 654—656.

[224] *Operele principelui Demetriu Cantemir*, t. VII, Bucureşti, 1883.

[225] Paul Cernovodeanu, *Les oeuvres de Démètre Cantemir présentées par „Acta eruditorum" de Leipzig (1714—1738)*, în *Revue des études sud-est européennes"*, 12 (1974), p. 540.

[226] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 219.

[227] P. Pekarskii, *Наука и литература в России при Петре Великом*, т. I, p. 254—255; т. II, p. 529, 567—570, 581—585.

[228] [F. Zaiţev], *Редкая книга в библиотеке Трубчевского уездного училища*, în *Журнал Министерства народного просвещения*, 1855, август, *Указатель*, p. 61—63.

dacă subiectul ei exotic n-a ispitit prea tare pe istoricii culturii ruse a veacului al XVIII-lea, s-ar fi cuvenit ca orientaliştii să acorde atenţia necesară acestei cărţi care inaugura, cum am văzut, arabistica rusească. Nu cunoaştem nici un studiu al vreunui specialist rus sau sovietic asupra *Sistemului* lui Cantemir. V.-V. Barthold, care în lucrarea sa fundamentală *Istoria studierii Orientului în Europa şi Rusia*[229] consacră un întreg capitol interesului lui Petru cel Mare pentru lumea musulmană, nici nu aminteşte *Sistemul*. Acad. I. I. Kracikovskii, în *Studii privind istoria arabisticii ruse*, menţionează cartea, scrisă „probabil" din iniţiativa lui Petru cel Mare[230]. Reputatul islamolog atribuia erudiţia lui Cantemir şi cunoaşterea limbilor orientale studiilor făcute în Moldova şi la Constantinopol. Kracikovskii remarcă noutatea atitudinii lui Cantemir faţă de Islam, în contrast cu vechea literatură de basme tendenţioase antimusulmane din literatura polemică bizantină sau cea polono-rusă a secolului al XVI-lea, deşi, consideră el, Cantemir nu s-a putut sustrage complet influenţei acestei literaturi. Kracikovskii nu pare să fi întîrziat prea mult asupra *Sistemului* (este sigur că erudiţia şi pasiunea sa arabistică i-ar fi îngăduit observaţii mult mai numeroase şi mai profunde asupra cărţii), dar el a formulat în ştiinţa sovietică cele dintîi judecăţi pertinente asupra acestei opere a lui Cantemir. În *Studii de istorie asupra cercetării Islamului în U.R.S.S.*[231], N. A. Smirnov descrie sumar *Sistemul*, cu observaţia că, „trecînd cu vederea expunerea elementară şi spiritul intolerant, prin autenticitatea informaţiilor pe care le cuprinde şi corectitudinea interpretării faptelor [cartea] nu e mai prejos decît lucrările occidentale despre Islam din vremea ei"[232].

Sistemul a pătruns relativ tîrziu în cultura românească. Costache Negruzzi cunoştea cartea, de vreme ce îşi propunea să o traducă din rusește — cum arătam la începutul acestui studiu, în ediţia de *Opere* ale principelui Cantemir proiectată împreună cu Mihail Kogălniceanu. B. P. Hasdeu care, după cum s-a văzut mai sus, avea un exemplar din *Sistem*, astăzi în Biblioteca Academiei, cita lucrarea în studiul său *Istoria toleranţei religioase în România*[233], şi anume în legătură cu faptul că orice loc curat sau curăţat poate sluji la practicile religioase

[229] V. mai sus, nota 213.

[230] I. I. Kracikovskii, *Очерки по истории русской арабистики*, Москва-Ленинград, 1950, p. 42—43; acelaşi, *Избранные сочинения*, т. V, Москва-Ленинград, 1958, p. 33—34.

[231] V. mai sus, nota 215.

[232] *Op. cit.*, p. 27.

[233] Ed. a 2-a revăzută şi adausă, Bucureşti, 1868, p. 57.

ale unui adevărat musulman, la fel ca un templu [234]. Este evident că Hasdeu citise cu atenție lucrarea lui Cantemir.

Ovid Densusianu, publicînd scrisoarea din 1714 a lui Cantemir către un academician din Berlin [235], a introdus în istoria noastră literară informații genuine privind intenția principelui de a scrie o carte despre civilizația islamică.

Sintezele sau manualele de istorie a literaturii române abia menționează *Sistemul*, chiar după ce studiul lui Șt. Ciobanu pusese în circulație informații despre această operă [236].

Bibliografia românească veche conferă, cum ne așteptam, locul cuvenit *Sistemului*, din care sînt traduse amîndouă prefețele principelui *(către Petru cel Mare* și *către cititor)*, și sînt reproduse *Oda* lui Lopatinski și *Lauda* lui Vișniovski [237].

Dar abia comemorarea a 250 de ani de la nașterea lui Cantemir, în 1923, și atenția acordată acestui eveniment de Academia Română, a prilejuit publicarea celui dintîi studiu mai întins asupra *Sistemului* în literatura noastră științifică. El era datorat învățatului Ștefan Ciobanu care, în ședința din 11 iunie 1924, în cuprinsul unei substanțiale comunicări despre *Dimitrie Cantemir în Rusia*, a dat cel dintîi rezumat, însoțit de informațiile necesare asupra genezei acestei scrieri cantemiriene [238].

Un loc însemnat a făcut apoi *Sistemului* I. Minea, în lucrarea sa *Dimitrie Cantemir — omul, scriitorul, domnitorul* [239], în 1926. Un an mai tîrziu, prof. Ioan Georgescu publica traducerea cunoscută a *Coranu-*

[234] Cp. *Sistemul*, p. 157, 216.
[235] V. mai sus, nota 11.
[236] V. de exemplu, N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 402 (autorul credea că *Sistemul* ar fi „traducerea latină comentată a *Coranului*"); Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, p. 175; Al. Piru, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. 3-a, București, 1970, p. 358—359 (dar Cantemir nu vorbește nicăieri de apocatastază, doctrină origenistă respinsă de Biserica ortodoxă, pe care nu avem dovezi că principele o împărtășea); G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, p. 256 (simplă mențiune) etc.
[237] I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, vol. II, București, 1910, p. 4—19, nr. 180.
[238] V. mai sus, nota 3 și rezumatul lui N. Iorga, *O suferință de cărturar român între străini: Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Revista istorică*, 11 (1925), nr. 7—9, p. 137—147; cf. și Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, IV, București, 1945—1946, p. 202—215 (curs litografiat).
[239] Iași, 1926, p. 285—296.

lui. Timp de trei decenii, istoriografia noastră literară s-a hrănit din bibliografia citată mai sus.

În 1958 P. P. Panaitescu a reluat aceste informații în monografia sa despre Dimitrie Cantemir, recapitulînd esențialul, înfățișînd și răspîndirea sud-est europeană a operei [240]. Dan Bădărău în *Filozofia lui Dimitrie Cantemir* abia menționează scrierea [241], pierzînd astfel șansa de a defini atitudinea principelui față de cugetarea orientală. Nici în valoroasele studii ale lui Petru Vaida [242] *Sistemul* nu este folosit pentru ceea ce reprezintă această scriere ca întîi contact al gîndirii românești cu spiritualitatea islamică. Regretabile, aceste întîlniri ratate între cei mai harnici cercetători ai lui Cantemir din ultimii ani și mesajul oriental al creației învățatului român se explică tocmai prin dificultatea comunicării *Sistemului* în versiunea românească, publicată atît de tîrziu [243].

Nu o dată, reprezentanți de seamă ai culturii românești s-au înscris pe orbita unor culturi străine cu operе de seamă înainte de a-și fi înfățișat scrierile celor de-acasă. Petru Cercel, Nicolaus Olahus, Nicolae Milescu fac parte din această categorie de înaintași ai noștri, convinși poate că afirmarea lor europeană reprezintă deopotrivă înălțarea pe o nouă treaptă a culturii patriei lor.

Adresîndu-și opera cercurilor învățate din Europa apuseană și din Rusia timpului său, Cantemir, care cunoștea atît de bine stadiul de atunci al literelor românești, și-a dat negreșit seama de locul deosebit pe care *Sistemul* îl ocupă în creația intelectuală românească. Întreruperea brutală a activității științifice și literare a principelui prin sfîrșitul său timpuriu l-a împiedicat să ducă pînă la capăt această operă prin redactarea tomului al II-lea, editarea formei latine, pentru cărturarii

[240] *Op. cit.*, p. 212—219; v. de asemenea articolele lui M. Guboglu și Yves Goldenberg, citate mai sus, notele 5 și 119.
[241] București, 1964, p. 102—103.
[242] Ne referim la lucrările lui P. Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972, p. 134 și *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria filozofiei românești*, București, vol. I, 1972, p. 58—102.
[243] Este locul să explicăm absența *Sistemului* din lucrarea fundamentală în care ne-am fi așteptat în primul rînd s-o aflăm: Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. I—II, București, 1900—1905. Învățatul nu ignorase această lucrare pe care o citează în a sa *Istoria filologiei române*, ed. 2-a, București, 1895, p. 44. Dar criteriul lui Șăineanu a fost analiza textelor vechi *în limba română*, ceea ce nu era cazul *Sistemului*, editat în limba rusă. Cea dintîi valorificare științifică a *Sistemului* — pentru studii de etnografie și folclor oriental — este studiul lui Adrian Fochi, *Dimitrie Cantemir, etnograf și publicist*, în *Revista de etnografie și folclor*, 9 (1964), nr 1 și 2, p. 83—84, 95—96, 125, 130—132 și *passim*.

Apusului şi — probabil — tălmăcirea ei în româneşte, pentru cei de acasă, aşa cum intenţionase — sau reuşise — cu alte scrieri ale sale. Dar chiar incomplet, scris şi editat în limbi străine, *Sistemul religiei muhammedane*, operă a unui cărturar român, rămîne, alături de *Istoria Imperiului otoman*, contribuţia ştiinţifică de început a orientalisticii româneşti.

Ea este, astfel, şi primul omagiu major pe care cultura românească, printr-un ilustru reprezentant al său, l-a adus cu simpatie şi convingere civilizaţiei islamice.

VIRGIL CANDEA

NOTA EDITORULUI

Versiunea românească a *Sistemului religiei muhammedane* redă textul ediţiei din 1722, din Sanktpiterburh al acestei opere, ediţie care, potrivit argumentelor înfăţişate în *Studiul introductiv*, trebuie acceptată drept forma definitivă a cărţii. Ne-am folosit de manuscrisul latin autograf — în a doua sa formă, dezvoltată — într-o anumită măsură, pentru limpezirea sensului unor pasaje, identificarea unor nume proprii sau stabilirea raporturilor între versiunile latină şi rusă. Dar, am arătat mai sus, acest manuscris ne-a fost transmis cu mari lacune, aşa încît cercetătorul care ar vrea să urce la prototipul *Sistemului* nu dispune de posibilitatea unor comparaţii decît pentru unele părţi din versiunea definitivă rusă, şi anume :

Sistemul, Sanktpiterburh, 1722		*Ms. autograf latin*
Cartea I,	cap. 1—2, p. 1—3	f. 51—52
	cap. 2, p. 2—7	f. 41v—43
	cap. 3—4, p. 7—8	*lipsă*
	cap. 5—12, p. 9—36	f. 53—63v
Cartea a II-a,	cap. 1—6, p. 37—54	f. 44—51
Cartea a III-a,	partea I şi partea a II-a, cap. 1—10, p. 55—80	f. 118—128v
Cartea a IV-a,	cap. 1—21, p. 81—166	f. 64—97
Cartea a V-a,	cap. 1—15, p. 167—250	*lipsă*
Cartea a VI-a,	cap. 1—26, p. 251—330	*lipsă*
	cap. 27—41, p. 331—379	f. 98—117v

Ediția de față reproduce, între prefețele lui Cantemir *(către Petru cel Mare* și *către cititor), Oda* lui Teofilact Lopatinski și *Lauda* lui Ghedeon Vișniovski, atît pentru respectarea ediției din 1722, cît și în intenția de a înfățișa reacția imediată a cărturarilor ruși față de opera lui Cantemir. Traducerea din latină a acestor texte a fost făcută de Margareta Nasta.

Cifrele marginale reproduc paginația ediției din 1722. Pentru a distinge între paginile celor cinci texte inițiale *(Epistola dedicatorie, Oda, Lauda, Sumarul* și *Precuvîntarea),* notate de fiecare dată cu numerotare nouă și numai cu cifre arabe, am adăugat indicii literali a—b—c—d.

În ce privește *numele proprii, textele și termenii în limbi orientale,* am adoptat următoarele criterii :

a) Numele sau termenii care au *forme acceptate românești,* au fost redate în aceste forme, așadar *Cairo,* nu *Elcair, Mecca,* nu *Mekka, șeic,* nu *șeih* etc. Am păstrat însă formele *Muhammed* și *Curan* la care, cum arătăm în *Studiul introductiv,* Cantemir ținea în mod deosebit ;

b) *Numele, textele și cuvintele orientale* au fost transliterate aidoma, cu excepția celor care cuprind slova transcrisă *g* sau *h* după caz (așadar гусл = *gusl,* dar гуд = *Hud,* гадж = *hadj*). Formele arabe, persane sau turcești corecte ale acestor nume și cuvinte, desfigurate adesea de pronunția sau transcrierea lui Cantemir sau de imperfecțiunile alfabetului chirilic, au fost restabilite în *Comentarii* ;

c) *Cuvintele grecești* — scrise în versiunea rusă totdeauna cu caractere chirilice — au fost transliterate cu caractere grecești (așadar хеир = χείρ, ихнография = ἰχνογραφία). *Neologismelor de origine grecească,* în care apar uneori litere grecești (σύστημα, ἄξίωμα, λεξικόν), li s-au dat echivalentul românesc corespunzător. Termenii reproduși inconsecvent (ca *Hieron,* p. 193 sau *Ieron,* p. 195) au fost redați în forma din text.

Explicațiile marginale ale unor termeni, adăugate în versiunea rusă (ele nu există în forma latină), au fost incluse în text (în paranteze rotunde), îndată după termenii respectivi.

Adaosurile în paranteze drepte din text, ca, de exemplu, la p. 51—[să creadă], aparțin traducătorului.

Referințele din josul paginii sînt ale noastre. Ele stabilesc izvoarele (incomplet sau greșit citate în text, uneori omise de autor), sau reproduc, pentru comparații, unele citate. Locurile paralele din *Istoria Imperiului otoman* nu sînt indicate decît atunci cînd autorul însuși declară că reproduce informații din această operă. În realitate, Cantemir își folosește mult mai des scrierea anterioară, după cum arătam în *Studiul introductiv.*

În *Comentarii* dăm obișnuitele lămuriri privind izvoarele folosite de autor, ideile, numele, termenii, instituțiile sau evenimentele menționate în lucrare. N-am putut compara citatele lui Cantemir din unele lucrări turcești ca *Esrar-i cefr-i rümûz, Muhammediye, Risâla-i Birgevî.* N-am putut identifica unele lucrări ca *Shamshun — nâme* sau *Despre începuturile sarazinilor sau al turcilor,* nici citatul — persan ? — din încheierea *Epistolei dedicatorii,* nici unele personaje legendare ca Evordi, Zozai sau Abidonda. Asupra acestor locuri din carte atragem în mod special atenția specialiștilor. Referința *EI* indică *Encyclopédie de l'Islam,* t. I—IV, Leyde — Paris, 1913—1934.

Ediția cuprinde obișnuiții *Indici* de nume, termeni cu caracter cultural, autori și opere citate. În *Indicele de nume,* alături de formele din text am notat formele corecte, incluse în lista alfabetică afară de cazurile în care se aflau în imediata vecinătate a atestărilor din text, ceea ce permite repede găsirea lor. Nu numai numele de persoane sau locuri, dar chiar de categorii religioase (ordine de derviș](), eretici etc.) au fost incluse în acest indice. Locurile, persoanele sau motivele legendare — dacă au intrat în onomastica islamică — vor fi găsite în același indice.

Indicele cultural (un *index rerum* dezvoltat) cuprinde principalele teme, subiecte, dar și ideile sau termenii interesînd istoria culturală a Europei de sud-est sau a lumii islamice. Alături de conceptele ca atare am indexat aci numele lor, în limbi orientale (de obicei în turcă), în formele date de Cantemir (cu forma corectă în paranteze).

Indicele de autori și opere trimite la tot ce ni se pare a fi sursă a cărții, așadar nu numai la lucrările citate de Cantemir în text, dar și la acelea detectate de noi. Toți indicii trimit la paginile ediției din 1722 (notate marginal în text).

Bibliografia cuprinde numai lucrările privitoare la *Sistem* — geneza, circulația sau valorificarea operei.

Ilustrația volumului o reproduce integral pe aceea din ediția 1722 (frontispiciul și unele desene din text), la care am adăogat iconografia de epocă privind geneza cărții sau tematica ei (așadar, fotocopii după manuscrisul autograf, versiunea imprimată rusă, izvoare).

La soluționarea numeroaselor dificultăți întîmpinate în alcătuirea acestei ediții, am beneficiat de o largă asistență. Astfel, conducerea Bibliotecii Academiei R. S. România ne-a pus la dispoziție, cu deosebită înțelegere și pentru lungi intervale, reproducerea fotografică a manuscrisului latin, ediția rusă din 1722 și literatura științifică necesară aparatului critic al cărții. Ecaterina Șișmanian și dr. Zamfira Mihail au efectuat verificarea traducerii din limba rusă, iar Georgina Haneș ne-a ajutat

la migăloasa redactare a indicilor. Preţioase observaţii şi sugestii ne-au făcut prof. Cicerone Poghirc şi regretatul Aurel Decei, ultimul restabilind şi forma corectă a termenilor în limbi orientale. Prof. Mihai Nasta a identificat, la cererea noastră, unele citate din autorii greci şi latini, iar doamna Şokufe Saidi citatele din poetul Sa'di. Dr. Paul Cernovodeanu ne-a comunicat referinţe privind activitatea lui Cantemir în anii de alcătuire a *Sistemului*. Reproducerile au fost făcute de Ionel Hozoc.

Tuturor le aducem şi pe această cale viile noastre mulţumiri.

Dimitrie Cantemir în pericada exilului în Rusia.

CYRANVS

Dimitrie Cantemir, *Curanus*, f. 2, începutul manuscrisului autograf (*Prefața* = *Sistemul*, p. 1[d]).

De Curani Etymologico Nomine.
— Cap. 1 —

Dimitrie Cantemir, *Curanus*, f. 44, începutul versiunii dezvoltate (= *Sistemul*, p. 37).

Religia mahomedană. Alegorie de A. F. Zubov. Frontispiciu în *Sistemul sau întocmirea religiei mukammedane*, Sanktpiterburh, 1722 [1].

SISTEMUL [2]

SAU

ÎNTOCMIREA

RELIGIEI MUHAMMEDANE [3]

S-A TIPĂRIT DIN PORUNCA MAIESTĂȚII-SALE

PETRU CEL MARE

ÎMPĂRAT ȘI AUTOCRAT AL ÎNTREGII RUSII

ÎN TIPOGRAFIA ÎMPĂRĂTESCULUI

SANKTPITERBURH

în anul 1722, decembrie în 22 de zile

preaaugustul autocrator al sfinţitului Imperiu rus, preaviteazul apărător al credinţei ortodoxe, împăratul preaevlavios, preabunul părinte al patriei, prigonitorul faptelor rele, semănătorul virtuţii, al ştiinţelor liberale şi al artelor, primul autor al eternei glorii a popoarelor slave, marele cneaz, biruitorul, ridicătorul celor căzuţi, cel ce a mărit şi întins imperiul, prevăzătorul întemeietor al ordinului Sfîntului apostol Andrei şi cavaler preavrednic al altor ordine, supremul hiliarh al regimentului Preobrajenski, Marte al ambelor armate şi arhistrateg generalisim, preaputernicul Neptun al tuturor mărilor, viceamiral al flotei ruse din cele patru mări, amiral de onoare al flotelor engleză, olandeză şi daneză etc., etc., etc., domnul şi poruncitorul său[4] preamilostiv şi preablînd,

CUVÎNT DE ÎNCHINĂCIUNE

A trecut, iată, al noulea an, o, cel mai evlavios dintre împăraţi, de cînd maiestatea-voastră a binevoit cu preabogata sa milă care se revarsă asupra mea cu deosebită bunătate să mă primească sub acoperămîntul şi scutul vulturului rusesc şi să mă ocrotească. Începe acum al zecilea an de cînd petrec o viaţă în bună liniște în

această monarhie ortodoxă. Şi nu pentru vreun serviciu
2ª de laudă făcut de mine, / ci numai prin iubirea sa de oameni înnăscută a fost mişcată maiestatea-voastră ca să reverse asupra mea atîtea şi asemenea binefaceri, cu adevărat împărăteşti, încît în faţa lor nu s-ar putea afla nici serviciu echitabil, nici supunere comparabilă, nici mulţumire potrivită sau răsplătire cuvenită din partea mea, fiind cu neputinţă de grăit, dar mai ales cu neputinţă de gîndit.

Ceea ce socotesc drept cea mai mare fericire dintre toate este însăşi atenţia publică [5] a maiestăţii-voastre şi (dacă trebuie să mai spun) iubirea mai mult decît părintească ce-mi vine din partea maiestăţii-voastre, liberă şi prea îmbelşugată. În ce mă priveşte, ca slujbaş, mă îndestulez după cum se cuvine şi cu smerenie, în desfătare, şi mă bucur de ea cu toată liniştea (căci este inerent maiestăţii-voastre să nu caute îngîmfări, ci virtuţile cuviincioase împăraţilor, şi chiar pe răzvrătiţii conjuraţi şi pe duşmanii vădiţi să-i calce pentru îndreptare, iar nu pentru nimicire) ; şi neîndoielnic că acestea, o, cel mai milostiv între suverani, pentru un om care se mulţumeşte cu partea sa de fericire şi îşi judecă drept chemarea sînt considerate şi sînt cu adevărat nu lucruri mici, ci foarte mari, nu puţine, ci prea multe, nici mijlocii, nici de jos, ci prea înalte şi superioare.

Dar eu, fiind după cum socotesc un măsurător neatent al fericirii mele şi neînţelegător faţă de atîtea îndurări împărăteşti (ca să nu spun nerecunoscător) şi un om cu judecată slabă, în tot acest timp nu m-am învăţat să urmez nici măcar oilor celor necuvîntătoare. Acestea, în faţa păstorilor şi stăpînilor lor care le apără de lupii răpitori nu obişnuiesc să se laude şi să le arate cîmpiile înverzite, vîrfurile munţilor sănătoşi şi îmbelşugaţi, păşunile mănoase şi ierburile pe care le mănîncă sau izvoarele din care se adapă (cum am făcut eu şi singur mă învinovăţesc), ci săturîndu-se de ele dau lîna, laptele şi cele ce se fac prin închegarea lui ; pe lîngă acestea, dacă este nevoie, ele dau fără nici o cîrtire şi împotrivealã, la voia şi folosinţa stăpînului lor, chiar trupurile şi sîngele lor (în care, după cum spune

sfîntul naturalist [6], se află sufletul animalelor) *. Şi de vreme ce începătorul filozofiei morale, Epictet al nostru, laudă acestea la dobitoacele cele cu puţină simţire **, cu adevărat le mustră / şi le dojeneşte fără cruţare la 3ª
mine, şi nu mai trist decît acestea proclamă un ales moralist persan, spunînd că săteanul neînvăţat care-şi lucrează pămîntul este de mai mult folos pentru republică decît principele care-şi petrece viaţa în lenevie şi-şi iroseşte timpul fără a folosi obştii *** [7]. Cuvinte pe bună dreptate de aur care mie, un leneş şi un neînvăţat, mi se potrivesc şi despre mine s-ar fi putut spune după buna-cuviinţă şi după merit.

Dar dacă maiestatea-voastră, judecătorul cel mai iubitor de dreptate, va binevoi să asculte vina tăcerii mele prea adînci vreme atît de îndelungată, socotesc că îi pot înfăţişa cauza cea mai adevărată şi limpede.

Am în mine trei lipsuri de aceeaşi fire şi odată născute : cea dintîi arată uscăciunea unui lemn uscat ; cea de-a doua poartă greutatea celui mai tare fier ; cea de-a treia uşurinţa şi zborul lesnicios al penei. Aceste trei lipsuri ale firii mele reprezintă însuşiri care se deosebesc între ele, atît cu numele, cît şi cu fapta sau, după cum se spune de obicei, ca de la pămînt la cer, contrarii şi care se resping reciproc. Ele se cufundă în cel mai ascuns ungher al tăcerii şi neputînd produce prin ele însele nici un fel de mişcare, deci nici o lucrare, ca o stare chimică (pe care chimiştii au numit-o capitol mort) [8] se lasă la fund fără a rodi viaţă, după firea ce le e proprie. Dar dacă neobosita artă a maiestăţii-voastre de a explica tainele oricărui lucru ar binevoi să-l cerceteze cu o judecată superioară, ar afla (dacă nu mă-nşel) că cele trei materii, adică lemnul, fierul şi pana de vor fi asociate în chip meşteşugit de mîna unui artist priceput şi dacă din combinarea acestor trei materii opuse între ele va fi făcută o săgeată, va rezulta

---

* Cp. *Deut.*, 12, 23.

** Cp. Epictet, Ἐγχειρίδιον, 46 : „...de vreme ce şi oile nu arată păstorilor iarba pe care au mîncat-o ei, după ce au mistuit-o înlăuntrul lor, scot la iveală lîna şi laptele".

*** Cp. Sa'dī, *Gulistan*, cap. I *(Despre ale şahilor moravuri), Şahul cel nevrednic.*

un lucru frumos şi vrednic de mirare cu însuşiri foarte deosebite. În el vedem nemişcarea, greutatea şi uşurinţa ; căci lemnul se mişcă foarte repede, fierul zboară în înălţime iar fulgul înalţă în aer şi în nori corpurile mai grele decît el.

„O, arte şi ostenele ! O, timpuri şi obiceiuri !" * Dacă
4a (aşa cum mi se cuvine) / n-ar trebui să evit cuvintele de laudă şi să mă feresc de plaga orgoliului, prin comparaţie cu acestea aş îndrăzni să strig cu glas mare (dar mai curajos şi nu prea moderat) :

Cele trei lucruri neînsufleţite, lemnul, fierul şi pana, sînt supuse poruncii monarhului. Căci este limpede că în nici un meşteşug şi ştiinţă cît de dificile nu se ascunde nici o minune şi nu ne trebuie dovadă despre aceasta (căci toate se compun din număr, măsură şi greutate). Este necesară numai prezenţa mîinii şi voinţei care să le pună în mişcare şi să le îndrumeze — după cum am văzut că a făcut cu mine, înţeleg că face şi nădăjduiesc că va face mai departe maiestatea-voastră. Urmarea este (ca să vorbesc fără părtinire) că porunca foarte eficientă a voastră atît a deşteptat aceste puteri slăbite şi adormite, atît le-a îndreptat şi le-a făcut aşa de iuţi şi plăcute, încît mai înainte de împlinirea lor mi s-ar fi părut cu neputinţă. Aşadar, voi urma de bunăvoie cuvîntului şi cugetării unui poet persan [9] care, înfăţişînd împăratului Persiei o cărţulie alcătuită de el dar atribuită aceluia şi primind-o împăratul cu mulţumire şi făgăduindu-i împărăteşte să-l aibe sub ocrotirea sa, i-a cîntat acest distih :

[Zăngah ke torā bar mane meshīn nazar ast
Ashāram az aftāb meshhur tar ast.]

adică :
„De cînd protecţia ta mi-a fost acordată mie sărmanului, Alcătuirile mele sînt mai limpezi decît urmele soarelui" **.

Socotesc că poetul acela cugeta foarte înalt despre opera sa, de aceea mă aştept ca şi despre mine să spună

* Cicero, *In Catilinam oratio prima*, 1.
** Sa'dī, *Gulistan, Lauda şahului Islamului.*

cumpliţii judecători ai scrierilor cărturăreşti că mi-am format, cu totul de prisos, o părere îngîmfată despre opera mea. Dar în faţa acestora care nu pot nimic împotrivă, nădăjduiesc că stă neclintit obeliscul discernămîntului (de care nimeni nu s-a ruşinat cîndva), pe care cred că n-ar fi reprobabil să se pună inscripţia :

[Gar khod hame 'eibhā bedin bande dar ast
Har 'eib ke soltān be pasandad honar ast.]

adică :
„Chiar dacă toate viciile s-au adunat în acest slujitor, orice faptă / favorabilă împăratului, fie şi rea, este o
5a virtute" ! *

Aşadar, preaînţeleptule [10] între monarhi, oferindu-ţi această scriere alcătuită din porunca voastră (numită *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*) ca pe „ale tale dintru ale tale" **, deşi vorbind despre mine mă arăt prea îndrăzneţ tocmai cînd discernămîntul cere măsură, n-am vrut să fiu atît de lipsit de discreţie [11] încît să cred că din răspunsuri rele se pot produce fapte bune. Binele nu se face decît din bine şi bine făcut va fi, dar am şi păstrez în inima mea speranţa că, dacă maiestatea-voastră primind opera mea sub puternica sa apărare va binevoi să privească spre ea cu un ochi vesel şi milostiv, atunci voi înţelege cu adevărat şi voi mărturisi că decada [12] operelor mele faţă de miriadele (mulţimea) îndurărilor tale apare şi este oferită ἀνταλλάγματος [13] ca o umbră şi o datorată slujbă de ἰχνογραφία [14].

În sfîrşit,

[. . . . .]

adică :
„Rog să fiu iertat pentru slujba mea nedesăvîrşită, Nu pot nădăjdui în serviciul meu".

Rămînînd întotdeauna al maiestăţii-voastre imperiale, domnul nostru cel preamilostiv întru toate,

Preasmerit slujitor,
Dimitrie Cantemir /

* Sa'dī, *ibidem, Lauda marelui emir Abū Bakr ibn Abū Naşr.*
** *Liturghia sf. Ioan Hrisostom*, ecfonisul după a treia aducere.

1b

ODĂ
SPRE LAUDA OPEREI SERENISIMULUI PRINCIPE
DIMITRIE CANTEMIR
NUMITĂ „SISTEMUL DESPRE RELIGIA ŞI STAREA IMPERIULUI TURCESC"

Dacă pe cineva îl arde dorinţa de a cunoaşte cele turceşti,
neamul blestematului Mahomed
şi vlăstarul încă mai ticălos al geloni'lor [16]
înrudit cu el,
Cît de mare a fost puterea stăpînirii nelegiuite,
tratatele crudei puteri, războaiele,
stratagemele, vicleşugurile, ordinea statală,
credinţele şi religia nefirească a turcului,
Acela, fără să părăsească pulberea patriei lui,
nu trebuie să se grăbească cu roţile lui Iapet
sau cu vrednicul cal al tesalienilor
spre ţărmurile odrizilor [17],
Nu trebuie să-şi întindă pînzele pictate ale corăbiilor
cu multe vîsle
sau pe adierile întinsului văzduh
să zboare cu aripile fulgerului
Ci, închis între pragurile dulci ale penaţilor săi [18],
rămînînd departe de primejdii,
fără să obosească, nu are decît să cugete cu mintea
şi să întoarcă neîncetat cu mîna-i
filele acestui volum.
Aici va vedea toate cele otomane,
orice e păgîn, orice e sacru pentru necredincioşi,
toate, ca într-un mare teatru

sau ca într-o oglindă de sticlă strălucitoare.
Mare este gloria principelui autor,
mari sînt foloasele cititorului credincios:
aceluia îi revine cununa operei împlinite,
acestuia lucrarea îi dăruieşte foloase. / 2b
Mulţi au scris despre cele din Bistona [19], nu neg,
mulţi, dar acest principe, singurul
a scris, strălucitul, mai sigur şi mai pe larg
lucrurile văzute de alţii doar prin oglindă.
Operă minunată, mai trainică decît marmora,
scriere vestită mai veşnică decît arama [20],
demnă de autor,
celebrul principe Dimitrie Cantemir.
Perfidă Turcie, leapădă-ţi fastul,
încetează a mai înspăimînta cu spectre deşarte,
încetează să mai arunci ca pînă acum
fardurile tale împotriva divinelor cete creştine.
Cunoaştem acum toate visele şi
fastul alor tăi, ca nişte ascunzişuri
dezgolite ne stau deschise templele zeilor,
casele, poporul, senatul.
El, principe vestit, se poate compara cu lemnul,
cu fierul, cu pana cea iute a păsărilor [21],
dar cu toate acestea îmbinate,
graţie meşteşugului prin care oamenii fac săgeata cea iute.
Din cauza tuturor acestora trebuie să te temi
de lancea făurită de mîna purtătoare de sceptru a lui Petru
al Rusiei,
stăpîn al tunetelor,
cea care urmează să se avînte împotriva jugului. Principe!
Dodona făureşte bîta lui Hercule
şi ascute fierul săbiei lui Marte [22];
săgeata cea iute va aduce pieire
şi acestea împreună vor pricinui mii de morţi
Funeste turcilor, dar nu ţie, Rusie.
Străluceşte măreaţă speranţa înfiripată că se vor putea reface
pierderile atît de mari ale pelasgilor [23],
ale Heladei şi ale întregului Orient. / 3b
Vei frînge coarnele Bosforului înspumat
şi vei dezlega lanţurile de fier ale grecilor.

Întinde-ţi braţele puternice
şi cu arcuri scite taie pe sciţi [24].

Astfel i-a cîntat al înălţimii-sale preasupus servitor

şi arhimandrit

Teofilact,

rector al şcolilor din Moscova [25]. /

PREASTRALUCITULUI
ŞI
PREAÎNALTULUI
DIMITRIE CANTEMIR,
PRINCIPE AL SFÎNTULUI IMPERIU RUSESC,
DOMN
EREDITAR AL ŢĂRII MOLDOVEI,

Ilustru
atît prin strălucita înzestrare a minţii sale,
cît şi prin străvechile chipuri ale principilor Moldovei,
celui care a cultivat în mod fericit o literatură mai rafinată,
patronului foarte darnic al oamenilor culţi
i se adresează, i se închină, i se dedică
această urare
în timpul cînd dă la lumină
opera sa *Despre sistemul religiei mohammedane etc.*

Obştească lumină n-a sperat să poată vedea
Minunata odraslă a unei minţi preastrălucite
Şi n-a sperat să măsoare vreodată pe Apelles [26] după trăsăturile artei sale,
Strălucirea după umbrele literelor
Şi pe Iupiter după Minerva sa.
Totuşi, în această carte a unei Minerve mai divine,
Ca e străluceşte întregii lumi în zilele unor naşteri serenisime
Pe aceasta s-a învrednicit s-o vadă,
Ca să-i facă pe mulţi iluştri
În virtutea unei legi plăcute.
Expune cunoştinţe demne de admiraţie
Măreaţa operă
Zămislită cu mari eforturi, plină de o impunătoare erudiţie,
Destinată să aducă nemăsurate foloase.
Un nou Tullius [27] în elocinţă
Un Lipsius [28] reînviat în politică, /
Un Cato [29] rus prin sentimente, 5b
Întru toate
Principe al geniilor şi geniu al principilor,
Lucruri demne de admirare.
Pe tine, Dimitrie Cantemir,

Care te tragi din sîngele august al marilor principi ai Moldovei,
Îndată ce te-a primit Lucina, aşternîndu-ţi-se purpura,
Te-a şi încredinţat Palladei pentru a fi crescut [30]
Spre podoaba globului pămîntesc,
Spre binefacerea popoarelor.
Fericită progenitură,
Pe care natura te-a înălţat deasupra capetelor pe tronul strămoşesc,
O cultură şi mai rafinată te-a ridicat deasupra spiritelor.
Una i-a dat cununa de principe
Alta, o viaţă de principe,
Pentru ca prin sufragiile amîndurora, o minte încununată cu atîtea calităţi
Să deţină întîietatea pretutindeni.
A trebuit totuşi, la început, să fie hărăzit de cer să conducă soarta Moldovei,
Ca să arate lumii, în fruntea ei,
Cîtă valoare are prin fiecare membru al său.
Judece divinul Platon
Dacă domniile vor preţui mai mult pe un filozof care domneşte,
Sau se vor supune cu mai multă îngăduinţă unui rege filozof ? [31]
Recunoscătoare pentru amîndouă Moldova a auzit dezbaterea
Privitoare la principele Cantemir căruia
I se venera cununa de lauri a înţelepciunii unită cu cea regală,
I se admira gloria filozofului nedespărţită de înţelepciunea guvernării.
Dar Moldova cu mărirea ei
N-a satisfăcut rîvna măreaţă a unui principe atît de însemnat [32],
Aşa încît a fost adus şi mutat de acolo în Rusia,
Ştiind că acvilelor încoronate ale ruşilor le este prietenă lumina
Care străluceşte prin strălucirea originilor ca şi prin făclia lui Cleante [33].
Apărător de seamă al credinţei şi libertăţii strămoşeşti,
Cînd Dumnezeu a părăsit taberele răsculaţilor [34] el a urmat de bunăvoie acvilele ruseşti,
În locul bogatelor prăzi îmbrăcîndu-se doar cu Hristos.
A preferat să se supună în mod liber altei guvernări,
A preaputernicilor Hristos şi Petru,
Robindu-se el însuşi supunerii unei credinţe veşnice,
Decît să poruncească altora sub jugul barbarilor. /
Sub bune auspicii

Soarele principilor să înainteze din Orient
Şi să i se prevestească o ascensiune cît mai înaltă în ţinutul rusesc,
Căci pretutindeni
Ca un principe al astrelor şi la fel al pămînturilor se aude faima
Acestui preaslăvit.
Dar
Elanul nobilei virtuţi nu conteneşte în ascensiunea lui.
Aşezat pe înălţimile soartei
A păşit şi mai sus prin virtuţi.
Dacă ar fi trebuit să urmeze pe alţii
Nu putea să nu-i întreacă.
Primind poruncă să-i întreacă,
A depăşit gloria celor mari prin merite neîntrerupte.
Fără îndoială, o colină pare celui smerit cît Alpii,
Dar cel căruia i-au plăcut însemnele auguste ale virtuţilor
Este însufleţit de lupta însăşi.
Aşa este felul personalităţii auguste şi al tău, principe preaslăvit.
Pentru tine este puţin lucru că în ţara ta ai găsit atîtea exemple strălucite
Ca prin virtuţi să le duci mai departe.
Cauţi ce poţi adăuga culmilor gloriei strămoşilor
şi adaugi.
Virtutea este adevărata podoabă a spiritului şi a glorioşilor cantemireşti
Astfel, prin nume şi faimă, a meritat să fie principe
Al Rusiei, şi ar putea fi numit al întregii lumi.
Întîi, prin purpura sîngelui nobil,
Apoi prin năzuinţa curată a virtuţii
A urcat augustele culmi.
Chiar dacă natura nu ţi-ar fi aşezat scaunul pe cele mai nobile trepte,
Auditoriile, tribunele, catedrele doctorale te-ar fi ridicat pe înălţimi împărăteşti.
Unii roşesc în faţa volumelor de purpură ale învăţaţilor
Ca şi cum purpura augustă ar fi ostilă albului paginei
Şi aurul celor încoronaţi n-ar suporta petele literelor.
Cu toate că sorii încununaţi răsar fără noroc pentru domnii
Cărora aurora premergătoare înţelepciunii nu le străluceşte în faţă,
Căci precum

Cu greu pot însoți mai fericit umbrele faimei literare
Altceva decît numele strămoșești ilustre prin noblețe[36],
Tot așa cu greu pot străluci asupra lumii augustii sori după alte nopți mai favorabile
Decît după cele atice.[36] /
7b Ce rar lucru, așadar,
Să se fi întîlnit și cu o soartă favorabilă și cu înțelepciunea mare.
În chip atît de minunat
Unindu-le pe amîndouă ai fost strîns la pieptul slăvitei Pallas[37],
Preaslăvite Cantemir!
Nu și s-ar fi părut că ești un om fericit,
Dacă nu te-ai fi încărcat cu belșugurile de înțelepciune,
Nici n-ai fi părut mare,
Dacă n-ai fi trecut pe o pană de înțelept dincolo de culmile încoronate.
Prin pildă ai dovedit, prin judecata tuturor ai întărit
Că poate ajunge și la augustele purpuri și la culmile literare
Un bărbat atît de rar ca tine.
Aceleași hotare unește înțelepciunea și virtutea,
Aceleași te unesc pe tine cu înțelepciunea.
Totuși, ca să te apropii mai mult de amîndouă
Le-ai lipit de făptura ta,
Așa încît cel care va privi pe una sau pe alta în oglinda minții tale atît de integre
O să le laude pe amîndouă, o să le iubească, o să le admire
Pe merit pe amîndouă,
Pe nici una de-ajuns.
Ai adăugat coroanei de principe panglicile doete,
Împodobind cu ele tîmplele frunții și ale vieții;
Niciodată nu ne-ai fi părut atît de nobil, dacă n-ai fi strălucit și prin opere literare
Niciodată, principe, dacă n-ai fi deținut întîietatea minților,
Niciodată vestit prin portrete strămoșești, dacă nu le-ai fi însemnat cu amprenta literelor frumoase.
De aceea, pentru rarele podoabe ale togii și ale mantiei de războinic,
Admis în cununa doctorilor ilustrei Societăți a științelor din Brandenburg[38],
Ai meritat să ți se spună membru principal,
Așadar cap al acestui nobil corp.
Coroana strămoșească a încununat capul nobilei familii,

Cea de învățat a trebuit să încununeze înțelepciunea cuprinsă sub ea.
Cît de frumos se potrivește inelului de doctor
Piatra nestemată a principilor, răsplata muzelor, Cantemir,
Pe care împodobindu-l
Își capătă deopotrivă de la el
valoarea.
Salut, principe și doctor,
Și ca să nu schimb numele, pe care virtutea și demnitatea ta le-au unit într-unul singur,
Salut, îndoite principe,
De mai multe ori mare, de mai multe ori demn
Prin sufragiile celor de sus și ale oamenilor,
Spre pilda întregii lumi. /
Fiindcă ție nu-ți lipsesc nici artele învățatului, nici cele ale principelui. 8b
Ci muza sălășluiește în sufletul tău împreună cu Iupiter.
O, spectacol vrednic cerului și pămîntului!
Principe în purpură, primul în togă,
Căpetenie pe tron.
Cantemir cel cu totul de aur în lăcașul muzelor.
Acolo natura te-a ridicat pe un soclu,
Aici înțelepciunea te-a înălțat pe culme.
Virtutea
A fost învățătoarea și arhitecta
Care ți-a făcut un chip la fel de potrivit pentru amîndouă culmile.
O, plăcute monumente ale pămîntului!
Lăcaș al Academiei, palestră a palatelor, precepte, exemple date spre învățătură,
Aulă desăvîrșită, nobil sanctuar al virtuții,
Teatru prea înalt al înțelepciunii,
Cîți curteni,
Tot atîția discipoli ai artei și ai probității,
Cîți slujitori, tot atîția învățăcei,
Cîți oameni străini,
Tot atîția ascultători entuziaști ai învățăturii,
Toți plini de admirație.
N-a putut înțelepciunea să devină mai știutoare,
Cu un profesor atît de mare al virtuții și înțelepciunii,
Atît de cunoscut,
La care

Nu știi dacă trebuie să fie lăudată mai mult dragostea față de
toți învățații,
— Căci este cu atît mai mare prețuitor al literaturii, cu cît o
prețuiește și la alții —,
Sau dacă trebuie admirată înalta-i experiență
Care este atît de mare,
Încît nu năzuiește — cu ardoare — altceva decît să ajungă
cinstit la cunoașterea științelor.
Îngrijita învățătură a tuturor limbilor erudite,
Înalta prudență și gloria integrității în chestiunile politice,
O credință nestrămutată în cele teologice,
Un raționament subtil în problemele de logică,
O experiență solidă în cele fizice,
O probitate nepătată în problemele de etică,
Și alte însușiri ale unui suflet distins
Pe care fie că le-au văzut la cîte unul vremurile trecute, fie că
le așteaptă vremurile viitoare,
Într-unul le privim, le lăudăm, le admirăm,
În Cantemir,
Imagine a celor de mai înainte, model al celor ce vor urma,
Sinteză a tuturor. /
9b Ce laude nu-i va închina posteritatea amintindu-și de el,
Lui, în care va vedea atîtea podoabe strînse laolaltă?
Face să vibreze fierul, mînuiește și cîrmuiește cu spada și condeiul,
Cu pieptul viteaz, cu inima pură, cu mintea ascuțită,
Astfel încît aduce moarte dușmanilor, dragoste cetățenilor, valoare
literelor
Și insuflă tuturor prețuirea făpturii sale.
Își atrage de pretutindeni cea mai de seamă prețuire
Prin ponderea talentului și rațiunii;
De orice lucru s-ar apuca, îl începe însoțit de laudă,
Orice începe desăvîrșește cu prețuirea unanimă,
Orice desăvîrșește este încununat de admirația tuturor,
Astfel încît
Sub fiecare operă a lui,
Stau scrise meritul, onoarea și admirația.
În cele mai importante treburi ale casei imperiale
Cea mai mare parte din timp o cheltuiește pentru erudiție:
Cea mai mare erudiție, pentru Aula otomană,
Pe care

A descris-o în culori vii cu o măiestrie
Pe care n-a avut-o nimeni altul.
Imensa mulțime a masei barbare
Se vede aici, în pagină, atît de mare,
Cît este ea.
Și atît este ea
Cît o arată aceste pagini.
Descrierea este pe măsura măreției subiectului,
Rîvna pe măsura descrierii,
Pe care a rezumat-o pe scurt cu pana lui,
Prevestind că trebuie strînsă mai din scurt cu spada [39].
A trăit din virtuțile creștinilor,
A descris viciile barbarilor,
Ca prin acelea omul să-l cinstească pe Hristos,
Iar prin acestea să-l proscrie pe Mahomed.
Cu viciile altora el și-a dovedit virtutea
și,
Scoțînd un leac salvator dintr-o otravă,
Nu este de mirare
Că prin glasul său este criticată fărădelegea, se laudă virtutea,
Crima ticăloșilor devine un panegiric al virtuoșilor,
Iar cutezanța tiranilor gloria împăraților,
Nimeni nu poate să aibă sentimente mai ticăloase decît aceia și
un gînd mai sfînt decît acesta.
Aceia sînt disprețuitori neleguiți ai divinității,
Acesta este admiratorul ei cel mai credincios: /
Pe cît este de mare fărădelegea dușmanului, pe atît meritul acestuia. 10b
Capitolele cărții
Sînt capetele Aulei turcești:
Ipocrizia și tirania.
În timp ce unul descrie religia cea necredincioasă,
Celălalt cheamă la venerarea sinceră a Domnului,
În timp ce unul smulge de pe fața tiraniei masca guvernării
învesmîntată în togă,
Altul cheamă la libertate popoarele ce gem subjugate.
Amîndouă
Cuprind acea erudiție
Pe care și-o doresc învățații,
Mărturisindu-și admirația pentru cel mai bun principe [40].
Ori de cîte ori a pus mîna pe condei,
De atîtea ori a arătat că-i depășește în zbor pe toți:

359.810

Cîte linii a tras cu pana,
A rescris tot atîtea caractere de o desăvîrşită erudiţie ;
Cîte vorbe a revărsat, tot atîtea oracole ;
Cîte litere a aşternut,
Tot atîtea suflete a izbutit să-şi adune pentru tabla veşniciei ;
Cîte pagini a umplut, tot atîtea table
În care nemurirea va povesti într-un stil veşnic nobilul său elogiu ;
Cîte semne a scris,
Tot atîtea obeliscuri, tot atîtea limite a împlîntat tiraniei,
Înarmat cu un coif de fier şi apărat de coiful raţiunii solide
A abătut lovitura barbară.
Nu este de mirare
Că mîna obişnuită cu trofeele a ştiut să triumfe totodată cu pana.
Cînd străbate laudele virtuţilor, s-ar părea că ele urcă la cer ;
Cînd se năpusteşte asupra viciilor, se prăbuşesc de la sine
neînsufleţite, sub infern.
L-ai crede un Pericle
Care de pe înălţimea sublimă a demnităţii face să vibreze elocinţa
aducătoare de fulgere
Dacă n-ai zice că este Iupiter care face să tune cerul rusesc,
Ca să nu crească giganţii atît de ticăloşi.
Aceasta este lupta unor minţi paşnice :
a se războ cu viciile, a strivi cu pana tiranul,
a doborî la pămînt spiritele neîmblînzite ale barbarilor,
a duce în triumf aplauzele secolelor.
Călcînd fatul pe care l-a călcat odinioară cu un pas glorios,
Îl vei ridica deasupra întregului univers.
A scos din teacă în acelaşi timp şi sabia şi condeiul,
Ca să nu dorâ împiedicaţi în lanţuri mai mulţi duşmani decît
cetăţeni,
Pe care i-a dobîndit ca slujitori prin dragostea arătată lui,
graţie elocinţei sale de aur.
Un Hercule mai înţelept /
11b Va face să pălească astrul nefast al domniilor în faţa astrului
literar.
Va suferi — de-ar fi astfel ! — o veşnică eclipsă :
Din celălalt capăt i se opune
Prealuminosul Apollo.
Luna însîngerată nu-şi va mai bate joc de pămînturi cu lumina
ei fărnică ;
Divinul Platon

Va dezvălui întregului univers monştrii ascunşi la sînul ei [41],
Aşa este,
Cîtă vreme înţelepciunea de Linx a unui alt
Preastrălucit Cantemir
îndreptată spre duşmanii descoperiţi ai cîrtiţei, se va rîndui
chiar printre cei ascunşi.
Zadarnic
Te întăreşti cu atîtea taine întunecate
Poartă otomanică,
Pentru nimeni nu te mai înalţi de nepătruns
Prin exemplul dat de Cantemir,
Aşa încît nu mai este nimeni care să nu-şi dea seama
Cît de însemnat lucru este să cunoască răul.
Cauza necunoscută face ca boala să fie de nevindecat ;
Otrava cu cît mai mult stă ascunsă, cu atît mai mult vatămă ;
Dacă vicleniile tăinuite în calul troian n-ar fi fost ascunse
troienilor,
Ar fi rămas în picioare Troia.
Şiretlicul ascuns pricinuieşte o rană mai adîncă ;
Loviturile prevăzute vatămă mai puţin.
O, de cîte ori laţul întins a înghiţit provinciile înotînd în
lacrimile popoarelor.
Era o stîncă de temut pentru întreaga creştinătate :
Cauza limpede :
Fiindcă era de cei mai mulţi necunoscută ;
Dar
Cînd va fi cunoscut de toţi
Meşteşugul viclean îşi va pierde preţul ;
Tăiate din rădăcină, viţele se vor prăbuşi singure la pămînt,
Odată ce le-a fost închisă gura, chiar şi fluviile cele mai
năvalnice seacă.
De-ar fi otomanii giganţi
Există un Iosua cantemiresc [42] :
Oricîtă forţă ar arunca, lui îi va fi spre putere.
Hidra obişnuită să prindă va fi curînd prinsă ;
Împotriva unui monstru atît de mare, lumea creştină suspină după
un asemenea Hercule.
O, sfîntă oştire, ridică steagurile triumfale !
Zac la pămînt taberele dezarmate ale duşmanului tău jurat
Zidurile tale răsturnate, turnurile de apărare prăvălite la pămînt,

Poarta otomană stă deschisă.
Opera lui Cantemir întinde firul învingător al Ariadnei
Prin labirintul plin cu atîtea meandre întortocheate ; /
12b Minotaurul care a rîvnit să prade
Va fi el în curînd pradă.
Gloria lui Tullius va fi fost vrednică de ramura de palmier :
Elocinţa a fost capabilă să izgonească dintr-un oraş pe cetăţeanul
sîngeros [43] ;
Posteritatea îi va decerna o răsplată mai mare lui Cantemir
Care a proscris tiranul din lumea întreagă.
Aici, voi Plinii, nu Lisipi,
Ascuţiţi-vă
Minţile, nu pietrele de marmoră,
Stilul, nu dalta :
Cantemir
Merită encomiaşti răsunători, nu obeliscuri lipsite de grai,
Fiind demn de elogiu, nu de slavă deşartă.
Ridică-te tot mai sus glorie a principilor !
Printr-o singură carte oferită lumii
Vei dobîndi înfricoşarea barbarilor, gratitudinea creştinilor,
panegiricele eruditilor,
Lauda tuturor
Deşi
„Niciodată nu se va găsi o faimă care să corespundă trudei tale" *.

Al înălţimii-voastre preasupus
Hiern Gedeon Wiszniowski [44]
Ph.D.H.Th.P.

In Colegiul s[acrei] m[aiestăţi] i[mperiale] din Moscova,
la 22 noiembrie 1719. /

* Hor[atii], li[ber] 2, *Sat[yra]* 8.

SUMARUL 1a
CARTILOR DIN PRIMUL TOM ŞI AL CAPITOLELOR
CUPRINSE ÎN ELE

CARTEA ÎNTÎI

Despre pseudoprofetul Muhammed

			pagina
Capitolul	1.	Despre numele lui Muhammed .	1
Capitolul	2.	Despre viaţa lui Muhammed . .	2
Capitolul	3.	Despre persoana lui Muhammed .	7
Capitolul	4.	Despre moravurile lui Muhammed	8
Capitolul	5.	Despre începutul prorocirei mincinoase a lui Muhammed . . .	9
Capitolul	6.	Despre primirea Legii . . .	10
Capitolul	7.	Despre suirea în cer . . .	11
Capitolul	8.	Despre pogorîrea din cer . .	17
Capitolul	9.	Despre minunile lui Muhammed	21
Capitolul	10.	Despre alte minuni, despre fiica lui şi despre numărul femeilor .	27
Capitolul	11.	Despre moaştele lui Muhammed	29
Capitolul	12.	Despre urmaşii lui Muhammed .	33

CARTEA A DOUA

Despre „Curan"

Capitolul	1.	Despre denumirile *Curanului* .	37
Capitolul	2.	Despre cartea *Muhammedie* . .	41
Capitolul	3.	Despre învăţătura *Curanului* . .	44
Capitolul	4.	Demonstrarea minciunii *Curanului*	46

Capitolul 5. Despre stilul *Curanului* . . . 49
Capitolul 6. Despre dificultatea limbii *Curanului* 51

CARTEA A TREIA

Despre „Apocalipsul" mahammedan

Partea I. În general 55
Partea a II-a. Despre semnele premergătoare sfîrşitului lumii 61

Articolul 1. Profeţia despre invazia beni asferilor 64
Articolul 2. Despre năvălirea lui Dedjdjial . 68
Articolul 3. Despre pogorîrea lui Iisus Hristos 71
Articolul 4. Despre Eedjiudj şi Meedjiudj . 72
Articolul 5. Despre venirea lui Dabetularz . 73
Articolul 6. Despre soarele care va răsări de la apus 74
Articolul 7. Despre închiderea porţilor căinţei 75
Articolul 8. Despre revenirea *Curanului* la cer 75
Articolul 9. Despre venirea fumului . . . 76
Articolul 10. Despre trîmbiţa de corn . . . 77

CARTEA A PATRA

Despre teologia mahammedană

Capitolul 1. Despre teologie 81
Capitolul 2. Despre Dumnezeu 85
Capitolul 3. Despre providenţă sau pronia lui Dumnezeu 90
Capitolul 4. Despre crearea unor lucruri care au premers zidirii lumii . . . 93
Capitolul 5. Despre îngeri, diavoli, djini şi altele 97
Capitolul 6. Despre zidirea lumilor . . . 101
Capitolul 7. Despre zidirea lui Adam şi a Evei 107
Capitolul 8. Despre prorocii de la Adam pînă la Noe 112

Capitolul 9. Despre Noe 113
Capitolul 10. Despre Avraam şi copiii lui . . 116
Capitolul 11. Despre Moise, Aaron şi Maria . 120
Capitolul 12. Despre David, Solomon şi alţii . 124
Capitolul 13. Despre Alexandru cel Mare . . 127
Capitolul 14. Despre Domnul Iisus şi despre preabinecuvîntata Fecioară . . 133
Capitolul 15. Despre sfinţii creştini . . . 139
Capitolul 16. Despre sfîrşitul lumii . . . 144
Capitolul 17. Despre învierea de obşte şi judecata 150
Capitolul 18. Despre torturile păcătoşilor credincioşi 155
Capitolul 19. Despre Araf 156
Capitolul 20. Despre iad 159
Capitolul 21. Despre rai 163

CARTEA A CINCEA

Despre religia mahammedană

Capitolul 1. Precuvîntarea autorului . . . 167
Capitolul 2. Despre religia muhammedană în general 168
Capitolul 3. Despre *gusl* şi *abdest* . . . 171
Capitolul 4. Despre *namaz* 174
Capitolul 5. Despre *urudj* 180
Capitolul 6. Despre *hadj* 186
Capitolul 7. Despre poruncile *Curanului* . . 205
Capitolul 8. Despre faptele care ţin de *farz* şi de *sunnet* 215
Capitolul 9. Despre faptele care ţin de *sunnetul* însuşi 211
Capitulul 10. Despre poruncile meritorii, însă nu necesare 215
Capitolul 11. Cele care ţin de *farz* cît şi de *sunnet* sînt şi necesare şi meritorii . 217
Capitolul 12. Despre alte fapte meritorii . . 226
Capitolul 13. Despre poruncile *halal* . . . 235
Capitolul 14. Despre *haram* 239
Capitolul 15. Despre *mekruh* 248

CARTEA A ŞASEA

Despre alte rînduieli ale religiei muhammedane

Capitolul 1. Despre *dugun* 251
Capitolul 2. Despre căsătorie 257
Capitolul 3. Despre divorţ 263
Capitolul 4. Despre înmormîntare şi pomenirea morţilor 268
Capitolul 5. Despre mormintele şeicilor . . 273
Capitolul 6. Despre zilele de sărbătoare . . 278
Capitolul 7. Despre sărbătorile lumeşti . . 285
Capitolul 8. Despre sectele dervişilor în general 287
Capitolul 9. Despre primii întemeietori ai sectelor dervişilor 290
Capitolul 10. Despre secta dervişilor *mevlevi* . 291
Capitolul 11. Despre secta dervişilor *bektaşi* . 300
Capitolul 12. Despre secta dervişilor *kalenderi* 301
Capitolul 13. Despre secta dervişilor *kadri* . 303
Capitolul 14. Despre dervişii *torlak* şi *ebribuhari* 306
Capitolul 15. Despre secta dervişilor *iedhemi* . 307
Capitolul 16. Despre secta dervişilor *hîzrevi* . 308
Capitolul 17. Despre dervişii *abdal*, *urian* şi *budalla* 310
Capitolul 18. Despre dervişii *seiah* 313
Capitolul 19. Despre ereziile muhammedane în general 316
Capitolul 20. Despre erezia *Rafazî* 319
Capitolul 21. Despre erezia *Munasub* . . . 321
Capitolul 22. Despre erezia *Maalumi* . . . 323
Capitolul 23. Despre erezia *Nimetullahi* . . 325
Capitolul 24. Despre erezia *Mezaki*, *Baiagi* şi altele 325
Capitolul 25. Despre erezia *Işraki* 328
Capitolul 26. Despre erezia *Haireti* 329
Capitolul 27. Despre ereziile *Muammazi* şi *Selisî* 330
Capitolul 28. Despre erezia *Bektaşi* . . . 331
Capitolul 29. Despre erezia *Kadizadeli* . . 332
Capitolul 30. Despre erezia *Mumsoiunduren* . 335
Capitolul 31. Despre erezia *Luti* 337
Capitolul 32. Despre muhammedanii idolatri . 338
Capitolul 33. Despre muhammedanii atei . . 342
Capitolul 34. Despre ştiinţele muhammedane 346
Capitolul 35. Despre prima parte a învăţăturii 348
Capitolul 36. Despre învăţătura *Inşa* . . . 350
Capitolul 37. Despre ştiinţele *rekkam*, *hendise* şi altele 357
Capitolul 38. Despre logică, retorică şi altele . 359
Capitolul 39. Despre ştiinţa numelor dumnezeieşti 366
Capitolul 40. Despre ştiinţele *rasad*, *sihr*, *tilsim* şi altele 369
Capitolul 41. Despre ştiinţele *fal djeazulik* şi altele 375

PRECUVINTARE

DIMITRIE CANTEMIR, PREAIUBITULUI CITITOR SĂNĂTATE

David, fiul lui Iessei, om după inima lui Dumnezeu, preagraţios între împăraţi, preaales între proroci, preaadînc între teologi şi preaiscusit contemplator al tainelor lui Dumnezeu, după ce s-a învăţat în legea Domnului Savaot zi şi noapte * şi prin harul lui Dumnezeu i s-au descoperit cele negrăite şi ascunse ale înţelepciunii Lui, a emis această judecată : „A tot sfîrşitul am văzut sfîrşit, largă este porunca ta foarte" **. Aceasta înseamnă că orice meşteşug, sau ştiinţă, şi orice este produs de iscusinţa omenească, totul este circumscris şi determinat ; dar cuvîntul lui Dumnezeu e atît de vast, sublim şi adînc, încît nu poate fi nicidecum priceput de mintea omenească, decît atît cît este îngăduit prin harul pe care tot el îl dă. Deci Prorocul, după ce a cercetat cu o foarte profundă contemplaţie tainele lui Dumnezeu cele negrăite, aşezămîntul înţelepciunii celei veşnice, rînduielile şi legea, s-a apucat, silitor, de cercetarea născocirilor omeneşti şi de cunoaşterea lor, după cum se vede din cuvintele lui care cu sîrguinţă judecă. Pentru că în acelaşi *Psalm* grăieşte : „Spusu-mi-au mie

* Cp. *Ps.*, 1, 2.
** *Ps.*, 118, 96.

călcătorii de lege defăimări, însă nu sînt ca legea ta, Doamne" !*

Mulți dintre sfinții părinți au tîlcuit această sentință și i-au dat multe interpretări; însă mințile tuturor au socotit una și aceeași, anume că Proorocul a cercetat atît de stăruitor rînduielile relei credințe și legile necredincioșilor, pentru ca punînd mincinuna în fața adevărului, lumina să lumineze și mai mult întru întunerec. Și fiindcă mintea lui s-a robit ascultării credinței, comparînd cugetările și născocirile omenești cu legea cea dumnezeiască, spre a le proba cu o piatră de încercare, a vrut să le arate mincinoase și vrednice de rîs ca pe niște împletituri păcătoase de basme, după cum însăși arătarea cuvintelor a dovedit.

Același lucru ne învață și ne poruncește sfîntul Ioan Evanghelistul cu putere de apostol în *Epistola* sa *sobornicească* **, anume să ispitim duhurile, ca nu cumva
28 din neștiință să credem fiecărui duh, ci, / făcînd deosebire între duhul bun și cel rău, să cunoaștem care dintre ele este luminat de semnul lui Dumnezeu și care este făcut de Mamona și să pricepem cine vorbește inspirat de Duhul lui Dumnezeu, și cine din propriul său pîntece. Căci orice învățătură, orice rînduială, orice lege și orice scriere care nu se întemeiază tare pe adevărul cuvîntului lui Dumnezeu, este deșartă, animalică, inutilă, dar mai cu seamă vătămătoare vieții, sau celei de acum, sau celei viitoare, și potrivnică fericirii și liniștii celei adevărate. Dar întrucît toate acestea sînt știute și cunoscute oricui luptă sub steagul Mîntuitorului, să vedem și pe autorii elini care, sub îndrumarea legii naturale, cercetînd stăruitor despre adevărul și mincinuna lucrurilor, și-au rostit sincer părerile.

Aristotel, prima căpetenie a peripateticienilor, cercetînd mai întîi cu un ochi foarte ager cele îndeosebi dorite de firea animală și rațională și îndeosebi necesare lor, însemnează ca pe un caracter de nestersă, zicînd: „Omul prin natura lui dorește să cunoască" ***. Adică

* *Ps.*, 118, 85.
** *I Ioan.* 4, 1.
*** Aristotel, Τὰ μετὰ τὰ φυσικά, 1, 1, 980 a.

toți oamenii sînt deopotrivă îndemnați de natură să cunoască tot ce se poate cunoaște, căci mai fericit este să cunoști ceva, decît să te lipsești de cunoaștere și de știință. De aceea, după porunca lui Dumnezeu ca și după inspirația firească, fiecare dintre oameni e îndatorat să experimenteze, să cerceteze și să cunoască. Nici o cunoaștere însă nu se obține decît prin auz, și orice auzire depinde de grăire; mai ales că și însăși credința (după cum mărturisește sfîntul Pavel)* din auzire vine, pentru că de nu va grăi cineva, nimeni nu va auzi, nimeni nu se va învăța și prin urmare nimeni nu va cunoaște ceva; și astfel nimeni nu va putea să cerceteze și să judece ce e bine și ce e rău, ce e adevărat și ce este mincinună. Cu ajutorul științelor se cunosc bunătățile legilor, dreptatea și iubirea de oameni a legislatorilor. Tot prin cunoașterea legilor se îndreaptă moravurile rele, sînt iubite virtuțile și se împuținează faptele cele rele. Dacă se lipsește cineva de aceasta, adică de cunoașterea legilor, după socoteala mea pe bună dreptate se poate spune că este lipsit de însăși trăsătura cuviincioasă omului; se lipsește odată cu aceasta de lumina adevărului drept, care singur este viața vieții și sufletul sufletului nostru. Căci dacă cineva a cunoscut cu adevărat legea lui Dumnezeu cel adevărat, ca s-o urmeze, iar pe legiuitorii mincinoși ca să fugă de ei, și i-a făcut apoi părtaș al înțelegerii aceluiași Proroc și împreună ucenic cu el întru învățătura Duhului adevărului, cu același va vesti că „Fericit va fi bărbatul / care n-a umblat în sfatul necredincioșilor, ci în legea Domnului se va învăța ziua și noaptea" **. 30

De aceea, cînd legea Domnului e făclie picioarelor noastre ***, care e potrivnicul picioarelor, și care obstacol poate sta înaintea mersului nostru? Precum, de pildă, dacă vreun credincios oricît de simplu va auzi numele lui Antihrist, numele lui Arie, al lui Nestorie și nu-

* *Rom.*, 10, 17.
** *Ps.*, 1, 1.
*** *Cp. Ps.*, 118, 105.

mele lui Muhammed, ce alteeva, rogu-vă, va vedea în ele, decît pe înșelătorul cel sîrnav, protocul cel mincinos, sfîntul cel fățarnic, legiuitorul cel prea rău și pierzătorul de suflete? Tot așa, cînd va auzi sau va citi cartea vreunei eresiarh, chiar de va fi renumit și slăvit autorul ei, îndată va spune fără teamă: „Este un mincinos, nu vorbește adevărul", cunoscînd prea bine porunca sfîntului Pavel: „Chiar înger de se va pogorî din cer și vă va învăța altele, care nu se potrivesc cu învățătura *Evangheliei*, nicidecum nu se cuvine să-l credeți" *. Așadar, cînd va lua în mînă cartea *Curanului* și va pricepe prin însăși cunoașterea lui naturală că învățătura ei este potrivnică oricărei înțelepciuni dumnezeiești și omenești, ce alteeva va afirma, rogu-vă, decît că această carte este o îngrămădire de împletituri mincinoase, o culegere de basme și o adunătură de povești în cel mai înalt grad caraghioase. Înțelegînd deci rînduielile și legile ei, îndată va zice: „Spusu-mi-au mie călcătorii de lege defăimări, însă nu sînt ca legea ta, Doamne" **.

Judecе, așadar, cititorul nostru șiretenia cu adevărat perfidă, însă foarte grosolană și proastă a legii muhammedane, adică a cărții *Curanului*. Pentru că vrînd să ascundă împletiturile mincinoșilor săi de alte popoare, dar mai cu seamă de cele creștine, a pus asupra urmașilor săi, ca din porunca lui Dumnezeu, o grea anatemă și anume că această carte a *Curanului* să nu fie rostită în altă limbă decît în cea arabă, nici scrisă cu alte caractere decît cu cele arabe. Iar aceasta, pentru ca nu cumva popoarele învățate din acea vreme, dar mai cu seamă grecii și latinii cărora limba arabă le era necunoscută și neobișnuită, să afle cuvintele lui deșarte și frumusețile lui putrede. Însă fiecare veac își avea finicii [46] săi și n-au lipsit bărbații eruditi, nici dintre creștini, nici dintre păgîni, care au învins dificultățile complite și tari ale limbii arabe și au văzut pe șarpele ce se ascundea sub verdeața ei. Voi trece

* *Gal.*, 1, 8.
** *Ps.*, 118, 85.

sub tăcere pe Simokatta *, Gheorghe Kedrenos ** și alți autori creștini, care au dezvăluit șiretenia muhammedană parțial și superficial în scrierile lor istorice. Voi trece sub tăcere și pe împăratul Ioan Cantacuzino *** care într-o mare carte și prin îndelungată vorbire ridiculizează și combate cu bună evlavie și cu înțelepciune împletiturile de minciuni și / cuvintele deșarte ale *Curanului*. [46] Voi oferi însă comentariul făcut de Porfirie ****, filosoful peripatetic, un elin, la *Cartea lui Moise*, la *Sfînta Evanghelie*, la *Curan* [47]

Cînd păgînul mai sus amintit a citit din curiozitate cu cea mai mare atenție aceste cărți ale celor trei legislatori și a cercetat stăruitor legile date de ei spre îndreptarea moravurilor omenești, a pronunțat pentru toate diferite sentințe. Mai întîi, deci, despre *Legea lui Moise* se povestește că a zis: „Legea iudaică este o lege copilărească"; despre legea creștină că este o „Lege a lucrurilor cu neputință"; iar despre legea muhammedană că este o „Lege porcească". Dar ca nu cumva cuvintele acestui filosof elin să vatăme urechile cititorului evlavios, n-o să ne fie greu să tîlcuim puțin mai pe larg intenția lui. Socotesc, deci, că rostind despre legea iudaică o sentință atît de inferioară, el s-a referit la anumite rînduieli și ceremonii ale legii care, judecate numai din punct de vedere istoric, se văd lipsite de orice folos pentru îndreptarea moravurilor. Așa, de pildă, că mîncînd Paștile, adică mielul fript, azimile și ierburile amare, să stea în picioare, încălțați, să aibă toiegele în mînă; să-l mănînce cu avînt și grabnic, astfel încît să nu rămînă pe dimineață nimic din cele puse înainte; oasele care nu se pot mistui în stomac și celelalte care se socotesc a fi necurate și scîrboase să le ardă cu foc și altele asemenea *****. Firește, dacă ne vom referi la imaginea spirituală a Paștelui, ele nu înseamnă nimic altceva decît că trebuie să-și aducă

* Theophylaktos Symokattes, Ἱστορίαι, I—VIII.
** Georgios Kedrenos, Σύνοψις ἱστοριῶν.
*** Ioannes Kantakuzenos, Κατὰ Μουσουλμάνων, I—IV.
**** Porphyrius, Κατὰ χριστιανῶν, I—XV.
***** Cp. *Deut.*, 16.

aminte că au fost cîndva înstrăinaţi în Egipt, că au fost reţinuţi în robia cumplită şi îndelungată a lui Faraon, că pînă la urmă au fost izbăviţi miraculos de braţul lui Dumnezeu conduşi fiind de Moise şi Aaron şi au sosit din această robie în pămîntul cel făgăduit, căci *Pasha* pe evreieşte înseamnă „trecere" sau „strămutare". Deci cînd a văzut elinul multe ca acestea şi altele asemenea în *Vechiul Testament* şi n-a putut pricepe sensul lor cel tainic, a zis că legea lor este copilărească. Iar cînd citea *Evanghelia*, dar mai cu seamă primul capitol al sfîntului Ioan: „La început era Cuvîntul"* şi celelalte, se spune că a zis: „Sublim grăieşte barbarul".

Iar despre legea evanghelică acelaşi a spus că este a lucrurilor cu neputinţă pentru că a văzut, după cum socotesc, că unele porunci şi sfaturi par să depăşească puterile omeneşti, cum ar fi: „De vrea cineva să-şi cîştige sufletul, trebuie să şi-l piardă**; „De vorbeşte cineva de rău pe cel credincios, acela să-l binecuvinteze"***; / „De-i va lua haina, să-i dea şi cămaşa"****; 54
„De-l va lovi în obraz, să-l întoarcă şi pe celălalt"*****; „De va greşi fratele de şaptezeci de ori cîte şapte pe zi, de atîtea ori să i se ierte"******, astfel ca „Soarele să nu apună întru mînia lui"*******; în sfîrşit, „De vrea să fie desăvîrşit, toate ale sale să le dea săracilor"********, iar pentru sine să-şi lase numai crucea*********, adică suferinţa, răbdarea, ascultarea, dispreţul, batjocurile, clevetirile, prigonirile, şi pînă şi sufletul său să şi-l pună pentru prieten. După cercetarea acestor porunci ale Mîntuitorului — aspre, însă impuse de sfatul Domnului —, judecînd necredinciosul greutatea lor şi făcînd o argumentare sofistică de la cele parţiale la cele generale, a încheiat cu un paralo-

* *Ioan*, 1, 1.
** *Matei*, 10, 39; *Marcu*, 8, 35; *Luca*, 17, 33.
*** *Matei*, 5, 44; *Luca*, 6, 28.
**** *Matei*, 5, 40.
***** *Matei*, 5, 39; *Luca*, 6, 29.
****** *Matei*, 18, 25.
******* *Efes.*, 4, 26.
******** *Luca*, 18, 22.
********* *Matei*, 16, 24.

gism şi a spus că legea creştină este o lege a lucrurilor cu neputinţă. Nici nu e de mirare că omul păgîn, la prima vedere, n-a putut pătrunde şi pricepe puterea şi sensul cuvîntului adevărului dumnezeiesc: *Evangheliile* îi arată chiar pe apostoli, mai înainte de a primi înţelepciunea turnată prin harul preasfîntului Duh ce se pogorîse asupra lor, încercînd o greutate egală cu îndoiala cu privire la bogatul ce avea să se mîntuiască sau la trecerea cămilei prin urechile acului. Primind însă cele mari şi minunate în dar de la dumnezeiasca economie, ei au înţeles că cele ce li se par oamenilor a fi cu neputinţă, la Dumnezeu sînt cu putinţă. Dar nu voi mai zăbovi asupra acestora.

Cealaltă părere a unui atît de mare filosof, deşi idolatru necredincios, s-o judece cititorul nostru fără nici o tulburare a minţii sau părtinire lăuntrică şi să cerceteze ceva mai adînc de ce a dat el o sentinţă atît de batjocoritoare şi dispreţuitoare despre legea muhammedană şi a numit-o lege porcească, adică a dobitoacelor mai proaste şi mai rău puturoase decît toate. Fără îndoială că multe lucruri caraghioase şi fără nici un sens ale legii *Coranului* l-au putut convinge pe Porfirie să le aibă într-o consideraţie atît de inferioară. Totuşi, după părerea mea, doară pricini au fost mai mari şi mai de căpetenie. Cea dintîi cred că e faptul că în legea muhammedană sînt îngăduite foarte multe — chiar dacă nu toate — oarecum animalice, lipsite de orice pricepere şi sens, dar poruncite drept lucruri foarte necesare, aşa încît dacă animalele cele necuvîntătoare ar fi avut capacitatea de a grăi şi modul de a-şi arăta intenţiile, cu adevărat şi-ar fi bătut joc de un astfel de legislator, iar legea lui ar fi declarat-o ruşinoasă şi vrednică de batjocură. Căci cine dintre cei cu înţelegere ar socoti că e un merit, ca pe fiecare om — afară de muhammedan — să-l lipseşti de agoniseala lui, să-i jefuieşti pe toţi de toate fără nici o teamă, / să 64
propovăduieşti că cea mai bună faptă şi de mai mare merit este să ucizi? Totuşi, legea muhammedană nu numai că îngăduie ci şi porunceşte, şi nu numai că porunceşte ci, dacă cineva nu face aceasta, îl socoate că a păcătuit de moarte.

Specificul justiției popoarelor și al dreptății sociale este ca fiecăruia să i se dea ce e al lui* [68]. Legea *Coranului*, dimpotrivă, proclamă că nimeni în lume n-are stăpînire asupra vreunui lucru, afară de cei ce urmează *Coranului*. Cu un cuvînt, toate și le atribuie lor, nimic nu este îngăduit altora, nimic nu aparține altora, nimic altceva nu socotesc a fi drept. Aceasta, deci, este partea din legea *Coranului* care, fiind lipită de orice rațiune și sens, ca o piatră ruptă din marginea prăpastiei se prăbușește vertiginos în adîncul ignoranței.

Cred că a doua pricină pentru care filosoful mai sus amintit s-a arătat atît de scîrbit de învățătura *Coranului* este faptul că Muhammed pune binele suprem în simțul extern și comun tuturor animalelor. După ce le-a slăbit discipolilor săi (în lumea aceasta) toate frînele destrăbălării, îmbuibării, plăcerii pîntecelui și a celor de sub pîntece, el le făgăduiește și în viața viitoare (unde oricine care s-a nevoit după lege nădăjduiește să-și ceară de la preadreptul judecător adevărata fericire și cunună) plăcerile trupului cele fără de osteneală : lupte amoroase, fapte vitejești, victorii, domnia lui Bacbus și orice desfătare și gîdilare a tuturor simțurilor ca pe un lucru prea dulce, precum porcilor celor buboși noroiul și mocîrla prea împuțită. Și mai afirmă că le va da posibilitatea să soarbă din plin din adîncul larg al relei cinstiri.

Acestea pe scurt spuse, dar după cum socotesc destule, le-am adus spre pildă pentru ca cititorul nostru să-l poată cunoaște lesne pe balaur după trompă. Iar celelalte numeroase capete de șarpe cu atîtea limbi de năpîrcă [69] le va vedea pe urmă în această carte a noastră alcătuită pe scurt. De unde nădăjduiesc nu numai că cititorul va confirma sentința filosofului mai sus numit, dar și că, mîncînile *Coranului* fiind puse alături de așezămintele adevărului, va decide împreună cu dumnezeiescul proroc [70] că poveștile nelegiuiților sînt cuvinte deșarte, basme, născociri ale unui creier vătămat și rodul celei mai proaste minți.

* Iustinian, *Institutiones*, l. I, 3.

Dar de ce mi-am luat eu, preaiubitorule de oameni cititor, această osteneală ? Voi arăta, pe scurt. Maiestatea-sa imperială, preamilostivul meu domn, după ce a povățuit îndeajuns pe supușii preaaugustei sale împărății prin atît de multele și marile osteneli depuse pentru învățarea lor la tot felul de științe și meșteșuguri bune și / după ce pe cea mai mare parte dintre nobili el însuși i-a trecut prin rădăcinile amare ale virtuții, mergînd el înainte, și i-a adus cu bună sporire la culesul și gustarea acelorași prea dulci roade, și la toate cele care-l fac pe om desăvîrșit i-a învățat pe toți prin propriul său exemplu, a socotit (și într-adevăr cuviincios), că nu sînt îndestulătoare cele ce țin numai de cinstea politică, ci că la fel de necesare sînt și cele prea trebuincioase spre cinstirea dumnezeiască și a credinței ortodoxe. De aceea, organizînd și îndreptînd mai întîi cîrmuirea — cea politică dar și cea bisericească — și întărind pravilele pămîntene și ale sfinților părinți prin felurite mijloace, neîncetate osteneli, nesfîrșită sudoare și cheltuind aurul pentru îndrumarea statului, nu numai ca împăratul pe supus, nu numai ca generalul pe ostaș, nu numai ca dascălul pe ucenic, ci mai presus de aceasta ca tatăl pe fiu l-a iubit, l-a învățat, l-a îndreptat și l-a adus la cea mai bună stare a moravurilor. Tot așa, ca să nu se lipsească de titlul de păstor vigilent și de acela de păzitor clarvăzător și grijuliu, s-a mai străduit încă și a reușit să descopere fiecăruia, oricui, nu numai ce să facă, ci și de ce se cuvine a se păzi și a fugi : sperieturile relelor rînduiri, adică rătăcita rea cinstire a idolatriei, concesiile fără noimă ale legiuitorilor mincinoși, aurelile acoperite și pînă acum tăinuite ale nelegiuiților, poruncile cele viclene și ucigătoare ale antihriștilor și ale duhurilor răutății. Dar mai mult decît atît, după cum mi se pare, maiestatea-sa imperială a socotit că trebuie să păzim și să fim cu deosebire precauți și pentru religia muhammedană și legea *Coranului* care, deși chiar prin ea însăși se vădește drept lipsită de orice temei al conținutului său, împreună cu însuși Imperiul muhammedan atît a crescut în scurtă vreme, încît a molipsit cu veninul său cel aducător de moarte aproape toată Asia, o mare parte

a Africii şi o parte nu mai mică a Europei. Iar apoi, cu timpul, s-a răspîndit atît de mult, încît acum rîurile Indus, Volga, Donul, Nistrul, Dunărea, Sava (prin armele Cezarului Ungaria e curăţită deja) [51], Marea Mediterană, Nilul, Arabia pustie, Petrea şi gurile Eufratului cinstesc reaua credinţă a *Curanului*.

Dar pentru ca să nu-şi închipuie cineva mai puţin iscusit în legile şi în cărţile popoarelor orientale că ar fi vreo taină dumnezeiască în ele, sau că o voinţă a lui Dumnezeu necunoscută oamenilor ar ajuta (nu zic ar îngădui) pe necredincioşi şi pe barbari ca odată cu armele să suprime şi să modifice şi religia (căci Dumnezeu nu vrea decît cele bune şi nu face decît cele
84 prea bune), / a binevoit maiestatea-sa imperială să mă încărcineze pe mine, robul său (ca unul mai puţin capabil, după merit, pentru lucrurile foarte însemnate, cîrmuite cu pana sau cu sabia), să dau la lumină o carte — într-un stil inferior şi cu o vorbire simplă [52] — despre religia muhammedană şi despre cîrmuirea politică a poporului musulman, despre ce se povesteşte şi se crede la acele popoare barbare, scrisă fără născociri, fără blam, fără adăugiri şi fără vreo scădere, ca să cunoască şi să vadă poporul credincios al acestui imperiu că neamurile arabe, persane, turceşti, tătăreşti şi altele cîte mai sînt, care cinstesc această credinţă rea, s-au robit întru această necuviincioasă şi lesnicioasă credinţă pentru că la ei rînduielile rele se socotesc drept virtuţi şi rătăcirile drept răsplătire şi cred că adevărata fericire stă în poftele trupeşti, în dorinţele nedomolite, în dezmierdările neînfrînate şi întru îngăduinţa liberă a păcătuirii; şi citind, să le poată astupa gura cu însăşi nedreptatea lor.

Cu trecerea timpului, stăpînirea acestui popor a crescut şi s-a răspîndit atît de mult, pentru că împuţinîndu-se virtuţile la romani, la greci, la bulgari şi la alte popoare creştine, slăbind instrucţia militară, nimicindu-se unirea creştină, călcată fiind prea aleasa cîrmuire politică, stăpînitorii unor regate şi imperii atît de înfloritoare au căzut mai întîi în patima de a se lăsa înfrînţi de relele lor rînduieli; iar după aceea duşmanul cel comun al lumii întregi i-a biruit pe cei învinşi, i-a legat pe cei legaţi, şi pe cei robiţi de ei înşişi i-a robit jugului cumplit al tiraniei sale şi i-a înjosit.

De aceea, cunoscînd acestea, să-şi aducă aminte poporul rusesc cuvîntul poetului: „Fericit cel pe care nenorocirile străine îl fac să se teamă" *, să se păzească de relele rînduieli şi de slăbiciunile împăraţilor şi împărăţiilor de mai înainte, capul năpîrcii să-l strivească mai înainte de a se naşte ea, pe leul cel „răcnind şi căutînd pe cineva să înghită" ** cu bărbăţie să-l doboare, iar sieşi să-şi impună înfrînarea păcatelor şi, înfingîndu-şi ghimpii virtuţilor, întru aceasta să se îndemne. În sfîrşit, întorcîndu-se la cele de faţă, să spună mai des împreună cu dumnezeiescul părinte David: „Spusu-mi-au mie călcătorii de lege bîrfele, dar nu sînt ca legea ta, Doamne" ***.

Iar de aceste osteneli ale noastre satură-te cu înţelegere, preaiubite cititor, şi înalţă lui Dumnezeu mulţumire, împăratului tău arată-i servicii credincioase, iar mie întinde-mi o mînă de ajutor. Să fii sănătos! /

---

* Cp. Iohannes Nauclerus, *Chronica*, Coloniae, 1544, *in praef.*: „Frumos locru este ca din greşelile altora să ne îndreptăm viaţa".

** *1 Petru*, 5, 8.

*** *Ps.*, 118, 85.

CARTEA ÎNTII

DESPRE PROROCUL MINCINOS MUHAMMED

CAPITOLUL ÎNTII

Despre numele lui Muhammed

Întrucît numele proprii ale lucrurilor sînt socotite drept cea mai scurtă explicare a lor, credem că nu este indiferent ca trebuind să vorbim despre viaţa şi faptele lui Muhammed, să spunem mai întîi cîte ceva despre numele lui proprii şi comune.

Numele lui Muhammed

Cel mai propriu şi cel mai deosebit nume al acestui proroc mincinos este îndoit: Muhammed şi Mustafa. Aşadar, de multe ori, atît în *Curan* cît şi în cartea *Muhammedie*[53] se obişnuieşte să i se dea numele compus: *Muhammedul Mustafa*. Muhammed este o tetragramă, adică un cuvînt compus din patru litere: *M-h-m-d* cărora li se adaugă semnul *teştid*[54] care, suprapus unei litere, arată că are intensitate şi pronunţie dublă; de exemplu se citeşte *Muhammed*, nume care se tîlcuieşte (etimologic) „foarte lăudat", „vrednic de multă laudă şi har", cum s-ar zice pe greceşte κεχαριτομένος, „plin şi îmbelşugat de har". *Mustafa* în înţeles propriu înseamnă „ales" sau „mai frumos decît toţi". Astfel, cînd vor să-i scrie numele, sau să-l citească scris cu amîndouă aceste nume îl însemnează: *Peigamberimuz iki dijhan ghiunesi Muhammedul Mustafa*[55], adică: „Soarele nos-

tru, al ambelor lumi, prorocul (sau apostolul) Muhammed Mustafa". Constatăm, aşadar, că scriitorii noştri creştini greşit îl scriu cu diferite litere şi pronunţări procum: Mahomet, Mahmet, Muamet, Muameth etc.

Cît priveşte numele lui comune, ele sînt aproape infinite, pentru că prin procedee şi figuri analogice, alegorice, metaforice şi diferite alte procedee şi figuri fraze, [96] are tot atîtea nume cîte lucruri dumnezeieşti sau omeneşti cuprinse de minte se pot spune spre bine şi laudă precum: „Proroc", „Apostol", „Sfînt", „Iubitul lui Dumnezeu", „Alesul", „Bunul", „Soarele ambelor lumi", adică al veacului de acum şi al celui viitor, „Cel ce străluceşte", „Cel ce luminează", „Dascălul", „Povăţuitorul", „Conducătorul", „Sfătuitorul", „Cel ce dezminte", „Cel ce mijloceşte" (către Dumnezeu), „Cel milostiv", „Cel îndurător", „Făcătorul de minuni", „Puternicul", „Sfîrşitul", „Pecetea şi cel care face să tacă toţi proorocii" şi altele, aproape toate cele cuvenite lui Dumnezeu i se atribuie lui (afară de numele de Creator şi veşnic). Căci cred ei că nimic bun, nimic ales, nimic cinstit nu este sau nu poate să fie, care să nu se afle în el, în Muhammed, şi să nu fie desăvîrşit cuprins în el (deşi nu în chip firesc şi nu din naştere, ci prin bunătatea şi harul lui Dumnezeu). Dar cei ce-l cinstesc au obiceiul cînd îi pomenesc numele, să nu-l rostească decît cu acest adaos: *Aleihi essalatu ve esselem*, adică: „Asupra lui fie binecuvîntarea (lui Dumnezeu) şi mîntuirea sau pacea". Un respect asemănător arată şi cînd pomenesc numele altor proroci. De asemenea, prin antonomasie îl mai numesc *Resulullah*, adică „Vestitorul", „Apostolul" sau „Prorocul lui Dumnezeu" şi *Ahirpeigamber*, adică „Ultimul proroc". Tot aşa în limba persană, în loc de *Resul* obişnuiesc să-l numească în mod curent *Peigamber*, care nume în limba turcească simplă e *Uli iol ghiusteredji*, adică: „Arătătorul căii celei largi, mari şi late", sau „Căpetenie" etc.

cuprinzînd relatarea pe scurt a vieţii lui Muhammed, prorocul muhammedanilor, după cum îl cred ei, adică ceea ce scrie în cartea numită „Muhammedie"

Naşterea şi viaţa lui Muhammed

Muhammed s-a născut în ţara Kenan (care în *Sfînta Scriptură* este Canaan) din tatăl Abdullah şi mama Emine, în luna întîia Rebi, în ziua a zecea, care an după calculul astrologilor noştri a fost 570 al Domnului Iisus/Hristos, luna mai, ziua a treia, sîmbătă (deşi muhammedanii de azi, rătăcindu-se cu zgîrcenie în calculul cursului soarelui îl socotesc născut în ziua de 14 septembrie), pe cînd domnea în Constantinopol Iustin cel Tînăr, în anul al cincilea al domniei lui [97]. Deşi după calculul lui Calvisius *, astrolog foarte ager, se spune că naşterea lui a fost la 5 mai, într-o luni, acesta a greşit, adăugînd două zile de prisos, pentru că îl socotea născut în ziua de douăsprezece a întîiei Rebi, dar în cartea *Muhammedie* se arată limpede că s-a născut în ziua a zecea a întîiei Rebi.

Se povesteşte că în ceasul naşterii lui pămîntul s-a cutremurat, cerul s-a înspăimîntat, soarele s-a întunecat, iar luna dansa în cerc. Îndată ce s-a născut, îngerii au interzis diavolilor suirea la cer, pentru că mai înainte le era slobod să se suie, cînd voiau. Ceea ce văzînd diavolii **, s-au dus la Iblis (adică Lucifer) [98], căpetenia lor satanică, întrebîndu-l pentru ce i-a oprit Dumne-

* Sethi Calvisii, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685: *Anno mundi 4119, post C[hristum] 570: Muhamed vel Mahumed saracenus nascitur, ut arabes habent, dies 5 maii, feria 2* [adică luni, n.n.], *die 12 rabie priorie. Idem postea moritur cum annos 63 arabicos vixisset, die 12 rabie priorie, iterum ver peri.*

** Cp. Ludovicus Marracci, *Mahumeti auctoris Alcorani vitae rerumque gestarum synopsis*, cap. II, în *Prodromus ad Refutationem Alcorani*.

zeu să se suie la cer? Iar el le-a poruncit să înconjure toată lumea şi cercetînd stăruitor să afle ce s-a întîmplat. Diavolii, împlinind poruncile satanice, au aflat în templul din Mecca (care cu o mie de ani înainte de naşterea lui Muhammed era lăcaş al idolilor) pe toţi idolii sfărîmaţi şi aruncaţi la pămînt cu necinste, iar pe îngeri veselindu-se în el, lăudînd şi cărbătorind cu mare bucurie naşterea lui Muhammed. Aflînd această ştire atît de nefericită, ei (diavolii) s-au întors la căpeteniia lor, vestindu-i că a fost adus pe lume Muhammed, ultimul dintre proroci.

Mama lui, Emine, neavînd dinii ei lapte, a vrut să năimească o doică pentru creşterea fiului ei, dar mult timp el n-a vrut să sugă pieptul altei femei, pînă cînd o femeie cu numele Hakime a venit din cetatea Medina şi pe aceasta a îngăduit-o să-i fie doică[69]. Cînd se întorceau părinţii lui din pămîntul Kenan, unde s-a şi născut, la Medina, Hakime ducîndu-l în braţele sale, unde călca pămîntul uscat şi nisipos, acolo răsărea pe urmele ei iarbă verde şi cum în drumul lor strălucea lumina soarelui, un nor alb care venea după ei adumbrea capul lui Muhammed, acoperindu-l de arşiţa soarelui; iar într-o singură zi făceau cale de treizeci de zile. Şi trăind părinţii lui în Medina, în al doilea an, în luna a patra după naşterea lui, a murit Abdullah, tatăl lui Muhammed. Mama lui, Emine, s-a săvîrşit cînd el avea şase / ani, iar în al optulea a murit şi unchiul său Abutalib[69]. Deci a rămas orfanul Muhammed la doica sa Hakime, ca să fie crescut de ea.

Hakime aceea, deşi era văduvă, avea copii de la bărbatul ei răposat, şi aceştia, pe cînd erau mici, păşteau oile. Într-o zi aceştia l-au luat cu ei pe prunc[ul] Muhammed la cîmp, unde păşteau oile, şi jucîndu-se ei acolo, arhanghelul Gabriel, venind în chip de om, a despicat cu un paloş ascuţit inima lui Muhammed şi a scos din ea mult sînge, zicînd: „Acest sînge necurat diavolii l-au pus în preacurata ta inimă". Iar fiii lui Hakime, văzîndu-l pe Muhammed tăiat de acel om şi socotindu-l omorît de-a binelea de ucigaş, înfricoşîndu-se, au alergat acasă şi i-au spus mamei că Muhammed a fost omorît în cîmp de un om rău şi tăiat în două. Hakime, ţipînd

şi umplînd văzduhul cît o ţineau puterile de ţipete şi bocete, a alergat în grabă la cîmp şi, aflîndu-l pe Muhammed viu şi nevătămat, l-a sărutat dulce şi a cunoscut că tăiatului i s-a întîmplat o anume taină a lui Dumnezeu. Dar a păstrat sub tăcere aceasta pînă la o vreme, ascunzînd-o în inima sa.

Iar cînd Muhammed a ajuns la doisprezece ani, s-a dus cu un alt unchi al său Ebudjehl[82] la Damasc, unde văzîndu-l un monah oarecare Iahiia (aşa cum îl numesc arabii pe Ioan)[83], i s-a închinat şi a zis: „Acesta este cel despre care scrie în *Vechiul şi Noul Testament*, că s-are să vină un proroc al lui Dumnezeu preamare şi cel mai de pe urmă decît toţi apostolii". Iar cînd l-au întrebat de unde cunoaşte că el ar fi cel despre care mărturisesc cărţile dumnezeieşti, a răspuns Iahiia zicînd: „Pentru că am văzut cînd intra în cetate, cum copacii şi pietrele plecîndu-se înaintea feţei lui, se închinau pînă la pămînt". Auzind acestea de la un monah, unchiul său Ebudjehl s-a despărţit de Muhammed (căci era cel mai neleguit închinător de idoli).

Pe vremea aceea trăia Ebubekir, locuitor al cetăţii Damasc[84], om foarte bogat şi cel mai de seamă dintre toţi; acela, atras de prevestirea acelui monah, s-a lipit de Muhammed şi l-a primit cu cinste în casa sa. Iar cauza unirii cu Muhammed este închipuită astfel: Odată (spune cartea *Muhammedie*) Ebubekir fiind în Damasc, a văzut în vis soarele şi luna atîrnînd ca nişte făclii pogorîte din cer în casa lui şi umplînd toată casa cu strălucire şi o neobişnuită lumină. Trezindu-se, a spus visul monahilor, creştinii cei mai înfrînaţi şi mai evlavioşi de atunci. Iar ei, tîlcuindu-i visul, i-au spus: „În zilele tale Dumnezeu va trimite / un proroc preamare şi cel mai de pe urmă, al cărui nume va fi Muhammed, iar tu vei fi vizirul aceluia, locţiitorul şi urmaşul lui". Deci auzind el de la monahul Iahiia că acela este prorocul Muhammed, a cunoscut că el este cel despre care Dumnezeu i-a arătat în vis şi i-au prezis cucernicii monahi. Şi luîndu-l pe Muhammed la sine, peste cîtăva vreme au făcut împreună negustorie în Hidjaz (aceasta este o ţară

a Persiei), în Iemen (Arabia cea bogată), în Misra (Egipt) şi în Şam (Damasc). Astfel, fiind sub conducerea lui Ebubekir pentru negustorie, intrînd el odată în cetatea Mecca, toate templele idoleşti şi multe biserici s-au prăbuşit. Şi adormind el acolo sub copac, îngerul i-a spintecat iarăşi pieptul şi i l-a umplut cu credinţă, despre care veţi mai pe urmă. Apoi intrînd în capiştea din Mecca, mai întîi a auzit patru glasuri dumnezeieşti, dintre care glasul cel dintîi spunea: „Venit-a dreptatea şi s-a nimicit nedreptatea"; al doilea: „Venit-a între voi (sau: de la voi) un proroc, căruia îi este dat să ajute lumii"; al treilea: „Venit-a strălucirea cea dumnezească, mila şi-a deschis poarta şi s-a închis poarta chinuirii"; tot aşa al patrulea glas a fost: „Pusu-te-am pre tine proroc şi mărturie în toată lumea, pe care pentru tine unul am zidit-o".

Şi fiind de cincisprezece ani şi-a luat două neveste, pe una Hatidje, de neam din Arabia cea bogată, iar pe alta Rukiie, fiica lui Ebubekir[61]. De la Rukiie, mai înainte de a căpăta el darul de proroc mincinos, i s-au născut două fiice: Rukiie şi Fatme. Iar după zămislirea superstiţiei i s-au născut încă doi fii: de la Hatidje, Abdullah, iar de la Meriem (care era iacobită), Ibrahim. Dar toţi au murit înainte de moartea lui, numai Fatme a rămas şi de la dînsa îşi trag începutul emirii despre care se vorbeşte în capitolul *Despre urmaşii lui Muhammed*[65].

Iar cînd a ajuns bărbat de patruzeci de ani, a fost chemat de Dumnezeu la slujba proorocească, ce i-a fost vestită mai întîi pe muntele Hara[66] prin Gabriel, cînd i-a dat îngerul o carte să citească, iar el a răspuns că nu cunoaşte literele şi nu poate citi, însă prin ştiinţa ce i s-a revărsat a citit atunci cartea aceea. Pe urmă, prin acelaşi Gabriel, toată cartea *Coranului* a învăţat-o pe de rost. Întorcîndu-se el de pe muntele Hara acasă, nevasta lui Hatidje, văzînd lumina de care strălucea faţa lui, de frică a fost lovită de paralizie. Însă cunoscînd că el e hotărît de Dumnezeu spre prorocire (deşi încă nu crezuse acel lucru) în curînd s-a făcut sănătoasă. Asemenea şi cealaltă nevastă, Rukiie, înţelegînd acel lucru, amîndouă au strigat: „Cu adevărat şi fără

de îndoială a prezis monahul acela că a citit în *Tevrat* şi *Indjil*[67] şi din acelea / a înţeles că Muhammed, bărbatul nostru, are să fie proroc al lui Dumnezeu". Dar cum, după aceea, mult timp a zăbovit arhanghelul să aducă o confirmare a prorocirei lui, se mîhnea Muhammed şi era tare chinuit de gînduri de îndoială. Totuşi Hatidje îl întărea şi-i spunea să nu se teamă de zăbovirea îngerului şi să creadă că cuvintele lui Dumnezeu sînt de neschimbat. În timp ce vorbeau acestea, Gabriel i s-a arătat numai lui (dar nu şi nevestii), şi l-a salutat din partea lui Dumnezeu. Văzîndu-l, Muhammed s-a spăimîntat foarte şi, tremurînd, a zis nevestelor: „Acoperiţi-mă cu haine, pentru că iarăşi a venit cel pe care l-am văzut pe muntele Hara". Hatidje i-a spus: „Ţine-te tare, pînă cînd voi cerceta şi voi cerca dacă cel ce ţi s-a arătat ţie este diavol sau înger. Eu (a zis ea) voi dezlega şi voi slobozi părul capului meu pe faţa mea. Şi dacă este înger cel ce s-a arătat ţie, îndată va fugi, iar de este diavol, va sta şi va privi la părul meu". Şi făcînd aşa, îndată a strigat Muhammed: „S-a ascuns, a fugit"! Iar Hatidje a zis: „Fericită şi cu noroc să-ţi fie vestea aceasta, căci cu adevărat şi fără de îndoială te-ai făcut proroc. De-acum, în loc de răsplătire, învaţă-mă chipul mărturisirii, pentru ca să cred desăvîrşit şi să se mîntuiască sufletul meu". Muhammed i-a citit-o iar ea, repetînd după el, a rostit mărturisirea credinţei şi astfel Hatidje a fost cea dintîi care, după Muhammed, din idolatră s-a făcut musulmană.

Al doilea s-a convertit la muhammedanism Ebubekir, care a adus la şcoala lui Muhammed pe Ali (socotit cel mai nobil de către persani şi arabi), pe Otman şi pe un oarecare Abdurrahman[68]. Iar despre convertirea lui Omer[69] povestesc aşa: Ebudjehil, unchiul şi totodată şi cel mai de seamă duşman al lui Muhammed, l-a năimit pe Omer (care era pe vremea aceea un preaslăvit luptător), ca să-l omoare pe Muhammed, făgăduind că-i va da pentru aceasta o sută de ocale (adică trei sute de livre comune sau funzi)[70] de argint curat şi o sută de cămile. Omer, prins de lăcomie, căuta prilej şi timp potrivit ca să-l ucidă pe Muhammed. Şi cînd a auzit că Muhammed se află împreună cu mai sus amintiţii

لا اله الا الله محمد رسول الله (ے لور) تورد ر

săi sfetnici într-o peșteră din muntele Kabis,[71] și-a luat sabia, s-a suit pe munte și stînd în gura peșterii, cu suflarea sîngeroasă încerca să năvălească în peșteră. Ali, văzîndu-l, i-a spus lui Muhammed: „Poruncește-mi să-l sfîșii pe Omer". Muhammed, oprindu-l, și-a arătat din fundul peșterii fața lui Omer, ca s-o vadă și, văzînd-o Omer, aruncînd arma și căzînd cu fața la pămînt, a strigat ca un apucat: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e profetul lui Dumnezeu"[72]. Și așa a devenit el al patrulea sfetnic[73] al lui Muhammed.

7 Adunîndu-și / profețiile acestea și titlurile cucerite, a petrecut trei ani inactiv în vocația sa, cu prietenii și tovarășii săi, pentru că Mecca o stăpîneau idolatrii. Iar după acești ani, i-a numit Dumnezeu patru viziri: doi în cer, pe arhanghelii Mihail și Gabriel, iar doi pe pămînt: unul Ebubekir și al doilea Omer. De aici s-a ivit dezbinarea între persani și arabi, pentru că arabii spun că Omer, iar persanii că Ali a fost primul vizir, locțiitor și urmaș ales al lui Muhammed, despre care vom vedea mai limpede în capitolul *Despre erezii*. Dar ajungă-ne acestea, adunate cît se poate mai pe scurt, din cartea cea mare și cuprinzătoare de multe, care descrie în amănunt viața și toate faptele lui Muhammed[74].

CAPITOLUL AL TREILEA

Despre persoana lui Muhammed

Persoana lui Muhammed

Muhammed era de statură mijlocie, potrivită, nici foarte alb, nici prea negricios, părul avîndu-l nici creț, nici lung; ochii lui erau negri, migdalați, luminoși și întotdeauna umezi. Praf n-a căzut niciodată pe fața lui, care strălucea ca soarele; și strălucirea feței ajungea pînă la ceafă, pentru ca să fie tot luminat. Dormind, niciodată nu închidea ochii, totdeauna îi ungea cu antimoniu. Capul îl avea rotund, partea de sus a frunții bine conformată și netedă, genele lungi, sprîncenele arcuite

ascuțit, barba neagră și deasă, grumazul prelung și alb, degetele lungi ca niște trestii, palmele late și deschise, pieptul drept și la fel cu pîntecele, dar nu proeminente; pe piept avea numai un singur fir de păr, care se desfăcea în alte patruzeci foarte subțiri, și toate așa de luminoase, că păreau a fi făcute din mărgăritar. Pe șezut (partea pe care ședem) avea întipărită o pecete, sau semnul profeției, iar pecetea era ca o floare de trandafir de mărimea unui ou. Nu era gras, nici gros, umbla apăsat și repede, vorbea foarte distins și dulce, așa încît cine l-ar fi auzit o dată să nu poată, sau să nu dorească a se despărți de el. Haina o avea din aba, țesută din păr negru; / capul îl acoperea cu un turban tot negru. Între ochii lui strălucea o uimitoare lumină. Într-un cuvînt, întrecea cu frumusețea pe acel Iosif care era mai frumos decît toți oamenii[75].

CAPITOLUL AL PATRULEA

Despre moravurile lui

Moravurile lui Muhammed

Niciodată nu se mînia decît din porunca lui Dumnezeu. Milostiv era chiar față de vrăjmași și de idolatri, judecător la fel de drept pentru toți, fără a căuta la fețe; cu leproșii și cu străinii nu se ocîrbea să mănînce bucate; singur nu mînca niciodată. Avea obiceiul să doarmă îmbrăcat. Fețe de masă nu folosea niciodată. Cu miere și cu alte dulciuri se desfăta foarte. Îi plăceau mult șerbetul, colocinții[76], pulpele de oaie, picioarele dinainte și capul, iar pîine de orz mînca din cale afară de multă. Uneori pîinea aceea se împietrea în pîntecele lui, ca nu cumva fiind mistuită să flămînzească, de aceea de multe ori rămînea retras chiar peste două luni în casă fără mîncare (numai apa s-o fi avut). Niciodată nu umbla fără papuci de lemn (pe care îi numește *nalin*), nici n-a purtat haină îngustă și strîmtă. Darurile ce le primea nu și le oprea, ci le împărțea altora. Mîncarea de pe masă o lua cu trei degete, iar băutura o bea

sorbind mai întîi trei înghiţituri. Toate le făcea cu mîna dreaptă şi totdeauna dormea pe partea dreaptă. La orice respiraţie din somn i se deschideau o mie de porţi ale tainelor. Dormea puţin, însă se ruga mult şi transpira o sudoare binemirositoare. Ceea ce văzînd medicii arabi au spus că ostaşilor lui nu le trebuiesc leacuri, ci numai să-i mirosase sudoarea. Orice cuvînt îl repeta de trei ori, ca adîncimea înţelepciunii lui să poată fi înţeleasă de ascultători ; cînd se aşeza şi cînd se scula îşi aducea aminte de numele lui Dumnezeu. Într-un cuvînt, moravurile lui nimeni nu şi le putea însuşi, afară de Dumnezeu. Gabriel l-a învăţat să ştie pe de rost tot *Coranul* şi i-a tîlcuit tainele lui. Şase virtuţi i-a dăruit Dumnezeu : prima, să fie adunător de oameni cu fapta şi cu cuvîntul ; a doua, să fie totdeauna învingător ; a treia, să aducă lumea întreagă la *mescid* [77] ; a patra, să aibă parte de bogăţia duşmanilor ; a cincea, să fie mijlocitor pentru toţi către Dumnezeu ; a şasea, să fie profetul cel mai de pe urmă. /

CAPITOLUL AL CINCILEA

Despre începutul prorocirei lui mincinoase

Începutul prorocirei mincinoase

Despre anul cînd a început prorocirea lui mincinoasă nu se află la scriitori nimic precis. Unii spun că a primit numele de proroc în anul al treizeci şi cincilea al vîrstei sale, alţii la cincizeci şi doi, care este de la Hristos 622 [78]. Deci, luînd anul prorocirei lui mincinoase drept începutul cronului anilor muhammedani, de la acest an al lui Hristos începe anul întîi al erei muhammedane, pe care ei îl numesc *Hidjreti nebevie* [79], adică „Fuga proorocului", cînd a fost izgonit el din Mecca de potrivnicii săi, dar mai cu seamă de unchiul său Ebudjehl, şi a venit la Medina. Dar e limpede că acest an nu este cel dintîi al prorocirei lui mincinoase, pentru că n-a fost izgonit din Mecca pentru altă pricină, decît

fiindcă s-a intitulat proroc şi încerca să introducă o religie nouă. Sînt unii care socotesc că începutul propovăduirii lui ar fi în anul lui Hristos 598, adică anul douăzeci şi opt al vîrstei lui. Alţii, iarăşi, afirmă că aceasta s-a întîmplat în anul Domnului 629. Şi astfel, din aceste diferite păreri (precum am spus), despre primul an al prorocirei lui mincinoase nu putem avea nimic precis. Dar se ştie că Muhammed a fugit din Mecca în anul al doisprezecelea al domniei lui Heraclius *, iar al lui Hristos precum l-am rînduit mai sus, 622, la 15 iulie spre seară **, la apusul soarelui cînd, după obiceiul iudaic, începe ziua de vineri (sfîntă tocmai datorită fugii lui Muhammed). Şi a luat o parte de stăpînire peste arabi în al cincisprezecelea an al împăratului Heraclius, cînd acesta învinsese cu război pe Hiveroz, împăratul perşilor (care e numit de perşi Hojrev) [80] şi făcînd pace a luat înapoi din robie Sfînta Cruce a Domnului şi a înapoiat-o Bisericii din Ierusalim ; atunci el a venit la împăratul Heraclius şi, trecînd sub protecţia lui, i s-a poruncit să domnească peste arabii ce se supuseseră lui. Dar cum la istorici şi astronomi există părerea fermă că a murit în anul al zecelea al fugii din Mecca, în a douăsprezecea zi a lunei [întîi] Rebi, luni (care an după calculul astronomic este 631, iunie 17 de la Hristos Domnul) ***, toată viaţa lui alcătuindu-se din aproape 61 ani solari sau aproape 63 ani lunari cum sînt la arabi şi turci [81], şi al douăzeci şi unulea an al domniei lui Heraclius, cum iarăşi se ştie că a *Coranului* carte a fost alcătuită toată în douăzeci şi trei de ani lunari [82], este clar / că darul prorocirii mincinoase a început cînd Muhammed avea patruzeci de ani. Celelalte despre începutul prorocirei lui le povesteşte pe larg cartea *Muhammedie*. Dar noi, învăţîndu-ne să fim concişi, vom expune aici doar cîteva din numeroasele cunoştinţe despre născocirile lui, mai cu seamă pe acelea vrednice a fi luate în seamă.

* Gebi Calvisii, *Opus chronologicum*, p. 601.
** *Ibidem*.
*** *Ibidem*, p. 603.

CAPITOLUL AL ŞASELEA

Despre primirea Legii

Muhammed e umplut de Lege

Fiind Muhammed de aproape patruzeci de ani (cum am arătat după calculul cel mai cunoscut), a venit cu o caravană negustorească şi cu cămilele sale închiriate din Medina la Mecca unde, obosit de osteneala drumului şi de arşiţa soarelui, s-a culcat în afara cetăţii (poate păscînd cămilele), sub umbra unui dud prea frunzos. Şi dormind, i s-a arătat într-o vedenie arhanghelul Gabriel (numit la ei *Djebriil Emin*) [83], care a apărut înaintea lui purtînd în mîini un vas mare şi larg plin de credinţă şi evlavie. Deci, apropiindu-se de el, i-a tăiat partea de sub pîntece cu un brici foarte ascuţit, turnînd licoarea aceea a credinţei în pîntecele lui, şi umplîndu-l tot de credinţă şi înţelegere dumnezeiască şi de puterea de a descoperi tainele. După aceea, Muhammed trezindu-se din somn, Gabriel, de data aceasta aievea, l-a heretisit în numele lui Dumnezeu, l-a numit frate al său şi cu mare bucurie i-a vestit că Dumnezeu l-a ales proroc cel mai de pe urmă, pecete şi încetare a tuturor învăţăturilor dumnezeieşti, pentru că după el nu va mai trimite pe nimeni altul proroc sau legiuitor. Deci, l-a îndemnat ca lepădînd munca de cărăuş, să se apuce de îndeplinirea darului rînduit lui de mai înainte de către Dumnezeu. Iar Dumnezeu cu mîna sa cea atotţiitoare îl va acoperi, şi în toate lucrurile şi ostenelile lui totdeauna va fi prezent, din care pricină, arăta (Gabriel), fusese el trimis din cer şi poruncit spre ajutorul şi paza lui.

Primeşte înştiinţare

Îndoindu-se el de acestea, se spune că i-a zis îngerul: „Iată semnul adeveririi mele tăiat pe pîntecele tău pe care eu ţi l-am deschis în timp ce dormeai şi ţi l-am umplut de credinţă şi de înţelegerea dumnezeieştilor taine, şi l-am cusut apoi la loc, lăsînd numai semnul ranei, pe care cercetînd-o, să nu fii necredincios cuvinte-

lor mele şi poruncilor lui Dumnezeu. Iarăşi să ştii că acest copac la umbra căruia ai dormit este cel / pe care Avraam l-a sădit înaintea cortului său şi după care putea fi recunoscut între alte corturi *. Iar piatra pe care ţi-ai plecat capul ca să te odihneşti am adus-o eu din pietrăria raiului, spre semn că spre acest loc şi spre această piatră (unde acum pare să fie clădit templul din Mecca) vor călători musulmanii, care prin cartea ce ţi se va da se vor apropia de cunoaşterea unuia şi adevăratului Dumnezeu, Făcătorul cerului şi al pămîntului şi a tuturor celor ce sînt cuprinse de acelea, şi *hadji*, adică «oaspeţi ai lui Dumnezeu» se vor chema (căci locul pe care stai acum este *Beitullah* [84], adică «Casa lui Dumnezeu»)".

Se pregăteşte pentru darul profeţiei

Acestea se iau chiar din textul *Coranului* [85], unde el însuşi, ca de la faţa lui Dumnezeu vorbeşte despre sine: „N-ai fost tu orfan şi te-am ales pe tine în păcat?", acela al slujirii de idoli, şi „Iertat eşti, tu cel cu sufletul sărac, şi îmbogăţit eşti" **. Prin acele cuvinte ale lui Gabriel şi prin dovezi clare întărindu-se şi încredinţîndu-se, a început să simtă în sine acţiunea puterii dumnezeieşti, ca să cerceteze, să pătrundă şi să priceapă tainele cele adînci şi ascunse ale înţelegerii dumnezeieşti şi să propovăduiască legea muhammedană, mai întîi arabilor de la Mecca, dintre care pe mulţi, în cîteva zile, i-a convertit la superstiţia sa.

CAPITOLUL AL ŞAPTELEA

Despre suirea la cer

Merge în chip minunat la Ierusalim

Despre suirea lui Dumnezeu pe *Arş* (aşa numeşte *Coranul* cerul empireu, sau Scaunul lui Dumnezeu) [86] şi

* Cp. *Geneza*, 13, 19.

** *Coran*, XCIII, 6 şi 8: „Nu te-a aflat el orfan şi ţi-a dat adăpost?", „Sărac te-a aflat şi te-a îmbogăţit".

despre primirea legii *Coranului*, exegeții tîlcuiesc fie din chiar textul *Coranului*, fie din cartea *Muhammedie*. Aceste basme se spun în *Coran* în capitolul *Despre fiii lui Israil* [87]: „Slavă — zice — lui Dumnezeu care i-a făcut robului său într-o singură noapte să treacă din el-Haremul rugăciunii (templul din Mecca) pînă la cel mai depărtat loc de rugăciune (care este casa sfîntului Ierusalim), pe care îl binecuvîntăm". * Acest loc al *Coranului*, interpreții îl tîlcuiesc astfel: într-o zi Muhammed cînta ceasurile de dimineață [88] la Mecca și ispravindu-le, a spus către oamenii săi: „O, voi, oamenilor, vedeți puterea și măreția lui Dumnezeu! Ieri, după ce am plecat de la voi, a venit la mine Gabriel, 14
după ultimele rugăciuni de seară, / și mi-a zis: «O, Muhammed, Dumnezeu îți trimite pace și-ți poruncește să-l vizitezi»". Iar eu i-am răspuns: „Unde-l pot vizita?" Și a zis: „În locul unde este el".

Dobitocul Burak

Și mi-a adus un dobitoc mai mic decît catîrul, însă mai mare decît măgarul, al cărui nume e Burak [89] (adică o făptură nouă și mică, pe spinarea căreia trebuia să fac acel drum, despre care vezi mai pe larg într-un capitol anume, mai jos) [90]. Dar cînd am vrut să încalec pe dobitocul acela, n-a vrut și a fugit de la mine. Și i-a zis Gabriel lui (căci dobitocul acela și înțelegea și grăia cu limbă omenească): „Tine-te tare, o, fericitule, căci Muhammed este cel care vrea să te suie călare pe tine". Și a grăit Burak: „Nu cumva pentru el sînt eu trimis de la Dumnezeu?" Și a zis Gabriel: „Cu adevărat". Și a repetat dobitocul, zicînd: „Nu-i voi îngădui să mă încalece, pînă cînd nu se va ruga lui Dumnezeu pentru mine (ca precum în acest veac, așa și în cel viitor să fiu nedespărțit de el)". Iar eu am mijlocit la Dumnezeul meu pentru el și apoi am încălecat pe dobitocul acela care mergea cu un umblet liniștit și unde vedea înaintea lui cu ochii orizontul, acolo își și punea cupita piciu-

* Coran, XVII, 1: „Slavă celui care la făcut să călătorească cuptera pe servitorul său de la Mocheea sfîntă pînă la Mocheea foarte îndepărtată, al cărei larg l-am binecuvîntat"

rului. (Lucru pe care cei învățați așa îl tîlcuiesc: întrucît ochiul nu vede decît ceea ce intersectează orizontul din locul pe care se află, așa dobitocul acela, cu un singur pas, întindea piciorul pînă la o asemenea distanță, încît putea ajunge la orizontul văzut de el mai înainte; și așa, dacă s-ar fi uitat la punctul Zenit, cu o singură ridicătură de picior de la pămînt ar fi ajuns în mers chiar pînă la primul cer, sau, după cum spun alții, tîlcuind mai mult geometric, într-un singur ceas ar fi făcut cale de cinci sute de ani). Încălecînd deci (spune Muhammed) pe dobitocul acela, am venit la casa sfîntă Ierusalim într-un timp mai scurt decît s-ar împlini o clipită de ochi, și m-a dus Gabriel la Hieron (*Haremșerif*, despre care vezi mai pe larg în capitolul *Despre Mecca*) [91] și, punîndu-mă pe o piatră mare, a zis: „Coboară acum, căci de pe această piatră se cuvine să te sui la cer"; și m-am coborît. Iar Gabriel a legat de piatră dobitocul cu brîul său și, luîndu-mă pe umerii săi, a zburat la cer; însă Burak după mine, piatra după Burak, unul după altul, au început să se înalțe în urma mea în aer, de parcă eram lipiți. Gabriel întorcîndu-se către mine a zis: „Pe tine îmi este poruncit să te duc în cer, iar nu pe dobitoc și piatra". De aceea, am zis către Burak: „Rămîi, preafericite" și îndată, împreună cu piatra, au rămas atîrnînd nemișcați în același loc în aer pînă la înapoierea mea. (Despre această piatră se povestește că și acum ar atîrna în aer, vezi capitolul *Despre Mecca* [92].) /

Iar Muhammed, purtat pe umerii lui Gabriel, cînd 15
s-a apropiat de porțile primului cer, le-a aflat păzite tare de către șaptezeci de mii de îngeri și încuiate, fiecare înger fiind mai mare decît lumea aceasta. Gabriel, bătînd în poartă pe dinafară, îngerii străjeri au întrebat dinăuntru: „Cine a bătut?" Iar el a răspuns că este Gabriel și că după porunca lui Dumnezeu a adus pe robul cel iubit al lui Dumnezeu, pe cel împreună cu el slugă și fratele lor. Îngerii, auzind aceștea, cu mare bucurie și cu grăbire au deschis ușa și, primindu-l pe Muhammed, numindu-l frate, cu evlavie l-au salutat și la rîndul lor au fost salutați de el cu obișnuita formulă de salut: *Seleam aleikehum*, adică „Pace fie asupra

voastră", şi *Aleikium esseleam*, adică „Şi asupra ta să fie pace" [93]. Şi intrînd în primul cer, plecînd genunchii, Muhammed s-a rugat pentru ei lui Dumnezeu, lucru pe care l-a făcut tot drumul, pînă la al şaptelea cer, şi a aflat acolo pe Adam şi pe Eva, ii pe Abel, şi pe toţi ceilalţi drepţi, pînă la Noe.

Vizitează pe locuitorii cerului

Văzîndu-l, Adam a zis: „Slavă ţie, Dumnezeule, că după atîtea mii de ani şi după nenumăraţii fii pe care i-am născut, am odrăslit în sfîrşit şi pe acest fiu unic, om desăvîrşit, mai frumos decît toţi, mai înţelept, mai drept, mai evlavios, iubitor de Dumnezeu, temător, credincios şi supus poruncilor lui, în care nu este păcat sau minciună". De acolo, dus de acelaşi Gabriel, s-a suit într-al doilea cer (şi era de la un cer la altul cale de cinci sute de ani, făcînd în fiecare zi cîte opt ceasuri de mers cu cămila), unde tot acelaşi număr de îngeri, cîţi erau la porţile primului cer, l-au primit cu aceeaşi bucurie şi, salutaţi fiind de el, l-au salutat la rîndul lor. Acolo a aflat pe Noe, Sem, Afet (despre Ham nu se pomeneşte) [94] şi toată familia aceluia pînă la Avraam. Tot acolo l-a aflat pe Moise, David, Solomon şi pe ceilalţi proroci şi drepţi din legea lui Moise, pînă la Iisus Hristos.

Moise l-a întrebat, numindu-l fratele său şi împreună slujitor, pentru care pricină a fost chemat de Dumnezeu? Muhammed a răspuns că nu ştie bine, însă din cuvintele lui Gabriel a pricepot cu mintea că are să fie rînduit la slujba proorocească spre îndreptarea rătăcirilor omeneşti, prin care s-au depărtat de la legea lui Avraam, care este legea israeliţilor. Acelaşi lucru l-a afirmat şi Moise şi l-a rugat ca la întoarcere să binevoiască a-l vizita şi a-i vesti ce-i va fi poruncit Dumnezeu. Acceptînd aceasta a apucat calea spre al treilea / cer, unde în acelaşi fel a fost lăsat să intre de către straja îngerilor şi l-a aflat pe Iisus Hristos întrupat, pe care l-a salutat îmbrăţişîndu-se, şi cu aceleaşi complimente cum a făcut şi cu Moise, fiind la rîndul său salutat de către Hristos şi i-a făgăduit şi lui să-i spună la întoarcere cu ce fel de poruncă va fi trimis la ai săi. Iar în al patrulea, al cincilea şi al şaselea cer n-a aflat nimic, afară de o mulţime nenumărată şi nesfîrşită de îngeri cîntînd lui Dumnezeu şi spunînd *tespih*, adică numele lui Dumnezeu [95]. De asemenea, lui Gabriel nu i-a fost îngăduit să se ducă în al şaptelea cer, pentru că paznicii aceluia n-au primit decît pe Muhammed care, trimis din mîini în mîini, a fost adus la însuşi tronul lui Dumnezeu.

Descrierea îngerilor

Ceilalţi îngeri care stăteau de strajă, de la al şaptelea cer pînă la tronul lui Dumnezeu, erau atît de mari încît fiecare din ei era de şaptezeci de mii de ori mai mare de cît un înger din al şaselea cer, iar îngerul cerului al şaselea de şaptezeci de mii de ori mai mare decît acela din al cincilea, şi tot aşa, pe rînd, pînă la primul cer, îngerii cerului superior depăşeau în mărime pe îngerii cerului inferior. Iar aceştia (paznicii tronului lui Dumnezeu) aveau fiecare cîte şaptezeci de mii de capete, pe fiecare cap cîte şaptezeci de mii de guri, iar în fiecare gură cîte şaptezeci de mii de limbi, şi fiecare limbă lăuda pe Dumnezeu în şaptezeci de mii de dialecte şi cînta mărturisirea credinţii muhammedane: *Leilahi illa Allah Muhammedu resulullah*, adică: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, şi Muhammed e proorocul lui Dumnezeu" [96]. În cel de-al şaptelea cer a aflat pe un înger plîngînd şi l-a întrebat de ce plînge aşa amar. Răspunzîndu-i, îngerul i-a spus că el este păcatul şi s-a rugat Muhammed lui Dumnezeu pentru îngerul păcatului şi a şters Dumnezeu păcatul lui, iar tînguirea lui s-a prefăcut în bucurie. Alţii tîlcuiesc că îngerul acela plîngea păcatul idolatriei lui Muhammed şi atunci, pentru credinţa lui Muhammed, păcatul acela a fost dezlegat şi îngerul a fost slobozit.

Intră în palatul lui Dumnezeu

Iar cînd a ajuns Muhammed la porţile palatului măreţiei lui Dumnezeu, a aflat pe dinafară de şaptezeci de ori cîte şapte sute de mii de îngeri şi tot acelaşi număr

înăuntru, păzind și veghind. Ei n-au îngăduit nici îngerilor care îl purtau pe Muhammed, nici chiar lui Muhammed să se apropie, nici n-au îngăduit să bată în porțile palatului, ci luînd mai întîi știre cine este și de unde este cel ce a venit, îndată au vestit străjilor dinăuntru că a venit Muhammed și stă chiar la uși. Iar îngerii dinăuntru, prin mai-marii lor, au dat de veste despre venirea lui pînă la tronul lui Dumnezeu, și au
15 primit un înfricoșat / răspuns, anume: pentru ce n-au deschis de îndată ușile celui iubit de Dumnezeu, ci abia după o clipă, și de ce prin așteptare au jignit preafericita lui inimă? Dar el, după aceea, rugîndu-se lui Dumnezeu pentru ei, le-a cerut iertarea, căci altfel, pentru această greșeală, ar fi fost pedepsiți cu focul cel veșnic. Deci, ușile palatului fiind deschise și intrînd Muhammed în curte, toți cei ce slujeau tronului lui Dumnezeu au ieșit întru întîmpinare salutîndu-l, bucurîndu-l cu evlavie și, numindu-l frate al lor, îl mai și implorau să se roage lui Dumnezeu pentru ei.

Vede grădinile și locurile de petrecere

Dar cum Dumnezeu, nu mult înainte de venirea lui, poruncise lui *sirkiatihi*[97] (adică scriitorul lucrurilor de taină sau secretarul) să copieze *Curanul* din *Cartea înoițăturii veșnice a lui Dumnezeu* (pe care o numesc *Levhi mahfuz*)[98] și încă nu terminase, a poruncit îngerilor să-l ducă pe Muhammed și să-i arate lăcașurile lui Dumnezeu și grădinile pînă cînd secretarul va termina *Curanul*. Condus de ei, Muhammed a văzut acolo palate și iatacuri dintr-o singură piatră de diamant, de smaragd, de safir și de rubin și un singur zid al întregei curți făcut dintr-un singur și cel mai pur mărgăritar. De asemenea, și grădinile le-a cutreierat, în care spune că a văzut pomi feluriți și încărcați de roade ale căror frunze erau de mărimea urechilor de elefant, iar fructele și legumele ca ciubăru (vase de lut care cuprind o rută și mai mult de vedre[99]). Iar înălțimea lor, verdeața și mirosul florilor nu se puteau asemui nici mărturisi de limbă omenească, nici cuprinde cu mintea.

Obține audiență la Dumnezeu

După ce a văzut acestea, scriitorul terminînd *Curanul*, Muhammed a fost chemat la tronul măreției lui Dumnezeu și, îndată ce a venit în *Arș*, adică în „Palatul de răspuns", atît a fost de luminat de strălucirea lui Dumnezeu, încît întunecîndu-i-se vederea nu putea vedea cine este și cum este Dumnezeu și cei ce stăteau aproape de Dumnezeu, dar a auzit glasul lui Dumnezeu zicînd: „Bine ai venit, Muhammed, slugă credincioasă și iubită; pace fie peste tine". La sunetul glasului, Muhammed s-a închinat lui Dumnezeu și a zis: „O, Doamne, făcător al tuturor lumilor, iată robul tău cel gata și grabnic la toată împlinirea poruncilor tale". Atunci secretarul a adus cartea *Curanului* (din ce materie era hîrtia nu spune) scrisă cu litere din strălucirea dumnezeiescului Duh (care în dialectul *Curanului* se numește *Nur*) pe care, cînd i-a dat-o Dumnezeu, spune că a auzit, ca și cum i-ar fi adăugat din gură, să-și învețe poporul să-l cunoască pe Dumnezeu și unicitatea lui și să cheme toate popoarele ca, lepădînd legile cele vechi, numai poruncilor *Curanului* / să se supună și pe 16
acelea să le întrebuințeze, dacă doresc să-și scape și să-și păzească sufletele lor de gheenă și aurul lor de mîini hrăpărețe.

Pe Dumnezeu îl simte, însă nu-l vede

Muhammed, luînd cartea *Curanului*, a îndrăznit îndată să-l roage pe Dumnezeu să binevoiască a i se arăta lui și să-i descopere cum este în sine, ca nu cumva, întrebat fiind vreodată de oameni cine este Dumnezeul pe care-l propovăduiește și neștiind, nici putînd să spună ceva precis despre Dumnezeu și ființa lui, să se arate mincinos și născocitor de basme. Atunci i-a spus Dumnezeu că este cu neputință să vadă ființa lui așa cum este el în sine, întrucît este un lucru care n-are nici o formă, nici un chip și nici o descriere. De aceea Dumnezeu nu poate fi văzut de ochiul omenesc, nici cuprins de minte[100]. Celelalte, mîna atotputerniciei sale și unele care stau înaintea tronului măririi sale, a făgăduit să i le arate. Și astfel Dumnezeu l-a adus între umeri cu

mîna sa, pe care el a simţit-o a fi mai grea decît toate greutăţile şi mai rece decît tot frigul, încît răceala mîinii lui Dumnezeu i-a trecut în spinare prin mădulvă. Pe urmă a luat Dumnezeu mîna de pe spinarea lui şi în momentul acela a văzut tronul lui Dumnezeu pe care era scrisă cu litere de dumnezeiască strălucire mărturisirea credinţei muhammedane (despre care am amintit mai sus)[101].

Trei rîuri cereşti

Iarăşi, a văzut ieşind de la tronul lui Dumnezeu trei rîuri, izvorînd unul lapte, altul miere, iar al treilea vin. De asemenea, i-a poruncit Dumnezeu să soarbă şi să bea pînă la săturare din oricare rîu va vrea. Deci Muhammed, luînd de la îngeri cupele pe care le-au adus, scoţînd cu mîna dreaptă din rîul care izvora lapte iar cu stînga din rîul care conţinea miere, a băut. Iar cînd l-a întrebat Dumnezeu de ce n-a scos şi n-a băut din rîul care producea vin, a răspuns Muhammed că numai două mîini are şi de aceea numai din două rîuri a putut scoate acea licoare cerească. Atunci Dumnezeu i-a spus: „Întrucît pe acestea le-ai ales, de acum încolo să fie oprită băutura vinului ţie şi chiar celor ce-ţi vor urma ţie, afară de vinul raiului care nu vă este oprit şi pe care cu veselie îl veţi bea în veci". Iar aceasta este cea dintîi pricină pentru care vinul nu este îngăduit muhammedanilor.

Sabia îi este îngăduită lui, nu minunile

Încă a mai îndrăznit Muhammed să ceară de la Dumnezeu putere şi îngăduinţă de a face minuni, cu care să-şi poată convinge poporul că el este adevăratul proroc al lui Dumnezeu. Dumnezeu i-a răspuns grăind: „Minunile nu-ţi vor lipsi, însă nu voiesc să te trimit cu puterea minunilor, ci cu puterea sabiei, căci dacă numai cu minuni te voi trimite, chiar din pricina acelor
17 minuni ţi se va întîmpla / şi ţie ce s-a întîmplat profeţilor trimiţi de mine înainte de tine. Dacă se va îndoi cineva de adevărul tău, nimic altceva să-i spui decît că eşti proroc trimis de mine. Iar dacă nici aceasta nu

o va crede, spune-i: „Tu vezi-ţi de lucrurile tale, eu de-ale mele"*. Iar cele mai de seamă minuni vor fi învingerea popoarelor cu sabia, doborîrea împăraţilor, dărîmarea cetăţilor. Acestei istorii, luată din cartea *Muhammedie*, îi vine în ajutor şi *Coranul* însuşi[102] în locul unde spune: „Poruncitu-mi-a Domnul — zice — să omor toate popoarele cu sabia, pînă cînd vor mărturisi că nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu şi că eu sînt prorocul lui. Iar de vor face aceasta curînd, îşi vor scăpa sîngele şi bogăţiile lor"**. Şi în alt loc (dacă nu mă înşel în capitolul *Proorocţii*), cînd cereau cei necredincioşi minuni de la el şi ziceau: „Visuri ai spus şi hule asupra lui Dumnezeu ai adunat, poate numai în chip poetic. Fă măcar o minune, ca şi vestitorii cei de mai înainte", răspuns-a: „Dărîmat-am (zice Dumnezeu) prin cei dinainte cetăţi şi tot n-au crezut; aşa şi voi, nu veţi crede decît prin sabie"***. Vezi mai multe ca acestea în multe locuri în *Coranul* lor.

CAPITOLUL AL OPTULEA

Despre pogorîrea din cer şi despre întoarcerea acolo de încă două ori

Se întoarce din cer

Luînd, deci, poruncă şi cartea *Coranului*, după cum am spus, a cerut voie să se înapoieze la ai săi. Şi urmat de o nenumărată mulţime de îngeri a fost condus cu triumf şi veselie pînă la străjerii cerului al

* *Coran*, X, 41: „Cînd te vor ţine de minciuni, spune-le: «Eu cu faptele mele, voi cu ale voastre»".

** Cp. *Coran*, IX, 5: „...ucideţi pe politeişti oriunde-i veţi afla [...]. Dar dacă se pocăiesc, dacă-şi spun rugăciunea, dară fac milostenie, lăsaţi-i liberi".

*** *Coran*, XXI (*Proorocii*), 5: „Dar au spus: «Iată mai degrabă o grămadă de minciuni pe care le-a născocit el însuşi; este un poet! Să ne aducă un semn cum a fost trimis celor din vechime!» Nici o cetate nu crezuse din cele pe care le-am făcut să piară mai înainte de ei. Vor crede oare aceştia?"

şaptelea şi acolo l-au încredinţat arhanghelului Gabriel. Iar acela, luîndu-l iarăşi pe umerii săi, însoţit de cîntările şi în triumful tuturor îngerilor, l-a adus la al treilea cer, unde trăia Hristos. Iar el i-a arătat lui Hristos, după făgăduinţă, cartea *Curanului* şi i-a spus cum a fost trimis la propovăduirea legii celei noi şi poruncile care i-au fost date prin viu grai de Dumnezeu. / Hristos a lăudat toate cele ce sînt cuprinse în legea 18
Curanului, afară de numărul rugăciunilor obişnuite (căci poruncea să-i silească pe oameni să facă pînă la cincizeci de rugăciuni pe zi în faţa lui Dumnezeu) [103]. Deci l-a rugat ca, întorcîndu-se la mărirea lui Dumnezeu, să se roage să schimbe această lege tristă şi foarte greu de împlinit şi să facă rugăciunile mai puţine la număr şi mai scurte, pentru că altfel, îşi spunea sieşi, e bine ştiut că oamenii, din cauza neputinţei de a împlini această lege aspră şi greu de suportat, îl vor aduce pe Dumnezeu la mînie, iar el în zadar îşi va pierde ostenelile cele stăruitoare şi va pătimi ca şi ei. Căci el (Hristos) cu aceasta a fost încercat, cu legea grea a *Evangheliei* şi cu jugul aspru al poruncilor ei, făcîndu-i pe oameni mai degrabă împietriţi decît lesnicioşi spre credinţă şi, cu toate că s-a ostenit pînă la moarte, nimic n-a reuşit, sau foarte puţin.

Iarăşi se suie la cer

Înduplecat şi îndemnat de acel sfat al lui Hristos, Muhammed s-a întors iarăşi la Dumnezeu şi i-a spus aidoma cele ce le-a auzit de la Hristos, rugîndu-se stăruitor să binevoiască a micşora numărul rugăciunilor. Iar Dumnezeu, la rugămintea lui, lăsînd zece, a poruncit să fie neapărat patruzeci. Dar cînd s-a înapoiat, Hristos i-a arătat că şi acestea sînt grele de suportat pentru oameni şi l-a rugat să se suie a treia oară la Dumnezeu. Aşadar, convins de rugămintea lui Hristos, Muhammed întorcîndu-se a treia oară la Dumnezeu, a mijlocit de trei ori pentru poporul său, pînă cînd Dumnezeu a împuţinat rugăciunile de la cincizeci pînă la cinci şi a aprobat cu îngăduinţă ca numai de cinci ori în douăzeci şi patru de ore să se facă *namaz*, adică rugăciunile

obişnuite, să slăvească pe Dumnezeu şi să i se închine lui. Deci, cînd a venit în cele din urmă la Hristos, deşi Hristos i-a arătat cu dovezi tari că şi aceste rugăciuni sînt mari, din pricina lenevirii şi împietririi oamenilor, Muhammed s-a lepădat, zicînd că nu îndrăzneşte să ispitească mai mult mila lui Dumnezeu, ca nu cumva, mîniindu-l, să i se întîmple ceva rău lui şi oamenilor lui.

Grija lui Hristos

Dar din curiozitate şi mai cu seamă din multa grijă pentru mîntuirea oamenilor, Hristos l-a întrebat ce se va întîmpla cu cei bătrîni cînd le va lipsi puterea, cu bolnavii, cu pruncii, cu cei ce n-au mintea întreagă, cu nebunii, cu cei care şi-au pierdut judecata sau cei prinşi în război de necredincioşi; dacă nu vor putea îndeplini rugăciunile obişnuite şi obligatorii, care va fi pentru aceştia preadreapta şi prealînţeleapta judecată a lui Dumnezeu? La toate îndoielile lui Hristos, a răspuns Muhammed: „Cei bătrîni şi cei bolnavi, dacă nu se pot scula să stea drept, ceea ce trebuie să facă cu tot trupul să facă măcar cu ridicarea ochilor şi cu toată vrerea / sufletului, iar Dumnezeu cel milostiv, 19
cunoscînd cu desăvîrşire şi tainele inimii şi tăria puterilor omeneşti, îi va ierta" [104]. Cît priveşte ignoranţa copiilor nevîrstnici, ea nu este sub jugul legii, de aceea nici sub păcat; în locul celor nebuni, dar mai cu seamă a celor numiţi *budallah* (adică nebuni întru Dumnezeu sau pentru dragostea lui Dumnezeu [105]), îngerii împlinesc şi fac pentru ei *namaz* înaintea lui Dumnezeu şi aşa acoperă ei datoria acelora. De asemenea, a hotărît că abaterea prizonierilor de la lege (cînd sînt împiedicaţi de cei necredincioşi) este liberă. Auzind acestea, Hristos s-a bucurat foarte mult împreună cu el, şi a spus că va aştepta cu inima înflăcărată şi cu dor a doua şi cea din urmă suire a lui cu toată ceata credincioasă la cer către Dumnezeu, cînd şi Hristos însuşi, dezlegîndu-se de legătura trupească şi înviind, se va arăta cu ceata sa înaintea judecăţii lui Dumnezeu şi va da răspuns despre opera şi propovăduirea sa. Despre

care lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre judecata din urmă a lui Dumnezeu* [106].

Îl vizitează pe Moise

Luîndu-şi rămas bun de la Hristos, Muhammed a ajuns la Moise şi i-a arătat, după cum făgăduise, toate cele pe care le primise prin poruncă şi prin *Coran*. Moise s-a bucurat foarte mult, adăugînd că toate cetele care au să fie sub steagul lui vor spune că prin ultimul proroc al lui Dumnezeu şi prin legea *Coranului* se va înnoi legea lui Avraam şi a lui Moise şi altele.

Locul unde a coborît din cer

Despre locul unde s-a coborît Muhammed din cer există la muhammedani o dublă părere, însă şi una şi alta sînt acceptate de toţi. Unii spun că s-a coborît acolo de unde s-a suit, adică în templul sfînt al Ierusalimului, pentru că acolo, precum am spus, a lăsat şi dolăitocul legat de piatră cu brîul îngerului. Alţii însă, spun că a coborît la *Şami-şerif*, adică în sfîntul Damasc, pe acoperişul bisericii celei mari a sfîntului Ioan Înaintemergătorul (pe care mai pe urmă Amavia, califul sarazin, a făcut-o mult mai largă şi bineîmpodobită) [107]. Motivul ar fi că în acea cetate va face Dumnezeu judecata de obşte (vezi mai pe larg în capitolul *Despre locurile sfinte ale muhammedanilor*) [108]. Însă, oricum s-ar fi petrecut aceasta, se afirmă cu tărie că Muhammed, după coborîrea din cer, intrînd în această biserică (pentru că prin lucrarea lui Dumnezeu nimeni nu i-a împiedicat intrarea), a făcut cel dintîi *namaz* după modelul şi rînduiala arătată lui în cer.

Propovăduieşte mai întîi „Coranul" la Mecca

Făcînd rugăciunile, Muhammed a încălecat iarăşi pe Burak şi de acolo a pleçat la casa din Mecca. Şi toată vremea în care a cutreierat el toate acestea este mai puţină decît a zecea parte dintr-o noapte. Iar în timpul rugăciunilor de dimineaţa (pe care le numesc *sabah namazi*) [109], s-a arătat alor săi. Terminînd deci Muhammed îndată acel *namaz*, a luat sentinţa care se citeşte în *Coran* la capitolul *Fiilor lui Israil* [110] şi, citind-o înaintea poporului, a zis: „Slavă lui Dumnezeu celui ce a făcut ca robul lui să treacă într-o noapte de la locaşul de rugăciune Harem (care este în templul de la Mecca) pînă la cel mai depărtat locaş de rugăciune, din casa sfîntului Ierusalim, pe care îl binecuvîntăm" *. Şi aşa, a început a povesti alor săi cum s-a suit la Dumnezeu la cer, zicînd: „O, voi, oamenilor! Socotiţi: ieri, după ce am plecat de la voi, a venit la mine Gabriel şi, după ultimele rugăciuni de seară, mi-a zis: «Muhammed, porunceşte Dumnezeu să-l vizitezi»" şi celelalte pe care le-am înşirat mai sus. Şi cînd a auzit poporul această minune de necrezut, mai mult de o mie s-au lepădat de credinţă, printre cei dintîi era unchiul său Ebudjehl [112], zicînd: „Suie ziua la cer, ca să vedem şi noi pe îngerii care te întîmpină" **.

Muhammed nu le-a răspuns nimic, dar scoţînd sabia a zis: „Slavă lui Dumnezeu! Oare sînt eu altceva decît om şi apostol al lui Dumnezeu" ***? Şi a adăugat: „Pentru că cei asemenea vouă n-au crezut minunile proorocilor care au fost mai înainte de mine, nici voi nu veţi crede minunilor decît prin sabia aceasta" [113].

„Coranului" îi adaugă sabia

Şi iarăşi: „Nu sînt trimis decît cu puterea sabiei şi cine nu va primi prorocirea mea, să fie omorît sau să dea bir pentru necredinţa sa" ****.

---

* *Coran*, XVII (*Călătoria nocturnă*), 1: „Slavă celui care l-a făcut pe servitorul lui să călătorească noaptea de la Moscheea sfîntă la Moscheea foarte de departe, al cărei locaş l-am binecuvîntat".

** *Coran*, XVII, 90—93: „Au spus: «Nu vom crede în tine pînă ce [...] nu vei face să vină Dumnezeu şi îngerii săi să te ajute [...] sau nu te vei înălţa la cer»".

*** *Coran*, XVII, 93: „Slavă Domnului meu! Ce sînt eu altceva decît un muritor, un profet?"

**** Cp. *Coran*, IX, 29: „Luptaţi împotriva celor care [...] nu practică adevărata religie. Luptaţi pînă ce vor plăti tribut din mîna lor, după ce vor fi umiliţi".

Politica lui Muhammed

Muhammed deci, urmînd pisate politicii (organizarea poporului) lui Moise (căruia Dumnezeu i-a poruncit cu mare cruzime ca israeliții să nu cruțe nici un suflet viu al celor de alt neam, ale căror țări Dumnezeu avea să le dea moștenire lor) *, a rînduit ca oricine va crede poruncilor *Curanului* sau va primi moarte pentru răspîndirea *Curanului*, și oricine va onori pe unul ce nu crede *Curanului*, va intra fără nici o împiedecare în rai și în bucuriile cele veșnice. Prin aceste chipuri și mijloace, în scurtă vreme a adunat mai mulți din cei ce se ocupau cu jaful și pustiirile decît din cei ce urmau *Curanului*, pentru că în nouă ani (de la fuga din Mecca pînă la moartea lui atîția ani se socotesc) [114] aproape toată Arabia și cea mai mare / parte a Persiei a supus-o stăpînirii sale și i-a adus pe cei ce voiau și pe cei ce nu voiau la superstiția sa mincinoasă. Dar noi, lăsînd acestea istoricilor, ca pe cele ce li se potrivesc lor, vom înfățișa pe scurt cîteva uimitoare minuni ale lui, care se citesc în cartea vieții lui [115].

CAPITOLUL AL DOUĂLEA

Despre minunile lui Muhammed

Necredința lui Ebudjehl

În cartea spusă mai înainte ** se povestește că Muhammed, coborînd din cer, a început să propovăduiască învățătura *Curanului*. Însă văzînd că unchiul lui și alții foarte mulți care-i urmau lui nu numai că nu cred, dar se depărtează și de credința apucată mai înainte, și pentru ca să-l aducă mai întîi pe unchiul său la credința *Curanului*, a început cu mai multă stăruință să tîlcuiască mai pe larg și să născocească basme despre legea dumnezeiască încredințată lui.

* *Deut.*, 7, 2.
** Yanicoğlu Mehmed, *Risâle-i Muhammediye*.

أبو رجيل
ABU DJEHL

Dar Ebudjehl (căci acest nume a dat Muhammed unchiului său) [116], om închinător la idoli și foarte întărit în superstițiile părintești, nu-l credea de fel. „Mult mai minți — a zis — înșelătorule! De unde ți-a venit ție cunoașterea literelor și citirea cărților, cînd nu știi nimic altceva decît să mîni dobitoacele și cămilele? Cine este dumnezeul acela pe care îl mărturisești și care este legea lui și poruncile cărții lui? Căci vreau să cercetez și să cunosc, sînt oare adevărate născocirile acelea pe care tu aiût de nerușinat le-ai grăit cu desfrînare înaintea poporului?" Muhammed i-a răspuns: „Fă ce vrei", iar Ebudjehl i-a spus: „Ridică un picior în sus". Cînd Muhammed a făcut așa, Ebudjehl a zis: „Ridică-l și pe celălalt". Muhammed însă, lăsînd primul picior la pămînt, l-a ridicat și pe celălalt. Atunci Ebudjehl, trăgîndu-i o palmă zdravănă, a strigat: „Nu așa, nepot nebun ce ești, ci ridică amîndouă picioarele odată". Iar cînd Muhmmed a răspuns că nu poate face aceasta, Ebudjehl a repetat, zicînd: „Deci minteai cînd spuneai adineaori că te-ai suit la cer și ai vizitat pe locuitorii cerului și chiar pe Dumnezeu, de vreme ce amîndouă picioarele nu le poți ridica deodată de la pămînt nici măcar de-o palmă. Cum, deci, ai putut să te sui la înălțimea atît de mare a cerului și cum vei putea dovedi cuvintele pe care cu desfrînare le-ai grăit?" Și așa, datorită acestei întîmplări, fiind împotriva lui, l-au izgonit din cetate ca pe un mincinos, nebun și flecar. Aceasta este ziua pe care muhammedanii o numesc / *Hidjreti nebeviie* [117], adică „Fuga proorocului", de la care își ia era muhammedană începutul anilor săi lunari, după cum am arătat mai pe larg în cele scrise mai înainte. Astfel, anul de față [118] este de la nașterea Mîntuitorului lumii, Domnul nostru Iisus Hristos, 1719, iar de la fuga proorocului mincinos 1133.

Îl silește pe Ebudjehl

Deci fiind izgonit de ai săi, și mai cu seamă de unchiul său, Muhammed, noaptea, prin binefacerea lui Burak, dobitocul ce mergea iute, a fost adus mai întîi din Mecca, într-o singură noapte, la *Médinei munetvere*

(adică la „Medina cea luminată" de strălucirea lui Dumnezeu) [119]. Depărtarea drumului dintre cetăți este de cincisprezece zile. Și adunînd acolo, în cîțiva ani, o mulțime din cei ce-l urmau, a bătut cu sabia Mecca și alte cetăți arabe. Și prinzîndu-l pe unchiul său, l-a batjocorit mult, silindu-l să primească credința *Curanului*. El însă a zis: „Dacă n-am să fac asta, fiu al fratelui meu, altminteri nu se poate?" Iar Muhammed i-a răspuns: „Altfel nu se poate, sau te voi ucide, sau vei primi credința". La aceasta unchiul i-a zis: „Voi urma deci ție la ce vei voi", însă cu limba, nu cu inima, numai de frica sabiei.

Preface pepenii galbeni în colocinți

Astfel, prefăcîndu-se că s-a împăcat, Ebudjehl a chemat la ospăț în casa sa pe Muhammed și pe alți adepți ai lui, însă cu gîndul că va putea în vreun fel să-l ucidă pe nepotul său. Iată cursa pe care i-a întins-o: În pridvorul casei a săpat o fîntînă adîncă de 60 de stînjeni și a acoperit-o cu covoare alese, punînd deasupt nuieluțe foarte subțiri. Era vremea cînd se coc pepenii galbeni și cei verzi. Muhammed, intrînd mai întîi în grădina de pepeni galbeni, s-a rugat lui Dumnezeu ca toți pepenii verzi și galbeni să se prefacă în colocinți (care se numesc acum *Ebudjehl carpuzi*, adică pepenii verzi și galbeni ai lui Ebudjehl), rămînîndu-le însă aspectul și forma neschimbate (colocinții sînt niște legume asemenea harbujilor mărunți, foarte amare) [120]. După aceasta, Ebudjehl vrînd să pună înaintea oaspeților spre mîncare pepeni galbeni și încercîndu-i care ar fi mai dulci, i-a găsit pe toți prefăcuți în colocinți foarte amari, dar nestiind că-i o minune, a început să strige, deoarece știa bine că a sădit pepeni și că ieri și alaltăieri a mîncat pepeni prea dulci, iar acuma în toată grădina lui nu se aflau decît colocinți și se jelea de unde să fi venit grădinii lui o astfel de schimbare. La aceasta, Muhammed, zîmbind, i-a zis: „Pepenii necredincioșilor în colocinți, iar colocinții credincioșilor în pepeni verzi / și galbeni ușor se prefac". Iar după 21
aceea a poruncit ca pepenii galbeni pînă la jumătatea

grădinii să-și capete dulceața de mai înainte. Lucru pe care văzîndu-l, mulți au crezut lui îndată. Dar Ebudjehl încă se împotrivea și-l vorbea de rău, ca de obicei, pe nepotul său.

Il scoate printr-o minune pe unchi din fîntînă

După această minune a fost chemat în casă la prînz. Ebudjehl însă, mergînd înainte și uitînd de fîntîna săpată de el, a călcat fără grijă pe covoarele cu care fusese acoperită gura fîntînii și îndată a căzut rău în adîncul ei. Mulțimea care urma lui Muhammed, minunîndu-se de acest lucru neașteptat, îl întreba stăruitor ce înseamnă asta. Învățat de Gabriel, el răspunse că nu cunoaște pricina acestei întîmplări și că ei ar trebui să-l întrebe chiar pe unchiul său. Aceia, aplecîndu-se pe gura fîntînii și strigînd cu mare glas dacă este viu sau mort, l-au întrebat pricina căderii lui atît de neașteptată și de rea. Din adîncul fîntînii Ebudjehl răspunse că este viu, dar că a căzut în groapa pe care el însuși o săpase spre pierzarea lui Muhammed. Atunci Muhammed, milostivindu-se de el, îl întrebă dacă vrea să creadă din toată inima poruncilor *Curanului* și legii lui Dumnezeu. Ebudjehl răspunse că va crede dacă Muhammed îl va scoate întreg din adîncul fîntînii cu însăși mîna sa. Muhammed, chemînd numele lui Dumnezeu *Bismillahi errahman errahim* (adică: „În numele lui Dumnezeu cel milostiv și milostiv") [121], întinse mîna pînă în adîncul fîntînii și, apucîndu-l pe Ebudjehl de brîu, îl scoase afară întreg și sănătos.

Dar Ebudjehl cel nemulțumitor și necredincios închinător la idoli, nu numai că nu și-a îndeplinit făgăduința cea sfîntă, ci l-a și ocărît pe Muhammed cu cuvinte de batjocură. „Acum, zise el, am aflat cu adevărat că ești foarte mare făcător de farmece și cea dintîi căpetenie a vrăjitorilor". Muhammed a suportat cu inimă blîndă și veselă batjocurile, clevetirile și nerecunoștința unchiului său și l-a întrebat ce-ar mai cere ca să se încredințeze de prorocia lui și de adevărul *Curanului*? Iar Ebudjehl i-a răspuns că dacă ar fi fost

un proroc adevărat al lui Dumnezeu cel adevărat şi dacă ar fi avut la Dumnezeu atîta trecere cît însuşi se laudă, n-ar fi lăsat pe tatăl său, mort de mult întru idolatrie, să se chinuiască în muncile veşnice (pentru că nimeni nu poate fi scăpat de focul gheenii decît prin legea lui Avraam şi *Curan*), ci l-ar fi scos din iad, iar printr-o astemenea mărturie şi-ar fi confirmat apostolia şi i-ar fi adus pe toţi cei de faţă la credinţa *Curanului*.

Îl învie pe tatăl său din morţi

Auzind Muhammed acestea, deşi îl ştia că este cel mai netrebnic dintre oameni şi cel mai spurcat închinător la idoli, / dar pentru cei credincioşi ca şi pentru cei 24
ce vor crede, s-a dus la mormîntul tatălui său (care îşi sfîrşise viaţa cu peste patruzeci de ani înainte), urmîndu-i mulţime de popor, iar Ebudjehl arătîndu-i mormîntul. Acolo a poruncit mai întîi să se scoată din pămînt oasele, uscate deja, ale tatălui său, a făcut rugăciunile cele obişnuite asupra morţilor şi îndată s-a lipit os de os şi mădular de mădular şi, trăgîndu-se vinele, tot trupul s-a refăcut în pielea lui. Şi sufiind Muhammed în gura lui, a înviat. Acela, cînd a deschis ochii şi l-a văzut pe Muhammed, fiul său, îndată a strigat cu mare glas: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu şi Muhammed e prorocul lui Dumnezeu" [122]. Întrebat însă de Muhammed cum se numeşte, a răspuns că Abdullah (care se tîlcuieşte „Robul lui Dumnezeu"). Însă cînd a isprăvit de grăit acestea, şi-a dat sufletul şi într-o clipită de ochi stricîndu-se alcătuirea trupului, au rămas numai oasele, care după aceea singure s-au întors la locul lor de mai înainte în mormînt. Şi a poruncit Muhammed să fie îngropate de astă dată după obiceiul musulman. Se spune că prin această minune mulţi s-au convertit la superstiţia lui Muhammed. Însă Ebudjehl, unchiul lui, a rămas pînă la moarte neînduplecat în superstiţia şi necredinţa sa şi toată viaţa i-a fost lui Muhammed cel mai cumplit şi mai neînduplecat duşman.

Necredinţa lui Ebudjehl şi veşnica lui osîndă

Iată de ce *fikihia* (adică teologii) muhammedani îşi afirmă bunătatea cea nemăsurată a lui Dumnezeu, mila şi milostivirea lui. Deşi el ar putea să mute din muncile cele veşnice ale iadului întru bucuriile cele veşnice ale raiului pe toţi cei din veac, din toate popoarele, care au fost eretici, sau chiar hulitori de Dumnezeu, atei, iertîndu-le toate păcatele lor cele de moarte şi hulele asupra lui Dumnezeu, sufletul lui Ebudjehl e cu neputinţă să fie scris în cartea celor mîntuiţi sau a celor ce se vor mîntui. Ei deduc această sentinţă dintr-un cuvînt ascuns al aceluiaşi Muhammed care, fiind întrebat de va fi cîndva sfîrşit muncilor din iad, a răspuns: „Despre sfîrşitul pedepselor rînduite celor necredincioşi, Dumnezeu va judeca întru dreptatea sa şi nemăsurata sa milă. Dar cei credincioşi, care măcar o dată în viaţă au mărturisit credinţa muhammedană (chiar dacă fals), iar cealaltă vreme a vieţii lor au petrecut-o în păcate de moarte, în băutura vinului, la sfîrşit vor fi negreşit izbăviţi de caznele veşnice prin puterea şi lucrarea acelei singure mărturisiri, în afară de unul". Pe acest unul tîlcuitorii *Curanului* îl socotesc a fi Ebudjehl, unchiul lui Muhammed [123]. Dar despre aceasta vezi mai pe larg în capitolul *Despre iad.* /

Frînge luna 25

Între cele mai de seamă şi mai slăvite minuni ale lui este, cum se consideră, minunea frîngerii lunii în două, despre care îndrugă următoarea istorie: Se spune că s-au apropiat de el odată cei mai înţelepţi dintre evrei, întrebîndu-l despre învăţătura sa. Dar văzînd şi auzind ei multe porunci ale *Curanului* care se potriveau cu legea lui Moise, iar cele mai multe nepotrivindu-se, mai cu seamă în nepăzirea simbetei, nu puţin se îndoiau de adevărul apostoliei lui. De aceea, au cerut de la el o minune prin care să poată fi dezlegată îndoiala lor. Muhammed le-a dat voie să ceară orice semn vor vrea, din cer sau de pe pămînt. Evreii au cerut atunci un lucru ce părea cu totul imposibil, adică să frîngă luna. Despre frîngerea ei scrie în *Curan*, în capitolul *Despre*

lună, unde zice: „S-a apropiat ceasul şi strivită a fost luna" *. Exegeţii *Coranului* tîlcuiesc astfel: Cînd Muhammed — spun ei —, stătea cu prietenii săi şi au văzut luna apropiindu-se de împlinire [125], aceia i-au zis: „Arată-ne o minune". Atunci el a făcut semn lunii, cu două degete, cu cel mare şi cel mijlociu, şi îndată luna s-a despărţit în două şi o parte a ei a căzut pe muntele Elika (situat de o parte a cetăţii Mecca), iar cealaltă parte a căzut pe muntele numit Rubuv, care se află de cealaltă parte a cetăţii [126]. De asemenea, una din cele două părţi a intrat în mîneca hainei lui. Pe urmă el a reîntregit luna şi a pus-o iarăşi la locul ei. Văzînd această minune, toţi iudeii aceia au venit la credinţa lui.

Porumbelul vorbeşte cu el

Aceeaşi carte *Mubammedie* afirmă că foarte des se trimitea din cer un porumbel care îi şoptea la urechi, în văzul tuturor, poruncile lui Dumnezeu.

Taurul se supune legii

Pe un taur neîmblînzit şi foarte sălbatic l-a chemat cu porunca lui Dumnezeu şi pe nume: acela, apropiindu-se de el cu mare blîndeţe şi gudurîndu-se, a ciulit urechile foarte atent la cuvintele lui şi în faţa legii *Coranului* şi-a plecat grumazul şi genunchii.

Săpînd, scoate lapte şi miere din pămînt

Cîndva, flămînzind poporul şi cerînd de la el mîncare, a poruncit ca fiecare să sape pămîntul din faţa sa, pentru că îi este descoperit de la Dumnezeu că acolo se vor găsi vase pline cu lapte şi cu miere, ceea ce s-a şi întîmplat. Acestea, fiind împărţite poporului tot de el, au mîncat cu toţii pînă la săturare.

Pe un lup l-a făcut să grăiască

Odată, văzînd cîţiva lupi urlînd, l-a arătat pe unul din ei că ar fi mai mare peste toţi lupii şi căpetenia lor. Chemîndu-l, l-a făcut să vorbească în limbă omenească

* Coran, LIV, 1: „Vine ceasul şi luna se despică".

şi prin această minune l-a convertit la credinţa sa pe Vehbin, fiul lui Haizal Selim [127]. /

Taurul vorbeşte 26

De asemenea pe un taur al unui oarecare Zozai l-a făcut cu glas omenesc să vorbească şi prin aceasta l-a atras pe stăpînul lui la credinţa muhammedană [128].

Bucăţica de miel fript grăieşte

Odată un duşman al lui (al cărui nume l-am uitat), chemîndu-l la un prînz, a pregătit un miel fript cu otravă. Iar Muhammed, necunoscînd perfidia, a luat o bucăţică din spata mielului, ca să mănînce. Aceasta, văzîndu-se că este pusă în gură, a strigat cu glas limpede: „Păzeşte-te, să nu mănînci, pentru că sînt plină de venin", ceea ce au auzit toţi cei de faţă. Dar duşmanul care pregătise o asemenea cursă lui Muhammed, uitînd cele făcute, a mîncat din miel şi îndată a crăpat înaintea tuturor.

Din sudoarea lui răsar trandafiri

La o bătălie foarte cumplită cu protivnicii, de mare căldură şi osteneală aşa de tare a transpirat, încît picăturile de sudoare curgînd pe faţă din belşug, cădeau pe pămînt. Iar pămîntul stropit de sudoarea lui îndată a odrăslit măcieşi (trandafiri) înfloriţi şi pomi înverziţi. Şi ei cred că atunci, din sudoarea lui Muhammed s-a făcut pentru prima dată trandafirul şi că mai înainte acesta n-a existat în firea lucrurilor. De aci învăţaţii lor afirmă că sudoarea lui Muhammed avea mirosul şi parfumul trandafirului. (Despre taina şi sfinţenia trandafirului vezi în capitolul *Despre zugrăveala muhammedană*.) [129]

Minunea cu dinţele

Iarăşi, într-o altă bătălie, un necredincios l-a lovit aşa de tare pe Muhammed în fălci cu buzduganul, încît i-a smuls unul dintre dinţii din faţă. Dumnezeu, văzînd că dinţele lui Muhammed are să cadă pe pămînt, i-a poruncit cu asprime lui Gabriel (care atunci se afla

poate tocmai în cerul al şaptelea), să se grăbească şi, mai înainte ca dintele să cadă pe pămînt, să-l ia cu cinste şi să i-l pună lui Muhammed în mînă. Gabriel s-a coborît din cerul cel mai de sus atît de repede pentru îndeplinirea acestei porunci, încît din cauza zborului şi mişcării lui toate cerurile şi pămîntul au fost cît pe ce să se sfărîme. Şi poate că întregul edificiu al lumii * s-ar fi prăbuşit, dacă nu l-ar fi sprijinit atotputernicia mîinii lui Dumnezeu. Dîndu-i deci (lui Muhammed) dintele, îngerul a spus desluşit în faţa întregii oştiri: „O, credincioşilor fraţi şi rubedenii, de cînd m-a zidit Dumnezeu n-am suferit niciodată o asemenea năpastă pentru viaţa şi cinstea mea. Dacă ar fi căzut pe pămînt dintele celui iubit şi prorocul lui Dumnezeu, însuşi capul meu ar fi fost în joc* ! Şi scoţînd sabia, într-o clipită de ochi i-a ucis pe toţi protivnicii pînă la unul şi le-a aruncat sufletele în iad. /

27 *Apa curge din degetele lui*

Altădată, fiind chinuită oştirea de sete şi căutînd de zor apă şi neaflînd nicăieri, a întins degetele mîinii drepte şi din vîrfurile lor a curs atîta apă încît întreaga oştire a băut pe săturate.

CAPITOLUL AL ZECELEA

Despre alte minuni care circulă numai prin poporul simplu. Tot aici despre fiica lui, numărul femeilor şi moartea lui

Afară de cele pomenite, altele multe circulă spre marea mirare a celor simpli, dar cei învăţaţi le ignoră, iar cei cărora li se povestesc nu prea lesne pleacă urechile la ele, deşi nici nu sînt oprite, nici lepădate ca cele prea hulitoare de Dumnezeu. Adăugăm aici unele din ele pentru cei mai curioşi.

* Cp. Lucreţiu, *De rerum natura*, V, 96.

Senzualitatea lui

Drept minune socotesc ei faptul că atîta patimă avea, încît, împreunîndu-se, putea suporta asupra sa puterea şi acţiunea a treizeci de bărbaţi şi putea satisface un număr egal de femei într-o singură noapte.

Odată se afla cu oştirea sa împotriva unor arabi răsculaţi şi, trecînd şase luni de cînd oştenii nu se întorseseră pe la casele lor, au început să cîrtească şi să spună că nu mai pot să-şi înfrîneze pofta trupească, de aceea, sau să-i lase să plece pe la casele lor, sau să le îngăduie să se împreuneze cu femei străine în pămînt străin. Muhammed, socotind că, pe de o parte, în *Coran* se porunceşte să nu se spurce în pămînt străin *, deci cu captivii lor [130], iar pe de altă parte înţelegînd, prin descoperire, că victoria asupra protivnicilor se va petrece în curînd, a respins amîndouă cererile, însă a spus că va întreba la noapte pe Dumnezeu ce se cuvine să facă. Luminîndu-se de ziuă, a întrebat care este numărul celor ce doresc cu nerăbdare împreunarea cu femeile lor ? Şi s-au aflat pînă la 5000 de bărbaţi.

Se oferă ca o femeie oştirii

Atunci chemîndu-i la el, le-a spus că are poruncă de la Dumnezeu (departe fie de noi o asemenea hulire a lui Dumnezeu) ca, fără să calce poruncile *Coranului*, el însuşi oferindu-şi propriul său trup să le potolească pofta. Şi astfel, / fiindu-i ridicate (zic ei) preasfintele haine şi poalele cămăşii, i-a satisfăcut pe toţi fără întrerupere, dar prin aceasta nu s-a obosit, nici nu a păţit ceva rău. 28

Ceva asemănător povestesc despre Fatma [131], fata lui, care, aşa zicînd pentru Dumnezeu (o, vorbă prea fărădelege !), a învins vigoarea cîtorva mii de oşteni şi le-a satisfăcut poftele. Isprăvindu-şi lucrul, ea a luat de la fiecare drept răsplată cîte un ban (mult mai fericită era aceasta, decît cea despre care zice poetul**: „O sută de bărbaţi a cunoscut şi a plecat fără să se ca-

* Cp. Coran, II, 221 : „Nu vă însoţiţi cu femei politeiste mai înainte să vină la credinţă".
** Iuvenalis, *Satira* VI, 130.

ture*) [122], iar după aceea a dat suma de bani adunată pentru hrana săracilor, la biserici. De aceea muhammedanii cred foarte tare că prin nici o milostenie nu este îmblînzit Dumnezeu așa de mult ca prin aceea cîștigată cu vînzarea propriului său trup, deși adulterul este interzis. Astfel, dacă vreunul care s-a lepădat de lume (monah), dar mai cu seamă din secta *budallah* (adică a celor ce se prefac a fi nebuni), va posti din inimă vreo femeie pe ulița cetății și va începe a o ruga *Allah eșkine* (adică „De dragul lui Dumnezeu", iar nu pentru sine însuși), ca să-i împlinească spurcata lui dorință, ea va fi obligată să-i facă acest serviciu și să-i satisfacă pofta, socotind și crezînd că acel lucru îi va fi ei de mare merit [123].

Femeile lui

Cincisprezece femei avea Muhammed [124] și două ținătoare [125], dintre care una era iudee, cu numele Safie, despre care cu măreție pomenesc, cum că tatăl ei ar fi fost Aaron, Moise unchi, iar Muhammed bărbat. Cealaltă era Meriem, iacobită, pe ea o iubea mai mult decît pe celelalte și pe ea cea dintîi a luat-o de nevastă, fiind fată. I s-a întîmplat să se culce într-ascuns și cu o altă sclavă și, văzîndu-i amînțita iacobită chiar în timpul făptuirii, a început a-l batjocori zicînd: „Așa se cade să facă un proroc al lui Dumnezeu, și este oare îngăduit să te sui în pat străin pe furiș?" El, jurîndu-se în numele Dumnezeului său, a făgăduit cu tărie să nu mai facă niciodată acest lucru. Însă peste cîteva zile uitîndu-și jurămintele, pentru că era viclean, s-a împreunat iarăși cu sclava și iarăși a fost prins de iacobită în adulter. Îndată el a început să-i recite, ca din porunca lui Dumnezeu, un verset (care după aceea a fost trecut în *Curan*), cum că jurămîntul îi este dezlegat de Dumnezeu și ea nu trebuie nici să cugete că ar putea pătrunde vreo smintealâ în curăția proorocească, altfel va avea totdeauna asupra sa mînia lui Dumnezeu*.

* *Coran*, LXVI, 1—2: „O, Proorocule! Pentru ce interzici ceea ce Dumnezeu a îngăduit, cînd cauți satisfacerea unor ale tale? [...] Dumnezeu îți impune să te dezlegi de jurămintele tale".

Deși a avut copii și de parte bărbătească și de parte femeiască, n-a lăsat pe nimeni după sine afară de Fatma, fiica lui, despre ale cărei prea alese isprăvi am vorbit deja. /

Despre omorîrea lui Muhammed există o dublă părere la scriitorii arabi. Unii spun că a pierit de o otravă [126] pregătită și dată de o iudee, iar alții, respingînd această părere ca falsă, afirmă că îmbolnăvindu-se de pleură (boala coastelor), după șapte zile de la acea boală și-a pierdut mai întîi toată simțirea și mintea, iar în ziua a șaptea cînd Ali, fiul lui Abișaliba [127], își bătea joc de nebunia lui și de pierderea simțurilor, Muhammed, auzind astfel de batjocuri, a poruncit ca nimeni să nu mai rămînă cu el în casă, afară de Elhabes, fiul lui Abdulmutalib [128]. Și astfel, în cealaltă a șaptea zi, a murit. După moartea lui nu s-a observat în corpul lui nici o stricăciune sau schimbare, afară numai că degetul cel mic al mîinii drepte s-a strîmbat înapoi. Și a murit în al zecilea an al Hedjirei (fugii sale), în a 12-a zi a lunii [întîi] Rebi, care an este al Domnului și mîntuitorului nostru 631, iunie în ziua de 17. A trăit ani lunari 63, a stăpînit după fuga din Mecca, după calculul lui Calvisius, nouă ani*, al zecelea numai începînd [129]. Dar ajungă-ne cele spuse, așa pe scurt, despre proorocul mincinos Muhammed și despre faptele și minunile lui fabuloase.

CAPITOLUL AL UNSPREZECELEA

Despre moaștele lui Muhammed

Moaștele lui Muhammed

Muhammed a murit la Medina și tot acolo e și îngropat. După rînduiala bisericească, ei sînt datori să

* Scrie Calvisii, *Opus chronologicum*, p. 603: *Muhamed, qui postquam fugatus erat ex urbe Mecha in Arabia milites collegerat, urbes quasdam occuparat et in summum animum, et imperium et doctrinam suam propagarat, mortuus cum vixisset annos Hegirae sexaginta tres, anno Hegirae decimo, die duodecimo rabie mensis, fer(ia) 2 (adică luni, n.n.). Ese nobis dies 17 iunii.*

viziteze acest oraş la fel ca Mecca. Despre aceasta vom vorbi în capitolul *Despre pelerinajul musulman la locurile socotite de ei sfinte*[140].

Drept moaşte ale lui Muhammed se socotesc de ei acestea: corpul, dinţele, haina, steagul şi un bob din grîul raiului. Despre toate în parte vom vorbi aici mai pe larg.

Povestesc muhammedanii (ceea ce ni s-a întîmplat adesea şi nouă să auzim de la cei ce vizitează mormîntul lui Muhammed şi povestesc cu mare jale) că ar fi văzut şi ar fi sărutat corpul lui despre care afirmă că este întreg şi nestricat, alb ca vata şi binemirositor ca trandafirul. Şi este pus într-o raclă de marmoră împodobită cu cele mai preţioase covoare şi cu mărgele
30 şi mărgăritare de mult preţ. Căci dacă ar / spune cineva că la Medina şi la Mecca s-a adunat de atîţia ani a zecea parte din bogăţiile din India, Persia şi întreaga împărăţie aliotmană, poate că n-ar greşi. Din această cauză este la turci o vorbă a unui tătar din Crimeea care, vizitînd acele locuri (căci au obiceiul şi tătarii cei mai evlavioşi să se ducă la Mecca din făgăduinţă), cînd s-a întors acasă a fost întrebat de aî săi ce a văzut în acele sfinte şi fericite locuri şi se spune că a răspuns astfel: *„Mal hop, algan djiok"*, adică „A văzut bogăţii foarte multe, dar pe nimeni furîndu-le"[141].

Dinţele lui

La fel am auzit de la cei mai intimi slujitori de la curtea împăratului otoman şi de la alţii din tagma bisericească a legii lor care povesteau şi îşi aminteau cu mare evlavie, şi făcînd rugăciunile obişnuite, de dinţele lui Muhammed (se crede că acest dinte i-a fost scos într-un război şi se păstrează şi se păzeşte cu evlavie în vistieriile cele mai dinlăuntru ale sultanului)[142]. Se spune că este alb ca mărgăritarul, însă de două ori mai lat şi mai lung decît dinţii obişnuiţi ai celorlalţi oameni, de aceea lesne apare îndoiala dacă acel dinte este de om, nu numai dacă este al lui Muhammed, deşi la ei nimeni nu se îndoieşte de acest lucru, nici nu poate să se îndoiască.

Haina

La fel se crede despre haina lui Muhammed, considerată drept o comoară mai scumpă decît toată lumea, pe care ei o numesc *Hirkai şerif*, adică „Haina sau mantia sfîntă". Nu ni s-a întîmplat s-o vedem cu ochii noştri, pentru că numai o dată pe an se scoate pentru sfinţirea apei (despre care vezi ceva mai jos), însă de multe ori am auzit de la cei ce au văzut-o şi s-au atins de ea că este ţesută din păr de cămilă şi că nu e vopsită cu nici un fel de vopsea, ci e de culoarea naturală a părului.

Apa sfinţită

În toţi anii, cu trei zile înainte de *Ramazan*[143], adică postul cel de o lună, adunîndu-se în palatul sultanului cei mai dinlăuntru o mulţime de clerici şi de persoane înalte şi săvîrşind rugăciunile obişnuite, scot haina dintr-o răcliţă aurită în care e păstrată, apoi, aducînd un vas mare de argint plin cu apă, înmoaie peţalele ei în apă, pe care după aceea o cred să fie nu numai sfîntă, ci şi sfinţitoare şi nestricăcioasă. Pentru care pricină ei umplu cu acea apă sfinţită prin atingerea hainei mai multe vase mici de sticlă, care pot cuprinde o livră (un funt)[144] / şi pecetluindu-se cu pe- 31
cetea de obşte a statului, au obiceiul s-o împartă spre binecuvîntare şi sfinţire celor mai de seamă persoane din cetate, vizirilor şi paşalelor şi altor persoane mai distinse. Iar apa aceasta se foloseşte astfel: după începerea postului, cînd vor să dezlege postul după apusul soarelui (pentru că legea îi sileşte să dezlege postul mai întîi cu apă şi apoi cu mîncare), picurînd din acea apă într-un vas mare trei sau mai multe picături toţi beau din apa aceea, muşcînd de trei ori din mîncare.

De ce se crede că rămîne nealterată

Îndemnaţi de curiozitate cu privire la nealterarea apei aceleia, nu o dată am primit prin prieteni cîte un astfel de vas de sticlă plin de apă sfinţită prin haina aceea, şi am păstrat-o cîte un an. După cîteva zile am observat în apă un sediment (cum arată de obicei ori-

care apă de rînd), de culoare verzuie. Acea mazrie dentă s-a lăsat după aceea la fund, iar apa a rămas curată şi fără drojdie timp de un an, nealterată la gust şi aspect. Dar ca nu cumva să socotească cineva în chip nesăbuit că în acea apă e vreo sfinţenie, putem arăta cauza acestei nealterări într-un mod lesnicios şi clar. Acele sticluţe le lipesc cu răşină de mastic, iar pe deasupra toarnă pe gîtul sticlutei ceară roşie din aceea cu care se pecetluiesc scrisorile, iar pe deasupra cerii leagă şi gîtul sticlutei cu o piele numită la ei *sabtian* [145] iar gîtul vasului îl leagă strîns şi după aceea pecetluiesc capetele şnurului cu ceară roşie. În felul acesta aerul, care este prima cauză a oricărei alterări, fiind despărţit printr-o închidere atît de ermetică a vasului şi neavînd libertatea de a pătrunde înăuntru, nu poate face nici o mişcare exterioară şi nici o transformare prin care să se producă vreo fermentare sau naşterea vreunei forme noi sau schimbarea celei dintîi, din care cauză particulele de apă cele mai grase, dar mai cu seamă cele de pămînt, prin greutate se lasă în jos şi se aşează la fund, iar apa rămîne cît mai curată şi în întregime nealterată, ceea ce se poate observa şi la apa obişnuită. Dar cînd la sfîrşitul anului am deschis gura sticlutei şi am lăsat să pătrundă acolo aer, am văzut cum în şase zile toată apa s-a tulburat şi s-a închegat cu o mişcare necontenită a drojdiei, iar la urmă a început să şi mirosă urît. Să ne întoarcem însă la expunerea noastră.

Bobul de grîu

Pe lîngă acestea mai povestesc că se păstrează în vistieria sultanului un bob de secară care a fost luat
32 de îngerul Gabriel / de pe un ogor din rai şi adus lui Muhammed. Şi arată drept pricină a acestui fapt momentul în care acesta se întreba întristat care să fi fost rodul pe care gustîndu-l Adam, în rai, a păcătuit împotriva poruncii lui Dumnezeu şi i-a arătat morţii intrarea spre firea omenească. Aşadar Gabriel, după porunca lui Dumnezeu, i-a adus acel bob de grîu sau de secară (care în limba arabă se numeşte *binta*) [146], şi i-a arătat că nu alt fruct, ci grîu a fost acela pe care Adam mîn-

cîndu-l, a greşit. Cum a pătruns acest bob în vistieria sultanului, n-am reuşit să cercetăm. Mai departe se spune că forma bobului aceluia este a unui bob de grîu, dar ca mărime depăşeşte oul de gîscă.

Steagul

Mai au, de asemenea, un steag în care se crede la ei cu toată tăria, pe care însuşi Muhammed l-a făcut mai întîi, spre semn ori al puterii sale de proroc, ori al domniei sale, numit *Alem* şi *Sandjeaki şerif*, adică „Steagul sau semnul sfînt" [147]. Ni s-a întîmplat foarte des să-l vedem, căci în timp de război, cînd sultanul însuşi merge în campanie sau cînd vizirul suprem este trimis cu depline puteri, lor li se predă. Acel steag este făcut din mătase de culoare verde şi pe el, se spune, este scrisă mărturisirea credinţei muhammedane. Din cauza vechimii nu-l desfăşoară niciodată, ci *Nakib efendi* (vezi despre el în capitolul *Despre clerici*) [148] îl poartă înfăşurat.

Portdrapelul aceluia n-are lance de fier, ci în loc de lance *alem*, alcătuit din argint curat în această formă, pe care este aşezată Semiluna, dar se vede că lucrul acesta nu datează prea de mult. Cînd sultanul sau supremul vizir trebuie să pornească împotriva duşmanului, el ieşe din cetate cu mare pompă (cum se alcătuieşte pompa aceea vezi la locul cuvenit) [149]. Chiar înaintea sultanului merge o cămilă pe care se află o raclă de aur, făcută cu o artă prea aleasă, lungă de un cot, jumătate în lăţime cît lunginea. În acea raclă se păstrează cartea *Coranului* (despre *Coran* se socoteşte că este acela pe care l-a scris Ebubekir, succesorul lui Muhammed [150], iar *Coranul* cel ceresc, după cum spun ei, nu se mai găseşte), după aceea haina despre care am vorbit şi acest steag. E drept că se lăuda Ioan al III-lea Sobieski, craiul Poloniei, că ar fi luat de la turci, sub Viena, acest drapel al lui Muhammed, însă nu-i adevărat, căci Kara Mustafa Paşa, vizirul cel mare de atunci şi cea mai înaltă căpetenie peste oştire, de îndată ce

a văzut că acțiunea să se apropie de un deznodămînt nefericit, lăsînd celelalte comori, a luat cu el însuși în păstrare / acest steag și nu l-a dat altcuiva pînă ce n-a ajuns la Strigoniu. Iar polonezii, luînd numai steagul vizirului (care de obicei era asemănător steagului lui Muhammed), și-au închipuit, cred, că este chiar steagul profetului [150].

CAPITOLUL AL DOISPREZECELEA

Despre urmașii lui Muhammed pe care ei îi numesc Ashabe [151]

Ashabii

Urmașii lui Muhammed sînt de două feluri: unii după cîrmuire, iar alții după familie, numiți *emiri*, adică prinți [152]. Iar urmașii de familie se împart la rîndul lor în cei de neam ales și cei mai simpli. Familii de neam ales sînt azi în număr de șapte, numite *șeih* [153], adică „preferați". Despre emirii mai simpli vom vorbi în altă parte; acum vom arăta patru familii de urmași și șeici ai aceluia în cîrmuirea laică.

Muhammed avea în timpul vieții patru colaboratori, în administrația politică și în religie, căpetenii de oștire și sfetnici pe care îi numesc *asbab*, iar după limba persană *cigar iari peigamber* [154], adică „patru prieteni ai profetului": Ebubekir, Omer, Otman și Ali [155].

Ebubekir preia succesiunea

După omorîrea lui Muhammed, Ali fiind în campanie, Ebubekir a fost ales drept succesor al lui Muhammed. Dar Ali, care era dintr-o familie de nobili, bărbat foarte viteaz și slăvit în multe războaie și victorii, n-a acceptat alegerea lui Ebubekir și nu voia să-i arate supunere, ci cîtăva vreme a trăit cu oștirea sa, evitînd adunarea celorlalți.

Îl omoară pe Ali cu vicleșug

Ebubekir, văzînd că nu poate nimic reuși prin forță, s-a gîndit să-l prindă cu vicleșug și să-l înlăture din-

tre ei. Așadar, trimițînd la dînsul soli, îl rugă să se împace cu el cu învoiala ca după trei ani să-i predea de bunăvoie toată conducerea lui Ali, el însuși ocupîndu-se numai de tîlcuirea doctrinei și de afacerile care țin de *șereat*, adică de judecată [156]. Împăcîndu-se Ali cu aceste cuvinte, s-a dus la Ebubekir. Iar cînd Ebubekir l-a întrebat de ce n-a fost la alegerea lui, care e socotit cel mai nobil între familiile arabilor și căpetenie preavitează, Ali a răspuns că se îndeletnicea cu adunarea sentințelor *Curanului* (despre care vom vorbi pe larg la capitolul / *Despre Curan*) [157]. După o vreme, Ebubekir, sfătuindu-se cu Omer și Otman, au tăbărît pe neașteptate și l-au ucis pe Ali, care era în *djeami* (adică în biserică) [158] și-și făcea rugăciunile de dimineață.

Perșii se retrag

Perșii care îl urmaseră pe Ali, văzîndu-și căpetenia atît de mișelește ucisă de către tovarășii lui, îndată s-au despărțit de aceia ca de niște călcători de lege și ucigași de oameni și s-au alăturat unei secte care se separase de arabi, despre care spun că ar fi adevărata învățătură a pseudoprofetului Muhammed, transmisă lor prin Ali. Aceasta este cea dintîi și cea mai de seamă pricină a despărțirii dintre arabi și persani, pentru care se deosebește foarte mult în religia muhammedană. Persanii cred numai în Ali și-l mărturisesc a fi succesorul sfînt și legitim al lui Muhammed, iar pe ceilalți trei îi batjocoresc cu hule groaznice și cu injurii înjositoare. De aceea persanii sînt socotiți de arabi și de turci eretici, fiind la rîndul lor numiți eretici de către persani, pentru că îi consideră pe uzurpatorii de oameni, tîlharii și răpitorii nelegiuiți ai succesiunii drept succesori ai lui Muhammed, deopotrivă cu adevăratul succesor Ali, și le dau cinste egală tuturor. (Despre acestea vom spune mai multe în capitolul *Despre eresul muhammedan.*) [159]

Sabia lui Ali

Atît persanii cît și arabii și turcii povestesc despre Ali că avea o sabie trimisă lui din cer, al cărei nume

era *zuulfikar* [160], cu două tăişuri, strălucind ca fulgerul şi tăind cu o singură lovitură capetele a douăsprezece mii de duşmani. Ienicerii şi cealaltă pedestrime turcească au şi acum obiceiul de a zugrăvi pe steagurile lor imaginea acestei săbii.

Omer

Dar Ebubekir a murit după ce domnise numai trei ani. După moartea lui, i-a urmat Omer. Acesta a domnit zece ani, a subjugat toată Arabia, l-a învins într-o mare bătălie pe Teodor, fratele lui Heraclius [161]. Basra, cetate de lîngă Golful Persic [162] şi Damascul pe care îl apăra o oştire de 40 000 de oameni, rînduită de împăratul Heraclius, le-a cucerit în prima zi de asediu; a luat Edesa [163] şi Dara [164], care se află la hotarele persane, iar în anul de la Hristos 643, adică al Hegirei 22, tăbărînd asupra Ierusalimului, l-a luat de asemenea [165]. Şi a zidit chiar în Ierusalim, în faţa muntelui Eleon, cu mare cheltuială, un templu muhammedan [166], iar celelalte biserici le-a lăsat pe toate creştinilor *. În anul 23 al Hegirei, iar de la Hristos 644, vrînd persanii să răzbune asasinarea lui Ali, au cumpărat cu o mare sumă de bani pe un persan, slugă a lui Omer, ca să-l ucidă pe Omer, şi sclavul acela l-a străpuns cu sabia cînd se ruga în templu (precum povesteşte istoricul Zakuti)**. Ei mai spun că Omer / şi-a văzut sluga scoţînd sabia în spatele lui şi năvălind asupra lui, însă mai degrabă a vrut să moară de mîna vrăjmaşului, decît să-şi întrerupă rugăciunile pe care le făcea în acea vreme înaintea lui Dumnezeu, pentru a-şi salva viaţa [167].

* Serhi Calvisii, *Opus chronologicum*, p. 995: *Anno mundi 4592, post C[hristum] 643: Omar, sarracenorum aminas, Hierosolymas e regione montis Olivarum sumptibus templum cultibus Mahometi destinatum aedificat, illudque multis redditibus auget; reliqua enim templa omnia christianis reliquit. Cedrenus[.]*

** *Ibidem: Anno mundi 4593, post C[hristum] 644: Omar, sarracenorum rex, cum annis decem regnasset, a perса quodam servo suo, dum in templo adorat, gladio transfigitur.*

Otman

Omer fiind ucis, i-a urmat Otman care a domnit doisprezece ani *. Acesta n-a fost cel mai nenorocos faţă de predecesorii săi, pentru că prin căpeteniile sale a supus Africa şi printr-o altă căpetenie numită Mavie a năvălit în Cipru şi a ocupat cetatea Constantia [168]. Dar lăsînd pe seama istoricilor descrierea mai pe larg a acestora, să arătăm cîte ceva din cele multe pe care le trîmbiţează muhammedanii spre lauda acestor succesori ai lui Muhammed.

Laudele lor

Ei îi numesc pe cei patru „Stîlpi ai credinţei celei curate", „Patru podoabe ale bunei-cuviinţe", „Patru frumuseţi ale lumii", „Patru străluciri ale luminii", „Patru căpetenii supreme", „Patru reguli ale înţelepciunii", „Patru milostiviri ale lui Dumnezeu", „Patru domnitori ai universului", „Patru căpetenii profeţeşti", „Patru înţelepţi sau filosofi ai lumii (globului pămîntesc)", „Patru puteri ale lui Dumnezeu", „Cei patru care aduc în chip desăvîrşit mulţumiri lui Dumnezeu", „Patru dreptăţi şi drepţi", „Patru judecăţi sau silogisme care arată clar", adică: Ebubekir — „Perfecţiunea sfinteniei, Omer — „Oceanul dreptăţii", Otman — „Podoaba mărturisirii", Ali — „Împlinitorul poruncilor lui Dumnezeu" şi altele [169].

Urmaşii de familie

Din urmaşii de familie ai lui Muhammed se află acum la arabi în conducerea bisericească şapte curţi, pe turceşte *odjeak* [170], care se trag din Fatma, fiica lui Muhammed, lucru pe care-l confirmă cu mărturii sigure, iar celebritatea lor cu cele mai vechi *hodjet*, adică diplome [171]. Din aceste şapte familii sînt *jeicii*, adică „preferaţii", sau episcopii din Mecca şi Medina, dintre care mai mare este şeicul de Mecca, căruia i se supune cel din Medina şi toţi ceilalţi şeici ai popoarelor arabe

* *Ibidem: Successit ipsi Otman cognatus, qui regnavit annis 12. Zacuthi[us].*

şi indiene [172]. Cînd şeicul de la Mecca preia succesiunea în şeicat după tată sau frate, toţi domnitorii posesiunii muhammedane îi trimit lui *tebnie* [173], adică solie de felicitare, adăugînd mari daruri. Ce anume trimit alţi domnitori nu putem spune, dar am văzut cîndva trimiţîndu-se de către împăratul turcesc pe unul din capîdjibaşi [174] ca ministru al solici. Şi i se înfăţişează astfel de daruri: o sabie împodobită cu pietre preţioase, o haină scumpă numită *hilat* [175] şi cel puţin 40 000 de galbeni — însă acei bani s-au obişnuit să i-i dea în chip de milostenie, deşi el îi foloseşte pentru nevoile sale. Scriindu-i, sultanul îi se adresează cu titlul: „Şeicului Meccăi, judecătorul lumii şi măsurătorul / dreptăţii, părintele cel preacinstit al căii celei drepte" şi altele. Iar el nu-i acordă sultanului nici un fel de titlu, afară de: „Locţiitorul nostru, împăratul aliotman". Aşa are obiceiul de a-i numi în titluri şi pe împăratul Indiei, pe domnul Persiei şi pe toţi ceilalţi potentaţi suverani ai sectei muhammedane, afară de domnitorul Arabiei celei bogate, pe care-l numeşte „preot preaînalt".

Am văzut pe unul din şeicii acestei familii venind în anul 1700 la sultanul Mustafa [176] şi, deşi era încă tînăr, a fost aşezat mai sus chiar decît muftiul şi marele vizir, petrecea cu sultanul în fel de fel de convertaţii (amabilităţi), ba însăşi sultana ieşea adesea întru întîmpinarea lui (cinste pe care nu vor s-o facă nimănui dintre oameni). Sultanul îl numea *şeih efendi*, adică „domnule şeic", iar el pe sultan *padişah*, adică „împărate", şi *vechili şereati Muhammedi*, adică „locţiitorule al dreptăţii sau al judecăţii lui Muhammed" [177].

Cînd moare şeicul Meccăi sau e detronat printr-o răscoală a poporului, rar se întîmplă să-i urmeze altul fără război civil şi lupte interne. Pentru că ei nu se aleg ca urmaşi după vreun testament părintesc (lege) sau din consideraţii de vîrstă, ci după votul poporului şi după putere. Preluînd tronul Meccăi, e cinstit şi adorat cu o evlavie nespusă de toţi suveranii pe care i-am spus. În afară de aceste şapte familii, se mai află o familie prolifică, foarte răspîndită şi pînă acum, tot din acea fiică a lui Muhammed, pe care ei îi numesc *emiri* sau *prinţi* [178]. /

CARTEA A DOUA

[DESPRE „CURAN"]

CAPITOLUL INTÎI

Despre denumirile „Curanului"

Expunînd astfel pe scurt, pe cît am putut, viaţa şi minunile pseudoprofetului Muhammed şi ale succesorilor lui, după însăşi născocirea celor ce-i urmează lui, în care s-a pomenit de multe ori şi cartea lui, *Curan*, nu e necuviincios, socotim, să explicăm semnificaţia acelui nume al *Curanului*, prin care explicaţie nădăjduim că fiecare va putea înţelege mai lesne şi ca dintr-o singură privire cele cuprinse în el.

Denumirile „Curanului"

Curan (sau cu adăugirea articolului *Elcuran*), care este cartea sectei sau rătăcirii musulmane, are trei denumiri proprii: *Curan*, *Furcan* şi *Kelamullah*. *Elcuran* (pe care eronat îl scriu *Alcoran*) înseamnă propriu-zis „Citire" [179] şi vine de la faptul că numai şi numai această carte li se cade musulmanilor (adică muhammedanilor drept-credincioşi) s-o citească şi s-o creadă, pentru că s-a alcătuit şi s-a scris de Dumnezeu şi de Duhul lui. Temeiul acestei denumiri se bizuie pe cuvintele aceluiaşi *Curan*, care se citesc în capitolul XXV: „Zic necredincioşii: «Cu adevărat eşti mincinos pentru că aşezi aşa de diferit cuvintele tale», dar tu răspunde-le: «Cele mai multe ale acestui lucru sînt de

necunoscut, căci însuşi Dumnezeu şi Duhul lui cel binecuvîntat au alcătuit această carte»" *.

Elfurcan, sau fără articol *Furcan*, în sens propriu înseamnă: „a face deosebire", „a împărţi", „a separa" [180], căci cei ce cred în această carte şi se supun poruncilor aceluia se deosebesc şi se despart foarte mult de celelalte legi şi secte. Confirmarea acestei denumiri se găseşte în aceleaşi cuvinte ale *Curanului* în capitolul arătat mai înainte [181], unde se grăieşte ca din partea lui Dumnezeu: „Această carte nu ţi-am înmînat-o pentru altceva, / decît ca să arăţi oamenilor contrazicerile ei" **. Şi în acelaşi capitol, deşi se vede că spune lucruri potrivnice, sînt cuprinse contrazicerile altora: „Pe tine, zice, te-am trimis să urmezi legii lui Avraam nicidecum abătîndu-te, deci nu fi necredincios; dar nu am rînduit a se păzi îmbătarea pentru că, pătrunzînd aici contradicţia şi divergenţa, Dumnezeu, care va fi judecător, le va rezolva" ***.

Kelamullah este compus din *kelam* (cuvînt) şi *ullah* (al lui Dumnezeu sau dumnezeiesc), adică „Cuvîntul lui Dumnezeu", expresie ce se vede că e furată de la numele sfînt al *Scripturii vechi şi noi*, care pentru adevărul ei este numită de teologi „Cuvîntul lui Dumnezeu" [182]. Acelaşi lucru se confirmă şi din capitolul al XIX-lea al *Curanului*, unde se arată că învăţătura acestuia urmează prorocilor ce au venit mai înainte. „Dacă — zice — te vei îndoi de poruncile date ţie, vei cunoaşte adevărul ce ţi-a fost trimis citind cărţile prorocilor care au venit mai înainte; deci nu te îndoi — aci primind şi aci respingînd" ****. Iar în capito-

* *Coran*, XXV, 4—6: „Necredincioşii spun: «Aceasta nu e decît o minciună născocită de el»... Răspunde-le: «cel ce cunoaşte taina ascunsă în ceruri şi pe pămînt a descoperit aceasta»".

** *Coran*, XVI, 64: „N-am făcut să pogoare peste tine Cartea, decît ca să le explici motivele dezbinărilor lor".

*** *Coran*, XVI, 123—124: „«Urmează religia lui Avraam, un adevărat credincios» [...]. Sîmbăta n-a fost impusă decît celor care erau în dezacord cu privire la ea. Cu adevărat, Domnul va judeca între ei, în ziua învierii, motivele dezbinărilor lor".

**** *Coran*, X, 94: „Dacă te îndoieşti de descoperirea noastră, întreabă-i pe cei ce au citit cartea înainte de tine [...], nu fi, deci, dintre cei ce se îndoiesc".

lul al V-lea zice: „Dumnezeu cel bun şi milostiv, viu şi preaînalt, afară de care nu este altul, mai întîi a dat oamenilor *Tevrat* (adică *Vechiul Testament*), apoi *Indjil* (adică *Evanghelia*), căile cele drepte, iar la urmă v-a dăruit de sus cartea cea adevărată, *Elfurcan*, care confirmă legea voastră, şi cuprinde spuse foarte tari şi de nesfărîmat" *.

I se mai spune şi *Cartea comunităţii* [183], nume pe care tîlcuitorii îl iau din capitolul *Maide* (care se tîlcuieşte „Masă"), unde se spune că această carte a comunităţii nu este altceva decît o completare a *Evangheliei* şi a *Pentateuculul* (Cele cinci cărţi ale lui Moise) **, unde se vede asemănarea cu numele *Evangheliei*, în care se citeşte că „n-a venit să strice legea, ci s-o împlinească" ***.

Alte cărţi proroceşti

Ei mai povestesc că de la facerea lumii şi pînă la Muhammed, Dumnezeu ar fi trimis 5000 de proroci spre îndreptarea căilor omeneşti şi că tuturor le-a dat felurite cărţi şi legi scrise de el (cu care să-i înveţe pe oameni). Cărţile altor proroci însă, prin judecata cea ascunsă a lui Dumnezeu, afară de *Pentateuc*, *Psaltire* şi *Evanghelie*, s-au pierdut şi acum nu se mai găsesc, pe lîngă faptul că învăţătura tuturor acelora este cuprinsă în *Curan*.

Pentateucul

Pentateucul (adică *Tevrat*) [184] prin Moise, dar numai neamului / iudeu, tot aşa *Evangheliile* prin *Isameih* [185], adică Iisus Hristos, au fost trimise de Dumnezeu din cer tuturor neamurilor spre povăţuirea oamenilor cinsti-

* Cp. *Coran*, III, 2: „Dumnezeu [— Nu este Dumnezeu afară de el; cel viu, cel ce este prin el însuşi! [...] A făcut să pogoare *Tora* şi *Evanghelia* — mai înainte căi pentru oameni" şi V, 48: „Ţi-am descoperit cartea şi adevărul, pentru a întări ceea ce exista din carte mai înainte de ea, păzind-o de orice stricăciune".

** *Ibidem*, apoi: „Dacă Dumnezeu ar fi vrut, ar fi făcut din voi o singură comunitate".

*** *Matei*, 5, 17.

toți de idoli, ca să se închine unui singur Dumnezeu, făcător al lumii întregi, și numai în el unul să creadă și să nădăjduiască.

Psaltirea

Iar *Psaltirea* (adică *Zebbur*) [186] lui David i-a fost înmînată spre a-i învăța pe oameni cum se cuvine a lăuda pe Dumnezeu și numai lui unuia să-i dea mulțumire pentru binefacerile primite de el. Tot așa, pentru necredința iudeilor și a tuturor neamurilor, precum după *Pentateuc* a fost dată *Evanghelia*, așa după *Evanghelie* a fost dat *Curanul* și prin acela au fost nimicite toate legile vechi și rînduielile legii, s-a așezat și s-a propus oamenilor o singură credință și lege, introdusă prin învățătura *Curanului*, după cum am arătat chiar din *Curan* ceva mai sus în capitolul al cincilea [187].

Ei cred că toți oamenii de la Adam pînă la Avraam și chiar pînă la Moise au fost mîntuiți prin legea lui Avraam (despre care ei socotesc că Avraam a primit-o printr-o tradiție neîntreruptă de la Adam); iar de la Moise pînă la Hristos Mîntuitorul, prin legea lui Moise; iar de la Hristos pînă la Muhammed, prin legea *Evangheliei* au fost mîntuiți musulmanii (adică cei dreptcredincioși). Lucru pe care îl afirmă chiar cu cuvintele *Curanului*, precum zice în capitolul XLI: „Cine este mai rău decît cel ce se leapădă după primirea poruncilor noastre date fiilor lui Israil prin cartea lui Moise, pe care urmînd-o s-ar fi unit fără îndoială cu Dumnezeu?" *. Acestea deci despre *Vechiul Testament*. Iar privitor la *Evanghelie*, vezi mai pe larg unde vom vorbi *Despre Domnul Iisus Hristos Mîntuitorul* [188].

Deci, precum am zis, după scrierea *Curanului* și prorocia lui Muhammed, *Pentateucul*, *Psaltirea* și *Evanghelia* au fost lepădate, iar rînduielile și legile acelora au fost într-un fel sau altul oprite [189]. De aceea nimeni nu

* *Curan*, XXXII, 22—23: „Cine este mai nedrept decît cel care se întoarce de la semnele Domnului său după ce i-au fost reamintite? [...] Am dat cartea lui Moise; [...] am făcut din ea o cale pentru fiii lui Israel".

mai poate fi mîntuit decît prin *Curan* și mărturisirea credinței, predată și legiuită de Muhammed, deși Muhammed (precum este obiceiul firesc al celor mincinoși), nefiind statornic, în alt loc din *Curan* se vede că admite că toți se pot mîntui prin legea părintească [190]. Căci zice: „Cei credincioși și statornici în legea lor mai mult ca alții îl iubesc pe Dumnezeu" *. Iar în capitolul XLVIII zice: „Oricine se teme de Domnul, crede și face bine în lumea aceasta, va mulțumi milostivirea lui Dumnezeu" **.

„Curanul" completat

Se mai spune că această carte a *Curanului* s-a isprăvit și s-a desăvîrșit în totalitatea ei treptat, în douăzeci și trei de ani sau, după cum îi se pare altora, în douăzeci și cinci [191]. Pentru că în afară de poruncile ce i s-au dat lui Muhammed în *Arș* (cerul cel mai de sus și tronul lui Dumnezeu) de către acel *sirbiatibi* al lui Dumnezeu, adică / de către secretar, sau chiar din mîna lui Dumnezeu cînd a fost răpit în cer, se crede că mai sînt altele (care se numesc *hadișeri*), adică „știință sfîntă", sau „veste sfîntă") [192], vestite lui după caz și cerere prin arhanghelul Gabriel. Cînd poporul care crezuse în Muhammed se îndoia de vreun lucru și-l întreba dacă este îngăduit sau interzis, el răspundea mai întîi că despre acel lucru nu știe, dar se va ruga lui Dumnezeu și va cere ca Cel preaînalt să descopere ce va voi. Iar a doua sau a treia zi, adunînd poporul, spunea că ar fi primit prin Gabriel cutare sau cutare știre, care poruncă se adăuga apoi corpului *Curanului* (numit *Aeati kerime*, adică „Învățătura milostivă") [193]. Și astfel se spune că în douăzeci și trei de ani (atît se crede că a trăit după primirea darului profetesc), cartea *Curan* a ajuns la isprăvire și desăvîrșire.

* *Curan*, II, 165: „[...] credincioșii sînt cei mai aleși în dragostea de Dumnezeu".

** *Curan*, XLVIII, 29: „Dumnezeu a îngăduit acelora dintre ei [credincioșilor, *n.n.*] care cred și care fac fapte bune o iertare și o răsplată nemărginită"; *cf.* V, 9.

Textul „Curanului"

Despre însuşi textul (compoziţia) *Curanului*, unii se îndoiesc că ar fi perfect, căci din cuvintele aceluiaşi *Curan* se văd multe care lasă de dorit [194]. Aşa, Muhammed spune că a întocmit cartea în care sînt 12 000 de cuvinte (sentenţii) sau spuse, însă în cărţile *Curanului* de acum nu se găseşte acest număr. Dar exegeţii tălmăcesc perfid acest loc al *Curanului*, spunînd că cele 12 000 de vorbe cuprind şi cartea zisă *Muhammedie*, şi minunile, şi campaniile, şi victoriile obţinute asupra popoarelor vecine. [195] Iar aceii lor ascunşi arată minciuna în multe locuri din *Curan* şi, cu toate că nu îndrăznesc să spună aceasta pe faţă, temîndu-se de moarte, între ei aşa judecă locul mai sus menţionat din *Curan:* după ce a afirmat că a scris cartea alcătuită din 12 000 de cuvinte se spune că ar fi răspuns celor ce-l întrebau dacă toate cuvintele acelea sînt adevărate că numai 3000 de cuvinte au adevăr în ele, iar celelalte sînt minciună. Însă exegeţii, explicînd acest loc al *Curanului*, se silesc ca prin poruncile aceluiaşi *Curan* să cureţe adevărul de orice îndoială. Pentru că Muhammed, spre confirmarea învăţăturii sale, zice: „De veţi afla ceva scris despre mine, verificaţi cu *Elcuranul* şi, dacă nu se va potrivi cu el, să ştiţi că nu eu sînt vinovat de acestea şi că acea scriere nu este a mea" [196]. Prin aceasta ei arată că pretutindeni şi în toate *Curanul* este conform cu sine şi nu se contrazice întru nimic (deşi e fals) şi deduc că această carte a *Curanului* e toată adevărată şi veridică. Sînt şi alţii care / aduc dovezi pentru a arăta adevărul *Curanului* dar acelea vor fi arătate mai jos.

41

Stilul „Curanului"

Curanul este alcătuit în limba arabă într-un stil foarte ales, în cea mai mare parte rimat, într-o limbă arabă atît de adîncă, încît nu numai că e imposibil s-o imiţi, dar şi de interpretat e foarte grea, iar mai ales a o vorbi e peste putinţă. Însuşi muftiul sau vreunul dintre turcii cei mai învăţaţi şi mai iscusiţi în limba arabă, întrebaţi dacă pot să înţeleagă perfect măcar un verset sau o

sentenţie a *Curanului*, după cuvinte şi după sens, răspund pe bună dreptate că nu înţeleg [197] şi te trimit la cei mai vechi tîlcuitori ai *Curanului* şi poruncesc ca la aceştia să cauţi cuvintele sau sentenţiile despre care e vreo îndoială. De unde lesne trag ei concluzia că învăţătura *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, pentru că Muhammed, fiind neînvăţat şi neştiind să scrie, n-ar fi putut în nici un chip să alcătuiască toate acestea, decît prin puterea dumnezeiască. Cu atît mai mult cu cît el însuşi într-un alt loc spune că „nici oamenii, nici demonii, nu pot face astfel de scrieri" *, iar despre puterea scrierii aceleia spune, ca din partea lui Dumnezeu: „Dacă această lege am fi făcut-o să se pogoare pe munţi, chiar munţii, prosternîndu-se, s-ar fi închinat ei de frica lui Dumnezeu" **. Toate acestea chiar din text sînt luate. Cît despre cele ce se povestesc în istorii, nu ne vom lenevi să le adăugăm pentru cei ce vor să le cunoască.

CAPITOLUL AL DOILEA

Despre cartea „Muhammedie" [198]

Istoria despre stilul „Curanului"

Circulă la turci o carte a istoriilor adunate în zilele lui Muhammed, în care se povestesc acestea; pe vremea cînd Muhammed a început să-şi răspîndească învăţătura în părţile Meccăi şi Medinei, şi să descopere idolatrilor arabi numele unui Dumnezeu şi Ziditor al tuturor (căci toate popoarele arabe înainte de Muhammed petreceau în idolatrie şi politeism), printre acele popoare erau foarte mulţi bărbaţi învăţaţi, filozofi, medici şi poeţi care (urmînd / poate grecilor) aveau obiceiul să se adune în fiecare an în cetatea Medina şi fiecare, după rangul sau arta sa, atîrna de un stîlp (făcut special

42

* *Coran*, XVII, 88: „Dacă oamenii şi djinii s-ar uni pentru a alcătui ceva asemănător arătui *Coran*, tot n-ar face nimic care să semene, chiar de s-ar fi ajutat unii pe alţii".

** *Coran*, LX, 21: „Dacă am fi făcut să se pogoare acest *Coran* peste un munte, l-ai fi văzut umilindu-se şi despicîndu-se de frica lui Dumnezeu".

pentru aceasta) în mijlocul cetății, o expunere scrisă sau compusă și acele expuneri erau văzute și citite de toți timp de patruzeci de zile[199]. Dacă cineva voia să-și arate agerimea minții și iscusința în vreo artă sau știință, dacă născocea sau făcea ceva *parziv* (adică „asemănător")[200] sau mai bun ca altul, ori dacă alcătuia ceva nou, înt acolo, pe stîlpul mai sus pomenit, îl atîrna. Trecînd cele patruzeci de zile, toți bărbații aceia, renumiți în științe și arte, se adunau lîngă acel stîlp și discutau cu aprindere despre cuvintele autorilor sau ale ucenicilor, pe care s-ar fi cuvenit să-l prefere altuia, iar cînd majoritatea cădea de acord, semnau un act, arătînd că se cuvine ca în cutare știință sau artă, cutare să fie preferat față de cutare. Iar cel care, după verdictul lor, îl învingea pe altul, nu se încununa, cum era obiceiul la greci, ci era declarat *piri*[201], adică mai mare și mai învățat decît altul, în timp ce învinsul era numit ucenic al învingătorului. Deci, suferind o asemenea rușine, cel învins se străduia tot anul mai stăruitor întru lucrarea sa, pentru ca anul viitor să-l poată birui pe dascălul său și din ucenic să ajungă *piri*. Și astfel, ca și prin studiu, se adăugau și sporeau artele și științele la arabi în fiecare zi.

Iar Muhammed, după primirea *Curanului* de la Dumnezeu, în cer, și după coborîrea de acolo (despre care s-a arătat mai înainte), a venit la Medina pentru a-și începe propovăduirea chiar pe vremea cînd toți bărbații învățați arabi se adunau la acea obișnuită întrecere și exercițiu de fiecare an.

Deci, după obiceiul cunoscut tuturor, a atîrnat și Muhammed de stîlpul său pomenit primul *suret*[202] sau capitol al *Curanului*, noaptea, fără să știe cineva. Dimineața, dascălii de retorică și poetică (pentru că teologii erau nepăsători față de acel concurs, ferindu-se de orice judecată potrivnică părerii lor), citind ce cuprindea acel capitol, au rămas uimiți și neștiind ce fel de lucrare să fie aceea și ce fel de operă și cine e autorul unei elocințe și poetici atît de adînci, și-au pus toată șiretenia și puterea lor ca, de nu vor putea egala, măcar să imite stilul și *nazm*-ul[203] aceluia (figura este poetică, proprie *Curanului*). Dar după patruzeci de zile, nereu-

șind nimic, au fost nesocotiți de / ceilalți înțelepți ca unii care s-au trudit degeaba. Cum Muhammed nu-și semnase numele pe acea hîrtie, chiar fără numele lui l-au proclamat prin semnătura lor să fie mai mare peste toți ritorii și versificatorii și cel mai învățat și vrednic de o astfel de cinste. 43

După confirmare, a doua zi Muhammed a venit la adunare și a spus că hîrtia a atîrnat-o el, dar că autorul cuvîntului nu este el, ci Dumnezeu, Ziditorul tuturor. Auzind înțelepții acest lucru și înțelegînd că el este un om neînvățat, care nu știe să scrie, l-au respins ca pe un mincinos, înșelător și răpitor nerușinat de slavă străină și l-au izgonit din adunarea celor învățați. Suportînd cu răbdare această izgonire, Muhammed a păstrat cuvîntul lui Dumnezeu în tăcere, pînă la viitoarea adunare și atunci, în vederea tuturor, a atîrnat de stîlp al doilea capitol al *Curanului*, zicînd aceste cuvinte ale *Curanului*: „Nici oamenii, nici îngerii nu pot alcătui o astfel de scriere"*, ca să-i convingă prin aceasta că nici el, nici altcineva afară de Dumnezeu nu este autorul acestei compuneri. Și văzînd aceasta nu numai ritorii și poeții, ci dascălii tuturor științelor și artelor, în unanimitate, l-au declarat învingătorul și povățuitorul tuturor. Și se povestește că mulți dintre ei au crezut în el și au primit muhammedanismul de îndată, numai pentru frumusețea stilului *Curanului* și pentru știința adîncă pe care o observau în el. Care lucru așa pare să fie, după cele ce s-au spus, dar noi, după ce am controlat dreptatea lucrului, judecăm altfel despre stilul și învățătura *Curanului*.

Caracterele „Curanului"

Cartea *Curanului* se scrie la arabi, indieni și turci cu caractere zise *nesh*[204], pentru că, se spune, cu acele caractere a fost scris *Curanul* și se povestește că i-a fost dat din cer lui Muhammed. Și într-adevăr, acel fel de scriere este superior celorlalte și mai lesnicios de citit, pentru că semnele folosite în locul vocalelor sînt adău-

* *Coran*, XVII, 89: „...oameni și djinni [...] n-ar putea alcătui ceva care să-i semene".

gate la aceste caractere. Persanii însă, dimpotrivă, scriu exemplarele lor din *Curan* cu caractere numite *talik* [206], afirmînd că scris astfel a fost dat *Curanul* din cer, iar nu în *nesh*. Dar principalul motiv este acela că alcătuitorul *Curanului* şi urmaşul legiuit al lui Muhammed este socotit de ei Ali, iar cartea pe care numitul Ali le-a transmis-o, nu cu *nesh* ci cu caractere *talik* a fost scrisă, de unde se trage şi a doua pricină a schismei dintre arabi şi persani, despre care vom vedea mai pe larg în capitolul *Despre schisme şi eresul muhammedan* [206].

În care se arată cele cuprinse în învăţătura întregului „Coran"

Ce *cuprinde „Curanul"*

Scrie în *Curan* că Muhammed fiind orfan, sărac, rătăcit, slujind idolilor, nemuncind nici un fel de lege sau scriere afară de limba sa firească, adică araba, pe care o ştia bine, a primit de la Dumnezeu mila în dar (degeaba), iar nu după merit, a fost îmbogăţit, a primit lucruri mari, taine dumnezeieşti şi a fost slăvit*. El a fost rînduit dascăl al tuturor popoarelor, dar mai cu seamă al celui arab, care petrecea în idolatrie, ca ultim proroc sau apostol, dar trimis fără minuni învederate şi a propăşit mai mult cu arma decît cu minunile. Dumnezeu i-a descoperit lui credinţa lui Avraam, bărbatul preadrept, prin care era dator a mărturisi că adevărata cinstire şi închinare trebuie dată numai unuia Dumnezeu, Ziditor al tuturor, arătînd că Dumnezeu este unic, creatorul şi cîrmuitorul tuturor, dătătorul tuturor celor mai bune şi al celor rele (întrucît aşa sînt văzute de oameni), după zisa *Hair u şerr min Allah*, adică „Binele şi răul sînt de la Dumnezeu" [207], atotputernicul, avînd putere peste viaţă şi peste moarte, înţelept, imaterial, necuprins, fără de sfîrşit şi cuprinzînd toate, fără de păcat, milostiv, dăruind iertare tuturor credincioşilor care cred în el şi în proorocul lui şi i se închină lui drept. Muhammed însuşi avea multe femei şi acelaşi lucru l-a legiuit să-l facă ai săi. Dumnezeu îi va învia pe toţi cei morţi din veac cu aceeaşi uşurinţă cu care i-a zidit. Judecata lui Dumnezeu cea de pe urmă şi obştească va veni înfricoşată şi dreaptă, cînd Dumnezeu va răsplăti fiecăruia după faptele lui, dînd celor buni bucuriile şi mîngîierile raiului, iar celor răi pedepsele gheenei. Dar în timp ce bucuriile raiului sînt nesfîrşite, pedepsele gheenei se află numai în voia lui Dumnezeu, adică, poate că îi va chinui veşnic pe cei păcătoşi, sau poate că odată îi va ierta.

* Coran, XCIII, 6: „Nu te-a aflat el orfan şi ţi-a dat adăpost? Te-a aflat rătăcind şi te-a condus. Te-a aflat sărac şi te-a îmbogăţit".

Cartea *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, lege sfîntă şi mîntuitoare a sufletelor în fel şi chip. Învăţătura cărţii aceleia nu poate fi nici născocită, nici imitată de isteţimea omenească sau îngerească. În cartea aceea au crezut mulţi dintre oameni, diavoli şi *djini* (ce este *djin* vezi în capitolul *Despre îngeri*) [208] şi au fost mîntuiţi. Pe lîngă aceasta, credinţa *Curanului* e aşa de necesară, încît fără ea / nu pot exista cei ce doresc să scape de focul cel veşnic şi să capete viaţa veşnică. Pe aceasta au respectat-o şi cu ea au fost de acord toţi proorocii şi bărbaţii cei drepţi din vechime, de aceea cartea nu vuntrazice pe nici un proroc, ci mai cu seamă adevereşte şi confirmă legile şi aşezămintele lor, iar mai mult decît toate *Pentateucul* lui Moise, *Psaltirea* lui David şi *Evanghelia* dată lui Iisus Hristos, fiul Mariei, cărora le urmează şi le completează poruncile.

Mai arată pe lîngă acestea că Iisus Hristos este un foarte mare proroc al lui Dumnezeu, mai bun decît toţi oamenii, curat de orice viciu şi născut din Duhul lui Dumnezeu, cuvîntul şi sufletul lui Dumnezeu. El n-a fost răstignit, nici n-a murit, ci este luat de Dumnezeu la cer, iar la sfîrşitul lumii iarăşi va veni şi va muri şi va învia la învierea cea de obşte, şi altele. De asemenea hotărăşte (deşi se contrazice), că toţi oamenii care au crezut proorocilor ce au venit mai înainte şi poruncilor date lor de la Dumnezeu, pot fi mîntuiţi şi izbăviţi de focul iadului, fiecare prin religia sa. Pe urmă anunţă că

Dumnezeu a trimis tuturor popoarelor pe propovăduitorii şi apostolii lor proprii, pentru ca în ziua cea de pe urmă a judecăţii să nu se poată dezvinovăţi cum că n-ar fi auzit şi n-ar fi înţeles voia dumnezeiască şi legile rînduite de el. Şi înşiră foarte mulţi proroci în care se cuvenea oamenilor să creadă, dar mai cu seamă pe Adam, Noe, Avraam, Ismail, Isaac, Iacob, Moise, David, Solomon, Ilie, Ieremie, Isaia, Ioan, iar peste toţi pe preaalesul şi preafrumosul (afară de Muhammed) Iisus Hristos, ca pe cel creat de vîrsta lui Adam şi avînd chipul tuturor popoarelor (despre care vezi mai pe larg în capitolul *Despre Iisus Hristos*)[209].

Acesta este sumarul şi expunerea celor cuprinse în aproape tot *Curanul*, pe cît le cred cei ce-i urmează şi aşa cum se înţeleg ele după primirea credinţei[210]. Dar mai sînt şi altele, mai ales nenumărate necuviinţe, potrivnice şi în dezacord cu înţelepciunea lui Dumnezeu, cu mintea omenească sau cu rînduiala firească, pe care, dacă am fi vrut să le înşirăm în întregime, am fi depăşit puterea noastră de percepţie.

În care se arată, cu dovezi luate chiar de la ei, în afara mărturiilor creştine, că şi „Curanul" este compus de oameni, şi Muhammed e un proroc mincinos

Argumentele creştine sînt respinse

Întrucît sfînta *Evanghelie* a lui Hristos Domnul este mai adevărată decît orice adevăr şi cunoştinţă omenească, *Curanul* este neîndoielnic mincinos, iar autorul lui va fi considerat mincinos pentru că orice învăţătură potrivnică învăţăturii *Evangheliei* sau care nu e de acord cu adevărul acesteia, cum este învăţătura *Curanului*, este mincinoasă. Căci se spune că este o carte în care se arată împotrivirea oamenilor, adică a celor credincioşi, faţă de poruncile *Vechiului* şi *Noului Testament*, aşadar *Curanul* va fi mincinos.

Dar acest argument al nostru e puternic şi indiscutabil pentru un creştin, deci pentru unul care nu se îndoieşte de adevărul *Evangheliei*, în timp ce pentru un musulman (care spune că *Evanghelia* e stricată şi nu e aceea întru care l-a învăţat Dumnezeu pe Iisus Hristos în pîntecele mamei sale şi i-a trimis-o pe urmă scrisă din cer)[211] e socotit de nimic. Pentru că ceea ce noi creştinii recunoaştem despre adevărul *Evangheliei*, recunosc musulmanii despre adevărul *Curanului* şi astfel argumentele sînt echivalente, ceea ce, după regulile logice, se ştie că nu duce la nimic. La fel, istoricii creştini, sau din vechime sau mai noi, care au scris despre naşterea şi hrănirea, creşterea şi sărăcia, despre starea vieţii lui Muhammed, cauza şi falsitatea învăţăturii lui, deşi povestesc multe împotriva lui şi arată cu argumente puternice că este proroc mincinos şi că învăţătura lui e diavolească, însă judecînd mai atent lucrul şi ţinînd seama numai de credinţa istorică şi omenească (pentru că după credinţa cea dumnezeiască nici un credincios nu se va îndoi că Muhammed e proroc mincinos şi că învăţătura lui e mincinoasă), mărturiile istoricilor creştini se vor socoti de nimic în faţa celor muhammedani, şi mai ales în faţa tuturor celor ce nu primesc nici religia noastră, nici pe a lor: căci mărturiile protivnicilor şi a inamicilor le resping toţi juriştii şi adevărul acelora se ia drept minciună. Iarăşi, nu socotesc puternic argumentul celor ce spun că de aceea nu este *Curanul* cuvîntul / lui Dumnezeu pentru că niciodată Dumnezeu n-a grăit rimat, ci simplu, deoarece şi Moise vorbea în ritmuri (stihuri sau versuri) şi Platon, citindu-l, se pare că ar fi zis: „Multe spune iudeul, dar cu dovezi nimic nu adevereşte"[212]. Şi David cînta *Psaltirea* în versuri etc. 47

Nici argumentul acelora care declară *Curanul* mincinos pentru că e compus într-un stil şi o limbă arabă adîncă, în timp ce cuvîntul lui Dumnezeu este pretutindeni simplu, nu mi se pare întemeiat. Ce vom spune atunci noi despre pildele lui Hristos Domnul şi de teologia sfîntului Ioan Evanghelistul, pe care citindu-l

Porfirie, filosoful elin, a zis: „Sublim grăieşte barbarul" [212]; dar mai cu seamă despre *Epistolele* sfîntului Pavel, în care ne minunăm nu numai de adîncimea sentinţelor, ci şi de isteţimea logicii şi a *retoricii* şi de frumuseţea limbii eline etc. Acelaşi lucru spun şi despre cei care arată că este mincinos *Curanul* pentru că Muhammed în loc de minuni a scos sabia şi a legiuit răpirea, jefuirea şi uciderea celor ce nu vor să creadă, de care lucruri Dumnezeu se scîrbeşte. Dar lucruri asemănătoare se vor găsi şi la Moise, care a poruncit să ucidă pînă la unul tot poporul şi dobitoacele şi turmele celor ce trăiau în Pămîntul făgăduit. Şi cum israeliţii n-au făcut după porunca lui, Dumnezeu s-a mîniat pe ei şi pînă la urmă i-a dat vrăjmaşilor în ascuţişul armei şi altele. Tot aşa nu pot avea nici un efect cele ce se povestesc de ai noştri despre Serghie, monahul nestorian în faţa muhammedanului, pentru că nu sînt adeverite de nici o mărturie anume [213] etc.

Cercetînd, deci, acestea fără nici o părtinire, dacă vom vrea să arătăm că nu este cartea *Curanului* decît o tradiţie omenească, iar nu cuvîntul lui Dumnezeu, va trebui să arătăm *Curanul* drept fals şi pe Muhammed mincinos nu cu argumente creştine, nici cu mărturii luate din istorii şi tradiţii potivnice *Curanului*, ci chiar cu scrieri ale muhammedanilor, sau asemănătoare lor. Toată tăria argumentului pe baza căruia socotesc muhammedanii *Curanul* adevărat şi cuvînt al lui Dumnezeu constă mai ales în aceea că Muhammed fiind om simplu, neînvăţat, necunoscător al literelor, n-ar fi putut alcătui acestea altfel decît prin puterea lui Dumnezeu, de aceea ei deduc din acelaşi *Curan* că o asemenea scriere n-a putut să fie nici de la oameni, nici de la înger, nici de la diavol ei, conchid ei, numai prin puterea dumnezeiască. După înţelegerea lor, deşi argumentul este sofistic şi numai în aparenţă veridic, dacă vom accepta cele spuse mai înainte va trebui să admitem că ei conchid drept şi cu tărie. Dar pentru ca să nu se smintească cei ce vor citi acest nod pe care *Curanul* / îl consideră drept cel mai tare şi nedesfăcut, să ne apucăm cu ajutorul lui Dumnezeu să-l tăiem cu sabia noastră.

Argumentele lui Muhammed sînt respinse

Curanul, învăţătura lui Muhammed, a fost pusă la îndoială pe vremea cînd o propovăduia, iar el a fost arătat de oamenii ce nu i se alăturaseră drept un proroc mincinos, sau un poet molipsit de entuziasm (un fel de duh). Chiar *Curanul* în multe locuri mărturiseşte aceasta, dar mai ales în capitolul XXV, zicînd: „Spun necredincioşii: «Cu adevărat eşti mincinos, pentru că aşezi atît de diferit cuvintele tale»" *. Şi în capitolul despre proroci mărturiseşte că aşa l-au dojenit cei necredincioşi: „Visuri ai spus şi huliri de Dumnezeu ai adăugat şi poate că după obiceiul poeţilor (cărora, ca şi pictorilor, le este îngăduit să vorbească şi să zugrăvească orice lucru cunoscut tuturor) ai alcătuit acestea" **. Este deci evident că acestea i-au fost spuse spre ocară, ca unui mincinos şi mai ales ca unui poet, iar nu ca unui proroc. Dar ele nu ajung şi nu-l vor satisface pe cel care n-are nici o religie, ci caută adevărul cel atotperfect. Să vedem deci mai departe.

Învăţătorii lui Muhammed

În cartea *Muhammedie* (care este prima după *Curan*, la fel ca *Faptele şi epistolele apostolilor* după *Evanghelie*) sînt arătate de adversari şi numele celor care-l sfătuiau pe Muhammed să vorbească acestea. Se povesteşte că de Muhammed s-au alăturat Mapira, un iacobit, al doilea Salon Persanul, al treilea Abdullah din Persia şi al patrulea Salom judeul [214], iar unii i-au spus că ei l-ar învăţa. Atunci Muhammed a căzut la pămînt strîngîndu-şi mîinile şi picioarele şi complicii l-au acoperit cu hainele lor, iar cînd şi-a venit în fire, a spus: „Dumnezeu m-a trimis să vă pedepsesc pentru cuvîntul pe care l-aţi rostit, cum că aceia m-ar învăţa pe mine", şi le-a citit o sentinţă de la sfîrşitul capitolului *Elnail* (care se tîlcuieşte „Pomul de curmal") [215] unde se spune: „Ştim că vor zice că îl învăţau unii pentru că

* *Coran*, XXV, 4.
** *Coran*, XXI, 5.

vorbesc cu el în limba persană, iar aceasta este mai lesnicioasă decît cea arabă" *, apoi le-a zis lor (Muhammed): „Cum se poate să mă învețe aceia, cînd unul dintre dînșii e persan iar altul iudeu?" Iar ei au răspuns: „Se poate ca ei să-ți vorbească în limba lor și să ți se tîlcuiască, iar tu să le alcătuiești apoi, toate, în limba ta". La aceasta Muhammed n-a răspuns altceva decît acestea din *Curan*: „Spune celor ce ți se împotrivesc: ale tale fie ale tale, iar ale mele, ale mele" **. /

29 Din această istorie scrisă în cartea *Muhammedie*, se vede limpede că deși Muhammed era neinvățat, era însă iscusit în limbile persană și ebraică, altminteri nu l-ar fi batjocorit adversarii că le tîlcuia alor săi din limbile persană și ebraică cele pe care le învățase de la aceia. Deci, dacă Muhammed n-a fost învățat de Dumnezeu, după cum băsmuiește el însuși, atunci a fost de oameni, și nu dintre cei neiscusiți. Și astfel, ajungă-ne cele spuse pe scurt pentru arătarea falsității învățăturii lui și că ea este o născocire și o șiretenie omenească. Iar acum ne vom ocupa de frumusețea stilului și de adîncimea limbii arabe în care e alcătuit *Curanul*; adică, cercetînd același lucru și anume dacă învățătura lui este cuvîntul lui Dumnezeu, sau cuvînt omenesc, sau lucrare a unei minți foarte ascuțite, născocită cu ajutor diavolesc.

CAPITOLUL AL CINCILEA

Despre stilul „Curanului"

Altă istorie despre stilul „Curanului"

Era în zilele lui Muhammed un oarecare Ebubekir [217], bărbat preaînțelept între arabi și iscusit în limbile arabă și persană și pe lîngă acestea socotit în tot poporul arab drept omul cel mai înțelept și mai bogat. Dorind el să

* *Curan*, XVI, 103: „Știm să spun: «Un muritor îl învață». Dar cel la care se gîndesc ei vorbește o limbă străină, în timp ce aceasta este și arabă curată".

** *Curan*, X, 41: „Spune-le, cînd te vor ține drept mincinos: «Eu cu faptele mele, iar voi cu ale voastre»".

domnească în Damasc peste toți arabii și punîndu-și în gînd să obțină noua stăpînire de la rubedeniile sale, a socotit că nu poate altminteri face aceasta decît printr-o superstiție nouă, căci fiind poporul mai înclinat spre acest lucru și preocupat fiind de o noutate, va putea fi atras la opinia sa. Și așa, dîndu-i lui Muhammed de soție pe sora (alții zic pe fiica) sa, fiind aceasta și cu duhul sprinten și cu ținere de minte, deși nu știa carte, l-a învățat pe de rost niște versete alcătuite de el, care sînt în *Curan*, și i-a poruncit să le spună înaintea oamenilor, ca și cum ar fi fost învățat de Dumnezeu. Acesta, ascultînd pe socrul său, a vorbit ziua în chip hulitor amestecat și dezordonat, ceea ce îl învățase acela toată noaptea pe de rost, ca și cum ar fi venit asupra lui entuziasmul sau un duh al lui Dumnezeu. De aceea, cei necredincioși, sau cei ce aveau mai multă minte, îl batjocoreau (precum am zis mai sus) că visează, că hulește pe Dumnezeu și că poticnește. Însă erau și unii care, cunoscînd ignoranța lui, se mirau, uimiți de învățătura / nemaiauzită sau tainică a aceluia, ascunsă sub un stil frumos al limbii arabe; iar unii dintre ei socotind că face și învață mai presus de mintea și înțelegerea omenească, îl credeau cu adevărat că este proroc al lui Dumnezeu (după cum el însuși propovăduia despre sine) și socotind vorbele lui nu omenești ci cu totul dumnezeiești, e de crezut că s-au apropiat de superstiția lui.

Așadar, cînd poporul dorea să cunoască de la el ceva nou, e de înțeles de ce el comunica acea îndoială a poporului lui Ebubekir și apoi, învățat ca de obicei în taină de el, a doua zi sau a treia zi rezolva îndoiala oamenilor de parcă ar fi primit prin arhanghelul Gabriel înștiințare de la Dumnezeu și ar fi fost învățat de descoperirea lui Dumnezeu și de știința ce i s-a revărsat. Ceea ce spunem noi aici deducînd din aceeași carte zisă *Muhammedie* se poate foarte lesne dovedi, pentru că se povestește acolo că atunci cînd Muhammed primea de la Dumnezeu prin Gabriel o veste nouă (care în *Curan* se numește *hadisi jerif*) [218], sensul (sau înțelesul lucrului pe care-l cuprinde) și stihul acelei porunci se transcriau pe curat de cei mai învățați ai poporului. Dar cum datorită adîncimii stilului arab și sensului ascuns al în-

vățăturii nemaiauzite pînă atunci nu puteau nicicum înțelege textul auzit de la Muhammed, îl înaintau lui Ebubekir ca unui bărbat preaînțelept și cel mai iscusit în limbile arabe (căci multe și diferite sînt dialectele arabe, de unde și provine atîta greutate, ba chiar și imposibilitatea de a înțelege acea limbă), care le expunea sensul cuvintelor și al sentințelor, ca și cum ele ar fi arătat voia dumnezeiască descoperită în *Curan*. Prin acest mijloc el a cîștigat un asemenea har printre oameni, încît însuși Muhammed (deși Ali era căpetenia oștirii lui, și cu neamul mai renumit, și cu sabia mai slăvit) n-a ezitat să-l declare îndată succesor al autorității profetești.

Pe lîngă aceasta, o altă dovadă, nu cea mai slabă, despre stilul *Curanului* și autorul lui, se ia din istoria populară a lucrurilor arabe, care povestește că după moartea lui Muhammed, în al treilea an al domniei lui Ebubekir, capitolele întregului *Curan* și sentințele (care mai înainte erau împrăștiate pe la mulți, circulau imperfecte și fără nici o ordine și titlu) au fost adunate și rînduite într-o singură carte, de pe care același Ebubekir a scris patru exemplare la fel, și a trimis una la Mecca, alta în Siria, a treia la Cairo, iar pe cea de a patra a lăsat-o la sine în Medina[219]. Rezultă de aici nu fără greutate că Ebubekir la cele ce le născocise el însuși mai înainte și la cele ce fuseseră publicate de în-
51 vățătorii lui Muhammed mai sus menționați / a adaus foarte multe altele și că furînd din *Scripturile* noastre sfinte unele sentințe și graiuri dumnezeiești îndemna apoi cu puterea cuvîntului sau a sabiei poporul simplu [să creadă] că unele sînt cuvintele lui Dumnezeu, iar altele poruncile profetului mincinos Muhammed.

Acestei istorii îi vine în ajutor și alta, tot de acolo, care spune că atunci cînd Ebubekir a fost proclamat de popor domn și succesor al lui Muhammed, Ali nu s-a arătat mult timp înaintea lui. Pe urmă a venit și el, iar Ebubekir l-a întrebat unde a zăbovit atîta vreme și de ce nu s-a arătat îndată, împreună cu ceilalți oameni de seamă arabi, la proclamarea lui, cu atît mai mult cu cît el este cel mai mare printre bărbații poporului său și căpetenia întregii oștiri. Ali a răspuns că se ocupase

cu adunarea scrierilor lui Muhammed, lucru ce-i fusese poruncit de Muhammed pe patul morții. Iar cînd Ebubekir a răspuns că toate scrierile și poruncile *Curanului* le-a adunat el însuși și le-a rînduit demult într-o singură carte, Ali a disprețuit exemplarele acelea ale lui și a reținut culegerile sale și numai pe acelea le-a arătat poporului persan că sînt adevăratele și neprihănitele porunci ale lui Muhammed. De aci s-a iscat prima schismă dintre arabi și persani, despre care lucru vezi mai multe în capitolul *Despre schismaticii muhammedani*[220].

CAPITOLUL AL ȘASELEA

În care se arată că datorită greutății limbii arabe „Curanul" le pare lor a fi cuvîntul lui Dumnezeu

Greutatea limbii din „Curan"

Iar dacă muhammedanii spun că acest *Curan* este cuvîntul lui Dumnezeu pentru că nimeni dintre oameni sau îngeri nu poate imita greutatea limbii arabe ce este cuprinsă în el și nimeni nu poate să înțeleagă toate vorbele și sentințele lui, răspundem că aceasta nu e o minune și că toată dificultatea constă pur și simplu în adîncimea firească a limbii arabe și în nenumăratele și felu-
ritele denumiri și omonime ale unei noțiuni. Cea dintîi cauză a acestei greutăți e că popoare arabe sînt mai mult de șaptezeci, și că deși dialectul lor nu se prea deosebește, fiecare dintre ele are numeroase cuvinte 52
proprii și firești, așa că alt / neam nu le poate cunoaște. Așa, de pildă, limba slavonă este mama limbilor rusă, poloneză, căzăcească, sîrbă, bulgară, cehă și a altora. Iar dacă toate aceste limbi și vorbele proprii și firești lor ar fi fost adunate într-un singur corp și din toate aceste limbi ar fi alcătuită o carte în așa fel încît să oglindească toate aceste limbi amestecate la un loc, cu adevărat că nici slavul, nici rusul, nici polonezul, nici sîrbul,

nici ceilalți n-ar putea înțelege perfect toate vorbele și sentințele cărții aceleia. La fel, limba greacă e socotită ca o limbă foarte grea, foarte vastă și bogată, pentru că este adunată de la cinci neamuri grecești (națiuni) într-una singură: din atică, ionică, dorică, elină și cea comună. La aceasta se mai adaugă denumirile locale ale diferitelor țări și insule, care prin deosebirea lor fac dialectul grecesc atît de greu și bogat. Tot așa, dacă cineva ar aduna într-una toate limbile care-și au ca început limba germană și ar vrea ca aceea să fie comună tuturor popoarelor germanice, e puțin probabil ca o asemenea limbă comună să fie mai săracă și mai lesnicioasă decît limba din *Curan*.

Dar ca să aducem la o cunoaștere mai fermă a opiniei noastre pe cititorul scrupulos (curios, dornic să știe) și pentru ca afirmația aceasta să i se arate mai clară, vom tîlcui aici numai două și foarte frumoase cuvinte din *Curan*. De la acestea el va putea înțelege lesne și pricina altor greutăți și nu se va mai mira de adîncimea limbii arabe din *Curan*, ci va pricepe că Ebubekir, socotit drept mai înțelept pe vremea aceea în toate popoarele arabe și cel mai iscusit în toate limbile înrudite, a fost autorul cărții aceleia și că în ea nu este nimic altceva decît șiretenii firești (naturale) omenești, la fel ca la Homer, căpetenia poeților greceși, ale cărui cîntări au pînă acum peste o sută de tîlcuitori și ale cărui cugetări și frumuseți ale stilului se spune că nu le-a pătruns nimeni. Cauza este că Homer știa la perfecție limbile tuturor popoarelor grecești, precum Ebubekir pe cele ale arabilor. Numai că limba arabă este mai bogată decît cea grecească și mai îmbelșugată în diferite figuri de vorbire, pentru că șaptezeci de limbi diferite sînt cuprinse într-una singură.

Exemple

De pildă, două sînt cuvintele din *Curan* prin care se cuprinde și este împlinită toată legea și evlavia muhammedană. Cel dintîi este *farz*, al doilea, *sunnet*. *Farz*, în sensul cel mai cunoscut și mai folosit, înseamnă / „porunca lui Dumnezeu", adică acele scrieri despre care 93
Muhammed spune că le-a primit în cer, scrise de secre-

tarul lui Dumnezeu [221]. *Sunnet* înseamnă ceea ce i-a fost vestit lui ulterior, prin îngerul Gabriel, sau prin altfel de descoperire [222]. De unde se obișnuiește la muhammedani să se spună: *Farz deghil, sunnetur*, adică: „Nu este porunca lui Dumnezeu, ci a proorocului", așadar lege bisericească sau rituri rînduite de proroc. Dar observă cîte semnificații diferite și foarte înalte au aceleași vorbe, căci *farz* înseamnă „cea tăiată", „crestată", dar mai cu seamă „crestătură", „crăpătură", precum și „amnar", „care scoate foc" sau arăbește *zend* [223]; mai înseamnă „cele ispravite, legiuite, poruncite", care se cuvine să fie împlinite din datorie. Mai înseamnă și, referitor la Dumnezeu (nu la om), „a hotărî ceva", dar mai cu seamă prin lege, din datorie, și „a marca ceva cunoscut". Iarăși, de la pluralul *firuz*, „crestături pe coarnele arcului pe care se pune coarda". Tot așa, o „decizie ce este impusă altuia", dar mai ales cea poruncită de Dumnezeu, pentru că nu se poate altfel. Înseamnă încă „ceva din legea altuia", sau „ce depinde de datorie", precum și „canon", „dijmă" și altele asemenea. Iarăși înseamnă „scut" și „săgeată nu lungă", ca aceea pe care o întrebuințează jucătorii de zaruri. De asemenea cel mai frumos soi de smochini (dactili), mai ales cel care crește în părțile Arabiei celei bogate, numite Oman, dar mai frecvent (precum spuneam mai sus) „datoria" care se cuvine s-o împlinești neapărat, sub păcat de moarte, după porunca lui Dumnezeu sau după lege.

Sunnet, în mod propriu și uzual înseamnă „circumciziune". Dar mai înseamnă „aplicare", „regulă", și tot ce a spus și a făcut Muhammed. Iarăși înseamnă „natură", „neam bun", „cale", „rînduială" și „fel de viață". Înseamnă încă un soi de dactili (smochine) de Medina (căci *farz* înseamnă soiul de dactili din Oman). Mai înseamnă și „chip", „suprafață", „frunte", „față", „chinuire", „muncire", „pedeapsă", iar mai frecvent „lege" și „regulă proorocească", cum am zice, fără să comparăm, noi creștinii: „sfat evanghelic", iar nu poruncă obligatorie, și altele.

După mulțimea cuvintelor limba arabă poate fi numită infinită, căci nu vei găsi nici o noțiune care să

nu poarte cel puţin zece denumiri. Au, iarăşi (afară de grăirea figurată, de care limba aceea e foarte îm-
54 belşugată), peste cinci sute / şi aproape o mie de denumiri proprii. De unde varietatea şi multitudinea lexicoanelor limbii arabe, căci pînă acum n-au putut cuprinde într-o singură carte toate cuvintele comune şi proprii ale acelei limbi. De aceea, cînd au nevoie să caute vreun cuvînt, trebuie să vadă lexicoanele a zece sau mai mulţi autori, pînă cînd vor afla denumirea firească şi proprie a vorbei căutate. Pentru că, de exemplu, într-un lexicon se află zece sau douăzeci de denumiri ale aceluiaşi lucru şi tot atîtea în altul, dar nici acestea în primul, nici acelea într-al doilea, căci un autor adună unele iar altul altele în lucrarea sa, adică pe cele ştiute de el sau mai folosite de poporul său. Să vadă cercetătorul acestora lexiconul lui Meninski [224], intitulat *Tezaurul limbilor orientale*, ca şi suplimentul aceluiaşi lexicon *, în care cititorul va găsi cu adevărat comoara infinită a limbii arabe, deşi şi în acela multe cuvinte mai trebuie completate. Dar destul despre acestea. /

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae*. I—IV, Viennae Austriae, 1680—1687.

CARTEA A TREIA

[DESPRE „APOCALIPSUL" MUHAMMEDAN] CARE CUPRINDE HRISME [225] SAU PREVESTIRI REVELATORII ALE PSEUDOPROROCULUI MUHAMMED, DESPRE LUCRURILE CE SE VOR INTIMPLA INAINTE DE A PIERI LUMEA

PARTEA INTII

Generalităţi [226]

Circulă la muhammedani o cărţulie numită *Esrarii djefirii rumuz*, adică „Lucrurile ascunse, sau tainele apocaliptice sau revelatoare, spuse prin semnele *djefr* şi *rumuz*", care începe aşa: „Ştiut fie că Dumnezeu este cel puternic, cel ce este, cel ce a adus lumile acestea din nimic la fiinţă şi care şi-a arătat făpturilor puterea, pentru că pe toate le va aduce la sfîrşitul şi la pieirea lor" [227]. De aceea, Muhammed răspundea celor ce-l întrebau uneori despre sfîrşitul lumilor, că aceasta numai Dumnezeu o ştie. A mai spus că el şi sfîrşitul lumii au venit împreună, însă el a fost trimis ceva mai înainte de sfîrşitul lumii. Rostind aceasta, le-a arătat două degete, arătătorul şi mijlociul. Lucru pe care tîlcuitorii l-au înţeles astfel: degetul arătător înseamnă credinţa *Curanului*, pentru că aceştia au obiceiul să facă mărturisirea credinţei ridicînd degetul, iar degetul mijlociu, care este al doilea după cel arătător, arată că după legea *Curanului* sfîrşitul lumii e foarte aproape, de aceea a şi fost numit Muhammed cel mai de pe urmă proroc. Pe lîngă aceasta, a mai spus că înainte de sfîrşitul lumii trebuie să se întîmple zece minuni sau semne, la sfîrşitul cărora va veni şi sfîrşitul lumii.

După opinia generală, spune cărţulia, veacul lumii aceştia va fi de şaptezeci de mii de ani. Iar cînd se vor

împlini 62960 de ani, 7000 de ani va domina omul. După părerea astrologilor arabi, se spune că în cei patruzeci de ani rămaşi, lumea va rămîne nu numai fără oameni, ci şi pustie de orice făptură. Iar altă descoperire despre sfîrşitul lumii se bănuieşte că a fost făcută de Muhammed astfel :

Odată cînd Muhammed se ruga, a venit la el Gabriel, aducînd două mere din pomii raiului / şi i le-a dat fără să spună nimic. În aceeaşi vreme s-a întîmplat să vină la el nepoţii săi Hasan şi Husein [229] ca să-şi viziteze unchiul şi Muhammed a dat fiecăruia cîte un măr. Întorcîndu-se nepoţii acasă, au dat merele dascălului lor spunîndu-i că le-au primit în dar de la unchiul lor Muhammed. *Hodje*, adică învăţătorul [230], pricepînd taina lucrului, a mîncat un măr. Îndată ce l-a mîncat, pîntecele [231] i s-a umplut de cunoaşterea tainelor şi i-a crescut prin descoperirea lucrurilor viitoare. Şi astfel, ştiinţa aceea cînd a ajuns de la inimă la limbă, a început să spună celor ce-l ascultau istoria lucrurilor care aveau să vină. Cînd zvonul despre această minune a ajuns la urechile lui Muhammed, el s-a dus tiptil la *Ibni Akîb* (aşa se numea învăţătorul nepoţilor) [232], şi atingîndu-i pîntecele cu mîna, a ascuns din nou cunoaşterea pe care o luase prin mîncarea mărului, şi l-a oprit, ca să nu dea la iveală prea multe, zicînd : „Comorile cele prea ascunse ale lui Dumnezeu sînt multe, iar cheile lor sînt limbile poetice". Şus pomenitul Akîb primise deci multe din acele comori şi le răspîndise în popor.

Însă Dumnezeu astfel tocmind lucrul, a binevoit ca numai puţine să fie cunoscute şi înţelese de oameni, iar pe altele le-a şters din memoria ascultătorilor. Iar cele care de pe tablele memoriei au fost adunate în carte sînt cuprinse într-o mie şi şapte sute de rînduri (pe care Ali, unul din cei patru urmaşi ai lui Muhammed, le-a însemnat pe piele de cămilă), iar cartea aceea toată se împarte în 28 de capitole, şi fiecare capitol este însemnat cu numele a şaptezeci de împăraţi, pe care de le voi pune la număr, se adună numele a o mie nouă sute şaizeci de împăraţi, care trebuie să se nască şi să domnească toţi la vremea lor. Mai sînt în cartea aceea

alte şapte capitole care corespund celor şapte planete ce prevestesc pe cei şapte *ifani* dintre califi, fiii lui Otman [233]. Dintre ei, primul este Muavie şi ultimul Mervan, fiul lui Muhammed. Domnia lor va dura peste opt ani şi o mie de luni. Sînt încă alte douăsprezece capitole, după numărul celor douăsprezece luni, care trec prin zodiacurile anului, însemnînd domnia aceluiaşi număr de califi, fii de-ai lui Mehdi. Dintre ei primul va fi Abas, iar cel mai de pe urmă Muhammed [234]. De asemenea, se află la sfîrşit un capitol special în care sînt însemnate triburile zise *dukeli* [235], care în vechime stăpîneau tot globul pămîntesc. Iar cetăţile făcute de aceste neamuri şi dărîmate cu timpul sînt numărate tot acolo la 21611 care, / toate la vremea lor, vor fi restaurate şi vor fi cîrmuite de către stăpînitorii acelor timpuri. 57

În aceeaşi carte se înşiră cele zece minuni sau semne prezise de Muhammed care au să vină înainte de sfîrşitul lumii, adică : 1. Arătarea lui Mehdi ; 2. Invazia fiilor lui *Asfer* ; 3. Cucerirea Constantinopolului ; 4. Venirea lui *Tedjdjiadi*, adică a lui Antimuhammed ; 5. Pogorîrea lui Iisus Hristos ; 6. Năvălirea neamului zis *Adjiudj* şi *Madjiudj* ; 7. Răsărirea soarelui de la apus şi altele (despre care se arată amănunţit mai jos) [236]. Iar la sfîrşitul cărţii se arnică un blestem aceluia care, ştiind aceste taine, le va descoperi barbarilor şi celor neînvăţaţi (înţelegînd pe creştini şi pe ceilalţi care nu sînt muhammedani), cît timp Dumnezeu însuşi va voi să-şi arate tuturor purtarea de grijă şi tăria sa. Dar noi, neştiind acest blestem al lui Muhammed, nu vom omite să descoperim cititorului curios cîte ne-a îngăduit vremea să cunoaştem din tainele lui cele vrednice de rîs.

Cînd, zice * [237], va veni vremea cea mai dinainte hotărîtă, începutul acelui an va trece grabnic şi pe scurt. O, Iusuf, tu vesteşte şi rosteşte o urare de la litera *ain, aine* (adică : oglinzii lumii). Dar *sin* (literă *s*) are un nume mai tare. Există un împărat nou, călăreţ minunat ; calea lui e foarte largă şi el va stăpîni mulţi

* *Restul e rău.*

ani multe țări; pe unii dintre locuitori îi va lua sub protecția sa, iar pe alții îi va izgoni, și stăpînirea *dukililor* [237] va fi părăsită. În aceeași vreme țările *Rum*, adică ale Greciei, sau ale Europei, și cetățile lor și locuitorii vor pieri din pricina tiraniei și strîmtorării pe care le va face, pentru că pe cei învățați îi știutori îi va pierde, inimile sau sufletele celor săraci le va chinui. Iar tu, cărura și s-a dat înțelegere, ia aminte, căci se apropie [vremea] ca acela să fie prins cu lațul ca o pasăre.

Ferește-te însă și de litera *ri* (*r*), pentru că și aceasta nu stă, ci va trece. Iarăși păzește-te de ființele care umblă zi și noapte în jurul inimii (omenești), pentru că este prieten cu cel ce se împotmolește în acea însingurare. De aceea, peste tot pămîntul vor fi lupte, bătălii și măceluri. Cei învățați vor pleca, iar cei neînvățați vor rămîne. În acea vreme anul va fi fără nici o veselie și bucurie. Și mi s-a spus (zice autorul *Apocalipsului lui Muhammed*) * [238] că atunci boul va fi respectat, asinul plăcut, lupul prietenos, capra urîtă, bivolul va cînta din fluier, boul sălbatic va cînta din harfă, vulpea va ține măsura glasurilor, iepurele va cînta cu glas omenesc și dragostea se va întări. O, *Salih!* (nume propriu care înseamnă „Lume"), împreună cu *metalih* (cu „întocmirea lucrurilor"), împreună zireți lume: / „Fire și nume omenești are acesta, se vede limpede, dar este înzestrat cu un stomac încăpător". 58

În aceeași vreme făclia nu va arde, lumina se va ascunde, copiilor le va crește barba și cei de curînd născuți vor grăi. De asemenea, după vremurile acelea se vor arăta o mie de vești minunate și știri negrăite. Iar tu, cel ce ai cea mai mică parte de cunoștință, socotește lucrurile și ia dulceața înțelegerii de la sensul acestor litere, pentru că la vremea de mai înainte rînduită se va arăta neamul fiilor *Asfer* (prin care se înțelege poporul *Ilkalab*, adică cel slav) [239], înaintea căruia va merge, sau a cărui căpetenie va fi *Ildji Asker* [240] care, cînd se va arăta, vor fi pe Marea Grecilor trei bătălii mari, și alte două pe Marea Ionică. După venirea acestui

* *Hadeth*.

neam, litera *mim* (*m*) va fi strîmtorată de litera *hal* (*h*) care cu puterea lui *Hemze* (Samson) [241] și cu semnul lui (litera *hamze* cuprinde jumătatea semnului alfa = *a*) va înconjura țăria cetății și va fi aruncată din ea de un necredincios, pentru că acest neam este ca o corăbie plină de noutăți, care împrăștie raze, stea fatidică sau făcătoare de rele, și născocitor de mari tulburări (care se năpustește ca lupul asupra oilor). Dar tu, cînd vor propăși acești răi, nu slăbi cu duhul, nici nu deznădăjdui, pentru că Egiptul veghează și va atrage toate în orice țară îi va plăcea și va face ce voiește. Vei vedea atunci litera *elif* (*a*) mergînd înaintea literei *sin* (*s*), sau *sin* (*s*) mergînd înaintea lui *elif* (*a*). Acestea vor fi pricina pentru care cei închiși în temnițe se vor dezlega cu puterea unui prunc preafrumos, care în scurt timp va cuceri insulele arabe.

Și nu trebuie atunci să poarte rănchiună oamenilor cu ochi ageri, adică tătarilor, căci nu va face aceasta decît cel care, șezînd cu mîinile în sîn în casă, nu va veghea. Deci vino, tu, cel fericit dintre oameni, arată litera *sas* (*s*) împreună cu litera *elif* (*a*), în anii aceia cînd va veni din *Arak* (provincie în împărăția perșilor) [242] și va fi un prunc frumos la față, cu mîinile deschise (adică darnic), fața luminoasă, înalt la stat, cu chipul oacheș sau castaniu, al cărui nume este cunoscut de la jumătate, pentru că pe cei legați îi va dezlega, și-i va slobozi pe cei ferecați în cătușe. Șapte făclii sau veșnice va aprinde, va avea două începătorii, dar va face o singură greșeală.

Trecînd această vreme, dominația arabă va cădea și niște insule din Grecia se vor pustii, iar cealaltă Grecie se va odihni în pace și liniște. Multora li se va părea / că s-a apropiat sfîrșitul lumii, dar el nu va fi încă, 59
pentru că după două generații ale prunculuí aceluía se va naște un alt prunc care va domni la Roma. Amar va fi atunci stării sau Imperiului roman. În numele acelui prunc se vor scrie două litere *mim* (*m-m*), al căror sens este sau Muhammed sau Mahmud.

După două sute (poate de ani) va înceta stăpînirea unei nații foarte răspîndite și stăpînirea aceea va trece la o altă nație. Cei iscusiți în științe, care vor ieși din țara *Arak*, vor fi uciși, iar cei mai ticăloși și neînvățați

vor ocupa principate foarte mari. Şi a zis Dumnezeu că va răsări [atunci] o odraslă, adică un sultan preaînalt, al cărui nume va avea la mijloc *mim* (*m*), şi că va fi cuprins de o îndoită spaimă *kaf* (*k*), însă spaima nimic nu-i va folosi. Şi a spus proorocul că aceste nume sînt apropiate între ele, pentru că literele *djim* (*dj*) trebuie să se transforme în *sin* (*s*) şi prin aceea să se proslăvească. A mai spus că prin litera *kaf* (*k*) trebuie înţeles neapărat *Kaisar* (Caesar)[240]. Iar în zilele de pe urmă, un oarecare *Selim* (care sub litera *s* vrea să fie numit) va smulge insulele din apus de la litera *k*. Şi adunînd literele *djim* (*dj*), şi de la *djim* chemînd literele *elif* (*a*) şi *mim* (*m*), vor stîrni sîngeroase bătălii. Dar *mim* (*m*), cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu tovarăşul său *sin* (*s*) vor obţine stăpînirea peste apus şi răsărit, chiar pînă la venirea lui *Mehdie*[241]. Dar nu vor lipsi duşmăniile şi cumplitele împotriviri dintre ei, a căror cauză se spune că ar fi un *Ali*. Căci *sin* (*s*), primul în grad, lacom de stăpînire şi iubitor de slavă, se va sili să atragă la sine întregul glob al pămîntului; însă nu va aduce oamenilor altceva decît distrugere şi pustiire.

Iarăşi a zis că între cei şapte mai tari (cel mai înalt şi mai puternic dintre ei fiind un oarecare Muradin)[242] care va domni (se înţelege ani sau luni, dar nu se arată) se vor ridica bătălii şi vor fi căderi înfricoşate. Dar întrucît *sin* (*s*) se va apropia în chip nelegiuit să răpească stăpînirea, chiar în clipa cînd se va sui pe tron, stăpînirea *rum* (greacă sau romană)[243] va trece la neamul numit *sefdje*[244]. După acestea, venind ultimul *ain* (*a*), va omorî litera *mim* (*m*), pentru că a zis: „*Sin* (*s*) care l-a omorît pe *mim* (*m*) cu tăria şi puterea lui *ain* (*a*) e prins, aruncat în temniţă şi va fi ucis". Iarăşi a zis: „Cel ce-a fost închis / chiar în cetate, şi încă sub semnul lui *sin* (*s*), va ieşi şi-l va prinde pe ucigaşul *ain* (*a*). Iar ultimul *kaf* (*k*) îl va prinde şi pe acest *sin* (*s*), reluîndu-şi casa şi tronul".

60

În timpul acestor frămîntări, pe Marea Grecilor, la ţărmul Constantinopolului, va fi de trei ori bătălie şi în ascuţişul sabiei va fi cădere şi mare măcel. În aceste războaie poporul cetăţii va pieri tot, o parte de sabie iar alta mîncat de foame, aşa că printre cei vii nu va

rămîne nici un om în stare să îndeplinească vreun lucru. După aceasta, necredincioşii (creştinii) se vor aduna de pretutindeni şi vor năvăli în ţările musulmane şi biruitorii vor fi strîmtoraţi de supuşii lor. În vremea aceea, cine are minte sănătoasă să caute să fugă pe munţii cei mai înalţi şi să-şi caute acolo scăpare şi să nu gîndească sau să facă altceva decît rugăciuni către Dumnezeu.

A mai zis că în vremea aceea (după cum ştie Dumnezeu) va fi un potop de sînge care va acoperi faţa pămîntului, pentru că Dumnezeul cel unul şi tare a poruncit să fie aşa. Iarăşi a zis că între *elif* (*a*) şi *mim* (*m*) se va stîrni un groaznic război, în care lupta unul din *ghain* (*g*) va pierde litera *kraf* (*k* sulţire) şi-l va face mucenic al lui Dumnezeu. De asemenea, trecînd acestea se va arăta o semnîţe pe care de vreo cîteva sute de ani nimeni n-a văzut-o. Oamenii aceştia iubitori de pace vor învinge pe necredincioşii creştini şi le vor pustii ţările şi mai cu seamă provinciile francilor, şi chiar Romei îi vor pricinui foarte mare pagubă.

Dar *Ali* (unul din cei patru urmaşi ai lui Muhammed) zice: „După nouă sute [de ani] ţările răsăritene vor începe să decadă şi să se pustiiască, iar neamul *beni asfer* (al fiilor lui *Asfer*)[245] va începe să ridice semne de războaie. Din acest neam se va arăta un bărbat foarte renumit şi deosebit dascăl al bisericii şi cucernic, iar numele lui va fi asemănător cu numele proorocilor. El se va arăta în anul al nouălea, va excela în elocinţă prin care pe mulţi îi va întoarce către el. După ce va domni, va muri peste cîtva timp, în preajma unei cetăţi slăvite, pe malul unui rîu mare. În timpul domniei lui vor fi foarte mari neînţelegeri, băutură de vin, ceea ce înseamnă sînge, mîncare de ouă (ceea ce înseamnă molimă), iar ţările din răsărit vor fi chinuite de foame". Acelaşi Ali a zis: „După un ciclu lunar complet vor fi întîmplări, izgoniri şi strămutări".

Se spune că ciclul lunii de la facerea lui Adam se împlineşte în anul 7000; / anul se încheie prin rotaţia unei primăveri şi a unei ierni; iar cele douăsprezece zodiace alcătuiesc o primăvară şi o iarnă (adică trecînd soarele de la un *Nevruz* la altul; *Nevruz* înseamnă echinocţiul de primăvară)[246]. Luna pe care o vedem

61

revenind de douăsprezece ori în același punct descrie un an întreg, deși potrivit anului solar socoteala este alta. De aceea luna *Muharrem* (considerată drept prima lună) [250] uneori cade iarna, alteori primăvara. Căci după calculul anului solar, la treizeci de ani o dată revine luna împreună cu soarele în același zodiac. Embolic însă, anul solar se încheie în două sute zece ani [251].

PARTEA A DOUA

A „APOCALIPSULUI" MUHAMMEDAN

Despre minunățiile sau semnele care premerg sfîrșitului lumii

Ia aminte, tu, ca să înțelegi ce taine și minuni sau semne vor veni, premergătoare sfîrșitului, pieirii lumii [252]. Cartea aceasta plină de taine ne-a transmis că profetul a binevoit să ne descopere și să ne vestească mai dinainte că sfîrșitul lumii trebuie să se arate în fel și chip. Căci zice: „Sînt trimis de la Dumnezeu preasfîntul cu puțin înainte de sfîrșitul lumii și a pus mîngîierea mea sub umbra *harem* (adică a templului de la Mecca) [253], ca să vestesc că mai întîi trebuie să se arate neamul fiilor lui Asfer și preasfîntul *Mehdi*, căci aproape de sfîrșitul lumii acesteia va veni acest calif al lui Dumnezeu (adică prințul locțiitor) și cînd se va umple lumea de răutăți și fărădelegi va îndrepta, prin dreptatea pe care o va face, căderile fiilor omenești, iar pe săraci și pe oropsiți îi va îmbogăți cu toate bunătățile și va împlini fără de nici o îngăduință poruncile lui Dumnezeu (adică *Mehdi* cel sfînt va face toate acestea).

Profetul a arătat și semnele care vor premerge acestui Mehdi, anume că deși vor fi dușmănii și certuri, *mezcid*-ele (templele) [254] vor fi foarte multe, dar cei ce se roagă în ele foarte puțini la număr; în cumpărături și negustorii nu se va face deosebire între ce e drept și nedrept, îngăduit sau oprit, pentru că și așezările

lucrurilor și cei ce aplică aceste așezări vor citi prea bine cartea / legii (*Coranul*), dar nu vor ști să folosească dreptatea. Și chiar dacă unii vor ști, o vor face pentru agonisirea de bani și pentru cîștig, rău ce va veni peste ei ca o molimă. Femeile vor încăleca pe cai ca și căpeteniile, vor judeca și vor porunci oamenilor; băieții tandrii vor primi rang de senatori, își vor zidi case înalte și cu mare întreținere, ca să aibă vază în popor, iar cel ce iubește fapta bună va fi urît. Toți vor munci pentru lucrurile lumești și pieritoare. Pudoarea femeilor va dispare și vor încăleca una pe alta. Șeicii mincinoși și înșelători (autoritățile spirituale sau învățătorii) se vor înmulți. Principii, în loc de dreptate, vor face schingiuire și vor fi răutăcioși, perfizi și vicleni. *Ulema* (cei învățați și iscusiți în lege) [255] vor fi destrăbălați și răstălmăcitori ai legii. *Cadi*-ii (judecătorii) [256], mituiți de daruri, vor face simonie. Fățărnicia, desfrînarea, promiscuitatea și păcatul sodomiei (adică culcarea desfrînată cu parte bărbătească) vor fi făcute pe față și fără nici o rușine. Vinul vor începe să-l bea ca apa; răii și jefuitorii vor avea întîietatea, iar cei buni și blînzi vor fi striviți. Fecioarele vor căuta agoniseli prin desfrînarea trupului, zidindu-și palate preaînalte și-și vor închipui că se află sub un arc de triumf, ca însuși cezarii (împărații grecilor) [257]. Vor fi mulți clevetitori care, sub pretextul zelului, vor provoca certuri și dușmănii. Femeile vor începe a face cumpărături în piață și ca o cireadă de boi vor hoinări pe ulițe, îmbrăcîndu-se în haine bărbătești și părîndu-li-se că sînt bărbați; ele vor înghiți averile orfanilor, iar cei învățați cu cele îngăduite vor suferi strîmtorare de la cei ce s-au abătut de la cele oprite. Domnitorii vor numi pentru administrarea lucrurilor mari și grele pe cel mai prost și mai nevrednic. Pe apostați și turburători îi vor proclama drept bărbați pașnici și preabuni. Femeile vor bea vin, iar cei săraci vor fi flămînzi. Cei strîmtorați nu vor fi auziți. Cei mai mari vor fi hrăpăreți, răi și nedrepți, păstorii — lupi, domnitorii beți, iar vizirii lacomi. Știința *Coranului* și împlinirea lui vor rămîne ca o umbră. Filosofia își va închipui că se află sub coroană și sub veșminte. Vînzătorii vor avea mărfuri false și celor bogați le vor

cîntări drept, iar celor săraci — nedrept. La vînzare vor fi înşelăciuni şi prefăcătorii, iar milostenia cea poruncită de Dumnezeu nu vor vrea să o dea celor lipsiţi, şi pe alţii îi vor împiedica să facă aceasta. De împodobirea trupului vor avea foarte multă grijă. Teologii vor tălmăci cuvîntul lui Dumnezeu schimonosit, îndulcind numai cuvintele. Cunoaşterea cea adevărată va pieri şi vor da hotărîre nedreaptă pentru uciderea şi pierzania altuia. Vor născoci diferite secte, feluriţe / 63
eresuri şi chipuri numeroase de rînduieli şi reguli. Vor alcătui canoane şi rînduieli noi după deşteptăciunea şi voia lor şi, aplicîndu-le, îl vor face pe cel drept, nedrept şi pe cel nedrept, drept. Rudele şi încuscriţii îşi vor face rău unul altuia ca nişte potrivnici şi duşmani prea răi, cu nenorociri şi strîmtorări. Se vor ridica mulţi născocitori de lucruri noi şi răstălmăcitori de lege, unul după altul, şi se vor strădui fără întrerupere să se învingă unul pe altul şi să se depăşească în răutate. Cei învăţaţi vor fi îndepărtaţi de intrările la sultani şi opriţi să se apropie de ei. Şi a zis protocul: „Va fi după aceea o vreme cînd poporul meu va rămîne numai cu numele legii şi numai umbra sau semnul credinţei musulmane. Numele *Coranului* va fi doar amintit şi vor apare nişte urme ale ştiinţei, pentru că vor avea aurul drept leguitor şi lăcomia drept lege. Cu puţine nu se vor mulţumi, şi cu multe nu se vor sătura".

A mai prorocit apostolul lui Dumnezeu (adică Muhammed): „Peste nouă sute de ani ai erei mele (adică de cînd au început să se numere anii muhammedani), va fi îngăduită lepădarea de bunăvoie şi îndepărtarea (de învăţătura *Coranului*), pentru că oamenii din timpul acela vor socoti cele necurate şi oprite drept curate şi îngăduite, nu vor asculta cuvintele şi învăţăturile celor iscusiţi în ştiinţe, nici pe mărturisitorii învăţăturii celei adevărate, de aceea învăţaţii vor fi învinşi, iar ereticii învingători. Dar cînd se vor petrece toate acestea între oameni, mînia lui Dumnezeu nu se va depărta de la ei, va năvăli o molimă necurmată, va stăpîni lipsa de pîine şi scumpetea legumelor. Şi, într-un cuvînt, nimeni nu va putea fi netulburat şi liniştit în starea sa. Vor fi ploi năpraznice şi distrugătoare, care vor aduce boale

de nevindecat, foamete, secetă, furtuni. Înfricoşate şi necontenite cutremure de pămînt vor pricinui de multe ori oamenilor spaimă şi groază. Dar dacă, pedepsiţi fiind, nici după aceasta nu se vor pocăi, necredincioşii vor smulge stăpînirea din mîinile musulmane şi cu îngăduinţa lui Dumnezeu protivnicii vor fi pretutindeni şi întotdeauna învingători şi [musulmanii] nu vor reuşi în eforturile şi lucrurile lor. Pînă ce va năvăli neamul fiilor lui *Asfer* şi pînă ce se va arăta sfîntul *Mehdi*, ei vor fi în lupte şi necazuri. Dar cînd va veni *Mehdi*, credinţa musulmană se va însănătoşi din nou, urmînd pe rînd semnele sfîrşitului lumii. Iar ultimul dintre ele va fi cel prezis de însuşi prorocul, cînd a spus: „Să ştie poporul meu că mai înainte de a pieri lumea el va stăpîni tot globul pămîntesc, de la / apus pînă la răsărit, şi deşi va avea uneori pace cu necredincioşii, trebuie totuşi să pornească iarăşi la război spre pierzarea lor, pînă ce se va împlini ceea ce am prezis". 64

ARTICOLUL XVIII
AL PROROCIEI

Despre invazia beni asferilor[258]

Cauza invaziei fiilor lui Asfer va fi — zice — faptul că toate naţiile din întreaga lume vor dori în zilele de pe urmă să cucerească Roma. Încă de pe vremurile lui Noe, cuburitor din seminţia lui Sim, pînă la timpurile lui *Nuşrevan*[259], perşanii au avut monarhia mondială şi toţi oamenii se temeau de stăpînirea lor, îi respectau şi, venind la împăratul perşanilor, i se închinau în ceata de ceaun numită *Hedain*[260]. Pe urmă, cînd urmaşii stăpînirii lui Nuşrevan s-au sfîrşit, stăpînirea a trecut la *Horasan* (la parthieni)[261]. Căzînd şi aceasta după cîteva veacuri, monarhia au deţinut-o egiptenii, de la egipteni stăpînirea lumii a trecut la greci şi la romani, cărora li s-a închinat toată lumea şi i-a recunoscut drept stăpîni. Dar după aceea, datorită înmulţirii fărădelegilor şi destrăbălărilor şi păcatelor omeneşti de moarte, urmează ca stăpînirea monarhică a lumii să treacă neapărat la necredincioşii *beni asfer*. Dar mai ales pentru că,

după cum a binevoit prorocul să spună, începutul fiecărui capitol din *Curan* cuprinde un înțeles tainic și face cunoscută o prevestire ascunsă, înțeleasă numai de cei învățați, cărora Dumnezeu le-a dat o știință anume[282]; de aceea, în vremea ce va să vie, îngăduind și poruncind Dumnezeu ca toate cuvintele prorocului să se împlinească, necredincioșii vor strica pacea pe care o aveau mai înainte cu musulmanii și vor face cu toții alianță și învoială, adunîndu-se 960 000 de necredincioși (creștini) și vor năvăli cu mare avînt asupra musulmanilor.

Cauza pentru care a fost stricată pacea am văzut-o astfel în carte: Într-o zi foarte de dimineață, în cetatea
63 de sraun a *beni asferilor*, luînd diavolul chip de om / și stînd pe o piatră va ridica steagul și va striga poporului adunat acolo: „O, voi, neamuri creștine, de ce stați? A venit prilejul și norocul vostru să vă răzbunați pe musulmani". Iar cînd toți oamenii se vor aduna să audă glasul și vorbele lui, diavolul va dispare. Uimit de noutatea acelui lucru, poporul va rămîne pînă seara șoptind și turburîndu-se. La căderea nopții, toți se vor duce la ale lor. În noaptea aceea diavolul se va arăta iarăși șezînd între coarnele unui bou și va începe cu glas mare să repete cele zise mai înainte. Iar ei socotind că boul le-a prorocit, vor spune căpeteniilor lor că acest semn le-a fost dat de la Dumnezeu. De aceea, toate căpeteniile se vor îndemna unul pe altul prin solii reciproce să strice pacea și să înceapă războiul cu musulmanii. Și astfel, adunîndu-se toți necredincioșii și năvălind cumplit în țările musulmane, se vor face multe și sîngeroase lupte în țările din apus și vor ocupa toate țările și părțile apusene. Pe femeile, feciorii și fetele musulmane le vor duce în robie, dar popoarele egiptene, plătind răscumpărarea cu bogățiile lor, își vor elibera familiile din captivitate. Și Ierusalimul îl vor cuceri, și toate țările le vor subjuga. Întorcîndu-se apoi spre Europa, vor lua Constantinopolul prin asediu și vor goni oștirea musulmană pînă la Alep; lîngă Alep va fi o bătălie cumplită, dar și acolo fiind biruiți, musulmanii vor fugi la Șam (Damasc)[283] și vor pune semne pe cîmpiile dintre Alep și Damasc.

ALCORANI
TEXTUS UNIVERSUS
Ex correctioribus Arabum exemplaribus summa
fide, atque pulcherrimis characteribus
descriptus,
Eademque fide, ac pari diligentia ex Arabico idiomate
in Latinum translatus.
Appositis unicuique capiti notis, atque refutatione
His omnibus præmissus est
PRODROMUS
Totum priorem Tomum implens.
In quo contenta indicantur pagina sequenti.
AUCTORE
LUDOVICO MARRACCIO
E Congregatione Clericorum Regularium Matris Dei,
INNOCENTII XI.
Clarissimæ memoriæ olim Confessario.
PATAVII,
M. DC. XCVIII.
Ex Typographia Seminarii.
SUPERIORUM PERMISSU.

Din *Prodromul* Notelor / Ludovicus Marraccius. *Alcorani textus universus*. Padova, 1698. Pagina de titlu.

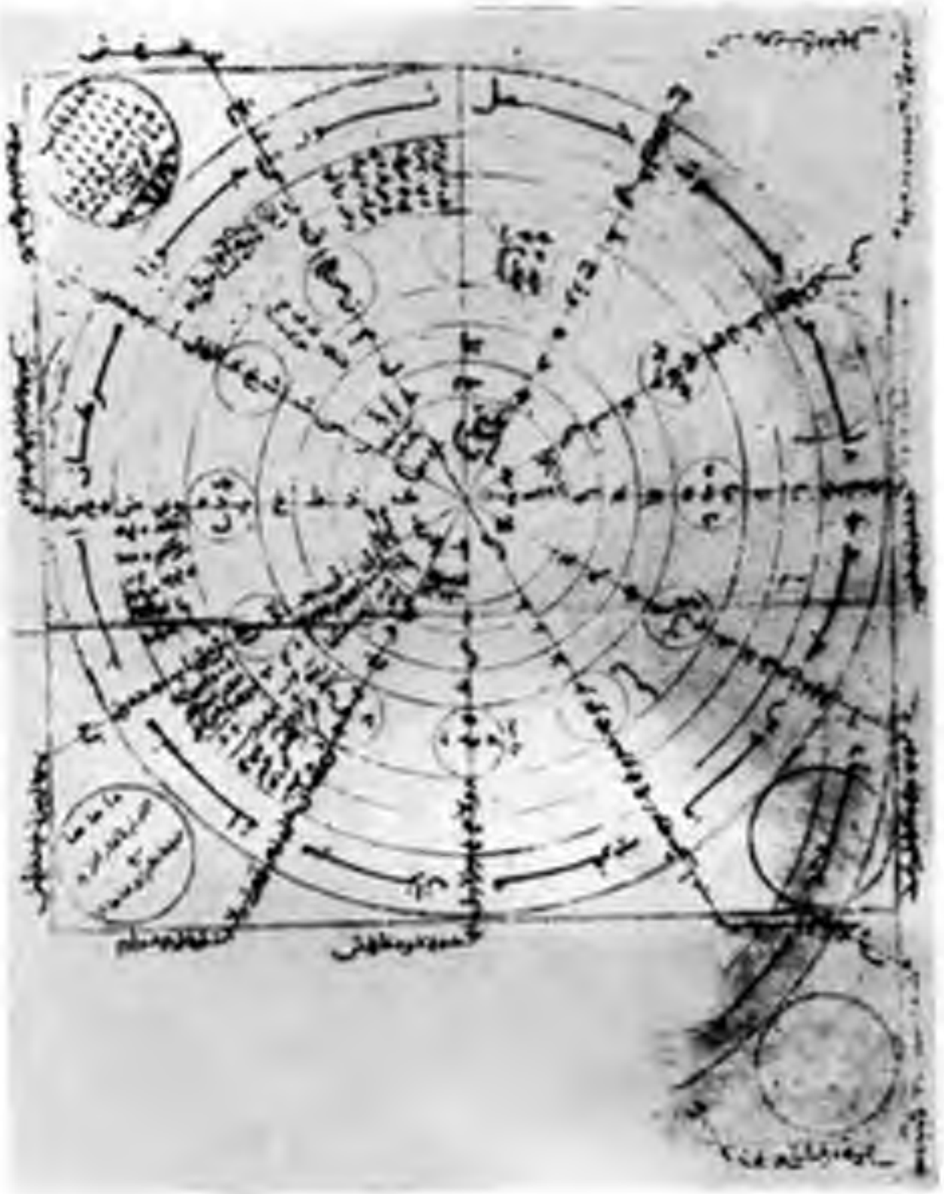

Din *zevzarele Sistemului:* tratat apocaliptic *(Za'irava)*, manuscris din Biblioteca Marelui Serai, din timpul lui Dimitrie Cantemir.

COMPLEMENTUM
THESAURI
LINGUARUM ORIENTALIUM,
SEU
ONOMASTICUM
LATINO-TURCICO-ARABICO-PERSICUM,
SIMUL IDEM
INDEX VERBORUM
LEXICI TURCICO-ARABICO-PERSICI,
Quod Latinâ, Germanicâ, aliarumque Linguarum adjectâ nomenclatione nuper in lucem editum.

ACCESSERUNT
Præcipuis Onomastici Latinis vocibus significationes Germanico-Italicæ, tum æquivocationibus evitandis, tum Indici, qui vocem Vocabularii Germanico-aut Italico-Turcici præfert, facilius inveniendo.

Auctore

FRANCISCO à MESGNIEN MENINSKI
SS. Sep. Equite Hierosolymitano, Sac. Cæs. Majest. Consiliario Aulico-bellico, ac Linguarum Orientalium Interprete primario.

VIENNÆ AUSTRIÆ, M. DC. LXXXVII.

Cum Gratia, & Privilegio S. Cæs. Majestatis.

Din *zevzarele Sistemului:* Francisco à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium*, Viennæ, 1680 — 1687. Foaia de titlu a vol. IV.

BIBLIOTHEQUE

ORIENTALE.

OU

DICTIONNAIRE UNIVERSEL

CONTENANT GENERALEMENT

Tout ce qui regarde la connoissance des Peuples de l'Orient.

VERITABLES ET FABULEUSES

Par Monsieur

Par la Compagnie des

AVEC PRIVILEGE DU ROI.

Din ierarul *Sidenmîni*: Barthélemy d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697. Foaia de titlu.

Gonind mereu *beni asferii* după dînşii, vor înconjura pe musulmani în cîmpiile acelea şi astfel, stîndu-le de amîndouă părţile, iată că din părţile Medinei vor veni 70 000 de musulmani în ajutorul alor lor, aşezîndu-şi tabăra lor aproape de aceea a *beni asferilor*. Cînd îi va vedea neamul *asferilor*, va trimite soli la principii şi căpeteniile lor, zicîndu-le: „O, voi, oameni din Medina! Noi n-avem nici o duşmănie cu voi, ci cu aceia care au răpit şi au robit nu de mult pe feciorii, fetele şi femeile noastre. Depărtaţi-vă deci şi vedeţi-vă de treburile voastre şi de starea stăpînirii voastre". Auzind oştirea musulmanilor din Medina acest lucru se vor împărţi în trei, şi o parte va zice: „De vreme ce aceştia n-au cu noi nici o vrajbă şi nu arată nici o pricină de război, să ne retragem mai bine". Şi astfel, depărtîndu-se vor pleca la ale lor (pe aceştia Dumnezeu îi va socoti împreună cu clevetitorii şi cu nebunii). Iar două părţi vor răspunde: „Deşi voi n-aveţi nici o duşmănie împotriva noastră, avem noi cu voi una / foarte mare, căci am venit să dăm ajutor şi uşurare musulmanilor noştri". Şi începînd între ei o luptă crîncenă, şi făcîndu-se bătălie cumplită, medinenii vor birui şi vor goni pe *beni asferi*. Îi vor urmări pînă la cetatea lui Constantin [264], vor strîmtora cetatea printr-o încercuire strînsă şi, făcînd un asalt straşnic cu strigătul „Allah! Allah!", vor intra în cetate. În timp ce musulmanii se vor îndeletnici cu legarea, robirea şi uciderea, diavolul, suindu-se pe un munte foarte înalt, va striga şi va zice: „Voi vă osteniţi cu dobîndirea cetăţii acesteia, iar casele şi copiii voştri le-a prăpădit *Tedjdjial* (Antimuhammed)" [265]. Auzind aceasta de la diavol, musulmanii vor părăsi lupta şi se vor întoarce acasă.

După alungarea acelora, moravurile omeneşti se vor face şi mai rele: se vor statornici viclenia prietenilor, înşelarea vecinilor, nu se vor săvîrşi nici un fel de rugăciuni şi milostenii. Toţi vor începe a se îngriji numai de lucruri lumeşti; în *mezcide* vor trăncăni vorbe de tîrg şi deşertăciune; bărbaţii vor fi supuşi femeilor lor, iar fiii nu vor asculta de părinţi. Neamul următor va huli pe cel dinaintea lui, îl va calomnia şi blestema. De aceea Dumnezeu va trimite peste ei zilnic mînia sa

prin cutremure de pămînt şi eclipse de soare şi de lună. Învăţătura *Curanului* şi lunăvestirea lui vor fi disprețuite. Între necredincioşi şi musulmani nu vor lipsi înfrîngerile şi bătăliile. De pretutindeni vor scoate capul răpitorii şi pustiitorii, dintre care cel mai rău va fi cel numit *Asbibet* [266]. Acesta, venind la Damasc, va pricinui mari şi nemaiauzite nenorociri, va spînzura pe un om cu numele *Ali* şi o femeie numită *Fatme*, de aceea însuşi Dumnezeu îl va omorî pe tiranul acela, iar din oamenii lui vor scăpa numai doi ai, fugind în ţara Moraan, vor vesti celorlalţi despre înfrîngerea lor. După aceasta se va scula un alt tiran suflînd cu furie, numit *Sefiali*, care se trage cu neamul din fecioriı celor robiţi [267]. Acesta se va arăta mai întîi din *Emen* (Arabia cea bogată) [268], va intra în Medina şi *Kealbe* (Mecca) [269], dar va pieri pe neaşteptate în mijlocul cetăţii. După aceasta va veni *Kahtani* şi *Djermini* [270], amîndoi năvălitori foarte răi şi nelegiuiţi, care vor aduce omenilor mare nenorocire şi rău de nesuferit. In ţările cele mai îndepărtate ale *beni asferilor*, aproape de *Hut* (China) [271], este un alt neam poreclit „pui de drac *kantur*" [272]. Din acest neam se spune că va porni un necredincios împotriva *Rum*-ului (Romei sau Europei) cu hoardele sale, precum au făcut şi *beni asfer* şi se va sili să cucerească acea parte a lumii / şi s-o atragă la sine. Cu un cuvînt, toată lumea se va umple de tulburare şi răzvrătire.

67

Iarăşi a zis proorocul: „In vremea aceea se vor arăta treizeci de oameni care, lăudîndu-se, se vor intitula proroci ai lui Dumnezeu şi pe mulţi dintre cei slabi cu duhul îi vor înşela, ca nişte premergători ai lui *Dedjdjial* [273]. Dar Dumnezeu repede îi va tulbura, pentru că musulmanii cei adevăraţi, cînd se vor simţi reduşi la o stare atît de smerită şi umilă şi pogorîţi în adîncul cel mai de pe urmă al relelor, vor striga către Dumnezeu şi vor cere cu inimă curată izbăvirea de atît de multe şi atît de grele rele. Iar Dumnezeu, milostivindu-se, va auzi rugăciunile lor şi va trimite în lume pe sfîntul *Mehdi* [274], care va împăca lumea cu dreptate şi o va reînnoi, pe săraci îi va îmbogăţi, pe cei căzuţi îi va ridica. Se crede că *Mehdi* va veni din ţara de la apus (sau cum se poate tîlcui altfel, din Africa), însă venind

din *Buhara* [275] o clipă se va vedea la Mecca. De el se vor apropia îndată 70 000 dintre fiii lui Isaac, care-l vor aclama ca pe împăratul lor. In aceeaşi vreme va ridica Dumnezeu trei sute treisprezece proroci de cei din vechime, care vor fi ceauşii lui *Mehdi*, adică executorii poruncilor lui. Acest *halife* [276] al lui Dumnezeu s-a născut (sau se va naşte) în zilele *seifikatidi* şi *burbanisatudi* [277]. Dar pentru că se va naşte în luna cînd steaua norocului bun se va afla în cel mai fericit zodiac, va fi *halife* al lui Dumnezeu, sau locţiitorul lui Dumnezeu pe pămînt. El va învinge pe *beni asferi* şi-i va tăia cu sabia, va lua de la ei Constantinopolul şi-l va cuceri cu mînă puternică. După această victorie, *Mehdi* se va aşeza în pustiu (al Arabiei) şi în ţara *Aden* (din Arabia cea bogată) [278], transformînd-o în cîmp. Va veni pe urmă şi va zidi în pustiul *Kinif* (al bufniţei) [279] o mare *djeami* [280]. Ebusuud [281] a transmis după acelaşi proroc (Muhammed) că *Mehdi* are să vină din fiii Fatmei, fiica lui Muhammed. „Deci vă poruncesc (zice Muhammed), celor cărora vi se va întîmpla să trăiţi în lume în vremea aceea, ca atunci cînd veţi auzi de numele şi slava lui *Mehdi*, să vă apropiaţi de el şi să-i arătaţi slujbă de ascultare". Şi chiar dacă unii dintre învăţaţi vor încerca să tulbure şi să ia în rîs lucrurile sau faptele lui, pe urmă judecînd şi cunoscînd lucrul mai bine, şi aceia îl vor cinsti şi se vor supune poruncilor lui. Apoi se va război şapte sau nouă ani necontenit, iar după acei ani se va duce în *Cin* (China) [282], unde-şi va lua femeie, din care i se va naşte un fiu, care va fi pecetea şi cel de pe urmă dintre fiii lui David proorocul. /

AL DOILEA ARTICOL
AL PROOROCIEI

65

Despre năvălirea lui Dedjdjial

Unii spun că venirea lui *Dedjdjial* va fi pe timpul lui *Mehdi*, dar cea mai sigură ştire e aceea pe care Muhammed proorocul a binevoit s-o descopere urmaşilor săi. *Dedjdjial* (zice tîlcuitorul) [283] s-a născut în zilele lui

Muhammed, apostolul lui Dumnezeu. Naşterea lui a fost aşa: Intrînd odată Muhammed cu Omer, unul din cei patru urmaşi ai lui, într-un sat, i-a zis lui Omer: „Ştii tu că în acest sat este un bărbat cu numele Katan şi o femeie cu numele Kătăne? Din ei va ieşi blestematul *Dedjdjial*". Şi zicînd aceste şi-au căutat de drum. După un timp, i s-a întîmplat lui Omer să vină în acelaşi sat. Intrînd în el, a văzut pe locuitori adunaţi, spunîndu-şi ceva şi întrebîndu-se între ei. Cînd a întrebat Omer pe un săţean care e pricina tulburării lor, acela i-a răspuns că în ziua aceea se născuse un copil, care îndată după naşterea sa a vorbit cu glas tare şi răspicat. Auzind Omer aceasta, s-a dus în grabă la Muhammed şi i-a spus toate cîte a auzit despre copilul născut. Iar Muhammed, luînd cu sine pe Omer şi pe alţii de-ai lui, s-a dus în satul acela şi le-a zis alor săi: „Hai să gîndim la un lucru şi să vedem dacă va putea să cunoască ce gîndim noi". Şi s-au gîndit la un capitol din *Coran*, intitulat *Duhan* („Fumul")*. Venind aşadar Muhammed la *Dedjdjial* acela, îndată ce l-a văzut pe Muhammed, a zis cu glas tare: „Ce-ai venit să vezi, o, Muhammed şi de ce v-aţi gîndit la capitolul *Duhan* din *Coran*?" La acestea a mai adăugat cuvinte batjocuritoare, atacînd cinstea lui Muhammed, pe care auzindu-le Omer s-a mîniat şi, scoţînd sabia, l-a lovit pe *Dedjdjial*. Dar n-a reuşit nimic, ba mai mult, sărind sabia de la capul aceluia l-a rănit pe Omer la faţă şi i-a atins două degete de la mînă. Stăpînul proroc, văzînd că poporul se tulbură şi plănuieşte să-i atace, s-a retras, însă pe cînd fugea, a fost înconjurat din porunca lui *Dedjdjial* de un munte de piatră, ca o cetate de ziduri.

La aceste fapte prietenii lui Muhammed au fost cuprinşi de frică dar el, cu rugăciunile sale, le-a luat /
69 toată grija. Căci atunci cînd a strigat (Muhammed) către Dumnezeu şi a cerut ajutor, îndată a trimis Dumnezeu un înger, s-a coborît din cer în chip de vultur mare, l-a răpit pe *Dedjdjial* şi l-a dus prin aer. *Dedjdjial* însă a strigat către Muhammed recunoscîndu-se *îngar*, adică prinosul lui [384]. Dar ameninţîndu-l Muhammed cu mîna,

* *Coran*, XLIV.

îngerul l-a dus într-o insulă foarte depărtată, ca să fie păzit pînă la vremea mai înainte hotărîtă a venirii lui.

Dedjdjial se va arăta mai întîi în ţările Horasanului, iar de acolo, încălecînd pe asinul său, va veni la Isfahan (vechea vetare de veacuri a domnitorilor din Persia) unde, alăturîndu-i-se 70 000 de iudei, îi vor urma lui. *Dedjdjial* acela va fi chior de un ochi. Toată oştirea lui va fi alcătuită din trei neamuri de oameni: o parte va fi cea adunată din iudei, a doua din femei, a treia din turcmeni. Cei mai mulţi dintre ei îi vor urma din pricina foametei iar el, arătîndu-le lor grădini pline de pomi roditori, le va spune: „Iată-vă raiul, luaţi după plăcul vostru, mîncaţi şi vă săturaţi". Dar acesta nu va fi cu adevărat raiul, ci iadul şi locul întunericului din grădina lui. Iar cei care nu vor vrea să-i urmeze, acelora le va arăta un alt loc, pe care-l va numi iad, dar locul acela nu va fi de fapt iadul, ci raiul. Toate aceste uimitoare minunăţii le va face cu şiretenia sa vrăjitorească şi nu va fi în ele nici un adevăr. Oştirea lui îşi va împlini numărul de 200 000 şi îi vor urma lui 15 000 de femei, iar pe cei ce-i vor urma lui îi va învăţa să creadă că nu este un alt Dumnezeu mai mare decît el.

Muntele din apropierea cetăţii Basra [385] îi va urma lui, prefăcîndu-se într-o pîine proaspăt coaptă, şi-i vor merge înainte nenumărate instrumente muzicale, guşle, cobze şi altele, precum şi tineri frumoşi la faţă, care cu dulce şi armonios glas îi vor cînta cîntări şi stihuri poetice, foarte iscusit alcătuite, pe care auzindu-le, de ar fi cineva cît de înfrînat, nu va putea face altfel decît ca, apropiindu-se de el, să se mărturisească supusul lui. Căci aprinzîndu-se oamenii de arterele diavoleşti deschise, de poftă şi de senzualitate, întunecîndu-se mintea lor şi lipsindu-se de simţuri, se vor lăsa influenţaţi de el ca şi cum nimic în ei n-ar simţi sau n-ar înţelege. Numai cel păzit şi ocrotit de harul anume al lui Dumnezeu nu-i va urma aceluia. Tot aşa, toate le va umple de răutatea şi nelegiuirea sa; toate comorile ascunse în adîncul / pămîntului i se vor deschide; celor ce-i vor 70
urma le va da bogăţii. Pe lîngă acestea va zice sfetnicilor săi: „Dacă vreţi, voi învia din morţi şi vii voi face pe toţi părinţii şi strămoşii voştri". Zicînd acestea,

va ieşi într-un cîmp prealarg şi preaînnins, unde diavolii luînd din porunca lui chipurile părinţilor lor şi ieşind ca din pămînt, se vor arăta înaintea lor şi vor zice: „Urmaţi acestuia, fiilor". Pentru aceasta nu va rămîne învăţat sau neînvăţat, care să nu i se închine lui.

Însă cînd va veni la Medina, îngerii lui Dumnezeu îl vor opri să intre în cetate şi-i vor spune lui Muhammed: „O, apostole al lui Dumnezeu, acest rău şi nelegiuit cîte zile va mai petrece printre cei vii?" Şi Muhammed le va răspunde lor: „Patruzeci". După aceea prima zi va fi egală cu un an, a doua cu o lună, a treia cu o săptămînă, iar zilele cele rămase vor fi asemenea celorlalte zile. Îngerii vor întreba iarăşi: „Însă în acele zile mari şi lungi, cum vor trebui să-şi facă rugăciunile cele obişnuite?" A binevoit să arate că *ulema* din vremea aceea (teologii, învăţaţii) vor da o sentinţă *fetva* [286], pentru că a poruncit ca, dacă cineva de bunăvoie sau silit va urma lui *Dedjdjial*, să fie arătat de cei iscuşiţi în lege drept un necredincios şi un apostat. Măgarul lui va fi aşa de mare încît în umbra lui o mie de oameni vor putea să se răcorească şi să se ascundă de arşiţa soarelui. Dar cînd va încăleca pe măgar şi va întinde mîna, va ajunge pînă la cer.

În acea vreme (zice Muhammed), musulmanii care vor locui în Medina şi în Ierusalim vor petrece neprimejduiţi şi nevătămaţi de înşelarea şi perfidia lui. De aceea îngerii îl vor întreba din nou, zicînd: „Dar cei ce se vor afla atunci în alte cetăţi şi ţări, cum vor putea să se păstreze mîntuiţi şi neînşelaţi?" El va răspunde: „În biserici şi în casele lor, chemînd într-ajutor numele lui Dumnezeu şi făcînd necontenit rugăciuni". Iar cînd va veni *Dedjdjial* în Babilon, atunci sfîntul *Hizr* (Enoh) [287] se va arăta şi, batjocorindu-l, îi va spune: „*Dedjdjial*, eşti un mincinos" şi, după ce va rosti aceasta, se vor arăta 200 000 de oşteni ai lui *Mehdie*, care vor face război cu *Dedjdjial*. Cum, la început, vor cădea din partea lor 30 000, *Dedjdjial* se va mîndri şi mai mult. Dar întorcîndu-se *Dedjdjial* la Remle (Rama în Palestina) [288] se va bate acolo a doua oară cu oştirea lui *Mehdie* şi va fi cădere mare din amîndouă părţile.

Despre pogorîrea lui Iisus Hristos

Adevăratul vestitor (se înţelege Muhammedul lor) [289] a dat de ştire că în cele mai de pe urmă zile ale veacului acestuia se va coborî din cer *Isa Mesih* (Iisus Hristos) [290] şi, zice, îl vor vedea pe el toţi cum, punînd mîinile pe doi îngeri, ca o strălucire dumnezeiască revărsată peste toată lumea, va umple toate de strălucirea luminii sale şi astfel, cu mare triumf şi slavă, se va arăta oamenilor mai întîi deasupra Damascului. Văzîndu-l oştirea lui *Mehdie* se va bucura şi va striga: „Pacea şi binecuvîntarea lui Dumnezeu fie peste tine" şi, urmîndu-i lui, vor intra împreună în Damasc. Iar Iisus, avînd pe cap un acoperămînt verde şi fiind îmbrăcat în haine albe, încins cu sabie şi armură, ţinînd o suliţă în mîini, stînd deasupra marelui templu *Akminar* (numit „Turnul alb") [291], va striga cu mare glas: „O, oameni ai lui Muhammed, mîntuirea şi binecuvîntarea lui Dumnezeu fie peste voi!" Zăbovind Iisus acolo (în Damasc), locuitorii întregii lumi se vor aduna la el şi îl vor întîmpina cu aclamaţii. Şi însuşi *Mehdie* va veni acolo la Iisus şi, intrînd în templu, va face împreună cu *Mehdie* şi poporul muhammedan *namaz* (rugăciunile) obişnuite în ceasul al nouălea. Plecînd din Damasc, va veni cu oştirea la Ierusalim unde, aflîndu-l pe *Dedjdjial* la porţile cetăţii numite *Lot* [292], îl va străpunge cu suliţa şi va arunca sufletul lui cel preaspurcat în iad. Sîngele lui, curgînd ca un izvor, va ajunge pînă la mare. După ce va fi ucis de Iisus, oştirea lui *Mehdie* va tăia toate hoardele lui, iar dacă scăpînd careva se vor ascunde în munţi şi văi, chiar locurile acelea vor striga cu glas omenesc şi vor zice: „Iată, se ascund la noi adepţii răi ai lui *Dedjdjial*; veniţi, luaţi-i şi-i omoriţi". Cînd toţi aceştia vor fi omoriţi, Iisus va avea monarhia întregii lumi timp de peste patruzeci de ani şi va judeca întru dreptate şi adevăr pe toţi şi va îndreptăţi pe cei strîmtoraţi. Atunci, celor necredincioşi care socoteau că Iisus este Domnul lor, li se va porunci să mărturisească

credința muhammedană. Cei ce se vor supune vor fi mîntuiți, iar cei ce vor respinge credința muhammedană,
72 toți / vor fi uciși. Cînd va domni Iisus Hristos, *Mehdi* va înceta să trăiască. Cînd el va fi mort, Dumnezeu va porunci lui Iisus Hristos ca, luînd cu sine oștirea muhammedană, să-și așeze tabăra în muntele Sinai, unde se va arăta spurcata adunare *Eedjiudj* și *Meedjiudj* [295].

ARTICOLUL AL PATRULEA

Despre Eedjiudj și Meedjiudj

Mai sus pomeniții *Eedjiudj și Meedjiudj* sînt doi frați care se trag cu națiile lor din fiii lui Noe. Oamenii ~~nației aceleia~~ sînt pitici, de statură foarte mică, cu ochi foarte mici și cu urechi mari atîrnînd în jos. Aceștia, lingînd zidul cel zidit de Alexandru cel Mare (despre care se vorbește undeva) * [294] și spărgîndu-l cu limbile, vor năvăli pe tot globul locuit al pămîntului și astfel, lingînd și mîncîndu-i pe oameni ca lăcusta, vor devora și vor pustii și toate celelalte vietăți. Aceia dintre ei care vor veni mai întîi vor bea toate apele cele dulci, cei ce vor veni după ei — pe toate cele amare (adică mările), iar cei mai de pe urmă vor linge și bălțile și așa, înverșunîndu-se, înghițindu-le pe toate, vor umple fața pămîntului în așa măsură încît nici păsările nu vor găsi un copac pe care să se odihnească. Silite de nevoie, se vor așeza pe capetele lor și, prinzîndu-se de ei, foarte multe vor pieri. Pe muntele Sinai (unde am spus că și-a făcut tabăra Iisus cu oștirea sa, după porunca lui Dumnezeu) va fi atîta lipsă de pîine și de hrană, încît capul unui berbec se va vinde la mezat cu o mie de galbeni și i se va da celui ce va plăti mai mult.

Dar musulmanii se vor sătura numai cu rostirea numelui lui Dumnezeu, căci așa îi va învăța să facă Iisus Hristos, și-i va mîngîia să îndure cu răbdare pînă ce va grăbi Dumnezeu pierzarea acelora și pînă ce, prin pierzarea trimisă asupra lor, vor pieri cu toții. Iar ei,

* *Coran*, XVIII, 92 sq.

cei cu totul nelegiuiți, vor săgeta spre cer și, auzind că pe muntele Sinai sînt adunate popoare, cu mare repezeală se vor duce în acea țară. Iar cînd vor veni ei, Iisus Hristos se va ruga lui Dumnezeu să binevoiască a izbăvi poporul musulman de acești apostați și oameni răi. / După săvîrșirea rugăciunilor, va ridica Domnul 73
(sau va crea) un fel de oameni ale căror trupuri vor fi numai carne, fără oase, care dintr-o singură repezire și lovitură vor ucide toată adunătura cea spurcată a acelor *eedjiudji* și *meedjiudji*. După aceea va trimite Dumnezeu niște păsări cu gîturile lungi ca cele de cămilă. Aceste păsări, răpind cadavrele celor uciși, le vor arunca în mare. Trecînd și aceste rele, lumea și locuitorii ei vor căpăta liniște și toate vor deveni netulburate și pașnice, ca în rai. Va fi îndestulare și belșug în toate, poporul se va îndeletnici numai cu rugi și rugăciuni. În vremea aceea va ridica Dumnezeu pe *Ashabi iheeb* (cei șapte adormiți) * [296] care, venind, vor urma lui Hristos și îl vor însoți oriunde va merge el. Iar Iisus se va muta la Medina, unde-și va lua de femeie pe o matrioană arabă (cumplită vorbă!); de la ea i se vor naște mai mulți copii. Iar după patruzeci de ani, precum am zis, nu va trăi veșnic ci, murind, va trece la Dumnezeu. Spun unii că va fi îngropat lîngă mormîntul lui Omer, care a fost unul din cei patru urmași ai lui Muhammed.

ARTICOLUL AL CINCILEA

Despre venirea lui Dabetularz

Cel ce a destăinuit descoperirile zice că după moartea lui Hristos va veni un monstru omenesc numit *Dabetularz* ** [296]. El va avea chip de vietuitoare cu patru picioare: picioarele și urechile îi vor fi ca cele ale elefantului, va avea coarne ca un înorog, părul și pielea pestriță, ca tigrul, iar coada ca șile de Karaman, mare și rotundă. Într-un cuvînt, nu va fi culoare nevăzută pe

* *Coran*, XVIII, 8 sq.
** *Ibidem*, XXVII, 84.

pielea lui. Aproape de Mecca este un munte şi pe vîrful lui va ieşi el din pămînt (ca iarba) şi va creşte peste trei zile la o asemenea înălţime, încît cu capul va ajunge pînă la cer; iar pămîntul, la naşterea lui, va geme ca o femeie care naşte. Cu o mînă va ţine toiagul lui Moise, cu cealaltă va purta pecetea lui Solomon, cu care va pecetlui pe frunte pe musulmani, drept credincioşi, iar pe cei nemusulmani, drept necredincioşi. Va vorbi în / limba arabă şi va rosti necontenit aceste cuvinte: *Elleftet ullah ala ezzalimin* [297], adică „Lovitura lui Dumnezeu peste cei cumpliţi şi nedrepţi". Acestuia îi va urma stîrpiciunea, nici o vieţuitoare nu va putea naşte şi chiar cei ce se vor naşte vor avea picioarele lipite de cap şi încovoiate.

74

ARTICOLUL AL ŞASELEA

Despre soarele care va răsări de la apus

Fie cînd domnea Iisus Hristos, fie după moartea lui (această opin. e socotită drept cea mai răspîndită), într-una din nopţi sunîndu-se soarele în *Arş* (adică în cerul superior şi la tronul lui Dumnezeu) [298], şi căzînd la picioarele cerului celui mai de sus, se va închina lui Dumnezeu şi va cere să i se îngăduie să se odihnească oricît de puţin timp, după multe osteneli, de mişcarea lui nevoinţită. Cerîndu-i deci îngăduinţa odihnei, nu va mai răsări trei zile şi trei nopţi. În acea vreme, cei ce s-au obişnuit să facă rugăciunile de noapte şi să le continue pînă în zori, vor petrece atît de mult şi neadormit în rugăciuni, încît obosind, nu vor mai putea priveghea şi, ieşind din case, se vor uita la stele şi vor vedea că ele apar la locurile lor. Din care pricină vor spune: „Cît de puţin am dormit în această noapte". Zicînd aceasta se vor întoarce iarăşi la săvîrşirea rugăciunilor. Şi astfel, această ieşire pentru a vedea stelele şi această întoarcere la săvîrşirea rugăciunilor o vor face de trei ori. Iar cînd cei înţeleptţi vor cunoaşte lungimea

nopţii, vor deştepta şi pe cei neînţelegători şi, intrînd în temple, vor începe a chema mila şi îndurarea lui Dumnezeu. Apoi, cînd se vor împlini trei nopţi (sau vremea de trei zile şi trei nopţi), toţi oamenii îşi vor întoarce feţele către apus, unde vor vedea revărsarea zorilor şi soarele strălucind. Cînd vor vedea aceasta, o groază negrăită îi va cuprinde pe oameni. Şi în timp ce se vor mira şi se vor minuna aşa, iată, soarele va răsări de la apus, aşa cum avea obicei să răsară de la răsărit, şi cu o mişcare inversă va merge îndărăt spre locul cel dintîi de la răsărit. În aceeaşi clipă şi luna / va răsări lîngă soare, egalîndu-l cu lumina şi cu strălucirea, aşa că nu se va putea deosebi care e soarele şi care luna. Iar luna, îngălbenindu-se după un timp, va reveni la chipul şi lumina cea dintîi.

75

ARTICOLUL AL ŞAPTELEA

Despre închiderea porţilor căinţei

După înfricoşatul răsărit al soarelui de la apus, se va închide uşa pocăinţei. Cînd aceasta va fi închisă, Dumnezeu nu va mai primi pocăinţa de la nici un păcătos, afară poate de cea născută din credinţă. Şi a binevoit pseudoapostolul lui Dumnezeu să descopere că porţile pocăinţei se află la apus şi că de la un zăvor al lor pînă la altul este o distanţă egală cu o cale de patruzeci de ani; ele nu s-au închis de la facerea lumii niciodată, ci au fost deschise întotdeauna înaintea păcătoşilor. Iar cînd se vor închide, precum s-a zis, cei credincioşi şi cei necredincioşi îngrijindu-se de mîntuirea lor, vor începe să plîngă şi să se tînguiască (dar în zadar). Întrebat fiind Muhammed cît de degrabă, după răsăritul soarelui de la apus, va fi sfîrşitul lumii, a răspuns: „După cincizeci de ani; căci aproape de sfîrşitul lumii se vor arăta doi oameni foarte bătrîni şi unul va întreba pe celălalt cînd s-a născut, iar acela va răspunde că a ieşit în lume pe cînd a răsărit soarele de la apus. Dar zicînd acestea,

bărbatul va fi deja cărunt, de unde lesne se va putea cunoaşte că el are cincizeci de ani". Şi a mai spus că *Dabetularz* după prima venire trebuie să se arate încă de două ori înainte de sfîrşitul lumii.

ARTICOLUL AL OPTULEA

Despre revenirea „Curanului" la cer

După aceasta, cartea sau învăţătura *Curanului* va dispare foarte mult din biblioteci şi din memoria omenească. Aceasta se va întîmpla aşa: într-o zi de vineri se va aduna poporul după obicei la temple ca să se roage şi acolo *hatibul* (adică diaconul, cititul / *Curanului*) [299] va porunci *muezinilor* (cîntăreţilor) [300] să se suie pe turnul *ezan* [301] şi să cînte. Dar din porunca lui Dumnezeu, în clipa aceea Gabriel arhanghelul, adunînd toate *Curanele*, le va lua cu sine la cer. Iar diaconul mult se va osteni să rostească *Elhemdulullah* (adică „Slavă lui Dumnezeu") [302], începutul primului capitol din *Curan*, dar în zadar. Cînd va vedea poporul pe diacon zăbovind aşa de mult, va zice: „Începe mai repede, pentru că trece vremea rugăciunii". *Hatibul* va răspunde: „Cu tot dragul aş începe, dar spuneţi-mi, vă rog, începutul primului capitol al *Curanului*, care este *Fatibe*" (adică „Începutul") şi nu se va găsi nimeni din tot poporul care să-i arate începutul, care să-şi aducă aminte măcar un cuvînt. Din această pricină, ridicîndu-se o mare tulburare şi răzvrătire, vor alerga la *mihrab* (altar) [303], pe care se obişnuieşte să se aşeze cartea *Curanului*. Dar luînd cartea *Curanului* şi deschizînd-o, vor găsi în ea numai hîrtie albă. Cînd vor vedea aceasta, frică, plînsi şi foarte mare jale vor veni asupra oamenilor. Căci *Curanul*, suindu-se într-un loc situat între cer şi pămînt, va striga către Dumnezeu cu glas omenesc. Iar Dumnezeu îi va spune: „O, cuvîntul şi graiul meu! De ce-ai făcut aceasta?" *Curanul* va răspunde: „Pentru că, o, Dumnezeule şi Doamne, acum nu mai e nimeni care să mă citească. Şi chiar dacă mai sînt unii care citesc,

n-a mai rămas nimeni care să împlinească poruncile mele. Pentru aceasta, precum am ieşit cîndva de la tine, mă întorc şi, aşezîndu-mă la tine, mă voi ascunde". Cînd se vor întîmpla acestea, *Dabetularz* se va arăta a treia oară şi lui îi va urma fumul.

ARTICOLUL AL DOUĂLEA

Despre venirea fumului

Duban [304] în limba arabă se numeşte fumul care, fie căzînd din cer, fie ieşind din pămînt, va acoperi toată faţa pămîntului. El va întuneca lumea patruzeci de zile şi de nopţi ca un întuneric foarte des al iadului şi pe musulmani îi va îmbolnăvi de catar şi de slăbănogire, iar pe creştini şi pe alţi nemusulmani, beţi fiind, îi va înnebuni aşa de tare, încît nu vor mai şti ce fac şi din mulţima aceluia mulţi demoni, oameni, dobitoace şi păsări se vor sufoca şi vor pieri. Iar după patruzeci de zile, cerul va începe cu încetul să se limpezească şi fumul se va împrăştia cu totul. /

Despre trîmbiţa de corn

În cornul sau în trîmbiţa aceasta se va sufla de trei ori şi mai întîi în luna Ramazan, vineri. Cînd oamenii se vor afla fără neacaz şi fără primejdie, îngerul *Israfil* [305] (îngerul morţii) va trîmbiţa atît de tare pe neaşteptate, încît toţi oamenii se vor zăpăci şi, speriindu-se, îşi vor ieşi din minţi. De frica aceea copiii vor îmbătrîni într-o clipă, iar bătrînii îşi vor da duhul; toate cerurile se vor învîrti ca roţile de moară, iar de zgomotul şi sfîrşitul lor toţi musulmanii vor muri şi astfel, timp de şapte ani după aceea, lumea va petrece fără musulmani. După aceşti şapte ani, cornul va fi iarăşi suflat, aşa de groaznic, încît de spaima lui toate cele ce vieţuiesc în cer şi pe pămînt (afară de Dumnezeu şi de

patru îngeri) vor muri. Pe urmă toate ţările lumii întregi, provinciile şi cetăţile vor cădea şi vor pieri pentru vinovăţiile lor.

Mai întîi, va cădea Mecca, din cauza unui neam ieşit din Abisinia care, ridicîndu-se din locurile sale, va năvăli spre laturile meccane şi va dărîma toate cetăţile lor (vezi, rogu-te, adevărul descoperirii pseudoproroculuí Muhammed, care după moartea tuturor celor ce vieţuiesc în cer şi pe pămînt născoceşte semnăţi ce vor ieşi din Abisinia ca să dărîme cetăţile meccane!). Pietrele templului meccan, punîndu-le toate una peste alta, le vor arunca în mare. Va urma căderea Medinei; *Barra* se va topi de foame, *Termid* de ciumă, *Merdr* (cetăţi din India de răsărit) va fi nimicită de apă. *Semerkand* şi *Buhara* (cetăţi din climatul persan) [306], vor fi strivite de cruzimea poporului pe care îl numesc *Kantur* [307], după cum Grecia, de tirania neamului asferilor, Ionia sau Grecia asiatică vor fi nimicite de potop şi astfel, cînd vor fi distruse şi prăbuşite toate ţările lumii, Damascul va mai rămîne încă patruzeci de ani, după cum cu dreptate se spune: „*Evvel Şam, ahir Şam*" (adică, „Mai întîi e Damascul şi la urmă tot Damascul") [308]. Trecînd însă patruzeci de ani şi Damascul va fi supus căderii. Ţările africane se vor dărîma prin strămutarea
79 munţilor. *Hamma* (cetate în Siria) [309] / va fi dărîmată de către *mugilani* [310] (un neam de tătari răsăriteni ca şi indienii din Mosol) [311] şi toate celelalte cetăţi din răsărit vor fi silite să cadă prin cutremur de pămînt. Ţările numite *Seihun*, de la numele rîului *Seihan* (care se numea în vechime *Kydnus*) [312] vor fi mistuite de un rîu clocotitor. Ţara *Memedan* [313] va dispare de ger. *Babilonul* şi *Urfa* [314] şi alte cetăţi şi ţări vor fi lupite de un vînt foarte cald, numit *samm* [315] şi vor fi prefăcute în cenuşă de un foc mistuitor. Ionia va fi înecată de viitori repezi cînd se va aprinde peştera lui Platon [316]. *Misr, Cairo* [317] vor pieri de sete şi de uscăciune cînd va seca Nilul. Pe scurt, Asiria, Europa şi Egiptul se vor pustii de către franci [318]. Damascul este capul lumii, iar *Cairo* — coada. Şi la sfîrşit, cînd templul din Ierusalim (care se numeşte *Halilurrahman*) [319] va dispare din lipsa de foc şi de apă, atunci va fi

încheierea vieţii tuturor muhammedanilor. Iar toate acestea trebuie să se împlinească peste o mie şi ceva de ani (deşi de la Muhammed pînă acum se numără 1133 de ani lunari) [320]. Dar cum, cînd Muhammed a fost întrebat de sfîrşitul lumii a arătat cu degetul arătător şi cel mijlociu, un şeic arab cu numele *Mumid-din* [321] tîlcuieşte că prin degetul arătător se înţelege o mie de ani, iar prin cel mijlociu — jumătate, ceea ce înseamnă un timp nesigur, de aceea spune că numai lui Dumnezeu îi este cunoscut cît reprezintă acea jumătate de vreme.

Noi să ne întoarcem însă la minciuna apocaliptică expusă de Muhammed. Aşadar, după ce toţi musulmanii, precum am spus, vor fi nimiciţi, pămîntul va rămîne locuit numai de necredincioşi. Atunci Dumnezeu va porunci lui Israfil să sufle a treia oară în trîmbiţă şi la sunetul ei rău vor pieri cu toţii, numai patru îngeri rămînînd printre cei vii, adică *Djebrail, Mikeail, Israfil* şi *Izrail* [322]. Şi va zice Israfil: „O, Dumnezeule, nimeni n-a rămas printre cei vii, afară de mine". Iar Dumnezeu îi va răspunde: „Mă ştii pe mine că sînt domn şi stăpîn al vieţii şi morţii. De aceea se cuvine ca şi tu să-ţi dai sufletul din tine". Începînd *Israfil* să-şi dea sufletul, va striga atît de tare încît dacă oamenii ar mai fi fost vii, toţi ar fi murit într-o clipă de groază. Şi într-o astfel de nevoinţă va zice: „O, Dumnezeule, dacă aş fi ştiut cît de greu îi este sufletului să se despartă de trup, n-aş fi scos niciodată sufletul nici unui om". Murind şi el astfel, lumea va rămîne patruzeci de ani fără locuitori. / Şi va zice Dumnezeu: „Unde sînt acum 80
cei ce se lăudau: «Lumea este agonisita mea?» Unde sînt cei care se mîndreau umblînd cu capetele sus şi cu pieptul umflat? Să văd acum pe călăii fără de omenie care mă disprefuiau pe mine şi-i sfîrtecau pe alţii. Să-i văd, va zice, pe cei care se lepădau de unicitatea mea şi-mi atribuiau tovarăşi şi prieteni". Dar nu se va afla nimeni care să răspundă cuvînt lui Dumnezeu. De aceea, Dumnezeu îşi va zice: „Cu adevărat agonisita a mea este, împărat sînt şi Dumnezeu fără sfîrşit, care pe toate le-am adus la existenţă dintru nimic".

Apoi Dumnezeu, trebuind să învie pe toți oamenii, mai întîi va aduce la viață pe cei patru îngeri și va porunci ca din marea ce se află sub cerul *Arș* să cadă necontenit pe pămînt ploaie sub formă de sămînță bărbătească timp de patruzeci de zile și de nopți, pînă ce se vor ridica apele la patruzeci de coți deasupra fetei pămîntului. Apa aceea alcătuită din forma și materia seminței bărbătești va fi absorbită de pămînt ca de mitrele femeiești, din care trupurile celor morți vor renaște ca ciupercile, dar ca mocirla și noroiul. Atunci va porunci Dumnezeu lui *Israfil*, îngerul morții, să sufle din corn. Cornul acela are patru ramuri mai înalte decît cerul, dintre care unul ajunge pînă la heruvimi, iar altul străbate adîncul pămîntului. Iar pe acele ramuri sînt niște crăpături și în ele locuiesc sufletele celor morți, după rînduiala și după vrednicia lor. Sufletele îngerilor sînt în partea cea mai de sus, ale locuitorilor raiului după îngeri, pe treapta a doua, iar sufletele necredincioșilor sînt sălășluite în treapta cea mai de jos. A treia oară Israfil va sufla în corn așa de tare, încît toate sufletele auzindu-i glasul, fiecare din crăpătura sa, vor ieși în mare grabă și vor umple tot spațiul dintre cer și pămînt. Strigînd cu mare glas se vor coborî pe pămînt și fiecare, aflîndu-și trupul, va intra în el. Toți oamenii vor deschide ochii ca niște treziți din somn și, ieșind din morminte, se vor ridica în picioare, apoi se vor aduna la judecata cea de obște unde cu măsura dreptății se vor măsura și cerceta faptele tuturor. Drepții lui Dumnezeu vor căpăta îndurare, iar cei nedrepți vor fi osîndiți la focul gheenei. Îngerii celor șapte ceruri, înconjurînd judecata și tronul lui Dumnezeu, vor sta după cinurile lor. Oamenii, goi, fără acoperămînt, vor sta atît de înghesuiți, încît se va atinge genunchi de
80 genunchi și nu se va vedea care este bărbat / și care femeie. Atunci cei necredincioși, bocindu-se, vor cere cruțare și vor ruga pe Dumnezeu zicînd: „O, Dumnezeule, lasă-ne în lume, ca pocăindu-ne să primim credința cea adevărată și să facem faptele cele bune". Dar Dumnezeu le va zice, grăind cu mînie: „Erați datori să faceți aceasta cînd ați avut vreme de pocăință; acum nu mai este pocăință, rugăciunile nu mai sînt auzite, iar mila nu vă mai ajută". Și astfel toți necredincioșii vor fi dați muncilor veșnice și nesfîrșite, afară de cei care au crezut că Dumnezeu este unul [223]. Pentru dînșii unicitatea lui Dumnezeu va mijloci către Dumnezeu ca și ei, după un timp, să fie slobozîți din focul cel veșnic, ceea ce va și obține, așa încît cei ce mărturisesc unicitatea lui Dumnezeu, izbăvindu-se la vremea lor din iad, vor fi aduși la locurile de veselie gătite lor.

Și zice Muhammed: „Să știi că judecata lui Dumnezeu se va termina în patruzeci de ani, dar o zi din timpul acela este ca o mie de ani ai veacului acestuia și o mie de ani ai timpului aceluia abia de-ar ajunge omului să poată face măcar un *namaz*. Așadar, cele ce pot spune și povesti vi le-am descoperit și vi le-am arătat. Dar au rămas multe de nemărturisit și cu neputință să fie primite de mintea omenească. De aceea, cine este înțelept și înțelegător, din puține va pricepe multe, iar cine este prost și nebun, chiar șase sute de lucruri ca acestea de i-aș fi spus, nimic nu va păstra în urechile sale". /

CARTEA A PATRA

DESPRE TEOLOGIA MUHAMMEDANĂ

CAPITOLUL INTII

Despre teologie

Denumirile teologiei

Ilahiet sau *ilmi illahi*[324], se numeşte în limba arabă teologia (bogoslovia) sau ştiinţa despre Dumnezeu, divină, sau despre lucrurile dumnezeieşti. I se mai spune şi *ilmi fikh*[325], cunoaşterea desăvîrşită a înţelegerii sau a judecăţii şi a lucrurilor dumnezeieşti, nume în care se cuprinde şi jurisprudenţa. Dar se zice că jurisprudenţa (arta legilor) nu este altceva decît o lămurire şi o îndeplinire a voii dumnezeieşti, pe care o iau din acelaşi *Curan*. De aici sînt numiţi cei iscusiţi în lege şi în judecată *fikaha*[326], la plural, adică învăţători de lege, sau teologi.

Muhammedanii, dar mai cu seamă turcii, atît cei din Constantinopol cît şi locuitorii altor cetăţi şi sate de sub stăpînirea otomană, au obiceiul să-şi înveţe copiii îndată ce au isprăvit *elifsuparesi* (adică alfabetul sau abecedarul)[327], articolele foarte scurte ale teologiei, sau, cum se mai numesc, *summule* (sumare)[328]. Deşi anii lor copilăreşti nu sînt potriviţi pentru a deprinde şi a înţelege cele ce le sînt propuse spre învăţătură de către *hodjii* (povăţuitorii sau dascălii) lor, chiar din pruncie îi povăţuiesc şi îi învaţă cu stăruinţă ce trebuie să înţeleagă şi să creadă despre Dumnezeu, despre creaţia

lumilor, despre prorocul lor Muhammed, despre judecata din urmă, despre rai şi iad şi altele, astfel ca, fiind întrebaţi, să poată da şi întrebarea şi răspunsul despre cele mai sus zise. Şi aşa, deprinzîndu-se din copilărie cu învăţătura dumnezeiască, ei cred că odată cu ei creşte şi se înmulţeşte şi credinţa. Iar din această necontenită şi foarte stăruitoare învăţătură capătă o obişnuinţă (deprindere căpătată prin studiul repetat) [329] de neuitat şi aceasta este singura cauză pentru care turcii pot fi aduşi cu mare greutate la lumina adevărului de la superstiţiile lor.

82 *Catehismul muhammedan*

Două sînt breviarele cele mai mici ale catehismului muhammedan, dintre care una se numeşte: *Rinduielile domnului Birgbili* * [330], iar alta, a unui autor necunoscut, *Djavaberul islam* („Esenţa credinţei" sau „a ortodoxiei") [331]. Cum aceste cărticele cuprind catehismul, copiii sînt îndemnaţi să le ştie pe de rost. Neavînd acele cărticele la îndemînă, vom expune de curiozitate cîteva articole pe care ni le putem aminti, cu întrebări şi răspunsuri (căci aşa le e obiceiul).

Celui ce întreabă: „Eşti musulman, adică eşti drept-credincios în credinţa musulmană?", i se răspunde: „Aşa e, din harul lui Dumnezeu".

Intrebare: „Ce înseamnă a-l mulţumi pe Dumnezeu?"

Răspuns: „A-l lăuda pe Dumnezeu şi a-l binecuvînta".

Intrebare: „Îl cunoşti pe Dumnezeu?"

Răspuns: „Îl cunosc".

Intrebare: „Cum îl cunoşti pe Dumnezeu?"

Răspuns: „Îl cunosc că este fără de început, fără de sfîrşit şi nimic nu este asemenea lui. Chip, înfăţişare, loc şi timp nu are, pentru că este veşnic, din veac şi pînă în veac".

Intrebare: „Din neamul cui eşti?"

Răspuns: „Din al lui Adam".

Intrebare: „Din ce adunare sau popor eşti?"

* *Risâle-i Birgevi.*

Răspuns: „Dintr-al lui Muhammed".

Intrebare: „Din care seminţie?"

Răspuns: „Dintr-a lui Avraam".

Intrebare: „Ce rînduială a legii urmezi?"

Răspuns: „*Imam azami* (această rînduială e socotită drept cea ortodoxă); mai urmez rînduielile *Imami Şafi*, *Imami Malik* şi *Imami Ahmedi Hanbeli* (aceşti patru sînt primii interpreţi ai *Coranului* şi transmiţători ai rînduielilor şi ceremoniilor bisericeşti) [332].

Intrebare: „Aceşti *imami* sau preoţi de la cine au învăţat aceste rînduieli?"

Răspuns: „De la *Ebu Hanif*, *Ebu Hanif* de la *Hammadi*, *Hammadi* de la *Ibrahim* şi *Ibrahim* de la *Abdullah*, *Abdullah* de la *Mesud* [333], iar *Mesud* de la prorocul lui Dumnezeu, adică de la Muhammed, prorocul Muhammed de la Noe, iar Noe de la Seth, Seth de la Adam, Adam de la arhanghelul Gabriel, Gabriel de la Mihail, Mihail de la *Israfil* (care se numeşte la noi Rafail), *Israfil* de la *Izrail* (ei cred că există un arhanghel şi cu acest nume), iar *Izrail* de la însuşi Domnul tuturor, Creatorul lumilor. Căci în *Coran* se spune: *Eni iddine indallah ilislam* * [334] adică „Legea sau credinţa voastră, a drept-credincioşilor, este de la Dumnezeu".

Intrebare: „Ce este legea *Coranului*?"

Răspuns: „Să plecăm capul poruncilor lui Dumnezeu şi să fugim de cele pe care le-a oprit el".

Intrebare: „Ce este credinţa?"

Răspuns: „Mărturisirea buzelor, încredinţarea minţii şi unirea inimii sau conştiinţei cu / Dumnezeu, adică credinţa în unicitatea lui Dumnezeu, în autenticitatea prorocului, în rai, în podul dreptăţii (vezi mai jos), în măsura răsplătirii şi răspunderea pentru toate faptele şi cuvintele, în iad, moarte şi învierea morţilor". 83

Intrebare: „Care este începutul credinţei?"

Răspuns: „Mărturisirea ei, de exemplu: «Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu şi Muhammed e prorocul lui Dumnezeu»".

* *Coran*, III, 19: „Credinţa, pentru Allah, este cu adevărat Islamul".

Întrebare: „Care este trupul credinței?"

Răspuns: „Rugăciunile la cele cinci vremi".

Întrebare: „Care este cuvîntul sau graiul credinței?"

Răspuns: „A-l ține mereu pe Dumnezeu în minte și a chema neîncetat numele lui".

Întrebare: „Care sînt ramurile sau frunzele arborelui credinței?"

Răspuns: „Evlavia și frica de Dumnezeu".

Întrebare: „Care este coaja sau pielea (ca scoarța copacului) credinței?"

Răspuns: „Pudoarea și puritatea".

Întrebare: „Care este creierul credinței?"

Răspuns: „Adorarea lui Dumnezeu și rugăciunile stăruitoare".

Întrebare: „Care este buricul sau centrul credinței?"

Răspuns: „Mîntuirea, sau a nu greși, sau puritatea sufletului".

Întrebare: „Tu ești în credință sau credința e în tine?"

Răspuns: „Credința este în mine și eu împreună cu credința sînt".

Întrebare: „Ce este credința?" (această descriere a credinței este după judecata obștească) [335].

Răspuns: „Este adevărul și a grăi adevărat, dar afară de aceasta și ceea ce poruncește profetul: «Cu musulmanii, cu cei de o credință cu tine, să ai pace veșnică; cu iudeii și cu creștinii nicidecum». Căci același profet zice: «Chiar dacă cineva din poporul meu sau din adunare nu ar face închinarea cuvenită lui Dumnezeu și rugăciunile, este totuși mai bun decît un iudeu sau un creștin»".

Întrebare: „Cîte sînt la număr credințele?"

Răspuns: „Sînt cinci la număr. Prima credință este cea a îngerilor, care au fost luminați cu o credință proprie și firească. A doua credință este cea a profeților, care au căutat-o stăruind în credință. A treia este a oamenilor credincioși care au fost primiți în credință prin harul lui Dumnezeu. A patra este a clevetitorilor sau a mincinoșilor, pentru că sînt netrebnici și lepădați. Iar a cincea credință este a celor fără de vîrstă, a pruncilor, pentru că ei vor putea primi credința".

Întrebare: „Cîte sînt condițiile (cauzele exterioare) [336] prin care se împlinește credința muhammedană?"

Răspuns: „Cinci: 1. Mărturisirea credinței; 2. cele cinci rugăciuni hotărîte pentru fiecare zi; 3. postul; 4. pelerinajul la Mecca; 5. să dai lui Dumnezeu zeciuială în fiecare an, adică a cincizecea parte din agoniselile tale".

Întrebare: „Cîte sînt condițiile unui post desăvîrșit?"

Răspuns: „Patru: 1. Să te abții să bei apă; 2. de mîncare; 3. de petrecerea împreună cu femeile; 4. să nu poftești nu numai cu trupul, ci și cu mintea și cu duhul".

Întrebare: „De cîte / ori te rogi lui Dumnezeu pe zi?" 84

Răspuns: „De cinci ori: 1. Înainte de răsăritul soarelui; 2. la amiază; 3. cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui; 4. îndată după apusul soarelui; 5. la un ceas și jumătate al nopții".

Întrebare: „Înainte de răsăritul soarelui cîte *rekkeat* (adică metanii) [337] trebuie să se facă?"

Răspuns: „Patru".

Întrebare: „Cîte din porunca lui Dumnezeu?"

Răspuns: „Două".

Întrebare: „Cîte din porunca profetului?"

Răspuns: „Două".

Întrebare: „Cîte metanii se cuvine să se facă la amiază?"

Răspuns: „Zece".

Întrebare: „Cîte din porunca lui Dumnezeu și cîte din cea a profetului?"

Răspuns: „Mai întîi patru din porunca profetului, apoi patru din cea a lui Dumnezeu și cele două de pe urmă, tot din porunca profetului".

Întrebare: „La ceasul al nouălea, sau cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui [338], cîte metanii se cuvine să se facă?"

Răspuns: „Opt, patru ale lui Dumnezeu și patru ale profetului."

Întrebare: „La rugăciunea de noapte sau la cea de după apusul soarelui, cîte trebuie să se facă?"

Răspuns: „Cinci, trei dumnezeiești și două proorocești".

Întrebare: „La un ceas și jumătate de noapte (care se numește *iatsi*, adică «vremea odihnei») [339] cîte sînt?"

Răspuns: „Treisprezece: cele patru dinți proorocești, alte patru dumnezeiești, iarăși două proorocești, iar ultimile trei numite *fitr* [340] sînt pentru dezlegarea postului".

Întrebare: „După porunca proorocului cum trebuie să-ți speli trupul și să te cureți înainte de rugăciune?"

Răspuns: „Mai întîi toarnă de trei ori apă pe mîini, apoi golește-ți pîntecele și spală-ți posteriorul și fă *abdest* (*abdest* este spălarea mîinilor, capului și picioarelor) [341], care se face astfel: Mai întîi își spală mîinile, apoi trag de trei ori apă pe nas și-și curăță nările, apoi își stropesc fața de trei ori cu pumnii plini de apă și freacă o dată urechile, creștetul capului și gîtul, la urmă mîinile pînă la cot și picioarele pînă la glezne. Dacă cineva a avut împreunare cu femeia sau într-altfel s-a spurcat, mai întîi să-și spele tot trupul în baie, spălare ce se numește *gusl* [342]. Iar dacă femeia va fi cuprinsă de neputința lunară, de cîte ori își va spăla trupul trebuie să-și despletească și părul și să se abțină de la rugăciuni tot timpul neputinței lunare".

Fiecare tată trebuie să aibă grijă să-și învețe pe copiii săi, iar bărbații pe femeile lor acest catehism. Un sfînt
85 muhammedan cu numele *Șemi* [343] / îi îndeamnă cu mare asprime zicînd: „Dacă femeia vreunui bărbat sau fiul său nu vor ști aceste articole ale credinței și întrebați fiind nu vor răspunde drept, rugăciunile lor nu vor fi primite la Dumnezeu iar postul va fi fără răsplătire, iar împreunarea bărbatului cu nevasta sa adulter. Și dacă li se va întîmpla să moară în această ignoranță să nu fie îngropați de musulmani". Și mai spune că în veacul viitor trei oameni vor îndura pedepsele cele mai grele și insuportabile, adică tatăl și mama care pe fiii lor, și bărbatul care pe femeia sa nu s-au străduit să-i învețe aceste articole ale credinței mai mult decît se îngrijeau de odihna duhului lor. Ajungă, însă, acestea spuse pe scurt despre catehismul muhammedan.

Despre Dumnezeu

Despre Dumnezeu

Despre unul Dumnezeu cel preaînalt religia muhammedană nu pare să se deosebească întru nimic de evrei și de creștini cînd scrie despre Dumnezeu în sine sau numai despre singura persoană a Tatălui. Și cred că Dumnezeul este unul, făcătorul tuturor lumilor și al tuturor lucrurilor ce se află între cer și pămînt, că toate acelea de el s-au adus dintru nimic din neființă la ființă. Cred că el este imaterial, necircumscris de timp și loc, *ezeli*, adică veșnic din veac, *ebedi*, adică veșnic în veac [344], că al lui este veacul, mărirea și altele, că nu poate fi închipuit în minte, nici cuprins de durata timpului sau întinderea locului, dar că Dumnezeu pe toate le pătrunde ca într-un punct [345] (numit la ei al nimicniciei). Iarăși cred că este nenăscut, adică nici nu s-a născut cîndva, nici n-a putut să nască și de aceea n-are nimic asemenea lui, n-are nici un chip sau înfățișare, pentru care lucru în *Coran*, în capitolul *Elmuiri*, se zice: „Dacă Dumnezeu ar fi avut un fiu, în necaz ar fi fost toată lumea, pentru că între ei ar fi fost dezbinare", iar în capitolul penultim, ca de la fața lui Dumnezeu, i se poruncește lui Muhammed: „Cu sîrguință (zice) grăiește-le lor că Dumnezeu este unul, tuturor spre bună trebuință și imaterial, care nici a născut, nici s-a născut, nici / are pe cineva asemenea 55
lui" *. Și în capitolul 94 zice: „Dumnezeu este începutul și sfîrșitul tuturor lucrurilor" **; de aceea în capitolul 32 se interzice chemarea unui alt Dumnezeu, căci: „În Dumnezeu unul, zice, se cuprinde tot numărul lui".

* *Coran*, CXII, 1—3: „Spune-le: «Dumnezeu este unul! Dumnezeu!... Cel de nepătruns! El nu naște; El nu este născut; nimeni nu este asemenea Lui!»"

** *Coran*, LVII, 3: „El este cel dintîi și cel din urmă".

Atributele dumnezeiești

Toate atributele lui Dumnezeu le grupează în numai șapte mai de seamă, iar din cele șapte atribute i se dau lui Dumnezeu o mie și unul de nume. Căci la ei atributele lui Dumnezeu se numesc *sifat*[346], adică persoane, de aceea cînd ne aud pe noi creștinii zicînd că numai trei persoane dumnezeiești sînt și o singură dumnezeire sau un singur Dumnezeu, îndată ne arată că persoane dumnezeiești nu sînt trei, ci șapte, socotind că prin aceasta dovedesc că atributele lui Dumnezeu, fiindu-i firești lui, nu pot fi cuprinse de un număr așa de mic. Și așa, confundînd persoanele cu atributele, zic că sînt șapte, pe care le enumeră astfel: 1. Cel viu sau cel veșnic; 2. cel ce grăiește, sau cel înțelept; 3. cel ce nu poate fi clintit; 4. atotputernic; 5. cunoscător; 6. milostiv sau îndurat; 7. drept. De la aceste șapte atribute, după cum am spus, îi dau lui Dumnezeu o mie și unul de nume ca proprii și firești lui, al căror registru neavîndu-l lîngă noi, le adăugăm aici după cum ne-au venit în memorie.

Numirile lui Dumnezeu

Ekbar — preaînalt; *rahman* — îndurat; *rahim* — darnic; *kaium* — cel ce este; *halim* — blînd, sau cel ce trece cu vederea păcatele noastre; *rizzak* — cel ce dă cele trebuincioase; *muin* — cel ce dă ajutor, adică fără de care nimic nu poate fi; *fettah* — descoperitorul; *hakk* — adevărul; *hakim* — stăpînitorul; *malik* — sau, mai complet, *malikulmulk* — cel ce agonisește cele agonisite, sau cel ce le are pe toate; *sabur* — mărinimosul (îndelung răbdătorul); *mabud* — cel închinat, sau cel căruia i se cuvine închinare; *rebb* — Domnul, sau mai complet *rebbul alemin* — Domnul lumilor; *kazilulhadjeat* — judecătorul gîndurilor; *djenabi izzet* — cel mai aproape; *vahib* — dătătorul îndurat; *delle* — cel ce luminează; *aala* — preamarele; *murid* — cel ce împlinește dorința; *mukkadez* — sfîntul; *tebarike* — fericitul; *tekaddese* — sfîntul; *mutebbebul isbab* — cauza cauzelor; *halik* — creatorul; *muheimin* — apărătorul, care le păzește pe toate;

hasil — cel ce pe toate le rînduiește; *subhan* — cel bun, milostiv și mare; *medjid* — cel slăvit; *kadri* — cel ce poate; *kavi* — cel tare. Din limba persană: *boda, bodai, zeid, iezdan, daver, hodavendikear*. Iar din limba simplă turcă: *tangri, ceallah* și altele[347]. /

Tîlcuirea celor șapte atribute

Vom spune acum pe scurt ce gîndesc ei despre cele șapte atribute pe care le numesc persoane. Deși muhammedanii urmează mai mult teologiei negative decît celei afirmative[348], dar considerînd că aceste șapte atribute sînt niște persoane sau izvoare ale altora, ei spun că toate provin de la acestea și sînt subordonate acestora în măsura în care se poate ști sau grăi ceva afirmativ despre Dumnezeu.

Cel viu

Pe Dumnezeu îl înțeleg viu, ca avînd viață și ființă veșnică. Acțiunea acestui atribut, spun ei, în afară, adică spre creaturi, este *ruhallah*, sufletul sau, propriu vorbind, Duhul lui Dumnezeu[349], de la care vin sufletele tuturor oamenilor și pe care le socotesc ca niște părticele despărțite din Duhul lui Dumnezeu trăgate de către îngerii slujitori în trupurile celor ce se nasc. De aceea, îi acordă lui Iisus Hristos întîietate și superioritate mai mult decît tuturor oamenilor, căci pentru zidirea celorlalți oameni în pîntecele mamei este necesară și sămînță bărbătească, dar la zămislirea lui Hristos nu s-a petrecut așa ceva, ci de însuși Duhul lui Dumnezeu și Fecioara Maria a fost zidit și zămislit, de unde se numește κατ'ἐξοχήν[350], Iisus Hristos, Duh al lui Dumnezeu și Fiu al Mariei.

Cel ce grăiește

Cel ce grăiește, sau cel împodobit cu grai sau cuvînt și cu înțelegere, întrucît lui Dumnezeu mai mult i se potrivesc grăirea și răspîndirea cuvîntului, decît tăcerea și negrăirea. Căci ei socotesc că Dumnezeu nu grăiește altfel și nu-și descoperă voia sa îngerilor și pro-

rocilor, decît printr-o conversaţie introductivă, continuă, povăţuitoare şi altele. Iar lucrarea lui o numesc *kelamullah*, adică graiul sau cuvîntul lui Dumnezeu [351], nume pe care îl dau mai ales *Sfintelor scripturi*, şi în primul rînd *Curanului*. Aceluiaşi atribut îi sînt supuse, zic ei, înţelepciunea, înţelegerea, cunoaşterea, pronia şi altele, pe care le numesc cu o singură vorbă *ilmilahi* [352], cunoaştere dumnezeiască sau a lui Dumnezeu. Pe aceasta o împart din nou în două feluri, *gaib*, sau ascuns, cunoscută şi proprie numai lui Dumnezeu însuşi, pe care nici o făptură n-o poate căpăta şi *zahir* [353], adică descoperită sau arătată, întrucît poate fi dobîndită şi înţeleasă de îngeri, de oameni, de demoni sau diavoli. Şi aceasta mai propriu se numeşte teologie, despre care cred ei că este preafrumos şi foarte bine cuprinsă în cartea *Curanului*.

Neclintit

Neclintit sau neschimbat, atribut în care nu se deosebesc cu nimic de teologia noastră.

88 *Atotputernic*

Atotputernic sau omnipotent. Lucrările acestui atribut în afară le numesc *Edi kudret ilahi* [354], adică „mîna puterii lui Dumnezeu", prin care a făcut atîtea mii de lumi şi pe toate cele ce se cuprindeau şi se cuprind în ele, făpturi cunoscute şi necunoscute, văzute şi nevăzute, prin care le-a păzit şi le păzeşte şi le îndreaptă pe toate şi le conduce la activităţile potrivite lor. Ei spun că nu se poate afla nimic cu neputinţă sau refuzat puterii lui Dumnezeu. De aceea întrebaţi fiind teologii lor dacă poate face Dumnezeu ca cele pe care le-a făcut să fie ca şi cum nu le-ar fi făcut niciodată, ei răspund că lui Dumnezeu nu-i e greu să facă cele făcute ca şi cum nu le-ar fi făcut, aşa cum a putut să le şi facă din nimic. Dar dacă cineva ar fi întrebat: „Poate oare Dumnezeu să mintă sau să facă un alt Dumnezeu asemenea lui?", ar fi răspuns că numai a gîndi acest lucru e o blasfemie. Iar cel ce ar pune o asemenea întrebare chiar la modul condiţional n-ar

scăpa de primejdie de moarte. Şi mai departe afirmă în general că nimic nu-i este cu neputinţă lui Dumnezeu, socotind că dacă ar fi fost altfel, s-ar afla în Dumnezeu ceva contradictoriu şi incomplet.

Cunoscător

Cunoscător. Şi în acest atribut cu nimic nu se deosebesc de teologia noastră, afară de faptul că ştiinţa şi cunoaşterea dumnezeiască fac lucrurile şi relele noastre lipsite de libertate. De asemenea, ei nu fac deosebire între cunoaşterea premergătoare şi cea următoare. Pentru care lucru ei dau următorul exemplu: Era pe vremea lui Muhammed un om drept şi credincios, dar sărac peste măsură şi lipsit de cele necesare traiului. Şi deşi se chinuia cu osteneli necontenite, că doar va putea să-şi agonisească hrana cea de fiecare zi, dar nici pe aceasta n-o avea niciodată spre îndestularea pîntecului său. Cum această taină rămînea necunoscută şi neînţeleasă lui Muhammed, l-a întrebat pe omul acela de ce era el lipsit aşa de toate lucrurile, deşi are şi robi şi copii care îl ajută necontenit la toate şi se osteneşc împreună cu el, pe lîngă faptul că e lăudat de toţi vecinii că este om temător de Dumnezeu şi stăruie nefncetat în rugăciuni, atît în faţa poporului cît şi în singurătate. Răspuns-a omul acela că nu cunoaşte pricina acestui lucru. Muhammed însă l-a învăţat ca atunci cînd se roagă lui Dumnezeu să nu ceară nimic pentru sine, sau spre folosul său, ci să făgăduiască şi să spună că, dacă Dumnezeu îi va da bogăţie şi îndestulare de lucruri, va împărţi săracilor şi celor lipsiţi toată averea sa. Cînd omul acela a făcut aşa cu toată ascultarea şi fierbinţeala inimii, Dumnezeu i-a descoperit lui Muhammed în vedenie taina, zicînd: / „O, Muhammed, tu ceri 89
şi pe acela l-ai învăţat să ceară, ca şi cum nu pentru sine ar cere ci pentru alţii, căruia le va împărţi bogăţia sa; parcă n-aş şti, dacă îi voi da bogăţia — ce are să facă el cu ea. Oare nu eu l-am zidit, oare nu eu am poruncit să se scrie toate faptele lui în cartea *Levhii mahfuz* (cartea în care sînt scrise mai înainte de veac faptele viitoare ale oamenilor şi cele ce se vor întîmpla,

fiecare la vremea sa)[355], deci cum să nu știu ce va face el, dacă-i voi da avuție și bogăție. Să înceteze, dar, să mă mai roage pentru unele ca acestea, căci știu că în starea de acum este un om bun, dar fiind mai fericit nu va rămîne întru bunătatea sa". Aceasta crezînd despre cunoașterea sau prestiința lui Dumnezeu, sau despre cunoașterea lui de mai înainte, ei nu resping voința omenească liberă (independentă), despre care lucru vezi mai departe în capitolul *Despre prevederea (providența sau pronia) lui Dumnezeu*.

Cel milostiv

Milostiv sau îndurat. Muhammedanii cred că Dumnezeu e atît de milostiv, încît fără să se uite la păcatele nesfîrșite ale tuturor oamenilor, mai ales ale ateilor și diavolilor, le poate îndrepta dacă vrea și le poate dărui acestora în dar mîngîierile raiului, la fel ca celor drepți și credincioși. Și ar săvîrși păcatul hulirii de Dumnezeu cel care ar vrea să-i îndepărteze pe necredincioși de la această nemăsurată și nesfîrșită milostivire a lui Dumnezeu. De aceea, dacă cineva ar întreba pe un teolog al lor: „Numai muhammedanilor le este rînduit de Dumnezeu să moștenească raiul?" el va răspunde: „Cu adevărat". Iarăși, dacă vei întreba: „Oare toate neamurile care n-au crezut *Curanului* și ateii înșiși care nu mărturisesc pe nici un Dumnezeu vor pieri pe veci?" va răspunde: „Acest lucru este cunoscut numai unuia Dumnezeu". Așadar, se cuvine să creadă cu tărie că numai musulmanii se vor mîntui, iar dacă ceilalți sînt osîndiți la muncile cele veșnice sau nu, numai unuia Dumnezeu îi este cunoscut.

Cel drept

Drept. Ei cred că are să răsplătească fiecăruia după faptele lui, celor buni — cele bune, adică bucuriile veșnice, iar celor răi — pedepsele veșnice (afară de cei care au crezut *Curanului*), căci ei cred că aceia, după o îndelungată chinuire, vor ieși totuși din Araf, adică din purgatoriu, și se vor muta în rai). Un teolog muhammedan întrebat: „La mila lui Dumnezeu se cuvine mai ales să nădăjduim, sau mai degrabă să ne temem de dreptatea lui?" va răspunde că mai mult de dreptate trebuie a se teme, pentru că dreapta judecată a lui Dumnezeu și însăși dreptatea este cu desăvîrșire descoperită oamenilor prin *Curan*, dar mila sa nu este, deși oamenii cred și știu / că Dumnezeu este infinit 90
de milostiv și nemăsurat de îndurat și de aceea îi poate îndrepta pe toți păcătoșii fără nici un merit din partea lor. Iarăși, pentru că Dumnezeu, după cum este infinit de milostiv, la fel este de puternic și cu voința cea mai liberă, de aceea el poate să osîndească la munca sa veșnică pe toți drepții (fără să se uite cît de puțin la meritul lor), la fel ca cei păcătoși. Acest lucru îl deduc ei dintr-un loc al *Curanului* unde zice Muhammed că „nu știe ce va face Dumnezeu cu el și cu poporul lui".

Aici s-ar fi cuvenit să tîlcuim pe scurt știința muhammedană despre numirile lui Dumnezeu pe care o numesc *ilmii usserna*[356] dar, ca să nu pară că încurcăm rînduiala, vom vorbi despre ele în capitolul *Despre științe*[357].

CAPITOLUL AL TREILEA

Despre providența lui Dumnezeu

Providența lui Dumnezeu

Providența (pronia) lui Dumnezeu se numește în arabă *takdiri ilahi*[358]. Muhammedanii, ca învățătorii tuturor religiilor, se ostenesc foarte mult cu interpretarea lucrărilor providenței lui Dumnezeu și cu păstrarea voinței libere omenești. Ceea ce gîndesc ei despre providența lui Dumnezeu și despre voința liberă a omului, vom expune pe scurt și cît se poate de clar.

Prima axiomă

Cea dintîi axiomă definitivă (definiția care nu are nevoie de nici un fel de dovezi)[359] este la ei *Takdir*

tedbiri jesb ider, adică „Providența (lui Dumnezeu) strică planurile sau efortul și *dispoziția* omenească, sau le nimicește" [360]. Cauza este după ei că, de vreme ce Dumnezeu le-a făcut pe toate după voia sa, le păstrează, le tocmește și le rînduiește precum voiește. De unde reiese, zic ei, că nimic nu poate să existe sau să fie gîndit decît ceea ce a prevăzut Dumnezeu că la vremea sa va fi sau se va gîndi. Iar despre lucrările providenței lui Dumnezeu băsmuiesc că sînt scrise cu cincizeci de mii de ani înainte de zidirea lumilor în cartea cerească numită *Levh mahfuz*, adică „Scrierea lucrurilor ascunse sau păstrate", care se vor întîmpla în lume în orice veac. Despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre facerea lumii* [361]. /

91 *A doua axiomă*

A doua axiomă a lor este *Hair u şerr min Allah*, adică „Orice bine și orice rău e de la Dumnezeu" [362]. Iar răul care vine de la Dumnezeu îl înțeleg nu ca și cum Dumnezeu de la sine ar face răul, căci și ei spun că aceasta nu ar fi compatibil cu bunătatea prea mare a lui Dumnezeu, ci un rău care ni se pare nouă astfel, adică ceea ce îngăduie Dumnezeu să ni se întîmple spre pedepsirea noastră și spre folosul sufletesc prin îndurarea sa. Acest lucru, care pare furat din vorba proorocului unde zice: „Eu sînt Dumnezeu cel ce fac binele și zidesc răul" *, ei îl confirmă cu acest ales distih (vers dublu) [363]:

Ghelmeli alsa ademe devlet, *Edinilur bir killehi zahmet,*
Ghitmeli alsa ademden devlet, *Eilvme tedbir anga daianmaz*
nice bin zindjir [364],

adică: „Dacă are să-i vină omului binele (sau fericirea), îl va trage cu un firicel de păr (adică lesne și fără nici o osteneală), iar dacă are să plece binele (sau norocul) de la om, în zadar se va osteni și strădui, căci

* Cp. *Coran*, III, 104: „...de porunceşte ce este bun şi le opreşte ce este rău...".

nu-l va ține nici cu o mie de lanțuri". Și alta vorbește emistihul (jumătatea de vers):

Virmiendje mahud, ureldjan Mahmud,

adică: „Dacă nu dă Dumnezeu, ce va face Muhammed?" Adică, dacă Dumnezeu prin providența sa n-a rînduit ceva mai dinainte omului, de ce se silește și se ostenește în zadar omul?

Voința liberă

Despre cei aleși și despre cei respinși *Curanul* a lăsat o învățătură foarte neclară. Că se află în om o voință liberă (care în limba arabă se numește *iradeti djuzii* [365]) și se tîlcuiește ca ceva mai mic decît libertatea) o deduc din *Curan*, capitolul 79, unde zice: „Astfel l-a întocmit Dumnezeu pe om, ca văzînd răul să se îngrozească" *. Prin această putere de observație poate fugi și scăpa de rău ca de un lucru înspăimîntător, poate urma și face ce e bun ca un lucru dorit. Mai adaugă că Dumnezeu l-a zidit pe om cu voință (cu voință liberă sau avînd voință întreagă), căci după ce l-a făcut pe primul om, i-a dat îndată cunoașterea numelor sale (despre care se vorbește în alt loc) **, în care se cuprinde toată știința dumnezeiască și omenească. După ce l-a umplut de această cunoștință, i-a dat poruncile și legea pe care trebuia și putea să le păzească ***. Dar Adam, făcînd după voia sa, a violat și a călcat poruncile lui Dumnezeu. De aici ei conchid că dacă Adam n-ar fi avut o cunoștință desăvîrșită despre lucruri și n-ar fi putut urma poruncile lui Dumnezeu, aceasta nu i s-ar fi socotit drept păcat. Acest lucru îl afirmă *fetva* / (adică sentința de judecată) pe care o iau din 92
același *Curan* ****: *Divanira kalem nist* [366], „Asupra

* *Coran*, LXX, 19: „Omul a fost creat nestatornic: cînd îl loveşte răul se teme...".
** *Coran*, II, 31: „L-a învăţat pe Adam numele tuturor fiinţelor...".
*** Cp. *Coran*, II, 35 şi urm.
**** Cp. *Coran*, IV, 17: „Dumnezeu nu iartă decît pe cei ce fac răul din neştiinţă...".

celor ce nu cunosc şi asupra celor fără de minte nu scrie condeiul nimic", adică nu se impune nici un motiv de osîndire sau pedeapsă.

Predestinarea

Ei admit că omul are o voinţă liberă, dar că există şi vor exista aleşi şi respinşi numai după singura predestinare a lui Dumnezeu afirmă din acelaşi *Coran*, capitolele IV şi XV [367], zicînd clar: „S-a depărtat de cei necredincioşi, nefăcîndu-le nici un rău sau supărare, deşi din mînie şi ignoranţă ei vorbesc rău despre Dumnezeu, căci noi am făcut aşa încît tuturor neamurilor să li se pară că sînt plăcute şi alese; iar cînd se vor întoarce la Dumnezeu, descoperindu-le Dumnezeu faptele lor, vor cunoaşte ei înşişi" *. Şi că aceasta se petrece tot din îngăduinţa lui Dumnezeu, ori din constrîngere, tîlcuiesc din alt loc al *Coranului* [368], în capitolul XIX, unde zice aşa: „Nu se cuvine să fie constrînse neamurile la credinţă, căci nimeni nu poate crede decît dacă vrea Dumnezeu: Dumnezeu, spun, care pe cei răi şi nesocotiţi îi lasă întru întunecimile lor" **. De aceea, în acelaşi capitol, mai jos, zice: „Celui ce-ţi vorbeşte împotrivă spune-i să-i fie lui faptele lui, iar ţie ale tale" ***.

Aşa grăind acestea adaugă în alt loc că Dumnezeu este cauza absolută a celor rătăciţi de la calea adevărului (piară de la noi călăuza şi îndemnătorul pieririi acelora) [369], căci zice în capitolul XLIX: „Cel dus la rătăcire de Dumnezeu nu se va îndrepta niciodată" ****. Şi în capitolul LXVI zice: „Nimeni nu va face să progreseze sufletele voastre pe pămînt, decît cea ce s-a

* *Coran*, VI, 20—21, 43, 130.

** Cf. *Coran*, X, 42: „Dumnezeu nu face silă oamenilor"; 40: „Mulţi din ei cred, alţii nu cred, dar Domnul tău cunoaşte pe înşelători"; XLIX, 17: „Dumnezeu vă dă harul de a fi îndreptaţi spre credinţă".

*** *Coran*, X, 41: „Spune-le, cînd se ţin de mincinos: «Eu cu faptele mele, voi cu ale voastre»".

**** *Coran*, XLII, 46: „Cel rătăcit de Dumnezeu nu mai află nici o cale".

scris mai înainte de zidirea voastră în cartea (mai sus pomenită) [370] de către Dumnezeu atotţiitorul" *. Cititorul va judeca singur ce se cuvine să deducem din aceste sentinţe contradictorii ale *Coranului*.

Norocirile, nenorocirile şi întîmplările sînt adevea pomenite atît de cei instruiţi cît şi de cei neinstruiţi, dar toate acestea sînt atribuite exclusiv providenţei şi predestinării lui Dumnezeu şi, socotesc ei, toate nu sînt decît cuvinte care descriu figurativ lucrurile ce se întîmplă. /

Despre crearea unor lucruri care au premers zidirii lumii

Buna rînduială ar fi cerut ca în acest capitol să fi spus ceva despre îngeri (despre credinţă am vorbit, iar alte taine nu există la ei). Dar „cu cel mai îndărătnic, îndărătnic să fii" **: însăşi lipsa de rînduială a lucrurilor ne sileşte, pentru că muhammedanii cred că crearea minţii a premers tuturor făpturilor şi că după ce a creat mintea, Dumnezeu a creat îndată duhul sau sufletul lui Muhammed. De aceea, mai înainte de a începe să povestim despre îngeri, vom vorbi pe scurt despre mintea şi sufletul lui Muhammed.

Unitatea şi mintea sînt create mai întîi

Băsmuiesc muhammedanii că Dumnezeu a creat mai întîi unitatea, dar nu în asociere [cu ceva] (adică prin separare sau excludere sau în afara subiectului) şi că prin ea a arătat creaturilor sale existenţa, fiinţa, tăria, înţelepciunea şi celelalte atribute ale sale [371]. În al doilea rînd a creat *nur*, adică strălucirea [372], sau un aer fin, prima materie (substanţă) a tuturor lucrurilor ce

* *Coran*, XXXV, 11: „Viaţa nici unei fiinţe nu este prelungită sau scurtată fără ca destinul său să fie scris într-o carte".

** *Ps.*, 17, 29.

avea să fie create (căci în teologia lor se consideră că în afară de Dumnezeu nu e nimic fără de trup sau imaterial; deşi se afirmă că suflete, îngerii, diavolii şi *djinii* sînt *ervah*, adică „duh" sau spirituali)[373]. Deci, din această strălucire (zice Muhammed) a făcut Dumnezeu mintea[374], pe care, făcînd-o, i-a zis: „Du-te!" şi s-a dus, „Vino!", şi a venit, „Grăieşte!" şi a grăit, „Taci!" şi a tăcut. Şi privind Dumnezeu, şi văzînd supunerea minţii create, a zis: „Cu mărirea slavei mele jur că n-am creat şi n-aş să creez nimic mai ales, mai bun şi mai frumos decît tine, căci prin tine mă voi arăta lumii, adică celorlalte făpturi, ca să creadă şi să mă cunoască, şi tu vei fi cauza pentru care voi aduce creaturile la existenţa lor".

Mintea, auzind acestea de la Dumnezeu s-a umplut de mare bucurie şi de negrăită veselie şi mult s-a mîndrit de perfecţiunea ei. Dar Dumnezeu, oprind-o îndată, i-a zis: „Uită-te în jur şi vezi", iar ea, uitîndu-se ici şi colo, a văzut un chip ca o lună luminoasă şi ca un soare strălucind. Şi a întrebat mintea acest chip: „Cine eşti?" El a răspuns: „Eu sînt acela (după cum tîlcuiesc ei sufletul sau forma sufletului lui Muhammed) fără care nu poţi exista; aşadar cu mine vei fi şi cu
94 mine vei trăi". Mintea a întrebat din nou: „Care / îţi este numele?" Chipul a răspuns: „Eu sînt *revfik* (consimţămîntul)[375], pentru că nimeni nu se poate apropia de Dumnezeu de nu mă va cîştiga pe mine drept prieten şi căpetenie". Povesteşte Ali fiul lui Abitalîb (unul din cei patru urmaşi ai lui Muhammed)[376], că alcătuirea sau zidirea trupului acestei minţi ar fi următoarea: *nur* sau strălucirea acestei minţi este o taină ascunsă şi acoperită; duhul sau cuvîntul ei este cunoaşterea; sufletul ei este gîndul şi înţelegerea; capul este cuprinsul; ochii — ruşinarea; limba e filozofia sau înţelepciunea; urechile sau auzul sînt cele bune şi cinstite; inima — milostivirea şi milă; pîntecele — suferinţa şi răbdarea. Mintea s-a închinat iarăşi lui Dumnezeu, iar Dumnezeu s-a jurat încă o dată pe mărirea cinstei sale că n-a creat (nici nu va crea) o făptură asemenea ei.

Sufletul lui Muhammed

Înţăimînd acestea astfel sub numele de minte şi în chip alegoric despre sufletul lui Muhammed, în mod istoric crearea lui o îmbină astfel: Dumnezeu, zic ei, a creat mai întîi strălucirea sau sufletul lui Muhammed, pe care l-a separat din sufletul şi strălucirea sa ca pe o părticică, iar după cincizeci de mii de ani i-a făcut pe îngeri[377]. A creat de asemenea cîndeiul (pana) şi cartea *Levhi mahfuz* (adică „Scrierea tainelor celor ascunse şi predestinările providenţei lui Dumnezeu"), în care este scris cu cîndeiul acela: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu şi Muhammed e profetul lui Dumnezeu". După aceasta, a creat Dumnezeu pasărea *fatr* (păunul), în care a sădit sufletul lui Muhammed şi l-a făcut să petreacă în ea pînă la vremea naşterii lui[378]. Peste şaptezeci de mii de ani, tot din strălucirea sufletului lui Muhammed a creat cauzele şi formele tuturor făpturilor; apoi a creat o strălucire din care a făcut formele sau sufletele tuturor profeţilor care, deschizînd ochii şi văzînd sufletul lui Muhammed, îndată s-au închinat lui Dumnezeu şi au făcut mărturisirea credinţei lui Muhammed şi o sută de mii de ani au proslăvit pe Dumnezeu. Iar aceia dintre ei care au refuzat să facă mărturisirea credinţei, îndată s-au cufundat la munţii iadului.

Lăcaşurile faptelor bune

După ce a zidit sufletele profeţilor, a făcut trei sute de mii de străluciri ale oamenilor aleşi şi renumiţi. De asemenea a creat douăsprezece mii de văluri ale politeţei sau ale pudoarei[379]. Pe acestea le-a împărţit în douăsprezece părţi: 1. Partea cea dintîi este vălul puterii; 2. vălul măririi; 3. vălul mulţumirii; 4. al îndurării; 5. al fericirii; 6. al minunilor sau al binefacerilor excepţionale; 7. al demnităţii, sau treptele rangului; 8. al harului sau al darului credinţei; 9. al proorocirei sau al sfinţeniei; 10. al elevaţiei sau / al 93
nobleţei; 11. al eleganţei frumuseţii; 12. iar vălul cel din urmă e al mijlocirilor. Cînd s-au împărţit astfel faptele cele bune, a făcut Dumnezeu ca sufletul lui

Muhammed să trăiască în fiecare parte a lor cîteva mii de ani şi anume: în prima 12 000 de ani; în a doua 11 000 de ani; în a treia 10 000; în a patra 9 000; în a cincea 8 000; în a şasea, care este a minunilor, numai cinci ani a petrecut; în a şaptea 8 000; în a opta 7 000; în a noua nu se ştie dacă au fost cinci sau şase mii de ani; în a zecea 4 000; în a unsprezecea 3 000; în a douăsprezecea, ultima parte, a trăit 2 000 de ani.

Afară de acestea se află şi alte nenumărate nebunii, care vorbesc în chip desfrînat despre întîietatea şi neîntrecuta frumuseţe a sufletului lui Muhammed. Mi-ar fi trebuit timp îndelungat să le descriu toate cu condeiul, dar la urmă [cartea] încheie că toată lumea şi toate făpturile din ea au fost create numai datorită lui Muhammed, de aceea toate datorează tot ce au, după Dumnezeu, numai lui Muhammed însuşi.

După minte a zidit Dumnezeu *Arş*[380], adică tronul său, din aceeaşi strălucire. Acela este împodobit şi împestriţat cu 7 000 de sfere (culori). Construcţia lui se compune din 60 000 de sălaşe de locuit. Şi povestesc că *Arş*, văzîndu-se mai cinstit şi mai mare decît alte făpturi, a zis (ei spun că toate cerurile sînt însufleţite şi au chip de om, despre care lucru vezi mai jos)[381] că nu poate fi o zidire mai înaltă decît el şi atunci Dumnezeu, ca să-i înfrunte mîndria, a zidit îndată balaurul care, înfăşurîndu-se de şapte ori în jurul lui *Arş*, a lăsat numai capul în jos, a cărui lungime era egală cu o cale de cinci sute de ani.

Tot aşa, cu privire la sufletele omeneşti, se vede că ei urmează ideile platonice, căci cred că sufletele tuturor au fost zidite odată, împreună, din strălucirea lui Muhammed (despre care am arătat că e o părticică din strălucirea lui Dumnezeu) şi că sînt mult mai vechi decît lumea,[382] după cum zice *Curanul* în capitolul XXVI: „Celor ce te întreabă: «Al cui e sufletul?» răspunde-le: «Al lui Dumnezeu care ţi-a dăruit ţie puţin din înţelepciune»"*. De aceea, primesc numele

* *Coran*, XVII, 85: „Te întreabă despre suflet? Răspunde: «Sufletul purcede din porunca Domnului meu. Puţină ştiinţă vi s-a dat»".

de *ervah*, adică duhuri[383]. Iarăşi cred ei că sufletul e nemuritor şi nu va pieri niciodată, deşi în alt loc din *Curan** se dă de înţeles că sufletele cîtorva oameni nu vor învia la judecata cea de pe urmă[384]. Poate că acest lucru îl iau din cuvintele lui David, unde grăieşte: „Nu vor învia nelegiuiţi la judecată"** ş.a.

Întrucît am pomenit mai sus despre înscrierea Cărţii şi Condeiului, sperăm că-i va fi plăcut cititorului dacă vom vorbi ceva mai clar despre acea carte, căci se pare că Muhammed a alcătuit-o furînd din *Evanghelie* sau din *Psaltire*, unde spune Domnul şi Mîntuitorul nostru despre cei drepţi că numele lor sînt scrise în cartea celor vii, sau a vieţii***.

Cartea providenţei

Numele cărţii *Levhi mahfuz* înseamnă la propriu „tăbliţă" sau „catalog" (listă)[385], în care sînt scrise cu o însemnare de neşters norocirile şi nenorocirile omeneşti şi întîmplările lucrurilor care vor fi la vremea lor, pe care Dumnezeu după prevederea sa le-a rînduit mai înainte cu atîtea mii de ani (după cum am arătat mai sus), aşa încît altfel nu pot să fie. Dar nici muhammedanii nu sînt prea statornici în această părere, căci afirmă că acele prevestiri ale cărţii, scrise la întîmplare, pot fi nu numai şterse, ci şi scrise altfel. Iar pentru aceasta au plăsmuit basmul că în noaptea de *Bairam*[386], adică aceea ce premerge Paştelui lor, este un punct al vremii (sau moment; dar care ar fi punctul acelei nopţi nu se ştie), în care porţile cerului se deschid şi cartea *Levhi mahfuz*, prin îngăduinţa lui Dumnezeu, se deschide de către îngerii slujitori, iar milostivirea lui Dumnezeu e aşa de plecată să audă rugăciunile oamenilor credincioşi spre împlinirea voiei lor, încît chiar dacă cineva, după scrisele din cartea aceea, trebuie să fie osîndit, poate obţine neîndoios mîntuirea şi dezlegarea păcatelor, iar condeiul cel veşnic şterge cele dintîi şi înscrie altele noi în carte. De aceea, ei au obiceiul ca în

* *Coran*, XVII, 63; XLIV, 35 şi urm.
** *Ps.*, 1, 5.
*** *Luca*, 10, 20.

acea noapte să facă priveghere pînă în zori cu rugăciuni şi cîntări (pe care le numesc *teraui*[287]; vezi despre ele în capitolul *Despre namaz*)[288], ca să prindă momentul în care se deschide în ceruri cartea şi să ceară de la Dumnezeu mîntuirea sufletului. Şi cu toate că le este interzis să ceară în acel timp vreun bine lumesc sau fericire în viaţă, ei zic totuşi că, dacă cineva ar cere ceva de acest fel, n-ar fi trecut cu vederea de Dumnezeu, nici n-ar rămîne cu dorinţa nesatisfăcută, de aceea cred că fiecare, folosind aceste prilejuri şi clipe de noroc, poate să se prefacă din păcătos în drept şi să fie transcris din catalogul celor osîndiţi în catalogul celor ce se mîntuiesc. /

Despre îngeri, diavoli, djini şi altele

Îngerii din vechime

Teologia sau mai bine zis mateologia (vorbirea deşartă)[289] muhammedană năzoceşte despre îngeri[290] lucruri foarte minunate şi vrednice de rîs. Mai întîi, muhammedanii cred că în afară de Dumnezeu nici una dintre făpturile create nu e fără de trup sau, cum se spune de obicei, imaterială. Pentru că *nur*, sau strălucirea, din care spun ei că sînt făcuţi şi alcătuiţi îngerii, o socotesc un fel de foc sau aer în care luceşte numai şi luminează, nu aprinde şi nu arde, dar nici nu e străin de materie[291]. Iar cînd îngerul, după porunca lui Dumnezeu, vrea să se arate cuiva, nu din aer sau din cer îşi adună şi îşi închegeşte materia (precum spun teologii noştri), ci ajutînd mîna lui Dumnezeu puterii văzătoare omeneşti, aceasta e întărită şi devine pătrunzătoare, ajungînd să vadă clar, aşa cum este în sine acea materie extrafină a strălucirii (care mai înainte era invizibilă). Acelaşi lucru îl spun ei şi despre arătările diavoleşti.

Mai afirmă că îngerul este făcut după chipul omului dar cu aripi (poate au fost înşelaţi de iconografii

noştri), iar aripile lor nu sînt din pene, ci din pietre scumpe, adică din diamant, rubin, safir ş.a. Îngerii cerului inferior sînt atît de mari, încît ajung cu capul la cer, cu picioarele pe pămînt, iar cu aripile la răsărit şi la apus[292]. Cei din cerul superior (pe care-l numesc *Arş* şi „tronul lui Dumnezeu") sînt de cinci sute de ori mai mari decît lumea aceasta. Ultimul dintre ei şi cel mai neputincios este atît de tare, încît dacă i s-ar porunci să lovească cerul şi pămîntul cu aripa, le-ar preface în nisip şi pulbere. Aceasta o demonstrează cu cartea *Muhammedie*, unde se spune că odată Gabriel, zburdînd fără prea mare grijă pe lîngă lună, s-a atins de ea cu vîrful unei aripi, a rupt şi a sfărîmat cea mai mare parte din ea şi de aceea luna, care mai înainte era de o strălucire egală cu a soarelui, a căpătat mai pe urmă (din cauza stricării alcătuirii ei) petele şi întunecimile acelea. Iar cît de mare este repeziciunea lor, să ne fie exemplu ceea ce am spus despre Gabriel cînd s-a coborît din cerul empireu într-o clipită şi a ridicat dintele lui Muhammed în cădere (vezi capitolul *Despre minunile lui Muhammed*)[293]. Tot aşa îngerul morţii (căci e numai unul / care scoate sufletele din trupurile celor ce au să moară, atît ale celor pioşi, cît şi ale celor nelegiuiţi)[294], dacă trebuie să scoată o mie de suflete într-o mie de locuri foarte depărtate de el, într-o clipă e prezent pretutindeni, şi nu numai că le scoate pe toate din trupuri, dar în acelaşi timp trimite în rai sufletele celor pioşi, iar pe ale celor nelegiuiţi le aruncă în gheenă sau *Araf*.

Numele arhanghelilor, sau ale căpeteniilor îngereşti care păzesc cele şapte porţi ale cerului, sînt următoarele: 1. *Ismail*, 2. *Mindjrail*, 3. *Suadail*, 4. *Salsail*, 5. *Kelkeail*, 6. *Semhail*, 7. *Zefzail*. Iar peste toţi aceştia cea mai mare căpetenie este *Djebrail*[295]. Şi cu toate că numărul îngerilor e mic şi nu infinit, ei afirmă că în fiecare zi se creează noi îngeri şi diavoli, a căror zidire povestesc că este aşa:

Îngerii cei noi

Cînd un musulman îşi spală în baie necurăţiile provocate de împreunarea cu nevasta, cu ţiitoarea sau cu

o sclavă cumpărată cu bani proprii sau primită în dar de la cineva, din fiecare picătură de apă cu care se curăţă se naşte sau se face un înger, de aceeaşi cantitate şi calitate cu îngerii cei din vechime zidiţi din strălucirea lui Dumnezeu. Iar ei, din porunca lui Dumnezeu, sînt obligaţi să-i urmeze omului din necurăţiile căruia au provenit şi pînă la sfîrşitul vieţii să-l urmeze şi să-l păzească cu cea mai mare băgare de seamă, ca nu cumva să-şi facă întinăciuni noi din preacurvie, prin care se înmulţesc diavolii. Căci în caz contrariu, dacă va spăla întinăciunile trupeşti sau necurăţiile venite din preacurvie sau din păcatul sodomit, se vor naşte tot atîţia diavoli, cîte picături sînt de apă, care sînt trimise apoi de Dumnezeu să-l urmeze toată viaţa lui să-i aţîţe poftele trupeşti şi să-i vîre în minte imaginile faptelor rele. Ei mai afirmă că îngerii cei zidiţi din vechime, de la început, din strălucirea lui Dumnezeu, sînt mai cinstiţi şi mai aleşi decît aceştia şi sînt rînduiţi numai pentru laudele măririi lui Dumnezeu, pentru cîntări şi pentru cinstirea şi închinarea cea dumnezeiască.

Diavolii din vechime

Ei spun că diavolii [386] sînt zidiţi de Dumnezeu din fumul gheenei şi că prin faptele şi gîndurile lor Dumnezeu vrea să încerce fidelitatea şi statornicia sufletului celor ce cred drept în el. Căci diavolii nu sînt potrivnici celor necredincioşi, nici nu-i încurajează să facă răul sau să săvîrşească păcatul, cei necredincioşi fiindu-şi ei înşişi diavoli şi, de aceea, neavînd nevoie să fie
99 ispitiţi sau / încurajaţi de alţii. Pe lîngă aceasta ei mai cred că diavolul este potrivnicul şi cel mai urît duşman al lui Dumnezeu, dar că e folositor pentru pocăinţă. Şi mai cu seamă ei cred că mulţi diavoli au făcut mărturisirea credinţei muhammedane şi au fost primiţi şi număraţi cu ceilalţi îngeri [387]. Muhammedanii au obiceiul în rugăciunile lor să aducă diavolilor îndărătnici şi care rămîn în necredinţă hule cumplite şi să se lepede de ei; fiecare muhammedan e dator să rostească măcar de cinci ori pe zi *Lanet, jeitana katarga* [388], adică blestemul diavolului, căci hulind pe diavol ei socotesc că împlinesc lauda lui Dumnezeu şi săvîrşesc mărturisirea credinţei.

Diavolii cei noi

Iar despre diavolii cei noi zidiţi (precum am spus mai sus) socotesc că sînt creaţi în fiecare zi şi se înmulţesc din necurăţia provenită de la împreunarea oprită. De aceea, ei spun că acel păcat repetat în mai multe rînduri nu este din alt motiv greu şi urît de Dumnezeu (căci ca faptă e unul şi acelaşi), decît pentru că este cauza înmulţirii diavolilor care, deşi nu pot face rău altcuiva atît timp cît trăieşte omul din necurăţiile căruia au provenit, dar după moartea lui sînt îndemnaţi să-i ispitească şi pe alţii şi să-i aducă la păcat.

Iblis

Iblis, după ei, este Lucifer (sau „Purtătorul de lumină") [389]. Lui îi atribuie păcatul trufiei şi spun că de două ori a greşit împotriva lui Dumnezeu: întîi, după ce a zidit Dumnezeu pe Adam, a poruncit întregii creaţii să se închine omului ca făpturii celei mai frumoase şi mai demne de cinstire. La porunca lui Dumnezeu s-au supus îndată toţi îngerii şi celelalte făpturi. Dar Lucifer a zis că lui nu-i este cu putinţă să facă aceasta şi în trufia lui şi-a bătut joc de rostirea înţelepciunii dumnezeieşti, zicînd (precum scrie în *Coran*, cap. 47), că el este mult mai demn de cinstire decît omul, pentru că şi strălucirea sau focul *nur* este mai frumos şi mai demn de cinstire decît norodul, de aceea făptura cea de foc nu poate niciodată să se închine celei de noroi*. A doua oară, pentru că atunci cînd s-a văzut căzut din rangul său cel luminos şi îngeresc, nu numai că a vrut să se arate egal cu Dumnezeu, ci a pus la cale să-l ucidă şi pe Adam, vrînd să nimicească făptura cea mai bună decît el. Iar cînd a înţeles că nu poate să-l ucidă pe Adam (pentru că şi el era în ceata celor nemuritori), şi-a luat un alt chip, ca să-l înşele mai întîi

* *Coran*, VII, 11—13.

să calce legea dată lui de a nu gusta din grîul raiului. Şi astfel, împlinindu-şi planul şi făcîndu-l pe Adam muritor prin gustarea grîului, s-a mărturisit de atunci drept potrivnic tuturor poruncilor lui Dumnezeu *.

Iblis a fost deci osîndit la muncile cele veşnice, însă 100
petrecînd în trufia / şi mîndria de mai înainte, se silea să arunce toată vinovăţia greşelii sale asupra lui Dumnezeu. Şi venind la ceata îngerilor, a încercat să-i atragă şi pe ei la planul său. Şi a zis: „Vă voi pune şapte întrebări, iar voi să-mi răspundeţi adevărat. 1. Ştiindu-mă Dumnezeu potrivit pentru ispitirea şi doborîrea omului, pentru ce m-a creat? 2. Cunoscînd starea şi planul meu, anume că înclin spre orice rău şi că n-am să fiu ascultător, de ce m-a creat astfel? 3. Întrucît mi-a poruncit să mă închin lui Adam, dar a ştiut că nu-l voi asculta, pentru ce mi-a poruncit şi pentru ce m-a făcut aşa de încăpăţînat? 4. Dacă am zis că nu pot să mă închin altuia decît lui, ce i-am greşit cu vorba aceasta? 5. Ştiind că eu voiam să-l ispitesc pe Adam, de ce mi-a îngăduit să intru în rai, căci de n-aş fi intrat eu în rai, n-ar fi ieşit Adam de acolo; 6. Cum eu numai cu Adam am duşmănie şi vrajbă, de ce a îngăduit ca după ce a păcătuit Adam să domnească moartea şi peste fiii lui, iar eu să-i ispitesc şi să-i înşel deopotrivă? 7. Am cerut de la Dumnezeu viaţă şi mi-a dat. Dar n-ar fi fost mai bine dacă m-ar fi făcut şi pe mine supus morţii? În felul acesta lumea ar fi scăpat de ispitirile mele. Ce vrea ei, de i-a făcut pe toţi supuşi morţii?" La acestea nedumirîndu-se îngerii ce să răspundă, le-a pus Dumnezeu în gînd să spună: „Dacă ar fi înţeles el că în Mine există providenţă şi s-ar fi supus ei, ar mai fi întrebat oare lucrurile acoperite şi ascunse ale înţelepciunii Mele?"

Djin

Mai născocesc că între îngeri şi diavoli ar exista o altă creatură spirituală intermediară, pe care o numesc *djin* [400], de sex bărbătesc şi femeiesc, care după obiceiul

* *Coran*, VII, 19—22.

omenesc şi al celorlalte vieţuitoare îşi iau femei şi fac copii, se înmulţesc în fiecare zi, au împărăţii şi ţinuturi în aer şi pe pămînt, hotărnicite după neamurile lor care au duşmănii între ele şi fac războaie. Cei puternici îi subjugă pe cei neputincioşi, îi robesc şi-i supun, iar cei robiţi uneori se răscoală asupra stăpînitorilor lor şi-şi capătă libertatea.

Despre înmulţirea *djinilor* şi despre începutul lor se povesteşte astfel: Acest neam de diavoli din apă şi de pe pămînt a fost mai întîi făcut din fumul iadului al şaptelea. Iar *Iblis*, după îndepărtarea de Dumnezeu şi coborîrea în iad, a luat de femeie una din fiicele *djinilor*, cu care a făcut mulţi copii şi un neam prolific care a umplut cerul şi pămîntul. Şi le-a trimis Dumnezeu în timpuri diferite din familiile lor 500 de profeţi, dar ei i-au ucis pe toţi şi au nesocotit legea lui Dumnezeu, 101
afară de unul, al cărui nume este *Azazil* [401]. Acela, întorcîndu-se la Dumnezeu, s-a pocăit şi, prin îngăduinţa lui Dumnezeu, suindu-se la primul cer a făcut acolo foarte aspră pocăinţă timp de peste 1000 de ani şi astfel a trecut la al doilea, la al treilea şi a ajuns la al şaptelea cer, în fiecare cer făcînd o pocăinţă de cîte 1000 de ani. Apoi a fost primit în numărul celorlalţi îngeri şi pus în demnitatea cea dintîi.

Sînt unii care spun că şi *Iblis* a făcut o astfel de pocăinţă şi a dobîndit de la Dumnezeu iertarea păcatelor sale, însă această părere este îndoielnică. Mai spun că unii *djini* au primit legea *Coranului* şi s-au făcut muhammedani. Iar alţii petrec pînă acum în necredinţa lor, în iudaism şi în creştinism. De aici a şi venit la ei zicala: *Djin bajka, jeitan bajka* [402], adică „Una este *djin* şi alta satana" sau diavolul. Ei cred că femeile lor iubesc peste măsură pe tinerii noştri şi la fel, tinerii lor pe femeile şi fetele neamului omenesc, de aceea muhamedanii spun despre cei asupra cărora, după părerea generală, năvăleşte duhul necurat, că îi iubesc *djinii* şi că îi batjocoresc aşa din dragoste. Mai spun, iarăşi, că în afară de îngeri a mai făcut Dumnezeu şi nişte fete care trăiesc în rai, pe care le numesc *huri* [403], foarte asemănătoare cu îngerii prin natură, curăţie şi frumu-

sete, pe care le-a pregătit exclusiv pentru voluptăţile musulmanilor, despre care lucru vezi în capitolul *Despre rai*.

CAPITOLUL AL ŞASELEA

Despre zidirea lumilor

Universurile vechi

Rebbul alemin (adică „Domnul universurilor") [404], aşa este pomenit în multe locuri din *Coran* numele lui Dumnezeu pentru că, afirmă *Coranul*, Dumnezeu a creat pînă acum 18 000 de universuri din nimic * iar lumea aceasta e cea din urmă şi după ea nu va mai fi zidită alta [405]. Ei nu arată despre universurile precedente cît timp să fi existat, dar spun că ele au avut creaţiile lor, adică cer, stele, pămînt, mări, riuri şi altele, proroci lor şi legi date prin ei oamenilor, / însă 102
cum erau legile acelea şi cărţile lor, numai Dumnezeu ştie. Despre acest lucru lui Muhammed nu i s-a făcut nici o descoperire.

Lumea actuală

Începutul lumii actuale şi veacul ei îl aşează muhammedanii numărînd cu Biserica greacă, adică anul de faţă e de la Hristos Mîntuitorul 1719, de la fuga lui Muhammed 1132, iar de la facerea lumii 7227 [406]. Ei cred că toată făptura cea văzută şi nevăzută din ea este adusă de Dumnezeu dintru nimic la existenţă, prin lucrarea mîinii atotputerniciei lui Dumnezeu. În celelalte, fizicienii (naturaliştii) arabi, persani, turci şi indieni îi urmează lui Aristotel, iar matematicienii lui Ptolemeu. Ei declară împreună cu Aristotel că universul e alcătuit din materie şi formă. Principiile corpului sînt trei : materia, forma şi lipsa **. Corpul este compus fiziceşte din

* Cp. Coran, XLI, 9—12 ; XLVI, 3 etc.

** Aristotel, Φυσικοῦ, I, 7, 190 b : „Materia este unul din principii ; ceea ce corespunde formei este al doilea ; apoi, contrariul acesteia, lipsa".

patru elemente (stihii) : aer, foc, pămînt şi apă. Materia primă (care se numeşte *heiula*) [407] împreună cu forma a fost produsă aşa de Dumnezeu. Cînd savanţii lor au discuţii despre lucrurile fizice, spre confirmare citează vorbele filosofilor greci, adică Platon, Aristotel, Socrate, Democrit, Ptolemeu şi alţii. Pe Platon îl numesc *Iflatun* [408], pe Aristotel — *Aristatelis* [409], pe Socrate — *Sigrat* [410], pe Democrit — *Dimokritis* [411]. În geometrie ei urmează lui Euclid (la ei *Iklidis*) [412], în ştiinţele medicale lui Hippocrat (la ei *Bugrat*) [413], Galen (*Djealinus*) [414], Avicenna arabul (la ei *Ebualisina*) [415] şi cu sentinţele şi dogmele acestora se silesc să demonstreze problemele şi alte fenomene ale sistemelor lor. Iar cînd amestecă învăţătura *Coranului* cu fizica, spun într-aiurea lucruri aşa de ridicole şi contradictorii că nu se poate nimeni mira îndeajuns cum nişte bărbaţi atît de învăţaţi în filosofie şi încuiaţi în matematici sînt stăpîniţi de o ignoranţă atît de mare şi de nelnvins, şi nu i-ar mai socoti animale raţionale care discută logic despre lucruri supuse raţiunii, ci i-ar judeca drept dobitoace cu totul lipsite de lumina înţelegerii, pentru că urlă, nechează şi spun cîte şi de toate ca nebunii.

Ei prelnd, deci, că Dumnezeu a creat un fel de bob, apoi l-a împărţit în două * şi dintr-o parte a creat apa, iar din cealaltă focul ; iar apa a turnat-o peste foc, de unde a ieşit fumegare, adică abur şi fum. Apoi din fum a creat cerul, iar pămîntul l-a alcătuit din spuma apei, pe care o făcuse apa cînd se războia cu focul ; spuma a pus-o în faţa focului şi, cînd s-a uscat, a făcut pămîntul, iar din cealaltă spumă, pe care a făcut-o a doua oară, a zidit ţara sau locul unde este acum Mecca, pentru a completa raiul. Apoi a făcut cerul în două zile, pămîntul tot în două şi locul / Meccăi în alte 103
două zile, cerul din fum **, fumul din aburul Oceanului, marea din munţii numiţi *Kaf* (vezi despre ei ceva mai jos), despre care socotesc că încunjoară întregul

* Cp. Coran, VI, 95 : „Dumnezeu despică bobul şi sîmburele".

** Cp. Coran, XLI, 9—11 : „Fi-veţi necredincioşi celui ce a creat pămîntul în două zile? [...] S-a întors apoi spre cer care era ca fumul...".

glob al pămîntului, ca un zid o grădină. Pe lîngă aceştea afirmă că cerul e rotund, iar pămîntul e larg şi plat şi se sprijină pe cornul stîng al unui bou, boul stă pe o piatră mare dreptunghiulară, piatra pluteşte pe apă, iar apa se ţine pe un peşte mare. Alţii spun că piatra e aşezată pe peşte, peştele pluteşte pe apă, iar fundul apei numai Dumnezeu îl ştie [116].

Cerul superior spun că este de cristal, numit şi *Arş*, unde ei aşază tronul lui Dumnezeu *, lucru despre care am vorbit mai pe larg în alt loc [117]. Ei socotesc că există şapte ceruri ** sau cercuri planetare solide şi materiale. Primul cer zic că este de smarald ; al doilea de rubin sau, după cum spun unii, de marmură ; al treilea din rubin galben sau chihlimbar, iar după alţii de fier ; al patrulea din argint curat, alţii zic din orichalc [118] ; al cincilea din aur ; al şaselea din mărgăritar, iar alţii spun că e din aur roşu ; al şaptelea din strălucire luminoasă, iar după alţii din rubin roşu. Dar mai afirmă că toate cerurile au chipi de om, discută şi înţeleg. Soarele, luna precum şi toate zodiile şi stelele cele nemişcate zic că sînt de natură focoasă şi că mişcarea n-o au de la sine, ci din întîmplare, pentru că socotesc că ele sînt mişcate, purtate şi îndrumate de îngeri.

Cît despre facerea soarelui şi mişcarea lui băsmuiesc astfel : Cînd a zidit Dumnezeu la început soarele şi luna, le-a făcut de o strălucire şi de o lumină egală, dar astfel n-ar fi fost niciodată noapte, lucru ce i s-a părut nepotrivit lui Dumnezeu. De aceea, i-a poruncit lui Gabriel să ia ceva lumină de pe faţa lunii, iar acela, lovind luna cu marginile unei aripi, a oprit-o şi a luat din lumina ei 69 de părţi, lăsîndu-i numai una. Lumina luată de la lună a adăugat-o la lumina soarelui şi de atunci luna s-a făcut întunecoasă şi împestriţată cu pete. Un teolog al lor cu numele de *Abbas* [119] zice că circonferinţa soarelui este de 70 *fersabi* [120] şi a lunii de 40. Iar *fersahul* cuprinde trei mile mari sau nemţeşti. În rest, astronomii lor nu se deosebesc cu nimic de opinia lui Ptolemeu despre sistemul ceresc, despre mişcarea

* Cp. *Coran*, VII, 54.
** *Coran*, XLI, 12 : „A întemeiat şapte veruri în două zile".

stelelor şi celelalte fenomene *. Mai spun că soarele e prin firea sa foarte fierbinte, că e purtat de şaptezeci de mii de îngeri şi că tot atîţia aruncă necontenit zăpadă în el, / pentru că altfel, dacă fierbinţeala lui n-ar fi domolită aşa, cu puterea arzătoare ar preface într-o clipă toată lumea şi chiar cerul în cenuşă. Deci îngerii aceia, luîndu-l de la punctul de răsărit, îl mută în cursul zilei la apus, iar cînd ajunge acolo îl acoperă cu aripile lor ca să nu mai trimită nici o rază, şi astfel se face noapte. În felul acesta, ascunzîndu-l de vederea noastră, îl duc iarăşi înapoi pe aceeaşi cale pe care au mers ziua pînă la punctul de răsărit şi acolo, descoperindu-l, îi îngăduie să-şi trimită razele ca şi mai înainte, de aceea a doua zi se face lumină iarăşi. *Curanul* nu crede că pămîntul e rotund, nici că există tuneluri subterane (opinie pe care o susţineau şi unii din părinţii apuseni) [121].

Am mai spus mai sus despre lună că a avut de demult lumină şi strălucire egală cu a soarelui şi că fiind atinsă uşor de aripa lui Gabriel a căpătat petele pe care le are şi acum.

Ei spun că există felurite vistierii ale vînturilor, norilor, grindinei, ploii, zăpezii şi altor fenomene meteorologice şi că acelea sînt luate de îngeri, ca din nişte rezervoare, magazii sau jitniţe şi sînt trimise pe pămînt după porunca lui Dumnezeu, la vremea rînduită şi plăcută lui. Mai cred că fiecare picătură de ploaie e luată din rezervorul ei şi dusă pe pămînt de un înger ca nu cumva, împiedicată în vreun fel, să cadă într-un loc care nu e rînduit pentru ea. Iar îngerul care duce picătura, după ce şi-a îndeplinit slujba, îndată moare şi se nimiceşte. Curcubeul, furînd din *Sfintele scripturi* ** ale noastre, îl cred nu o lucrare a meteorilor, ci un arc al lui Dumnezeu. Tunetele şi fulgerele zic că sînt săgeţile lui Dumnezeu cu care îngerii, păzitorii lumii, îi lovesc pe diavoli care se străduiesc neîncetat spre pieirea şi prăbuşirea lumii. Despre vînt există o altă fabulă, pentru că după spusa lor Dumnezeu a făcut mai întîi

* Ptolemaeus, Γεωγραφικὴ σύνταξις, VI, 7, 2, 27.
** *Geneza*, 9, 13.

o piatră mare și verde pe care a pus-o pe apă [422] și din apă a făcut vîntul cu chip omenesc care, îndreptîndu-și pașii spre *Arș*, a străbătut în spațiu o cale de 30 000 de ani, adică atît cît poate face în acest timp cel mai iute cal sau pasăre zburătoare.

Mai socotesc că toate rîurile și izvoarele ce curg pe întreg pămîntul au o singură gură sau început — rîul din rai, pe care îl numesc *Keaoser* [423], și că muntele *Kaf* înconjoară pămîntul și-l îngrădește, fiind atît de înalt, încît vîrful său sprijinește cerul ca un stîlp, ca să nu cadă. Despre focul cel de sub pămînt spun că provine din iad (fiind, după cum mi se pare, nu departe
103 de purgatoriul catolic). / De asemenea, spun că pămîntul este înțepat, corespunzător cerurilor și că e înconjurat de muntele *Kaf* [424]. Pămîntul cel dintîi, sau prima lui stare, este ținut legat de 70 000 de funii, iar fiecare funie o țin 70 000 de îngeri. Toate acele pămînturi au diferite nume și toate sînt locuite de oameni și printre ei sînt monștri, căci unii n-au ochi, alții n-au mîini, alții n-au picioare, alții sînt negri ca arapii. În pămîntul al șaptelea se nasc pietrele pregătite a fi legate de gîtul necredincioșilor, pentru a-i scufunda în tartar, care este în pămîntul al șaptelea. Muntele *Kaf* este în întregime din piatră de smarald. Dincolo de muntele *Kaf* este o altă lume de treizeci de ori mai mare decît lumea aceasta, în care oamenii și dobitoacele sînt toate altfel. Oamenii lumii aceleia nu-l cunosc nici pe Adam, nici pe Beelzebul, ci Îl mărturisesc pe unul Dumnezeu și pe Muhammed proorocul lui. Că și acea lume a fost cucerită de către Alexandru cel Mare, adevărul *Curanului* o afirmă în cartea *Muhammedie*, în capitolul *Despre muntele Kaf*.

Iar despre cutremurul de pămînt foarte frumos bășmuiesc. Ei spun că pe nasul boului aceluia (despre care am spus că sprijină cu cornul stîng pămîntul) [425], aproape de nara stîngă, șade o muscă foarte mică. Aceea încearcă uneori să intre în nara boului și cu mișcarea sa îl gîdilă iar boul (nesuferind gîdilarea ei și temîndu-se să nu-i intre în nară) își clatină capul îi-și scuturî pielea (precum se vede și la boii noștri), ca să sperie și să alunge musca. Și astfel din mișcarea capului bou-

lui și scuturarea pielei se cutremură și pămîntul care se sprijină pe cornul lui. Iar vuietul care e auzit înainte de cutremur, ei spun că este mugetul acelui bou. Pe aceasta, după cum mi se pare, și Muhammed și-a fundat fabula despre cutremurul pămîntului. Ei socotesc că cutremurul pămîntului e întotdeauna general sau simultan în toate locurile lumii deși, după cum știu bine naturaliștii, acest lucru e cu neputință, însă ei cred mai mult învățăturii *Curanului* decît adevărului arhicunoscut. Dacă acest lucru ar fi adevărat, pămîntul care se află sub punctul polar, precum este prea întinsul stat rus, nu s-ar sprijini pe cornul boului din *Curan*, nici n-ar fi o parte de pămînt locuită, pe care arabii o numesc *Rubi meskiun* [426], căci țările situate sub Polul arctic n-au niciodată cutremure de pămînt.

Viețuitele tîrîtoare și păsările sînt produse din pămînt, iar peștii și toate cele ce viețuiesc în apă — din apă / afirmă ei. Mările, povestește *Curanul*, sînt făcute astfel: 106
După ce din aburul sau fumul apei a fost făcut cerul, restul apei l-a împărțit Dumnezeu în două și o parte a așezat-o în *Arș*, iar cealaltă pe pămînt. Marea care se află deasupra cerului se numește *Bahri mahdjur* [427]. Și a pus peste acele mări îngeri (a căror căpetenie se numește *Keikeail*) [428], fiecare din acei îngeri ține în mînă o lance și fiecare lance e lungă cît o cale de 500 de ani, și cu aceste lănci păzesc hotarele mărilor, ca nu cumva apele să treacă peste ele.

Cînd eram în Constantinopol am avut ca învățător la deprinderea scrisului turcesc pe un bărbat foarte învățat, fizician ales și matematician desăvîrșit, pe care odată, într-o convorbire, l-am întrebat de-a dreptul: „Domnule Isaad (așa îi era numele) [429], tu fiind foarte iscusit în științele fizice și matematice, dar mai cu seamă în cele astronomice, cum poți crede că proorocul vostru a rupt luna în două, că îngerii aruncă zăpadă în soare ca să-i domolească fierbințeala și îl acoperă cu aripile ca să fie noapte și zilelalte, și că întregul sistem al lumii este așa cum învață *Curanul*?" El, zîmbind ironic, a răspuns zicînd: „Ca fizician și matematician știu prea bine că luna nu se poate rupe, nici încăpea în mîinile proorocului (la fel și despre celelalte), dar ca musulman

şi ucenic credincios al *Coranului* cred, fără îndoială, după cum se povesteşte în *Coran*, că toate acestea s-au făcut şi sînt cu putinţă ; nu se contrazice aşadar axioma (sentinţa) care zice că unul şi acelaşi lucru nu poate fi în acelaşi timp şi adevărat şi fals, pentru că cele ce sînt contradictorii numai pentru mintea noastră sînt cu neputinţă, dar nu şi pentru voia lui Dumnezeu şi atotputernicia lui. De unde — a zis — se poate conchide că toate acelea au fost, pentru că aşa a voit Dumnezeu". A citat, de asemenea, cuvîntul Domnului Iisus Hristos despre cămila şi urechile acului (căci era cunoscător iscusit al limbii greceşti şi al altor limbi, fiind de neam din Grecia), zicînd : „Nu este mai lesne cămilei să treacă prin urechile acului * decît lunii să fie frîntă". /

Despre zidirea lui Adam şi Eva şi despre păcatul strămoşesc

Adam şi Eva

Făcînd Dumnezeu cerul şi pămîntul şi celelalte despre care am vorbit în capitolul precedent, şi avînd a-l face pe primul om, Adam, băsmuieşte *Coranul* în capitolul 47 că a zis îngerilor săi : „Vom face pe om din ţină şi, preaînnoind întocmindu-l, îi vom da din Duhul nostru şi, la porunca noastră, toţi îngerii i se vor supune, afară de Beelzebul (Iblis), apostatul şi necredincioşul" **. Şi în capitolul 31 zice : „Dumnezeu l-a plăsmuit pe om din ţină şi pe urmaşii lui dintr-o umezeală slabă, şi i-a suflat din Duhul său" ***. Iar cînd a poruncit Dumnezeu

* *Matei*, 19, 24.

** *Coran*, XXXVIII, 71 : „A zis Domnul îngerilor : «Da, voi zidi din ţină un muritor. Cînd îl voi plăsmui în chip armonios şi îi voi insufla din Duhul meu, prosternaţi-vă înaintea lui». Toţi îngerii s-au prosternat afară de Iblis care s-a îngîmfat şi care s-a numărat printre necredincioşi".

*** *Coran*, XV, 28 : „Voi zidi un muritor dintr-o ţărînă scoasă dintr-un noroi maleabil [69] ; după ce-l voi plăsmui în chip armonios şi voi insufla din Duhul meu, prosternaţi-vă înaintea lui".

lui Gabriel să ia din pămînt trei pumni de ţărînă, îngerul Israil a acoperit toată faţa pămîntului şi n-a vrut să-i dea ţărînă dacă nu i se va descoperi mai întîi şi lui de către Dumnezeu taina lucrului. Deci descoperindu-i Dumnezeu că din pămîntul acela vrea să-l facă pe om, ai cărui urmaşi vor moşteni unii raiul, alţii iadul, şi că din acelaşi neam al lui Adam are să purceadă proorocul Muhammed, pentru care sînt zidiţi şi el şi ceilalţi îngeri, auzind aceasta Israil i-a îngăduit lui Gabriel să ia ţărînă. Şi în loc de pocăinţă Dumnezeu i-a impus lui Israil ca el cel dintîi să se închine omului. Deci luînd Gabriel trei pumni de ţărînă de pe suprafaţa întregului pămînt, a adus-o lui Dumnezeu. Iar Dumnezeu a împărţit ţărîna aceea cu degetul său în două părţi, din care să se zămislească în Adam oameni buni şi răi. Iar părticica de pămînt luată din locul unde avea să fie îngropat Muhammed, a dus-o Gabriel în rai. Şi luînd de acolo apă, a umezit partea aceea de pămînt ca un aluat şi s-a făcut curată ca mărgăritarul. Din această părticică de pămînt îşi are trupul lui Muhammed începutul său. Iar din partea de pămînt ce a rămas, luată din diferite locuri ale lumii, a zidit Dumnezeu tot trupul lui Adam : capul, din pămîntul luat de la Mecca ; spinarea şi pieptul, din pămîntul luat de la Ierusalim ; părţile din spate şi şezutul, din pămîntul Arabiei bogate ; mădularul ascuns, din pămîntul Egiptului ; picioarele, din pămîntul Persiei ; mîna dreaptă, din pămîntul Răsăritului ; cea stîngă, din pămîntul Apusului / sau Africa [121]. La toate acestea a adăugat Gabriel 108
pămîntul trupului lui Muhammed şi au dospit împreună patruzeci de ani. Iar Dumnezeu s-a gîndit necontenit timp de patruzeci de zile cum şi în ce fel s-ar cuveni să-l facă pe om şi l-a făcut după chipul feţei sale. Şi astfel făcînd trupul, din Duhul său i-a zidit sufletul, care însă a refuzat să intre în gura lui Adam şi Dumnezeu i-a poruncit de trei ori să intre, iar el tot de atîtea ori s-a lepădat tare, cerînd iertare că nu putea vieţui împreună cu un asemenea noroi pieritor şi slab. Iar Dumnezeu, certîndu-l, i-a zis : „Atunci să intri cu sila, ca la urmă iarăşi cu sila şi cu greu să ieşi din trup".

Aceasta este cauza pentru care omul vrea să trăiască mult, pentru că sufletul nu ieşe decît silit şi cu anevoie.

A intrat aşadar sufletul în trupul lui Adam şi Adam s-a făcut viu. Mai întîi a strănutat şi toţi îngerii i-au zis: „Mila lui Dumnezeu cu tine" şi de aici a intrat în obicei că toţi cei ce sînt de faţă, să binecuvînteze pe cel ce strănută şi să le dorească toată fericirea. Zidindu-l pe Adam, a luat Dumnezeu din grăsimea care este sub coasta stîngă şi din aceea a zidit pe Heva (Eva) [422]. Şi, afirmă ei, fiinţa omenească nici înainte de păcat nu era nemuritoare şi nestricăcioasă, dar dacă s-ar fi supus poruncii lui Dumnezeu, ar fi fost ferită de orice rău, în desfătările raiului şi petrecînd acolo ar fi produs totdeauna copii după rînduiala firească, la nesfîrşit. Dar pentru că (zice *Coranul*) Adam n-a făcut după porunca dată lui de Dumnezeu, s-a supus morţii *.

Păcatul strămoşesc

Despre păcatul originar al omului cartea *Muhammedie* născoceşte lucruri la fel de smintite şi de ridicole iar despre felul în care a greşit Adam şi în care a pătruns moartea în natura omului [423] povesteşte astfel: După ce a făcut Dumnezeu pe Adam şi pe ajutătoarea sa Eva, a dat trei porunci: Prima, ca numele lui Dumnezeu să nu iasă niciodată din memoria lor; a doua, să nu guste din pomul grîului [424]; a treia, să păzească cu grijă pecetea încredinţată lor. Eva, care cunoştea numele lui Dumnezeu şi pomul de grîu, dar nu ştia ce este pecetea lui Dumnezeu, şi-a întrebat bărbatul: „Adame, care este pecetea ta?" Iar Adam i-a spus: „Pecetea este porunca lui Dumnezeu prin care ne este poruncit să-l credem şi să-l proslăvim pe Muhammed proorocul lui (pentru care şi eu şi tu şi toate făpturile sînt zidite)" [425]. Pe omul povăţuit cu aceste porunci l-a aşezat în rai pentru ca fără de moarte să se satură de desfătările şi bucuriile lui.

Beelzebul (Iblis), văzîndu-l pe Adam aşezat pe o
109 treaptă aşa de măreaţă, îndată l-a invidiat / şi a zis

* *Coran*, II, 36.

în gînd: „Dumnezeu mi-a poruncit să mă închin cel dintîi omului acestuia şi, cînd am refuzat, am fost izgonit din rangul strălucirii şi fericirii şi lovit cu blestem veşnic. Acum însă voi încerca puterea şi statornicia zidirii lui atît de proslăvite, doar voi putea să-l ucid şi să-l fac să piară dintre noi pe duşmanul meu pe care îl urăsc atît, cauza nefericirii mele". Şi astfel s-a apropiat de porţile raiului, dorind să-l vadă pe Adam şi să-i propună planurile sale cele răutăcioase. Dar cum nu era lăsat să se apropie prea mult de rai de către îngerii cei ce păzeau, înconjura neîncetat împrejmuirea pe dinafară, căutînd sîrguincios prilejul de a intra în rai. Învîrtindu-se el aşa, păunul, zburînd din rai, s-a aşezat pe zidul raiului. Văzîndu-l, s-a apropiat de el şi i-a zis: „Cît eşti de frumos şi de plăcut la chip, dar în zadar îţi este frumuseţea, pentru că eşti supus morţii". Auzind aceasta păunul a zis: „Ce este moartea şi ce înseamnă să mori?" Răspuns-a diavolul: „Este un lucru în fiecare trup care se numeşte suflet, şi cît timp rămîne (sufletul) în trup, trăieşte şi trupul, însă ieşind el din trup din vreo întîmplare, îndată moare trupul, se strică şi se preface în ţărînă". Păunul, primind de la diavol ştirea despre moarte şi întorcîndu-se în rai, l-a aflat pe şarpe (iar şarpele cînd încă trăia în rai, era patruped, în felul cămilei) şi i-a spus acelora toate cîte auzise de la diavol despre moarte. Şarpele, curios, a ieşit grăbit din rai şi aflînd pe diavol l-a întrebat: „Întrucît cunoşti ce este moartea, poate că ştii şi vreun leac împotriva chinurilor morţii aceleia". „Cunosc bine, a zis diavolul, însă doftoria aceea nu se găseşte nicăieri decît în rai". Deci l-a rugat şarpele să-i spună numele acelui leac. Diavolul a zis: „Nu pot să spun, dar dacă vei deschide gura, ca să intru prin tine în rai, cu plăcere-ţi voi arăta doftoria aceea". Învoindu-se la aceasta şarpele, diavolul, intrînd în el, împreună cu el s-a strecurat mai întîi în rai. Şi văzîndu-l pe Adam într-atîta fericire aşezat acolo, măgulindu-l, s-a apropiat de el cu suspinuri dese şi a început a vărsa lacrimi din belşug. Cînd l-a întrebat Adam pricina plînsului şi a tînguirii, diavolul a zis: „Cum să nu plîng cînd ştiu sigur că atunci cînd va ieşi sufletul din trup, nici chipul, nici frumuseţea tru-

pului nu vor mai rămîne?" Auzind, deci, Adam şi Eva cuvintele şarpelui, s-au întristat foarte şi cuprinşi de mîhnire, ca uluiţi, au uitat îndată de înţelepciune şi de poruncile pe care li le dăduse Dumnezeu. /

110 Diavolul, aflînd această ocazie fericită, a zis: „Dacă vreţi să trăiţi în veac, ascultă povaţa mea: ia din pomul grîului şi mănîncă, pentru că acesta este singurul leac care poate să gonească moartea de la voi". Adam nu s-a învoit şi a refuzat să facă aceasta. Atunci şarpele s-a dus la Eva, îndemnînd-o să guste din grîu, iar ea, ascultînd de sfatul lui, l-a îndemnat şi pe bărbatul său, şi astfel, rupînd din grîu, a mîncat două boabe, iar Eva numai unul. Făcînd aceasta după sfatul diavolului, îndată după gustarea grîului i s-a umflat lui Adam pîntecele şi s-a făcut ca un timpan (tobă). Iar cauza acestei umflături o explică prin aceea că, mai înainte de a păcătui, Adam nu avea nevoie de mîncare pentru a-şi păstra viaţa şi de aceea n-avea nici anus, parte a trupului care nu-i era de trebuinţă. Dar după ce a mîncat din grîul acela oprit, i s-a umflat pîntecele, pentru că n-avea pe unde să-l golească şi de aceea a început a se chinui de dureri insuportabile şi de chinuri aducătoare de moarte. Dumnezeu, văzînd nenorocirea lui, s-a milostivit şi a trimis pe arhanghelul Gabriel care, sfredelind cu degetul arătător dosul lui Adam şi al Evei, le-a deschis stomacul şi le-a arătat locul pe unde să-şi lepede excrementele. Iar cînd prin canalul nou deschis au răbufnit cu mare iureş excrementele, Adam, temîndu-se ca nu cumva să spurce raiul, locul cel mai cinstit şi pretutindeni luminat de strălucirea lui Dumnezeu, mai întîi le-a luat în mînă dar neştiind cărmanul unde să le ascundă şi ca nu cumva prin putoarea grîului mistuit în stomac să-l jignească pe Dumnezeu şi pe îngerii care păzeau raiul, s-a temut să le arunce la pămînt, de aceea le-a mînjit în jurul mădularului ascuns şi pe la încheieturi (ca fiind părţile cele mai ascunse ale trupului). Simţind însă el însuşi putoarea aceea grea, a dus scîrna mai aproape de nări şi mirosind-o, şi-a murdărit buza de deasupra, de la care materie îndată i-au crescut mustăţi şi păr în nări, pe obraji, lîngă mădularul ascuns şi pe cap. Şi, transpirînd, s-a umplut şi restul corpului

de scîrna aceea dar fiind materie puţină, deşi i-a crescut părul peste tot trupul (căci se crede că numai barba, sprîncenele şi genele făcute spre împodobirea trupului i-au fost date din naştere lui Adam), acesta era scurt. Acelaşi lucru i s-a întîmplat şi Evei, însă fiindcă la ea a fost materie mai multă, şi părul din cap s-a făcut mai mult şi mai lung. Apoi, văzînd Adam că-i creşte părul, care îl acuza ca un martor de păcatul făcut şi de călcarea poruncii, ca nu cumva acest lucru să fie văzut de Dumnezeu, a început a smulge firele de păr ce creşteau (de aceea perii / din jurul mădularului de ruşine şi din 111
alte locuri spuse mai înainte sînt socotiţi *mekrub* [96], adică uricioşi, şi au obiceiul a-i nimici — despre care lucru se vorbeşte mai pe larg în capitolul *Despre ceremonii şi despre rînduielile legiuite*), dar în zadar. Căci în curînd a dat un tremur peste trupul lui, în curînd Gabriel arhanghelul i-a luat de pe cap diadema pe care o purta, în curînd Mihail a dezbrăcat de pe amîndoi hainele pe care li le dăduse Dumnezeu. În curînd ruşinea şi roşeaţa i-a tulburat, în curînd au auzit glasul lui Dumnezeu grăind: „O, Adame, care fugi de mine cel ce te chem?" Adam a răspuns: „Unde pot să fug sau să mă ascund de faţa ta? Nu fug de tine, ci de ruşinea păcatului meu, dar la tine este milostivirea"!

El vădeşte Dumnezeu

Şi i-a zis Dumnezeu: „Eu ţi-am poruncit să nu guşti din pomul grîului, apoi ţi-am mai dat înţelepciune şi cunoaşterea numelor mele (despre care vom vorbi în capitolul *Despre ştiinţe*); am pus şi frică în inima ta, ca văzînd răul să te temi şi să te fereşti. De ce, văzînd pe şarpe, nu te-ai speriat şi n-ai fugit? De ce prin înţelepciunea dată ţie n-ai înţeles şi prin cunoaştere n-ai cunoscut pe Iblis care se ascundea în şarpe şi care-ţi vorbea nu adevărul, ci minciuna? Dacă ai fi întrebuinţat drept şi cum se cuvenea acestea, nici pe el nu l-ai fi ascultat, nici mie nu mi-ai fi greşit aşa de greu, nici n-ai fi căzut din demnitatea ta fericită". Şi aşa a blestemat Dumnezeu mai întîi pe diavol, osîndindu-l la

chinurile veşnice, a blestemat pe şarpe să petreacă în munţi şi în cîmpii pustii şi pierzîndu-şi chipul cel dintîi şi picioarele să se tîrască pe pămînt.

A fost supus morţii

L-a blestemat şi pe Adam să fie supus morţii, el şi copiii şi tot neamul lui ; şi a blestemat şi pe Eva, zicînd : „Pentru că tu ai omorît un om şi un bărbat şi ai vărsat sînge, de acum, în fiecare lună, atîta sînge va curge din trupul tău, cît poate ajunge să zideşti şi să întocmeşti un om".

Şi fiind Adam şi Eva izgoniţi din rai, se căiau foarte şi cereau de la Dumnezeu iertare. Iar milostivul Dumnezeu l-a întrebat pe Adam, ce cere aşa de stăruitor de la el ? Răspuns-a Adam că nu pentru sine, ci pentru fiul său Muhammed cere. A zis Dumnezeu : „De unde îl cunoşti pe Muhammed sau numele lui ?" Adam a răspuns zicînd : „În trei locuri am citit numele lui, în rai, în cer, şi pe tronul lui Dumnezeu", care este *Arş*. Auzind acestea Dumnezeu a primit cu blîndeţe pocăinţa şi mărturisirea lui Adam şi i-a făgăduit că prin acelaşi Muhammed va intra mai tîrziu din nou în rai, şi că toţi copiii lui care vor crede în Muhammed se vor învrednici de bucuriile raiului. /

Despre profeţii de la Adam şi pînă la Noe

Fiii lui Adam

De acolo mergînd Adam şi Eva în ţările Indiilor şi rătăcind prin ele mai mult de trei sute de ani nu s-au văzut niciodată unul cu altul. Şi îngăduind astfel Dumnezeu, s-au întîlnit pe muntele *Araf* [427], în ziua *Arife* (care este ziua premergătoare *Bairamului*). Fiul cel dintîi pe care l-au făcut era atît de mare şi de o statură aşa de înaltă, încît ridicînd capul auzea conversaţiile şi cîntările îngerilor care cîntau în cer. Iar îngerii, supărîndu-se de curiozitatea omului, s-au plîns lui Dumnezeu că sînt tulburaţi la cîntare ; şi astfel, după porunca lui Dumnezeu, i-au scurtat înălţimea, luînd din ea 60 de coţi.

Abel şi Cain

În continuare Eva a născut o mie de fii, dintre care cel dintîi a fost *Kabil*, al doilea *Habil* [428]. Aceştia s-au născut amîndoi pereche, adică gemeni cu surorile lor. Dar sora care s-a născut cu Habil era urîtă, iar cea care s-a născut cu Kabil era frumoasă la faţă. Şi Dumnezeu a poruncit ca Habil să-şi ia de nevastă pe sora lui Kabil cea frumoasă. Pentru aceasta Kabil l-a invidiat pe fratele său şi a zis : „Nu voi face după porunca lui Dumnezeu, nici nu voi îngădui ca Habil să-şi ia de nevastă pe soru-mea care s-a născut cu mine". Şi zicînd aceasta nu numai că s-a arătat potrivnic lui Dumnezeu şi neascultător ei, aflînd prilej, l-a ucis şi pe fratele său. Şi a curs dintr-însul atîta sînge, că toate mările şi rîurile s-au înroşit. Iar cînd jivinele cele însetate au băut din apa cea înroşită cu sîngele lui Habil, atunci şi acelea au luat patima mîniei şi a duşmăniei.

Dumnezeu făgăduieşte să-l trimită pe Muhammed

Şi au plîns Adam şi Eva asupra lui Habil, necontenit, 40 de zile. Dumnezeu vrînd să-i mîngîie a zis : „Încetaţi de a vă mai tînguí, căci eu voi face sufletul lui Habil întîiul mucenic şi părtaş al desfătărilor raiului şi în locul lui vă voi da fiu pe Muhammed, cel mai frumos dintre toţi oamenii, căpetenia tuturor proorocilor şi conducătorul tuturor oamenilor".

Set

După ce a împlinit Adam o mie de ani de viaţă, a fost înştiinţat că se va muta din această viaţă de necazuri la bucuriile raiului, de aceea să încredinţeze fiului său *Şeit* [429] cunoaşterea şi stăpînirea asupra pămîntului, pe care le primise de la Dumnezeu, fiindcă Dumnezeu i-a dat lui (*Seit*) ceva din strălucirea sufletului lui Muhammed, ca să poată cunoaşte voia lui Dumnezeu, să păzească legea şi să ţină stăpînirea întru dreptate. /

chinurile veşnice, a blestemat pe şarpe să petreacă în munţi şi în cîmpii pustii şi pierzîndu-şi chipul cel dintîi şi picioarele să se tîrască pe pămînt.

A fost supus morţii

L-a blestemat şi pe Adam să fie supus morţii, el şi copiii şi tot neamul lui ; şi a blestemat şi pe Eva, zicînd : „Pentru că tu ai omorît un om şi un bărbat şi ai vărsat sînge, de acum, în fiecare lună, atîta sînge va curge din trupul tău, cît poate ajunge să zideşti şi să întocmeşti un om".

Şi fiind Adam şi Eva izgoniţi din rai, se căiau foarte şi cereau de la Dumnezeu iertare. Iar milostivul Dumnezeu l-a întrebat pe Adam, ce cere aşa de stăruitor de la el ? Răspuns-a Adam că nu pentru sine, ci pentru fiul său Muhammed cere. A zis Dumnezeu : „De unde îl cunoşti pe Muhammed sau numele lui ?" Adam a răspuns zicînd : „În trei locuri am citit numele lui, în rai, în cer, şi pe tronul lui Dumnezeu", care este *Arş*. Auzind acestea Dumnezeu a primit cu blîndeţe pocăinţa şi mărturisirea lui Adam şi i-a făgăduit că prin acelaşi Muhammed va intra mai tîrziu din nou în rai, şi că toţi copiii lui care vor crede în Muhammed se vor învrednici de bucuriile raiului. /

Despre proorocii de la Adam şi pînă la Noe

Fiii lui Adam

De acolo mergînd Adam şi Eva în ţările Indiilor şi rătăcind prin ele mai mult de trei sute de ani nu s-au văzut niciodată unul cu altul. Şi îngăduind astfel Dumnezeu, s-au întîlnit pe muntele *Araf* [437], în ziua *Arife* (care este ziua premergătoare *Bairamului*). Fiul cel dintîi pe care l-au făcut era atît de mare şi de o statură aşa de înaltă, încît ridicînd capul auzea conversaţiile şi cîntările îngerilor care cîntau în cer. Iar îngerii, supărîndu-se de curiozitatea omului, s-au plîns lui Dumnezeu că sînt tulburaţi la cîntare ; şi astfel, după porunca lui Dumnezeu, i-au scurtat înălţimea, luînd din ea 60 de coţi.

Abel şi Cain

În continuare Eva a născut o mie de fii, dintre care cel dintîi a fost *Kabil*, al doilea *Habil* [438]. Aceştia s-au născut amîndoi perechi, adică gemeni cu surorile lor. Dar sora care s-a născut cu Habil era urîtă, iar cea care s-a născut cu Kabil era frumoasă la faţă. Şi Dumnezeu a poruncit ca Habil să-şi ia de nevastă pe sora lui Kabil cea frumoasă. Pentru aceasta Kabil l-a invidiat pe fratele său şi a zis : „Nu voi face după porunca lui Dumnezeu, nici nu voi îngădui ca Habil să-şi ia de nevastă pe soru-mea care s-a născut cu mine". Şi zicînd aceasta nu numai că s-a arătat potrivnic lui Dumnezeu şi neascultător ei, aflînd prilej, l-a ucis şi pe fratele său. Şi a curs dintr-însul atîta sînge, că toate mările şi rîurile s-au înroşit. Iar cînd jivinele cele însetate au băut din apa cea înroşită cu sîngele lui Habil, atunci şi acelea au luat patima mîniei şi a duşmăniei.

Dumnezeu făgăduieşte să-l trimită pe Muhammed

Şi au plîns Adam şi Eva asupra lui Habil, necontenit, 40 de zile. Dumnezeu vrînd să-i mîngîie a zis : „Încetaţi de a vă mai tîngui, căci eu voi face sufletul lui Habil întîiul mucenic şi părtaş al desfătărilor raiului şi în locul lui vă voi da fiu pe Muhammed, cel mai frumos dintre toţi oamenii, căpetenia tuturor proorocilor şi conducătorul tuturor oamenilor".

Set

După ce a împlinit Adam o mie de ani de viaţă, a fost înştiinţat că se va muta din această viaţă de necazuri la bucuriile raiului, de aceea să încredinţeze fiului său *Şeit* [439] cunoaşterea şi stăpînirea asupra pămîntului, pe care le primise de la Dumnezeu, fiindcă Dumnezeu i-a dat lui (*Şeit*) ceva din strălucirea sufletului lui Muhammed, ca să poată cunoaşte voia lui Dumnezeu, să păzească legea şi să ţină stăpînirea întru dreptate. /

13 *Şeit* a zidit o mie de cetăţi, iar în ele acelaşi număr de *djeamii* şi *minare* [440] (turnuri mici). Şi a luat *ezan*ul [441] întru mărturisirea credinţei muhammedane.

Idris

După aceasta a moştenit darul proorociei *Idris* (care se vede în *Sfînta Scriptură* că este Enoh) [442]. Acesta avea trup nu din carne, ci din altă materie, ca sticla sau cristalul, de aceea nesupus putrezirii. Acesta a născocit cel dintîi scrierea şi citirea literelor. Şi a scris el din ştiinţele dumnezeieşti (cu care îl învăţase Dumnezeu pe Adam, iar Adam le transmisese copiilor săi), treizeci de cărţi. Dar cum, datorită tăriei trupului şi a materiei care nu cunoaşte putrezirea, nu putea să moară, Dumnezeu l-a ucis, pe urmă l-a înviat şi l-a luat la cer, ca să păzească acolo cărţile legii pe care el însuşi le scrisese.

Muhammed

Dar numai pînă la venirea lui Muhammed; cînd la vremea sa (Muhammed) s-a suit la cer, acestea au fost adăugate la cartea *Curanului* şi înscrise la poruncile cele noi ale lui Dumnezeu. Spune cartea *Muhammedie* că acela a trăit 360 de ani.

CAPITOLUL AL NOUĂLEA

Despre Noe

Nuh

După *Idris* a venit la prorocie *Nuh* (Noe) [443], în zilele căruia s-a întîmplat potopul lumii. Aceasta au furat-o din *Sfintele scripturi* ale noastre însă, după obiceiul întrebuinţat la ei, din istoria cea adevărată compun un basm atît de mincinos şi caraghios, încît celor ce ascultă li se par la fel de plăcute ca povestirile de seară pe care le spun femeile pentru copiii cei mici. Să spunem, deci, cîte ceva din istoria lor dezgustătoare şi lungă despre Noe. Ei cred că oamenii dinainte de potop

au fost toţi uriaşi care, depărtîndu-se de Dumnezeu, au introdus idolatria şi de aceea, mîniindu-se Dumnezeu, s-a gîndit să piardă prin apă tot sufletul cel viu.

Corabia lui Noe

Deci, zic ei, cu mulţi ani mai înainte de a porunci Dumnezeu lui Noe să-şi construiască o corabie, arătîndu-i cît de mare şi de largă trebuie să fie, Noe, judecînd după modelul dat greutatea lucrului, se plîngea înaintea lui Dumnezeu că numai cu puterile sale şi ale fiilor săi nu poate să adune şi să pregătească atîta material de lemn, mai cu seamă că toţi ceilalţi fii omeneşti care persistă în idolatrie îl urăsc, pentru că de multe ori / îi mustră pentru necredinţă şi superstiţia cea fărădelege. Răspunzîndu-i, Dumnezeu i-a poruncit ca luîndu-şi rînduiala sa cea proorocească, precum se cuvine, să vestească tuturor în lume nenorocirea ce vine şi potopul ce va fi peste tot pămîntul. Şi dacă cineva vrea să-şi scape sufletul său de potopirea apelor, să adune lemne şi celelalte necesare pentru construirea unei astfel de corăbii şi să ajute la lucru. 114

Uriaşii

Cînd a prorocit Noe lucrul acesta din porunca lui Dumnezeu, toţi uriaşii au rîs şi l-au batjocorit, zicînd că e mincinos şi nebun, afară de unul singur, cel mai mare gigant, căruia numele îi era *Dabetularz* [444].

Dabetularz

Acesta era de atîta mărime şi înălţime la trup încît, cînd intra în ocean pentru prinsul peştilor, adîncimea apei nu-i ajungea nici pînă la gleznele picioarelor şi, prinzînd din cei mai mari (care sînt în general numiţi *balene*), întinzînd mîna în faţa soarelui şi frigîndu-i ca la foc, în fierbinţeala soarelui, aşa îi mînca. Deci acestui gigant, care trăia la marginea Indiei, i-a poruncit Dumnezeu să-l viziteze pe robul şi prorocul său Noe. Acela, după porunca lui Dumnezeu, lăsînd îndată vînatul peştilor, s-a dus la Noe şi, urîndu-i pace, a întrebat pentru

ce-l cheamă, de vreme ce el a venit din porunca lui Dumnezeu, Noe a răspuns că n-are nimic să-i poruncească, decît ca să-şi pieptene barba cu degetele în chip de piepten. Făcînd lucrul acesta după poruncă, atîta grămadă de lemne a scuturat din barba sa, încît le-a fost de ajuns pentru construirea acelei corăbii. Iar lemnele acelea erau copaci întregi care, cînd trecea el prin păduri dese şi de neumblat şi rupea totul înaintînd, chiparoşi de mai mulţi ani şi molizi se înfigeau în barba lui ca nişte surcele mici. Deci construind Noe corabia din aceste lemne, a intrat în ea cu familia (casnicii) şi cu toate vietăţile (precum se povesteşte în *Sfînta Scriptură*) şi, întinzînd pînzele, o îndrepta cu cîrma (de unde şi zicala lor : „Dacă ţi-e cîrmaci Noe, de ce te temi de valurile mării ?") ajutîndu-l şi păzindu-l dreapta lui Dumnezeu.

Potopul

Şi cînd a fost astfel potopul (căci Dumnezeu a lăsat să se verse pe pămînt apele ce sînt deasupra cerului *Arş*), toţi oamenii şi toate dobitoacele au pierit, afară de uriaşul *Dabetularz* (care a adus lemnele în barba sa), căci atunci cînd apele s-au ridicat cu 60 de coţi deasupra celor mai înalţi munţi, nu i-au udat nici genunchii.

Şoarecii

Cînd plutea Noe pe adîncimea de nemăsurat a valurilor, întinzînd pînzele în toate părţile lumii, din cauza timpului îndelungat, pe corabie au apărut aşa
115 de mulţi şoareci, / încît neajungîndu-le hrana cea de toate zilele au fost siliţi să roadă tăbliţele (scîndurile) corăbiei. Şi rozînd multe găuri în fundul corăbiei, l-au adus pe Noe şi toate vietăţile în mare disperare pentru viaţa lor şi în nenorocire. Neştiind Noe cum să tămăduiască acest rău şi să scape el şi vietăţile de năpasta aceea, a strigat către Dumnezeu. Iar Dumnezeu i-a zis : „Cînd va ieşi afară elefantul, mergi după el şi sărută-l în gaura pe unde-i iese baliga !" Cînd a făcut acest lucru a ieşit împreună cu baliga un porc foarte mare.

Porcul

Acela, după obiceiul său, a curăţit toate latrinele şi a mîncat baliga. Iar din baliga porcului au ieşit viermii, care au început a-i omorî pe şoareci. Dar şi aceştea, obosite de mulţimea de şoareci, parcă nu reuşeau nimic.

Motanul

A poruncit atunci Dumnezeu lui Noe să-l lovească pe leu în frunte şi, cînd a făcut aceasta, îndată a ieşit din nările lui un motan, care a omorît toţi şoarecii. De aceea la ei motanul este respectat, deşi se numără printre animalele cele necurate. Pentru această binefacere Dumnezeu a rînduit ca unul dintre motanii ce se trag din neamul acestuia să moştenească raiul şi despre el vom vorbi la locul cuvenit în capitolul *Despre rai* [445].

Pe urmă, cînd s-au împuţinat apele, se spune că s-a oprit corabia pe muntele Araf (situat aproape de Mecca şi pe care muhammedanii se obligă să-l viziteze ca pe un loc sfînt la fel ca Mecca, despre care vom vorbi în capitolul *Despre locurile sfinte*) [446]. Cînd s-a uscat pămîntul, Noe cu familia sa şi cu toate vieţuitoarele au ieşit din corabie şi îndată, împreună cu fiii săi Sim, Ham şi Afet [447] (căci cu aceleaşi nume se numesc şi la muhammedani), a adus jertfă lui Dumnezeu pe muntele Araf.

Noe se îmbată

Petrecînd pentru sănătatea sa şi a familiei a băut vin (pentru că pe atunci vinul nu era încă oprit) pînă ce s-a îmbătat şi, ca un ieşit din minţi, a adormit şi i s-a dezgolit trupul în aşa fel încît i s-au văzut părţile lui cele de ruşine. Ham, văzîndu-l pe tatăl său dezvelindu-se fără ruşine, a ipus rîzînd despre goliciunea tatălui său lui Afet (de la care cred ei că îşi au începutul lor Muhammed şi toţi muhammedanii). Afet, auzind aceasta, şi-a luat mantaua şi, mergînd cu spatele înainte, ca să nu-l vadă, l-a acoperit pe tatăl său. Deşteptîndu-se Noe şi aflînd de la ceilalţi fii ai săi ce i s-a întîmplat, pe

Afet l-a binecuvîntat, ca faţa lui şi a neamului lui să fie pururea luminoasă.

De ce sînt arapii negri

Iar pe Ham l-a blestemat ca faţa lui şi a neamului lui să fie neagră. Şi de aceea arapii (care se socotesc a fi din neamul lui Ham) [448] s-au făcut negri şi aşa urîţi. /

116 Se povesteşte că Noe a trăit 950 de ani. După el, se spune că numele proorocesc l-a purtat unul cu numele de *Hadadeb* [449] şi că lui i-a urmat un oarecare *Salih* [450], iar după acesta *Ibrahim* [451]. Pe care din *Sfînta Scriptură* îl cred ei că a fost Hadadeb n-am putut afla. Salih însă am spus că este Melchisedec.

CAPITOLUL AL ZECELEA

Despre Avraam şi copiii lui

Avraam

Mai înainte ca Avraam (după ei *Ibrahim*) să se fi convertit la credinţa dumnezeiască (căci spune *Curanul* că Avram a fost închinător de idoli [452] şi după convertirea sa l-a mustrat tatăl său de idolatrie) *, toţi oamenii aveau o singură limbă, siriaca, pe care Dumnezeu a împărţit-o în 72 de limbi la zidirea Turnului [453]. Deci, toate aceste limbi l-a învăţat Dumnezeu mai întîi pe Avraam şi l-a trimis spre convertirea lui *Nemrud* (acesta este Nemrod) [454], care zicea despre sine că este Dumnezeu, pentru cunoaşterea lui Dumnezeu. Iar Avraam, fiind luminat de cunoaşterea lui Dumnezeu şi de credinţa musulmană, mai întîi s-a rugat aşa lui Dumnezeu (după cum se află în *Curan*): „O, Dumnezeule! Ridică pe fiul progeniturii noastre (îl înţelege pe Muhammed), mijlocitor, proroc, spre îndreptarea faptelor bune, vestind prin *Scriptură*, căci tu eşti căpetenia cea preaînaltă, care pe toate le ştii şi le auzi" **. Apoi,

* *Coran*, XXXVII, 83—87.
** *Ibidem*, 100—101.

Din tovarăşele *Scăderului*: Sir Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Frontispiciul.

ISTORIA
DELLO STATO PRESENTE
DELL' IMPERIO
OTTOMANO.
NELLA QVALE SI CONTENGONO.

La Maſſime Politiche de' Turchi, i punti principali della Religione Mahometana, Le Sette, le Ereſie, e gli ordini diuerſi del ſuo Religioſi. La Diſciplina militare, il vero eſſatto delle forze per Mare, e per Terra, e delle rendite della ſua Corte.

Compoſta prima in lingua Inglese dal Sig. Ricaut, Scudiere, Segretario del Sig. Co. di VVinchelsy Ambaſciadore Straordinario del Rè d'Inghilterra Carlo ſecondo, à Sultan Mahometto Han IV. che al preſente Regna.

Tradotta poſcia in Franceſe dal Sig. Briot, & finalmente trasportata in Italiano

Da **COSTANTIN BELLI** Accademico Taſſilla.

All'Illuſtriſs. & Eccellentiſs. Sig.

BATTISTA NANI
CAVALIER PROCVRATOR MERITISSIMO
DI S. MARCO.

VENETIA M. DC. LXXII.

Preſſo Combi, & La Noù.

CON LICENZA DE' SVPERIORI, E PRIVILEGIO.

Din ſervante *Sidemalni* : Sir Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Fossa de titlu.

CAP. XVIII.

Delli Edhemi.

Religioso dell' ordine d'Edhemi. Vn Santone, ouero Santo huomo delli Turchi.

IL primo Fondatore di queſt'ordine era chiamato *Hagi Edhem*, del quale li Diſcepoli, e gli Settatori ſteſſi parlano molto oſcuramente. Dicono che ſuo Padre era ſchiauo, e di nazione Abiſſino, ch'andò vn giorno al ſonte *Nerdan*, per trattenerſi con *Hagi*, luogo del Cairo, ch'era huomo ben fatto, molto oratto, e grato nella converſazione, diligente di piacere a Dio, e che paſſaua la notte e'l giorno nelle Moſchee à leggere l'Alcorano con'l volto per terra, e a pronunciare ſouente queſte parole. O Dio! tù mi hai data tanta ſapienza, che conoſco euidentemente, che tù prendi cura di me, e che ſono nella tua protezzione. Perciò ò Dio ſprezzando ogni ſorte di potenza, e dominio, io mi dedico alla meditazione della filoſofia, e mi

Din ſervante *Sidemalni* : Sir Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 203 (*Despre dervişii edhemi = Sidemal*, p. 307).

ПЕТРУ ВЕЛІКОМУ

священнаго россійскаго государства, освященнѣйшему автократору, вѣры православныя державственнѣйшему защитителю, императору благочестивѣйшему, прилагому отцу отечества, злодѣяний прогонителю, добродѣтелий же и свободныхъ наукъ, и художествъ насадителю, славенскихъ народовъ вѣчныя славы началѣйшему автору, великому князю, побѣдителю, падшихъ возставителю, царства прибавителю и распространителю, ордена святаго апостола андрея основателю смотрѣлѣйшему, и инѣхъ орденовъ кавалеру преудостоинѣйшему преображенскаго полка верховному хиліарху, обоихъ воинска марсу, и архистратигу генералнѣйшему, нашего вѣка державнѣйшему нептуну, на четырехъ моряхъ россійскаго флота вицеадмиралу, англійскаго же, галанскаго, и дацкаго адмиралу избранному, и проч. и проч. и проч. государю и повелителю своему всемилости вѣйшему и прекротчайшему.

СЛОВОПРІНОШЕНІЕ.

[illegible] преславнѣйшій царь. Императоровъ благочестивѣйшій, онъ нѣкогда [illegible] на [illegible], [illegible] и [illegible] Петръ Великій. [illegible], онъ нѣкогда [illegible] Православнѣйшія россійскія [illegible], благочестивѣйшую [illegible]. А еще [illegible], [illegible], [illegible] Петръ Великій.

Stemmul său înfățișează vulgări moscovitene. Sankt-Peterburg 1722. *Epistolă dedicatorie către Petru cel Mare.*

după cum i-a fost poruncit de Dumnezeu, s-a dus la Nemrud și i-a propovăduit lui numele și voia lui Dumnezeu. Dar acel necredincios și mîndru tiran (asupritor), nu numai că n-a crezut adevărului lui Avraam, ci a poruncit să-l prindă și să i se închine lui ca lui Dumnezeu, iar dacă n-o vrea să facă aceasta, îl va osîndi la ardere. Astfel, Avraam a fost prins și adus la Nemrud în cetatea *Rikka* (numită în *Sfînta Scriptură* Raghes) [455]. Avraam a propovăduit cu îndrăzneală înaintea împăratului numele lui Dumnezeu și legea tăierii împrejur, iar pe Nemrud l-a mărturisit că este un om muritor mincinos, nelegiuit și fățarnic, iar nu Dumnezeu adevărat. Iar cînd Nemrud a poruncit ca Avraam să fie aruncat în foc spre ardere, Avraam l-a rugat ca, dacă vrea să se arate că este Dumnezeu, atunci el însuși, nu altul, să-l arunce în flacăra focului. / Nemrud cel fără de minte, necunoscînd că focul este atît de mare încît din cauza fierbințelii nu putea nici să se apropie de gura cuptorului, l-a dus și, neputînd să-l arunce, s-a ruinat foarte, de aceea a poruncit alor lui să-l taie pe Avraam cu sabia, dar au fost opriți de puterea lui Dumnezeu să facă aceasta. Nemrud, aprinzîndu-se mai mult de mînie, a poruncit să se pregătească un *mendjelik*, adică catapultă [456], cu care să-l arunce pe Avraam dintr-un turn foarte înalt de pe zid (pe care acum îl arată în cetatea mai sus zisă), în focul pus dedesubt. Cînd s-a făcut aceasta și Avraam a căzut în focul acela foarte mare, îndată a țîșnit din mijlocul cuptorului un izvor preaîmbelșugat de apă rece care a stins focul ; și astfel Avraam a fost păzit întreg și nevătămat.

117

Vrea să-l aducă jertfă pe Isaac

După aceea, slobozit fiind prin puterea lui Dumnezeu din mîinile lui Nemrud, Avraam s-a dus cu toată familia sa la locul unde e acum Mecca. Și cînd s-a suit el pe muntele Araf, a poruncit Dumnezeu să i-l aducă jertfă pe fiul său Isaac. Deși Avraam (după cum spune *Curanul* în capitolul 46) a zis fiului său Isaac : „O, fiule, mi s-a vestit în vedenie să-ți tai capul. Voiești să fac asta ? Spune !" Răspuns-a Isaac : „Împlinește cele

vestite ţie, căci pe mine mă vei vedea că le îndur pe toate cu curaj" *. Dar, împiedecat de înger, a jertfit lui Dumnezeu un berbec în locul lui **. De unde este o lege pentru muhammedanii ce vizitează Mecca să se suie pe muntele Araf şi să aducă jertfă un berbec (despre taina acestei jertfe vezi mai multe la locul cuvenit) [467].

Pe urmă Avraam şi-a aşezat tabăra şi corturile pe locul unde spun că se află astăzi templul Meccăi (despre acest lucru vezi în capitolul *Despre Mecca*). Şi le-a aşezat astfel, încît nimeni dintre cei ce călătoreau să nu poată trece prin locurile acelea sau prin tabără fără ca mai întîi să treacă pe la cortul lui (căci ulicele toate se adunau la cortul lui Avraam ca razele de la circumferinţă spre centru) şi, ospătînd şi întărînd pe fiecare cu mîncare, îl slobozea în calea ce o avea de făcut. De aceea cred ei că prin binecuvîntarea lui Avraam s-a sălăşluit în inimile oamenilor să dorească de bunăvoie a călători la Mecca, pentru ca acolo, adunîndu-se din toate colţurile lumii, să se ospăteze. Şi mai afirmă că locuitorii Meccăi (care se numesc *medjevir*) [468] au luat de la acelaşi Avraam că nu se cuvine a-i cerceta pe oaspeţi (zişi *musafiri*) [469], sau să-i caute la faţă, ci să-i primească pe toţi pînă la unul şi să-i onoreze cu o egală cinste a ospitalităţii şi cu iubire de oameni. Cauza
118 acestei legi spun ei că ar fi / următoarea: S-a întîmplat odată că în timpul prînzului lui Avraam n-a venit nici un oaspete. Atunci Dumnezeu a trimis pe Gabriel arhanghelul în chip şi haine de sărac scîrbos, ale cărui unghii crescuseră atît de mari încît aveau sub ele o mulţime de murdărie puturoasă. Făcîndu-i-se lui Avraam scîrbă de aceasta, nu l-a ospătat şi nu i-a pus prînz înainte, ci l-a gonit flămînd şi însetat. Dumnezeu s-a mîniat pentru aceasta şi prin acelaşi Gabriel i-a descoperit, poruncindu-i să nu se uite nici la curăţenie, nici la întinăciune, nici la îmbrăcămintea oaspetelui, ci pe toţi să-i pri-

* Curan, XXXVII, 102: „O, fiule, m-am văzut pe mine înecîndu-mă în vis sacrificîndu-te; ce gîndeşti despre aceasta?" El spune: „O, tată, fă ce şi s-a poruncit, mă vei afla răbdător dacă voi vrea Dumnezeu".

** *Geneza*, 22, 1—14.

mească şi să-i ospăteze cu aceeaşi cinste şi bunăvoinţă. De unde este la ei obiceiul să se spună şi să se ţină ca o lege că prînzul nu este al gazdei, ci al lui Dumnezeu şi al societăţii, la fel şi oaspetele este al lui Dumnezeu, iar nu oaspetele lui.

Ismail

Mai spun că Ismail [469] a luat de la tatăl său binecuvîntare egală cu cea a lui Isaac, iar de la Dumnezeu acelaşi dar al profeţiei, dar pe cel dintîi îl socotesc mai desăvîrşit şi mai cinstit pentru că din sămînţa lui (a lui Ismail) s-a născut Muhammed, şi nu oricum, ci după făgăduinţa lui Dumnezeu către Avraam şi chiar către Ismail. Şi ca să nu se îndoiască Avraam de venirea lui Muhammed, i-a dat lui fiu pe Ismail, asemănător în tot lui Muhammed la statură, la înălţime, la frumuseţea feţei (afară de strălucirea Duhului lui Dumnezeu), în bucuriile sufleteşti, în vitejie şi altele. Dar ei, furînd *Istoria sfîntă* *, o transformă într-o fabulă de speriat, căci zic că Sarra, vrînd să-l omoare pe Ismail încă prunc fiind, împreună cu mama sa Agar, fiind îmblînzită de Avraam şi ameninţarea lui Dumnezeu domolită, a izgonit-o pe aceea din casă cu copilul plîngînd. Şi rătăcind pe un drum necunoscut prin locurile nisipoase ale Arabiei pustii, se aflau amîndoi în primejdie să piară, topindu-se împreună cu copilul de arşiţa prea mare şi de sete. Agar, ca să nu vadă moartea atît de cumplită a fiului ei, a aruncat copilul pe nisip şi s-a dus departe de el. Iar Ismail (chinuit de sete), bătînd cu picioarele în nisip şi scormonindu-l, îndată a ţîşnit un izvor purtrea curgător şi, întorcîndu-se Agar la fiul ei, a cunoscut minunea lui Dumnezeu. Bînd şi ea şi stropind şi copilul, s-a răcorit (acest izvor care curge între Medina şi Mecca îl numesc acum *Zemzem*) [461]. Cei care vizitează Mecca au obiceiul să ia din apa aceasta în vase mici de sticlă şi să o ducă acasă, şi ei cred că ea rămîne în orice vreme nestricăcioasă. Apoi spun că prin porunca

* *Geneza*, 16, 1—15.

lui Dumnezeu Agar a fost iarăşi primită de Avraam
119 în casă şi binecuvîntată / de Dumnezeu, şi a fost mamă tuturor popoarelor arabe şi lui Muhammed însuşi.

Iacov

Despre Iacov (după ei *Iakub*) [462], că a avut el doisprezece fii şi că aceia sînt patriarhii neamului israelit sau, după cum zic ei *Iehuda*, iudaic [463], au învăţat din *Sfintele scripturi* *.

Iosif

Despre vînzarea lui Iosif cel frumos de către fraţi prin negustori în Egipt, luat apoi în casa lui Faraon (zis de ei *Firaun*) [464] pentru tîlcuirea visurilor şi despre obţinerea stăpînirii peste tot Egiptul, ei urmează întru totul *Sfintei Scripturi* (sau, după zicală, aproape pînă la talpă) **, dar dragostea turbată a nevestei lui Faraon şi castitatea lui Iosif şi credinţa lui faţă de stăpîn o urzesc mult mai fantastic. Părăsind însă aici acest basm, din cauza sîrboşeniei lui, ne vom grăbi spre istoria lui Muhammed.

Toţi proroci

Mai departe muhammedanii ţin cu tărie şi cred din învăţătura *Curanului* că de la facerea lumii şi zidirea lui Adam pînă la Muhammed a trimis Dumnezeu 224 000 de proroci şi le-a predat lor acelaşi număr de cărţi scrise de el [465].

Legea lui Avraam

Iar legea dată lui Muhammed prin *Curan* nu este altceva decît desăvîrşirea şi plinirea legii pe care a dat-o mai de mult Dumnezeu lui Avraam şi urmaşilor lui, şi pe care Muhammed a desăvîrşit-o (întrucît Moise şi Hristos n-au putut-o desăvîrşi). Întrebuinţarea precisă şi adevărată a aceleia şi celelalte rînduieli le-a introdus

* *Geneza*, 30, 1 şi urm.
** *Ibidem*, 39—41.

şi le-a întărit în lume, dar mai cu seamă printre popoarele arabe (către care a şi fost în cea mai mare măsură trimis). De aceea din legea *Curanului* nimic nu se poate lua şi nimic nu i se poate adăuga. Aceasta se afirmă din cuvintele *Curanului* care se citesc astfel în capitolul 25: „Pe tine, zice, te-am trimis să urmezi legii lui Avraam, nedepărtîndu-te de ea niciodată *. Şi în capitolul al 19-lea: „Dacă te vei îndoi de careva dintre poruncile trimise ţie, vei înţelege adevărul trimis ţie citind cărţile ce au fost înaintea ta" **. Iar în capitolul 5: „Dumnezeu cel pios şi milostiv, şi mai departe a predat oamenilor mai întîi *Tevrat (Vechiul Testament)*, apoi *Indjil (Evanghelia)*, căile cele drepte iar la urmă v-a dăruit de sus cartea *Elfurcan*, care confirmă legea voastră şi aceasta cuprinde cuvinte foarte tari şi de nesfărîmat, care sînt mama şi materia cărţii" ***. Şi în capitolul *Despre masă* zice: „Cartea *Curanului* nu este decît plinirea *Evangheliei* şi a *Legii*" ****. (Vezi mai multe în cele ce urmează.) /

Despre Moise, Aaron şi Maria

Moise

Despre naşterea lui Moise [466], aruncarea lui în Nil de către maică-sa şi aflarea lui de către fiica lui Faraon, despre luarea, hrănirea şi creşterea lui în casa tatălui său, spun aproape aceleaşi ce sînt cuprinse în *Istoria sfîntă* *****. Iar despre fuga lui şi scoaterea neamului israelit din Egipt multe vorbesc nebuneşte, felurite şi pline de născociri, pentru care ne-ar trebui prea mult timp să le numărăm pe toate, dar vom spune pe scurt ceva din cele ce i s-au întîmplat lui Faraon.

* *Coran*, XVI, 161: „M-a îndrumat Domnul pe o cale dreaptă; este o religie imuabilă, legea lui Avraam".
** *Coran*, X, 94.
*** *Coran*, III, 20.
**** *Coran*, V, 48.
***** *Exodul*, 2 sq.

Faraon

Faraon (la ei se spune *Firaun*), stăpînitorul întregului neam faraonit, foarte mare şi numeros pe atunci (ei cred că ţiganii de acum sînt de neam faraonit), nemaifiind mulţumit de domnia pămîntească, şi-a pus în minte să i se împotrivească lui Dumnezeu şi a vrut ca el însuşi să fie venerat de toţi şi cinstit ca un Dumnezeu. De aceea, el cel dintîi, şi-a născocit o podoabă şi şi-a cusut haine ţesute cu fir de argint şi de aur. Îmbrăcîndu-se în ele şi strălucind de mult aur şi argint, de pietre scumpe şi mărgăritare, cu mare îngîmfare şi trufie s-a arătat oamenilor. Văzîndu-l toţi pe neaşteptate, au crezut că este Dumnezeu şi căzînd la pămînt i s-au închinat (de aceea a purta haine de mătase şi pietre scumpe şi a se închina omului pînă la pămînt e acum oprit muhammedanilor, deşi de la această regulă sînt scutiţi sultanul şi cei ce slujesc la palat). Şi nu numai capul şi trupul, ci şi părul din barbă îl avea Faraon împodobit la fel cu mărgăritare şi pietre scumpe. Odată, fiica lui l-a adus la Faraon pe fiul ei adoptiv *Musa* (Moise), fiind încă de trei ani. Faraonul, foarte măgulit de frumuseţea şi vioiciunea copilului, l-a luat în braţe. Moise, inspirat de Dumnezeu, s-a înfipt cu mîinile în barba lui şi i-a sfîşiat-o aproape toată, iar pietrele scumpe şi mărgăritarele le-a scuturat la pămînt. La acestea, Faraon s-a ruşinat (pentru că au văzut slugile că au fost sfîşiate şi aruncate aşa de urît barba şi podoaba lui) şi, aprinzîndu-se de mînie şi de furie, a poruncit celor de faţă să omoare pruncul.

Dar fiica lui, cu sufletul rănit de prea multă tînguire şi mîhnire pentru pierzarea unui prunc blînd şi nestiutor, plîngea. Deci, mîniindu-se Faraon şi pe fiica /
121 sa a zis: „De ce, nebuno, plîngi cu suspinuri pieirea vrăjmaşului meu?" Atunci Dumnezeu i-a dat fiicei lui Faraon Înţelepciunea de care luminîndu-se a zis către tatăl său: „Nici pe vrăjmaşul tău, nici pieirea acestui prunc nevinovat nu le plîng eu, ci nebunia şi nesăbuirea ta, tată, care zici că eşti nu numai om, ci şi Dumnezeu peste toţi oamenii şi vrei să te cunoască şi să te considere că eşti astfel. Cum, rogu-te, şi s-a făcut vrăjmaş

un prunc de trei ani care n-are nici o înţelegere şi judecată? Şi de care neprietenie sau vrajbă fiind mişcat a putut el să dispreţuiască barba şi podoaba ta? Căci dispreţul şi respectul unui lucru vine numai de la o desăvîrşită judecată, ceea ce acest prunc nu are. Deci, dacă vrei, tată, să afli adevărul cuvintelor mele, porunceşte să se aducă înaintea pruncului două blidaşe, unul plin cu aur, iar celălalt cu cărbuni aprinşi. Şi dacă pruncul va alege aurul şi se va feri de foc, se va vedea limpede că are folosinţa înţelegerii şi a discernămîntului; iar dacă va alege mai degrabă focul decît aurul se va arăta fără îndoială nevinovat de vreo greşeală sau călcare de lege.

Cingătoia lui Moise

Lăsîndu-se convins, Faraon a poruncit să se facă după cuvîntul fiicei sale şi astfel, cînd au fost aduse blidele, Moise cu mîinile deschise a luat cărbunii şi îndată i-a băgat în gură ca pe nişte mere bune de mîncat. De aceea, limba lui s-a ars atunci în aşa fel încît la vîrsta cînd s-a desăvîrşit nu putea grăi limpede.

Toiagul lui Moise

Minunile făcute de Moise ei nu i le atribuie lui, ci toiagului pe care-l avea dat de Dumnezeu *. Ei urmează aproape toate cele ce se povestesc şi la noi, dar după obiceiul lor, îmbrăcîndu-le în fabule înspăimîntătoare. Ei cred că Moise a primit *Tevrat*, adică *Vechiul Testament*, sau *Legea* cea scrisă de Dumnezeu pe *Turi-Sina* (astfel numesc Muntele Sinai) [467].

Tevrat

Iar *Cartea Legii* spun că era atît de mare, încît 70 de cămile abia puteau să-i ducă povara (dar mincIuna aceasta nu e a lui Muhammed, ci a *talmudiştilor*) [468]. După ce a luat *Cartea Legii*, Moise a văzut în ea cu duhul, ca şi cum privea dintr-un munte foarte înalt,

* *Exodul*, 4, 1—5; *Coran*, XX, 17—21.

atîtea popoare, încît nu încăpeau nici pe cîmpii, nici pe munți. Văzîndu-le, l-a rugat pe Dumnezeu, zicînd: „O, Dumnezeule! Ce fel de popoare atît de numeroase sînt acestea ale căror fețe luminează ca soarele? Roagă-te, Dumnezeule, dacă este cu putință, fă-mă să le fiu lor proroc". Răspuns-a Dumnezeu: „Nu se poate, pentru că popoarele acestea sînt popoarele lui Muhammed". Iarăși a întrebat Moise: „O, Dumnezeule! Am văzut
122 și alte popoare care, amestecîndu-se cu îngerii tăi / și nefiind de o strălucire mai mică decît ei, te laudă și ți se închină; cine sînt acestea?" Răspuns-a Dumnezeu: „Sînt ale aceluiași Muhammed". A treia oară a întrebat Moise pe Dumnezeu: „O, Dumnezeule! Văd și un al treilea popor care face necontenit rugăciuni în *mezcidat* (în biserici) [469] și se află în mare cinste înaintea ta. Dacă vrei, pune-mă peste acesta". Dumnezeu i-a răspuns: „Cu adevărat, nu te voi pune peste acesta, dar dacă vrei să-i fii părtaș lui, cere să-ți dăruiesc acest lucru". După ce a cerut Moise aceasta de la Dumnezeu, Dumnezeu i-a zis: „Fă mărturisirea credinței lui, adică: «Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed este proorocul lui»". Atunci, fără să-i pese, Moise a zis: „Cine este acel Muhammed, arată-mi măcar fața lui, să i-o văd. Căci știu că nici asemenea ție, nici locțiitor sau vizir nu ai". Deși milostiv față de Moise, Dumnezeu a tunat înfricoșător, zicînd: „Dacă nu ți-aș fi iertat păcatul înainte de a-ți fi ieșit cuvîntul acesta din gură, cu adevărat ai fi fost vinovat de păcat. Dar acum nu voi căuta la greșeala și fărădelegea ta, dacă mă vei mărturisi pe mine că sînt Dumnezeu și că Muhammed este proorocul meu. Căci altfel, află că ziua judecății îți va fi groaznică și înfricoșată". Făcînd această mărturisire de credință, Moise a primit iertarea păcatului și a fost socotit părtaș al poporului celui ce-l cunoștea pe Muhammed.

Mai departe, *Tevrat* cel trimis lui Moise din cer nu este altceva decît completarea legii dată lui Avraam (după cum am amintit și mai sus). Ei cred că toți israeliții care au crezut lui Moise și care au socotit pe proorocii ce i-au urmat aceluia drept căpeteniile legii, și care au păzit cu sfințenie poruncile lui și au petrecut

în aceeași lege a lui Moise pînă la venirea lui Hristos și a învățăturii evanghelice, vor fi mîntuiți. Și afirmă că se vor arăta înaintea judecății lui Dumnezeu într-o fericire egală cu a celorlalți musulmani, sub steagul lui Moise, strălucind între soare și lună și celelalte stele — și că luminați de lumina lui Dumnezeu vor proslăvi pe Dumnezeu. Dar despre ele vezi mai multe în capitolul *Despre învierea* [470].

Horum

Muhamedanii au luat toiagul de la Aaron [471] și l-au dăruit lui Moise, după cum am spus [472]. Nu-i atribuie nici o preoție, pentru că nu cunoaște așezămîntul preoției. În rest, ei îl țin și-l respectă ca pe un mare proroc și ajutor al fratelui său Moise, conducător al poporului iudeu și judecător în chip de *kadi* [473].

Meriem

Deoarece *Curanul* reprezintă o vădită inspirație a vrăjmașului obștesc, nu se poate să nu-și descopere masca mincinunii / și să nu arate că este mincinună și tată al minciunii. De aceea a ticluit acea istorie pe care, răpind-o și furînd-o din *Sfînta Scriptură*, fără a ține seamă de timp, rînduială și materie și punînd unele în locul altora, printr-un procedeu atît de fericit a sădit-o în neamul cel foarte grosolan și simplu arăbesc, așa încît cei ce se țin acum de *Curan* preferă să înghită otrava minciunii cu gîtlejul deschis, decît să guste cît de puțin din dulceața adevărului. Lucrul se arată și mai limpede dintr-aceasta: Mariam (după ei *Meriem*), zice *Curanul*, este soră lui Moise și Aaron *; iar muhammedanii cred că este aceeași Mariam ca și Maica Domnului nostru Iisus Hristos [474]. Iar dacă cineva, fie și în mod condițional, le-ar arăta nepotrivirea timpului și a persoanelor, nu răspund nimic, ci numai condamnă la moarte. Ei mai cred că binecuvîntata Maria, Maica Domnului Iisus Hristos, a fost sfîntă, preacurată și preafărăprihană (nevinovată) fecioară, însă în chip mult

* *Coran*, XIX, 28.

mai înțelept și mai pios decît oricare eretici. Căci ei spun și mărturisesc că ea și după naștere a rămas fecioară ca și înainte de naștere, că a zămislit în pîntece de la Duhul Sfînt prin buna vestire a lui Gabriel și a născut printr-o rînduială mai presus de fire pe Domnul Iisus.

Era în Țarigrad, în zilele sultanului Muhammed, un bărbat turc foarte învățat și foarte stăruitor în știința fizică și (fiind dascăl de fizică în școala lui sultan Suleiman) avea uneori dispute cu ucenicii săi despre nașterea lui Iisus Hristos și despre fecioria preabinecuvîntatei Fecioare. Iar pentru că a zis că poate demonstra și arăta practic că orice fecioară poate zămisli fără a se împreuna cu bărbat, a fost învinuit de discipolii săi înaintea *muftiului* [475] și adus la divanul vizirului. Fiind întrebat dacă a avut cu discipolii săi asemenea dispute despre nașterea lui Iisus Hristos, dacă e firesc sau doar o șiretenie ca o fecioară care n-a cunoscut bărbat să poată zămisli, el nu a tăgăduit, ci mai tare a confirmat, zicînd că acest lucru îl poate demonstra experimental. Auzind acest lucru, fără zăbavă și multă cercetare îndată l-au condamnat la moarte, ca pe un *murtad* [476], adică evreu renegat. Și astfel înaintea ușilor școlii lui i-a fost tăiat capul.

Vezi despre aceasta mai pe larg în a noastră *Istorie a curții otomane**, și aici mai jos în capitolul *Despre preacurata Fecioară și Iisus Hristos Mîntuitorul* [477].

Șua Ilias

Ei îl cred pe Iisus Navi [478] urmaș al lui Moise în profeție, iar după el pe *Ilias* (Ilie) [479], pe care îl cred
124 mutat / de viu la îngeri de către Dumnezeu și uneori purtat în căruță de cinci cai de foc.

Hamze

Despre judecători nu e nici cea mai mică amintire la muhammedani afară de Samson (după ei *Hamze*) [480],

* D. Cantemirii. *Incrementa atque decrementa aulae othomanae*, II, 4, ann. 40.

a cărui povestire fantastică e cuprinsă într-o carte mare [481], însă spun, după cum e firea minciunii, că acela a fost în același timp cu Chosroe și a avut cu el războaie grele și victorii preaslăvite. De unde și zicala lor: *Diriga zemanei kedjrev terzibași vu Hamzel Hoșrev*, adică „Vai! nefericite erau timpurile cînd (au trăit) croitorul, Samson și Hozroe" [482].

CAPITOLUL AL DOISPREZECELEA

Despre David, Solomon și alții

David

Pe David [483] îl cred că este urmașul lui Ilie în darul profeției și ales împărat al iudeilor (despre Saul însă nu știu nimic) [484], avînd pentru aceasta înțelepciune dată de Dumnezeu, vorbire frumoasă și scriind în *Zebur* (astfel numesc ei *Psaltirea*) [485] noile rînduieli ale rugăciunilor, adică în ce fel trebuie să-l slăvească, să-l laude și să ceară milostivire oamenii de la unul Dumnezeu, ziditorul tuturor lumilor. La acestea adaugă următoarele cuvinte (spuse parcă de Dumnezeu către el): „O, Davide! eu am zidit pe om și pentru om lumea; iar lui Adam pentru Muhammed i-am dat trup și l-am făcut viu din sufletul meu, pentru ca fără de îndoială să aștepte pe doftorul care vindecă sufletele păcătoșilor, adică pe Muhammed". Mai spun că el (David) avea voce puternică și foarte joasă, de unde vocea hasului la ei, în muzică, se numește *daudi*, adică „davidică" [486].

Suleiman

Afirmă că Solomon (la ei *Suleiman*) [487] a moștenit de la tatăl său nu numai darul profeției și împărăția, ci că a fost monarh al întregului glob pămîntesc. Muhammed, înșelat de talmudiști, se luptă cu ei pentru născocirea fabulelor cu un război egal; iar care dintre ei merită cununa va judeca cititorul din cele expuse. Muhamedanii cred că Solomon avea stăpînire peste oameni, demoni, uriași (pe care ei îi numesc *div*) [488],

peste fiare, dobitoace, peşti şi insecte şi cunoştea limbile / tuturor şi tot aşa disputele lor şi că le judeca 125
ca pe cele omeneşti şi împlinea dreptatea legii lui Dumnezeu şi între vieţuitoarele cele necuvîntătoare (căci ei cred că toate vieţuitoarele au graiuri proprii şi mijloc de a-şi comunica una alteia gîndurile lor). Mai spun că printre femeile şi ţiitoarele lui cele multe, era una cu numele *Belbiz* [489], mai frumoasă decît toate femeile, şi că de dragul ei a construit în diferite ţări cu ajutorul şi cu munca uriaşilor şi demonilor multe şi felurite palate care întrec mintea omenească, grădini şi cetăţi largi, unele din piatră de porfir, altele din cristal, iar altele din aur curat sau argint. De aceea, dacă se văd undeva urme de clădiri din vechime, asiriene, persane, greceşti, toate acelea le socotesc că sînt opera lui Solomon. Templul din Ierusalim, pe care Solomon l-a construit timp de 40 de ani întregi, pe care Nabuhodonosor (numit la ei *Puhtinnasir*) [490] l-a dărîmat, Ezdra l-a renovat, Titus Vespasian iarăşi l-a dărîmat, Constantin cel Mare iar l-a restaurat, apoi Iulian Apostatul (Renegatul) a poruncit să-l sape şi la urmă Iustinian cu mare cheltuială l-a rezidit, care (templu) este şi acum [491], îl cred că este clădirea cea dintîi a aceluiaşi Solomon şi bănuiesc că a avut ca muncitori la lucrarea aceasta nu oameni, ci demoni. În curtea acelei biserici este o coloană dintr-o singură bucată de marmoră de porfir, întreagă în lungime, lăţime şi profunzime, avînd 35 de coţi, iar lăţimea semicercului de 4 coţi [492]. Spun că aceasta e adusă din ţările cele mai îndepărtate ale Indiei de o femeie demonisă (unită cu un demon), ba fiică şi gravidă, dar ea n-a putut să ajungă la începutul lucrărilor temeliei din cauza distanţei mari a locului, a greutăţii sarcinii din pîntece şi a stîlpului atît de mare care întemna o povară insuportabilă. Şi cînd o dojeneau în faţa lui Solomon de lenevie şi neascultare, ea a lepădat copilul înainte de vreme şi de aceea stîlpul acela, ca necurat, a fost socotit nepotrivit pentru lucrul lui Dumnezeu, dar Solomon, spre uimirea celor ce priveau, a poruncit să fie pus înaintea uşilor bisericii.

Iarăşi cred ei că el (Solomon) poruncea vînturilor şi că, purtat de ele ca într-o căruţă, şezînd cu ţiitoarea

sa *Belbiza*, înconjura lumea într-o clipă. Însă acestea vor apărea mai limpede din adevărata minciună a *Curanului* şi mai cu seamă din capitolul intitulat *Punerea mesei* *, în care se spune că Solomon a adunat o mare oştire de demoni, oameni, fiare şi păsări. Iar unii nesupuşi, depărtîndu-se / de Solomon, s-au retras şi 126
(fugind) au văzut mustele urmîndu-i lui Solomon ca un rîu şi au zis: „O, vai, muştelor! Intraţi în locuinţele voastre ca să nu vă strivească Solomon şi oştirea lui". La acestea o muscă a rîs iar ceva mai tîrziu, prefăcîndu-se toate în păsări, s-au aflat în convoiul lui de care, afară de muscă aceea. Şi a zis Solomon: „Ce se întîmplă, nu văd musca? O voi pedepsi şi-i voi tăia capul, sau îmi va da seama de ce rămîne aşa de departe în urmă". Şi a apărut musca şi a zis: „Am aflat împărate, ceea ce nu ştii tu. Vin la voi din Sava cu veşti adevărate, căci am aflat o femeie care domneşte acolo (se strecoară aici, ca în poveşti, în *Istoria împărătesei din Sava* care, cum ne transmite *Sfînta Scriptură* **, a venit să vadă slava şi să audă înţelepciunea lui Solomon) şi au silit-o pe ea şi pe poporul ei să nu cinstească soarele, nici pe altcineva decît pe Dumnezeu", şi altele [493].

Şi în alt loc zice că viermele le-a dat de ştire demonilor că a murit (care cuvinte se spun aşa de către interpreţi): Solomon, sprijinit în toiag, a fost cuprins de o boală atît de neaşteptată şi de grea, încît îndată şi-a dat sufletul, dar printr-o minune dumnezeiască n-a căzut la pămînt. Iar diavolii care îi slujeau lui, văzîndu-l că stă drept, socoteau că doarme; atunci, născîndu-se din pămînt un vierme, a ros dedesubt toiagul pe care se sprijinea Solomon şi îndată Solomon a căzut jos. Alergînd demonii au înţeles că a murit şi, fugind cu mare bucurie, au început de atunci să facă rău oamenilor ***. Ajungă-ne însă acestea spuse pe scurt din cele foarte multe.

---

* *Curan*, XXVII (*Furnicile*), 17 sq.
** *III Împăraţi*, 10, 1—13.
*** Cp. *Curan*, XXXIV, 14.

Iov

In descrierea luptei lui Iov cu diavolul, a răbdării lui celei neînvinse, a tăriei lui sufletești și a nădejdii spre Dumnezeu,* ei urmează *Sfintei Scripturi* (căci ei cred că și el a fost din numărul muhammedanilor predestinați).

Ni s-a întîmplat să citim pe unii scriitori creștini care, înșelîndu-se din cauza numelor identice, socotesc că turcii, în suburbia Constantinopolului poreclită de ei *Eiubi Ensari* (astfel îl numesc ei pe Iov), vizitează și respectă mormîntul lui Iov. Să nu le fie cu supărare, dar aceasta nu-i adevărat [494]. Niciodată n-au spus turcii aceasta în poveștile lor (deși nimic nu-i mai de laudă și mai obișnuit la muhammedani ca născocirea de basme). Ei spun că *Eiubi Ensari* (adică Iov slujbașul), despre care cred că zace în locul mai sus zis, a fost stegarul (praporgicul) califului *Amavia* și că a fost ucis la asediul Constantinopolului de mîna dușmanului și a fost îngropat în același loc de către tovarășii săi. La acestea, urmașii au adăugat fabula că el / a prezis că va fi ucis 127
în război, după trei zile, și va fi îngropat acolo de ai săi. Iar cînd va sosi vremea cuceririi cetății, oasele lui vor fi scoase de către musulmani și cine-i va afla mormîntul, acela va cuprinde cetatea împărătească și va doborî stăpînirea grecilor. Scriu deci istoricii turci că mormîntul acesta l-a aflat sultanul Muhammed al doilea care a luat Constantinopolul și că ostașii, fiind încurajați de această prezicere, au dat un atac puternic spre ziduri și au luat cetatea. Vezi mai pe larg despre acest lucru în notele (însemnările) noastre la *Istoria creșterii curții otomane* **.

Lokman

După Solomon introduc pe un oarecare filozof cu numele de *Lokman* [496], care la muhammedani e numărat printre proroci. Alții spun că el este mult mai din vechime, așezîndu-l între *Hud* [496] și *Salib* [497] care l-au

* *Coran*, XXI, 83—84 ; cp. *Iov*, 42.
** *Incrementa...* III, 1, 10 et ann. s.

precedat și pe Avraam. De unde au luat muhammedanii acest nume al lui Lokman filozoful și medicul (căci minunile lui îl slăvesc în calitate de medic) nu pot ghici, dar s-a zis că l-au plăsmuit din numele lui Esculap [498] și stricîndu-l, după cum au obiceiul, au scris Lokman. Într-un capitol special din *Curan** sînt trîmbițate de Muhammed sfinția și faptele lui bune, că n-ar fi existat nici o boală pe care să n-o fi vindecat, că ar fi spus acel verset foarte des citat despre betonică [499] : „Dumnezeiasca betonică vindecă orice boală".

Acesta are foarte multe sentințe, dintre care una sau două, vrednice într-adevăr de laudă, le voi reproduce : „Cine se lipsește de putere, n-are nici înțelepciune". Întrebat fiind de unde și cum a învățat filosofie, se zice că a răspuns : „De la cei orbi". Întrebat iarăși : „Cum se face ?" a răspuns : „Pentru că cei orbi, cercînd mai întîi cu toiagul, calcă apoi cu piciorul", așadar, filosoful trebuie să aibă multă experiență și în orice lucru să se învețe din practică (lucrare), nu numai din singura și goala teorie (gîndire).

CAPITOLUL AL TREISPREZECELEA

Despre Alexandru cel Mare

Alexandru

Aici îl introduc ei, dînd dovadă de mare ignoranță, pe Alexandru cel Mare, a cărui istorie plină de fabule ** e cuprinsă în zece cărți foarte mari [500], din care nu ne vom lenevi să spunem ceva pentru distracție. Alexandru cel Mare / e numit la muhammedani cu două 128
nume. Deci cu unul îl numesc *Iskenderi Zulkarnein* [501], „Alexandru cel cornorat" (căci ei cred, că el ar fi avut coarne foarte mici, dar le ținea ascunse sub acoperămîntul capului ca să nu fie văzute de alții, pentru că era în coarnele acelea o asemenea taină și putere, încît

* *Coran*, XXXI (*Lokman*), 12—19.
** *Iskandar-nāme*.

dacă cineva le-ar fi văzut, Alexandru trebuia să moară, iar cel ce le vedea, îi lua împărăția. Basmul acesta nu e lipsit de fundament pentru că cei mai vechi născocitori de fabule, poeții — versuitorii — greci, dar și istoricii spun că Olimpiada, mama lui Alexandru, l-a zămislit din împreunarea cu Iove, iar pe Iove pictorii din vechime îl zugrăveau cu coarne[602]. De aceea pe unele lucruri turnate în metal reprezentîndu-l pe Alexandru, l-am văzut înfățișat cu coarne întoarse). Al doilea nume al lui este *Iskenderi rumi, ibnii Feilikos*[603], adică „Alexandru grecul și europeanul, fiul lui Filip". Există o dispută la ei dacă este proroc sau nu[604], dar predomină părerea celor care îl numără printre profeți, deși nu s-a auzit niciodată ca el să fi făcut mărturisirea muhammedană, după cum se spune despre alți profeți. Mai departe spun că se închina unuia Dumnezeu, creatorul tuturor și că numai pe acela îl cunoștea și cu inspirația lui Dumnezeu a trecut prin toată lumea și a supus-o.

Aristotel

În campanie îl avea cu el pe Aristotel, atît ca dascăl în filosofie cît și ca povățuitor în treburile politice.

Platon

Dar auzind despre Platon (la ei *Iflatun*)[605] că duce o viață însingurată în Iconia, a vrut să-l aibă și pe acela cu sine. Și astfel și-a trimis solii la Iconia[606] să-l roage pe Platon să binevoiască a-l vizita pe Alexandru și să-l sfătuiască despre campania pornită, cum ar putea fi dusă la sfîrșit mai cu folos și mai lesnicios. Iar cînd solii trimiși de Alexandru au pornit la tabăra sa și au apucat drumul spre Iconia, îndată au văzut toate cîmpiile, drumurile și munții pline de felurite convoaie și oștire nenumărată. Întrebînd deci a cui să fie aceeași oștire, au primit răspuns că e oștirea lui Platon. Astfel solii, trecînd prin convoaiele lui Platon, au venit la Iconia și acolo, întrebînd unde trăiește Platon, le-au arătat lîngă oraș o peșteră în care Platon își ducea viața lui singuratică. Apropiindu-se solii de Platon i-au

adus daruri foarte mari și i-au înmînat scrisorile soliei lor, trimise de Alexandru. Iar el le-a răspuns: „Cunosc gîndul lui Alexandru pentru că urmînd lui Idris (adică lui Enoh) vrea să bea din apa vieții ca să nu moară niciodată. Dar acest lucru nu-l va dobîndi niciicînd dacă nu va avea în oastea sa căpetenia cea mai de seamă numită *Behramighiur* (acesta era *Sahib Kiran*, un viteaz de un curaj neînfrînt, despre care vezi mai jos)[607]. Solii au întrebat iarăși de unde și cum poate sătura acele cete de oșteni atît de numeroase pe care le-au văzut în cale, cînt nici Alexandru nu are și nici a avut cîndva vreun împărat cît de mare. Platon a răspuns că toată această oștire se află sub un singur punct al condeiului lui și că se mulțumesc cu cuvîntul înțelepciunii. Apoi, ca din porunca lui Dumnezeu, a binevoit să meargă la Alexandru și astfel, ducîndu-se cu solii aceia, a ajuns la el.

Alexandru, văzîndu-l venind, l-a întrebat pe Aristotel dacă Platon este un om drept și cu adevărat filosof. Aristotel i-a spus: „Nu le știe Platon pe toate; eu am foarte mulți discipoli care îl depășesc în științe și pe Platon" (de aici spun ei că provenea potrivnicia și dușmănia dintre Platon și Aristotel). Apropiindu-se de Alexandru, Platon i-a spus mai întîi să nu-l asculte pe discipolul său Aristotel, care s-a abătut de la filosofia lui, căci altfel nu-și va putea îndeplini planul său. Cînd l-a întrebat Alexandru dacă nu cumva cunoaște planul lui, pe care pînă acum nu l-a descoperit nici unui om, i-a răspuns: „Știu că dorești să bei din apa vieții ca să fii nemuritor. Dar cît timp Aristotel va conduce treburile tale și nu vei chema pe luptătorul de neînvins *Behramighiur*, să știi că zadarnică îți va fi dorința". Văzînd Alexandru că Platon știe și cele ascunse ale inimii lui, i-a făgăduit să-l alunge pe Aristotel de la sine, iar pe el să-l asculte în orice lucru. Platon a zis: „Nu există om, filosof fiind, care să aibă dușmănie și ură împotriva altuia, de aceea nici eu nu vreau să-l alungi pe Aristotel, ci vreau să-ți arăt experimental folosul campaniei pornite și să-ți descopăr drumul spre apa vieții, lucru pe care Aristotel nu-l poate îndeplini, deși se laudă în mintea lui că poate face toate acestea".

Şi îndată, luînd condeiul, a scris o poruncă oştirilor tale aparente şi fantomatice, ca în cea mai mare grabă să se repeadă şi să vină în tabăra lui Alexandru şi să-i urmeze aceluia oriunde s-ar duce. Epistola a dat-o unei păsări ca s-o ducă îndată la căpetenia oştirii lui, iar altă epistolă a dat-o vîntului care a dus-o la *Behramighiur* ce se afla atunci în Egipt. /

130 *Selmanipak*

Acela, primind scrisoarea lui Platon, n-a zăbovit deloc ci, luînd cu el pe tovarăşul său *Selmanipak* (acesta era lipsit de un ochi, pe care însuşi *Behram* i-l scoase în luptă)[508] s-a dus în cea mai mare grabă în tabăra lui Alexandru. A doua zi, încă dormind Alexandru, s-au arătat nenumăratele oştiri ale lui Platon în fruntea cărora mergea *Behramighiur*. Acel *Behramighiur* nu încălecase niciodată pe cal, ci mergea întotdeauna pe jos din cauză că era aşa de greu, încît cînd mergea nici pămîntul nu-i putea suporta greutatea şi se îngloda în el ca într-un noroi moale pînă la genunchi. Deşteptîndu-se Alexandru şi văzînd oştirea lui Platon s-a temut foarte şi, înşfăcînd armele, a poruncit alor săi să fie gata (socotind că sînt înconjuraţi de duşmani). Atunci Platon a zîmbit cu şiretenie şi a zis: „Nu te teme, Alexandre, căci aceştia nu sînt duşmani, ci slugile tale supuse, oştirea mea. De aceea şi se cade să ştii că vîrful de condei al unui filosof adevărat mai mult poate decît domnia ta". Mirîndu-se de aceasta, Alexandru a zis: „O, Platone, acum am cunoscut că înţelepciunea este mult mai tare decît vitejia omenească şi că mai mult poate condeiul decît sabia şi toată oştirea mea". Apoi, cînd s-a dat semnalul ca *Behramighiur*, căpetenia oştirii, să vină la împăratul, acesta întrînd pe jos, după obicei, în tabăra lui Alexandru spuse cuvîntul păcii şi, plecîndu-şi capul, îl salută pe Alexandru, zicînd: „Eu, împărate, dacă n-aş fi fost îndemnat de scrisoarea lui Platon pe care am primit-o ieri cînd eram în Egipt, n-aş fi venit la tine, deşi din porunca lui Dumnezeu vei trece pe la apa vieţii şi vei cuceri toată lumea aceasta şi întunecimile care sînt în afară

de lume. Pentru că şi eu sînt împărat şi socotesc că aş fi putut, cu îngăduinţa lui Dumnezeu, să fac şi singur cele pe care le voi face acum sub comanda ta. Dar cum Dumnezeu a voit astfel, aşa să şi fie".

Demurbindi[509]

Peste oştirea lui Alexandru era căpetenie un oarecare *Demurbindi*, pe care văzîndu-l *Behramighiur* a cerut de la Alexandru să i se dea lui rangul şi locul lui *Demurbindi* şi să fie pus el căpetenie peste toată oştirea. *Demurbindi* a zis: „Chiar de mi-ar porunci Alexandru, nu-ţi voi lăsa niciodată locul şi cinstea pe care mi le-au născut curajul, vitejia şi alte virtuţi ale mele, înainte de a ne încerca eu puterea ta şi tu pe a mea". S-a mîniat atunci *Behramighiur*, l-a înşfăcat pe *Demurbindi* împreună cu scaunul de oţel pe care şedea şi, ridicîndu-l / la înălţime, aşa de tare l-a trîntit la pămînt, 131
încît s-a afundat în pămînt pînă la piept. Şi astfel, după hotărîrea celor de faţă şi după îngăduinţa lui Alexandru, declarîndu-se învingător *Behramighiur* a fost aşezat mai mare peste toată oştirea. Şi Alexandru, sub conducerea lui *Behramighiur*, a trecut peste tot globul pămîntului pînă la ţara întunericului, şi era ţara aceea mare cît 40 de zile de cale.

Cînd a ajuns Alexandru la hotarele acesteia, neavînd ştiri şi necunoscînd cum ar putea străbate acea ţară a întunecimilor, nimeni n-a putut să-i dea ştiri despre dînsa. Şi pricina era că Alexandru pornind la drum spre izvorul apei celei vii (pe care o numesc *abihaiat*)[510], pe toţi bătrînii pe care îi avea cu el i-a socotit o povară de nici un folos şi de aceea a poruncit ca toţi să plece pe la casele lor. Iar un tînăr căpitan, avînd pe tatăl său foarte bătrîn şi aproape de sfîrşitul zilelor, n-a vrut să-l părăsească ci, ascunzîndu-l într-o ladă, l-a luat cu el ca pe un bagaj trebuincios (lucruri cămice)[511]. Noaptea, cînd bătrînul avea obicei să iasă din ladă şi să mănînce cu fiul său, a auzit de la el (de la fiul său) care este greutatea şi piedica pentru planul lui Alexandru, de aceea i-a zis: „Fiule, ascunde-mă şi nu

arăta că eu te-am învăţat. Iar lui Alexandru spune-i că nu va putea străbate decît dacă fiecare ostaş va lua cîte un ţap şi, aprinzînd pe coarnele lui făclii, îl va mîna înaintea lui. Iar ţapii, conduşi de natura lor, le vor arăta drumul prin întunerec". Făcîndu-se ziuă, tînărul i-a propus lui Alexandru acest mijloc. Urmînd sfatul, au străbătut foarte lesne acea ţară cu multe primejdii a întunecimilor. După ce au străbătut-o, Alexandru a poruncit să cheme pe tînărul acela cu al cărui sfat le-a ieşit bine călătoria şi, venind el, i s-a cerut să spună adevărul, cine i-a dat lui sfatul acesta folositor şi de bună reuşită, căci o minte tinerească nu poate produce un sfat atît de adînc. Tînărul, mărturisind adevărul, a spus că a fost învăţat de tatăl său foarte bătrîn. Atunci a zis Alexandru: „Cu adevărat sfatul bun şi căpetenia pricepută în oştire pot mai mult decît arma şi tăria".

Hizr

Contemporan lui Alexandru îl fac pe un oarecare *Hizr* [512], care avînd ceartă cu Ilie în privinţa băutului apei celei vii, l-a înşelat pe Ilie şi a băut el, Hizr, din acea apă vie. Iar Dumnezeu i-a dăruit lui Ilie o viaţă foarte lungă, pînă la sfîrşitul lumii, însă nu l-a făcut
132 nemuritor. Acest Hizr, / cînd s-a apropiat Alexandru de izvorul apei celei vii, a apărut pe un cal alb şi a zis: „O, Alexandre, Dumnezeu ţi-a îngăduit să vii la izvorul apei celei vii şi s-o vezi cu ochii, dar nu să bei din ea". Auzind aceasta Alexandru s-a scîrbit foarte şi a vrut să se întoarcă, dar din porunca lui Dumnezeu a mers mai departe ca el însuşi să vadă şi să fie pildă, cît de anevoie este în lumea aceasta să doreşti viaţa cea fără de moarte.

Apa vieţii

Aşadar, după ce au făcut cale de trei ani, s-a apropiat de izvorul apei celei vii, unde zăceau în jurul fîntînii o mulţime de oameni din care doar umbra părea de trup omenesc, căci nu puteau nici să mişte,

nici să vorbească, nici să moară, doar că nu le ieşea sufletul, nearătînd nici o acţiune a puterilor trupeşti (afară de o respiraţie foarte subţire şi foarte slabă). Văzîndu-i, Alexandru s-a înduioşat de starea lor, a aruncat la pămînt paharul plin de apa vieţii şi l-a sfărîmat zicînd: „Nu este omul făcut de Dumnezeu ca să nu moară, căci altfel şi fără ajutorul apei celei vii ar fi putut să fie nemuritor. Şi cu adevărat mai fericit este să petreci această scurtă viaţă cu bună rînduială, decît un timp îndelungat să cunoşti o asemenea ticăloşie".

De acolo a trecut Alexandru hotarele lumii acesteia, care sînt munţii Kaf [513], şi a cucerit o altă lume, de treizeci de ori mai mare şi mai întinsă decît lumea aceasta. Acolo a subjugat popoarele *adjiudj* şi *madjiudj* [514], despre care *Coranul*, derivîndu-le greşit de la numele Gog şi Magog, povesteşte în chip minunat* (vezi despre ele mai multe în capitolul *Despre semnele premergătoare sfîrşitului lumii*) [515].

Omorîrea lui Alexandru o socotesc neştiută şi mormîntul lui necunoscut pînă acum. Aproape nesfîrşite sînt la muhammedani fabulele despre Alexandru cel Mare deoarece, precum am spus, faptele lui sînt cuprinse în zece cărţi. Acolo se citesc bătăliile, duelurile, asaltul cetăţilor care depăşesc orice închipuire a minţii, dar ei citesc toate acestea ca pe o adevărată istorie şi le spun ca pe nişte exemple neîndoielnice şi vii despre curajul vitejilor din vechime şi ca pe nişte fapte vrednice să fie imitate. Şi au obiceiul să citească asemenea istorii în nopţile *Ramazanului* [516] pretutindeni, dar mai ales prin cîrciumi, unde se fierbe şi se vinde cafeaua (*kofe*) [517], unde se adună mai ales ostaşii care socotesc că prin aceste fabule se pătrund de un duh treaz ş.a.

Uzein

Spun că după Alexandru a venit un oarecare *Uzein* [518], dar de unde au scos acest nume, n-am aflat.

---

* *Coran*, XVIII, 94; XXI, 96.

Iona

După Uzein a obținut darul profeției *Iunus* (Iona) [519], după al cărui nume au zis peștelui delfin (care se mai
133 numește și / porc de mare) *iunus*. Căci ei cred că acest pește l-a înghițit pe Iona și pe urmă l-a vărsat pe uscat.

Isaia, Ieremia, Zaharia, Ioan

După Iona spun că a venit *Șueib* (adică *Isaia*) [520]; după Isaia — *Urmia* (Ieremia) [521]; după acesta *Zekria* (Zaharia) [522], după Zaharia — *Iahia* (Ioan Înaintemergătorul) [523], și după Ioan — *Isa Mesih*, Iisus Mesia (adică Hristos Mîntuitorul lumii) [524]. În sfîrșit, precum am spus undeva [525], numărul tuturor profeților de la Adam pînă la Hristos (căci între Hristos și antihristul Muhammed ei afirmă că n-a venit nici un profet) a fost de 224 000.

CAPITOLUL AL PAISPREZECELEA

Despre Domnul Iisus Hristos Mîntuitorul lumii și despre Maica lui, preabinecuvîntata Fecioară

Iisus Hristos

Muhammedanii cred că Mîntuitorul lumii, Domnul Iisus Hristos este mai mare peste toți profeții care au precedat pe pseudoprorocul lor, mai frumos decît toți oamenii, născut din Duhul sfînt și Fecioara *Meriem* (Maria), creat după asemănarea lui Adam și după chipul tuturor fiilor omenești, însă om autentic (ca și cum n-ar fi avut o altă fire, adică pe cea dumnezeiască), deci muritor prin natură, dar păstrat pînă acum nemuritor prin harul lui Dumnezeu, înălțat la al treilea cer unde trebuie să aștepte venirea lui *Tedjdjial* (adică Antihrist) [526]. Cînd va fi omorît acela (Antihrist) va muri și el (Hristos). Iar în ziua a treia după omorîrea lui Hristos, îngerul morții va suna din trîmbiță și așa va fi învierea cea de obște a tuturor făpturilor.

Preabinecuvîntata Fecioară

Despre zămislirea și nașterea lui Iisus Hristos, *Curanul*, furînd fără discernămînt din *Istoria sfîntă* a evangheliștilor, zice astfel în capitolul 74 (citînd vorbele lui Dumnezeu) : „Meriem purtîndu-se drept n-a făcut nimic rău sau păcătos, de aceea i-am insuflat sufletul (sau duhul) nostru care ne întărește poruncile (vorbele) și cartea și ea petrece întru curăție (sau bunătate),
134 căci cu virtuțile sale a aflat / har la Dumnezeu" *.

Zămislirea lui Hristos

Și cînd a vrut Dumnezeu să nimicească *Vechiul Testament* prin *Evanghelie* (undeva zice să-l împlinească) ** și să introducă în lume învățătura evanghelică, a trimis la ea pe arhanghelul Gabriel să-i binevestească acestea : „O, *Meriem* (zice *Curanul*), cea mai luminoasă, mai curată și mai dulce dintre toate femeile ! Ți se trimite de la Creatorul lumilor bucuria unei vești preaînalte, cu Cuvîntul lui Dumnezeu, și numele lui este Isa Mesih, care este chipul nemuritor în veacul acesta și cel viitor, bărbat înțelept și preabun". La aceste cuvinte ale îngerului, răspuns-a *Meriem* : „O, Dumnezeule ! Nici nu m-am atins de bărbat, deci cum voi avea fiu ?" Zis-a îngerul : „Lui Dumnezeu, care face toate cîte vrea, nimic nu e cu neputință. El va învăța pe fiul tău, care vine cu puterea lui Dumnezeu, *Cartea legii* și *Testamentul* științei oricărei povățuiri și *Evanghelia*. Acela va vindeca pe orbi și muți, va însănătoși pe cei îndrăciți, va curăți pe cei leproși și cu ajutorul Ziditorului va învia pe cei morți, care sînt toate socotite minuni de către cei ce cred în Dumnezeu (sau ale lui Dumnezeu). El va confirma *Vechiul Testament* și, arătîndu-se venit cu puterea lui Dumnezeu, va zice : «Cei ce vă temeți de Dumnezeu, urmați-mi mie. Căci Dumnezeu e în mine și el vă este vouă domn și

* *Coran*, LXVI, 12 : „Maria, fiica lui Imran, care și-a păstrat fecioria ; i-am insuflat din duhul nostru. Ea a mărturisit drept adevărate cuvintele și cărțile Domnului său. Ea era dintre cei ce se tem de Dumnezeu".

** *Coran*, V, 48.

cei ce se închină lui merg pe calea cea dreaptă»* *. În cartea *Muhammedie* se citește că preabinecuvîntata Fecioară a trăit cinci ani după înălțarea lui Iisus Hristos, iar toți anii vieții ei au fost 54. Cît privește adevărul *Coranului* care învață că preasfînta Fecioară este *Meriem*, sora lui Moise și Aaron, am arătat în capitolul *Despre Moise*[327].

Nașterea lui Hristos

Cînd s-au împlinit zilele sarcinii, s-a născut Hristos (spune tradiția muhammedană) sub un finic stufos (sau după cum tîlcuiesc unii sub smochin) și îndată ce a ieșit la lumină a zis maicii sale că fiind în pîntec povățuit de Dumnezeu a învățat cartea *Evangheliei*, înțelepciunea lui Dumnezeu și legea lui Moise, și a încurajat-o să nu se teamă de dușmanii care o cleveteau. Apoi, auzind bătrînii iudeilor că fecioara Meriem a născut fiu fără de bărbat și socotind că a zămislit din păcat, au adus-o în fața judecătorilor, învinuind-o rușinea sale că între fiii lui Israil a făcut un păcat atît de nelegiuit și a adus întregului său neam o necinste de neșters. De aceea judecătorii au cercetat-o aspru /
135 cum, cînd și cu cine a comis această desfrînare, iar *Hazireti Meriem Ana*[328] (adică sfînta Maria Maica) le-a răspuns fără teamă: „Știu cu adevărat că am născut fiu pe acest Iisus Hristos, dar fără împreunare bărbătească și mai ales fără de nici o poftă trupească sau a gîndului. Iar cum s-a născut, el știe mai bine decît mine; de aceea trebuie să-l întrebați pe el, care s-a născut din mine Fecioara mamă fără de tată, precum am zis; el însuși vă va arăta mărturia nevinovăției și dreptății mele. Iar de nu vă va arăta nici o mărturie, să mă judecați ca pe o vinovată de un asemenea păcat" **.

Hristos vorbește îndată ce s-a născut

Judecătorii, auzind aceasta de la Fecioară și mirîndu-se de îndrăzneala ei, au întrebat pe pruncul din brațele ei,

* *Coran*, III, 42, 45–51.
** Cp. *Coran*, XIX, 27 și urm.

cine este tatăl lui? El cu un glas limpede și deplin le-a răspuns că mamă are într-adevăr pe Maria Fecioara, iar tată pe nimeni altul decît Duhul lui Dumnezeu din care s-a zămislit revărsat prin Gabriel arhanghelul în pîntecele mamei. Pe lîngă aceasta a zis că el este proroc al lui Dumnezeu cel preaînalt care-i va învăța pe ei îndreptări și adevăruri*. Auzind aceasta de la Fecioară și de la Fiul ei, iertînd-o au slobozit-o, deși mai înainte o osîndiseră după lege să fie ucisă cu pietre. Aceste cuvinte le expun interpreții după textul *Coranului*, unde zice că Dumnezeu i-a dat în mod propriu lui Hristos Duhul său și că acela avea Duhul lui Dumnezeu încă din pîntecele mamei sale și că a arătat chipul în anumite minuni. A grăit, zice, către mama sa chiar în clipa nașterii sale**, întărind-o, și le-a răspuns atunci celor sîngeroși sau vărsătorilor de sînge care cugetau rău despre maica sa, dezvinovățind-o. Și în capitolul *Mesei* grăiește Dumnezeu despre Hristos: „Socotește Duhul sfînt pe care ți l-am dat ție, ca prin el să grăiești", și iarăși: „În scutece te-am învățat Cartea înțelepciunii, *Legea* lui Moise și *Evanghelia*" ***.

Se joacă de-a minunile

Despre copilăria lui Iisus Hristos bănuiesc multe (poate din unele cărți necunoscute sau mincinoase)[329] care nu pot să-i provoace cititorului decît urîtă; vom înfățișa totuși aici un basm sau două din cele foarte multe. Ei spun că fiind odată la joc cu alți copii iudei, a luat noroi din care a făcut foarte multe rîndunele (un fel de păsări care nu existau pe atunci în firea lucrurilor) și le-a făcut să zboare****, din care cauză aceste păsări sînt acum totdeauna cu oamenii și le place să locuiască împreună cu ei și își zidesc cuiburile din noroi cu mare sîrguință și pricepere. Aruncat de către

* *Coran*, XIX, 30.
** *Coran*, XXIX, 33.
*** *Coran*, V, 110 – „Te-au întărit prin Duhul sfîntesc. Încă din leagăn vorbeai oamenilor ca un bătrîn. Te-am învățat Cartea, Înțelepciunea, *Legea* și *Evanghelia*".
**** *Coran*, III, 49.

136 unul dintre copii / pe fereastra casei, s-a apucat de razele soarelui care pătrundeau în casă printr-o crăpătură şi, ţinîndu-se de ele ca de o funie, s-a păzit nevătămat, şi altele.

Întîietate între proroci îi atribuie Domnul lui Hristos prin cuvintele *Curanului*, unde în multe locuri este slăvită frumuseţea şi cinstea lui, dar mai cu seamă în capitolul IV *: „Înălţînd pe toţi proroceii, zice Dumnezeu, unul mai sus ca altul, pe unii i-am făcut să vorbească cu mine, iar lui Hristos, fiul Mariei, sădindu-i sufletul nostru în mod propriu (parcă ar fi spus „de aceeaşi fire"), numai lui i-am dăruit putere mai multă decît celorlalţi" [530]. În privinţa superiorităţii învăţăturii evanghelice, *Curanul* în capitolul 12 îl arată pe Dumnezeu grăind către iudei **: „L-am trimis la voi pe Hristos, fiul Mariei, căruia i-am încredinţat *Evanghelia*, care e lumină şi întărirea legămîntului (celui vechi) şi povăţuire şi cale dreaptă pentru cei ce se tem de Dumnezeu. Spre împlinirea legii voastre am trimis-o". Iar în capitolul *Despre masă* zice: „Hotar am pus urmelor omeneşti prin Iisus, fiul Mariei, care grăieşte prea adevărat şi limpede şi i-am dat lui *Evanghelia* în care este îndreptarea şi legea şi adevărul neîndoielnic" ***.

Putere deplină

Muhammedanii cred că Dumnezeu i-a dat lui Hristos putere deplină să facă minuni de tot felul, dar mai cu seamă să învie morţii. Adevărul evanghelic ne transmite că Domnul a înviat numai patru morţi, dar minciuna *Curanului* vorbeşte de nenumăraţi alţii [531], de unde s-a născut zicala lor: *Asai Musa, nefesi Isa* [532], adică „A lui Moise e toiagul, iar a lui Iisus suflarea", căci spun că prin suflare a înviat oase uscate.

Pe Iafet îl scnate din iad

Mai ales în *Cartea despre copilăria lui Iisus* se afirmă că Iisus Hristos l-a înviat pe Iafet, fiul lui Noe, din

* *Coran*, II, 253.
** *Coran*, V, 46.
*** *Ibidem*.

pămînt în numele tatălui lui (pentru că spun că Meriem este născută din semînţia lui Iafet). Acesta după ce a înviat, a vestit cele făcute de tatăl său Noe, cum a construit corabia, cum potopul a inundat tot pămîntul şi i-a înecat pe oameni şi altele cîte se spun la ei despre Noe [533]. De aceea, acum, despre cel ce zace într-o boală grea şi disperată, după zicala mai sus pomenită se zice: *Nefesi Isae mubtadj dur* [534], adică „I se cade să aibă suflarea lui Iisus Hristos ca să fie sculat din morţi". /

137

Cunoaşterea lui Hristos

Ei cred că *Evanghelia* îi era lui Hristos înnăscută, şi cunoaşterea ei ţinea de firea lui, nu era cîştigată pe urmă, după cum am arătat mai sus. Cartea *Evangheliei* nu o socotesc scrisă de apostoli, nici comunicată de către Hristos însuşi, ci trimisă gata din cer, scrisă şi legată. *Evanghelia*, pe care o avem acum şi o citim noi creştinii, spun că a fost stricată şi denaturată de *Poleı* (astfel îl numesc ei pe sfîntul Pavel) [535], căci în *Evanghelia* cea adevărată, coborîtă din cer, e scris clar numele lui Muhammed, prezis că va veni la urmă ca proroc al lui Dumnezeu. Astfel, *Curanul*, în capitolul 70, zice că din partea lui Hristos: „Vă vestesc pe Vestitorul care va veni după mine, cu numele de Muhammed, pe care-l vor numi vrăjitor mincinos" *.

Mîngîietorul

Pavel însă, spun ei, în locul unde era scris Muhammed, nesocotindu-l în chip mincinos, a substituit pe acel *Firakilitis* [536], numele Duhului Sfînt Παράκλητος, „Mîngîietorul", pe care Domnul Iisus a făgăduit să-l trimită de la Tatăl său apostolilor **.

Ei spun că este o jignire adusă lui Hristos de creştini care îl mărturisesc Fiu al lui Dumnezeu şi Dumnezeu,

* *Coran*, LXI, 6: „...vă dau vestea cea bună despre un proroc care va veni după mine şi al cărui nume va fi Ahmad». Dar cînd acela veni la ei cu dovezi de netăgăduit spuseră: «Iată o vrăjitorie evidentă»".
** *Ioan*, 14, 26; 15, 26.

pe cînd el însuşi n-a grăit nimic de felul acesta despre sine, ci totdeauna şi pretutindeni propovăduia că este Fiul Mariei şi Fiul Omului. De aceea, în *Curan*, capitolul 14, este arătat Dumnezeu grăind parcă lui Hristos*: „O, Iisuse, Fiul Mariei! Oare tu îndemni pe oameni să te considere drept Dumnezeu şi pe mama ta drept Dumnezeu şi să vi se închine?" Răspunde Hristos: „Dă-mi, Dumnezeule, să nu spun altceva decît adevărul şi, dacă am grăit cîndva tu ştii, căci tu eşti cel ce cunoşti cele ascunse ale tuturor inimilor, cel ce pătrunzi cele ascunse ale inimii mele, iar eu pe ale (inimii) tale nicidecum. Deci tu ştii că n-am vorbit oamenilor nimic de acest fel şi nimic nu i-am învăţat în afară de poruncile tale, adică să te cheme pe tine Dumnezeul meu şi al lor şi să se închine ţie, şi că le-am fost lor martor cît timp ţi-a plăcut ţie. Iar acum, după ce m-ai înălţat dintre ei la tine, numai tu eşti cunoscătorul lor şi le vei răsplăti lor cu rău, sînt poporul tău; dacă le vei ierta tu eşti de nepătruns şi înţelept". Pentru această jignire adusă lui de către oameni, născocesc că Domnul Iisus, înaintea Judecăţii celei de obşte, va cere de la Dumnezeu dreptate şi răzbunare şi-i va acuza
138 pe cei ce au denaturat *Evanghelia* / pentru că el singur pe sine niciodată nu s-a numit Fiu al lui Dumnezeu, ci Îl arăta pe apostolul adevărului Muhammed, care avea să vină după el, drept cel mai de pe urmă dintre proroci, căruia trebuie să-i creadă fără nici o îndoială. De nu vor face aceasta, toţi vor pieri şi nu se cade a nădăjdui că prin mijlocirea lui (a lui Hristos) vor putea scăpa de muncile cele veşnice.

N-a fost răstignit

Mai cred că Hristos nici n-a fost răstignit, nici n-a murit**, care lucru al mincinoasei lor falsificări se silesc să-l demonstreze astfel: De vreme ce, zic ei, Dumnezeu l-a zidit pe Hristos nesupus morţii pînă la venirea lui *Tedjdjiali* [537] şi pînă la sfîrşitul lumii acesteia, cum ar

* *Coran*, V, 116—118.
** *Coran*, IV, 157.

fi putut iudeii să omoare pe omul pe care Dumnezeu l-a făcut nemuritor şi neputrezitor înainte de vremea mai dinainte rînduită? Căci omul nu poate nicidecum schimba cele rînduite de pronia lui Dumnezeu, nici să omoare pe cel pe care Dumnezeu vrea să-l păzească viu şi nevătămat.

Trimis la toate neamurile

Iarăşi cred că Hristos avea persoana (chipul) tuturor oamenilor, lucru pe care-l tîlcuiesc astfel: Moise a fost trimis numai la fiii lui Israil, Hristos însă la toate neamurile, iar Muhammed deşi în general la toată lumea, dar mai ales la neamul său, adică la cel arab. De aceea spun că *Vechiul Testament* a fost scris în limba ebraică, *Curanul* în cea arabă, iar *Evanghelia* în multe şi felurite limbi, dar mai cu seamă în limba *iunani* [538], adică jonică sau elină.

Mărturisirea credinţei creştine în „Curan"

Încă mai cred ei că toţi oamenii care înainte de venirea lui Muhammed şi de propovăduirea *Curanului* au crezut lui Hristos ca unui proroc al lui Dumnezeu şi că *Evanghelia* este cuvîntul lui Dumnezeu şi au făcut mărturisirea credinţei *La illahi illallah Isa ruhullah* [539], adică „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu şi Iisus este Duhul lui", sînt mîntuiţi. Iar cei care s-au lăsat înşelaţi de *Evanghelia* stricată de Pavel vor pieri; la Judecata din urmă Hristos nu-i va primi sub steagul său, ci se va lepăda de ei cu totul înaintea lui Dumnezeu şi înaintea îngerilor şi a întregei cete proorocşti, spunînd că nu-i cunoaşte. Ei cred că cei 12 apostoli sînt mîntuiţi. Pe monahii cei din vechime, pe toţi împăraţii, dar mai cu seamă pe Constantin cel Mare, Iustinian zidîtorul bisericii Sfînta Sofia (despre el vezi mai pe larg în capitolul *Despre Sfînta Sofia*) [540] îi ţin de asemenea drept sfinţi, ca şi pe sfinţii Gheorghe, Dimitrie, Nicolae şi pe sfîntul Foca ce se prăznuieşte numai la turcii din Dobrogea (vezi despre ei în cele ce urmează) [541].

Caiafa răstignit în locul lui Hristos

Despre înălţarea lui Hristos la cer cu trupul luat de la Meriem, astfel băsmuiesc în capitolul 11 al *Curanului* *:

Cînd, spun ei, l-au luat iudeii pe Hristos şi l-au dus
139 la judecătorul lor cel mai înalt / (căci despre Caiafa sau Pilat nu se pomeneşte la ei), după hotărîrea judecătorească a fost osîndit la moarte. Hristos a întrebat atunci pe Dumnezeu care este buna lui voinţă, vrea să fie predat la o moarte atît de batjocoritoare de către vrăjmaşii lui (ai lui Dumnezeu), necredincioşii iudei sau să fie eliberat de la ei? Iar Dumnezeu a răspuns lui Hristos prin Gabriel că l-a zidit în chipul tuturor oamenilor, de aceea trebuie să se prefacă în chipul şi asemănarea cui va vrea dintre cei care l-au osîndit la moarte. Şi astfel Hristos şi-a schimbat faţa în chipul judecătorului celui mai înalt, iar faţa judecătorului în chipul său. Iudeii, socotindu-l pe acela că este Hristos, l-au legat, l-au bătut, l-au batjocorit cu felurite chinuri şi munci şi l-au pironit pe cruce. Iar cînd judecătorul acela plîngea sărmanul şi susţinea că nici Iisus nu este, nici proroc nu s-a numit, nici n-a gîndit măcar aşa ceva, iudeii, batjocorindu-l, îi ziceau: „Iată, singur mărturiseşte că a fost un mincinos şi un născocitor de cuvinte". Acesta, deci, este pretextul pentru care poporul a fost convins să nu mai creadă de atunci în Hristos, ci să petreacă îndărătnic în superstiţiile şi necredinţa sa.

Hristos se înalţă la cer

Iar Hristos, sub chipul acela de nerecunoscut, a fost ridicat de puterea lui Dumnezeu şi înălţat pînă la al treilea cer, unde va aştepta sosirea lui *Tedjdjial* şi, la judecata din urmă, primirea răzbunării asupra iudeilor şi asupra poporului necredincios al lui Israel **.

Multe altele, nicidecum potrivite cu raţiunea şi cu adevărul, circulă la ei despre Domnul Iisus Hristos şi

* *Coran*, IV, 157—158.
** *Coran*, III, 55.

despre minunile lui, mai ales în cartea pe care o numesc *Despre copilăria lui Hristos*[542]. Dar şi a şuta parte din ea de-am fi vrut să enumerăm, am fi depăşit cu mult planul nostru, de aceea, mulţumindu-ne cu puţinul acesta, să păşim la cele ce urmează.

CAPITOLUL AL CINCISPREZECELEA

Despre sfinţii creştini

Sfîntul Înaintemergătorul

Ei cred mai întîi că sfînt şi proroc este *Iahiia bin Zekrie*, adică „Ioan fiul lui Zaharia", despre care *Curanul* în capitolul 30 zice[542] că „Dumnezeu i-a insuflat sufletul în pîntecele maicei lui şi prin fiul ei a făcut o minune vădită" *. Din moaştele sfîntului Ioan se păstrează şi acum în vistieriile sultanilor mîna dreaptă / de la cot pînă la degete, iar pe ea e făcută o brăţară 140
de aur împodobită cu pietre scumpe pe care e scris: Χεῖρ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου[543], adică „Mîna sfîntului Ioan Înaintemergătorul".

Muhammed al doilea care a luat Ţarigradul a poruncit ca foarte multe moaşte ale altor sfinţi să fie aruncate în mare; numai această mînă a sfîntului Ioan a vrut s-o păstreze în biblioteca palatului, care e şi pînă acum foarte vastă. Nu cu mult înainte de anii noştri un grec, giuvaergiul sultanului Muhammed al patrulea[544], fiind introdus în palatul cel mai dinăuntru al vistieriilor ca să aşeze pietrele scumpe spre o trebuinţă oarecare, a mărturisit că a văzut mîna sfîntului Ioan şi că a citit inscripţia mai sus zisă, ceea ce recunoaştem că e posibil, deoarece şi în arhivele patriarhale este scris că împăraţii creştini, înainte de cucerirea cetăţii, aveau drept comoară de nepreţuit mîna dreaptă a sfîntului Ioan Înaintemergătorul.

* *Coran*, XXI, 91.

Apostolii

Despre numărul apostolilor şi ucenicilor Domnului şi Mîntuitorului (pe care ei îl numesc *havarium*) [845], ei sînt de acord că au fost doisprezece şi îi numesc cu aceleaşi nume. Spun că după înălţarea lui Iisus Hristos la cer, prin ei a fost propovăduită *Evanghelia* în toată lumea şi că multe neamuri au fost convertite la credinţa cea adevărată, dreaptă şi luminătoare a *Evangheliei*. Iar acea adevărată *Evanghelie* a fost scrisă în cer, o citeau şi o ţineau nestricată şi nedenaturată, pînă ce n-a fost stricată de Poles (aşa îl numesc pe sfîntul Pavel). Despre apostolii Domnului *Curanul* minte în capitolul *Despre Avraam* [846] că ei ar fi mărturisit şi spus înaintea lui Hristos că sînt musulmani şi deopotrivă adepţi ai lui Muhammed, că sînt apostoli şi ai aceluia *.

Sfîntul Pavel

Iar despre sfînta *Evanghelie* astfel băsmuiesc că ar fi stricată şi falsificată de dumnezeiescul Pavel: *Poles*, zic ei, venind la credinţa evanghelică şi, după înălţarea lui Hristos, propovăduind, împreună cu ceilalţi ucenici, învăţătura *Evangheliei* neamurilor şi iudeilor, a fost cîndva întrebat de ucenicii pe care îi adunase: „După Hristos, Fiul Mariei, va veni un alt proroc sau nu?" Pavel însă a răspuns: „Nicidecum". Iar cînd aceia au repetat: „Ce se înţelege atunci prin numele lui Muhammed care se citeşte în *Evanghelie* şi care se propovăduieşte de alţi ucenici ai lui Hristos, aşa cum scrie în *Evanghelie*, anume că a prezis Hristos că după el va
141 veni alt proroc care-i va învăţa adevărul?" (aici / ei fură cuvintele lui Hristos de la Ioan, unde făgăduieşte să trimită pe Duhul Sfînt **), Pavel n-a putut să răspundă nimic, de aceea a stricat *Evanghelia* şi în locul unde a fost scris Muhammed a pus *Firakliti*s, adică Παράκλητον „Mîngîietorul" [847]. Şi mai spun, în chip dezmăţat, că Pavel e cel ce ar fi adăugat că Iisus, fiul lui

* *Cp. Curan*, V, 82–83.
** *Ioan*, 14, 26.

Meriem, este fiul lui Dumnezeu. De aceea muhammedanii cred că sensul (înţelesul) adevărat şi curat al învăţăturii evanghelice e cuprins tot în *Curanul* lor, iar cele ce se citesc în *Evanghelii* şi nu se află în *Curan*, toate acelea sînt falsuri şi adausuri de-ale lui Pavel.

Despre moartea sfîntului Pavel au născocit o faboulă pe cît de nelegiuită, pe atît de mincinoasă. Ei spun că Pavel a făgăduit ucenicilor săi că nu va muri niciodată, ci asemenea lui Hristos se va sui viu la al treilea cer (acestea se văd a fi furate din *Epistola sfîntului Pavel către evrei* [848], unde spune că va fi răpit pînă la al treilea cer) * şi acolo are să petreacă cu Hristos. Iar cînd a trecut vremea, văzînd Pavel că nu poate face acest lucru, fiind învechit şi bătrîn de ani, ca să se arate că le-a prezis adevărul, a poruncit în taină să se pregătească un vas mare de lut în care putea încăpea cu totul şi a îngropat acel vas în cel mai ascuns loc al locuinţei sale şi l-a umplut cu argint viu (mercur) pînă sus. După ce a făcut acestea a chemat ucenicii săi şi le-a descoperit că vine vremea suirii lui la cer şi a poruncit ca toţi să petreacă timp de patruzeci de zile în rugăciuni şi privegheri, şi nimeni să nu îndrăznească să intre în cămara în care se va închide el, ci numai să păzească pe dinafară, privegheând pe rînd zi şi noapte, ca nu cumva după înălţarea lui la cer să le pară că s-ar fi ascuns sau că a fugit în taină şi s-a mutat în alt loc. Deci, pe cînd ucenicii lui îl păzeau astfel, neîndrăznind timp de patruzeci de zile să intre în cămara lui (a lui Pavel), Pavel a intrat în vasul acela plin cu mercur, s-a afundat în el şi s-a înecat. Iar mercurul (spun ei) avînd putere prin natura lui să pătrundă toate, să le mănînce şi să le nimicească, în timpul celor patruzeci de zile i-a dizolvat tot trupul şi oasele, încît din moaştele trupului lui nu s-a mai arătat pe urmă nimic în acel vas. Iar ucenicii, necunoscînd şiretenia şi vicleşugul că Pavel a fost ros de mercur în acel loc ascuns şi întunecos, au crezut că el a fost mutat la cer, şi au răspîndit în poporul cel lesne cre-

* *II Cor.*, 12, 2–4.

zătur slava surii lui la al treilea cer. / Şi aşa, acea *Evanghelie* stricată de el şi predată ucenicilor lui a fost după aceea primită ca adevărată şi firească (lepădîndu-se cealaltă). Sînt mulţi prostănaci la muhammedani care cred că acea *Evanghelie* adevărată şi nestricată se află şi pînă acum la patriarhii creştinilor dar, ca să nu fie arătat numele lui Muhammed scris în ea, o ascund cu grijă şi o transmit numai succesorilor lor în ceasul morţii, sub cumplit şi înfricoşat blestem. Acestea sînt rele ce se vorbesc în chip dezmăţat despre Pavel, cel mai mare dintre apostoli şi despre *Evanghelia* cea stricată de el.

Sfîntul Nicolae

Îl ţin ca sfînt şi pe sfîntul Nicolae, pe care îl numesc *Sari Saltik Baba* [349].

Sfîntul Gheorghe

Pe sfîntul Gheorghe (la ei *Hedirles*) [350] îl serbează la 23 aprilie, iar pe sfîntul Dimitrie (la ei *Kasim*) [351] la 26 octombrie, ţinînd după calendarul grecesc. Iar la poporul turc ziua sfîntului Gheorghe este semn sau rînduială, la începutul campaniei oştăşeşti, pentru scoaterea cailor la păşunat, plecarea din încartiruirile de iarnă şi altele. În decretele sultanului, prin care se declară război împotriva duşmanului, s-a obişnuit să se indice această zi cînd toate oştirile trebuiau să se echipeze şi să se întrunească la locul rînduit.

Sfîntul Dumitru

Sfîntul Dumitru se numeşte după ei *Kasim*, nume care în limba arabă înseamnă „împărţitorul". Ziua lui e data sau limita unei campanii încheiate, a distribuirii încartiruirilor de iarnă, a aşezării cailor la grajduri şi dizolvării oştirii. Căci ziua sfîntului Dumitru fiind însemnată de judecătorul oştirii, toţi ostenii pot părăsi tabăra chiar nevrînd căpetenia oştirii, fără să urmeze vreo pedeapsă, despre care lucru vom spune mai multe în capitolul *Despre instrucţia lor militară*.

Sfîntul Foca

Sfîntul Foca se prăznuieşte într-adevăr, dar nu de toţi, ci numai de muhammedanii dobrogeni (Dobrogea este vechea Misie, regiunea cea mai joasă cuprinsă între Dunăre, Marea Neagră şi munţii zişi *Hemi*) [352]. De ce se serbează acest sfînt de către barbarii aceia? Fiind plăcut de auzit, nu ne vom lenevi să spunem, după cum am auzit de la ei.

Locuitorii muhammedani ai regiunii aceleia au la sate cea mai mare parte din lucrătorii lor creştini, sîrbi şi munteni care, după rînduiala bisericească, au obiceiul să facă contract cu stăpînii lor, ca în zilele de duminică şi la alte sărbători să nu-i silească la lucru. Odată, în ziua praznicului sfîntului Foca (ce se prăznuieşte la 22 iulie) [353], cînd argaţii unui / muhammedan foarte bogat n-au vrut să meargă la lucru, zicînd că e sărbătoarea sfîntului Foca, protector peste holde la creştinii dunăreni, oameni simpli, păgînul, înjurîndu-i împreună cu sfîntul lor şi ocărîndu-i, i-a silit să care de pe cîmp în ziua aceea snopi de grîu. Argaţii, fiind siliţi de bătaie, au înjugat dobitoacele şi mergînd la cîmp au umplut carele de grîu. Dar pe cînd se întorceau, pe la jumătatea drumului, s-au ridicat nişte vînturi puternice cu furtună, fulgere şi tunete straşnice şi cum băteau cumplit din toate părţile, dintr-o pricină neştiută toate carele au luat foc, iar boii şi caii goniţi de dogoarea focului s-au împrăştiat prin holdele pline de grîu, de unde s-a ţîşnit un incendiu foarte mare şi cumplit. Focul se lăţea peste holde, iar vîntul se înteţea asupra focului în aşa măsură, încît într-o clipă cîmpiile acelea largi, întinse pînă la o mare depărtare, se prefăcuseră într-un cuptor babilonic [354]. Suferind muhammedanii o asemenea pagubă neaşteptată, s-au ridicat cu toţii şi, căutînd cu stăruinţă de la ce s-a aprins focul şi cine a fost pricina lui (căci socoteau că venise de la o mînă duşmană), îi ameninţau straşnic pe lucrători să spună adevărul. Ei săracii, de frică, au arătat cum se întîmplase lucrul cu adevărat, şi au declarat că în zadar caută altă cauză, pentru că la ei se ţine ca învederat şi fără de minciună că sfîntul Foca (al cărui praznic l-a dispreţuit stăpînul

lor şi şi-a bătut joc de el) este cauza şi lucrătorul acestei pagube. Căci la ei creştinii de multe ori s-a adeverit că de cîte ori cineva, călcînd porunca bisericii, a făcut el însuşi, sau argaţii lui, vreun lucru cît de mic pe lîngă casă în ziua praznicului sfîntului Foca, un asemenea călcător de lege n-a putut niciodată scăpa de primejdia focului şi de mare pierdere. Şi astfel turcii, fiind convinşi de argaţii lor, ţin de atunci praznicul sfîntului Foca cu evlavie şi au început să-l serbeze. Iar acum, cu trecerea îndelungată a timpului, atît s-a întărit ţinerea acestei serbări la barbarii cei mai lipsiţi de judecată (căci locuitorii regiunii aceleia sînt de cea mai totală barbarie), încît au obiceiul să întrebe pe preoţii creştini cînd va fi praznicul sfîntului Foca, ca nu cumva, din neştiinţă, nedînd sfîntului cinstirea cuvenită, să-l pornească la mînie şi la răzbunare. Astfel, simplitatea omenească este la fel de favorabilă binelui, pe cît de nefavorabilă este răului, din care pe urmă au răsărit superstiţiile cărora li se acordă mai multă credinţă decît cuvintelor evanghelice sau apostolice. /

Despre sfîrşitul lumii

Despre timpul fizic şi teologic al lumii acesteia am vorbit deja în capitolul *Despre zidirea lumilor*. Aici însăşi rînduiala se vede că cere să arătăm ceva din opinia muhammedană despre cele ce se spun şi se cred fără de rînduială la ei că vor fi aşa, cu privire la sfîrşitul lumii şi la distrugerea acestei machine[355].

Ultima zi a lumii acesteia o numesc *Ruz mahşer*, iar simplu *Kiamet ghiuni*[356], adică „Ziua pierzării", sau „Ziua cea mai de pe urmă", iar lumea aceasta ei cred, ca şi ai noştri, că va arde cu foc. Atunci, zic ei, Dumnezeu va porunci îngerilor ce sînt rînduiţi să poarte soarele şi să arunce zăpadă în el, să-l aducă mai aproape de pămînt şi să nu mai arunce zăpadă şi astfel, de dogoarea soarelui, toate se vor aprinde de foc şi vor arde într-o clipă pînă la hotarul pămîntului, despre

care ei spun că e în al şaptelea fund al pămîntului. Anul, ziua şi ceasul numai unuia Dumnezeu îi este cunoscut, însă afirmă că aceste semne, pe care le vom înfăţişa, trebuie să premeargă sfîrşitului lumii.

Proorocie despre cucerirea Romei

Mai întîi, zic ei, nu poate veni sfîrşitul lumii mai înainte ca musulmanii să ia Roma (pe care o numesc de obicei *Kizil elma* adică „Mărul roşu")[357] şi să o stăpînească 12 ani. Iar pentru cei curioşi voi adăuga aici o prezicere dintr-o tradiţie veche care, la ei, este şi crezută şi slăvită: *Padişahumuz ghelur, kefirun memleketin alur, Kizil elmaii alub kabz eiler edi iladak ghiaurun kilidji cikmasze gherek, oniki iladak onlarun begligi. Kuiu iapar bag dikrar, bagce baglar, ogli kizi olur, oniki ildensongra hiristianun kilidji cikar, ol turki ghearisine tiuskiure*[358], ceea ce tradus cuvînt cu cuvînt se înţelege: „Împăratul nostru va veni, ţara celor necredincioşi va lua, Mărul Roşu (adică Roma) va cuceri şi-l va stăpîni şapte ani (sau în al şaptelea an). Sabia necredincioasă nu se va scoate din teacă, doisprezece ani îi vor stăpîni (musulmanii pe creştini), fîntînile vor deschide, vor sădi vii, vor lega grădini (adică le vor aduce la rod), / vor naşte fii şi fiice. Iar după doisprezece ani, sabia creştină va ieşi (din teaca sa) şi pe turc îl va goni îndărăt". În virtutea acestei pseudomărturisiri, poporul înclinat spre fabule şi lesne crezător crede cu tărie că statul otoman nu va cădea decît la sfîrşitul lumii. De unde:

În al doilea rînd, interpreţii *Coranului* şi ai preziceriior de acest fel spun, de comun acord, că la sfîrşitul lumii statul otoman (care e socotit mai mare peste toate, mai puternic şi mai fericit nu din altă cauză decît pentru că stăpîneşte Mecca, Medina, Ierusalimul şi Damascul, aceste patru locuri şi cetăţi fiind socotite drept sfinte) şi celelalte regiuni vor fi subjugate şi nimicite de arma şi puterea unui popor nordic pe care ei îl numesc *beni asfer*[359], care cuvînt în limba arabă are o dublă semnificaţie: *ben* înseamnă „fii" iar *asfer*, la plural, înseamnă „campanii, poleuri, oştiri"; iarăşi

esfer, la singular, înseamnă „blond" sau „roşcovan", de la care nume au obiceiul de a numi poporul *sikalab* [560], adică slav, „fii ai campaniilor, oştirii şi poleurilor" sau „fii ai poporului roşcovan sau blond". De aceea nu există printre turci şi aproape printre toţi muhammedanii învăţat sau neînvăţat care, după această veche tradiţie a înaintaşilor, să nu afirme şi să nu creadă că statul otoman şi împreună cu el toată latura muhammedană va fi subjugată şi doborîtă de un popor blond sau roşcovan. De aceea, deşi turcii au fost bătuţi şi învinşi de multe ori de către împăraţii nemţi, nu pierd nădăjdea că vor cuceri Roma şi că, după aceea, nu vor putea fi alungaţi de vreun alt popor creştin decît de cel roşcovan (pe care unii dintre ei îl tîlcuiesc că este poporul rus sau moscovit) de la Roma pînă la Damasc. Iar cînd armele creştine vor ajunge la Damasc atunci, zic ei, va fi sfîrşitul lumii [561].

Adjiudj-Madjiudj

In al treilea rînd potrivesc din istoria fabuloasă a lui Alexandru cel Mare Macedon că în vremea aceea va fi un popor mic de statură, numit *Adjiudj-Madjiudj* (denumire luată în realitate de la cei numiţi în *Sfînta Scriptură* Gog şi Magog *, transformînd adevărata proroc1e într-o prorocie mincinoasă a *Coranului* **). Şi spun că oamenii acestui popor sînt de o statură atît de mică, / 146
încît un ostaş de-al lor va lega calul la tulpina busuiocului şi va atîrna pe el toate armele şi hainele sale şi va dormi la umbra lui aşa cum ar dormi un om de statura noastră sub un dud stufos şi de mulţi ani ; tot aşa, cînd vor găsi ei sandalele (încălţămintea sau cismele) noastre vor spune că au găsit un han foarte larg. Acest popor fătarnic care stăpîneşte dincolo de hotarele lumii acesteia, în altă lume cu mult mai largă decît aceasta, a avut multe şi cumplite războaie cu Alexandru cel Mare şi nevrînd să-l lase pînă la apa cea vie, i-a pus grele şi felurite piedici apoi, fiind bătut şi

* *Ezechiel*, 38, 2—3 ; 39, 1 şi urm.
** *Coran*, XVIII, 96 ; XXI, 95—96.

învins de armele lui Alexandru, s-a sălăşluit dincolo de munţii *Kaf*. Iar Alexandru l-a despărţit de această lume locuită (pe care arabii o numesc *Rubi meskiun*) [562], zidind în jurul muntelui un zid de aramă [563], şi a curmat năvălirile lor pe care mai înainte le făceau foarte des *,

Zidul lui Alexandru

Din porunca lui Dumnezeu, poporul acela va petrece pînă la sfîrşitul lumii dincolo de zidul de aramă (pe care îl numesc *Seddi Iskender*, adică „Zidul lui Alexandru") [564]. Despre silinţa şi stăruinţa lui de a face iarăşi o învăţătură în lumea aceasta au brodit o altă fabulă mult mai bună. Ei spun că după ce a închis Alexandru prin zidul acela de aramă poporul *adjiudjilor* şi al *madjiudjilor*, acela se sileşte ca, stricînd zidul, să facă o nouă năvală peste locuitorii lumii acesteia. Dar fiindcă n-au unelte de fier potrivite pentru lucrarea lor şi nici nu ştiu să le facă, de la primul ceas al nopţii şi pînă în zorile dimineţii ling cu toţii zidul cu limbile. Şi astfel, cînd aproape se luminează, îl aduc la o astfel de subţirime, că nu rămîne mai gros decît o coajă de ceapă. Văzînd ei acest lucru şi nădăjduind de acum să iasă, strigă toţi cu mare glas şi zic : „Iată, acum vom ieşi". La vorbirea aceasta a lor, Dumnezeu face la loc zidul acela de aramă şi-l aduce la grosimea cea dintîi. Şi astfel, lingînd zidul în fiecare noapte, iar Dumnezeu dimpotrivă refăcîndu-l, se chinuiesc cu ostenele necuviincioase şi zadarnice. Iar cînd va voi Dumnezeu să aducă sfîrşitul lumii acesteia, piticii aceia (zic ei) se vor lăsa în voia lui Dumnezeu şi vor zice : „Iată, vom ieşi cînd va binevoi Dumnezeu." Şi astfel, abia atunci le va îngădui lor Dumnezeu să lingă şi să strice tot zidul. Şi făcînd acest lucru vor năvăli ca lăcusta pe întreaga suprafaţă a pămîntului şi vor mînca şi vor nimici atît pe oameni cît şi pe celelalte vieţăţi ca pe iarbă, afară de musulmani. Căci socotesc ei / că Dum- 147

* Cf. *Legende despre marele Alexandru Împărat*, în *Cărţile populare în literatura românească*, ed. Ion C. Chiţimia şi Dan Simonescu, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 67 şi *Coran*, XVIII, 93—97.

nezeu, în mod excepțional, îi va păzi de cruzimea acelora, și acel lucru va fi după rînduiala lui Dumnezeu, ca să-i încerce pe cei credincioși ai săi prin tirania lui *Tedjdjiali*[365] (adică a lui Antimuhammed), dacă petrec ei cu tărie în credința lor. Despre acestea spun așa:

Tedjdjial

În al patrulea rînd *Tedjdjial* va fi cel mai rău dintre toți oamenii pe care i-a văzut soarele și cel mai nelegiuit, iar lui Dumnezeu și proorocului, adică lui Muhammed, le va fi prin toate mijloacele și întru toate cel mai potrivnic. *Coranul* va învăța să-l citească răstălmăcit, adică cu cuvinte împotrivă și pe dos, adică unde se citește: „În numele lui Dumnezeu", să citească: „Nu în numele lui Dumnezeu"; și unde este: „Dumnezeul lumilor", să citească: „Nu Dumnezeul lumilor"; unde este: „Dumnezeul cel milostiv", să citească: „Dumnezeul cel nemilostiv" și așa mai departe. Se afirmă că el se va arăta mai întîi în Damasc, iar de acolo în Ierusalim, în Medina și în Mecca, va veni cu mare trufie și îngîmfare și cu șiretenii diavolești și vrăji, va arăta minunății nemaiauzite și înfricoșate și se va propovădui dumn și stăpîn al lumii. Iar toată puterea fermecăturei și vrăjitoriei lui spun că va fi părul măgarului, pe care va încăleca asemenea lui Muhammed pe Burak. Din fiecare fir de păr al măgarului lui va ieși un glas armonios și dulce ca dintr-un dulce instrument muzical. Și dintr-atît de multe și mai ales nenumărate fire de păr se vor produce nenumărate acorduri și cîntări spre îndulcirea și fermecarea urechilor celor ce vor asculta. Iar oamenii cei slabi în credință, auzind acele cîntări, așa vor înnebuni și își vor ieși din minți din cauza dulcelii cîntării, încît de atunci nu vor putea să se mai despartă sau să se depărteze de el ci, lipiți de orice simțire și judecată, vor fi robiți de dragostea lui și-i vor urma pretutindeni. Și iarăși, toți cei ce i se vor închina lui ca Dumnezeului tuturor făpturilor și se vor supune sfaturilor și poruncilor lui, vor avea toate bunătățile și bogățiile lumești și timp de trei ani (căci acest număr de ani spun că va fi stăpî-

nirea lui) le vor avea pe toate din belșug, orice le-ar gîndi mintea și orice vor dori cu pofta lor neînfrînată. Iar cei care nu-i vor crede aceluia, nici vor vrea să asculte armonia muzicii lui, își vor astupa urechile cu foițe, care (foițe) le vor fi date atunci de îngeri (de aceea muhammedanii unde se află vreo foiță sau hîrtie pe stradă sau aruncată în alt loc necurat, o ridică și au obiceiul să o pună într-o crăpătură a peretelui casei pentru că dacă se va întîmpla ca în zilele lor să vină *Tedjdjial*, îngerii să aibă / de unde să ia foița; iar de se va întîmpla acest lucru în zilele altora, ei pregătesc aceste foițe vrînd să dea ajutor fraților lor și celor de o credință). 148

Ei spun că musulmanilor care vor respinge supunerea lui *Tedjdjial* le vor veni o nenorocire insuportabilă, sărăcie și ticăloșii de nesuferit, iar între altele le va mai veni și această pedeapsă specială că, de se vor atinge cu mîna de ceva, acel lucru se va preface îndată în aur; de aceea pentru ei nu se va găsi pîine de mîncare, apă de băut, lemne de foc, pentru că prefăcîndu-se toate în aur, li se vor naște o sete și o foame care le vor mistui mărunțaiele. Cu un asemenea belșug de aur și cu lipsa totală a celorlalte lucruri, toți credincioșii lui Dumnezeu vor fi aduși la cea mai de pe urmă și mai nenorocită suflare, însă Dumnezeu nu va îngădui ca să moară sau să piară cu totul (pentru că prin acestea Dumnezeu vrea să pună la încercare pe ai săi, iar nu să-i piardă pe cei credincioși) ci, prin *Mehdii zeman* (despre care vezi puțin mai jos), care va veni să ia întreaga împărăție musulmană, toți credincioșii vor fi aduși la marea fericiri celei dintîi. Apoi *Tedjdjial* va înfiera cu fier roșu pe fruntea urmașilor săi, ca o pecete, scrierea numelui său, ca prin aceea să poată fi recunoscuți dintre ceilalți.

Mehdi

Iar cînd se vor împlini cei trei ani ai stăpînirii lui *Tedjdjial* se spune că va fi trimis de la Dumnezeu un împărat cu numele de *Mehdi* (sau mai complet *Mehdii zeman*, adică „Cel ce aduce timpurilor daruri, har și

binefacere"[568]. Acela va fi un om foarte drept, împodobit cu toate virtuţile şi cu credinţă desăvîrşită, deşi nu proroc, dar egal cu proroţii prin faptele şi minunile lui. Acesta îi va lovi cu nenorocire mare, şi pe mulţi îi va ucide, pe toţi cei ce l-au urmat pe Antimuhammed, adică pe cei pe care îi va afla însemnaţi cu pecetea şi pe mulţi din ei îi va omorî. Iar pe muhammedanii rămaşi îi va întări în credinţă şi în legea *Curanului* şi întreaga stare a lucrurilor o va aduce la odihnă şi linişte. Dar sfîrşitul lui *Tedjdjial* nu va fi îndată, ci cînd se vor împlini cei trei ani (sau cum tîlcuiesc unii treizeci) ai lui Mehdi; Iisus Hristos se va pogorî din cer întru tăria dreptei şi a armelor purtătoare de biruinţă. Şi unindu-se puterea sa cu oştile lui *Mehdi*, îi va lovi de moarte mai întîi pe însuşi *Tedjdjial* şi pe toţi adepţii lui şi va curăţi toată suprafaţa pămîntului de putoarea acelor oameni nelegiuiţi. Apoi, povestesc ei, cînd vor fi loviţi şi omoriţi aşa toţi antimuhammedanii, şi Iisus Hristos va avea o moarte dulce şi liniştită. Această minciună atît de înspăimîntătoare / despre moartea lui Hristos o scot din textul *Curanului* care în capitolul 28 zice astfel: „Dumnezeu (ca şi cum ar vorbi Hristos despre sine) nu m-a zidit pe mine spre muncire, ci fără de răutate, şi peste mine este mîntuirea lui Dumnezeu în ziua naşterii mele şi a morţii; din care voi veni tot viu"*. Acestea sînt semnele pe care le visează muhammedanii şi despre care se crede la ei că vor premerge sfîrşitul lumii.

149

Sfîrşitul lumii

Iar despre sfîrşitul lumii şi al întregii creaţii şi despre moartea tuturor celor ce vieţuiesc, spun astfel: La trei zile după moartea lui Hristos, îngerul morţii *Israel* va suna dintr-o trîmbiţă mare (trîmbiţa aceea spun că e de o lungime egală cu o cale de 500 de ani), însă nu groaznic, ci dulce[569], pentru că la glasul acela numai

* Coran, XIX, 32—33: „[Dumnezeu] nu m-a făcut nici violent, nici nefericit. Pacea [fie] fie peste mine în ziua naşterii, în ziua morţii, în ziua învierii mele".

îngerii, musulmanii (iar nu şi necredincioşii) şi toate celelalte vieţuitoare vor muri. Acest lucru va fi după rînduiala lui Dumnezeu, ca nu cumva credincioşii să se aprindă de foc împreună cu necredincioşii, căci Dumnezeu vrea ca numai asupra celor necredincioşi să dărîme machina lumii*. De aceea, pentru ca cei credincioşi să nu sufere acest lucru şi să nu cunoască nenorocirea, a rînduit să-i mute din această viaţă muritoare mai întîi pe ei, înaintea tuturor, printr-un glas lin şi dulce de trîmbiţă. Iar despre ei *Curanul* zice: „Pe cei ce au murit în slujba lui Dumnezeu nimeni să nu-i socotească morţi, şi pe cei ce mor în căile lui Dumnezeu nu se cuvine a-i numi morţi"**. Şi în capitolul 48 zice: „Întîi, la glasul trîmbiţei, toţi se vor supune morţii"***. Dar că drepţii nu vor simţi nici o greutate sau durere a morţii, nici timpul îndelungat, acelaşi *Curan* grăieşte în capitolul 55: „Se vor apropia toţi (atît cei morţi din veac cît şi cei mai de curînd) nezăbovind deloc, ca şi cum n-ar trece mai mult timp decît un ceas din zi"****.

Arderea lumii

Iar cînd vor fi îngropaţi toţi îngerii şi muhammedanii, îngerul morţii va suna a doua oară din trîmbiţă foarte înfricoşător şi groaznic[570]. La acel glas soarele, cu o mişcare dezordonată (atunci va fi părăsit de îngerii ce-l poartă şi-l conduc), se va coborî din înălţime la cele mai de jos (topind mai întîi luna, stelele şi toate sferele cereşti) şi le va arde pe toate într-o clipă cu dogoarea sa foarte mare. De la acest incendiu al lumii va cădea praf de foc pe capetele celor necredincioşi şi ale diavolilor, pe care îi va mistui în chip foarte cumplit, îi va preface în cenuşă şi-i va fărîmiţa parcă în fire mici de nisip. Iar cînd se vor sfîrşi şi acestea, va porunci Dumnezeu ca îngerul morţii să se omoare /

* Cp. Lucreţiu, *De rerum natura*, V, 96.
** *Coran*, II, 154.
*** *Coran*, XXXIX, 68: „Se va suna din trîmbiţă: cei din ceruri şi cei de pe pămînt vor fi fulgeraţi" (cp. şi XLVI, 35).
**** Cp. *Coran*, XX, 104; LXXIX, 46 (?).

căci ei cred că nu există creatură care să nu guste din băutura morții, afară de Dumnezeu însuși. Și astfel, cînd va muri îngerul morții Israel, îndată va urma învierea cea de obște, al cărui început spun că are să fie așa:

CAPITOLUL AL ȘAPTESPREZECELEA

Despre învierea de obște a tuturor și despre Judecata din urmă

Învierea

Spun că Dumnezeu va ridica la viață mai întîi pe îngerul morții[569] care, după porunca lui Dumnezeu, luînd aceeași trîmbiță lungă ca o cale de 500 de ani și stînd în Ierusalim, va trîmbița. La glasul ei îngerii, diavolii, *djinii* și sufletele omenești vor învia îndată și zburînd (sufletele) se vor aduna la oasele lor și-și vor ridica trupurile și astfel se vor scula toți oamenii de la Adam pînă la cel din urmă om.

Descrierea celor drepți

Cei desăvîrșiți (adică oamenii cu viețuirea bună) se vor arăta de vîrsta lui Adam și în chipul lui Hristos, în îmbrăcămintea cu care au fost înmormîntați (de aceea în războaiele cu vrăjmașii muhammedanii n-au obiceiul să-i spele pe cei căzuți, ci-i îngroapă cu hainele pe care le au pe ei cînd mor, pentru ca sîngele pe care l-au vărsat pentru dragostea de Dumnezeu și pentru înmulțirea credinței să se arate în fața lui)[570]. Ei vor străluci ca soarele, luna și stelele. Iar fiecare dintre cei păcătuși va avea scrise păcatele sale pe frunte și vor putea fi citite de toți, iar poverile fărădelegilor făcute nu numai cu fapta, ci și cu gîndul, le vor purta în spate. Păcătoșii și toți oamenii care și-au petrecut viața întru răutate vor avea o mare deosebire la chipuri și o ciudată urîțenie. Cei care i-au asuprit pe alții cu strîmtorări nedrepte vor avea capete de porc; înșelătorii, mincinoșii și bulibașii de Dumnezeu vor avea limbile groase și atît de umflate, încît nu le vor putea trage și ascunde

în gură. Împărații, țarii, prinții și ceilalți stăpînitori se vor înălța mult peste ceilalți și se vor arăta asemenea munților, mai mari decît alții, ca să fie văzuți la fel de toți. Căci fețele tiranilor și ale celor nedrepți și lacomi vor fi foarte negre și hidoase, / de aceea se vor tulbura mai mult decît alții în fața lui Dumnezeu. Cei trufași și cei ce se socotesc deștepți vor fi mai mici decît toți, vor fi călcați cu picioarele de către toți și se vor smeri, căci celor mîndri însuși Dumnezeu le este vrăjmaș și potrivnic*.

Dumnezeu va despărți toate popoarele în șaptezeci de categorii sau cete, pentru că ei cred că atîtea neamuri de oameni vor exista. Și va face ca toate să se arate pe rînd, unul după altul, înaintea judecății dreptății lui Dumnezeu. Și nu va fi nevoie de martori la acea judecată a lui Dumnezu, pentru că toate mădularele trupului vor arăta faptele fiecăruia și-l vor acuza pe stăpînul lor de toate păcatele pînă la cel mai mic făcut prin ele și prin gîndurile cele spurcate, chiar dacă n-au împlinit poftele și dorințele lor cele rele. Iar Mihail arhanghelul va ține cîntarul dreptei judecăți a lui Dumnezeu cu care se vor cîntări sufletele, în care păcătoșii se vor arăta grei, iar cei drepți ușori. Atunci se va arăta Moise, Hristos și Muhammed și fiecare dintre ei își va ridica steagul său, sub care vor avea nevoie cei drepți după cărțile și legile lor. Cînd vor fi desfășurate acele steaguri va porunci Dumnezeu soarelui să se apropie de pămînt la o înălțime de zece coți și să sloboadă raze de șaptezeci de mii de ori mai calde și mai dogoritoare. Cînd se va întîmpla aceasta, iudeii cei drepți vor alerga sub steagul lui Moise, creștinii cei drepți sub steagul lui Hristos, iar muhammedanii cei drepți sub steagul lui Muhammed și astfel acoperiți vor petrece la răcoreală, nevătămați de arșița soarelui. Iar cei păcătoși și necredincioși vor arde într-o clipă de o mie de ori și de o mie de ori vor fi iarăși întregi. Atunci, strigînd și plîngînd, vor zice creștinii către Hristos și iudeii către Moise: „Nădăjduind în voi și crezîndu-vă pe voi, iată că ne osîndim și înfruntăm

* Cp. *Pilde*, 3, 34.

mînia lui Dumnezeu cea de neîndurat". Iar Iisus Hristos şi Moise vor începe a-i ocări grăind: „Minţiţi, mincinoşi nelegiuiţi, căci dacă n-aţi fi stricat *Pentateucul* şi *Evanghelia* şi n-aţi fi prefăcut poruncile cele adevărate ale cărţilor întru mincinoasa cuvintelor voastre, aţi fi cunoscut şi aţi fi înţeles din acelea că are să vină proorocul cel mai de pe urmă, Muhammed, şi aţi fi învăţat prin el cuvîntul lui Dumnezeu cel întreg, curat, aşa cum s-a scris pe urmă în *Coran*. Acestea toate necontenit vi le-am prorocit şi v-am învăţat, dar voi, nesupuşi fiind, aţi denaturat cărţile lui Dumnezeu, le-aţi falsificat, pe proorocii lui Dumnezeu i-aţi omorît, şi poruncilor lui Dumnezeu v-aţi arătat neascultători, de aceea, după dreapta hotărîre a lui Dumnezeu vi se răsplăteşte acum vouă potrivit faptelor voastre. Deci / 152
nu din pricina noastră, ci pentru vinovăţia răutăţii şi necredinţei voastre sînteţi pedepsiţi după dreptate. Spuneţi-mi — va zice Hristos — unde a fost scris în *Evanghelie* şi cînd am spus eu despre mine că sînt Fiul lui Dumnezeu şi că maica mea Maria este Dumnezeu? Iată, Dumnezeu care cunoaşte cele tainice ale inimilor şi le pricepe pe cele ascunse ştie dacă am spus eu cîndva aşa ceva".

Zicînd acestea şi dojenindu-i, Hristos va cere la Dumnezeu dreaptă judecată şi răzbunare şi cu aceasta va întărîta şi mai mult mînia lui Dumnezeu asupra lor. Astfel, cînd se va săvîrşi judecata oamenilor, îngerul morţii va trîmbiţa din nou şi vor învia fiarele, dobitoacele, păsările, peştii şi toate jivinele şi se vor înfăţişa înainte dreptei judecăţi a lui Dumnezeu*, ca şi obidelor lor să li se facă dreptate şi răzbunare de la Dumnezeu cel preadrept şi preaînţelept**. Deci va osîndi Dumnezeu pe lup pentru că a mîncat oaia, pe uliu pentru că a sfîşiat porumbelul, va osîndi pe delfin pentru că a înghiţit pe peştişorul cel micuţ şi la fel pe celelalte. Şi aşa Dumnezeu va mulţumi pe toţi, va pedepsi vieţuitoarele cele răpitoare şi devoratoare, le va impune pedepse şi munci după nelegiuirile lor, pînă ce va răsplăti fiecăruia ce i se cuvine.

* Coran, VI, 38.
** Cp. *Ezechiel* 34, 20—22.

Dobitoacele îi acuză pe stăpîni

Atunci se vor scula dobitoacele, boii, măgarii, catîrii, caii şi altele ce poartă jug şi vieţuitoarele care slujesc necontenit oamenilor, cerînd fiecare de la stăpînul său răsplătirea şi dreptul lui, adică pentru ce l-a silit pe cal să meargă mai presus de puterile lui, de ce cînd lipseau puterile (cum li se întîmplă cailor de poştă) îl bătea atît de mult cu biciul sau cu ciomagul, de ce i-a pus povară mai grea decît se cuvenea, de ce nu l-a scos pe cel căzut în mocirlă, de ce l-a silit să meargă fără potcoave pe drum pietros şi grunzuros cînd i-a crăpat copita şi a început să şchiopătează, de ce cînd boul era rob la grumaz l-a înjugat înainte de a i se vindeca rana, de ce n-a lăsat nici un pic de lapte în ugerele vacilor, oilor, caprelor, cămilelor şi altele pentru a-şi hrăni puii şi altele asemenea acestora, pentru care toate Dumnezeu, cu înţelepciunea sa cea de necuprins şi cu dreptatea sa, va osîndi cu multă dreptate.

Cei nemilostivi se osîndesc

Nemilostivirea unor asemenea stăpîni îi va pedepsi cu muncile iadului, zicînd: „V-am dat vouă dobitoacele ca să le întrebuinţaţi pentru nevoile voastre, iar nu ca să le munciţi, căci şi acelea sînt creaţia mea ca şi voi. Eraţi deci datori să-mi mulţumiţi pentru foloasele pe care vi le-am înlesnit, iar pentru îndeplinirea slujbei şi strîmbătăţile pe care le-au îndurat să aveţi grijă de ele, să le hrăniţi şi să vă purtaţi cu ele cu socotinţă", şi aşa mai departe.

Mădularele acuză trupul

Cînd vor tăcea acestea pe cît este cu putinţă, / părţile trupului sau mădularele se vor scula asupra stăpînilor lor şi se vor plînge înaintea lui Dumnezeu cel preadrept pentru că stăpînul lor le-a întrebuinţat rău, silindu-le la fapte viclene şi oprite, iar nu la cele bune şi îngăduite. Capul te va învinui că nu l-ai ras în toate vinerile şi nu l-ai legat cînd te durea, te va acuza mintea că ai silit-o să cugete cele necuviincioase şi urîte 153

lui Dumnezeu, te va acuza ochiul că l-ai silit să privească cu poftă cele oprite şi că nu l-ai uns cu alabastru (doctoria de ochi) sau cu antimoniu (care este un amestec de prafuri pentru înnegrit genele şi sprîncenele) în fiecare dimineaţă, cînd te durea, sau cînd, din cauza bătrîneţii, i-a slăbit puterea vederii. Te vor acuza urechile pentru că le-ai deschis spre auzirea minciunii, iar pentru cuvintele adevărului, adică ale *Curanului*, le-ai astupat. Te va acuza limba pentru că ai convins-o să cleveteaască, să grăiască minciună, să guste cele necurate şi altele. Te vor acuza nările pentru că te desfătai cu cele binemirositoare şi dispreţuiai pe cele simple, pentru că miroseai tămîia creştină, sudoarea sînilor şi a trupului femeii străine. Te vor acuza dinţii că i-ai silit să mestece şi să mănînce cele ce nu se cuveneau şi mai mult decît hrana gătită pentru potolirea foamei. Te vor acuza buzele că le-ai folosit pentru sărutarea femeii străine. Te vor acuza mîinile că ai deschis cufărul, cămara şi casa străină şi ai furat şi că le-ai întrebuinţat la lucrarea altor păcate ca pe nişte unelte iar nu spre căutarea hranei din sudoarea dreaptă şi din osteneală, şi pentru că le-ai potrivit la alte lucruri necuviincioase şi urîte. Te vor acuza picioarele că umblai cu tîlhării, iar de calea faptelor bune le îndepărtai şi le făceai să întîrzie a umbla la biserică, şi altele. Te vor acuza unghiile că nu le-ai tăiat şi nu le-ai curăţat şi că le-ai aruncat la pămînt de parcă nu ţi-ar fi aparţinut trupului şi nu le-ai ascuns în sînul tău cum porunceşte legea muhammedană. Nu vor tăcea nici mădularele cele mai ascunse ale ambelor sexe; se vor tîngui mai ales cele femeieşti, pentru că bărbatul se desfăta mai mult de îmbrăţişările unei femei străine sau ale ţiitoarei lui decît ale femeii sale. Vor striga şi cele ale bărbatului că în vremea înfierbîntării lor fireşti mădularele femeieşti au refuzat să aibă împreunare cu ele. Vor acuza toate laolaltă că stăpînii lor le-au folosit rău, nu numai pentru legiuita naştere de copii, ci pentru împlinirea poftei lor fireşti, în mod nelegiuit şi împotriva firii. Tu aşa va acuza stomacul că l-ai lipsit de mîncare mai mult decît se cuvine şi iarăşi că l-ai umplut

peste măsură. Aşa şi despre celelalte lucruri năsecnice ei fabule / nesfîrşite, pentru a sădi în inimile oamenilor frica de Dumnezeu şi dreptatea lui.

Vieţăţile mor din nou

Cînd se vor petrece aşa toate acestea şi Dumnezeu va judeca şi va răsplăti fiecăruia după faptele lui, toate vieţuitoarele vor muri şi se vor preface în ţărînă (din care au fost luate şi trupurile şi sufletele lor), afară de trei: Burak al lui Muhammed, cămila şi motanul lui[871]. Despre aceste vietăţi cred musulmanii că datorită lui Muhammed vor moşteni veşnic desfătările raiului, la fel ca şi ceilalţi musulmani. Despre ei vezi mai pe larg în capitolul *Despre rai*. Dar credem că nu se cuvine să trecem la altele mai înainte de a arăta pe scurt neştiinţa *Curanului* privind învierea tuturor sufletelor, îndoielnică şi mai ales foarte mincinoasă.

Neştiinţa „Curanului" despre învierea sufletelor

În capitolul 18 el arată că nu toate sufletele morţilor vor învia, ci numai unele[872], cu aceste cuvinte: „Celor ce mor le serbate Dumnezeu sufletele, unora în ceasul morţii, iar altora în ceasul adormirii"* şi iarăşi: „Unora le va da Dumnezeu sufletul în ceasul mai dinainte însemnat, iar altora niciodată, toate făcîndu-le după voia sa, lucru de care cei înţelepţi se vor minuna"[873]. Interpreţii *Curanului* disting între *moarte* şi *adormire*. Moartea o atribuie altora, iar alor lor — adormirea. Prin „Unora le va da sufletul în ceasul însemnat de mai înainte", înţeleg că acele suflete sînt muhammedane, mai dinainte rînduite pentru bucuriile raiului (ei cred că toţi musulmanii după o vreme se vor izbăvi de muncile iadului), pentru ca şi trupurile să fie împreună cu ele, părtaşe la acea bună stare şi fericire. Prin: „Iar altora niciodată" socotesc că se vorbeşte despre sufletele tuturor necredincioşilor şi aceasta cu dublu sens: mai întîi că învierea morţilor necredincioşi nu merită numele de înviere, ci de moarte veşnică, adică

* Cp. Coran, I., 19 („amiezeala morţii").

de pedeapsă fără de sfîrşit, sens în care se văd a fi de acord cu teologii noştri; al doilea, sînt unii care socotesc că toţi necredincioşii după acea judecată de obşte se vor preface în ţărîna pămîntului asemenea vieţuitoarelor necuvîntătoare şi că astfel (poate) mila şi îndurarea lui Dumnezeu îi va izbăvi de iad. Dar cu toate că această din urmă părere nu este respinsă cu totul, se afirmă că se cuvine primită şi crezută părerea cea dintîi. /

Despre torturile păcătoşilor credincioşi

După ce se vor despărţi cei credincioşi, adică musulmanii, de necredincioşi şi se vor împărţi în şaptezeci şi trei[574] de neamuri, va porunci Dumnezeu (după cum băsmuiesc ei) să se cîntărească greutatea tuturor păcatelor pe care le-a făcut fiecare în această viaţă, nu numai cele săvîrşite cu fapta, ci şi cele numai gîndite cu mintea. Căci deşi numai pentru credinţa muhammedană s-au făcut moştenitori ai raiului, dar pentru fărădelegile şi păcatele lor multe vor fi pedepsiţi şi curăţiţi în rîul de foc numit *Araf* (vezi despre el mai jos)[575]. (La acest articol muhammedanii se potrivesc foarte mult cu catolicii (romanii) despre Purgatoriul — curăţitorul — lor.) Şi astfel, curăţindu-se acolo de orice păcat şi de viciul călcării de lege, tot aşa la vremea cunoscută numai înţelepciunii şi dreptăţii dumnezeieşti se vor muta la bucuriile veşnice ale raiului la fel cu ceilalţi drepţi.

Podul Sirat

Iar modul acestei încercări născocesc ei că va fi aşa: „Înaintea porţilor raiului, zic ei, este un şanţ foarte lat şi adînc prin care trece rîul de foc. Peste rîul acela este un pod pe care îl numesc *Sirat* (adică „al dreptăţii"[576]), lung ca o cale de 500 de ani (şi şanţul acela, aiurează ei, e de aceeaşi lăţime) şi atît de îngust încît nu depăşeşte lăţimea unui fir de păr omenesc, mult

mai ascuţit decît tăişul briciului şi mai lunecos decît gheaţa. Pe acest pod vor fi siliţi toţi oamenii să treacă spre porţile raiului. Cînd se vor apropia ei de primul capăt al podului, îndată îngerii le vor aduce cămile şi încălecînd pe ele vor trebui să facă acea cale foarte lungă.

Cămilele kurban

Cămilele acelea sînt berbeci pe care fiecare în viaţa lui, cînd a călătorit la Mecca, i-a adus *kurban* (adică ofrandă)[577] şi i-a jertfit lui Dumnezeu pe muntele cu acelaşi nume ca şi rîul Araf. Dar dacă unii din ei, deşi au avut atîta belşug încît ar fi putut vizita Mecca, au nesocotit să facă acea călătorie, vor fi lipsiţi de cămilele care să-i ducă şi li se va porunci să facă pe jos calea lungă de 500 de ani. Iar cei care în viaţa lor au vizitat Mecca, de cîte ori au adus *kurban* (adică ofrandă), atîtea cămile foarte iuţi vor avea pe care, schimbîndu-le pe drum, / dacă nu-l va apăsa povara păcatelor, va trece ca într-o clipeală de ochi de porţile raiului. Dar dacă povara păcatelor cuiva, chiar şi cea mai uşoară, va apăsa cămila, acela va cădea în chip nenorocit de pe podul Sirat cel foarte înalt în Araful curgător şi va suferi în focul acelei pedepse, pînă ce se va curăţi de toată întinăciunea păcatului. Iar după purificare cămila va ieşi pe pod în chiar locul unde a căzut şi de acolo îl va duce neprimejduit şi fără necaz la porţile raiului. Cum vor intra în rai şi-l vor moşteni vom spune într-un capitol special *Despre rai*[578], iar acum vom vorbi mai clar despre Araf.

Despre Araf

Ce este Araful

Araful sau Purgatoriul muhammedan[579] este [precum am spus) un rîu de foc ce curge în apropierea raiului, în care musulmanii care cad în el pentru orice

păcat, fie el cît de uşor, făcut cu fapta sau cu gîndul, se vor chinui cu munci de nesuferit pe măsura fărădelegilor lor.

Descrierea lui

Fierbinţeala focului din *Araf*, spun ei, e cu şaptezeci de mii de trepte mai puternică decît cea a focului nostru, iar aceasta este prima treaptă de fierbinţeală faţă de căldura focului din iad. Deşi nu stabilesc vremea cît se vor chinui păcătoşii în *Araf*, ei cred că aceasta este definitivă şi fixată după modul şi rînduiala chinurilor şi a pedepselor. Căci spun că de va uita cineva măcar o dată un singur timp din cele cinci hotărîte zilnic pentru rugăciune, şi nu va face rugăciunile la vremea cuvenită, pentru acel sfert de ceas va trebui să se cureţe în Purgatoriu şi în rîul acela de foc şaptezeci de mii de ani.

Modul de curăţire

Modul de curăţire îl descriu aşa: Păcătosul va fi silit, zic ei, să facă rugăciunile neglijate în viaţă, fiind aşezat pe un cuptor de aramă foarte încins, şi cînd va pune picioarele pe cuptor îndată se vor topi asemenea plumbului, iar cînd se vor topi picioarele va ajunge la genunchi şi se vor topi şi acela : la fel mîinile, capul şi tot trupul, pînă cînd va fi ars şi nimicit de acea dogoare cumplită. La sfîrşitul unui *rekkeat* [580] *(rekkeat* 157 înseamnă / o plecăciune pînă la pămînt şi ridicarea de la pămînt, vezi mai clar în capitolul *Namaz*) [581] tot trupul va fi din nou întreg şi iarăşi va fi silit de înger să facă celelalte rugăciuni. Şi astfel, pe rînd, pentru o singură lipsă de grijă faţă de rugăciuni precum am zis, îi vor trebui şaptezeci de mii de ani de purificare.

Sfîrşitul Arafului

La fel şi pentru celelalte păcate de moarte sau de iertat vor fi pedepsiţi de dreapta judecată a lui Dumnezeu pe măsura păcatelor. Şi astfel, cînd li se vor isprăvi păcatele şi li se vor curăţi sufletele, toţi mu-

hammedanii şi cei care au făcut măcar o dată mărturisirea credinţei muhammedane, vor ieşi din *Araf* şi, strălucind ca soarele şi luna, se vor muta în rai avînd mare bucurie şi veselie, şi ei şi îngerii. Toţi, zic ei, vor ieşi, afară de unul. Despre acel muhammedan care va petrece veşnic în Araf există la *ehlifikihii* (teologii) [582] lor o dublă părere : unii socotesc că prin cuvintele „musulman" şi „mărturisire a credinţei muhammedane" va fi pedepsit veşnic *Ebudjehl*, unchiul lui Muhammed (despre care s-a arătat foarte mult în cele spuse mai înainte) [583] şi că numai el va fi lepădat de milostivirea lui Dumnezeu. Deşi Dumnezeu, ca acel atotputernic, dacă vrea poate să-i mute pe toţi necredincioşii din iad în rai, totuşi *Ebudjehl*, pentru duşmănia pe care a avut-o şi mîncîunile pe care le-a ticluit spre pierzarea lui Muhammed, va fi exclus de la această bunătate şi milostivire obştească a lui Dumnezeu. Iar alţii tîlcuiesc că Muhammed este gata să-l roage pe Dumnezeu pentru neamul său să sufere el singur pedepse veşnice pentru toate păcatele tuturor păcătoşilor, numai să fie ei scutiţi de chinurile veşnice ale iadului. Însă această părere (care se vede a fi foarte crudă) alţii o tîlcuiesc altfel şi zic că Muhammed, din dragoste şi milă pentru poporul său (aici se vede că barbarii fură cuvintele sfîntului Pavel, pe care le scrie [în *Epistola*] *către romani*, în capitolul 9, versetul 3) *, deşi este nevinovat şi fără de răutate, se va da de bunăvoie la muncile veşnice pentru păcatele lor. Dar Dumnezeu nu-l va pedepsi ci, pentru el, va pune capăt pedepselor pentru toţi cei care, sau după dreptate, sau din glumă, sau de nevoie, sau în alt chip au făcut măcar o dată în viaţa lor mărturisirea credinţei muhammedane.

Şi pentru ca să nu-i pară cuiva că dreptatea lui Dumnezeu s-a abătut de la sensul ei pentru că dintre toţi doar pe *Ebudjehl* (aşa cum se arată mai sus) îl va osîndi la muncile cele veşnice şi numai asupra lui îşi va

---

* *Rom.*, 9, 3 : „Aş fi poftit eu însumi a fi anatema de la Hristos pentru fraţii mei".

vărsa mînia dumnezeiască, ei nu ezită să spună şi acestea în legătură cu mijlocirea lui Muhammed / şi cu nesfîrşita milostivire a lui Dumnezeu: Dacă un creştin, un iudeu sau un ghiaur, adică necredincios şi ateu (fără Dumnezeu) chiar fără intenţia de a crede, ci numai pentru a învăţa scrisul lor, va face mărturisirea credinţei citind sau scriind, ea are atîta putere, încît va învinge mai apoi chinurile veşnice ale iadului. Iar omul acela, deşi foarte necurat şi nelegiuit şi lipsit de toate faptele bune, îşi va cere după o vreme iertare de la milostivirea lui Dumnezeu şi va primi bucuriile cele veşnice ale raiului. Această părere o susţin după textul *Curanului*, unde Muhammed vorbeşte astfel[846]: Cînd a poruncit să propovăduiască tuturor această mărturisire a credinţei şi a făgăduit numai prin aceasta iertarea tuturor păcatelor, a venit la el unul cu numele de *Evordi* întrebîndu-l: „Adevărat să fie aceasta?" El a răspuns: „Aşa e, cu adevărat", şi a adăugat: „Chiar dacă va bea vin şi va face omoruri, chiar dacă va rupe nările Abidondei".

Şi încă mai afirmă că, dacă cineva a citit sau a scris în această viaţă mărturisirea muhammedană, va putea s-o citească şi în cealaltă viaţă, chiar dacă unora din porunci va rămîne necredincios. De aceea, cînd păcătoşii vor ieşi din *Araf*, cînd trecînd podul *Sirat* se vor apropia de porţile raiului, li se va porunci de către îngerii care-i vor duce să citească literele (cu care se scrie pe porţile raiului chipul mărturisirii). Cînd cei ale căror păcate vor fi curăţite cu desăvîrşire de focul *Arafului* vor citi primele litere ale mărturisirii de credinţă, îndată li se vor deschide porţile şi vor intra liber în rai. Dar dacă le va rămîne ceva din păcate, nu vor putea să citească mărturisirea aceea şi vor fi trimişi din nou în *Araf*, ca să se cureţe mai desăvîrşit de păcatele lor. Şi astfel vor încerca de cîteva ori, pînă cînd, curăţindu-se bine, vor putea să citească literele mărturisirii şi, arătîndu-se vrednici de bucuria raiului, vor fi declaraţi părtaşi cu ceilalţi. Despre acestea vezi mai jos în capitolul *Despre rai*[847]. /

Despre iad

Descrierea iadului

Curanul, furînd din *Evanghelie* cuvîntul „gheenă", numeşte iadul *Djehenn*, despre care afirmă, prin analogie cu înălţimea celor şapte ceruri sau cercuri planetare, că are şapte adîncimi spre centrul pămîntului, sau şapte adăposturi sau lăcaşuri[848], fiind un adăpost departe de altul la o distanţă de 500 de ani, şi că fiecare adăpost îşi are porţile sale anume, de aceea i le atribuie lui (iadului); iar în rai sînt opt (ceea ce vom vedea în capitolul *Despre rai*). Focul iadului celui dintîi spun că e de şaptezeci de mii de ori mai fierbinte decît focul nostru, iar al celui de al doilea tot cu atîtea grade (trepte) mai fierbinte decît al celui dintîi, şi aşa pe rînd pînă la al şaptelea, adică pînă la cel mai adînc. Încă mai afirmă ei că între iad şi lumea întreagă e pusă un fel de cortină care, dacă ar fi lipsit, toată lumea ar fi ars într-o clipă şi s-ar fi revărsat topindu-se precum cositorul din pricina văpăilor care ies din acest foc. Mai născocesc că în iadurile acelea există, în afară de foc şi viermi, fiare, dobitoace şi alte nenumărate şi felurite gruzăvii, toate de foc, pregătite pentru chinuirea păcătoşilor. Chinurile iadului de gradul doi sînt de şaptezeci de mii de ori mai fioroase şi mai cumplite decît ale celui dintîi şi aşa mai departe, înmulţind numărul, spun ei, se înţelege despre toate, pînă la al şaptelea. Iar cea mai cumplită din toate muncile zic că este gustarea fructelor din pomul (numit *Zakum*)[849] sădit în mijlocul iadului, despre a cărui amărăciune afirmă că depăşeşte de un nesfîrşit număr de ori orice venin şi orice otravă. Şi descriu fructele pomului aceluia că sînt asemenea cu capetele diavoleşti, deşi furînd imaginea diavolilor de la zugravii[850] noştri, o concep ca pe a balaurilor, şerpilor, vasiliscilor şi a altor fiare prea cumplite.

Rînduielile treptelor iadului

Ei socotesc că în primul iad se va chinui poporul faraonit; în al doilea — închinătorii focului; în al

treilea — închinătorii la idoli ; în al patrulea — iudeii ; în al cincilea — *nasara* (adică nazoreii sau creștinii) [589] ; în al șaselea — muhammedanii apostați ; în al șaptelea — amestecătură, ale căror păcate sînt în sine de neiertat, dar pot fi iertate prin milostivirea lui Dumnezeu. În această rînduială a gradelor iadului se înțelege că iadul întîi e cel mai adînc, iar dacă munci-
160 le iadului, înțelese / în general, vor avea sfîrșit sau nu, nu există la ei o sentință fermă, nici teologii lor nu hotărăsc ceva precis și tare despre pedepsele veșnice și temporare rînduite creștinilor, iudeilor și celorlalte popoare. Căci însuși *Coranul* în hotărîrea lui se vede că e îndoielnic și nestatornic : uneori îi osîndește pe toți nemusulmanii la chinurile cele veșnice, uneori parcă-i scutește pe toți de ele [590].

Nesfîrșitele pedepse ale „Coranului"

Sentințele *Coranului* care-i osîndesc pe veci pe cei necredincioși sînt mai cu seamă acestea : „Cei necredincioși, zice, care n-au crezut proorocului lui Dumnezeu, vor fi aruncați în focul gheenei și vor rămîne întru chinuire și scrîșnire negrăită ; de cîte ori va fi pielea lor mistuită de dogoarea focului, de atîtea ori se va înnoi, ca să primească noi pedepse. Și vor petrece într-o fîntînă foarte adîncă, a cărei băutură va fi mai amară decît orice fiere și vor mînca din fructele pomului *Zakum* și vor fi întru mînia lui Dumnezeu împreună cu diavolii *. Vor muri, însă nu se vor izbăvi de munci, ci pururea vor reveni la pedepsele iadului. De sus pînă jos va fi ceață, foc și întuneric". Iar cînd se vor apropia cei osîndiți de porțile iadului, le vor zice străjerii cei ce slujesc acolo : „Oare nu chiar dintre voi v-au fost trimiși vouă vestitori care v-au binevestit venirea zilei acesteia ? Intrați pe porțile gheenei, să locuiți în ea fără de sfîrșit, căci aceste lăcașuri sînt gătite vouă celor mîndri".

Păcătoșii vor începe atunci să-i roage pe slujitorii aceia să mijlocească la Dumnezeu pentru ei să li se amîne măcar o zi chinuirea. Dar aceia vor răspunde :

* *Coran*, XI, 119 : „Voi umple gheena cu djini și cu oameni laolaltă" ; cf. și XXXII, 13.

„Rugați-vă voi însivă dar în zadar va fi, căci ce este rugăciunea celor nelegiuiți decît păcat ?" După aceasta vor simți greutatea lanțurilor și durerea legăturilor și vor striga către Dumnezeu : „Pînă cînd, o Dumnezeule, ne vom chinui ?" Și va zice Dumnezeu : „Așa veți petrece fără de sfîrșit". Acestea sînt deci cele care, în *Coran*, arată pedepsele necredincioșilor ca fiind nesfîrșite *. Cu totul contrarii acestora și sorțindu-i pe aproape toți necredincioșii din pedepsele veșnice, sînt cele spuse în *Coran* la sfîrșitul capitolului al treilea și în capitolul 11 ** : „Tuturor celor ce s-au arătat neascultători lui Dumnezeu și trimișilor lui, și care au deosebit între ei (adică între proroci) și s-au lipit numai de o parte, iar nu de toată (învățătura) / socotind să capete astfel 161
calea cea dreaptă și au nădăjduit să creadă (în chip nedesăvîrșit), le vom aduce rău și dispreț ca celor ce nu cred adevărului Însuși, iar celor ce au crezut celor prezise și nu au făcut osebire între ei (între proroci), răsplată nenumărată le va da Dumnezeu, dăruitorul păcii și al iertării" [591].

Pedepsele cele cu sfîrșit ale „Coranului"

În capitolul al cincilea zice de obște despre toți — afară de cei ce nu mărturisesc nici un Dumnezeu : „Cel ce crede în Dumnezeu și cere iertare păcatelor sale și izbăvire de furia focului, cel ce se înfrînează, cel ce spune adevărul, cel ce stăruie în rugăciuni, cel ce dă milostenie martori fiindu-i Dumnezeu și îngerii lui și cei ce mărturisesc pe unul Dumnezeu nepătruns și făcător înțelept al tuturor, împotriva aceluia nu va fi altă lege decît cea a oamenilor ; pre ei înșiși și toate faptele lor lăsîndu-le în seama Aceluia, se vor sătura de bucuriile raiului" ***. Iar în capitolul 12 zice : „Toți care au crezut în Dumnezeu și au făcut binele așteptînd ziua judecății (adică cei care au crezut că există învierea morți-

* *Coran*, V, 69 ; XI, 106—107, XXXVIII, 57 („băutură puroiată"), LXXVIII, 21—30 și *passim*.

** *Coran*, III, 199 : „Printre oamenii cărții sînt unii care cred în Dumnezeu, în ce v-a fost descoperit [...]. Aceia își vor afla răsplata lîngă Domnul lor" ; XI, 17 și 23.

*** *Coran*, V, 12.

lor), de nimic să nu se teamă" *. Şi în capitolul 21 zice: „Pe cei necredincioşi poate că pe toţi îi va tulbura Dumnezeu, poate că multora le va da iertare" **. Iar în capitolul 55 Muhammed îndoindu-se despre sine, despre ai săi şi despre învăţătura sa, zice de-a dreptul: „Eu nu sînt cel dintîi vestitor, nici nu ştiu ce mi se cuvine mie să fac şi ce vouă, dar voi deslueşti poruncile lui Dumnezeu" ***.

Sentinţele teologilor despre acestea

Dacă în legătură cu acestea şi cu alte sentinţe asemănătoare ale *Curanului* ar întreba cineva pe însuşi muftiul: „Oare acest creştin sau iudeu şi alţii vor pieri în veci pentru necredinţa lor în Muhammed?" nu va răspunde niciodată hotărît şi desăvîrşit, ci va zice: „Acest lucru este cunoscut numai lui Dumnezeu". Iarăşi, dacă cineva ar întreba în general: „Oare creştinii, iudeii şi ceilalţi vor petrece veşnic în iad?" va răspunde: „Cu adevărat aşa este", deoarece *Curanul* în general îi osîndeşte pe toţi, dar în particular se îndoieşte de aceasta, zicînd: „Poate îi va tulbura pe toţi, poate multora le va da iertare" ****. Iar despre mulţi dintre ei proorocul n-a avut descoperire de la Dumnezeu dacă va fi aşa sau altminteri. De aceea, dacă vreun muhammedan va zice unui creştin: „Meriţi să fii osîndit la chinurile cele veşnice", pentru această vorbă nelegiuită muhammedanul / va fi pedepsit de către judecător cu 37 de lovituri 162
de bici. Cînd zice *ferua*[592]: „Nici treaba ta şi nici a proorocului nu era", se referă la a judeca pe unul şi pe altul dacă trebuie munciţi veşnic. Şi mai este o sentinţă universală (de obşte), că toţi cei ce vor să se mîntuiască, numai prin credinţa *Curanului* pot fi mîntuiţi, dar a preciza că acest muhammedan sau acela se va mîntui neapărat, ei socotesc că este o vorbă ne-

* *Coran*, II, 3—4.
** Cp. *Coran*, III, 128—129.
*** *Coran*, XLVI, 9: „Eu nu sînt un înnoitor printre profeţi. Nu ştiu ce va fi cu mine şi ce cu voi. Nu fac decît să urmez ce mi-a fost descoperit. Nu sînt decît cel ce vă previne în chip limpede".
**** Cp. *Coran*, III, 128—129.

legiuită, pentru că numai unul dintre muhammedani, *Ebudjehl* va petrece veşnic în muncile iadului.

Iarăşi zic ei că Dumnezeu fiind liber şi făcîndu-le pe toate liber, după aprecierea sa poate să-i osîndească pe toţi musulmanii la chinurile veşnice (fără să caute nicidecum la credinţă şi la fapte bune) şi, dimpotrivă, să-i mute pe toţi necredincioşii, nesocotindu-le nelegiuirea lor, din muncile iadului la bucuriile raiului, deci că poate pe toţi oamenii, atît pe cei drepţi, cît şi pe cei păcătoşi să-i dea iadului, sau să-i sălăşluiască în rai, căci voinţei lui nimic nu-i poate sta împotrivă şi nimic nu poate pune piedică milostivirii lui. Apoi, în general, încheie: *Djennet hak, djehennem hak*[593], adică „Atît raiul, cît şi gheena sînt după dreapta judecată a lui Dumnezeu"; de unde tîlcuiesc că amîndouă lăcaşurile (al raiului şi al gheenei), nu în zadar şi nu fără trebuinţă au fost create de Dumnezeu, şi că niciodată nu vor rămîne goale, fără locuitori, căci altfel ar însemna că Dumnezeu s-a abătut de la planul său, ceea ce, spun ei, este potrivnic şi hulitor de Dumnezeu.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI UNU

Despre rai

Opt raiuri

Raiul se numeşte în dialectul *Curanului Djennet*, iar în cel persan *Firdevs*[594]; dar ce se înţelege prin el — un loc ceresc sau unul pămîntesc — înşişi muhammedanii abia dacă pot descurca, pentru că după descrierea lui nu numai toată sfera (globul pămîntesc) care se află sub lună sau această lume întreagă cu însuşi cerul cerurilor nu ajunge pentru a cuprinde limitele raiului muhammedan, dar nici acel spaţiu nedefinit pe care îl imaginează Copernic în a sa *Sistemă a abisurilor* *[595]; căci ei spun că raiul universal (de obşte) este un patrulater în care sînt cuprinse alte şapte raiuri.

* Nicolai Copernici Thorunensis, *De revolutionibus orbium coelestium*, libri VI. Norimbergae, 1543.

163 Sînt şi unii / care spun că există cu totul 18 raiuri sau grădini separate (deosebite) ale unui rai exterior, dar cea mai puternică părere este a celor care afirmă că sînt 8 raiuri, iar lăcaşul al optulea zic că este rînduit numai musulmanilor, ca celor ce vor fi aşezaţi în centrul fericirii.

Descrierea raiului

Zidurile fiecărui raj sînt dintr-un singur mărgăritar sau piatră scumpă, unele din diamant, altele din rubin, altele din smaragd, iacint şi aşa mai departe, iar acoperişul îl năsocoseşc din alte pietre scumpe şi mărgăritare. Cele opt raiuri au tot atîtea porţi de aur şi pe pragul fiecăreia dintre porţi sînt următoarele inscripţii: pe porţile celui dintîi se scrie „Porţile mărturisirii credinţei"; pe ale celui de-al doilea „Porţile pocăinţei"; pe ale celui de-al treilea „Porţile milosteniei"; pe ale celui de-al patrulea „Porţile ascultării"; pe ale celui de-al cincilea „Porţile pelerinajului la Mecca"; pe ale celui de-al şaselea „Porţile înfrînării"; pe ale celui de-al şaptelea „Porţile tăriei"; pe ale celui de-al optulea „Porţile muceniciei". Aşadar, fiecare musulman, potrivit cu virtutea împlinită din cele arătate mai sus, va intra în rai prin poarta cu acelaşi nume (cu virtutea).

Mai spun că raiul este înconjurat de un rîu de foc numit *Araf* (despre care s-a vorbit pe larg mai sus)[606]. Iar raiul întreg e atît de lat, încît fiecărui musulman îi va reveni ca moşie proprie şi hotărnicită un spaţiu cît o cale de 500 de ani. Şi năsocoseşc în acele moşii grădini preafrumoase, pomi fructiferi, flori parfumate, clădiri şi palate făcute dintr-un singur diamant, rubin, safir şi din alte pietre de mare preţ. Şi zic că în mijlocul raiului curge un rîu numit *Kevser*, a cărui apă întrece la gust orice dulceaţă a nectarului poeţilor (cea mai dulce băutură)[607] şi a vinului (căci în rai vinul le va fi îngăduit), din care bînd vor dobîndi o asemenea strălucire a ochilor şi agerime a puterii văzului, încît de la *Kutbi şimal* (Polul arctic) pînă la *Kutbi djunub* (Polul antarctic)[608] vor arunca o singură privire şi pe o distanţă atît de mare vor vedea cel mai mic lucru aşa de clar şi desăvîrşit, de parcă l-ar avea în faţa ochilor.

Şi încă vor dobîndi o asemenea putere de digerare (de mistuire a stomacului), încît cu oricîte făinoase, zarzavaturi şi mîncări îmbelşugate de-ale raiului şi-ar umple pîntecele şi oricît vin, lapte şi miere ar bea, toate vor trece ca o sudoare fină şi imperceptibilă şi se vor nimici, ca nu cumva, prin modul firesc de digerare în stomac / obişnuit acum, să se întineze raiul cu murdăriile aruncate. Iarăşi spun că din fiecare grădină curg rîuri care izvorăsc apa zisă *Kevser*, vin, lapte şi miere, şi nu va fi în ele nimic dăunător sau oprit, ci numai veselii şi mîngîieri. În mijlocul raiului este pomul *Tuba*[609], a cărui rădăcină este în rai iar vîrful ajunge pînă la cerul superior. Pe ramurile lui se află *Tars* (păunul)[610] în a cărui inimă a locuit sufletul lui Muhammed înainte de facerea lumii, timp de şaptezeci de mii de ani. 164

Mîngîierile raiului

Celor ce intră în rai le vor spune îngerii care îi păzesc: „Pace vouă, intraţi cu dulceaţă şi rămîneţi aici veşnic". Acolo nu-i va necăji nici frigul, nici soarele, pentru că vor petrece sub umbra lui Dumnezeu. Cuvînt şovăielnic şi mincinos nu se va auzi acolo, hainele le vor fi de mătase, brăţările de aur, vasele de argint şi ele vor conversa cu ei şi îşi vor face slujba ca nişte însufleţite şi înţelegătoare. Alte slugi, strălucind ca aurul, vor veni în zbor să le slujească lor, ţinîndu-le năvile, cupele şi vasele scumpe. Iar Dumnezeu le va zice: „Mîncaţi şi beţi fără grijă, culcaţi-vă pe aşternuturile gătite, cu femeile voastre preafrumoase, şi nimic din faptele cele rele nu vi se va imputa". Femeile (pe care le numesc *huri*)[611] vor fi luminoase, strălucind ca mărgăritarele, şezînd pe paturi cu aşternuturi moi, îmbrăcate cu porfiră, şi vor răspîndi bună mireasmă ca moscul, ambra şi alte feluri de aromate. Şi le va zice lor Dumnezeu: „Beţi din izvorul desfătării şi mîncaţi, pentru că vrednici sînteţi de viaţă neprimejduirea". *Coranul* mai adaugă la acestea[612] în capitolul 26: „Celor ce au dobîndit raiul, le va fi dat şi ceva din fiinţa lui Dumnezeu"*.

* Cp. Coran, XLVIII, 5; LXVIII, 34.

Palatele

Lucrul acesta îl tîlcuieşte mai limpede cartea *Muhammedie*, care zice că fiecărui musulman i se va da un palat făcut din 70 de rubine, în fiecare curte a palatului vor fi 70 de case, adică locuinţe, în fiecare locuinţă 70 de paturi împodobite cu aur şi cu argint şi în fiecare pat 70 de perne, 70 de plapome, 70 de saltele sau aşternuturi, toate de mătase şi roşii, şi în fiecare pat va fi întinsă o fată *(huri)*.

Fetele huri

Fetele le vor străluci ca soarele, luna şi stelele, purtînd diademe (cununi) preascumpe. În fiecare locuinţă vor fi de asemenea 70 de iatacuri de dormit şi în fiecare iatac luptătorul cel viteaz şi musulmanul cel fericit de 70 de ori pe zi se va împreuna şi fiecare bărbat va avea putere cît 100 de bărbaţi, pentru ca niciodată să nu obosească la împreunare. Iarăşi, în fiecare iatac vor fi 70 de mese şi pe fiecare masă se vor pune 70 / 165
de vase de aur şi de argint, şi în ele 70 de feluri de mîncări preaîmbelşugate şi preadulci. Acolo bătrîneţea nu va avea nici o putere asupra firii omeneşti, ci bărbaţii cînd vor ajunge la 30 de ani, iar femeile la 15 sau 20, în acea floare şi putere a vîrstei vor petrece.

Deci, ca să spun pe scurt, ei pun fericirea cea veşnică şi toate mîngîierile raiului în pofta trupească şi în desfătarea poftelor, adică, dacă îşi va pune cineva vreun lucru în minte şi-l va pofti numai cu gîndul, îndată va fi adus înaintea lui de către îngerii ce le slujesc lor şi astfel se va sătura din belşug şi prea darnic de toate cele pe care le-ar vrea, fără să sufere niciodată de plictiseală sau mîhnire, osteneală sau indispoziţie a stomacului.

Mîncările

Cea mai plăcută dintre toate mîncările spun ei că sînt icrele din peştele numit *elpenbut* (pe care turcii îl tîlcuiesc că este *kefal baligi* [600], iar grecii îl numesc κέφαλος; peştele acela este foarte asemănător cu chefalul, ale cărui icre, în butoaie ceruite, le aduc negustorii

greci şi monahii care vin pentru milostenie pînă la Moscova), fructele de smochin şi olivele (măslinele) din care cauză pe acestea trei le mănîncă mai întîi la dezlegarea postului. Cu un cuvînt, ei cred că este cu neputinţă să nu se afle în rai ceva dorit de muhammedani, afară de foc, lucru de puţină întrebuinţare şi aducător de nenorociri. De aceea, dacă cineva din ei va pofti să fumeze tutun (tabacul de tras pe nas, mărunţit în praf, nu era cunoscut pe timpul lui Muhammed), îngerii vor aduce aceluia luleaua, ciubucul şi tutunul cu cea mai mare grabă, dar cînd va cere şi foc ca să aprindă tutunul, vor răspunde că nimic nu le este oprit, dar să intre focul în rai este oprit chiar de la facerea lui ; sînt însă liberi, dacă vor, să se ducă în iad, unde stăpîneşte focul, şi acolo să-şi aprindă tutunul după voia lor şi să fumeze. Iar ei, ferindu-se de iad şi temîndu-se a lua foc de acolo, se vor abţine, şi astfel vor renunţa la întrebuinţarea tutunului (tutunul este socotit drept un lucru scîrbos care nu e nici îngăduit, nici oprit, după cum vom vedea în cartea *Despre religia muhammedană*) [601].

Vieţuitoarele locuitoare ale raiului

Cămila, Burak

Mai bănuiesc ei că, dintre animale, trei se vor bucura de bucuriile raiului la fel ca oamenii şi vor petrece veşnic în acea fericire şi nu vor avea niciodată sfîrşit al vieţii, anume cămila, pe care Muhammed o iubea foarte mult pe cînd încă făcea călătorie, apoi *Burak*, un animal deosebit de toate celelalte, călare pe care / Muhammed a făcut călătoriile acelea minunate (despre 166
care lucru am vorbit în alt loc) [602] ; şi spun că acest *Burak* a fost dobitocul care l-a purtat pe Avraam şi că Dumnezeu, după moartea lui Avraam, l-a păstrat într-un loc numai de el cunoscut pînă la venirea lui Muhammed.

Pisica

Iar a treia vieţuitoare va fi o pisică, despre care există o îndoită istorie : Unii spun că pisica aceea îi

era foarte dragă lui Muhammed, că niciodată nu s-a despărţit de el. Odată, pe cînd Muhammed îşi făcea rugăciunile de noapte i-a venit pisicii vremea să fete şi, aşezîndu-se pe poalele hainelor lui, a început să-şi lepede pisicii din pîntece, dar pînă în zori n-a putut să-i lepede pe toţi. Cît timp ea (pisica) se chinuia născînd, atît timp a făcut Muhammed rugăciuni, nevrînd s-o necăjească şi s-o arunce în timpul naşterii de pe marginea hainelor lui. Iar alţii zic că acesta este motanul pe care Noe, în corabie, l-a scos din nările leului, necăjit de şoarecii ce se înmulţiseră, şi cu ajutorul căruia, cînd au fost omorîţi şoarecii, el şi familia lui şi toate celelalte vietăţi ce erau în corabie au scăpat de necazul ce-i păştea (după cum am spus în capitolul *Despre Noe*) [606].

Acestea sînt, deci, bucuriile raiului pe care şi le făgăduiesc, visînd, muhammedanii, şi prin acestea ei nu înţeleg ceva alegoric, analogic sau metaforic, ci curat (direct) istoric şi simplu. Şi cred tare că aşa va fi lucrul şi nădăjduiesc că vor lăuda împreună cu îngerii în veac pe Dumnezeu şi că vor cînta imnuri şi psalmi dătătorului acestora. Şi mai spun că cei ce vor fi mai mari în cetele acelor fericiţi, adică cei trei proroci purtători de steaguri — Moise, Hristos şi Muhammed — şi ceilalţi musulmani, toţi vor primi la fel moştenirea raiului şi mîngîierile lui, fără nici o deosebire, pentru că ei afirmă că nimeni, afară de cel ce s-a curăţat cu desăvîrşire în *Araf*, nu poate intra în rai.

Iar acestea sînt luate din inepuizabila comoară de fabule a teologiei muhammedane care, deşi după expunerea noastră nu sînt multe, însă socotim că pentru cititor sînt destule pentru că, după cum a zis cineva din vechime: „După unghie pe leu" *, aşa vom spune şi noi: „După venin îl poate lesne cunoaşte fiecare pe balaur". /

* Libanii, *Epistula* MLXIX.

***

ODE IN LAUDEM OPERIS SERENISSIMI PRINCIPIS DEMETRIJ KANTEMIRI SYSTEMA, DICTI DE RELIGIONE ET STATU IMPERIJ TURCICI.

Si qvem cupido nocere Turcica
Vrat scelesti Muhamedi genus
Illiqve cognatam Gelonum
progeniem vitiosiorem,
Regni nefandi qvanta potentia,
diri potentis fadera, bellaqve,
artes, doli, flamn, fidesqve
religio male sana Turcæ,
Illi, relicto pulvere patriæ
non est rotundis lapsi rotis
aut Thessalum impigro caballo
Odrysias properandum ad oras.
Non est necesse carbasa navium
depicta pandi remige plurimo
aut alius vastas per avras
Fulminez volitare pennâ
Intra penatem dulcia Limina
inclusus, hærens absqve periculis
hoc non fatigatum volumen
mente terat manibusqve verset.
Hic videbit cuncta Othomanica
qvidqvid profanum, qvidve sacrum impijs
totum velut magno in theatro
vel speculo nitidoqve vitro.
Authoris ingens gloria Principis
lectoris ingens utilitas pij
illi laboris fiat corona
huic opus emolumenta donat.

Odă asupra lui Dimitrie Cantemir, de Teofilact Lopatinski, publicată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*. Sankt-Piterburh, 1722.

SERENISSIMO

ET

CELSISSIMO

DEMETRIO CANTEMIR

S. ROSSIACI IMPERII PRINCIPI

TERRARUM MOLDAVIÆ HÆREDITARIO

DOMINO

tam præclaræ animi dotibus

quam antiquis principum Moldaviæ imaginibus

ILLUSTRI

Felici publicæ litterarum cultui

Cultoremque Patrem gratissimo

Opus suum de systemate religionis Muhamedanæ &c:

in Lucem edenti

nomen hoc

vovet, dicat, dedicat

Laudat Ius publica
Hadrum Forum mania Semiflora
Et ex limis Apollen, ex litteris nodis Solem
ex fax Minerva nomen Jovem.
Iocum cum non audit,
Divinitis his Minerva partus
Qui Semiflores utique Dolo claus fidet nexibus,
Eam tamen vilare mentis, et plures Hadrum
Lege gaia, evolve eruditorum
Magnum opus
Magnis parum conatibus, grandi tolerum studiorum,
Ingenii fulminum commodo
Nervos in eloquentia Tullium,
Rubrivum in politicis Lypsium.

Lauda lui Dimitrie Cantemir, de Gedeon Wiszniowski, publicată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722.

ПРѢДИСЛОВІЕ

ДІМІТРІИ КАНТЕМІРЪ

ЛЮБЕЗНѢЙШЕМУ ЧИТАТЕЛЮ ЗДРАВІЯ.

Мужъ сынъ Іессеевъ, человѣкъ по сердцу Божіи, въ Царѣхъ претерпѣвшій, во Пророцѣхъ претворившійся, въ богословіихъ глубочайшій, и многъ болѣхъ умозрителъ искусившійся, но всегда поученіе имѣше въ законѣ Господа Саваова день и нощь, и чрезъ благодать Божію, непреложная и сокровенныя премудрости Божія откровенныя ему бываше, сіе полезнѣйше разсужденіе: ВСѢКІЯ КОНЧИНЫ ВИДѢХЪ КОНЕЦЪ, ШИРОКА ЗАПОВѢДЬ ТВОЯ ЗѢЛО. Псал. 118. Сирѣчь: яко всякое чудотвореніе, вѣдомое, и что либо человѣческою хитростію произведено есть, все сплетеніе и напрасливое есть, слово же Божіе зѣло пространно, высоко же и глубоко, яко умомъ человѣческимъ (разумъ елико чрезъ естество полезную благодать позволяется) помыслъ никакожде можетъ. Пророкъ убо повсегда законы Божіе непреложные, поставленіе вѣчныя премудрости, чтый и имѣлъ глубочайшій разсмотрѣлъ умозрѣніемъ, яко ко вспомоществованію человѣческихъ изобрѣтеній, и познанію ихъ усердно притекаетъ, извѣстіе словъ оныхъ разсуждающему удобозрѣнно явится. Ибо во псалмѣ томъ, въ стихѣ 85 глаголетъ. ПОВѢДАША МНѢ ЗАКОНОПРЕСТУПНІЦЫ ГЛАУМЛЕНІЯ, НО НЕ ЯКО ЗАКОНЪ ТВОЙ ГОСПОДИ. Сія сентенціи, Псал. 118. слова суть полезнѣйшія изъ Святыхъ Писемъ, которые изображаютъ на сію издалеча нападеніе, обаче вѣдый умнѣ, и тонце мудрствуетъ, сіръчь, много ради Пророкъ, коль нерѣдко злохвріе успѣши, и законы неправыхъ изобрѣтатель, да бы ложь противопоставлъ истинѣ, яко добрѣ во имя натаче просвѣтился. И паче умозрѣніе его избѣгнется въ послушаніе вѣры, человѣческая умствованія и умышленія, сплетая съ божественнымъ закономъ, яко на Лѣдійскомъ онаа искусіи жребіи кинше, хотяще дѣла показати, и яко басноборныя плевелы, и всякаго смѣха достойна сыщи, самыхъ извлекъ словопрѣніемъ. Тогда и Святіи Іоаннъ Евангелистъ, въ Соборномъ своемъ посланіи, класомъ Апостольскимъ учитъ, и повѣдаетъ, да искушаемъ духи, да не яко невѣдуще всякому духу вѣруемъ, 1 Іоан. 4.

Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, Sanktpiterburh, 1722, *Prefaţa*.

КНИГА ПЕРВАЯ.

О АЖЕПРОРОЦѢ МУХАММЕДѢ.

ГЛАВА ПЕРВАЯ.

О ИМЕНАХЪ МУХАММЕДОВЫХЪ.

Stalcovul sau întemeiere religiei muhammedane, Suhkjatevlurh, 1722. Începutul cărții I.

DESPRE RELIGIA MUHAMMEDANĂ

CAPITOLUL INTII

Precuvîntare

Deoarece am arătat, pe cît am putut, cît de fioroasă bestie (fiară) este *Curanul* şi cît de îngrozitor şi de nesuferit este urletul şi răcnetul ei pentru urechile credincioşilor ca şi ale tuturor celor ce au mintea sănătoasă şi, totodată, cine este şi de unde vine Muhammed cel care a aflat în pustiurile Arabiei pe acest preacumplit balaur şi l-a păscut şi care a fost vînător, hrănitor şi ocrotitor unei vipere atît de veninoase, socotim că e necesar să spunem ceva în această carte despre rodul sau puiul acestei bestii (adică despre religie, sau mai drept spus, despre superstiţie). Şi o vom face fără să depăşim limitele conciziei pe care ne îngrijim în fel şi chip să le respectăm şi fără să stîrnim dispreţul cititorului nostru curios, pricinuindu-i plictiseală.

Spun, de bună voie şi de-a dreptul, că-mi este impusă o povară foarte grea şi-mi stau în faţă greutăţi foarte complicate care mă împiedică să satisfac dorinţele cititorului. Dar trei sînt principalele cauze ale acestui lucru. Mai întîi, faptul că nu sînt aşa de expert în doctrina, legile şi regulile muhammedane ca să pot relata la perfecţie (fără primejdie) despre fiecare lucru ce se spune la ei, se cinsteşte şi se crede. Al doilea că cele (nu prea multe) pe care fie că le-am citit în tinereţe

pentru a învăța limbile orientale, fie că le-am aurit într-o continuă conversație cu oameni de felurite rangur de pe lîngă Poarta otomană timp de 22 de ani, și le-am întipărit în memorie ca într-o ceară moale și lesne de imprimat, acum, după atîția ani, încărcat fiind cu atîtea treburi atît publice cît și private și departe de asemenea conversații, aproape că mi-au ieșit toate din minte ; deși cînd mi le-am însușit au fost imprimate tare, n-au șters. Al treilea, că în toate privințele sîntem din numărul celor ce stăruiesc la învățătură și a
168 căror știință / nu e în inimă, ci se ascunde în cărți și biblioteci, așa încît, petrecîndu-ne în acest stat rus bine cînstitor viața acestui trecător veac în cea mai mare parte în trîndăvie și nepricepere, n-avem deloc cărți turcești și persane și mai ales pe cele care se potrivesc cu lucrarea și planul nostru. Le-am căutat în Biblioteca de Stat a Rusiei dar, (deși e foarte înzestrată și foarte bogată în alte cărți), nici acolo nu le-am putut găsi. Așadar, avînd puteri nepotrivite cu o povară atît de mare, vom scădea din greutăți și vom lua povara după puterea noastră, aducîndu-ne aminte de acesta numai dintre preceptele lui Epictet, care poruncește : Ὅστις δ'ἀνάγκῃ συγκεχώρεκεν καλῶς σοφὸς παρ'ἡμῖν, adică „Cine s-a supus bine (frumos) necesității, înțelept se va socoti" *. Și în alt loc : ...τοῦτο δύνασαι; Τοῦτο οὖν ἄσκει ὃ δύνασαι — „Poți aceasta ? Atunci înfăptuiește ceea ce poți" **.

CAPITOLUL AL DOILEA

Despre religia muhammedană în general sau în ansamblu

Ce se înțelege sub numele de religie

Prin cuvîntul care în limba arabă și mai cu seamă în cea a *Curanului* se numește *din* și *iiman* [607], nu se înțelege altceva decît credința în Dumnezeu, adică cea

* Epictet, Ἐγχειρίδιον , 53.
** *Ibidem*, 14.

care se crede că a fost descoperită prin *Curan* profetului lor Muhammed. Poate că cititorul ne va învinui că n-am făcut introducerea tratatului nostru (expunerii, descrierii) despre credință după rînduiala teologilor de școală în cartea precedentă, unde se cuprind cele mai importante superstiții muhammedane și capitole ale teologiei lor. Dar vom aduce scuze pentru metoda noastră acceptată fără nici o regulă. După socoteala mea noi auzim, vedem și cunoaștem că există multe religii ale multora, dar credința în Dumnezeu înțelegem că este una singură și comună tuturor și nu a altora, ci numai aceea a ortodocșilor, care nu este altceva decît dovedirea lucrurilor celor nevăzute (*Evr.*, 20,5). Iar celorlalte religii nu li se potrivește niciidecum această interpretare dată credinței de către sfîntul Pavel, deoarece ele sînt așezăminte și născociri fondate de oamenii înșiși, care au intrat în obicei și au obținut avantajul / de a fi 169
considerate că filosofează și prevăd mai presus decît oamenii, dar în fondul lucrului ele nici nu există, nici nu pot exista. De aceea, cele ce se înțeleg la muhammedani sub numele de credință am socotit că e mai potrivit să le interpretăm sub titlul de religie.

Există multe și felurite religii muhammedane pentru că au fost mulți și feluriți interpreți, de aceea se numără la dinții peste 70 de eresuri. Iar adevărata și recunoscuta religie muhammedană, cred ei, se găsește numai la cei patru interpreți ai *Curanului* (ale căror nume le-am arătat mai înainte în capitolul *Despre catehismul muhammedan*) [608]. Acești patru întemeietori ai religiei aceleia, deși în unele reguli de mai mică valoare constatăm că se deosebesc și diferă nu puțin în interpretarea cuvintelor și sentințelor *Curanului*, totuși sînt priviți la fel toți patru, mai cu seamă la arabi, turci, indieni, tătari, uzbeci și alte popoare care se socot *sunni* (adică gîndesc despre Dumnezeu și profetul Muhammed după rînduiala profetului, sau, cum s-ar zice, în mod ortodox) [609].

Ce este religia muhammedană

Religia se definește (se descrie) la muhammedani astfel : Religia, credința, legea (căci toate aceste trei sînt cuprinse corect în cuvintele *iiman* sau *din*) este mărturisirea buzelor, adeverirea minții și alipirea inimii la poruncile dumnezeiești (care se crede că sînt scrise chiar în *Curan*). Iar mărturisirea credinței constă numai din două articole (precum am spus și în alt loc) : Articolul întîi este să crezi că „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu", iar al doilea „Muhammed este proorocul lui Dumnezeu". Prin această mărturisire cred ei că toți își pot mîntui sufletele, chiar dacă și-ar petrece toată viața în păcate de moarte și în chip foarte nelegiuit, cu condiția ca în ceasul morții, pocăindu-se și părîndu-le rău din suflet pentru păcatele făcute, s-o mărturisească. De aceea au obiceiul să-l roage mereu pe Dumnezeu : „Dumnezeule, la ultima suflare să nu mă despart de credința ta". Dar fiindcă poruncile *Curanului* sînt foarte multe și felurite, unul din cei patru interpreți, al cărui nume este *Imam Azem*[810], a obligat la numai cinci canoane sau reguli pe care, dacă le va păzi cineva cu strictețe și le va împlini, se va socoti drept și în chip nendoios un muhammedan *sunni*, adică ortodox. Iar celelalte porunci (despre care se vorbește mai jos) le-a pus în lista celor meritorii și a celor ce se obțin prin merite.

Acele cinci reguli le numesc *șart*[811], adică condiții fără de care nimeni nu poate să fie sau să se socotească / musulman desăvîrșit, sau *dinislamden*[812], adică „cel care se va mîntui prin credință".

170

Condițiile religiei

Acestea sînt : 1. *Șehadeti kelime* (adică mărturisirea sau graiurile mărturisirii) ; 2. *Namaz* (rugăciunile) ; 3. *Urudj* (postul) ; 4. *Hadj* (vizitarea Meccăi) ; 5. *Zekheat* (să dai milostenie a cincizecea parte din avuție)[813]. Pentru patru din acestea, adică pentru prima, a doua, a treia, a cincea, nu se acceptă nici o abatere și e cu neputință să te lepezi de ele prin vreo scuză. A patra, adică vizitarea Meccăi, se impune numai sub condiția

ca cineva să aibă atîta avere încît jumătate din ea să ajungă pentru o cale așa de lungă, pentru ca nu cumva să cerșească de la alții, iar cealaltă jumătate să ajungă pentru hrana și îndestularea soțiilor, slujitorilor și copiilor, după demnitatea lor, pînă la întoarcerea lui, ca nu cumva, constrînse de nevoie, femeile să iasă în piață și în ulițe, lucru pe care nu le este îngăduit să-l facă în lipsa bărbatului. Căci altminteri, dacă o femeie ar ieși în piață fără vreo nevoie, bărbatul se poate despărți legal de ea. Ei spun că aceste condiții, care îl fac desăvîrșit pe muhammedan, n-au nici un merit la Dumnezeu, pentru că ele sînt împlinite față de Dumnezeu din datorie. Dacă cineva le va împlini pe toate, el reușește ca Dumnezeu să-l țină printre aleșii săi nu pentru că ar fi meritat acel lucru, ci pentru că a dat lui Dumnezeu și Domnului său ceea ce era dator, adică credință, cinste, închinăciune și altele.

Poruncile generale

Celelalte porunci ale religiei muhammedane se împart în alte cinci reguli generale, și anume : 1. *Farz* (adică poruncă a lui Dumnezeu) ; 2. *Sunnet* (poruncă a proorocului) ; 3. *Halal* (îngăduință) ; 4. *Haram* (oprită) ; 5. *Mekruh* (scîrboasă, care nu e socotită nici ca îngăduită, nici ca oprită)[814]. Dintre acestea, două reguli, adică *Farz* și *Sunnet*, sînt obligatorii ; a treia, care este *Halal* [privește cele] îngăduite ; a patra, care este *Haram*, cele oprite ; iar cea de pe urmă — cele indiferente, adică prin ea nici nu se poruncește, nici nu se oprește, sau nici nu se îngăduie, nici nu se interzice.

Acestea sînt cele care alcătuiesc religia muhammedană în general sau în ansamblu. Acum ne rămîne să le arătăm pe fiecare una cîte una — cum, prin ce rînduieli și cu ce credință și respect se împlinesc și se păzesc ele de către muhammedani. Dar cum despre mărturisire am spus de ajuns în acest capitol și am expus în cartea *Despre teologie* în multe locuri[815], rămîne ca în capitolele următoare să începem a vorbi despre celelalte patru *șarturi* sau condiții. /

Despre „gusl" și „abdest"

Gusl

Fiindcă se cuvine ca totdeauna *gusl*[616] și *abdest*[617] să preceadă rugăciunile, socotim că e necesar ca mai întîi să arătăm ce este *gusl* și ce este *abdest*.

Gusl în limba arabă înseamnă spălarea întregului trup, ca în baie sau în rîu. De va fi spălarea în rîu, se cuvine ca apa să fie de o asemenea adîncime încît, dacă omul se va lăsa în jos, suprafața apei să-i acopere capul. Iar dacă apa nu va fi atît de adîncă, e mai bine să se spele în baie decît într-un pîriu atît de mic, sau luînd apă cu un vas să-și toarne deasupra capului (după cum este obiceiul și la băi).

Dacă bărbatul s-a împreunat cu nevasta lui sau a petrecut pe un pat oprit, dacă a avut scurgere prin somn, sau suferă de boala numită gonoree, sau de va avea amestecare cu nevasta sa înainte de rugăciune, adică înainte de a începe să facă rugăciunile de dimineață, sau după rugăciunea de dimineață și înainte de rugăciunile de la amiază, sau se va întîmpla în vreun alt fel, i se poruncește ca mai întîi să meargă la baie, unde la început să-și spele bine tot trupul, apoi să-și toarne deasupra capului peste el 12 *tasuri* (vasul cu care se ia apa la baie și se toarnă pe cap, pe ruseşte tot *taz*)[618]. După ce a săvîrșit aceasta, i se cuvine să îmbrace cămașă curată (de îmbrăcămintea cea de deasupra nu are nici o grijă) și astfel, suspinînd și regretînd din toată inima păcatul făcut, să spună cuvintele pocăinței: *Tevbe ia rebbim, tehafar allah*[619], adică „Mă căiesc, o Dumnezeule, îndepărtează, o Dumnezeule", așadar „Îndepărtează acest păcat de la mine". Curățindu-se astfel cu trupul (căci despre suflet zic că nu se poate curăți decît în *Arafi*) se poate apropia de săvîrșirea rugăciunilor.

Abdest este un cuvînt persan, dar e mult întrebuințat de aproape toți muhammedanii și este compus din *ab* (apă) și *dest* (mînă), cum s-ar zice „apă pentru spălarea mîinilor"; mie mi se pare însă că este furat din vorba *Evangheliei* grecești βάπτισις sau βάπτισμα (botez), dar nu vreau să stărui asupra acestora[620]. Ce se înțelege prin acest cuvînt, să vedem din lucrul însuși.

Abdest și *gusl* / trebuie să preceadă rugăciunea, dar 172
se întîmplă să fie făcut și cînd omul nu s-a întîlnit nici în somn, nici prin împreunare cu femeia, numai pentru că și-a golit pîntecele sau a eliminat gaze din pîntece sau s-a atins de ceva necurat și scîrbos. Iar de va face cineva de cinci ori pe zi *abdest*, deși nu i se va întîmpla nimic necurat dintre acestea, i se va socoti drept o mare pietate, o mare evlavie.

Abdest se face așa: sculîndu-se din somn dimineața bărbatul și femeia, înainte de răsăritul soarelui, cînd se revarsă zorile, își golesc mai întîi pîntecele; după aceea, cu mîna stîngă (nu cu dreapta) își spală dosul cu apă destulă ca să nu rămîie acolo nici o murdărie. Ieșind apoi pe o piatră curată făcută în acest scop în palatele persoanelor înalte și în *djeamiile* și *mezeidele*[621] publice, sau în cîmp, dacă va fi iarbă, își spală mai întîi mîinile pînă la cot în tas sau într-un vas de aramă (pe care îl numesc *leghen*)[622] atît de larg, încît atunci cînd se spală picăturile ce se scurg să cadă jos (în afară)[623]. Iar după ce și-au spălat mîinile de trei ori, trag apă cu nările din mîna dreaptă (din mîna stîngă nu se cuvine, doar de va avea mîna dreaptă uscată) și își scot de trei ori mucozitățile. După aceea, sorbind cu gura apă din aceeași mînă, cu degetul arătător își spală partea stîngă a gurii, iar cu cel mare partea dreaptă (căci este lucru necuviincios să-și spele gura, sau mîncarea, sau să ia altceva ce se bagă în gură cu mîna stîngă). După spălarea gurii, își stropesc și își freacă fața de trei ori la fel, cu amîndouă mîinile pline îndeajuns cu apă (după cum obișnuim și noi să facem cînd ne spălăm fața) și spălîndu-și fața își clătesc mîinile, mai întîi dreapta și apoi stînga, pînă la cot. Și

trebuie să bage cu grijă de seamă ca nu cumva apa de la coate să se scurgă spre degete, ci de la degete spre coate şi să cadă pe vîrful cotului. Apoi îşi şterge o singură dată creştetul cu palma deschisă, fără să toarne apă, iar la urmă, cu degetele mîinii drepte freacă partea dreaptă a gîtului iar cu ale celei stîngi — partea stîngă, şi iarăşi toarnă puţină apă pe amîndouă mîinile. Luînd apoi ştergarul făcut pentru acest lucru, îşi şterg bine faţa, gîtul, mîinile şi curăţă de murdărie picioarele între degete, pe talpă şi călcîi şi mai sus la gleznе. Şi astfel, isprăvind spălarea, îndată îşi îmbracă izmenele
173 şi încălţămintea / (căci este lucru necuviincios ca după ce a făcut *abdest* să umble cu picioarele descule, lucru pe care de-l face cineva înainte de începutul rugăciunilor va trebui să repete *abdestul*, căci fără acela nu este îngăduit să-şi facă rugăciunile şi chiar e socotit drept un păcat de moarte, întrucît priveşte sufletul) şi alte haine, apoi fără zăbavă încep rugăciunile.

După săvîrşirea rugăciunilor de dimineaţă şi pînă la cele de amiază, dacă nu va avea nevoie cineva să-şi golească pîntecele, sau urina, sau să elimine gazele din pîntece, poate să facă rugăciunile de amiază şi cu *abdestul* de dimineaţă ; însă e socotit mai sigur şi mai pios dacă va face *abdest* de cîte ori se cuvine să facă rugăciunile şi chiar de nu-şi va goli pîntecele, ci numai va urina, trebuie neapărat să înnoiască *abdestul*, dar picioarele le poate spăla nedescălţate, ci fiind în *mest* (*mest* înseamnă un fel de cizmuliţe cusute de pantaloni [621] care se poartă în pantofii zişi la ei *papuci*), frecînd cu cinci degete ale mîinii drepte pe deasupra *mestului* pe locul celor cinci degete de la picioare, şi acest lucru este egal cu spălarea picioarelor goale. (De aici a ieşit un mare ceas între persani şi turci, pentru că persanii şi pe piciorul gol freacă numai degetele, dar nu spală tot piciorul. Iar turcii, după cum am zis, freacă pe deasupra *mestului*, iar piciorul gol îl spală bine pînă la gleznе. Despre acestea vezi mai multe în capitolul *Despre eretici.*) [622]

Cînd fac *abdest* se păzesc cu grijă ca nu cumva să stropească hainele sau aşternuturile din casă, căci socotesc că această apă e foarte necurată, crezînd că nu numai necurăţiile trupeşti ci şi putoarea păcatului făcut se spală cu ea (dar nu păcatul însuşi) ; de aceea persoanele însemnate aştern sub tas o piele făcută anume în acest scop şi rotunjită, pentru ca picăturile căzute să rămînă pe ea. Iarăşi mai băsmuiesc că din picăturile de *abdest* se nasc îngerii păzitori, despre care am arătat pe larg în capitolul *Despre îngeri* [623]. Aceştea sînt cele păzite de muhammedani cînd fac *abdest*. /

Despre „namaz", adică despre rugăciuni

Rugăciunile celor 5 timpuri

Muhammed a rînduit pentru îndeplinirea rugăciunilor publice şi particulare cinci timpuri în cele 24 de ore (ziua şi noaptea), care (socotind echinocţiul, cînd ziua şi noaptea cuprind cîte 12 ceasuri) se aşază astfel : *sabbah namazi* [624], adică vremea rugăciunilor începe cînd se luminează (cînd razele soarelui pătrund întîi de la hipogeu, adică de sub pămînt, pînă la orizontul nostru) şi se face pînă la răsăritul complet al soarelui, adică, după calcularea orelor în Turcia şi Italia, de la ora 11 pînă la 12, ceea ce după calcularea orologiilor ruseşti, nemţeşti şi alte altora, ar fi de la ora cinci după miezul nopţii pînă la şase ; pentru că atunci cînd după ceasurile socotite nemţeşte este ora de amiază 12 (se înţelege echinocţiul), turcii o socotesc pe-a şasea iar ora a şasea de după amiază socotită nemţeşte ei o ţin drept a douăsprezecea. Astfel trebuie judecat, prin urmare, şi despre celelalte. La fel trebuie înţeles cînd ziua e mai lungă sau mai scurtă ; orele şi timpul rugăciunilor se rînduiesc după orizontul locului şi ele se fac mai devreme sau mai tîrziu, afară de două timpuri, adică

cel de dimineață și cel de seară ; unul se rînduiește din zori pînă la răsăritul soarelui, iar celălalt de la apusul soarelui pînă la o oră și jumătate de noapte. Dar să vorbim acum despre celelalte.

Al doilea timp de rugăciune este cel de amiază care se numește *ile namazi* și începe de la ceasul al șaselea (înțelegînd echinocțiul după calculul ceasurilor turcești) și continuă pînă la al nouălea. Al treilea timp, numit *ikindi namazi*, începe la ceasul al nouălea și se termină la ceasul al doisprezecelea. Al patrulea se numește *abșam namazi* și începe de la ceasul al doisprezecelea (care oră este ultima în echinoctiu și apusul soarelui) și se termină la o oră și jumătate de noapte. Al cincilea se numește *iatsi namazi* și începe de la o oră și jumătate din noapte și se termină cu o oră înainte de a se lumina de ziuă, timp care la ei se numește *ferndjid* (adică δοξολογίας — al slavosloviei) [625].

Dacă cineva va omite sau va nesocoti acele timpuri și limitele lor fixate, sau va face *namaz* înainte de
175 vreme, spun că / nu valorează nimic (adică nu se socotește drept faptă) și de aceea se cuvine să fie îndeplinită pe cuptorul de foc în *Ara)* (despre care lucru am vorbit în alt loc).

Dar patru lucruri le păzesc cu grijă în timpul cînd fac rugăciunile : 1. Să facă *abdest* sau *gusl* ; 2. Ca acele rugăciuni să fie făcute în limitele de timp rînduite, căci dacă vor fi făcute mai înainte sau după timpul cuvenit, ei cred că vor fi în zadar și neplăcute lui Dumnezeu ; 3. Ca locul să fie curat, iar dacă se vor îndoi de curățenia locului, să-și aștearnă sub picioare zavorașul sau șalul ; 4. Ca fața să și-o îndrepteze pe linia dintre miază-noapte și cea de miazăzi, linie ce se numește *kible* [626] și despre care spun că ține spre templul din Mecca. De aceea, muhammedanii care locuiesc în țările ce se află dincolo de *Kaabe* sau într-o altă regiune lăturalnică a lumii trebuie să păzească pretutindeni și totdeauna linia care ține spre Mecca. Iar pentru ca nu cumva cei neiscusiți să greșească în re-

privește linia *kible*, *djeamiile* și *mezăidele* și *namazkeah* (despre care se va vorbi mai jos) [630] se construiesc cu poarta numită *mihrab* (adică altar) pe linia *kible* ; iar în case, pe peretele care se află spre țara aceea, au obiceiul de a desena acea linie în felul acesta care este semnul templului meccan.

Deci, cercetîndu-le pe cele ce se referă la rugăciune, să explicăm acum însuși modul și rînduiala rugăciunilor.

Cum se face namaz

Namaz sau rugăciunile constau din cîteva închinăciuni, îngenunchieri, atingerea frunții de pămînt, ridicarea și rugăciunile. O închinare și o ridicare se numește o *rekkeat* [631]. Tot *namazul* se face prin cîteva *rekkeate*.

Denumirea namazurilor

Rekkeatele se împart în *farz* (adică poruncile lui Dumnezeu) și *sunnet* (adică poruncile proorocului).

Sabbah namazi, adică rugăciunea de dimineață, constă din patru *rekkeate* sau închinăciuni, dintre care două sînt *farz* și două *sunnet*. *Oile namazi*, rugăciunile de la amiază, constă din zece *rekkeate*, dintre care primele patru sînt *sunnet*, alte patru *farz*, iar ultimele două iarăși *sunnet*. *Și kiindi namazi*, rugăciunea ceasului al nouălea, e formată din opt *rekkeate*, dintre care cele patru dintîi sînt *farz*, iar ultimele patru *sunnet*. *Abșam namazi*, rugăciunea de seară (care se face peste un sfert de oră după apusul soarelui), este alcătuită din cinci *rekkeate*, dintre care trei sînt *farz* și două *sunnet*. *Iatsi namazi*, rugăciunile spre somn (sau ale odihnei), sînt compuse din treisprezece / *rekkeate*, dintre care 176
primele patru sînt *sunnet*, următoarele patru *farz*, două penultime iarăși *sunnet* și trei de pe urmă care se numesc *fitri kudjib* [632], adică „după nevoia tulburării". Aceste *rekkeate* sînt numite și adăugate așa pentru că atunci cînd s-a suit Muhammed la cer și a văzut acolo cele ce depășesc mintea omului, s-a îndoit foarte mult

și, neștiind de frică ce să grăiască sau ce să facă, a rămas îngrozit, iar Dumnezeu, luîndu-i sulburarea de bine, a poruncit ca la ultimile rugăciuni de noapte (pentru că noaptea s-a ridicat la cer), să se adauge aceste trei rugăciuni în amintirea și ajutorul sulburării lui.

Acestea sînt denumirile *namazurilor* și *rekbeatelor* sau a închinăciunilor, numărul și împărțirea. Iar rînduielile sau ceremoniile pe care le-a transmis lor *Imamul Azem* în timpul săvîrșirii acestor rugăciuni, dacă ține bine minte, sînt acestea :

Rînduiala săvîrșirii namazului

Oamenii ce vor să facă împreună *namazul* așteaptă mai întîi covoare în *djeamii* sau în casă. Dacă vor împlini sau vor depăși numărul de 12 persoane, se numește *djemaat*, „adunare" [625], iar dacă numărul va fi mai mic decît 12, fiecare trebuie să-și facă *namaz* aparte și nu se mai numește adunare. În numărul celor 12 oameni, dacă 11 vor fi de neam muhammedani, sau dintre creștini convertiți la muhammedanism, iar al 12-lea va fi un convertit dintre iudei, el nu va fi socotit drept om muhammedan, și acea *djemaat* nu se va numi desăvîrșită. Dar dacă vor fi 12 dintre aceia (dintre creștinii turciți), poate intra cu dînșii în *djemaat* și un musulman dintre iudei, și să facă împreună *namaz*, fiind treisprezece la număr. De unde zicala lor : „Ateul nu știe să se pocăiască și iudeul nu știe să se convertească la credință". Apoi, fie că vor fi în număr desăvîrșit, fie că vor face rugăciunea separat, mai întîi trece fiecare cu amîndouă picioarele pe covor, apropiind picioarele așa de mult unul de altul, încît oasele de la gleznе să se lipească unul de altul și, coborînd ochii înainte spre pămînt, nu-i depărtează din punctul acelui loc pînă nu va termina primul *rekbeat*. După aceea, ridicînd mîinile, și punînd degetele cele mari ale ambelor mîini după urechi, și întinzînd celelalte degete spre frunte, grăiește sau cîntă cu glas tare mărturisirea credinței, însă cu un oarecare adaos, astfel : *Allahu ekber, Allahu ekber eşheden la Illahi Illallah, eşheden Muhammedu resulullah. Eia alesselam, eia alesselam, eia alelfelah, eia alelfelah,*

și repetă : *Allahu ekber, Allahu ekber, la Illahi Illallah* [626], adică „Dumnezeu este preaînalt" sau „Dumnezeului celui preaînalt mărturisesc că nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, al cărui proroc este Muhammed. Faceți, veniți la locul de liniște sau de bunătate, veniți la adăpost (liman) sau mîntuire". Acest fel de mărturisire se numește *ezan* [625], pe care cîntăreții, sau cum se numesc *muezinii* [626], le cîntă pe lîngă *djeamii* în turnuri foarte înalte, zise *menare* [627], cu un glas foarte puternic, umblînd în jurul turnului (ca să fie auziți de toți) și prin aceasta anunță timpul cînd trebuie să facă *namaz*. Ceea ce auzind, fiecare trebuie să lepede îndată orice lucru, orice treabă cu care i se va întîmpla să se îndeletnicească și, făcîndu-se tăcere în casă, toți își impun să asculte cu evlavie acea cîntare pînă la sfîrșit. Iar după ce, cu mîinile lipite de cap, după cum am spus, citesc acest mod al mărturisirii o *ezanului*, lasă mîinile în jos spre brîu, punînd dreapta peste stînga (iar după rînduiala *Imamului Saf* atîrnîndu-le drept spre coapse).

Și astfel, dacă vor fi în adunare, *imamul*, adică preotul (slujbă pe care o poate îndeplini orice muhammedan, despre care lucru veți mai clar în capitolul *Despre preoți*) [628], care stă înaintea celorlalți, citește o scurtă rugăciune sau o cîntă cu glas lin. După terminarea rugăciunii toți, imitîndu-l pe *imam* și lăsînd mîinile în jos de brîu, le lipesc de genunchi și, plecîndu-și capul, îndoaie tot trupul pînă cînd capul cu mijlocul trupului vor ajunge la unghiu drept, în care plecăciune nu zăbovesc mai mult decît durează un *Subhan Allah*, adică Κύριε ἐλέησον [629], și îndată înalță capul și tot trupul îl ridică perpendicular. Și citind *Subhan Allah* cad în genunchi. Și îndată înclină capul atît, încît fruntea și nasul se ating de pămînt. Și plecîndu-se astfel repetă de trei ori *Subhan Allah*. Apoi ridicînd capul și stînd în genunchi, punînd mîinile pe coapse cu degetele întinse, le țin atît pînă cînd vor citi un *Subhan Allah*, și pun iarăși capul și fruntea la pămînt în felul arătat mai sus. Și astfel, aruncîndu-se la pămînt și citind de trei ori *Subhan Allah*, se ridică în picioare și, plecîndu-și puțin capul și coborînd ochii la pămînt, cîntă a doua oară rugăciunea scurtă despre care am grăit mai înainte. Iar

cînd vor fi gata se termină şi un *rekkeat*. Dar pentru că începutul rugăciunii a doua este şi începutul unui al
178 doilea *rekkeat*, / după sfîrşitul *rekkeatelor farz*, cînd vor să înceapă *rekkeatele sunnet*, atît *imamul*, cît şi ceilalţi se dau puţin înapoi din locul cel dintîi. După aceea, fiecare, fără a se uita la *imam*, îşi face *rekkeatele* după numărul rînduit pentru vremea în care se face *namaz*.

Deci, terminînd închinăciunile şi aşezările primelor *rekkeate*, şezînd în genunchi şi întorcînd faţa spre umărul mîinii drepte, grăieşte cu glas limpede: *Seleamun aleikjum rahmetullah* [640]. Apoi, întorcîndu-se spre stînga, repetă aceleaşi cuvinte, care se tîlcuiesc astfel: „Pacea şi milostivirea lui Dumnezeu să fie peste voi". Această urare o fac îngerilor care le stau atunci de faţă, de-a dreapta şi de-a stînga. Şi sfîrşind toate închinăciunile întregului *namaz*, *imamul* sau altul care va fi în locul lui, întorcîndu-se spre popor, citeşte rugăciunea *Fatibe*, adică „a dezlegării" (apolisul, otpustul) [641] şi după ce se termină aceasta ridică mîinile spre cap şi spun de 33 de ori toţi împreună *Subhan Allah* („Doamne miluieşte") şi de 33 de ori *Allahu ekber* („Dumnezeu cel preaînalt") şi de 33 de ori zic *Elehemdulillah* („Slavă lui Dumnezeu") [642], numărînd după mătănii sau după degete. Terminînd-o şi pe aceasta, *imamul* zice cu glas răspicat: *Elfatiba*, adică „E sfîrşitul sau otpustul", şi astfel fiecare pleacă la lucrul său.

În *djeamii* nimănui nu i se cedează locul, nici chiar sultanului, ci fiecare rămîne nemişcat şi netulburat pe locul pe care l-a ocupat întîi. Şi nu-i este îngăduit cuiva, mai înainte de a se sfîrşi rugăciunile, să rostească măcar un cuvînt, sau să se mişte din loc (o, Dumnezeule bune, cu cît mai evlavioşi sînt ei în aceasta decît creştinii noştri şi mai cu zel la cinstirea lui Dumnezeu!) dar nici măcar a scuipa, a tuşi, decît numai de te va sili nevoia, iar acel scuipat să-l iei în batistă, căci necuviincios lucru este, socotesc ei, să scuipi sau să-ţi sufli nasul într-un loc curat.

Ziua de vineri

Vinerea, care în dialectul *Curanului* se numeşte *djiuma* (adică „Ziua de adunare sau de întrunire") [643], după rugăciunile de la amiază, în *djeamiile* mari (numite *selatin*) [644] *vaizii* sau predicatorii [645] dau învăţătură timp de două sau trei ceasuri. Ei tîlcuiesc textul *Curanului* după o temă ce şi-au ales-o mai dinainte. La aceasta mai adaugă, vorbind foarte frumos, ceva moralizator, după starea lucrurilor şi după caz, împodobit cu figuri, tropi şi metafore (toţi aceştia sînt termeni retorici) şi alte imagini retorice. În timp de pace mai adaugă şi unele despre realizarea dreptăţii, / despre grija ad- 179
ministraţiei statului, despre pronie şi prevederea lucrurilor duşmanilor ce au să fie şi despre cunoaşterea mişcărilor şi intenţiilor lor. Iar dacă vine timp de război şi campanie, se porunceşte de sultan predicatorilor să vorbească mai des, arătînd poporului şi convingîndu-l că războiul împotriva inamicilor este după poruncile lui Dumnezeu şi ale Proorocului, nu pentru bogăţiile lumeşti, nici pentru vreun cîştig deosebit, sau pentru slavă şi laudă omenească, ci numai pentru înmulţirea credinţei, spre slava lui Dumnezeu şi spre folosul întregului popor muhammedan şi altele.

Teravi

Afară de aceste cinci rugăciuni ordinare (obişnuite) din cursul zilei, au şi rugăciuni de noapte în luna *Ramazan* [646], adică a postului, care constau din douăzeci de închinăciuni, toate *sunnet*, nici una *farz*. Ele sînt adăugate de pseudoproroc la rugăciunile *iatsi namazi* ordinare, şi acest *namaz* se numeşte *teravi* [647].

Bairam namazi

În ziua de *Bairam*, adică de Paşte, înainte de rugăciunile de la amiază, se adaugă două *rekkeate* care se numesc *Bairam namazi*. După aceste două închinăciuni, dacă ţin bine minte, *hatibul* (adică diaconul sau crainicul care are obiceiul să facă *hutbe*, adică pomenirea sultanului) [648], suindu-se pe *mimber* (amvon) face rugăciuni cu

glas înalt pentru sultan, miniștri, dascăli, oștire și pentru tot poporul muhammedan și la toate articolele acestor rugăciuni poporul, cu un glas nu prea clar și parcă înecat de nu suspin, răspunde: „Amin". Rugăciunea se termină cu aceste cuvinte: „Viața lui să fie îndelungată, dreptatea de neînvinuit, sabia prea ascuțită, vrăjmașii și potrivnicii în nimic să se prefacă, și Dumnezeu să înmulțească credința, tăria și puterea lui, atît în acest veac, cît și în cel viitor. Amin, *iamunn* [649], amin. O, Dumnezeule, ajută-ne!" Astfel se obișnuiește să se facă în fiecare vineri, oriunde există *djeami* în care se poate citi *hutbe*. În *mezcide* aceasta nu poate fi, despre care lucru vezi în capitolul *Despre djeamiile lor* [650].

Se fac iarăși rugăciuni la înmormîntare, numite *djenaze namazi* [651] (despre acest lucru vezi în capitolul *Despre înmormîntările lor*) [652], unde *rekkeate* nu se fac, pentru că se săvîrșesc numai în picioare. Există și *mevlud namazi* [653], rugăciuni care se fac în ziua nașterii lui Muhammed (care este ziua a zecea a lunii numită întîia *rabie*) [654], însă fără *rekkeate*, unde rugăciunile nașterii lui se citesc și se cîntă alternativ, în picioare. Acestea le-am spus pe scurt despre *namazurile* muhammedane. /

Despre „urudj" sau post

Înainte de a arăta rînduielile și ceremoniile postului muhammedan, să spunem ceva pe scurt din textul *Coranului* prin care li se poruncește *Ramazanul*.

Ramazanul, zice, l-a orînduit Dumnezeu judecătorul, făcînd în luna aceea să coboare *Coranul*; lună care a mărturisit despre noaptea *Arife*, a predestinării (despre ea vezi mai jos) [655], că noaptea aceea va fi „mai bună decît o mie de luni" *. Deci trebuie să postești ziua de orice mîncare și băutură și de amestecare (cu femeile). Iar cînd apune soarele și începe rînduiala nopții, atunci

* *Coran*, XCVII, 1—3.

se mănîncă și se bea, și se poate avea împreunare cu soția toată noaptea, pînă cînd se va putea deosebi ața cea albă de cea neagră *. Iarăși a zis Dumnezeu cel preaînalt: „V-am prescris vouă post, punîndu-vă zile cu număr, după cum am prescris și celor care au fost înaintea voastră, poate că voi vă veți teme" [de Dumnezeu] **.

Fiindcă muhammedanii au ani lunari, li se poruncește cu puterea *Coranului* ca o lună, pe care o numesc *Ramazan*, să postească ***. Dacă cineva nu va face așa, va cădea sub osînda cea vremelnică și cea veșnică. Unuia ca acesta i se va turna cositor în gură dacă va fi văzut și dovedit prin martori vrednici de credință, afară de cel bolnav sau care călătorește. Căci tot acolo zice: „Dacă cineva este neputincios sau se află la drum, același număr de zile să-l facă în altă vreme, iar cei ce nu vor posti, să-și răscumpere postul hrănind un sărac" ****.

Cînd vine luna *Ramazan*, cu cîteva zile înainte, sultanul pune cîțiva observatori pe munții din Bitinia care sînt mai înalți decît Olimpul, și în apropiere de Constantinopol pe munții ziși Strandja, care mai înainte se numeau Ioppe [656], pentru a observa lunile noi. Și cu toate că după calendar și tăblițele astronomice cunosc perfect punctul [657] și minutul cînd se naște luna și ar putea să însemne prima zi și ora lunii noi a *Ramazanului* prin folosirea și mărturia rațiunii, dar cum porunca lui Muhammed este: „Vezi luna, începe *Ramazanul*" și „Vezi luna și fă *Bairamul*", ziua noului *Ramazan* nu se anunță dacă doi sau trei / nu vor vedea 161
cornul lunii *****. Observatorii aceia, cînd va fi cerul senin și vor vedea la apusul soarelui luna, încălecînd pe cai de poștă se grăbesc fără zăbavă și venind la judecătorul de Constantinopol sau Adrianopol, adică unde se va afla atunci sultanul, unul spune că ieri la apusul soarelui a văzut luna cea nouă, iar alți doi,

* *Coran*, II, 187.
** *Coran*, II, 183.
*** *Coran*, II, 185.
**** *Coran*, II, 184.
***** *Coran*, II, 185.

confirmînd vorba aceluia, mărturisesc că au văzut-o şi ei. Judecătorul scrie mărturia lor la arhivă şi porunceşte crainicilor ca străbătînd uliţele să anunţe că de mîine dimineaţă se cuvine să se ţină post. La fel se întîmplă şi în ziua prăznui lui *Bairamului*. De aceea am văzut un caz cînd observatorii zăbovind mai mult pe tale, au adus vestea postului sau a *Bairamului* pe la amiază, şi unde erau oamenii mîncînd şi bînd, auzind la uşă pe crainic strigînd, au aruncat mîncarea din gură şi lingurile din mîini, şi cutremurîndu-se cu evlavie au început *Ramazanul*, sau [invers], fiind întru mîhnirea postului, îndată se apucau de veselie şi de prăznuirea *Bairamului*.

Modul postirii

Postul muhammedanilor constă nu în cantitatea, nici în calitatea mîncărurilor, ci într-o anumită durată de timp, adică să se abţină de la orice mîncare, băutură şi de la contact cu femeile lor, din momentul *tedjjidului* (despre care am vorbit în capitolul precedent), şi pînă la apusul soarelui să poarte pe faţă şi în atitudinea întregului corp [făţărnicia] înspăimîntătoare a postului. Cine ştie carte, să citească în fiecare zi cîteva capitole din *Curan*. Sînt unii care parcurg tot *Curanul* în 24 de ore. Alţii, şezînd, lucrînd, umblînd şi printre alte vorbe bolmăjesc mereu şi rostesc numele lui Dumnezeu (cîte sînt), sau repetă necontenit formula de pocăinţă. Alţii postesc cu adevărat, se feresc de vorbe rele şi de prisos, iartă greşelile oricui şi îşi cer cu smerenie iertarea păcatelor unul de la altul, dau milostenie cu dărnicie şi din belşug, şi mai ales în taină celor săraci şi închişi în temniţe şi arată fraţilor şi vecinilor multe alte binefaceri şi pilde de fapte bune.

Modul de dezlegare a postului

Iar cînd se apropie soarele de apus, *muezinii*, cîntăreţii din *djeamie*, suindu-se în turn, în jurul parapetului turnului (numit *jerife*) [638], aprinzînd luminări, cîntă cu glas înalt *izanul* (al cărui mod l-am arătat în capitolul precedent). Auzind acel / *izan*, ei iau mai întîi trei

înghiţituri de apă şi zicînd de trei ori „În numele lui Dumnezeu" beau după aceea de-şi potolesc setea, care cît vrea. Atunci, dacă are cineva apă binecuvîntată de la haina lui Muhammed (despre ea am vorbit în capitolul *Despre moaştele lui Muhammed*) [639], toarnă trei picături într-un vas mai mare, de unde cred că toată apa e sfinţită. După ce au băut apa, iau ceva gustare (pe care o numesc *iftar*) [640]. La boieri şi la cei bogaţi *iftarul* constă din icre de peşte numit chefal, din smochine şi măsline, iar la oamenii cei mai simpli şi cu norocul mai subţire, ce se va întîmpla să fie gătit. Mîncînd din gustarea numită *iftar* se scoală îndată pentru rugăciunea de seară, pe care făcînd-o după obicei, se aşază să cineze definitiv, şi cine-şi va umple pîntecele cu mai multe mîncări, pe acela îl cred mai merituos. După cină şi după ce au băut *cafe*, fumînd ţutun se îndeletniceşte în convorbiri cumpănite, după cum le cere rangul şi timpul, cu administrarea treburilor casnice sau publice, pînă la timpul *iatsi*, adică al rugăciunilor de noapte. La glasul *muezinului*, îndată se scoală toţi şi mergînd la *mezzidul* parohial, sau la altă *djeami* sultănească, iar dacă stăpînul casei are multe slugi [rămînînd] în casa lui (şi acest lucru este îngăduit), fac *namazul* numit *terauî* (din ce număr de închinăciuni constă *terauî* am arătat în capitolul *Despre rugăciuni*).

Illahi

Cîntăreţul cîntă armonios şi dulce imnuri artistic compuse (pe care le numesc *illahi*, adică dumnezeieşti), alternativ (la noi se spune antifonal) de amîndouă părţile *mezzidului* şi acele *terauî* nu se termină decît după împlinirea a trei ceasuri. În cetate se deschid toate prăvăliile în care se vînd alimente; pe uliţe, în curţile *djeamiilor* se vînd fel de fel de bomboane dulci făcute din zahăr, pretutindeni fiind aprinse candele şi felinare. Băieţi, tineri, laolaltă cu bătrînii se adună fără nici o împiedecare, dar mai cu seamă fără de ruşine, veselindu-se în tot felul şi strigînd de parcă ar fi ziua *Bairamului*. Femeilor (ca totdeauna) le este şi atunci

oprit să iasă în popor şi nu li se îngăduie nici sub pretextul rugăciunilor nici sub vreun alt motiv evlavios să viziteze *djeamiile* sau să iasă din casă, afară de desfrînate şi altele care avînd amanţi e îmbracă de multe ori în haine bărbăteşti şi petrec cu amanţii lor în poştele lor pînă cînd se luminează. / Adeseori s-a întîmplat că astfel de femei au fost recunoscute de gărzile de pază, prinse şi pedepsite aspru. 183

Terminîndu-se rugăciunile *teravi*, fiecare se întoarce la casa lui sau se duce la lucrul său particular sau public (căci porţile vizirului şi ale altor boieri care administrează treburile publice sînt deschise şi toate instituţiile funcţionează). Şi astfel petrec toată noaptea bînd şi mîncînd din cele îngăduite cît poftesc şi se distrează cu femeile şi cu ţiitoarele chiar şi pînă la sînge dacă au putere, purtînd războiul Venerei (căci de cîte ori repetă actul împreunării, de atîtea ori cred ei că merită harul). Şi aceasta pe faţă, mărturisind însuşi *Curanul*: „Dacă, zice, veţi posti şi veţi cunoaşte că oamenilor le sînt de folos îndreptările mărturiei veţi primi şi *Furcan*, plata voastră, de aceea vă dăruiesc libertate să fiţi cu femeile voastre în post, căci a prevăzut Dumnezeu că vă veţi tăia împrejur (vă veţi circumcide, prin împreunare) sufletele voastre. Acelea sînt îmbrăcămintea voastră iar voi a lor, de aceea lipiţi-vă de ele şi le iubiţi şi ce vă este scris. Şi faceţi postul din zori (de cum răsare soarele) pînă în noapte, fără împreunare cu femeile, pentru că veţi fi petrecînd în casele de rugăciuni" * etc.

Înainte de a se lumina de ziuă cu o oră şi jumătate, în turnurile *djeamiilor*, *muezinii* sau cîntăreţii cîntă cu adevărat foarte dulce *temdjidul*, adică slavoslovia, care este semnul şi hotarul înfrînării la mîncare şi al începerii postului zilei următoare. Auzind *temdjidul* se abţin de la mîncare şi, aşteptînd ora rugăciunilor de dimineaţă, ori citesc *Curanul*, ori aţipesc puţin ori, dacă voiesc, priveghează. Iar cînd a început *ezanul*, *sabah namazi* (rugăciunile de dimineaţă), se duc iarăşi

* Curan. II, 187.

la *djeamie* sau le săvîrşesc acasă, după care se retrag să doarmă. În acele zile ale *Ramazanului* le este îngăduit să doarmă pînă aproape de ora amiezii. Aşa s-au obişnuit să facă în toate zilele *Ramazanului*. Iar noaptea dinaintea *Bairamului* o numesc *Arife*, sau simplu pe turceşte *Arife ghedjesi*, adică *Noaptea Arife* [661]. Să explicăm pe scurt ce se înţelege prin acest *Arife*.

Noaptea Arife

În această noapte muhammedanii petrec în priveghere pînă dimineaţa şi povestesc astfel pricina acestui lucru: Într-un moment oarecare al acelei nopţi (care spun că este necunoscut) Dumnezeu deschide porţile tuturor cerurilor şi cartea / *Levhul mahfuz* (despre care s-a vorbit deja) [662]. Iar dacă cineva va cere în acel moment ceva de la Dumnezeu, el nu va trece cu vederea cererea aceluia, afară de două lucruri, adică să nu-i ceară protocie şi stăpînire, care nu pot fi date nimănui decît celor predestinaţi, de aceea nu se cuvine a le cere şi cred că e păcat de moarte. Chiar de-ar cere bogăţii şi alte bunătăţi lumeşti nu este oprit, însă spun că nu li se cade lor a cere atunci nimic altceva decît iertarea păcatelor. Căci afirmă că acest lucru e cauză şi mijloc prin care şi toate celelalte pot fi din belşug dăruite, iar fără de acestea şi cele care au fost date vor pieri şi vor fugi din mîinile lor fără nici un spor şi întrebuinţare fericită; lucru pe care îl afirmă aşa din textul *Curanului* *: „Şi atunci (adică în noaptea *Arife*) dacă vei merita (te vei învrednici) să vii cu curăţia minţii la prăznuirea nopţii celei de mai înainte rînduită, de orice rău vei fi neprimejduit şi acum şi în veacul viitor" etc. Dar fiindcă ceasul şi clipa în care se deschid cerul şi cartea aceea a celor de mai înainte rînduite şi care vor mai fi predestinate sînt necunoscute, ei petrec toată noaptea aceea în rugăciuni, priveghere şi cîntări dumnezeieşti pînă la *Sabah namazi*, nădăjduind să-i afle clipa aceea cerînd iertarea păcatelor şi făcînd acte de pocăinţă. 184

* Cp. Curan, II, 182, 185, 154—156.

Ziua Arife

Ziua care precede această noapte o numesc *Arife ghiuni*, adică „Ziua privegherii", sau care se cheamă așa de la numele muntelui *Araf* (care e aproape de Mecca și e socotit la muhammedani drept sfînt) [663]. Și bănuiesc că Adam și Eva după călcarea poruncii fiind izgoniți din rai [664], au cutreierat în preajma țărilor indigne trei sute de ani ca niște rătăciți, despărțiți departe unul de altul, și nu s-au putut vedea unul pe altul. Și după trei sute de ani zic că l-a rugat Adam pe Dumnezeu să-l învrednicească să-și vadă soția ce i-a fost dăruită și să-și aducă aminte că i-a creat pentru a face din sămînța lor pe Muhammed, cel mai frumos dintre toate făpturile, cel mai mare dintre proroci și cel mai de pe urmă dintre apostoli. Auzind Dumnezeu această rugăciune a lui Adam, în aceeași zi, pe cînd se afla în vîrful muntelui Araf, a poruncit dujitorilor și călăuzitorilor îngeri s-o aducă pe Eva la el și acolo a cunoscut-o Adam pe ea pentru prima dată. De aceea, dacă cineva dintre *hadji*, adică din cei ce fac pelerinaj la Mecca [665], nu va avea cu sine o femeie proprie, i se
185 poruncește prin lege să-și ia nevastă / cu chirie (sînt foarte multe desfrînate în Mecca care petrec în această binefacere și merit și care primesc chiar hrana zilnică de la Șeicul meccan) iar cînd se suie pe muntele Araf, în amintirea lui Adam și a Evei îndeplinesc lucrarea atribuită Venerei, altfel nu-i este nimănui îngăduit să se suie pe muntele acela fără o femeie prietenă. Iar prețul de închiriere a unei astfel de femei nu poate fi mai mic decît o mie și unul de aspri, dar dacă cineva îi dăruiește mai mult, aceasta nu-i rău, ci e socotit un lucru meritoriu.

Iluminația de noapte

Am arătat cîtă osteneală depun muhammedanii în aceste nopți ale *Ramazanului*; se cuvine să spunem și cît untdelemn pierd în zadar. În fiecare *djeami* și *mezcid* (de care numai în Cetatea de șcaun a lui Constantin [666] sînt mai mult de 4 000) se aprinde o atît de mare mulțime de candele pe dinăuntru și pe dinafară

și se păzesc nestinse pînă la vremea *temdjidului*, încît cantitatea de untdelemn consumată de ele abia mai poate fi cuprinsă de socoteală. Căci numai în biserica Sfînta Sofia se aprind 40 000 de candele, iar în alte *djeamii* împărătești sînt nu mai puțin de 20 000 ; la fel și în celelalte, după *vakuf* [667].

Vakuf

Vakufuł djeamiilor este venitul bisericesc rînduit de către ziditorul (ctitorul) lor (despre care lucru vei vedea la locul său) [668] și s-au obișnuit să irosească prisosul de untdelemn la unele mai mult, iar la altele mai puțin. Nu este voie a se aprinde în biserici nici un altfel de untdelemn afară de cel de măsline. Iar resturile de untdelemn care rămîn nearse în candele după o noapte întreagă nu se cuvine să le aprinzi a doua zi, ci trebuie că toate candelele să fie umplute cu untdelemn nou. Afară de candelele dinăuntru așezate prea frumos și afară de acelea pe care au obiceiul să le aprindă în jurul turnurilor, fac noaptea lumini plăcute atîrnînd între turnurile templului funii, compuse din candele sorăbii, turnuri și scriu un nume oarecare dintre denumirile lui Dumnezeu cu litere frumos rînduite. Și continuă astfel aceste iluminații în toate nopțile, din ziua cea dintîi pînă la a paisprezecea a *Ramazanului*. Iar în noaptea zilei a paisprezecea, pe turnurile *djeamiei Sulemanie* (numită astfel după numele fondatorului) [669] scriu *Padișahum baklava* (adică : „Turta mea, împărate. = de zahăr"), iar pe turnurile Sfintei Sofia [670], răspunzînd parcă altul din partea împăratului desenează : *Dișingbe taș* (adică „O piatră pentru dinții tăi") [671]. Și astfel, după aceste inscripții provocatoare de bucurie, încetează luminile intermediare, iar cele dinăuntru și cele ce sînt în jurul turnurilor continuă pînă la ziua / *Bairamului*. De aceea în noaptea dinaintea *Bairamului* 186
dacă vor vedea pe turnuri candele neaprinse este cunoscut că în ziua următoare se cade fără de îndoială a sărbători *Bairamul*. Despre el vom vorbi în capitolul *Despre sărbătorile muhammedane* [672].

Despre „hadj", adică peleriuajul la Mecca

A patra condiţie a religiei muhammedane este *hadj*-ul[674], adică vizitarea locurilor sfinte, sau peleriuajul la Mecca. Iar locurile pe care le socotesc că sînt sfinte şi pe care muhammedanii se obligă să le viziteze sînt cinci, adică Mecca, Medina, Ierusalimul, Damascul şi Sfînta Sofia care este în Constantinopol. De aceea vom arăta pe scurt despre ceremoniile şi rînduielile fiecăreia, cum şi pentru ce se fac.

Templul meccan din ţara Mekke[675], numit aşa îndeobşte, deşi se află departe de ţările europene, asiatice şi africane care trăiesc în cultul şi superstiţia muhammedană, este destul de cunoscut din descrierea globului pămîntesc şi din tăbliţele (tabelele sau hărţile) geografice, de aceea n-avem în vedere să vorbim aici despre loc şi ţară, ci vom expune cele ce ne vor veni în minte în prezent despre templul însuşi şi despre clădirea şi cultul lui.

Clădirea templului meccan

Face parte din credinţa muhammedanilor (sau cred muhammedanii) că templul meccan e zidit de însuşi Avraam (deşi a fost înălţat, mult lărgit şi împodobit în diferite timpuri de domnitorii sarazini, de sultanii turcilor, dar mai cu seamă de sultanul Selim, cuceritorul Imperiului arab) şi încă pe locul unde îşi avea înfipt cortul său în mijlocul taberei (despre care am spus mai multe în capitolul *Despre Avraam*)[676].

Iar despre felul cum a zidit Avraam *Mecca* povestesc astfel: Cînd după porunca lui Dumnezeu a început Avraam să zidească templul, toţi munţii au dat zeciuială de piatră şi pietrele, fiind mişcate de o putere nevăzută, singure au venit la clădire. Diavolul însă, vrînd să pună piedică unui lucru atît de sfînt şi binefăcător pentru toţi oamenii, a risipit de mai multe ori
187 pietrele adunate şi îngrămădite de munţii / înşişi. Atunci Avraam, luînd dintre acelea trei pietre, l-a lovit tare pe diavol şi l-a alungat. Şi cînd a făcut Avraam planul templului, pietrele acelea, varul şi celelalte necesare clădirii se aranjau în lucrare singure, de la sine. Dar a apărut o altă mare piedică, pentru că după lucru îndelungat şi foarte obositor a observat Avraam că zidirea nu depăşeşte statura unui om. De aceea, mîhnindu-se în suflet, l-a rugat stăruitor pe Dumnezeu să binevoiască a-i da ajutor la acest necaz. Şi Dumnezeu i-a poruncit ca fără nici o zăbavă să facă acoperişul clădirii. Avraam, supunîndu-se poruncii lui Dumnezeu, a făcut acoperişul. După săvîrşirea acestui lucru, zidurile templului au ieşit cu încetul din pămînt crescînd ca un pom. Şi astfel, sporind din zi în zi, au ajuns la desăvîrşire şi la o înălţime potrivită şi corespunzătoare temeliilor. Aşa a fost săvîrşită în chip minunat lucrarea templului meccan.

După terminarea lucrării, spun că Avraam a intrat în templu şi uimindu-se de minunăţia lui a cerut de la Dumnezeu să fie auzit şi să fie slobozit de muncile iadului şi ale *Arafului*. Iar Dumnezeu n-a trecut cu vederea ruga lui Avraam.

Mai departe, templul acela aşa cum este astăzi, pe dinăuntru e de cărămidă, iar pe dinafară de piatră. Forma lui este un patrulater, de o asemenea mărime, se zice, încît poate cuprinde 15 000 de oameni şi mai mult[677]. Bolta este deschisă, după cum vedem că sînt făcute *turbele*[678], adică mausoleele sultanilor şi ale altor boieri în Constantinopol şi în alte cetăţi şi locuri. În mijloc are un *hauz*, adică lac, sau adunare de ape[679]. Spre partea ce se află între răsărit şi miazăzi are ridicată o piatră numită *mihrab* (adică altar) de culoare neagră, despre care cred că a fost adusă lui Muhammed din pietrele raiului de către Gabriel. Partea anterioară a acestuia, adică cea care dinspre pridvor caută spre miazăzi, iese mult în afară, asemenea altarelor noastre bisericeşti, şi se numeşte *harem*, „interzis" sau „neîngăduit", pentru că poporului nu-i este îngăduit să se apropie de acel altar. Întreaga casă se numeşte în chip propriu *Keabe*, iar mai descriptiv *Beitullah* („Casa lui Dumnezeu"), *Beitulmukkades* („Casa sfîntă"), *Sifetul*

djennet („Chipul, sau fața, sau modelul raiului") și altele [678]. Însuși templul are șapte *menare*, adică șapte turnuri, pe care cîntăreții anunță timpurile de rugăciune. Iată de ce spun ei că globul pămîntesc a fost mai întîi împărțit în șapte climate (regiuni) și din fiecare climat / oamenii sînt atrași parcă de sus de o putere spirituală 188
magnetică spre *Kaabe* (turnul) ce le corespunde și sînt adunați de binecuvîntarea lui Avraam spre acel loc de pelerinaj și de vizitare.

Acoperișul lui

Locul din boltă este acoperit în fiecare an cu o perdea nouă împodobită de sultanul turc, perdea făcută din catifea neagră împestrițată cu mărgăritare și pietre scumpe și cu lucrătură de Frigia [680]. Uneori (cînd sultanul turc îngăduie aceasta) perdeaua este trimisă de împăratul Indiei răsăritene, uneori de *Imamul Iemeni* (adică de presbiterul Arabiei celei bogate, căci cel ce stăpînește acolo nu se numește sultan, nici han, ci *Imam*, adică presbiter sau popă) [681]. O singură dată i-a fost îngăduit și împăratului Persiei să acopere templul de la Mecca pe cheltuiala sa. Cînd e trimisă o nouă perdea, cea veche se păstrează în vistieriile acelui templu, de aceea spun că vistieria de la Mecca e neprețuită și incalculabilă.

Numărul hadjiilor

Este hotărît ca din întregul Imperiu aliotman să călătorească în fiecare an la Mecca 14 000 de pelerini. Dacă acest număr nu se completează, sultanul trebuie să adune pe cheltuială proprie atîția oameni săraci și să completeze numărul stabilit.

Drumul lor

În trei locuri au obiceiul să se adune acești *mateoroni*, acești cinstitori ai deșertăciunii [682], la Constantinopol, Cairo [683] și Damasc. Cei care vin din Constantinopol au două drumuri: unul pe mare, prin care vin la Cairo, altul pe uscat, care duce la Damasc. În luna *Ramazanului* trebuie să se adune toți la Damasc unde

petrec luna de post, iar a treia zi după *Bairam* pornesc la drum spre Mecca. Cu cel puțin trei zile înainte de *Kiuciuk Bairam* (adică de micul Bairam) [684] ei trebuie să ajungă la Mecca, pentru ca în ziua de *Bairamul* mic să facă pe muntele Arafat *kurbanul*, adică jertfele de miei (despre care lucru vezi mai multe în capitolul *Despre sărbătorile lor*) [685]. Pe drum, vizitează mai întîi Medina pe care o numesc *Medenei Munevverre* (adică „Medina cea luminată de dumnezeiasca strălucire") și *Medinetul Nebi* (adică „cetatea proorocului") [686], pentru că aceasta a fost patria proorocului, deși istoricii noștri, greșind, socotesc că e Mecca. Acolo adoră și sărută mormîntul lui Muhammed. Groapța lui e făcută din piatră de marmură, acoperită cu o boltă rotundă, iar pe deasupra bolții e pus un văl negru zis *undulata* (de catifea) [687]. / 189
Și are două tăblițe de marmură așezate una la cap și alta la picioare. Pe una din ele, cea de la cap, este scris cu litere arabe: „Acesta este mormîntul lui Muhammed". Și deși nimeni dintre oameni nu i-a văzut corpul, ei afirmă tare și cred fără de îndoială că el este și acum nestricat și că a rămas alb ca bumbacul (vata). Iar cu cîtă evlavie este obligat să venereze poporul cel superstițios acel corp al lui, cititorul va putea lesne înțelege dintr-o poveste scurtă pe care nu mă voi lenevi să o adaug aici.

Un împărat oarecare al Persiei, vrînd să viziteze Mecca, schimbîndu-și hainele (căci împăraților nu li se cuvine să-și părăsească împărăția și cîrmuirea poporului lor pentru a vizita locurile sfinte, depărtîndu-se așa de mult de centrul stăpînirii lor), a venit la Medina unde, promițînd o mare sumă de bani *șeicului* ce păzea (sau, ca să zicem așa, celui mai mare) l-a rugat foarte stăruitor să binevoiască să-i arate corpul proorocului. *Șeicul*, deși era iubitor de argint, dar fie că n-avea ce să arate, fie că socotea că omul era nevrednic de o vedere atît de fericită, a zis: „Îți pot arăta corpul proorocului și moaștele lui sfinte, dar cum poți tu îndrăzni cu acești ochi care izvorăsc păcate și orbiți de tina fărădelegilor să privești la cele luminate de strălucire dumnezeiască?" Împăratul a răspuns: „Să dea Dumnezeu ca în acel moment să mă lipsesc cu totul de acești ochi păcătoși,

numai să mă învrednicesc o dată să-i văd corpul". Dacă a văzut sau nu, istoricul nu povesteşte.

Sultanul Baiazid, cînd a murit tatăl său, Mehemmed al II-lea [688], fiind chemat de popor să primească tronul de împărat, a refuzat să vină zicînd că şi-a pus în gînd un drum la Mecca şi Medina „şi nădăjduiesc — a zis — să fiu mai fericit dacă voi săruta sfîntul trup al lui Muhammed şi dacă voi şterge cu faţa pulberea pe care au călcat picioarele lui, decît să mă sui pe tronul lumii întregi". Şi aşa, încredinţînd conducerea fiului său Korkud, a amînat cu nouă luni preluarea imperiului, adică pînă cînd, vizitînd Mecca, s-a întors la Constantinopol.

Greutatea drumului

Dacă ar spune cineva că oamenii aceia întîmpină pentru această evlavie greutăţi de neînvins socotesc că n-ar greşi, căci afară de groaza largă de pe uscat care se întinde din ţările europene, asiatice şi africane pînă la Damasc, de la Damasc pînă la Medina şi de la Medina pînă la Mecca, pe tot drumul sînt locuri pustii, minipoase şi căi fără de apă. Hanuri, rîuri sau izvoare nu sînt. De aceea, plutind ca pe mare, aşa şi / 190
aceştia au nevoie de ace care să le arate polul [689] şi de stele spre a se orienta în mers. În cîteva locuri, cu ajutorul sultanilor turci au fost făcute cisterne şi hanuri mari unde, dacă se vor întîmpla ploi îmbelşugate, se adună ceva apă. Dar de va fi secetă, toate rămîn goale şi uscate; uneori, cînd suflă vînturi de furtună, toate sînt năpădite cu nisip, deşi acolo sînt oameni ca să dea ajutor în cazul unui astfel de rău. Căci spun că valurile de nisip se mişcă precum valurile mării şi sînt mutate din loc în loc în aşa fel, încît uneori suie pînă la vîrful celor mai înalţi smochini şi cu undele lor de nisip îi acoperă. De aceea fiecare om îşi pregăteşte un vas cu apă făcut din piele pe care, umplîndu-l cu apă, îl leagă sub burta cămilei, din care atît el, cît şi dobitocul lui, au nevoie să-şi potolească setea în acea mare atît de dogoritoare şi clocotindă de fierbinţeală. Şi pentru aceste nevoi vine în ajutor sultanul, care porunceşte ca mai mult de 2 000 de cărători de apă cu căpeteniile lor,

numite *sakkabaşi* [690], să-i urmeze pe călăuri. Aceia poartă apa pe cămile în vase mari şi spre seară, acolo unde au de gînd să petreacă noaptea, împart tuturor cîte puţină apă. La acest necaz se mai adaugă şi tîlhăriile din partea popoarelor arabe, care, dacă nu primesc în fiecare an de la sultan prin *emirhadj* (căpetenia celor ce călătoresc, care sau este numit din curtea sultanului, sau e pus la o astfel de slujbă paşa din Damasc, lucru ce se face adesea) [691] cei 40 000 de galbeni pe care obişnuiesc să-i pretindă sub numele de milostenie (numită *surre*) [692], golesc cisternele sau aruncă în ele cîini morţi şi alte mortăciuni de jivine necurate, iar uneori se năpustesc cu război deschis şi cu arme asupra lor, jefuiesc şi omoară. Dar chiar dacă aceştia ar fi paşnici, nu se poate ca unii din oamenii cei mai săraci şi care nu au ocrotire din partea căpeteniei pelerinilor printr-un număr însemnat de hani, sau prin ocrotirea vreunui domnitor, să nu moară de sete şi de arşiţa prea mare, sau să nu piară rău apăsaţi de alte neputinţe de tot felul (deşi moartea acestora e socotită la ei egală cu martiriul). După atîtea osteneli şi necazuri, ajung la izvorul bogat curgător care e la trei zile depărtare de Mecca, pe care îl numesc *Zemzem*, sau mai complet *Abi Zemzem*, adică „Apa Zemzem" [693].

Izvorul Zemzem

Băsmuiesc ei că acest izvor l-a făcut pruncul Ismail / pe cînd era părăsit (de mama sa Agar, izgonită de 191
Sarra în pustie, ca să nu-i vadă pieirea), scormonind cu picioarele în nisip (despre care lucru s-a vorbit deja la capitolul *Despre Avraam*) [694]. Din această apă beau cu evlavie şi se răcoresc şi acolo au obiceiul să petreacă trei zile. Cînd petrec ei acolo aşa, este trimis de către *emirhadj* un vestitor la *peicul* mecean şi i se dă de veste că pelerinii au ajuns sănătoşi şi nevătămaţi la apa *Zemzem*. Acela, după numărul oaspeţilor, trimite tot atîtea desfrînate (pe care trebuie să le închirieze cu preţ, ca prin isprăvile lor de noapte cu ele pe muntele Araf să poată mulţumi lui Adam şi Evei, să aducă acelora ca ofrandă poftele lor şi să-şi jertfească pri-

noasele) şi acelaşi număr de *farraş*, adică de slugi, pentru curăţirea caselor şi a hanurilor lor, fiecare trebuind să primească de la stăpînul căruia îi va sluji cîte un galben. Iar a doua zi de dimineaţă, pornind la drum de la izvorul *Zemzem*, a patra zi [696] intră în Mecca (oraş destul de întins şi care, deşi nu are împrejmuire sau altă fortificaţie, numără, după cum spun, aproape 30 000 de locuinţe) şi fiecare se duce la casa ce-i este pregătită şi rînduită.

Rînduiala vizitării templului de la Mecca

Odihnindu-se astfel două zile, a treia zi toţi *mucafirii* (astfel se numesc călătorii înainte de a se închina în templul de la Mecca şi pe muntele Araf) [696] pe la amiază se adună la templu unde cei ce-şi verifică actele (zise *badjdjed*) [697] declară mai întîi în faţa judecătorului că şi-au adus cu ei femeile proprii sau că şi-au închiriat acolo altele (celui văduv sau holtei şi care în noaptea precedentă n-a avut împreunare cu femeie nu i se cuvine să intre în templul sfînt al lui Muhammed, acest lucru fiind socotit păcat de moarte). Şi dacă acelea au zămislit şi au născut copii, *şeicul* îi dă la casa de îngrijire a orfanilor, unde sînt îngrijiţi din veniturile publice pînă ce vor ajunge la maturitate. Dintre ei unii se dau la învăţătură de carte, alţii se pun la meşteşuguri, iar cei mai mulţi dintre ei devin *farraş*, adică „slugi ale călătorilor" ; despre ei am pomenit mai sus.

Nefes ogli

Ei poartă numele de *Nefes ogullari* (adică „fiii duhului") pentru că sînt născuţi în dragostea şi poftele lui Adam şi Eva. (Bunule Dumnezeu, oare în deşert ai zidit pe om ?) [698]

Hadjiii se dezbracă

Cînd aceştia sînt cercetaţi de judecător, se porunceşte ca toţi să-şi dezbrace hainele pînă la piele, numai în jurul şalelor şi al mădularului de ruşine să înfăşoare / scîrboşeniile trupului cu o pînză albă. 192

Elhumar

Fiecare din cei ce intră în templu ia în mîini trei pietre pe care, după ce a intrat, le pune pe vîrful capului. Şi se numesc pietrele acelea *Elhumar* [699]. Spun că făcînd aceasta ei urmează lui Avraam şi alungă dracii. După acestea sărută toate cele patru colţuri şi piatra cea mare, pe care se spune că se văd întipărite tălpile lui Muhammed.

Harem

Şi apropiindu-se de *Harem* (adică de altarul interzis) privesc prin gratiile de fier piatra adusă din rai (despre care s-a spus şi în alt loc) [700]. Apoi făcînd rugăciunile obişnuite şi îmbrăcîndu-şi iarăşi hainele, pleacă la gazdele lor.

Se suie pe muntele Araf

A doua zi, adică cu trei zile înainte de ziua *Bairamului* mic, se adună toţi călătorii şi luîndu-şi cu sine femeile închiriate merg cu mare pompă spre muntele Araf, toţi pe jos, fiecare ducînd cu sine berbecele spre jertfă.

Purgatoriul

Acolo, petrecînd trei zile şi nopţi într-o continuă desfătare trupească, unii cu nevestele lor, alţii cu cele închiriate şi făcînd *gusul* şi *abdestul* în riul ce se află aproape, după exemplul Purgatoriului viitor, cred că se eliberează de orice păcat de iertat sau de moarte şi se păzesc să nu mai greşească după aceea.

Junghie mieii

Astfel, curăţindu-şi în acel pîriu toate spurcăciunile şi fărădelegile şi trebuind să suie pe vîrful muntelui *Araf*, mai întîi junghie miei şi dau carnea săracilor care îi urmează. Despre aceşti berbeci ei cred că în ziua judecăţii se vor face cămile şi că pe ele (muhammedanii) vor trece în rai peste riul de foc *Araf* pe podul *Sirat* (despre care lucru vezi mai sus în capitolul *Despre*

Araf)[701]. Şi suindu-se pe vîrful muntelui fac mai întîi două închinăciuni spre amintirea sau spre a merita dragostea lui Adam şi Eva, care după izgonirea din rai s-au văzut pentru prima dată pe muntele acela şi avînd plăcerea împreunării firești s-au făcut părtaşi mîngîierii comune, comunicîndu-şi unul altuia prin consimţămînt comun cele bune ale fiecărei părţi (pe care mai înainte nu le cunoşteau), adică Eva dîndu-i bărbatului său floarea fecioriei (care se sărbătoreşte cea dintîi la muhammedanii cinstitori ai raiului), iar el transmiţîndu-i Evei sămînţa fecundităţii, mijloacele şi regulile înmulţirii neamului omenesc de a căror întrebuinţare nici păcătosul nici dreptul nu se poate lipsi.

Devin fraţi

Făcînd acest omagiu strămoşului, tot acolo săvîrşesc rugăciunile cele obişnuite din zi şi îmbrăţişîndu-se unul pe altul se declară fraţi pentru că au călătorit împre-
101 ună / şi promit să se păzească şi să se respecte unul pe altul, şi de atunci se numesc cu un nume nou *hadji*, adică „cel care a făcut călătoria", care denumire o păstrează pînă la moarte. Aşa, dacă cineva înainte de vizitarea Meccăi se numeşte simplu *Mustafa*, după călătoria la Mecca obişnuieşte să se iscălească *Hadji*, sau cu adăugirea articolului: *el-hadji Mustafa*; tot aşa şi alţii.

Există încă o povestire de ce muntele *Araf* e socotit la muhammedani aşa de slăvit şi sfînt. Cînd munţii au trimis la zidirea templului meccan zeciuielile din pietrele lor, precum am spus, muntele acesta *Araf* nu se ştie de ce întîmplare a fost oprit şi nu s-a îngrijit să-şi trimită pietrele la vremea potrivită. Şi astfel cînd s-a isprăvit lucrarea, cînd nu mai era nevoie de ele, muntele îşi plîngea cu amar nenorocul. Văzîndu-l Avraam plîngînd, i-a poruncit să nu se necăjească şi arătîndu-i locul unde se află acum muntele *Araf* (căci mai înainte era foarte departe, aflîndu-se într-o Indie oarecare, ţară foarte depărtată) i-a spus să-şi pună zeciuiala acolo. Şi a adăugat şi aceasta că nu va fi nici de folos, nici de ajutor rugăciunea celui ce călătoreşte

la Mecca, dacă nu se va îngriji să se roage pe acest munte şi nu va face toate cele pe care le-am spus mai sus.

Întoarcerea hadjiilor

După ce au fost săvîrşite şi toate aceste ceremonii, toţi *hadjii* se întorc pînă la Damasc împreună, şi cu o singură caravană, iar de la Damasc se îngăduie fiecăruia să plece întru ale sale. Aceasta este deci *Kaabe* şi *hadji* în care cred ei că sînt cuprinse cheile împărăţiei raiului. Şi ei socotesc că *Şerîful*, adică cea mai mare căpetenie a proorociei muhammedane şi locţiitorul tronului lui, are o putere nu mai mică decît[702] papa de la Roma asupra catolicilor. Acestea despre cel dintîi şi cel mai respectat loc la muhammedani.

Locul şi cinstea a doua după *Kraba* îl deţine *Medine* şi *Munevverre* („Luminoasa" sau „Medina cea luminată de strălucirea dumnezeiască"). Despre ea s-a spus deja în cele precedente[703].

Ierusalimul

Al treilea loc sfinţit şi vrednic de închinare e socotit şi este *Kudşerîf*, adică „Sfînta sfintelor", „Cetatea sfîntă" Ierusalim[704]. Dacă vreun muhammedan nu ar vizita *Haremein şerîf* (astfel numesc ei templul din Ierusalim)[705] el poate să se numească şi să fie *hadji*, însă cine vrea să fie desăvîrşit trebuie să viziteze şi acest templu, căci altfel s-ar numi *Elhadji bila Kuds*, adică „hadji fără Sfîntul Mormînt")[706].

Templul Hieron[707]

Cei care vin la Ierusalim s-au obişnuit să viziteze 194
cu evlavie templul. / Necunoscînd istoria despre împăraţii Romei şi că cetatea şi templul lui Solomon au fost de multe ori dărîmate, ei socotesc că templul acela a fost zidit de către împăratul iudeu Solomon[708]. Acest templu, ca şi cel de la Mecca, are bolta deschisă, de o execuţie foarte frumoasă, pentru că a fost reînnoit şi lărgit pe cheltuiala lui Iustinian cel Mare, după marele

Constantin. Înăuntru n-are nimic în afară de piatra despre care băsmuiesc ei că atîrnă şi că stă în aer fără nici un sprijin. Ei spun că acea piatră este cea care, atunci cînd Muhammed voia să se suie la cer, a vrut şi ea să-l urmeze, dar Muhammed, povăţuit de Gabriel arhanghelul (pentru că Dumnezeu i-a poruncit aceluia ca numai pe el să-l ridice la cer, nu şi piatra), a poruncit zicînd: *Dur ja mubarek* (adică „Stai fericito" !) [709]. De aceea ei cred că piatra stă şi acum în acel loc şi toţi care vizitează templul trec pe sub ea. Dar mai spun că odată o femeie nobilă, trecînd pe sub ea, fiind gravidă, şi văzînd piatra aceea atîrnînd deasupra capului ei nesprijinită de nimic, s-a speriat foarte şi în acelaşi loc a lepădat fătul. De aceea, ca să evite acest rău şi ca fabula frumos acoperită cu vălul adevărului să se creadă lesne, au pus sub cele două unghiuri anterioare proeminente doi stîlpi de marmură (însă capitelurile acestor stîlpi nu ajung pînă la piatră) şi au împrejmuit piatra cu grilaj de fier, ca nu cumva să se afle şiretenia şi locul, de unde şi cum atîrnă.

Adevărul lucrului acestuia l-am înţeles de la un oarecare turc, bun prieten şi nu chiar cu toată inima lipit de nebunia muhammedană, după cum urmează: Piatra aceea e un trapez, patrulater, în lungime de patru şi în lăţime de trei coţi. Un capăt îl are înfipt în peretele de miazăzi al templului cel mare şi e probabil nituit tare cu fier şi cu plumb. În colţurile care sînt aproape de perete e cioplită de două palme dintr-amîndouă părţile, astfel încît să pară că e cu totul depărtată de perete. Este verosimil că pînă la mijloc e zidită în perete şi dinăuntru e întărită cu legături tari, astfel încît grosimea şi lungimea ei să fie egale cu mărimea şi greutatea, care nu se văd în clădire, şi pentru ca nu cumva să se observe de oameni că piatra e lipită la mijloc de zid, au înconjurat-o cu gratii de fier şi încă foarte dese (pe care în limba simplă turcească le numesc
193 *kafes*) [710]. / După poziţia pietrei aceleia, cineva poate înţelege lesne că în vremea cînd biserica din Ierusalim era în stare înfloritoare, piatra era un altar particular, din care am numărat şi în biserica Sfînta Sofia mai mult de douăsprezece, băgat astfel în perete şi întărit

prin priceperea şi arta arhitectului, încît pare tuturor că atîrnă şi stă fără nici un sprijin. Însă acestea le lăsăm pe seama judecăţii altora cu minte mai ascuţită.

O povestire hazlie

Creştinilor le este interzis să intre în *Ieron* (astfel se numeşte acest templu din vechime) ca şi în *Keabe* sau *Medina*. În legătură cu aceasta voi face cunoscut cititorului curios o istorie pre cît socotesc nu lipsită de haz. În zilele lui Murad, al treilea împărat al otomanilor [711], era în Constantinopol un ambasador ordinar al statului olandez [712], după cum e obiceiul, care prin oarecare servicii secrete în folosul şi profitul Porţii căpătase o asemenea trecere şi putere la sultan, la vizir şi la alţii, încît după voinţa şi cererea lui multe afaceri se puneau la cale, care abia de le-ar fi putut face vizirul cel mai puternic dintre ei. Pe mulţi paşi şi viziri i-a dat jos şi a pus pe alţii. Pe un oarecare Vasile, la cererea lui, l-a făcut prinţ al Moldovei, l-a detronat pe patriarhul Constantinopolului şi l-a pus pe altul cu numele de Ieremia (despre care biserica anglicană şi olandeză se laudă că ar fi fost din ţara lor; şi afirmă că acela ar fi devenit martir în secta lor, căci prin intrigile aceluiaşi Vasile, prinţ al Moldovei, de multe lucruri a fost învinuit la vizir şi condamnat la moarte, iar sub pretext că ar fi fost trimis în exil, din porunca sultanului a fost aruncat în mare) [713]. Dar să ne întoarcem la cele propuse.

Ambasadorul acela, cînd era încă viu patriarhul Ieremia, s-a ostenit foarte mult să unească biserica luteranâ cu cea grecească (dar în zadar) şi prin îndemnul acelui (patriarh) a fost convins (ambasadorul) să viziteze sfîntul Ierusalim, dar mai cu seamă să vadă cu ochii săi şi să se convingă că în ziua de sîmbătă mare strălucirea Sfîntului Duh se coboară în chipul şi calitatea de foc din cer şi aprinde luminările şi luminează mormîntul sfîntului Domnului Mîntuitor (în sensul drept sau strîmb l-a convins patriarhul pe ambasador, Dumnezeu ştie, eu însă voi arăta lucrul după cum s-a petrecut) [714]. Ambasadorul, intenţionînd să întreprindă un

drum spre Ierusalim, l-a rugat pe sultan ca printr-o poruncă semnată de mîna lui proprie (pe care-o numesc *hatişerif*)[715] / să confirme că poate pleca la drum fără 196
de grijă, să fie primit cu cinste de către paşii guvernatori ai provinciilor şi să-i fie îngăduit să intre în Ieron şi să vadă piatra ce afirmă acolo. Obţinînd acestea de la sultan, înarmat cu poruncile lui categorice şi groaznice, a ajuns la Ierusalim (însă ce-a văzut şi ce-a înţeles din lucrurile noastre celе sfinte le lăsăm de bunăvoie deoparte, pentru că nu fac parte din planul nostru). Acolo, mergînd mai întîi la *şeicul* templului din Ierusalim, a arătat *hatişerifu*l sultanului şi a hotărît ziua în care trebuia să i se deschidă templul şi să i se permită intrarea în *harem* (adică în locul interzis altura). *Şeicul*, perfid, a promis să facă totul după voia şi decretul sultanului. Ambasadorul însă, dîrguindu-se să deschidă o cale mai largă pentru curiozitatea sa, l-a cinstit pe *şeic* cu multe daruri. Iar cînd a venit ziua hotărîtă de mai înainte, *şeicul* a propus ca ambasadorul, dacă vrea, să binevoiască a veni la vizitarea Ieronului. Ambasadorul, cu o suită mare de ai săi, sau cu o ceată, l-a vizitat mai întîi pe *şeic* (a cărui casă este de obicei aproape de templu) şi a fost primit la fel de *şeic*, cu cinste şi ospăţat. Iar cînd s-au apropiat de uşile templului, a poruncit ca ambasadorul să zăbovească puţin afară de pragul templului, iar el însuşi intrînd în pridvor, a cerut ca porunca sultanului să fie citită în public, în auzul poporului. Şi astfel, cînd a fost citită porunca sultanului cu glas înalt, a zis *şeicul*: „Domnule ambasador, e adevărat că prin legea Proorocului sînt obligat ca să ascult de poruncile împărăteşti (căci cine nu se supune poruncii sultanului, pe unul ca acesta legea noastră îl declară *keafir*, adică necredincios)[716]. Scrie şi porunceşte sultanul ca ţie, deşi om necredincios, să-ţi fie deschis templul *harem* şi tainele noastre să ţi se descopere. Aşa să fie. Dacă voieşti, intră. Dar trebuie judecat şi faptul că hotărîrea porunceşte să ţi se îngăduie numai intrarea, nu şi ieşirea. Deci, dacă vrei să intri şi să nu mai ieşi de acolo niciodată, e foarte bine, care lucru să-l şi dea Dumnezeu. Dar dacă vei vrea

să ieşi, să ştii că aceasta nici în porunca sultanului nu se arată, nici treaba religiei muhammedane nu este ca un necredincios, odată părtaş al tainelor noastre, să se mai întoarcă iarăşi la rătăcirea sa". Auzind acestea ambasadorul, uimit şi neştiind ce să răspundă, nici ce să facă, s-a retras din pragul templului şi cu mare mirare şi ruşine s-a întors acasă. Şi deşi pe urmă a încercat cu multe daruri / şi cu foarte multe promisiuni 197
să umple urechile şi mîinile şeicului ca să-i fie împlinită dorinţa, *şeicul* îndărătnic nu voia să se înduplece nici măcar ca ambasadorul să se mai apropie de uşile templului.

Din cauza aceasta sufletul ambasadorului aceluia se tulbura foarte mult. Se necăjea şi de plecarea la un drum aşa de îndepărtat, şi de irosirea atîtor osteneli şi cheltuieli, dar mai cu seamă se pierdea cu firea că nu mai ştia ce să facă. Văzîndu-l în această tulburare, una dintre slugile lui, de neam maronit iar de credinţă nestorian, foarte iscusit în limba turcă şi arabă (acest neam este foarte numeros în apropiere de Alep şi de Munţele Liban), i-a zis: „Domnule ambasador, de ce te văd tulburîndu-te astfel cu sufletul?" Ambasadorul i-a zis: „Mă mîhnesc nu numai pentru că am pierdut multele şi marile daruri pe care le-am dăruit *şeicului* nerecunoscător, precum şi pentru ostenelile atît de grele ale acestui drum pe care l-am întreprins, ci şi pentru că sînt silit să mă întorc de aici fără a dobîndi cele dorite. Căci am făcut ceea ce am făcut fără a avea altceva în gînd, numai pentru că am aflat despre piatra care afirmă, despre care se spune că este în acest templu, iar apoi să mă întorc acasă. Iar acum, după cum ai văzut, *şeicul*, nesupunîndu-se poruncii sultanului, nici plecîndu-se cererii şi darurilor mele, printr-o născocire foarte şireată mi-a interzis intrarea în templu şi toate ostenelile şi grijile mele le-a făcut deşarte şi zadarnice." Iar maronitul a zis: „Domnule, dacă voieşti, voi face ca tot ce se păstrează atît de ascuns în *haremul* lor şi se tăinuieşte atît de stăruitor ca să nu mai fie văzut de creştini, să-ţi fie fără nici o îndoială cunoscut, numai făgăduieşte-mi că nu mă vei lăsa după aceea şi

că, de va fi nevoie, ai să mă răscumperi cu preț de urgia acestor spurcați. Căci eu voi intra în templul acesta într-un fel cunoscut numai mie și voi petrece în el fără să ies trei luni, citind ziua și noaptea *Curanul* cum au obiceiul legiuitorii lor *hioveniin* [717], adică cei ce s-au lepădat de lume și de cele lumești. Iar a citi *Curanul* știu la perfecție, pentru că în tinerețele mele fiind în Persia am primit de nevoie muhammedanismul și am învățat rînduielile bisericești și carte arabă. Tu întoarce-te la Constantinopol iar eu, după ce voi cunoaște toate acestea și voi afla prilej, voi veni la tine cît se poate mai repede. Ambasadorul, mîngîindu-se mult
198 de cuvintele maronitului, i-a dat bani din destul / și a pornit la drum spre Constantinopol.

După cîteva zile, maronitul îmbrăcîndu-se cu haine de legiuitor [718] și prefăcîndu-se că este *iumni* [719], adică muhammedan drept-credincios și venit din Persia, a intrat în templu împreună cu alți musulmani pentru îndeplinirea rugăciunilor obișnuite. Dar înainte de a intra în templu a luat un medicament purgativ (o curățenie) foarte tare și peste măsura cuviință. Pe cînd săvîrșea *namazul* împreună cu ceilalți, doctoria făcîndu-și cu putere efectul chiar în timpul ultimei rugăciuni pe care o numesc *Fatibe*, și-a golit stomacul în mijlocul templului cu mare zgomot și pe toate le-a umplut cu murdărie puturoasă. *Șeicul* și ceilalți, văzînd fapta atît de necuviincioasă și scîrboasă a omului, sculîndu-se l-au prins și, batjocorindu-l cu cuvinte aspre, ba chiar lovindu-l la sînge l-au condamnat ca pe un nelegiuit și profanator de locuri sfinte la o moarte cumplită. Pe cînd îl legau, stomacul, neștiind de amenințări și slăbit de puterea doctoriei, iarăși a scos murdărie și a repetat aceasta de patru sau de cinci ori, pînă cînd au ieșit din curtea templului aceluia. Dar pentru că la muhammedani nimeni nu e pedepsit cu moartea decît cu hotărîrea judecătorească, l-au dus fără zăbavă pe maronit la judecător unde, pentru lucrul și fapta lui scîrboasă, unii îl acuzau iar alții (după cum este obiceiul) mărturiseau și afirmau că cele petrecute sînt adevărate.

Iar maronitul a zis: „O, frații mei și popor al Proroculuí nostru! Laud din răputeri și proslăvesc ne-

măsurata milostivire a lui Dumnezeu asupra mea și nu mă pot minuna îndeajuns de prostia voastră și necunoașterea minunii ce s-a făcut. Cum, mă rog, eu, muhammedan și născut din părinți musulmani, aș fi îndrăznit să fac un lucru atît de nelegiuit și scîrbos și rău, cumplit chiar pentru cel mai ticălos dintre necredincioși, și aș fi putut spurca templul sfînt și casa lui Dumnezeu? Deci, auziți minunea pe care a binevoit Dumnezeu s-o facă întru mine păcătosul ca și pe voi să vă întărească întru adevărul credinței muhammedane. Sînt deja șase luni de cînd am stomacul astupat și parcă în afară de rînduiala firească; în fiecare zi gustam mîncarea și băutura obișnuită, dar natura nu lucra nici o eliminare a netrebniciilor din stomac. De aceea, fiind în patria mea, am vîndut toate averile pe care le aveam și le-am împărțit cu mînă darnică spițerilor și doctorilor, așteptînd să capăt ușurare și îndrăvenire de boala nemaiauzită, dar în zadar. Deznădăjduit de vreo alinare omenească, m-am încredințat cu totul voii lui Dumnezeu și cu inima curată am făgăduit / (pentru 199
că nu mi-ar fi ajuns averile să vizitez Mecca), să mă închin acestui sfînt *Ieron* și să-mi dau ultima suflare în acest loc sfînt lui Dumnezeu, dătătorul tuturor bunătăților. Și astfel, ajutîndu-mă Dumnezeu, făcînd o călătorie îndelungată am intrat ieri în această sfîntă cetate, și astăzi am pășit împreună cu voi, precum vedeți, în templu, pentru a înălța rugăciuni către Dumnezeu. Iar cînd citind rugăciunea *Fatibe* (ultima) am rugat pe Dumnezeu cu căldura duhului, dintru adîncul inimii, să-mi dăruiască sau îndrăvenire sau sfîrșitul vieții, fără să știu sau să gîndesc ceva (căci nu nădăjduiam ca Dumnezeu să audă așa de curînd, ca într-o clipeală de ochi, rugăciunea unui om atît de păcătos și neavînd de loc fapte bune), iată că toate căile stomacului încuiate de șase luni au răbufnit ca niște izvoare și împreună cu ele a ieșit și boala aceea învechită și m-am făcut sănătos, precum voi înșivă mă vedeți că sînt".

Judecătorul, ascultînd cuvintele marenitului și mirîndu-se a strigat: *Subhanallah ve barekallah* („În-

durate şi preaînalte Dumnezeule!") [720] şi, arătîndu-l pe om nevinovat, i-a poruncit să petreacă în templu şi să proslăvească pe Dumnezeu rugîndu-se neîncetat pentru ca să nu se arate nerecunoscător pentru o astfel de binefacere dăruită cu atîta milostivire de Dumnezeu. Astfel, maronitul, petrecînd în pridvorul *Ierusalimului* trei luni citind *Curanul* zi şi noapte şi vrînd să plece iarăşi în patrie, a cerut şi a obţinut de la *şeic* îngăduinţă de a pleca de acolo. Venind apoi la Constantinopol l-a înştiinţat pe stăpînul său ambasadorul despre piatra care atîrnă şi despre altele pe care le observase în templul de la Ierusalim, aşa cum le-am spus mai sus, luînd ştirile transmise nu numai de la el, ci şi de la alţii. Dar să ne întoarcem de unde ne-am abătut.

Şam

Se mai află la muhammedani al patrulea loc sfînt numit *Şam* (Damascul), căruia îi mai spun şi după cel mai vechi nume *Dimişki* [721]. Aici se adună pentru nevoile drumului toţi cei ce călătoresc la Mecca, mai întîi pentru că prin acest loc se merge la Medina, iar de acolo la Mecca. Al doilea, pentru că din proorocia *Curanului* ei cred că acolo are să fie judecata de obşte, de aceea se obişnuieşte a fi numit şi *Şami Şerif* (adică „Sfîntul Damasc") [722]. Al treilea, pentru că după opinia unor teologi Muhammed s-a suit la cer din Ierusalim, iar din cer a coborît în Damasc, pe acoperişul bisericii sfîntului Ioan Înaintemergătorul şi de acolo a venit în aceeaşi noapte la Mecca (precum am arătat în capitolul *Despre suirea şi coborîrea lui*). Circulă în
200 Damasc şi altă băsmuire că / întrebat fiind Muhammed unde are să fie raiul a răspuns: „Sau în Damasc, sau sub Damasc, sau deasupra Damascului".

Există acolo templul sfîntului Ioan, foarte slăvit în vechime pe timpurile creştinismului, care a fost transformat de către Omer, al doilea succesor al lui Muhammed, în *djeami* şi mai întîi în această biserică creştină au fost cîntate *ezanul* şi mărturisirea credinţei muhammedane, de aceea e atît de cinstit şi venerat [723]. Acolo se văd multe şi preaslăvite morminte de-ale mu-

hammedanilor din vechime, şi mai întîi al lui Amavia, primul calif, cuceritorul Africii şi Hispaniei şi jefuitorul Romei [724]. De aici şi circulă la turcii cei mai simpli şi pînă acum fabula că papa ar fi nemuritor. Şi aceasta o susţin prizonierii evadaţi cărora li s-a întîmplat să vadă Roma şi pe papa, pentru că scrie la istoricii lor care descriu timpurile acelea că papa Romei a fost rănit la faţă cu sabia de către Amavia Califul, însă a scăpat cu fuga. Sclavii care au fugit, sau cei eliberaţi, precum am spus, afirmă că ei înşişi au văzut pe faţa papei semnul straşnic al rănii. Şi zic că papa e nemuritor nu datorită sănătăţii sau vreunei alte puteri a lui, ci ca să se împlinească în el proorocia (despre care am spus mai sus) şi să se dovedească faptul că acelaşi papă care a fost atunci rănit de Amavia are să vină în robia şi lanţurile musulmane, iar cînd Dumnezeu a potrivit astfel lucrurile, el a scăpat din mîinile lui Amavia cu fuga. Dar lăsînd fabulele mici să trecem la cele mari.

Aia Sofia

Al cincilea şi cel de pe urmă loc care e respectat la ei este Sfînta Sofia din Constantinopol pe care o numesc cu un nume simplu *Aia Sofia*, iar cu altul mai cinstit, după sucoreala lor, o numesc *Keabei fukara*, adică „Mecca lipsiţilor şi nevoiaşilor" [725]. Şi afirmă că dacă vreun om sărac vrea din toată inima să viziteze Mecca, însă n-are avere îndeajuns spre a face această călătorie, vizitînd templul Sfintei Sofia şi făcînd în el rugăciuni cu acelaşi gînd şi curăţenie a inimii, ca şi cum ar fi în templul de la Mecca, Dumnezeu va primi rugăciunea lui la fel ca pe a celor care, avînd avere, vizitează Mecca. Despre această cinste şi sfinţenie a Sfintei Sofia voi expune acum cele citite într-o carte numită în vechime *Ianbo bin Madian* [726].

Istoria clădirii Sfînta Sofia e de două feluri la muhammedani: una teologică, alta simplu istorică. Pe cît de departe se află teologia muhammedană de adevăr, pe atît şi povestirea acesta teologică / despre clă- 201

direa Sfintei Sofia e plină de fel de fel de legende şi n-are nici un fel de crezare din partea oamenilor. Iar povestirea lor istorică despre aceeaşi clădire, deşi nu e cu totul dreaptă şi are multe adăugiri fabuloase, este mai aproape de adevăr. Deci, după povestirea lor istorică, ei înşişi spun că această clădire atît de frumoasă şi greu de executat este zidită de Iustinian împăratul prin iscusinţa şi arta unui preaslăvit arhitect cu numele de Gherman. Cititorul curios poate să cerceteze cartea istoricului Saadi numită *Tadjiut tevarih* (adică „Cununa cronografelor")[727] unde se spun lucruri minunate şi plăcute de auzit ; dar a le descrie pe toate după rînduială ar depăşi lucrarea noastră. Să ne apropiem deci de povestirea teologică despre această biserică.

Există o cărţulie care nu conţine nimic altceva într-însa afară de zidirea minunată a Sfintei Sofia[**728]. În ea scrie astfel : Cînd înflorea la Mecca Muhammed proorocul, era la Constantinopol un împărat grecesc cu numele *Ianko bin Madian*, adică Ianco fiul lui Madian (de unde au născocit un astfel de nume vă spun cu sinceritate că n-am putut afla). Acesta, începînd să zidească templul Sfintei Sofia, multă şi nenumărată bogăţie a cheltuit şi a pierdut-o în zadar fără a spori deloc, pentru că toi ce lucrau pietrarii ziua se dărîma noaptea. *Ianko bin Madian*, nemaiputînd suporta atîta sărăcală şi începînd să i se golească vistieria, s-a gîndit să oprească lucrarea începută. Într-o seară, mergînd la biserica sfîntului *Iabia*[729], adică a lui Ioan Înaintemergătorul (care acum se află ruinată lîngă palatul sultanului, în colţul cetăţii bizantine dinspre canal) şi făcînd rugăciunile obişnuite creştinilor, îl ruga pe Dumnezeu să binevoiască a-i descoperi cauza pentru care clădirea se dărîmă în fiecare zi, deoarece el cu bună intenţie, spre slava lui Dumnezeu începuse s-o facă, deci de ce şi de cine este împiedicat ? Cînd s-a întors acasă, a văzut în vis un om oarecare purtînd pe cap o glugă verde şi îmbrăcat cu haine făcute din păr

* Saâeddin, *Tâc üt-tevarîh*.
** *Tevarîh-i binâ-i Aya Sofia*.

de cămilă (pe care ei înşişi îl tîlcuiesc a fi sfîntul Ioan), care intrînd la împărat i-a zis : „O, împărate ! Dumnezeu a auzit rugăciunile tale, de aceea m-a trimis să-ţi vestesc că în cetatea Mecca este un oarecare proroc al lui Dumnezeu, cu numele Muhammed. Aceluia i-a dăruit Dumnezeu această lucrare a ta şi cunoaşterea tuturor lucrurilor. De aceea, dacă vrei să săvîrşeşti lucrarea începută / trimite-ţi solii la el şi cere-i să binevoiască a-ţi arăta planul şi aşezarea clădirii templului, căci acest templu se va numi al Înţelepciunii, de aceea nu-l poate nimeni zidi dacă nu va fi povăţuit de el, şi numai lui îi este dată înţelepciunea şi cunoaşterea tuturor tainelor, atît dumnezeieşti, cît şi omeneşti". Deşteptîndu-se din somn *Ianko bin Madian*, fără zăbavă a trimis soli cu cele mai preţioase daruri la Muhammed, care pe atunci se afla la Mecca. Ajungînd la el, i-au prezentat scrisorile şi arătînd cauza soliei lor i-au cerut să binevoiască a arăta această milostivire spre binele tuturor oamenilor. Muhammed, luînd în palma mîinii puţin pămînt şi scuipînd de trei ori, a făcut tină şi sufiind în ea a uscat-o şi a dat-o solilor zicînd : „Să amestece împăratul vostru aceasta cu varul ce va fi pus la temelie, la ziduri şi la boltă şi pe lîngă aceasta altarul să-l facă spre *kible*, precum este templul din Mecca, iar nu la răsărit, cum aveau mai înainte nazoreii obiceiul să facă şi astfel va sta clădirea aceea nesurpată în veci şi se va chema numele ei *Aia Sofia* (şi cu adevărat altarul Sfintei Sofia se abate puţin de la linia echinocţiului pe linia spre vîntul numit de marinari, cu o vorbă nemţească, de sud-vest)[730]. Şi astfel, luînd acest scuipat al lui Muhammed, s-au întors la împăratul lor. Iar împăratul, din îndemnul lui Muhammed, a poruncit ca scuipatul acela să-l împartă în trei părţi, o parte s-o pună în varul care are să fie la temelie, altă parte în varul de la ziduri şi a treia parte în varul ce se pune la boltă. Cum s-a făcut aceasta, clădirea n-a mai căzut niciodată. Şi astfel lucrarea Sfintei Sofia a fost săvîrşită, băsmuiesc ei, în chip minunat, prin scuipatul lui Muhammed şi aceasta din cauză că templul a primit îngăduinţa lui Dumnezeu ca să fie Mecca săracilor.

Multe alte aiureli pline de îngîmfare se mai află în cărticica aceea despre coloanele de marmură, despre pietre şi alte materiale ale Sfintei Sofii, pe care aici, pentru scurtimea expunerii (poVestirii), le lepădăm. Atît de înclinat este acest popor superstiţios să creadă orice lucru scris în orice carte încît, contrar oricărei credinţe cronologice, a adevărului istoric, afirmă şi crede că Sfînta Sofia e zidită de acel *Ianko bin Madian*, cînd stăpînea Mecca Muhammed. După mărturisirea lui Evagrie şi a altor scriitori *, lucrarea Sfintei Sofii a fost isprăvită în anul Domnului 557, iar Muhammed
203 pseudopăstorul s-a născut / în anul 570, adică cu 13 ani mai pe urmă ; dar pentru cei lesne crezători în aceasta nu este şi nu se spune nici o minciună, căci altfel nici cel mincinos n-ar fi cu adevărat mincinos, nici cel lesne crezător nu s-ar învrednici a se numi superstiţios. Aşadar, acestea sînt cele ce am vrut să le spunem despre locurile sfinte muhammedane. Acum ne vom apropia de a cincia şi ultima condiţie a religiei lor.

Zekkeat

A cincea condiţie a credinţei muhammedane este *Zekkeat*, adică dijma cincizecimei sau milostenia părţii a cincizecea. Se prescrie muhammedanilor prin porunca *Curanului* ** ca fiecare socotindu-şi averea în fiecare an, a cincizecea parte s-o împartă săracilor, iar dacă nu va face aceasta, va lua osînda veşnică [721]. Dar nici o condiţie nu e atît de neglijată la ei ca aceasta, căci socotesc eu că nu se află nimeni care să fi împlinit această poruncă după vrednicie, deşi sînt mulţi care se laudă că păzesc acest lucru cu sfinţenie.

Să vorbim drept însă şi să lăudăm fapta bună chiar şi a celui mai mare vrăjmaş al nostru. Sînt foarte mulţi muhammedani care dau milostenie şi compătimesc foarte mult pe altul în lipsuri şi nenorocire, care nu fac nici cea mai mică deosebire cui trebuie dată milostenia, ci

* Evagrii, *Historia ecclesiastica*, IV, 32.
** *Coran*, IX, 60 ; XCII, 18.

o dau indiferent atît muhammedanului cît şi iudeului sau creştinului. Unii ajung chiar la o asemenea superstiţie încît hrănesc cîini, pisici, păsări şi peşti în numele milosteniei, bizuindu-se pe axioma : *Mabluk bilmezse, halik bilur* (adică „De nu va cunoaşte făptura, va cunoaşte Ziditorul" [722], cel ce caută la bunătatea inimii dăruitoare, iar nu la mulţumirea sau nemulţumirea celui ce primeşte).

S-a ridicat uneori între teologii de la Constantinopol problema dacă Dumnezeu aude rugăciunile celor necredincioşi la fel ca pe ale celor credincioşi. Unii spuneau că nu, alţii că da. Cei care negau, se întemeiau pe textul *Curanului* care spune : „Ce este rugăciunea celui necredincios, decît păcat ?" * Iar cei care afirmau arătau din tîlcuirea aceluiaşi *Curan* că dacă n-ar asculta Dumnezeu rugăciunile celor necredincioşi, n-ar asculta nici pe ale celor păcătoşi, căci cei ce greşesc devin *aşi* (potrivnic) [723] lui Dumnezeu. Şi dacă Dumnezeu n-ar asculta rugăciunile păcătosului, nici păcătosul n-ar putea face pocăinţă, căci dacă nu l-ar ajuta Dumnezeu, cum s-ar căi el de păcatele sale ? Iar dacă n-ar putea să se căiască, fiecare păcătos şi-ar pierde nădejdea în mîntuirea sa, ceea ce pare că este contrar bunătăţii lui Dumnezeu şi milostivirii lui celei multe. Aducrau la aceasta o dovadă / din scrisorile celui mai slăvit teo- 204
log şi poet moralizator Saadi, care zice aşa : „O, Dumnezeule bune, care din vistieria ta cea necuprinsă mulţumeşti cu simbrie zilnică pe toţi idolatrii şi închinătorii focului, cum de-i vei lipsi de aceasta pe prieteni, tu care şi spre vrăjmaşii tăi cauţi ?" ** Este deci legiferat că pe păcătoşii cei necredincioşi îi aude la fel ca pe cei credincioşi, mai cu seamă în lucrările cele lumeşti ; iar cei necredincioşi mai mult decît cei credincioşi primesc cele cerute, pentru că pe cei necredincioşi, care se desfătează cu bunurile lumii acesteia, îi aşteaptă caznele veşnice. Credincioşii, deşi se vor lipsi de bunurile lumeşti şi vor fi dezamăgiţi în cererile lor,

* Cp. *Coran*, VIII, 35.
** Sa'di, *Gulistan*, prefaţa.

așteaptă bucuriile cele veșnice ale raiului. Și adevărat e, înaintea lui Dumnezeu, pentru că la cererile celor necredincioși Dumnezeu se pleacă mai mult, întrucît ei au să se lipsească de fericirile mai mari și veșnice.

Noi însă, avînd de gînd să spunem cîte ceva despre fiecare faptă meritorie a lor, vom arăta aici una care a rămas și vom face sfîrșitul acestei cărți. Spun ei că aceste cinci condiții ale credinței nu vor avea nici un merit la Dumnezeu ; deși Dumnezeu e dătător îndurat al tuturor bunătăților către cei ce respectă acestea, el le poate dărui multe bunătăți după harul și bunătatea sa, atît în veacul acesta cît și în cel viitor. Căci numai credința și supunerea în toate îl aduce pe Dumnezeu spre răsplătire, iar nu păzirea condițiilor, rînduite de ei înșiși. De aceea, fără nici un merit (în ce privește condițiile păzite) este cu putință să capeți milostivirea lui Dumnezeu. Iar dacă cineva ar păzi toate acelea foarte cu grijă și în chip desăvîrșit nici un cîștig va trage de acolo prin merit propriu. Se arată așadar că aceste condiții, pentru că sînt împlinite din nevoia obligației, iar nu din voința proprie, nu merită nimic, pentru că Dumnezeu din milă proprie și din bunătate a luminat în mod gratuit pe fiecare cu har îndeajuns (pe care îl numesc *hidaet*) [734] ca să poată pricepe și cunoaște credința muhammedană care este legea lui Dumnezeu și calea lui Dumnezeu spre mîntuirea sufletului, iar în schimb se obligă din datorie și din nevoie să păzească și condițiile credinței aceleia, ca să se deosebească prin ele și să fie despărțit de oamenii necredincioși. De exemplu, dacă cineva a făcut o învoială cu o slugă ca să lucreze cutare și cutare treabă, și stăpînul din bunătatea și mila sa i-ar da slugii toate cele după învoială înainte ca el să-și fi isprăvit lucrul, cînd sluga lui își va face lucrarea nu merită nimic de pe urma
205 ei pentru că ceea ce se cuvenea / să ia, după învoială, a primit încă înainte de săvîrșirea lucrului. Însă ca să se vadă mai clar părerea muhammedanilor despre faptele meritorii și cele lipsite de răsplătire, vom prezenta ceva despre oarecare fapte mai generale și mai însemnate.

Despre faptele meritorii și cele lipsite de răsplătire ale religiei muhammedane, sau despre alte porunci ale „Curanului"

Toate preceptele poruncitoare ale *Curanului* sau ale religiei muhammedane sînt cuprinse în două porunci generale, dintre care una se numește *farz* iar alta *sunnet*. *Farz* sînt poruncile de la Dumnezeu scrise în cartea *Curan* și impuse oamenilor să le păzească și să le facă din datorie. Iar *sunnet* sînt cele adăugate și rînduite din porunca lui Muhammed, care se zice că sînt împlinite nu de nevoie, ci din conștiință și din voință proprie.

Iarăși, toate poruncile care provin atît din *farz* cît și din *sunnet* se împart în *halal* (îngăduite) și *haram* (oprite) [735]. *Halal* sînt cele poruncitoare, iar *haram* cele negative. Din acestea derivă alte porunci mijlocii care, puse la îndoială, se decid a nu fi nici îngăduite, nici oprite, de aceea se numesc *mekruh*, adică scîrboase, pentru că însăși natura arată că ele sînt scîrboase și nu se cuvine a le face. Dacă vor fi împlinite, nici păcat de iertat și nici de moarte nu se cheamă, deși nu se primesc drept partea cea bună.

Poruncile *farz* și *sunnet* propriu-zise, luate laolaltă, se împart în trei, generale : Întîi în *fart*, sau condiții (despre care am vorbit în capitolele precedente ale cărții) [736], în *vadjib* (necesare) și *sevab* (meritorii sau justificatoare). După ce le-am împărțit așa în aceste patru (*sic !*) părți, vom arăta acum după modelul indicelui, mai întîi cele mai însemnate porunci ale *Curanului*, așezînd-o pe fiecare în rînduiala (grupa) sa. Iar dacă unele vor avea nevoie să fie tîlcuite și lămurite, vom vorbi despre fiecare în parte, dacă uitarea n-a șters cele ce sînt în memorie, /

Faptele meritorii: unele ţin de „farz", altele de „sunnet"

De farz ţin:

1. Cele cinci condiţii, pe care le-am interpretat în cele mai înainte spuse.

2. A crede că există un Dumnezeu şi că Muhammed e profetul lui. Acest lucru a fost tîlcuit pe larg în capitolul *Despre Dumnezeu* [737].

3. A crede că învăţătura *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, nu născocit de iscusinţa oamenilor, a îngerilor sau a diavolilor. A crede de asemenea că *Pentateucul*, *Psaltirea* şi *Evanghelia* sînt cărţi scrise de Dumnezeu, însă cînd a survenit învăţătura *Curanului*, legea şi poruncile lor s-au nimicit şi şi-au pierdut puterea. Şi acestea sînt tîlcuite în capitolul *Despre Curan* [738].

4. A crede că orice rău şi orice bine în oameni se face de Dumnezeu, însă cînd voinţa liberă a omului ca nevătămătoare, despre care am vorbit îndeajuns în Cartea a patra, capitolul al treilea [739]; vezi şi mai jos articolul al optulea.

5. A crede că faptele bune sînt meritorii şi trebuincioase spre mîntuire şi că Dumnezeu va răsplăti fiecăruia după faptele lui. Iar spre mîntuirea sufletului sînt de ajuns numai credinţa în Dumnezeu şi mărturisirea profetului Muhammed. De aceea teologii muhammedani, de comun acord, afirmă că nimeni dintre oameni nu se poate justifica pentru faptele sale înaintea dreptăţii lui Dumnezeu, chiar dacă n-a făcut niciodată nici un păcat. Iar despre profetul lor cred că a fost mai drept şi mai vrednic de crezare decît alţii şi fără nici un păcat, însă nu de aceea a obţinut de la Dumnezeu darul profeţiei şi mîntuirea sufletului, ci pentru că l-a întîmpinat *Hidairti Illahi* (harul lui Dumnezeu) [740] şi urmărindu-i credinţa lui în Dumnezeu şi supunerea a fost chemat din idolatrie, luminat cu lumina cunoaşterii adevărului şi ales. Se vede că în aceasta a mînţit

dreptatea şi a furat din *Sfînta Scriptură* despre credinţa lui Avraam, care „a crezut şi i s-a răsplătit lui întru dreptate" *. De aici trag concluzia că orice păcătos în ceasul morţii de va face din toată inima şi cu tot gîndul mărturisirea credinţei, chiar de n-ar avea nici un fel de / fapte bune şi meritorii, totuşi va moşteni 297
raiul. Şi acest lucru îl fură din *Evanghelie* unde spune despre tîlharul, care spînzurat fiind pe cruce şi în ultimul moment al morţii, cerînd împărăţie de la Hristos Domnul, fără nici un fel de fapte bune premergătoare ci numai prin mărturisirea credinţei „chiar în acea zi a primit raiul" **.

6. A crede în învierea oamenilor morţi, a îngerilor, a demonilor şi a tuturor vietăţilor şi în judecata universală a lui Dumnezeu care va să fie la sfîrşitul acestei lumi, despre care lucru am tîlcuit clar în capitolele din cartea precedentă.

7. A pune datoria faţă de Dumnezeu (cele cinci condiţii ale credinţei musulmane) mai presus decît toate nevoile, căci acestea nu se iartă, afară numai de piedicile pe care le-am arătat în capitolul *Despre condiţii*, adică: dacă cuiva nu-i ajung averile pentru a face o călătorie la Mecca, dacă e bolnav şi fiind pe cale nu poate să facă rugăciunile cuvenite şi postul la vremea lor ş.a.

8. *Kazaie riza* [741], adică să mulţumească la fel pentru cele bune şi pentru cele rele lui Dumnezeu, dătătorul acestora, din toată inima, iar nu făţarnic sau superficial. Căci ei cred ferm că de la Dumnezeu nu-i poate veni omului nimic rău sau nedrept, deşi el, ca unul care nu cunoaşte şi care ispiteşte judecăţile cele mai ascunse ale lui Dumnezeu fără a crede cu desăvîrşire, socoate că acest rău şi aceste necazuri i se aduc de cineva sau cînd le îngăduie Dumnezeu.

9. A răscumpăra pe prizonieri şi a-i elibera pe cei cumpăraţi de ei. A-i răscumpăra pe ai săi din mîinile duşmanilor şi din greutăţile prizonieratului cînd cad în robie este datoria generală a iubirii de oameni la aproape toate popoarele (afară de tătari); dar a elibera la vreme sorocită (ceea ce şi fac) pe cei cumpăraţi

* Cp. *Evrei*, 9, 8—9, 17—19.
** *Luca*, 23, 43.

pe banii lor (nu pe cei aduși de cineva cu mîna lui din țara vrăjmașă) este, dacă nu mă înșel, obiceiu exclusiv al muhammedanilor. Pentru acest lucru eu socotesc că sînt vrednici de laudă, căci legea divină ca și cea proorocească impun mai întîi ca nimeni dintre muhammedani (afară de sultan sau de oricare împărat) să nu aibe vreun supus sau prizonier veșnic ; în al doilea rînd să-l elibereze — și încă în fața judecătorului — pe prizonierul cumpărat cu o sumă oricît de mare de bani, indiferent că ar primi muhammedanismul sau nu, după ce va face cu sîrguință și fără cîrtire stăpînului său orice lucru cerut timp de șapte ani. Iar dacă cineva
218 îl va reține cu forța, fără voia aceluia, / mai mult de șapte ani, se obligă după judecata lui Dumnezeu ca pentru fiecare zi să plătească 21 de aspri. Și astfel, dacă se va împotrivi stăpînul, i se dă de judecător scrisoare de eliberare, și cel cumpărat este declarat liber. De aceea, cînd se împlinesc șapte ani, prizonierul (dacă stăpînul refuză să-i dăruiască libertatea) face o cerere vizirului, sau dacă e undeva în provincie, pașei, adică guvernatorului, și arată că după rînduiala legii a slujit șapte ani stăpînului său, sau mai mult, cu credință și cu răbdare și că a dus după putere orice povară iar acum, stăpînul lui, nesocotind porunca lui Dumnezeu și a Proorocului, îl silește să slujească mai mult. Pe acea cerere (numită la ei *arzibal*)[742] vizirul sau pașa obișnuiesc a nota : „Cinstite și preaînvățate *kadi* sau *kadi ulasker*[743], cercetînd afacerea aceasta după canoanele legii, dă-ne de știre". *Kadi* trimite la stăpînul aceluia, printr-un om al său *nuraisa* (înștiințare)[744], și poruncește ca în cutare zi să se arate în fața judecătorului. Acolo, dacă prizonierul va arăta cu buni martori anul și luna în care a fost cumpărat de stăpînul său și numărîndu-se dacă sînt șapte ani plini, judecătorul face îndată cunoscut pașii sau vizirului, scriind pe aceeași cerere a robului, că acest rob, după pravilele judecătorești, se cuvine să fie liber, pentru că a arătat cu martori buni că a împlinit șapte ani de muncă la cutare. Atunci, pe aceeași cerere, vizirul sau pașa scrie : „Să fie după lege" și judecătorul îi dă robului *hudjdjet* (adică scrisoare care atestă libertatea lui)[745]. Primind

această scrisoare de la judecător, prizonierul poate cere fără grijă de la stăpînul său plată, pe care trebuie să i-o dea pentru fiecare zi, cîte zile, luni sau ani i-a slujit peste cei șapte ani. Stăpînul său e silit de judecată în fel și chip să plătească acei bani, iar de nu-i va plăti, rămîne ca în *Arafat*-purgatoriu să plătească de 7 000 de ori mai mult cu muncile iadului. Astfel, cel eliberat prin legile judecătorești, de va fi creștin, trebuie îndată să se ducă la *haradjci*[746], adică la cel care adună birul, ca să plătească birul pentru capul său, prin care lucru se arată și mai tare că a scăpat de robia unui asemenea stăpîn și că a devenit supus al sultanului. Iar de va vrea să plece în patria sa, e liber și nu poate fi oprit de nimeni.

Cît privește roabele, femei sau fecioare, nu știu dacă are valoare / această rînduială a legii, căci stăpînul află 219
lesne și lute scăpare spunînd că ar fi făcut-o mai de mult liberă după rînduiala legii, dacă pofta lui nu i-ar fi cerut să se împreuneze trupește cu ea, fără de care el ar fi căzut în păcatul *zina*[747], adică al desfrînării. Dar dacă roaba va fi bătrînă de ani, îi va îndeplini dorința, căci cu un astfel de pretext stăpînul nu se poate dezvinovăți înaintea judecătorului. Dar și în acest caz totul rămîne la voia și aprecierea judecătorului, care poate rezolva afacerea după bunul său plac.

Iarăși, sînt exceptați de la această lege toți robii împăratului, pentru că sultanul nu este supus acestei legi sub pretextul că munca lor nu e folosită în scop particular, ci public, precum oamenii, minele sau cei rînduiți la altele asemănătoare. Iar cei perfizi și care se tem prea puțin, atît de poruncile lui Dumnezeu cît și de cele ale Proorocului, ca să nu fie siliți să-și elibereze robii, ce fac ? Cînd văd că se apropie sfîrșitul anilor sorociți, îi învinuiesc pe bietul rob că a făcut vreun furt sau pagubă casnică, sau altă greșală vădită, sau chiar fără să arate vreo vină mai întîi îl bat fără milă, iar după cîteva zile îl trimit prin oamenii lor la tîrgul unde se vînd robii, poruncind să-l vîndă cu prețul pe care-l vor ei. Iar după ce l-au vîndut, plătesc sultanului *ispendj* (așa se numește vama pentru vînzarea robilor)[748] cinci taleri, și astfel nenorocitul rob e silit să

slujească noului stăpîn alţi şapte ani (cum a fost silit Iacov să slujească alţi şapte ani pentru cealaltă soră)[*]. Şi dacă va cădea mereu în mîinile celor ce nu se tem de Dumnezeu, numai mormîntul îl va putea dezlega de lanţurile robiei.

10. A-i îngropa cu cinste pe cei morţi şi a se duce cu sîrguinţă la îngroparea altuia. Despre care lucru vezi mai jos în capitolul *Despre rînduielile muhammedane* [749].

11. A lua mai multe femei, dacă poţi, iar dacă nu, măcar pe una, s-o hrăneşti şi s-o ferești de ochiul străin. Lucru pe care-l vei vedea tîlcuit mai pe larg în capitolul *Despre cele îngăduite* [750].

12. A se face neîncetat *tedjdid iman*, adică înnoirea credinţei. Sub aceeaşi poruncă se cuprinde şi *tedjdid nikkeah* [751], adică înnoirea căsniciei, pe care au obiceiul s-o facă în cazul următor: Dacă cineva sau din neştiinţă, / sau de bunăvoie, din îndrăzneală, sau din nebăgare de seamă, va rosti un cuvînt de blasfemie împotriva lui Dumnezeu sau a proorocului, sau a adevărului din *Coran*, de exemplu va zice cu îndoială: „Este oare Dumnezeu drept? Este oare Proorocul adevărat? Este oare *Coranul* cuvîntul lui Dumnezeu?" sau asemenea acestora, cînd va fi denunţat şi pedepsit de altul, sau îndemnat de conştiinţa sa că a vorbit rău şi nelegiuit sau a învăţat pe altul spre rostirea lor şi-şi va veni în simţire, îndată trebuie ca în faţa *imamului* (ca înaintea preotului) să înnoiască mărturisirea credinţei, ca şi cum s-ar face din nou muhammedan. Cînd a făcut aceasta urmează şi *nikkeah*, adică înnoirea învoielii căsniciei cu propria-i soţie. Se înţelege că atunci cînd a rostit el aceste cuvinte hulitoare de Dumnezeu, în acelaşi moment a spurcat şi căsnicia legitimă. De aceea, dacă femeia va fi învăţată sau pricepută în lege, cînd va auzi de la bărbatul său vreun cuvînt hulitor de Dumnezeu, îndată trebuie să-şi acopere faţa şi să-l îndepărteze de la ea şi să nu se apropie de el mai înainte de a înnoi mărturisirea credinţei şi a căsniciei. Iar dacă femeia nu va fi învăţată, nu cade sub această

[*] *Geneza*, 29, 18—28.

lege. Dar ca să scape de greutăţile de acest fel, musulmanii s-au obişnuit să citească parcă neîncetat din adîncul inimii, cu o coplesire prefăcută, mărturisirea credinţei. Căci ei socotesc că prin aceea se îndreaptă tot ce au făcut prin greşală sau neştiinţă, şi că astfel credinţa se reînnoieşte. Aşa, dacă bărbatul îi va zice la mînie nevestei sale: „Fii liberă de mine" (cel ce a făcut aşa) trebuie să prezinte acest lucru *imamului* (ca un fel de mărturisire) şi să înnoiască *nikkeahul* în faţa a trei sau mai mulţi martori. Căci altfel împreunarea firească (a unui asemenea bărbat cu nevasta lui) se va socoti că este *zina* (desfrînare). La fel, dacă va gîndi cineva despre sine că va fi proroc sau sultan, sau dacă-i va zice vreunui muhammedan că va ajunge în iad şi altele asemenea, i se cuvine să înnoiască credinţa.

13. A judeca drept şi fără părtinire (mai rar decît aceasta nimic nu se află la muhammedani). Despre acest lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre judecata muhammedană* [752].

14. A restitui prin toate mijloacele lucrul străin, adică muhammedan şi al celor supuşi, răpit cu silă (şi aceasta abia dacă se va arăta o dată pe piaţa conştiinţei muhammedane ca fenixul în Templul soarelui o dată la o mie de ani) [753]*, a-l sili pe răpitor să-l restituie şi a-l pedepsi. /

15. A depune mărturie adevărată în faţa judecătorului spre achitarea altuia. Dacă nu va face acest lucru, va da răspuns înaintea dreptei judecăţi a lui Dumnezeu pentru că a ascuns adevărul şi pentru că prin mărturia sa adevărată nu l-a izbăvit pe cel asuprit. Însă despre acest lucru veţi în capitolul *Despre judecată*, unde vom povesti despre martori şi despre zapis [754].

16. În concluzie: toate poruncile *farz* care sînt *vadjib*, adică necesare, sînt atît de tari încît altfel nu poate fi, nici nu pot îngădui vreo dezlegare. Dacă cineva le va înţelege sau le va înfăptui altfel, cade din credinţă şi devine *ghiaur* [755], necredincios, de aceea unui asemenea om i se impune nevoia reînnoirii mărturisirii credinţei şi a căsniciei, precum am spus mai sus.

* Herodot, *Istorii*, II, 73

17. Să învețe pe nevestele și pe copiii lor, dacă nu se poate mai mult, măcar cele cinci condiții musulmane și pe cît se poate să-i învețe și în alte științe și meșteșuguri. Despre care lucru am tăcut mai pe larg în capitolul *Despre catehism* [756].

CAPITOLUL AL NOUĂLEA

Faptele meritorii se împun până la „sunnet"

1. *Sunnet* este un cuvînt care înseamnă în mod propriu „circumciziune", de la care își iau numele celelalte porunci, numite proorocești, dar nu dumnezeiești, pentru că în *Curan* nu se citește nicăieri instituirea circumcizionii, ci prin sfatul lui Muhammed li s-a recomandat muhammedanilor să se circumcidă după obiceiul iudaic, cît toate că și numai prin mărturisirea credinței, fără circumciziune, poate fi cineva desăvîrșit muhammedan și poate nădăjdui fără îndoială, la fel ca cei circumciși, mîntuirea sufletului său. Toate poruncile *sunnetului* permit dezlegare, dar numai cînd prin împlinirea poruncii *sunnet* s-ar putea întîmpla ceva care ar duce la păcat. Așa, de pildă, în cazul unui bătrîn, se poate renunța la circumciziune pentru că bătrînețea lui n-ar putea suporta rănile acelea. La fel
212 trebuie judecat / și în cazul copiilor mici care, dacă ar muri de rana aceea, ar fi păcat de moarte pentru cei ce au făcut-o, deși pe cel mort îl socotesc mucenic etc. Dar aceeași poruncă *sunnet*, dacă este concomitent și *farz* și *sunnet* nu poate fi lăsată. Într-un cuvînt, *sunnet* la muhammedani pare aidoma unui sfat, iar nu unei porunci a *Sfintei Evanghelii*, care pe cel ce crede îl face nu numai credincios, ci mai desăvîrșit în faptele bune. De unde se zice tînărului în *Sfînta Evanghelie* „Dacă vrei să fii desăvîrșit" ș.a.* Iar cum se face aceasta, vezi în capitolul *Despre rînduieli* [757].

* *Matei*, 19, 21.

2. A citi *Curanul* și, dacă este cu putință, a-l învăța tot pe de rost. Cei care obțin acest lucru se numesc *hafizi Curan* [758], motiv pentru care orice om ca acesta, chiar dacă e mai prost, e socotit drept mare (demn de cinstire), chiar dacă n-ar avea nici o altă știință sau faptă bună.

3. A încheia o căsnicie numită *sur*, *dugun* și *nikheb* [759] și mai ales, dacă averile permit, la vîrsta cînd omul se va simți că e bărbat, iar fata cînd va începe să aibă cele lunare. Dacă averile nu vor corespunde atunci plăcerilor, trebuie s-o facă în fel și chip în altă vreme, cînd se va putea fiecare însura. Iar aceasta nu numai pentru ca să-și satisfacă senzualitatea firească, ci mai ales ca să se înmulțească oamenii cei născuți în credința muhammedană. De aceea se îngăduie, ba chiar și se poruncește unui bărbat să ia în căsnicie femei multe, cîte poate, și să le hrănească, de unde ei trag credința că Dumnezeu le măsoară meritul după numărul femeilor, după tăria neobosită întru împreunarea cu ele și după mulțimea nașterii de copii.

4. Divorțul nu e o poruncă mai mică decît căsnicia, pentru că așa cum împreunarea cu nevestele e socotită un lucru meritoriu și dumnezeiesc, la fel este de nelegiuit și necredincios ca cineva să țină o femeie neascultătoare de bărbat, care iese din casă, sau una pe care duhul lui o urăște și de a cărei atingere natura bărbatului mai mult slăbește în loc să se aprindă de pofta nașterii de copii, devenind lenevoasă și nedispusă spre actul împreunării (prin care înseamnă a te supune lui Dumnezeu și naturii). Dar despre aceasta vom arăta mai clar în capitolul *Despre rînduieli* [760].

5. Să se învețe a citi, a scrie și a vorbi limba arabă și a înota. Dacă cineva nu va cunoaște nimic dintr-acestea, trebuie să se străduiască în orice chip cu vreun / meșteșug manual, altfel se crede că pîinea pe care o 213
mănîncă unul ca acesta în fiecare zi din binefacerea generală a lui Dumnezeu față de necredincioșii săi, este *haram*, adică oprită. De aceea toți sultanii turci și copiii nobililor sau ai cetățenilor, deși sînt bogați, se obligă să facă vreun lucru chiar dacă nu mare, cu meșteșugul și cu osteneala lor, pe care vînzîndu-l să

poată da o foarte plăcută milostenie săracilor. Pînă acum n-a fost nici un sultan la turci care să nu fi lucrat săgeți sau *zeibir* (un inel făcut din fildeș care la tragerea cu arcul se pune pe degetul cel mare, ca să nu se vatăme de către coarda arcului)[161] sau *hilal* (o sculă din corn sau din carapace de broască țestoasă cu care se curăță necurățiile din urechi și dintre dinți), sau care să nu fi ostenit la aranjarea grădinilor și la udatul florilor. Iar cînd se vînd acestea (fără să se arate ale cui sînt, ca să nu pară o fățărnicie), banii sînt adunați într-o răcliță specială și în ziua dintîi a *Ramazanului* însuși sultanul, îmbrăcîndu-se cu haine de nerecunoscut, sau prin altcineva, le împarte cu evlavie și cuviință săracilor. Și astfel, în afară de meritul milosteniei, și ostenelile lui îi sînt socotite spre folosul general muhammedan. Îi învață să tragă cu arcul pentru a fi gata și în stare sau să lovească pe dușman sau să se apere pe ei înșiși, sau pentru *djihad* (adică să poarte o luptă pentru înmulțirea credinței)[162]. La fel li se poruncește să învețe limba arabă pentru două motive: mai întîi, deoarece *Curanul* trebuie citit și scris numai în această limbă, nefiind îngăduit a-l traduce în altă limbă; al doilea, pentru că ei cred că aceasta a fost cea dintîi limbă a lui Adam și că tot ea va fi cea de pe urmă, pe care o vor vorbi îngerii și oamenii în rai. Din *sunnet* fac parte rugăciunile publice, pe care fiecare trebuie să le facă după obicei măcar o dată pe săptămînă, dar mai cu seamă vinerea, mergînd la *djeami*, împreună cu toată adunarea. Iar dacă cineva va omite aceasta timp de trei săptămîni și nu se va arăta într-o *djeami*, oricare li va plăcea, mărturia unuia ca acesta, deși adevărată, nu-i va fi primită de judecător, sub cuvînt că cine nu păzește credința în Dumnezeu nu poate fi un adevărat iubitor și mărturisitor. Și măcar că ei înșiși recunosc că rugăciunile obișnuite care se fac acasă au aceeași putere, spun că cele făcute în public sînt
219 mai plăcute lui Dumnezeu, pentru că / se fac nu numai pentru sine, ci și pentru toată biserica.

6. Atît în treburile publice, cît și în cele particulare, nimic să nu înceapă și nimic să nu se facă fără sfatul oamenilor mai în vîrstă și pricepuți. Tot așa bătrînii,

chiar fără să fie rugați, trebuie să-i îndemne pe cei tineri (chiar dacă n-ar vrea să-i asculte, pentru care își iau păcatul asupra lor) și să le aducă aminte cu pilde, că aceasta și aceea, într-o astfel și astfel de vreme și în acest chip au văzut, au auzit și au luat din datina străbună. Dar cît privește dreptatea sau treburile superioare, atunci sînt supuși nu sfatului, ci *fetvei*, adică sentinței judecătorești și a *Curanului*, despre care lucru vezi în capitolul următor.

7. De *sunnet* mai ține și curățenia și măturatul locului pe care ședi în casă, în cîmp sau altunde și paza hainelor de orice murdărie și întinăciune, căci nu se cuvine a face *namaz* în loc necurat sau într-o îmbrăcăminte întinată. De aceea, dacă cineva dintre săraci nu are pentru primenire altă haină, în timpul *namazului* trebuie să se dezbrace de ea și, făcînd *abdest*, să-și spună rugăciunile numai în cămașă (care se înțelege că este curată). Tot de aceea casa muhammedanului, chiar și a celui mai sărac, este așternută, ca să n-aibă cineva loc unde să arunce scuipatul, mucii și ca să nu poată intra în ea în cizme sau încălțări. Toți așa, dacă cineva este sărac și nu va avea *mest* (despre care am spus ce este în alt loc, în capitolul *Despre abdest*)[163] trebuie să intre cu picioarele goale, atît în casele persoanelor mari, cît și în cele proprii. Iar dacă nu va avea nici încălțări (pe care ei le numesc după dialectul persan *papuș*, iar simplu *papuci*, adică încălțăminte)[164], mai întîi trebuie să-și spele picioarele după rînduiala *abdestului* apoi să pășească pe așternutul curat al pardoselii, căci altfel se va socoti că a întinat locul și l-a făcut impropriu pentru *namaz*. De aceea, pentru ca cineva să nu facă acest lucru din neștiință, au obiceiul să aștearnă în *meczide* și case covorașe, făcute în acest scop, și să facă pe acelea *namazul* despre care lucru s-a vorbit în capitolul *Despre namaz*[165].

8. De *sunnet* mai ține încă tunsul și rasul capului, scurtarea mustăților, ca să nu se atingă de buze și smulsul părului ce crește în jurul părților celor mai ascunse ale corpului, tăierea unghiilor mai cu seamă în ziua de vineri. Însă aceasta numai în timp de pace, căci în vreme de război dimpotrivă, ele trebuie lăsate

să crească, despre care lucru vezi mai jos. / Tot așa ochii trebuie unși cît mai des cu antimoniu (*surma*) [766], o alifie neagră, iar femeile și fetele să-și vopsească mîinile și picioarele cu *kîna* sau ἰποσέληνον [767]. Despre toate acestea vezi în capitolul *Despre vinduieli*.

9. A lăsa barba să crească e socotit la muhammedani și poruncă *sunnet* și *sevab* și drept un lucru cinstit, așa că ei într-atît se mîndresc cu barba lor, încît au despre ei înșiși o altă părere după ce au lăsat-o să crească, iar nu pe aceea pe care o aveau mai înainte. Dacă un om cu barbă, mai ales cărunță, va rosti un cuvînt îndoielnic sau mincinos, care nu va fi prinit de cel ce l-a auzit drept adevărat, îl va ocări îndată pe cel necredincios zicînd: „Pot eu, împodobit cu această barbă cărunță, să spun o minciună, sau nu crezi cărunteților mele?" Și dacă acel bătrîn bărbos va arăta înaintea judecătorului că a spus adevărul, cel ce nu i-a crezut cuvîntul nu va scăpa de pedeapsa judecății. Și cu toate că nimeni dintre muhammedani nu poate să-l dojenească pe fratele său sau pe cel de o credință cu el în mod vădit, judecînd că omul musulman și de o credință perfectă nu poate spune o minciună, sau să vorbească altuia despre vreun lucru mincinos, regula aceasta nu se păzește așa de tare în cazul celor fără de barbă. Așadar, cei tineri trebuie să primească ocara de la cei mai în vîrstă cu inimă blîndă, pentru că de la cel mai în vîrstă către cel mai tînăr aceasta apare drept o povățuire și o îndreptare, însă de la cel mai tînăr la cel mai în vîrstă nu se cuvine, căci s-ar înțelege că a fost făcută pentru disprețuirea și defăimarea lui.

CAPITOLUL AL ZECELEA

Despre poruncile meritorii, însă nu necesare

În același *sunnet* trebuie să cuprindem și alte porunci ale religiei muhammedane, care sînt deci *sevab* (meritorii) însă nu *vadjib* (necesare) [768] pe care, dacă le-am număra pe toate cu de-amănuntul, ar fi trebuit să tra-

215

ducem aproape toată cartea lor numită *Nomocanon* (cuprinzînd reguli bisericești) [769] *. De aceea, învățîndu-ne a fi mai concișî, am adăugat aici numai patru sau cinci, ca exemplu. Mai întîi, ei spun că este meritoriu dar nu necesar a face jurămînt lui Dumnezeu ca, / de exemplu, a construi un pod, o fîntînă și altele asemenea spre folosul sau binele obștesc, pentru că după ce ai făcut jurămîntul ești obligat de legea *farz* să dai lui Dumnezeu ce-ai făgăduit. Așadar, făgăduința a fost liberă și de bunăvoie, dar înfăptuirea și împlinirea ei este din necesitate obligatorie.

216

Rugăciunile particulare

Al doilea: rugăciunile și posturile particulare sau după făgăduință. Sînt mulți muhammedani care fac anul întreg *Ramazan*, alții timp de șase luni, alții trei, alții o dată înaintea lunii *Ramazan*, alții după aceea. Dar dacă acest lucru ar fi făcut descoperit și cunoscut de toți, nu s-ar mai numi post, ci *zahid* (adică fățărnicie) [770]. De aceea, cei care fac acest lucru pe față n-au la ei nici o laudă, ci dimpotrivă se numesc *zahidpereșt* și *morali* (adică cinstitori ai fățărniciei și prefăcuți) [771].

Milostenиile particulare

Al treilea: a face milostenii deosebite în afară de cele hotărîte, prin care se depășește cantitatea *zekkeatului* (adică a cincizecea parte, care este una din cele cinci cerințe ale muhammedanismului). Sau a da cîinilor, pisicilor, păsărilor, peștilor și altor viețuitoare necuvîntătoare, care toate sînt socotite fapte meritorii dar nu necesare.

Djeami

Al patrulea: a zidi *djeami* și *mezcide*, lucru care nu face parte din poruncile obligatorii, pentru că ei cred că Muhammed printre cele șase atribute ale demnității sale (amintite în *Viața* lui) a primit de la Dumnezeu și pe acel de a preface întreg pămîntul în *djeami* [772]. De aceea, cerul și pămîntul ei nu le înțeleg altfel zidite

* *Kanûn-nâme*.

decît sub forma unei clădiri, spre a închipui *djamia*, al cărei *mihrab*, adică altar, este templul de la Mecca, și linia *kible*. Din acest motiv ei spun că nu este interzis să se facă *namaz* pretutindeni, cu condiția ca locul să fie curat sau să fie curățat. Iar clădirea băilor, a școlilor, a caselor pentru adăpostirea străinilor, a orfelinatelor și a azilurilor se cuvine să se facă după legea obligatorie, după posibilitate. Altfel însă la ei domnește regula universală: *Evde lazim djamide haram*, adică „Ce este necesar acasă nu se cuvine să dai bisericii sau societății" [773].

Al cincilea: ei socotesc că în noaptea *Ramazanului* este meritoriu să mănînci mai mult, dar nu e necesar. Dar să te osteneşti în aceeaşi noapte mai mult în acte senzuale din necesitate este meritoriu, pentru că porunca aceasta ține de *farz*.

Aşadar, acestea am vrut să le arătăm anume despre *sunnet*. Ne-a rămas să mai vorbim despre unele porunci, îndoit fundamentale, adică despre care se porunceşte / să fie făcute şi din porunca lui Dumnezeu şi din cea a proorocului. De aceea şi necesitatea de a le împlini şi a le păzi cu sfințenie este mai mare, dar şi răsplata aşteptată de la ele este îndoită, avînd s-o primească atît în acest veac, cît şi în cel viitor.

217

CAPITOLUL AL UNSPREZECELEA

Cele ce țin atît de „farz" cît şi de „sunnet", fiind şi necesare şi meritorii

Despre cele mai însemnate fapte meritorii din societate

Dacă autorul *Coranului* ar fi auzit zicala celor din vechime: „Celui mincinos i se cuvine să aibă memorie" şi ar fi înțeles bine tîlcul ei, poate că ar fi devenit mult mai statornic (în păreri). Dar fiind lucru foarte greu ca minciuna să nu fie supusă în cel mai înalt grad uitării, şi ultimul pseudoproroc, ținînd minte puțin sau de loc sentințele sale, se vede că le încurcă pe toate şi le lasă sub îndoială. Într-un pasaj el zice că cele

cinci cerințe ale credinței muhammedane n-au nici un merit în sine pentru că se fac din necesitate şi din datorie, nefiind decît semne sau indicii care arată deosebirea orînduielii şi specificul prin care muhammedanii se diferențiază de celelalte popoare. Iar acum, în articolele legiuite atît ca *sunnet* cît şi ca *farz*, fiind astfel rînduite şi impuse oamenilor atît de porunca dumnezeiască cît şi de cea proorocească şi considerate atît ca meritorii cît şi ca obligatorii, modificînd şi reînnoind cele spuse mai înainte nu pregetă să cuprindă aceleaşi cerințe ale credinței musulmane printre cele mai de frunte fapte meritorii ca pe nişte fapte spirituale prin care oamenii pot obține raiul, învățînd că sînt scrise pe cele opt porți ale raiului, în sensul că dacă cineva va împlini una dintre acele fapte bune mai mult decît pe altele, prin porțile cu numele acelei fapte bune va intra în rai. Iar care se socotesc a fi acele fapte bune, sau cum ne-am obişnuit noi să le numim faptele meritorii, nu ne vom lenevi a le enumera din nou, deşi în capitolul *Despre rai* [774] au fost deja arătate, pentru că aici avem de gînd să tîlcuim mai pe larg.

Cele mai de seamă fapte meritorii socotite a fi şi *farz* şi *sunnet* / sînt opt, dintre care trei sînt luate dintre cele cinci cerințe ale credinței, adică: mărturisirea credinței, pelerinajul la *Mecca* şi *zekkeat* — deci împărțirea părții a cincizecea din avere, ca milostenie, despre care s-a vorbit destul la locurile respective [775]. Iar celelalte cinci care urmează sînt deosebite de ele, şi anume: 1. lucrarea pocăinței; 2. a supunerii; 3. a înfrînării; 4. a tăriei; 5. a muceniciei. Deci aceste cinci fapte bune sînt foarte meritorii. Le vom explica aici mai clar, întrucît ei cred că prin ele se obține raiul.

218

Pocăința

Deci, prima faptă bună după mărturisirea credinței se socoteşte fapta sau lucrarea pocăinței, numită prin expresia *Coranului tevbe istihfar* (adică pocăință cu oprirea de a greşi mai departe) [776]. Ei au un îndoit chip de pocăință: unul este obişnuit şi mai folosit, pe care

trebuie să-l repete ori de cîte ori, făcînd *abdest* sau *gusl*, vor să săvîrşească rugăciunile zilnice. Cu această pocăinţă obişnuită îşi cer de la Dumnezeu iertare de păcatele făcute atît de voie, cît şi fără de voie, întru ştiinţă şi întru neştiinţă, căci ei cred că toate acelea se şterg prin îndurerarea conştiinţei şi prin această vorbă de oftat: *Ah, la Rebbim* — „Oi", sau „O, Domnul meu" [117] şi prin spălarea cu apă. Ei sînt într-adevăr ferm convinşi că prin aceea petele păcatelor şi murdăriile întipărite pe trup (dar nu cele din suflet) se spală şi se şterg. Iarăşi, de cîte ori va greşi cineva cu reavaţă de lege sau de poruncile legii, de atîtea ori trebuie să repete această pocăinţă şi tot de atîtea ori (chiar de ar fi de o mie de ori pe zi) socoteşte că i se iartă lui de către Dumnezeu. Căci spun teologii lor că, deşi alte porţi ale raiului (despre care în *Descrierea raiului* am arătat că sînt opt) se vor închide şi nu se vor mai deschide după faptele bune sau rele ale omului, dar uşile pocăinţei nu se vor închide niciodată şi că intrarea păcătoşilor prin ele nu va fi niciodată oprită; mai spun ei că întinăciunile păcătoase întipărite în trup se curăţă în această viaţă prin pocăinţă, iar în viaţa cea viitoare prin focul purgatoriului zis *Areaf* şi că astfel se poate ajunge la uşile pocăinţei şi vedea sfîrşitul chinurilor.

Pocăinţa cea mai aspră

Al doilea, cel mai aspru mod de pocăinţă şi, după cum zic ei, irevocabil, este acela pe care îl numesc *tevbei Iusuf Nasuf* (pocăinţa lui Iusuf şi a lui Nasuf) [118] care-şi ia numele de la iniţiatorii ei. Această pocăinţă se face cînd cineva petrece într-un anumit păcat cu care s-a îndeletnicit multă vreme, şi stăruieşte atît de
219 mult în el încît este / cunoscut şi de popor, de exemplu în beţie, curvie, furt, ucidere de oameni şi în alte păcate de moarte. De aceea, mai înainte de aceasta el trebuie să facă o pocăinţă publică şi o mărturisire înaintea întregului popor din parohie, arătînd că această pocăinţă şi abţinerea de la un asemenea păcat o face înaintea lui Dumnezeu şi înaintea oamenilor sub jură-

mînt şi în numele legiuitorului *Iusuf* şi *Nasuf*. Iar dacă cineva după o astfel de pocăinţă va fi găsit săvîrşind acelaşi păcat, se va arăta vinovat nu numai de muncile iadului (nu de cele fără sfîrşit, dar se spune că durata lor e cunoscută numai unuia Dumnezeu), ci şi de cele vremelnice şi va fi supus lor. Astfel este băutul vinului, care cît priveşte sufletul e socotit păcat de moarte, dar cît priveşte trupul cel beat nu se condamnă la moarte, fiind numai bătut; după o astfel de pocăinţă însă, potrivit hotărîrii judecătoreşti, trebuie să moară. Acelaşi lucru trebuie înţeles şi despre fermecători, vrăjitori şi cei asemenea lor.

Supunerea sau ascultarea

A doua faptă bună după mărturisirea credinţei o socotesc a fi (şi nu rău) supunerea, pentru că prin ea omul îşi pleacă cerbicia sub jugul legii dumnezeieşti şi împlineşte poruncile şi poveţele ei fără cîrtire şi cu toată inima. Astfel se înţelege prin dreapta judecată şi după dreptatea însăşi, după cum grăieşte *fetva*: „Din porunca lui Dumnezeu şi curgerea rîului se opreşte". În virtutea aceleia oricine afară de sultanul însuşi mergînd cu slavă şi măreţie, cînd începe a se striga *Emriyun* (adică „La poruncă" şi „La voinţa dreptăţii") [119], trebuie în fel şi chip să se oprească pe loc; iar dacă după ce a auzit strigarea va merge înainte numai trei paşi, e socotit că s-a lepădat de lege, de Dumnezeu şi de profet, şi astfel trebuie să facă înnoirea mărturisirii şi a credinţei. Sub acelaşi titlu al supunerii dumnezeieşti se cuprinde şi supunerea faţă de sultan, judecător şi alte căpetenii şi administratori ai treburilor civile. De aceea, dacă sultanul va trimite pe un *ceauş* sau *capugi-başi* [120] cu porunca să la cel mai mare paşă şi-i va cere capul, acesta chiar dacă poate fugi sau scăpa în vreun fel de primejdia morţii, după porunca aceasta a supunerii de bunăvoie îşi dă mîinile spre legare şi capul spre tăiere. Printr-o astfel de faptă el crede că va intra în rai prin porţile supunerii. Iar de nu va face acest lucru, se va arăta potrivnic lui Dumnezeu, profetului şi sultanului, şi va pierde raiul.

Sub același nume se cuprinde și supunerea oștenilor, ucenicilor și a altor legiuitori față de căpetenii, dascăli
220 și cei mai bătrîni. / De aceea, dacă un căpitan care are de pedepsit un oștean de rînd, va zice *Eşkolsun iola* [781], „Să se bucure în calea sa" (adică să primească cu inima veselă ceea ce i se cuvine după rînduiala învățăturii), osteanul acela trebuie să se întindă singur pe pămînt și neținut de nimeni să sufere nemișcat bătaia. Iar cel ce nu va face astfel își va pierde nu numai cinstea oștească și simbria, ci se va socoti lipsit și de Dumnezeu și de proroc. Dar despre acestea vei vedea mai multe în capitolul *Despre instrucția militară*.

Astfel, ucenicul se obligă a se supune cu tărie învățătorului său și meșterului, și orice muhammedan de orice rang ar fi mai marelui său și judecătorului, iar legiuitorii autorităților lor sau șeicilor. Iar cel ce va cîrti atunci va auzi îndată *Ghiaur oldi* („Te-ai făcut necredincios") [782]. Vezi despre aceasta mai clar în capitolul *Despre legiuitori*.

După cum socotesc eu aceasta este cea mai mare și mai eficientă condiție pe care respectînd-o muhammedanii, dar mai cu seamă neamul otoman, au reușit să aducă împărăția lor la o astfel de întindere și slavă. Iar de cînd au început a disprețui această poruncă a supunerii (căci de multe ori pașii, nedînd ceaușului trimis capul lor, pînă la a doua trimitere devin rebeli), de atunci se vede că și armele lor slăbesc și cedează dușmanului. O, de s-ar răci în ei mai ales fierbințeala acelei supuneri în fiecare zi, căci împărăția numai prin neascultare se destramă, și nu piere de nu s-ar dezbina mai întîi. Căci însăși gura de adevăr cuvîntătoare a Domnului și Mîntuitorului a prezis că „Orice împărăție care s-a dezbinat, care nu se supune împăraților și legiuitorilor săi, nu poate să stea" *.

Înfrînarea

A treia din aceste virtuți este cea numită *meni nefs* (înfrînarea poftei de la orice dorință neîngăduită) [783].

* *Matei*, 12, 25; *Luca*, 11, 17.

„Mahammed s-a născut în țara Kenan (care în *Sfînta Scriptură este* Canaan), din tatăl Abdullah și mama Emine ..." (v. p. 2).

„Au un steag, pe care însuși Muhammed l-a făcut mai întîi, numit *Alem* ..." (v. p. 32).

„Cînd se va împlini al optulea an al vîrstei copilului, se face cortegiu pentru sărbătorirea tăierii împrejur" (v. p. 252).

„Atunci se fac focuri pubblice şi se aprind artificii [...]" (v. p. 253).

Împlinirea acesteia cuprinde foarte mari greutăţi, pentru că în tîlcuirea ei *Curanul* şi tîlcuitorii lui sînt foarte nestatornici. Căci, după cum se porunceşte înfrînarea, tot aşa se mai porunceşte muhammedanilor ca nu cumva să facă *hadri nefs* sau *zulmi nefs* (adică strîmtorare şi tiranie asupra poftei lor)[784]. Dar să vorbim mai întîi despre înfrînarea de la orice poftă neîngăduită.

Sub numele de înfrînare se cuprind toate cele neîngăduite de Dumnezeu, spre a nu se săvîrşi cele oprite, precum uciderile, desfrînările, furturile, răpirile, răzbunările, băuturile, mîncările necuvenite, lăcomia, chefurile (petrecerile) zadarnice şi nefolositoare, agoniselile peste măsură şi hainele de prisos sau altele asemenea. / Dar cît de uscat şi fără de rod este la muhammedani pomul acestor virtuţi, socotesc că este cunoscut tuturor, deşi mulţi dintre ei sînt foarte înfrînaţi şi se îndepărtează cu adevărat de toate acestea. De aceea, cei care nu se îngrijesc de bogăţie, de lume şi de ei înşişi, care se abat de la toate lucrurile şi treburile lumeşti, şi-au ales o viaţă numită *kiosenişin* (şederea în ungher, adică petrecerea însingurată)[785]. Cu adevărat vă spun că am văzut un om în templul Sfintei Sofia, despre care spuneau că de 28 de ani n-a ieşit niciodată din pridvorul templului decît pentru nevoile trupului şi în 24 de ore obişnuia să citească tot *Curanul*.

221

În acelaşi fel mulţi negustători îşi fixează un anumit procent la cîştiguri, deşi cu cîţi bani dintr-ai lor să-şi înmulţească moderat viaţa şi casa, şi dacă cineva ar vrea să le dea un preţ mai mare nu primesc, spunînd că se mulţumesc cu cîştigul de zece sau unsprezece sau douăsprezece [procente], după caz. Dar un astfel de fenix rareori va apare în Turcia. Sub acest pretext al înfrînării sînt născocite la ei multe secte ale legiuitorilor (pe care îi numesc *dervişi*), despre care se vorbeşte într-un capitol special[786]. Iar aceia se deosebesc cu puţin de călugării noştri care se tîrăsc prin pieţe (nu mă refer la cei autentici care umblă după rînduielile lor şi sînt ascultători).

Pe de altă parte se naşte o mare greutate din faptul că *Curanul* porunceşte ca nimeni să nu facă supărare poftei şi stîmtorare dorinţei tale de senzualitate. Căci ei spun că Dumnezeu n-a poruncit omului nimic cu neputinţă şi aceasta e bine, dar rău adaugă că nu este cu putinţă omului a se lipsi de pofta sa. De unde conchid că trebuie să dai parte poftei trupeşti, iar dacă cineva nu va face acest lucru, va păcătui ca şi cum n-ar fi făcut nici o înfrînare. De aceea un om cu conştiinţă bună, sau un legiuitor peregrin care n-are femeia sa şi nici n-o poate avea, de va vedea pe uliţa cetăţii o doamnă cinstită şi, aprinzîndu-se de flacăra poftei, va cere de la ea răcorire, numai să fie *Allah aşkine* [787], adică „De dragul lui Dumnezeu" (o, vorbă fără Dumnezeu!), iar dacă ea nu-i va face îndată serviciul de a-l satisface, se va socoti că a păcătuit greu, pentru că a făcut tiranie poftei legiuitorului şi nu i-a potolit-o prin supunerea sa. Astfel, prima pildă a acestei frumoase virtuţi muhammedane a dat-o însuşi Muhammed şi fiica lui Fatma care în chip neobosit au potolit şi au stins tirania poftei şi dorinţa nedomolită de împreunare cu femeile lor a
222 cîtorva mii de osteni / prin oferirea trupului lor, despre care lucru mai pe larg am vorbit în capitolul *Despre minunile lui* [788].

Cumplit se ceartă teologii muhammedani cu privire la rînduiala vieţuirii unor dervişi care-şi procură băieţi frumoşi la faţă (pe care îi numesc *kiocek*) [789] şi se culcă cu ei zicînd că numai îşi aţîţă dorinţa, dar n-o satisfac (la grecii antici acest fel de iubire se numeşte iubire platonică). O parte din teologi este de părere că aţîţarea acelei părţi şi abţinerea de la săvîrşirea păcatului este un semn de curaj şi o tărie, care singură capătă cinstea victoriei asupra poftei proprii şi se aşteaptă la o mare răsplătire pentru aceasta. De aceea şi cînd postesc au obiceiul să gătească masa şi mîncările înainte de a sosi vremea dezlegării, după cum s-a spus, iar toţi casnicii şi oaspeţii ce se vor întîmpla, chinuiţi de poftă şi de o foame ca de cîine, sînt văzuţi că înghit cu ochii şi cu privirea, ba încă şi bucăţile de pîine le duc la gură

aţîţîndu-şi apetitul şi stimulîndu-l în mii de feluri. Se spune că şi în îndeletnicirile nocturne unii fac cu ţiitoarele lor tot felul de zgîndăriri şi preludii ale prea dulcii împreunări ce va urma, glumind grosolan, gîdilîndu-se unul pe altul şi aţîţînd în ei senzualitatea, socotind că şi actul îl vor simţi mai plăcut şi vor avea şi mai mari merite la Dumnezeu pentru împlinirea înfrînării şi lungimea timpului. Alţii sînt contra acestei opinii, zicînd că este mai mare păcatul să-şi facă o astfel de tiranie trupului şi dorinţei inimii decît dacă ar săvîrşi păcatul cu fapta. Dar este meritoriu a face acest lucru în luna *Ramazan*, cînd timpul este scurt, anume să-şi întărîte pîntecele şi toate cele de sub pîntece, aproape de seară, căci după apusul soarelui este permis ca fără grijă şi după merit să-şi satisfacă dorinţa şi pofta. Ajungă, însă, despre acestea, iar noi să ne întoarcem spre cele ce urmează.

Tăria (care în *Eticele* lui Aristotel ocupă primul loc între celelalte virtuţi) * în dialectul *Curanului* se numeşte şi se înţelege în două feluri: *djihad*, adică purtarea războiului sfînt, şi *guza*, adică puterea, tăria vitejiei prin care cei necredincioşi şi adversarii credinţei muhammedane sînt învinşi, supuşi şi ucişi [790]. Prin amîndouă numele li se porunceşte muhammedanilor atît cu porunca dumnezeiască, cît şi cu rea omenească / un lucru foarte 223
cumplit, anume că dacă cineva numai cu gîndul se va întoarce de la aceasta, va fi socotit necredincios şi apostat. De aceea, fiecare campanie şi acţiune războinică oştaşii o numesc *netii gaze* (intenţia şi vrerea victoriei pentru înmulţirea credinţei) [791]; pe aceasta ei o au nu numai necurmată totdeauna, pretutindeni şi împotriva oricărui inamic, dar dacă nu se vor îngriji de ea cînd au ocazie bună şi noroc, se socoteşte păcat de moarte, ca atunci cînd un ostean şi-ar părăsi în timpul bătăliei regimentul şi tabăra.

* Aristotel, Ἠθικὰ Νικομάχεια, III, 9, 1115 a.

față de ce le este interzisă și neîngăduită o pace trainică și veșnică cu creștinii, întrucît *Curanul* poruncește a-i supune în fel și chip pe cei necredincioși, sau a-i convierti la muhammedanism*, iar dacă nu s-ar putea acestea, a-i ucide fără nici o omenie și milă. Aceasta este fapta virtuții numită *gaza* sau la plural *gazavat*, și cel ce o face cu duhul și cu fapta i se va îngădui intrarea în rai prin porțile cu același nume ca aceea, și se va chema *gazi*, adică viteaz [792], învingătorul vrăjmașilor lui Dumnezeu. De aceea, cînd li se întîmplă muhammedanilor ca pentru nevoi foarte mari să încheie pace cu prinții creștini, o asemenea pace nu este decît aceea a lupului cu oaia, pe care vrînd s-o înfrîngă găsește un motiv suficient în faptul că ea, biata, a băut apă din același rîu cu lupul, și cu toate că băuse cu mult mai jos pe cursul apei, a tulburat tot rîul. Așadar e de ajuns prinților creștini să mărturisească numele lui Hristos, Fiul unul născut al lui Dumnezeu Tatăl și să respingă cartea și proorocia lui Muhammed; pentru această singură vinovăție, după zisa muftiului (una dintre expunerile și interpretările *Curanului*) se hotărăște că se cuvine a omorî pe toți nemuhammedanii, pînă la unul, ca pe niște vrăjmași vădiți ai lui Dumnezeu. De unde își arogă pe lîngă îngăduința de a răpi și a distruge, pe lîngă meritele înmulțite ale superstiției, și titlul de *gazi* și moștenitor al raiului. Iar dacă, după judecata tuturor popoarelor, s-ar păzi de aceasta și și-ar lăsa vecinii în hotarele lor ca să-și ducă o viață lină și netulburată, acest lucru li s-ar socoti drept crimă și păcat de moarte. Dar cum avem de gînd să vorbim într-un capitol special *Despre modul muhammedan de a încheia pacea cu creștinii* [793] și despre născocirea motivelor de a o încălca, am renunțat să adăugăm aici mai multe. Să vedem deci, ultima virtute, aceea a muceniciei. /

224 *Mucenicia*

În limba arabă mucenicie se spune *șehadet*, iar mucenic *șehit* [794]. Sub aceste denumiri generale vedem că în

* Cf. *Coran*, II, 190—193.

religia muhammedană se înțeleg alte șapte feluri și specii subordonate. Mai întîi, deci, mucenic în treapta și în cinstea cea mai înaltă este acela care va muri în război împotriva creștinilor, despre care lucru există următoarea hotărîre a *Curanului**: „Dacă vei ucide, vei fi gazi" adică învingător, „Dacă vei fi ucis, vei fi *șehit*", adică mucenic, deci fericit în amîndouă cazurile [795], pentru că după săvîrșirea amîndurora nădăjduiesc să intre pe porțile raiului.

A doua treaptă a mucenicîei este a muri pe drum în timpul călătoriei la Mecca. Osteneala unui drum atît de lung și a celorlalte greutăți (pe care le-am enumerat în capitolul *Despre pelerinajul la Mecca*) [796] și sudorile sînt considerate ca un chinuitor care, ca un prea rău vrăjmaș aducător de moarte, i-a pus piedică în drumul ce și l-a propus și i l-a curmat, ca și cum cineva a fost omorît în război de mîna dușmanului și, lipsindu-se de numele de *gazi*, s-a făcut mucenic prin vărsarea sîngelui propriu.

A treia treaptă este cînd cineva e ucis nevinovat de sultan, de pașă sau de alte căpetenii și se cheamă mucenic pentru că a suferit tirania morții pentru dreptate (care este numele lui Dumnezeu însuși).

A patra treaptă este cînd cineva va fi omorît pe cale sau pe uliță de către tîlhari, sau de către altcineva (dar să nu fi fost el însuși cauza unei certe sau dușmănii).

A cincea treaptă este cînd cineva moare de ciumă sau de epilepsie, pentru că muhammedanii cred că ciuma este iscată de către demonii numiți la ei *djini* (despre care s-a vorbit în alt loc) [797], care din îngăduința lui Dumnezeu tăbărăsc asupra neamului omenesc. Deci, cred ei, cîte plăgi purulente vor fi pe trupul celui bolnav, atîtea răni au fost aduse de demoni asupra lui. De aceea le este oprit a se feri în timpul molimei ciumei, căci socotesc că dacă ar face aceasta ar întoarce spatele vrăjmașilor și ar disprețui mucenicia. Însă cei mai pricepuți în lucrurile naturale, cunoscînd că ciuma e din boalele *emrazii sari* [798], adică din cele molipsitoare, se

* Cp. *Coran*, IX, 52.

leresc cu multă grijă şi în timpul cît bîntuie bolile pleacă în suburbii sau pe la sate.

Cîndva, într-o asemenea îndoială, a fost cerută de la muftiu o *fetva* (adică o sentinţă judecătorească), despre ce anume se cuvine să facă oamenii în timpul epidemiei de ciumă, să fugă sau să rămînă acasă? 225 Muftiul, perfid dar şi priceput / în lucrurile naturale, a răspuns în doi peri, zicînd: „Cine locuieşte într-un cort vechi şi găurit să se ascundă la vreme de ploaie unde nu cad picături". La acest răspuns a fost iarăşi întrebat: „Dacă locuim toţi sub cortul unic al aceluiaşi cer, unde se cuvine să fugim?" Răspuns-a: „Dacă-ţi doreşti scăparea, o vei afla pe la margini" (adică departe de aglomeraţia oamenilor). Ei cred de asemenea şi despre boala epilepsiei că este o tiranie demonică (poate luînd din *Sfintele Scripturi* ale noastre)* şi o asuprire duşmănoasă. De aceea şi cei care au murit în această boală sînt socotiţi drept mucenici.

A şasea treaptă a muceniciei se potriveşte numai femeilor cărora li se va întîmpla să moară de naştere. De aceea băsmuiesc: cînd a blestemat Dumnezeu pe Eva ca să nască în dureri fii, Eva a întrebat pe Dumnezeu: „Dar dacă mi se va întîmpla să mor în acele dureri, cine va fi cauza morţii şi ucigaşul meu?" (făcînd aluzie la Dumnezeu care ar deveni cauza pieirii ei). Dumnezeu a răspuns: „Vina va fi a şarpelui, iar tu, pentru că vei suferi cu răbdare tirania lui, vei primi darul şi plata muceniciei".

Iar a şaptea şi ultima treaptă este (dacă ţin bine minte) mucenicia mădularelor trupului, adică de-şi va pierde cineva în război ochiul, mîna sau piciorul, îşi va sfărîma gura sau va primi o rană groaznică. De aceea se laudă că pentru aceasta Dumnezeu a îngăduit ca şi însuşi Muhammed să fie rănit la faţă şi să-i fie smuls un dinte de o lovitură grea de buzdugan, „ca nu cumva să se fi mutat de aici fiind lipsit de o astfel de cunună de mucenic" (pentru că cununa tuturor celorlalte virtuţi pentru desăvîrşire o primise prin meritele sale). Deci, întărindu-se de această dorinţă a muceniciei şi avînd

* *Matei*, 17, 14–19.

credinţă, la război leapădă coiful, zalele şi restul armurii care acoperă şi apără trupul (pe care le folosesc numai ca să-şi arate slava), lăsîndu-şi numai scutul, sabia, lancea, săgeţile, arcul (mai tîrziu s-a introdus la ei şi întrebuinţarea puştilor, ca armă ce serveşte la lovire, dar totodată şi la apărare). Afară de aceasta cei care au curajul să se lupte cu adevărat ca musulmanii şi cu viteţie, trebuie să-şi dezgolească şi picioarele pînă la genunchi şi mîinile pînă la cot. Însă acest lucru obişnuiesc să-l facă numai cei mai îndrăzneţi şi mai cu seamă oastea de ieniceri. Ajungă dar aceste spuse despre cele mai de seamă fapte meritorii. /

Despre alte fapte meritorii

Dreptatea

Afară de virtuţile meritorii menţionate mai sus, de acelaşi *farz* şi *sunnet* ţin dreptatea, mila, îndurarea, blîndeţea, smerenia, dărnicia şi celelalte virtuţi care la ai noştri se numesc morale. Însă greşala este generală în toţi oamenii, păcat firesc luat parcă din pîntecele matern, căci cu cît se înfurie mai tare unul asupra altuia, cu atît îi place să se numească de toţi drept, milostiv şi blînd, şi se socoteşte că aşa şi este. Şi cu toate că fiecare neam s-a obişnuit să-şi atribuie exclusiv virtutea dreptăţii şi laudele aceleia, neamul muhammedan, dar mai cu seamă cel otoman atîta părere de sine şi-a format în ce priveşte ţinerea dreptăţii, milei, îndurării, blîndeţei şi a dărniciei, de parcă aceste virtuţi nu se respectă, nu sînt făcute şi nu se pot afla nicăieri decît la ei. De unde primul şi cel mai însemnat titlu al curţii otomane este *Babi adalet*, „Poarta dreptăţii", *Babi alemperuh*, „Poarta scăpării lumii" [199], deşi pe drept ar trebui să se numească „Poarta deschisă a iadului" şi „Gura nesăţioasă a focului nestins" care nu s-a săturat niciodată să devore sîngele şi lucrul străin şi după socoteala mea nici nu se va sătura vreodată.

Să nu fie de mirare acest lucru celor care n-au auzit de legislația muhammedană sau n-au înțeles-o bine. Căci, după cum am arătat de mai multe ori, dar mai ales în capitolul *Despre prerogativele lui Muhammed* [800], pseudoprorocul acela i-a învățat că pe creștin și pe orice nemuhammedan nu numai că nu e păcat a-l jefui, a-l robi și a-l omorî, ci pentru astfel de fapte vor moșteni și raiul. De aceea cînd fac acestea, ei socotesc că nu fac rău, ci o faptă bună și că împlinesc porunca lui Dumnezeu. Dar, după sentința lui Aristotel, nimeni nu face răul decît percepîndu-l drept bine* și astfel, cînd tirania cea mai furioasă și mai cumplită e considerată de ei ca dreptate, milă și blîndețe, socotesc că nimeni nu va spune că greșește cel ce nu se recunoaște pe sine păcătuind, ba chiar se va lăuda că păcatul și crima lui e dreptate și faptă bună. Acestea, deci, despre dreptatea cea nedreaptă muhammedană considerată pe dinafară; iar după cele dinlăuntru / se țin mai departe de altă cale pe care o numesc *bak și seri șerif* [801], adică adevărul și sfînta dreptate. Despre care nu trebuie să mai vorbim aici, fiindcă vom vorbi în alt loc, cînd vom scrie *Despre judecată și dreptate* (pe care ei o distribuie prin tîrcovnicii lor și prin magistrații civili) [802].

227

Dărnicia

Dărnicia, care în limba arabă se numește *sahavet hani kerem*, simplu *dșevemerdlîk* și *murruvvet* [803], s-au obișnuit s-o numească și cu alți mulți termeni. Ca să spunem adevărul, pe cît e de mare la ei foamea de dulciuri, pe atîta, sau și mai mare este și dărnicia, care merge pînă la irosirea fără de măsură a averii, mai ales la curtea sultanului, așa că s-a format la ei și zicala: *Bughiun ghelen, bughiun ghitsun*, adică „Cele ce vin azi, azi se și duc" [804] și alta: *Iarindași Allah kerim*, „Pentru mîine dimineață bun este Dumnezeu și dătător darnic" [805]. De aceea rară familie sau nici una nu se va găsi la ei (afară

* Aristotel, Ἠθικὰ Νικομάχεια, III, 4, 1112 a.

de Kioprili și Ibrahim hanogli) [806], care să fie bogată prin moștenire, sau să-și fi agonisit averile de la părinți, fără să fi fost jefuită de sultan; și rar se întîmplă ca cineva să nu fie jefuit.

Sub masca dărniciei se ascunde în foarte mare măsură plăcerea trupului, îngîmfarea și altele care urmează irosirii fără de măsură a averii. De aceea la ei e folosită zicala: *Haram ghelđi, haram ghîđti*, „Pe nedrept a venit, pe nedrept s-a dus" [807], cum se obișnuiește a se zice despre adunarea de arginț, de comori și de alte lucruri. Pe lîngă aceasta este un obicei la sultanii turci ca, atunci cînd face pace cu vreun prinț creștin și primește de la el daruri prin soli ordinari sau extraordinari (care se trimit cu scrisori de acreditare), ca de la un prieten, să le evalueze la prețul cuvenit și să trimită la rîndul său daruri asemănătoare care să depășească dacă nu cu mult, măcar cu ceva valoarea celor primite, cu intenția de a nu fi socotit învins de altul în dăruire și dărnicie. La fel și pașii, și ceilalți *agatași* [809] de demnitate mai mică, dacă vor primi vreun dar trimis de cineva prin sluga lui, niciodată nu vor lăsa să plece sluga aceea cu nimic și fără dar (pe care îl numesc *bahșiș*) [809]. Motivul unei dărnicii atît de largi este și teologic, nu numai politic, căci după poruncile justiției (numită la ei *fikh*) [810] orice dar / și primov primit în vreun fel de la altul este *haram*, adică interzis, dar pentru ca acest *haram* să se transforme în *halal*, adică în cele îngăduite, se cuvine să-i răspunzi cu vreun dar, și dacă nu poți răsplăti pe cel ce a trimis, atunci măcar pe cel ce l-a adus. Așa, dacă cineva vrea să mituiască pe judecător și îi va aduce un dar de preț sau o sumă însemnată de bani, acela, ca să nu i se socotească lucrul ca păcatul lăcomiei, îl va dărui pe cel ce l-a adus cu o floare, sau cu un măr de granat [811], sau cu un alt dar de mic preț, adăugind cuvintele: *Halal eile*, adică „Fă să fie îngăduit" [812], iar acela răspunde *Halal olsun*, adică „Să fie îngăduit". Astfel lăcomia dispare, iar numele de binefacere, milă și dreptate se acceptă în mod mincinos. Așa sînt, deci, acestea.

228

— *Ospitalitatea*

Ospitalitatea fiind ca o soră a dărniciei este, într-adevăr, vrednică de laudă la neamul turcesc, căci ei sînt foarte ospitalieri şi întind masa tuturor călătorilor ce trec pe alături, fără a întreba de religie, şi le arată locul de odihnă. Sînt două regiuni foarte întinse în Imperiul turcesc, una în Europa numită Dobrogea (aceasta este Misia de jos din vechime) [313], alta cea a Iconiei din Anatolia. Locuitorii acestor regiuni, zic eu, arată atîta omenie şi primire de străini, încît celui ce nu-i cunoaşte i se va părea că abia este de crezut. Gospodarul fiecărei case are în curte o odaie specială gătită pentru oaspeţii străini, unde de va veni cineva chiar la miezul nopţii, să găsi mîncarea gata şi pat aşternut cu perne curate şi cu cearceafuri albe şi cu plapome ; la fel şi pentru cai, dugile casei le oferă ovăz şi fîn şi îi adapă la vremea cuvenită. Acest lucru îl fac cu tragere de inimă pînă la trei zile fără nici o cîrtire. Iar a treia zi, ospătîndu-l din belşug, fără a pomeni de bani sau de preţ, îl întreabă unde merge şi, dacă oaspetele spune că trebuie să meargă în cutare cetate, îi arată respectuos calea şi-i dau călăuză. Cei ce locuiesc în oraşe şi în sate mari nu se poartă aşa, deşi nici cei din regiunea aceea nu pot fi ocăriţi pentru lipsa de omenie.

Împăcarea veşnică cu ai săi

De *farz* ca şi de *sunnet* ţine şi să fii veşnic în pace cu alţi muhammedani *sunni*, adică cu cei drept-credincioşi, şi să o păzeşti cu sfinţenie ; pentru că a se război un muhammedan împotriva muhammedanului şi a avea / 229
duşmănii şi neînţelegeri între ei spun că nu înseamnă decît luptă împotriva lui Dumnezeu şi nesupunere faţă de proroc (o, dacă şi prinţii creştini ar cugeta la fel !). De aceea, dacă s-ar întîmpla ca muhammedanul să ia armă duşmănoasă împotriva muhammedanului, mai întîi trebuie să-şi întărească războiul printr-o *fetvă* a muftiului şi printr-o sentinţă, cum zic ei, a judecăţii lui Dumnezeu, să arate alor săi şi să-i convingă că a luat arma nu numai după dreptate, dar şi în mod necesar şi silit. De aceea într-un astfel de caz se dă hotărîre judecăto-

rească să-şi apere numai pe ale sale, iar străinilor să nu le facă nici un rău ; căci a învinge pe muhammedan nu înseamnă a înmulţi credinţa, şi a-l jefui pe muhammedan în orice chip nu poate fi îngăduit. De aceea partea lezată trebuie mai întîi să propună celui ce a lezat-o : *Emri yeri yerif*, adică „Porunca sfintei dreptăţi" [314] şi să ceară de la el ca rezolvarea afacerii să fie făcută după legiuirile *Coranului*, iar nu prin lupte cu armele. Şi numai după ce acest lucru a fost repetat de trei ori, dacă partea adversă nu va accepta această propunere şi cerere, atunci muftiul declară pe asemenea adversari mai întîi drept *ghiauri* sau necredincioşi şi pe urmă, dacă e cu putinţă, permite să fie jefuiţi şi ucişi.

Imperiul otoman, cînd a început să-şi aşeze temeliile în Asia, nu a ezitat să-şi întindă hotarele nu numai în ţările creştine, ci şi în unele muhammedane. Asupra creştinilor ei tăbărau totdeauna cu armele duşmănoase, ca nişte tîlhari, neînvocînd nici o vină, decît trîmbiţata sentinţă a *Coranului* că trebuie sau să accepte muhammedanismul, sau să plătească bir, sau să fie distruşi şi să moară *. Dar pe muhammedani (din care erau pe vremea aceea şapte principate neînsemnate) [315] i-a atras de la alţii sub pretext de protecţie şi apărare de asupririle ce li se aduceau. Mai pe urmă aceştia au fost anexaţi ca nişte prizonieri la corpul unic muhammedan şi s-au supus lui (Imperiului otoman), afară de unul dintre prinţii principatului karamanilor, care a luptat totdeauna împotriva Imperiului otoman şi cu mare duşmănie **. Lucru despre care citim în istoriile otomane, că de cîte ori cerea pacea, de atîtea ori (legea şi *Coranul* ajutîndu-i) o primea de la sultanii turci, căci cînd muhammedanului îi părea rău de obrăznicia sa şi cerea pace, să nu i-o acorzi şi să nu te potriveşti sentinţelor dreptăţii ar fi însemnat, zic ei, să-ţi / întipăreşti pe tine 230
stigmatul necredinţei. Astfel, sub forma de protecţie, au anexat ei principatul hanilor din Crimeia ***. Tot aşa şi-au retras mîna de la împărăţia Iemen, adică a Arabiei

* *Coran*, II, 186.
** D. Cantemir, *Incrementa* [illegible] et praefationem.
*** *Ibidem*, III, 1, 28.

celei bogate, cucerite mai înainte de sultanii Selim şi Suleiman, însă nu alungaţi de puterea armelor, ci pentru restaurarea dreptăţii şi legiuirii, au lăsat-o stăpînitorului ei legitim, şi şi-au retras căpeteniile şi paşalele lor *. Iar aceasta pentru că începuseră războiul cu nedreptate şi, împotriva poruncii *Coranului*, muhammedanii luaseră avuturile muhammedane, ceea ce nu mai putea însemna înmulţirea credinţei, ci că bîntuia o vădită lăcomie şi o tiranie goală; de aceea părîndu-le parcă rău de cele făcute, succesorii sultanilor, după sentinţa dreptăţii au dat fiecăruia ce şi al cui a fost. Tot aşa Imperiul african (despre care avem de gînd să vorbim într-o carte specială) [836], cînd l-a cedat lor prea slăvitul pirat maritim Hairuddin (care la istoricii creştini se numeşte Barbarosa) **, l-au stăpînit, după aceea cu vitejie l-au apărat de alţi muhammedani arabi sau de creştini, îl apără şi-l ţin şi acum. Pe scurt, muhammedanii cu fapta au arătat că e dreaptă zicala ce se întrebuinţează la ei: *Otmanli tavşani arebeile avlar*, adică: „Otomanii, sau cei ai lui Otman prind iepurii cu calească" [837]. Astfel, se laudă ceremonios şi mărturisesc că nimic n-au făcut sau nu pot face decît ceea ce este poruncit de sentinţa dreptăţii.

Pace cu creştinii pe termene fixe

De aceeaşi poruncă ţine să aibă pace temporară cu prinţii creştini, dar aceasta dintr-o nevoie care te constrînge, iar nu din prietenie sau pentru alianţă, sau din dragoste. De aceea, deşi după legea civilă şi cea dumnezeiască se obligă să păzească cu sfinţenie şi cu grijă termenul fix al păcii, cînd se iveşte prilejul şi cel mai neînsemnat motiv pot îndată să strice pacea şi să calce tratatele (căci cine vrea să înceapă cearta foarte lesne poate născoci multe şi cele mai juste motive, după cum i se năzăreşte; şi nu numai muhammedanii, ci şi prinţii creştini sînt foarte inventivi şi iscusiţi în asemenea tre-

* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 2, 1, 6.
** *Ibidem*, III, 4, 25.

buri. O, dacă n-ar mai cunoaşte o astfel de agerime şi ar fi cît mai proşti în această privinţă). Deci, după cum am zis, după *Coran* li se dă libertate să acorde pace creştinilor cînd presează nevoia şi li se porunceşte să păzească tratatele încheiate *, dar chiar dacă vor întreprinde un război nedrept (călcînd tratatele de pace), după ce dobîndesc biruinţa, aceasta este socotită drept cea mai înaltă / *gazavat* [838], adică răsplătire a virtuţii vitejiei, iar nu un păcat al sperjurului şi înşelării. Dar dacă se va întîmpla să fie învinşi, sultanul va fi silit să asculte ocări şi batjocuri de la popor şi de la oştenii săi, iar uneori este şi detronat, şi suferă şi moarte, ceea ce cred că este cunoscut tuturor cît de des s-a întîmplat. 231

Aşa, noi am văzut detronaţi doi sultani, pe Muhammed al treilea şi pe Mustafa al doilea [839]: primul pentru că a pornit războiul nedrept de la Viena împotriva cezarului Leopold, iar al doilea pentru că (după cum strigau ei) a încheiat cu ei o pace nedreaptă şi ruşinoasă. Dacă cititorul curios va dori să cunoască mai bine motivele acestor întîmplări, îl rog să nu se lenevească a citi *Istoria* noastră despre isprăvile otomane scrisă pînă în timpurile de azi **, unde va afla cum sultanul Suleiman, cînd a împresurat pentru prima dată Viena, în anul Hegirei 936, scăpînd de acolo cu fuga, spre marea sa ruşine şi cu pierderea a 40 000 de oameni, i-a ameninţat cu foarte grea anatemă pe succesorii săi dacă ar mai îndrăzni careva să ridice mîna înarmată asupra Vienei. De aceea poporul striga la Muhammed al treilea că sperjurul şi blestemul sultanului Suleiman a ascuţit sabia necredincioşilor împotriva musulmanilor şi altele care să se vadă acolo ***. Despre acest capitol ar fi mai multe de văzut în cartea *Despre conducerea politică otomană* [840], unde într-un capitol aparte sînt înfăţişate modul de a încheia pacea cu creştinii şi cauzele încălcării ei.

* Cp. *Coran*, II, 62, 193.
** D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 4, 19, *ann. mm.*
*** *Ibidem*, IV, 1, 45, *ann. pp.*

A învăța femeile și copiii

Între aceleași porunci *farz* și *sunnet* este și porunca de a povățui și a învăța în legea *Curanului* pe copii și pe femei, țiitoare, roabe, robi, prizonieri și pe toți ceilalți oameni din casa sa, despre care lucru s-a vorbit pe larg în capitolul *Despre catehism*[321] și se mai vorbește în capitolul *Despre cele îngăduite*[322], unde voi scrie despre luatul femeilor și țiitoarelor și în capitolul *Despre cele oprite*[323], unde vorbim despre tăinuirea acelorași (a femeilor).

Împreunările femeiești

În capitolul *Despre poruncile care țin numai de „sunnet"*[324], am spus că muhammedanilor le este îngăduit să aibă mai multe femei; aici însă, după amîndouă poruncile, adică atît după *farz* cît și după *sunnet*, li se poruncește să facă un război al lui Marte în cinstea lui Muhammed, stăruitor, des și, dacă ar fi cu putință, fără de răgaz cu femeile și cu țiitoarele lor, adică chiar pînă la eliminare de sînge (fie-mi iertate cele zise), cînd va lipsi sămînța care dă naștere. Căci cu cît mai mult
2:1 se va osteni / întru această nevoință și cu cît mai multe sudori va vărsa în acele eforturi de parcă s-ar apropia de ultima răsuflare și se va istovi pînă la slăbirea trupului, cu atît mai meritoriu este acest lucru și mai plăcut lui Dumnezeu (bunule Dumnezeu, iartă-mi că fără rușine arăt în legătură cu cei perverși cele perverse și ție scîrboase, dar aceasta o fac ca să vadă cei credincioși și să înțeleagă cît de departe de adevărul tău e minciuna acelui pseudoproroc Muhammed).

Această poruncă este foarte grea și cumplită pentru bieții bătrîni, sau pentru cei lipsiți din vreo altă întîmplare de puterile firești care, deși cu sufletul și cu senzualitatea trupului ar dori cu toată inima să fie credincioși și următori profetului lor dar, pentru că natura le-a luat vigoarea, nu mai pot face nimic. Și astfel, disperînd pentru răsplătirea așteptată, chinuiți de o frămîntare negrăită și apăsați de suferințe lăuntrice, nu mai văd bieții de ei unde să se întoarcă. Porunca profetului îi silește, iar organele virile, fiind veștejite, nu

lucrează deloc. Profetul strigă poruncind să dea lupta închinată lui cu inimă de bărbat, iar vinele și puterile acestora sînt slabe, toate dorm, toate-s în nemișcare, zac fleșcăite de parc-ar fi moarte pe jumătate. Colo reproșuri, aici bocete; colo amenințări, aici tînguiri; colo ocări, aici clevetiri, blesteme și toate urmările rele se aduc, se fac și se aruncă în ochi de către femeile lor. Ce va face, deci, nenorocitul, batjocura fericirii însăși, muhammedanul foarte bătrîn aflat în această stare ticăloasă și nenorocită? Și culmea răului este că după frămîntările acestea de zi și de noapte, sculîndu-se dimineața vede ochii ca de fiară și scăpărînd scîntei de furie ai femeilor sale, fețe întunecate, nasuri ascuțite, aude sfezi, certuri, hule, spargerea vaselor, zarvă și tot felul de blesteme și de cîrtiri.

Dar nenorocitul n-a ajuns la sfîrșitul relelor, pentru că prin puterea legii este obligat să-și împlinească datoria și, dacă nu poate cu ostenelile sale, e silit să le satisfacă prin ale altora. Și cum acest lucru nu este îngăduit, nici tolerat să fie făcut prin unul mai tînăr, prinde mai mulți vrăbioi (despre care naturaliștii spun că sînt foarte rezistenți la împreunarea trupească), sau cumpără de cei prinși, și eliberează cu mîinile sale cîte o pereche din colivii, cu gîndul că împreunarea trupească pe care aceștia o vor avea toată viața după scăpare și libertate, să-i fie socotită spre merit și răsplată bătrînului slăbit, / liberatorul lor. Astfel, bătrînul 2:3
își răscumpără întrucîtva neputința și năzădăjduiește ca prin înțelare și cu ostenele străine să-și plătească datoria.

Dar femeile, mult mai nenorocite decît el, ce fac? Lor nu le pot ajuta nici păsările înaripate, nici cele fără aripi. De aceea, pierzîndu-și nădejdea că vor căpăta răsplătire și fiind lipsite de plăcerea poftei și de mîngîierile senzuale se întorc spre ele înșile și prin frecarea reciprocă a trupului (ca cioplitorii de piatră cînd se silesc să scoată lustru la marmură) se gîdilă, se mușcă și în nenumărate chipuri își ațină focul senzualității și al poftei nedomolite. Dar cum ele n-au organele firești spre a săvîrși acest lucru, se adresează celor artificiale.

Făcîndu-şi foarte ingenios un instrument din catifea asemănător cu mădularul bărbătesc, de mărimea pe care fiecare socoteşte că o va suporta şi tolera mai lesne, în ale cărui testicule false, făcute din vezica unui berbec junghiat, toarnă apă caldă (după ce îl mişcă de cîteva ori slobozesc apa) şi astfel, părîndu-li-se că au avut bărbat, aduc pe cît se poate răcoreală poftei lor aprinse.

Iar dacă mila sfinţitei Venera le va ajuta să prindă în iatacul lor femeiesc vreun tînăr, nu va ieşi cu adevărat de acolo decît pierzîndu-şi toată puterea şi vărsîndu-şi sîngele pînă la sfîrşit. De multe ori se întîmplă ca unii flăcăi lipsiţi de precauţie, intrînd în apartamentele femeieşti ale unor persoane înalte, n-au mai ieşit niciodată, căci cînd vreunul îşi pierde toată vigoarea în ostenelile acelea fără de răgaz, e omorît chiar de ele şi cadavrul lui este aruncat în fundul latrinei. Această nenorocire i s-a întîmplat unui tînăr de neam bun din Moldova care, înşelat de o matroană turcoaică, a petrecut trei luni de zile închis în dormitorul ei, unde era silit de ea atît de nesăţios la ostenelile dragostei fără de răgaz încît, sleit cu totul de puteri, n-o mai putea în nici un caz satisface. Atunci ea, văzîndu-l că nu mai e bun de nimic, a poruncit roabelor sale, după obiceiul înrădăcinat, să-l omoare şi să-l arunce în canal. Dar, sau din norocul lui, sau prin purtarea de grijă a lui Dumnezeu care „nu voieşte moartea păcătosului, ci să se întoarcă şi să fie viu" *, s-a întîmplat printre roabele acelea una moldoveancă de neam care, mişcată de nenorocirea compatriotului său, i-a dat drumul prin fereastră, iar stăpînei şi celor de o seamă cu ea le-a spus că l-a tăiat şi l-a aruncat în latrină precum a fost poruncit. /

Mai amar decît toate e însă răul care abia dacă mai poate fi deplîns cu lacrimi nesfîrşite, pe care îl pătimesc

* *Molitvenic. Rînduiala mărturisirii*, Moliova 1: *Matei*, 16, 22.

eunucii, cărora părţile producătoare de plăcere le sînt astfel tăiate, încît în locul acela se vede numai o crăpătură prin care se elimină urina. Şi deşi aceştia sînt lipsiţi de organele externe, se spune că pofta trupească îi munceşte pe ei mai mult ca pe alţii. *Kizlar agasi* [427], adică arhieunucul sultanului şi al vizirilor şi al celorlalţi demnitari, închiriază în afara curţii case foarte frumoase, cumpără fete foarte frumoase la faţă, sau le primeşte în dar de la alţii şi le înmormîntează în cele mai tăinuite iatacuri de dormit ca pe nişte morţi vii, ferite departe de orice privire de bărbat (spun că geloxia eunucilor e incomparabilă). Deci cînd găseşte prilej să iasă din palat, îndată aleargă la fetele sau ţiitoarele sale (dacă se mai cuvine a le numi pe ele ţiitoare, căci acelea cu adevărat pătimesc o astfel de mucenicie muhammedană). O, amar şi vai de ei, care pasc într-un cîmp atît de nevolnic şi sterp al Venerei. Se petrece cu ei ceva asemănător lui Tantal ce se află în apele Fleghetontului şi suferă arşiţa şi setea nepotolită. Căci petrecînd noaptea într-o astfel de nevoinţă, le înăriită pe bietele fete, le chinuiesc trupul şi mult le necăjesc, ca la urmă să nu le satisfacă nici o poftă, ci cu mişcările acelea şi cu îmbrăţişările drăgăstoase fac lupta cea sfinţită a lui Muhammed mult mai aprinsă şi înverşunată, [cresc] şi mai mult năluca poftei şi aduc un holocaust sigur şi desăvîrşit Venerei ce stăpîneşte, iar nu poruncilor lui profeţeşti. Dar să trec sub tăcere lipsa lor, pe care aceşti semibărbaţi o suferă mai mult decît femeile ce li se cuvin. Astfel se naşte fericita soartă a eliberării vrăbiilor din colivii. Dar mult mai fericiţi şi mai bogaţi sînt aceia care văd astfel de păsări vîndute în prăvălii, sau purtate pe uliţe cu înscrierea *azadcusi*, adică „păsări pentru eliberat" [428].

Sînt şi alte multe din poruncile *farz* şi *sunnet* pe care le-aş fi adăugat la aceasta, dar ca să nu mă arăt divulgator al tuturor tainelor muhammedane, dintre care unele ar fi foarte scîrboase, intenţionat le-am lăsat deoparte. /

Despre poruncile „halal", adică cele îngăduite

1. Deoarece am tîlcuit mai sus unele porunci ale religiei muhammedane dintre cele mai însemnate, ni se pare necesar să spunem ceva pe scurt şi despre acelea care după *Coran* se numesc şi se poruncesc drept *halal* (îngăduite), printre care primul loc îl ocupă ferocitatea, tirania şi tot felul de barbarii împotriva oricui nu este muhammedan, dar mai cu seamă împotriva ereticilor numiţi *rafazi* şi *kizilbaş* (vezi despre ei în capitolul *Despre ereziile lor*) [327]; căci le este îngăduit să-i jefuiască, să-i răpească, să-i robească şi să-i omoare. Această tiranie liberă muhammedană se bazuie pe acelaşi temei pe care Muhammed însuşi şi-a întărit edificiul legii, sau stăpînirii sale, şi anume ca în locul minunilor să scoată sabia împotriva limbilor, aşa încît aceia sau să-l mărturisească drept profet, sau să-şi răscumpere vîngele printr-o anumită impunere de bir sau, refuzînd acestea, să moară de moarte rea. Şi dăruind muhammedanilor săi averile, fiii, fiicele şi nevestele acelora, după judecata lui Dumnezeu, ca pe niste lucruri ale lor, ca să le întrebuinţeze bine sau rău după voia lor, le-a lăsat *halal*, adică îngăduite. Mai cu seamă lucrul vreunui *ghiaur* (după cum îi numesc ei pe toţi creştinii), luat prin răpire sau jefuire, li se pare lor că este mai îngăduit decît dacă ar fi cumpărat acel lucru sau l-ar fi agonisit prin lucrarea mîinilor şi ostenele.

2. Le este lor îngăduit să facă pace şi cu creştinii pe un timp (dar numai la nevoie) şi s-o respecte cu sfinţenie pînă se va ivi prilejul; să-i pedepsească cu moartea pe criminalii care nu se ţin de învoieli şi altele. Despre acest lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre modul de a încheia şi a călca pacea* [328].

3. Le este îngăduit lor să aibă cinci femei cu *nikkeah* (ce este acest *nikkeah* vei vedea în capitolul *Despre rînduielile lor*) [329], sau cum s-ar zice cu binecuvîntarea bisericească, iar ţiitoare cumpărate cu preţ (dar nu libere) cîte va putea întreţine, hrăni şi cu cîte va putea

face fapta trupească. / Însă această îngăduinţă muhammedană se vede că este foarte dobitocească. 236

Printr-o povestire mai lungă ne vom strădui să satisfacem dorinţa cititorului nostru. Mai întîi se cuvine să ştim că la muhammedani nevestele şi ţiitoarele nu sînt în altă stare decît hainele, de exemplu cămăşile, căciulile stăpînului, încălţămintea şi altele care, dacă se învechesc puţin sau vor părea că nu prea sînt potrivite pe picior sau pe corp, s-au obişnuit să le dăruiască robilor sau altora, sau să le vîndă. Atît de liber se poate purta muhammedanul cu nevestele şi cu ţiitoarele sale, încît nici una nu poate fi mai presus în cinste, chiar dacă va naşte copii. Cînd va vrea să scape de ea, dacă va fi din femeile luate cu *nikkeah*, plătind preţul *nikkeahului* se poate elibera de ea cu un singur cuvînt: *llenden boş ol* (adică „Fii liberă de mine") [330] şi o liberează, iar dacă va fi dintre ţiitoare, i-o dă de nevastă uneia dintre slugi (dacă vrea să-i arate milă) cu *nikkeah*. De aceea nu rareori se întîmplă ca fiii slugilor şi ai stăpînului să fie fraţi şi să ia parte egală din zestrea mamei. Pe scurt, pentru divorţul bărbatului de femeie e suficient motivul că n-o mai vrea (despre aceasta vezi mai pe larg în capitolul *Despre divorţ*) [331]. Dar revenim acum la expunere.

Cei care au mai multe femei şi ţiitoare ţin cu grijă regula de a intra după rang şi ordine la ele. Căci de va ofensa pe vreuna din ele şi din dispreţ sau din greşală nu va intra la ea în ziua sau noaptea rînduită, ci la alta, va fi obligat să dea răspuns pentru călcarea legii în faţa judecăţii lui Dumnezeu în prezenţa profetului lor. Ea îl va acuza ca pe un vinovat şi călcător de lege şi se va plînge că a părăsit-o, ca să sufere nevinovată fiind ferocitatea poftei şi tirania dorinţei firesti. Căci dacă se scîrbea de ea, era liber s-o slobozească şi să dea sfîntul divorţ. De aceea bărbatul unor neveste atît de numeroase, care şi-a făgăduit de bunăvoie lemnul uscat al trupului atîtor cuptoare babiloniţe, ca să nu cadă sub mînia lui Dumnezeu şi a profetului, alege pe una, cea mai mare dintre ele şi cea mai credincioasă şi mai aleasă temătoare de Dumnezeu, şi-i încredinţează catastiful scris cu numele şi zilele rîn-

duite, poruncindu-i cu aceste cuvinte: „Iată condica în care sînt însemnate toate nevestele şi ţiitoarele mele, surorile tale, zilele şi nopţile (sau orele) cu vreme, cînd i se cuvine fiecăreia să vină în patul meu. Vezi, dar, să păzeşti exact rînduiala şi să nu te gîndeşti să-i aduci
257 vreuneia / jignire. Teme-te de Dumnezeu, cinsteşte pe profet. Altfel, eu voi rămîne nevinovat în faţa dreptei judecăţi a lui Dumnezeu. Iar tu, dacă urînd sau iubind pe una, îi vei face rău alteia şi vei îngădui să sufere de tirania poftei şi să se chinuiască, vei căpăta osînda veşnică". Ea, primind acest catalog şi această poruncă — în fiecare zi sau cînd bărbatul aprins de focul Venerei va cere împreunare — o cheamă pe nume pe cea rînduită şi, însoţind-o pînă la bărbat, îi dă drumul în dormitor. De va face ceva bărbatul cu aceea sau nu va face, pe ea n-o priveşte. Dar curăţindu-se cu cuvintele: *Alabîle djaninguz bilîur* („Cu Dumnezeu, sufletul vostru ştie")[832], pregăteşte pe alta pentru altă împreunare după cele rînduite, chiar dacă vreuna se plînge că n-a avut nici o satisfacţie.

Dar poligamii sînt supuşi şi obligaţi să le poată pe toate îmbrăca şi hrăni după demnitatea lor, ca nu cumva să aibă nevoie să iasă din casă în piaţă pentru a-şi căuta de mîncare şi îmbrăcăminte, sau să bată la uşi străine. Iar obligaţia pentru îmbrăcămintea şi hrana lor este următoarea: două cămăşi, doi şalvari (ca să-i poată schimba şi spăla), *tarpoş* (adică vălul pentru cap)[833], *iaşmak* (văluri pentru faţă)[834], *kaftan* (haina cu care se îmbracă în casă)[835], *faradje* (haina de deasupra pe care o poartă cînd ies din casă)[836], *mest-papuş* (încălţăminte)[837]. Toate acestea nu se caută să fie de preţ mai mare sau mai mic. În ce priveşte hrana, ele sînt obligate să se mulţumească cu trei aspri pe zi; de un aspru să-şi cumpere pîine, de celălalt brînză şi de al treilea luminare. Dacă vreun bărbat va putea să dea acestea femeilor sale în fiecare zi după rînduielile legii, potrivindu-şi socotelile cu averile lui, de va vrea şi pînă la o mie, le va lua fără împiedicare (prin *nikhreb* însă poate avea numai cinci în total, după cum am spus)[838].

(4.) Iarăşi le este îngăduit ca pe femeia părăsită s-o ia iarăşi, însă numai după douăzeci şi una de zile, iar dacă o va părăsi după modul celor trei *dalak* (ştăpînîri) nu poate s-o ia iarăşi decît după ce mai întîi va fi măritată după un alt bărbat. Despre care lucru veţi mai clar în capitolul *Despre divorţ*[839].

(5.) Este îngăduit fratelui mai mic să ia de nevastă pe femeia fratelui mai mare, dar fratelui mai mare nicidecum s-o ia pe a celui mic.

6. Este îngăduit a cere de la Dumnezeu ceva ce se poate înţelege cu mintea / ca bun, afară de ştăpînire şi prooroc, care lucru nu este îngăduit nici să-l gîndeşti şi înseamnă fărădelege. Pentru celelalte există la ei un mod extraordinar de a cere: „O, Dumnezeule, dă-mi o sută de mii de galbeni, o căruţă de aur cu roţile de argint şi în acea căruţă o fată de douăsprezece ani, împodobită cu toate bogăţiile Indiei". 258

(7.) În caz de nevoie (precum nişte oştiri de strajă într-o cetate asediată) este îngăduit a se mînca toate cele necurate precum cîini, pisici, porci şi altele, în locul celor curate. Însă vinul pretutindeni este oprit cu străşnicie, afară de cazul cînd va fi întrebuinţat ca doctorie.

(8.) A mînca pîinea şi mîncarea oricărei religii străine şi a bea apă din vasele lor, afară doar dacă va fi vreo bănuială premergătoare despre acele mîncări şi băuturi, în care caz trebuie să se abţină. Căci zic ei: *Nimet Allahundur*, „Mîncarea sau hrana e a lui Dumnezeu"[840] iar nu a oamenilor.

(9.) La masa cuiva (este îngăduit) a veni şi nechemat, ca la masa lui Dumnezeu, iar nu ca la cea a stăpînului, a cărui masă este pentru milostivire. De aceea atît muhammedanilor, dar mai cu seamă turcilor, cît şi unor popoare arabe, nimeni nu se va lepăda a le da o cunună de laudă după vrednicie pentru acest mod de a primi pe străin, precum am arătat în capitolul *Despre ospitalitate*[841].

10. Din mîncările permise şi legume să mănînce fiecare cît, de cîte ori şi în ce fel poate, sau care-i va părea mai dulce şi mai plăcută. Căci zic ei că de la ceea ce Dumnezeu, după înalta sa milă, i-a dăruit

omului, deşi el este nevrednic, nu trebuie omul să-şi oprească sufletul său, pentru că *Djean beslemek*, adică „a hrăni sufletul" [842] socotesc ei că este una din poruncile meritorii. Dimpotrivă, dacă va avea de toate din destul, dar nu va mînca îndeajuns (însă nu aşa încît să arate că bunurile sale le trooşte în zadar), despre unul ca acesta afirmă că îşi face ofensă sufletului şi-i răsplăteşte lui Dumnezeu cu nemulţumire.

11. Pisica se hrăneşte în casă, căci afară de această vietate (dintre acelea care sînt socotite necurate) pe nici una nu este îngăduit s-o hrănească la casele lor. Şi acest lucru numai pentru că Muhammed hrănea un motan şi-l iubea în mod special. Despre care lucru s-a vorbit în capitolul *Despre rai* [843]. Păsări, de asemenea, din cele care cîntă, numai iarna le pot ţine în colivie, iar primăvara sînt obligaţi de lege să le elibereze. Iar aceasta pentru ca să nu fie lipsite de scoaterea de pui şi să nu rămînă în temniţe timp mai îndelungat. De aceea cei
340 ce se desfată din cale afară / cu hrănirea păsărilor nu sînt socotiţi mai buni decît cei ce ghicesc în bobi, joacă table şi cărţi. De unde *a lotcă* legiferează: *Kuşbazi kumarbazi oldurun olur kazi*, „Pe cel ce prinde păsări şi pe cel ce dă în bobi, de-l va omorî cineva va fi *kazi* (viteaz)" [844]. Mărturia unuia ca acesta nu e ţinută în seamă deloc de către judecător şi e socotit de toţi că nu merită nici o încredere.

12. Postul *Ramazan* să se dezlege în caz de boală şi în călătorie, dar călătoria să fie mai lungă de trei zile. Dezlegarea aceasta se numeşte *kaza*, adică nevoie sau constrîngere, despre care lucru *lotca* porunceşte: *Kazaia rita*, adică „La nevoie se cuvine să te pleci, sau să te supui" [845]; dar acela este obligat ca altădată să postească atîtea zile cîte a dezlegat. Iar dacă vrea să fie desăvîrşit întru aceasta, să plătească datoria îndoit sau întreit.

Afară de acestea şi altele multe, aproape nenumărate se pot aduna, care se înţeleg sub acelaşi cuvînt. Căci cîte sînt oprite, tot atîtea sînt şi îngăduite. Şi invers: cîte sînt îngăduite, atîtea sînt şi oprite, ca cele ce-şi găsesc lucruri corespunzătoare în toate religiile şi legile. Iar acum se cuvine să vedem ceva şi despre cele oprite.

Despre „haram", adică despre cele oprite

Sub acest nume de *haram* ei înţeleg a fi tot ce prin poruncă dumnezeiască şi proorocească este oprit, interzis, să nu fie făcut. Sub acest nume se cuprind toate păcatele cele de moarte şi cele pedepsibile (astfel obişnuiesc ei să numească pe acelea pe care noi le numim iertabile). *Decalogul*, afară de Sabat [846], ei îl primesc cu desăvîrşire, iar pe cele contrarii acestuia le mărturisesc că sînt oprite.

(1) Mai întîi este oprit a-i atribui lui Dumnezeu paternitate, filialitate, să aibă mamă, să nască, să se nască, nume la plural şi altele; deşi în *Coran* în multe locuri Dumnezeu se introduce la plural, precum: „Noi am poruncit", „Nouă ne place" şi altele, / prin aceasta 340
(după părerea lor) se arată măreţia, iar nu pluralitatea.

(2) Este interzis a picta în case şi în locaşurile de rugăciune nu numai pentru cinstire, ci şi pentru înfrumuseţare, icoane şi chipuri de oameni, de animale, de păsări, de peşti şi altele. Căci, zic ei, în casa în care sînt zugrăvite chipuri, sînt hrăniţi cîini sau femeile umblă despletite, îngerii nu pot intra. De aceea pe noi, pe creştini, ei ne calomniază că sîntem *putperest* adică idolatri [847], pentru că în biserici şi în case ne închinăm icoanelor zugrăvite cu vopsele şi celor sculptate. Pe cel ce se închină şi pe cei ce le iubesc sau numai se distrează cu ele îi ameninţă cu iadul cel veşnic. Iar celor ce pictează icoane se spune că în iad li se vor aplica asemenea munci: vor fi aduse de diavoli chipurile tuturor celor pe care ei le-au făcut cu arta picturii cu vopsele, sau a sculpturii şi, după chinuri şi suferinţe necontenite, li se va zice lor: „Fiindcă aţi făcut acestor icoane trup şi chipuri, daţi-le acum şi suflet. Aţi vrut ca nişte maimuţe să imitaţi numele şi atotputernicia lui Dumnezeu care le-a zidit şi să vă lăudaţi cu mîndrie zicînd: «Eu am făcut omul acesta, femeia, fata, calul, boul, pasărea, peştele» şi altele; deci, introduceţi-le şi

suflet prin care să trăiască şi să se mişte[a]. De aceea, la împodobirea caselor şi la brodarea hainelor, numai fiori pot să picteze sau să coase cu acul. Totuşi, în biserica Sfintei Sofia (cred eu că nu fără purtarea de grijă a lui Dumnezeu) icoanele pictate cu vopsele ale Domnului Mîntuitor şi ale apostolilor Săi, ale Născătoarei de Dumnezeu, ale proorocilor, ale Sfîntului Ioan Înaintemergătorul, ale heruvimilor şi ale serafimilor le-au lăsat neatinse[648].

Iarăşi, nu le este oprit să picteze cu vopsele naturale palmele mîinilor lui Muhammed şi tălpile picioarelor, pe care au obiceiul să le aţîrne pe tăbliţe frumos împodobite cu aur şi argint pe linia *kible* (care caută spre Mecca, am spus în alt loc)[649], pe pereţii *djeamiilor* şi caselor, şi atît dimineaţa cînd se scoală cît şi după ce-şi fac rugăciunile de dimineaţa, le cinstesc şi le sărută cu evlavie de parcă ar avea să şteargă cu faţa praful ce a căzut pe tăbliţe. Se mai pictează pe aceeaşi tăbliţă cu vopsele naturale trandafirul care dintru început a răsărit din sudoarea lui Muhammed. Iar în mijlocul tăbliţei, cu trăsături frumoase şi bine executate, e descris întreg chipul lui Muhammed, adică toate părţile trupului lui, cum se spune că au fost, precum am arătat într-un capitol special *Despre persoana lui Muhammed*[650]. În
241 cele patru colţuri ale tăbliţei se scriu / cele patru nume ale celor patru sucesori ai lui: Ebubekir, Otman, Omer, Ali, adăugînd cîteva versete spre lauda şi proslăvirea lor. Despre ei, de asemenea, am spus[651]. Dintre sultanii turci numai sultanul Murad al treilea se vede că a neglijat porunca aceasta, poruncind să se deseneze pentru înfrumuseţare în palatele şi odăile făcute de el chipuri de tot felul, însă numai războaie, înfrîngerile perşilor, victoriile sale şi vînătorile, adică cum oştenii lui viteji săgetează lei, tigri, leoparzi, urşi, lupi şi alte jivine răpitoare şi le omoară cu suliţa, ghioaga şi sabia.

Iar persanii spun că nu este oprit a picta icoane, însă este nelegiuit a le cinsti. De aceea ei sînt socotiţi de turci şi de arabi ca nişte purtători ai păcatului unei erezii urîte. Ei pictează de la Adam pînă la Muhammed nu numai chipurile tuturor proorocilor, ci chiar pe Muhammed, afară de cap, căci în locul capului, ca nu

cumva să-i fie văzută faţa, pictează o bucată de pînză albă, care parcă acoperă capul şi faţa lui. Căci ei zic că trupul lui Muhammed deşi cu asemănarea diferitelor părţi ale trupului nu se deosebea de trupurile celorlalţi oameni, însă frumuseţea feţei lui, datorită luminii dumnezeieşti care o lumina, era inefabilă, de neasemuit, aşadar nu poate fi pictată.

3. Pe *riaia*, adică supus[652], de orice religie ar fi, în afară de birul cu care este impus, este oprit să-l obijduiască, să-l necinstească, să-l omori, sau să-l lotăriţi şi să-l sfîntorezi într-alt fel. În *fetvă* se spune: „Sufletul lor e ca sufletul nostru, trupul lor e ca trupul nostru, bunurile lor ca bunurile noastre, deci trebuie păziţi şi apăraţi[a]". Pentru un creştin care se află în supuşenia lor, de va fi omorît de o mie şi unul de muhammedani, legea *Curanului* porunceşte să fie pedepsiţi cu moartea toţi ucigaşii dacă ceilalţi nu vor arăta care dintre ei l-a rănit primul. Eu însumi am văzut nouă leniveri care au fost înecaţi în urma hotărîrii judecătoreşti pentru un singur grec şi încă ţăran. Ei n-au putut tăgădui omorul, dar nădăjduind că pentru un singur *ghiaur* nu vor fi executaţi nouă musulmani (poate că nu cunoşteau această rigoare a legii), au spus în faţa judecătorului că toţi laolaltă l-au omorît şi nu pot şti cine l-a rănit mai înainte şi cine pe urmă. Şi, aşa, după cum am spus, toţi nouă au fost osîndiţi la moarte pentru un singur supus. Aşa zice *fetva*: „Ochi / pentru ochi, mînă 242
pentru mînă şi dinte pentru dinte" şi altele.

4. Este oprit de a avea de neveste două surori deodată, deşi nu este oprit ca doi fraţi să ia două surori. Iarăşi este oprit ca femeia fratelui mai mic să se mărite după fratele cel mai mare; totuşi nu-i este oprit fratelui mai mare să vadă pe femeia celui mai mic, dar celui mai mic îi este interzis să vadă pe femeia celui mai mare.

5. Este oprit a lua de nevastă pe soră, fiică, nepoată (adică fiica fratelui sau a surorii) şi mătuşă, de asemenea şi două surori deodată, după cum am spus ceva mai sus. Însă murind cea dintîi, de va fi mai mare cu vîrsta, poate s-o ia pe sora cea mai mică după ea, iar

de va fi cea mai mică mai întîi, nu se cuvine a o lua pe urmă pe cea mai mare.

(6) Pe cea liberă nu se cuvine s-o ia ţiitoare, nici pe roabă, dacă va fi fost eliberată chiar de el sau de alcineva. Iarăşi *sutkazindaz*, fratele şi sora de lapte[803], adică cei care în pruncie au supt laptele de la pieptul aceleiaşi doice, nu se pot căsători. La fel un bărbat nu-şi poate lua de nevastă pe fiica doicii sale.

(7) De oricare femeie străină, soţie, fiică, roabă sau prizonieră nu este îngăduit nici să te atingi, nici să o priveşti. Iar de va fi fetiţă mai mică de şapte ani, adică înainte de vîrsta potrivită pentru împreunare, atunci nu se opreşte şi ele pot umbla în şcolile mixte. Iarăşi, zic ei că este cel mai greu păcat ca bărbatul să privească trup gol de bărbat sau băiat, afară de picioare pînă la genunchi şi trupul de la cap pînă la brîu, deşi dohăiocia pentapolitanilor o îmbrăţişează mai mult decît Iupiter pe Ganimede[804].

(8) Vin nu se îngăduie a gusta nici o picătură, iar excesul de celelalte băuturi beţive este oprit numai dacă eşti beat, afară de cazul cînd vor fi întrebuinţate ca leac. De ce este vinul oprit aşa de strict la muhammedani, afară de cauza pe care am arătat-o în capitolul *Despre nunta lui Muhammed la cer*[805], unde pentru prima dată i s-au spus lui de Dumnezeu că-i este oprit lui şi urmaşilor săi, se mai invocă alte două raţiuni, una chiar din *Curan*, iar pe alta din cartea *Muhammedie*. Cea care se aduce din *Curan** e aşa: Se zice că Dumnezeu a trimis doi îngeri (dintre care unul se numea *Arut*, iar altul *Marut*) ca să judece pămîntul întru dreptate şi să-l stăpînească[806]. Venind la aceştia o femeie frumoasă la faţă / ca să ceară dreptate, i-a chemat 343
după aceea la ea la masă (ospăţ) şi le-a dat vin (pe care Dumnezeu însuşi le poruncise să nu-l bea). Îngerii, bînd vin şi ajungînd beţi şi fără de minte din cauza lui, au ispitit-o spre amestecarea trupească şi ea a îngăduit, însă cu condiţia ca unul s-o facă să se suie la cer, iar altul să se coboare. Şi astfel purtînd-o îngerii, femeia aceea s-a suit la cer. Dumnezeu, văzînd-o şi cu-

* *Curan*, II, 102.

noscînd dreptatea pe care o avea, a prefăcut-o într-o stea numită, se zice, *Lucealir* (purtător de lumină), ca şi printre stele să fie la fel de frumoasă cum era pe pămînt printre celelalte femei. Iar îngerilor acelora le-a dat pedeapsa să stea spînzuraţi cu capul în jos într-o fîntînă babilonică foarte adîncă pînă la sfîrşitul lumii.

Altă cauză este aceea care spun că s-a întîmplat mai înainte de a se sui Muhammed la cer. Muhammed, văzînd odată doi oameni sărutîndu-se unul pe altul şi dîndu-şi bineţe, a întrebat pe cei ce treceau alături care să fie cauza unei veselii şi dragoste atît de mare între cei doi oameni, iar ei i-au răspuns că aceşti oameni au băut vin şi, veselindu-se, se îmbrăţişează astfel unul pe altul. Auzind acest lucru, Muhammed a lăudat foarte mult vinul zicînd: „Ce lucru mîngîios şi necesar convieţuirii omeneşti şi de folos este vinul". După un ceas, întorcîndu-se iarăşi acolo, a văzut pe unul din ei mort şi pe mulţi oameni făcînd tulburare şi legîndu-l pe celălalt şi ducîndu-l la judecător. Întrebînd iarăşi cauza omorîrii aceluia şi a tulburării oamenilor, i-au răspuns că cei doi pe care cu puţin mai înainte i-a văzut îmbrăţişîndu-se frăţeşte şi i-a lăudat, după multă băutură înnebunind, au început a se certa şi unul a omorît pe celălalt. Atunci Muhammed, transformînd laudele cele dintîi ale vinului în huliri, a zis: „O, de-ar opri Dumnezeu oamenilor întrebuinţarea acestei băuturi". Şi a fost auzită de Dumnezeu această rugăciune a lui. De aceea, cînd s-a suit la cer, vinul i-a fost interzis lui şi urmaşilor lui.

Totuşi socotesc că tuturor este cunoscut că neamul turcesc e cel mai beţiv dintre toate popoarele. Foarte puţini se vor găsi, dar mai cu seamă dintre oamenii de rînd, care să nu-şi umple gîtlejul deschis zilnic atît cu vin de struguri, cît şi cu cel arzător. Spre a înlătura acest păcat, cei mai iscusiţi în lege au născocit o mie de chiţibuşuri şi subterfugii. Mai întîi zic: „Fiindcă bînd vin se face un păcat aşa de înfricoşat, nu se cuvine a zice că este bun vinul, sau beţia, sau a preaînălţa veselia venită / de pe urma lui cu laude". 344
Dar aproape toţi poeţii sînt împotriva acestei sentinţe

și își pun toată iscusința și toată frumusețea artei nu în altceva decît în lauda vinului, nerușinîndu-se a pune vinul mai presus decît băutura raiului (zisă *kevser*) [887], prin adăugirea numelui *Nur* (care în *Curan* înseamnă (strălucire dumnezeiască) [888], a-l numi *abihaiat* (apă vie) [889], a-i atribui titlul și lucrarea aceluia și altele asemenea. Există un preaslăvit verset al sultanului Murad care fiind într-adevăr căpetenia beților, bătîndu-și joc de cei ce mîncau suc de mac și fumau tutun (dintre aceștia i-a mers vestea că a omorît pînă la 14 000 în tot imperiul său) *, zice acestea: *Ehlikeif olmak istersen bade muy ol, bok ieme*, „Dacă vrei să fii cinstitor al veseliei, bea vin, dar murdărie nu mînca" [890] (murdărie înțelegînd că este lucul de mac și alte bomboane stupefiante) **. Iarăși unii, vrînd să prefacă în oțet vinul din stomacul lor (căci oțetul de vin le este îngăduit), după ce beau paharul îndată ling sare, iar dacă picură pe caftan, îndată presară locul cu sare, prin care lucru mîntuindu-se, mascheză vinul care se preface în stomacul lor și mai ales în vinele lor în oțet, și din oprit devine îngăduit.

Să guste vinars sau alte spirturi îmbătătoare (parfumuri) nu-i nimic, dar dacă vor bea pînă la beție, socotesc că vor lua pedeapsă de la Dumnezeu, nu pentru întrebuințarea acelei băuturi, ci pentru beție, iar dacă se va întîmpla să fie prinși și de judecător, vor fi pedepsiți. Căci orice lucru oprit dacă va trece prin foc (ca spirtul de vin) și se va filtra prin alambic, socotesc că se curățe de orice spurcăciune și necurăție și din necurat devine curat.

(18) Este oprit a mînca mortăciune, nejunghiat și sînge; nu se îngăduie femeilor să înjunghie nimic și se interzice a mînca cele junghiate de femei.

(19) Carnea de porc este interzisă, afirmă ei, la fel ca vițelul. Cîinele, pisica, șoarecele, broasca, cioara sau graurul și corbul precum și alte carnivore și omnivore sînt socotite necurate și de aceea nu este îngăduit a le mînca. Iar tătarii, pentru că mănîncă atît carne de cal

* D. Cantemir, *Incrementa*..., III$_2$, 6, 20.
** *Ibidem*, III$_2$, 6, 19.

cît și de cămilă, se numesc de către turci mîncători de cadavre. E o ofensă adusă turcilor din partea unor scriitori creștini care au transmis că mănîncă și ei carne de cămilă. Acest lucru se petrece numai la arabi, însă de nevoie se hrănesc și cu lapte de cămilă, la fel ca și cu cel al vietăților și dobitoacelor neoprite. Căci astfel de / vietăți la toți muhammedanii se numără printre 345
cele scîrnave; despre ele vezi în capitolul următor. Iarăși, nu este îngăduit să ucizi orice vietate patrupedă și zburătoare care nu e de folos nici spre mîncare, nici spre altă treabă, nici aduce vreo daună oamenilor, precum e păianjenul, furnica, broasca, musca de casă și albina cea aducătoare de miere și alte mici vietăți și insecte care provin din buruieni și din pămînt. Mai cu seamă despre păianjen circulă istoria că Amavia halife [891], aflîndu-se cu flota la într-un golf oarecare și vrînd dimineața să întindă pînzele și să se ia după inamic, cînd a văzut un păianjen care-și întinsese pînzele sale de la catargul unei corăbii pînă la alta, a petrecut cu răbdare în golf seara, nevrînd a-i rupe pînzele, fiindcă avea un vînat gata înaintea ochilor săi. Iar a doua zi a văzut flota numeroasă și puternică a inamicului ce se arătase, împotriva căreia, dacă ar fi ieșit din golf, n-ar fi scăpat de primejdie. De unde a judecat că după rînduiala lui Dumnezeu păianjenul i-a pus piedică corăbiilor lui și ca niște ancore noi l-a reținut în golf. În cartea *Curan* este un capitol special *Despre păianjen*, unde se citesc multe despre el *.

(21) A lua cămătă sau venit de la banii săi e, mai mult sau mai puțin, o faptă nelegiuită și eu socotesc că pe bună dreptate. Cămătarilor și schimbătorilor de bani la judecată nu li se acordă nici o audiență, mărturiei lor nu li se dă nici o crezare și hotărăsc că ei nu merită nici un respect prietenos. Spre păcatul de nesters al hulirii și nesocotirii e de ajuns să-l numești pe cineva cămătar și să arăți că într-adevăr așa este, căci ei zic că între fur și cămătar e deosebire numai de nume, dar nu și de faptă. Totuși au născocit unele șiretlicuri; la adăpostul lor poți și cămătări și scăpa de nume de

* *Curan*, XXIX, 41.

batjocură. Mai întîi, dacă cineva vrea să dea altuia bani cu cămătă mare, adică să-i dea o sută şi să-i ia două, o sută-i numără cu martori, iar pentru camăta celeilalte sute de galbeni adaugă un lucru oarecare de un preţ foarte mic şi-l întreabă pe cel ce se împrumută, dacă vrea să cumpere de bunăvoie acel lucru pentru o sută de galbeni. Iar cînd acela s-a învoit, deja crima se transformă în virtute şi răutatea în binefacere, pentru că după *ferșă* există [regula] *Kavl jerii* (învoiala sau contractul e drept şi din dreptate este) [462]. De aceea în zapisuri camăta nu se pomeneşte niciodată, ci numai
246 banii împrumutaţi şi marfa pe care / a cumpărat-o cu atît şi atît. Iarăşi, nu este oprit a lua camătă la banii bisericeşti, pentru că acei bani nu se adună pentru folosul particular, ci pentru cel public şi pentru lucruri dumnezeieşti, adică trebuie să se cheltuiască pentru milostiviri, îndestularea săracilor, ospătarea străinilor, doftorirea bolnavilor, învăţătura celor ce umblă la şcoală, repararea templelor şi a celor ce sînt pe lîngă ele şi altele asemănătoare cu acestea. Chiar şi banii orfanilor pot fi daţi cu o anumită camătă celor ce fac negoţ, pînă ce orfanul va ajunge la vîrsta priceperii, pentru ca să aibă de unde se hrănească, îmbrace, iar cantitatea banilor să nu se micşoreze. Dar aceasta numai pînă cînd, după hotărîrea judecătorească, a ajuns la vîrsta desăvîrşită (cînd trebuie să arate cu martori buni şi siguri că a putut lua fecioria unei fete sclave şi şi-a făcut pe deplin treaba de bărbat); atunci, acei bani părinteşti i se dau lui şi i se porunceşte să înceteze cu cămătăria.

(12) Orice vînătoare, dar nu şi pescuitul, le este interzisă, deşi sub pretext de plimbare şi pentru a se odihni de multe treburi sultanilor şi celorlalţi demnitari pe care apasă treburile publice le poate fi îngăduită o dată pe săptămînă, căci după altă *ferșă* lor li se porunceşte să nu ofenseze natura şi puterile firești (afară de mîneala erotică), căci sănătatea sultanilor şi a miniştrilor e socotită drept sănătatea poporului.

(13) Este oprit a umbla fără de treabă, a trîndăvi, a dormi mai mult decît se cuvine, dar mai cu seamă în timpul rugăciunii.

(14) Este interzis a grăi fleacuri, a spune poveşti care n-aduc nici un folos celor ce le ascultă, sau a vorbi în chip desfrînat alte lucruri necuviincoase şi neroade, şi cu atît mai mult a le face.

(15) Este interzis a face cheltuială mai mare decît cere nevoia şi decît poate suporta averea omului. Iarăşi, legea muhammedană interzice să porţi haină de mătase, ţesături din fir de aur şi argint, inel şi brîu de aur (o, dacă le-ar interzice şi cea creştină!). Uneori întrebuinţează arestea şi bărbaţii, însă numai în public, de dragul pompei şi pentru împodobirea curţii sultanului, şi anume toţi camerierii şi ceilalţi care fac serviciu în curtea interioară, şi chiar sultanul; însă ele sînt îngăduite mai mult de legea politică, dar nu de cea a proorocului.

(16) Este interzis, ba chiar, socotesc ei, este o nebunie să dai bisericii ceea ce este necesar în casă sau, fiind sărac, să dai milostenie cu dărnicie. /

17. Este interzis să vorbeşti fără nici o nevoie altă 247
limbă decît araba sau cea maternă. Ei cred însă că la nevoie nu se impune nici o lege. De aceea, după *ferșă*, se zice: *Karara riza*, adică „Se cade să cedezi sau să te supui nevoii" [463].

(18) Orice fel de joc, adică dansul, jocul de petreceri, tablele şi altele sînt interzise. Iar dacă asemenea jucători sînt prinşi de judecător, se pedepsesc cu biciurile, afară de jocul de şah, cu condiţia ca în momentul cînd vor auzi strigătul şi chemarea poporului la *djeamie* să-l părăsească îndată. Dacă nu vor proceda aşa, şi acest joc li se va socoti ca unul din cele oprite.

19. În ce priveşte muzica, ezită: cea vocală, în chip vădit, nu vor să fie interzisă, dar despre cea instrumentală spun unii că este oprită. Însă toţi sînt de acord că *Idriz*, adică Enoh a fost inventatorul muzicii, atît al celei vocale, cît şi a celei instrumentale, şi al măsurii (timpului) întrebuinţate în muzică, şi că proorocul David vinta cu instrumentul *zebbur*, adică psalterion şi cu amîndouă felurile de muzică înălţa mulţumire şi laude lui Dumnezeu. De unde, tîlcuiesc cei mai învăţaţi, muzica este îngăduită ca un lucru ceresc. Dar spun că în timpul rugăciunii trebuie în orice chip respectată tă-

cerea, altfel din îngăduită s-ar preface în oprită. Mai spun că este permis instrumentul numit *nei* (nai, adică fluiere) [664], pentru că însuşi Muhammed se desfăta cu el.

20. Sînt interzise clopotele şi orologiile mari din oraşe pentru că bătaia ceasurilor se aseamănă cu trasul clopotelor de la bisericile creştine. Şi este într-adevăr de mirare cum de în întregul Imperiu turcesc numai Filippopole din Tracia are în turn un orologiu înare pînă acum.

(21) Este interzis în timpul războiului a-ţi tăia unghiile şi a-ţi rade vîrful capului. Prima pentru că unghiile se socotesc a fi o armă naturală a omului, cu care poate prinde şi sfîşia pe inamic; a doua pentru ca, de i se va întîmpla cuiva să fie neîs de inamic, să aibă inamicul de ce să apuce şi să ridice capul, ca nu cumva, fiind părul ras, să fie nevoit să-l ridice cu suliţa sau cu ghioaga.

Cu acest prilej socotesc că motivul pentru care cedează inamicului este ca să-l înfurie şi mai mult asupra mucenicului care şi-a împlinit datoria şi să înmulţească batjocura asupra unui trup muhammedan. Poveşti mincinoase şi vorbe desfrînate asemenea acestora sînt la ei aproape nenumărate. Dar fiindcă nu sînt aşa de însemnate am oprit cu plăcere condeiul de la scrisul acelora. /

Despre „mekruh", adică despre cele scîrnave

Sub numele *mekruh* [665] se înţeleg toate cele care după rînduiala legii nu sînt definite nici ca îngăduite nici ca oprite, dar pe care natura însăşi le arată drept urîcioase şi neplăcute sufletului, sau părînd a fi astfel. Dintre ele cele mai însemnate se arată a fi acestea:

1. Îmbrăcămintea, vasul şi orice altceva de folosinţă curată sau un lucru murdărit de urină, excremente sau altă materie scîrnavă, astfel încît nu poate fi spălat cu apă caldă şi cu săpun fie pentru că absoarbe prin pori

umezeala necurată, ca de exemplu un vas de lemn, de lut şi altele, fie pentru că s-ar strica dacă sînt spălate ca, de exemplu, o haină scumpă de catifea etc.

(2) Calul, măgarul, leul, pardosul, lupul, vulpea ş.a.; păsările şi jivinele necunoscute şi peştii necunoscuţi sau insectele terestre şi marine ca, de exemplu, lăcusta (deşi la arabi este un fel de lăcustă de mărimea vrăbiilor pe care ei o mănîncă cu îngăduinţă [666]; eu socotesc că acestea sînt acridele pe care şi sfîntul Ioan le mînca în pustie, precum ne învaţă pe noi *Sfintele Evanghelii*), broaştele rîioase, broaştele ţestoase terestre şi acvatice şi altele.

3. Untdelemnul, mierea, untul de vacă şi orice lichid în care va cădea un şoarece sau un alt animal necurat şi se va îneca este spurcat. Se spune că odată a fost o discuţie dacă musca picată în mîncare este *mekruh* sau nu. Cercetînd, au judecat că un asemenea rău este inevitabil, mai ales acolo unde e clima caldă şi se află foarte multe muşte, deci au legiferat că musca nu este din cele spurcate, însă aduce tulburarea stomacului. Această expresie se întrebuinţa ca zicală spre a demonstra că nu trebuie dispreţuit duşmanul chiar dacă e foarte neputincios, căci deşi nu poate face nici un rău, cînd află prilejul poate pricinui o anumită nelinişte şi tulburare. /

(4) Este lucru scîrbos să hrăneşti în casă şi să te atingi de cîini, ciori şi alte jivine necurate, asemenea lor, patrupede şi zburătoare (afară de pisică).

(5) Este lucru scîrbos să iei mîncarea cu mîinile nespălate, sau chiar spălate dar cu stînga, şi a nu-şi spăla gura şi mîinile după mîncare.

(6) A mînca raţă, gîscă, găină şi alte păsări de casă care înghit toate necurăţeniile, mai înainte de a le ţine şi hrăni cel puţin trei zile în cuşti sau în alt loc curat, ca să mistuie în stomac materia aceea necurată pe care a înghiţit-o mai înainte şi s-o arunce afară cu găinaţul, este lucru scîrnav. Iar stomacul, maţele, boşoceii şi capul oricărei păsări este oprit a le mînca. Dacă, pentru a-i ajunge mai repede fulgii, o pasăre a fost legată în apă fierbinte mai înainte să fi fost golită de măruntaie, nu este îngăduit să mănînci nimic din ea.

(7) Orice jivină prinsă de cîini şi sfîşiată, deşi este îngăduită, e socotită a fi lucru spurcat.

(8) Nu e voie a-ţi scobi urechile sau dinţii cu o scobitoare străină. Iar dacă cineva din nesocotinţă face acest lucru, scobitoarea trebuie apoi frîntă ca să nu mai fie întrebuinţată de nimeni.

(9) E lucru scîrbos, judecă ei, să-ţi piepteni barba (pe care o au întotdeauna în cinste şi o socotesc aproape sfîntă) cu un pieptene care are un dinte sau mai mulţi rupţi.

(10) Pe lîngă acestea mai hotărăsc ei că este lucru nu numai scîrbos, ci şi *djeaiz*, adică necuviincios[867], ca cineva să facă rugăciunea cu *mestii* sau încălţămintea (papucii) rupţi (însă numai dacă gaura va fi aşa de mare încît vei putea băga două degete). Căci socotesc că praful ce pătrunde prin acea gaură întinează *abdestul* şi face ineficace spălarea şi curăţirea ; de aceea, dacă vreun sărac nu poate avea încălţăminte negăurită sau nouă, i se porunceşte ca la toate orele de rugăciune să înnoiască *abdestul* şi să facă rugăciunile *namaz* desculţ.

(11). De asemenea, este lucru scîrbos ca mustăţile celui ce mănîncă să se moaie în lingură, sau ale celui ce bea, în pahar. De aceea, cei tineri, care-şi lasă mustăţi pentru frumuseţe, le răsucesc cu grijă ca să nu se lase pe buze, iar cei mai în vîrstă s-au obişnuit să le dispreţuiască pe cele tinereşti şi le scurtează puţin cu foarfecele. /
250 *Ulema*, adică învăţaţii sau dascălii le rad chiar la jumătate, căci am arătat în capitolul *Despre păcătuirea lui Adam*[868], că mustăţile s-au născut din murdărie.

(12) Este uricios a lăsa unghiile netăiate (afară de cazul cînd se află în campanie împotriva inamicului sau vor fi în război). Am arătat în alt loc că ele trebuie tăiate o dată pe săptămînă, iar că cele tăiate nu se aruncă la pămînt, ci se pun în sîn, este una din poruncile *sunnet*.

Acestea sînt deci cele mai însemnate porunci negative şi afirmative ale legii muhammedane pe care terminîndu-le, să ne apucăm de explicarea altor rînduieli ale religiei acesteia, după cum se vede că cere însăşi ordinea cuvîntului. /

DESPRE ALTE RÎNDUIELI ALE ACESTEI RELIGII

CAPITOLUL ÎNTÎI

Despre „dugun", adică despre nuntă (după cum se numesc toate serbările ce urmează)

Cu numele de *surr* se arată printr-o vorbă arabă (care mai simplu se zice *dugun*)[869] o manifestare generală a bucuriei, veseliei, prăznuire, iar cel mai frecvent zilele de nuntă ; de unde numirile *sunnet dugunu*, sărbătoarea tăierii împrejur, *nikkeah dugunu*, sarbătoarea sau veselia nunţii şi *esir dugunu*, sarbătoarea ce se face la eliberarea unui musulman din sclavie. Vom spune pe scurt cum se sărbătoresc acestea la muhammedanii otomani cu care am avut de-a face necontenit mult timp.

Despre îngerii păzitori ai băieţilor

Băiatul muhammedan înainte de a ajunge la vîrsta de opt ani nu este tăiat împrejur. Iar dacă i se va întîmpla să moară în acea vîrstă nici o îndoială nu poate fi despre mîntuirea sufletului lui din cauza netăierii împrejur. Căci ei cred că Avraam la o asemenea vîrstă l-a tăiat împrejur pe Isaac şi pe Ismail şi odată cu ei pe încă doi îngeri despre care cred că fiind puşi chiar de la naşterea lui (a lui Ismail) să-l păzească şi să-l ferească de orice păcat (pentru că băiatul încă n-avea uzul desăvîrşit al minţii) au păzit atît de stăruitor şi cu grijă sufletul băiatului neîntinat, încît el era într-o stare de fericire şi se arăta şi umbla în faţa lui Dumnezeu ca un al treilea înger între ei[870].

Sărbătorirea duceriī la hodje

Cînd ajunge copilul la al cincilea an de virstă, dacă este băiat este dus cu mare pompă şi veselie la *hodje* (învăţător), iar dacă e fată la *usta hatun* (învăţătoare) [871], ca să înveţe a broda flori cu acul. Băiatul este împodobit cu haine care strălucesc de aur şi argint, apoi i se pune pe cap, în loc de cunună, o *takie* (un fel de şapcă) [872] împodobită cu mărgăritare şi alte pietre
252 preţioase şi cusută cu broderii / de Frigia [873] şi fiind el călare pe un cal prea ales şi foarte împodobit, înaintea lui merg toţi băieţii acelei *mekteb* (şcoală, căci aşa se numeşte locul unde li se arată primele litere) [874] cîntînd versuri armonios compuse şi roagă pe Dumnezeu să-i ajute să înveţe literele şi prin acelea să priceapă *Curanul* şi legea lui Dumnezeu şi rînduielile proroceşti. Iar casnicii şi rubedeniile lui, unii ţinînd calul de frîu, alţii urmîndu-i doi cîte doi, ocolesc cîteva ulite mai largi şi mai populate, urmaţi de o muzică, cu timpane şi cu alte instrumente zgomotoase. Şi astfel adus la şcoală este predat lui *hodjea*.

Sărbătorirea circumcizieniī

Iar cînd se va împlini al optulea an al virstei lui, sau şi mai mult, chiar pînă la al treisprezecelea, căci nimic nu se opune, se face acelaşi cortegiu. Însă copiii de demnitari s-a obişnuit să facă sărbătorirea tăierii împrejur, cu mare cheltuială, cu trei zile înainte de *xinet* (căci în acea zi trebuie să fie tăiat împrejur), iar la cei ai sultanului şi cu 40 de zile (despre acest lucru vom vorbi clar mai jos). Întorcîndu-se deci acasă, cei mai bogaţi şi boierii au obiceiul să adune trei, cinci sau, dacă pot, chiar pînă la douăzeci de băieţi săraci, ca să-i taie împrejur şi pe ei împreună cu fiii lor (căci dacă are fii mulţi, tatăl se sileşte să fie toţi circumcişi împreună, pentru ca să n-aibă cheltuieli mai mari) şi astfel îi introduc pe toţi într-una sau două odăi frumos aşternute, unde e gata un chirurg foarte iscusit în această artă, care dezbrăcîndu-i pe toţi, îi culcă la rînd pe aşternuturile lor. Chirurgul acela are un instrument cu care, întinzînd mai întîi pielea mădularului de cir-

cumcis, o prinde ca în nişte cleşte şi o strînge tare ca să nu se retragă îndărăt. Dacă vede copilul palid de frică şi plîngînd, ca să-i ia frica, se preface că va amîna circumcizia pentru o altă zi şi ţinînd gata bomboane dulci sau simplă miere, pe neaşteptate taie partea de piele ce iese din cleşte. Dacă băiatul vrea să ţipe simţind acest lucru, chirurgul îndată îi unge buzele cu miere sau cu altceva dulce, pe care copilul lingîndu-le şi amestecînd durerea cu dulceaţa, se potoleşte şi încetează plînsul. După terminarea circumciziei, prietenii şi vecinii care sînt chemaţi la această sărbătoare aruncă în patul băiatului daruri, care cum vrea şi poate, pentru ca acela văzîndu-le să capete / mîngîiere şi să uite 253
durerea.

Sărbătorirea circumcizivi la fiii de sultan

Acestea sînt condiţiile generale ale circumcizionii fiilor de muhammedani. Iar la circumciziunea fiilor de sultan, se trimit cu şapte luni înainte decrete în tot imperiul prin care se fixează ziua sărbătoririi *sunnetului* şi se porunceşte tuturor celor ce sînt în dregătorii ca personal sau prin *kapukehaiasi* (locţiitorii lor pe lîngă Poartă) [875] să trimită daruri demne de un fiu de sultan. Ultimul paşă nu poate aduce un dar mai mic de 5 000 de taleri, iar vizirii şi alţi paşi care se numesc *beglerbeg* [876] trebuie să aducă nu mai puţin de 25 000 de taleri ; dacă va aduce mai mult nu e nici un rău, numai cu un dar mai mic să nu se arate. Domnii din Moldova şi Muntenia se obligă să aducă daruri mai mari decît toţi vizirii şi paşii, depăşind suma de 60 000 de taleri [877]. Iar de vor da mai puţin, vor cădea în disgraţie şi vor cunoaşte în fel şi chip urgia pierderii demnităţii lor.

Atunci se fac jocuri publice şi se aprind artificii noaptea. Pretutindeni sînt pregătite mese, aranjate după condiţia şi starea celor ce stau la ele. De se vor întîmpla să fie prezenţi soli extraordinari ai stăpînitorilor creştini pe lîngă Poartă, îi invită şi pe ei la acea sărbătoare, nu din respect, ci pentru a primi daruri de la ei ; lor li se întinde o masă separată de alţii şi-i

cinstesc ceremoniile pe cei ce şed, după demnitatea săvîrşitorilor lor. Însă totdeauna ambasadorul francez e preferat tuturor (după cum vom vedea în capitolul *Despre ambasadorii ce se află pe lîngă Poarta otomană*)[878]. Aşa se petrece circumciziunea copiilor născuţi la musulmani.

Circumciziunea celor ce au acceptat credinţa muhammedană

Iar dacă cineva dintre creştini sau dintre iudei sau din alte religii, convertindu-se la credinţa muhammedană, trebuie să se circumcidă, merge mai întîi la vizir în divan (dacă acest lucru se va întîmpla unde se află vizirul), în alte părţi înaintea paşei (guvernatorului), iar în lipsa lui este adus la *kadi* (judecătorul provincial), îmbrăcat în hainele sale. Deci, înfăţişîndu-se vizirului (rareori se întîmplă în faţa sultanului, numai dacă va fi o persoană care să fie socotită că merită prezenţa sultanului), scoţîndu-şi îndată căciula din cap o aruncă el însuşi la pămînt şi declară că doreşte să accepte muhammedanismul şi că cere acest lucru. Iar cei iscusiţi în limba turcă fac ei înşişi mărturisirea credinţei. Dar cei de acest fel nu sînt primiţi de îndată, ci sînt trimişi la *ceauşhaşi* ca să fie cercetaţi a doua zi cu grijă, dacă n-au fost beţi ziua trecută, cînd doreau / 254
credinţa muhammedană, şi nu şi-au pierdut cumva mintea. Căci pe cei beţi şi pe cei lipsiţi de minte îi socotesc la fel (frumos lucru cu adevărat), de aceea celor ce se află în această stare nu li se dă crezare. Iată de ce şi cel care vrea să accepte credinţa e întrebat şi a doua şi a treia zi de trei ori dacă doreşte cu toată inima şi cu tot sufletul să accepte credinţa muhammedană. Şi dacă se va constata că omul acela e lipsit de minte şi suferă de multă vreme acea vătămare, e trimis acasă necircumcis (căci muhammedanii socotesc că musulmanii care au înnebunit şi şi-au pierdut mintea în vreun fel oarecare sînt mîntuiţi ; iar pe lîngă aceasta mai cred că posturile şi rugăciunile şi celelalte porunci ale credinţei muhammedane le fac şi le împlinesc în locul lor îngerii).

Dar dacă a doua zi creştinul sau evreul va spune că ieri a fost beat şi nu ţine minte nimic din cele făcute sau făgăduite, e bătut cumplit şi peste cîteva zile (după hotărîrea judecătorului) i se porunceşte fără de omenie şi groaznic să împlinească ceea ce a făgăduit. Dacă va suporta bătăile cu răbdare şi va declara neîndoielnic că vrea să rămînă în religia sa, că nu ţine minte să fi făcut o astfel de făgăduinţă şi că era beat, i se porunceşte de către judecător să aducă doi martori muhammedani, care să declare că în acea zi l-au văzut beat sau că băuse mult vin. Şi se află asemenea săraci muhammedani, mari băutori de vin, care pentru bani mulţi, şi cu nădejdea de a primi vin din destul, aduc lesne o astfel de mărturie. Dar dacă a fost într-adevăr beat în acea zi şi ştie că a fost văzut în acea stare de beţie de unii dintre muhammedani, sau a băut împreună cu ei, e silit să spună anume că a băut cu cutare sau cutare musulman atîta vin în acea zi încît s-au îmbătat. Aducîndu-i pe aceia în faţa judecătorului îi întreabă dacă au văzut pe cutare om în cutare zi bînd vin sau beat. Şi dacă se vor lepăda de acel lucru (căci se tem ca pentru o astfel de purtare să nu ia pedeapsă de la judecător), sînt obligaţi să se jure punînd mîna pe *Coran*. Însă dacă nu vor vrea să facă nici acel lucru, atunci li se porunceşte să arate sub jurămînt adevărata mărturie şi anume dacă într-adevăr l-au văzut pe acel creştin în cutare zi şi ceas bînd vin şi fiind beat. Atunci aceşti martori sînt pedepsiţi cu şaptezeci şi una de lovituri de triag, adică bice de lemn, iar creştinul este lăsat liber, dar nu fără / 255
pierderea a aproape tuturor averilor sale şi a celor părinteşti.

Iar dacă şi a doua zi şi a treia zi va declara acelaşi lucru şi va mărturisi că vrea şi doreşte credinţa muhammedană este iarăşi dus la vizir şi la judecător, unde ridicînd degetul arătător al mîinii drepte face mărturisirea credinţei[879] şi astfel, dezbrăcîndu-se de hainele sale, se îmbracă în haine noi, după ce i s-a pus pe cap turbanul făcut după obişnuinţa lor. Şi încălecînd pe un cal foarte împodobit, i se dă în mîna dreaptă o săgeată, care înseamnă ridicarea degetului arătător, semnul unicităţii dumnezeieşti, în care trebuie el de acum

să creadă. Şi astfel, cu mare pompă, iese din curtea vizirului şi e purtat pe uliţele creştinilor (dacă cel convertit la muhammedanism a fost creştin), sau evreilor (dacă a fost evreu), cu muzică şi cu timpane, urmînd o ceată mare de nobili şi de ulişteri. Şi revenind la casa unde trebuie să se taie împrejur, se circumcide după rînduiala spusă mai sus. Iar dacă un creştin, nici beat, nici ieşit din minţi, va zice o dată măcar şi în glumă în faţa a doi turci că vrea să fie musulman şi nu va putea dovedi ieşirea din minţi sau beţia cu doi martori musulmani şi va tăgădui neîndoielnic, nu poate avea nici o nădejde de mîntuire, ci trebuie sau să-l mărturisească pe Muhammed, sau să sufere moartea.

O istorioară pioasă şi plăcută

Pentru cei curioşi, dar mai cu seamă pentru oamenii evlavioşi, voi relata ca exemplu o istorioară căreia eu însumi îi sînt martor ocular, de unde să cunoască toţi creştinii ortodocşi cît de nenorocită este petrecerea creştinilor (dar mai cu seamă a grecilor) care gem acum sub jugul turcesc şi muhammedan.

La porţile cetăţii Constantinopol (care acum se numesc *Paşa kapusi*, adică „Porţile paşilor", în vechime Χριστόπολις)[690] se afla un grec tînăr de şaptesprezece ani cu numele de Nicolae[691], foarte frumos, tînăr cu un chip de înger, care vindea în prăvălia tatălui său untdelemn, migdale şi altele, cum au *bacalii*, adică băcanii, obiceiul să vîndă. Iar în faţă, peste drum de acea prăvălie, sta garda ienicerilor care păzesc porţile. Deci unul din ieniceri, răpit de bunăcuviinţa şi de frumuseţea acelui tînăr, îi cerea necontenit împlinirea dragostei neîngăduite şi sodomite. Cînd însă a văzut că nimic nu reuşeşte cu cuvinte perfide şi cu multe promisiuni, dragostea nemăsurată i s-a schimbat într-o ură extremă şi a început a născoci mii de şiretlicuri pentru curmarea vieţii tînărului. / Şi iată cum şi-a început lucrul 226
acel om foarte rău: a scris pe o hîrtie alfabetul şi s-a prefăcut că vrea să-l înveţe fără plată literele turceşti şi *rakkam*, adică meşteşugul număratului[692], sau cum

zicem de obicei aritmetica (pe care e nevoie s-o ştie mai întîi cei ce fac negoţ).

Nicolae, necunoscînd înşelăciunea (sau harul lui Dumnezeu împletindu-i astfel cununa muceniciei), a început să înveţe de la ieniceri a citi alfabetul şi numerele aritmetice. Agerul şi sîrguincioşul grec a înţeles în puţină vreme literele şi a început să le combine şi totodată să şi converseze. Şi astfel, într-o zi, ienicerul acela diabolic a pus la cale pe alţi doi ieniceri, ca atunci cînd va intra el în prăvălia lui Nicolae, ei să tragă cu urechea de afară la cuvintele şi vorbele lor şi să ia stăruitor aminte ca să poată auzi ce va rosti grecul citind. Punîndu-i pe aceştia astfel la cale, a scris pe o hîrtie mică şi veche (ca să nu fie recunoscută înşelarea) mărturisirea credinţei şi, intrînd după obicei în prăvălie, a început a-l învăţa pe Nicolae alfabetul. Şi după ce a terminat cu acela, ca şi cum ar fi vrut să-l înveţe cum se combină literele, i-a propus să citească mărturisirea credinţei. Nicolae, din cauza greutăţii silabisirii literelor (pentru că încă nu le cunoştea destul de bine), citind-o fără a înţelege sensul cuvintelor, cei doi ieniceri care se ascundeau afară, ascultînd-o, au sărit pe neaşteptate în prăvălie şi l-au salutat pe săracul (sau mai degrabă preafericitul) Nicolae mai întîi cu cuvinte de mîngîiere zicînd *Iiman mubarek olsun* (adică: „Credinţa muhammedană să-ţi fie cu noroc")[693]. Dar Nicolae, neprimind nimic din acestea, socotea că glumesc, cum îi auzise şi alte dăţi de multe ori glumind astfel. Deci n-a răspuns şi i-a rugat să nu facă tulburare în prăvălia lui. Atunci ei, ca nişte lei furioşi, înşfăcînd pe tînăr cu sila şi fără milă l-au scos din prăvălie şi, aducîndu-l la *ciorbadji* (polcovnicul lor)[694], care era la garda de lîngă porţile mai înainte spuse, l-au învinuit declarînd că înaintea lor a făcut mărturisirea credinţei şi acum nu vrea să împlinească cele făgăduite şi dispreţuieşte credinţa muhammedană.

Într-un cuvînt, a fost adus după aceea chiar în faţa vizirului şi acolo unul îl învinuia despre cele făcute, iar doi mărturiseau. Şi se lepăda Nicolae cel cu bună tenere zicînd că n-a spus nimic de acest fel şi nici n-a gîndit, şi că nu-i este cu putinţă să se lepede de Hristos Domnul şi Dumnezeul său, şi să-l mărturisească pe Mu-

hammed. Deci mîniindu-se vizirul şi vrînd să-l convingă
237 cu muncile ca să spună adevărul, a poruncit / ca treizeci de zile pe rînd dimineaţa şi seara să-i dea cîte două sute de lovituri, prin care fiind întăritat Nicolae, deşi tînăr la trup, însă cu sufletul şi credinţa creştină mai presus decît bătrînii, înălţînd laudă lui Hristos, a început a huli şi a ocări pe Muhammed şi pe lîngă aceasta şi-a arătat cu glas limpede şi cu inimă tare şi de neînvins furia lui şi şi-a bătut joc de acéia şi a disprețuit orice născocire a muncilor. Văzînd vizirul acest lucru (acesta era Kara Ibrahim paşa, care a venit după moartea lui Kara Mustafa-paşa, cel ce a asediat Viena) [885], ca să nu mai fie supuse numele şi cinstea proorocului derîderii şi batjocurii din partea unui asemenea grec, a poruncit să-i taie capul chiar înaintea prăvăliei lui. Cînd s-a făcut aceasta, Nicolae a primit cununa mucenicîei. Şi iat prin intervenţia tiranului, a treia zi trupul lui sfînt a fost aruncat în Bosfor, dar noaptea a fost pescuit şi scos de creştinii pioşi în Propontida, care îndeobşte se numeşte *Mare di Marmore*, Marea de Marmara şi a fost îngropat în taină dar cu cinste în Mînăstirea Sfintei Treimi ce se află pe insula zisă a Principilor, păstrîndu-i-se fosta lui cămaşă care sträluceşte şi pînă acum cu sîngele mucenicîei lui, şi de la care se fac celor credincioşi multe (se spune) şi minunate tămăduiri. „Minunat este Dumnezeu întru sfinţii lui!" *

CAPITOLUL AL DOILEA

Despre căsătorie

Dacă fata, *bakire* [886] sau văduva, *merdum* [887] va fi născută din părinţi muhammedani şi crescută într-o casă cinstită, este obligată prin lege ca nimeni dintre oameni să n-o vadă cîndva, afară de părinţi, fraţi şi bunici (nici chiar ochiul mirelui nu poate s-o vadă) şi astfel, cînd iese afară din casă, să iasă cu faţa acoperită (despre acest lucru vorbim mai pe larg în capitolul *Despre*

* *Ps.*, 67, 36.

hainele turceşti) [888]. Deci, un tînăr care vrea să se unească prin căsătorie cu o fată sau o văduvă, se sileşte prin femeile rubedenii cu el să afle despre frumuseţea şi bunele moravuri ale celei pe care vrea să şi-o ia de soţie. Uneori, dacă are noroc, acest lucru se întîmplă.

Căsătoria

Din partea mirelui se trimit femei cinstite şi vrednice de crezare care / arată părinţilor fetei sau văduvei că 238
cutare tînăr necăsătorit sau căsătorit (după cum am arătat mai sus, un bărbat poate lua pînă la cinci femei) voieşte să se însoţească prin nuntă după porunca lui Dumnezeu şi bunăvoinţa proorocului şi din doi să facă o casă (*evlenmek* în limba turcă aşa se înţelege). Dacă părinţii fetei înclină spre aceasta, se trimit reciproc unele daruri, după puterea şi demnitatea celor ce vor să se unească prin căsătorie, şi se dă de veste prin aceleaşi femei mijlocitoare despre încheierea căsătoriei *imamului* parohial şi celorlalţi vecini. Apoi, în ziua rînduită de mai înainte pentru căsătorie, mirele la casa sa, iar mireasa de asemenea la casa părinţilor săi, pregătind cele necesare pentru sărbătorirea nunţii şi chemînd pe verini şi pe prieteni, fac ospăţ, cei mai slabi ca posibilităţi numai o zi, iar cei mai cu putere mai multe zile şi pun înainte bucate din belşug, unde se distrează îndeajuns, ascultînd muzică feluritä şi privind pe dansatori. Dar toate se petrec cu cinste şi fără de tulburare (pentru că nu e vin) şi joi, în noaptea spre vineri, toţi cei ce au ospătat la mire din partea lui pleacă la casa miresei cu timpane şi cu muzică şi pe cît se poate cu cea mai mare podoabă. Luînd mireasa de acolo şi zestrea ei (care este cunoscută după contractul încheiat de mai înainte) se înapoiază la casa mirelui. Iar mireasa continuă în *harem* (adică în locuinţa femeilor) şi mirele în *selamlik* (adică în odăile locuite de bărbaţi) [889] ospăţul de nuntă cu mare veselie, pînă la miezul nopţii.

Nikkeab

După aceea, cînd se apropie vremea ca mirele să intre la mireasă, sînt chemaţi *imamul* şi cîţiva bătrîni din

verinii. Mirele are pe lîngă mireasă o femeie în chip de reprezentant; la fel şi mireasa are pe lîngă mire pe reprezentantul său. Întrebaţi de *imam* de ce s-a făcut această adunare şi această sărbătorire de nuntă, ei răspund că sînt puşi *vekili* (adică locţiitori, sau epitropi) [490] din partea celor ce vor să se căsătorească, ca să răspundă *imamului* despre acordul şi învoiala lor. *Imamul* întreabă iarăşi dacă au martori siguri şi cinstiţi pentru aceasta, care să confirme cele spuse de ei şi să dea mărturie. Dacă cei ce vor să se căsătorească sînt la mare distanţă, adică în sate şi oraşe diferite, atunci se cheamă martorii şi sînt ascultaţi, iar numele mirelui, al miresei şi ale părinţilor lor, precum şi ale reprezentanţilor lor şi ale părinţilor reprezentanţilor se înscriu în registru. Dar
259 dacă / se vor întîmpla în aceeaşi casă, după cum am spus mai sus, reprezentanţii răspund *imamului* că au asemenea martori, dar nu-i vor chema la afacerea de faţă pentru că mirele şi mireasa fiind de faţă pot singuri mărturisi pentru ei înşişi.

Şi astfel *imamul* şi ceilalţi se apropie de uşile prin care se face intrarea în apartamentul femeiesc unde, în pridvorul camerei, după o perdea, se află mireasa cu reprezentanta mirelui. *Imamul* întreabă pe mireasă numele ei şi al părinţilor ei. Iar ea răspunde dinlăuntru că ea se numeşte aşa şi părinţii ei aşa. Atunci *imamul* porunceşte mirelui să întrebe pe reprezentanta sa dacă aceea e mireasa al cărei glas l-au auzit toţi. Iar ea răspunzînd că este chiar aceea, reprezentantul miresei îi declară la fel mirelui că mirele este chiar acela căruia i-a fost mai dinainte făgăduită. Astfel, luînd cunoştinţă şi încredinţîndu-se de aceasta, *imamul* întreabă pe mireasă dacă de bunăvoie vrea, după porunca lui Dumnezeu şi voinţa proorocului, să-l aibă pe acest tînăr de bărbat. Şi cînd ea răspunde că-l vrea, la fel îl întreabă şi pe mire, şi cînd acela afirmă acelaşi lucru se anunţă suma de bani numită *nikheah* (cum s-ar zice „legătura"), pe care o făgăduieşte mirele miresei. Căci dacă se va întîmpla să se dea divorţ, aceasta trebuie să i-o plătească ei (despre care se va vedea în capitolul *Despre divorţ*) [491]. După întrebările *imamului* şi după fixarea numărului de bani, întreabă şi bătrînii aceia care trebuie

să fie martori ai acestui lucru, zicînd: „Vreţi voi să fim martori ai acestei căsătorii sau învoiri a voastre?" (Mirele şi mireasa) răspund: „Vrem şi vă rugăm". Atunci *imamul* şi ceilalţi, dîndu-se ceva mai la o parte, îl împing cu silă parcă pe mire în *yördegbi* (astfel se numeşte odaia sau iatacul în care vor dormi) [492], zicînd: *Allah bileu ghizlje olsun*, adică „Dumnezeu fie cu voi" [493], şi iarăşi se întorc la ospăţul pregătit, unde toţi invitaţii pun pe masă darurile, care ce-a adus. Şi astfel, după aceasta, fiecare se duce la ale sale.

Mai sînt cîteva ceremonii pe care se cade să le facă mireasa şi pe care se impune să nu le lăsăm nearătate. În noaptea din ajunul zilei în care fata va fi adusă în casa mirelui, se adună rudele şi alte femei care locuiesc în vecinătate şi dospesc şi pregătesc buruiana *kina* (rădăcina frecată cu ea capătă culoarea portocalei) [494], după cum le este obiceiul, şi cu aceea ung părul, picioarele şi mîinile fetei logodite / şi, înfăşurînd-o cu ştergare 260
curate, n-o dezleagă pînă dimineaţa, aşa încît culoarea (buruienii) aceleia să pătrundă bine. Şi dimineaţa se duc la baie toate, o spală pe fată, *iduvandji kadun* (femeia care poate potrivi hainele şi părul) [495] o împodobeşte frumos (aceasta se face după porunca proorocului), iar după ce au terminat toate se întorc acasă şi încep să facă cele potrivite sărbătoririi nunţii, după cum am spus mai sus. A doua zi după nuntă, părinţii fetei vin la casa mirelui (căci nu li se cuvine să petreacă acolo noaptea), tremurînd şi mîhniţi pentru curăţia fetei lor, unde, dacă se vor arăta semnele feciorii, toate sînt bune şi cu tihnă. Iar dacă va fi altfel, atunci, după voia mirelui, cu mare batjocură sînt siliţi să-şi ia fiica înapoi, bătută şi despuiată de toată zestrea. Însă aceasta se cercetează pe urmă de judecător, căci dacă mirele la prima împreunare nu i-a văzut uticăciunea şi a repetat împreunarea, nici zestrea nu i-o poate reţine, nici o lasă, decît plătind suma de *nikheah*. Deci dacă fata va spune că de două ori s-a împreunat cu dînsa şi el va tăgădui, e silit să facă jurămîntul. Iar dacă va face jurămînt, lui i se dă crezare nu miresei, pentru că acolo martori şi alte mărturii nu se cer, afară de semnele obişnuite la fetele curate. Însă acestea la cele mai pri-

cepute nu lipsesc niciodată. După cum se povestește, cîndva a răspuns prințul de Florența fiicei sale care era foarte tînără și disprețuia căsătoria cu prințul de Mantua, foarte bătrîn, învinuind bătrînețea lui ca o cauză a lipsei puterilor de a naște copii, zicînd: „Matroanele pricepute nasc totdeauna copii, chiar de vor avea ca bărbat un eunuc" [896].

Kepin

Există și un alt mod de însoțire cu nuntă (care se numește *kepin*) [897], născocit pentru oamenii de o condiție mai mică, care nu vor fi siliți să facă atît de mari cheltuieli la sărbătoarea nunții, mod care se obișnuiește a se face astfel: bărbatul și femeia, sau fata, dacă se vor învoi între ei să se căsătorească, vin amîndoi împreună la un *kadi* public și în fața judecătorului aduc la cunoștință că după învoirea reciprocă el o dorește pe ea de nevastă, iar ea îl dorește pe el de bărbat. Judecătorul îi întreabă de trei ori dacă după porunca lui Dumnezeu și voința proorocului vor să se însoțească prin căsătorie. Și cînd ei afirmă acest lucru li se dă o adeverință și numele lor sînt scrise în *sidjil* (adică la 261 arhivă) *mehkeme* / (a pretorului judecătorești sau la cancelarie și primărie) [898]. Însă femeia trebuie mai întîi să arate cu mărturie a doi martori că nu e măritată cu nimeni sau că s-a despărțit de bărbat cu nouăzeci și una de zile înainte și că e lăsată. Acest mod de căsătorie îl întrebuințează mulți dintre armeni, greci și latini, care dorind să aibe țiitoare, temîndu-se să nu fie țiuți de biserică, sau de *buttandji baști*, de *ienicer aga*, *subași* și *Galata voievodasi* (aceștia sînt căpetenii peste circumscripțiile orașului și supraveghetori și cînd prind pe cei ce fac așa capătă cîți bani doresc și pedepsesc cît vor) [899], vin pe ascuns de biserică la *kadi* și primind adeverință *kepin*, pot după aceea să se tăvălească în voie în desfrînarea lor. De aceea patriarhului, episcopilor și întregii biserici li se aduce ofensă și durere lăun-

* P. Ryeaut, *Istoria della setta presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 212.

trică din partea unor astfel de oameni care n-au frică deloc de Dumnezeu. Căci dacă ar vrea să se poarte cu ei mai aspru și să-i excomunice pe față din biserică lucrul nu e fără de primejdie, ca nu cumva pentru acea dragoste absurdă să se lepede cu totul de credință și să treacă la muhammedanism. Se întîmplă uneori că, dacă gradul de rudenie, după canoanele bisericii, nu îngăduie să se facă o căsnicie, unii ca aceia nesocotind biserica, vin la *kadi* și cu patruzeci de aspri (bani) se plătește toată afacerea căsniciei și a siguranței. Iar în biserică sînt siliți a plăti (ce păcat!) nu mai puțin de cinci taleri.

Dar nu fără de rușinare și îndurerare vom continua să explicăm acestea cu condeiul. Dacă un sclav și o sclavă se căsătoresc cu *nikheah*, ei vor fi reținuți în sclavie pînă la șapte ani; dacă însă în acești șapte ani nasc copii, aceia (copiii lor) vor fi slobozi de sclavie și nu vor putea fi vînduți împreună cu părinții lor, nici nu vor putea fi luați de la ei, nici despărțiți de ei. Aici însăși ordinea ar fi cerut să vorbim de divorț, dar ca să nu le lăsăm pe cele ce sînt cuprinse sub același nume *dugun*, vom vorbi mai întîi pe scurt despre sărbătoarea care s-a obișnuit să se facă pentru eliberarea prizonierilor.

Sărbătoarea prizonierilor

Cînd din Barbaria [900], Bosnia și alte ținuturi ale imperiului se trimite registrul prizonierilor muhammedani, adică al celor ce se află în robie la maltezi, spanioli și nemți, adică al celor a căror libertate constă într-un anumit preț, rudeniile lor (ale prizonierilor) sau și alții, mișcați de pietate, cer de la vizir, printr-o / jalbă 262
scrisă, îngăduința de a putea sărbători liber pe ai lor care se află în prizonierat, în mijlocul cetății sau unde li se pare lor mai potrivit ca s-o facă, și să adune milostenie de la musulmani. La cererea lor sultanul nu dă prea greu aprobarea, deși nu se pomenește niciodată ca el să fi dat măcar un bănuț pentru prizoonierii săi [901]. Căci ei spun că ar fi fost mai de folos și mai fericit pentru sufletul, ca și pentru cinstea ostașului, dacă

s-ar fi luptat în război cu dușmanul și ar fi răbdat mucenicia, decît să fi trecut viu în partea inamicului. Acest lucru se face pentru ca nu cumva alții, avînd nădejdea unei asemenea răscumpărări, să dorească așa de lesne victoria dușmanului și lanțuri pentru mîinile lor. Dar să revenim la cele propuse.

Cerînd deci de la sultan, prin vizir, aprobarea, se anunță prin crainic că în cutare zi și în cutare loc, în piața publică, va fi sărbătoarea prizonierilor, pentru ca fiecare din cei ce vor să se mîște și să-i compătimească pe musulmanii care suferă în lanțuri și cătușe la necredincioși pentru buna-credință a fraților lor, să binevoiască a veni și a înscrie în registru milostenia pe care o va da. Iar cei ce și-au luat asupra lor organizarea serbării împart lumînări de ceară, umblînd din casă în casă, demnitarilor, cetățenilor bogați și negustorilor (despre care știu că nu pot veni la adunare din cauza multelor treburi). Și cine va binevoi să primească luminarea, se știe că vor primi milostivire de la el. Astfel, peste cîteva zile, după ce au împărțit lumînările, în ziua mai dinainte fixată și la locul indicat, angajează acrobați (care umblă pe funie), magicieni, scamatori, dansatori și alții care dau spectacole după mintea lor. Acolo se adună o mare mulțime de popor și oameni nenumărați, de toate condițiile (căci nimeni nu se rușinează să vină la o astfel de întrunire, ba încă socotesc că acest lucru este pios și cinstit). Mai întîi acrobații și ceilalți dansatori fac un joc oarecare și un spectacol nu fără de rost, îl cîntă sau îl recită în versuri alcătuite potrivit scopului urmărit și adună și banii de la spectatori într-o cupă. Se fac trei asemenea spectacole pe zi și sărbătoresc trei zile necontenit.

A treia zi spre seară serbarea se încheie. Și am auzit, cu adevărat, de la oameni vîrednici și cinstiți, că la adunarea unei asemenea sărbători s-au colectat peste 50 000 de taleri. Acești bani îi aduc apoi la judecătorul cetății
263 și acolo îi numără și-i pecetluiesc / cu pecetea lui. Iar cei care au făcut cheta, luînd o adeverință pentru suma banilor de la miniștrii (ambasadorii) domnitorilor creștini, trimit în locurile sau țările acelea de unde au de răscumpărat prizonierii lor scrisori numite obișnuit po-

lite sau înscrisuri. Prizonierii trebuie să aducă de la stăpînii lor sau de la guvernatorii provinciilor acelora, dovadă că s-au eliberat din prizonierat și că au obținut îngăduința de a se întoarce în patria lor cu acea sumă de bani. Ajungă-ne însă acestea spuse așa pe scurt.

CAPITOLUL AL TREILEA

Despre divorț

În limba *Coranului* și cea arabă divorțul se numește *dalak*[302]. El se face în două feluri: unul revocabil și altul irevocabil. Ca să arătăm mai limpede ce este *dalakul* revocabil și cel irevocabil, așa încît să poată pricepe mai bine cititorul nostru, se cuvine să vorbim mai amănunțit.

Dalakul este revocabil cînd un bărbat își lasă femeia și-i dă cartea de divorț în fața judecătorului: el poate să se însoare din nou cu aceeași femeie după nouăzeci și una de zile, mai înainte ca ea să se mărite cu altul. Divorțul irevocabil (care pe turcește se numește de obicei *ucidalak*, adică „de trei ori lăsată", sau cum răstîlcuiesc unii „de la trei spline"[303], căci *dalak* în limba simplă turcească înseamnă splină), este situația în care n-o mai poate lua de soție pe acea femeie mai înainte ca ea să se mărite cu un alt bărbat și pînă nu va fi lăsată de acesta*. Deci, înțelegînd deosebirea divorțului, să trecem la interpretarea modalității lui, adică în ce fel și cu ce motive trebuie să se producă.

Cînd bărbatul vrea să dea divorț de nevasta lui, motiv prea suficient este că nu o mai vrea și se obligă să-i plătească suma de bani pe care a făgăduit să i-o dea cînd a făcut învoiala în fața *imamului* și a martorilor despre *nikkeahul* căsniciei. Dacă va afla însă la ea păcatul adulterului sau că nu stătea acasă, sau că umblă fără voia bărbatului sau în casă străină, atunci
264 nu numai că / e liber să o lase, dar nici *nikkeahul* contractual nu mai este obligat să-l plătească.

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 214.

Aşadar, cînd bărbatul şi-a pus în gînd să-şi lase nevasta, sculîndu-se de dimineaţă trebuie mai întîi să-i poruncească să-şi acopere faţa şi să nu se mai arate înaintea lui cu faţa descoperită. La acea poruncă femeia trebuie să-şi acopere de îndată faţa. De nu va face acest lucru, va arăta că este o desfrînată şi preadesfrînată. De asemenea, el înştiinţează şi pe *imam* (dacă se va întîmpla ca acela să stea în localitatea unde au făcut căsătoria); iar de vor fi în altă localitate, se duce îndată la judecătorul locului şi-i declară că şi-a lăsat nevasta liberă de legătura căsniciei. Atunci judecătorul porunceşte să-i aducă înainte femeia. Aceea, dacă se va arăta în faţa judecătorului, primeşte de la bărbat, după despărţire, prin hotărîre judecătorească, *nikkeahul* contractual. Iar dacă din cauza onoarei sau din îndărătnicie nu va vrea să se supună, nu poate fi silită, dar pierde *nikkeahul* contractual. În cazul cînd femeia chemată se prezintă în faţa judecătorului, judecătorul îl întreabă pe bărbatul ei de ce-şi lasă nevasta. Iar el, dacă n-are de ce s-o învinuiască, trebuie să răspundă cinstit că femeia aceasta a lui e bună şi cinstită şi desăvîrşită în credinţa muhammedană şi că n-a aflat nici o vină în ea, însă nu vrea să mai trăiască cu ea şi de aceea o lasă liberă şi e gata să plătească *nikkeahul* contractual stabilit de lege. La aceasta femeia nu poate răspunde nimic. Dar dacă bărbatul, vrînd s-o învinuiască, o va calomnia cu vreo fărădelege, sau o va dovedi cu adevărat greşită cu ceva, trebuie să confirme vorbele şi învinuirile împotriva nevestei sale cu mărturii tari şi demne de crezare. Iar dacă acest lucru nu-l va putea arăta e pedepsit crunt şi e silit să plătească femeii un *nikkeah* îndoit faţă de cel contractual.

Într-un cuvînt: bărbatul poate da divorţ de nevasta sa cînd şi cum vrea; de aceea părinţii, cînd vor să-şi mărite fetele, se îngrijesc tare să-l oblige pe mire cu o sumă cît mai mare de bani ca *nikkeah*, sumă pe care să n-o poată plăti aşa de lesne şi, deci, să nu-şi lepede nevasta fără de vină. Sînt printre demnitari unii care fixează *nikkeahul* pînă la o sută de mii de taleri. Însă cei ce se înrudesc cu fiicele sultanului, deşi li se impune o sumă mare, nu se prea uită la acest lucru, pentru că

bărbatul nu poate da niciodată divorţ de ele, decît dacă va fi decapitat de socrul său. Acest lucru se cade a fi văzut în capitolul *Despre măritişul / sultanelor şi al fiicelor de sultan*[904], cînd vom începe a scrie despre politică.

Femeia nu poate divorţa de bărbatul său decît din trei motive. Primul, dacă nu va avea îndestulare de hrană şi îmbrăcăminte după lege, adică să nu fie goală şi să aibă în fiecare zi un aspru pentru a-şi cumpăra pîine, altul pentru a-şi cumpăra brînză, al treilea pentru a-şi cumpăra luminare (despre care lucru am vorbit pe larg în alt loc)[905]. Al doilea, dacă va înţelege că bărbatul ei nu se îngrijeşte de *namaz*, de post şi de celelalte cinci condiţii ale credinţei muhammedane, despre care de asemenea s-a vorbit deja. Al treilea şi cel mai important este dacă a silit-o sau a vrut s-o silească să aibă împreunare împotriva firii. La primele două vinovăţii trebuie să aibă martori care să confirme cele spuse de ea; la al treilea nu se va cere nici o mărturie, pentru că lucrul acela nu se face în faţa martorilor oculari, ci numai cu bărbatul însuşi. De aceea, femeia, păstrîndu-şi cinstea, ca să nu arate întîmplările atît de necuviincioase ale bărbatului său şi nelegiuirea prin cuvinte, întoarce pe dos papucul, prin care se arată că el pretinde spatele, nu burta. Dacă el se va lepăda de acest lucru (lucru pe care de ruşine s-au obişnuit să-l facă totdeauna), femeia trebuie să jure că a suferit această silnicie atît de scîrboasă şi înfricoşată pentru fire, sau că a fost silită şi ispitită o dată sau de mai multe ori spre o lucrare aşa de spurcată. După depunerea jurămîntului, trebuie să spună cu glas limpede înaintea judecătorului şi înaintea tuturor celor ce ascultă: „*Nikkeahul* care era dator să mi-l dea îi este dezlegat, adică iertat, şi sufletul meu să fie slobod" (*Nikkeahun halal djranion azad*)[906]. Cînd toate acestea au fost scrise în arhivă, judecătorul îi dă carte de slobozenie pe care, luînd-o, chiar dacă bărbatul se opune cu vorba, pleacă liberă, luînd şi zestrea pe care o avea de la părinţi (afară numai de vor fi arme) şi se mută în aceeaşi zi în casa părinţilor sau unde va vrea.

O ceremonie minunată şi în acelaşi timp caraghioasă este aceea a *dalakului* întreit. În primul divorţ, despre care am vorbit mai sus, lăsarea femeii depinde de voinţa bărbatului şi tot în voia lui stă să se însoţească din nou cu ea, cu condiţia de a reînnoi în faţa *imamului* (nici nu se cere prezenţa judecătorului) *nikkeahul* şi să confirme în faţa martorilor că a luat iarăşi în casă pe femeia pe care o lăsase mai înainte şi, după învoiala comună, s-au unit din nou spre a face casă împreună. În acest [divorţ] însă, nu este aşa, căci dacă bărbatul, aprinzîndu-se de
268 mînie / şi furie (precum se obişnuieşte foarte des să se întîmple între soţi) şi nepăzindu-şi gura cu prea mare grijă, va scăpa din gură cuvîntul „Cu dalak întreit te las", iar pe urmă îi va părea rău de cele zise şi făcute şi va pofti s-o ia din nou pe aceeaşi de femeie, trebuie mai întîi s-o mărite după un alt bărbat şi apoi, lepădată fiind de acela, s-o ia cu un alt *nikkeah*.

Legea muhammedană porunceşte ca aceasta să se facă aşa: Bărbatul trebuie să facă *talkin*[367], cuvînt care se înţelege potrivit *Curanului** , ca cine săvîrşeşte altceva, să priceapă şi să înveţe lucrul. Iar despre felul cum trebuie să fie această învăţătură şi înţelegere, interpreţii şi cei iscusiţi în lege spun aşa: bărbatul care a pronunţat divorţul nevestei sale printr-un *dalak* întreit şi pe urmă, părîndu-i rău de cele făcute, va dori s-o ia din nou de nevastă, trebuie să aştepte mai întîi pînă cînd va fi lăsată de un alt bărbat şi abia după aceea să-i reînnoiască *nikkeahul*, căci a o lua altfel nu e permis, ba chiar e nelegiuit.

Dar căindu-se bieţii bărbaţi şi mai cu seamă aceia ale căror femei sînt frumoase sau cei care, căsătorindu-se, s-au obligat cu o sumă de *nikkeah* atît de mare încît chiar dacă şi-ar vinde în piaţă toată averea nu l-ar putea plăti; apoi, temîndu-se de durata unui timp atît de necunoscut, căzînd într-o întîmplare atît de ne-

* Cp. Coran, II, 233: „Acestea sînt legile lui Dumnezeu; el le explică oamenilor care pricep".

norocită şi arzînd de flacăra poftei de a se împreuna iarăşi cu [fosta soţie], ce faci? Bagă de seamă: caută un om foarte sărac cu bune moravuri şi drept (dacă nu are cumva unul ca acesta chiar în casa lui), angajează cu un preţ mare şi cu promisiuni de mai bine pe acest bărbat ca să se însoare cu nevasta lui divorţată după rînduiala legii, cu *nikkeah*, dar cu condiţie şi cu jurămînt straşnic ca după trei împreunări trupeşti şi numai după o noapte, plătindu-i ei preţul *nikkeahului*, s-o lase slobodă. Cînd bietul bărbat află un astfel de om, i se porunceşte de lege să fie prezent la sărbătorirea însurătorii şi la stabilirea *nikkeahului*. Iar suma *nikkeahului* pe care o va plăti a doua zi acel sărac năimit, bărbat de o singură noapte, trebuie s-o dea din punga sa. Şi el îndură acestea toate, fiind chinuit de senzualitate.

Pe lîngă acestea însă, se mai cere din porunca profetului ca actul împreunării să-l audă cu urechile lui, să-l simtă şi să fie încredinţat fără de nici o îndoială / că acea femeie a avut efectiv contact cu un alt bărbat, 361
iar nu în mod simulat şi superficial. Altminteri *talkinul*, adică înţelegerea şi învăţătura lui n-ar fi desăvîrşită, nici aşa cum a poruncit Muhammed să fie. Deci, ca să nu se abată, bietul, de la acest articol de credinţă şi de la această poruncă, se face în casa unde va dormi acel bărbat închiriat cu nevasta lui un asemenea pat, încît acesta să se poată mai întîi băga sub el şi să aştepte acolo cu urechile deschise şi cu inima trează pînă cînd, sus pe pat, vor începe ei actul atribuit Venerei, pe care să-l audă repetat de trei ori, să-l simtă şi să-l numere. Dacă năimitul va avea vigoarea trează şi va vrea să se desfăteze, poate fără grijă înmulţi lucrarea împreunării după voia sa.

Cînd se luminează de ziuă, însurăţeii se duc după obicei la baie, fiind încă bărbat şi nevastă. Cînd se întorc de acolo acasă, bărbatul de mai înainte, vemurînd din toate încheieturile, aşteaptă cu mare foc divorţul bărbatului închiriat, pentru că de multe ori s-a întîmplat că acesta i-a plăcut mai mult femeii pofticioase şi, de comun acord, făcînd călcarea de jurămînt, să

primească a suferi pentru aceasta de la judecător treizeci şi nouă de lovituri, dar să o păstreze pe sa de femeie, în timp ce bărbatul de mai înainte ţipă, împotrivindu-se, şi se boceşte *. Dar în cazul cînd năimitul se ţine de promisiune, după ce s-au întors de la baie, precum am spus, îndată sînt chemaţi *imamul* şi cîţiva oameni mai bătrîni dintre vecini sau prieteni şi *imamul* îl cercetează stăruitor pe primul bărbat dacă *talkînul* i-a făcut perfect, adică împreunarea lor de trei ori, dacă a înţeles, a auzit şi a numărat fără nici o îndoială. Şi cînd acesta va confirma cu jurămînt, se scrie în cartea de procese că *talkînul* a fost făcut perfect. După aceea bărbatul năimit se preface că nu mai vrea să aibe căsnicie cu acea femeie şi declară în modul obişnuit, fiind de faţă *imamul* şi ceilalţi că liberează pe femeia pe care şi-a luat-o de soţie ieri, după porunca lui Dumnezeu şi voinţa proorocului, şi cu aceste cuvinte numără îndată suma de bani pe care o pusese în contract. Dar pentru ca divorţul să fie ferm şi onoarea femeii să se arate neştirbită, acel bărbat de o noapte e întrebat în faţa *imamului*, sau şi mai tare în faţa judecătorului public, ce fel de vinovăţie a aflat în ea de vrea s-o lase
268 aşa de curînd / şi fără nici o vină dovedită. El răspunde că este o femeie cinstită, plină de credinţă, îndeminatică şi împodobită cu toate virtuţile şi că nu are în ea nimic vrednic de învinuire, dar nu mai vrea s-o aibă de femeie şi de aceea, de bunăvoie, o lasă liberă. Iar cînd femeii aceleia i s-a dat cartea legiuită de divorţ, ea trebuie să se ducă nu la casa primului bărbat, ci la cineva dintre rudele ei unde, trăind nouăzeci şi una de zile (căci plină nu trece acest interval nu este îngăduit nici ca bărbatul s-o ia de soţie, nici ca femeia să se mărite după alt bărbat). Iar după ce trece acest timp, reînnoiesc *nikheabul* în ordinea şi după rînduiala pe care am arătat-o mai sus, şi de atunci o poate avea iarăşi de nevastă ca şi mai înainte. Acestea sînt cele ce le aveam de spus despre caraghioasul divorţ muhammedan.

* P. Ryeaut, *Istoria...*, p. 214—215.

CAPITOLUL AL PATRULEA

Despre înmormîntare şi pomenirea morţilor

Cînd un muhammedan e bolnav, dacă trage să moară, rudele şi cunoscuţii cheamă *imamul* parohial şi *şeicul* din cetatea sau satul acela, care va fi mai împodobit cu fapte morale şi bărbat cu slavă mai bună, care îi citesc cîteva capitole din *Coran* potrivite celor bolnavi şi celor pe moarte şi alte rugăciuni speciale despre care cred că au putere de tămăduire sau de slobozire a sufletului din trup. Şi le citesc cu schimbul căci, în afară de boieri, puţini se folosesc de doctori şi de doctorii şi îşi pun nădejdea însănătoşirii lor în meşteşugul doctorului sau efectul medicamentelor, crezînd că nimeni nu va muri decît în clipa mai dinainte scrisă, înainte chiar de facerea lumii, în cartea tainelor lui Dumnezeu prestabilite [909]; deşi, cei ce doresc să fie îngrijiţi şi tămăduiţi prin doctor şi doctorie nu resping însănătoşirea. Iar unii din cei prezenţi îi aduc necontenit aminte să facă mărturisirea credinţei pînă ce slăbindu-i inima nu va mai putea vorbi. Dar şi atunci, citindu-i altul aceeaşi mărturisire, / se străduiesc ca muribundul 269
să arate că o confirmă şi o declară prin clipirea ochilor.

După ce şi-a dat sufletul, îi dezbracă în grabă [909] de pe el hainele în care a zăcut bolnav şi-l aşează în mijlocul curţii pe o tăblie făcută anume pentru acest lucru. Şi iarăşi dezbrăcîndu-l, îl spală cu apă caldă şi-l ung cu alifie parfumată (iar la cei săraci cu unt de vacă şi cu seu) peste tot — ochii, nările, urechile, buzele, dosul, iar deschizătura mădularului ascuns o înfundă tare cu bumbac. Apoi îi înfăşoară trupul şi capul cu o pînză nouă, pe care o numesc *kefen*, adică giulgiu, şi-l leagă cu sfori de bumbac. Şi săvîrşind repede acestea toate, pun *natabutul* (astfel numesc patul sau năsălia pe care sînt duse trupurile celor morţi) [910] făcut din scînduri subţiri, şi pe cît se poate mai degrabă îl duc la groapa pregătită în afară de cetate (căci în cetate nu i se cuvine nimănui să fie îngropat, afară de sultani şi de cei care încă fiind în viaţă şi-au construit *turbe* cos-

tisitoare, adică gropnițe[811], ca vizirii, pașii, muftii și alții foarte bogați). În frunte merg cîțiva *imami* și *muezini*[812] cîntînd imnele *djenaze* (adică de înmormîntare)[813]. Cînd e dus pe drum pe umeri, din pietate, dar mai ales dintr-o datorie *farz*, oricine se va întîlni cu mortul trebuie să apuce de pat și să ducă trupul mortului cîțiva pași, pînă ce va întîlni pe altul. Astfel scos din casă, trupul este dus la *djeamia* ce se va întîmpla mai aproape în drum. În curtea *djeamiei*, înaintea ușilor din față, este așezată o piatră anume pentru acest lucru și pun trupul pe ea, iar toți cei ce se vor întîmpla atunci în curte și chiar în *djeami* fac în comun *djenaze namaz* (rugăciunile pentru mort). Săvîrșind aceasta foarte grabnic îl duc la groapă după aceeași rînduială, precum am zis. Acolo (după ce *imamul* spune numai cîteva rugăciuni scurte), dîndu-l jos de pe pat, înfășurat doar în giulgiul *kefen*, îl coboară îndată în groapă. Și punînd niște scînduri foarte subțiri, ca să nu-i cadă pămîntul pe față, toți cei de față, din evlavie, aruncă în groapă spre îngroparea lui măcar cîte o mînă de pămînt, iar celălalt lucru îl fac lucrătorii plătiți pentru aceasta.

Cînd se întorc de acolo acasă, plînsul e oprit cu totul. Pare lucru de mirare că sexul feminin, neputincios și înclinat spre lacrimi, nu face țipete și bocete decît în momentul cînd își dă sufletul / și în ceasul cînd îl scot din casă; pe urmă însă se opresc îndată din plînsi și tînguire. Într-adevăr, sfîntul Pavel s-a ostenit stăruitor să-i învețe același lucru și pe creștini (să nu plîngă după cei morți)*, dar se vede că puțin a reușit. Căci ai noștri își plîng mortul cu bocete și cu cuvinte pline de întristare cîtva timp, iar alte femei, pe cît se pare mai plîngărețe, își bocesc copiii toată viața de parcă n-ar avea nici o nădejde pentru sufletul celui ce a murit (ceea ce e împotriva poruncii lui Dumnezeu și a hotărîrii sfîntului Pavel). La muhammedani, ca să dispară mai degrabă prilejul tînguirii, dacă omul va muri cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui, pînă la apusul lui trebuie cu orice chip îngropat. Dar dacă vor

* *I Tesaloniceni*, 4, 13.

socoti că îngroparea lui și cele necesare pentru acest lucru nu se pot pregăti și face pînă la acea vreme, îl păzesc în curte pînă dimineață, dar nu în casă. Și chiar în zori, cînd se fac rugăciunile de dimineață, trupul trebuie dus în curtea *djeamiei*, pentru ca toți cei ce s-au adunat la rugăciune să se învrednicească a face o rugăciune pentru cel mort. Iar dacă va muri dimineața, trebuie pus în curtea *djeamiei* către ceasul rugăciunilor de la amiază. La fel și pentru celelalte soroace de timp, afară de noapte; căci a îngropa trupurile noaptea este nezuviincios și oprit. Iarăși, este la muhammedani obiceiul că în orice loc de pe pămînt i se va întîmpla celui ce bolește să moară, să fie obligați a-l îngropa în același loc chiar de va fi marele vizir sau *muftiul* (dacă cetatea sau satul va fi mai departe de trei mile), cu condiția să fie îngropat lîngă drumul mare și ca pe mormîntul lui să se pună o piatră. Astfel, dacă va muri pe corabie, după ultima suflare îl aruncă îndată în adîncul mării. Iar dacă se va întîmpla pe un riu, cum e Dunărea, Nilul și alte rîuri navigabile, nu-l aruncă în apă ci, trăgînd la mal, îl îngroapă în pămînt.

Cu un cuvînt, muhammedanii sînt atît de grijulii la îngroparea morților lor, ca să nu se lipsească trupurile de această ultimă binefacere, încît nu socotesc că este o mai mare și mai meritorie pietate decît îngroparea morților. De aceea s-au obișnuit să susțină bătălii atît de crunte, ca nu cumva trupurile lor să rămînă la inamic și să fie lipsite de îngroparea cuvenită. Iar acestea se petrec astfel la îngroparea oamenilor de rînd. Dar la înmormîntarea sultanilor este alt obicei, despre care vom vorbi în capitolul *Despre sultan*[814]. Aici socotim că nu este lipsit de interes să adăugăm pe scurt / despre felul cum turcii vizitează cimitirele și mormintele rudelor lor.

Grupițele

Cei mai avuți, încă în viață fiind, își cumpără pe terenul cimitirului un loc în care cel ce l-a cumpărat și familia lui vor fi îngropați la timpul sorocit. Acest lucru li se poate întîmpla tîrgoveților și poporului mai

simplu. Dar boierilor şi celor ce se află în dregătorii de stat, rareori sau niciodată nu le surîde norocul de a fi îngropaţi în locul ce şi l-au cumpărat sau în cavoul pe care şi l-au construit din viaţă. Căci nu sînt mulţi cei care mor în casele lor şi foarte rar cei ce mor în patul lor, pentru că foarte mulţi sînt sugrumaţi cu coarda (vînă uscată sau sfoară la arc) sau omorîţi cu sabia. Cumpărîndu-şi o parte dintr-un ogor sau un loc din cetate, ei obişnuiesc să-şi ridice acolo o clădire asemănătoare unui turn, patrată, hexagonală sau octogonală, fie din piatră simplă, fie din marmură; fiecare perete al ei are ferestrele largi zăbrelite cu gratii de fier ca nu cumva să poată intra vreun cîine sau altă jivină necurată. Bolta clădirii este deschisă ca templul din Mecca, pentru ca ploaia să stropească florile pe care le seamănă şi pomii ce obişnuiesc să-i sădească înăuntru printre morminte şi, cum cred ei, pentru ca milostivirea lui Dumnezeu, asemenea ploii (despre care afirmă că înainte de ziua învierii de obşte se va pogorî peste cei morţi) să stropească trupurile şi sufletele răposaţilor. Alţii, care agoniseşc avere foarte mare, fac o cişmea sau fîntînă nesecată spre uzul obştesc iar alţii, neputînd face acest lucru, rînduiesc prin testament, din venitul numit *vakîf* (ce este *vakîf* veţi vedea mai jos) [915], ca să se plătească un tacagiu să care apă, iar primăvara cînd e cald, răcorind-o cu zăpadă (căci la Constantinopol nu e gheaţă), să dea de băut celor însetaţi ce trec pe alături care, potolindu-şi setea, fie că fac rugăciuni pentru cel mort, ridicînd mîinile (precum e obiceiul), fie că spun măcar *Rahmet djanine*, adică „Dumnezeu să-l miluiască" [916].

Gropniţa o zidesc din piatră sau marmură, cu sculptură frumoasă, închipuind flori, dar nu chipuri. La cap îi ridică un stîlp de doi sau trei coţi, iar în vîrful lui pun un turban sculptat din aceeaşi marmură (ca să se arate că cel îngropat acolo este bărbat), la unii poleit cu aur, la alţii împestriţat cu diferite vopsele, iar la alţii, dacă sînt din neamul emirilor, îl fac verde peste tot. La picioare, de asemenea, / fac un stîlp, însă mai subţire. Pe acest stîlp au obiceiul să scrie numele mortului, anul şi ziua cînd a murit, iar unii scriu şi

272

felurite versuri spre lauda mortului, spre îndemnarea celor vii care le vor citi, după cum se obişnuieşte să se facă şi la creştini. Iar dacă va fi îngropată o femeie sau fată, se pune la cap o piatră dreptunghiulară, înaltă de doi coţi sau şi mai mare, cu imaginea *selamlîk takîe* (vălul capului, în uz la vechii muhammedani) [917], iar la picioare o piatră lată, ovală, precum se vede în reprezentarea lor; iar pe una din ele sau chiar pe amîndouă, se scrie numele şi anul, şi se împodobeşte frumos cu aur sau cu vopsele.

Pomenile pentru părinţi şi cele de la pogrebanie şi milosteniile pentru sufletele morţilor au obiceiul să le facă darnic, chiar dacă nu cu măreţie. Dar mai cu seamă se străduiesc ca timp de patruzeci de zile, iar alţii şi un an, să fie citit tot *Curanul* în fiecare zi la mormîntul mortului. Iar pentru o citire a întregului *Curan* este obiceiul să se plătească 40 de aspri. Dacă cineva va da mai mult, ei cred că aceasta depinde de voinţa celui ce dă şi de sufletul mortului.

Ajir aji

Fac şi mîncarea *ajir aji*, numită „Mîncarea zilei celei de pe urmă" [918]. Acea zi se înţelege sau a vieţii omeneşti, sau a lumii întregi. Şi împart (mîncarea) nu numai celor săraci, ci şi vecinilor şi rudeniilor sau prietenilor. Ea se compune (mîncarea), ca şi coliva creştinilor, din tot felul de seminţe şi legume, amestecate cu miere sau cu zahăr. Gustînd din ea, toţi se obligă să facă rugăciune pentru sufletul mortului, socotind în plus că va avea mare uşurare în *Araf*. Ei cred că şi trupului în mormînt i se face uşurare, căci au în tradiţie că după ce mortul este îngropat, cînd se îndepărtează groparii, îndată se apropie doi îngeri ai iadului (dacă omul acela va fi păcătos şi cu o viaţă rea) şi îl cercetează cu asprime ce bine şi ce rău a făcut în viaţă să. Găsindu-l că e păcătos, îngreunează pămîntul asupra lui, strîmtează pereţii mormîntului şi îl apasă din toate părţile, sau îl string ca în menghină, şi astfel pînă în ziua învierii îl chinuiesc şi îl zădărăsc necontenit. Iar

dacă trupul va fi al unui suflet bun şi drept, vin îngeri buni ai raiului, care-l mîngîie şi-i uşurează pămîntul, lărgesc pereţii mormîntului, mîngîindu-l neîncetat cu nădejdea celor bune, şi aşa îl păzesc pînă în ziua învierii celei de obşte. /

273 *Furturile îngerilor şi ale diavolilor*

Mai e în afară de acestea ceva, socotesc, plăcut pentru auz. Ei spun şi cred că de aceea se rînduiesc de Dumnezeu îngerii păzitori ai morţilor ce zac în mormintele lor, pentru că este îngăduit diavolilor ca în fiecare noapte să mute trupuri de-ale drepţilor, cîte vor putea, pe patruzeci de cămile (alţii măresc numărul pînă la 400), punîndu-le în gropniţele şi în locurile de îngropare ale păcătoşilor. Şi tot aşa îngerilor le este îngăduit să fure cu acelaşi număr de cămile, luat de şapte ori, trupurile celor păcătoşi, şi să le strămute în gropniţele celor drepţi. Aceia mutaţi fie de îngeri, fie prin diavoli, se vor număra la judecata din urmă cu ceata în care li se vor afla trupurile, aşa încît sau se vor ocîndi, sau se vor proslăvi. De aceea, atît îngerii cît şi diavolii se mănîncă necontenit şi stau treji ca nu cumva cei păziţi să fie furaţi de partea adversă, iar ei să fure de la alţii cît pot, ca să aducă un număr mai mare de captivi la ai lor.

Sînt unii care judecă mai cu chibzuinţă despre furtul îngerilor şi al diavolilor, zicînd că acest lucru nu se face de ei nici cu sila, nici pe nedrept. Însă îngerii din mormintele celor necredincioşi fură trupurile celor credincioşi, adică ale muhammedanilor ; iar diavolii din mormintele muhammedane fură trupurile celor necredincioşi. Aceia fac acest lucru sau pentru că au murit şi au fost îngropaţi pe locurile supuse creştinilor, sau pentru că ţineau în taină religia muhammedană. Iar aceştia, pentru că numai după îmbrăcăminte, pe dinafară, se prefăceau că sînt muhammedani, dar pe dinăuntru petreceau în necredinţa lor de mai înainte, adică în creştinism, iudaism şi altele. Dar ajunge despre acestea: să le vedem pe cele ce urmează.

Despre mormintele şeicilor şi vitejilor şi despre vizitarea lor

Muhammedanii respectă pînă la uimire mormintele şi locurile unde se crede că sînt îngropate trupurile şeicilor lor celor din vechime, adică ale autorităţilor lor spirituale, întemeietorilor de secte, legiuitorilor şi bărbaţilor viteji (ale căror fapte frumoase le descriu în cărţi mari), / şi arată evlavie faţă de ele. Cei mai aleşi 274
dintre aceştia sînt cei patru succesori ai lui Muhammed şi alţii, foarte mulţi, care au luat după ei împărăţia muhammedană. Dar mi se pare că se va îngrozi duhul oricărui om cu credinţă dreaptă şi tare, dacă va auzi cîte se povestesc că se întîmplă în fiecare zi şi în acele locuri. Ei cred în *keramet*[319], adică în binefacerile misterioase (căci ei afirmă că după Muhammed nimănui nu-i este îngăduit a face minuni), cum ar fi tămăduirea unor boli de nevindecat, vedenii care să releve lucruri viitoare sau chiar, uneori, apariţia acestora [şeicilor] în faţa celor ce le urmează, fie pentru a-i îngrozi pe cei trîndavi şi leneşi, fie pentru a-i povăţui ca pe nişte discipoli ai lor adevăraţi şi fii fireşti, întărindu-i în cinul şi canoanele lor. Pe lîngă acestea povestesc unele tradiţii, mai vechi sau mai noi, cuprinse în multe cărţi, şi afirmă cu jurăminte şi cu fierbinţeala inimii, că unul s-a vindecat de paralizie, altul de ftizie şi hidropizie, cutăruia i s-au înzdrăvenit ochii, altuia picioarele şi mîinile ; unii cuprinşi de boli grele şi fără leac, într-o clipită de ochi au căpătat sănătatea de mai înainte, şi altele asemenea care nu numai că nu sînt mai prejos ci se văd că depăşesc cu mult, ceea ce e de necrezut, poveştirile despre minunile făcute de sfinţii noştri, prin moaştele sfinţilor sau mormintele lor.

Cum sau de ce îngăduie Dumnezeu să se facă acestea la muhammedani, dacă s-or fi făcînd cu adevărat, nu e treaba mea să discut aici în contradictoriu, dar voi arăta numai o istorie simplă, după cum circulă şi se crede la ei.

Sultanul Baiazid, a cărui victorie asupra lui Vladislav, craiul ungur și polon sub orașul Varna este slăvită și veșnică [320], îndemnat fiind într-o vedenie, noaptea, de fondatorul dervișilor zişi *bektaşi* [321], a părăsit de bunăvoie împărăția și s-a mutat în Magnisa (cetate din Asia Mică) [322], unde ducea o viață retrasă de derviș. Același, mai înainte, a vrut să stîrpească ordinul dervișilor din cauza unei fapte ticăloase și a dat poruncă în acest sens. Într-o zi, trebuind să-și golească pîntecul, a căzut dintr-o întîmplare neprevăzută în jeșitoare și se afla într-o primejdie de moarte (atîrnînd deasupra unei tepuș ascuțite din fundul latrinei). Și nefiind auzit de nimeni dintre paznicii camerieri, cînd a strigat i s-a arătat *Hadji Bektaș*, fondatorul sectei dervișilor [323], / batjocorindu-l și ocărîndu-l cu cuvinte aspre, pentru ce 275
a poruncit ca, datorită fărădelegii unui singur derviș mincinos, să se stîrpească întregul ordin sfînt și atîția iubitori de Dumnezeu și cinstitori adevărați ai lui? Atunci, sultanul a făcut îndată pocăință și a fost pe loc izbăvit din acea nevoie de mai marele dervișilor și găzit nevătămat. Lucru pe care acum toți turcii îl cred atît de tare și afirmă că acest lucru este așa de adevărat, încît arată pînă astăzi actul prin care sultanul a făcut cunoscut public motivul părăsirii domniei.

Același lucru îl afirmă și un anonim care, căzînd prizonier, a făcut parte din camerierii sultanului Baiazid, iar după un timp, revenind în patrie, a scris ceva despre lucrurile mohammedane, a cărui carte are titlul *Despre începutul saracinilor sau al turcilor etc*. Pe vremea cînd un oarecare Mustafa și-a luat numele de sultan, fiu al lui Ildirim Baiazid [324] și, adunînd mai mult de patruzeci de mii de oșteni, a început o luptă grea și pustiitoare împotriva sultanului (pentru că a tăbărît pe neașteptate asupra lui), sultanul, făcîndu-și după obicei rugăciunile de seară, noaptea în vis, i s-a arătat una din autoritățile religioase din vechime, care i-a zis: „Nu te teme, sultane, ai numai nădejde în Dumnezeu și în proorocul lui, căci Dumnezeu a șters lacrimile din ochii tăi și a binevoit a auzi rugăciunile tale, mijlocind mai marele proorocilor. De aceea, mîine dis-de-dimineață vrăjmașul tău va dispărea printr-o boală neașteptată și

oștirea lui va fi risipită". Cînd s-a luminat de ziuă și sultanul se gîndea încă la tîlcul visului, alergînd unii din străjerii oștirii au vestit că în tabăra inamicului s-a ridicat noaptea o mare tulburare, s-au bătut unii cu alții și, părăsind tabăra, au fugit și nu s-au mai arătat nicăieri. Auzind acestea sultanul a poruncit alor săi să treacă rîul care curgea pe acolo și n-au găsit în tabăra inamică decît cîteva cadavre și corturi goale. Într-unul din corturi l-au aflat pe acel Mustafa care se intitula fiu de sultan, plin de sînge și dîndu-și sufletul. Și fiind întrebat de unde i-a venit acest rău atît de neașteptat, a răspuns că de două zile a început să-i curgă sîngele din nas și că nu l-a putut opri în nici un fel. Lucru pe care văzîndu-l oștirea lui, a fost cuprinsă de o frică nespusă și nu știe unde a fugit și de ce l-a părăsit în chip atît de neomenos (vezi această istorie scrisă mai pe larg în cartea *Despre creșterea curții otomane*)".

Sînt martor / ocular al unui lucru care, după cum 276
mi se pare, depășește mult priceperea omenească. Am văzut un tînăr de șaptesprezece ani născut din părinți adevărat muhammedani și încă singur născut al lor în cetatea *Seres* (care se numea în vechime pe grecește Σέρρες, și se află în Tracia din Propontida) [325] care se născuse din maică-sa surd și mut, și pînă la anul amintit al vîrstei lui nu avea decît acel cusur. Părinții lui mărturiseau despre acest lucru nu numai în fața vizirului și chiar a sultanului, dar arătau și scrisoarea legalizată de la judecătorul cetății aceleia, care afirma că fiul cutare al părinților cutare (am uitat numele), a fost din naștere surd și mut, și nu l-a auzit nimeni vorbind un singur cuvînt, lucru pe care-l confirmau peste patruzeci de oameni, tîrgoveți vrednici de crezare. În acel an (al șaptesprezecilea al vîrstei lui), părinții l-au dus la mormîntul unui oarecare slăvit, mare în ceata duhovnicească, și l-au rugat pe Dumnezeu ca prin mijlocirea aceluia să se dăruiască fiului lor dezlegarea limbii și deschiderea urechilor. Și petrecînd o noapte sub acoperișul *turbei* (al cavoului) în

* D. Cantemir, *Incrementa*, II, 4, 4—5.

post şi rugăciuni, li s-a arătat lor şeicul şi le-a zis: „Pentru rugăciunile şi mijlocirile prorocului Muhammed a binevoit Dumnezeu să dăruiască auz şi grai fiului vostru şi pe lîngă aceasta mi s-a poruncit să-l învăţ toată cartea *Curanului*, ceea ce am şi făcut. Deci, luaţi pe fiul vostru sănătos şi ştiind tot *Curanul* pe de rost. Iar lui Dumnezeu şi prorocului lui daţi-le mulţumire". Şi astfel, a doua zi, fiul grăia curat în limba maternă, şi orice capitol voia din *Curan* îl rostea pe de rost cu toată uşurinţa. Un singur lucru am observat la acel îndrăcit, anume că niciodată nu răspundea la întrebare, dar altceva, orice voia, grăia liber. Iarăşi, dacă-i poruncea să citească *Curanul* nu se supunea, dar cînd altcineva rostea numai începutul vreunui capitol el, cînd auzea, spunea restul capitolului fără nici o greşală pînă la sfîrşit. Dumnezeule bune! Cu ce respect şi cu ce evlavie era ascultat de sultanul Mustafa al doilea (căci el domnea atunci) [926]. Binevoia să şadă lîngă el şi să-i şteargă mucii şi balele fără nici o scîrbă (căci balele şi spuma îi curgeau necontenit, ca la un îndrăcit). Viziriii şi boierii socoteau că au primit un dar ceresc cînd se învredniceau să-l vadă în casele lor, şi-i sărutau mîi-
277 nile şi faţa cu evlavie. / Apoi, sultanul, înzestrîndu-i pe părinţii lui cu un *timar* [927] îndestulător, deci cu un venit anual, i-a lăsat să plece la ale lor, împreună cu fiul lor. Acestea puţine din cele foarte multe socotim că sînt îndeajuns.

Mudjezat şi kieramet [928]

Alţii socotesc că e nelegiuit şi hulitor de Dumnezeu să zici sau să gîndeşti că pot fi făcute minuni, chiar de s-ar coborî un înger din cer, susţinînd că nu mai sînt necesare. Această opinie, întrucît nu se află prea departe de adevăr (după părerea mea spun aceasta), nu mă voi lenevi să o explic ceva mai pe larg.

Toţi muhammedanii socotesc şi cred potrivit unui consens general că după prorocul lor Muhammed nu se mai pot face minuni de către un alt om şi că nici nu sînt necesare. Pentru prima afirmaţie aduc ca dovadă faptul că Muhammed a fost ultimul dintre toţi profeţii, şi că nu se fac, nici nu s-au făcut minuni în vechime,

„Fata sau văduva este obligată prin lege ca nimeni dintre oameni să n-o vadă cîndva, afară de părinţi, fraţi şi bunici şi astfel, cînd ies afară din casă, să fie cu faţa acoperită" (v. p. 237).

„Mireasa continuă în *harem* (adică în locuința femeilor) ospățul de nuntă" (v. p. 258).

„Joi, în noaptea spre vineri, se duc la casa miresei și luînd mireasa și zestrea ei, se întorc la casa mirelui" (v. p. 258).

„În frunte merg cîţiva inşi şi mestecă cîntînd ismecle *dervişe*, ridică de înmormîntare..." (v. p. 269).

„Cînd judecătorul dă îngăduinţa de a se sărbători *Bairamul*, chiar de s-ar întîmpla în mijloc de noapte, îndată se trage din toate tunurile, de pe zidurile cetăţii şi de pe flotă..." (v. p. 279).

„Sultanul, ieşind din palatul său pe un cal împodobit ..." (v. p. 280).

„*Mevlanâ*, poreclit Saltanul, a arătat pildele faptei sale bune" (v. p. 291).

„În Țarigrad dervișii *mevlevi* au patru *tekke*: una în Pera (mai renumită decât toate și de prim rang)" (v. p. 291).

„Dintre dervișii *seiak* unii urmează o necontenită peregrinare" (v. p. 314). „Haina de deasupra este făcută dintr-o stofă care în limba turcă se numește *abba*, iar cea de deasupra se numește *hirka*" (v. p. 293). „Mai marele sau arhimandritul unei mănăstiri se numește *seic*" (v. p. 291).

„În ziua întronării domnii merg să se îmbrace în haina numită *hentere*, de formă rotundă largă, ca îmbrăcămintea femeii franceze" (*v.* p. 288).

decît de un om plin de duh proorocesc. De aceea, după plecarea lui, nu mai pot fi făcute minuni de vreun om de credinţă muhammedană sau de altă credinţă.

Fie şi aşa ; ştim într-adevăr că dintr-o premisă falsă decurge o concluzie falsă. Dar motivul pentru care spun că minunile nu sînt necesare e într-adevăr ingenios şi, ca să spunem adevărul, demonstrat cu dovezi temeinice. Mai întîi spun că Dumnezeu a dat proorocilor puterea şi stăpînirea de a face minuni, pentru ca oamenii, nefiind apţi să primească înţelepciunea lui Dumnezeu, pe care nu o pot pătrunde cu mintea, să se convingă cu văzul, cu cercetarea şi cu simţurile de din afară, să se înveţe şi să declare că acel proroc nu cu puterea şi stăpînirea sa a putut face asemenea lucruri care depăşesc limitele puterilor firești, ale ingeniozităţii şi înţelegerii. Dar după ce aceşti proroci vor împlini cele pentru care au fost trimişi şi vor primi cele dorite, adică vor arăta oamenilor că aceasta şi aceasta se cuvine să facă, iar cutare şi cutare lucru să nu-l facă, pe aceasta s-o creadă, iar de alta să se lepede, de vreme ce ei vor preda ucenicilor şi celor credincioşi învăţătura curată şi fără de înşelare, ce nevoie este să mai fie făcute minuni de către altul ? Ce mai e de făcut sau de crezut, cînd Dumnezeu şi-a săvîrşit lucrul prin proroci, iar credinţa aceea este voită şi primită ?

De aceea, ca să păşească mai cu grijă în această parte a teologiei, ei spun că minunile (care în limba arabă se cheamă *mudjizat*) au încetat de mult, odată cu prorocii. Dar despre *kieramet*, adică binefacerea şi milostivirea excepţională, ei spun că poate fi făcută de / altul 278
(afară de proroci) şi că ea este necesară credincioşilor cum ar fi vindecarea la mormîntul mai marelui celor duhovniceşti, care însă nu se săvîrşeşte în chipul minunii făcute de Hristos Domnul sau de alt proroc al lui Dumnezeu, ci simplu, în chipul celui ce tămăduieşte, cînd doctorul alungă boala prin doctoriile sale. Ca să închei cu un cuvînt, sfîntul împlineşte ceea ce ar fi lucrat medicamentul prin mijlocirea sa către Dumnezeu. Dar dacă cineva, datorită sfinţeniei sale, ar putea zbura, ar muta munţii (căci a învia morţi spun că e absolut cu neputinţă), ar vindeca orbi, strîmbi, muţi

și altele, ei spun că toate acestea se fac nu în felul minunilor săvîrșite de proroci, ci în modul unei binefaceri, extraordinară dar nu minunată, pentru că binefacerea ține de om iar nu de credință, iar minunea de credință iar nu de om. Aceea arată fals, pe cînd aceasta [arată] credința și nădejdea nemincinoasă și neîndoielnică în cele viitoare, credință care, fiind desăvîrșită și desăvîrșit prelată altora, nu mai are nevoie de înnoire. De aici ei deduc că printre cei vii sînt mulți *hieramet sahibi* (adică făcători de binefaceri extraordinare), dar *mudjizat sahibi* (adică făcători de minuni) [929] niciodecum pentru că, spun ei, după proroci numai binefacerile sînt necesare, iar nu adăugirea sau înnoirea credinței. Căci dacă ar fi nevoie de acestea, înseamnă că, slăbind din zi în zi, credința ar fi suferit o stîrbire și astfel credința aceea n-ar fi fost a lui Dumnezeu, nici poruncită și scrisă de Dumnezeu pentru oameni.

CAPITOLUL AL ȘASELEA

Despre zilele de sărbătoare

În tot anul lunar, la muhammedani sînt numai patru zile de sărbătoare: *Bairamul mare*, *Bairamul mic*, *Mevlud*, adică nașterea lui Muhammed și *Nevruz* (pentru ziua de vineri este o altă hotărîre, despre care vezi mai jos). Cele trei dintîi sînt bisericești, iar cea de pe urmă e politică. Să vorbim pe scurt despre fiecare din ele.

Bairamul mare

Bairam în limba simplă turcă înseamnă veselie, prăznuire și zi solemnă; însă în limba arabă au obișnuit a o
279 numi mai frumos *Idi șerif*, / *Idi mubarek*, adică sărbătorire, sau veselie sfîntă și cu fericire, și altele [930]. Această zi a marelui *Bairam* se sărbătorește în prima zi a lunii *Șevval* [931], care vine după luna *Ramazanului*, adică a postului (despre care am vorbit pe larg în capitolul *Despre Ramazan*) [932]. Iar această primă zi din *Șevval* în care se prăznuiește *Bairamul* este observată

de ei nu astronomicește, ci politicește [933], adică atunci cînd apare primul sfert al cornului lunii. De aceea, pentru că uneori e senin iar alteori vreme rea, se întîmplă adesea că judecătorul Constantinopolului fixează [Bairamul] în a doua sau a treia zi a lunii *Șevval*. Și deși după *Ruznam* (adică după calendar) [934] și *Takvim* (condica zilnică) [935] a calculului astronomic nu li se poate tăinui nici un moment al lunii noi, căci sînt foarte iscusiți în ale astronomiei, ei socotesc porunca lui Muhammed drept mai sigură și mai de grijă decît cel mai adevărat și nemincinos indiciu matematic și aritmetic. Căci acela a poruncit: „Vezi luna, începe postul Ramazanului; vezi luna, fă *Bairamul*". (Iar cîtă stăruință depun ca, pe cît e cu putință, să vadă luna nouă a lunii *Șevval*, am spus în capitolul *Despre Ramazan*.)

Tragerea cu tunurile

Cînd judecătorul dă îngăduința de a se sărbători *Bairamul*, chiar de s-ar întîmpla în miez de noapte, îndată se trage din toate tunurile, de pe zidurile cetății și de pe flotă, timp de trei zile, iar în fiecare zi de cîte trei ori și au obiceiul să tragă nu cu ghiulele goale, ci pline. Motivul acestui lucru este că tunurile de pe zidurile cetății, așezate acolo spre pază, stau încărcate cu ghiulele tot anul, așa încît în ziua *Bairamului*, cînd încep să tragă, detună ghiulelele care au stat în tunuri tot anul, apoi le încarcă iarăși pentru tot anul cu ghiulele noi. Ei socotesc că nu e lucru cinstit să cruți pulberea și ghiulelele de tun la sărbătorirea unei sărbători atît de solemne. Fiecare salvă se trage în ziua aceea din cel puțin o mie de tunuri din cetate și de pe flotă.

Toți vin la sultan

Luînd știre de la primele bubuituri că a sosit *Bairamul*, la vremea *sala* (cu trei ceasuri înainte de amiază), toți vizirii și mai marii curtenilor se adună în palatul sultanului. La fel și ieniceriii și mai marii lor se adună în curtea cea mare a palatului și acolo, fiecare după

rangul și locul său, așteaptă cu mare pregătire și cu
290 haine luminoase ieșirea sultanului la / rugăciune. Sultanul, ieșind din palatul său pe un cal împodobit, strălucind tot de aur și pietre scumpe, merge la *Namazgah* cu o pompă și o slavă incomparabil mai presus de a tuturor potentaților lumii. (*Namazgah* este un loc neted în afară de cetate, unde pot să încapă poporul și toate unitățile oștirii ca să facă împreună cu sultanul rugăciunile *Bairamului*.)[938] Iar de va fi vreme de iarnă sau de ploaie, se duce la Sfînta Sofia sau la alt templu mai încăpător. Cînd se întoarce de-acolo acasă cu aceeași slavă, *muftii*, *kaziasherii*[939] și mai marele vizir, împreună cu ceilalți viziri de gradul al doilea sînt admiși să sărute poala hainii sultanului și să-l felicite de sărbătoarea *Bairamului*. În aceeași zi sultanii, fiii hanilor din Crimeea (care se află la *Ianboli*, o cetate din Tracia, nu departe de Adrianopol, la poalele muntelui Hemi)[940], trebuie să se prezinte toți la Constantinopol, iar de va fi sultanul la Adrianopole, acolo (căci în altă zi nu le este îngăduit să vină în oraș fără de știrea și hotărîrea sultanului, iar a treia zi după *Bairam* li se poruncește să plece la ale lor). Aceia, fiind introduși la sultan înaintea altor viziri, sînt primiți de el cu mare cinste, li se poruncește să șadă și li se oferă cafea, șerbet și tămîiere cu ambră. În ziua a doua a *Bairamului* dau cinste sultanului care stă pe *taht*, adică pe tron, toți *ulema* (cei iscusiți în lege și dascălii)[941], după rangurile și gradele lor. A treia zi, sărută îmbrăcămintea sultanului toți superiorii și ofițerii ambelor oștiri. Iar pentru curteni, atît cei dinlăuntru cît și cei din afară, este obiceiul ca toți dregătorii și ofițerii fiecărei țări să i se închine sultanului în cortul țării în care va ședea sau va veni el.

Dacă sultanul are frați sau nepoți păziți în închisorile lor, în prima zi a *Bairamului* sînt aduși cu cinste, după rînduiala vîrstei. Și cînd se arată aceia, sultanul obișnuiește să se ridice în picioare și îmbrățișîndu-se, se sărută salutîndu-se și hiritisindu-se, apoi bînd cafea, șerbet și fiind onorați cu tămîierea cu ambră, îndată pleacă la locuințele lor; după care nu-l mai pot vedea pe sultan dacă nu vor fi chemați de el însuși, decît în ziua

de mîcul *Bairam* (despre care vezi mai jos)[942] și, din nou, anul viitor, dar niciodată afară de aceasta.

Din darurile ce se aduc sultanului de toți pașii și beii întregului imperiu în ziua *Bairamului* se adună atîta bogăție, încît abia / poate cineva s-o calculeze 291
pe deplin, căci și cît se spune e de necrezut, dar se pare că adevărata cantitate e și mai mare; socotind în general și în special nu se poate înțelege modul de a aprecia mărimea și mulțimea darurilor. Mai întîi *valide sultana* (mama sultanului)[943] are obiceiul să aducă în dormitorul fiului său sultanul, în prima zi a *Bairamului*, o tînără nouă foarte împodobită și întrecînd pe toate în frumusețe; iar alta la al doilea *Bairam*. Sultanul nu primește însă tînăra, decît după ce mama lui va cerceta dacă este bună, cinstită și cu moravuri bune. Despre aceasta vezi mai multe în capitolul *Despre țiitnarele sultanului*[944]. Marele vizir trebuie să aducă în dar un cal împodobit cu o asemenea șea și cu frîu înfrumusețat și celelalte podoabe, încît prețul tuturor să fie egal cu suma de 12 500 de taleri[945]; de asemenea bani, cel puțin 25 000 de taleri, și încă o șubă de samur de 1 700 și alta de rîs la prețul de 800 de taleri. Pe lîngă acestea e obligat să mai dea un dar oarecare alcătuit din pietre prețioase, sau o tînără foarte frumoasă, împodobită cu pietre și mărgăritare, al cărei preț să fie pînă la 4 000 de taleri. Se întîmplă uneori că darul acela nu-i place sultanului, sau pare să nu fie de preț atît de mare, și atunci sultanul îl trimite înapoi și primește altul mai bun și mai prețios. Darurile vizirilor de gradul doi și ale celor onorați cu trei *tuguri* (cozi de cal)[946] nu trebuie să fie mai mici de prețul de 7 500 de taleri, iar al pașilor cu cîte două *tuguri* pînă la 4 000 sau mai mult; ale beilor care au un *tug* trebuie să aibă prețul de 3 000 de taleri, sau ceva mai mult sau mai puțin. Darul domnitorilor — moldovean și muntean — e de 12 500 de taleri, numai bani și două șube, una de samur, alta de rîs[947]. La fel trebuie să li se dea și marelui vizir, *valide sultanei* (mamei sultanului, dacă va avea, iar de nu celei dintîi țiitoare), arhieunucului și celorlalți mai mari ai curtenilor. Suma întregului dar care se cere sub nu-

mele special de *Bairam pişcheşi*[946] depăşeşte cifra de 65 000 de taleri şi nu poate fi mai mică. Tîrcovnicii au obiceiul să n-aducă sultanului nici un dar, sub pretextul că şi ei înşişi nu iau nici un fel de daruri de la alţii, deşi s-au obişnuit să înghită munţi de aur şi rîuri de argint. Iar cîte paşalîcuri şi beiaturi[947] sînt în tot imperiul se va vedea din tabelul lor, pe care-l vom publica în cartea *Despre administraţia politică*[948], şi de
282 acolo poate să priceapă cineva prin deducţie cîtă / bogăţie adună sultanul în fiecare an sub numele de darul *Bairamului*.

Însuşi marele vizir nu se va mulţumi cu a treia parte din daruri, socotind cantitatea darurilor aduse sultanului. Căci oricine aduce vreun dar sultanului, trebuie să aducă şi vizirului, altminteri nici darurile lui nu vor ajunge pînă la sultan, nici el nu va rămîne mult în dregătoria sa. Ba mai mult, uneori şi moartea se va grăbi să se apropie chiar de cel nevinovat, aflînd un prilej oarecare. De aceea şi marele vizir poate aduna şi agonisi de la unii comori şi bogăţii nespuse. Însă înmiitor şi parcă înspăimîntător este darul căpeteniei ieniceriior, pentru că el trebuie să dea sultanului sub numele de *pişcheşi*, în fiecare an, pentru fiecare cap de oştean cîte un galben. Şi astfel de la 40 000 de ieniceri se adună 40 000 de galbeni, aduşi sultanului sub numele de pişcheşul *cizme akcesi* (adică bani pentru a-i cumpăra cizme sultanului)[949]. Nici acest dar se pare că nu este prea mare, căci cît de inepuizabile sînt veniturile pe care le are aga ieniceriior se va vedea cînd vom vorbi despre el, în capitolul *Despre războaie*. Dar ajunge despre acestea.

Cum turcii au obiceiul să împartă slujitorilor şi la toată servitorimea în ziua de *Bairam* haine noi, şi sultanul s-a obişnuit să dea ostaşilor pedeştri, deoarece călăreţii nu primesc haine, înainte de *Bairam*, stofă şi *attar* (vălul de cap, făcut dintr-o pînză foarte ieftină)[950]. Dar ca să nu apară în haine împodobite cu neruşinare (după cum s-au obişnuit creştinii) la prăznuirea *Bairamului*, fiecare trebuie să se îmbrace în haină cea nouă cu cîteva zile înainte de *Bairam*; iar de nu va fi gata cu cel puţin două zile înainte de sărbătoare,

nu se cuvine s-o îmbrace în acea zi ci peste două sau trei zile după *Bairam*.

Nu există la ei nici un fel de joc sau veselie (ele sînt oprite chiar de lege), afară de *dolaba*[951] şi spectacolele celor ce merg pe frînghie. Ţiganii poartă pe ulîţe maimuţe, şerpi fioroşi, ursoaice, crocodili şi alte minunăţii ca acestea, cu care fac divertismente, înaintea poporului. Dar a patra zi toate trebuie să înceteze. În toate aceste trei zile, cînd se întîlnesc pe cale unul cu altul, sau se vizitează unul pe altul în case, au obiceiul de a se saluta cu sultanul *Idi şerif mubareki ola*, adică „Sfînta sărbătoare să-ţi fie cu noroc"[952] sau simplu: *Bairamunguz / kutli ola*, adică „Bairamul să-ţi 283
fie cu noroc"[953]. A patra zi încetează şi acest fel de hiritisire.

Micul Bairam

Bairamul al doilea, care e şi cel mic, s-au obişnuit a-l numi aşa în comparaţie cu cel mare; mai propriu însă se numeşte *Hadidjilar Bairam*, adică „Sărbătoarea sau solemnitatea *hadjdjilor*"[954], pentru că în acea zi cei ce călătoresc la Mecca se suie pe muntele Araf, aduc jertfe şi împlinesc şi altele (după cum am arătat în capitolul *Despre pelerinajul la locurile, după părerea lor, sfinte*)[955] care ţin de rînduiala şi ceremoniile pentru hadjii. De aceea în toate ţinuturile muhammedane, în aceeaşi zi (care este [a zecea, *n.t.*]) a lunii [*dhu'l hidjdjia*][956] adică [şaptezeci] de zile după sărbătoarea marelui *Bairam*, ei se suie parcă împreună cu aceia pe muntele Araf, ca şi cum s-ar ruga lui Dumnezeu, s-ar uni întregul neam muhammedan şi s-ar hiritisi cu bună înţelegere.

La curtea constantinopolitană se fac aceleaşi ceremonii care am arătat că au loc la *marele Bairam*, afară de întreita tragere cu tunurile, care se face numai o dată; în timpul cînd obişnuiesc să facă rugăciunile *Bairamului* la *Namazgah*, trag dintr-un rînd de tunuri. Între altele, în această zi, fiecare muhammedan (afară doar dacă va fi foarte sărac) e obligat să taie un miel jugănit (pe care-l numesc *kurban*)[957]. Între cei mai bogaţi

însă, sînt unii care înjunghie atîţia miei cîţi copii au, dar nu opresc în casa lor nici un dram de carne, căci este poruncit de lege s-o dea toată celor săraci. (Despre aceşti miei ei cred că după învierea de obşte se vor preface în cămile foarte repezi şi că încălecînd pe ele vor trece peste acel pod înfricoşat care are o lungime egală cu o cale de cinci sute de ani) [958].

La acest *Bairam* nu aduc daruri sultanului afară de marele vizir, care nu numai la zilele de sărbătoare, ci şi la zilele obişnuite nu încetează a-l face pe sultan binevoitor şi milostiv faţă de el, cu multe daruri. De asemenea, mama sultanului îi aduce fiului său o tînără frumoasă împodobită cu haine scumpe pentru a sărbători noaptea *Bairamului* şi-i introduce pe ceilalţi copii, fraţi şi nepoţi imperiali la sultan pentru a-i hiritisi, mergînd ea însăşi înaintea lor.

Mevlud

A treia sărbătoare la ei este *Mevlud*, adică ziua de naştere a lui Muhammed (căci ziua morţii lui nu e socotită nici un fel de sărbătoare) [959], care este ziua a zecea a primei luni *Rabie* [960]. În această zi nu se fac
284 nici un fel de ceremonii politice [961], / nu se aduc daruri sultanului, nici nu se face tragere de tunuri, ci doar rugăciunile rînduite pentru această zi (după cum am arătat în capitolul *Despre namaz*) au obişnuit să le facă public în templele cele mari.

Ziua de vineri

A patra sărbătoare obişnuită este ziua Venerei, adică cea de vineri, care se numeşte sfîntă şi norocoasă (*Mubarek djumaa*) [962]. Motivul cel mai puternic al acestei prăznuiri este că fuga lui Muhammed din Mecca s-a întîmplat, zice-se, în această zi şi de la ea şi-a luat începutul său era muhammedană. Există pentru aceasta şi un alt motiv, care se poate înţelege chiar de la denumirea zilei. *Djumaa* înseamnă întrunire, sau adunare, cum s-ar zice pe greceşte ἐκκλησία, adică biserică [963], pentru că în ziua de vineri li se porunceşte să împlinească cele două porunci mai de seamă, dintre

care cea dintîi este ca cei însuraţi în noaptea dinspre acea zi să aibe neapărat împreunare trupească cu nevestele şi ţiitoarele lor ca o lucrare frumoasă şi sfîntă, pentru că osteneala aceea se face pentru înmulţirea şi răspîndirea neamului muhammedan. De aceea şi împreunarea trupească cu nevasta legitimă se vede că a luat numele de la împreunarea trupească din *ziua* de vineri sau înspre vineri. Căci ziua de vineri s-a obişnuit a se numi *djumaa*, iar împreunarea trupească *djima* [964]. Iar steaua Venera se numeşte deosebit de acestea (*zuhre*) [965]. A doua poruncă este să se dedea la rugăciuni (pe care în această zi s-au obişnuit să le facă excepţional, după cum am arătat în capitolul *Despre namaz*); de aceea, dacă vreun musulman a făcut rugăciunile deosebit în casa sa în alte zile ale săptămînii, în ziua de vineri este obligat să meargă neapărat la templu, ca să-şi înalţe rugăciunea către Dumnezeu în obşte, împreună cu poporul. Căci altfel, dacă va neglija să facă aceasta, va fi socotit de ceilalţi ca un om rău şi necinstit, aşa că nici mărturia lui la judecată nu va fi primită şi nici o crezare nu vor avea cîndva cuvintele şi spusele lui. Acestea, deci, sînt sărbătorile bisericeşti la muhammedani care urmează cursul lunii. Iar despre zilele sărbătorilor politice care urmează cursul soarelui, vom vorbi îndată. /

Despre sărbătorile politice

Cea dintîi solemnitate dintre aceste sărbători politice [966] este aceea numită în limba persană *Nevruz*, adică „Ziua cea nouă" [967]. Această zi nouă ei spun că este la echinocţiul de primăvară, de unde iau şi începutul anului socotit după cursul soarelui, potrivit obiceiului perşilor şi mezilor, adică din ziua a 11-a a lunii martie [968]. Dar cum sărbătorirea zilei aceştia nu este după rînduiala bisericii, e verosimil ca străvechea obişnuinţă a sărbătoririi şi solemnităţii acesteia ajunsă de la vechii închinători persani ai soarelui pînă la urmaşii

muhammedanilor (care se aminteşte şi la sfîntul Dionisie Areopagitul * sub numele de Mithris) [969] să fi rezistat atît de mult datorită practicării un timp mai îndelungat, încît şi după acceptarea muhammedanismului n-au putut s-o dezrădăcineze. Aşadar, în ziua de *Nevruz* nu se fac nici un fel de rugăciuni bisericeşti, nici ceremonii religioase, după cum am spus că se fac la alte sărbători; ci se vede că se practică numai pentru a însemna începutul anului nou solar şi pentru adunarea şi prezentarea darurilor stăpînitorului. Căci în această zi toţi viziriii şi paşii şi toate căpeteniile (afară de principii moldovean şi muntean) [970] sînt obligaţi să-i aducă în dar sultanului un cal de rasă bună înfrumuseţat cu o podoabă scumpă, şi doi sau trei, iar uneori şi mai mulţi, neîmpodobiţi. De atunci îşi iau începutul anual şi birurile numite *mukata* (adică cele repartizate nominal, care trebuie să fie date anual în bani sau provizii) [971]. Căci dacă hotărîrea ar fi fost după anul solar, atunci din fiecare an ar lipsi 11 zile, şi astfel în fiecare treizeci şi unu de ani nu ar fi fost furat un an întreg lunar. Iar birurile care se repartizează după cursul lunar, în anul ce urmează după al treisprezecelea se dublează şi în acel an obişnuiesc să adune birurile de două ori. *Tedabul* se numeşte acel an lungit, ca şi cei bisecţi la evrei, şi are două luni martie, deci prima se numeşte *Adar*, iar a doua se *Ader*, adică „iarăşi Adar" [972].

Erbain

A doua sărbătoare este cea a Patruzecimii care se numeşte *Idi erbain* [973]. Să arăt ce înţeleg muhammedanii sub numele de patruzecime. Ei s-au obişnuit / a numi începutul primăverii printr-un număr rotund sau politic [974], socotindu-l de la prima zi a lunii martie pînă la ziua a zecea a lui aprilie şi spun că prima parte a anului este amestecată cu cea de-a doua şi că în toată această durată de timp vremea este nehotărîtă, alcătuită dintr-o parte de iarnă şi primăvară. 286

* Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Epistola* VII, 1081 a.

Hamsin

A treia sărbătoare este *Hamsin*, adică Cincizecimea, care începe cînd încetează Patruzecimea, adică din ziua a zecea a lui aprilie pînă la 1 iunie, din care zi afirmă că începe anotimpul verii şi a treia parte a anului [975]. Iar celelalte luni le socotesc că împlinesc alte părţi ale anului şi alcătuiesc întregul ciclu al anului solar.

De unde să fi venit la ei numele acesta de Patruzecime şi Cincizecime, spun de-a dreptul că nu ştiu pentru că n-am putut avea nici o ştire autentică despre acestea (afară de cele ce am arătat aici). Îmi vine foarte uşor să cred că de la Patruzecimea creştină şi de la Cincizecimea iudaică au furat doar numele şi l-au ascuns sub un alt interval al anului iar nu sub acela al prăznuirii sfinte. De aceea şi sărbătoarea Cincizecimii, care se serbează după cum este obiceiul la evrei, se numeşte *Ghiul Bairami*, adică „Sărbătoarea trandafirilor" [976], căci în acea zi iudeii au obiceiul de a-şi împodobi casele cu trandafiri şi cu alte flori, lucru ce se face în ziua a cincizecea după Paştele lor.

Djemre

În afară de cele trei zile amintite mai sînt altele trei pe care le numesc *Djemre* sau „Cărbuni aprinşi" [977]. Ele par să ţină mai degrabă de superstiţia populară decît de vreo dreaptă raţiune, căci poporul lor de rînd şi ignorant crede că în fiecare an cad din cer pe pămînt, în chip nevăzut, trei focuri. La căderea primei *Djemre*, gheaţa şi zăpada încep să se topească; la căderea celei de-a doua *Djemre* iau sfîrşit gerurile; la căderea celei de-a treia *Djemre* ies la suprafaţă curenţii (pe care ei îi numesc vinele izvoarelor) şi pămîntul revine de la umezeala zăpezii şi de la ploi la uscăciunea şi alcătuirea sa firească. Dar care zi anume a fost rînduită pentru aceste *Djemre* nu se ştie, pentru că, observînd durata iernii şi apropierea anotimpului primăverii, spun că soroacele şi intervalele acelor zile *Djemre* sînt nesigure şi necunoscute.

Zile bune și zile rele

De această superstiție, comună nu numai muhammedanilor ci aproape tuturor popoarelor, ține și aceea că din cele șapte zile ale săptămînii unele sînt socotite a
287 fi cu noroc, iar altele fără noroc, / deși învățații lor spun limpede: *Djiumele ghiunler mubarek dur*, adică „Toate zilele sînt cu noroc" [978]. Dar la începutul oricărei lucrări noi cum ar fi cînd vor să pună temelia unei case, sau primul stîlp al temeliei, să pornească la drum sau în campanie, ei deosebesc zile cu noroc sau fără noroc. Începuturile (*ogur*) [979], adică zilele cu noroc pentru pornirea în campanie sau la vreun drum, socotesc că sînt lunea, joia și simbăta, iar cele fără de noroc marțea și miercurea. Începutul oricărui lucru cu noroc este lunea, pentru vînzare sau pentru scoaterea mărfurilor întîia dată pe piață — e ziua de duminică, care la ei propriu-zis se zice *Bazar ghiuni*, adică „Ziua de cumpărare și de vînzare" [980]. Iar ziua de vineri e socotită totdeauna și în orice întreprindere a fi cu noroc și prielnică. Însă zic că în această zi se cuvine a face mai cu seamă cele ce țin de cinstirea lui Dumnezeu, de aceea unii dintre ei mai evlavioși nu deschid prăvăliile în acea zi și piața publică zisă *hadestan* [981] e închisă atunci toată ziua. Dar dacă cineva vrea să facă vreun lucru, nu se socotește că greșește; ba mai cu seamă se poruncește ca mai degrabă să facă ceva decît să șadă trîndav, chiar în ziua *Bairamului*, numai să nu nesocotească pentru acel lucru rugăciunile rînduite și așezate întru cinstea lui Dumnezeu.

CAPITOLUL AL OPTULEA

Despre sectele dervișilor, adică ale legiuitorilor, în general

Despre religie și despre rînduielile și ceremoniile ei, care se cred, se cinstesc și se fac la muhammedani, ni s-ar cuveni să vorbim foarte mult și aproape la nesfîrșit,

dacă ar fi să le enumerăm pe toate cu de-amănuntul. Dar cum în felul acesta ar spori imens și ar depăși mult planul nostru, ne vom opri mîna de la descrierea acelora, ca de la unele ce nu sînt atît de însemnate și ne vom întoarce la enumerarea și totodată la explicarea sectelor de legiuitori care au odrăslit din religie (legiuitorii sînt numiți la ei cu un nume din limbajul simplu *dervișî*) [982]. Ca introducere, socotim că nu e nepotrivit să vorbim puțin despre ei mai întîi în general sau îndeobște, / iar apoi în special, adică separat 288
pentru fiecare.

Numele de dervișî

Numele acesta de *dervișî* este din limba persană; în cea arabă se zice *zahid*, dar nu e așa de întrebuințat [983]. *Zahid* se vede că se deosebește de *dervișî* prin aceea că *dervișî* înseamnă propriu-zis sărac, lipsit, care nu are nimic, și de aceea ei afirmă că religia acestor legiuitori și mărturisirea lor constă în sărăcie, în lepădarea de toate lucrurile lumești și în oropsire. *Zahid* însă înseamnă cel ce se înfrînează și se întoarce de la lucrurile lumești și se dedă pe de-a întregul numai adorării lui Dumnezeu cel unic. Într-un cuvînt, sub numele de *zahid* se cuprinde întregul fundament al sectei stoice, care pune drept principiu al filozofiei sale morala: „Rabdă și te înfrînează".

Propunîndu-și această rînduială, *dervișii* muhammedani se zice că mărturisesc mai întîi sărăcia, înfrînarea, răbdarea și domolirea oricărei dorințe, a nerușinărilor pofticioase și a dezmierdărilor, ca să nu facă sau să grăiască ceva ce le place sau doresc, iar dacă se poate nici să nu gîndească sau să-și imagineze așa ceva prin visare. Iarăși, să nu vrea nimic pofticios, dorit și cu mîndrie; să nu supere și să nu ofenseze pe nimeni cu fapta sau cu cuvîntul și, mai cu seamă, dacă va fi el supărat sau asuprit de altul, să rabde cu netulburare, fără să se mînie sau să ocărască pe cel ce i-a făcut rău. Cu un cuvînt, atît celui ce-i face bine, cît și celui ce-i face rău să nu-i răspundă nimic altceva decît: *Eieallah*, adică „E bine după Dumnezeu" [984]. Prin felul acesta de

a răsgunde el arată şi se mărturiseşte a fi cel mai mic, blînd, răbdător în toate cele potrivnice sau în cele cu noroc, statornic, neschimbat şi neturburat cu duhul. Ca să spun adevărul, aceşti dervişi, după cum au luat numele şi pravila de vieţuire a monahilor noştri celor din vechime, aşa şi acum, urmînd poate aceloraşi, socotesc că religia şi viaţa după lege constau numai în haină şi în îmbrăcămintea de din afară (prin care se arată mai ales că se deosebesc de ceilalţi oameni). Şi parcă măgulindu-se singuri pe sine socotesc şi nădăjduiesc că sînt nu cu puţin superiori celorlalţi oameni şi că fapta şi lucrarea acelei filozofii atît de sfinte se poate împlini şi săvîrşi numai cu numele. Ah, ce păcat! Să se citească Iosif, iudeul de neam şi lege, şi să vadă fiecare creştin cum erau în acea vreme monahii, a căror viaţă cugetătoare de Dumnezeu şi iubitoare de osteneale a descris-o iudeul spus mai sus*. Însă nădăjduiesc că fiecare va putea să
289 cerceteze şi să judece / cît de departe se află acei monahi ai noştri din vechime cu moravurile, cu faptele bune, cu înfrînarea, cu înstrăinarea de cele lumeşti şi cu lepădarea de lumea întreagă şi chiar de suflet (precum porunceşte Domnul Mîntuitorul) de cei de astăzi! La fel, zic, şi *dervişii* muhammedani de azi sînt daţi în vileag şi înfruntaţi de aceiaşi muhammedani ai lor că doar numele celor din vechime ai lor îl poartă şi arată în sine un nume găunos. Dar cum scopul nostru nu este să descriem greşelile şi fărădelegile oamenilor care răstălmăcesc regulile legii lor şi nu se supun dătătorilor lor de lege, în cele de faţă vom vorbi cît se poate mai pe scurt numai despre dervişi aşa cum s-ar cuveni să fie după regulile şi canoanele căpeteniilor lor şi despre cîte feluri de dervişi şi secte se numără acum la ei.

Cele mai de seamă categorii şi rînduieli ale dervişilor sînt trei: 1. *Tekkenişin*, adică a celor ce locuiesc în mănăstiri; 2. *Abdal*, adică a celor ce cutreieră cetăţile, satele, cătunele şi care n-au nici domiciliu fix, nici adăpost; 3. *Seiab*, adică cei care deşi au un domiciliu, numit şi mănăstire, potrivit făgăduinţii lor peregrinează mereu şi, adunînd milostenie, o trimit la mănăstirea lor.

* Iosif Flavius, Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, II, 12.

Printre sectele de dervişi *tekkenişini*[888] cei mai de seamă şi mai renumiţi şi respectaţi în popor[889] sînt: 1. *mevlevi*; 2. după aceştia locul al doilea îl deţin [dervişii] *hektaşi*; 3. *kalenderi*; 4. *kadri*; 5. *torlaci*; 6. *ebribubari*; 7. *iedbemi*; 8. *bizrevi*; 9. *abdal*, sub care denumire sînt cuprinşi: *urian*, *hudalla* sau *divane* şi *kiojenişin*; 10. *seiab*, nume dat *dervişilor* din toate sectele, care luînd aprobare de la şeicii lor să cutreiere întinderea pămîntului ca adunători de milostenie sau emisari şi să strîngă mile fie toată viaţa, fie peregrinînd numai pînă la un anumit timp, să se ostenească pentru aprovizionarea fraţilor care locuiesc în mănăstire. Astfel, arătînd de mai înainte denumirile acelor secte, vom începe a povesti acum despre fiecare sectă în parte şi mai întîi despre întemeietorii din vechime ai religiei dervişilor (de la care au pornit pe urmă alţii mai noi). /

Despre primii întemeietori ai sectelor de dervişi

Cei dintîi întemeietori ai sectelor de dervişi au fost doi: primul şi cel mai de seamă dintre ei este *Halveti*; iar al doilea, care a fost după el, se numeşte *Nakşibend*[887]. Nu ştiu în care secol muhamînedan au înflorit ei (pentru că nu mi s-a întîmplat să aflu vreun scriitor muhammedan despre începutul acestora), însă din tradiţia lor se ştie că au trăit în primul sau al doilea secol al lui Muhammed; iar că *Halveti* a fost arab şi *Nakşibend* persan, arată numele lor proprii. Mai spun că au fost ucenicii lui *Ali*, unul din cei patru succesori ai lui Muhammed şi pseudoapostolul întregii împărăţii persane[888].

De asemenea, după mult timp, dintre succesorii lui *Nakşibend* în veacul său s-a proslăvit *Ebr Buhari*[889],

un om de neam uzbec, care s-a născut în cetatea Buhara (de unde își are și porecla). Dar deși acești întemeietori mai sus ziși ai cetelor de legiuitori sînt slăviți cu multe laude și respect de către muhammedanii de azi numiți *sunni* [989], ei sînt socotiți mari pentru sfințenia și statornicia lor în bunele moravuri, însă se judecă că nu sînt fără păcatul ereziei, căci afară de alte rînduieli noi și neobișnuite *Curanului* pe care le-au introdus în religia muhammedană au mai spus și despre pelerinajul la Mecca, una din cele cinci condiții ale credinței muhammedane, că nu este necesar, iar pe ucenicii lor i-au învățat a crede că pentru omul care umblă în legea lui Dumnezeu și care este desăvîrșit în dragostea și frica lui Dumnezeu și petrece totdeauna în ele, lumea întreagă și însăși chilia lui este o Meccă. Mai departe *Ebr Buhari* avea niște predicatori și ajutători ai mărturisirii sale prin care se străduia să răspîndească religia sa în *Rum*, adică în Europa [991]. Nu vreau ca cititorul meu să ignore că geografii arabi din vechime spuneau că Asia Mică ține de Europa, despre care lucru să binevoiască a vedea mai pe larg în notele la *Istoria creșterii curții otomane* scrisă de noi. *

Așadar, dintre succesorii acestora, înfloreau în Iconia, / 291
pe timpul începutului domniei lui Otman (care a fost numit primul sultan otoman), doi șeici foarte slăviți ai acelei secte, dintre care unul numit *Bade Ali* [992] i-a dat pe fiica sa de nevastă lui Otman (așa după cum adevărește istoricul Saadi) ** înainte ca acesta să se suie pe tron și a prezis că el va fi tatăl unei familii foarte răspîndite și puternice și întemeietor al unui imperiu foarte întins, iar al doilea era *Mevlana*, poreclit Sultanul [993], de la care s-a tras pe urmă secta și rînduiala preaslăviților dervișii ai acestui veac ziși *mevlevi*. Să începem să povestim deci despre ei.

* D. Cantemir, *Incrementa...*, I, 2, 22, nota a, *apud* Barthélemy d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1967, s. v. *Roum*.

** Sadeddin, *Tâc üt-tevarih*.

Despre secta dervișilor numiți „mevlevi" [994]

Primul tron

Prima și cea mai de seamă *tekke* (căci astfel se numește mănăstirea dervișilor) a *mevlevilor* este în Iconia [995], unde spun că însăși căpetenia acelei secte *Mevlana* a arătat pildele faptei sale bune *. De aceea *șeicul* acelei mănăstiri (adică mai marele sau arhimandritul) [996], ca succesor și deținător al *post*-ului adică al știelei (astfel numesc ei jilțul și tronul bisericesc) acelui *Mevlana*, are stăpînire peste toți dervișii din tot ținutul muhammedan. La el vin toate căpeteniile altor mănăstiri, chiar din India, din Arabia bogată și din Persia, din Egipt și din alte țări din Apus și Răsărit, ca fiecare să obțină de la el confirmarea rangului său și să fie declarat ca succesor în locul celui mort, sau să fie detronat în urma denunțului întregii adunări și a poporului și altele. Acea *tekke* de la Iconia are venituri foarte mari, pe care sultanul Otman, primul împărat otoman, le-a dăruit și le-a confirmat cu diploma sa primului *șeic* al ei, *Bade Ali* și succesorului său *Mevlana*. După aceea, urmîndu-i alți sultani, au îmbogățit și mai mult mănăstirea aceea. În anii noștri, după cum am văzut de la alții, se spunea că în acel loc se află peste 500 de dervișii.

Tekke constantinopolitane

În Țarigrad acești dervișii au patru *tekke*: una în Pera (mai renumită decît toate și de prim rang); a doua în satul zis *Beșiktaș*; a treia în suburbia Perei numită *Kasim Pașa*; a patra dincolo de zidurile cetății, pe drumul care duce la Adrianopol, aproape de porțile *Enghi kapu*, adică cele noi / și de locul sfînt al izvorului celor slăviți, care se numește la scriitorii bisericești Ζωοδόχου πηγή, adică „Izvorul purtător de viață" [997]. Vom vorbi acum pe scurt despre sfințirea și hirotonisi- 292

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 189–193.

rea acestora (adică sfinţirea prin punerea mîinilor), ceea ce nădăjduim că nu-i va fi neplăcut cititorului.

Rînduielile sfinţirii ca dervişi

Acela care respingînd cele lumeşti şi lumea însăşi doreşte să se apropie de secta şi de canoanele dervişului este adus mai întîi de alţi dervişi la şeic şi, stînd toţi dervişii în jur, invitîndu-l şeicul zice: „Cu noroc să fie venirea ta, o fiule! Care este gîndul tău cel bun?" El răspunde că vrea să îa asupra sa viaţa şi rînduiala de derviş cu toată inima şi sufletul. Atunci şeicul zice iarăşi: „Dumnezeu să facă lesnicioase lucrarea şi pornirea ta, însă mai întîi ţi se cuvine să ştii, o fiule, că tagma de dervişi este un arc de fier, a cărui coardă este de oţel, iar pentru a-l încorda se cere o putere de neînvins, o răbdare nebiruită, o pătimire neînduplecată şi o comoară inepuizabilă de înfrînare. De aceea, socotesc că este mai bine ca petrecînd numai în dreapta şi luminătoarea credinţă muhammedană (care este de ajuns pentru mîntuirea sufletului şi pentru a obţine de la Dumnezeu slava raiului) şi păzind poruncile *Coranului* şi dogmele poporului muhammedan, beneficiind de folosul obştesc al vieţuirii civice, şi mulţumindu-te cu soarta ta de mai înainte, să înalţi lui Dumnezeu mulţumiri neîncetate". Dar cînd cel ce are să se sfinţească răspunde iarăşi că doreşte din tot sufletul tagma şi rînduiala de derviş, şeicul zice: *Iş oldur ki Allah ongara*, adică „Este o lucrare săvîrşită de Dumnezeu" [988]. De trei ori este astfel îndemnat de către şeic şi de trei ori repetă, confirmînd, cererea şi voinţa sa. După aceea, i se aduce *kiullah* (scufia de derviş) şi *hirka* (haina sau îmbrăcămintea de dinafară ca o mantie) [989]. Scufia i-o pune pe cap însuşi şeicul, iar în haină se îmbracă de către un superior de-al doilea rang după şeic. Restul îmbrăcămintii (despre care vezi ceva mai jos) i se aduce de către ceilalţi fraţi care, hiritisindu-l, îl îmbrăţişează frăţeşte şi-l salută dorindu-i de la Dumnezeu har, tărie, suferinţă, răbdare, smerenie, castitate, tăcere, ascultare, şi greutăţile sărăciei. Cînd se termină acestea, predicatorul, suindu-se pe *kiurs* [990], adică amvon, face o învăţătură, tîlcuind unele cuvinte din *Coran* şi din canoanele şi rînduielile primilor întemeietori.

Cînd termină cuvîntul de învăţătură, face rugăciunile de la amiază şi, după *nepuş*, adică rugăciunea de la sfîrşitul slujbei, i se aduce celui nou sfinţit / mătură şi lopată şi i se porunceşte ca timp de trei ani de zile să cureţe latrinele mănăstireşti fără nici o cîrtire şi lenevire, să mături în fiecare zi curtea, iar gunoiul şi putregaiul să-l nimicească. Cînd se termină anii acestei slujbe, e avansat la bucătărie, ca la o treaptă mai înaltă şi mai cinstită şi toţi pentru atîţia ani e rînduit la fiertul mîncărilor. Terminîndu-i şi pe aceştia, i se porunceşte ca alţi trei ani să slujească la fel tuturor dervişilor şi să se supună oricărui superior la orice lucru ar fi trimis de el. Dacă va suporta cu o inimă răbdătoare aceste osteneli de nouă ani, disprețul, slăbiciunea şi munca, atunci i se rînduieşte o chilie şi mîncarea i se aduce de bucătar de la obştea mănăstirii în chilia lui (dacă nu va vrea să vină la masă de obşte), şi de atunci este primit în numărul nevoitorilor celor meritoşi şi iscusiţi în religie, căruia, după aceea, i se dă numele de *dede*, adică unchi, care să nu se mai îngrijească din acel timp toată viaţa, nici de sine, nici de altcineva, decît de rugăciunile obişnuite şi respectarea învîrtirii în cerc (despre care vezi mai jos). Iar dacă cunoaşte vreun meşteşug, în timpul liber să se îndeletnicească cu acela. Dar cei care i-au alăturat din tinereţe acestei secte străvie, mai cu seamă, în poetică şi retorică şi în celelalte arte liberale, cu multă sîrguinţă, dar în primul rînd în muzică, teoretică (speculativă) dar şi practică. Şi au un instrument special care se numeşte *uci* (nai) făcut din trestie cu noduri, despre care veţi vedea mai pe larg în capitolul *Despre muzici*, din care instrument au obiceiul să cînte cînd trebuie să se învîrtească în cerc. Dar să ne întoarcem la tagmă.

Îmbrăcămintea mevlevilor [991]

Îmbrăcămintea dervişilor *mevlevi* nu e nici prea rea (ca la alţii), nici preţioasă. Cei mai mulţi poartă haina de dedesubt făcută dintr-o stofă care în limba turcă se numeşte *aliba*, de culoarea albă şi naturală a lînii de

oaie. Iar cea de deasupra (care se numeşte *hîrka*) poate fi dintr-o stofă din alte ţări, numai să fie de culoare închisă, ca verde, azurie, vişinie. Se încing cu o curea lată de trei sau patru degete, iar la mijlocul ei, lîngă buric cos în loc de nasture sau cataramă o piatră de topaz sau de cristal de Cipru, sau altceva asemănător acelora făcut din dinte de peşte sau de elefant. Iar unii au obiceiul să se încingă şi cu un brîu obişnuit, ca la alţii, numai să fie din bumbac sau din lînă, nu din mătase (tot ce e din mătase este scîrbos şi oprit nu numai legiuitorilor, ci şi tuturor muhammedanilor în general), iar picioarele pînă la / genunchi nu le acoperă cu nimic, 294
numai tălpile le protejează cu nişte sandale. Şeicii şi cei mai de frunte pot să îmbrace şi picioarele în pantaloni şi să le încalţe în cizme. Acoperămîntul de cap, pe care ei îl numesc cu o vorbă specială dervişă *kiullah*, este strîmt, ca să încapă numai capul, însă lung de cel puţin o jumătate de cot, din lînă de oaie, sau din păr de cămilă, nenesut, ci pîslit. *Tulpanul* [1002] le este oprit a-l înfăşura pe deasupra scufiei, afară de şeici, deoarece numai cu acest semn se deosebesc de ceilalţi dervişi de rînd.

Obiceiurile

Trebuind să vorbesc de obiceiurile şi aşezămintele dervişilor, cu adevărat mă ruşinez, dar oricărui om care se împodobeşte cu numele lui Hristos şi al crucii trebuie să-i fie ruşine. Căci cînd la cei necredincioşi şi care nu cunosc adevărul, filosofia morală (ale cărei porunci mîntuitoare, Hristos Mîntuitorul lumii le-a încredinţat numai apostolilor săi) se ridică la o înălţime atît de mare, adică însăşi practica faptelor bune, şi nu denumirile lor goale, nu speculaţia ingînfată, ci însăşi lucrarea, nu pot face altfel, vorbind adevărul, decît să-i proclam că sînt vrednici de toată lauda. La ei lucrul cel dintîi slăvit este axioma: „În omul cuminte trebuie căutate nu religia, ci obiceiurile, căci religia a fost şi este lăudată la toţi, de la sine". Faptele bune, au afirmat filosofii, atît cei vechi cît şi cei noi, constau într-un anumit cult faţă de iubirea de oameni şi în moravurile bune şi cinstite,

iar capul tuturor este Domnul Mîntuitorul care prin exemplul său a arătat acest lucru, pentru că fiind Fiul lui Dumnezeu şi Dumnezeu veşnic „s-a micşorat pe sine pînă la moarte, iar moartea de cruce" etc. * ; „a venit ca să slujească altora, iar nu ca alţii să-i slujească lui" ** ; „sărac a fost, smerit cu inima" ***, ascultător, blînd, răbdător, înfrînat, fugind de slavă şi de îngîmfare, şi a împlinit şi altele, consemnate de „fericiri" **** şi faptele cele bune. Aceleaşi ni le-au scris nouă şi cei patru evanghelişti precum şi dumnezeiescul Pavel şi ni le-au pus înaintea ochilor cu exemplele lor ca pe nişte icoane vii. De aceste virtuţi filosofice şi de filosofia lucrătoare de fapte bune ce se află în aceşti dervişi mai înainte spuşi, afirm că se cade să te minunezi! La ei primul loc îl deţine însăşi sărăcia dumnezeiască pe care o împodobesc cu smerenia, cu ascultarea şi cu tăcerea pitagoreică [1003]. De la lucrurile lumeşti ei îşi retrag cu vigilenţă ochiul, nu numai pe cel trupesc, ci şi pe cel sufletesc. Pîntecelui îi dau o raţie cumpătată, atît cît să fie viu, dar nu-i oferă îmbuibare! Dacă cineva îl va vorbi de bine sau de rău / foloseşte indiferent unul şi 295
acelaşi mod de a răspunde: *Eivallah*, adică „Frumos este pentru Dumnezeu" [1004]. Fratelui său niciodată nu-i va zice *Bire* (adică „Racca" din *Sfînta Evanghelie*) *****, nu se mînie niciodată, nu porneşte niciodată o ceartă, pentru el sau pentru altul. Cu un cuvînt: *Nemeghierek* (adică „Ce mă priveşte" ?) [1005]. Toate cele vătămătoare şi întăritătoare le strică şi le preface în nimic. De aici li se naşte lor acea linişte sufletească epictetică şi o fericire adevărată fiind cele trecătoare!

Cînd dervişul vrea să citească, sau să facă vreun alt lucru, sau să se odihnească în chilia sa, nu închide niciodată uşa. Dacă va veni cineva dintre fraţi sau dintre străini, au obiceiul să strige blînd, fără să bată la uşă: *Hu dede sultan* (adică „O, dumnezeiescule unchi, sul-

* *Filipeni*, 2, 8.
** *Marc*, 20, 28.
*** *Matei*, 11, 29.
**** *Matei*, 5, 3—11.
***** *Matei*, 5, 22.

tane"), şi dacă-i răspunde: *Hu, Hu*, cel care vine, intră. Dar dacă nu dă glas, trece pe alături. Nu disprețuiește pe nimeni din cei pe care i-a întîmpinat sau care au intrat la el (chiar dacă ar fi iudeu sau țigan), ci pe toți îi hiritisește cu un respect și cu o bunăvoință egale, și-i primește, și slujește oaspetelui cu stăruință, ca o slugă stăpînului său, fără să se dea la o parte de la vreun serviciu, pe cît poate, ca să-i arate aceluia iubirea de oameni. Dacă cineva îi va aduce un dar sau o milostenie, sau va cere el însuși de la vreun boier sau bogătaș, îndată îl duce la șeicul său și-l pune în magazia de obște pentru bunurile mănăstirii. Niciodată nu începe vorba decît întrebat, dar și atunci fără cuvinte multe, fără fățărie, și răspunde numai cît se cuvine în raport cu adevărul lucrului despre care e întrebat, cu știința lui (dacă știe ceva) și cu arătarea lucrului.

De la rîs se abțin cît pot și, dacă uneori par a fi veseli și zîmbesc, atît de bine se păzesc, încît fiecare lesne poate vedea că evlavia și religia nu și le uită niciodată și că-și păstrează totdeauna regulile și rînduielile neînstrăinate și nedespărțite de mîna, mintea și gîndul lor. Cînd vorbesc rostesc cuvinte înalte, de folos și aducătoare de rod. Nu se află nicidecum la ei flecăreală. Certuri în adunarea lor nu se aud, pîre și invidie nu se pomenesc. Căci la ei este poruncă aspră ca nu cumva să necăjească sufletul cuiva, fie și al vrăjmașilor lor.

Se feresc să comunice cu oamenii care nu cunosc nimic și n-au nici o roadă bună, dar mai cu seamă de curțile boierești, mai tare decît de mușcăturile de balaur. 296
Cîndva / (căci așa s-au obișnuit, să înfrunzească cu istorisiri din cele mai reale inimile prietenilor din tagma lor), murind în aceeași zi un tiran oarecare dar și cel mai renumit legiuitor al timpului aceluia, un alt legiuitor l-a văzut în vis pe acesta din urmă coborît în iad, iar pe tiran primit în rai. Deci, l-a rugat pe șeicul lui să-i spună taina acestei vedenii și tăcuirea, iar acela a răspuns zicînd: „Împăratul acesta, pentru că-i iubea pe legiuitori, a moștenit raiul, iar legiuitorul, pentru că-i iubea pe împărați și prietenia cu ei, a fost așezat în iad."

Îmbuibarea, după cum am spus, nu o obișnuiesc nicidecum, ci mănîncă numai cît este nevoie ca să-și țină

viața și să-și potolească setea cea peste măsură. Căci canonul poruncește: „Să nu-ți ai pîntecele plin de mîncare dacă vrei ca prin binefacerea aceluia să vezi lumina înțelepciunii, și gol de înțelepciune este (legiuitorul) plin de mîncare pînă la nas". Iarăși, prin altă poruncă se învață înfrînarea: „Dacă vei cere din cele înalte, să nu ceri nimic altceva mai stăruitor decît înfrînarea, care este o putere neînvinsă". Pentru a fugi de lăcomie sînt povățuiți astfel: „Unui legiuitor nu i se potrivește aurul și argintul, căci dacă îl va lua (pentru nevoia sa particulară) a încetat să mai fie legiuitor". Și dau ca argument că cel ce dă aur legiuitorului începe să fie el legiuitor, în timp ce legiuitorul care primește aurul începe să-și părăsească tagma. Despre iubirea de oameni și bunătate rostesc această sentință: „Chiar dacă cineva poate să se lupte și cu un elefant, dar nu are iubire de oameni, nu este bărbat". Și alta: „Oamenii sînt alcătuiți din pămînt: dacă cineva nu va fi iubitor de oameni, nu va fi nici om".

Ar fi lung și totodată foarte greu de descris toate ale lor. Cu adevărat merită laudă virtuțile morale pe care le împlinesc necredincioșii aceia, fie cu mărturisirea, fie cu fapta însăși, trăind foarte cumpătat. De aceea, repetînd însăși sentința lor, încheiem cuvîntul. Ei zic: *Kișide mezheb deghil, mezheb arammak gherekdur*, adică „Într-un om desăvîrșit se cuvine să căutăm nu religie, ci obiceiuri" [1008]. Dar după cum vedem, aproape toți oamenii au reușit să se laude măreț numai cu numele gol al religiei, în timp ce obiceiurile și faptele cele bune le arată doar cu îmbrăcămintea și cu haina cea de dinafară. O, de s-ar fi dezbrăcat de haine și s-ar fi străduit să se îmbrace în moravurile și faptele bune ale întemeietorilor lor și ar fi învățat însăși lucrurile, nu numele lor! / 297

Pe lîngă aceasta dervișii sînt oameni foarte subțiri și iscusiți în unele arte manuale, dar mai cu seamă în muzică. Excelează și în poetică și în știința rostirii, ceea ce se datorează faptului că treapta de șeic n-o poate primi decît cel învățat, dar mai cu seamă iscusit în explicarea *Curanului*, în expunerea și explicarea regulilor și canoanelor legiferate de fondatorii lor. De aceea,

vaizul, adică predicatorul lor [1007], trebuie în fel şi chip să fie un bun *ehlikelam* [1008], adică foarte iscusit în elocinţă.

Spre băutura vinului aceşti dervişi sînt mai liberi decît ceilalţi muhammedani, însă dacă cineva din ei va fi prins pe uliţă beat, nu va rămîne fără pedeapsă de la şeicul său. Iar cei ce se abţin de la vin întrebuinţează în mare măsură suc de mac şi alt amestec alcătuit din mai multe lucruri (pe care îl numesc *berci*) [1009], de la care mai întîi le vine somn, apoi sînt un fel de veselie şi o înviorare a duhului. La turci nu e poet mai ales, nu e savant desăvîrşit, care să nu întrebuinţeze acel suc de mac, ba chiar necontenit şi într-o asemenea măsură încît poate părea de necrezut omului căruia nu i s-a întîmplat să vadă acest lucru. Eu însumi am văzut în zilele lui Mustafa sultanul [1010] pe un derviş (pe care sultanul a poruncit din curiozitate să-l aducă din Egipt), care mînca o dată 60 de dramuri din cel mai ales suc de mac ca un cîine flămînd şi căzînd, un sfert de oră după ce-l înghiţea, într-o foarte adîncă tăcere, ca un mort. Şi stătea aşa cumplit mai mult de trei ceasuri, nemişcat şi nesimţit, plecînd capul pe piept. După aceea, ca deşteptat din somn, începea fie un cuvînt preafrumos de învăţătură, fie versuri (care se numesc la ei *gazal*) [1011] de dragoste (adică despre dragostea dumnezeiască), foarte plăcute, fie o istorie nemaiauzită, minglioasă şi de folos, care cuvîntare continua vreo patru ceasuri şi ceva. Niciodată n-a dat semn în starea aceea de nebuneală sau fierbinţeală şi n-ai fi aflat nici o frază şi nici un cuvînt care să nu fi fost limpede şi rodnic, cu o deosebită importanţă a sensului şi cu adîncimea învăţăturii. Aş îndrăzni să spun că dacă s-ar fi scos din vorbirea lui cuvintele *Coranului*, aş fi socotit că n-a rostit nici o minciună şi nici un cuvînt nechibzuit.

Dacă aceştia îşi vor avea mănăstirea în cetate sau în vreun sat, pot să-şi ia şi femei, cu condiţia să nu se
298 arate cuprinşi de grija / de femeie şi de copii, să nu se depărteze din mănăstire şi să nu slăbească în păzirea rînduielilor sectei lor; dar şi la ei viaţa fără de femei e socotită mai cinstită decît căsnicia.

Ceremoniile adunării

Cele ce ţin de ceremoniile şi rînduielile adunării lor sînt următoarele: în cetatea cea mare, unde sînt două sau mai multe mănăstiri ale acestor *mevlevi*, cu încuviinţarea şeicilor aleg pentru fiecare mînăstire ziua adunării (pe care ei o numesc *mukabele*) [1012], ca să nu se întîmple să se sărbătorească dintr-o dată două întruniri într-o zi, şi ca nu cumva risipindu-se poporul în mai multe părţi să capete mai puţin folos. În ziua întrunirii se îmbracă în haina numită *temure* (haină de la picioare pînă la brîu de formă rotundă, largă, la fel ca îmbrăcămintea femeii franceze, numită de ruşi fustă) [1013] care, cînd se învîrtesc, se transformă într-un fel de cerc. În mod propriu denumirea de *temure* înseamnă „cuptor de pîine", în care ei se coc şi ard pentru dragostea lui Dumnezeu şi adorarea lui. Şi astfel, cu trei ceasuri înainte de rugăciunile de amiază, toţi dervişii îşi arată mai întîi respectul faţă de şeicul lor în *mevlahane* (adică în casa lui Dumnezeu, căci astfel îşi numesc ei templul) [1014] şi fiecare se aşează după rangul său de-a dreapta şi de-a stînga şeicului, bătrînii pe un loc mai înalt, iar cei mai tineri şi băieţii (căci sînt băieţi şi de patru ani primiţi în numărul dervişilor) plecîndu-şi faţa în jos, îndoind mîinile la piept, stau de faţă în jur.

Aşadar, adunîndu-se toţi dervişii mănăstirii aceleia şi poporul, şeicul începe mai întîi cuvîntul de învăţătură, în care are obiceiul să trateze multe din cele teologice, dar sfîrşitul se încheie totdeauna cu o morală. Cînd se termină cuvîntarea (care ţine pînă se apropie timpul rugăciunilor de amiază), *muezinul*, adică cîntăreţul, cîntă cu un glas curat şi dulce mărturisirea credinţei, apoi fac rugăciunile obişnuite. După terminarea lor cîntă *naat* [1015], adică măririle şi lauda proorocului şi întemeietorului religiei. Cînd încetează acea cîntare a laudelor, începe muzica din *nei* (despre care am pomenit mai sus), pentru că este oprit sunetul altui instrument [1016] şi din *sale nabare* (un simplu timpan în care bat pentru ca cîntăreţii să poată ţine măsura) [1017]. Şi astfel, după ce au terminat cîntarea introducerii (preludiu pe care-l numesc *taksim*) [1018], urmează *fasl* [1019], adică psalmodierea.

Cînd se termină şi aceasta, începe cîntarea *semaia* [1020], adică cea cerească / (un fel de măsură numită astfel). La primul tact al aceleia dervişii care ascultau cu evlavie, nemişcaţi, laudele şi cîntările muzicii, cu faţa posomorîtă şi cu capul plecat spre piept, împunşi parcă de o ţepuşă ascuţită, se scoală îndată şi, lipindu-şi în multe feluri mîinile de corp, păşesc în jur şi încep a se învîrti. Este într-adevăr un lucru plăcut la vedere, căci atît de repede se învîrtesc, încît ochiul abia poate desluşi dacă este om sau altceva cel ce se învîrteşte. În acea învîrtire în jur (muzicanţii cîntînd necontenit) se ostenesc astfel cîte un ceas, uneori şi cîte două, iar spre sfîrşit, înfierbîntaţi, atît de repede fac cercurile, încît pe bună dreptate s-ar putea crede că obişnuinţa îndelungată a introdus în natura omului o asemenea uşurinţă că pot depăşi şi puterile naturii. Ei spun şi o iau drept fapt autentic, că *Mevlana*, născocitorul acelei secte şi învăţături, făcea învîrtirea în cerc ca un ieşit din minţi cincisprezece zile şi nopţi necontenit, abţinîndu-se de la orice mîncare şi odihnă, tîlcuind ucenicilor săi multe şi însemnate lucruri din cele ce au trecut, sau prezicînd despre cele viitoare.

299

Dervişii budjrani [1021]

Afară de dervişii acestei secte, sînt în Iconia şi alţii care, deşi începutul religiei lor l-au luat de la aceiaşi autori şi ţin aceleaşi reguli ale mărturisirii, nesocotesc numai învîrtirea aceea în jur, ca ceva ce nu aduce nici un folos sufletului. Ei au dobîndit însă întîietatea şi superioritatea asupra tuturor celorlalte secte de dervişi la turcii muhammedani. Primul fondator al lor a fost *Molla Hidjran*. Acesta, pe timpul sultanului Otman, primul ctitor al sceptrului otoman şi întemeietorul imperiului, fiind foarte slăvit pentru sfinţenia lui şi pentru evlavia în ghicirea despre Otman, a fost chemat de poporul muhammedan să-şi dea binecuvîntarea noului sultan şi imperiului nou întemeiat. Venind la sultan şi negrăind nimic, a luat sabia şi, încingîndu-l pe Otman, a zis: „Mergi, biruinţa va fi lîngă tine şi lîngă ai tăi". Şi astfel, din acel timp au obişnuit sultanii ca a treia zi după suirea pe tron să fie încinşi cu sabia, cu mare bucurie, de către şeic (cel din *tekke* aflată în suburbia Constantinopolului zisă *Eiubi Ensari* îndeplineşte slujba de locţiitor al superiorului din Iconia) [1022]. Şi chiar dacă sultanul va obţine titlul de împărat în alt oraş decît Constantinopolul, / el nu va fi sultan desăvîrşit şi pe de-a întregul pînă nu va veni la Constantinopol şi nu va fi încins cu sabia de către şeic în mănăstirea mai sus zisă. Dar despre secta acestor dervişi ajunge.

300

400

CAPITOLUL AL UNSPREZECELEA

Despre secta dervişilor numiţi „bektaşi"

Bektaşii

Al doilea loc după *mevlevi* îl deţin în prezent dervişii *bektaşi* [1023], numiţi astfel după numele primei căpetenii. Deşi acest *Bektaş* este, faţă de alţii, cel mai de pe urmă, secta lui numai la turci este foarte slăvită şi cinstită (arabilor şi perşilor această secă nu le este cunoscută).

Întemeierea lor

Începutul spun că a fost astfel: În zilele sultanului Murad, primul împărat otoman cu acest nume [1024], în jurul anului 763 al Hegirei, pustiind oastea turcească Tracia, Macedonia şi aproape toată Grecia, a adus din Europa în Asia o mulţime nenumărată de prizonieri creştini. Ajungînd la Kaliupol [1025], sultanul a poruncit ca unul din cinci prizonieri, care va fi mai tînăr şi mai frumos la chip, să se ia *ispendj* [1026], adică cincime sau a cincea parte, pentru nevoile sultanului. Cînd s-a făcut aceasta, de partea sultanului au căzut mai mult de 20.000. Sultanul, vrînd să răspîndească superstiţia muhammedană şi să înmulţească oştirea, i-a înscris pe tinerii cei mai vrednici în numărul oştenilor, iar din ceilalţi pe unii i-a trimis pentru grădinărit şi agricultură

401

în Asia (încă nu-şi consolidase tronul în Europa), iar altora le-a poruncit să se apuce de meşteşuguri (arte) şi de ştiinţă. Pe vremea aceea era acest şeic *Hadji Bektaş* judecător de oaste şi predicator public, foarte slăvit pentru sfinţenia şi viaţa lui cinstită, precum am spus mai sus, şi respectat. Trimiţînd la el sultanul pe acei tineri înscrişi în tagma oştenilor, l-a rugat să se roage pentru ei lui Dumnezeu şi să le pună un nume nou. Bektaş, după dorinţa sultanului, făcînd rugăciune, şi-a tăiat o mînecă de la haină şi punînd-o pe capul unuia dintre acei tineri a zis: „Aceştia să se numească *engiceri*, adică „oştirea cea nouă", sau „oştenii cei noi" [1027]. De aceea, primii dervişi ai acestei tagme sînt socotiţi chiar ieniceriі. Pe urmă însă, adăugînd oarecare ceremonii şi rînduieli, a introdus o sectă deosebită de celelalte mai vechi. /

301

Îmbrăcămintea

Îmbrăcămintea lor e aproape la fel ca a celorlalţi dervişi: au numai această deosebire că fiecare din ei trebuie să poarte un căuş şi o tigvă (vas făcut dintr-un dovleac) pe care le întrebuinţează pentru a bea ei înşişi şi pentru a da altor însetaţi. Asemenea *bektaşi* sînt foarte mulţi înscrişi în oastea ienicerilor şi primesc aceeaşi leafă ca şi ceilalţi ostaşi.

Slujba

Ei au obiceiul în campanie şi chiar în toiul luptei sau la asediul cetăţii, să aducă apă tovarăşilor lor cu vasele, căci la un loc de nevoie şi fără de apă n-o poţi refuza nici iudeului, aşa fiindu-le rînduit, să-i adape deopotrivă pe toţi, fără a se uita la religie sau la demnitate. Dar mai mult se îndeletnicesc ei cu poetica şi cu instrumentul numit *ciubur* [1028], cu care cîntă dulce faptele bărbaţilor viteji din vechime, fără a neglija nici cîntecele de dragoste. Cînd umblă pe uliţele cetăţii recită necontenit versuri. Iar cînd se întîmplă de adapă pe cineva şi cel ce a băut îi dă un ban, mulţumesc; iar de nu-i va da, fac aceeaşi mulţumire, adăugînd urarea: *Aliet ola*, adică „Să-ţi fie spre răsplată" [1029]. Dintre

402

aceştia sînt foarte mulţi *tekkemişin*, adică cei ce petrec într-o mănăstire (aceea în care şi-au luat de la început tagma), iar alţii sînt *abdal*, nelegaţi de nici o mănăstire [1030], dar despre aceştia vezi mai jos.

Mărturisirea lor

Ei mărturisesc aceeaşi sărăcie ca şi ceilalţi legiuitori şi celelalte învăţături morale pe care le-am menţionat mai sus. Cu toate acestea la unii dintre ei se observă un semn de trufie şi de îngîmfare ce se socoteşte că le vine din faptul că sînt luaţi drept mai marii ienicerilor, şi mai cu seamă drept întemeietori ai lor. Dar se află foarte mulţi între ei care respectă minunat smerenia şi dispreţul faţă de ei înşişi.

CAPITOLUL AL DOISPREZECELEA

Despre secta dervişilor numiţi „kalenderi"

Kalenderi [1031]

Creştinii care au scris mai înainte de noi rînduielile şi religia muhammedană se deosebesc nu numai de noi şi de fondul lucrului însuşi, ci foarte mult şi între ei. Cercetîndu-i, / dacă cititorul nostru va începe a privi 302
frumuseţea stilului şi a compunerii, va socoti că descrierea noastră e proastă şi fără gust iar a acelora foarte bună şi plăcută. Dar dacă este vorba despre adevărul lucrului însuşi, noi nu sîntem de aceeaşi părere, căci nu ne silim să vădim şi să învingem pe alţii într-un lucru atît de prost şi de nici un folos, ci ne silim cu inima şi condeiul curate să descriem numai ceea ce se citeşte, se transmite şi se crede la astfel de oameni, şi ceea ce noi înşine am observat şi am cunoscut timp îndelungat, ştiindu-le bine. Iar de vom arăta adevărul mai mult decît alţii sau, dimpotrivă, de vom spune minciună unde alţii au scris adevărul, vrednicului cititor nu poate să-i vină de la cunoaşterea unor lucruri atît de neînsemnate nici ceva bun, nici ceva rău, afară de faptul că, pare-se,

403

mai bine este să cunoşti orice lucru, decît să nu-l cunoşti, şi nimic altceva. Aşadar, ce şi cum au scris alţii despre sectele de dervişi, îi priveşte ; noi vom face faţă planului nostru. Dervişii care după primul lor fondator numit *Kalender*, se numesc acum *kalenderi*, sînt, după cum am observat eu, foarte înclinaţi spre secta filosofului Heraclit şi foarte asemănători aceluia cam întru toate.

Mărturisirea lor

Ei mărturisesc mai întîi o tristeţe veşnică şi socotesc că în toate lucrurile naturale nu este nimic de mîngîiere, nimic plăcut şi nimic de mirare, afară de sectele lor. Petrec totdeauna într-o tăcere adîncă, totdeauna în cugetare, pomenind mereu ceasul morţii care vine (o, dacă şi noi creştinii am urma patimilor Mîntuitorului şi am cugeta că moartea noastră stă lîngă uşă), oftează şi deplîng clipa trecută şi cea viitoare a vieţii. Pe lîngă aceasta profesează înfrînarea şi celibatul, dar să nu ia femei li se porunceşte prin sfat, nu prin lege. De aceea, în prezent se află un număr foarte mic din cei care ţin şi respectă această rînduială în întreaga regiune muhammedană. Căci în afară de posturi — care nu uşor sînt acceptate de credinţă —, pentru a-şi păstra şi mai bine pudoarea nevătămată, răsucesc mădularul ascuns, îl încuie cu un inel de fier sau de aramă de o greutate nu mică şi mai au de asemenea obiceiul a înfăşura pe deasupra *kiulahului*, adică a căciulii [1602], nişte lanţuri foarte grele, pînă la 5 kg, în loc de tulpan, ca prin greutatea aceluia să aibă capul plecat spre piept, iar ochii aţintiţi în pămînt. Sînt foarte stăruitori în versificare şi poetică. Din această secte a provenit preaslăvitul versificator
303 Neşri [1603], care după ce a scris foarte ritmic, / cu mare frumuseţe şi artă, dar lucruri potrivnice rînduielilor lui Muhammed şi contrarii legii din *Coran* şi hulitoare de Dumnezeu, după hotărîrea judecătorească a fost omorît prin jupuirea pielii *. Scrierile şi sentinţele lui sînt la aceşti dervişi într-o cinste nu mai mică decît *Coranul*

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 182.

însuşi. De aceea nici nu este la muhammedani foarte slăvită secta lor, nici foarte lăudate rînduielile şi religia ei. Şi se spune că acest Kalender a fost pe la anul 615 al Hegirei. Spre disprefuirea lui se spune mai ales că în timpul cînd creştinii au luat Ierusalimul de la sarazini, în sarcina lui căzînd apărarea părţii cele mai mari a cetăţii, era beat *. Cu toate acestea ei nu tăgăduiesc că a fost învăţat, înţelept şi foarte iscusit în meşteşugul doftoricesc şi împodobit cu celelalte virtuţi morale (afară de viciul beţiei), bărbat preasfînt şi totodată foarte renumit prin minunile lui.

CAPITOLUL AL TREISPREZECELEA

Despre secta dervişilor numiţi „kadri" **

Kadri

Aceştia au numele şi rînduielile de la *Abdul Kadri*, după poreclă Ghilani [1604], care era de origine din Ghilan, cetate persană ce se află lîngă Marea Caspică. Mormîntul lui se află în *Hama* (cetate a Siriei, în apropiere de Alep), slăvit cu multe minuni, după cum băsmuiesc, şi care a fost în mare cinste la muhammedani. În ce vreme a trăit el, nu pot spune ; se ştie că succesorii lui în linie genealogică, petrecînd pînă acum în cetatea zisă mai înainte, deţin din vechime rangul de şeici al acelui Abdul Kadri. Dervişii sectei acesteia din întreaga regiune muhammedană şi şeicii altor mănăstiri din îndepărtata Indie şi Etiopie vin să viziteze pe şeicul de Hama şi mormîntul întemeietorului lor, şi să primească totodată de la acel şeic binecuvîntarea şi confirmarea rangului lor. Afară de sfinţenie şi vieţuire bună cu care socoteşte această familie că este împodobită, ea este şi foarte bogată şi are venituri foarte mari. Căci spun că în fiecare zi adună din agonisirile mănăstirii lor mai

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 202.
** *Ibidem*, p. 198—200.

mult de 400 de taleri. / Am citit un scriitor creştin care socotea că mormîntul acestui Kadri este în Babilon *, însă a greşit, pentru că mormîntul lui *Abdul Kadri din Ghilan* se află neîndoielnic slăvit în *Hama*, cetatea Siriei, precum am zis mai sus.

Canoanele secţiei acesteia sînt cu adevărat minunate şi foarte grele de împlinit şi par semănului cu neputinţă de urmat. Cînd cineva intră în această tagmă, şeicul obişnuieşte să-i dea în mîini un pom verde şi să-i zică: „De nu se va usca trupul tău precum se usucă acest pom verde, vei avea sufletul uscat şi fără de rod". De aceea, afară de canoanele comune cu ale altor dervişi, petrec într-un post necontenit şi în rugăciuni, ca să-şi subţie mai mult trupul şi să zdrobească pe de-a-ntregul spinii poftei.

Ei au un joc asemănător dansului, pe care îl fac astfel: vineri, la rugăciunile de la amiază, se adună după obicei în templul lor *tekke* unde, după ce săvîrşesc rugăciunile obişnuite şi învăţătura, se dezbracă toţi de haine acoperindu-şi numai părţile ruşinoase cu piei de oaie, îşi dezgolesc tot trupul şi, stînd în jur (numai şeicul stă pe locul său), fiecare îşi pune mîinile pe umerii celuilalt şi încep, la început fără grabă, să se mişte în cerc spunînd cu glas fin: *Hu, Hu, Hu* (unul din numele lui Dumnezeu). În mănăstirile cele mai bogate folosesc şi muzica, cîntînd din instrumentul zis *nei*. Şi astfel, cu cît mai mult umblă împrejur, cu atît mai repede se învîrtesc şi urlă înspăimîntător acel *Hu*, de parcă ar mugi un leu sau un bou sălbatic. Şi nu încetează jocul acela pînă cînd, slăbindu-le puterile, scoţînd spume ca îndrăciţii, cuprinşi parcă de un duh necurat, se prăbuşesc la pămînt aproape morţi. Adesenri, de mare osteneală, deschizîndu-se artera nărilor, le curge mult sînge şi unii, fiind mai slabi la piept, odată cu strigătul *Hu* aruncă din plămîni sînge, scuipîndu-l pe zidul *Tekke*. În acest caz cei ce aruncă un astfel de sînge din plămîni, se înscriu printre cei ce şi-au îndeplinit perfect şi drept slujba şi rînduiala lor. De aceea,

* P. Ryvaut, *Istoria...*, p. 198.

luînd sînge cu degetul, şeicul scrie numele dervişului de la care a curs, spre pomenirea lui şi spre pilda altora. Şi astfel, căzînd la pămînt unul după altul, trebuie să joace, să scoată spume şi să verse sudori / pînă cînd şi cel din urmă va cădea ca şi ceilalţi. Am privit foarte des exerciţiul acestor dervişi cînd eram la Constantinopol, şi deşi n-am observat să se fi învîrtit mai mult de şase ceasuri, sînt informat cu tot dinadinsul că foarte mulţi dintre ei continuă acest joc atît de obositor şi greu 24 de ore neîntrerupt, fără a se odihni cît de puţin. De aceea, dervişii secţiei acesteia sînt şi foarte puţini la număr: în Constantinopol au o singură *tekke*, aproape de porţile zise *Balat* [1035], în care *tekke* n-am auzit niciodată să fie mai mult de 15 sau 20 de dervişi, nici să fi fost cîndva.

Acel *Abdul Kadri* din Ghilan s-a născut în anul Hegirei 561 şi a murit în anul 651. În filosofie şi în celelalte îndrumări l-a avut ca dascăl pe *Abdul Mumin* din Gaza, foarte vestit în ştiinţe. Între operele lui se află compuneri arabe şi o rugăciune secretă pe care nimeni dintre oameni n-o cunoaşte, afară de dervişii acestei secte, căci ei învăţînd-o de la căpetenia lor, toată viaţă (afară de timpul cînd joacă sau sînt cuprinşi de o necesitate trupească) au obiceiul s-o şoptească cu buzele în aşa fel, încît glasul şi cuvîntul să nu poată fi niciodată auzite de alţii. Ei spun că efectul acelei rugăciuni este că prin mijlocirea ei pot pătrunde multe şi felurite vedenii cereşti, iar cu mintea şi cu gîndul tainele cele dumnezeieşti [1036].

Pe lîngă acestea, fiecare dintre ei se obligă o dată pe an să se închidă într-o cocioabă, separată de celelalte mănăstireşti, timp de 40 de zile, şi tot timpul acela să petreacă zi şi noapte în rugăciuni şi în cel mai aspru post. Aflîndu-se în această pocăinţă, cînd adorm pentru a se odihni şi vor vedea în acel timp vreun vis oarecare, după ce ies din acea închisoare îl descoperă şeicului. Acela, tîlcuind visul, îl declară pe cel ce l-a visat fie desăvîrşit în slujba sa, fie încă nedesăvîrşit. Dacă va fi declarat desăvîrşit, el se leapădă de învăţătura

tuturor şi de dervişii săi şi îşi petrece viaţa pînă la moarte în chilia sa, acoperindu-şi capul cu *murakabe* (astfel numesc poala hainei de derviş) [1037] şi plecînd fruntea spre pămînt, într-o necontenită cugetare şi contemplare a lucrurilor dumnezeieşti. /

CAPITOLUL AL PAISPREZECELEA

Despre dervişii numiţi „torlak" şi „ebribuhari"

Torlacii

In vechime mărturisirea *torlacilor* [1038] a fost la fel cu a *mevlevilor*, afară de învîrtirea în cerc şi de acceptarea muzicii în *tekkelele* lor. In imperiul turcesc acest ordin de dervişi a încetat să mai existe, pentru că sultanul Baiazid I a fost primul care l-a interzis şi, dacă se afla undeva în imperiul lui un derviş de această confesiune, a poruncit să fie ucis. Cauza acestui decret atît de aspru al sultanului a fost că un oarecare din acest ordin, tulburat de un gînd rău, pe cînd sultanul mergea la *djeami* cu slavă (cu suită mare), sub pretextul că cere milostenie s-a apropiat de el şi, pe neaşteptate, scoţînd un cuţit numit la ei *handjar* [1039], a încercat să-l lovească pe sultan în piept. Dar, nereuşind, i-a străpuns numai calul. Scăpînd sultanul de o nenorocire neaşteptată prin pierderea calului său, dervişul a fost prins de gardă şi decapitat pe loc. Iar pentru această faptă rea şi fără de Dumnezeu a unuia, a poruncit, precum am zis, să se nimicească toată secta torlacilor şi să fie închise *tekkelele* lor pretutindeni în Imperiul otoman.

Torlacii fiind izgoniţi din mănăstirile lor şi împrăştiaţi în jurul ţării Iconia, s-au sălăşluit prin păduri şi munţi şi au început a face multe tîlhării, apoi chiar o pustiire mare în Asia Mică. Paşii cîtorva provincii, rînduiţi de sultan împotriva lor, i-au dezrădăcinat cu

totul, pe unii omorîndu-i iar pe alţii prinzîndu-i şi chinuindu-i cu multe cazne, aşa că nici pomenirea lor n-a mai rămas la turci. Vezi istoria acestora scrisă de noi pe larg în *Descrierea creşterii curţii otomane* [1040].

Ebribuhari *

Tot aşa, după cîte ştiu, o sectă *ebribuhari* [1041] nu se află în Imperiul turcesc, însă la persani înfloreşte în chip admirabil. Despre primul ei întemeietor am mai spus în cele scrise mai înainte. Dar cu toate că mărturisirea lor şi-a luat început de la însuşi *Nakşbendi*, acesta a introdus ulterior nişte rînduieli care se potriveau prea puţin cu credinţa muhammedană. De aceea muhammedanii *sunni* (adică drepţi slăvitorii), scîrbindu-se de acelea, au nimicit-o. Iar persanii, ca să se arate întru totul potrivnici muhammedanilor [1042], au acceptat-o, iubind-o / foarte mult.

Ei păzesc o necontenită tăcere, mai mare decît cea pitagoreică şi o mărinimie în care spun că stă liniştea sufletească. In mănăstirea lor fiecare individ (în parte) nu păstrează în chilia sa nimic lumesc, afară de cele potrivite pentru o viaţă foarte precară. Afară de rugăciunile obişnuite şi de *Ramazan* li se porunceşte să postească lunea şi joia. Dacă se lipseşte cineva de mîncare pînă la moarte, ei cred că este mucenic. Se spune că însuşi Ebribuhar acela, în fiecare an, mînca numai o dată la patru luni. Mîncarea lui nu era decît pîine de orz, măsline, miere şi struguri. Alţii socotesc că ei împărtăşesc un foarte mare eres, acela de a spune că pelerinajul la Mecca nu are nici un scop şi nu e de nici un folos, deoarece pentru un suflet curat şi liber de lucrurile lumeşti însăşi chilia este Mecca, iar pentru omul drept şi credincios toată lumea este *harem* [1043], adică templu meccan.

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 194—195.

CAPITOLUL AL CINCISPREZECELEA

Despre secta dervişilor numiţi „Iedhemi"*

Iedhemi

Aceştia sînt numiţi astfel după întemeietorul lor *Ibrahim Iedhimi* [1044]. Tatăl acestuia, căzînd prizonier, a fost dus în împărăţia Abisiniei, iar de acolo exilat la Cairo. Acolo, petrecînd mult timp pe lîngă împăratul Cairului Abdulmelek (căci a fost făcut slujitor la curtea lui) [1045], [Ibrahim] vedea uneori pe împărat citind în templu *Curanul* şi cu suspinuri dese rostind astfel de cuvinte: „O, Dumnezeule! Tu mi-ai dăruit mie pricepere şi înţelepciune ca să cunosc şi să înţeleg că ai grijă de mine şi că sînt într-adevăr sub ocrotirea ta. De aceea împărăţia, comorile şi toată fericirea lumii acesteia le socotesc drept nimic. În afară de dragostea ta cea adevărată şi de supunere (slujire), le socotesc pe toate drept deşertăciune şi vrednice de rîs. De aceea pe toate le resping cu toată inima şi mintea, ca pe unele care aduc vătămare sufletului meu şi adevăratei fericiri şi sînt potrivnice celor ce ţin de viaţa cea veşnică. Mă unesc total cu această filosofie prin a cărei deprindere voi putea să-ţi plac ţie". Şi cele spuse le-a făcut cu
308 fapta. Căci / părăsind împărăţia, s-a sălăşluit în pustiul Tebaidei împreună cu acest slujitor Ibrahim şi cu alţi cîţiva dintre sclavii săi care au vrut să-i urmeze în această filosofie, şi s-a dedat cu totul mortificării poftei trupeşti. Apoi, cînd împăratul a murit în pustie, cinstea de şeic a moştenit-o acest Ibrahim care, aprobînd şi întărind regulile şi canoanele sectei, a răspîndit-o şi a extins-o şi mai mult.

În prezent un astfel de ordin de dervişi nu se află nicăieri în Imperiul turcesc, dar în Persia sînt foarte mulţi. Profesiunea lor supremă este să-ţi asupreşti trupul cu postul, să nu mănînci nimic afară de pîine de orz, să faci rugăciuni necontenit şi să ţii de mai multe ori cuvîntări de învăţătură spre povăţuirea poporului.

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 203—204.

Îmbrăcămintea pe care o poartă este dintr-o stofă proastă numită *aba*, scufiile le au asemenea altor dervişi. Locuiesc totdeauna în locuri pustii, ţinîndu-se departe de tovărăşia oamenilor. Se spune despre ei că îmblînzesc lei şi tigri şi petrec împreună cu ei în aceleaşi vizuini şi că au foarte des întrevederi cu Enoh şi se învredniceşte a auzi de la el taine dumnezeieşti şi lucruri minunate. Foarte multe netrebnicii şi basme asemănătoare circulă despre viaţa şi minunăţiile acestor dervişi. Dar fiindcă sînt molipsiţi de eresul persan [1046], sînt socotiţi de către muhammedanii *sunni* drept făuritori de basme şi fleacuri.

CAPITOLUL AL ŞAISPREZECELEA

Despre secta dervişilor numiţi „hîzrevi"

Hizrevi

Dervişii *hizrevi* se cheamă cu alte nume *dulduli* [1047]. Ei spun că primul întemeietor al sectei lor este *Hizr*, care se vede a fi Enoh din *Sfînta Scriptură*. Căci prefăcînd în poveste istoria sfîntă despre Ilie cel luat în căruţă şi cu caii de foc la cer, afirmă că *Hizr* a fost mai întîi omorît şi apoi mutat într-o altă stare de viaţă, a fost luat la cer de către şapte sau, după cum spun alţii, de către cinci cai de foc (pe care cai *Curanul* îi numeşte *duldul*). Ei profesează nebunia / pentru dra- 309
gostea de Dumnezeu, sărăcia şi înfrînarea. De celelalte condiţii ale muhammedanismului se îngrijesc prea puţin.

Secta aceasta a rămas mult timp neînsemnată, şi anume pînă în zilele sultanului Orhan [1048], fiul lui Otman, primul împărat otoman *. Venind la el unul din aceşti *dulduli* sau *hîzri*, a obţinut foarte mare cinste şi respect. Cuprins de uimire şi entuziasm, acela a prezis că va veni vremea cînd unul dintre succesorii lui (ai lui Orhan) vor stăpîni ţările pe care le inundă Nilul, Eufratul şi Tigrul. Se povesteşte că Orhan auzind acestea

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 207—208.

a spus că este nevrednic să se numească slugă a unui astfel de om al lui Dumnezeu. Şi mai spun că acela era foarte iscusit în arta chimiei şi în prelucrarea aurului. Căci fiind foarte sărac, pe cei ce veneau la el ca să accepte religia îndată îi îmbogăţea cu aur, neluînd de la nimeni nici un ban. *Tekkea* sa (care era la Brusa) a făcut-o atît de preţioasă şi a îmbogăţit-o cu atît de multe venituri, încît nici vistieria împăratului n-ar fi ajuns pentru un aşezămînt ca acesta care cumpără şi dăruieşte fără plată la ai săi.

În prezent nu se află în Europa nici o mănăstire a sectei acesteia, afară de cea din Brusa, unde şi mormîntul lui e venerat cu evlavie de turci şi de străini. Dar în Alep şi lîngă Babilon, ca şi în alte ţări asiatice şi africane, se spune că au multe chinovii.

Afară de sectele de dervişi pomenite se spune că mai sînt foarte multe (poreclite după numele întemeietorilor lor), în ţările egiptene, babiloniene [1049] şi în alte părţi asiatice. Dar cum numele acestora (ca *saadi, omeri, beirami, kamberi* şi altele) [1050] abia dacă sînt cunoscute în Europa, nu vom arăta nimic despre regulile şi rînduielile lor. Unii urmînd lui *Saad*, alţii lui *Omer* — unul dintre cei patru succesori ai lui Muhammed —, alţii lui *Beiram* sau *Bebram*, sau lui *Kamber*, întemeietorii lor, şi păzind rînduielile acelora, ţin diferite tipicuri ale religiei lor. Dar cum toţi concordă într-un singur lucru, şi anume că mărturisesc deopotrivă înfrînarea şi sărăcia, însăşi regula cere ca, lăsînd acestea, să spunem ceva despre dervişii numiţi cu un nume general *abdal, urian* şi *Indalla.* /

Despre dervişii numiţi „abdal" şi „urian"

Abdal

Abdal [1051] înseamnă propriu-zis monah care mărturiseşte că nu are nici nevastă, nici copii, nici fraţi, nici părinţi, nici vreo rubedenie, nici apropiat, nici prieten

şi că nici nu-şi agoniseşte vreun lucru cuprins sub denumirea de avere sau de proprietate. *Abdalii* de acest fel sînt de obicei de orice ordin de dervişi, dar mai cu seamă dintre mireni, care-şi pun numai scufia şi haina de derviş şi, luîndu-şi binecuvîntarea de la şeicul lor, petrec într-o peregrinare necontenită pînă la sfîrşitul vieţii.

Cei mai mulţi dintre ei nu au femei şi se cufundă în dragostea platonică, despre care afirmă în chip desfrînat că o fac curat şi pentru Dumnezeu. Fiecare (derviş) ca acesta îşi caută un băiat de doisprezece ani sau mai mare (pe care-l numesc *hiocek*) şi doarme împreună cu el, umblă împreună, gustă din aceeaşi bucăţică de pîine, îl învaţă pe acela literele, poetica şi alte ştiinţe sau arte pe care le cunoaşte, şi îl iubeşte ca pe un fiu al său (dacă şi altfel, cine ştie?), îl păzeşte, îl hrăneşte şi-l povăţuieşte. Se străduiesc foarte la compunerea şi interpretarea cîntecelor care descriu faptele bărbaţilor viteji şi a versurilor frumoase. Singurul lucru care se vede că-l fac în afară de rînduiala celorlalţi dervişi, este acela că frecventează foarte mult curţile demnitarilor (lucru interzis pretutindeni altor dervişi). Din regimentele de ieniceri, al căror întemeietor am spus că este *Hadji Bektaş*, provin mulţi *abdali* de acest fel, care au obiceiul în campanii să-i adape pe călători şi să aducă apă rece ienicerilor care se ocupă la săparea şanţurilor şi la făcutul valurilor. Cu un nume mai complet ei se numesc *Hadji Bektaş abdali* şi *Ienicери abdali* (adică monah din ordinul bektaşilor şi al ienicerilor).

Urian

Urian [1052] la propriu înseamnă gol, pentru că acest fel de dervişi — ca şi cei din alt ordin de dervişi, sau cei făcuţi din simpli muhammedani cînd se leapădă de lume şi de toate lucrurile lumeşti —, se dezgolesc peste tot corpul, acoperind numai părţile ascunse cu o piele de leu, / de leopard, de tigru sau de oaie. Ei spun că omul dintru început a fost zidit şi e născut de mama sa gol şi fără nici o îmbrăcăminte; de aceea, dacă cineva vrea să se arate om desăvîrşit şi adevărat, trebuie să

umble în viață așa cum a fost în pîntecele mamei. Iar cele ce s-au adăugat pe urmă omului nu sînt altceva decît piedici și stînjeniri pentru viața naturală pe care dacă va realiza-o cineva poate să primească și raiul. Căci ei cred că cel ce n-a avut nimic în lume și nimic pe trupul său, le va avea pe toate în rai și toate cele sufletești le va agonisi și nimic nu-i va lipsi. Foarte mari cinstitori ai acestei secte sînt muhammedanii din India care, peregrinînd, cutreieră aproape toată regiunea muhammedană, despre care lucru vezi mai multe în capitolul următor.

Budalla

Budalla se mai numesc *divane* și complet *divane boda*[1063], adică „nebuni pentru Hristos", sau care se prefac că sînt nebuni și ieșiți din minte în fața oamenilor (ἔνθεον)[1064]. Ei pruvin, de obicei, din diferite tagme de oameni și nu fac nici un fel de rugăciuni sau posturi, dar pentru aceasta nu sînt pedepsiți de alții, nici nu sînt batjocoriți. Căci ei cred că rugăciunile obișnuite și posturile acestor nebuni le îndeplinesc înaintea lui Dumnezeu îngerii care-i păzesc pe ei. Uneori umblă goi, alteori se arată la târg, la curte și pe uliți în haine scumpe și de mătase, pentru că orice ar cere de la sultan, vizir sau alți demnitari, îndată li se dă ; dar dacă cineva le-ar da ceva cînd ei nu cer, sau refuză să primească sau, dacă primesc, îndată le aruncă. Astfel, dacă iau haine foarte prețioase, le dau cui va cădea norocul.

Nici un rang omenesc nu poate fi socotit mai fericit decît al lor, mai ales la otomani ; căci acestora le sînt totdeauna deschise la curtea sultanului și a altor demnitari și camerile cele mai intime (dinlăuntru), în afară de locuințele femeilor. Portarul sau gardianul nu le pot niciodată opri intrarea. Un singur lucru se ia seama ca nu cumva, din nebunie, să arunce în oameni cu pietre, sau să vateme în vreun fel pe cineva, căci de vor face acest lucru îndată sînt prinși și duși la *timarhan* (adică la casa de vindecare)[1065] și sînt ținuți acolo pînă cînd își vin în simțire și cunoștință. Cînd acești nebuni zic vorbe amintite, fără legătură între ele, neputrivite și

fără nici un șir care să arate vreun sens, muhammedanii / obișnuiesc să consemneze acele expresii. Căci ei 312
cred că aceia rostesc cele nebunește grăite pentru că a venit duhul lui Dumnezeu peste ei. Iar dacă pe urmă se va întîmpla ceva care să aibă vreo asemănare sau legătură cu zisele cuiva, îndată socotesc că acela a prezis cutare și cutare lucru, de unde li se adaugă o mare cinste.

Eu însumi fiind în Constantinopol în zilele slăvitului vizir Ciorula Ali Paşa[1066], cunoșteam un asemenea nebun numit Mehemmed effendi care avea obiceiul să ceară necontenit bani de la vizir și luîndu-i îndată pleca în piață și o parte o împărțea oamenilor, iar de cealaltă cumpăra ciubuce de lemn (cu care se fumează tutun) din cele mai ieftine și mai groase. Iar după ce le cumpăra, îndată mergea la sultan (era pe atunci sultan Ahmed, cel ce domnește și acum)[1067] și îi aducea în dar ciubucele acelea. După ce (nebunul) a făcut acest lucru de mai multe ori, a fost întrebat de sultan pentru ce îi aduce un astfel de dar, cunoscînd bine că el (sultanul) nu fumează tutun. Răspuns-a nebunul : „Aceste ciubuce le-am cumpărat cu banii pe care i-am cerut de la vizirul tău și pentru că nu vrei să le folosești la fumatul tutunului, atunci pedepsește-te cu ele pe tine sau pe vizirul tău. Iar dacă-ți vine greu, poruncește-mi și vă voi bate eu pe amîndoi pînă cînd veți îndrepta și cîrmui mai bine și mai cu sîrguință treburile împărăției, căci altfel vă pîndește pieirea pe unul sau pe celălalt".

Auzind acestea, vizirul și-a pus în gînd să-l șteargă dintre cei vii pe acel nebun Mehemmed effendi. Dar acesta venind a doua zi dimineață la grajdul vizirului, i-a spus amenințător grăjdarului : „Ia caii aceștia de aici, căci mai înainte de a mă omori vizirul, după cum a plănuit, va veni altul în locul lui, care va fi stăpîn și peste tine și peste caii aceștia. Iar el să se îngrijească de corabia cu care va să plutească, căci în calea pe care o are de făcut caii nu folosesc la nimic". Auzind grăjdarul de la *Budalla* o asemenea prorocire a dat de știre fără zăbavă vizirului. Vizirul, temîndu-se foarte de prorocia nebunului, a poruncit să-l cheme la el. Și cînd

s-a arătat acela, vizirul i-a spus: „Aud că vei cere bani; vrei să-ți dau atît încît să-ți ajungă?" Iar el a răspuns: „Dă pînă este vreme de dat și ai putere". Deci a poruncit vizirul Ali Paşa ca să-i pună dinainte o movilă de bani de argint, dar nebunul a poruncit cămărașilor prezenți să-i numere 150 de taleri, pe care
315 numărîndu-i după dorința lui și legîndu-i / într-o pungă, i-au dat-o după porunca vizirului. Iar el, luînd banii fără să mulțumească vizirului, a ieșit din casă și de la limanul cel dinlăuntru a plutit pînă în Pera la casa unui om foarte sărac (care avea o fată frumoasă și îi venise vremea de măritat, dar din cauza sărăciei nimeni din cei apropiați nu dorea s-o ia de nevastă), a intrat și a dat gazdei punga cu bani, așa cum era legată și pecetluită, zicînd: „Iată bani pe care-i vei putea da ca zestre, găsind astfel bărbat fiicei tale". Vizirul trimisese o slugă credincioasă să-l urmărească și să vadă ce va face cu banii aceia. Trimisul, aflînd de la omul căruia nebunul îi dăduse banii că a primit de la el toți acei bani, a spus vizirului cum s-a petrecut întîmplarea. Iar vizirul, chemînd îndată pe omul acela, l-a întrebat dacă-l cunoștea de mai dinainte pe nebun. Și cînd i-a răspuns că nu-l văzuse niciodată, vizirul iarăși a întrebat pe om de ce stare este. Și el a spus că e om foarte sărac și că noaptea trecută, cînd se gîndea cu tristețe ce-ar putea face ca să mărite fata care era deja în vîrstă, a văzut în vis pe acel om (de la care a primit banii), grăind către dînsul: „Mîine dimineață vizirul îți va trimite zestre suficientă pentru modestia fiicei tale, iar tu roagă-te lui Dumnezeu ca la mazilirea lui sultanul să nu se arate prea aspru față de el". A treia zi Ali Paşa a fost mazilit din demnitatea de vizir, fără să i se arate vreo mînie și a fost trimis în exil, unde după multă vreme a fost sugrumat.

Multe cu adevărat sînt faptele minunate și spusele acestui *Budalla*, dar ca să nu se pară că descriem cu un condei prea lipsit de patimă (părtinire) asemenea aiureli, punînd capăt acelora, să ne minunăm într-o tăcere adîncă de judecățile ascunse și de nepătruns ale lui Dumnezeu și de lucrările care nu pot fi explicate sufletului omenesc.

Despre dervișii numiți „șeiah"

Șeiah

Dervișii *șeiah*[1068] nu fac parte dintr-un ordin separat ci se aleg din toate ordinele care mărturisesc *șeiahul*. *Șeiah* înseamnă a peregrina în pămînturi și țări străine și îndepărtate și a avea legături cu lumea. Dervișii din această confesiune, deși în număr destul de mare, arabi, turci / și persani, sînt atît de mulți la 318
muhammedanii din India, încît cei din împărăția turcească și persană și, precum am auzit, din cea africană, abia depășesc numărul celor ce se află numai în India.

Există despre ei un preaslăvit răspuns al vizirului Kiopriliogli către vizirul împăratului din India. Cînd a aflat marele împărat al Indiei că sultanul otoman a avut multe bătălii nenorocite cu nemții și a pierdut toată împărăția ungară, din datoria evlaviei muhammedane a poruncit vizirului său să trimită o scrisoare și un sol la Kiopriliogli, care împresurase atunci Belgradul, în care arăta că dacă în această împrejurare împăratul turcilor va avea nevoie de oștire și de vistierii, să trimită un sol și va lua de la împăratul său cît îi va plăcea și de cît are nevoie. Kiopriliogli a răspuns evaziv împăratului din India, aducîndu-i multă mulțumire, după cum se cuvenea, pentru un astfel de gest de dragoste și bunăvoință față de neamul otoman. Dar el a adăugat că sultanul său, avînd credință fermă în Dumnezeu și nădejde în proorocul Muhammed, nu cere nici oșteni, nici bani. Iar cînd solul l-a întrebat dacă-i poruncește să ducă verbal vreo știre împăratului și vizirului Indiei, Kiopriliogli a răspuns că n-ar fi mai mare binefacere pentru Imperiul aliotman din partea împăratului Indiei, decît să nu mai îngăduie dervișilor *șeiah* să peregrineze în Imperiul otoman. Căci în afară de faptul că cerînd milostenie adună o mare sumă de bani, dar ei sînt și cauza lipsei de pîine. Să ne întoarcem, însă, la cele ce ne-am propus.

Mărturisirea lor

Dintre dervişii *seiab* unii urmează o necontenită peregrinare pînă la sfîrşitul vieţii, iar alţii pe un timp determinat. Cel ce şi-a propus acest lucru cere de la şeicul său încuviinţarea de a peregrina, făgăduind ca timp de zece sau douăzeci de ani, sau un număr nedeterminat de ani, cît va fi viu, să aducă la *tekkea* sa cutare sumă de aur, grîu, mei decorticat şi altele. Cînd primeşte încuviinţarea de plecare, înregistrează în arhiva mănăstirii anul şi ziua plecării. Şi astfel, cu jurămînt aspru pe întemeietorul lor şi pe proroc că va îndeplini neapărat cele pe care le-a făgăduit, dîndu-i-se o scrisoare care atestă făgăduinţele şi mărturisirea lui, îl lasă să plece. Iar acela, cutreierînd ţări şi cetăţi străine (căci nu e voie a cerşi milostenie în Împărăţia Indiei), adună cu toată stăruinţa milostenie.

Chipul de cerşire a milosteniei

Chipul lor de cerşire e foarte ciudat şi abia verosi-
315 mil / pentru cel ce n-a văzut această secta a dervişilor. Căci acel *seiab*, cînd intră într-o cetate sau într-un sat, observă mai întîi moravurile acelor cetăţeni, evlavia, iubirea lor de oameni şi cele contrarii acestora. Deci, dacă-i va observa că sînt oameni iubitori de aproapele şi darnici, îşi pune în gînd să ceară de la acea cetate o sumă mare de bani. Dacă va observa contrariul, va accepta o sumă mai mică. Şi astfel, aşezîndu-se în curtea unui templu sau într-un loc mai larg de tîrg, începe să ceară suma de bani pe care a stabilit-o de mai înainte în sine, strigînd cu glas mare şi zicînd: „O, Dumnezeule, de la mila ta şi din comoara ta cea nevăzută cer o sută, sau o mie (sau altceva ce şi-a plănuit de mai înainte) de galbeni, taleri, sau măsuri de grîu". Şi astfel petrece zi şi noapte în acelaşi loc, unde s-a arătat pentru prima dată, strigînd pînă cînd se va aduna de la cetăţenii şi de la locuitorii acelei cetăţi suma plănuită. Dacă suma nu se va completa în scurtă vreme, se obligă să stea toată viaţa sa în acel loc ca un stîlp de piatră. Iar dacă-şi face suma, vine la

judecătorul acelei cetăţi şi, numărînd banii adunaţi în faţa lui, ia o scrisoare care mărturiseşte că a petrecut atîtea luni sau ani nemişcat în cutare cetate sau loc şi că a cerşit atîta sumă de bani de la locuitorii de acolo. Apoi pleacă din acea cetate în alta şi astfel, mutîndu-se din cetate în cetate, peregrinează şi adună milostenie, pînă ce va completa numărul făgăduit şi va termina timpul sorocit, şi abia apoi se întoarce la *tekkea* sa. Acolo este primit de ai lui ca un desăvîrşit care şi-a îndeplinit slujba şi chemarea sa cu credinţă şi, făcîndu-i-se mare cinste, cei mai bătrîni îi dăruiesc titlul de dede (*bunic*).

Răbdarea lor de necrezut

Atît de minunate lucruri se spun despre dervişii de acest fel (mie nu mi s-a întîmplat să văd acest lucru), încît depăşesc cu mult şi priceperea minţii omeneşti şi credinţa omenească. Se afirmă că unii dintre ei, cînd încep să ceară suma care şi-au pus-o de mai înainte în gînd, ridică un picior sau o mînă şi nu-l mai lasă în jos. Şi astfel, fiind împiedecată circulaţia sîngelui, mîna sau piciorul îi se usucă de tot dar el, cu o răbdare şi suferinţă negrăită, de parcă ar fi lipsit de orice simţire, rabdă uscarea şi durerea aceea foarte grea ca şi cum ar socoti că răul bîntuie nu în trupul lui, ci într-unul străin. Alţii, urcîndu-se pe o stîncă sau pe un stîlp foarte înalt, rabdă neînvinşi arşiţa, umezeala, gerul, viforniţa şi altă cruzime a aerului / timp de 30, 316
40 şi mai mulţi ani. Deşi acestea vor părea neverosimile şi nişte poveşti cititorului nostru, ca şi nouă mai înainte, Cairo însăşi, cetate foarte întinsă, arată cu mărturia sa că acest lucru e cu totul adevărat. Căci toţi ştiu bine că în acea cetate sînt întotdeauna trei sau patru stîlpnici de acest fel, fie cetăţeni, fie venetici. Acest lucru nu este îngăduit să se facă în Constantinopol şi în alte cetăţi europene şi asiatice supuse Imperiului turcesc; de ce este aşa, n-am putut cerceta. Dar, după cum se vede, despre sectele şi ordinele de dervişi am vorbit de-ajuns. Să începem deci enumerarea ereziilor muhammedane.

Despre ereziile religiei muhammedane în general

Un lucru cu adevărat vrednic de mirare este deosebirea, dezacordul şi dezbinarea tuturor oamenilor în cele religioase, dar mai cu seamă la cei a căror religie a devenit mai răspîndită vedem că au apărut mai multe eresuri şi schisme. Cu cît mai instruit va fi poporul religiei aceleia, cu atît mai cumpliţi şi mai nelegiuiţi eretici produce, lucru pe care ni-l arată însăşi iscusita şi povăţuitoarea istorie. Pentru mine însă altceva pare mult mai de mirare: că adevărul se împotriveşte minciunii şi, invers, că minciuna se nimiceşte de către adevăr, cunoaştem fie în mod natural, fie moral, dar cum se poate ca minciuna să se războiască împotriva minciunii şi diavolul să-l înţele pe diavol, sau să-l tragă la rătăcirea sa? Nu văd cum, pentru că, după regula generală cauza contrariilor [nu] este aceeaşi. De exemplu, adevărul nu poate niciodată să înfrunte sau să contrazică adevărul, căci dacă s-ar întîmpla aşa, unul dintre ele n-ar fi adevăr. De aceea, spun că este cu neputinţă ca minciuna să contrazică minciuna, pentru că atunci una din ele ar trebui în mod necesar să nu fie minciună. Căci precum între bine şi rău nu există ceva intermediar care să nu fie nici bine nici rău, tot aşa nici între adevăr şi minciună nu e ceva de mijloc, care să nu fie nici adevăr nici minciună. În raport cu adevărul minciuna nu poate fi socotită altceva decît
317 nimic şi / o lipsă a lucrului în sine. Iar în raport cu minciuna, ea ar însemna o lipsă de două feluri, întrucît minciuna însăşi nu e în sine nimic altceva decît lipsa adevărului. De unde se naşte un alt fel de mirare: cum poate un diavol să silească, să strice, să nimicească şi să şteargă invenţiile şi născocirile altui diavol? (Căci diavolul totdeauna adevărului se împotriveşte şi se învaţă să-l răstoarne.) Iată de ce se pare că aici este nu puţin loc pentru îndoială. Faptul că în adevărata religie şi credinţă despre Dumnezeu (pe care o ţinem tare, o credem şi o cunoaştem cum se cuvine

că este la creştini) se ridică multe şi felurite erezii nu este de mirare, pentru că perfect ştim că totdeauna, de la început, au fost potrivnici diavolul lui Dumnezeu, răul — binelui, minciuna — adevărului, că se contrazic şi, după cum e obiceiul să se zică, nu sînt cumpatibili, de aceea trebuie să şi fie mintele printre creştini. Iar la cei necredincioşi prima rătăcire a credinţei şi a practicării religiei este necredinţa, erezia însăşi şi lucrarea diavolului însuşi, după cum mărturiseşte chiar *Coranul*, zicînd: „Ce este rugăciunea celui necredincios, decît rătăcire?" * etc. Acest lucru se poate vedea în religia muhammedană: că ea este un rod al diavolului, ba chiar un monstru, cine se poate îndoi din cei cu mintea sănătoasă? (Căci înşişi muhammedanii socotesc că în ea sînt mai mult de 70 de erezii) [1069]. Dar cum este de înţeles, mă rog, faptul că un diavol s-a făcut dascăl al diavolului şi că unul introducînd şi afirmînd dogmele sale, strică, respinge şi nimiceşte pe ale altuia? Căci (după zicală) „Corb la corb nicidată nu-şi scoate ochii". Se miră de acest lucru neputinţa minţii mele, dar voi arăta pe scurt cum judec eu despre această nedumerire.

Motivul rătăcirii este de două feluri: există o rătăcire a voinţei şi o rătăcire a ignoranţei. În felul întîi rătăcim cunoscînd şi vrînd, cum spune fericitul Augustin luînd din poetul Ovidiu: „Văd cele bune şi le afirm că sînt aşa, dar le aleg pe cele rele" ** (vrăjmaşul îndeolişte se osteneşte din răsputeri să ne ofere acest mod). În al doilea fel rătăcim printr-o întunecare a minţii proprie nouă şi printr-o nebunie pe care teologii o numesc ignoranţă oarbă, iar eu aş numi-o nebunie firească, căci ea are mult din animalitate. Se spune că de ea pătimesc toţi necredincioşii şi ereticii, care nu pot niciodată veni la lumină şi la cunoştinţa adevărului. Aşadar, aş spune că ereticii creştini rătăcesc în felul întîi, iar cei muhammedani în al doilea, pentru că oricine n-a înţeles sau n-a putut înţelege / este asemenea 318
celui care n-a văzut niciodată, el nu poate cunoaşte sau

* *Coran*, (V, 142; VIII, 38.
** Augustin, *apud* Ovidius, *Metamorphoses*, VII, 20.

înțelege nimic din ceea ce percepem cu simțirea și cu mintea. Datorită ignoranței oarbe a acestor suferinzi, se spune că sînt asemenea americanilor și altor oameni ce locuiesc în cele mai îndepărtate țări ale lumii, care n-au auzit niciodată de proroc, apostol, propovăduitor al *Sfintei Evanghelii* sau al *Curanului* și altele. Unii ca aceștia zic, vin prin pricepere și cunoaștere, iar nu prin auz. Dar deși aceștia, adică muhammedanii au auzit de multe ori că există Hristos Fiul lui Dumnezeu și Dumnezeu și altele, cît privește priceperea și înțelegerea tainii nu sînt cu nimic mai fericiți decît americanii care n-au auzit niciodată de acest lucru. O, dobitocie omenească! O, întuneric sub soarele care strălucește la amiază. O, nenorocire! O, înțelepciune inaccesibilă și de necercetat și voință a lui Dumnezeu! Căci „el voiește ca toți să se mîntuiască" *, pe toți îi cheamă la sine, însă mulți vor să audă și nu pot; mulți pot și nu vor; mulți și pot și vor, însă nu se îngrijesc, „mulți sînt chemați și puțini aleși" **. Iar cei ce cunosc vor fi bătuți mai mult și cei ce nu cunosc mai puțin. Dar lăsînd acestea altora, mai iscusiți în asemenea lucruri, să ne întoarcem la expunerea noastră.

Eresul se numește cu un cuvînt arab îndeobște *rafz* și *rafizat*, de unde ereticul e *rafazi* [1060]; (în dialectul grecesc se numește αἱρετικοί). Potrivit sensului acestui cuvînt, ca și κατ'ἐξοχήν, muhammedanii, dar mai cu seamă turcii, îi numesc pe toți persanii *rafazi*, adică primii eretici (cum le-am zice noi arienilor), cei mai nelegiuiți și foarte rătăciți în credința muhammedană. Mai obișnuiesc a-i numi pe aceia *kizilbaș* sau „capete roșii" [1061] pentru că ei își acoperă totdeauna capul cu o cealma roșie sau pestriță, pe cînd ceilalți muhammedani, dimpotrivă, obișnuiesc să poarte cealma albă, afară de [e]*miri* care (ca să se deosebească de alții) poartă verde sau neagră (despre care s-a spus mai pe larg în capitolul *Despre succesorii lui Muhammed* [1062]; de vrea cineva, să se uite acolo).

* *I Timotei*, 2, 4.
** *Matei*, 22, 14.

Sub acest nume general de *rafazi* au fost și sînt acum foarte multe eresuri, precum am spus mai sus, printre turci, arabi, persani și alte popoare din regiunea muhammedană. Din numărul acelora vom enumera aici unele care se văd a fi în mai mare dezacord cu poruncile *Curanului*, iar mai jos vom explica deosebirea opiniei acelora, cît se poate mai pe scurt. Eresurile care-și iau numele fie după credința fiecăruia, fie după eresiarh și care sînt mai însemnate la ei sau / (ca să spunem mai adevărat) pe care le-am putut culege sînt acestea: 1. *Rafazi*; 2. *Munafihi* (care se numesc și *Gululi*); 3. *Maalumi*; 4. *Nimetullahi*; 5. *Mezaki*; 6. *Baiagi*; 7. *Musirii*; 8. *Israhi*; 9. *Haireti*; 10. *Muammazi*; 11. *Selisi*; 12. *Bektași*, 13. *Kadizadeli*; 14. *Mumsoiunduren*; 15. *Liuti*; 16. *Ghebri*; 17. *Tersa*; 18. *Kelbperest*; 19. *Ghiavperest*, *Butperest* și *Mulhidi*. Acestea, deci, sînt eresurile pe care am putut să ni le amintim în timpul și lucrarea de față și pe care începem a le explica cititorului curios. 319

CAPITOLUL AL DOUĂZECILEA

Despre eresul numit „Rafazi" care se atribuie de ceilalți muhammedani întregului neam persan

Rafazi

Între persani și ceilalți muhammedani sînt multe opinii care nu se potrivesc, dar de importanță mai mică și socotite drept nimicuri, ca acelea din ceremoniile și rînduielile bisericești. Dar arabii și turcii afurisesc cele mai grave rătăciri ale persanilor, și la fel persanii pe ale celor dintîi.

Începutul și capul deznădejdii privește însăși cartea *Curanului* și textul ei, căci în *Curanele* persane lipsesc multe care se citesc în cele turcești. Lipsesc într-adevăr toate cuvintele lui Muhammed grăite despre Ebubekir, Omer și Otman. Turcii îi învinuiesc pe persani că la ei *Curanul* e denaturat, și că multe sentințe ale lui sînt

înlăturate. Persanii întorc această nelegiuire asupra turcilor, zicînd că Ebubekir, Omer şi Otman au adăugat multe pe care nici Dumnezeu nu le-a poruncit, nici Muhammed nu le-a rostit cîndva şi deduc că acestea sînt minciuni desăvîrşite şi născociri ale celor trei oameni prea răi. Persanii afirmă că numai *Curanul* lor e adevărat, pentru că Muhammed, cînd a fost la sfîrşitul vieţii, doar lui Ali i-a poruncit să adune după moartea lui într-o singură carte poruncile *Curanului* însemnate în diferite timpuri pe diferite hîrtii, ceea ce a şi făcut, după cum mărturiseşte şi cartea *Muhammedie*. Am citit şi noi în această carte, într-un loc din capitolul despre *Curan*, că Ali s-a ostenit trei ani cu culegerea sentinţelor *Curanului*. Turcii afirmă, dimpotrivă, că învăţătura firească şi curată a *Curanului* a adu-
320 nat-o / şi a predat-o Ebubekir, căruia i-au urmat alţi succesori ai lui Muhammed. De asemenea, nu sînt de acord în altceva : persanii spun că a fost scris *Curanul* (pe care secretarul lui Dumnezeu l-a scris în cer) cu caracterele zise *taalik* [1063], iar turcii cred că este scris cu literele numite *neibi* [1064], pe care le întrebuinţează şi acum la copierea cărţilor *Curanului*.

Dar nepotolită şi veşnică este ceartă despre succesorul legitim al lui Muhammed la domnie şi califat. Turcii spun că după testamentul lui Muhammed succesiunea a preluat-o Ebubekir, după testamentul lui Ebubekir — Omer, după testamentul lui Omer — Otman, după testamentul lui Otman — Ali. Dar persanii resping toate acestea şi batjocoresc cu hule aspre pe cei trei tirani întru domnie şi eretici fără Dumnezeu întru califat, mai răi şi mai cumpliţi decît ateii, afirmînd că numai Ali este moştenitor legitim al ambelor puteri, fie politică, fie bisericească şi deţinător al scaunului proorocesc şi al întîietăţii aceleia. De aceea, dacă cineva dintre creştini sau iudei va primi muhammedanismul la persani, mai întîi i se porunceşte să se lepede de religia sa şi să rostească *lanet*, adică anatema asupra lui Ebubekir, Omer şi Otman în faţa întregului popor, şi abia după aceea să facă mărturisirea credinţei aşa : *La illahi illa Allah, Muhammedu rezul Ullah ve Ali halifullah*,

adică „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, Muhammed este proorocul lui Dumnezeu şi Ali locţiitorul lui Dumnezeu" (în domnia pămînteană) [1065].

Pe lîngă aceasta spun că *minare*, adică turnurile cele înalte de pe lîngă temple, nu sînt necesare, ba chiar că merită batjocură ; de aceea rîzînd de Ebubekir spun că acele *minare* sînt mădularul lui tainic (al lui Ebubekir) pe care, urcîndu-se turcii îi cheamă la acelaşi lucru şi pe ceilalţi tovarăşi şi rostesc multe alte hule asupra celorlalţi doi succesori şi asupra urmaşilor lor. Tot aşa la turci persanii sînt socotiţi necuraţi, pentru că atunci cînd fac *abdest* pe piciorul gol, fac numai pe *mest* (s-a explicat ce este *mest* în capitolul *Despre namaz*) [1066] ; turcii însă îşi spală picioarele cu apă multă. Iarăşi, persanii pentru înfrumuseţarea caselor acceptă feţe şi chipuri de om şi animale, lucru care la turci este o faptă de nelegiuiţi şi necredincioşi. Ca să închei cu un cuvînt, atîta ură şi duşmănie este între aceste naţii, încît se socoteşte una pe alta drept mai rea decît închinătorii de idoli şi ateii. De aceea, muftii ambelor / ţări [1067] au dat această *fetvă* (sentinţă judecătorească) : 321
„Dacă vreun muhammedan — turc, arab sau oricare — din numărul celor ce se numesc *urum*, adică drept-slăvitori, într-un război drept, adică făcut pentru înmulţirea credinţei, va omorî un necredincios, deci un creştin sau iudeu şi mai cu seamă un închinător de idoli, acel muhammedan va fi *gazi* [1068], adică un viteaz rînduit în rai. Dacă va fi ucis de inamic, atunci va fi *şehid* [1069], adică mucenic, moştenind şi el raiul. Iar dacă va ucide un persan va căpăta atîta răsplătire cît ar fi avut să primească pentru şaptezeci de alţi necredincioşi omoriţi de mîinile lui. Dacă dimpotrivă el va fi omorît de un persan, va fi mucenic de şaptezeci de ori mai slăvit şi mai plăcut lui Dumnezeu." La fel socotesc persanii despre vitejii şi mucenicii lor. Ajungă, deci, acestea în cele de faţă despre eresul amintit ; iar dacă cititorul binevoitor doreşte să vadă mai multe, să citească adnotările noastre la *Istoria creşterii curţii otomane*, unde va afla multe lucruri curioase şi plăcute auzului".

---

* D. Cantemir, *Incrementa*... III, 3, 868-3[illegible]

Despre eresul numit „Munasuh"*

Adepţii eresului *Munasuh* [1070] se numesc *munasih* şi *hululi*, lucru care înseamnă propriu-zis strămutare, dar mai cu seamă a sufletului din trup în trup, [eres] care cu nimic nu se deosebeşte de μετεμψύχωσις a lui Pitagora**. De unde au luat muhammedanii această opinie nu pot şti, probabil de la iudei, din care cea mai mare parte, dar mai cu seamă cei din Constantinopol, Tesalonic şi Egipt, cred ferm că există strămutarea sufletelor. Chiar înţelepţii turci (nu ştiu dacă şi la arabi sau persani sînt adepţi ai opiniei acesteia) nu se ruşinează să spună că există strămutarea sufletului dar printr-un alt fel de teologhisire. Să spunem, însă, mai întîi, despre mărturisirea însăşi a metempsihozei.

Spun, deci, aceştia că sufletul omenesc după despărţirea de trup nu este dus nici în iad, nici în rai (precum se crede de alţi muhammedani) ci, după faptele rele şi înclinaţia răutăcioasă a inimii omului muribund, / se mută în animale necuvîntătoare, în fiare, în balauri, în şerpi şi altele. De exemplu, dacă cineva a fost în viaţă un mîncău fără saţ, un mîncător nepoftit de pîine pe la mesele străine, sufletul lui se mută într-un porc; al unui iubitor de plăceri şi desfrînat — într-un cal; al unui duşmănos clevetitor — într-un cîine; al unui răbdător şi prost — într-un măgar; al unui blînd — într-un miel; al unui puternic şi tare — într-un leu, în tigru şi altele; lacomul şi nesăţiosul — în lup, uciga- şii de oameni — în şarpe, balaur şi cele asemenea lor; hoţul — în ὔλαξ (*ylaxul* este o vieţuitoare, corcitură între lup şi vulpe, care îi depăşeşte pe amîndoi în şiretenie) [1071]; perfidul şi linguşitorul — în vulpe, şi aşa rînd pe rînd se cuvine să înţelegem despre toţi. Şi trăind sufletul acela în animalul în care s-a sălăşluit

322

* Cp. Ludovici Marracci, *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars tertia, cap. XXV sq.

** P. Ryeaut, *Istoria...*, p. 183—185.

(cît timp trăieşte animalul acela e reţinut în el ca pedeapsă), trece apoi în alt şi în alt animal pînă cînd va împlini 33 333 de ani [1072]. Isprăvind această vreme, intră iarăşi în oarecare om înzestrat cu bune moravuri şi împodobit cu toate faptele cele bune şi, petrecînd în el, duce o viaţă cinstită, dreaptă, bună în toate, lăudabilă şi curată. Cînd moare, ei cred că nu agoniseşte raiul ci spun că este dus la prima stare de fericire. Iar starea fericirii dintîi spun că nu este altceva decît acea primă strălucire dumnezeiască din ale cărei particule băsmuiesc că au fost făcute de Dumnezeu sufletele omeneşti. Dar dacă în timpul celor 33 333 de ani sufletul acela nelegiuit, nici petrecînd în animale nu se va pocăi, pînă la sfîrşitul lumii — despre care afirmă că este nehotărîtă şi aproape infinită — nu se poate muta în om, ci va petrece totdeauna în cele mai scîrboase şi mai cumplite fiare, şi va fi chinuit cu lipsa de cuvîntare şi timpenie proprie acelor fiare, şi cu cruzime, ca cea mai grea şi insuportabilă pedeapsă pentru păcatele făcute de demult.

Mai cred ei că în durata de timp însemnată se produce o transformare şi o revenire a tuturor lucrurilor la starea lor dintîi. Mi s-a întîmplat să aud vorbind pe unul din secta aceastei erezii: „O, principe, crede-mă că acum 33 333 de ani tu, eu şi toţi ceilalţi care sînt de faţă, şedeam la fel şi în acelaşi loc şi vorbeam şi atunci aceleaşi pe care le vorbim şi acum şi aveam aceeaşi prietenie şi aceeaşi comportare afectuoasă chiar în tabăra aceasta pe care o vedem acum (căci eram în tabără, în ultima campanie împotriva Cezarului) [1073] şi făceam atunci campania pe care o facem acum". / Dar eu nu i-am răspuns altceva decît că-l rog să mă creadă că nu-mi aduc aminte de nimic asemănător. 323

Iată, aşadar, opinia simplă a acestor eretici. Iar cealaltă variantă a ei (acceptată de cei mai mulţi dintre savanţii turci, după cum am spus mai sus) se construieşte în chipul următor: zic ei că Dumnezeu, mai înainte de a chinui sufletele celor păcătoşi în *Araf*, le impune pedepse pe care le numesc „de moemînt" (despre care s-a vorbit îndeajuns în capitolul *Despre iad*) [1074]. Dar cum mila lui Dumnezeu vrea să se poarte cu acele suflete

nu atît de aspru, nu cu pedepsele „de mormînt", le munceşte şi le curăţă în aşa fel, cu această mutare în trupurile animalelor, încît ele nu mai au nevoie să se curăţească nici prin mormînt, nici prin *Araf* de întinăciunile păcătoase. Această părere poate fi mărturisită la constantinopolitani descoperit şi fără nici o teamă. Dar prima opinie e interzisă şi e socotită drept una ce cade sub pedeapsă.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ŞI DOILEA

Despre ereul numit „Maalumi"

Maalumi

Maalumi[1076] este numit cel care cunoaşte sau cel iscusit în ştiinţă. Aceştia mărturisesc că pentru omul cu mintea curată nu există nimic care să nu-i poată fi cunoscut, nimic nestiut, ascuns sau tăinuit de cunoaşterea lui. Şi nu numai lucrurile naturale, care sînt pentru unii foarte grele şi cu neputinţă de cunoscut, le pătrund ei în chip desăvîrşit cu aflarea şi cu înţelegerea, ci şi pe cele dumnezeieşti toate, tainele cele ascunse din veac şi pe însuşi Dumnezeu, creatorul tuturor, cum este el în sine*. Pentru că, spun ei, asemenea oameni văd cu lucrarea minţii mai limpede cele ce nu sînt de faţă decît noi pe cele ce sînt înaintea ochilor noştri; aş zice că aceştia sînt asemenea *neotericilor* (modernilor) europeni numiţi ὅδεντος (care le pot face pe toate după cum le vine în gînd)[1076].

Se povesteşte că aceştia au ca prim fondator al lor pe un oarecare *Saadi*, de aceea se şi numesc *Saadi*[1077]. Şi se spune că această desăvîrşire a sufletului şi lucrarea lui liberă înţeleasă în abstract, nu se poate obţine altfel decît prin mortificarea trupului şi prin uscarea lui, dar atît numai, încît simţurile de dinafară (care ţin de partea animalică din om), stingîndu-se cu totul şi supunîndu-se lucrărilor lăuntrice şi stăpînirii sufle-

* P. Ryeaut, *Istoria...*, p. 177.

tului raţional, / să nu simtă sau să nu perceapă nimic senzual, adică palpabil, vizibil, auzibil şi celelalte toate ce se numesc în mod obişnuit subiect şi obiect. Şi astfel, cînd a încetat cu desăvîrşire lucrarea simţurilor trupeşti, sufletul luîndu-şi puterile sale cele înţelegătoare, acţionează asupra tuturor obiectelor simultan, pătrunzător şi unificator. Aşa, de exemplu, în ziua de zece mai care e acum, în minutul întîi de la amiază, adică la ora 12 şi un minut, cel ce s-ar afla la Moscova sau Constantinopol, în aceeaşi zi, ceas şi minut este şi la Petersburg, Cairo, Viena, Roma şi pretutindeni şi vede, cunoaşte, înţelege şi ştie toate, în toate locurile pe care şi le-a pus în mintea sa, de faţă şi ca fiind prezent acolo. Iar cauza acestui lucru ar fi, după cum zic, faptul că ei, cunoscînd firea lui Dumnezeu cum este în sine, le văd şi ei pe toate în Dumnezeu şi prin Dumnezeu unificatorul şi le pricep pe toate cele trecute, prezente şi viitoare laolaltă. Aceşti slujitori ai răului se laudă că prin deprinderea zilnică (dar la început cîte puţin şi fără grabă), ajung la atîta nemîncare şi la culmea înfrînării de orice hrană, încît în 40 de zile gustă mîncare numai o dată şi atunci foarte slabă şi puţină, adică numai două sau trei măsline, smochine, bobiţe de stafide şi alte vegetale.

Am văzut eu însumi un om împodobit cu moravuri bune şi iscusit aproape în toate ştiinţele, care vrînd să cunoască prin experienţă poveştile acestor eretici, şi-a rînduit să se usuce cu postul după poruncile lor, însă din cauza nemîncării atît a slăbit din zi în zi încît doctorul în medicină al casei noastre, foarte slăvit pe acea vreme, Andrei Lichinie (despre care am auzit că din porunca actualului sultan a fost spînzurat)[1078], avînd mare grijă pentru viaţa săracului aceluia, abia l-a adus la sănătatea lui dintîi. Încă se laudă aceştia cu meşteşugul chimiei şi că au inventat piatra filosofală şi că o pot afla oricînd ar vrea. Afară de acestea sînt încă multe care s-ar fi cuvenit să le povestesc despre aceşti trîntori, dar ca să nu pierdem timpul cu povestirea unor asemenea prostii, să trecem la cele ce urmează. /

Despre eresul numit „Nimetullahi"*

Întemeietorul eresului acestuia înflorea în zilele sultanului Muhammed întîi, fiul lui Ildîrim Baiazîd [1079]. În veacul său el a fost un bărbat foarte slăvit în tot felul de ştiinţe şi foarte respectat pentru sfinţenie nu numai de curtea sultanului, ci şi de tot poporul. Spunea şi-i convingea pe adepţii săi că a fost răpit în văzduh şi că acolo a învăţat tainele naturii şi regulile învăţăturii sale, adică vorbind cu Dumnezeu ca un al doilea Moise, faţă către faţă. El a rînduit că nici o mîncare nu este interzisă oamenilor: de ceea ce este interzis a mînca şi a bea însăşi natura se dezgustă şi o cunoaşte ca un dăunător. Adepţii sectei acesteia se adună o dată pe săptămînă, dar mai ales lunea, şi petrec toată noaptea fără somn, în priveghieri, lăudînd pe Dumnezeu Creatorul şi rugîndu-se lui. Iar cînd se luminează de ziuă obişnuiesc să facă săltare şi joc după felul *kadriilor* [1080] pînă cînd, căzînd la pămînt, încep a scoate spume ca cei îndrăciţi şi rămîn mult timp ca ieşiţi din minte. La fiecare dintre cei ce se află într-o asemenea stare vine cel mai mare şi citindu-i o rugăciune scurtă îl ridică şi-l întreabă dacă i-a fost lui descoperită vreo taină. La urmă, ei cred ferm că cei care se află într-o astfel de uimire îl pot vedea pe Dumnezeu însuşi aşa cum este în sine şi că în acea (uimire) gustă şi percep de mai dinainte fericirea veacului, fie a acestuia, fie a celui viitor.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ŞI PATRULEA

Despre eresul „Mezaki", „Baiagi" şi altele

Mezaki

Vorba *mezak* [1081] înseamnă gustare, delectare, adică ceea ce este iubit, plăcut şi convenabil fiecăruia. Ere-

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 186—187.

ticii aceştia sînt întru toate adversari celor de mai înainte. Toţi sînt *pyrronişti* [1082], îndoindu-se totdeauna de tot / şi de fiecare lucru în parte. Ei afirmă că nimic nu poate fi cunoscut, crezut şi înţeles fără de grijă şi în mod sigur şi dau exemplu zicînd: După cum pe Dumnezeu şi puterea lui Dumnezeu care lucrează asupra fiecărui lucru nici a-l vedea, nici a-l cunoaşte nu putem precum este în sine, tot aşa şi acţiunile lucrurilor, precum sînt în sine, nu le putem cuprinde cu mintea şi cu înţelegerea. Iarăşi, precum sîntem siliţi să ni-l formăm pe Dumnezeu printr-o închipuire a minţii drept foarte extins, prea mare, atotputernic şi altele, aşa şi lucrurile naturale şi acţiunile lor le închipuim numai superficial şi într-un fel imaginativ că sînt sau se fac aşa sau altminteri. Astfel, zic ei, ochiul formează culorile şi imaginile lucrurilor sau ale celorlalte, precum nălucirile sufletului şi speţele lucrurilor abstracte, care nici nu sînt, nici nu pot fi în firea lucrurilor. 326

Baiagi [1083] înseamnă la propriu, oricum (într-un fel oarecare sau aşa şi-aşa), simplu, ca atunci cînd spunem: „Este un om simplu, aşa şi-aşa", sau „Nu e ceva deosebit, nici aşa nici aşa", *bir baiagi adem* [1084]. Ereticii *baiagi* se numesc astfel pentru că sînt în toate epicurieni, socotind că toate în lumea aceasta sînt şi se mişcă din întîmplare, aşa şi-aşa. Nu mai puţin ateu rătăcesc ei şi despre însuşi Dumnezeu, căci spun că şi Dumnezeu are cunoaşterea şi ştiinţa lucrurilor din întîmplare, şi că multe pot fi şi îi sînt lui însuşi necunoscute; iar despre care are cunoştinţă, aceasta e prin obişnuinţă şi deprindere; şi că nu are cunoştinţă şi ştire despre toate lucrurile, de la cel mare pînă la cel mic, ci numai despre cele mai mari şi mai însemnate*.

Mutirri [1085] înseamnă taină, ascuns. Această erezie ar fi mai propriu s-o numim ateism, adică fără dumnezeire, decît erezie, pentru că adepţii ei nu propovăduiesc alt-

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.

ceva discipolilor lor decît că nu trebuie să creadă cu tărie că există vreo autoritate supremă care ține și cîrmuiește toate. De aici, apropiindu-se nu puțin de părerea lui Aristotel *, spun că numai prin natură se mișcă și se opresc toate, și că se nasc și dispar totdeauna la fel. Pe lîngă aceasta mai afirmă că, întrucît natura însăși este singurul și cel mai simplu principiu, în fiecare lucru natural acționează totdeauna și în același fel. Astfel animalele, vegetalele și oamenii se nasc și pier la fel, în modul lor natural; și nu este cu putință ca din natura vremelnică și într-o clipă pieritoare
337 să se producă [realități] infinite și eterne. / De unde ei trag concluzia că nici sufletul omenesc nu este nemuritor, nici nu este el altceva decît sensibilitatea comună și celorlalte animale, și că nu există nici îngeri, nici diavoli, nici chiar Dumnezeu. Iar acest nume al lui Dumnezeu n-ar fi altceva decît echivalentul [1086] sau sinonimul [1087] naturii, care este principiul oricărei mișcări și stagnări **.

Kiufri Mehmed effendi

În zilele sultanului Muhammed al treilea, tatăl sultanului actual Ahmed, era un bărbat foarte învățat cu numele de Muhammed effendi (poreclit apoi *Kiufri*, adică „hulitor de Dumnezeu") [1088], care la început spunea ucenicilor săi în taină că nu există Dumnezeu, apoi a început a-l huli pe Dumnezeu pe față ***. Fiind prins, adus la vizir și *mufti*, și-a mărturisit opinia sa în chip neabătut, zicînd că poate să arate cu dovezi tari și cu un silogism demonstrativ (numit în limba arabă *burgani*) [1089] că opinia despre Dumnezeu acceptată de oameni este falsă. *Muftiul*, osîndindu-l la moarte, a semnat îndată sentința. Dar vizirul, curios (era pe atunci

* Aristotel, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, II, 6; 33 b, 7.
** P. Rycaut, *Istoria*..., p. 179—180.
*** *Ibidem*, p. 180.

vizir Kiuprili Ahmed Paşa), a vrut să-i asculte dovezile și astfel, intrînd într-o cameră separată, i-a poruncit să-și spună dovada cu care se lăuda.

Kiufri a început așa: „Ori nu există Dumnezeu deloc, ori, dacă există, nu e atît de puternic și înțelept cum afirmă dascălii muhammedani. Dacă ar fi și dacă ar putea, nu m-ar fi răbdat să trăiesc pînă acum, pe mine, cel mai cumplit adversar și veșnic disprețuitor al lui. Căci am observat că de cîte ori m-am ridicat împotriva lui și am lansat cuvintele cele mai aprige la adresa lui, de atîtea ori treburile îmi reușeau mai cu noroc și mai fericit". Auzind vizirul acestea, întorcîndu-se spre *mufti*, i-a zis: „Auzi, domnule mufti, ce zice acest hulitor de Dumnezeu? Roagă-te, dă-ne un răspuns logic, clar, spre dărîmarea demonstrării lui". La aceasta muftiul a spus: „Dărîmarea argumentului este clară: dacă Dumnezeu n-ar fi fost atotputernic, după cum credem și învățăm noi, n-ar fi putut răbda acum hulele lui; fiind atotmilostiv, a așteptat pînă acum pocăința lui; dar cum este și prea drept, a rînduit (după cum socotesc), să-și ia astăzi pedeapsa cuvenită". Și astfel, a poruncit să-l ducă la locul unde avea să fie executat, și să-i taie capul. Mehemmed effendi, auzind hotărîrea *muftiului*, a zis: „Deși știu că după această viață nu pot nădăjdui răsplătire pentru chinuirea mea (căci nimănui nu-i mai poate fi nici dat, nici luat ceva), nu voi suferi nici muncile iadului (de care s-au obișnuit a se teme cei nepriceputi în lucrurile naturale) și nici furia / lui Dumnezeu care se 338
mînie pe mine. Aș fi putut deci ca numai din dragostea firească față de viață să mă plec spre felul vostru de a gîndi și să mărturisesc că Dumnezeu este așa cum îl mărturisiți voi. Dar socotesc că mai fericit este pentru mine să mă lipsesc de această viață, decît să mă împotrivesc adevărului filosofic celui prea drept, și să mă arăt în loc de filosof un mincinos". Și astfel, neînduplecat în opinia sa, diavolul și-a plecat de bunăvoie capul sub sabie.

Despre erezia numită „Işrak"

Işrakî

Işrakî [1090] înseamnă cel luminat, strălucit şi radios *. Se vede că această erezie şi-a avut ca temelie credinţa creştină, dar mai cu seamă credinţa în Dumnezeu. Aceştia, deşi mărturisesc că există un singur Dumnezeu şi o singură dumnezeire, nu tăgăduiesc că în Dumnezeu se află şi un număr treimic, aşa că, de nu s-ar cuprinde acel număr treimic în unitate, nici unitatea n-ar fi perfectă în ipostaza sa. Despre fiinţa complexă şi ascunsă a acestei unităţi şi a numărului treimic în unitate se povestesc multe chiar în cartea *Muhammedie*, în capitolul *Despre creaţia lucrurilor premergătoare lumii*, pe care, deşi le-am citit cîndva cu sîrguinţă, spun deschis că n-am putut nimic înţelege din ele, pentru că, deşi ei spun că unitatea aceea abstractă şi numărul acela treimic din unitatea abstractă sînt *sifat* [1091], adică persoane ale lui Dumnezeu, sau atribut şi de aceeaşi fire cu Dumnezeu (precum am arătat în capitolul *Despre creaţie* [1092]), mai afirmă şi că unitatea şi tripla strălucire în unitate (pentru că obişnuiesc să le numească şi astfel) sînt zidite de Dumnezeu, făcute din nimic ca şi celelalte făpturi.

În schimb aceşti oameni au puţină grijă despre învăţarea *Curanului*, a textului şi tîlcuirii lui, punînd toată mîntuirea sufletului şi adevărata fericire, fie din veacul acesta, fie din cel viitor, numai în cunoaşterea lui Dumnezeu şi în adorarea lui. Ei spun că la cunoaşterea lui Dumnezeu ajung prin virtuţi şi fapte bune, dar mai ales prin iubirea semenului şi a aproapelui, adică a fiecărui om. De aceea au obiceiul ca pe toate ale
329 lor să le împartă cu mînă / largă celor săraci şi se silesc din răsputeri să ajute pe orice bolnav şi pe cel ce suferă în vreun fel de ceva. A lor este acea renumită şi cu adevărat vrednică de toată lauda sentinţă

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 185—186.

pe care am citat-o şi în alt loc: „Se cuvine ca în om să căutăm obiceiuri, iar nu religie", pe care o explică astfel: Omul împodobit cu moravuri bune are şi o religie bună, religia cea bună nefiind altceva decît o anumită şi adevărată regulă a faptelor bune şi drepte, prin care se alcătuieşte şi se săvîrşeşte adevărata slujbă sau vocaţie a omului, şi despre ea trebuie să se dea răspuns la judecata lui Dumnezeu.

Despre erezia numită „Haireti"

Haireti

Prin cuvîntul *haireti* [1093] se înţeleg cei ce se minunează mult, cei ce sînt nedumeriţi sau se îndoiesc *. Deşi această erezie este socotită de muhammedani, conform părerii *Curanului*, ca perfect schismatică, după judecata mea constat că toţi muhammedanii şi însuşi Muhammed o împărtăşesc. Căci el zice în *Curan* că nu ştie ce are să facă Dumnezeu cu el şi cu poporul lui, iar despre cei necredincioşi spune: „Poate Dumnezeu le va ierta păcatele" ** şi multe altele asemenea acestora, îndoielnice şi pline de nedumerire amestecă în multe locuri în învăţătura sa. Într-o singură privinţă se deosebesc şi nu sînt de acord aceşti *haireti*; muhammedanii afirmă că cele mai însemnate dogme ale credinţii sînt descrise şi definite; iar aceştia fac discuţie despre toate, fără să ajungă însă la nici o concluzie şi sfîrşit precis. Iar motivul îl arată zicînd că mintea omenească şi subţirimea înţelegerii este de o asemenea putere, stăpînire sau tărie, încît nu poate fi niciodată încercată de lucrurile înseşi, nici încadrată în limite. Şi după cum sufletul omenesc, cînd este în trup, nu este simţit de trup, la fel nici lucrurile care ţin de suflet nu pot niciodată să-l pipăie sau să-l atragă la sine. De aceea nu există în firea lucrurilor ceva pe care mintea omenească în sine să nu-l

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 186—187.
** *Coran*, II, 191—192.

poată transforma precum vrea să-l explice, să-l cunoască
330 sau să-l priceapă după placul său. Aceasta este şi cauza pentru care minciuna unuia / este şi minciuna altuia. Prin această sentinţă [1094] se arată a fi de acord cu Aristotel, care zice: „Tot ce se percepe, se percepe după chipul celui ce percepe" *. De altfel, că această opinie este generală tuturor muhammedanilor, dintr-un singur lucru poate lesne să vadă fiecare om cu judecată: muftiul, cînd trebuie să semneze o sentinţă despre vreun lucru supus îndoielii, nu îndrăzneşte niciodată să iscălească hotărît, definitiv şi aşezat — că este aşa sau nu este aşa —, ci despre fiecare lucru, chiar cunoscut, răspunde totdeauna îndoielnic şi cu nedumerire: *Allahu alem olur*, adică „Dumnezeu ştie, aşa o fi"; sau invers: *Allahu alem olmaz*, adică „Dumnezeu ştie, n-o fi aşa" [1095], iar sensul acestui lucru este că adevărul curat şi sincer numai lui Dumnezeu îi este cunoscut, iar omului nicidecum.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ŞI ŞAPTELEA

Despre erezia numită „Muammazi" şi „Selisi"

Muammazii [1096] se arată deosebiţi de credinţa muhammedană numai prin credinţa că Dumnezeu este nevăzut pentru oameni în veacul acesta şi în cel viitor. Ei spun că sufletele drepţilor îl vor vedea în veacul viitor pe Dumnezeu aşa cum noi vedem acum luna plină **. Pe lîngă acestea, mai cred că proorocii din vechime şi însuşi Muhammed au ajuns la cinstea şi demnitatea proorociei pentru faptul că n-au făcut niciodată nici cel mai mic păcat şi că nu după harul special al lui Dumnezeu au fost aleşi, ci prin virtuţi şi nepăcătuire au ajuns ei la o astfel de înălţime a curăţiei sufleteşti. Căci primind ei ştiinţa duhovnicească adamică [1097], au prevăzut clar cunoaşterea şi înţelegerea voiei dumnezeieşti, a lucrurilor

* Aristotel, Περὶ ψυχῆς, III, 2, 6; 425 b, 20 sq.
** P. Ryvart, *Istoria...*, p. 177.

ascunse şi viitoare. De aceea afirmă că nimeni dintre păcătoşi nu poate fi proroc, aşa încît numai dacă cineva va putea să se păzească de orice viciu păcătos şi va fi curat şi blînd poate deveni proroc. În felul acesta se spune că păcătuiesc în chip foarte ateu, pentru că ceilalţi muhammedani cred că după Muhammed al lor Dumnezeu n-a făgăduit niciodată să trimită un alt proroc, nici altă lege după legea *Coranului*. /

331

Selisi

Foarte asemănători acestora sînt ereticii numiţi *Selisi* (ceea ce înseamnă „cei trei la număr") [1098]. Aceştia, deşi nu socotesc că fiecare poate primi prin nepăcătuirea sa demnitatea proorociei, spun în chip asemănător că Dumnezeu, după Muhammed, are să trimită un al doilea şi un al treilea proroc. Cînd aceştia vor aduce porunci şi legi noi, legea şi învăţătura *Coranului* va fi nimicită. Iar ultimul proroc spun că va fi persan *. Ca temei al părerii lor afirmă: întrucît Dumnezeu a trimis la evrei pe Moise, pentru toate popoarele, iar către greci anume pe Iisus Mesia (căci socotesc că prima *Evanghelie* a fost scrisă în limba greacă) [1099], iar către arabi pe Muhammed, la urmă va trimite şi către persani pe un proroc ales din neamul persanilor.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ŞI OPTULEA

Despre erezia numită „Bektaşi"

Bektaşi

Această erezie a provenit de la acelaşi Bektaş despre care am spus în alt loc că a fost fondatorul dervişilor *bektaşi* [1100] şi al *ienicerilor*. Învăţătura lui n-are alt cusur decît că pe muhammedanii care se îndeletnicesc cu războiul şi slujesc drept pentru îndeplinirea lucrurilor dumnezeieşti, i-a liberat şi scutit de patru din condiţiile muhammedanismului [1101], adică de rugăciunile obişnuite,

* *Ibidem.*

de postul *Ramazan*, de călătoria la Mecca şi să dea milostenie a cincizecea parte din avere. Căci spune că acestor musulmani drepţi le sînt de ajuns pentru mîntuirea sufletului mărturisirea credinţei şi faptele cele bune pe care, dacă le vor păzi şi le vor face, celelalte condiţii nu le vor mai fi cîtuşi de puţin necesare. Li se mai atribuie şi altă calomnie dar, după cum se plîng ei, pe nedrept. Unul din secta aceea ascultînd pe predicator rostind mai multe nume ale lui Dumnezeu şi lămurindu-le mai pe larg ascultătorilor săi, a spus cu mare glas din mijlocul poporului că tîlcuirea lui este mincinoasă *. A adăugat şi cauza, zicînd: „Întrucît Dumnezeu este o fire de nepătruns, infinită şi indescriptibilă, nici un nume nu-i este propriu şi nici nu i se poate da unul potrivit,
332 deoarece un nume propriu, / sau descriptiv sau inteligibil, se poate da numai celor ce cad sub înţelegerea omenească, cărora li se poate face o anumită descriere, lucru ce nu se potriveşte firii dumnezeieşti. Iar dacă zicem despre Dumnezeu că este preaînalt, mare, atotputernic, milostiv şi altele, care se numesc atributele pozitive ale demnităţii lui Dumnezeu, nu explicăm fiinţa lui Dumnezeu mai bine decît prin negativele sau contrariile acestora, anume că Dumnezeu nu este preaînalt, nu este mare, nu este atotputernic, sau că Dumnezeu este cel mai prejos, cel mai mic, cel mai umil, cel mai nemilostiv şi altele, pentru că denumirile, atît cele pozitive cît şi cele negative, care le-au obişnuit a-i fi atribuite, nu folosesc la nimic şi nu ajută la cunoaşterea şi descrierea firii lui Dumnezeu" [1102].

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ŞI NOUĂLEA

Despre eresul numit „Kadizadeli"

Kadizadeli

Se spune că întemeietorul acestui eres a fost fiul unui *kadi* (adică fiul unui popă) [1103]. Multă vreme acea erezie s-a ascuns îngropată în cenuşa ei, pînă în timpul

* P. Rycaut, *Istoria*... p. 182.

sultanului Murad al treilea, în zilele căruia a înflorit un oarecare *Birghili Mehemmed effendi* (dacă-mi amintesc bine) [1104], bărbat foarte slăvit între muhammedani în doctrina *Coranului* şi în alte ştiinţe *. Acest *Birghili* a dat peste un noroc întru totul asemănător cu cel al lui Origen al nostru [1105]. El a tîlcuit despre *Coranul* său nu mai puţin decît Origen despre *Sfînta Scriptură*; şi precum aproape toţi sfinţii părinţi, auzind pe Origen, au explicat cu bine înţelesul *Sfintei Scripturi*, deşi pe dascălul şi povăţuitorul lor l-au proclamat de comun acord drept eretic, sau alunecat într-o opinie eretică, la fel operele foarte erudite ale acestui păgîn şi hotărîrile lui despre rînduielile şi ceremoniile bisericeşti, dar mai cu seamă despre catehismul credinţei lor, atît de tare le urmează şi le respectă, încît nu ezită a-l număra al cincilea după întîii patru tîlcuitori ai *Coranului* [1106]. În schimb, de eresul lui se feresc şi se scîrbesc atît de mult, încît şi pînă astăzi îl aşază pe treapta a doua după atei, idolatri şi *Rafazi*. Acest eres al *Kadizadelilor* este, după judecata mea, o sfîntenie imensă, o evlavie frumoasă sau, mai propriu vorbind, însuşi fanatismul legii muhammedane, precum erau în vechime la iudei / fariseii. Căci aceştia nu socotesc nici un om, nici un loc, nici un vas, nici un alt oarecare lucru, aşa de curat încît să pară vrednic de întrebuinţarea unui om musulman; iar despre toţi ceilalţi muhammedani zic că sînt necuraţi şi că rugăciunile lor, posturile şi celelalte condiţii sînt neîngăduite şi lui Dumnezeu neplăcute, întrucît ceea ce mănîncă, beau şi îmbracă ei au trecut toate prin mîinile creştinilor, iudeilor şi ale celorlalţi muhammedani care le aduc, şi astfel, primind o întinăciune de nesters şi cu neputinţă de curăţit, toate lucrurile sfinte şi sfinţite ale musulmanilor se fac necurate şi zadarnice. De aceea oamenii acestei secte nu primesc niciodată de la alţi muhammedani mîncare, nici nu beau apă din vasul din care au băut alţii, nici nu se îmbracă în haina cusută de altul, sau care a fost măcar o dată îmbrăcată, căci zic că poate de lucrul acesta s-a atins cîndva un creştin sau un iudeu. Iar de creştini şi de iudei atîta se feresc,

333

* P. Rycaut, *Istoria*... p. 178.

încît preferă să moară decît să vorbească cu un creştin, sau să-l vadă şi, ca să poată mai bine scăpa de aceasta, cînd merg pe uliţă nu ridică niciodată ochii, ca nu cumva să se întîmple să vadă un om care să nu fie muhammedan, sau să privească vreun animal necurat. Iar dacă i se va întîmpla aşa ceva cuiva dintre ei, socoate că i s-a întîmplat o mare nenorocire şi afară de faptul că-şi va spăla tot trupul, se va sili să se abţină de la rugăciunile obişnuite şi se va socoti că este pîngărit pe de-a-ntregul prin privirea ochilor, deci nevrednic să facă rugăciuni înaintea lui Dumnezeu. Prin această superstiţie ei se împotrivesc foarte mult *Coranului* şi învăţăturii lui Muhammed, care porunceşte să mănînce mîncarea oricărui necredincios (dacă nu va avea vreo bănuială) ca şi pe cea musulmană, şi să-l primească pe orice om în casa sa spre a-l ospăta, musulman sau altcineva, ca pe un înger, text pe care noi l-am citat ca exemplu în capitolul *Despre iubirea de străini a lui Avraam* * [107].

A fost odată un muftiu, Mehemmed effendi, care printr-o sentinţă a sa i-a declarat pe toţi aceşti superstiţioşi că nu sînt musulmani [108]. Se povesteşte că acest lucru s-a întîmplat astfel: Cînd amintitul muftiu îşi îndeplinea slujba şi dregătoria bisericească, era în Constantinopol un judecător principal (rang pe care îl numesc *Istambol effendisi*) cu porecla *Kadizadè* (pentru că avea tată *kadi*) [109]. În serviciul acestui judecător era un oarecare bacal [110], adică un birtaş creştin care, cînd mergea dis-de-dimineaţă la curtea stăpînului său, s-a întîlnit cu cineva din secta *kadizadeliilor*, ce se grăbea
239 spre baie. Bacalul, mergînd dus pe gînduri, nu l-a văzut pe cel ce-i venea din faţă pe stradă; la fel şi *kadizadeaua*, ţinînd după obicei ochii în pămînt, nu l-a văzut pe creştinul ce venea drept spre el. Şi astfel s-au lovit din întîmplare unul de altul cu capetele, ca berbecii, aşa de tare, că la amîndoi li s-au umflat frunţile. Atunci *kadizadeaua*, ridicînd de durere ochii, a zis: „O, necredinciosule, de ce m-ai lovit pe mine musulman şi chiar *kadizadè*, aşa de tare încît nu pot nu numai să merg,

* Coran, XI, 69.

dar nici să mai stau pe picioare?" Creştinul, mai întîi, s-a scuzat cu smerenie, spunînd că nu l-a văzut şi că acest lucru s-a întîmplat pe neaşteptate şi neprevăzut, nu înadins, şi că n-a voit aşa ceva; de aceea îşi cere iertare şi nădăjduieşte s-o obţină lesne întrucît şi el este *kadizadè*, sub acest nume înţelegîndu-l creştinul fie pe turcul acela, fie pe sine însuşi, ca aparţinînd judecătorului, stăpînul său. Dar turcul, crezînd că creştinul spre a-şi bate joc de dînsul s-a numit pe sine *kadizadè*, şi strigînd gardienii, l-a prins pe bietul şi nevinovatul creştin şi l-a dus la muftiu să primească judecata, amenin̦ţîndu-l cu moartea dacă nu va face mărturisirea muhammedană. *Kadizadeaua* scrise aşa sentinţa (pe care cerea ca muftiul s-o semneze şi s-o întărească): „Dacă vreunul dintre necredincioşi s-a numit pe sine *kadizadè*, nu s-a mărturisit a fi musulman? Iarăşi, dacă cineva s-a mărturisit o dată că este musulman şi apoi s-a lepădat, nu va fi oare vinovat morţii" ? Muftiul, cu înţelepciune şi linişte, l-a întrebat mai întîi pe musulman din care secţă face parte (după *Catehismul* celor drept-slăvitori el trebuia să răspundă că este din secta *Iman azem* [111] însă întrucît era din secta *Kadizadè* a răspuns că este *kadizadè*). După aceea l-a întrebat pe creştin al cui este (căci îl ştia de mai înainte pe creştinul acela că este birtaşul lui *Kadizade*, judecătorul Constantinopolului). Creştinul a răspuns că este *kadizadè*, adică al lui *Kadizadè*. Atunci muftiul a semnat sentinţa cu un sens dubios şi cu o prea plăcută perfidie: *Kadizadeli ghiaur muliman olmaz*, adică „Necredinciosul lui *Kadizadè* nu va fi musulman" [112], al cărei sens cei iscusiţi în judecăţi l-au interpretat astfel: Cînd creştinul acela a spus că aparţine lui *Kadizadè*, nu urmează de aici că a mărturisit muhammedanismul, de aceea nu se cuvine să fie învinuit. Iarăşi, cînd musulmanul acela s-a lepădat de secta *Iman I azemi* şi a mărturisit secta *Kadizadè*, odată 335
cu aceasta s-a lepădat de muhammedanism, de unde urmează că el nu este musulman. Şi astfel, de atunci ereticii secrei aceleia sînt în mare dispreţ şi nu pot s-o mărturisească descoperit fără de pedeapsă, deşi adepţi ai superstiţiei acesteia se află foarte mulţi şi acum la Constantinopol.

Despre superstiţia numită „Mumsoiunduren"

Munsoiunduren

Mumsoiunduren înseamnă „cel ce stinge făclia" [1117]. Aceştia păzesc toate poruncile *Curanului* cu foarte mare grijă şi asprime, afară de căsătoria legitimă sau, după cum obişnuiesc a zice, pe aceea despre care legea muhammedană porunceşte să fie şi să se facă *nikkeah*, adică în faţa imamului şi a martorilor. Iar pentru naşterea de prunci se spune (pentru că eu însumi n-am putut niciodată vedea aiemenea oameni şi adunările lor, deşi am căutat foarte curios şi mult timp acest lucru), că se adună în munţii Feniciei (unde se povesteşte că sînt foarte mulţi din această secta) [1118] în ziua cea dintîi a lunii martie, din toate satele şi oraşele din jur, toţi cei în vîrstă de ambele sexe — fete, femei, tineri şi bărbaţi şi acolo, în cea mai întunecată pădure, fac din crengi şi nuiele o casă foarte largă în care să încapă toţi cei adunaţi. Şi după ce este gata intră toţi în acea casă. de parte bărbătească şi femeiască, în acea zi dintîi a lui martie, precum am zis, aproape de apusul soarelui. şi femeile se aşează într-o parte a casei iar bărbaţii de cealaltă, aşteptînd pînă apune soarele. După apusul soarelui, mai marii lor (care sînt în loc de *imami*) aduc cîteva făclii sau candele aprinse pe care, aşezîndu-le în mijlocul încăperii, fac mai întîi rugăciunea obişnuită şi unele rugăciuni întocmite pentru aceasta, şi cîntă pînă la al treilea ceas de noapte cîntări rimate, plăcute, spre lauda lui Dumnezeu şi a prorocului. Iar după ce le-au terminat, mai marii lor sting dintr-o dată toate făcliile acelea şi atunci se aruncă bărbaţii la femei şi femeile la bărbaţi, cu mare repezeală, pentru a-şi face unul altuia plăcerea trupului, unde îi vor îndrepta poftele sau
336 dorinţele norocului. / Şi pe care se va întîmpla s-o apuce, continuîndu-şi cu ea împreunarea trupească pînă în zori, se desfăteză în acel loc, culcîndu-se pe pămînt.

Cu un ceas înainte de a se lumina, imamii, aprinzînd iarăşi făcliile, încep să recite pe de rost cîntecele de dimineaţa, iar ceilalţi, auzindu-le, oprindu-se toţi din acea luptă senzuală, trec la locul lor. Cînd imamii intră în casă cu făcliile, sculîndu-se toţi în picioare rămîn nemişcaţi pe locul ocupat după săvîrşirea acelei trebi, iar imamii înseamnă locurile şi scaunele unde-l află pe fiecare, pentru ca şi noaptea viitoare, fiecare să se afle în acelaşi loc. Iar acest lucru au obiceiul să-l facă pentru ca nu cumva, sfătuindu-se, sau din dragostea ce o aveau de mai înainte vreunul din bărbaţi să poată avea amestecarea cu aceeaşi femeie sau fată mai multe zile sau de mai multe ori.

Cînd se luminează de ziuă merg cu toţii la izvor, dar femeile se duc ceva mai departe, ca să nu fie văzute de bărbaţi. Şi făcînd *gusl*, adică spălarea trupului, petrec toată ziua în cîntări dumnezeieşti şi bisericeşti, în cîntec şi rugăciuni. Iar cînd soarele se coboară spre apus, se adună iarăşi în chipul arătat mai înainte, în aceeaşi casă şi aşa, într-o asemenea promiscuitate dobitocească, serbează timp de patruzeci de zile aceste însoţiri de-a valma. Şi cînd se termină cele patruzeci de zile, pleacă fiecare la ale sale, şi tot timpul rămas din an bărbatul nu poate nici să vadă femeie, nici să se atingă de ea, nici să-i vorbească, decît în faţa poporului şi în caz de foarte mare nevoie. Dacă cineva va fi prins şi dovedit de o dragoste ruşinoasă interzisă (chiar dacă nu va face păcatul cu fapta), sînt arşi amîndoi într-o casă de lemn aprinsă. Căci ei cred că pentru aceştia nu poate fi nici o scuză, nici un fel de îngăduinţă sau îndurare, nici din partea lui Dumnezeu, nici din a oamenilor. Pe lîngă aceasta judecă şi hotărăsc în chip foarte ingenios că păcatul făptuit nu este mai mare decît cel voit.

După acea adunare generală, femeile sau fetele care se vor afla gravide sînt hrănite din veniturile comune ale sinagogii [1119]; la fel şi copiii născuţi de ele sînt hrăniţi de obşte pînă la al patrulea an, împreună cu mamele lor, ca şi cum n-ar fi copiii unuia singur, ci ai tuturor. Iar în anul al patrulea se adună toţi cei în vîrstă şi, numărînd cîţi copii sînt cu totul, îi împart prin familii, pentru a fi hrăniţi, educaţi şi învăţaţi meşteşuguri şi în

ştiinţele cugetării lor şi astfel alcătuiesc şi fac o rînduială minunată de vieţuire bisericească şi lumească. /
337 Am auzit pe cei ce povestesc despre aceşti oameni că sînt mai viteji decît toţi şi cei mai de neînvins în războaie. Şi nu este minciună, căci trăind chiar în mijlocul Imperiului otoman pe munţii aceia (pe care turcii îi numesc Kazdagi, adică „Munţii gîştelor") [1116] n-au ajuns niciodată sub jugul turcesc, ci încheind tratate cu paşii care guvernează provinciile pot să petreacă fără grijă, fie pe locurile lor, fie în oraşe şi sate, şi să negustorească. Uneori însă, cînd este nevoie de ei, neajungînd oastea asiatică împotriva tribului *duruzilor* (stăpînii Muntelui Liban) [1117] care devastează de multe ori ţinuturile otomane cu invaziile lor, sînt angajaţi de paşii acelor ţinuturi cu mare leafă şi totdeauna se întorc la ale lor, sau învingători, sau neînvinşi de inamic. Înşişi turcii preaînalţă cu mari laude dreptatea, omenia şi aproape toate virtuţile morale din aceşti oameni, iar curăţia lor o propovăduiesc ca fiind nu omenească, ci aproape asemănătoare celei a îngerilor.

CAPITOLUL TREIZECI ŞI UNU

Despre eresul zis „Luti"

Luti

Eresul *Luti* îşi ia numele de la Lot [1118], despre care *Sfînta Scriptură* povesteşte că la beţie a făcut siluirea fiicelor sale din desfrînare *. Nu pot aprecia dacă adepţii acestei secte s-ar cuveni să fie numiţi muhammedani, sau creştini înşelători, mincinoşi şi fără Dumnezeu. Căci ei şi pe Muhammed îl mărturisesc a fi adevărat proroc al lui Dumnezeu, şi pe Hristos că este Fiul lui Dumnezeu ; *Evangheliile* şi *Epistolele*, mai cu seamă pe acele ale sfîntului Pavel, nu le leapădă, iar circumcizia o primesc fiind legiuită de Avraam din porunca lui Dumnezeu şi confirmată de legea lui Moise, ca necesară

* *Geneza*, 19, 31—36.

pentru împlinirea *Vechiului Testament*, şi astfel, din trei legi fac o formulă singură şi specială a eresului şi ateismului lor.

Despre motivul anume pentru care se numesc *Luti*, există însă o dublă istorie, una a muhammedanilor şi deopotrivă a iudeilor şi creştinilor, iar alta numai a creştinilor. După cea dintîi ei afirmă că urmează lui Lot, care deşi om al lui Dumnezeu nu a stat la îndoială să facă fiicelor sale /siluire desfrînată fiind ele fecioare 338
(deşi * era scos din minţi de vin). Cea din urmă arată cum fură adepţii diavolului din *Epistola lui Pavel către Timotei* **, unde spune că cel ce a sădit pomul se cuvine să guste cel dintîi din fructul pomului aceluia ***, de unde deduc că precum este cu cele sădite, aşa şi cu cele născute. De aceea turcii au obiceiul să numească pe omul care face amestecare de sînge pe limba arabă *fudjiurul karabe* (adică desfrînat cu sînge sau cu rudele de sînge) [1119] şi *luti*, sau după acel Lot dinainte, sau de la aceşti eretici. Însă punînd capăt istorisirii despre eresurile şi ereticii muhammedani ne vom strădui să arătăm aici cîte ceva despre felurile de idolatrii şi atei ce se află la ei şi se ascund sub acelaşi nume al lui Muhammed.

CAPITOLUL AL TREIZECI ŞI DOILEA

Despre idolatrii şi ateii muhammedani

Butpereit

In neamul turcesc n-a mai rămas nici un fel de idolatrie, însă la persani şi arabi, dar mai cu seamă la indieni, auzim că ea înfloreşte foarte. Dintre idolatrii ce se află la muhammedani unii sînt *ghebri*, numiţi *butperest*, adică închinători ai idolilor sau ai chipurilor [1120], alţii *tersa*,

* *Recte* : tocmai pentru că era ameţit *(n.red.)*.
** *II Timotei*, 2, 6.
*** P. Ricaut, *Istoria...*, p. 182 ; *Incrementa...*, III, 3, adn. 3.

numiți și *ateșperest*, adică închinători ai focului [1121], alții *kelbperest*, adică slujitori ai câinelui [1122], iar alții *ghеu-perest*, adică închinători ai boului [1123].

În mod propriu însă, idolatri sînt socotiți cei care cred că soarele, luna și celelalte corpuri cerești sînt dumnezei, afirmînd că conducerea și binefacerea acestora este limpede și de înțeles pentru toți oamenii, căci dacă ele n-ar fi fost dumnezei, sau de n-ar fi păzit lucrurile care sînt în lumea de jos, aceasta nu s-ar fi putut păstra nici în starea ei, nici în mișcarea sa necontenită. Dar ce fel de ceremonii și rînduieli practică ei pentru adorarea idolilor lor, n-am aflat niciodată pe nimeni care să mă informeze despre tragedia lor. De unde a luat așadar unul dintre creștinii noștri o scriere anonimă (a cărui carte a tradus-o din limba italiană în stilul simplu al dialectului rus domnul Petre Andreievici Tolstoi, ambasadorul plenipotențiar pe lîngă Poarta / otomană) * n-am putut afla [1124]. De aceea, copiind cuvînt cu cuvînt, vom adăuga aici cele scrise de autorul mai sus menționat despre idolatrii muhammedani:

„Unii astrologi (spune el) și unii naturaliști practică mărturisirea acestui eres în Constantinopol, dar există un mare număr printre parți și mezi, unde bărbații se închină de obicei soarelui și femeile lunii, iar alții Polului arctic. Acești oameni nu sînt prea aspri în manierele vieții lor, nici foarte zeloși să păzească ceremoniile legii lor, însă trăiesc în mod natural bine și se orientează foarte iscusit în toate lucrurile; nu le place să creadă că sufletul este nemuritor și că pentru patimă și virtute se răsplătește pe lumea cealaltă. Nu se răzbună niciodată pentru necinste, cînd le este pricinuită, pentru cuvintele arbitrare care le sînt spuse, nici pentru multe din nelegiuirile cu care greșesc oamenii, socotindu-le drept niște acțiuni naturale, care provin de la planete, nici nu se necăjesc, cum facem noi, cînd ne udă vreo

339

* *Матерьялы, турецкия описанныя чрез Рикаута, бывшаго англійскаго секретаря посольства при оттоманской Порте. Переведены с полскаго на россійскій языкъ*, Санктпитербурх, 1741.

ploaie mare, sau cînd soarele ne încălzește trupul în timpul verii". Pînă aici [am citat din] el".

Ateșperest

Ateșperest, adică închinători ai focului nu se află în Constantinopol și chiar dacă sînt unii nu se declară niciodată, pentru că îndată ar fi condamnați la moarte sau, lepădîndu-se de eresul lor, ar fi siliți să accepte muhammedanismul. Totuși am auzit că ei nu lipsesc în țara *kiurdilor*, învecinată cu țara perșilor [1125], că mulți din aceștia se află și în Persia, iar că toată India e plină de închinători ai focului consider că nu se poate să nu fi auzit cineva. Aceștia, după vechiul obicei al păginilor, păzesc cu multă grijă un foc veșnic care nu se stinge niciodată, socotind că de la acest foc nestins le vor veni lor toate cele bune și cu noroc, atît în veacul acesta cît și în cel viitor (căci ei cred, după *Coran*, că are să fie ziua judecății și viața de veci). Bătrînii lor, apropiindu-se de sfîrșitul vieții, sau căzînd la boală pe neașteptate, sau slăbind de bolire multă, se încredințează prietenilor sau celor de aproape ai lor, ca în zeasul morții să-i ardă. Căci ei zic că dacă sufletul va ieși din unul ca acesta mai înainte să fie aruncat în rugul aprins, va arde veșnic în gheena; dar dacă îi va mistui focul înainte de a-și da sufletul, bănuiesc că vor primi raiul și acea strălucire dumnezeiască / din vechime din care 340
e făcut sufletul (care cred ei că e de foc, și că Dumnezeu însuși nu e altceva decît focul), după cum îi învață *Coranul* [**], și că vor reveni la starea era bună și la fericirea cea dintîi.

Kelbperest

Kelbperest înseamnă cei care se închină cîinilor. Aceștia nu cinstesc pe orice cîine, ci numai pe cel negru, din soiul cîinelui negru adorat de ei. De se va naște un cățel negru, îl hrănesc cu mare grijă și-l cresc într-un

* P. Rycaut, *Istoria della stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Veneția, 1672, p. 183.
** *Coran*, XXIV, 35.

loc curat, deosebit de ceilalți câței care s-au născut împreună cu dînsul. Și cînd moare zeul lor cînesc, pun după el cu mare solemnitate și cerențonii un alt succesor și domnitor. Casa în care e păzit și hrănit cînele acela este și templul lor, făcut spre a-și înălța rugăciunile. Iar pe cînele cel mort, petrecîndu-l cu mare tristețe și tînguire, îl îngroapă cu cinste, ca pe un împărat și domn al lor, și fac o mare groapniță deasupra cadavrului, scriind pe table de marmură anul și viața lui și binele sau răul ce s-a întîmplat poporului în vremea vieții lui.

Acești închinători la cîini, cînd vin în cetățile unde nu li se dă cîinilor nici o cinste, se silesc cu multă cheltuială și ostenele să fure din acea cetate pe toți cîinii negri, pe care după aceea au grijă să-i trimită în țara lor. Dacă unul ca acesta va vedea pe cineva bătînd un asemenea cîine, sau necăjindu-l altfel, îl admonestează, nu fără a ofta din greu, că rău face, și chiar dacă i s-ar trage din asta o nenorocire a vieții nu va tăcea, altminteri tăcerea lui i s-ar socoti drept păcat de moarte și fărădelege. De unde și-a luat începutul această nelegiuire nu pot spune cu adevărat, însă se știe că ea a provenit de la vechii egipteni [1126] și, printr-o tradiție neîntreruptă, s-a tîrît la acele popoare mai mult cînești, pînă acum, cu tărie.

Gheavperest

Gheavperest, adică închinătorii la boi, sînt la fel de nebuni ca și *kelbperest*. Se spune că aceștia nu cinstesc orice bou, ci numai pe cel negru (nejugănit) și îl țin drept Dumnezeu, cred în el și i se închină. Neavînd nici o știre despre rînduielile acestora, nu pot arăta nimic decît ceea ce am auzit și anume că acești trîntori au obiceiul să ia din baliga boului aceluia și să-și ungă cu evlavie, în anumite zile, frunțile. Se vede că urmează
341 idolatrilor indieni, dintre care / unii, pentru a face negoț, vin mai întîi pînă la Astrahan, iar de acolo și pînă la Moscova, și care la fiecare lună nouă au obiceiul să-și ungă fruntea cu șofran [1127]. Dar, cum am spus de ajuns despre aceștia, voi arăta cîte ceva, pe scurt, ci-

titorului curios, despre neamul țigănesc, care în Împărăția turcească este foarte numeros.

Țiganii

Turcii și împreună cu ei toți ceilalți muhammedani spun că poporul acesta al țiganilor este de neam faraonit [1128] și afirmă de comun acord că acel imperiu întins al împăraților faraoniți slăvit de *Sfînta Scriptură* a fost al țiganilor ; și mai spun că același neam (cînd l-au blestemat Moise și toți proorocii lui Dumnezeu) s-a risipit și s-a împrăștiat în toată lumea fiind lipsit de cunoașterea literelor, cărților și oricărei legi dumnezeiești și omenești din îngăduința și porunca lui Dumnezeu. Țiganii care-l mărturisesc pe Muhammed se consideră a fi perfect plini prin acest singur titlu, dar în afară de aceasta nici nu caută care sînt poruncile sau condițiile legii, ci le nesocotesc pe toate, fără a face sau a păzi nimic după lege ; rugăciuni la ei nu sînt de nici un fel, posturi tot așa, despre Mecca nici nu vor să audă ; în loc de milostenia cincizecimii fac șase sute de feluri de furturi, vicleșuguri, farmece, descîntece și vrăjitorii (care sînt toate oprite muhammedanilor).

Sultanul Suleiman, primul împărat otoman cu acest nume (numit și Legiuitorul cînd a întocmit și a întărit canoanele sale politice și alte rînduieli potrivite pentru administrare) [1129] a vrut să așeze o lege și pentru acest neam al țiganilor și astfel a poruncit să se adune cei mai bătrîni ai țiganilor, care mărturisesc fie creștinismul (pentru că foarte mulți pribegesc sub numele lui Hristos, ținîndu-se fie de biserica greacă, fie de cea armeană), fie muhammedanismul, și l-a întrebat pe fiecare după familiile lor de care credință și religie ar vrea să fie? O parte au mărturisit pe Hristos, iar alta pe Muhammed. Atunci sultanul le-a fixat celor care l-au mărturisit pe Muhammed loc de petrecere în suburbia Constantinopolului (unde era în vechime preaslăvita biserică a Vlahernei) [1130], le-a pus *imami* și *hodji*, ca să-i învețe pe bătrîni și pe copiii lor legea muhammedană și alte rînduieli și ceremonii musulmane, adică să umble des la templu, să-și ascundă femeile, căsătoria *nikheah* s-o facă

după porunca legii şi altele. Dar au trecut şase luni şi
342 mai bine de la acea încercare, / iar imamii n-au văzut venind la templu pe nici un ţigan. Au auzit despre ei că au făcut nunţi, dar fără imam. De aceea au adus la cunoştinţa sultanului răul care se petrecea. Acesta, auzind aşa, a decretat că fiecare ţigan are libertatea de a mărturisi şi a păzi religia pe care o vrea, adăugînd şi favoarea că cel ce se va mărturisi drept muhammedan va fi liber şi scutit de orice bir. Publicînd şi acest manifest, a poruncit stringătorilor de bir să arate numărul ţiganilor care, mărturisind că sînt creştini, au luat *haradjul* adică dovada de plată [1131] şi au plătit birul. Trecînd alte şase luni, stringătorii de bir n-au aflat nici un ţigan care să se fi mărturisit creştin. Atunci Sultanul a poruncit ca ţiganul creştin să plătească *haradj* la fel cu ceilalţi creştini, iar muhammedanul să plătească dublu, decret ce are putere şi acum, căci toţi ţiganii care mărturisesc pe Muhammed (din care sînt un mare număr) plătesc birul îndoit; astfel, dacă ţiganul creştin va plăti cinci taleri, ţiganul muhammedan e silit să plătească zece. Aşadar, precum le-a fost liber ţiganilor mai înainte să nu ţină nici o religie şi să nu împlinească nici o lege, astfel vedem şi noi la ţiganii noştri, care se află prin toate locurile, lucru ce nu mai are nevoie de altă mărturie.

CAPITOLUL AL TREIZECI ŞI TREILEA

Despre ateii muhammedani

Ateii

Dacă acel *Kiufri Mehmed effendi* [1132] n-ar fi fost mărturisitorul unei asemenea nebunii şi prostii de necrezut şi dacă n-ar fi iubit mai mult moartea decît cunoaşterea Dumnezeului celui preaînalt (după cum am amintit în cele scrise mai înainte despre el), nu m-aş fi hotărît, cu adevărat, niciodată, să cred că se poate afla în întreaga lume un singur om care să nu fi simţit printr-o inspiraţie firească simplă că există o anumită putere

supremă, / chiar dacă n-ar fi putut-o înţelege, mărturisi 343
sau cunoaşte *. Voi spune, aşadar, ceva de mirare: omului animal, după părerea mea, îi este mai lesne să-l simtă pe Dumnezeu decît să-l înţeleagă [1133]. Şi cu toate că noi creştinii — ca şi toţi păginii care au crezut că există o putere supremă, sau au mărturisit politeismul — am crezut, am înţeles şi am cunoscut cele ce s-au întărit mai ales prin credinţa şi tradiţia despre Dumnezeu, dar dacă ne vom închipui în mintea noastră un om care de la naşterea lui să nu fi auzit niciodată ceva despre numele lui Dumnezeu sau despre existenţa vreunei alte puteri supreme, este cu neputinţă ca acela să nu fi fost convins de însăşi inspiraţia naturii şi să nu se fi învăţat mai degrabă prin simţuri decît prin înţelegeri că există o putere supremă. Lucru pe care aş vrea să-l arăt mai clar astfel: Dacă ateul (care nu numai că n-a crezut, dar nici n-a auzit vreodată ceva despre Dumnezeu) s-ar afla singur şi fără nici un tovarăş într-un loc din pustiu, sau plutind singur pe mare, şi acolo în pustie ar fi înconjurat de tîlhari sau, sfărîmîndu-se corabia, ar trebui să se înece, chiar dacă ar şti perfect că nu poate avea nici un ajutor sau nădejde de izbăvire din acea nenorocire, dar convins exclusiv de inspiraţia naturii, în acel caz neaşteptat ce i s-a întîmplat, ar striga căutînd ajutor, deşi şi-ar da bine seama că nici pe mare, nici în corăbie nu este nimeni afară de el, că nici prin apropiere nu se află cineva de care să poată fi auzit; în momentul acela, curmîndu-i-se raţiunea şi toată puterea înţelegerii, însăşi simţirea şi principiul lăuntric al mişcării l-ar convinge să apeleze la un ajutor oarecare, nevăzut şi necunoscut lui. Iar dacă ar cere ajutor de la cel ce nu e de faţă şi nu apare nicăieri, spre această cerere de ajutor de la altul în fel şi chip este învăţat tare de către mişcarea simţurilor, care mişcare a simţurilor (sau, vorbind mai clar, acel prim motor natural, sau principiu al mişcării) intervine într-un asemenea caz neaşteptat şi surprinzător, cînd numai puterea simţurilor e stimulată, iar raţiunea pare să nu mai cunoască, fiind constrînsă

* Cp. P. Ryvaut, *Istoria*... p. 180.

chiar de faptul că ea este învăţată să nu nădăjduiască nimic neaşteptat. Iată dovada că, apelînd la Dumnezeu pe care nu l-am cunoscut şi la puterea supremă care se află mai presus de natura simţirii şi a înţelegerii, îl mărturisim şi îl recunoaştem ca pe eliberatorul şi mîntuitorul nostru.

Lucru asemănător se poate observa la copiii cei mici, la care folosirea raţiunii şi a înţelegerii este încă împiedicată. Dacă un asemenea copil, umblînd singur printr-o
344 pădure foarte deasă sau pe un cîmp / foarte întins, va vedea un lup sau o altă fiară neîmblînzită, îndată va ţipa (dînd semn că vrea ajutor) şi chiar dacă nu va vedea pe nimeni, va striga cerînd milă şi ocrotire cuiva care nu e de faţă, prin a cărui binefacere să fie izbăvit de nevoia ce vine sau i s-a întîmplat deja.

De aceea exprim aici părerea că întunecaţii grăitori aiurea (care mint că nu există nici o putere supremă) nu pot crede ceea ce ei înşişi grăiesc în chip desfrînat cu gura lor. Dar făcînd violenţă firii şi raţiunii nu procedează altfel decît cei ce de bunăvoie îşi curmă viaţa cu propriile lor mîini. Căci deşi fiecare vieţuitoare, prin inspiraţia naturală, vrea să trăiască veşnic şi-şi doreşte conservarea din însăşi firea sa, disperatul care se află în asemenea stare socoteşte că pentru el e mai bine să nu existe decît să existe, deşi chiar natura se teme şi se înspăimîntă în fel şi chip de pieirea sa ca de ceva foarte îngrozitor. Căci moartea este (după Aristotel) ultimul lucru îngrozitor*. Aşadar, din echivalenţa demonstraţiei conchid că, după cum disperatul crede că este mai bine să nu existe decît să existe, aşa şi ateul grăieşte în chip desfrînat în afară de mintea sa, de raţiune şi de simţire, că e mai bine să respingi orice putere supremă decît să mărturiseşti vreuna. Prin urmare omul, întrucît este un animal raţional şi muritor, nu poate în mod firesc să se lepede de orice putere supremă deşi, uneori firea, grăieşte cu glasul şi cu gura lucruri contrarii pe care toţi în mod firesc este învăţat să le cunoască, să le înţeleagă

* Cp. Aristotel, Ἠθικὰ Νικομάχεια, I, 11, 1100 a.

şi să le simtă cu simţirea cea lăuntrică şi cu cea de dinafară că sînt altfel. Dar să revenim la cele propuse.

Ateismul se numeşte în limba arabă *zindak* şi *ilhad*, iar ateul *zindik* şi *mulhid*, iar în limba persană *nabhoda* [1124]. Sub acest nume la muhammedani, dar mai cu seamă la turci, sînt cuprinşi cei care sub turban alb mărturisesc învăţătura *Coranului*, dar nu-l acceptă pe Muhammed că este proroc al lui Dumnezeu, nici nu cred că vreo carte e scrisă de Dumnezeu şi că e trimisă oamenilor prin vreun proroc, de aceea *mulhid* — ateu şi *kitabsiz* — fără carte, înseamnă la ei acelaşi lucru.

Că aceştia sînt foarte mulţi în Imperiul turcesc, dar mai cu seamă în Constantinopol, o spun nu numai turcii înşişi, dar şi noi am văzut pe unii şi încă oameni foarte învăţaţi / şi foarte pricepuţi în lucrurile fizice, la care 345
am observat, în discuţii, părerea că natura însăşi sau mişcarea şi lucrarea naturală sînt toate cele despre care cei ce cred că există Dumnezeu afirmă şi cred că se înţeleg prin numele lui Dumnezeu şi prin atributele numelui lui. Şi [mai spun] că fiinţa sau zidirea omenească nu este mai cinstită şi mai frumoasă ca alte lucruri naturale, decît prin gradul combinării firesti. Despre care combinare afirmă că este alcătuită din elemente armonios unite şi că din ele e alcătuit corpul fizic, de exemplu — după cum spun ei — calul e mai nobil decît măgarul, leul mai nobil decît lupul, albina mai nobilă decît musca, furnica mai nobilă decît viermele, chiparosul mai nobil decît bradul, bradul mai nobil decît teiul, şi toţi copacii pururea verzi mai nobili decît cei ce se veştejesc, iar mai cinstiţi şi mai de soi decît toţi acei copaci, adică decît cei îmbătrîniţi şi fără de rod, sînt cei ce produc fructe şi care dau rod. La fel şi omul, după gradul combinării firesti este cel mai nobil şi mai frumos. Altminteri însă, în ce priveşte materia, forma şi combinarea firească a atomilor înşişi el nu depăşeşte cu nimic alte lucruri naturale: şi toate cele din firea lucrurilor se scurg şi se sfîrşesc potrivit existenţei şi ciclului de transformare a firii lor, după precizia şi ritmul combinării, afară doar de vor fi împiedecate de

ceva mai puternic. Iar la sfîrşitul acelei lucrări (adică la oprirea din acea mişcare naturală), toate părţile trupului compus din elementele prime revin la vechile elemente prime ale lor, la principiile curat (propriu sau perfect) naturale, se descompun în ele, dar după aceea, din sticăciune se prefac în forme (chipuri), adică din acest atom în altul, din acela iar în altul şi astfel petrec, purtaţi, conduşi necontenit şi fără sfîrşit, fiind cuprinşi în propria lor mişcare naturală.

Acestea (le spun ei) despre corpurile naturale ; cît priveşte sufletele lor, afară de nemurire (despre care nimeni dintre fizicieni n-a dat pînă acum învăţătură clară), cugetînd împreună cu însuşi Aristotel *, le împarţ în trei trepte, adică în partea vegetativă (la ei *nebati*), senzitivă (*haiuani*) şi raţională (*natiki*) [1136]. Şi despre aceste suflete spun că sînt mai nobile sau mai puţin nobile nu după cantitate, ci după calitate şi după puterile lăuntrice. De aceea ei spun că uzul raţiunii şi al înţelegerii nu vine de la nemurirea sufletului (căruia, afirmă ei, nu i se poate stabili nici natura, nici existenţa), ci de
340 la aceeaşi putere lăuntrică, / de la dizolvarea egală şi simetrică potrivit elementului, şi că de aceea unii oameni sînt mai inteligenţi decît alţii, iar unele animale mai perfide, mai primejdioase, mai stupide, mai furioase, mai blînde, mai prietenoase şi mai înclinate spre dresaj, şi altele. Ca să termin cu un cuvînt, aceşti oameni petrec adînciţi şi nemişcaţi numai în cunoaşterea naturii şi acţiunilor cu adevărat naturale. Iar pe toate cele care se spun, se învaţă şi se cred că există mai presus şi în afară de natură, ca Dumnezeu, înger, diavol, sufletul nemuritor, le disprefuieşc, le resping şi le socotesc drept imposibile şi de nici un folos. Dar cred că a sosit vremea ca, punînd capăt acestor împletituri nebuneşti, să spunem ceva în încheierea acestei cărţi, pe cît se poate de scurt, despre ştiinţele respectate la muhammedani şi care înfloresc mai mult la ei.

* Cp. Aristotel, Περὶ ψυχῆς, II, 2, 413 b, 1 sq.

Despre ştiinţele respectate la muhammedani

Toată variata desfăşurare a ingeniozităţii şi înţelegerii omeneşti şi noţiunea căreia cu un termen general îi zicem ştiinţă, se numeşte în limba arabă *ilm* [1135]. Cît de vechi este la ei orice fel de ştiinţă ne arată îndeajuns însăşi cunoştinţele şi indicaţiile vechilor greci, căci chiar grecii spun că de la fenicieni şi egipteni (care sînt popoare din neamul şi tribul arab) au luat ei nu numai ştiinţele, ci şi primele elemente ale literelor [1137]. Că indienii (dintre care cea mai mare parte petrece acum în muhammedanism) îi socotesc pe vechii lor înţelepţi (pe care îi numesc *brahmani*) drept cei mai însemnaţi şi mai slăviţi, lucrul nu mai trebuie dovedit. Că persanii, îndeletnicindu-se foarte mult cu ştiinţele şi povăţuirile, sînt primii în magie şi astrologie, ne mărturiseşte însăşi *Scriptura*, nu numai cea laică, ci şi cea sfîntă *. Neamul tătăresc, mai grosolan decît toţi barbarii, nu era în vechime atît de inculţ şi lipsit de ştiinţe cum este acum. Martor este Anacharsis Scitul, mai mare cu adevărat decît toţi filosofii / greci din antichitate [1138], vrednic de toată cinstea, 347
despre care spun că este şi dascălul lui Socrate. Zamolschides cel foarte slăvit de toţi scriitorii greci ** a fost scit din Astrahan ***, sau născut în alt loc de lîngă rîul Volga [1139].

Din această adunare a sciţilor a provenit neamul turcesc (despre al cărui început vezi în prefaţa istoriei noastre *Despre creşterea curţii otomane*) ****, care la începutul său a fost foarte simplu în toate şi în ştiinţele înţelepciunii, şi nu numai neiscusit, ci cu totul lipsit de

* *Daniel*, 2, 2—12.
** Herodot, Ἱστορίαι, IV, 94—95 ; Strabon, Γεωγραφικά, VII, 3, 4—5.
*** Origen, Κατὰ Κέλσου, II, 55 [429].
**** D. Cantemir, *Incrementa...* in praefatione.

ele. Dar după Otman, sporind puterile Imperiului turcesc, în atîta măsură s-a lipit de artele şi ştiinţele liberale, încît dacă vei exclude matematica practică (în cea teoretică sînt cei mai desăvîrşiţi), mecanica, geografia şi anatomia, vei afla că toate celelalte sînt foarte înflorisoare, şi nu numai în gradul întîi sau al doilea, ci în gradul cel mai înalt. Căci unde sînt cele mai multe şcoli şi academii, acolo înfloresc, se înmulţesc şi prosperă din zi în zi ştiinţele. Dar pot spune că academii, licee şi şcoli speciale pentru tot felul de învăţătură şi ştiinţă, întemeiate în aproape toate cetăţile, dar mai cu seamă în Constantinopol, pline şi frecventate de nenumăraţi elevi şi auditori, nu se află nicăieri în toată lumea de sub soare ca în Imperiul turcesc. Că grăiesc adevărul vor confirma toţi cei cărora li s-a întîmplat să stea cîtva timp în Constantinopol şi să viziteze din curioziate şcolile şi academiile lor. Despre numărul academiilor care se află în Constantinopol, Adrianopol, Brusa, Cairo, Babilon [1140], Alep şi în alte oraşe asiatice şi europene guvernate de sceptrul turcesc, ne-am gîndit să spunem în cartea *Despre guvernarea otomană*. De aceea, ca să nu pară că repetăm aici cele rezervate pentru un alt loc, ne grăbim să descriem registrul ştiinţelor acceptate [1141] şi răspîndite în general la muhammedani, apoi vom începe să vorbim amănunţit despre toate acele ştiinţe, pe cît se poate mai scurt şi cît vom socoti că se potriveşte cu planul nostru, şi anume în ordinea în care se obişnuieşte să se predea elevilor de către profesori în academiile lor. /

Despre prima parte a învăţăturii sau a ştiinţelor

Elif suparasi

Copiii muhammedani (după cum am făcut cunoscut în capitolul *Despre rînduieli*) [1142], păşind în al patrulea

sau al cincilea an al vîrstei, încep învăţarea literelor, sau în casele părinţilor, sau în şcolile inferioare (pe care le numesc *mekteb*) [1143], pentru a învăţa *Elif suparasi*, adică abecedarul [1144]. A cunoaşte literele şi combinarea lor este prima artă şi ştiinţă.

Iniam suparasi

Terminînd-o pe aceea, învaţă *Iniam suparasi* [1145], tratat ce cuprinde *Catehismul* credinţei muhammedane, în care obişnuiesc fie să citească literele, fie să reţină mintal simbolul credinţei curanice. După primele cunoştinţe ale literelor, oamenii de rînd sînt daţi îndată la ştiinţa numită *Insa* (adică modul de a scrie frumos foi şi epistole) [1146], prin a cărei îndelungată întrebuinţare purifică fără gramatică limba simplă turcească şi o fac mai împodobită şi mai frumoasă, cu unele moduri de vorbire şi cuvinte proprii limbilor arabă şi persană.

Sarf

Fiii de boieri şi ai celor ce doresc să-şi înveţe copiii lor ca la şcoală sînt însă puşi, îndată după *Catehism*, să înveţe *sarf*, adică gramatica [1147], fie acasă, fie în şcolile din afară. Limba simplă persană şi turcească n-au nici un fel de gramatică (pe care obişnuiesc să şi-o însuşească mai mult prin întrebuinţarea şi citirea epistolelor şi a poeţilor). Aşadar, învaţă gramatica limbii arabe, pe care mintile cele mai agere în trei ani şi chiar mai mult, abia şi-o pot însuşi. Sub numele de gramatică sau, cum zic ei, „după prima şcoală", ei înţeleg numai cele opt părţi ale vorbirii — declinările, conjugările şi altele

Nahv

Apoi învaţă alţi trei ani *nahv*, sau sintaxa [1148], după terminarea căreia pot să citească şi să scrie mai corect (căci corect de tot n-am văzut pe nimeni dintre oameni), adică să pună în compunere cuvintele fără greşeli şi să le scrie ortografic. De ce am spus că n-am văzut pe

nimeni să citească şi să scrie arăbeşte perfect? Pentru că la ei, dacă cineva n-a înţeles perfect un cuvînt nu-l poate niciodată citi curat, întreg şi corect. Această greu-
349 tate a citirii şi a scrierii se naşte din faptul că / literele arabe sînt lipsite de vocale (într-adevăr, au numai trei vocale: *uttun* = e, *eire* = i, şi *uturu* = u) [1149]. Dar aceste semne nu sînt scrise niciodată decît în *Coran*, pentru ca să poată citi mai cu fereală şi mai fără primejdie graiurile dumnezeieşti, căci dacă cineva din puţină ştiinţă şi ignoranţă ar citi *Coranul* greşit, se socoteşte ca o fărădelege. Şi aşa, dacă nu înţelege vorba însăşi, nici sensul şi însemnătatea ei n-o poate înţelege; de aceea, dacă nu va şti la ce fel de vocală să alăture consoanele, va citi pe dibuite, şi totdeauna va rămîne în îndoială dacă a rostit cuvîntul corect sau imperfect.

De exemplu, dacă stă scris *r-m-l* *, fără vocale şi se adaugă semnul *uttun* (= e) deasupra lui *r*, se va citi *reml*, care înseamnă a ţese sau a împodobi cu mărgele [1150]. Dar dacă ţi deasupra lui *r*, şi deasupra lui *m* i-ar pune semnele vocalei, s-ar citi *remel* [1151], care înseamnă a merge grăbit şi a fugi într-un anumit mod — între pas şi sărit. *Remel* mai înseamnă şi an cu ploaie puţină, precum şi un fel de măsură sau număr arab; de asemenea *remel* înseamnă un fel de vrăjitorie cu puncte şi caractere, sau vrăjitorie cu pămînt, şi acelaşi [cuvînt] mai înseamnă o dovadă a belşugului, sau superioritatea lucrului, şi liniile de pe picioarele vacii sălbatice, care sînt de altă culoare decît restul corpului. Iarăşi, dacă s-ar adăuga semnul *teşdid* [1152], care înseamnă dublarea [literei], s-ar citi *remmel*, adică lipsă de ploaie. La fel *reml* însoţit de un nume şi la genul feminin — *remlet* — înseamnă movilă de nisip şi acelaşi *Remle* este numele unui sat în Palestina [1153], menţionat în *Sfînta Scriptură* drept *Rama* **. Dacă deasupra lui *r* s-ar pune *uturu*

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae*, [illegible].
** *Ieremia*, 31, 15; *Matei*, 2, 18.

[= u] şi deasupra lui *m*, *uttun*, s-ar citi *rumel*, care înseamnă linie neagră trasă cu vopsea sau cernală.

La fel cuvîntul alcătuit din două litere, *b* şi *b* *. Dacă deasupra lui *b* s-ar pune *uttun* [= e], în limba persană înseamnă prepoziţia *cu* sau adverbul *împreună, laolaltă*. Astfel *b-m-n* trebuie să se citească *bemen*, cu mine etc. Pe turceşte *be* înseamnă interjecţia celui ce se miră: ah, vai, etc. [1154]. În limba persană *bib* înseamnă mărul de gutui sau κοδόν [1155]; dacă s-ar adăuga *eire* [= i] s-ar citi *bib*, / ceea ce înseamnă binefăcător, bun, luminos. Iar 350
dacă la *b* şi la *b* s-ar adăuga deopotrivă *eire* [= i] s-ar citi *bibi*, care înseamnă în arabă *cu el*. Şi iarăşi, dacă la *b* s-ar adăuga *uturu* [= u] s-ar citi *bub*; dar *bub* scurt scris cu *vav* (v, *vita*) înseamnă bufniţă [1156]. Astfel se cuvine a înţelege şi altele. Aceste două vorbe compuse numai din două sau trei litere le-am adus ca model pentru ca cititorul nostru să poată înţelege clar de ce am spus că abia de este cu putinţă ca cineva să poată citi perfect, fără greşeală şi fără poticnire sau îndoială araba, persana şi turca. Căci numai dacă cineva va cunoaşte la perfecţie aceste trei limbi şi toate sensurile unui cuvînt va înţelege fără îndoială sensul întregii fraze şi materia acelei combinări. Poate, într-adevăr, să înţeleagă că înseamnă una şi nu alta numai după sens, dar dacă va ignora un singur sens din cele multe şi, în mersul repede al cititului, nu va prinde sensul termenului şi al cuvîntului dintr-o singură privire, îndată va ajunge la nedumerire şi nu va pricepe lesne ce înseamnă mai propriu şi mai potrivit vorba *r-m-l* scrisă fără nici un fel de vocale. Acest singur fapt este (precum am arătat şi în alt loc) cauza pentru care *Coranul*, scris într-un stil arab foarte profund este, zice-se, cu neputinţă să fie înţeles şi interpretat chiar de muftiul însuşi. Dacă cititorul nostru doreşte să cunoască mai multe despre acestea, îl rog să citească *Gramatica* şi *Lexicoanele* limbilor orientale alcătuite strîngînd de Meninski [1157], cel

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *op. cit.*, [illegible].

mai de seamă interpret al împăratului Leopold *. Din acelea va învăţa să nu se mire niciodată de imposibilitatea de a interpreta *Coranul*. Dar să mergem mai departe.

CAPITOLUL AL TREIZECI ŞI ŞASELEA

Despre învăţătura „Inşa" şi altele

Inşa

Inşa are multe sensuri dar în ceea ce priveşte expunerea noastră este un mod sau modul de a scrie epistolile cu un stil frumos şi înalt [1158]. După ştiinţa compunerii, tinerii, dar mai cu seamă copiii de boieri şi cei ce slujesc pe la curţile principiare, / luînd în mîini această cărticică se ostenesc stăruitor cu ea. Din ea învaţă nu numai frumuseţea stilului, elocinţei şi armoniei din compunere, ci şi modul de a vorbi la curte (pe care îl numesc *istilahi berat*) [1159]. Căci în ea se descriu titlurile cuvenite împăraţilor, sultanilor, crailor, prinţilor, paşilor, domnitorilor şi tuturor demnitarilor, fie musulmani, fie creştini, care se află în vreun rang sau treaptă de cinste, potrivit cu denumirea şi demnitatea lor. De aceea *kiattab*, adică logofeţii (scribii) şi secretarii [1160], se îndeletnicesc foarte mult cu această ştiinţă.

Humibat

Împreună cu *inşa* mai deprind şi *humibat*, adică scrierea caligrafică [1161], deoarece imprimarea fiind interzisă la muhammedani ei reprezintă figurile şi dimensiunile literelor cu atîta artă, proporţionalitate matematică şi băgare de seamă, încît pe drept se va zice că modul lor de a scrie este cel mai frumos şi mai greu. Căci la ei, prin subţirimea sau grosimea peniţei se păzeşte cu grijă lungimea, lăţimea, mărimea, îndoitura şi conturasea li-

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium, turcicae, arabicae et persicae... nunc primum Lexicon turcico-arabico-persicum*. I—IV. Viennae Austriae, 1680—1687.

terei, unghiurile drepte şi oblice, obtuze şi ascuţite ale caracterelor şi o proporţionalitate justă. Astfel în *elif* (=a) — stîlpul drept sau bara [verticală] — trebuie să se compună din cinci puncte dreptunghiulare, iar restul se cuvine să ocupe locul a două puncte, căci la sfîrşit se apleacă spre mîna stîngă, iar orice înclinare finală se măsoară cu două puncte. Astfel, *elif* e alcătuit din şapte puncte, de o lăţime egală cu aceea a peniţei. Tot aşa marginea de sus a literei trebuie să fie de o lăţime egală cu lăţimea peniţei, iar de la un punct la altul coboară atît de fin încît partea cea mai de jos să pară că sfîrşeşte într-un punct neobservat.

Astfel păzesc canoanele şi regulile lor foarte artistice şi la celelalte caractere. Sînt unii *hattat* (adică cei ce scriu caligrafic) care vînd o singură carte a *Coranului* cu 200 de galbeni [1162]. Se spune că în Biblioteca sultanului se află două cărţi ale *Coranului*, dintre care una scrisă cu cerneală, iar cealaltă avînd literele tăiate cu foarfecele din hîrtie subţire de o asemenea artă şi frumuseţe încît se crede că astfel de litere şi tăieturi n-a putut niciodată, nici poate acum, nimeni dintre oameni să le imite. Despre cartea scrisă cu cerneală spun că a scris-o tatăl, iar că cea tăiată a alcătuit-o fiica lui. Se găsesc în diferite locuri versuri şi distihuri ale acelui om (al cărui nume l-am uitat), / fiecare distih fiind vîndut la 332
licitaţie (zisă *mezad*) [1163] cu nu mai puţin de 20 sau 30 de galbeni, dar şi aceasta foarte rar.

Sir

Arta poetică la arabi, persani şi turci, nu numai că este dezvoltată, dar şi foarte frumoasă şi foarte ingenioasă. Poetica se numeşte *şir* [1164]; dacă vrea cineva s-o înveţe (şi o învaţă aproape toţi cei ce vor să meargă apoi la alte ştiinţe) trebuie să studieze mai întîi cartea numită *Şehadi* [1165], în care se arată modurile şi genurile de versuri numite *bahr*, adică mare [1166]. Aceste moduri sau genuri ale versurilor sînt 27 [1167]; picioarele lor (ca şi la greci sau latini) sînt compuse din atîtea silabe scurte şi lungi care, pentru a fi mai bine fixate în memorie, sînt adunate într-un vers al unei sentinţe inventate

fail [1168], diferit accentuată și măsurată; de exemplu, în primul mod al versurilor:

Mufteilun mefailun mufteilun failun
Aşi-hi-di dar-o-lan di-desi-ru sen-gherek

care se împarte în picioare astfel:

A şi hi di / dar olan / di desi ru / sengherek

(adică: „Cine dorește să vadă o față frumoasă trebuie să aibe o privire veselă") [1169].

Dar cum ar fi prea lung să dăm exemple pentru fiecare mod, se cuvine ca cititorul să se plece asupra cărții *Şehadi*, menționată mai sus, unde va vedea toate numele și modurile și genurile lor, iar noi să mergem mai departe la descrierea celor propuse.

Dacă cineva dintre poeți, sau dintre cei ce s-au dedat științelor m-ar întreba ce cred eu despre poeții vechi și contemporani greci și latini și despre compozițiile lor față de cei arabi, persani și turci, cu îngăduința și aprobarea tuturor le-aș răspunde că poeții acestor națiii orientale, atît cei dintîi, cît și cei mai de pe urmă, progresînd în această artă, au obținut întîietatea. Și la fel ca mine vor spune, după cum socotesc, toți cei iscusiți în aceste limbi, cărora li s-a întîmplat să citească pe poeții arabi, persani și turci, anume că prin sublimul sentințelor, dulceața elocinței (căci au un alt mod al rimelor și al compunerii) prin frazeologie, frumusețea, abundența și subțirimea metaforelor și a altor tropi, ei îi depășesc pe greci și pe latini. Unul dintre vechii poeți persani, 353
numit Saadi [1170], a fost tradus din limba persană / în cea latină de Gheorghe Gențiu [1171] și publicat la Amsterdam în tipografia lui Ioan Blaer în anul 1651 *. Deși în traducerea aceluia e pierdută aproape întreaga frumusețe naturală, iar limba latină, imitînd ca o maimuță pe cea persană, s-a abătut departe de frumusețea acelei

* Muslidini Saadi, *Rosarium politicum, sive amoenum sortis humanae theatrum. De persica in latinum versum necessariisque notis illustratum a Georgio Gentio.* Amstelodami, ex typographeio Ioannis Blaev, 1651.

opere, dacă cititorul curios o va citi stăruitor, după ce va scoate laudele atribuite prorocului mincinos nu va vedea în ea nimic care să nu fie vrednic de multe laude, de admirație, prea plăcut și prea ales. Așadar turcii se îndeletnicesc foarte mult cu poetica persană, iar persanii la rîndul lor cu cea turcească, pentru că la curtea împăratului persan se folosește în cea mai mare măsură limba turcă. Deși turcii nu vorbesc limba persană pură, studenții o înțeleg perfect, și o cunosc, și mai cu seamă s-au obișnuit ca registrele de venituri și de cheltuieli ale vistieriei sultanului să le scrie în limba persană curată.

Muzică

Poeticii îi urmează totdeauna și pretutindeni muzica [1172], dar la muhammedani ea nu se predă niciodată în școli spre a fi învățată, ci numai individual, pe la casele lor, de către oamenii iscusiți în arta muzicii. [O învață] aproape toți copiii de demnitari (și chiar mulți de-ai oamenilor de rînd, după cum are cineva dorință, sau o înclinație specială pentru aceasta), ca și *ulema* [1173], adică toți savanții, dintre care n-am aflat pe nici unul care să nu știe să cînte ceva, sau măcar să înțeleagă muzica, pentru că neamul persan și turc (dar nu cel arab) în chip obișnuit se desfată cu muzica peste măsură.

Denumirile proprii muzicii sînt multe, însă mai frecvent se folosește cuvîntul grecesc *musiki*. Muzica se împarte la ei în trei părți: vocală (cîntată cu vocea), instrumentală — care printr-un instrument oarecare o imită pe cea vocală, sau o acompaniază — și recitativă, proprie poeților și cititului *Coranului*, care cu un termen special se numește *kîraat* [1174]. Multe într-adevăr aș fi putut scrie și arăta despre muzica țărilor orientale, care poate că nu le este cunoscut acestor țări (să nu mi se socotească acest lucru ca o slavă deșartă), pentru că m-am ostenit mai mult de douăzeci de ani în muzica orientală practică și teoretică, dar cum mi-am pus în

gînd nu să învăţ, ci să spun ce li se predă şi ce învaţă ei, voi arăta lucrul pe scurt.

Turcii şi persanii adaptînd întreaga muzică mişcării cereşti, o împart în şapte glasuri (care corespund celor şapte zile ale săptămînii); aceste şapte glasuri (sunete
334 sau tonuri) iarăşi le împart în 12 *mekam* / (case sau lăcaşuri), corespunzînd celor 12 luni şi zodiacuri; iar casele acestea le împart în 365 de *terkib*, adică măsuri, după numărul zilelor anului întreg, şi din toate acestea adună principalele patru *şobe*, adică intervale [distanţe] socotite drept cele patru anotimpuri şi drept acelaşi număr de elemente din care, după cum transmit vechii naturalişti, este alcătuită lumea fizică [1175].

Usul - اصول

În ce priveşte măsura, muzica orientală o depăşeşte într-adevăr cu mult pe cea apuseană. Căci are 24 de feluri sau genuri de măsuri (numite *usul*) [1176], cu care se măsoară mersul şi oprirea timpului. De unde se naşte o foarte mare greutate, ca să cînte cineva drept şi perfect [cu vocea] sau cu vreun instrument. Căci fiecare autor se sileşte să compună, după plac, cîntări în moduri şi cu măsuri cît se poate mai grele, aşa că cel mai neiscusit în acea măsură nu poate nicidecum cînta, chiar dacă ar fi auzit cîntarea aceea de o mie de ori. Iată de ce compozitorii orientali nici n-au note cu care să indice glasurile şi măsurarea timpului (care sînt într-o atît de mare şi folositoare întrebuinţare la europeni), căci dacă va cunoaşte cineva perfect *usul*, poate să cînte un cîntec fără nici o greşeală şi fără ajutorul acelor note, dacă-l va auzi de două sau trei ori de la autorul aceluia sau de la dascălul său.

Pentru a înlătura această greutate, cînd eram la Constantinopol am alcătuit, ducînd-o precum nădăjduiam la bun sfîrşit, o carte (pe care am închinat-o actualului sultan Ahmed, care se desfată foarte mult cu muzica şi e foarte priceput în ea)*, scrisă în limba turcă, su-

* D. Cantemir. *Kitābu'l ilm-il mūsīkī alā tarīqat-il hurūfāt* (Cartea ştiinţei muzicii după felul literelor).

punînd în ea indicaţiile teoretice ale întregii muzici la anumite reguli şi la canoane sigure, iar notele le-am redat cu caractere arabe pentru o mai lesnicioasă întreţesere şi practică, arătînd (după cum sper) mai clar teoria, aşa că acum înşişi turcii spun că şi muzica practică şi cea teoretică a devenit mult mai uşoară şi mai limpede. Iar la Moscova am inventat şi un instrument matematic, pe care şi prealuminata sa maiestate împărătească a binevoit a-l vedea şi n-a îngăduit să fie hulit (căci el însuşi este foarte sîrguitor şi priceput în muzica bisericească), în care arătam locurile mecanice şi matematice şi intervalele tonurilor naturale, artificiale, simple, compuse, ale semitonurilor şi altele, pînă la punctul numit de obicei indivizibil, cu care instrument pot fi arătate vizibil, fără eroare şi fără nici un ajutor al coardei aplicate, ci numai prin compas locurile / de la care trebuie să provină tonurile pline şi semitonurile etc. [1177] 335

Naks

Arta picturii (care se numeşte în general *naks*, iar zugrăvirea icoanelor *tasvīr*) [1178] şi întrebuinţarea ei sînt interzise la turci, dar la persani vechiul obicei de a picta icoane şi oricare chipuri pe pereţii caselor, pentru împodobire, n-a putut fi nimicit nici de puterea şi tăria *Coranului*. De aceea la ei cunoaşterea acestei arte se respectă, deşi urmează mai mult picturii chineze şti decît celei europene. Dar turcii îi depăşesc pe persani în imperfecţiune, căci pe lîngă faptul că pictorii de chipuri (zişi la ei *muṣavvir*) sînt foarte puţini, însăşi arta, precum am spus, este interzisă. Aşadar, ei nu pot cunoaşte ingeniozitatea de a imita natura, armonia artei şi proporţionalitatea părţilor, de aceea în picturile turceşti nu se află nimic vrednic de laudă.

Cu toate acestea la curtea sultanului şi această slujbă îşi are dregătorul ei care este *Muṣavvir başi* (mai marele pictorilor) [1179]. El n-are altă sarcină decît să picteze chipul sultanului nou urcat pe tron şi să-l pună spre păstrare în bibliioteca sultanului. Şi astfel biblioteca dinlăuntrul palatului are şi acum chipurile tuturor sultanilor de la Otman, primul sultan turc, pînă la actualul

Ahmed [1180], pictate în culori (pe cît au putut) naturale, pe care am obținut să le copiem pe toate după originale, cu ajutorul prietenilor, cu multă sîrguință dar și cu mai multă cheltuială (căci greu și foarte rar se găsește la turci un binefăcător, doar de va fi atras de daruri). Nu se vede în ele nici un fel de artă, însă asemănarea e cu adevărat uimitoare. De unde cele lesne de înțeles și lesne de învățat pot fi luate fără greutate [1181].

Aceiași picturi au obiceiul să zugrăvească tălpile picioarelor și palmele deschise ale mîinilor lui Muhammed, căci numai pe acestea le este îngăduit muhammedanilor să le picteze și să se închine lor (despre care lucru am amintit în alt loc) [1182]. Arta de a sculpta dobitoace (zisă la ei *sanem*) [1183] nu o au deloc aceste popoare, datorită scîrbei sau fricii inspirată de aceste dobitoace. Dar în săpătura pietrelor și a marmurelor practică o sculptură regulată pe care o numesc *mujabar* [1184]. /

336 *Nakkaș*

Nakkaș este pictorul care știe să zugrăvească artistic flori [1185], cu care turcii obișnuiesc să-și decoreze casele. Această artă deși nu e atît de perfecționată încît să merite laudă de prisos, însă nici nu pare urîtă după cum lesne judecă cei cărora li s-a întîmplat să fi fost uneori în palatele sultanului și ale celorlalți demnitari și s-o vadă.

Mudjellid

De aceeași artă țin și cei ce se numesc *mudjellid* (adică legători de cărți) [1186], căci toți muhammedanii se silesc să-și decoreze cărțile cu aur, argint și alte vopsele la începutul prefeței. De aceea această artă a împodobirii cărților a ajuns la o mare desăvîrșire și răspîndire.

Tevarih

Știința istoriografică și cronologică, numită *ilmi tevarih* [1187], este în mare cinste la turci. La ei s-au arătat foarte mulți scriitori ai lucrurilor trecute dar aproape toți (afară de patru sau cinci) sînt băsmuitori și mincinoși și chiar dacă vreunul pare că urmează adevărul istoric, prin tropi hiperbolici și vorbe metaforice face istoria așa de greoaie și încurcată, încît admiri mai degrabă iscusința artei retorice, decît adevărul lucrurilor povestite. Cu toate acestea există la palat un *Tevarihci başi* (mai marele istoricilor) [1188] anume, care din porunca sultanului scrie totdeauna adevărat și fără nici o părtinire notițele zilnice și faptele petrecute în timpul sultanului ce ocupă tronul, unde fapta bună și crima, victoriile și căderile și altele sînt la fel descrise. Dar acele cărți istorice nu poate nimeni dintre oameni nici să le citească, nici măcar să le vadă. De aceea istoricii turci care povestesc drept au furat istoriile lor autentice și adevărate de la creștinii noștri — nu fără să-și riște viața. În afară de Leunclavius [1189] * și Busbequius [1190] ** care au ciupit de ici și de colea despre faptele turcești, toate cele pe care le-am putut vedea au introdus cîte ceva în acele istorii otomane pline de minciună și fabule, pierzînd, în zadar după socoteala mea, și untdelemnul și ostenelile.

De aceea acum cîțiva ani, cumpărînd cu bani grei cărțile istoricilor care povestesc drept istoria otomană de la primii întemeietori ai acelui imperiu pînă în timpurile noastre, ne-am apucat să le adunăm într-o singură carte, lucru care, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fost adus la îndeplinire în limba greacă / și latină ***, iar 337
dacă maiestății imperiale, domnului celui preamilostiv, îi va plăcea, ne vom strădui s-o traducem și pe aceea pe limba rusă simplă (cu adnotările ei foarte extinse). Dar ajungă acestea spuse pe scurt și să ne grăbim la enumerarea treptelor superioare ale științelor și ale învățămîntului, potrivit felului în care sînt folosite și cinstite la turci.

---

* Ioannes Leunclavius, *Annales sultanorum othomanidarum a turcis sua lingua scripti a J. L. latine redditi*. Francofurti, 1588; *Historiae musulmanae turcorum... libri XVIII*. Francofurti, 1591.

** Augerii Gislenii Busbequii D., *Legationis turcicae epistolae quatuor*. Parisiis, 1589.

*** D. Cantemiri, *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, libri IV.

Despre ştiinţele „rekkam", „hendise" şi altele

Rekkam

Aritmetica se numeşte în dialectul arab *ilmi rekkam* [1191]. Cred că nu se îndoieşte nimeni că la neamurile orientale matematica şi astrologia sînt de aceeaşi vîrstă şi [chiar] mult mai vechi decît la greci. De acolo luîndu-le şi naţiunea turcească, ea foloseşte acum, sporită, numai pe prima şi nu mă fac de rîs, într-adevăr, [să spun] că în acest gen de ştiinţă nu este cu nimic mai prejos decît altele. Căci cu ea se străduiesc nu numai în negoţul mai însemnat, sau cei ce se ocupă cu navigaţia, ci şi cei ce se numesc *bakkal*, adică bîrtaţi şi *attar* [1192], adică vînzători de leacuri şi aproape toţi oamenii de rînd care au nevoie de calcul în negoţul lor (despre scribii care înregistrează veniturile anuale sau orice fel de venituri, mai ales vistieria statului toată, nu voi zăbovi în povestire, căci tuturor le este cunoscută înlesnirea şi subţirimea lor la datul şi primitul socotelii). Că cifrele aritmetice pe care le întrebuinţează acum turcii nu sînt cele folosite de cei mai vechi matematicieni arabi şi persani este limpede din cronologiile lor vechi şi din cărţile de matematică, în care numerele anilor şi ale cantităţilor proporţionale nu sînt însemnate prin aceste nouă cifre, ci prin modul de numărare numit la ei *ebdjed*. *Ebdjedul* acela este un mod de a număra prin caractere (după cum era în vechime la bătrînii greci, adică la Euclid, Ptolemeu, Arhimede şi alţii) [1193]. La indieni cifrele aritmetice sînt şi acum deosebite, atît de cele actuale, cît şi de cele vechi ale arabilor şi persanilor, ale căror caractere, pentru plăcerea cititorului nostru, nu ne vom lenevi să le anexăm aici.

Nu numai știința, ci și numele algebrei ca și alte moduri le-au împrumutat de la arabi, după cum arată însăși tîlcuirea cuvîntului. Căci în însăși vorba *eldjebr* sau fără articol *djebre* [1194], e cuprinsă întreaga și perfecta descriere a științei. *Eldjebr* în mod propriu înseamnă revenirea la întreg și a fracțiilor la cele nefracționate; ea a pătruns de la arabi la europeni (la care acum e în mare cinste) cu foarte puține secole în urmă, dar la turci am văzut puțini care să cunoască perfect acest fel de a calcula, deși nu există nici un matematician care să nu-l prițeapă.

Hendese

Numele matematicii la arabi este *ilmi hendese*, în care se cuprinde și geografia zisă la ei *tahtiti bilad* și geodezia sau *ilmul meṣahat* și au obiceiul a le numai cu o vorbă grecească mai folosită *djografie* [1195]; dar acum văd toată această nație foarte săracă în practica geografiei. Chiar dacă sînt la ei unele descrieri ale părților locuite, numită de ei *rubi meskiun* [1196], nu sînt vrednice de nici o crezare. Căci așa a slăbit la ei acest fel de știință, încît pe bună dreptate se poate spune că numai numele i-a rămas. De aceea cei ce fac serviciul în flotă, căpitanii și corăbierii folosesc în călătoriile lor hărți europene. Dar în matematică, întrucît servește ea la astrologie, nu sînt neiscusiți, căci foarte mulți [o practică] fie la arabi, mai cu seamă la egipteni, fie la turci, despre care lucru vom vorbi mai jos, unde [vom trata] *Despre astrologie* [1197].

În trigonometrie (la ei *ilmii teslis*) [1198] urmează celei a lui Euclid și celorlalte *Elemente ale lui* *. Dar abia de vei vedea instrumente de matematică la ei (afară de compas, riglă, echer și astrolab, adică instrumentul cu care se observă mișcarea stelelor); cît despre mecanică, optică, hidraulică și alte științe care țin de matematică, nu e la ei nici o preocupare și nu li se dă nici o cinstelar despre arhitectură, atît civilă cît și navală, vom vorbi cînd vom scrie *Despre orașe și flotă* [1199].

* Euclid, Στοιχεῖα, I—XV.

[1] [illegible] (la ei) o se numește (*Ț. p.* 298–299).

„Unul din cinci prizonieri se ia *ispendj*, adică a cincea parte, pentru nevoile sultanului, ca să înmulțească oștirea" (*v.* p. 300).

„Dervișii *bektași* au obiceiul să aducă apa *tovarășilor* lor cu vasele, așa fiindu-le rînduit, să-i adape deopotrivă pe toți" (*v.* p. 301).

„Dervișii care, după primul lor fondator numit Kalender, se cheamă acum *kalenderi* ..." (*v.* p. 302).

„Sultan Ahmed, cel ce domnește și acum" (v. p. 342).

„Stîlpul cel de aramă în chip de șarpe tripla de pe Hipodromul din Constantinopol, zidisat pe timpul lui Leon împăratul" (v. p. 372).

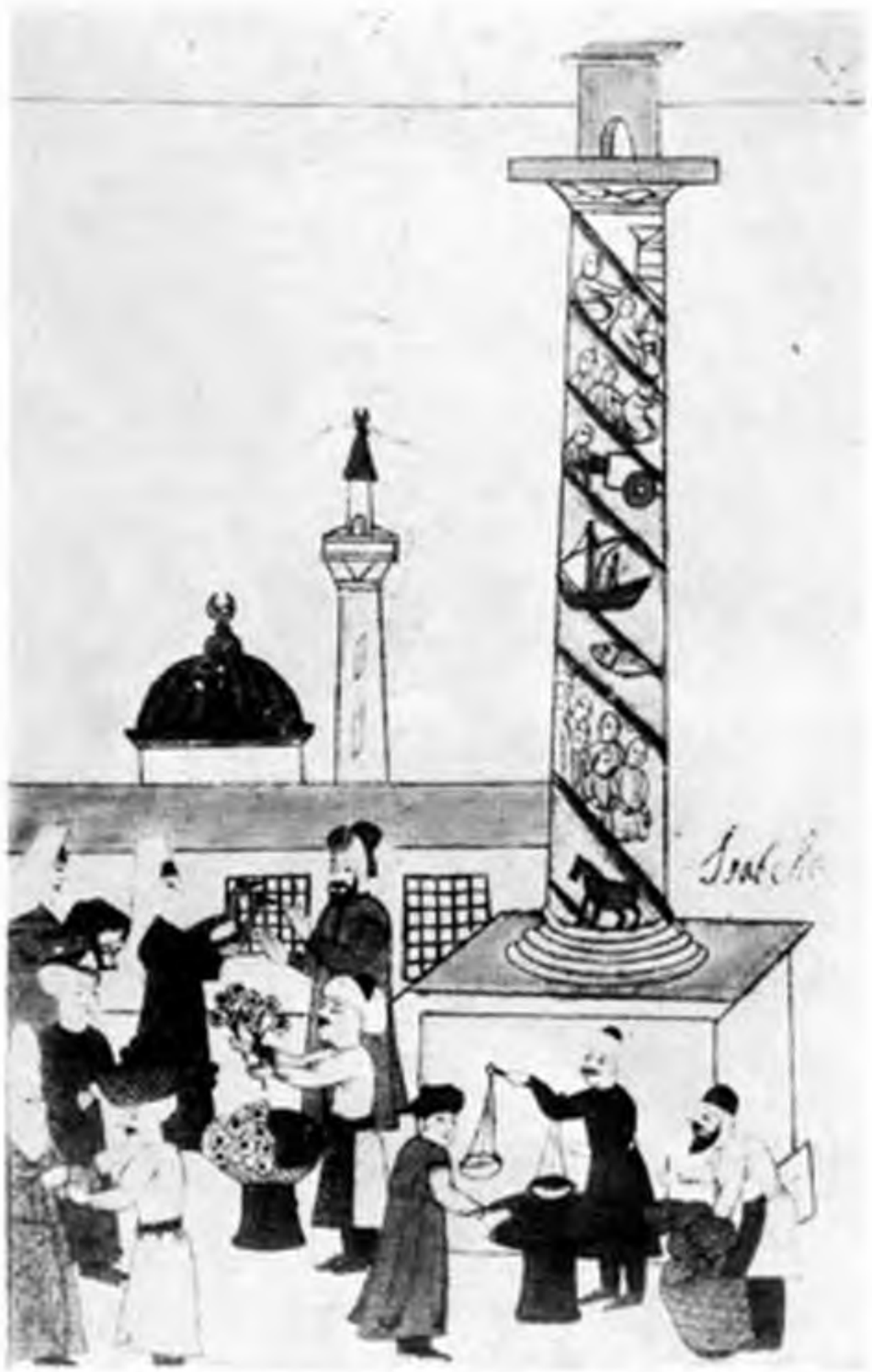

„O statuie de marmură cu chip de om a fost pusă deasupra porţilor cetăţii Constantinopol" (a, v. p. 372).

„O statuie de marmură cu chip de om a fost pusă deasupra porţilor cetăţii Constantinopol" (b, v. p. 372).

„Un domn oarecare, de neam ilirc, adică slav, slujea la Poarta Constantinopolului..." (v. p. 378).

CAPITOLUL AL TREIZECI ŞI OPTULEA

Despre logică, retorică şi altele

Mantik

Logica o numesc cu un cuvînt arab *Ilmii mantik* [1200]. Ei o predau în şcoli tradusă toată în limba arabă cuvînt cu cuvînt după cea a lui Aristotel * / (căci nici o ştiinţă nu se audiază la ei în altă limbă decît în cea arabă); mai întîi *medhal* [1201], adică introducerea, sau începutul, termenii logici şi definiţiile, apoi cele cinci glasuri ale lui Porfirie **, după aceasta cele zece categorii ale lui Aristotel (pe care ei le numesc *şart* sau condiţii) [1202] şi, trecînd cărţile topice şi analitice, se opresc la silogismele demonstrative (pe care le numesc *delili burhan*) şi la cele sofistice (la ei *delili halat*) [1203]. Dar dialectica o întrebuinţează numai în disputele fizice, căci despre învăţăturile teologice afirmă că ţin nu de cugetare, ci de credinţă şi de tradiţie, după cum vom arăta în capitolul *Despre jurisprudenţă* [1204]. 360

Ilmii kelam

În retorică (numită la ei *Ilmii kelam*, adică ştiinţa grăirii) [1205], pot spune cu îndrăzneală că neamurile orientale nu sînt cu nimic mai prejos decît cele occidentale, căci după firea lor toţi înclină spre elocinţă, mai cu seamă arabii, persanii şi turcii ce le urmează lor. Dacă ar auzi cineva pe un predicator muhammedan ţinînd o cuvîntare, mai cu seamă cînd îşi extinde cuvîntul la virtuţile morale şi la vicii, ar zice, dacă nu mă înşel, că Demostene al grecilor şi Cicero al latinilor fac oratorie în dialectul turcesc. Dacă ar citi cineva cărţile istorice, poetice şi cele de poveşti, dar mai cu seamă cartea zisă *Humaiun-name* [1206] şi le-ar înţelege perfect, le-ar socoti fără îndoială că sînt mult mai elocvente decît toate cele

* Aristotel, *al-Maḳūlāt*; *al-Tafsīr*; *al-Ḳiyās*; *al-Burhān*; *al-Khaṭāba*; *al-Maghālīt*.

** *Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal*.

europene. Cauza este că nu numai ascuțimea înțelegerii (care socotesc că este dăruită de la natură în mod egal tuturor oamenilor potrivit cu temperamentul lor), ci și bogățiile infinite și comorile inepuizabile ale cuvintelor și stilurilor din limbile arabă, persană și turcă dau o înțelesire și o abundență de elocință, așa că întreaga cuvîntare se vede că țîșnește din gura retorului ca un izvor pururea curgător. Și nu le poate fi imputat ca incorectitudine (căci ei socotesc că este un lucru demnebit de ingenios) faptul că fac fraze peste măsură de lungi, așa încît o întreagă epistolă, afară de titlul introductiv (pe care îl numesc *dibadjei kelam*) [1207] poate consta dintr-o singură frază; căci într-adevăr, după natura dialectului e foarte ingenioasă și frumoasă. La fel, cînd cuvîntarea este extinsă și lungă, frazele ei nu se termină decît cînd se va termina și partea respectivă din cuvîntare. /

261 *Hikmet*

Fizica o numesc cu un nume special *hikmet* [1208], iar după cuvîntul grecesc *feilusufie* [1209], învățătură în care urmează întru totul sau simplu vorbind, pînă la talpă, lui Aristotel, ca cel mai mare dintre filosofi. Obișnuiesc să o predea discipolilor lor traducînd întregul text al lui Aristotel în limba arabă. Ce înțeleg și ce opinie au despre principiile lucrurilor naturale am arătat în capitolul *Despre creația universurilor* [1210]. Sînt și unii care-l laudă pe Democrit (cartea a patra, cap. 6, fol. 101). Dintre arabi foarte lăudat este la ei un anume *Lokman* [1211], care a fost în aceiași ani cu Muhammed, și *Ebulisina* (numit de ai noștri *Avicenna*), cărora le urmează fie în fizică, fie în arta medicală. Unii citesc cărțile lui Platon și preceptele lui Socrate, dar adăugîndu-le basme, deși însuși lucrul și materia propuse în ele nu sînt povești. Căci dacă vom scoate unele lucruri introduse acolo care înclină spre religia lor și se sprijină pe fundamentul învățăturii *Coranului*, toate celelalte care țin de poruncile etice nu trebuie să fie respinse.

Adab

La muhammedanii din Constantinopol (despre a cărui populație nimeni nu ignoră că este alcătuită din toate națiile lumii), în școlile mari, dar mai cu seamă în școala de la curtea sultanului, se învață foarte sîrguincios, sau înainte sau după fizică, filosofia morală, pe care ei o numesc *ilmi adab* [1212]. Cu toate că rînduiala ar fi cerut să vorbim aici și despre această știință, cum ea nu este universală, nici comună tuturor neamurilor care-l mărturisesc pe Muhammed, și pe lîngă aceasta pentru că nici noi n-avem o știre perfectă despre învățătura morală a tuturor neamurilor orientale, o lăsăm de o parte. Vom spune cîte ceva, mai jos, în capitolul *Despre învățătura civică și morală a otomanilor*, adică în cartea *Despre guvernarea Imperiului otoman* [1213].

Hikmet — știința medicală

Arta și știința medicală [1214], cu cît se răspîndește mai mult la muhammedanii contemporani și e folosită mai tare, cu atît se află într-o eclipsă mai mare după cum vedem, și abia dacă ei o mai cunosc perfect. Căci sub numele de doctor se înțeleg numai lecuitorii și farmaciștii. Ei citesc și tîlcuiesc pe Avicenna arabul * (căci din cărțile lui Lokman nu se găsesc decît unele părți mai mici și sentințele care privesc mai degrabă îndreptarea moravurilor decît înzdrăvenirea bolnavilor) și Hipocrat (la ei *Bugrat*) și Galenus (la ei *Djealinus*) [1215] ai grecilor. Dar lipsind teoria, foarte săracă este și practica, întrucît / n-au putut niciodată să pătrundă și să înțeleagă intenția autorilor. De aceea, amuzîndu-se cu acele doftorisiri simple, nu fac altceva decît să scrie celor bolnavi rețete (numite de ei *nusha*) [1216] ale înaintașilor, mai ales ale părinților lor, adunate în cărțile lor. Căci cugetarea dificilă a lui Hipocrat, care e baza întregii arte medicale, nu este deloc luată în seamă, de aceea cei mai învățați (*ulema*) și demnitarii turci (afară de sultan, care nici acum nu permite să i se ia

362

* Avicenna (Ibn Sînă), *Kitāb al-hidāya fi'l-tibb*.

pulsul de către un medic de naţie şi religie străină) îşi doftoricesc totdeauna trupurile lor neputincioase cu medici creştini şi iudei.

Voi da un exemplu petrecut nu prea de mult şi cunoscut multora privind izgonirea artei şi ştiinţei medicale din Turcia. Actualul sultan Ahmed, în al treilea an al domniei sale, fiind de aproape 40 de ani, s-a îmbolnăvit de variolă şi la începutul bolii l-a chemat pe *arhiatru*, care se numea *Nub effendi*, de neam din insula Cipru [1217]. Acela, luîndu-i pulsul, a socotit că e o febră mare (căci termenii şi numele bolilor le cunoaşte la perfecţie din cărţile lui Galenus şi ale lui Avicenna) şi i-a propus medicamente febrifuge şi purgative. În a cincea zi de la începutul bolii (adică după ce însuşi natura i-a dat semne încurajatoare), i-a luat sînge, dar în ziua a şaptea sultanul s-a apropiat de ultima nenorocire a vieţii. Venind vizirul de atunci, slăvitul Alipaşa [1218], a poruncit cu străşnicie camerierilor întregi din palat ca nu cumva să spună cuiva de boala sultanului, care se complica în fiecare zi. Numai în a unsprezecea zi au apărut petele de variolă, nu mari, dar negricioase, pe tot corpul. Şi astfel *bakimbaşi* (aşa îl numesc ei pe arhimedic) [1219] a priceput tîrziu boala şi după cum spune zicala, tîrziu a început să pregătească şi doctoria. Aşadar cînd au apărut acele pete de variolă l-a anunţat pe vizirul cel mare că s-a dus nădejdea de viaţă şi înzdrăvenire a sultanului. Dar vizirul, înţelept (puare şi fidel), a poruncit îndată să cheme la consult pe cei mai slăviţi medici care au putut fi găsiţi atunci la Constantinopol, creştini şi iudei, şi anume pe Andrei Likinie, grec din Epidaur, arhimedicul curţii noastre [1220], pe Le Duc francezul, arhimedicul rezidentului francez [1221] şi al treilea pe un iudeu oarecare şi le-a permis să discute boala sultanului. De pulsul sultanului însă nu le-a dat voie să se atingă, aşadar li s-a porun-
361 cit să pună diagnosticul după observaţiile / arhimedicului. Medicul francez, fiind liber şi supus altei autorităţi, a zis zîmbind: „Domnule vizir, noi putem trata numai pe oameni ale căror trupuri sînt supuse artei medicale, iar nu pe cele iluzorii, după cum îl ţineţi voi pe sultanul vostru. Dacă nu mă voi atinge de pulsul

lui, dacă nu-i voi vedea limba, de nu-i vom examina urina etc., eu nu pot discuta şi sfătui, aşadar nu se cuvine şi nici nu pot pronostica nimic precis şi ferm, nici să ajut neputinţei lui". La aceasta vizirul a zis: „Oare nu credeţi pe domnul arhimedic care de la începutul bolii a observat cu toată sîrguinţa toate simptomele?" Francezul a zis: „Arta medicală nu este ca învăţătura lui Muhammed, care constă numai dintr-o singură credinţă şi opinie, ci este cuprinsă în anumite principii şi în alte indicaţii şi aforisme. A vindeca pe cel ce nu e de faţă şi nu se arată, este o lucrare a lui Dumnezeu, iar nu omenească". Fiind convins vizirul de cuvintele lui, l-a convins şi pe sultan să binevoiască a-i admite pe medicii creştini spre examinarea şi pipăirea pulsului său. Cînd aceştia au fost admişi, constatînd de îndată boala, au prescris reţete şi doctorii (deşi n-aveau prea mare nădejde), cu ajutorul cărora sultanul a fost întors din gîtlejul iadului şi din porţile morţii şi înzdrăvenit. Dar să revenim la cele ce ne-am propus.

Chirurgia

Chirurgia altfel dacă merge în tot Orientul cu un pas mai fericit decît arta medicală însăşi. Ea se numeşte în general *djerahlik*, de la numele *djerrah*, care înseamnă rană [1222], aşadar arta de a vindeca rănile, a cărei perfecţiune sau imperfecţiune turcii n-o înţeleg decît ca o funcţie sau un rang al curţii sultanului, căci cînd arhimedicul moare, sau e ridicat la cinstea unui rang superior, în locul lui vine *djerrah başi*, adică cel mai mare chirurg. De aceea, medic sau chirurg, turcul nu este decît cu numele medic al unor particulari.

Teşrih, anatomia

Numele anatomiei (în arabă *teşrih*) [1223] se menţine şi acum la turci, dar ştiinţa şi practica ei sînt interzise de religia muhammedană. Căci ei spun că a-ţi bate joc de trupurile moarte (chiar dacă aceasta ar fi cu folos) este un păcat mai nelegiuit decît toată nelegiuirea. Iar cele care circulă la ei despre părţile trupului, le iau din

Galenus şi Avicenna, căci din autorii mai noi atît / greci cît şi latini sau alţii, nu îngăduie să fie tălmăcit 364
nici unul socotind, ba mai mult, crezînd ferm că arta medicală, fie în teorie, fie în practică, luată de la Hippocrat, Galenus şi Avicenna este încheiată şi perfectă.

Tesavvuf (metafizica)

Metafizica nu poate fi tradusă printr-un cuvînt mai potrivit decît *tesavvuf* sau *ilmi tesavvuf* [1224], ştiinţă care înseamnă speculaţie şi explicarea mistică a lucrurilor dumnezeieşti (nu a celor mai presus de fire), care sînt umbrite sau acoperite de chipurile văzute. Iar ca *soji* [1225], adică înţelept, îl socotesc mai ales pe acela care cuntemplă lucrurile dumnezeieşti ce ţin de dragostea lui Dumnezeu şi de teologia mistică şi care le tîlcuieşte prin chipurile celor văzute. Cu toate acestea muhammedanii nu recunosc nici o metafizică neîntunecată de poruncile înspăimîntătoare ale *Coranului*. De aceea, filosofi vrednici de admiraţie în lucrurile fizice, în cele metafizice sînt nişte născocitori de prostii buni de batjocură, după cum s-a spus pe larg în cartea *Despre teologia muhammedană*.

Nudzm

Nudzm numesc ei ştiinţa despre stele [1226], astronomia sau astrologia. Cît de slăviţi erau arabii şi persanii în această ştiinţă este prea cunoscut ca să ni se mai ceară să arătăm noi. Că sînt şi acum la egipteni prealeşi observatori ai mişcărilor cereşti mărturisesc efemeridele ce se alcătuiesc în fiecare an la Cairo, iar de acolo se trimit la Constantinopol. Nu lipsesc nici la turci adepţi ai acestei ştiinţe, iar cel mai mare dintre ei are la curtea sultanului un grad foarte onorabil şi se numeşte *Munedjdjim başi* [1227]. Acesta trebuie ca la începutul anului să dăruiască sultanului şi să împartă celorlalţi demnitari *Calendarul* (zis de ei *Ruzname*) şi *Efemerida prevestitoare* (pe care o numesc *Takvim*) [1228], care după aceea sînt răspîndite în popor. E, într-adevăr, lucru de mirare cum muhammedanii, deşi

au în *Coran* acea expresie ucigătoare ca un tunet împotriva astronomilor — *Kiulli munedjimun kazibun*, adică „Toţi astronomii sînt mincinoşi" [1229] — cred în chip atît de superstiţios acelora ; căci ei nu par a se îndoi cît de puţin despre momentul naşterii, despre întîmplările fericite şi nenorocite pentru oameni după fenomenul combinat al stelelor (pe care îl numesc *rasad*) [1230], aşezate, alcătuite şi fixate chiar în momentul naşterii. De aceea obişnuiesc să spună despre un om nenorocit, sau care a căzut într-o / fortună potrivnică, 365
următoarea zicală : *Iaramaz saatde dogmiş*, adică „S-a născut într-un ceas nenorocit, cumplit şi rău" [1231] ; şi invers, despre cei cu noroc zic : *Rasad dusurmiş*, adică „A dobîndit o bună arătare a stelelor combinate la naşterea lui" [1232]. Totuşi în sistemul ceresc şi în explicarea fenomenelor ei urmează lui Ptoleneu, zis la ei *Patlemios* [1233]. Astfel grecii, luînd această ştiinţă încurcată şi nerevizuită de la arabii egipteni şi aducînd-o la reguli şi canoane, au devenit din discipoli dascălii acelora. O, sărmană Grecie şi greci nenorociţi ! Dacă Domnul Mîntuitorul n-ar fi binevoit şi mai ales n-ar fi poruncit ca cei ce vor accepta învăţătura *Evangheliei* şi credinţa lui, adică înţelepţii şi preafericiţii creştini, să fie batjocură oamenilor şi nebunie lumii *, fără îndoială v-aş numi pe voi, grecii de acum, drept mai nenorociţi, mai oropsiţi şi mai răi decît toţi oamenii. Dar după cum arel prea rău hulitor frumos i-a numit pe apostolii lui Hristos măgari ** [1234], aşa şi eu aş spune că pe greci i-a ales să fie mai degrabă nebuni pentru Hristos [1235], decît să filosofeze în elenism, şi să înveţe pe celelalte neamuri ale lumii poruncile înţelepciunii lui Dumnezeu, după cum învăţau şi făceau demult, la început, cei de mai înainte. Dar să revenim la ale noastre de care ne-am apucat mai înainte.

Ilmi adab

Filosofia, sau învăţătura cu care se domolesc răutăţile, iar virtuţile se încurajează şi se îndrumează, o nu-

* *I Corinteni*, 1, 18.
** Porphyrius, Κατὰ χριστιανῶν, frg. 4 (ed. A. v. Harnack).

mesc arabii *ilmi adab* [1235]. Potrivit feluritei întrebuinţări şi hotărîri a diverselor neamuri, ea — adică învăţătura morală — trebuie să se ia şi să se înţeleagă în chip felurit. Noi vom vorbi despre ea aşa cum o folosesc muhammedanii otomani. Dar cum însuşi lucrul pare că cere să-l tratăm ceva mai pe larg, pentru ca nu cumva să încurcăm aici rînduiala, ne-am gîndit să-l expunem într-un capitol special, *Despre moravurile şi înclinarea firească din copilărie*. Despre acelea vom scrie cele ce se vor vedea în cartea *Despre guvernarea Imperiului otoman*.

Turcii, traducînd unele [opere] cuvînt cu cuvînt după versiunea arabă, iar arabii din învăţăturile morale ale lui Aristotel *, le predau acum oamenilor în şcolile lor. Atît de mult preţuiesc ei această învăţătură, încît afirmă că fără ea jurisprudenţa, judecata şi însăşi teologia şi ştiinţa despre numele dumnezeieşti nu
366 se poate nici / preda, nici înţelege, judecînd (şi într-adevăr nu fără rost) că religia este fundamentul şi dreptarul filosofiei morale. De aceea ei spun că cel bun în religie este şi un bun filosof moral. Căci religia nu învaţă decît să urmezi virtuţilor şi să fugi de răutăţi. De aici afirmă că provin obiceiurile bune şi rele, după poruncile legii (pe care o interpretează, nu rău, ca fiind voia lui Dumnezeu), adică după măsura în care faptele omeneşti urmează sau se împotrivesc acelora.

Fikh

La fel socotesc şi despre jurisprudenţă (pe care o numesc *ilmi fikh*) [1237], că nu poate fi nici predată, nici cunoscută, fără ştiinţa *ilahiet* [1238], adică teologia. De aceea ne-am pus în gînd s-o tratăm în aceeaşi carte *Despre guvernare*. Căci toată guvernarea politică, întrucît constă şi se compune din legea lui Dumnezeu şi din cea omenească urmează ca, pentru a nu încurca ordinea, să vorbim despre învăţătura aceea în cartea sus menţionată în care o vom interpreta mai pe lung şi mai pe larg.

* Aristotel, *al-Akhlāḳ*.

Ilahiet

Iar culme a tuturor şcolilor aşază ei cunoaşterea teologiei, ca şi celelalte naţii care au cunoscut şi respectă puterea supremă (adică cunoic pe Dumnezeu şi i se închină). Cum, însă, la începutul acestei lucrări, am vorbit foarte multe şi pe larg despre teologia muhammedană, n-a mai rămas necesar să expunem decît despre ceea ce am făgăduit acolo să tratăm mai jos, adică despre ştiinţa numelor dumnezeieşti, care este culmea şi limita supremă a întregei cunoaşteri omeneşti şi dumnezeieşti. Vom spune, aşadar, după putere, cîte îngăduie strîmtorarea şi durerea timpului şi cîte le avem păstrate în memorie (pentru că sîntem cu totul lipsiţi de cărţile altor autori muhammedani).

CAPITOLUL AL TREIZECI ŞI NOUALEA

Despre ştiinţa numelor dumnezeieşti

Ilmi usema → علمي وصيما

Muhammedanii socotesc că există 1001 nume dumnezeieşti, iar cîte din ele mi-am putut aduce aminte le-am enumerat în cartea *Despre teologie*, în capitolul *Despre Dumnezeu* [1239]; de aceea aici ne propunem să arătăm ce înţelege superstiţiosul neam arab, persan şi turc sub numele de ştiinţă a numelor lui Dumnezeu. / Mai întîi, 367
deci, ştiinţa despre numele lui Dumnezeu se numeşte *ilmi usema* [1240] şi este comună şi aidoma la toate naţiile care mărturisesc că Muhammed este proorocul lui Dumnezeu. Căci turcii, arabii şi persanii nu judecă diferit despre Dumnezeu şi despre atributele lui (deşi în unele ceremonii şi rînduieli ale legii se deosebesc foarte mult, după cum am arătat pe larg în capitolul *Despre ereziile muhammedane*). Dascălii acestei ştiinţe spun că ea este inexprimabilă, că este cu totul imposibil să fie predată şi învăţată de oameni, şi că poate fi cerută şi obţinută nu prin isteţimea şi priceperea lesnicioasă omenească, ci numai de la harul şi milostivirea lui Dum-

nezeu. De aceea dascălii aceia propun mai întîi discipolilor lor mortificarea şi uscarea trupului prin înfrînare de la orice mîncare şi băutură pînă acolo încît, fiind stinse toate puterile şi tăria trupului, să se pregătească pentru un fel de înţelegere cu o minte pătrunzătoare (urmînd, poate, axiomei: „Unde încetează simţul, acolo începe intelectul"). Cum se face această pregătire am spus în aceeaşi carte şi capitol, iar ce cred ei că va urma acestei pregătiri voi arăta îndată.

Ei cred şi mai ales afirmă ca lucru precis că, printr-o cunoaştere revărsată şi dată de darul lui Dumnezeu, mintea şi intelectul se instruiesc şi se luminează în aşa măsură, încît pot vedea cu ochiul cel înţelegător al sufletului cele depărtate ca fiind de faţă, iar ideile lucrurilor din veac necunoscute lui mai înainte aşa se prind şi se adună în vistieriile intelectului, încît pot fi văzute foarte limpede, în lumea aceasta, ca într-o oglindă vastă şi foarte curată, toate imaginile lucrurilor şi atomii, mişcările şi acţiunile lor. Din această ştiinţă trag ei cunoaşterea lucrurilor încă nefăcute, despre care afirmă că i se potriveşte şi-i este proprie numai lui Dumnezeu. Iar aceasta spun că este cel mai înalt grad de cunoaştere a înţelepciunii şi de contemplaţie: Adam, întemeiat pe aceasta înainte de cădere şi învăţat de Dumnezeu însuşi, a citit şi a înţeles toată cartea sau catalogul predestinării şi al providenţei lui Dumnezeu. De aceea ei zic: întrucît Dumnezeu prin învăţătura *Coranului* a descoperit deopotrivă cunoaşterea numelor sale tuturor musulmanilor, şi pe oamenii care au păcătuit întru Adam i-a adus la starea primă de nestricăciune (dar numai în ce priveşte puterile sufleteşti), fiecare musulman poate prin înstrăinarea sa de trup, prin puterile sufleteşti care lucrează simplu şi liber, să ajungă la cunoaşterea şi înţelegerea simplă / 368
şi neacoperită a lucrurilor. De unde, cînd se naşte în ei o bucurie inexprimabilă, dinspre cele lumeşti, trupeşti, şi care ţin de simţurile cele de din afară, nu pot dori să mai gîndească şi nici nu gîndesc, ca şi cum s-ar fi făcut o amorţire şi o împreunare a omului cu Dum-

nezeu, sau cu voinţa lui cea dumnezeiască. Înfăşurat de această legătură şi legat în mod indiscutabil, el ar avea atunci lucrurile din trecut şi pe cele actuale, prezente, supuse minţii sale într-un punct şi egale pentru înţelegere.

Din această cauză mai spun că cel care a aflat cîndva să facă aur, diamante şi alte lucruri preţioase pe care natura s-a obişnuit să le producă din adîncurile sale, n-a primit meşteşugul de a face astfel de lucruri decît prin ştiinţa despre numele dumnezeiesc. De aceea, cînd muhammedanii aud pe cei ce povestesc că şi la creştini au fost uneori oameni care printr-o invenţie chimică au făcut piatra filosofală, îndată spun că este o minciună şi fabulă, afirmînd că nu e cu putinţă ca omului necredincios să i se îngăduie de Dumnezeu cunoaşterea numelor sale şi că fără de ajutorul lui o asemenea taină nu poate fi niciodată cunoscută şi primită. Sau spun că un atare om, sub numele de creştin, a fost de fapt muhammedan şi cunoscător al numelor lui Dumnezeu.

Tot aşa zic ei că prin această ştiinţă a numelor dumnezeieşti poate fi explicat sensul mistic şi nepătruns de mintea omenească al *Coranului*. Prin această ştiinţă băsmuiesc că Solomon a învăţat perfect înţelepciunea lui Dumnezeu şi cea omenească, cunoştea limbile şi dialectele tuturor oamenilor, ale animalelor, păsărilor şi insectelor, poruncea diavolilor, *djinilor*, demonilor, vînturilor, riurilor, mărilor şi tuturor făpturilor cereşti, pămînteşti şi celor dedesubt. Prin această ştiinţă spun ei că omul muhammedan, circumscris la trup şi aşezat într-un loc oarecare, petrece cu sufletul şi cu mintea pretutindeni, cutreieră şi vede toate într-o singură clipire de timp şi, ca să le spun pe toate într-un cuvînt, că în afară de nemurire un muhammedan se poate face şi poate fi pe pămînt dumnezeul cel mai desăvîrşit, mult mai cinstit şi mai înalt chiar decît îngerii. Dar am grăit de ajuns despre aceste desfrînate şi mincinoase cuvinte, să ne întoarcem acum cuvîntul spre alte nebunii ale lor. /

Despre ştiinţele „rasad, sihr, tilsim" şi altele

Sub numele de ştiinţe sînt trecute şi alte şiretenii făcătoare de farmece, magice, urnitorii de moarte, de descîntece sau de ghicire, de legare etc., dintre care unele nu sînt interzise muhammedanilor, iar altele nu sînt îngăduite, ci oprite de legea *Coranului* şi scîrboase. Cele îngăduite sînt: *rasad, remel, sihr, tilsim, okumak*, iar cele interzise: *fal, djeazulik, bughi, ghiozbaidjilik* şi *daavai şeiatin*. Vorbind deci pe scurt despre toate acestea vom pune capăt acestei lucrări zadarnice.

Rasad

Rasad înseamnă în mod propriu astronomia calculatoare (nebunie care are nu puţini adepţi şi la creştini) [240]. De această deşertăciune s-au lipit foarte mulţi astronomii muhammedani, care se laudă cu trufie că pornind de la un moment al timpului (în care se produce o configuraţie a stelelor, sau a planetelor) pot prezice cele ce se petrec cu lucrurile sub cer şi cu cele ce s-au născut în viaţă. Este adevărat că deşi nu cunosc deloc acest vicleşug, dar după cît pot pricepe cu mintea prin cultură, socotesc că printre multe şi felurite minciuni se poate întîmpla ca aceşi prezicători să prevestească uneori ceva adevărat sau asemănător cu adevărul, aşa cum am avut prilejul să văd din ceea ce voi expune.

Înainte de înspăimîntătoarea şi groaznica răscoală a turcilor din Constantinopol împotriva lui Mustafa sultanul [241], în care acela a fost detronat şi s-a suit pe tron actualul sultan Ahmed (ὁ γὰρ θάνατος σοῦ ζωὴ μοῦ = „Moartea ta e viaţa mea" !), un arab egiptean iscusit în această ştiinţă a trimis la Constantinopol pronosticul acelui an în care, printre alte lucruri (după cum se vede în toate efemeridele), se putea citi, cu aceleaşi caractere în sens dublu, detronarea şi moartea

Kuvvet → قوّت

ZEVT → ضبقت

sultanului. Cuvîntul era alcătuit din trei litere: *f-v-t*; dar dacă deasupra lui [f] se pun două puncte, ـٛ = ق, se citeşte *kuvvet*, care înseamnă tărie, putere sau victorie; iar dacă deasupra aceleiaşi litere se va pune un punct, ـٜ = ض, se citeşte *zevt*, adică sfîrşitul vieţii sau moarte.

Arabul acela, acoperind şiretenia cu o altă şiretenie, a adăos deasupra literei un punct negru şi altul roşu: înainte de nenorocirea sultanului Mustafa, toţi savanţii turci au înţeles că acel cuvînt trebuie citit cu două puncte astfel: *Bu sene kuvveti sultan olur*, adică: „În acest an va fi tăria sau victoria sultanului" [242]. Iar după neaşteptata întîmplare, văzînd punctul roşu în toate efemeridele care s-au aflat la cineva (pe care prezicătorul îl adăugase pentru a ascunde sensul), au cunoscut că se cuvenea să citească nu *kuvvet* cu două puncte, ci *zevt* cu un singur punct, adică: „În acest an va fi moartea sultanului".

Se mai spune că regulile şi canoanele acestei ştiinţe sînt precise şi neminciunoase şi că toată dificultatea ei constă în judecata şi demonstraţia stupidă a celui ce este învăţat. Şi spre a-şi lămuri părerea, dau ca exemplu o poveste hazlie pe care, din dragoste faţă de cititorul nostru, nu ne vom lenevi s-o prezentăm aici.

Istorie

Spun că a fost odată un împărat persan şi avea un singur fiu pe care se silea să-l instruiască în toate artele liberale şi în ştiinţe. Şi astfel, a chemat cu mare cheltuială de pretutindeni bărbaţi foarte pricepuţi în toată ştiinţa, pentru instruirea fiului său, printre care era şi unul care cunoştea la perfecţie ştiinţa *rasad* şi *remel* (despre care vezi mai jos). Aşadar împăratul a poruncit ca fiul lui să fie învăţat în ştiinţa *rasad*, iar dascălul acela s-a ostenit cinci ani, predînd în chip desăvîrşit fiului de împărat toate canoanele şi regulile pe care le cunoştea. Fiul de împărat aşa de tare le-a învăţat pe de rost, încît îi venea mai uşor să le rostească, decît altcuiva rugăciunile cele de toate zilele.

Dar dascălul a observat că tînărul e foarte prost la minte şi că nu e apt pentru nici o judecată, căci din propoziţiile cerute, precise, cunoscute şi evidente pe care i le dădea după placul lui nu putea scoate nici o concluzie şi nici o descriere precisă şi potrivită.

După cinci ani de muncă stăruitoare, împăratul a întrebat pe dascăl dacă fiul lui a învăţat ştiinţa zisă *rasad*. Răspuns-a dascălul: „O, împărate, fiul tău a învăţat într-adevăr toate cele ce i-au fost predate de mine, dar el însuşi nu ştie nimic". Împăratul mai întîi s-a mirat, apoi aprinzîndu-se de mînie asupra dascălului a zis: „Cum le-a învăţat pe toate şi zici că el însuşi nu ştie nimic?" Răspuns-a dascălul, zicînd: „Dacă binevoieşte măria-ta împărătească, cheamă înaintea ta pe fiul său / şi în trei cuvinte îţi voi arăta că, 371
precum am zis, toate cele predate de mine le-a învăţat, însă de la sine nu ştie nimic". Cînd a fost chemat deci fiul de împărat, dascălul l-a rugat pe împărat să binevoiască să ţină inelul în pumn şi să-l întrebe pe fiul său ce are ascuns în pumnul mîinii sale. Cînd s-a făcut acestea, fiul de împărat, prin ştiinţa indicaţiilor şi a regulilor artei ce i se predase a aflat că tatăl său ţine închis în mînă ceva rotund şi avînd o gaură. Cînd a aflat el aceasta, dascălul a zis: „Iată, împărate, pînă aici se întinde ingeniozitatea la care l-am învăţat eu; rămîne acum să tragă o concluzie după judecata sa proprie. De aceea întreabă-l ce poate fi acest lucru rotund şi cu gaură". Şi fiind întrebat de tatăl său, mult s-a frămîntat în mintea sa şi a izbucnit zicînd: „Nu poate fi nimic altceva, tată, decît o piatră de moară". Atunci dascălul a zis: „Acesta este produsul minţii fiului tău care, prin instrucţia primită de la mine a aflat că e vorba de un lucru rotund şi avînd o gaură, însă din cauza unei atît de uimitoare lipse de inteligenţă şi judecată n-a putut socoti că o piatră de moară nu poate să se ascundă în pumnul mîinii". Dar să mergem mai departe.

Remel

Remel[1344] este un fel de aruncare a zarului şi un fel de ghicire sau prezicere, prin anume puncte şi caractere, foarte asemănătoare geomanciei grecşti (un fel de vrăjire cu pămînt); este vorba de nişte grămăjoare [de pămînt] separate de la care, trăgînd linii prin puncte şi de la puncte la puncte, desenează figuri şi caractere (despre care spun că sînt potrivite cu necunoscutul, aşadar lucrării şi alcătuirii cereşti), din care desene prezic cu măsura şi cu numărul, ghicind întîmplările oamenilor.

Sihr

Sihr[1345] înseamnă în mod propriu magie şi zic că aceasta este o ştiinţă alcătuită din principii şi reguli precise şi naturale, al cărei prim inventator a fost împăratul Solomon, ştiinţă prin care putea să înţeleagă nu numai dialectele animalelor, ci putea preface şi toate în chipurile dorite de el. Astfel, spun ei că omul priceput în această dibăcie poate preface pe oricare altul în măgar, în cal, în stîlp de piatră, de lemn etc. şi iarăşi, dacă vrea, îi poate întoarce în starea cea dintîi. Prin această dibăcie se poate face ca focul şi ploaia, fulgerele şi tunetele să se coboare, să fulgere şi să tune, să se producă şi alte înfricoşări şi minunăţii. Prin această iscusinţă spun ei că a opus Faraon minunilor lui Moise / pe ale sale şi a arătat oamenilor faraoniţi 372
că el este Dumnezeu*. Într-un cuvînt, ei afirmă că această dibăcie e la fel de puternică, pe cît era la greci, în fabulele lor, toiagul lui Circe[1346].

Tilsim

Tilsim[1347] sau ceea ce printr-un cuvînt corupt europenii noştri au obişnuit a numi *talasman*, afirmă că este produsul acelei vrăjitorii care rămîne neapărat şi veşnic, pînă ce se va dezlega şi desface de un altul iscusit în acea dibăcie. Aşadar, dacă cineva vrea să ascundă o comoară mare sub vreun semn, sau să apere împărăţia împăratului, şi altele ce se află în grea cumpănă, pentru ca nu cumva aflînd altul, acesta să fie învins sau depăşit, trebuie să se închidă şi să se lege prin *tilsim*.

* *Coran*, X, 76 şi urm.; XXVI, 34 şi urm.

Despre această ţiretenie am citit unele uimitoare şi abia verosimile la scriitorii greci vrednici de toată crezarea *, precum despre stîlpul cel de aramă în chip de şarpe triplu de pe Hipodromul din Constantinopol, ridicat pe timpul lui Leon împăratul de un mag cu acelaşi nume, cu care i-a împiedecat să mai intre în cetate şi să facă stricăciuni oamenilor pe şerpii care mai înainte erau foarte mulţi şi vătămători oamenilor, aşa încît nimeni nu putea să se odihnească în casa lui fără primejdie. Iar după ce s-a construit stîlpul acela, afirmă cu tărie că toţi şerpii au fost izgoniţi din cetate şi alungaţi. In vremea sultanului Murad al treilea împărat otoman cu acest nume, cînd s-au sfărîmat fălcile unui şarpe, iarăşi au început să apară în cetate şerpii, însă nu atît de mulţi, şi fără a vătăma pe cineva [1248].

Dar socotesc că acestea pot fi luate drept fabule; de aceea, din cunoscutul istoric voi aduce un argument de neînvins al acestei ţiretenii (Chedrin, dacă ţin bine minte, tomul II, nota 311) **: O statuie de marmură cu chip de om a fost pusă deasupra porţilor cetăţii Constantinopol (care acum se numesc porţile de Adrianopol) şi pe baza ei (care se numeşte de obicei piedestal) s-a scris: „Nenorocire tribalilor". In zilele lui Vasile Macedoneanul, împăratul grecesc, Simeon stăpînul Bulgariei a adus Imperiul roman la o asemenea strîmtorare, încît nimeni nu putea să iasă fără primejdie dincolo de zidurile cetăţii, bulgarii distrugînd şi robind toate cele din jur. Deci Vasile, nemaiavînd nădejde în nimic, printr-o mare sumă de bir anual a silit poporul, care striga că Simeon şi neamul bulgăresc este neînvins, să cumpere pacea de la inamic. Cînd se
273 afla împăratul într-o asemenea strîmtorare / şi făcea sfat cu sfetnicii săi pentru o mai bună întocmire a lucrurilor, i s-a înfăţişat un oarecare priceput în această dibăcie, al cărui nume era Ioan, şi i-a spus împăratului că el poate într-o clipă să-l nimicească din viaţă pe Simeon cneazul Bulgariei, iar cînd va pieri el tot neamul

* Herodot, Ἱστορίαι, IX, 91; Thucidide, Ἱστορίαι, I, 132.

** Georgios Kedrenos, Σύνοψις ἱστοριῶν, ed. A. Fabrotus, t. II, Parisiis, 1647 (recte: *Theophanis continuatus*, VI, 20—21).

bulgăresc îşi va supune împăratului grumazul său; dar împăratul să-i îngăduie lui să facă ce va vrea el şi fără nici o pierdere pentru împărăţie şi vistierie. Împăratul a socotit la început că omul acela este ieşit din minţi şi mincinos; dar pe urmă (silindu-l nevoia), i-a îngăduit să facă ce va vrea. Acela, luînd zidari şi venind cu ei la statuia care era pusă deasupra Xerolofului (un deal în Constantinopol) privind spre apus, le-a poruncit să taie capul acelei statui. Pietrarii însă, fără porunca împăratului, au refuzat să facă acest lucru, căci era statuia aceea de o artă veche şi frumoasă. Cînd s-a dat împăratului de ştire despre aceasta a venit el însuşi la locul unde era statuia şi a întrebat pe magul acela ce rezultat se cuvine să aştepte de la tăierea capului unei statui atît de vechi şi de o artă aleasă. El a răspuns că în chiar clipa cînd va fi tăiat capul statuii, Simeon, cneazul Bulgariei, îşi va sfîrşi viaţa. Iar dacă nu se va întîmpla acest lucru, să i se taie lui însuşi capul. Împăratul, deşi n-a dat cu desăvîrşire crezare acestui lucru, a îngăduit să i se taie capul statuiei. Cînd s-a făcut aceasta, după puţine zile i s-a vestit împăratului că Simeon cneazul în aceeaşi zi şi în acelaşi ceas şi-a sfîrşit viaţa şi s-a cuprins de o boală cumplită şi nesuferită a pîntecului [1249].

In suburbia Constantinopolului, pe ţărmul asiatic al Bosforului, aproape de satul zis *Vaili*, la poalele muntelui [1250], se văd ruinele unei clădiri foarte vechi, iar în coasta muntelui aceluia o uşă foarte mică. Unii dintre sultani au încercat să trimită acolo bostangii ca să intre înăuntru, vrînd să cunoască ce este acolo. Dar bostangii, silindu-se să intre acolo şi întinzînd mîinile să sfărîme zăvorul uşii, au murit toţi pe loc printr-o întîmplare necunoscută. Astfel, ceilalţi sultani au încetat să mai încerce acel lucru, zicînd că este sub semnul *tilsim*, sau că acolo e pusă şi păstrată o comoară sau altceva scump de oameni foarte preţios. Noi însă, lăsînd crezarea cititorului, ne întoarcem la cele ce ne stau înainte.

Okumak

Okumak pe limba simplă turcească înseamnă descîntec [1251], care le este îngăduit muhammedanilor (deşi / există şi un alt fel de descîntec numit *djeazulik*, vezi 374
mai jos, care este neîngăduit şi interzis). Cu acest meşteşug se îndeletnicesc unii bărbaţi şi femei, foarte bărîni, care cred că, prin oarecari cuvinte şi şoptiri vindecă paralizia, hidropica, ftizia şi alte boli îndelungate sau de toate zilele şi că alungă din grădini şi de la pomii fructiferi insectele ierbivore, lăcusta şi insectele care în felul acesta aduc daune. Din curiozitate am încercat lucrul acesta o dată, însă n-am obţinut cele dorite, pentru care l-am ocărît pe descîntător, dar el, dimpotrivă, ocăra necredinţa mea zicînd că pentru acest fel de descîntece se cere nu numai puterea descîntecului, ci şi credinţa celui ce doreşte.

Tabirname

Tabirname este ştiinţa ghicirii şi a tîlcuirii viselor [1252]; la muhammedani e foarte slăvită şi folosită. De acest fel de nebunească n-a fost lipsită în vechime şi înţeleapta Grecie, şi nu se lipseşte nici acum capetele foarte deştepte ale unora dintre ai noştri. Însă cînd visele şi vedeniile din somn le auzim lăudate în *Sfînta Scriptură* * şi la alţi istorici vrednici de crezare, ne convingem să acordăm o oarecare întîietate prezicerii ce se face în acest fel. Ei socotesc că fiecare vis (pe care-l numesc *rüja*) preînchipuie ceva, de aceea au cărţi mari scrise despre tîlcuirea viselor [1253]. Mai departe zic că împlinirea visului nu depinde de cel care visează, ci de tîlcuirea visului, aşadar că după tîlcuirea lui bună sau rea se întîmplă lucrul. După părerea mea toate visele (afară de revelaţiile dumnezeieşti) nu sînt altceva decît fermentarea stomacului şi o nălucire provocată de mişcarea sîmţurilor din afară spre cele dinăuntru, ceva ce corespunde cu cele din afară. Astfel morarul, cînd vede în vis că s-a împuţinat apa la moară sau că e spartă ie-

* *Geneza*, 41, 1, sq.; *Ester* 1; *Ezechiel*, 40, 2, sq.

ziura, tîlcuieşte că are să i se întîmple ceva rău, alţii tîlcuiesc însăşi moara şi lucrarea ei ca moarte sau boală. Dacă cineva se vede în vis şezînd pe cal, turcii socotesc că are să primească o cinste sau o demnitate oarecare, pe cînd aici în Rusia cred că va veni o nenorocire etc. /

Despre ştiinţele „fal, djeazulik" şi altele neîngăduite

Djeazulik

Dacă trebuie să primească numele de ştiinţă şiretenia aşa de absurdă şi cu totul diavolească numită îndeobşte *djeazulik* [1254] nu văd cu ce cuvînt latinesc sau grecesc s-ar fi cuvenit s-o chemăm ca să se potrivească la o mai bună definiţie a ei; căci este cel mai nelegiuit fel de vrăjitorie şi o crimă a celor mai destrăbălaţi oameni, cum am spune necromancie (vrăjire cu trupurile de morţi) şi lecanomancie (vrăjire cu lighenele de spălat), o invocare înspăimîntătoare şi abia verosimilă a diavolului însuşi. Se spune că cele săvîrşite de cei ce se îndeletnicesc cu ele depăşesc modul şi rînduiala firească; dar mai cu seamă că această şiretenie are multă putere în cazurile de dragoste necurată şi absurdă, în vînarea, împrietenirea şi împerecherea şi invers în stingerea dragostei curate dintre soţi, în arătarea şi săvîrşirea siluirii adusă cu minciună curăţiei şi pudoarei fecioreline şi patului neîntinat. Am văzut chiar pe cei care au pătimit un astfel de lucru şi i-am auzit pe cei ce le spuneau şi le mărturiseau (deşi n-aş fi crezut niciodată că poate să se întîmple aşa ceva decît dacă consimte voinţa liberă, căreia însuşi Dumnezeu cel atotputernic nu voieşte să-i facă siluire şi cu atît mai mult nu poate săvîrşi aceasta diavolul sau un fermecător sau un descîntător asemenea lui). Dar ca să spunem adevărul, la turci nu se prea găsesc mulţi adepţi ai acestei nelegiuiri, în schimb la tătari sînt foarte numeroşi cei care prin cuvinte şi şoptiri diavoleşti împiedică, leagă şi curmă în fel şi chip

calea lupului ca să nu răpească oile fără păstor, hoţului ca să nu le fure caii din herghelia lăsată fără pază, prizonierilor evadaţi ca să nu afle calea pe care să fugă.

Şi în această împărăţie, după cum aud, sînt unii foarte pricepuţi în această şiretenie, din minunăţiile cărora voi adăuga aici una şi alta, pe care le-am auzit de la un om vrednic de crezare. Nu cu mulţi ani mai înainte a fost un şleahtic cu numele Alexei, fiul lui Dmitrie Koltovski care, vrînd să se înoare şi să-şi petreacă veselia nunţii fără de grijă, a năimit un ţăran
376 făcînd cu el învoială, după obiceiu, / să dezlege farmecele cu care îl ameninţau (pe mire) alţii ; căci cineva îl ameninţa că de nu va lua de nevastă pe cutare femeie căreia îi dăduse mai înainte cuvîntul, nu-şi va putea îndeplini treaba de bărbat şi se va lipsi cu totul de plăcerea firească. Deci, cu ajutorul vrăjitorului, mirele a avut sfîrşit bun al solemnităţii nunţii şi a scăpat fără nici o greutate de nevoia de care se temea. Dar ţăranul care cu vrăjile sale alungase vrăjile altora, nu numai că n-a primit de la şleahtic plata făgăduită după învoială şi a fost silit să iasă din curtea lui cu mîinile goale, dar în loc de plată a luat şi bătăi grele şi astfel, amestecînd lacrimile cu ameninţări, a plecat la ale sale. Iar mirele şi logodnica sa nici trei zile n-au petrecut întru desfătări, şi iată că nu numai lui, ci şi la toată slugărimea lui li s-a întîmplat un rău foarte greu de crezut. Mai întîi, a simţit el însuşi o durere foarte cumplită în testicule şi a fost cuprins de boala spasmelor vinelor, organele genitale i s-au umflat aşa de tare încît a devenit cu totul inapt şi impotent pentru actul împreunării trupeşti. Dar aceasta nu e de mirare : mai de mirare este ceea ce urmează, anume că toate slugile care lucrau în curtea lui şi toţi rîndaşii, armăsarii, ogarii, cocoşii, ginsacii, răţoii şi toate vieţăţile şi dobitoacele casei lui care erau de parte bărbătească, au suferit la fel ca şi stăpînul lor. Şi aşa au rămas întru nenorocirea lor pînă cînd au plătit de două ori preţul învoit cu ţăranul. Căci după plata aceea într-o clipă au căpătat toţi sănătatea de mai înainte şi lucrarea firească. Acelaşi sau alt ţăran, nu-mi mai amintesc, obosit de

cale lungă şi trecînd peste lezitura unui heleşteu, a cîrmit-o spre moară şi a cerut de la morar să-i dea de băut cvas. Morarul însă, uitîndu-se la el cu o faţă aspră şi arătîndu-i cu o înjurătură heleşteul, i-a spus să bea de acolo cît vrea. Săteanul acela a răspuns : „Am vrut să beau apă pentru că mă chinuie o sete de nepotolit, dar de azi înainte moara ta nu se va mai alimenta cu apă din heleşteul acesta". Şi s-au împlinit cele zise, căci cînd a plecat ţăranul de la moară pe drumul lui, după ce a băut apă, într-un ceas sau două toată apa din heleşteul acela a dispărut şi, răbufnind prin nişte canale subterane, a izbucnit în alt loc. Acestea vi le înfăţişez precum mi-au fost spuse, iar crezarea să rămînă la cititor.

Fal

Fal înseamnă un fel de preziceri felurite [273] cum ar fi, de va pierde cineva / ceva, dacă va mai găsi, sau de 377
va dori ceva, dacă va căpăta, şi alte urzeli mincinoase asemenea acestora, pe care născocindu-le cu mintea lor slabă turcii muhammedani neînvăţaţi şi de rînd se duc la oamenii foarte bătrîni [ca să le ghicească]. Între cei ce povesteau am auzit pe unii cu evlavie şi cu rugăciune că au aflat două bătrîne care preziceau drept, dar eu, de cîte ori am dorit să cunosc acest lucru, n-am putut niciodată primi cele dorite, n-am aflat niciodată un asemenea *falâdji* (prezicător) [274] care să-mi înapoieze lucrul meu sau al altuia, pierdut sau furat. De unde deduc că, dacă i se întîmplă ceva numai unuia şi nu fiecăruia este minciună, hazard şi accident, pentru că abia după ce s-a produs lucrul este el cunoscut, iar nu fapta se cunoaşte mai înainte după anumite cauze.

Buzhi

Există şi un alt fel al acestei şiretenii, pe care turcii îl numesc în limbajul de rînd *buzhi şi bubu* [275]. Zic că prin acest meşteşug este cu putinţă a-i lua omului folosirea raţiunii şi a-l face nebun şi lipsit de minte. Sau, de a se va proceda mai cu milă, se poate face ca orice va zice el, altul să creadă şi să-l ia drept lucru ade-

vărat şi precis. Acest vicleşug, după cum se spune, îl pun în aplicare mai cu seamă vizirii cei mari prin fermecătorii lor, care-l scot din minte pe sultan şi-l fac lipsit de judecată, pentru ca toate faptele şi vorbele vizirului să le socotească totdeauna drept bune, adevărate, cinstite şi folositoare. Eu însumi am cunoscut un asemenea vizir care întrebuinţa foarte mult astfel de şiretlicuri magice, şi cum astfel de *bubudji* erau în mare respect, după obiceiul nemuritu al sultanilor turci, vizirul acela a fost lipsit mai curînd decît alţii nu numai de cinste, ci şi de cap. Se spune că acelaşi lucru l-a făcut şi slăvitul muftiu Feizullah effendi sultanului său Mustafa [1258], dar mai pe urmă el însuşi fiind prins de poporul răsculat, a fost chinuit mult, omorît şi aruncat în rîul vecin Tumdje (care curge pe lîngă Adrianopol şi în vechime se numea de greci [Τόνσος]).

Ghiozbaidjilik

Ghiozbaidjilik în mod propriu înseamnă o vrăjitorie de legat [1259]. Turcii sînt foarte cufundaţi şi mult încrezători în aceasta, dar cum nu se deosebeşte cu nimic sau prea puţin de *bubi*, ne-am plictisit să ne pierdem timpul cu explicarea acestei şiretenii şi să tîlcuim cuvîntul cu care e numită, care înseamnă, după cum pare, legarea ochilor, aşa încît cineva n-ar mai putea vedea şi cunoaşte faptele şi cuvintele rele şi nelegiuite ale altuia /.

578 *Daavai şeiatîn*

Unii dintre muhammedani au şi practică o ultimă şiretenie, cea mai de seamă şi după însuşi numele ei cea mai nelegiuită, pe care o numesc *daavai şeiatîn* [1260], adică invocarea diavolului. Indienii şi arabii s-au abătut întru această nebunie mai mult decît turcii şi persanii. Martor pentru acest lucru îmi este un domn oarecare, de neam ilirie, adică slav [1261], care cîndva a povestit înaintea însăşi măriei-sale imperiale ceva aşa de uimitor : Cînd era el în Pera Constantinopolului, unde au obiceiul să locuiască foarte mulţi negustori străini, a iubit o femeie frumoasă ce locuia în vecinătate ; dar cum nu putea spori deloc nici prin promisiuni, nici prin daruri (căci femeia aceea îşi păzea cu grijă neprihănirea sa şi patul legitim), îndemnat de pofta lui nesăbuită, a aflat un arab care se lăuda că prin invocarea diavolului poate face orice va pofti cineva. Deci domnul acela l-a rugat stăruitor pe arab (cum spunea el singur), ca prin mijlocirea sa către diavol să facă aşa încît să poată îndupleca gîndul femeii spre voia şi pofta sa. Iar arabul i-a zis : „Voi face cu plăcere şi foarte eficace, dacă şi tu mi te vei supune în toate cîte-ţi voi porunci". Şi cînd a promis acel domn aceasta, arabul a început să-l înveţe să scrie cu mîna lui un zapis şi, iscălindu-şi numele, să confirme că de atunci înainte va sluji veşnic diavolului şi-l va recunoaşte drept stăpînul şi protectorul său, iar acel zapis să-l arunce într-o fîntînă fără apă şi uscată. La aceasta domnul a răspuns mai întîi arabului că nu se cuvine să facă aşa ceva, fiind creştin, dar şi arabul i-a răspuns că nu va putea obţine cele dorite dacă nu va face ceea ce i-a poruncit lui. Şi astfel, domnul, nemaisuportînd săgeţile copilăreşti (ale lui Cupidon), sau (ceea ce este mai degrabă de crezut) din curiozitate, după povaţa arabului a scris zapisul către diavol în felul zis mai sus şi, iscălindu-l cu propria-i mînă, l-a aruncat în fîntîna pe care i-a arătat-o arabul. Iar cînd s-a făcut aceasta, deşi arabul a şoptit necontenit cîteva zile şi a aruncat în zadar jeoanele din casa în care dormea (domnul acela), n-a aflat nici o împlinire şi nici o putere a diavolului asupra inimii curate şi nepîngărite a femeii evlavioase, după cum a spus el însuşi şi / mă conving să-l cred. 579
Pentru că un asemenea bărbat, grijuliu pentru cinstea lui, nu spunea că a săvîrşit aceasta dacă n-ar fi comis realmente ceva, şi mai cu seamă n-ar fi putut în nici un caz să spună ceea ce n-a fost în realitate înaintea însăşi măriei-sale imperiale. De unde trag concluzia că denumirea acestei şiretenii este deşartă, întrucît voinţa sufletului poate şi lui Dumnezeu însuşi să i se împotrivească şi poate face împotriva lui, deşi numai din îngăduinţă. Dar despre acestea ajungă cele spuse pînă aici.

Sfîrşitul tomului întîi

COMENTARII

COMENTARII

1. Gravura alegorică din frontispiciul ediției princeps înfățișează geneza și avîntul Imperiului otoman potrivit visului profetic — intrat în legendă — al lui Osman I Gazi (c. 1281—1320), întemeietorul dinastiei sultanilor turci. Găzduit în casa lui Edebali, Osman a avut viziunea dinastiei pe care urma s-o întemeieze și a gloriei viitoare a Imperiului otoman: luna (fata iubită) ieșind din sînul lui Edebali și intrînd în pieptul său, arborele înălțîndu-se din trupul său și acoperind cei patru mari munți ai lumii (Caucazul, Atlasul, Taurus și Hemus), cele patru fluvii (Tigru, Eufrat, Nil și Dunărea) ieșind din rădăcinile arborelui etc. Era vorba de istorica lui însoțire cu Malkhātūn, fiica șeicului Edebali din Adana (v. Mouradja d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 356—360; J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Othoman*, tr. fr., t. I, Paris, 1835, p. 64—68). Acest motiv literar a pătruns și în literatura română prin *Scrisoarea III* a lui Mihai Eminescu (v. M. Eminescu, *Opere complete*, ed. Perpessicius, vol. II, București, 1941, p. 289—291). Gravura a fost executată de Aleksei Fedorovici Zubov (1688—m. după 1744), reputatul artist care a ilustrat mai toate tipăriturile rusești din primele decenii ale secolului al XVIII-lea (cf. P. Pekarskii, *Славяно-русских книг и типографии 1698—1725*, Санктпетербург, 1862, p. 211, 222, 291, 299, 300 etc.). Compoziția vădește negreșit indicațiile lui Cantemir, nu numai în ce privește tema (o legendă turcească), dar și interpretarea ei polemică. La fel ca în tema bizantină a „Arborelui lui Iesei", arborele își are rădăcinile în trupul unui ilustru înaintaș, aci Osman, dar ramurile sînt șerpi, simbol al răului. De notat că pentru Cantemir Imperiul otoman era un

stat monstruum, format împotriva legii ciclice a succesiunii celor patru monarhii (v. *Monarchiarum physica examinatio*, trad. I. Sulea-Firu, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, 5(1963), p. 267–276).

2. *Sistim* în înţelesul gr. σύστημα = ansamblu (doctrinar), alcătuire. Corespondentul rusesc este *сочиненіе*, *Сочиненіе* = „întocmire" este adăugat în versiunea rusă a cărţii pentru lămurirea cititorului puţin obişnuit cu neologismele care abundă, de altfel, în întreaga lucrare. Această preocupare explică marele număr de glose marginale, pe care noi le-am introdus în text (în paranteze rotunde).

3. După cum se va vedea Cantemir insistă asupra ortografiei *Muhammed*, mai apropiată de pronunţia arabă a numelui.

4. Petru I, protectorul semnatarului epistolei dedicatorii, D. Cantemir.

5. În textul rus: *конверсация* < lat. *conversatio* = legătură apropiată, în cazul de faţă prietenia arătată de Petru I lui D. Cantemir.

6. După tradiţia biblică, preluată de islamism, marele cunoscător al tainelor naturii a fost împăratul Solomon (*Is. Sir.*, 47, 13–20; *Coran*, II, 102; IV, 63 etc.). În evul mediu i s-au atribuit o serie de cărţi despre magie, magie etc. (Augustin Calmet, *Dictionnaire historique ... de la Bible*, t. V, Toulouse-Nismes, 1783, p. 62–63). Citînd îndată *Deuteronomul*, autorul pare a se referi însă la Moise.

7. La acest capitol din *Gulistan* pare să se refere Cantemir şi anume la semnificaţia lui generală, iar nu la un pasaj anume. Este vorba de şahul nevrednic şi de supuşii prin care se menţine statul, guvernul şi armata. V. Sa'dî, *Gulistan*, ed. Mohammad Ali Foroughi, Teheran, 1955, p. 83 (identificare făcută la cererea noastră de doamna Şokufe Saidi).

8. Termen chimic desemnînd starea de inacţiune a elementelor, asemănătoare punctului mort din fizică.

9. Tot versuri din Sa'dî, *Gulistan*, *ed. cit.*, p. 73, identificate de doamna Şokufe Saidi care ne-a pus la dispoziţie şi traducerea modernă efectuată de dînsa (în versificarea lui George Dan: „Doar de cînd privirea ta mă luminează, / Cartea-mi străluceşte; soare în amiază!". Citatul următor este o continuare a acestor versuri: „Chiar cînd roba-aceasta plin e de cusururi, / Şahul cînd le-ngăduie, merite-s de-a pururi!"). Sînt cuvintele adresate de poet marelui emir Abū-Bakr ibn Abū Nasr.

10. În text: διακριτικώτατε, superlativ al adj. διακριτικός = bun judecător, pătrunzător, discret.

11. În text: *бесдоскрепимый*, neologism format cu termenul latin *discretus*, în sensul menţionat în nota precedentă.

12. În text *desada*, neologism format din gr. δέκας, poate prin fr. *décade* sau ital. *decade*.

13. Termen grecesc = în schimb.

14. Termen grecesc = schiţă, prima formă a unui desen. Autorul îşi compară, modest, operele (zece?) cu o simplă schiţă faţă de înmiitele realizări ale lui Petru I.

15. N-am putut identifica autorul acestor versuri. Cantemir a lăsat loc liber în text pentru forma lor originală, aşa cum a procedat şi în cazul precedentelor citate din Sa'dî. Dacă versurile ar fi fost în latină sau greacă, imprimarea lor n-ar fi pus probleme, deoarece tipografia dispunea de caractere latine, iar cuvintele greceşti se puteau compune cu caractere chirilice, ca şi în alte cazuri. Căutarea autorului acestor versuri ar urma, aşadar, să fie îndrumată tot spre literaturile persană sau arabă.

16. *Geloni*, popor scitic din Sarmaţia europeană, la răsărit de Don (*Tanais*).

17. *Odrizii*, populaţia cea mai puternică din Tracia, care a dominat, în perioada Războiului peloponeziac, întreaga regiune. De remarcat că, în maniera scriitorilor din vremea sa, autorul versurilor de laudă, Lopatinski, dă nume antice popoarelor contemporane lui. Asadar, geloni sînt o populaţie asiatică, odrizii sînt *turci*, Tracia este *Turcia*, *Iaxil* menţionat cîteva versuri mai sus era un titan, fiu al Cerului şi al Pămîntului (Uranus şi Gea), tatăl lui Prometheu, al lui Atlas etc., căruia antichitatea îi atribuia inventarea roţii. Tesalienii erau consideraţi drept desăvîrşiţi călăreţi, de unde aluzia la „vrednicul lor cal".

18. *Penaţii*, zei domestici ai romanilor, înaintaşi protectori ai familiei sau statului, obiect al unui cult special. În fiecare casă se păstra în cinstea lor o flacără perpetuă şi li se consacrau, la masă, ofrande anume. „Între pragurile penaţilor" = acasă.

19. *Tracia*, aci în sens de *Turcia*, Imperiul otoman.

20. Autorul citează celebrul vers al lui Horaţiu: *Exegi monumentum aere perennius* (*Od.*, XXX, 1).

21. Autorul reia metafora lui Cantemir din *Epistola dedicatorie*, p. 3ª–4ª.

22. *Dodona* era cel mai vechi oracol din Grecia, situat în Epir; *bîta*, sabia erau arme ale lui Hercule, folosite de legendarul erou, prima în lupta cu leul din Nemeea, a doua în lupta cu hidra din Lerna.

23. Prin *pelasgi*, cei mai vechi locuitori ai Greciei — continentale și insulare — autorul numește, probabil, pe bizantini, care dominaseră atît Helada propriu-zisă, cît și Orientul (Anatolia, Siria etc.).

24. *Sciți* = turci, v. nota 17.

25. *Teofilact Lopatinski*, arhiepiscop de Tver și Kasin, membru al Sinodului rus. Născut în Volinia la o dată necunoscută, a făcut studii în străinătate, apoi la Academia din Kiev. Profesor, apoi prelect (1706—1708) și rector (1708—1722) al Academiei din Moscova, arhimandrit al m-rii Ciudov din același oraș. Din 1725, vicepreședinte al Sinodului. A murit în 1741 (E. A. Belhovitinov, *Словарь историческій о бывшихъ в Россіи писателяхъ духовнаго чина*, изд. 2-ое, т. II. Санктпетербург, 1827, s.v.).

26. *Apelles*, cel mai mare pictor al Greciei antice, contemporan al lui Alexandru cel Mare (356—323 î.e.n.).

27. *Marcus Tullius Cicero* (106—43 î.e.n.), celebru filosof, moralist și orator roman.

28. *Justus Lipsius*, renumit filolog olandez (1547—1606), autor a numeroase lucrări despre stoicism, instituțiile, morala și istoria romană.

29. *M. Porcius Cato*, poreclit și Cato cel Bătrîn (234—149 î.e.n.), om politic și strateg roman, cunoscut pentru patriotismul său și conduita sa aspră.

30. *Lucina*, zeiță a luminii și a „venirii la lumină", adică a nașterilor, sens în care este evocată în text. — *Pallas Athena* sau *Minerva*, fiica lui Iupiter, zeiță a ordinei politice, protectoare a statelor și orașelor este evocată aci în ipostaza de zeiță a înțelepciunii, științelor și artelor.

31. Referire la Platon, *Republica*, 473 d: „Pînă ce filosofii nu vor conduce cetățile sau cei numiți regi nu vor fi filozofi adevărați și serioși [...] nu se vor putea, iubite Glaucon, reține relele care fortifează statele și neamul omenesc".

32. Autorul vrea să se refere la strămutarea lui D. Cantemir în Rusia după înfrîngerea de la Stănilești (1711) și încearcă să dea o justificare măgulitoare acestui exil politic.

33. *Cleante*, filosof stoic (c. 300—c. 220 î.e.n.), urmașul lui Zenon la conducerea școlii acestuia. Ca să-și cîștige existența muncea noaptea în grădinile Atenei; de aci aluzia la „făclia lui Cleante".

34. Autorul se referă din nou la bătălia pierdută de la Stănilești, în urma căreia Cantemir a fost nevoit să se refugieze în Rusia.

35. Măgulire exagerată, deoarece, deși fiu și frate de domnitori ai Moldovei, Cantemir nu se trăgea dintr-o familie „ilustră prin noblețe".

36. *Nopțile atice* de iarnă, lungi și friguroase, cunoscute și prin lucrarea cu acest titlu a gramaticului latin Aulus Gellius.

37. V. nota 30.

38. Autorul se referă la alegerea lui Cantemir, în 1714, ca membru al Academiei din Berlin (*Societas regia scientiarum*), v. în acest sens Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în *Studii*, 22 (1969), nr. 5. Dar Cantemir nu a fost niciodată „cap al acestui nobil corp", cum îl flatează Vișnievski.

39. Din acest vers rezultă că activitatea neobosită a lui Cantemir de reactivare a conflictului ruso-turc — întrerupt numai prin episodul de la Stănilești — era bine cunoscută în cercurile învățaților ruși ai timpului.

40. „Cel mai bun principe" (*optimus princeps*) era titlul excepțional acordat de senatul roman împăratului Traian („cel mai frumos pe care niște supuși l-au acordat vreodată unui șef de stat" — Léon Homo, *Histoire romaine*, t. III: *Le Haut empire*, Paris, 1933, p. 421).

41. „Divinul Platon va dezvălui [...] monstrii...", aluzie la dialogul *Cratyl*, 394 a, unde Socrate spune: „fiecare rasă va da naștere unui vlăstar asemănător, în afara cazului unei monstruozități". O asemenea monstruozitate în mărirea imperiilor este statul otoman, după Cantemir, *Monarchiarum physica examinatio* (trad. I. Sulea-Firu, în *Studii și cercetări de bibliologie*, 5 (1963), p. 275: „...precum nu arareori se poate observa, și la celelalte făpturi naturale se zămislesc, se nasc și cresc uneori [imperii, n.n.], în afară de rînduielile naturii; unele se abat de la calea naturală, datorită adică unei întîmplări străine și venite din afară, care li se pune împotrivă și le împiedică; în cazul acesta, fie că apare un avorton, fie că se naște un monstru, de care se înfioară legea naturii, fie că nu crește după planul și ideea naturii. Astfel, se poate socoti ca fiind foarte asemănătoare acestora grozavica monarhie a otomanilor"). Cantemir, sugerează Vișniovski (care cunoștea fără îndoială *Monarchiarum*...) demască deci, în *Sintemul* său, monstrul — Imperiul otoman.

42. *Iosua*, cîrmuitor al poporului evreu (sec. XII î.e.n.), tovarăș, apoi succesor al lui Moise. Sub conducerea lui evreii au cucerit țara Canaan și cetatea Ierihon, învingînd pe Gabaon Adonisedec, regele iebusenilor.

43. *Lucius Sergius Catilina* (108—62 î.e.n.), om politic roman (aci „personajul sîngeros"). Complotînd împotriva republicii, a fost demascat de Cicero prin celebrele sale *Catilinare*.

44. *Gheadeon Vișnievski*, cărturar rus, profesor de filosofie și teologie, apoi rector (1722–1728) al Academiei din Moscova (deci succesor al lui T. Lopatinski). În 1728 este ales episcop de Smolensk, unde înființează o școală în limbile latină și slavonă. În disputa dintre Theofan Prokopovici și Ștefan Iavorski în partea celui din urmă, situîndu-se astfel într-o tabără căreia îi aparținea și Cantemir, ceea ce poate explica relațiile sale cu principele român. (*Энциклопедический словарь*, t. VIII (15), Санктпетербург, 1892, p. 231, s.v.; se menționează că *Oda* dedicată lui Cantemir a fost publicată în *Журнал Министерства народнаго просвещенія*)

45. În text: *фиинг — фасеиз*. Este negreșit o eroare de tipar pentru *finic* (smochin), lectură plauzibilă, referire la *Ps.*, 91, 12: „Dreptul ca finicul va înflori".

46. Theophylaktus Simokattes, Georgios Kedrenos și Ioan Cantacuzino fac parte dintre cărturarii bizantini care au scris împotriva Islamului. V. despre ei K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, 2 Aufl., München, 1897, p. 106, 248–251, 368–369.

47. *Porphyrius*, filosof grec neoplatonic născut la Tyr (234), mort la Roma (c. 303–305). Este evident că D. Cantemir se referă la acest autor, deoarece îl cunoaște drept „peripatetic" (Porphyrius a scris *Comentarii la Categoriile lui Aristotel* recent traduse în românește de C. Noica, București, Edit. Academiei, 1968) și îi atribuie comentarii la *Vechiul* și la *Noul Testament* (este vorba de lucrarea *Împotriva creștinilor*, păstrată în numai 97 de fragmente editate de A. von Harnack în *Abhandlungen der preuss. Akad. d. Wissenschaften*, Berlin, 1916, sub titlul *Porphyrius „Gegen die Christen", 15 Bücher. Zeugnisse, Fragmente und Referate*). Anacronismul comis de Cantemir atribuind comentarii la *Coran* unui gînditor din sec. al III-lea nu poate fi explicat decît printr-o sursă intermediară, total necritică, în care sînt raportate la Islam observațiile (foarte aspre!) făcute de Porphyrius la adresa creștinismului (v. Pierre de Labriolle, *La réaction payenne. Étude sur la polémique antichrétienne du Ier au VIe siècle*, Paris, 1942, p. 223–295, în special p. 286). „Păgînii" devine în textul rus: *пафлаи*. S-a tradus după sens.

48. Cp. cu textul *Instituțiilor*: „Iuris praecepta sunt haec: Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere".

49. Referire la alegoria din gravura lui A.F. Zubov (v. nota 1).

50. Împăratul profetic David, citat mai sus (*Ps.*, 118, 85).

51. Prin pacea de la Carlowitz (26 ianuarie 1699) care încheia războiul dintre „Liga sfîntă" și Imperiul otoman, Transilvania, Ungaria și Slovenia fuseseră „eliberate" de sub jugul turcesc, trecînd sub dominația austriacă.

52. Declarația este nuanțată și nu lipsită de ironie: lui Petru I i s-ar datora inițiativa cărții, dar numai a versiunii ei în limba vulgară (în rusă), ceea ce autorul consideră drept o sarcină minoră, el rezervîndu-și vrednic de o misiune mai însemnată pe care să o îndeplinească fie cu spada, fie cu condeiul.

53. Cantemir numește principala sursă de informație pe care a folosit-o la lucrarea sa. Titlul exact al cărții *Muhammediye* este *Risâle-i Muhammediye*, poem didactic, cuprinzînd o descriere amplă a doctrinei și tradițiilor Islamului. Scris de poetul mistic turc Iazicioğlu Mehmed și încheiat în august 1449, poemul a cunoscut o largă răspîndire prin copii manuscrise, servind ca manual introductiv în doctrina islamică. A fost publicat de Mirza Kazimbeg la Kazan în 1845; un amplu rezumat la J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, I. Bd., Pesth, 1833, p. 127–134; alte referințe despre autor și operă la Franz Babinger, *EI*, IV, p. 1235–1237. Numele Profetului se ortografiază *Muhammad*, iar compus *Muhammad al-Muṣṭafā*. Cantemir dă forma turcizată a numelui: *Muhammedu'l-Mustafa*.

54. Tc. *tejdit*, ar. *tashdīd*, semn în scrierea arabă indicînd dublarea unei consoane.

55. Tc.-persan: *Peygamberimüz itti rihan gûnci Muhammedu'l-Mustafa*.

56. *Prozopee și figuri frastice* (adică figuri de stil < gr. φραστικός). La sfîrșitul capitolului autorul citează nume și expresii arabe și persane în pronunție turcă: *Alayhi ve-sallâtu ve-selâm* (ar. *'Alayhi al-salâtu wa al-salâm*), *Resul allah* (ar. *Rasûlu'llâh*), *Ahir peygamber* (*Âkhir peygamber*), *Ulu yol gösterevi*.

57. Mahomed s-a născut de fapt la *Mecca*, după toate probabilitățile în anul 570 (data exactă este însă discutată, unii autori propun 580 sau chiar ani ulteriori). În 570 împăratul Iustin cel Tînăr (565–578) era, efectiv, în al cincilea an de domnie. La fel de incertă este originea Profetului. Nu se știe nimic despre tatăl său — 'Abd Allah ibn 'Abd al Muṭṭalib — decedat, probabil, *înainte* de nașterea lui Mahomed; mama sa Amina, dintr-o familie meccană, a murit cînd fiul său avea abia șase ani (Fr. Buhl, în *EI*, I, 532 și IV, 685–686). Datele lui Cantemir nu sînt confirmate de cercetările moderne.

58. *Iblīs* < διάβολος diavolul în tradiția arabă. Fenomenele care ar fi avut loc la nașterea Profetului nu au temei coranic. Ele fac parte dintr-o tradiție legendară perpetuată de *Mukhammadiyie* și alte lucrări similare. Iată cum relatează aceste fenomene Alnnazar (Abū Naṣr?) citat, în traducere, de Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus*, Patavii, 1698 (*Mahumeti auctoris Alcorani vitae rerumque gestarum synopsis*, cap. 2: *De nativitate Mahumeti et prodigiis quae in ea evenisse finguntur*): *Eodem tempore (inquit Abunazar) daemones ex orbibus caelestibus eiecti, conenerunt ad diabolum, ut hoc idem ei significarent. Ille vero iussit eos universum terram circumire, ut quid novi evenisse viderent. Cum itaque illi terram pervagarentur, pervenerunt Meccam, in qua viderunt domum, quandam angelis circumdatam; ex ea vero ignis ad caelum usque emicabat. Reversi igitur daemones diabolo, id quod viderant retulerunt; qui ex hoc, ortum iam esse Mahumetum intellexit.*

59. *Hakima*, corect *Halima*, după tradiție doica lui Mahomed (Fr. Buhl, în *EI*, II, 234). Din aceeași tradiție fac parte și relatările următoare: Mahomed a fost mai întîi păstor (toți profeții au început prin a fi păstori), într-o zi arhanghelul Gabriel îi despică pieptul și-i scoate din inimă un cheag de sînge negru. Relatarea lui Cantemir, exceptînd un detaliu (arhanghelul Gabriel în loc de doi îngeri) este foarte asemănătoare celei a lui Marracci, *op. cit.*, p. 12. De comparat reacția Halimei: *Quod cum collactanei vidissent, aufugientes, venerunt ad Halimam, ejque id quod Mahumete acciderat narravernnt. Erupit statim in fletus et clamores Halima; et advolans cum tota vicinia ad montem illum, invenit Mahumetum in medio ovium absque ulla lactione, frigoreque intolumen.* Legenda pare a fi doar o amplificare a unui pasaj din *Coran*, XCIV, 1.

60. Mahomed a fost sau copil postum, sau orfan din pruncie, după cum datăm moartea tatălui său (v. nota 57). Sarcina de tutore trece mai întîi asupra bunicului său dinspre tată 'Abd al-Muṭṭalib, iar la moartea acestuia asupra unchiului său Abū Ṭālib. Fără să primească credința islamică, Abū Ṭālib a fost un fidel apărător al lui Mahomed în anii persecuțiilor din partea mecanilor (Fr. Buhl, *EI*, I, p. 33 și 111). Expresia „ascunzînd aceasta între inima sa" e un exemplu de stil biblic adesea prezent în paginile *Sistemului*.

61. *Abū Djahl*, rudă a Profetului, dintr-o nobilă familie kuraišită, Mahomed făcînd parte din familia adversă haşemită, este explicabilă dușmănia lui Abū Djahl. Mai toate episoadele relatate în legătură cu acesta sînt legendare (Fr. Buhl, *EI*, I, 83–86).

62. *Yaḥyā*: Tradiția islamică amintește de două întîlniri ale lui Mahomed cu călugări creștini, amîndouă în Siria: la vîrsta de douăsprezece și la cea de douăzeci și patru de ani. Numele călugărului întîlnit mai întîi la Damasc (un nestorian) era Baḥīrā, Gheorghe sau Serghie, după opinia autorilor musulmani sau creștini (Theophanes, Georgius Sphrantzes). Numele Yaḥyā (Ioan) dat de Cantemir acelui călugăr se poate explica prin faptul că, după legendă, mormîntul sf. Ioan Botezătorul s-ar afla în Damasc, în marea moschee a umaiazilor (A. J. Wensinck, *EI*, I, 589, s.v. Baḥīrā; B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 1211–1212, s.v. Yaḥyā). De notat că la Damasc Mahomed întovărășea pe Abū Ṭālib, iar nu pe Abū Djahl.

63. *Abū Bakr*, primul calif al Islamului, discipol al Profetului. Comerciant legat din Mecca, el a legat din tinerețe prietenie cu Mahomed, înainte ca acesta să fi început propovăduirea Islamului. Total devotat doctrinei acestuia, la moartea lui Mahomed, în 632, a fost ales șef al comunității. Lui i se datorează prima redactare a *Coranului*. A murit la 23 august 634 (Fr. Buhl, *EI*, I, p. 83–84, s.v.). Cît privește regiunile în care Mahomed a călătorit, pentru comerț, cu Abū Bakr, de observat că Hiǧazul este o parte a Arabiei, iar nu a Persiei.

64. *Khadīdja*, prima soție a lui Mahomed, cobora dintr-o familie kuraišită. Mai fusese căsătorită de două ori și avea cîțiva copii cu soții săi anteriori. După tradiție, la data căsătoriei cu Mahomed, aceasta avea douăzeci și cinci, iar Khadīdja patruzeci de ani, vîrste contestate de unii cercetători (Fr. Buhl, *EI*, II, 911–912). Afirmația că la „cincisprezece ani și-a luat două surori" este așadar inexactă. Trebuie observat, de asemenea, că Mahomed nu și-a luat o a doua soție cît timp a trăit Khadīdja; cu aceasta el a avut cinci copii: patru fete și un băiat, Abdallah, mort tînăr (după unii autori chiar mai mulți copii). O altă inadvertență privește numele fiicei lui Abū Bakr cu care Mahomed s-a căsătorit îndată după fuga la Medina: este vorba de *'Ā'isha*. Fāṭima și Rukayya erau fetele Khadīdjei. Mahomed n-a avut o soție cu numele Rukayya; Cantemir face aici o confuzie de nume cu Rayḥāna sau Ramla (v. notele 134–135).

65. V. mai jos, cartea I, cap. 12, p. 33 sq.

66. *Hirā'*, munte în apropiere de Mecca, situat spre nord-est, pe care Mahomed se retrăgea adesea pentru meditație și unde, după tradiție, ar fi avut prima revelație (T.H. Weir, *EI*, II, 336).

67. *Tawrāt* = *Pentateuch*, primele cinci cărți din *Vechiul Testament* (în ebraică *Tora*). Frecvent citată în *Coran* ca și *Indjīl* (*Evanghelia*),

aceste texte sînt considerate drept sfinte, cu atît mai mult cu cît unele pasaje din ele sînt interpretate ca anunțînd venirea lui Mahomed (*Gn.*, XVI, 9–12; XVII, 20; XXI, 21; *Deut.*, XVIII, 18; XXXIII, 2, 12; *Is.*, XVI, 7). În *Coran* referirile la cele două cărți sînt frecvente, ca și indicațiile privind respectarea lor. De remarcat că împreună cu *Evangheliile* canonice, doctrina islamică a făcut larg apel la *Evangheliile apocrife* (a copilăriei lui Iisus, a sf. Iacob, *Apocalipsul sf. Pavel* etc.), acordîndu-li-se un credit egal (B. Carra de Vaux, în *EI*, II, 534–536, s.v. și J. Horowitz, *ibid.*, IV, p. 742–744, *s.v.*). Credincioșii Torei (evreii) și ai *Evangheliei* (creștinii) erau deosebiți de păgîni, ca „oameni ai cărții" (*ahl al-kitāb*), bucurîndu-se de un statut special în regiunile dominate de Islam (I. Goldziher, în *EI*, I, 188–189).

68. *'Alī* b. Abū Tālib, văr și ginere al lui Mahomed, prin căsătoria sa cu Fāṭima, fiica Profetului, apoi al patrulea calif. Înfățișîndu-l drept al treilea convertit (după Khadīdja și Abū Bakr), Cantemir acceptă o tradiție afirmată de Mas'ūdī, *Kitāb al-Tanbīh*, ed. de Goeje, Leyden, 1894, p. 231 (Cl. Huart, *EI*, I, 285, *s.v.*). — *'Otheman*, negustor bogat din Mecca, ginere al lui Mahomed prin căsătoria cu Roḳaiya, apoi al treilea calif (644–655). A îmbrățișat printre cei dintîi Islamul (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077 sq.). — *'Abd al-Raḥman*, negustor, apoi comandant al oștilor Profetului, unul din primii convertiți, m. 652 (M. Th. Houtsma, *EI*, I, 54–55).

69. *'Omar*, al doilea calif, întemeietor al Imperiului arab. La început adversar nempăcat al Islamului, convertirea sa a avut loc brusc, fie prin întîlnirea cu Mahomed relatată de Cantemir, fie prin auzirea cîtorva versete din Coran. Socru al Profetului prin fiica sa Ḥafṣa, se bucura de o mare influență asupra acestuia (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1050–1052).

70. *Oca*, tc. *okka* < ar. *ūqiyya*, unitate de capacitate arabă transmisă, prin turci, și în țările române, echivalentă cu 1,283 kg sau patru livre românе (*nu trei*, cum reiese din text). (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1973, p. 181–186.)

71. Este vorba de *Abū Ḳubais*, „muntele sfînt", la răsărit de Mecca. După tradiție acolo se afla „Peștera tezaurului" (*Maghārat al-Kanz*) în care ar fi locuit primii oameni și ar fi fost îngropați Adam și Eva, Seth etc. (*EI*, I, 99; Cl. Huart, *ibid.*, IV, 800).

72. Această formulă reprezintă profesiunea de credință a musulmanului și prima din cele cinci obligații ale sale. După cum se va vedea (p. 256)

simpla ei rostire de către un nemusulman putea antrena convertirea lui. V. și nota 96.

73. Sfetnici, mai precis tovarăși, prieteni, oaspeți (*aṣḥāb*) ai Profetului au fost acei convertiți la Islam care au rămas cu el în timpul campaniilor pentru răspîndirea credinței și pînă la moartea lui. Ulterior acest titlu a fost dat și altor musulmani foarte credincioși (I. Goldziher, *EI*, I, 484–485). Cf. și cartea I, cap. XII, p. 33. Primii patru tovarăși ai lui Mahomed au fost Abū Bakr, 'Omar, 'Otheman și 'Alī.

74. *Cartea cu mare...*, referință la *Mudammadiye* (v. nota 33), principala sursă a lui Cantemir, dar poate și la *Sīra*, biografia tradițională a Profetului, reunind, în diferitele ei redacțiuni, o legată recoltă de date și fapte reale sau legendare despre viața și activitatea lui Mahomed (G. Levi della Vida, în *EI*, IV, 458–462).

75. Comparație cu Iosif, fiul lui Iacob, patriarh al poporului evreu (*Gn.*, 30, 24 sq.). În acest capitol *persona* lui Mahomed trebuie înțeleasă drept *înfățișare*, portretul acestuia (lat. *persona*, menționat în textul rus). Acest portret este tradițional și îl întîlnim ca atare în scrierea, deja citată, a unui contemporan, Ludovico Marracci, cap. 26, p. 31 sq. Un portret similar al lui Mahomed în *Incrementa atque decrementa ...*, III, 3, *nn.*

76. *Calcofeți* (< gr. καλοκύθιον, lat. *colocynthis*), plante din familia cucurbitaceelor, cu fructe foarte amare, ca tărtăcuțele (*Lagenaria vulgaris*). — Cîteva rînduri mai departe cuvîntul turcesc (păpuci de lemn) trebuie citit *nalin* (pron. *nalîn*).

77. Te *mescid* < ar. *masdjid*, mușchee.

78. *Hidjra* (sau mutarea Profetului de la Mecca la Medina) nu corespunde cu începerea activității sale de profet, care se situează cu cîțiva ani înainte. Această *mutare* a lui Mahomed (cuvîntul *hidjra* înseamnă a rupe relațiile, a emigra, a-și părăsi tribul, deci nu este corect tradus prin fugă) s-a întîmplat, după majoritatea autorilor, la 8 rabī' I (20 septembrie) 622. 'Omar este cel care a fixat data mutării la Medina drept început al erei mahomedane. Cantemir are dreptate, cum vom vedea, indicînd ca început al Hegirei data de 15 iulie 622, seara (deci chiar începea 16 iulie), dar aceasta corespunde cu *mutarea efectivă*, care avusese loc înainte. „Sistemul calendarului fiind deja stabilit printr-un precept coranic, au fost păstrate lunile și s-a lăsat drept primă lună muḥarram, pentru că în cursul ei se reiau afacerile după peleringa). Originea erei a fost, deci, fixată, nu chiar în ziua Hegirei, ci în prima zi a lunei muḥarram a anului Hegirei. Această primă

zi cădea într-o vineri și corespundea cu 16 tammūz (iulie) din anul 933 al erei seleucizilor, sau 622 al erei creștine". *Heraclius* (610–641) era, efectiv, în al doispreceelea an de domnie (B. Carra de Vaux, *EI*, II, 320–321). Informațiile lui Cantemir provin din Sethus Calvisius, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum* ..., Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685, p. 601: „*Anno mundi 4571, post C*[*hristum*] *622: Mahummed Pseudoprophēta haec anno octo trimicorum virorum ex urbe Mecha cogitur perfugere, et ab hac fuga orditur suam aeram sive annos Muhammedani ... Incipit autem, ut dixi, haec aera arabum sive anni Hegirae die 15 julii versus occidentis sole, judaeorum more quando inchoatur feria sexta* [adică vineri, n.n.]". Puțin mai sus, izvorul celilalte informații privitoare la Heraclius: „*Heraclius anno imperii duodecimo, indictione decima, cum Pascha celebrasset die 4 aprilis, sequenti die, feria secunda* [adică luni, nn.], *versus eduxit Constantinopoli exercitum contra persas ... Sues duo à Chosroe missitur* ...".

79. Tc.: *Hicret-i nebeviye* = Strămutarea Profetului.

80. Războiul la care se referă autorul este acela dintre bizantini și persani din 622–628. În 626, al șaisprezecelea al domniei sale, Heraclius a reușit să învingă sub zidurile Constantinopolului asediat armatele avaro-slave, cu care erau aliați persanii conduși de regele sasanid Chosroes I (Khosrau, 531–579). Data acceptată a morții lui Mahomed este 13 rabī' I, anul 11 al Hegirei, adică 8 iunie 632, într-o luni (Fr. Buhl, *EI*, III, 702). Data indicată de Cantemir (17 iunie 631) este reprodusă după Calvisius.

81. În ce privește data nașterii lui Mahomed autorii oscilează între anii 570 și 580. Cantemir urmează tradiția cronicarilor musulmani după care la începutul activității sale profetice Mahomed avea 40 sau 43 de ani la care se adaugă cei „zece ani și ceva" de apostolat la Mecca și alți zece la Medina, ceea ce face plauzibilă vîrsta finală de 60–63 de ani. Autorii moderni consideră însă că la începutul misiunii sale Mahomed avea numai 30 de ani (Fr. Buhl, *art. cit.*, 685).

82. Cantemir a adunat anii propovăduirii la Mecca și la Medina care au totalizat, după izvoarele sale, 23 de ani lunari, perioadă în care a fost alcătuit *Coranul*. De notat însă că la moartea lui Mahomed nu toate capitolele cărții erau scrise, unele fiind numai memorate. Fixarea în scris a „revelațiilor" Profetului a fost făcută de primul calif, Abū Bakr, la îndemnul lui 'Omar (Fr. Buhl, *EI*, II, 1129–1130). – Îndată mai departe autorul afirmă că arhanghelul Gabriel ar fi „deschis pîntecele" lui Mahomed

înainte de „călătoria" lui cerească. După tradiția islamică acest act aparține arhanghelului *Mīkāīl* care a deschis *pieptul*, iar nu pîntecele Profetului (A.J. Wensinck, *EI*, III, 559).

83. Tc. *Cebrâil Emin* (Gabriel cel credincios) < ar. *Djabrā'īl al-Amīn*. Arhanghelul Gabriel, numit și *Amīn al-wahyi*, „cel căruia i s-a încredințat sarcina *revelației*" ocupă un loc important în tradiția islamică, în chemarea și inițierea lui Mahomed etc. (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1017–1019).

84. Este vorba de două „locuri sacre": Stejarul din Mamvri, menționat în *Vechiul Testament* (v. referința în text), venerat în tradițiile mozaică, creștină și islamică; *al-Bait Allāh* = „Casa lui Dumnezeu", paladiumul Islamului (*Ka'ba*), construcție de formă cubică situată în mijlocul marii moschei din Mecca. Acest Hagar, cel mai important în cultul islamic, adăpostește piatra neagră (*al-hadjar al-aswad*) „adusă din Rai", la care se referă arhanghelul Gabriel (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622–630). Termenul precedent (*hâdjî*) desemnează pe credincioșii care au făcut pelerinajul ritual la Mecca (v. cartea a V-a, cap. VI, p. 186 sq.).

85. Reamintim cele arătate în *Studiul introductiv* cu privire la felul în care Cantemir folosește textul *Coranului*: cărturarul, citînd din memorie, rareori dă textul și referințele exacte, reușind totuși să comunice esența fiecărui pasaj.

86. *Arş*, pronunția turcă a ar. *'arsh* = tronul lui Dumnezeu (v. *Coran*, II, 256), de formă cubică și atît de mare încît cuprinde cerurile și pămîntul (Cl. Huart, *EI*, II, 1223, *s.v. Kursī*).

87. Textul citat este din sura a XVII-a a *Coranului* (*Călătoria nocturnă*), iar nu din sura *Despre fiii lui Israil*. Cantemir citează textul, dar îl și interpretează („cel mai îndepărtat lăcaș de rugăciune este casa sfîntului Ierusalim"). Această interpretare coincide cu aceea a specialiștilor: „*Această moschee fuarte îndepărtată* ar putea să semnifice simbolic Paradisul, dar ne gîndim mai degrabă la templul din Ierusalim unde s-a văzut strămutat profetul Muhammed" (D. Masson, *Le Coran*, Paris, 1967, p. 871). Pentru literatura privitoare la „călătoria" lui Mahomed la ceruri v. B. Schrieke, *Isrā'*, în *EI*, II, 589–590.

88. Expresie liturgică creștină (slujba „ceasurilor de dimineață", respectiv mezonoptica, utrenia împreună cu ceasul I etc.) prin care autorul înțelege prima rugăciune rituală din cele cinci pe zi obligatorii pentru orice musulman. Este vorba de rugăciunea *Nāz'ān al-fadjr* menționată anume de *Coran*, XVII, 50 (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 100, *s.v. Salāt*).

89. *Burāk*, animal legendar care l-a dus pe Mahomed în „călătoria" lui la cer. În descrierile exegeților musulmani este imaginat drept o iapă cu cap de femeie și coadă de păun. La fel apare în miniaturile persane (H. Carra de Vaux, *EI*, I, 813).

90. V. în continuare cap. 7 și 8.

91. V. mai departe, cartea a V-a, cap. 6, p. 193 sq. Dar aci trebuia făcută distincția între Templul din Ierusalim și cel din Mecca.

92. *Ibid.*, 194–195.

93. Tc. *Selâm aleyküm! — Aleyküm es-selâm!*

94. *Noe* (ar. *Nūḥ*), dreptul biblic (care a salvat de potop neamul omenesc și animalele vecatului înbarcînd cîte o pereche pe arca sa) a intrat în tradiția islamică prin *Coran* și legende ulterioare, ca și fiii săi *Sām*, *Hām* și *Yāfith*. Un alt fiu, *Kana'ān* ar fi dispărut înecat de potop (Bernhard Heller, *EI*, III, 1013–1014).

95. Pronunție turcă populară a ar. *taḥlīk*, infinitivul II al verbului cu rădăcina *ḥ-l-k* — a pronunța formula *tahlīl Allāh* („Laudă lui Allah!"), foarte frecventă în *Coran* (Fr. Buhl, *EI*, IV, 515–516 și 719).

96. Formula *Lā ilāha illā Allahu* [*w*] *Muḥammad rasulu'llahi* < ar. *lā ilāha illā'llāh wa Muḥammād rasulu'llāhi* este mărturisirea credinței musulmane (*shahāda*), prima dintre cele cinci condiții fundamentale ale aparținerii la Islam (H. Carra de Vaux, *EI*, IV, 268 și A. J. Wensinck, *ibid.*, 719, *s.v.* *Tashahhud*).

97. Forma turcă (*Sir kâtibi*) a titlului ar. de *Kātib al-sirr*, secretar șef, sau particular (F. Krenkow, *EI*, II, 868). Acesta ar fi copiat „mama cărții" (*Umm al-kitāb*), sau „originalul ceresc" al *Coranului* revelat lui Mahomed.

98. Pronunția turcă (*Levh-i mahfûz*) a ar. *Lawḥ maḥfūẓ* = „tabla bine păzită" care cuprinde, după tradiție și exegeza coranică, „originalul ceresc" al *Coranului* (v. sura LXXXV, 22).

99. Sensul termenului grecesc este de chiup sau poloboc. Vadra, unitate de capacitate folosită și în țările românești avea 12,289 l. sau 10 ocale (N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 171–180).

100. Acest pasaj întărește aprecierea autorului (v. cartea a IV-a, cap. 2, p. 87 și nota 348) că teologia musulmană este mai degrabă apofatică (negativă), decît afirmativă. Incognoscibilă în esența ei, divinității nu

îi se potrivesc atributele lumii corporale. Ea poate fi cunoscută numai prin acțiunea sa în lume („mîna atotputerniciei sale"), așa cum în doctrina palamită pot fi cunoscute energiile (necreate), dar nu esența divinității.

101. V. nota 96.

102. Alt exemplu de citare din memorie a *Coranului*. Reamintim că D. Cantemir parafrazează adesea textele citate, sau le adaugă comentarii proprii.

103. În tradiția musulmană intervențiile succesive pentru scăderea numărului rugăciunilor zilnice de la cincizeci la cinci sînt sugerate lui Mahomed nu de Hristos, ci de Moise (*Mūsā*). De asemenea, numărul inițial este coborît îndată nu la patruzeci, ci la douăzeci și cinci (v. pentru alte detalii A. J. Wensinck, *EI*, IV, 101, *s.v.* *Ṣalāt*).

104. Scutirea de rugăciunile zilnice a bolnavilor este corect relatată aceste rugăciuni trebuiau completate, totuși, îndată după însănătoșire (*EI*, IV, 101–102).

105. Cantemir combină sensul tc. *budala* = prost, imbecil, cu ar. *budalā'* (sing. *badīl*) prin care, în ierarhia hagiografică sufită se înțelege a cincea categorie de „sfinți necunoscuți" prin mijlocirea cărora se obține ploaia la vreme, biruința în războaie etc. (I. Goldziher, *EI*, I, 68–69, *s.v.* *Abdāl*). Astfel creează el cuvîntul hibrid *budallaș* = „nebunii pentru Dumnezeu", care amintește de „nebunii pentru Hristos" (rus. юродивые) categorie de mistici din creștinismul medieval.

106. V. mai departe, cartea a III-a, partea a II-a, art. 3 a. 71–72.

107. Forma turcă (*Sun-i şerif*) a numelui marii moschei a umaiazilor din Damasc (*al-Shā'm al-Sharīf* sau *Djāmi' al-Umawī*) care, însă, n-a fost construită de Mu'āwiya („Amavia, califul sarazin"!), primul calif umaiad (m. 680), ci abia în 708, de către al-Walid ibn 'Abd al-Malik, al șaselea calif (705–715), prin transformarea unei vechi biserici a sf. Ioan Botezătorul datînd din sec. al III-lea și desăvîrșită de împăratul Theodosie (379–395). În timpul lui Cantemir, moscheea (distrusă de foc în 1893, discutabil restaurată) era, prin decorația ei elegantă, scumpușească, considerată drept una din minunile lumii (A. J. Wensinck, *EI*, III, 433). Despre coborîrea din cer la Mecca v. și *Incrementa atque decrementa*, c. III, cap. III, *n. gg.*

108. V. mai departe, cartea a V-a, cap. 6, p. 186 sq.

109. Forma turcă *(sabah namazı)* a denumirii rugăciunii de dimineață *ṣalāt al-fadjr* prescrisă de *Coran*, XI, 116.

110. Repetarea erorii semnalată în nota 87.

111. Marea moschee din Mecca *(al-masdjid al-ḥarām)*. Construcția acestui lăcaș, începută încă în anul 8 al Hegirei prin grija lui Mahomed, a continuat până în anii 1572—1577 când sultanul Selim al II-lea i-a adus însemnate îmbunătățiri și a reconstruit acoperișul moscheii (A.J. Wensinck, *EI*, III, 442—443, *s.v.*).

112. V. mai sus, nota 61.

113. Acest text nu există în *Coran* (v. într-un sens apropiat VI, 10 și IX, 29, singurele locuri în care se vorbește despre *djihād*, războiul sfînt, sau răspîndirea Islamului cu sabia; cf. D.B. Macdonald, *EI*, I, 1072—1073, *s.v.*).

114. De la strămutarea lui Mahomed la Medina și pînă la moartea sa au trecut *zece*, nu nouă ani (Fr. Buhl, *EI*, III, 701—702). Cf. și notele 81 și 139.

115. Din nou referire la cartea *Muhammadiye*, v. nota 53.

116. Adevăratul nume al lui Abū Djahl era Abu'l Hakām 'Amr ibn Hishām ibn al-Mughīra (Fr. Buhl, *EI*, I, 85).

117. V. mai sus nota 79.

118. Calcul inexact: anul 1719 corespunde cu anul Hegirei 1131/1132 (v. Mihail Guboglu, *Tabele sincronice. Datele Hegirei și datele erei noastre. Cu o introducere în cronologia musulmană*, Bucureşti, 1935, p. 227).

119. Forma turcă *(Medine-i münevvere)* a denumirii arabe *al-Madīna al-munawwara*.

120. V. nota 76.

121. *Basmala*, sau *tasmiya*, formulă de invocare a lui Allah la începutul oricărei acțiuni, în introducerea fiecărei sure din *Coran*, sau a cărților. Forma arabă corectă (coruptă în pronunțarea turcă) este: *Bi'smi'llāhi' l-raḥmāni'l-raḥīmi* — „În numele lui Dumnezeu cel îndurător, cel milostiv".

122. V. mai sus, nota 96.

123. *Fuḳahā'* (to. *fuḳahā*), cărturari interpreți ai legii în orice probleme ale vieții religioase, politice, juridice sau familiale, care formează împreună obiectul științei *fiḳh* = jurisprodența (I. Goldziher, *EI*, II, 106—111).

124. Un asemenea pasaj nu există în *Coran*. Unii exegeți au raportat la Abū Djahl pasajele din *Coran*, XVII, 62; XLIV, 43 și XCVI, 6, în care acesta nu este numit.

125. În text **совокупление**, probabil în sensul de întregire, împlinire (luna plină).

126. Despărțirea lunii în două este una din „minunile" cele mai cunoscute ale lui Mahomed, repetată de biografiile tradiționale, menționată și de autori europeni, ca B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, *s.v.* Camar. Litoralul Hedjazului este despărțit printr-un lanț de munți înalți de platourile din interior. N-am putut identifica cei doi munți citați de Cantemir între colinele care înconjoară Mecca.

127. „Miracolele *(mu'djiza)* atribuite Profetului variază după diferitele relațiuni. Unele (frîngerea lunii, lupul vorbind, dintele căruț) sînt povestite și de L. Marracci, în *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars secunda, p. 17, 32 și în *Refutatio Alcorani* ad suram 3, p. 121 și 131 după Georgius Almacinus, *Historia arabica* I (trei dinți i-ar fi căruț în bătălia de la Ohod).

128. Nici o indicație în izvoarele noastre despre Zonai și taurul lui.

129. V. mai jos, cartea a VI-a, cap. 36, p. 355.

130. *Coranul* îngăduie căsătoria cu captive. Interdicția la care se referă Cantemir privește numai femeile idolatre (cf. textul citat) și numai înainte de convertirea lor.

131. *Fāṭima*, fiica lui Mahomed din prima căsătorie, soția lui 'Alī. Indecențele atribuite atît lui Mahomed cît și fiicei sale (relatate și de alți autori) provin din afabulații populare preluate de polemica antiislamică.

132. Versurile lui Iuvenal sînt îndreptate contra Mesalinei: *et lassata viris nondum satiata recessit* (identificare făcută la rugămintea noastră de Mihai Nasta). C. Poghirc observă că traducerea este ușor forțată pentru a forma un hexametru, poate primul în literatura rusă.

133. Tc. *Allah ajdırma*.

134. Mahomed a avut următoarele soții: *Khadīdja* (v. nota 64); *Sawda bint Zam'a* (V. Vacca, *EI*, IV, 193—194); *'Ā'isha bint Abū Bakr*,

soția preferată (M. Seligsohn, *EI*, I, 220–221); *Ḥafṣa bint 'Omar* (H. Lammens, *EI*, II, 229); *Zainab bint Khuzayma* (V. Vacca, *EI*, IV, 1267); *Zainab bint Djaḥsh (ibid.)*; *Umm Salima* (D. S. Margoliouth, *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. XVII, 410); *Djuwayriya (ibid.)*; *Umm Ḥabība Ramla bint Abū Sufyān* (Fr. Buhl, *EI*, I, 110); *Maimūna*, ultima soție (*idem*, *EI*, III, 153). Numărul soțiilor variază după biografi; astfel L. Marracci, *Vita et gestis ...*, *loc. cit.*, îi atribuie douăzeci și una de soții și patru concubine.

135. Concubinele lui Mahomed au fost: *Ṣafiya bint Ḥuyayy* (V. Vacca, *EI*, IV, 59–60); *Rayḥāna bint Zaid al-Naḍariya* (*idem*, *EI*, II, 1194) și *Māriya Copta* (Fr. Buhl, *EI*, III, 311–312). În relatarea lui Cantemir rolurile sînt inversate: nu Māriya i-a reproșat Profetului dragostea ca o sclavă, ci Ḥafṣa și 'A'isha s-au plîns că sînt neglijate în favoarea unei concubine (Fr. Buhl, *EI*, III, 311–312, s.v.). Același detaliu (e prins cu sclava, promite că o va părăsi, apoi devine sperjur) la L. Marracci, *Refutatio ...*, XLVIII, p. 663.

136. Mahomed n-a murit otrăvit, ci de „febra Medinei", boală curentă pe vremea sa.

137. V. nota 68. Corect: *Abū Ṭālib*.

138. Este vorba de al-'Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib, unchiul lui Mahomed, negustor din Mecca (m. 652–653), începătorul dinastiei abbasizilor (Fr. Buhl, *EI*, I, 9–10).

139. Data strămutării la Medina *(Hegira)* este 15 iulie 622, iar a morții lui Mahomed 8 iunie 632 (13 rabī' I, h. 11). Așadar, al zecelea an de la Hegira aproape se încheia. V. și nota 114.

140. V. mai departe, cartea a V-a, cap. 6, p. 186 sq.

141. Tătară: *Mal ḥep algan djeh* = „Bogăție multă, [dar] nimeni care s-o ia".

142. V. mai sus, p. 26. De menționat că Mahomed a fost rănit în lupta cu mecanii de la Oḥod, în h. 3 (Fr. Buhl, *EI*, III, 1038). Ortografia corectă a denumirii „mantia sfîntă" este *ḫirḳa-i ṣerif*. Cf. și *Incrementa atque decrementa*, III, 3, *nn*.

143. *Ramaḍān*, numele celei de-a noua luni a calendarului musulman și a postului anual (v. mai departe, cartea a V-a, cap. 5, p. 180).

144. Livra (lat. *libra*) = funtul (lat. *pondus*) echivalent, după țară, cu 450–550 g.

145. Tc. *sahtiyan* = marochin.

145a. Tc. *kuna*.

146. *'Alam*, steag (ar.); Mahomed avea un steag propriu de culoare neagră numit *'uḳāb*, adoptat ulterior de abbasizi. Steagul omeiazilor era alb, al alizilor verde. Ele erau folosite nu numai la război, dar și în unele ceremonii religioase. — *Sancak-i ṣerif* = steagul nobil (tc.) sau steagul Profetului, păstrat la Constantinopol. Lung de 4 m, are în vîrf un glob de argint în care se păstrează un Coran scris, după tradiție, de califul 'Oṯmān. El este înfășurat în 40 de lucăți de tafta cuprinzînd alte relicve islamice (un alt Coran scris de 'Omar și o cheie de argint a orașului Mecca), iar totul în mătase verde. A fost adus din Egipt după cucerirea acestei țări de sultanul Selim I în 1517 (*EI*, I, 232; Cl. Huart, *ibid.*, IV, 156).

147. Acest capitol urma să figureze în lucrarea *Despre guvernarea otomană* care, fie n-a fost scrisă, fie s-a pierdut.

148. Referință, ca și mai sus, la cartea despre guvernarea otomană.

149. Două exemplare din Coran sînt păstrate în fabricile „steagului sfînt" (v. nota 146), dar nici unul scris de Abū Bakr.

150. Informație exactă: „steagul sfînt" n-a fost luat de Ioan Sobieski la 12 octombrie 1683, cînd a salvat Viena asediată de turci; Kara Mustafa Paşa (mare vizir de tristă memorie, 1676–1683, decapitat la Belgrad din porunca sultanului Meḥmed al IV-lea) reuşise să salveze stindardul refugîndu-se la Esztergom (Strigoniu), în Ungaria. V. *Incrementa atque decrementa...*, IV, 1, 78.

151. V. nota 73.

152. *Amir* = emir, șef, căpitan, înalt titlu în ierarhia musulmană. Existau: *amir aḫḫūr* sau mare comis, *amir dād* sau ministru al justiției și *amir al-ḥadjdj* = șef al caravanei de pelerini la Mecca. Acest titlu a fost purtat mai întîi de Abū Bakr, de unde afirmația că asemenea emiri sînt urmași ai Profetului (*EI*, I, 334).

153. *Shaykh* (ar.) = bătrîn, venerabil, bărbat de peste 50 de ani (titlu purtat de șefii de triburi și de unii mari dregători). Traducerea „preferați" nu este exactă (A. Cour, *EI*, IV, 284–285).

154. Tc. *cigir yeri peygamber*. Cf. și nota 73.

155. V. notele 63, 68, 69 și G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077–1078.

156. Ar. *šarī'a*, tc. *şeriat*, legea canonică musulmană, ansamblul poruncilor lui Dumnezeu, „calea cea dreaptă". Cp. *Coran*, XLII, 11; XLV, 17 etc. Ea cuprinde dreptul de succesiune, dreptul penal, prescripțiile divine privind acțiunile permise și cele interzise (J. Schacht, *EI*, IV, 331–336).

157. V. cartea a II-a, cap. 1, p. 37 urm.

158. Curioasă inadvertență: Ali n-a fost asasinat de Abū Bakr (care murise în 634), ci de 'Abd al Raḥmān b. Muldjam al-Šarīmī, la 24 ianuarie 661, ca răzbunare pentru rudeniile ucise în bătălia de la Nahrawān, din anul 658, între alții și kharidjiți. — *Djāmi'* (mai exact *al-masdjid al-djāmi'*, tc. *cami*) înseamnă moschee mare, la care credincioșii se adună pentru slujba de vineri (*EI*, I, 1040).

159. V. cartea a V-a, cap. 19, p. 316: *Despre vestile religioși musulmane în general.*

160. *Dhu'l-Faḳār* (ar.), sabia lui Mahomed, pe care acesta a luat-o de la un necredincios în bătălia de la Badr (624). Armă cu două tăișuri, după unii autori cu două vîrfuri, era vestită pentru calitățile ei deosebite. De la Mahomed a trecut la Ali, apoi în posesia califilor abbasizi (E. Mittwoch, *EI*, I, 985).

161. Este vorba despre bătălia dintre arabi și bizantini de la Yarmuk (636) care a permis celor dintîi cucerirea Siriei.

162. *Baṣra* (Bassora), oraș comercial în Irak, la 420 km sud-est de Bagdad, pe Shaṭṭ al-'Arab (estuarul format la confluența fluviilor Tigru și Eufrat), întemeiat în anii 637 sau 638 din ordinul califului 'Omar. Anterior fusese aci o fortăreață bizantină, cucerită de arabi în 634.

163. *Edrena* (azi Urfa), oraș străvechi în Turcia de azi, întemeiat pe o așezare mai veche de Seleukos I în epoca elenistică, fost sub dominație parță, romană, bizantină, persană, cucerit de arabi în 641.

164. *Dara (Darai)*, cetate pe frontiera bizantino-persană, cucerită de arabi odată cu Edrena.

165. *Ierusalimul (al-Ḳuds)* a fost cucerit de arabi în 637 sau 638, cînd generalul Abū 'Ubayda l-a chemat pe 'Omar să ia în stăpînire orașul, pe care locuitorii nu voiau să-l predea decît califului (Fr. Buhl, *EI*, II, 1161).

166. „Templul muhammedan" este *al-Masdjid al-aḳṣa*, marea moschee clădită pe ruinele templului din Ierusalim. Este „lăcașul cel mai îndepărtat" amintit în *Coran*, XVII, 1. Pe stînca sacră unde fusese cîndva templul lui Solomon, califul 'Omar a clădit mai întîi un lăcaș de rugăciune (moscheea lui 'Omar). Înconjurată de o amplă tradiție legendară mult îmbogățită de musulmani, stînca a devenit, sub 'Abd al-Malik ibn Marwān, centru de pelerinaj prin clădirea „Domului stîncii" (*Ḳubbat al Ṣakhra*), în anii 688–691 (A. J. Wensinck, *EI*, III, 442; J. Walker, *EI*, II, 1152–1153).

167. 'Omar a fost ucis, din răzbunare, de Abū Lu'lu'a, sclavul lui al-Mughīra b. Shu'ba, guvernator al Basrei. După unii exegeți, asasinul a fost doar instrumentul rivalilor politici ai lui 'Omar (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1052). Informațiile lui Cantemir se cuvin, deci, modificate astfel: sclavul nu era al lui, și nu ucisese instigat de persani. Istoricul citat (*Zakuti*) este, foarte probabil, evreul portughez Abraham Zacutus Lusitanus (m. 1642, v. *Jewish Encyclopaedia*, s.v.), cunoscut de autorii arabi drept Zākūtīlā Tīsānū (informație comunicată de colegul Ion Matei). Cantemir își luase însă referința de la Calvisius, care mai citează pe Zakutus în *Opus chronologicum*, ed. 1685, p. 663.

168. *'Othmān*, al treilea calif (d. 23–35 = 644–655). În timpul lui Islamul a anexat regiuni întinse ale Imperiului sasanid, în Armenia, Africa de nord, Nubia și Asia Mică. Cîrmuirea lui autoritară și arbitrară i-a adus pieirea (asasinat în iunie 656). Moartea lui 'Othmān a inaugurat o perioadă de conflicte interne, care au dus la schisma Islamului între șiiți (partizani ai lui 'Alī) și sunniți. — *Mu'āwiya* a fost primul calif umaiad. Bun strateg, el a contribuit în timpul lui 'Othmān la cuceririle arabe. În ce privește „cetatea" cucerită (Constantia), Cantemir face o confuzie: dacă este vorba de Constantina din Algeria, acest oraș nu a fost cucerit decît spre sfîrșitul sec. al VII-lea; mai probabil, Cantemir s-a referit la Cezareea, oraș ocupat de Mu'āwiya (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077–1080; H. Lammens, *ibid.*, 659–663).

169. V. nota 73 și I. Goldziher, *EI*, I, 484–485, cu amplă bibliografie privind pe primii patru califi.

170. Tc. *ocak* = vatră, cămin.

171. Tc. *hükmet*.

172. V. nota 153. Șeicul cu cel mai înalt titlu, suprem pontif al Islamului, era de fapt muftiul din Constantinopol, *shaykh al-Islām*. Cantemir se referă probabil la demnitatea de *sharīf* al Meccăi, guvernator al orașului începînd din 960 (instituirea șarifatului), care se bucura, în calitate de

descendent al familiei Profetului și paznic al „Locurilor sfinte" ale Islamului, de un respect deosebit (C. von Arendonk, *EI*, IV, 336–341).

173. Tc. *tehniye*.

174. *Kapıcı başı*, demnitate otomană, șef al străjilor serailului sultanului, în număr de 50 pentru fiecare poartă. Erau deopotrivă folosiți pentru trimiterea de mesaje sau invitații persoanelor notabile din țară sau străinătate (Fr. Babinger, *EI*, II, 769).

175. Tc. *hil'at*, veșmînt descris pe larg în *Incrementa atque decrementa*, III, 3, *ii*: „Haină colorată, împodobită cu o bandă de aur sau argint pe margini, pe care împăratul o dă ca semn de cinstire vizirilor, pașilor sau altor persoane însemnate, sau, pentru a le răsplăti vreun serviciu neobișnuit, sau chiar pentru vreo veste bună. Sînt trei feluri de *halat* [...]: în mod obișnuit este numit *caftan*".

176. Mustafa al II-lea (6 februarie 1693–21 august 1703), al douăzeci și doilea sultan otoman. Cantemir descrie domnia acestuia în *Incrementa...*, IV, 4.

177. Tc. *şeyh ül-islâm*; pers. *pâdişâh* sau tc. *padişah-ı âl-i osman*, titlu al sultanilor, începînd de la sfîrșitul sec. al XV-lea (Fr. Babinger, *EI*, III 1056); tc. *vekil-i şeriat-ı Muhammedî*.

178. V. nota 132.

179. *Al-Kor'ân*, cartea sacră a musulmanilor = citire, recitare, declamare. Unii autori — urmați și de Cantemir — pronunțau *Kur'ân*. După credința mahomedană, această carte este doar copia unui arhetip păstrat în cer. Ea are 114 capitole sau sure redactate fie la Mecca, fie la Medina. *Coranul* însuși, după tradiția islamică, reprezintă o confirmare a *Torei* și a *Evangheliilor*, considerate deopotrivă drept cărți revelate; iată de ce atît evreii cît și creștinii sînt considerați drept „oameni ai Cărții" (*ahl al-kitâb*). V. Fr. Buhl, *EI*, II, 1124–1139, *s.v.*

180. *Furkân* = distincție, separare, revelare, mîntuire. Cf. *Coran*, XXV, 1, acest termen se referă la cartea sacră, de aceea pentru exegeți el este sinonim cu *Coranul* însuși (A.J. Wensinck, *EI*, II, 127).

181. Nici un pasaj din *Coran*, XVI, din care citează îndată autorul nu a fost menționat mai înainte.

182. Forma turcă (*Kelâmullah*) a expresiei arabe *Kalâm Allâh* = Cuvîntul lui Dumnezeu, sinonim cu *Coranul*, sinonimie întemeiată pe

cap. VII, 141 și XLVIII, 15 ale Cărții (v. pentru detalii D.B. Macdonald, *EI*, II, 712–717).

183. Cuvîntul *Kur'ân* scris cu semnul hamza poate fi sau „un infinitiv avînd sensul de participiu pasiv, sau un adjectiv calificativ derivat de la *karâ'a* = a aduna" (Fr. Buhl, *EI*, II, 1124). De aici sensul de „Carte a adunării, a comunității", la care se referă Cantemir. Dar *karâ'a* înseamnă și „a citi, a recita" (Allah își începea revelațiile prin porunca: *kur'!* = citește!).

184. V. nota 67.

185. *Isa Mesih*, pronunțare turcă a ar. *'Îsâ Masîh*, forma arabă din *Coran* a numelui lui Iisus Mesia (II, 136; IV, 45 etc.). Expresia „Iisus fiul Mariei" apare în carte de treisprezece ori. Trei sure (III, V și XIX) se referă în mod special la tradiția creștină. Iisus apare în *Coran* drept un profet deosebit, ultimul înainte de venirea lui Mahomed. Textele referitoare la Iisus sînt influențe ale *Evangheliilor* canonice, dar și a unor apocrife ca acela a lui Toma (D.B. Macdonald, *EI*, II, 558–560 și nota 67).

186. *Zubur* înseamnă în *Coran* (XXVI, 196; III, 181 etc.) „scrieri revelate" și „cărți cerești" în general. La singular cuvîntul este folosit de Mahomed pentru a desemna *Psaltirea* lui David (IV, 161; XVII, 57; XXI, 105). Cartea pare să fi fost cunoscută de scriitorii arabi încă înainte de Mahomed (J. Horovitz, *EI*, IV, 1230–1231).

187. V. cartea I, cap. 2, p. 6.

188. V. cartea a IV-a, cap. 18, p. 133 sq.

189. Afirmația lui Cantemir (v. și mai sus, paragraful *Psaltirea*) este prea categorică și chiar ea generează contradicția semnalată îndată (nestatornicia lui Mahomed care acceptă totuși că și nemahomedanii se pot mîntui). În realitate, recunoscînd caracterul sacru al *Torei* și *Evangheliilor* și manifestînd simpatie pentru „adepții Cărții", Mahomed nu putea aboli „rînduielile și legile acelora".

190. Interpreți moderni ai *Coranului* afirmă chiar că Islamul a acceptat o serie de dogme creștine. V. în acest sens Emile Dermenghem, *La vie de Mahomet*, Paris, 1929, p. 124 sq.

191. Cum arată îndată autorul, aceste intervale corespund cu anii de la „chemarea" lui Mahomed și sfîrșitul vieții lui. În ce privește redactarea *Coranului* (fixarea în scris a cuprinsului său — transmis pe cale orală — din ordinul califului 'Othmân), ea a durat tot 23 de ani (de la moartea lui Mahomed, 632, pînă la aceea a lui 'Othmân, 655).

192. Tc. *hadîs-i şerif* < ar. *ḥadīth sharīf*, tradiția privind actele sau spusele Profetului și, în general, orice comunicare religioasă sau profană. Aceste elemente ale tradiției doctrinare islamice au fost culese îndată după moartea lui Mahomed și clasate în colegeri tematice intitulate *musannaf*, adică redactare (Th.W. Juynboll, *EI*, II, 201–206). Cantemir explică acest cuvînt și în *Incrementa atque decrementa...*, c. III, 2, n. 20.

193. Tc. *ayat-i kerime* < ar. *āya*, pl. *āyāt* = semne miraculoase, versete ale *Coranului*.

194. Autorul tratează probleme care au pasionat timp de secole pe exegeții *Coranului*, pe filologi sau specialiști în doctrina islamică. Despre imperfecțiunile Cărții, v. Fr. Buhl, *EI*, II, 1134. Aceste imperfecțiuni se datorează neglijenței copiștilor, rezistenței celor ce știau *Coranul* pe de rost și n-au vrut să se corecteze potrivit textului stabilit de 'Othmān, dificultăților scrierii arabe care nu are deloc vocale scurte și numai cîteva vocale lungi.

195. Despre numărul cuvintelor (12000 sau numai 3000) nu se face în *Coran* nici o menționare. Autorul are însă dreptate cînd spune că la textul *Coranului* pot fi adăugate și cuvinte din tradiție (*ḥadīth*); unele hadîsuri (*ḥadīs*, sau *ilāhī*) se bucură de același respect ca și cuvintele Cărții înseși.

196. Nici această declarație a Profetului nu figurează în *Coran*.

197. Ambele afirmații (limba *Coranului* nu poate fi vorbită; nici un verset sau cuvînt nu poate fi înțeles perfect) sînt exagerate. Autorul însuși recunoaște că apelul la exegeți se face doar pentru pasajele obscure.

198. De remarcat că titlul capitolului nu are nici un raport cu textul. Despre cartea *Muḥammediye* autorul tratase mai înainte (v. nota 53).

199. Relatarea acestui concurs al cugetării și talentului literar amintește de faimoasele întreceri din antichitatea greacă de la Olympia, la care autorul se și referă în continuare, asociază mai multe elemente: în perioada preislamică aparatul cultului păgîn comporta niște stîlpi de piatră, locuri sacre ale căror funcțiuni nu sînt bine cunoscute, dar a căror lapidare de către pelerini a intrat în ritualul hagialîcului la Mecca (*EI*, I, 231 și Fr. Buhl, *ibid.*, 1041). Rolul lor „în biografia Profetului și în istoria originii Islamului este mai bine cunoscut. Acolo [este vorba de stîlpul de la Akaba] a avut Mahomed întîlnirile sale secrete cu cîțiva medinezi după ce doctrina sa eșuase la Mecca. Șase persoane au îmbrățișat mai întîi islamul, apoi alți doisprezece i-au adus omagiu, fără însă ca prin aceasta să se angajeze

să-l protejeze efectiv pe Profet. Biografii numesc aceasta «omagiul femeilor» (*bai'at al-niṣā'*), sau «prima Akaba», pentru a o deosebi de «a doua Akaba» din anul următor, cînd 70 de medinezi au jurat să-l apere pe Mahomed, la nevoie și cu sabia (*bai'at al-ḥarb*). Ulterior a fost înălțată o moschee în vecinătatea coloanei de piatră menționată mai sus, numită «Moscheea omagiului», în amintirea evenimentului mondial care avusese loc acolo" (*EI*, I, 231). Pe de altă parte se cuvine menționat că termenul *'amūd*, „coloana" unei poezii (ultimul picior al primului hemistih, așadar mijlocul, mijlocul versului) înseamnă, în sens propriu, stîlpul central al cortului (Weil, în *EI*, I, 469). Să reținem, de asemenea, observația lui A.S. Tritton (*EI*, IV, 388) că „locuitorii Medinei treceau drept cei mai buni dintre arabi poeți (orășeni, n.n.). Evreii și creștinii erau poeți și, adesea, versurile lor nu se pot deosebi de acelea ale păgînilor. Reședințele micilor principi arabi — în special Ḥīra — erau centre de activitate poetică. Acolo veneau beduinii dornici să tragă ceva folos de la patronii literaturii. Ei se întîlneau de asemenea la numeroase bîlciuri unde aveau loc concursuri între poeți rivali". Aceste detalii ne apropie de relatarea lui Cantemir al cărei izvor (rămas indicat prin „o carte a istoricilor adunate în zilele lui Muhammed" care circula la turci) rămîne de identificat.

200. Tc. *nazire* = imitație, pastișă.

201. Tc. *şîr* < pers. *pīr* = bătrîn, în ierarhia sufită un fel de duhovnic. Îndrumător spiritual care avea dreptul să introducă în această tagmă mistică un *murīd* (novice). Folosirea acestui termen pentru o instituție preislamică este, firește, anacronică.

202. Tc. *sure* < ar. *sūra*. Evident, Mahomed nu putea atîrna pe stîlpi primele două sure ale *Coranului*, deoarece prima sură este o alcătuire postumă Profetului, scrisă pentru a servi drept introducere cărții, iar ordinea capitolelor în forma actuală a fost stabilită abia în versiunea califului 'Othmān.

203. Tc. *nāme* < ar. *nāma*. Mahomed și-a provocat în repetate rînduri adversarii să *creeze* sure asemănătoare celor din *Coran* (II, 21; X, 39; XI, 16), dar aceștia nu au reușit; *Coranul* reprezintă „o unică formă literară care n-a putut dobîndi decît o influență indirectă asupra dezvoltării literare ulterioare, pentru că va a apărut cu pretenția de a avea o origine divină și astfel excludea orice încercare publică de imitație" (C. Brockelmann, *EI*, I, 411).

204. Tc. *nesih* < ar. *naskhī*, caligrafie arabă folosită în Imperiul otoman pentru scrierea cărților religioase și literare.

205. Tc. *talîk* < pers. *ta'lîḳ*, caligrafie arabă în care rîndurile sînt înclinate dinspre dreapta-sus spre stînga-jos, sub influența vechii scrieri naționale persane *pehleví*. De aci afirmația autorului că 'Alî ar fi transcris un Coran în scriere *talîk* (care s-a impus, de fapt, abia din secolul al XIII-lea și în special pentru cărți de versuri). Este însă adevărat că manuscrisele *Coranului* (în arabă cu traducere persană interlineară) erau copiate în caligrafie *talîk* (H. Moritz, *EI*, I, 398—399).

206. V. cartea a VI-a, cap. 19, p. 316 sq.

207. Tc. *kayır eş-şev min Allah* < ar. *khayr mo shurr min Allâh*.

208. V. cartea a IV-a, cap. 5, p. 97 sq.

209. V. cartea a IV-a, cap. 14, p. 133 sq.

210. Rezumatul învățăturii *Coranului* expus în acest capitol este, în liniile sale mari, exact. Expunerile moderne, introducerile la traducerile *Coranului* sau în doctrina Islamului sînt între totul asemănătoare. Cf. *Studiul introductiv*, p. XXXVII—XL.

211. Teza că *Evangheliile* ar fi fost intenționat corupte de creștini pentru a înlătura pasajele care anunțau venirea lui Mahomed a făcut parte din arsenalul apologetic musulman clasic. Deși ideile creștine au pătruns în numeroase locuri din *Coran*, ca și în tradiția doctrinară islamică, învățații musulmani au dat *Noului Testament* interpretări proprii, uneori false. *Evangheliile* sînt totuși considerate de mahomedani drept cărți sacre și se bucură de respect în special în rîndurile poporului turc (B. Carra de Vaux, *EI*, II, 534—536; L. Marracci, *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars prima, p. 6 sq.).

212. Citat inexistent în Platon, luat probabil dintr-o sursă secundară necritică.

213. Ne aflăm din nou în fața izvorului intermediar care atribuie enormități lui Porphyrios (v. nota 47). Fragmentele reunite de Harnack nu conțin, firește, asemenea aprecieri, greu de acceptat cu atît mai mult cu cît „acreala lui Porphyrios se înăsprește cînd vorbește de sf. Pavel" (P. de Labriolle, *La réaction païenne*, p. 256, 258; dar despre „grecolănia" creștinismului, βάρβαρον τόλμημα, o „încercare barbară" de a înlătura civilizația, *ibid.*, p. 257).

214. Biografia lui Mahomed în versiunea ei legendară conține două întîlniri ale Profetului cu călugări creștini: 1. La doisprezece ani, cînd însoțea pe unchiul său Abū Ṭālib la Basra, întîlnirea cu Sergius Baḥîrā (<aram. *baḥîrā* = alesul), care recunoaște în el pe viitorul profet; 2. La douăzeci

și patru de ani, în Siria, întîlnirea cu un călugăr Nestor care, de asemenea îl recunoaște drept trimis al lui Dumnezeu. Aceste legende, care dezvoltă faptul desigur real al contactelor lui Mahomed cu cercuri aramaice, sînt relatate atît de autori arabi, cît și de cronicari bizantini ca Theophanes sau Sphrantzes (cf. și nota 62). V. date amănunțite la A.J. Wensinck, *EI*, I, 589. Autori ca Ludovicus Marracci, *De Alcorano*, III, p. 33, credeau că „*monachum quemdam, Sergium nomine, Alcoranum scripsisse, vel in illo scribendo Mahumetum adiuvisse. Sed quis fuerit iste Sergius, non omnes conveniunt*". Cf. același *Prodromi ad refutationem Alcorani*, pars prima, p. 42—43.

215. *Maṭira* pare să fie o lectură greșită pentru *Baḥîrā* (v. nota precedentă și L. Marracci, *op. cit.*, p. 36—37); Salmān al-Fārisī (*Selmun Persanul*), personaj semi-legendar, ar fi fost unul din primii „tovarăși" ai Profetului și reprezintă prototipul persanilor convertiți la Islam. Sclav răscumpărat, a devenit adeptul lui Mahomed după o îndelungată căutare a adevărului (G. Levi della Vida, *EI*, IV, 120—121); *Abdullah din Persia* este negreșit 'Abd Allāh b. Khāzim al-Sulamī, unul din tovarășii Profetului și guvernator al Khorasanului (M. Seligsohn, *EI*, I, 26); nu l-am identificat pe *Salom Iudeul*.

216. Referința exactă nu este la sura XCV (*Curmalul*), ci la a VI-a (*Albinele*); textul nu este corect citat, ci parafrazat, poate printr-un intermediar. *Coranul*, XVI, 103, sună: „Știu că ei spun: «Nu l-a învățat decît un muritor!», dar cel la care se gîndesc vorbește o limbă străină (ar. *'ajamī* = barbar), în timp ce aceasta este o arabă limpede"; Cantemir (sau izvorul său) dă termenului arab „barbar" sensul turcesc *iaisen* = persan, dar și *neamțio*, neînvățat).

217. *Abū Bakr*, socrul lui Mahomed (prin căsătoria Aișei), primul calif (v. nota 63). Relațiunea — fanteziștă — privind geneza *Coranului* a fost construită pe un singur fapt real: Abū Bakr a pregătit prima redactare a Cărții, după moartea Profetului. În ce privește raporturile reale dintre el și Mahomed, iată avizul unui specialist modern: „Abū Bakr nu reprezenta nici un raport idei și principii noi; el urma în mod absolut vederile lui Mahomed și persevera în tot ceea ce prietenul său poruncise sau indicase" (Fr. Buhl, *EI*, I, 83).

218. V. nota 192.

219. „După o informație a lui Ibn al-Athīr (ed. Tornberg, III, 56), cele patru redactări menționate mai sus au fost adoptate fiecare într-o regiune deosebită: aceea a lui Ubaiy în Damasc, a lui Miḳdād la Ḥoms,

a lui Ibn Mas'ūd la Kūfa și a lui al-Ash'arī la Hasra" (Fr. Buhl, *EI*, II, 1131).

220. V. cartea a VI-a, cap. 19, p. 318 sq.

221. Tc. *farz* < ar. *farḍ* — „prescripții riguros obligatorii, a căror nerespectare este pedepsită, a căror păzire este, dimpotrivă, răsplătită" (Th. W. Juynboll, *EI*, II, 65—66). Toate sensurile citate de Cantemir sînt luate din *Lexicon*ul lui Meninski, p. 3499, *v.o. farz: incus, incidens, in cornum aut foramen uti lignum (igniarium quod zend dicitur; definire, sancire, imperare, necessario observandum; de Deo: dare definitum quid, per legem aut debito; pl.: incisura; pro, igniarii zend dicti qua parte extunditur ignis, et cornu in cornu arcus, cui cornu inhaerit; item sanctio, statutum; quod impositum et imperatum sit a Deo cuique hic necessariae observantiae; canon, stipendium, clypeus, sagitta non alata qualibus alcatores ludunt; praestantis dactyli genus, peculiare Arabiae felicis parti, quae Oman dicitur; debitum ex praecepto divino, aut lege omnino observanda sub peccato mortali, ad differentiam illorum quae citra peccatum mortale, aut non observatur, q. nostrum consilium evangelicum.*

222. Tc. *sünnet* < ar. *sunnat* — „obicei, manieră de comportare, precept". Prin acest termen se înțelege mai ales „obiceiul lui Mahomed", obicei a cărui respectare înseamnă o „imitare" a Profetului (A. J. Wensinck, *EI*, II, 581—583). Sensurile provin din Meninski, *op. cit.*, p. 2682, *s.v.* *sunnet: natura, indoles, via, institutum, mos vivendi, lex; pro, exemplum dictorum factorumque Mahometis, quae sectatoribus ipsius a Corano secundaria lex est; et genus dactylorum Medinensium; forma, vel superficies, frons, vultus et tormentus; poena, lex et institutum Prophetae quasi (absque comparatione) consilium evangelicum, praescriptum, regula et vulgo circumcisio.*

223. Tc. *farz değil, sünnettir.*

224. *François Meygnien (Meninski)*, orientalist francez (1623—1698), interpret al guvernului polonez la Constantinopol, apoi al celui austriac, autorul dicționarului citat în text, operă fundamentală a lexicografiei turce, arabe și persane.

225. *Hrism*, brisman < gr. χρισμός = profeție.

226. Titlu adăugat de noi după *Sunet*.

227. Tc. *Evdr-i sefr-i rüsûz*. Cantemir se referă la *Djafr*, carte din tradiția esoterică șiită, supraviețuind descrierea evoluției religioase și politice a lumii pînă la sfîrșitul acesteia. Ea ar fi fost o interpretare secretă a *Co-*

ranului întocmită de însuși Ali, iar după alți autori o alcătuire a celui de-al șaselea imam, Djafar ibn Muhammed al Șādiḳ (m. în 168/784—785), scrisă pe o piele de ied sau miel înțărcat (d)afr). Alte cărți asemănătoare ar fi fost *Djâmi'a* și *Mashuf Fâtima* (B. Macdonald, *EI*, I, 1022—1025). Pentru Ibn Khaldûn „astăzi această știință se numește *simiya*, sau magia literală... Este un subiect inepuizabil, care pune numeroase probleme [...]. Specialiștii nu sînt de acord asupra puterii magice a literelor [...]. Nu e o problemă științifică sau de domeniul raționamentului" (*Discours sur l'histoire universelle, al-Muqaddimat*, trad. Vincent Monteil, t. III, Beyrouth, 1968, p. 1103 sq.). Încercările noastre de a da de urma izvorului lui Cantemir s-au dovedit infructuoase. Este cert că el a avut în mînă un asemenea text, care, cum vom vedea, circula în Istanbulul timpului său.

228. *Hasan*, fiul mai mare al lui 'Alī și al Fatimei, nepotul iubit al lui Mahomed (n. H.3/4, m. H. 49). Senzual, risipitor, puțin preocupat de răspunderile sale de calif de Bagdad, a renunțat contra unor avantaje la această demnitate. Moartea sa, datorită probabil exceselor, a fost pusă de scriitorii șiiți pe seama umaiarilor, pentru a face din Hasan un „martir". *Husain*, fratele său (n. H. 4/5, m. 61/680), lipsit de personalitate, a pierit într-o luptă cu un detașament al califului umaiad Yazid, la Karbala, fiind de asemenea trecut în rîndul martirilor de către șiiți.

229. Tc. *hâss* < pers. *khaṣṣ-ja*, ar. *khuṣūṣ-jā* — superlativ rezervat persoanelor laice (domnul, jupînul), apoi dascăl, preceptor, diac.

230. Aci în sens de abdomen (intimă), sediul sufletului și al minții în antropologia medievală.

231. Tc. *ibn-i Yakub*, numit mai departe *Akîb*.

232. Cuvîntul *ifani* (?) ne sugerează fie *'Affân* (califul 'Othmân ibn 'Affân), deci „fiii lui Othman", fie tc. *ihvan* < ar. *ikhwân* = frații, prietenii, tovarășii. În ambele cazuri referința lui Cantemir se trimite la secta șiită a ismailiților sau septimamienilor (*sab'iya*) care limita la șapte numărul imamilor vizibili (la cei mai vechi șiiți, imam = calif, R. Strothmann, *EI*, II, 682). Secta își are obîrșia în actul lui Djafar al Șādiḳ, al șaselea imam, care, c. 762, a deposedat de acest titlu pe fiul său Ismail, pentru păcatul beției. Deși Ismail muri înaintea tatălui său, o parte din șiiți au vrut să vadă în el ultimul imam legitim, a cărui demnitate s-ar fi perpetuat apoi într-o serie de *imami astarni*, pînă ce va apare ultimul, un fel de Mesia (Mahdî) care va impune lumii concepțiile ismailiene. Această mișcare politică ce se revendica nu numai de la Ismail, dar și de la alți

frați ai lui, și căreia i s-a opus apoi secta douăzecimamienilor (*iṯnā 'aširiya*, devenită doctrină de stat în Persia), susținînd o serie de douăsprezece imami vizibili, pînă la Muḥammed al-Mahdi care va reapare la Judecata din urmă — a generat o doctrină esoterică puternic influențată de gnoza neoplatonică. În cazul septimamienilor o ierarhie complicată de profeți, „tăcuți", „mărturii" (ḥudjdja) care desemnează pe imamul epocii — personaje în număr de șapte sau douăsprezece derivînd unii din alții conform teoriei gnostice a emanațiilor. Afilierea la această sectă este obiectul unei inițieri influențată de speculațiile neoplatonice, misterele parse și esterismul creștin. Membri unei ligi eltraștite, probabil ismailiene, din sec. al X-lea, se numeau *iḫwān al-ṣafā* — „frații puri" care aveau o doctrină sincretistă (toate religiile au ca scop *revenirea* sufletelor la Dumnezeu, din care emană). Pentru tot ce precede, a se vedea, în *EI*, articolele lui T. J. de Boer, II, 487–488; Cl. Huart, II, 599–600; R. Strothmann, II, 682–683; aceiași, IV, 24–26.

233. Cei șapte califi (a căror „anunțare" de către cele șapte planete sugerează corespondența gnostică dintre microcosm și macrocosm) sînt dintre cei 14 ai dinastiei omaiade, de la Mu'āwiya I (660–680), pînă la Marwān II (744–750); ceilalți douăsprezece (aceeași corespondență cu cele douăsprezece luni) sînt califii alasizi, descendenți din unchiul Profetului, începînd cu 'Abbās al Ṣaffāḥ (750–754); pe ultimul, Muḥammed, nu-l putem identifica în seria celor 37 de califi ai acestei dinastii. Cf. K. V. Zetterstéen, *EI*, I, 14–15. S-ar putea însă ca aci să fie o referință duodecimamiană precisă, după cum ne sugerează acest pasaj din Ibn Khaldūn: „Imamiții extremiști, și în special duodecimamienii [...], cred că al douăsprezecelea imam al lor, Muḥammad ibn al-Ḥasan al 'Askarī, pe care îl numesc Mahdī, a intrat în subterana familiei sale la al-Ḥilla și a fost «tăinuit» acolo timpul cît se închisese cu mama lui. El ar fi rămas acolo, «ascuns», va ieși la sfîrșitul vremilor și va face să domnească dreptatea pe pămînt" (*Discours sur l'histoire universelle*, trad. cit., t. I, Beyrouth, 1967, p. 391). Despre *Mahdī* v. nota precedentă.

234. *Dukelī* (?) are asonanțe cu *Dūǰlāǰ*, numele unui trib mongol < *Dūǰlān*, fratele unui strămoș al lui Ginghis-han. Deși istoria lui — consemnată de istoriografia arabă — aparține secolelor XIII–XVI, faptul că acest trib și ramificațiile lui s-a întins dominația aproape unei mari părți din Asia Centrală (numele *DŪǰĪ* < *DūǰĪN* a fost perpetuat printr-o importantă ramură kîrghîză), ca și concepția musulmană că primii stăpîni ai lumii au fost triburile nomade care au creat apoi cetățile și civilizația sedentarilor (v. Ibn Khaldūn, *loc. cit.*, p. 245) ar putea îndreptăți ipoteza

acestei proveniențe pentru *dulelii* lui Cantemir. V. și W. Barthold, *EI*, I, 1112–1114.

235. V. despre aceste personaje, popoare și evenimente, cartea a III-a, partea a II-a, art. 1–6, p. 64–75.

236. Ceea ce urmează pare să fie citat textual din *Enāǰet-i sefer-i rūmūz* (v. nota 227), lucrare pe care Cantemir o numește mai jos *Apocalipsul lui Muḥammed*. Rezultă că autorul a avut la îndemînă această carte, ceea ce și explică detaliile pe care le dă. Textul, care trebuie examinat de un specialist în literatura divinatorie islamică (așa numita „magie literală"), face parte dintr-o serie de scrieri răspîndite în timpul lui Cantemir în cercurile cărturarilor turci. Știința secretelor literelor (*simyā* < gr. σημεῖα = semne) este de origină sufită. V. în acest sens Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. III, Beyrouth, 1968, p. 1103 sq. și reproducerea unei table divinatorii provenind tocmai dintr-un manuscris care a aparținut sultanului Ahmed al III-lea, protectorul lui Cantemir (Bibliotheca Topkapesarayı, Istanbul, ms. Ahmed III, 3042, t. I, folio 237, *loc. cit.*, p. 1114).

237. V. nota 234.

238. Evident altă denumire pentru *Enāǰet-i sefer-i rūmūz* (v. nota 227)

239. Ar. *ṣaḳlāb*, pl. *ṣaḳāliba* < gr. σκλάβος = slav(i). Este evidentă intenția autorului de a conferi (ca și în *Monarchiarum physica examinatio*) un rol politic eminent poporului rus, identificat cu *Banū'l-Aṣfar* = „fiii Roșcatului" (personajul biblic Esau, astfel descris în *Gen.* 25, 25); slavii sînt la rîndul lor descriși în izvoarele arabe ca un popor cu părul și barba roșcată (W. Barthold, *EI*, IV, 488), iar țarul Rusiei, după o relatare a lui H. Lammens, era numit *Malik al-Aṣfar* (I. Goldziher, *EI*, I, 484).

240. Tc. *Hıristiyan* = soldatul țării (persona) îegregular).

241. *Hemji, hamja* (pentru tc. *hamza* < ar. *ḥamza*) este semnul grafic indicînd exploziva laringiană atonă (întreruperea vocii, închiderea laringelui). Cuvîntul nu e sinonim cu *Ḥamza*, nume propriu diferit ortografiat, care la rîndul său nu e echivalentul arab al biblicului Samson. Tradiția musulmană cunoaște însă un Ḥamza, unchiul și fratele de lapte al lui Mahomed, ostaș viteaz, poreclit „leul lui Allah și al Trimisului său", care poate justifica o analogie cu Samson (v. H. Lammens, *EI*, II, 270).

242. Autorul se referă la provincia 'Irāḳ-i 'Aǰamī din estul Irakului, fosta Mesie antică. La aceeași regiune pare a fi și referința la țara *Arak* (p. 59).

243. Ibn Khaldûn, citînd un poem al lui al-Sabtî despre tablele divinatorii *(Zâ'iradja)*, ştia, la fel, că „Cezarul lor (bizantin) este un ß..." (*ed. cit.*, t. III, p. 1153).

244. Tc. *Mehdi* < ar. *Mahdî* = cel condus de Dumnezeu, denumire dată cîtorva personaje politice din istoria Islamului şi unui fel de Mesia care, după tradiţie, va apare către sfîrşitul lumii pentru a reinstrona dreapta credinţă. Domnia lui de o mie de ani va fi urmată de Judecata de apoi (D. B. Macdonald, *EI*, III, 116–120).

245. *Muradin* (?), poate în sensul de „un Murad oarecare", dar Murâdî este cunoscut şi ca nume literar *(takhallus)*, folosit de sultanul Murad al III-lea.

246. *Rûm*, denumirea turco-persană a Imperiului bizantin < gr. ῥωμαῖος = bizantină. În Asia Centrală prin aceeaşi denumire se înţelegea însă Imperiul roman (Fr. Babinger, *EI*, III, 1235–1236).

247. Tc. *selçukî*, dinastie turcă, prin extensiune populaţia turcă dominantă, în secolele XI–XIII, în Asia Centrală şi Orientul Apropiat.

248. V. nota 239. De adăugat că „fiii lui Asfer" *(Banû'l-Asfar)* au fost nu numai slavii, dar înaintea lor grecii, romanii, spaniolii şi europenii în general. Lupte între arabi şi asfari pentru stăpînirea Constantinopolului consemnează tradiţia *(hadîth)*. Cf. I. Goldziher, *EI*, I, 483–484.

249. Tc. *Nevruz* < pers. *Nauruz* = Anul nou, echinocţiul de primăvară (21 martie), care inaugura anul solar persan. Cantemir era, firesc, conştient de faptul că relatează în 7227 (5508 „de la facerea lumii" = 1719) credinţa că „ciclul lumii de la facerea lui Adam se împlineşte în anul 7000".

250. Tc. *muharrem* < ar. *muharram* = prima lună a anului arab. Deoarece, cum arată autorul, „potrivit anului solar socotnala este alta", nici echinocţiul de primăvară nu poate cădea în aceeaşi lună a anului arab, nici luna muharrem în acelaşi sezon.

251. *Embolic* < gr. ἔμβολος = intercalare, adăugarea unei zile, unei luni sau a altui interval de timp în calendar, ca, de exemplu, în anul bisect. N-am putut stabili la ce calcul „embolic" se referă autorul.

252. S-ar părea că se reia citarea (sau parafrazarea) după *Esrâr-i cefr-i rûmûz*, de vreme ce se face aluzie la „cartea aceasta plină de taine".

253. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 193.

254. V. nota 77.

255. Tc. *ulema* < ar. *'ulamâ'* = cărturari, savanţi (pl.).

256. Tc. *kadı* < ar. *kâdî* = judecător, după legea musulmană, în orice problemă civilă sau penală.

257. *Cezarii* = împăraţii grecilor (?!), glosă în text.

258. V. notele 239 şi 248.

259. Pers. *Nûshirwân*, *Anûshurwân* < pehlevi *Anôshak-rûvân* = cel cu sufletul nemuritor, porecla lui Chosroe I, regele persan (531–579) erou al epopeii lui Firdousi *Shâh-nâme*.

260. În originalul latin: *Hedain*, denumire care poate însemna, în forme corupte, fie *al-Madâ'in*, localitate la sud-est de Bagdad, pe fluviul Tigru, fostă capitală a Imperiului sasanid, formată din oraşele Selencia şi Ctesiphon reunite, fie *Kazvîn*, oraş la nord-vest de Teheran. Fostă capitală a Persiei de la Shâh Tahmâsp I (1524–1576) pînă la Shâh 'Abbâs I (1587–1628). Kazvîn a păstrat pînă în epoca modernă numele de *Dâr al-Saltana* („Scaunul cîrmuirii"), pe care îl cunoştea, probabil, şi Cantemir.

261. *Khurâsân* („Ţara Soarelui răsare"), regiune din răsăritul Persiei, cuprinzînd şi ţara Pahlav de unde erau originari parţii. A fost cucerită de arabi în 651–652.

262. 29 de capitole ale *Coranului*, majoritatea din Mecca, au la începutul lor, îndată după invocaţie *(basmala)*, o serie de litere (între două şi cinci). Înţelesul lor nu a putut fi pînă azi descifrat de exegeţi, fie ei arabi sau creştini: simboluri cifrice, abrevieri, iniţiale de nume, totul duce la interpretări hazardate care au fost, firesc, larg folosite de magicieni (Fr. Buhl, *EI*, II, 1134–1135, ar. 15).

263. Tc. *Şam* < ar. *al-Shâ'm* = Siria, cuprinzînd, în antichitate, toată regiunea dintre Anatolia şi Arabia.

264. Constantinopol < gr. Κωνσταντινούπολις, sediul beni asfirilor (aci grecii).

265. V. capitolul următor.

266. Personaj legendar, neidentificat în literatura consultată, ca şi următoarele două: Ali şi Fatme.

267. Personaj legendar.

268. Yemen, actualul stat din sud-vestul Arabiei, corespunzînd cu cele mai vechi limite ale Arabiei felix.

269. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 186 sq.

270. Personaje legendare.

271. Probabil deformare a numelui *Kathai*, *Khāṭai* dat de autorii arabi Chinei; și mai apropiate de forma *Hut* ar fi *Khotan*, oraș din Turkestanul chinez, în zona de contact dintre Islam și budism, sau *Khuttal*, regiune aflătoare azi în R.S.S. Tadjică, pe cursul superior al lui Amu Daria.

272. Nume legendar, neidentificat în lucrările consultate.

273. V. capitolul următor.

274. V. nota 232.

275. *Bukhārā*, cunoscutul oraș în Turkestan; pasajul „țara de la apus (sau cum se poate ticui altfel, din Africa)" arată că în textul citit de autor scria *Maghrib* = Apusul, Berberia (zona din Africa de nord-vest cuprinzînd Tripolitania, Tunisia, Algeria și Marocul).

276. Ar. *khalīfa* = calif succesor, locțiitor al Profetului.

277. Tc. *seyf-e hatalı* și *kurhan-ı salılı*, care s-ar traduce „sabia legată" și „dovada vîndută".

278. Peninsulă și port în sudul Arabiei.

279. Cuvînt neidentificat.

280. V. nota 158.

281. *Abū'l-Su'ūd*, tc. *Ebüssuūd*, vestit jurisconsult otoman de origine kordă (1490/1491–1574), autor al unui comentar al *Coranului*, precum și al culegerii de legi a lui Soliman Magnificul intitulată *Kānūn-nāme*. A avut, între alte demnități, pe aceea de shaikh al-Islām.

282. Tc. *Çin* < ar. *Sīn*, numele dat de musulmani unei părți a Chinei sau acestei țări în totalitatea ei, după dinastia Țin.

283. *Teccāl*, tc. *Deccāl* < ar. Dadjdjāl, personaj mitic, un fel de Antimahomed, pe care autorii îl explică și-l descriu în mod foarte diferit (originar din Java, iudeu, monstru, se va arăta în Iepahan, sau în Kufa, sau în Khorasan etc., etc.). Domnia lui, după legendă, va dura patruzeci de zile, după care va fi ucis de Mahdi (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 909).

284. Tc. *zinhar* = „la seama!", „Atenție!"

285. *Basra*, portul irakian (v. nota 162), nu este situat în apropierea unui munte; poate că autorul se referă la Basra marocană, oraș dispărut prin secolele XIV–XV, care era așezat pe un platou, între două coline.

286. Tc. *fetva* < ar. *fatwā* = răspuns sau sentință formală dată de un jurist sau mufti.

287. *Idrīs*, personaj citat de două ori în *Coran* (XIX, 57 și XXI, 85), identificat de exegeți cu biblicul Enoh (*Gn.*, 5, 23–24), inițiat în științele înalte și în tainele privind sfîrșitul lumii.

288. *Ramla*, localitate la circa 40 km spre răsărit de Ierusalim, fostă capitală a provinciei Filastin.

289. *Muḥammad*, aci în sens de „Vestitorul".

290. *Isa Mesih* (tc.). V. nota 185.

291. Minaretul cel mai înalt, dinspre sud-est, al moscheii omaiazilor din Damasc, numit și „Minaretul lui Iisus", datorită tradiției citată în text.

292. *Ludd*, localitate în Palestina la sud-est de Iafa (gr. Λύδδα), în care, după tradiție, a avut loc lupta sf. Gheorghe cu balaurul și unde era venerat mormîntul martirului. După o legendă musulmană relatată încă în secolul al X-lea de Mukaddasi, Antihristul (aci Dadjdjāl) va fi ucis de Iisus la poarta bisericii sf. Gheorghe din Ludd (Fr. Buhl, *EI*, III 34–35).

293. Tc. *Yecüc ve Mecüc* < ar. *Yādjūdj wa-Madjūdj*, popoare biblice legendare (Gog și Magog, din *Gn.*, 10, 2 etc.), originare din nord-est, care vor pustii lumea înaintea Judecății de apoi. Toate elementele relatării lui Cantemir (piticii cu urechi mari, care încearcă să spargă zidul lui Alexandru cel Mare, săgetează cerul, pustiesc pămîntul, seacă apele și vor fi mîncați de păsări) se regăsesc în tradiția islamică (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 1204–1205). Interesantă indicația că „musulmanii se vor sătura numai cu rostirea numelui lui Dumnezeu, căci așa îi va învăța să facă Iisus Hristos". Este asociată aci tehnica repetării necontenite a numelui divinității (*dhikr*) din mistica musulmană, cu practica similară isihastă (cf. G.-C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, 2e éd., Paris, 1968, p. 178 sq.).

294. Despre zidul construit de Alexandru cel Mare (sau Zidul caucazian) va scrie cîțiva ani după *Sistem* Cantemir însuși, după cercetări întreprinse în cursul campaniei ruseți în Caucaz (notele principelui au fost

publicate parțial sub titlul *De motu cumenico*, în *Commentarii Academiae Scientiarum Petropolitanae* I (1726), p. 425–463; v. și *Operile principelui Demetriu Cantemir*, t. VII, București, 1883, 32 p.).

295. Este vorba despre *aṣḥāb al-kahf* — „oamenii din peșteră", versiunea arabă a *Legendei celor șapte tineri adormiți*. După tradiția creștină, în timpul persecuției lui Decius (249–251), șapte tineri creștini din Efes s-au refugiat într-o peșteră unde au adormit, pentru a se trezi abia în timpul domniei lui Theodosie al II-lea (408–450). După *Coran* ei ar fi dormit 309 ani, după alte tradiții 372. Legenda, care a fost consemnată mai întîi într-un text siriac din secolul al V-lea, a cunoscut apoi o largă răspîndire în literaturile orientale și occidentale (A. J. Wensinck, *EI*, I, 485–486).

296. Tc. *Dabbetü'l Arz* < ar. *Dābbat al-Arḍ* — „fiara pămîntului", monstru legendar a cărui apariție va anunța sfîrșitul lumii. Descrierea lui Cantemir corespunde în linii mari celei din tradiția islamică (A.S. Fulton, *EI*, I, 907).

297. Tc. *el-Lafzet ullah alā es-sālimūn* < ar. *al-lafzatu'llāh 'alā al-sālimīn*.

298. V. nota 86.

299. Tc. *kātib* < ar. *kātib*, v. și nota 97.

300. Tc. *müezzin* < ar. *mu'adhdhin* — anunțătorul, cel care din balconul minaretului vestește rugăciunile rituale musulmane.

301. Tc. *ezan* < ar. *adhān* — chemare la rugăciune din balconul minaretului, sau de pe acoperișul moscheii.

302. Tc. *el-hamdu lillah* < ar. *al-ḥamdu li'llāh*.

303. Ar. *miḥrāb* — firidă, loagăr decorată, similară (dar de dimensiuni mai mici) cu absida altarului din bisericile creștine, prin care, în moschei, se indică direcția orașului Mecca *(qibla)* spre care trebuie îndreptate rugăciunile. Traducerea „altar" este, firește, abuzivă.

304. Ar. *dukkān* — tronul, titlul surei XLIV și, după tradiția islamică, unul din *semnele* premergătoare sfîrșitului lumii.

305. Ar. *Isrāfīl* < ebr. *Serāfim* — arhanghel, după tradiția islamică de statură uriașă, inițiatorul lui Mahomed în misiunea sa profetică. Este numit și „Domn al trîmbiței", deoarece în eshatologia musulmană el va trebui să sune învierea morților la Judecata de apoi (A.J. Wensinck, *EI*, II, 590).

306. *Medina, Basra* (v. notele 119, 162 și 285); *Tirmidh* (pron. locală *Termez*), oraș pe malul septentrional al lui Amu-Daria, în Uzbekistanul de azi, cunoscut în evul mediu ca important centru comercial și cultural; *Mardo* este negreșit Mardin, oraș vechi în Mesopotamia superioară (azi în Turcia, deci nu „în India de răsărit"); *Samarkand* — vestit oraș în Turkestan; pentru *Buchara* v. nota 275. „Climatul" (ar. *iqlīm* < gr. κλίμα = înclinare) înseamnă una din cele șapte zone în care geografii arabi (după cei greci, ca Eratostene și Hipparc) împărțeau lumea cunoscută, luînd drept criteriu ziua cea mai lungă a anului (în ore). Regiunea Bukharei și Sogdianei (cu capitala la Samarkand) se afla în a IV-a parte a lumii, secțiunea a VIII-a (Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. I, p. 147).

307. Probabil *kentavri* < gr. κένταυρος — centaur; ar fi, deci, vorba despre apariția unui popor de monștri.

308. Tc. *„Evvel Şam, ahir Şam"*.

309. *Hamā*, oraș în Siria, pe fluviul Oronte, la nord de Damasc.

310. Tc. *moğol* < ar. *mughal* = mongol (în text la pluralul persan, cu terminația în *-ān*).

311. *Mōșul*, fort pe Tigru, în Irak, în fața vechiului Ninive; fost sub dominație mongolă (Hulagu, Tamerlan), cera ce poate explica referirea la „tătarii răsăriteni".

312. *Seyhan* este o regiune din Turcia de sud (cu capitala Adana), străbătută de fluviul Seyhan. Vechiul Cydnus este la vest de Seyhan și poartă numele turcesc *Tarsus Çayı*.

313. Regiune neidentificată.

314. *Bağdan* = Baghdad; pentru *Urfa*, v. nota 163.

315. Ar. *samūm* = simunul, vînt fierbinte și violent din deșert.

316. *Konya*, anticul Iconium este un oraș din platoul Anatoliei, într-o regiune deluroasă, nu departe de munții Taurus. V. și nota 305.

317. Tc. *Mısır* < ar. *Miṣr* = Egipt; în text: *Elcair* (tc. *Elkahire* < ar. *al-Qāhira* = Cairo); numele complet: Miṣr al-Qāhira.

318. „Franc" (tc. *frenk*), numele dat europenilor în Islamul medieval.

319. Tc. *Halil ur-rahmān* < ar. *Khalīlu'r-raḥmān*.

320. Dacă luăm drept exactă data h. 1133 (așa și în ms. lat., f. 127[r]), autorul scria aceste rînduri între 2 noiembrie 1720–23 septembrie 1721

(v. și notele 118 și 406). Această mențiune oferă interesante puncte de reper pentru stabilirea datei redactării *Sistemului* și a raportului între versiuni (v. *Studiul introductiv*).

321. Tc. *Mumyiuddin* < ar. *Mumyi ud Dīn*, persoană necunoscută.

322. Tc. *Cebrâil, Mihâil, Israfil, Izrâil* < ar. *Djabrā'il* = arhanghelul Gabriel (v. nota 82), *Mīkāl* = arhanghelul Mihail, *Isrāfīl* (v. nota 305) și *Izrā'il* sau *Azrā'il* = îngerul morții (v. articolul lui A. J. Wensinck, *EI*, II, 606—607).

323. Dintre „necredincioși" vor scăpa de chinurile veșnice numai monoteiștii (evreii și creștinii).

324. Tc. *ilâhiyat* și *ilm-i ilâhî* < ar. *al-'ilm al-ilāhī* = știința despre divinitate (Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. III, p. 1042: „metafizica, a treia dintre științele intelectuale").

325. Tc. *ilm-i fıkh (fıkh)* < ar. *al-'ilm al-fiḳh* = știința dreptului, a legii, în sensul românului *iurisprudentia: rerum divinarum notitia* (I. Goldziher, *EI*, II, 101). În textul latin (f. 64): *intelligentiam, rerum earumque divinarum scientia, quae nomine iurisprudentiae*.

326. Tc. *fukahâ*, pluralul lui *fakîh* < ar. *faḳīh, fuḳahā'*.

327. Probabil tc. *elifbâ parası* = „bani pentru alfabet"; *sufarası* forma din text) înseamnă „bani de apă".

328. Lat. *summula* = rezumate.

329. În original *habitus*, redat în textul rus prin *zadam*, ca neologism care cerea o explicație.

330. *Birgili*, sau *Birgevi*, Muhammed ibn Pîr Alî, teolog turc (1522—1573), autor de manuale teologice și juridice, scrise mai ales în arabă, între care catehismul citat de Cantemir, intitulat și *Vasiyyet-nâme* = „Cartea Testamentului" (*EI*, I, 744).

331. Tc. *Cevâhir il-islâm* < ar. *Djawāhir'l-islām* = „Giuvaerurile credinței". Traducînd titlul cărții prin „esența...", autorul pare să facă o confuzie între *cevâhir* = diamante, giuvaeruri și *cevher* = esență, substanță.

332. Ortodoxia musulmană (sunnită) cunoaște patru școli de interpretare a dreptului (*fiḳh*), reprezentînd patru ritori (madhâhib) numite după imamii care au întemeiat respectivele doctrine juridice sau codificări ale legilor: 1. ritul *hanafit*, creat de Abū Hanīfa (696—767), obligatoriu în întreg Imperiul otoman; 2. ritul *șafiit*, creat de Muhammad ibn Idrîs

al Shâfi'î (m. 820); 3. ritul *malikit*, după Mālik ibn Anas (715—795) și 4. ritul *hanbalit*, înființat de Ahmed ibn Muhammad ibn Hanbal (780—855). Aceste patru rituri sînt recunoscute ca deopotrivă legitime, deosebirile dintre doctrinele lor fiind minime (I. Goldziher, *EI*, II, 110). Numele dat de Cantemir ritului hanafit este cel turc de „rînduială a lui *Imam azam*" (ar. *Imām a'zam* = imamul suprem). Analogia imami-preoți (îndată mai departe) este inexactă: imamul (ghid, îndrumător) este șeful comunității musulmane, cel ce conduce rugăciunea publică și calif, în ipostaza de succesor al lui Mahomed.

333. În transmiterea doctrinei, așa cum o înfățișează *Catehismul* citat de Cantemir, trebuie separate trei categorii de nume: 1. jurisconsulți celebri, întemeietori ai ritului hanafit (a cărui tradiție este prezentată în text) — *Abū Hanīfa* (v. nota precedentă) și dascălii săi *Hammād ibn Abī Sulaymān* (m.c. 738); 2. transmițători ai spuselor Profetului (*hadîth*), așa numiții „tradiționiști", pe garanția cărora se bizuia corpul doctrinar: *Ibrāhīm ibn Muhammad al-Hanafiyya* (citat de Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. II, p. 648—649); *'Abd Allāh al-Hāfiz*, a cărui memorie fidelă era pusă pe seama apei băute din puțul sfînt Zemzem de la Mecca; *'Abd Allāh ibn Mas'ūd*, unul din primii convertiți la Islam, tovarăș al Profetului, numit drept „Cunună a legii musulmane" (v. despre toți aceștia I. Goldziher, *EI*, II, 109; A. J. Wensinck, *ibid.*, 425; B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale, s.v. Abdulla*); 3. urmează Profetul și personaje din tradiția monoteismului ebraic. *Seth* era un fiu al lui Adam care (după scrierea apocrifă *Mica Geneză*) fusese „răpit în sori" unde primise diferite revelații; identificarea numelor *Israfil — Rafael* nu este corectă, etimologiile lor sînt diferite (*israfim*, respectiv „locaș lui Dumnezeu"); se repetă confuzia *Israel-Azra'el* (îngerul morții).

334. Tc. *Inne al-din ind'Allahu el-islâm* < ar. *Inna al-dīn 'inda Allāhu al-islām*.

335. În original: *quo ad politicum*, „politic" în sensul de laic, profan, obștesc, spre deosebire de cugetarea religioasă.

336. Comentariul traducătorului, lat. *conditio* fiind un neologism. Este vorba de cei cinci „stîlpi" ai credinței musulmane (v. cartea a V-a, cap. 2).

337. Tc. *rekât*.

338. Ziua la musulmani (ca și la creștinii orientali) este împărțită în 12 ore de întuneric și 12 de lumină. Ziua propriu-zisă începe la răsăritul

soarelui (ora 6 dimineața) și se termină la 6 seara; așadar, „ceasul al nouălea" cade cu trei ore înainte de apus, deci la trei după amiază (cînd ortodocșii fac slujba de seară, sau vecernia).

339. Tc. *yatsı* = neuptea (de fapt „culcarea"), care cade la o oră și jumătate după apus, așadar pe la 7,30–8 seara (v. nota precedentă).

340. Tc. *fıtır*, în sens propriu pomana dată la sfîrșitul postului.

341. V. cartea a V-a, cap. 3, p. 171 sq.

342. *Ibidem.*

343. Șemsu'd-din Sîvâsî (Shams al-Din), sau Șamsî, derviș turc, fondator al ordinului *șamsîya*, autor al multor lucrări religioase în limba turcă, m.c. 1601 (D.S. Margoliouth, *EI*, IV, 321).

344. Tc. *ezzâl, ebedî* = veșnic, dar v. și ar. *azal* = eternitate fără început și *abad* = eternitate fără sfîrșit (teologia musulmană concepe realități care pot avea început dar nu sfîrșit și invers, existențe din eternitate dar perisabile). Aceste nuanțe sînt corect redate în text.

345. În sensul lat. *punctum* = clipă.

346. Tc. *sıfat* = epitet, atribut, calitate morală, adjectiv < ar. *șifa*. V. și nota 348. Traducerea prin *persoană* (aparent falsă) provine din echivalentul gr. ὑπόστασις — lat. *persona* = ipostază în română și slava veche = față, chip. Ar. *șifa* este însă definit și ca „un cuvînt ce indică una din stările *(aḥwâl)* unui *dhât*" sau „ceea ce indică o idee și totodată o esență sau o substanță (dhât)" (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 422).

347. Seria de atribute divine reprezintă formele turcești ale unor cuvinte arabe sau persane, și anume: din arabă — *ekber, rahmân, rahîm, kayum, halîm, rezzâk, mu'în, fettâh, kahh, hâkim, mâlik, mâlikülmülk, sâbur, ma'bûd, rebb, rebbülâlemîn, kazıılkazât, cevâb-ı izzet, vahîb, delîl, a'lâ, mürid, muhaddis, tebârike, tekaddese, müstecâbed üd-cehâb, hâlik, mukt'imîr, basit, subbûh, mu'îd, kadrî, kavî;* din persană — *hudâ* (Dumnezeu), *hudâ'î* (divin), *yezîd* (Dumnezeu), *yezdân* (Dumnezeu), *dâver* (stăpîn), *kodâvendigâr* (suveran); cuvintele *tangrı* (Dumnezeu) și *șalab* (stăpîn) sînt de origine turcă.

348. Doctrina creștină orientală face o distincție fundamentală între teologia catafatică sau afirmativă și apofatică sau negativă, determinată de faptul că lui Dumnezeu, creatorul lumii, nu i se pot atribui calități care aparțin creaturilor. A spune despre creator că este bun, puternic, milostiv

etc. ar însemna, așadar, a-l coborî la nivelul creaturilor sale. Se ajunge astfel la afirmații care au generat numeroase neînțelegeri și controverse în gîndirea medievală europeană, ca „Dumnezeu nu este mare, nu este bun" etc. (Cf. Vladimir Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, p. 23). Aceleași dispute au născut în cugetarea musulmană întrebarea dacă epitetele, calitățile atribuite lui Allah nu reprezintă o diminuare a esenței divinității, dacă nu există o contradicție între *șifât* (atribute) și *dhât* (esență), ajungîndu-se la concluzia că atributele lui Allah „sînt eterne, subzistînd în esența lui, *și că ele nu sînt ei (subl. ns.)*, dar nici altceva decît el" (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 422). Problema era, așadar, pe de o parte „de a menține unitatea interioară a personalității lui Allah", iar pe de altă parte „de a justifica descrierile coranice ce i-au fost făcute". De observat că un curent însemnat de gînditori musulmani consideră asemenea atribute drept imperfecte, defavorabile, eronate sau direct imposibile (*ibid.*). Această atitudine apropie gîndirea musulmană de teologia negativă creștină, fapt pe care Cantemir îl surprinde cu multă finețe.

349. Tc. *rahmullah* < ar. *rûh Allâhi*.

350. Gr. = prin excelență.

351. Tc. *kelâmullah* < ar. *kalâmu'llâhi*.

352. Tc. *ilm ilâhî* < ar. *'ilm ilâhî*.

353. Tc. *gaib* < ar. *ghâib*; tc. *sâhir* < ar. *zâhir*.

354. Tc. *yed-i kudret ilâhî* < ar. *yad kudrati ilâhi*.

355. V. mai sus, nota 98.

356. Tc. *ilm-i semâ* < ar. *'ilm al-samâ*.

357. V. cartea a VI-a, cap. 34, p. 346 sq.

358. Tc. *takdîr ilâhî* < ar. *takdîr ilâhi*.

359. Glosa traducătorului în rusă.

360. Tc. *Takdîr tedbîri fesh idev*.

361. V. cartea a IV-a, cap. 6, p. 101.

362. V. nota 207.

363. Explicațiile cuvintelor *distih* și *emistih* (mai jos) aparțin traducătorului în rusă.

364. Te. *Gelmeli olsa âdeme devlet* *Edinilür bir kılâh-ı zahmet*
Gitmeli olsa âdemden devlet *Eylemez tedbîr anga dayanmaz*
nice bin zincir.

iar mai jos:

Virmeyince mu'âdil, ne eylesün Mahmud.

365. De fapt *irâdât-ı cüz'i*, expresie în limba turcă.

366. Vers. *dividuară fatum sint.*

367. Trimiterile sînt greşite. Întîlnim în *Coran* aceste idei (dar nu în această exprimare), în sura VI, 20—21, 43, 130 şi *passim*, unde se spune că Allah se îndepărtează de cei necredincioşi şi se menţionează sfîrşitul acestora, ilustrînd că faptele lor sînt bune, conştiinţa erorii lor la judecata din urmă.

368. Aceeaşi observaţie. Texte apropiate se află în sura a X-a, nu în a XIX-a.

369. Încă din paragraful precedent este abordată marea problemă a conflictului dintre libertatea omului şi predestinarea lui temporală şi *eternă* de către Allah. Şi apărătorii libertăţii *(kadarîya)* şi cei ai determinismului *(djabarîya)* aflau temeiuri în *Coran*, dar cei dintîi (situaţi în curentul din gîndire al mutaziliţilor) au fost consideraţi în afara ortodoxiei sunnite care proclama predeterminarea absolută a tuturor actelor umane. V. în acest sens H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, 3e éd., Beyrouth, 1943, p. 64—65 şi Albert N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila (premiers penseurs de l'Islam)*, Beyrouth, 1956, p. 5—6 şi 82—83.

370. Referire la *Cartea destinelor*, scrisă în cer, în care sînt consemnate mai dinainte toate faptele oamenilor şi evenimentele pămînteşti. *Coranul* citează adesea această carte (X, 61; XI, 6; XXVII, 75; XXXIV, 3; LVII, 22), urmînd unei tradiţii biblice (*Ps.*, 138, 16; *Apoc.*, 5, 1; 10, 2 etc.). Referinţa la *Coran*, în acelaşi paragraf, este, din nou, eronată. V. şi nota 908.

371. Altă problemă fundamentală a cugetării musulmane abordată de Cantemir: aceea a distincţiei între unicitatea şi atributele lui Allah, dezbatere care a pasionat pe teologii şi filozofii Islamului timp de cîteva secole. Dificultatea consta în definirea esenţei lui Allah: procedînd conform logicii, prin genul proxim şi diferenţa specifică, s-ar introduce în esenţa lui Dumnezeu o multiplicitate sau i s-ar atribui lui Allah caractere comune cu acelea ale creaturilor lui. Pentru a evita asemenea definiţii incompatibile cu natura divină s-au adoptat două soluţii: teologii mutaziliţi (raţionalişti) au golit noţiunea de Dumnezeu de orice atribut pozitiv, mulţumindu-se să afirme drept proprie lui Dumnezeu eternitatea, adică sinonimia Allah

= Eternul; în felul acesta se înlătură antropomorfismul celor care acceptau *ad litteram* pasaje din *Coran* imaginînd pe Allah ca avînd chip, mîini, mişcîndu-se etc.; teologii aşariţi (ortodocşi), întemeiaţi tot pe texte coranice, susţineau că trebuie deopotrivă acceptată unitatea perfectă a lui Allah pe de o parte, şi multiplicitatea atributelor lui pozitive pe de altă parte (ca: viaţa, puterea, ştiinţa, voinţa), fără a se încerca să se stabilească natura raporturilor între aceste atribute şi unitatea divină. Al-Gharali (1058—1112), adoptînd poziţia aşaristă, a explicitat-o, arătînd că pentru filozofi *(falâsifa)* acceptarea atributelor divine nu aduce nici o atingere unităţii desăvîrşite a lui Allah şi nu introduce multiplicitatea în această unitate: ele nu sînt decît negări ale unor pretinse imperfecţiuni divine şi reprezintă nu relaţii de la creator spre creaturi, ci invers. Astfel, cînd se spune că Allah e cel dintîi, nu înseamnă că el este definit în raport cu fiinţele de după el, ci că existenţa acestora vine de la el, că el este cauza lor etc. (Cf. L. Gauthier, *Ibn Rochd (Averroès)*, Paris, 1948, p. 148—151). În raport cu aceste atitudini de gîndire, Cantemir ne apare, ca şi în afirmaţia precedentă privind caracterul negativ al teologiei musulmane (v. nota 348), drept un adept al mutaziliţilor care afirmau unitatea dintre esenţa şi atributele divine: acestea sînt deci numai aspecte ale lui Allah care se manifestă prin atributele sale. Cf. *Studiul introductiv* şi A.N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila*, p. 49—55).

372. Gînditorii musulmani disting între „Cel dintîi" *(al-awwal)* şi „Cel dintîi cauzat" *(al-mu'ûl al-awwal)*, care este *Primul intelect* (L. Gardet, *La pensée religieuse d'Avicenne (Ibn Sînâ)*, Paris, 1951, p. 30 şi nota 2). Exprimările lui Cantemir („Dumnezeu a creat mai întîi unitatea... În al doilea rînd a creat *nur*...) sînt eronate, deoarece Dumnezeu este considerat unitatea perfectă (care, deci, nu este creată), lumina *(nûr)* însăşi („Dumnezeu este lumina cerurilor şi a pămîntului", *Coran*, XXIV 35), iar abia intelectul (aci mintea) este prima lui creaţie. De altfel, afirmaţiile citate sînt contrazise de pasajul imediat următor în care autorul acceptă că Allah n-a creat şi nu va crea „nimic mai ales, mai bun şi mai frumos" decît mintea. Doctrina islamică despre *nûr* este de inspiraţie gnostică şi neoplatonică. În lucrarea apocrifă *Teologia lui Aristotel*, care a avut o mare răspîndire între gînditorii arabi medievali, Allah (Cauza primă) transmite forţa luminii intelectului *('aql)* şi prin aceasta sufletului lumii. Prin sufletul lumii intelectul comunică puterea luminii naturii; la rîndul său sufletul lumii transmite lumina lucrurilor care se nasc şi pier. După cum apare din această doctrină, lumina este înţeleasă în sensul aristotelic (*De anima*, II, 7, 418 b) drept o energie, o forţă activă, iar nu ca ceva corporal. Ideea lui Cantemir că lumina ar fi o „primă materie", sau un „aer fin" (etc)

nu e compatibilă cu conceptul de *materia prima* (*'unṣur* = element, stihie); poate autorul a avut în vedere „al cincilea element" (*quinta essentia*, ar. *ǧawhar*), din care ar fi fost create sferele cerești. În concepțiile arabe de inspirație gnostică despre materie (*mādda*) se distinge între materia primitivă (emanație a luminii divine, deci o materie inteligibilă), materia luminii (particolară sferelor cerești), materia stihiilor și materia care poate fi prelucrată (T.-J. de Boer, *EI*, III, 84, 1021 – 1022 și IV, 1077). Autorul pare să se fi referit la prima accepțiune a conceptului de materie; exemplificarea pe care o face însă de îndată — corporeitatea îngerilor — poate indica și o confuzie cu „aburul" sau „flacăra fără fum" (Coran, LV, 15) din care ar fi fost creați aceștia (influență ebraică). Cf. D.B. Macdonald, *EI*, I, 1076 – 1077.

373. Tc. *cin* < ar. *ǧinn* = doh., ființă nevăzută; tc. *rüh* (pl. *ervāh*) < ar. *rūḥ* (pl. *arwāḥ*) = suflet, spirit, Duhul lui Dumnezeu. De observat că în concepția musulmană djinii nu sînt îngeri (aceștia, ca și oamenii, fiind făcuți din lut și lumină, iar djinii din abur sau foc fără fum). În acest sens afirmația lui Cantemir că *djinii* sînt *arvaḥ*" nu este corectă. Exemplul dat privind corporeitatea îngerilor este însă exact, deoarece în concepția musulmană *rūḥ* (sau *nafs*) este un corp de natura luminii, ușor, mobil, care, în *Coran* (LXX, 4; LXXVIII, 38; XCVII, 4), este asociat cu îngerii (E.E. Calverley, *EI*, III, 886 și 888).

374. Mintea, intelectul (ar. *'aql*), prima creatură (v. și nota 372), corespondător lui νοῦς din metafizica aristotelică. În gîndirea arabă intelectul este identificat de adepții lui Aristotel cu însuși Dumnezeu; el este și personificat ca „reprezentant", sau „trimis" al lui Allah, iar unele secte au acceptat chiar „încarnări" ale lui (T.J. de Boer, *EI*, I, 245).

375. Tc. *tevfik* < ar. *tawfīḳ*, conformare, concordanță, reușită. În concepția musulmană orientarea spre divinitate, păzirea poruncilor etc. nu sînt posibile decît printr-un acord între minte și corp, interpretat drept un ajutor dat de Allah.

376. *'Alī ibn Abū Tālib*, văr și ginere al lui Mahomed, al patrulea calif ortodox, personaj înconjurat de o mare venerație în Islam, cu deosebire în rîndurile șiiților. I se atribuie transmiterea a 586 de *hadīth*, maxime, sentințe și versuri, multe apocrife. Unul din aceste texte este citat de Cantemir.

377. „A *creat mai întîi*" se înțelege: în actul de creație a strălucirii, Allah a început cu sufletul lui Mahomed. *Cf. Coran*, XXIV, 35. Mahomed este lampa care poartă lumina divină (revelația lui Allah este transmisă

prin profeți). Celebrul mistic Muḥyi'l-Dīn ibn 'Arabī (1165 – 1240) afirma că sufletul omului i-a fost inspirat de duhul divin (*rūḥ*), creat ce face din ea o creatură intermediară între Allah și lume, un reprezentant al divinității (v. expunerea mai completă la E.E. Calverley, *EI*, III, 886). Afirmațiile — prea puțin nuanțate — ale lui Cantemir (Mahomed este o „particică din sufletul lui Allah"; el a fost creat mai înainte de îngeri), de inspirație sufită, se apropie de acelea ale lui B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. Mohammed: „Ei (interpreții *Coranului*, n.n.) afirmă că Mahomed ar fi fost creat înaintea tuturor vremilor, că lumea n-ar fi fost creată decît pentru el și că el ar fi singurul mijlocitor între Dumnezeu și oameni... Ei spun că primul lucru pe care l-a creat Dumnezeu a fost lumina, ceea ce este conform cu textul sacru [*Biblia*, n.n.]; dar ei pretind că această lumină pe care o numesc *nur*, era o substanță din care a fost scos sufletul lui Mahomed, iar apoi sufletele tuturor celorlalte creaturi, între care primul fu îl ocupă sufletele patriarhilor și ale profeților".

378. Tc. *tavuz* < ar. *ṭā'ūs* = păun. Conceptele din doctrina islamică la care se referă autorul sînt: *ḳalam* sau condeiul de trestie, după tradiție primul lucru creat de Dumnezeu pentru a scrie evenimentele viitoare (un instrument de scris, sau o rază de lumină lungă de la pămînt la cer, Cl. Huart, *EI*, II, 717); *shahāda* sau profesiunea credinței musulmane (v. notele 72 și 96); ideea că sufletul lui Mahomed a trăit în *păun* (ar. *ṭā'ūs*) pînă la naștere este citată (v. și tradiția despre *Simurgh*, *EI*, II, 655). Păunul se bucură de o particulară favoare în tradiția musulmană, ca simbol al veșnicei și nemuririi (carnea sa era considerată incoruptibilă). Arhanghelul Gabriel este numit de persani „Păunul cerului", sau „al raiului" (B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. Gebrail). Dar tot conform tradiției, păunul a servit de intermediar în rai, între diavol și șarpe (A.J. Wensinck, *EI*, III, 373). În credința populației kurde *yazidi* din vestul Irakului și din alte regiuni aflătoare, pe timpul lui Cantemir, în imperiul otoman, *Melek Ṭā'ūs* (Îngerul păun) este organul executiv al voinței Creatorului, esența lui Allah în acțiune, a divinității care se manifestă, indisolubil legată de divinitate. Asocierea cu Ṭā'ūs a sufletului lui Mahomed este însă foarte curioasă, yazidi fiind considerați drept o sectă heterodoxă, fără raporturi cu credința islamică (Th. Menzel, *EI*, IV, 1229 – 1230). Nu este, așadar, exclus ca D. Cantemir să fi urmat o altă tradiție, vulgară, dar mai departe de ortodoxia musulmană.

379. Ar. *ḥiǧāb* desemnează orice văl servind la despărțirea a două lucruri. După *Coran*, XXXIII, 53, unde se recomanda să se vorbească soțiilor Profetului despărțit de un văl, obiectul servește pentru a separa

ființe de stări diferite (la fel în *Coran*, XLII, 50: „Nu i-a fost dat vreunui muritor ca Dumnezeu să-i grăiască decît prin inspirație, sau de după un văl..."; Cf., *ibidem*, VII, 26: „O, fii ai lui Adam! Am făcut să pogoare peste voi un veșmînt care să ascundă goliciunea voastră, precum și podoabe; dar veșmîntul fricii cinstitoare de Dumnezeu este mai bun"). Arhitectura simbolică a creației, așa cum o înfățișează autorul, prezența cifrelor tot simbolice (300 000, 12 000, mai departe 70 000 etc.) vădesc izvoare musulmane de inspirație gnostică pentru această parte a *Sistemului*. În paragraful următor Cantemir se referă la o „încheiere" a relațiunii despre persoana Profetului în izvorul său. N-am putut verifica dacă este vorba tot despre *Mufaxxamdiye*.

380. V. nota 86. În *Coran*, II, 256 și XXXVIII, 33, se folosește termenul sinonim *kursi* = tron, dar și scăunelul scund din fața tronului, pe care se reazemă picioarele.

381. V. cap. 5, p. 97.

382. V. nota 377. De adăugat, tot după Muḥyi'l-Dîn ibn 'Arabî, distincția între sufletul animal al omului *(rûḥ)* care îi este insuflat de spiritul divin și sufletul rațional *(nafs nâṭiḳa)*, provenind din sufletul universal *(al-nafs al-kulliya)* — de unde, probabil, afirmația că „sufletele tuturor au fost zidite odată, împreună". Traducerea din *Coran* este forțată, ca să întemeieze teoria că sufletul omenesc este „o parte" din spiritul divin. Răspunsul la întrebarea despre suflet se rezumă la afirmația că el este datorat poruncii *(amr)* divine. „Știința" (la Cantemir: „înțelepciunea") face parte din fraza următoare.

383. V. nota 373.

384. Este vorba în primul rînd de Abû Djahl (v. nota 61), persecutorul islamismului la care, după unii comentatori, s-ar referi acele pasaje din *Coran* (v. referințele).

385. *Cartea destinelor*, v. nota 370.

386. Este vorba de „Serbarea cea mare" *(Bâyâk bayram)* sau „Serbarea jertfelor" *(Kurban bayrâmı)* care durează patru zile în timpul căruia pelerinii aduc jertfe (oi, boi, cămile) lui Allah în valea Minâ de lîngă Mecca.

387. Tc. *terâvîḥ* < ar. *tarâwîḥ* = rugăciunea făcută în timpul nopților de Ramazan.

388. V. cartea a V-a, cap. 4, p. 174 sq.

389. Gr. *παραπολογία* = deliz, vorbire incoerentă.

390. V. despre îngeri *(malâ'ika)* amplul articol al lui D.B. Macdonald, *EI*, III, 201—204.

391. V. notele 372 și 373.

392. Descrierea corespunde cu aceea obișnuită a arhanghelului Gabriel: „Acest înger avea picioarele puse pe pămînt și capul înălțat pînă la cer; el își întindea aripile de la răsărit pînă la apus; picioarele sale erau de culoarea aurorei și aripile verzi" etc. (B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Gebraël*). Denumirea de „îngeri ai cerului inferior" provine din influența concepțiilor aristotelice și neoplatonice asupra celor islamice despre univers: sferele cerești *(al-aflâk)* sînt mișcate și locuite de îngeri de diferite grade.

393. V. cartea I, cap. 9, p. 21 sq.

394. V. nota 322.

395. În ortografie turcă: *Ismâîl, Mîkâîl, Sahhâîl, Salsâîl, Kelhâîl Şemhâîl, Zefâîl* și *Cebrâîl*.

396. Diavolul *(Shayṭân)* ar fi fost creat, după *Coran*, din foc; comentatorii acestui pasaj afirmă că îngerii au fost făcuți din lumină, iar diavolii din foc, sau din fumul focului (A.S. Tritton, *EI*, IV, 296). V. și nota 58.

397. Diavolii sînt djinni (v. nota 373) și ca urmare pot mărturisi credința, pentru că Mahomed a fost trimis atît pentru oameni cît și pentru djinni.

398. Tătară: *La'net şeytana hatarga*.

399. Legenda după care Iblîs este un înger care a refuzat să se închine lui Adam provine din textul apocrif creștin *Viața lui Adam și a Evei* (A.J. Wensinck, *EI*, II, 373).

400. V. supra, nota 373 și art. lui D.B. Macdonald, *EI*, I, 1076—1077.

401. După tradiția biblică (*Levit.* 16, 5—8), în „Marea zi a ispășirii" marele preot trebuia să ia doi țapi „de jertfă pentru păcat", care erau trași la sorți: unul pentru Yahve și altul pentru Azazel. Primul era jertfit, al doilea lăsat în libertate în deșert. Asupra celui din urmă erau aruncate toate păcatele credincioșilor (de aici denumirea de „țap ispășitor"). Azazel, „demonul care locuia în pustie", a trecut în tradiția islamică, avînd accepțiunea generală de diavol (ar. *'Azâzil*).

402. Tc. *Cin başha, şeytân başha*.

403. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163 sq.

404. Tc. *Rebb el-âlemîn*.

405. Ideea că „lumea aceasta" este ultima nu e general împărtășită în tradiția islamică. Distrugerea lumii (*fenâ'*) rezultă din interpretarea dată de exegeți unor pasaje din *Coran*. Gânditorii mutaziliți și filozofii, ca Avicena sau Averroes, au avut însă tendința — sub influența cosmogoniei aristotelico-plotiniene — de a afirma eternitatea lumii (Louis Gardet, *La pensée religieuse d'Avicenne*, Paris, 1951, p. 38 și 41—42; A.N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila*, Beyrouth, 1956, p. 140, n. 2).

406. Dacă h. 1132 = 1719 înseamnă că autorul se referă la perioada 14 noiembrie — 31 decembrie a anului din era creștină, perioadă în care lucra la această parte a *Sistemului* (v. și *Studiul introductiv*).

407. Tc. *heyûlâ* < ar. *hayûlâ* < gr. ὕλη = materia.

408. Tc. *Eflâtûn* < ar. *Aflâțûn*. V. și cartea a IV-a, cap. XIII, p. 128—129.

409. Ar. *Arisțâtâlîs* și *Arisțâtâlîș*.

410. Ar. *Sifrâl*.

411. Ar. *Dimukrîtîs*.

412. Ar. *Ikîdîs*.

413. Ar. *Buḳrât*.

414. Tc. *Câlînus* < ar. *Djâlînus*.

415. Formă derivată din *Abû 'Alî al-Ḥusain ibn 'Abdallâh ibn Sînâ*, numele marelui filozof din Bukhara (980—1037).

416. În cosmologia musulmană (influențată de concepții indo-iraniene) pământul (de formă plată) este înconjurat de lanțul munților Ḳâf, formați din smarald verde. După unii autori (ca Ibn al-Wardî) pământul stă pe un taur, acesta pe o piatră, iar piatra pe un pește care înoată în mare (M. Streck, *EI*, II, 645—655).

417. V. cartea I, cap. 7, p. 11 și nota 86.

418. Metal necunoscut, „cupru de munte", amintit de autori antici (Hesiod în *Scutul lui Hercule*, 122; Platon în descrierea Atlantidei, *Critias*, 114 e etc., Aristotel în *Analiticele posterioare* 7, 92 b, 22).

419. Abû'l-Abbâs al-Farghânî, cunoscut în literatura europeană drept *Alfraganus*, celebru astronom (nu teolog) din secolul al IX-lea. Concepțiile

arabe despre dimensiunile soarelui și lunii erau luate de la astronomii greci.

420. Tc. *fersah* < ar. *farsaḫ*, măsură de lungime echivalentă cu 6232,20 m. Socotind în mile nautice *génovèze* (de 1852 m), 1 fersah = 3,5 mile. Lungimile circumferințelor soarelui și lunii sînt, evident, fanteziste.

421. În vechea concepție a pământului plat și fix, pentru a se explica mișcarea astrelor s-a formulat ipoteza unor tunele în temelia pământului care să permită trecerea soarelui și a celorlalte planete de la apus spre răsărit.

422. După unele concepții ale cosmografilor arabi muntele Ḳâf (v. nota 416) ar fi fost așezat pe o mare stîncă de smarald ale cărei reflexe dădeau culoarea verde (pentru europeni albastră) a cerului.

423. Tc. *Kevser* < ar. *Kauṯar* = plenitudine (cap. VIII din *Coran* poartă titlul: *Sûrat al-Kauṯar*). După unii exegeți însă, cuvîntul ar denumi un fluviu al paradisului, cu albia de perle și rubine, cu malurile de aur, mai precis un mare lac din care își au începutul cele patru fluvii legendare ale raiului (de apă, de lapte, de vin și de miere). De aci numele nectarului în turcă. J. Horovitz, *EI*, II, 884—885.

424. Autorul completează descrierea muntelui Ḳâf (v. și nota 416). Existența unor pământuri dincolo de acest munte era bazată pe spusa atribuită lui Mahomed. Aceste lumi ar fi: „una de aur, șaptezeci de argint, șapte de mușc, fiecare având o lungime și o lățime de 10 000 de zile de mers și ar fi fost locuite toate de îngeri" (M. Streck, *EI*, II, 655). De aci, probabil, afirmația că locuitorii acelor lumi mărturisesc pe Allah și profet. Cum muntele Ḳâf era, în sens restrîns, localizat în Caucaz — munte pe care, după legendă, l-ar fi trecut Alexandru cel Mare —, împăratului macedonean i s-a putut atribui și cucerirea lumilor situate după acel munte.

425. V. nota 416.

426. Tc. *Rub-i meskûn* < ar. *Rub' al-maskûn*.

427. Tc. *Baḥr-i mahîṭ* < ar. *Baḥr al-muḥîṭ*. Este distincția pe care o face și cosmogonia biblică între „apele de sus" și „apele de jos" (*Gn.*, 1, 6—7).

428. *Keyhâlî*.

429. Este vorba despre Yanyalı Es'ad Efendi (m. 1730), cărturar turc, profesor de limbi orientale (arabă, persană), corector al tipografiei lui Ibrahim Muteferrika, traducător în turcă al *Fizicii* lui Aristotel și al

unei scrieri de la Ibn Sina. Învățatul este menționat și în *Istoria Imperiului otoman*, I, 4, nota *g* (trad. Iosif Hodoș, București, 1873, p. 38—39) în legătură cu aceeași discuție despre *Coran* (Ion Matei, *Le maître de langue turque de Dimitrie Cantemir: Es'ad Efendi*, în *Revue des études sud-est européennes*, 10 (1972), no. 2, p. 281—288).

430. Se poate traduce și „norod pătimaș".

431. Credința că trupul lui Adam a fost făcut din pământ luat din cele patru puncte cardinale a fost cunoscută și de doctrina creștină. Așa era explicat de autorii greci însuși numele lui Adam, format din inițialele A — ἀνατολή (= răsărit), D — δύσις (= apus), A — ἄρκτος (= miazănoapte) și M — μεσημβρία (= miazăzi). V. și E. Turdeanu, *Dieu créa l'homme de huit éléments et tira son nom des quatre coins du monde*, în *Revue des études roumaines*, 13—14 (1974), p. 184 sq.

432. Forma *Hova* nu este, cum ne-am aștepta, luată din latină (în originalul cărții autorul scrie *Eva*), ci de influență arabă (*Hawwā'*); în textul rus întîlnim și forma *Evva*.

433. Contradicție, deoarece mai sus autorul afirmă că „ființa omenească nici înainte de păcat nu era nemuritoare", așadar nu prin păcatul lui Adam „a pătruns moartea în natura omului".

434. V. mai sus nota 143[a].

435. După doctrina musulmană omul poartă în inimă ca o pecete „știința necesară" a lui Dumnezeu, prin care își cunoaște creatorul (G.-C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, Paris, 1968, p. 142, n. 50).

436. Tc. *mekrûh* = scirbos (v. mai departe, cartea a V-a, cap. 15).

437. V. mai departe, cap. 19.

438. *Kâbil* și *Hâbil*, Cain și Abel. Surorile lor gemene, menționate de autor, se numeau Aklima (sora lui Cain) și Labûdâ (a lui Abel). Tradiția după care cearta dintre cei doi frați ar fi avut ca origine dorința lui Cain de a lua de soție pe sora lui Abel este de origine ebraică (J. Eisenberg, *EI*, II, 198).

439. Tc. *Şeyt* < ar. *Shîth*, biblicul Seth, al treilea fiu al lui Adam.

440. Tc. *ıdmi, minare* < ar. *dhâmi', minâr*.

441. V. nota 301. Abel l-ar fi învățat pe Seth cultul, rugăciunile rituale etc.

442. V. nota 287.

443. Ar. *Nûḥ*, biblicul Noe, considerat în *Coran* primul profet al pocăinței. Pentru legendele relatate de Cantemir v. și Bernhard Heller, *EI*, III, 1014.

444. V. cartea a III-a, partea a II-a, cap. 5.

445. V. mai departe, cap. 21, p. 163.

446. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 186.

447. Ar. *Sâm, Hâm, Yâfith*.

448. Prin *arapi* autorul înțelege aci pe negrii africani (hamiți), iar nu pe arabii propriu-ziși care sînt de descendență semită.

449. *Hûd*, profetul poporului *'ad* care, după *Coran*, a trăit îndată după potopul lui Noe. Este, probabil, biblicul Eber (*Gn.*, 10, 21), strămoșul poporului evreu (A. J. Wensinck, *EI*, II, 348).

450. Ar. *Ṣâliḥ*, profetul trimis poporului arab al thamudiților (*Coran*, VII, 71 etc.), urmașul poporului *'Ad* (Fr. Buhl, *EI*, IV, 111). Identificarea cu Melchisedec nu este corectă.

451. Succesiunea corectă a profeților pocăinței este, după *Coran*: Nûḥ, Hûd, Ṣâliḥ, Lût, Shu'aib, Mûsâ, Ibrâhim (Avraam), descendent al lui Sem, fiul lui Noe. Avraam ocupă un loc larg în tradiția islamică (A. J. Wensinck, *EI*, II, 437—438).

452. După *Coran*, VI, 74—83, XXI, 51—69 și XXXVII, 83—87, Avraam se născuse într-o familie idolatră și a îmbrățișat credința în Allah printr-o experiență interioară, încă din tinerețe. Astfel, el a respins adorarea idolilor, suferind pentru aceasta chinuri din care a scăpat în chip miraculos.

453. Turnul Babel, despre care tradiția musulmană a preluat credința de origine ebraică, persană și creștină. Babel ar fi fost prima reședință a lui Noe după potop; turnul însuși a fost construit de Nimrûd (Ernst Herzfeld, *EI*, I, 559—560).

454. *Nimrûd*, personaj cunoscut de musulmani prin tradiția biblică (*Gn.*, 10, 8—9). El a fost cel dintîi care a domnit pe pământ după potop, avîndu-și reședința la Babilon. Ibrâhim (Avraam) a încercat fără succes să-l convertească pe acest tiran care se considera Dumnezeu și voia să-l atace pe Allah în cer. Aruncat pe pământ el clădește turnul pentru a putea ajunge până la cer, dar meșterii nu se mai pot înțelege între ei — din limba siriacă pe care o vorbeau se nasc 73 de limbi. Un nor de muște ucide armata

lui Nimrūd, iar tiranul însuși este chinuit patru veacuri (Bernhard Heller, *EI*, III, 900–902).

455. *Raḳḳa* (antical Kallinikos), oraș în Siria de nord, pe malul stîng al Eufratului, întemeiat de Alexandru cel Mare, fostă capitală a lui Hārun al-Raṣīd. Dar Raghes din *Biblie* (*Tobit*, 1,14) este vechiul Rayy (Ragha), oraș în Media ale cărui ruine se află la cîțiva kilometri spre sud-est de Teheran.

456. Tc. *manzinīḳ* = balistă, catapultă.

457. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 186–188.

458. Tc. *mudāvir* < ar. *Ṣmudjādir* = războinic.

459. Tc. *musafir* < ar. *musāfir*.

460. Ismail, fiul lui Avraam, preluat de *Coran* (II, 125–140; III, 84; IV, 163 etc.) din tradiția biblică (*Gn.*, 16, 1–16), născut din sclava Agar (Hādjar). De aci numele dat musulmanilor în evul mediu european: agareni sau ismailiteni. Întîi născut al lui Avraam, l-a ajutat pe tatăl său, în Arabia, să construiască templul din Mecca. După unele tradiții el, iar nu Isaac, ar fi fost personajul din *Gn.*, 22 (sacrificiul lui Avraam). Ismail era considerat drept părintele triburilor din Arabia de nord (A.J. Wensinck, *EI*, II, 579).

461. *Zamzam*, fîntîna sacră din Mecca. După alte tradiții izvorul care i-a dat naștere ar fi țîșnit de sub călcîiul arhanghelului Gabriel care-l păzea pe Ismail (A.J. Wensinck, *ibid.*).

462. *Ya'ḳūb*, patriarhul biblic (*Gn.*, 30, 1 sq.), fiu al lui Avraam, frecvent menționat în *Coran* (II, 132–133, 136, 140; III, 84; VI, 163 etc.).

463. *Yāhūdi*, numele evreilor în tradiția islamică.

464. Ar. *Fir'awn* = faraon, personaj preluat de tradiția musulmană (*Coran*, II, 49 etc.) din cea biblică. Episodul despre Iosif în Egipt și tîlcuirea visului lui Faraon este relatat de *Coran*, XII, 8 sq. Dar nu soția lui Faraon l-a ispitit pe Iosif, ci soția stăpînului său, comandantul gărzii (*Gn.*, 39, 1–7) sau marele intendent al curții regale (*Coran*, XII, 23–30).

465. *Coranul* cuprinde numai cîteva liste de profeți (III, 34; IV, 161 sq.; VI, 83 sq.) fără să menționeze nicăieri 224 000 de profeți și cărți. De altfel după tradiția coranică trebuie făcută distincția între „trimiși" (*rasul*) și „profeți" (*nabiyūn*); aceștia din urmă s-au arătat numai printre *ahl al-kitāb* („oamenii cărții", adică iudei, creștini și musulmani).

466. *Mūsa*, menționat frecvent în *Coran*, va fi în legendele postcoranice, după tradițiile biblice și aggadice, înflorite cu elemente folclorice. Cp. cele de urmează în text cu Bernard Heller, *EI*, III, 788–790.

467. Tc. *Tūr-i Sīnā*. Tradiția islamică a acordat un loc deosebit toiagului lui Moise. El era adus din rai de un înger și servise unui mare număr de profeți și drepți, de la Adam la Iacob. El avea proprietăți miraculoase, străbătea în întuneric, scotea apă din pămînt, izvora lapte, miere și parfum etc., etc. (B. Heller, *loc. cit.*).

468. *Pentateuhul* (*Tora*) este, în forma sa actuală, o compilație realizată după exilul poporului evreu (prin sec. V î.e.n.) după surse de dată, origine și istorie diferite. Comentatorii evrei, alcătuitorii marelui tezaur ralabinic cunoscut sub titlul de *Talmud* (colecție de decizii canonice întemeiate pe *Vechiul Testament*) și-au dat seama de lacunele *Torei*, de unde ipoteza unei redacții mai vechi, integrală și incomparabil mai mare. Unii autori musulmani reproșau textului transmis contradicții, omisiuni și falsuri intenționate.

469. Tc. *mescidāt*.

470. V. cartea a IV-a, cap. 17, p. 150–155.

471. Aaron, fratele mai mare și iovarășul lui Moise, personaj biblic (*Ex.* 4, 14 etc.), frecvent menționat în *Coran*, II, 248 etc. sub numele de *Hārūn*.

472. Despre toiag v. p. 122 și nota 467; autorul nu spune că e luat de la Aaron, ci se referă doar la locul important pe care toiagul acestuia (din tradiția biblică) îl ocupă în legenda musulmană după ce e preluat de Moise.

473. V. nota 256. Cadiul se pronunța, în practică, numai în chestiuni legate de religie, ca dreptul familial și cel succesoral, incluse în cel canonic. Observația că musulmanii nu cunosc instituția preoției este corectă.

474. După *Biblie* (*Ex.* 15, 20; *Num.* 26, 59) sora lui Moise și Aaron se numea Maria. Pasajul citat din *Coran* (XIX, 28) se referă, într-adevăr, la Fecioara Maria, numită „sora lui Aaron", dar pentru a evita anacronismul, comentatorii afirmă că acest Aaron nu era fratele lui Moise, ci un contemporan al Fecioarei, după unii chiar fratele ei (A.J. Wensinck, *EI*, III, 360). Asular nu se poate spune că musulmanii confundă pe sora lui Aaron cu mama lui Iisus.

475. Ar. *muftī*, judecător cu renume, capabil să dea consultații juridice importante (*fatwā*).

476. Tc. *mărtadd*.

477. V. cartea a IV-a, cap. 14, p. 133–139. Referința la *Iuramenta* pare să privească învățătura despre Iisus, iar nu pe *mărtadd*.

478. Iisus Navi (Iosua, ar. *Yūšiʿ*, de unde forma Șua din text), personaj biblic (*Ex.* 17, 9–14 etc.), ajutor al lui Moise în lupta contra amaleciților, conducător al poporului israelit după moartea acestuia. *Coranul* face aluzie la el în sura V, 23–29.

479. Profetul Ilie (ar. *ʾIlyās*), menționat și în *Coran*, VI, 85 și XXXVII, 123–130.

480. V. nota 241.

481. Samson era cunoscut în tradiția islamică și, în apropiere de Sara'a (Palestina) există un monument numit *Kaḅr Shamsḥun* (Mormîntul lui Samson). Cantemir se referă la o prelucrare arabă sau persană a istoriei lui Samson relatată în cartea *Judecătorii*, XIII–XVI.

482. Distih în turcă:

Dirîgā zemāne-i geçrev (?)
Terzibāşı nā Hamze-i Hāverī.

483. Regele profet David (c. 1002–963 î.e.n.), ar. *Dāʾūd*, amintit în *Coran*, II, 251; IV, 163 etc.

484. Regele Saul (c. 1020–1010 î.e.n.) a fost cunoscut, sub numele *Ṭālūt*, atît de *Coran*, II, 247, 249, cît și de tradiția islamică (Bernhard Heller, *EI*, IV, 674–675).

485. Tc. *Zebur* < ar. *Zabūr* (*Coran*, XVII, 55).

486. Ar. *dāʾūd*.

487. Regele Solomon (c. 970–930 î.e.n.), ar. *Sulaymān*, menționat în *Coran*, II, 102; IV, 163 etc.

488. Pers. *dio*.

489. Tc. *Bilkīs* < ar. *Bilkīs*, regina legendară din Saba (*I Imp.*, 10,1–13, *Coran*, XXVII, 22–44), venită la Solomon pentru a-i pune întrebări enigmatice (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 738).

490. Ar. *Bahāt Naṣar*, Nabucodonosor al II-lea, regele Babilonului (605–562 î.e.n.).

491. De observat că Ezdra (autorul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*) nu face decît să povestească despre reconstrucția Templului de

către Zorobabel și marele preot Iosua, după întoarcerea din robia babilonică, reconstrucție încheiată în anii 516–515 î.e.n. Dărîmarea Templului a fost poruncită nu de Vespasian, ci de Titus, în anul 70 e.n. Constantin cel Mare a construit nu Templul, ci două bazilici, pe locurile mormîntului lui Iisus și al descoperirii Crucii (325–326). La fel, Justinian a clădit biserica Fecioarei, după unii pe locul Templului, în apropiere de actuala moschee Aksa, după alți autori pe locul Cinei de taină, cunoscut a fi drept Mormîntul lui David.

492. Cotul *(cubitus)*, veche măsură de lungime echivalentă cu circa 50 cm.

493. Pasajul este un rezumat al *Coranului*, XXVII, 17, unde însă este vorbă de furnici (de unde titlul capitolului respectiv), dar autorul trimite din greșală la cap. V *(Punerea mesei* sau *Masa servită)*.

494. Dreptul Iov, eroul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*, a fost cunoscut de musulmani ca *Aiyūb* (*Coran*, IV, 163; VI, 86 etc.). Moscheea lui Eyüp *(Eyüp Sultan Camii)* se află în partea de nord a Constantinopolului, lîngă Cornul de aur, în cartierul Eyüp. A fost construită în 1458 de sultanul Mehmed al II-lea în amintirea lui Eyüp (ar. *Abū Aiyūb Anṣārī*, tc. *Eyüb-i Ensārī*), discipol și stegar al Profetului mort sub zidurile Constantinopolului în 670, în cursul asediului condus de Yazīd, fiul califului Mu'āwiya. Mormîntul lui Eyüp se află în curtea moscheii unde aveau loc ceremoniile de întronare a sultanilor. *Al-anṣār* înseamnă apărători.

495. *Luḳmān*, înțelept citat în *Coran*, XXXI, 12–19, preluat de tradiția musulmană din legendele arabe păgîne, un fel de Esop oriental. I se atribuiau numeroase sentințe provenite de fapt din *Cartea lui Ahikar Asirianul* și fabule, adaptări arabe medievale ale fabulelor lui Esop (Bernhard Heller, *EI*, III, 36–39). Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile secțiunii literare*, s. III, 2 (1923), p. 422, observă că la Luḳmān se referă învățatul român și în scrisoarea sa către Petru cel Mare din 23 noiembrie 1719 („Un filozof carecare arab, fiind întrebat de la cine a învățat filozofia, a răspuns că de la orbi", *ibid.*, p. 486, nr. XXXIV).

496. V. nota 449.

497. V. nota 450.

498. Derivație inexactă. De altfel Luḳmān nu a fost cunoscut ca medic. Pentru asimilările propuse v. B. Heller, *loc. cit.*

499. Lat. med. *betonica* < lat. *vettonica*, după numele unui vechi trib din Galia, *vettones* = plantă din familia menteĭ, cu proprietăți medicinale (*Betonica officinalis*, rom. creţişor sau cuporniţă).

500. *Iskandar-nâme* (Cartea lui Alexandru), preluată din *Alexandria* lui Pseudo-Callisthenes, despre a cărei cunoaştinţă se poate deduce din *Coran*, XVIII, 60 şi urm. Cartea circula şi în turcă graţie traducerilor lui Ahmedi (sec. XIV), Ali Şir Nevai (sec. XVI). Este probabil ca autorul să se refere la cea dintîi din aceste două versiuni, făcută în turcă osmanlă.

501. Tc. *Iskender Zulkarneyn* < ar. *Iskandar Dhu'l-Karnayn* = Alexandru cel cu două coarne, astfel numit în *Coran*, XVIII, 83 sq.

502. „Grecii din Cyrene, vecini cu oaza libiană [a lui Ammon, *n.a.*] au împrumutat din Egipt, dîndu-i o formă omenească, tipul corniger al lui Zeus-Ammon, pe care nu-l oferă monetele din Cyrenaica" (P. Deschamps, *Mythologie de la Grèce antique*, Paris, 1886, p. 33).

503. Tc. *Iskender-i Rûmî ibn-i Feylikus*.

504. În tradiţia musulmană Alexandru cel Mare este înfăţişat ca un apărător al dreptei credinţe şi, pe baza identificării cu personajul din *Coran*, XVIII, 83, este socotit profet (*EI*, II, 360).

505. V. nota 408. — Legenda relatată de Cantemir pare întemeiată pe tradiţii locale din regiunea Beyşehir-Konya. La 20 de km nord de Beyşehir, în apropierea lacului cu acelaşi nume, la *Eflâtun Pınarı* (Izvorul lui Platon) se pot vedea şi azi urmele unui monument hitit din sec. al XIII-lea î.e.n., format dintr-o bază de piatră împodobită cu basoreliefuri cu temă religioasă. Specialiştii au recunoscut în aceste ruine (asociate cu o statuie colosală descoperită la 40 km distanţă, în satul Fasıllar) fie un edificiu religios din vechiul regat Arzawa, fie un *tropaeum* din timpul regelui Tuthalija al IV-lea (J. Mellaart, *The Late Bronze Age monument of Eflatun Pınar and Fasıllar near Beyşehir*, în *Anatolian studies*, 12, 1962, p. 111–117; K. Bittel, *Beitrag zu Eflatun Pınar*, în *Bibliotheca orientalis*, 10, 1953, p. 2–5; R. Boulanger (éd.), *Turquie*, Paris, 1965, p. 526–527). În legătură cu tradiţia despre Platon la Konya a se vedea şi F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, vol. II, Oxford, 1929, p. 370 sq. („mormîntul lui Platon" într-o moschee fostă biserica sf. Amfilohie, a cărui cinstire ar fi fost încurajată de dervişii mevlevi potrivit tendinţei lor de a concilia religiile pe o bază filozofică, acceptată deopotrivă de musulmani şi creştini — D.S. Margoliouth, *EI*, III, 480).

506. V. nota 316.

507. Tc. *Behrâm-i Gûr Sahîb Kıran*. Personajul istoric intrat în legendă a fost Bahrâm al V-lea, suveran persan din dinastia sasanidă (420–438), supranumit pentru tăria sa *Gûr* (asin sălbatic, onagru).

508. *Selmân-ı Pâk* = Salman cel curat, Salmân al-Fârsî, persan convertit la islamism, devenit tovarăş al Profetului, erou al Persiei convertite şi una dintre cele mai populare figuri din legendele musulmane (G. Levi della Vida, *EI*, IV, 120–121).

509. Tc. *Demür Hindî*.

510. Tc. *Ab-ı hayât*.

511. În textul rus: *багаж* < fr. *bagage*.

512. Episodul lui Cantemir asociază câteva tradiţii legate de populara figură din legendele musulmane al-Khaḍir (sau al-Khiḍr, formă mai apropiată de *Hizr*), numit în *Coran*, XVIII, 60: sluga lui Moise. Este vorba despre căutarea izvorului vieţii. Pasajul din *Coran*, *loc. cit.*, care-l înfăţişează pe Moise căutînd elixirul are, după specialişti, trei surse: *Legenda lui Ghilgameş*, *Alexandria* şi legenda ebraică *Ilie şi rabinul Iosua ben Levi*. Ghilgameş, Alexandru cel Mare şi rabinul Iosua caută deopotrivă apa (pomul iarba) vieţii şi trec în călătoria lor prin diferite peripeţii. Alexandru nu o poate afla, că bucătarul său Idris (după R. Hartman un Andrei, personaj menţionat în *Coran*, XIX, 56–57 şi XXI, 85–86, A.J. Wensinck, *EI*, II, 477–478). Ilie este cel care-l conduce pe Iosua către apa vieţii. Al-Khaḍir apare, în versiuni arabe ale legendei lui Alexandru, drept sel al avangardei regelui macedonean, vizir sau văr al acestuia. Versiunea lui Nizâmî nu-l arată însă pe al-Khaḍir căutînd apa vieţii nu cu Alexandru, ci cu Ilie (Ἠλίας, profetul biblic Ilie), ca în relatarea lui Cantemir; dar ei nu-şi împărtăşesc tovarăşul de drum, ci amîndoi beau din izvor şi devin nemuritori (*ibidem*, *EI*, II, 912–916). În credinţa populară al-Khaḍir şi Ilie sînt protectorii călătorilor pe mare (primul) şi pe uscat (al doilea). M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 187.

513. V. nota 416.

514. V. nota 293. Dar derivaţia lui Yâdjûdj şi Mâdjûdj din Gog şi Magog nu este greşită.

515. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 4, p. 72–73.

516. V. cartea a V-a, cap. 5, p. 180–186.

517. Tc. *kahve* < ar. *qahwa* — cafeaua, băutură introdusă la Constantinopol în timpul domniei lui Soliman Magnificul. În 1554 un alepin şi un

damaschin au deschis primele cafenele (*Ḳahwa-khâne*, la Cantemir *circiumi*), în capitala Imperiului (C. van Arendonck, *EI*, II, 673).

518. Poate *'Uzayr*, profetul evreu Ezdra amintit în *Coran*, IX, 30, deşi „venirea lui" (sfîrşitul sec. V î.e.n.) nu a fost *după*, ci *înainte* cu cîteva decenii de Alexandru cel Mare (356—323 î.e.n.). Asemenea anacronisme sînt însă curente în tradiţia musulmană: Iona (v. nota urm.), aşezat în şirul profeţilor tot după Alexandru, a trăit la începutul secolului VIII î.e.n.

519. Ar. *Yūnus ibn Mattai*, unul dintre profeţii mici ai tradiţiei ebraice (Iona), autorul cărţii cu acelaşi nume din *Vechiul Testament*, citat de cîteva ori în *Coran*, IV, 163; VI, 86 etc.

520. *Shu'aib*, profet din Madian menţionat în *Coran*, VII, 85—93; XI, 84—95 etc., pe care unii exegeţi l-au identificat tîrîş tocmai cu socrul lui Moise, tot un madianit (numit în *Ex.* 3,1: Ietro). Identificarea cu Isaia este inexactă (numele arab al acestui profet este Shu'yā.)

521. *Ūrmiyā*, profetul Ieremia, autorul cărţii cu acelaşi nume din *Vechiul Testament*.

522. *Zakāriyā*, tatăl sf. Ioan Botezătorul, menţionat în *Coran*, III, 37—41 etc.

523. *Yaḥyā*, sf. Ioan Botezătorul, menţionat în *Coran*, III, 39; VI, 85 etc.

524. V. nota 185.

525. V. nota 465.

526. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

527. V. cartea a IV-a, cap. 11, p. 120—123 şi nota 474.

528. *Hazret-i Meryem Ana*, numele Fecioarei Maria în limba turcă.

529. În toată relatarea credinţelor musulmane privitoare la Iisus sînt amestecate pasaje din *Coran* la rîndul lor tributare *Evangheliilor* (canonice sau apocrife), spuse ale Profetului preluate din tradiţie sau comentarii ale exegeţilor. Astfel, miracolul păsărilor create din lut provine din *Evanghelia lui Toma*, III, 1—2, *Minunile lui Iisus*, text etiopian (*Patrologia orientalis*, XII, 626), sau *Evanghelia copilăriei lui Iisus*, XXXVI. De aci referinţa lui Cantemir la „cărţi necunoscute sau mincinoase".

530. Acest text nu există în *Coran* (vezi însă sura IV, 171: „Da, Mesia, Iisus fiul Mariei este profetul lui Dumnezeu, Cuvîntul său pe care l-a aruncat în Maria, un duh care emană din el").

531. De fapt *Coranul*, V, 110, nu aminteşte decît că Iisus poate învia morţii cu îngăduinţa lui Allah, fără să menţioneze „nenumăratele" asemenea minuni.

532. Tc. *Ölüy-i Müsa, oğlu-i Isa*.

533. O legendă postcoranică afirmă că la cererea apostolilor Iisus ar fi înviat din morţi pe Sem sau pe Ham (nu pe Iafet), pentru a descrie arca lui Noe (B. Heller, *EI*, III, 1014). Dar această legendă nu există în *Evanghelia copilăriei lui Iisus*, la care trimite Cantemir.

534. Tc. *Nefesi Isa-i muhtac dur*.

535. Tc. *Paslor*. Reproşul de „a strica sensul cuvintelor revelate" este adresat „anumitor evrei", în *Coran*, II, 75, IV, 46 şi V, 41.

536. Apropierea, uşor de făcut, între cele două texte — *Coran*, LXI, 6 şi *In.*, 14, 26 — în care Iisus anunţă venirea, după el, a Sfîntului Duh (în *Evanghelii*), a lui Mahomed (în *Coran*), a dat loc unei bogate literaturi avînd ca obiect sensul cuvîntului *birikluṭus*, reluat mai tîrziu (sec. al XIII-lea) prin *fārāklīt*. Autorii musulmani care afirmă că textul evanghelic a fost corupt pretind că iniţial în loc de Παράκλητος (mîngîietor) era scris Περικλυτος (ilustru, în arabă *Aḥmad*, „preaslăvitul", unul din numele lui Mahomed). Cf. B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1680, *s.v. Mohammed* şi D. Masson în ed. *Le Coran*, Paris, 1967, p. 951.

537. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

538. Tc. *yemanat*.

539. Tc. *Lā ilāh illā Allāh, Isa rāhu'llah*.

540. *Sistemul* nu cuprinde un capitol cu acest titlu, ci doar un paragraf în cartea a V-a, cap. 6, p. 200—203.

541. V. mai jos, p. 142—143.

542. Despre *Yahya bin Zekeriya* v. *Coran*, III, 37—41; XIX, 7—15; XXI, 89—90 (trimiterea din text este greşită). Pasajul citat de Cantemir este din *Coran*, XXI, 91 dar el se referă la Maria, deci la naşterea lui Iisus, nu a lui Ioan: „Iar cea care a rămas fecioară... I-a insuflat din Duhul nostru. Am făcut din ea şi din fiul ei un semn înaltelor lumilor".

543. Cf. originalul latin, f. 86^r; în versiunea rusă textul grec e reprodus cu caractere chirilice în pronunţarea modernă.

544. *Mehmed al IV-lea Avcı* (Vînătorul) a domnit între 1648—1687. „Palatul cel mai dinăuntru", tc. *enderun*, la care se referă Cantemir era,

probabil, complexul de clădiri din curtea a treia a reședinței sultanilor la Topkapı Sarayı, curte spre care se deschide Poarta fericirii (*Bab-ı saadet*); în partea dreaptă a ei se află și în prezent tezaurul.

545. Tc. *havariyûn*, apostolii lui Hristos.

546. Capitolul *Avraam* din *Coran* este al XIV-lea; Cantemir se referă însă la un pasaj din cap. V, 82–83, unde creștinii sînt descriși ca lipsiți de mîndrie, sensibili la descoperirile Profetului, mărturisindu-și credința în el.

547. V. nota 336.

548. Eroare, pasajul se află nu în *Epistola către evrei*, ci la *II Cor.*, 12, 2–4.

549. *Sarı Saltık Baba* (sau *Dede*), derviș turc, sfînt al ordinului bektași (*v.* mai departe, cartea a VI-a, cap. 11, p. 300–301), originar din Bukhara. După unele izvoare, prin anii 1263–1264 el s-ar fi așezat cu un grup de 10–12 000 de turcmeni în Dobrogea de nord, în regiunea Babadagului, unde se află și principalul sanctuar în care este venerat și mormîntul său care a fost important loc de pelerinaj. Asimilat cu numeroși sfinți creștini (Gheorghe, Ilie, Simion, Spiridon), după Evliyâ Çelebi căre-l numește Mehmed Bukhârî (*Seyâhatnâme*, II, 134) ar fi corespondentul sfîntului Nicolae (*Isevî Nikola*, *op. cit.*, II, 137; Fr. Babinger, *EI*, IV, 177–178). Așa îl știa și Cantemir a cărui informație este, desigur, tot de sursă dobrogeană și care, probabil, în trecere prin Babadag, îi vizitase mormîntul.

550. Tc. *Hıdırellez*, ar. *Djirdjîs*, sl. Gheorghe. Numele turcesc se explică prin faptul că la musulmani cultul sf. Gheorghe este asociat cu acela al profeților Khiḍr și Ilie (*v.* nota 512), reuniți sub numele de Hıdırellez. Data pomenirii lui de către creștini (23 aprilie) însemna pentru turci începutul verii (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1078).

551. Tc. *Kasım* < ar. *Ḳâsim*, sl. Dumitru, a cărui serbare (26 octombrie) însemna începutul iernii (Cl. Huart, *EI*, II, 844).

552. *Haemus*, numele latin (după cel grecesc) al munților Balcani care separă Tracia de Moesia.

553. *Sf. Foca*, grădinar din Sinop, cunoscut prin ospitalitatea sa față de străini. Condamnat la moarte în timpul persecuției lui Traian, Decius sau Dioclețian, s-a predat de bunăvoie soldaților trimiși să-l omoare, pe care îi primise în casă. A fost obiectul unei veneraţii deosebite în regiunea

pontică și la Constantinopol, considerat drept patron al corăbierilor. E comemorat la 22 iulie și 22 septembrie (W. Smith and H. Wace, *A dictionary of Christian biography*, vol. IV, London, 1887, p. 393–394; I. Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, p. 183; Gherasim Timuș, *Dicționar agiografic*, București, 1898, p. 302–303). B.P. Hasdeu (*Etymologicum Magnum Romaniae*, t. II, 1892, p. 1154) arată că la români „fiindcă *Foca* seamănă cu *foc*, printr-o astfel de etimologie poporană s-a născut credința că el *plăteşte*"; de aci superstiția că „cine nu păzește acrostă zi și lucrează la vie, soarele îi va dogori via cu arșiță și prin acrostă se va usca". Această credință se referă la ziua de 1 iulie, cunoscută sub numele de *Ana-Foca*, sfinții serbați la 21, respectiv 22 iulie (Hasdeu,* *loc. cit.*; Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1913, p. 162–163), dar după cum se vede din relatarea lui Cantemir ea era păzită, în legătură cu pomenirea sf. Foca, și de plugarii ilohrogeni.

554. Aluzie la captivul din Babilon în care împăratul Nabucodonosor a vrut să afle pe cei trei tineri evrei ce nu voiau să părăsească legea mozaică (*Dan.* 3, 1–30).

555. *Machina*, termen latin desemnînd un ansamblu alcătuit cu artă (*v.* Lucreţiu, *machina mundi* = edificiul lumii). — *Despre zidirea lumii* v. cartea a IV-a, cap. 6, p. 101–106.

556. Tc. *Rûz-ı mahşer: Kıyâmet günü*.

557. Tc. *Kızıl elma*.

558. Tc. *Padişahımız gelür, hâfirün memleketin alur, Kızıl elmayı alub kabr eyler yedi yıladak gâvurun kılıcı çıkmazsa gerek, anlki yıladak onların beğliği: kuyu yapar, bağ diker, bağçe bağlar, oğlı kızı olur, anlki yıldan sonra hıristiyanun kılıcı çıkar, ol Türki gerüne tüşüri.*

559. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 1, p. 64–68.

560. V. nota 239.

561. Cf. și D. Cantemir, *Monarchiarum physica examinatio*, ed. I. Sulea-Firu, *Studii și cercetări de bibliologie*, 5 (1963), p. 272.

562. V. nota 426.

563. V. nota 294.

564. Tc. *Sidd-i İskender*.

565. V. cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68–71.

566. Tc. *Mehdi-i zaman*. Pentru doctrina islamică privind acest personaj eshatologic („cel condus de Allah") v. D.B. Macdonald, *EI*, III, 116—120.

567. După tradiția musulmană îngerul morții (*'Izrā'īl*) va suna de trei ori din trîmbiță la sfîrșitul lumii. Primul sunet este acela *al consternării*, al cărui efect va fi cutremurul pămîntului, căderea munților și a cerurilor, adunarea tuturor animalelor într-un singur loc. Al doilea sunet va fi acela *al morții*, după care nu vor mai rămîne decît Allah, raiul și iadul cu locuitorii lor și tronul slavei. Al treilea sunet va fi *al învierii* (G. Sale, *Observations historiques et critiques sur le mahométisme*, în *Les livres sacrés de l'Orient*, traduits ou revus par G. Pauthier, Paris, 1860, p. 496).

568. Relatarea lui Cantemir cu privire la sunetele trîmbiței este deosebită de cea tradițională (v. nota precedentă).

569. 'Izrā'īl va învia înaintea celorlalte ființe, împreună cu arhanghelii Gabriel și Mihail (G. Sale, *op. cit.*).

570. Problemă controversată în literatura islamică: după unii autori, Mahomed ar fi spus că oamenii vor învia așa cum s-au născut, adică goi și — bărbații — necircumciși. La obiecția Aișei că o asemenea stare este indecentă, Profetul ar fi răspuns că în acea zi gravă, a Judecății din urmă, oamenii nu vor fi preocupați de goliciunea lor. După alți autori oamenii vor învia îmbrăcați în hainele în care au fost îngropați. În sfîrșit, unii dau îmbrăcămintei un sens figurat: ea ar însemna faptele bune sau rele etc. (G. Sale, *op. cit.*, p. 497).

571. Prefacerea animalelor în praf va fi socotită, în raport cu chinurile păcătoșilor, o pedeapsă ușoară. Încă două animale vor avea, într-o anume interpretare a unor pasaje din *Coran*, privilegiul de a intra în rai: câinele celor șapte tineri adormiți și măgarul lui Ezdra (G. Sale, *op. cit.*, p. 499).

572. Această frază nu se află în *Coran*. Autorul se referă la teoria răspîndită în tradiția sunnită și imamită că morții sînt numai adormiți sau amețiți în mormintele lor, cum pare să sugereze pasajul din *Coran*, L, 19 (H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, 3e éd., Beyrouth, 1943, p. 70).

573. Nici acest pasaj nu există în *Coran*. După cap. XXXVI, 26 din *Coran*, s-ar permite unor suflete privilegiate să primească de îndată răsplata în ceruri; în fel cap. II, 143; III, 152 și 163; IV, 76 etc. conferă martirilor morți în războiul sfînt viața veșnică în preajma lui Allah. Despre

distincția între sufletele musulmanilor și necredincioșilor, v. G. Sale, *op. cit.*, p. 494 și H. Lammens, *op. cit.*, p. 70—71.

574. *Sic!* La p. 151 se vorbește despre numai *șaptezeci* de neamuri.

575. V. cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

576. V. despre această punte H. Lammens, *op. cit.*, p. 71; după unii interpreți (mutaziliți și moderniști) ea trebuie înțeleasă strict simbolic. Că puntea are o lungime egală cu lățimea rîului de foc pe care-l traversează este de la sine înțeles.

577. Tc. *kurban* < ar. *kurbān*, sacrificiu. Aci este vorba despre jertfele aduse de pelerinii la Mecca în ziua de 10 a lunii *dhu'l-hiddja*; sărbătoarea din acea zi și cele următoare este numită de turci *Kurban-bayramı* (A.J. Wensinck, *EI*, II, 1195).

578. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—167.

579. După alte descrieri (G. Sale, *op. cit.*, p. 301), *al-Arāf* era imaginat ca un zid care *separa* raiul de iad, servind drept adăpost pentru sufletele celor sfinți, ca *Limbul* din tradiția creștină (*Divina comedie, Inf.*, IV, 1—45).

580. Tc. *rehât*.

581. V. cartea a V-a, cap. 4, p. 174—180.

582. Tc. *ehl-i fühh* < ar. *ahl al-fikh*, oamenii legii, înțelepții.

583. V. cartea I, cap. 2, p. 4 și nota 61; cap. 9, p. 21—24.

584. Cea ce urmează nu se află în *Coran*. N-am putut identifica nici pe Everdi, nici pe Abidonda.

585. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—167.

586. Tc. *cehennem* < ar. *djahannam*, iadul. Imaginea unui adînc cu șapte etaje și șapte porți (care-și are originea în infernul asirian descris în legenda lui Ishtar) a fost răspîndită și în evul mediu european (v. descrierea celor șapte *bolgii* în *Divina comedie, Inf.*); cf. B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1026—1027.

587. După *Coran*, XXXVII, 62—68, pomul *Zaḳḳūm* se află în cercul cel mai de jos al iadului, împreună cu un cazan de apă clocotită și un cuptor în care vor arde păcătoșii (v. mai jos, p. 160).

588. În textul latin *pictoribus;* în versiunea rusă *zugravii* < gr. ζωγράφοι, iconari, pictori de biserici.

589. Ar. *naṣārā*, creştini.

590. *Coranul* evită cu privire la veşnicia chinurilor iadului. După cap. XXIII, 103–104, s-ar părea că păcătoşii vor rămîne veşnic în infern; dar după IV, 116 şi XI, 107, Allah „iartă pe cine vrea", aşa încît şi osîndiţii pot fi absolviţi (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1026–1027).

591. Cantemir reiă esenţa contradicţiilor *Coranului* cu privire la veşnicia pedepselor infernului, dar în mod evident citează din memorie, ceea ce explică erorile în referinţe şi texte, aci ca şi în paragraful următor.

592. V. nota 286.

593. Tc. *Cennet hak, cehennem hak*.

594. Tc. *cennet* < ar. *djanna*; tc. *firdevs* < ar. *firdaus* < gr. παράδεισος, raiu. Descrierea dată de Cantemir urmează tradiţia musulmană populară (cp. B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1043–1044 şi D.B. Macdonald, *EI*, II, 116).

595. „...*quod Copernicus in suo* Vorticum systemate *imaginatur*" (ms. autograf Cantemir, f. 96). Autorul pare să fi redat, din memorie, *revolutio* prin *vertex* (vîrtej, dar şi abis), ceea ce explică titlul fantezist sub care citează celebra lucrare a lui Copernic.

596. V. cartea a IV-a, cap. 19, p. 156–159.

597. V. nota 423.

598. Tc. *Kutb-i şimâl* < ar. *al-Ḳuṭb al-shamālī*, şi *Kutb-i cenûb* < ar. *al-Ḳuṭb al-djanūbī*.

599. B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Touba* dă cuvîntului origine etiopiană şi sensul de rai, fericire.

600. V. nota 378.

601. Tc. *huri*, pers. *ḥūrī*, ar. *ḥūriyu*, fecioarele paradisului cu care vor fi răsplătiţi drept-credincioşii, amintite în *Coran*, II, 35; III, 15 etc. Ele vor fi de aceeaşi vîrstă cu soţii lor – 33 de ani – şi vor rămîne mereu fecioare (*Coran*, LVI, 35–36; A.J. Wensinck, *EI*, II, 358).

602. Trimiterea la cap. XXVI din *Coran* e greşită; în alte capitole (v. referinţele noastre) se făgăduieşte credincioşilor nemurirea şi petrecerea fericită lîngă Allah.

603. *Elfenbut* (în ms. lat. *elfenbūt*) – cuvînt neidentificat; tc. *kefal balığı*.

604. V. cartea a V-a, cap. 15, p. 248–251: *Drepte mekruh*. Funsatul ar trebui inclus în această categorie de fapte, nici îngăduite, nici oprite, dar despre ei nu se tratează în capitolul respectiv.

605. V. cartea I, cap. 7, p. 12–13.

606. V. cartea a IV-a, cap. 9, p. 113–116.

607. Cuvîntul *din* are sensul de religie numai în limba persană; în arabă acelaşi cuvînt înseamnă judecată şi obicei. Confuzia între cele trei sensuri era curentă în literatura teologică islamică şi ea a generat numeroase dificultăţi exegeţilor *Coranului*. *Din* în sens de religie se compune din *islām* (păzirea religiei musulmane), *imān* (credinţa) şi *iḥsān* (virtutea). D.B. Macdonald, *EI*, I, 1002.

608. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 82 şi nota 332.

609. În sensul cel mai răspîndit *sunna* (= obicei, purtare, precept) desemnează doctrina şi comportamentul comunităţii musulmanilor ortodocşi, spre deosebire de cei sectanţi (*shī'a*). Sunniţii sînt musulmanii care nu se abat de la dogmele şi practicile tradiţionale, răspîndite (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 581–583). Din ar. *sunna* > tc. *sünnet* (obicei, regulă, dar şi circumciziune) şi *sünnî* (sunnit, ortodox).

610. Tc. *Imam-ı a'zam* < ar. *al-imām al-a'ẓam*, imamul cel mare, adică Abū Ḥanīfa; v. şi nota 332.

611. Tc. *port* < ar. *shart*.

612. Tc. *din-i Islamdem* – religia Islamului (formă de ablativ).

613. Tc. *şehâdet-i kelime, namaz, oruc, hac* şi *zekât*.

614. Tc. *farz, sünnet, halâl, haram* şi *mekrûh*.

615. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 82–83 şi notele 335–336.

616. Tc. *gusül* < ar. *ghusl*, marea abluţiune rituală prin care se curăţă impuritatea mare (*djanāba*) înainte de săvîrşirea rugăciunii (Th. W. Juynboll, *EI*, I, 1042; II, 177).

617. Tc. *abdest* < pers. *abdast* (ar. *wuḍū*), mica abluţiune rituală, necesară pentru curăţirea unei impurităţi mici (*ḥadath*) înainte de rugăciune (Th.W. Juynboll, *EI*, II, 198; Joseph Schacht, *EI*, IV, 1202–1203).

618. Tc. *tas* < ar. *ṭās* (pers. *tāsht*), vas, cană.

619. Tc. *Tövbe, ya Allahım, Rebbim tekâfaru'llah*.

620. Etimologie inexactă.

621. V. nota 77.

622. Tc. *leğen*, lighean.

623. Confuzie în versiunea rusă între *sne* (în afară) și *v nem* (în ea); după logica situației și practica abluțiunii rituale păcăturile trebuie să cadă *înăuntrul* ligheanului pentru a nu pîngări spațiul și lucrurile dimprejur.

624. Tc. *mest* > rom. *meși*, un fel de cizmulițe fără toc, făcute din piele subțire, purtate peste ciorapi (și în încălțăminte).

625. V. cartea a VI-a, cap. 20, p. 320 (Despre erezia *rafazi*).

626. V. cartea a IV-a, cap. 5, p. 98.

627. Tc. *sabah namazı*.

628. Termeni turcești în acest paragraf: *öğle namazı, ikindi namazı, akşam namazı, yatsı namazı, temcid*.

629. Tc. *kıbla* < ar. *kibla*, direcția orașului Mecca, spre care musulmanii trebuie să privească în timpul rugăciunilor rituale. Determinarea ei reprezintă un capitol special, deosebit de important, în geografia astronomică arabă (C. Schoy, *EI*, II, 1043–1047).

630. Tc. *namazgâh*, locul de rugăciune, v. mai departe, p. 176. Cîteva rînduri mai sus *Kâbe* < ar. *Ka'ba*, locul sfînt al Islamului, situat în mijlocul marii moschei din Mecca (v. cartea a V-a, cap. 6, p. 186–188).

631. V. nota 580.

632. Tc. *fıtrî vâcib* (pentru compensație).

633. Tc. *cemâat*.

634. Tc. *Allahu ekber, Allahu ekber, eşheden lâ ilahe illâ'llahu, eşheden Muhammedu resulu'llah. Eyâ alâ es-selâm, eyâ alâ es-selâm, eyâ alel'felah; Allahu ekber, Allahu ekber, lâ ilahe illâ'llahu*.

635. V. nota 301.

636. Tc. *müezzin* < ar. *mu'adhdhin*.

637. Tc. *minare* < ar. *mînâr*.

638. Acest capitol nu există în *Sistem;* poate că autorul îl rezerva pentru cartea proiectată *Despre guvernarea otomană*. La p. 122 el spunea însă că musulmanii „nu cunosc așezămîntul preoției".

639. Tc. *Subhan Allah*. V. și nota 95.

640. Tc. *Selâmün aleyküm rahmetu'llah*.

641. Tc. *fâtiha* < ar. *al-fâtiḥa*, „cea care deschide [Coranul]", titlul primei sure a *Coranului*, care face parte din rugăciunea zilnică a musulmanilor *(namâz)*.

642. Tc. *El-hamdu li'llah*.

643. Tc. *cuma*.

644. Tc. *selâtin*.

645. Tc. *ahiz*.

646. V. nota 143.

647. Tc. *terâvih*.

648. Tc. *hâtib* < ar. *khaṭîb*, vorbitor; tc. *hutbe* < ar. *khuṭba*, predică.

649. Tc. *yamânn*.

650. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

651. Tc. *cenaze namazı*.

652. V. cartea a VI-a, cap. 4, p. 268–273.

653. Tc. *mevlûd namazı*.

654. Tc. *rebiülevvel* < ar. *rabî' al-awwal*. Autorul se referă la luna *rabî' I* (a treia și a patra lună a calendarului islamic poartă același nume), de aceea o menționează drept „luna întîi".

655. V. p. 183–184.

656. Autorul se referă la munții din nordul Bithyniei (Asia Mică), așadar Alemdağ, Maltepedağları etc. și la Istranca dağı, ramificare sudică a munților Rhodope, în nord-estul Turciei europene, de-a lungul coastei Mării Negre. De observat însă că munții din Bithynia nu sînt „mai înalți decît Olimpul", fie cel din Grecia (2916 m), fie cel din Asia Mică (Keşiş dağı, 2550 m).

657. *Punctul* în sens de secundă (v. și nota 345).

658. Tc. *şerefe* balcoanele minaretului.

659. V. cartea I, cap. 11, p. 30–31.

660. Tc. *iftar*, întreruperea postului.

661. Tc. *Arife gecesi*.

662. V. cartea I, cap. 7, p. 15 și nota 98.

663. Tc. *Arîfe günü*. Muntele de lîngă Mecca se numește *'Arafāt*.

664. După o legendă ebraică (*Talmud*, 'Erubin, 18 b), preluată și de autori creștini (Tertulian, Irineu, Augustin), Adam, izgonit din rai, a căzut pe insula Sarandîb (Ceylon) unde a petrecut două (nu trei) sute de ani în pocăință, despărțit de Eva. V. și *Coran*, II, 37 și nota lui D. Masson în ed. Pléiade, Paris, 1967, p. 782. În Ceylon, pe Vîrful lui Adam erau venerate urmele picioarelor lui Adam (M. Seligsohn, *EI*, I, 129).

665. Tc. *hacı* < ar. *hadjdji*.

666. Traducerea gr. **Κωνσταντινο(πολις**, Cetatea lui Constantin. — Mai jos tc. *temcid*, slăvire, imn religios cîntat de muezin din balconul minaretului mai înainte de răsăritul soarelui.

667. Tc. *vakıf* < ar. *waḳf*, donație pioasă. Prin acest act donatorul renunță la dreptul său de a dispune de obiectul dăruit. Uzufructul aparține beneficiarului care nu poate înstrăina bunul nici prin vînzare, nici prin moștenire sau donație (Heffening, *EI*, IV, 1154–1162).

668. Autorul trimite la un capitol pe care intenționa să-l scrie în lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

669. *Süleymaniye Camii*, cea mai frumoasă moschee imperială din Istanbul, construită de celebrul arhitect Sinan, în anii 1550–1557, din porunca sultanului Soliman Magnificul (1520–1566).

670. *Aya Sofya* < **ἁγία Σοφία**. „Sfînta Înțelepciune", ctitoria împăratului Iustinian (548), transformată în moschee de Mehmed al II-lea (1453), apoi în muzeu de președintele Atatürk (1935). Superbele mozaicuri n-au fost acoperite cu var decît în secolul al XVIII-lea, așa încît Cantemir putuse cunoaște monumentul cu decorația lui creștină.

671. Tc. *Dîvâne taş*.

672. V. cartea a VI-a, cap. 6, p. 278–283.

673. Tc. *haç* < ar. *ḥadjdj*.

674. *Al-Masdjid al-ḥarām*, principalul sanctuar al Islamului din Mecca (evident un oraș, iar nu o „țară"), a cărui construcție, începută de Mahomed în anul 8 al Hegirei, a continuat de-a lungul secolelor pînă în anii 1572–1577 cînd sultanul Selim al II-lea i-a dat actuala formă.

675. V. cartea a IV-a, cap. 10, p. 117–118.

676. Sanctuarul din Mecca se compune din *Ka'ba*, construcție cubică în care se păstrează piatra neagră sfîntă despre care musulmanii cred că a căzut din cer, *puțul Zemzem* (unta 46 l) și *maḥāl Ibrāhīm*, locul unde ar fi stat patriarhul Avraam pe cînd zidea templul, plus cîteva construcții mai mici (A. J. Wensinck, *EI*, II, 622–630 și III, 442–443).

677. Tc. *türbe*.

678. Tc. *havuz*. De observat că *mihrab* nu este echivalentul altarului creștin, element arhitectonic și ritual care nu există în moschei, ci o dîră (în trecut o piatră) care indică *kibla*, adică direcția spre care trebuie făcute cele cinci rugăciuni zilnice.

679. Tc. *Beytullah*, *Beytulmuhaddes*, *Sıfatü'l cennet*.

680. Construcția cubică a Ka'bei este acoperită cu un imens brocart negru (*kiswa*) care este schimbat în fiecare an în preajma pelerinajului. Pe brocart sînt brodate cu aur mărturisirea credinței (*shahāda*) și versete din *Coran*. Brocartul vechi înlocuit este împărțit în mici bucăți pelerinilor, iar un păstrat în „vistieria de la Mecca". Cantemir arată că noul acoperămînt era trimis din diferite părți ale lumii islamice, obicei respectat în vremea lui. Ulterior *kiswa* a fost adusă numai din Egipt, obicei întrerupt în 1926 (A. J. Wensinck, *EI*, II, 622 și 624; Fr. Buhl, *ibid.*, III, 129). În ce privește „lucrătura de Frigia" este probabil că autorul se referă la broderii de Brusa (deci Bithynia).

681. Imamul este un conducător spiritual iar în cadrul ceremoniilor religioase credinciosul care stă în frunte și face mișcările rituale pe care ceilalți trebuie să le imite. Islamul nu cunoaște instituția preoției, după cum arăta autorul însuși la p. 122. V. însă și p. 177 și nota 638.

682. Gr. **μαυιόφριον**.

683. În text *Elcair*, după numele arab *Miṣr al-Ḳāhira*.

684. Tc. *Küçük-hayvan*, sălbăticuța cea mică, în care ia sfîrșit postul.

685. V. nota 672.

686. Tc. *Medine-i münevvere*; *Medînetü'l-Nebî*.

687. Numele italian al catifelei ondulate.

688. Este vorba de Baiazid al II-lea (1481–1512), fiul și succesorul sultanului Mehmed al II-lea (1444–1445 și 1451–1481).

689. *Ace care să le arate pădul* — înțeles.

690. Tc. *sakka haja*.

691. Tc. *emirü'l hac* < ar. *amīr al-ḥadjdj*.

692. Tc. *sürre*.

693. Tc. *âb-ı Zemzem* < ar. *Zamzam*. V. şi nota 461 şi H. Carra de Vaux, *EI*, IV, 1281.

694. V. cartea a IV-a, cap. 10, p. 119.

695. În acest pasaj se repetă informaţia dată greşit cîteva rînduri mai înainte, şi anume că puţul Zamzam s-ar afla la trei zile depărtare de Mecca. În realitate Zamzam se află în Mecca, în chiar incinta marelui sanctuar *al-Masdjid al-ḥarām* (v. nota 676).

696. V. nota 459, dar pelerin în arabă se spune *mu'tamir*. În cele ce urmează Cantemir face o descriere a pelerinajului, desigur după relatări scrise sau orale musulmane, unui creştin nefiindu-i îngăduit să viziteze Mecca. Descrierea este exactă în principalele momente (cp. cu A. J. Wensinck, *EI*, II, 210—211); cît priveşte detaliile, trebuie ţinut seamă de faptul că „şcolile diferă unele de altele în aproape toate punctele" *(ibid.)*.

697. Tc. *hâccet*.

698. Tc. *nefes oğlu, nefes oğulları*. În ce priveşte originea acestor copii trebuie observat că abia zilele de 11—13 dhu'l-hidjdja sînt (după numele dat de Mahomed însuşi) „zilele mîncării, băuturii şi ale desfătărilor trupeşti". În zilele imediat precedente (7—10 ale lunii menţionate) pelerinii sînt în stare de consacrare *(iḥrām)*, aşadar, contrariu celor relatate în *Sistem*, ei trebuie să păzească o abstinenţă severă (A. J. Wensinck, *EI*, II, 483—485). Afirmaţia că pelerinii se dezbracă pînă la piele, înfăşurîndu-şi doar o pînză albă în jurul şoldurilor priveşte luarea ihramului: hagiii (numai bărbaţii) se înfăşoară în două bucăţi de pînză albă fără nici o cusătură *(ridā')* pe care le scot în ziua de 10 dhu'l-hidjdja.

699. Ar. *al-ḥamar*. A săruta „toate cele patru colţuri" ale Ka'bei înseamnă a face ocolul ritual al sanctuarului, ocol numit *tawāf*. Obiceiul, de origine preislamică, era ca acest înconjur să se facă dezbrăcat de haine, dar Mahomed a interzis această practică (R.A. Nicholson, *EI*, IV, 738—739).

700. V. mai sus, p. 187.

701. V. cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159. În cele ce urmează trebuie făcută distincţia între rîul de foc Araf (v. p. 156 şi nota 579) şi muntele 'Arafa sau 'Arafāt situat la răsărit de Mecca.

702. În textul rus apare aci un *б* (prescurtare, trimitere?) al cărui sens nu l-am putut stabili.

703. V. p. 188—189 şi nota 656.

704. Tc. *Kudüs-i şerif* < ar. *Kuds ṣharīf*.

705. Tc. *Haremeyn-i şerifeyn* < ar. *Ḥarāmān ṣharīfān*.

706. Ar. *al-ḥadjdj bi-lā Kuds*.

707. Numele grecesc (Ἱερόν) al templului din Ierusalim.

708. V. p. 123 şi nota 491.

709. Tc. *Dar, ya, muharrik*.

710. Tc. *hafes*, grilaj, cuşcă. baldachin.

711. Autorul vrea să spună „Murad al IV-lea, împăratul otomanilor" (1623—1640). Denumirea din text este corectă, deoarece Murad (I, 1359—1389) a fost, într-adevăr, al treilea sultan al otomanilor, dar pe vremea aceea statul olandez nu avea ambasador la Poartă.

712. Este negreşit vorba despre Cornelius Haga, reziden̦tul Olandei la Poartă timp de aproape trei decenii (din 1611), cunoscut pentru influenţa lui „mereu amestecat în afaceri de patriarhi, de voievozi ai Moldovei şi Ţării Româneşti, prin care s-a îmbogăţit foarte" (raport al lui Alvise Contarini, bailul Veneţiei, din Constantinopol, 8 mai 1638, în E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, partea 2-a, Bucureşti, 1884, p. 497, nr. DLXXIII; *ibid.*, IV$_1$, Bucureşti, 1882, p. 643, doc. DLXIX; cf. şi Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în *Balcania*, 8 (1945), p. 110, doc. XI).

713. Referiri la următoarele evenimente: venirea lui Vasile Lupu la tronul Moldovei (aprilie 1634), cu sprijinul reziden̦tului olandez şi încoronarea lui Chiril Lucaris ca patriarh al Constantinopolului (4 noiembrie 1620). Fără îndoială despre acest patriarh este vorba, iar nu despre un Ieremia (nici un patriarh cu acest nume nu a păstorit la Constantinopol în secolul al XVII-lea); Chiril era cunoscut pentru simpatiile sale protestante (v. raportul lui Haga despre rolul său la alegerea lui Chiril, în N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1902, p. 182, n. 1); pentru rolul lui Vasile Lupu în schimbările de patriarhi, ecumenici începînd din 1638 v. N. Iorga, *Vasile Lupu, domnul Moldovei, ca urmaş al împăraţilor Răsăritului în tutela Patriarhatului de Constanti-*

nopol și a Bisericii Ortodoxe (1646–1653), în *Analele Academiei Române*, s. II, *Mem. ist.*, 36 (1913–1914), p. 207–236.

714. Despre „Lumina sfîntă" care, în noaptea de înviere, se aprinde în chip miraculos în biserica Sf. Mormînt din Ierusalim, scriseseră deja în secolul al XIV-lea Ioan Cantacuzino în a sa *Apologie contra lui Mahomed* (*Patrologiae cursus completus. Patres graeci*, ed. J.P. Migne, t. XXVIII, Paris, 1857, col 774–796; cf. V. Cândea, *Une version roumaine du XVIIe siècle de l'Apologie contre Mahomet de Jean Cantacuzène*, în *Revue des études sud-est européennes*, 4 (1966), nr. 1–2, p. 233–237).

715. Tc. *hatt-i şerif* < ar. *ḫaṭṭ šarīf*.

716. Tc. *hâfie* < ar. *ḥāfir*.

717. Pers. *ḫāne-nišīn* > tc. *hânenişin*, cel ce şade în colţ.

718. Adică în haine de cadiu (*ḳāḍī*).

719. V. nota 609.

720. Tc. *Subhan Allah ve hamd Allah*.

721. Tc. *Şam* < ar. *Šā'm*, Damascul; *Dimişk* (forma din text) înseamnă Siria (anticul *Damascenus*); Damascul „după cel mai vechi nume" = *Dimişk*.

722. V. nota 107.

723. V. cartea I, cap. 7 şi 8, p. 11–21.

724. Informaţiile din acest paragraf trebuie corectate astfel: în partea de răsărit a sălii de rugăciune din moscheea umaiazilor, într-un edicul, se păstrează *capul* Sf. Ioan Botezătorul care ar fi fost descoperit într-o criptă cu prilejul restaurării lui al-Walīd (708); chemarea la rugăciune (tc. *ezan* < ar. *aḏān*) a fost cîntată mai întîi la Medina, la îndemnul califului 'Omar, în urma visului lui 'Abd Allah ibn Zaid ('Omar era primul ctitor al moscheii din Damasc, aşadar întîia chemare a fost localizată acolo); *lîngă* moschee sînt înmormîntaţi, ca aceia ai lui Saladin (m. 1193) într-un mausoleu anume, dar mormîntul califului Mu'āwiya (la Cantemir: *Amavia*), m. în luna raǧab 60 h. (aprilie 680), se află în cimitirul Bāb al-ṣaġīr.

725. Tc. *Aya Sofya; Kâbe-i fahara*.

726. *Yanlu bin Madyan*, numele dat în legendele turceşti lui Iancu de Hunedoara, eroul creştin atît de temut încît intrase în *folclor*. Regretatul Aurel Decei proiectase un studiu asupra legendelor turceşti privitoare la Iancu Corvin, dezvoltarea unei comunicări ţinută în 1956 la Paris.

727. *Hoca efendi, Sadeddin (Sa'd al-din)*, istoric turc şi şeyhülislâm (1536/7–1599), autor al celebrei lucrări *Tacüttevarih* („Cununa istoriilor"), tradusă integral sau parţial în cîteva limbi europene, folosită şi de istorici români, ca N. Bălcescu în *Istoria lui Mihai-vodă Viteazul* (Fr. Babinger, *EI*, II, 1018–1019 şi *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 123 sq.). Un rînd mai sus, arhitectul care a clădit Sf. Sofia este numit Gherman. Este vorba de doi arhitecţi anatolieni, Anthemios din Tralles şi Isidor din Milet (Ch. Delvoye, *L'art byzantin*, Paris, 1967, p. 56–57).

728. Există cîteva lucrări, în persană sau turcă, despre istoria Sf. Sofia: cea redactată la cererea lui Mehmed al II-lea de Aḥmed al-Gīlānī (tradusă în turcă de Nimat Allah, m. 1561/1562) şi alta scrisă pentru acelaşi sultan de 'Alī ibn Muḥammed al-Ḫaṭībī, amîndouă în persană; un opuscul turc anonim din 1453–1484; capitole în istoriile Constantinopolului (*Tevarih-i Kostantiniye*); lucrarea lui 'Alī al-'Arabī 'Ilyās, *Tevarih-i bina-i Aya Sofya* (1567). După acest autor Sf. Sofia ar fi fost construită de un arhitect Igvadius (K. Süssheim, *EI*, I, 536–537).

729. Sanctuar greu de localizat; după nume, ar fi vorba de *biserica Sf. Ioan de Studion*, ctitorită în 463 de patricianul Studius pentru Mănăstirea „neadormiţilor". Situată în partea de sud a oraşului, nu departe de cetatea celor şapte turnuri (*Yedikule*), biserica a fost transformată în moscheie în timpul sultanului Baiazid al II-lea şi se numeşte astăzi *Imrahor Camii*. Dacă autorul se referă la ea, rămîn neexplicate afirmaţiile că biserica s-ar afla „ruinată lîngă palatul sultanului"; „cetatea bizantină dinspre canal" ar fi, în acest caz, Yedikule. S-ar putea însă ca autorul să se fi gîndit la biserica Sf. Irina, ctitoria lui Constantin cel Mare, a cărei situaţie corespunde mai bine descrierii lui Cantemir: ea fusese, după cucerire, în incinta palatului Vechiului Serai (*Eski Saray*); în acest caz „cetatea bizantină dinspre canal" ar fi Zidul maritim. În sfîrşit, o altă ipoteză o îngăduie ruinele bisericii Sf. Ioan Botezătorul *in Trullo*, sau a *domului*, situată în cartierul Fener, către Cornul de aur şi aproape de Palatul Bucoleon.

730. *Nazarinii* sînt creştinii (*naṣārā*); bisericile ortodoxe fiind orientate cu altarul spre răsărit, mihrabul (care trebuia să arate *kibla*, direcţia spre Mecca) a fost îndreptat spre sud-est (nu sud-vest).

731. *Coranul* prescrie — la locurile citate în text — milostenia ca atare, fără să specifice partea din avere care trebuie dată săracilor, problemă rezolvată în mod divers de textele juridice (o zecime, o douăzecime etc., v. H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, ed. cit., p. 79).

732. Tc. *Mahlâk bilmezse hâlik bilür.*

733. Tc. *asl.*

734. Tc. *hidayet.*

735. Ar. *halâl, harâm.*

736. V. cartea a V-a, cap. 2, p. 169 şi nota 61.1.

737. *Ibidem*, p. 168—169.

738. *Despre Coran* este o carte a *Sistemului*, iar nu un capitol. Autorul trimite la cartea a II-a, cap. 3, p. 45.

739. V. p. 90—91 şi 207.

740. Tc. *Hidayet-i Ilâhi.*

741. Tc. *Kaza-yı rıza.*

742. Tc. *arzuhal.*

743. Tc. *kadıasker* sau *kadı'l asker*, judecătorul armatei.

744. Confuzie între tc. *murahhas*, vestitor, crainic (termenul intenţionat de autor) şi *murassa*, lucrat în nestemate.

745. V. nota 697.

746. Tc. *haraçcı*, perceptor.

747. Tc. *zinâ* = adulter.

748. Tc. *ispenç* = al cincilea dintre robi (cuvenit sultanului).

749. V. cartea a VI-a, cap. 4, p. 268—273: *Despre înmormîntare şi pomenirea morţilor*, iar nu *Despre rînduielile muhammedane*, capitol inexistent în *Sistem*.

750. V. cartea a V-a, cap. 13, p. 239—248.

751. Tc. *tecdid-i iman, tecdid-i nigâh.*

752. Capitol ce urma să fie scris în lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

753. Cantemir avea probabil informaţia din *Istoriile* lui Herodot, traduse în limba română în 1669 (ed. N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1909, II, 73, p. 113—114). Iată textul privitor la fenix: „Iar iaste şi o pasăre ce să cheamă finica, carile eu vie nu am văzut-o, ce am văzut-o zugrăvită. Pentru că, după cum zic ceia di la Cetatea soarelui, foarte rar vine la dânşii, trecînd 500 de ani". (Cf. şi *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. XXI, New York, 1911, *s.v. Phoenix.*)

754. V. nota 752.

755. Tc. *gâvur* (pron. *ghiaur*).

756. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 81—85: *Despre teologie*, iar nu *Despre catehism*.

757. V. cartea a VI-a, cap. 1, p. 252—255.

758. Tc. *hâfız-ı Kuran*, recitatoi al *Coranului*.

759. Tc. *sûr, düğün, nigâh.*

760. V. cartea a VI-a, cap. 3, p. 263 sq: *Despre divorţ.*

761. Tc. *zeykir.*

762. V. nota 113.

763. V. cartea a V-a, cap. 3, p. 171—174.

764. Pers. *pâpûşâ* > tc. *papuç*.

765. V. cartea a V-a, cap. 4, p. 174—180.

766. Tc. *sürme.*

767. Tc. *kına.*

768. Tc. *idcâb.*

769. *Nomocanon* este un termen grecesc (νομοκανόν); autorul se referă la tc. *kanun-nâme*, cod de legi.

770. Tc. *zâhid.*

771. Pers. *zâhid-perest;* tc. *müraayi*, ipocriţi.

772. V. cartea I, cap. 4, p. 8 şi nota 77.

773. Tc. *Evde lâzım zâmide haram.*

774. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—166.

775. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 203.

776. Tc. *tövbe istihfâr.*

777. Tc. *Ah, yâ Rebbim!*

778. Tc. *tövbe-i Yusuf ve Nasuh;* Cantemir lămureşte în *Incrementa atque decrementa*, III, 4, nota *d*, aceste nume: „Veniamin, fratele patriarhului Iosif [Yusuf, *n.n.*], este numit Nasuh în *Coran*; acest nume a devenit apoi destul de răspîndit printre mahomedani". Observăm însă că în *Coran*

numele lui Nasuh (sau Veniamin) nu apare niciodată, acest personaj fiind totdeauna desemnat (XII, 69—70, 76 etc.) drept „fratele" lui Iosif.

779. Tc. *emiriştin*, dar mai probabil *emr-i şerif*, porunca padişahului (*v.* şi nota 814).

780. Tc. *çavuş*, aprod şi *kapucibaşi*, sambelan.

781. Tc. *Aşkolsun yola*.

782. Tc. *Gâvur oldi*, „S-a făcut necredincios".

783. Tc. *men'-i nefs*.

784. Tc. *kadr-i nefs, zulm-i nefs*.

785. V. nota 717.

786. V. cartea a VI-a, cap. 8—18, p. 287—316.

787. V. nota 133.

788. V. cartea I, cap. 10, p. 27—28.

789. Tc. *höşeh*.

790. Tc. *cihâd*, gazâ.

791. Tc. *net-i gazâ*.

792. Tc. *gari* < ar. *ghâzî*.

793. Problema este tratată, între altele, în cartea a V-a, cap. 12, p. 230—231. Dar autorul anunţă acolo că va rezerva un capitol întreg acestui subiect în cartea *Despre guvernarea otomană*, rămasă în stadiul de proiect.

794. Tc. *şehâdet, şehit*.

795. Textul din *Coran*, IX, 52 sugerează numai ideile din textul *Sistemului:* „Ce aşteptaţi oare pentru noi decît unul din cele două lucruri foarte frumoase?" (adică sau victoria, sau martirajul).

796. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 189—190.

797. V. cartea a IV-a, cap. 3, p. 100—101.

798. Tc. *emrac-i zâri'*.

799. Tc. *Bâb-i adâlet, Bâb-i âlempenah*.

800. V. cartea I, cap. VII, p. 16—17. Trimiterea din text este greşită (despre prerogativele lui Mahomed se vorbeşte în cartea I, cap. IV, p. 8).

801. Tc. *kak* < ar. *haḳḳ;* tc. *şer'-i şerif* < *shar' sharif*, sfînta (canonica) dreptate.

802. Capitol proiectat pentru lucrarea nescrisă *Despre guvernarea otomană*.

803. Ar. *şaḥâwet ḥâni karim;* tc. *cevmerdlik;* tc. *mürüvvet* < ar. *muruwwat*.

804. Tc. *Bugün gelen, bugün gitsün*.

805. Tc. *Yarındası Allah Kerim*.

806. *Köprülü*, celebră dinastie de demnitari otomani de origine albaneză, din care s-au ridicat următorii mari viziri: Mehmed (1557—1661), Ahmed (1635—1676), Mustafa (1637—1691), Hüseyin (1644—1702) şi Num'ân (1670—1719). — *Ibrahim hanoğlu*, familie nobilă otomană, descendentă din marele vizir Ibrahim-paşa (1412—1427), celebră pentru bogăţia şi privilegiile sale. V. şi *Incrementa atque decrementa*, I, 4, nota *cc*.

807. Tc. *Haram geldi, haram gitti*.

808. Tc. *ağalar* (pluralul lui *ağa*).

809. Tc. *bahşiş* < pers. *bakhshish*. Bacşiş se spune darului făcut unei persoane de condiţie inferioară; darul oferit de un subaltern şefului său se numeşte *pîshkesh* (peşches), iar schimbul de daruri între persoane de aceeaşi condiţie *ta'druf*.

810. Vezi nota 325.

811. Rodie; forma din text provine din ital. *granate*.

812. Tc. *Halal eyle*.

813. Tc. *Dobruca*, parte din antica *Moesia inferior;* tc. *Konya* (fostă *Iconium*), provincie (şi oraş) în partea centrală-sudică a Asiei Mici.

814. Tc. *emr-i şer'-i şerif* (*v.* şi nota 779).

815. Prin Asia se înţelege, desigur, aci *Asia Mică*, regiunea în care s-au aşezat mai întîi otomanii. Decăderea, apoi dispariţia sultanatului seldjukid (începutul secolului al XIV-lea) a favorizat formarea, în Anatolia, a o serie de principate cucerite apoi de otomani şi anume (de la răsărit la apus) Karaman, Germiyan, Hamid, Saruhan, Tekeili, Menteşeili şi Aydın (*v.* despre toate *EI*, *s.v.*).

816. Referire la lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

817. Tc. *Osmanlı tarjanı araba ile atlar.*

818. Tc. *gazlıvat.*

819. Cantemir se referă la Mehmed al IV-lea (1648—1687) şi la fiul său Mustafa al II-lea (1695—1703), ambii detronaţi de ieniceri.

820. V. şi p. 223, 235.

821. V. cartea a IV-a, cap. 1, p. 84—85.

822. În cartea a V-a, cap. XIII, p. 235—239, unde trimite autorul, se vorbeşte despre alte obligaţii ale soţului faţă de soţie, dar nu despre datoria de a o învăţa.

823. Autorul trimite la cartea a VI-a, cap. 2, p. 257—263: *Despre căsătorie* şi la cartea a V-a, cap. 14, p. 240—247: *Despre haram, adică despre cele oprite*, dar în nici unul nu vorbeşte despre datoria soţului de a-şi catehiza soţia.

824. V. cartea a V-a, cap. 9, p. 211—215.

825. Tc. *hızlar ağası.*

826. Tc. *azad kuşı.*

827. V. cartea a VI-a, cap. 20, p. 319—321.

828. V. nota 793.

829. Tc. *nigâh*; v. cartea a VI-a, cap. 2, p. 257—263.

830. Traducerea exactă a celor *trei* cuvinte: „Aceasta fie despărţită de mine".

831. V. cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

832. Tc. *Allah ile canımız bilür.*

833. Tc. *tarbuş* < ar. *tarbūš*

834. Tc. *yaşmak.*

835. Tc. *haftan* < pers. *kāftān.*

836. Tc. *ferâce* < ar. *farāǧa.*

837. V. nota 764.

838. V. *supra*, p. 236.

839. V. cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

840. Tc. *Nimet Allahındür* (mai exact: „Binefacerea este a lui Dumnezeu").

841. Nu un capitol, ci un paragraf, în cartea a V-a, cap. 12, p. 228.

842. Tc. *can bedlemek.*

843. V. cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—166.

844. Tc. *Kuşbazı kumarbazı öldüren olur gazi.*

845. Tc. *Kaza-i arîza.*

846. Acceptă nouă din cele *Zece porunci* primite de Moise pe Muntele Sinai (*Ex.*, 19, 16—25), excluzînd porunca a patra privind repausul sabatic.

847. Pers. *butperest.*

848. Este vorba despre bogata decoraţie interioară, în mozaic, a bisericii Sfînta Sofia (aşadar nu „icoane pictate cu vopsele"). „Mozaicurile care reprezentau chipuri de sfinţi au fost acoperite, fie prin inscripţii, fie printr-o pînză groasă peste care s-a dat cu var, căci religia musulmană nu permite icoane în moschei. Numai cei patru îngeri cu şase aripi desfăşurate, care împodobeau cei patru pandantivi ai cupolei, sînt vizibili şi astăzi, dar pe chipuri s-au pictat mari stele aurite. Mozaicurile din părţile de jos şi din galeria superioară n-au suferit nici o stricăciune; noaptea cînd interiorul moscheii este luminat de mii de candelabre, se văd, printr-un efect de lumină, crucile încastrate în aceste mozaicuri" (Djelal Essad, *Constantinople. De Byzance a Stamboul*, Paris, 1909, p. 93). Cercetări mai noi au stabilit că abia în secolul al XVIII-lea „mozaicurile bizantine au dispărut sub un gros strat de var", aşa încît observaţia lui Cantemir este exactă (Robert Houlanger, *Turquie*, Paris, 1965, p. 214).

849. V. p. 175 şi nota 629.

850. V. cartea I, cap. 3, p. 7—8.

851. V. cartea I, cap. 12, p. 33—36. Murad al III-lea, numit îndată, a domnit în anii 1574—1595. Cantemir îi relatează domnia în *Incrementa atque decrementa*, III, 2, fără să menţioneze favoarea lui Murad pentru pictură.

852. Tc. *rüşvet.*

853. Tc. *sütkardaşı.*

854. *Ganymede*, fiul lui Tros şi Callirrhoe, cel mai frumos dintre muritori, răpit de zei (iar după alte tradiţii de Zeus însuşi, în chip de vultur),

ca să trăiască între cei nemuritori şi să umple cupa lui Zeus. — *Pentapolis*, numele a cinci oraşe din Cyrenaica (Cyrene, Berenice, Arsinoe, Ptolemais şi Apollonia), ai cărei locuitori aveau o tristă reputaţie din cauza depravării lor.

855. V. cartea I, cap. 7, p. 11—17.

856. *Hărût* şi *Mărût*, doi îngeri „căzuţi" menţionaţi în *Coran*, II, 102; prezenţa lor în tradiţia musulmană continuă credinţe zoroastriene, persane şi ebraice (v. comentariul lui D. Masson în *Le Coran*, Paris, 1967, p. 787). În legătură cu legendele care atribuie căderea lor unei femei, v. P.J. de Menasce, *Une légende indo-iranienne dans l'angélologie judéo-musulmane: à propos de Harut et de Marut*, în *Etudes asiatiques*, I (1947), p. 10—18.

857. V. nota 423.

858. V. cartea a IV-a, cap. 4, p. 93 şi nota 372.

859. V. nota 310.

860. Tc. *Ehl-i keyf olmak istirsen bâde nûş el, bek yeme*. Este vorba despre Murad al IV-lea (1623—1640).

861. Este vorba de califul Mu'âwiya I (660—680).

862. Tc. *kaul yerli*.

863. Tc. *Kanaya rızo*.

864. Tc. *ney*.

865. V. nota 436.

866. Este vorba de lăcustele sălbatice (lat. *Locusta migratoria* şi *Schistocerca gregaria*), numite în arabă *al-ğarâd*, a căror mîncare este permisă chiar în perioada postului, fiind lipsite de sînge. Asocierea cu acridele din *Mt.*, 3,4 este corectă. V. şi J. Ruska, *EI*, I, 1045—1046.

867. Tc. *câiz*.

868. V. cartea a IV-a, cap. 7, p. 110—111.

869. Ar. *sûr*; tc. *düğün, sünnet düğünü, nişlı düğünü, söz düğünü*.

870. După tradiţie Ismail a fost din pruncie părît de arhanghelul Gabriel sub forma strălucirii divine (*sakîna*). Cît priveşte circumciziunea lui, relatată de Cantemir, este probabil o referire la disputa între arabi şi iudei, cei dintîi afirmînd că episodul din *Gn.*, 22, 1—18 (Sacrificiul lui Avraam) se referă la Ismail, iar nu la Isaac (A.J. Wensinck, *EI*, II, 579).

871. Tc. *usta hatun*.

872. Tc. *takye*.

873. V. nota 680.

874. Tc. *mektep* < ar. *maktab*.

875. Tc. *kapukâğyası*.

876. Tc. *beglerbeği*.

877. Cantemir tratează problema tributului şi peşcheşurilor ţărilor române şi în *Descriptio Moldaviae*, II, 14 (ed. Gh. Guţu, Bucureşti, 1973, p. 271—275). V. şi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele XV—XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, 2(1957), p. 7—45; acelaşi, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească*, în *Istoria României*, vol III, Bucureşti, 1964, p. 14—18. *Talerul* era o monedă de argint originară din Boemia, curentă în ţările germanice şi în Europa de sud-est, cu valori variabile, în secolele XVI—XIX.

878. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

879. V. nota 96.

880. Tc. *Papa kapusı*. „Poarta de aur" (numită apoi *Yaldızlı kapu*), arc de triumf ridicat de Teodosie I în 390, face parte în prezent din complexul monumental al celor Şapte turnuri (Djelal Essad, *Constantinople*, Paris, 1909, p. 68—69; R. Boulanger, *Turquie*, Paris, 1965, p. 259—260).

881. Este vorba despre sf. necunoscutul Nicolae din Karpenisios, ucis de turci la 23 septembrie 1672, în vîrstă de cincisprezece ani, pentru că n-a vrut să se convertească la islamism (Θρησκευτική καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια, τ. 9, 1966, col. 516, nr. 5). După Antoine Galland, un contemporan al martirajului, care redă istoria cu modificări, Nicolae s-ar fi născut în 1656 la Neohorio în Thessalia şi ar fi murit la 27 septembrie 1672 (*Journal de M. Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople*, éd. Ch. Schefer, vol. I, Paris, 1881, p. 201 şi 229; v. şi De la Croix, *La Turquie chrétienne sous la puissante protection de Louis le Grand*, Paris, 1695, p. 327—329; ibidem, *Etat présent des nations et églises grecque, arménienne et maronite de Turquie*, Paris, 1741, p. 213—246).

882. Tc. *raham*.

883. Tc. *İslam mübarek ola*.

884. Tc. *çorbacı*.

885. Kara Mustafa paşa, zis şi Maktul, din Merzifon, mare vizir între 1676–1683 şi urmaşul său Kara Ibrahim paşa, din Bayburt, mare vizir între 1683–1685.

886. Tc. *kâhire*.

887. Tc. *merdûm*.

888. Capitol proiectat pentru cartea *Despre guvernarea otomană*.

889. Tc. *selâmlik*.

890. Tc. *vekil*.

891. V. cartea a VI-a, cap. 3, p. 263–268.

892. Tc. *girdeği*.

893. Tc. *Allah bilen sizce olsun*.

894. Tc. *kına* < ar. *ḥinnā'*, pudră făcută din frunzele arbustului *Lawsonia inermis*, cu care bărbaţii îşi vopsesc în Orient părul şi barba iar femeile unghiile.

895. Tc. *idüşünci kadın*.

896. Personajele sînt Ferdinand I, marele duce al Florenţei (1549–1607), fiica sa Caterina şi Ferdinand Gonzaga, duce de Mantua (m. 1627); n-am putut stabili însă originea anecdotei.

897. Forma de căsătorie *kefin* este descrisă după Sir Paul Rycaut, şi anume după versiunea italiană a cunoscutei sale lucrări despre Imperiul otoman, versiune datorată lui C. Belli, Veneţia, 1672, p. 212 (trimitem în continuare, în text ca şi în note, la această ediţie; cf. şi *Studiul introductiv* şi nota 1124). După Rycaut *kefin* este o căsătorie pe timp limitat, cu preţ convenit în faţa cadiului. Această legătură, de care alunecă străinii, ar fi comparabilă cu *amancebado* sau *casado de media carte* la spanioli. Este „căsătoria provizorie" [tc. *kiambin* > gr. κεμπίνιον], v. N. I. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Thessaloniki, 1967, p. 94 sq. (informaţie de la I. Matei).

898. Tc. *sicil* < ar. *sidjill*, document scris; tc. *mahkeme* < ar. *maḥkama*.

899. Tc. *bostancıbaşı*, şeful grădinarilor curţii otomane, înalt demnitar sub a cărui autoritate se aflau domeniile imperiale, pădurile, construcţiile, apele etc.; *yeniçeri ağası*, comandantul ienicerilor, superior tuturor ofiţerilor şi dregătorilor; *subaşı*, comandantul poliţiei; *Galata voyvadası*.

900. Nume dat Africii de nord-vest, cuprinzînd Libia şi Maghrebul (Tunisia, Algeria, Marocul).

901. „...prizonierii săi", se înţelege „ostaşii săi căzuţi prizonieri".

902. Tc. *talak* < ar. *ṭalāḳ*, repudiere, anularea căsătoriei. Descrierea este corectă, cu particularităţi specifice lumii otomane (cp. cu J. Schacht, *EI*, IV, 667–672). Suma de bani plătită soţiei (numită de Cantemir *nikâdâ*) este darul de nuntă (*mahr*). Procedura divorţului în Islam este relativ simplă; bărbatul îşi poate repudia soţia chiar fără să arate motivele, dar actul său este, în acest caz, considerat ca *makrûh* (urît), iar după juriştii hanafiţi chiar *haram* (interzis).

903. Tc. *üç talak*. Practica descrisă de Cantemir, recăsătorirea cu o femeie repudiată de trei ori se numeşte *tahlil*. Ea este astăzi criticată de toate şcolile de interpretare a dreptului musulman (J. Schacht, *loc. cit.*, 669).

904. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

905. V. mai sus, cap. 13, p. 237.

906. Tc. *Nigâhum halal, canum azad*.

907. Tc. *telâk*; v. şi nota 903.

908. În concepţia islamică viaţa oricărei fiinţe are un termen mai dinainte hotărît de Allah şi scris într-o carte a destinelor (*Kitâb mu'wadjdjal*, v. *Coran*, III, 145 şi I. Goldziher, *EI*, I, 142–143).

909. Mahomedanii cred că pînă la înmormîntare sufletul se află într-o stare de mare nelinişte, de aceea funeraliile au loc cît mai curînd după moarte. Turcii au un cult deosebit pentru morţi, ceea ce explică atenţia acordată cimitirelor lor, considerate drept „cele mai pitoreşti din lume" şi modei ai cimitirelor-grădini moderne. [*Cemetery*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. V, New York, 1910, p. 660.]

910. Tc. *mastabat*.

911. Tc. *türbe*.

912. V. notele 636 şi 681.

913. Tc. *cenâze* < ar. *djināza*. Rugăciunile pentru mort (tc. *cenâze namazı*, ar. *ṣalāt al-djināza*) sînt scurte, cum arată mai departe autorul. Imamul, stînd la capul mortului (dacă e bărbat) sau la picioare (dacă e femeie) pronunţă intenţia rugăciunii (*niya*), apoi patru *takbîr* (formula „Allah *e* mare"): după cea dintîi spune *fâtiha* (prima sura din *Coran*), la a doua rugăciunea lui Mahomed, la a treia o rugăciune (*du'a'*) pentru mort, la a patra alta pentru cei prezenţi şi încheie cu cele două *taslima* (formulă finală însoţită de o închinăciune spre dreapta şi alta spre stînga). A. J. Wensinck, *EI*, IV, 106.

914. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

915. V. cartea a V-a, cap. 5, p. 185 (singurul loc din *Sistem* în care autorul tratează despre *uṣûl*) și nota 667. Cantemir anunță aci (ca și mai sus) că va vorbi „mai departe" despre donații, dar se referă, probabil, la un capitol pierdut din lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

916. Tc. *Raḥmet* cantesa.

917. Tc. *selâmlık takyo*.

918. Tc. *aşie aşı*.

919. Tc. *keramet* < ar. *karâmât*, darurile minunoase (*karizme*) făcute de Allah sfinților săi (D.B. Macdonald, *EI*, II, 788–789). Ele se deosebesc de minuni (*mu'djiza*, v. nota 928) prin faptul că beneficiarii lor sînt sfinții, iar nu profeții sau trimiși ai lui Allah.

920. Bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444) în care armatele creștine au fost înfrînte și regele Ladislau al III-lea ucis de otomani (conduși însă de Murad al II-lea, sultan între 1421–1451, iar nu de Baiazid).

921. V. mai departe, cap. 11, p. 300–301.

922. Este vorba, în continuare, de sultanul Murad al II-lea, și nu de Baiazid. În iulie 1444, după pacea de la Segbedin încheiată pentru zece ani, Murad a abdicat în favoarea fiului său Mehmed și s-a retras la Magnisa (localitate la nord-est de Smirna), unde și-a clădit o reședință. Reluarea ostilităților în toamna aceluiași an l-a obligat să revină la conducerea imperiului (la fel răscoala ienicerilor din 1445), așa încît Murad a mai domnit aproape șapte ani.

923. V. nota 1023. Dacă întîmplarea povestită este pusă pe seama învățatului de la Varna, ar fi vorba de Murad al II-lea (v. nota 920).

924. Referire la înfrîngerea pretendentului Mustafa, numit în izvoarele turcești Düzme Mustafa, învins de armatele lui Murad al II-lea la Ulubad (Asia Mică), refugiat la Gallipoli și Adrianopol. Mustafa a fost prins și executat în 1422 (J.H. Kramers, *EI*, III, 814–815). Referința lui Cantemir la „un prizonier anonim" și la lucrarea *Despre începutul saracinilor sau al turcilor* ne introduce plauzibil în bibliografia vechilor scrieri despre Imperiul otoman (prima asociere am făcut-o cu Captivus Septemcastrensis, anonimul sas din Sebeș căzut prizonier la turci în 1438, autorul cunoscutului *Libellus de ritu et moribus turcorum*, Paris, 1509, reeditat de mai multe ori). Este probabil că D. Cantemir menționează din memorie o lucrare citită la Constantinopol. Insuficiența elementelor nu l-a permis dr.

Carol Göllner (autorul lucrării *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I–II Bd., București-Berlin, 1961–1968) identificarea cărții.

925. Tc. *Sirez*, oraș din Grecia de nord, nu departe de Struma; *Propontida* = Marea Marmara, astfel numită datorită poziției sale față de Pontul Euxin.

926. Mustafa al II-lea, sultan în anii 1693–1703, perioadă în care Cantemir se afla în Constantinopol.

927. *Timar*, fief militar acordat ostașilor de valoare, obligați în schimbul beneficiului dobîndit (*dirlik*) să ia parte la războaie și să întrețină un număr de soldați proporțional cu beneficiul (J. Deny, *EI*, IV, 807–816).

928. Tc. *mûcize* < ar. *mu'djiza* (aci la pluralul arab *mû'djizât*), miracole săvîrșite de profeți sau trimiși ai lui Allah (A.J. Wensinck, *EI*, III, 666–667); pentru *karâma*, v. nota 919.

929. Tc. *keramet sahibi*, *mucizât sahibi*.

930. Tc. *Îd-i şerif*, *Îd-i mübarek* și *Büyük bayram*, *Kurban bayramı*, ar. *Îd al-aḍḥâ*, *'Îd al-ḍaḥîya*, Bairamul mare.

931. Autorul face o confuzie între datele prăznuirii: Bairamul mare se serbează la 10 dhu' l-ḥidjdja, iar Bairamul mic la 1 shawwâl (v. și nota 956).

932. V. cartea a V-a, cap. 5, p. 180–186.

933. „...nu astronomicește, ci politicește", așadar nu după calcul și observație astronomică, științifică, ci empiric, la apariția lunii noi.

934. Tc. *rumûzât*.

935. *Condica zilnică*, aci în sens de table astronomice (*zîdj*), cuprinzînd rezultatele observațiilor sistematice ale cerului.

936. Tc. *namazgâh*, corespondentul ar. *muṣallâ*, loc în aer liber unde se fac rugăciunile la anumite sărbători (v. pentru detalii A.J. Wensinck, *EI*, III, 797–798).

937. Tc. *Razgrad*.

938. *Isambol*, oraș în sud-estul Bulgariei, pe rîul Tungea.

939. Tc. *ulema* < ar. *'ulamâ'* (pluralul lui *'âlim*, „știutorul", învățatul în drept și teologie).

940. V. p. 283.

941. Rc. *vălide* (sau *valde*) *sultan* < ar. *wālide sulṭān*, soltana mamă, titlul purtat de mama sultanului în timpul domniei acestuia. În timpul şederii lui Cantemir la Constantinopol sultane valide au fost Turhan Hadice (mama lui Mehmed al IV-lea), Salihe Dilaşub (mama lui Soliman al II-lea) şi Gülnuş Emetullah (mama lui Mustafa al II-lea şi a lui Ahmed al III-lea). J. Deny, *EI*, IV, 1172—1178.

942. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

943. În versiunea rusă *eфимок* = taler (v. şi nota 877).

944. Tc. *tuğ*.

945. V. nota 877.

946. Tc. *Bayram peşkeşi*; v. şi notele 809 şi 877.

947. Regiune aflată sub autoritatea unui *beg* (osmanli *bey*).

948. Lucrarea proiectată de Cantemir, intitulată, în alte referinţe, *Despre guvernarea otomană*. În paragraful următor este menţionat însă un capitol nescris din acea carte: *Despre vătăşei*.

949. Tc. *gizme alçak*.

950. Tc. *astar*, dublură, căptuşeală.

951. Tc. *dolab*, scrinciob (dulap).

952. Tc. *Îd-i şerîf mübarek ola*.

953. Tc. *Bayramunuz kutlu ola*.

954. Tc. *kaccılar bayramı*. Eroarea semnalată şi în nota 931: zilele sacrificiului pe muntele Mină, lîngă Mecca, au loc în cursul Bairamului mare, numit din acest motiv şi Sărbătoarea jertfei (*Kurban bayramı*).

955. V. cartea a V-a, cap. 6, p. 192—193.

956. De vreme ce dădusе — greşit — ca dată a Bairamului mare 1 şevval, locurile lăsate goale în text (din nesiguranţă) trebuie astfel completate. V. însă nota 931.

957. Tc. *kurban* < ar. *qurbān*, jertfă.

958. Este vorba de podul Araf, descris în cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

959. Tc. *Mevlût* < ar. *Mawlūd*. Pentru istoria şi tradiţiile acestei sărbători v. H. Fuchs, *EI*, III, 481—484.

960. V. cartea I, cap. 2, p. 2—3. După opinia cea mai răspîndită, Mahomed s-ar fi născut într-o lună 12 rabī' I (H. Fuchs, *loc. cit.*, 481).

961. „Ceremonii *politice*...", în sens de *laice*. Pentru trimiterea din rîndurile următoare v. cartea a V-a, cap. 4, p. 179 şi nota 653.

962. Tc. *mübarek cum'a*.

963. Tc. *cum'a* < ar. *ğum'a*, reuniune generală (v. pentru detalii Th. W. Juynboll, *EI*, I, 1093—1094).

964. Tc. [illegible] = CONTACT SEX.

965. Tc. *şükre* < ar. *sukra*.

966. „Sărbători *politice*..." (sau civile), adică profane, lumeşti, spre deosebire de sărbătorile religioase.

967. V. nota 249.

968. Echinocţiul de primăvară (21 martie) cădea la 11 martie după calendarul iulian („stilul vechi").

969. *Mithras*, zeul soarelui la vechii perşi, divinitate adoptată şi de romani în epoca imperială.

970. Pentru amănunte asupra istoricului şi sărbătoririi zilei de Anul nou, v. R. Ley, *EI*, III, 949—950.

971. Tc. *muharrem*.

972. Tc. *teşrînievvel*, septembrie, plată întîrziată, tc. *adar (azar)* < ar. — pers. *āḏār* (luna a şasea a calendarului sirian), luna martie în calendarul solar adoptat în epoca modernă de unele popoare musulmane. Cantemir se referă la o reformă relativ recentă pe vremea lui, şi anume adoptarea calendarului financiar otoman, bazat pe calendarul iulian, cu începere de la 1 martie 1676 (1087 H.). „Ceea ce a contribuit la folosirea acestui calendar hegiro sau luni-solar, începînd din anul Hegirei 1087/1676 e.n., este faptul că în viaţa economică şi comercială se foloseau deja luni solare, în special la preţuri de vînzare şi cumpărare, la taxe vamale, la impuneri de biruri ş.a.m.d. Tocmai din pricina diferenţei celor două categorii de luni solare şi luni lunare se creau anumite daune visteriei turceşti, fapt pentru care s-a apelat la acest calendar mixt (combinat), ca nu cumva statul să fie în pierdere" (M. Guboglu, *Tabele sincronice*, Bucureşti, 1955, p. XXXIII—XXXIV). Autorul repetă eroarea de la p. 61: anul lunar musulman coincide cu cel solar la 33 (iar nu la 30 sau 31) de ani.

973. Tc. *Îd-i evsā'ıyın*.

974. „Număr rotund, sau politic", fiind calculat pe baza anului solar, profan, iar nu după cel lunar musulman. De observat că și sărbătoarea Cincizecimii este păzmuită tot după calendarul solar (*v.* denumirile lunilor — siriene — potrivit acestui calendar, la M. Guboglu, *op. cit.*, p. XXXI—XXXII).

975. Este greu de stabilit la *ce* sistem cronologic se referă autorul. Din paragraful precedent s-ar înțelege că anul despre care vorbește începe în luna aprilie, ca în calendarul ecleziastic evreesc (*nisan*); după paragraful de față ar fi vorba însă de un calendar în care prima lună este decembrie, când începe iarna, astfel încît ianie marchează începutul celui de-al treilea anotimp (vara). De observat însă că și pentru sărbătoarea Cincizecimii se urmează calendarul evreesc (a cincizecea zi după a doua zi de Paști, adică după 16 nisan, ceea ce corespunde cu 7 sivan sau începutul lunii iunie), cum și arată mai departe Cantemir.

976. Tc. *Gül bayramı*: (evreii) „cred, după tradiție, că Legea a fost dată în ziua aceea pe muntele Sinai; de aceea ei obișnuiesc să împodobească sinagoga și locurile în care se citește Legea, și chiar casele, cu trandafiri și flori împletite în cununi și ghirlande, în mare număr" (Augustin Calmet, *Dictionnaire... de la Bible*, nouv. éd., t. IV, Toulouse-Nimes, 1783, p. 247).

977. Tc. *Cemre*.

978. Tc. *Cümle günler mübarek olur*.

979. Tc. *Ufur*.

980. Tc. *Pazar güni*.

981. Tc. *bedesten*, piață de obiecte prețioase. În Istanbul, Bedesten ocupă centrul Marelui bazar (*Büyük Çarşı*).

982. Tc. *derviş*, membru al unui ordin religios; în sens restrîns, călugăr cerșetor. Cuvîntul este considerat de origină persană (*dărvēš*, cum arată, mai departe, și Cantemir; cf. și Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927, p. 41, nr. 496]; unii autori contestă însă această origină (D.B. Macdonald, *EI*, I, 975–976). Fiecare ordin de derviși reprezintă o „cale" (*tarīḳa*) de realizare spirituală. V. o amplă listă a acestor ordine la Louis Massignon, *EI*, IV, 700–705.

983. Ar. *zāhid*, asceț abstinent de la orice lucru pieritor (*v.* Louis Massignon, *EI*, IV, 1310).

984. Tc. *Eyyalîak*.

985. Tc. *tekkeniyin*, conventuali < *tekke* (*v.* nota 995).

986. Termenii următori sînt explicați în notele 994–1058.

987. Primele așezăminte ascetice în Islam apar la începutul secolului IX, așadar cu cîteva secole înainte de ordinele religioase (impropriu denumite „secte") descrise în *Sistem* (L. Massignon, *EI*, IV, 701). Cantemir se referă aci la congregațiile de derviși răspîndite în Turcia timpului său. — Ẓahīr al-Dīn 'Omar *Khalwatī* (m. la Kayseriye în 1397) este fondatorul ordinului Khalwatîya, apărut în Khorasan ca ramură a ordinului bagdadian Suhrawardîya și răspîndit în Anatolia, Egipt și Nubia. — *Naḳshband* (Muḥammad ibn Muḥammad Bahā' al-Dīn al-Bukhārī, 1317–1389) a creat ordinul Naḳshbandîya, răspîndit în China, Turkestan, Kazan, India, Indonezia și Turcia (D. S. Margoliouth, *EI*, III, 899–900; L. Massignon, *loc. cit.*, 704). Originea dervișilor, așa cum o prezintă Cantemir, este luată din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 152.

988. Autorul dispunea, cum mărturisește, de prea puține informații pentru a defini nuanțele doctrinare ale celor doi fondatori de ordine religioase. Sufiți, așadar aparținînd ai mistici islamice prin excelență *tasawwuf*, care a cunoscut o remarcabilă înflorire pe pămînt persan, dervișii aveau explicabile legături șiite (de unde afirmația că ar fi fost ucenicii lui Ali, ceea ce pentru Khalwatī și Naḳshbandī era o imposibilitate cronologică), dar ordinele ascetice și întemeietorii lor s-au bucurat — cum arată însuși Cantemir îndată — de o egală reputație și răspîndire în lumea sunnită. Este adevărat însă că derviși erau în general considerați ca descendenți fie ai lui Abū Bakr, fie ai lui 'Alī, fără un temei istoric (cf. D.B. Macdonald, *Dervish*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. 8, New York, 1910, p. 75; M. D'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. IV, Paris, 1791, p. 618 și 626).

989. V. nota 1041.

990. V. nota 222.

991. V. nota 246.

992. V. nota 1.

993. Tc. *Mevlânâ hünkâr* < ar. *mawlānā* = stăpînul nostru și pers. *khudāwandigār*, tc. *hüdâvendigâr* și derivat *hünkâr* = stăpîn, sultan, titlu dat unor conducători spirituali, și, în combinația de mai sus, superiorul

ordinului mevlevi. Întemeietorul acestui ordin se numea de fapt Djalâl al-Dîn al-Rûmî — în turcă: Celâleddîn Rûmî — (n. la Balkh în 1207, m. la Konya în 1273), dar era invocat cu titlul Mevlânâ. Mare poet și mistic sufit, Djalâl al-Dîn Celebi a scris un mare poem în șase cărți *(Mathnawî)*, un *Diwân* și un tratat în proză, *Fihi ma'fihi* (Lăuntrul lăuntrului). B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1033—1034 și D.S. Margoliouth, *ibid.*, III, 546—547.

994. Ordinul *Mevleviya*, sau al dervișilor „dănțuitori" *(fr. derviches tourneurs)*, întemeiat de Mevlâna Djalâl el-Dîn (*v.* nota precedentă), de la care își trage numele. Caracteristica cea mai cunoscută a lor este ritualul rugăciunii (dhikr), în cursul căreia „se învârtesc, servindu-se de piciorul drept ca pivot, în sunetul a diverse instrumente". Deși criticați de alte ordine (în special de bektași), ca și de juriști, dervișii mevlevi s-au bucurat de o mare cinste în Imperiul otoman, datorită pietății, ca și probabil, doctrinei lor sincretiste, favorabilă atît neoplatonismului cît și creștinismului (D.S. Margoliouth, *EI*, III, 479—481). Este ordinul de dervișI cel mai cunoscut de Cantemir și cel mai atent descris de el. Informațiile sale provin în cea mai mare parte din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 189—191, dar sînt preluate selectiv și cu detalii privind rolul muzicii în ritualul acestor dervișI. După cum se știe, cărturarul român a culeș o *Arie a dervișilor* care i-a fost mult timp atribuită (Eugenia Popescu-Judetz, *Dimitrie Cantemir. Cartea științei muzicii*, București, 1973, p. 44—51).

995. Așezămintele dervișilor dănțuitori se numeau de fapt *mevlevihane* (denumirea de *tekke* este generală); aceea din Konya era cea mai importantă. Ea a fost închisă, ca și celelalte tekke mevlevi din Turcia, printr-un decret din 4 septembrie 1925, dar dansul dervișilor continuă a fi executat în public la Konya, iar în 1973 au avut loc mari serbări cu prilejul împlinirii a șapte secole de la moartea lui Djelâl al-Dîn. Rolul lui Othman în înzestrarea acestei tekke din Konya este menționat mai jos de autor, desigur, în legătură cu privilegiul „investiturii" sultanilor (*v.* p. 299 și nota 1024).

996. Tc. *şeyh* = bătrîn (stareț, abate), superior al unei *tekke* (comparația cu un arhimandrit are exclusiv ultimul sens indicat; se știe că Islamul nu are preoți, așadar nu poate fi vorba de vreo demnitate echivalentă cu aceea de arhimandrit).

997. Cele patru așezăminte mevlevi din Constantinopol erau, după relatările lui Cantemir: la Beyoğlu (Pera), pe Galipdede caddesi, ctitoria lui Iskender Paşa; în Beşiktaş, sat devenit cartier periferic al orașului, pe Bosfor; la Kasımpaşa, stație maritimă pe Cornul de Aur; lîngă Yeni kapu (forma veche: *Yengi kapu*).

998. Tc. *İy eldür ki Allah oniara [yaptu]?*

999. Tc. *külâh, kırka*.

1000. Tc. *kûrs*. Cît privește perioada noviciatului, după Cantemir de trei ani, ea dura 1001 de zile împărțită în intervale de cîte 40 de zile (Ch. Huart, *Konia, la ville des derviches tourneurs*, Paris, 1897, *apud* D.S. Margoliouth, *EI*, III, 481).

1001. Cp. cu descrierea îmbrăcămintei mevlevi dată de D.S. Margoliouth, *loc. cit.*, 480—481: boneta *(sikke)*, mantia lungă fără mînecI *(tennûre)*, surtucul *(destegûl)*, centura *(elifiamend)* și mantia *(kirka)*.

1002. Tc. *tülbend* < pers. *dulbend*, turban.

1003. Tăcerea era una din regulile de comportare păzite de adepții lui Pitagora, *v.* Isocrate, *Busiris*, 28 (H. Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, 3. Aufl., I. Bd., Berlin, 1912, frg. 4.4, 23.2).

1004. V. nota 984.

1005. Tc. *hiç (hee!); nemegerek*.

1006. Tc. *Kişide meşreb dişil, mezheb aramak gerekdür*.

1007. Tc. *idiz*.

1008. Tc. *ehl-i kelâm*.

1009. Tc. *berç*.

1010. V. nota 926.

1011. Tc. *gazel* < ar. *ghazal*, poezie scurtă (între 4 și 15 versuri), cu temă predominant erotică și filozofică, genul predilect în literaturile persană și turcă.

1012. Tc. *mahalele* < ar. *mahâlla*.

1013. Tc. *tennûre*.

1014. Tc. *serâhane* (*v.* și nota 995), de fapt „casa stăpînului" (a lui Mevlâna Celâleddîn Rûmî).

1015. Tc. *na't*.

1016. După H.C. Lukach, *The City of dancing dervishes*, London, 1914, *apud* D.S. Margoliouth, *EI*, III, 481, instrumentele muzicale folosite în ritualul dervișilor mevlevi erau șase: naiul, țitera, dîfa, tamburul, tam-

burina și — după alți autori — *kalile* sau *zil* (mic cimbal). Cantemir menționează numai două.

1017. Tc. *idde nakkare*.

1018. Cf. Eugenia Popescu-Judetz, *D. Cantemir, Cartea științei muzicii*, București, 1973, p. 124—125, 244 sq.

1019. Tc. *fasıl*, suită, *ibidem*.

1020. Tc. *semâyi*, *ibidem*, p. 264.

1021. Tc. *Hâcdâsî*. Nu este însă vorba de un ordin deosebit de derviși cum crede autorul, ci de însuși superiorul ordinului *mevlevi*, cu reședința la Konya, care purta titlul de *Molla Hünkâr* (la Cantemir: *Mulla Hücdo*). Obiceiul ca noul sultan să fie încins cu sabia de șeicul dervișilor *mevlevi* n-ar data, după F.W. Hasluck, decît din 1648; el a fost recunoscut în secolul al XIX-lea (O.S. Margolinuth, *loc. cit.*). Mulla Hücran, „slăvit pentru sfințenia lui și pentru revlavia în ghicirea despre Othman", pare a fi identificat aci cu Edebali (v. nota 1).

1022. V. nota 494.

1023. Ordinul dervișilor *Bektașiye* a cărui înființare este atribuită unui personaj legendar, Hâcı Bektaș Veli, născut la Nișapur (sec. XII), urmaș al celebrului mistic din Turcia orientală Ahmed Yesevi. După Jacob, *Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen*, în *Abhandlungen der Kaiserliche Bayerische Akademie der Wissenschaften*, I. Cl., 24 (1909), III, p. 24, ordinul ar fi fost întemeiat de Balim Bala (m. 1516). Caracteristice doctrinei bektași sînt o serie de „idei sulite privind egalitatea originală a religiilor și instituirea cultului exterior, multe elemente creștine, gnostice și păgîne" (Tachudi, *EI*, I, 709), de unde și presupunerea că bektașii au fost la început creștini convertiți superficial la islamism. Informațiile lui Cantemir sînt sensibil diferite de acelea ale lui P. Rycaut, *op. cit.*, p. 205—206.

1024. *Murad I*, al treilea sultan otoman (1360—1389) și primul mare cuceritor turc de teritorii europene. După cucerirea Traciei (c. 1362) a stabilit capitala europeană a imperiului la Adrianopol (1366); ulterior a cucerit părți importante din Bulgaria, Serbia, Grecia și Albania, orașele Sozopol, Seres, Drama, Cavala, Niș, Sofia etc. A fost asasinat în bătălia de la Kosovopolje la 20 iunie 1389.

1025. *Gelibolu*, port în strîmtoarea Dardanele în peninsula cu același nume, anticul *Kallipolis*.

1026. V. nota 748. Ceea ce urmează este un amestec de informații privind, pe de o parte, acest impozit, constînd dintr-un procentaj de prizonieri de război cu care sultanul Orhan a creat corpul ienicerilor și, pe de altă parte, instituția *devșirme* (rechiziționarea de copii creștini din regiunile europene ale imperiului, convertiți la Islam și repartizați apoi la serviciile curții sau oastea ienicerilor). După unii autori această rechiziție ar fi fost instituită, după alții reactualizată de Murad al II-lea (1421—1451). J. H. Mordtmann, *EI*, I, 977—978.

1027. Tc. *yeniçeri* (forma veche: *yengiçeri*), „oastea nouă", pusă încă de la înființarea ei sub protecția ordinului dervișilor bektași.

1028. Tc. *Çuhur*.

1029. Tc. *Afiyet ola*, „Să-ți fie de bine!"

1030. Tc. *ahdal*, prost, simplu.

1031. *Kalenderi*, amintit la sfîrșitul paragrafului, a fost întemeietorul ordinului de derviși Kalenderiya. După Cl. Huart (*EI*, II, 734) acest fondator ar fi un arab din Spania, Kalender Yûsuf; după Fr. Babinger (*ibid.*, 733), un personaj legendar; după Louis Massignon (*EI*, IV, 703), un persan, Sâwidjî, m. 1218, ceea ce ne apropie de anul Hegirei indicat mai departe de Cantemir pentru moartea lui Kalenderi (613). *Kalenderiya* este un ordin de călugări rătăcitori, originar din Asia Centrală (Fr. Babinger, *loc. cit.*), influențat de asceza hindusă, ceea ce ar explica mortificările descrise mai departe de Cantemir. Pentru portul inelelor (la urechi, gît, încheietura mîinii, sub pubis), v. Cl. Huart, *ibid.* Șeicul Djamâl al-Dîn al-Sâwî i-a adus din Persia la Damieta către 1213 (610 h.), dată cînd apar și la Damasc. Contrar afirmațiilor lui Cantemir, deși persecutați de autorități, s-au bucurat de mare răspîndire în Persia, India, Turcia, Siria și Egipt. Asemănările cu filosofia heraclitiană pe care autorul credea că a putut-o surprinde la acești derviși ar fi, poate, disprețul comun pentru lume, sentimentul relativității lucrurilor, căutarea înțelepciunii ca singură cale a cunoașterii, contestarea simțurilor, „martorii mincinoși". După P. Ryraut, *op. cit.*, p. 201, ei ar fi fost mai degrabă epicurei. Cantemir face o prezentare diferită a ordinului; de aci, probabil, protestul său că va trata „după planul nostru": „ce și cum au scris alții despre sectele de derviși îi privește!"

1032. V. nota 999.

1033. Autorul face probabil o confuzie de nume: Mehemmed Negrî (m. 1520) este celebrul autor al unei istorii universale în șase părți *Cihannüma*, din care s-a păstrat numai ultima, tratînd despre istoria osmană,

Tarih-i al-i Osman. Nu există un mare poet turc cu acest nume (mai precis poreclă — *maḥlaṣ*), atît de rău locit, cum observa Fr. Babinger, „nu mai găsim un exemplu nicăieri". Este mai sigur că D. Cantemir se gîndea la Ömer efendi, cel mai mare poet satiric turc, poreclit Nef'î, executat în 1634/1635 (1044 h.) pentru că ridiculiza pe Bayram Paşa, mare vizir şi cuscrul sultanului Murad al IV-lea. În poemele sale intitulate *Săgeţile destinului*, Nef'î a criticat pe puternicii zilei şi pe învăţaţi (*'ulema'*), a satirizat credinţele populare şi instituţiile religioase, de unde reputaţia lui de hulitor al legii. Însuşi muftiul a fost de acord cu executarea lui. Dar Nef'î n-a fost kalenderi ci, dimpotrivă, a atacat acest ordin (Fr. Babinger, *EI*, III, 961—962 şi 964—965). Episodul pare luat din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 182, unde eroticul e numit *Nevâzi* şi e trecut între bektaşi şi mevleviţi.

1034. Ordinul de dervişi *Kadiriya* a fost întemeiat de misticul sufit 'Abd al-Ḳādir al-Djîlî sau Djîlânî (1077/1078—1166), jurist, autor a numeroase lucrări (predici, rugăciuni *etc.*), reputat ca taumaturg şi mare teolog. Informaţiile ample ale lui Cantemir se pot explica prin faptul că ordinul fusese relativ recent introdus în Asia Mică şi la Constantinopol, de către Ismail Rûmî (m. 1731), întemeietorul unei Kadirihane la Tophane şi al altor patruzeci de tekke în Anatolia. Fîmul verde dat novicilor aminteşte de simbolul kadiriilor turci — roşeaţa verde. Regăsim în descrierile ritualurilor acestui ordin detaliile aduse de Cantemir: folosirea muzicii la dhikr, asprimea postului, importanţa viselor. O serie de informaţii provin din informaţiile directe ale autorului, ceea ce le conferă o deosebită valoare. Dacă este adevărat că ordinul a cunoscut o largă răspîndire prin posteritatea numeroasă a fondatorului său (care a avut 49 de copii), alte date trebuie corectate: astfel 'Abd al-Ḳādir a *murit* (nu s-a născut) în 561 H; mormîntul său este la Bukhara, iar nu la Hama, nici la Bagdad (Babilon); D.S. Margoliouth, *EI*, I, 42—44; II 647—651. Informaţiile lui Cantemir sînt luate din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 198—200 (v. şi *Studiul introductiv*).

1035. *Balat kapısı*, în Zidul maritim al Cornului de Aur, *Bassilica porta* din epoca bizantină, numită astfel pentru că servea de poartă Palatului imperial din Vlaherne.

1036. 'Abd al-Ḳādir recomandă în scrierea sa *Al-Ghunya* repetarea de 50 sau 100 de ori a unor formule şi rugăciunea (dhikr) ocupă un loc primordial în tehnica mistică a adepţilor săi. Cantemir se referă negreşit aci la „rugăciunea cu limba", stadiu al căii de realizare sufite (G.—C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, Paris, 1968, p. 214—221). Cît privește pe „dascălul" lui 'Abd al-Ḳādir, se cunosc numele maeştrilor săi de filologie (al-Tebrîzî), drept (numeroşi şeici) şi sufism (Abû'l-Khair Muhammed ibn Muslim al-Dabbâs), ca şi al celui care l-a îmbrăcat în haină de sufit (Abû Sa'îd Mubârak al Mukharrimî). Cine să fie deci Abdul Muumin din Gaza? El este menţionat de P. Rycaut, *op. cit.*, p. 199, care îl prezintă drept un gramatic, autor al cărţii *al-Mughrib*. Nu l-am putut identifica. Un 'Abd al-Mu'min, întemeietorul dinastiei almohade din Africa de Nord (1094—1163) a fost contemporan al lui 'Abd al-Ḳādir, dar nu era din Gaza. Autor de „rugăciuni secrete" fusese al-Ghazâlî, cel mai mare teolog al Islamului (1058—1112), un doctrinar al tehnicii dhikr; dar 'Abd al-Ḳādir nu-i putuse fi ucenic, iar Ghazâlî nu era din Gaza ci din Tus, în Khorasan. Originea informaţiei rămîne să mai fie cercetată.

1037. Tc. *muraḳabe* înseamnă, de fapt, contemplaţie, extaz (ar. *murâḳaba*, atenţie constantă).

1038. Ordinul descris de Cantemir nu figurează în listele de *farîḍa* (ex. L. Massignon, *EI*, IV, 702—703, considerată drept cea mai completă listă), nici ca ramură a dervişilor mevlevi, nici ca ordin independent. Tc. *ferîd* înseamnă novice, nesperimentat. Lui Bajazid I nu i se atribuie desfiinţarea vreunui ordin ca represiune pentru tentativă de asasinat.

1039. Tc. *hancer*.

1040. N-am găsit acest episod în *Incrementa et decrementa aulae ottomanicae*.

1041. Aceeaşi observaţie ca şi pentru „turlaci": ordinul „ehrîmhari" nu figurează în listele de *farîḍa*, iar ordinul Naḳshbandîya nu are vreo asemenea ramură. De altfel însuşi numele (care ar trebui poate ortografiat *Ehr-i Bukkârî*) nu pare plauzibil (*Ehr* nu figurează în onomastica persană sau turcă). Informaţia, preluată, cu dezvoltări, din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 194—195, mai trebuie verificată.

1042. Între persanii şiiţi şi turcii sunniţi existau, cum se ştie, mari divergenţe doctrinare.

1043. V. nota 674.

1044. *Ibrâhîm ibn Adham*, celebru ascet din Balkh, în Khorasan (m. între 776—783), căruia i se atribuie întemeierea ordinului Adhamîya. Ceea ce se relatează mai departe în legătură cu postul şi mortificările acestor

derviși corespunde cu vieţuirea fondatorului însuși (Nicholson, *EI*, II, 459—460). Informaţiile sînt luate aiîoma după Rycaut, *op. cit.*, p. 203—204.

1045. Un *'Abd al-Mâlik* apropiat de vremea lui ibn Adham ar fi un ofiţer al lui Hărûn al-Rashîd, devenit guvernator al Egiptului (m. 811—813). Asocierea lui cu misticul persan este, evident, fanteziștă: în legenda sufită a lui Ibrahim sînt numeroase contaminări cu istoria lui Buddha, în care apare și motivul suveranului care se leapădă de lume. În legenda amintită însuși Ibrahim este un prinţ de Balkh care „părăsi calea deșertăciunii lumești pentru a urma-o pe aceea a mortificării și cocerniciei" (I. Goldziher, *A Buddhizmus hatása az Iszlámra*, rezumat de T. Duka în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1904, p. 132, *apud* Nicholson, *loc. cit.*).

1046. Șiismul.

1047. Acești derviși se numesc *Khidriya*; se cunoaște un asemenea ordin marocan întemeiat de Ibn al-Dabbâgh (m. 1717), dar Cantemir se referă la unul mai vechi, răspîndit în Anatolia, absent din listele de *fariha* și despre care nu avem alte informaţii. Despre corespondenţele Khidr = Idris = Enoh = Ilie, v. cartea a IV-a, cap. 8, p. 113, nota 442 și cartea a IV-a, cap. 13, p. 131—132, nota 512. Ar *duldul* înseamnă vierure, iar în sensul mitologic vizat de Cantemir este numele catîrului alb al lui Mahomed folosit în expedițiile sale militare iar nu al cailor de foc ai profetului Ilie. (Cl. Huart, *EI*, I, 1114). Despre *duldul* nu scrie în *Coran*.

1048. Din cele ce urmează rezultă că autorul se referă la un derviș care a reţetat sultanului Orhan (1326—1359) profeţia șeicului Edebali, privind creșterea Imperiului otoman, interpretarea unui vis al lui Osman I (vezi nota 1). Cum ordinul înfloritor pe atunci era cel bektași, creat de Orhan, ar fi vorba de un derviș din această tagmă.

1049. *Ţări babiloniene* = Irak, regiunea dependentă de Bagdad (Babilon).

1050. Tc. *sa'di, ömeri, bayrami, kamberi*. Ordinul *Sa'diya* este o ramură siriană a ordinului *Rifa'iya* creată de Sa'd al-Dîn Djîlâwi (m. 1335). *'Umariya* apare în lista turcă de *farîha* a lui Gümüşhâni, *Djemi'ul-...*, Cairo, 1319, ca o descendenţă contrafăcută din al patrulea calif — 'Omar. *Bayramiya* e o ramură a ordinului *Safawiya*; întemeietorul ei a murit în 1471. Despre dervișii *kamberi* n-am aflat date (L. Massignon, *EI*, IV, 702—704).

1051. Ar *abdâl* (pl. lui *badal*), a cincea treaptă a ierarhiei sfinţilor sufiți. Ignoraţi de oameni, ei contribuie, prin vieţuirea și rugăciunile lor, la menţinerea ordinei universului. În număr de 40, ei ar fi avut sediul în Siria

(I. Goldziher, *EI*, I, 68—69). Cantemir se referă la un sens degenerat al termenului, aplicat unei categorii inferioare de derviși vagabonzi, între care *Haci Bektaş abdalı* și *Yenişeri abdalı*.

1052. Tc. *deyiş*.

1053. Tc. *tımalık, dîvâne, dîvâne-i Hûda*.

1054. V. nota 105.

1055. Tc. *tımarhâne*, ospiciu.

1056. *Caferlu Ali paşa*, mare vizir între 1706—1710 (15 iunie). Rezultă din cele ce urmează că episodul a avut loc în iunie 1710, puţin înainte de plecarea lui Cantemir din Constantinopol.

1057. *Ahmed al III-lea*, sultan între 1703—1730, protectorul lui Cantemir în timpul șederii acestuia la Constantinopol.

1058. Tc. *seyah*, derviș vagabond. Episodul relatat ar fi avut loc în 1690 cînd Köpeliizade Mustafa Paşa, marele vizir al Porţii, a asediat și recucerit Belgradul. Sultan era Suleiman al II-lea (1687—1691), iar „marele împărat al Indiei" celebrul Avrangzeb (1658—1706), șahul Imperiului Marelui Mogul.

1059. După un vechi *hadîth* Mahomed ar fi spus că islamul va fi împărţit în 73 de secte din care nu va rămîne decît una, dreaptă credinţă. De aci împărţirea tradiţională a sectelor mahomedane pe care o cunoștea și Cantemir. V. în acest sens studiile lui M. Steinschneider, *Die hanemische Zahl der muhammedanischen Sekten und die Symbolik der Zahl 70—73*, în *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 4 (1850), p. 145—170 și I. Goldziher, *La dénombrement des sectes mahométanes*, în *Revue de l'histoire des religions*, 26 (1892), p. 129—137; cf. și Rev. Griffithes Wreller Thatcher, *Mahommedan religion*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. 17, New York, 1911, p. 422—424.

1060. Tc. *rafizat, rafizi*; în text, forma rusificată *сефимыки*.

1061. Tc. *Kızılbaş*, „cap roșu", sectă religioasă din Asia Mică, a cărei doctrină este un amestec de credinţe păgîne, creștine și musulmane. Ei sînt diferiţi așadar de „ereticii" persani (șiiți), consideraţi astfel de turci (sunniți). V. și p. 335—338 și nota 1113.

1062. V. cartea I, cap. 12, p. 36. Ortografia fiecărnia din termenii menţionaţi îndată în turcă este notată odată cu explicaţiile despre secta respectivă.

1063. Tc. *ta'lîk*, v. nota 205.

1064. Tc. *nesḫî*, v. nota 204.

1065. Tc. *Lâ ilâhe illâ Allah, Muhammedu resulu'llah ve Ali halifetu'llah.*

1066. V. cartea a V-a, cap. 4, p. 175 și nota 624.

1067. Reținută că ar fi o *fetva* dată atît de sunniți (turci), cît și de șiiți (persani).

1068. V. nota 792.

1069. V. nota 794.

1070. Ar. *tanāsuḫ* înseamnă transmigrație, metempsihoză, iar *munāsuḫ*, forma citată de Cantemir, cel ce se află în această stare. *Hulūliya* (tc. *hulûlî*) sînt cei care admit unirea substanțială a spiritului divin cu omul (*ḥulūl* = instalare) ceea ce, în lumina gîndirii musulmane ortodoxe, îi lăsa suspecți de hylemorfism, de concesii doctrinei creștine a întrupării și de transmigraționism. Numeroase secte șiite, sufite, sunnite și maniste, arabe sau persane, împărtășeau această credință împrumutată, după autorii musulmani, de la hinduși, iar nu de la Pitagora (L. Massignon, *EI*, II, 354; B. Carra de Vaux, *ibid.*, IV, 681—682). Cantemir reproduce informațiile lui Rycaut, *op. cit.*, p. 183—183, după care acești sectanți ar fi fost pitagoricieni, credeau în metempsihoză, afirmînd transmigrația sufletelor omenești în animale, credință ilustrată prin discuția dintre poloneznl Albert Robovi și un ațîțer din Constantinopol cu privire la sufletul muftiului Behai efendi.

1071. Gr. mod. σκύλος, lătrător (animal neidentificat, probabil șacal).

1072. Cugetătorii musulmani înțelegeau teoria metempsihozei ca aplicîndu-se nu numai ființelor individuale, ci *evoluției* lumilor în general. Shahrastānī reproducea credința hindusă că sferele cerești și astrele revin în același punct, încheindu-și revoluția, în 30 000 de ani (după alți autori 360 000 de ani, iar după Mas'ūdī 70 000). B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 681.

1073. Este vorba de războiul dintre imperiile otoman și habsburgic, și anume de bătălia de la Zenta (1697), la care a participat și Cantemir. *Cesarul* era împăratul romano-german, Leopold I (1640—1705).

1074. V. cartea a IV-a, cap. 20, p. 139—163.

1075. Secta *Ma'lūmī* era una din numeroasele ramuri ale khāridjiților care formau la rîndul lor una dintre cele mai vechi secte religioase ale Islamului. Khāridjiții *(al-khawāridj)* erau membrii tribului Tamim care, în bătălia de la Șiffin (657), n-au acceptat ca soarta conflictului pentru califat dintre 'Alī și Mu'āwiya să fie decisă prin arbitraj. Contestînd legitimitatea califilor (în afară de Abū Bakr și 'Omar), rigoriști în mulul de viețuire (puritanii Islamului), khāridjiții au jucat un rol politic însemnat în special în Irak și Arabia (sec. VII), caracterizat prin fanatism și intoleranță (G. Levi della Vida, *EI*, II, 937—961). Ma'lūmiții derivau din khāridjiții prin alte secte ('Adjarida, aripa radicală, și khārimiții care afirmau că starea postumă a omului depinde de credința și comportarea lui înainte de moarte). Particularitatea lor consta în credința că adevăratul musulman trebuie să cunoască toate numele și atributele lui Allah (v. G. Wheeler Thatcher, *loc. cit.*). Cantemir descrie secta după P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Aceștia susțin că în lumea asta Dumnezeu poate fi cunoscut în chip desăvîrșit și că potrivit preceptului «Cunoaște-te pe tine însuți» creatura poate ajunge la cunoașterea perfectă a creatorului ei".

1076. Νεωτερικός — inovator, termen (cunoscut și în latina medievală) prin care erau desemnați în cultura greacă a secolelor XVII—XVIII adepții unor filozofii raționaliste și senzualiste aposene; *adeptoi* pare să fie ac. plur. al lat. *adeptus*, „cel care a atins o anume stare", după cum indică și nota marginală din text (sugestia prof. C. Poghirc).

1077. *Sa'diya* sau *Djihāniya* nu este o sectă ci un ordin de derviși întemeiat de Sa'd al-Dīn-Djihāwī (m. 1335), asert sirian care propovăduia o mortificare severă. Adepții lui, răspîndiți în Siria, Turcia și Egipt, erau reputați ca medici, magicieni și înghițitori de șerpi (D.S. Margoliouth, *EI*, IV, 44—45). Informațiile lui Cantemir, după care acești derviși ar fi fost sectanți Ma'lūmi, nu se regăsesc în literatura de specialitate.

1078. *Andreas Likinios*, cărturar și medic grec *(Andreas Likinios)*, educat la Padova. A fost medic al tatălui Cantemir, în Moldova, apoi a practicat cu mult succes medicina la Constantinopol și Monemvasia (Malvasia), aflată pe atunci sub venețieni. Ocuparea Monemvasiei de către turci, în 1715, a dus la arestarea și spînzurarea lui Likinios, la Constantinopol, acuzat de colaborare cu venețienii. Este autor al cîtorva scrieri (medicină, versuri etc.). D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 1, nota *k*; Constantin N. Sathas, Νεοελληνική φιλολογία, Athena, 1868, p. 444—445.

1079. *Amīr Nūr al-Dīn Ni'mat Allāh Walī*, mistic persan (1329/1330—1431), fondator al ordinului de derviși Ni'matallāhiya (singurul ordin al șiismului persan), autor de comentarii la clasicii sufismului și de versuri

lirice de înaltă calitate (E. Berthels, *EI*, III, 985–986). Informaţiile lui Cantemir provin din Rycaut, *op. cit.*, p. 196–197, care clasează însă corect acest „ordo" între ordinele de dervişi, iar nu între sectele Islamului.

1080. V. cap. 13, p. 303–306.

1081. Pers. *mānī* > tc. *menâlik*. Este secta descrisă de P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177, ca total diferită de *masâsimi*: „Cei ce o profesează spun că pentru a câştiga paradisul trebuie să cunoască pe Dumnezeu în această lume printr-o rază anumită din esenţa şi slava Lui, şi îi trec în numărul credincioşilor pe cei cărora li se întîmplă aceasta".

1082. Sceptici, adepţii şcolii lui Pyrrhon din Elis (c. 360–c. 270 î.e.n.), care afirma că nimic nu există cu adevărat, că oricărei propoziţii i se poate opune alta egal valabilă şi propovăduia atingerea unei stări de indiferenţă superioară, ataraxia.

1083. Tc. *kayaği*, comun, ordinar, vulgar. Informaţii din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Mai este o sectă a celor ce se chemă *kalenderi*. Ei neagă orice ştiinţă în Dumnezeu şi spun că el conduce lumea la întîmplare, fără ca din eternitate, sau mai înainte de facerea lumii, să fi ştiut ce trebuie să se întîmple în chestiunile particulare, ci că a dobîndit această ştiinţă prin nălţuinţă şi experienţă".

1084. Tc. *Bir kayağı adam*.

1085. Tc. *sır* < ar. *sirr*, secret, mister, de unde *masirri*, cel iniţiat într-o taină. Este vorba, iarăşi, de informaţii provenite din Rycaut, *op. cit.*, p. 179–180: „Cei ce profesează ateismul se numesc între ei *masirri*, ceea ce înseamnă: «Noi avem adevărata taină». Iar această taină nu este alta decît că ei neagă cu desăvîrşire divinitatea, şi susţin că natura sau principiul interior al oricărui individ e cel ce regulează cursul uluitor al tuturor lucrurilor pe care le vedem şi le admirăm. De acolo (spun ei) îşi au originea şi mişcarea cerurile, soarele, luna şi stelele, de acolo se naşte, înfloreşte şi se veştejeşte omul, ca iarba şi ca florile. E de speriat să vezi marele număr de oameni care împărtăşesc această părere la Constantinopol; cei mai mulţi dintre ei sînt cadii şi persoane versate în scrierile arabe". Atei (ar. *hufs al-indār*, de unde tc. *hürfr*) îşi ascundeau totuşi convingerile, de unde numele lor de „iniţiaţi într-o taină". Ei nu formau, aşadar, o sectă, ci reprezentau o atitudine faţă de Islam, contestat din afara lui. V. şi p. 344 şi nota 1134.

1086. În text: *pamuz asmane* (= omonim). Glosă marginală: „Prin acelaşi denumire se semnifică lucruri deosebite".

1087. În text: *cemaatenov*. Glosă marginală: „Acelaşi lucru desemnat prin denumiri diferite".

1088. Este vorba de *Mehmed al IV-lea Avcı* (1648–1687), nu al III-lea (v. şi nota 344), după cum reiese şi din menţionarea, mai jos, a lui Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, mare vizir tocmai sub acel sultan. Episodul relatat a avut loc, aşadar, în intervalul 1661–1676, anii guvernării acestui Köprülü. Cantemir reproduce informaţiile lui P. Rycaut care declară (*op. cit.*, p. 180) că a fost martorul lor: „Un om din această sectă [*musevisi*, n.n.], bogat şi bine versat în practica ştiinţelor orientale, numit Mahumed efendi, a fost executat pe vremea mea în Constantinopol pentru că a proferat multe blasfemii împotriva existenţei lui Dumnezeu. Pentru a demonstra opinia sa impie se servea de oameni de aceste argumente: «Sau — spunea el — nu există Dumnezeu, sau el nu este atît de puternic şi atît de înţelept cum pretind dascălii noştri. Pentru că, dacă ar fi aşa, el nu m-ar fi lăsat să trăiesc atîta tocmai pe mine, cel mai mare adversar al existenţii lui care a fost vreodată pe lume şi care vorbesc despre el cu un asemenea dispreţ». Şi ceea ce găsesc mai ciudat este faptul că deşi putea să-şi salveze viaţa lepădîndu-se de învăţătura lui şi făgăduind că pe viitor va urma una mai bună, a socotit preferabil să moară în necredinţa lui decît să se retracteze, spunînd că dragostea lui pentru adevăr îi sileşte să sufere martiriul, deşi era sigur că (pentru aceasta) nu putea nădăjdui nici o răsplată". De observat că un caz între totul asemănător a avut loc în 1602, în timpul sultanului Mehmed al III-lea: jurisconsultul Nedaah Sari Abdurrahman efendi a fost executat pentru că a negat în faţa Divanului credinţa în Allah (M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 159–160). V. şi mai jos, p. 342.

1089. Ar. *burkānī*.

1090. Tc. *işrakı*. Ar. *al-Ishrāqīyūn* (sau *al-Ishrāqīyah*) desemnează pe adepţii „iluminării" *(Hikmat al-ishrāq)*, discipoli ai misticului Suhrawardī (m. 1191) şi ai cugetării sale sincretiste, o teosofie orientală inspirată din vechea înţelepciune zoroastriană, din gnosticism şi neoplatonism, după care toate religiile şi filozofiile sînt expresia aceluiaşi adevăr. De aici insistenţa lui Cantemir asupra elementelor creştine ale „metafizicii iluminării" (T.J. de Boer, *EI*, III, 368; Cl. Huart, *ibid.*, 324; S. van den Bergh, *EI*, IV, 530–531; Henri Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, vol. I, Paris, 1964, p. 284–304 şi 360–361). Informaţiile lui Cantemir provin din Rycaut, *op. cit.*, p. 185–186, cu unele dezvoltări (referirea la *Muhammediye* şi sentinţa citată).

1091. Tc. *sıfat* < ar. *ṣifāt*, calităţi abstracte ale lui Allah din care decurg numele lui (ex. milostivirea > Cel milostiv; puterea > Cel puternic etc.). Mărturisirea lui Cantemir că n-a putut înţelege doctrina despre *ṣifāt*, deoarece ele sînt prezentate cînd ca atribute de o fiinţă cu Allah, cînd ca zidirile lui, reflectă o îndelungată dispută din cugetarea islamică. Atitudinea ortodoxă, general acceptată consideră aceste *ṣifāt* drept veşnice şi subzistente în esenţa lui Allah: fără a fi ele însuşi, atributele nu sînt nici altceva decît el; a le socoti drept creaturi, înseamnă a coborî Cauza tuturor la nivelul efectelor sale (*v.* şi notele 348, 1102).

1092. V. cartea a IV-a, cap. 4, p. 93—94. Pentru problema raporturilor între atributele şi numele divine *v.* şi cap. 2, p. 86 şi urm.

1093. *Hayreti* < *ḥayret*, uimire, stupefacţie. Informaţii din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 185—187 (acolo şi textul în turcă), dezvoltate cu citatul din Aristotel şi unele consideraţii despre această sectă.

1094. Lat. *sententia*, aci în sens de opinie.

1095. Tc. *Allahu a'lemu ekber; Allahu a'lemu elmaz.*

1096. Probabil tc. *mümtenia* < *mümtenie* (ar. *mu'tamma*), enigmă, incomprehensibil. Secta este descrisă de Cantemir după P. Rycaut, *op. cit.*, p. 17, care o derivă din poziţia *mu'tazilo:* „adepţii ei spun că în această lume nu se poate da nici unui om calitatea de sfînt, decît profeţilor care au fost fără de păcat, şi că în lumea cealaltă adevăraţii credincioşi îl vor vedea pe Dumnezeu în fel de chip cum vedem noi luna în maximă creştere. Aceasta nu e în acord cu doctrina lui Mahomed care a spus că Dumnezeu ne va rămîne invizibil atît în lumea cealaltă, cît şi în aceasta, în care ne aflăm acum".

1097. Aşa-numita ştiinţă sacră, sau infusă, pe care primul om, Adam, a avut-o înainte de comiterea păcatului originar. Cantemir tratează despre această facultate a cunoaşterii — intuiţia intelectuală — în *Sacrosanctae scientiae indeprimibilis imago*, II, 21—22.

1098. Tc. *Sülüsî* < *sālis*, al treilea. Reiese din context că nu este vorba de un profet (*nabī*), ci de un trimis, de un apostol (*rasūl*), care pe lîngă darul profeţiei dispune de o lege şi o carte. Numărul de trei care ar justifica numirea sectei nu este suficient explicat: trei trimişi ar fi Moise, Iisus şi Mahomed; se aşteaptă deci al patrulea, un persan, după Mahomed (dar cîteva rînduri mai sus se afirmă că mai sînt aşteptaţi doi). „Erezia" este şeiului întemeiată şi pentru că numărul trimişilor este, după *Coran*, mai mare (opt numai de la Noe la Iisus; în doctrina postcoranică sînt menţio-

naţi 313 sau chiar 315). În orice caz credinţa pare şiită, pentru că apostolul aşteptat va fi trimis poporului persan (*v.* A. J. Wensinck, *EI*, III, 1206, iar pentru profetologie în general H. Corbin, *op. cit.*, p. 43 sq., 179 sq.). Informaţiile lui Cantemir sînt luate din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Cei ce profesează secta *seiis* spun că Dumnezeu va trimite în lume un profet ales dintre persani cu o lege nouă care o va abroga pe cea a lui Mahomed".

1099. Cantemir ştia că prima *Evanghelie* a fost scrisă în altă limbă decît greaca (în aramaică), de unde subliniereа erorii. În profetologia islamică (la fel în *Acta apostolorum apocrypha*) fiecare popor (*umma*) primeşte un trimis divin anume, aşadar şi persanii au dreptul la un apostol propriu.

1100. V. cartea a VI-a, cap. 11, p. 300—301.

1101. V. cartea a V-a, cap. 2, p. 170.

1102. V. notele 348 şi 1091. Împotriva literaliştilor care aveau „o concepţie naivă a atributelor divine, reprezentîndu-şi divinitatea ca un complex de nume şi calificative alături de esenţa divină însăşi", gînditorii mutaziliţi contestau atributele pozitive ale lui Allah, dînd tuturor antropomorfismelor din *Coran* un sens metaforic; aşariţii au încercat să conciliere cele două atitudini admiţînd că Allah are mîini, faţă etc., dar „fără a se întreba cum" (*bi-lā kayfa*) (H. Corbin, *op. cit.*, p. 166—167, Rycaut, *op. cit.*, p. 182, de unde-şi ia Cantemir informaţia, asociară această credinţă a sectei bektaşi cu secta mamsiyyūnilerden, identificîndu-le (*v.* mai jos, p. 335 şi nota 1113). Cel ce a contrazis pe predicator ar fi fost Nesti (la Rycaut, trad. ital.: *Nevisti*); *v.* şi p. 302—303 şi nota 1033.

1103. Tc. *Kadızâdeli*. Teologul turc Muhammed ibn Hîr 'Alî Birgevî sau Birgili, din ordinul dervişilor Bayramiya (*EI*, I, 744; Cl. Huart, *ibid.*, 608) a întreprins între anii 1556—1565, cînd persecuţia kizilbaşilor era în toi, o aspră critică la adresa obiceiurilor înnoitoare, propovăduind un islamism puritan. El a atacat obiceiuri (ca vizitarea mormintelor, strîngerea mîinii, consumarea cafelei, fumatul, dansul, muzica), dar şi ştiinţele sau unele instituţii (plata slujitorilor religioşi sau constituirea de *waḳf*-uri din bani şi bunuri mobile). Birgevî este întemeietorul curentului kadîzadeli, astfel numit după discipolul său (*v.* nota 1109), iar nu după faptul că ar fi fost „fiul unui popă" cum deduce Cantemir din numele Kadî-zâde. Deşi datorită *Catehismului* său (*v.* cartea a IV-a, cap. 1, p. 82 şi nota 330) Birgevî s-a bucurat de o mare faimă, comparaţia lui cu Origen şi includerea printre marii exegeţi ai Islamului sînt cu totul exagerate. V. şi Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300—1600*, London, 1973, p. 183—184. Cantemir îşi luase informaţiile de la P. Rycaut, *op. cit.*, p. 178,

care știa că această sectă datează din timpul lui Murad, că a fost înființată de *Birgali efendi* care aduse multe inovații în ceremoniile înmormântării etc.

1104. Confuzie între Birgili și comentatorul său, Ahmed efendi Kadizâde (*v.* nota 1105).

1105. „Norocul" lui Origen a fost acela de a fi dispus de tahigrafi (stenografii timpului său) care i-au consemnat cursurile de exegeză biblică, ceea ce face ca opera păstrată a acestui autor să fie una dintre cele mai ample din patristica răsăriteană. Origen și-a câștigat un asemenea prestigiu încât, deși condamnat de sinodul al V-lea ecumenic (553) pentru învățăturile sale uneori prea îndrăznețe, a fost în continuare considerat drept unul dintre cei mari mari doctori ai Bisericii creștine.

1106. Primii patru mari exegeți ai *Coranului* sînt al-Ṭabari (m. 923), al-Zamakhšhari (m. 1144), Fakîr al-Râzî (m. 1209) și al-Baiḍâwî (m. la sf. sec. XIII). Numărul acestor mari interpreți e însă mai mare (*v.* o listă a lor la F.M. Pareja et all., *Islamologie*, Beyrouth, 1957—1963, p. 610—614). Cea mai mare parte din informațiile lui Cantemir despre secta *kadizâde* provine din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 181: adepții ei sînt fariseii turcilor, au o înaltă părere despre ei înșiși, disprețuiesc pe cei de alte credințe și nu-i salută, sînt în cea mai mare parte meseriași și circiumari etc.

1107. V. cartea a IV-a, cap. 10, p. 116—120. Textul din *Coran* nu fusese citat, ci doar menționat.

1108. Este vorba de muftiul Abu'l-Su'ûd Muḥammed al-Amidî, *v.* nota 281. Atacurile lui Birgevi împotriva instituțiilor „inovatoare" (*v.* nota 1103) l-au determinat să dea o *fetva* prin care confirma legalitatea acestor instituții și condamna fanatismul puritanilor.

1109. Tc. *Istanbul efendisi*. Ahmed efendi Istanbuli Kadizâde (*v.* mai jos) a fost cadiul Constantinopolului între 19 iulie 1366 — 7 iulie 1367 (M. Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, București, 1958, p. 109), așadar la sfîrșitul domniei lui Soliman Magnificul și începutul celei a lui Selim al II-lea. Discipol al lui Birgevi, el a scris un cunoscut comentar al *Catehismului* acestuia, intens răspîndit prin copii manuscrise, apoi imprimat la Istanbul în 1219/1803 (A. Galland, *Journal...*, ed. Ch. Schefer, t. II, Paris, 1881, p. 58, n. 2). Kadizâde a dat numele „ereziei" (de fapt un curent fanatic) de care se ocupă aci Cantemir. Adepții săi (*fakîs*) au jucat nu numai un rol religios, ca propovăduitori ai unui islamism puritan, dar și politic. În 1636 ei au ridicat sărăcimea și studenții din capitală

împotriva luxului și depravării, îndemnînd la atacarea mănăstirilor și la masacre, ceea ce a determinat izgonirea lor din Istanbul pentru evitarea unui război civil (*v.* Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 184—185). — Muftiul la care se referă Cantemir (*şeyhülislâm*) era Abu' l-Su'ûd Muḥammed al-Amidî (numit în text Mehmed efendi), vestit jurisconsult de origină kurdă (1490/1491—1574), autor al corpusului de legi al lui Soliman (*Kânûn-nâme*) și al unui comentar al *Coranului*.

1110. Tc. *Bekkal* < ar. *bakkâl*, băcan (nu birtaș).

1111. Tc. *Imâm-ı a'zam*, *v.* nota 332.

1112. Tc. *Kadizâdeli gerü müslüman olmaz*.

1113. Tc. *Mumâyûndürem*. Cantemir descrie și în *Incrementa*, III, 3, nota g, pe acești sectanți ca fiind o varietate a „ereziei" persane (*rafaze*), locuind în munții Kardağ. În *Sistem*, ei sînt situați mai întîi în „Munții Feniciei" (deci mult mai spre sud), dar ar fi diferiți de druzi, împotriva cărora sînt chemați uneori să lupte. Această populație ar fi însă dovedită și de cea turcă, față de care își păstrează libertatea prin „tratate încheiate cu pași". Este vorba negreșit de kizilbașii menționați deja la p. 318 (*v.* și nota 1061), dar Cantemir care-și luase informațiile din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 182—183, nu pare să fi remarcat identitatea. Considerați de turci drept șiiți, kizilbașii se apropie de secta *nusairî* din Siria, motiv pentru care Cantemir îi știa că locuiesc în „Munții Feniciei". Religia lor este un amestec de credințe și practici păgîne, creștine și musulmane. Kizilbașii nu fac abluțiunile rituale, nici cele cinci rugăciuni zilnice, nu postesc Ramazanul, zic că Ali este o întrupare a lui Allah și identic cu Iisus, acceptă Treimea, venerează pe Fecioara Maria și alți sfinți creștini, țin Paștele, adoră soarele și luna. Cantemir descrie cu detalii faimoasele lor slujbe de noapte atri-luinda-le, după o acuzație ce li se aducea în mod curent, practici orgiastice (P. Lerch, *Исследования об кизилбашах курдах*, I—III, Санктпетербург, 1856; Millingen, *Wild life among the Kurds*, London, 1870; E. Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, t. IX, Paris, 1884, p. 350). De fapt la aceste slujbe se cîntă rugăciuni în cinstea lui Ali, Iisus, Moise și David, iar credincioșii își mărturisesc public păcatele. Se sting apoi făcliile (de unde numele popular al kizilbașilor de *yerufündüren*, „stingători de făclii") și asistența se pocăiește cu mari lamentații. După aprinderea făcliilor preotul împărtășește pe credincioși cu pîine și vin. De naționalitate turcă sau kurdă, kizilbașii sînt răspîndiți în Afganistan, iar în Turcia în regiunea centrală a Asiei Mici (Ankara-Sivas). Rycaut îi descrie drept *bektași*, numiți și *zerâki* și (*sic!*) *murat sondurre* („cei ce sting făcliile"), musulmani fanatici contra doctrinei atributelor divine (*v.* p. 331 și nota 1102), divinitatea

fiind incomparabilă. Nșri (după Rycaut: *Nersii*), prezentat de Cantemir drept sectant *kalendsi* (p. 302–303, nota 1033) ar fi fost adeptul acestei secte, persecutată de marele vizir Mehmed Köprülü. Cantemir preia o parte din aceste date amplificându-le cu informații proprii. Cp. Cl. Huart, *EI*, II, 1114 – 1115.

1114. *Munții Feniciei* = Munții Libanului, regiune, de-a lungul timpurilor, pentru numeroasele secte, între care și *Nușairi*. Autorul pare să facă însă o distincție între Munții Libanului (citați mai departe ca regiune a druzilor) și ai Feniciei, prin care înțelege, poate, Munții Ansariye, situați imediat spre nord, centrul populației *Nușairi*.

1115. Aci în sensul de colectivitate, obște (gr. συναγωγή).

1116. *Munții Kazdağ* (tc. *kaz* = gîscă), în nord-vestul Asiei Mici, regiunea Biga n-au, firește, nimic de-a face cu Munții Feniciei unde erau așezați, două pagini mai sus, ereticii *mumsăyundăren*. În antichitate, acești munți (Ida, în Troada) de pe vîrful cărora (Gargaron) *Zeus* privea Troia și navele ahheilor (*Iliada*, VIII, 47–50) erau centrul principal al cultului Cibelei, zeița fecundității și a ceremoniilor orgiastice în cinstea ei. Situarea aci de către autor a orgiilor sectei *mumsăyundăren* (pe care, după cum mărturisește, „nu le-a putut niciodată vedea") s-ar putea explica prin cunoașterea acestui amănunt. Ar putea fi vorba, însă, și de o confuzie între Kazdağ și Ilkazdağ, munți la nord de Ankara, locuiți de kizilbași.

1117. Populație din Munții Liban, Anti-Liban și Hauran, adepți ai unei religii esoterice, de origină ismailită, ei înșiși declarîndu-se când musulmani, când creștini. Viteji, iubitori de libertate, druzii au reușit să-și păstreze autonomia față de turci și au jucat un important rol politic în Orientul apropiat în secolele XVII-XIX (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1108–1110).

1118. *Lot* (ar. *Lūṭ*), drept biblic, nepot al lui Avraam. Prin unirea incestuoasă cu fiicele sale a dat naștere lui Moab și Amon, părinții triburilor moabit și amonit, dușmane lui Israel. Cantemir se referă probabil la asemănarea (*hasadă* este un cuvînt derivat din numele Lăt). În *Incrementa*, III, 3, nota y, incestul este întemeiat pe aceeași comparație cu pomul și fructele, ca și în *Sistem*, atribuită însă unei *fetwă* a califului Ali, iar nu *Epistolei către Timotei*.

1119. Tc. *fürūʿ ül-hevâlî* < ar. *furūʿ al-ḥawālī*.

1120. Tc. *gebr* < pers. *gabr*, adept al lui Zoroastru, necredincios (păgîn); — pers. *bütperest*, idolatru (ar. *Budd* = Buddha, idol); — „*idolatri ce se află la mahammedani*", în sensul de: cei pe care mahomedanii îi socotesc idolatri, sau idolatrii cunoscuți de mahomedani.

1121. Pers. *ferid* și *âteşperest*, slujitor al focului zoroastrian (ar. *maǧūs*).

1122. Pers. *âtăşperest*, adorator al cîinilor. Cîinii sînt socotiți de musulmani ființe animale cu deosebire necurate, iar cîinii negri (p. 340), drept întrupări ale diavolului, de aceea ei trebuie uciși (H. Jue), *EI*, II, 728–729). În Persia veche cîinele era obiectul unei veneraţii speciale și uciderea lui pedepsită (*Vendidad*, XIII, 15, 19–31; *Denkart*, VIII, 23). Adorarea cîinilor era atribuită și sectei *Nușairi* (N. W. Thomas, în J. Hastings (ed.), *Encyclopaedia of religion and ethics*, vol. I, Edinburgh, 1925, p. 512).

1123. Pers. *gâşperast*.

1124. *Petr Andreevič Tolstoi*, diplomat și cărturar rus (1645–1729), ambasador al țarului la Constantinopol în anii 1702–1714, amintit și în *Incrementa...*, III, 3, nota *i i*; IV, 5, 15, 27. Preocupat de realitățile orientale a scris un memoriu asupra Imperiului otoman (1702, inedit, între în Arhiva Ministerului rus al afacerilor externe, cf. M. P. Arunova, *Описание П. Толстого как источник Османской империи*, în vol. *Балканы и средняя восток*, Moskva, 1968, p. 27–39); a tradus, prin intermediar polonez, lucrarea lui Sir Paul Rycaut, *The present State of the Ottoman Empire... in three books*, London, 1667 (vezi titlul cu în text). Traducerea lui Tolstoi n-a fost publicată decît în 1741 (informații comunicate de dr. Paul Cernovodeanu). Deși stilul ei versiunea lui Tolstoi (în care avea legături prietenești), Cantemir a folosit probabil cartea lui Rycaut în versiunea italiană a lui C. Belli, Padova, 1672 (v. nota 897). Rămîn nelămurite însă două probleme: 1. De ce Cantemir nu-l numește pe Rycaut, autor contemporan de el și citat în *Istoria Imperului otoman*? În autograful latin el lasă loc liber la numele autorului englez, v. f. 101, dorind cu precizia de a-l adăuga ulterior, iar în versiunea rusă afirmă că scrierea ar fi a unui „anonim". 2. De ce îl ascunde pe autorul cărții italian (Cantemir afirmă că Tolstoi ar fi tradus din italiană), deși calitatea acestuia de ambasador al regelui Angliei era clar indicată în titlul ediției lui Belli? O explicație satisfăcătoare ar fi aceea că învățatul român a folosit un exemplar din versiunea italiană căruia îi lipsea foaia de titlu. El avea acest exemplar când redacta *Sistemul* (reparînd cuvînt cu cuvînt după Rycaut), apelînd nu cita din memorie. O altă ipoteză, pe care ne-o sugerează prof. Cicerone Poghirc, ar fi că principele a folosit manuscrisul traducerii lui Tolstoi, în care numele autorului după plecarea acestuia, nu era menționat. Tolstoi îi comunicase însă că a tradus din italiană. Numele autorului și mențiunea

traiectorii din poloneză au fost probabil adăugate ulterior. Aceste informații privind istoricul versiunii lui Tulatzi după Rycaut urmează a fi verificate prin confruntarea textelor rus, italian și polonez ale lucrării cărturarului englez.

1125. „*Țara Kurzilor*" = Kurdistan, regiune cuprinzînd părți din Turcia Orientală, R.S.S.Armeană, Irakul de nord-est și Iranul de nord-vest. Înainte de convertirea la islamism kurzii ar fi fost — după propria lor credință — zoroastrieni, dar surse creștine afirmă că erau idolatri (V. Minorsky, *EI*, II, 1215). Prin închinătorii focului din India Cantemir înțelege desigur pe persanii zoroastrieni (parșii) care, refuzînd să se convertească la Islam, s-au refugiat, după cucerirea arabă, în provincia indiană Gujarat. Același nume este dat și zoroastrienilor rămași în Iran (Ant. Pagliaro, *EI*, III, 1097–1098). Credințele lor nu sînt, evident, influențate de *Coran*, cum pretinde autorul. În ce privește arderea cadavrelor (nu a moribunzilor!), obiceiul este hindus (*Rigveda*, X, 15, 14; *Atharvaveda*, XVIII, 2, 34). Perșii expun numai morții pe „turnurile tăcerii", pentru a fi mîncați de vulturi. Prof. C. Poghirc observă însă că autorul s-a putut ghidi la Kalanos, gimnosofistul indian care, după *Alexandria*, s-a ars pe rug cînd și-a dat seama că este în ajunul morții.

1126. Venerarea ciinilor în vechiul Egipt, mai cu seamă la Cynopolis, este relatată de Strabo, *Geogr.*, 812.

1127. Mitologia hindusă cunoaște numeroși tauri sacri (Rudra în *Rigveda*, zeul vedic Indra, Nandi taurul lui Șiva, Vrishabha suportul lumii). Cantemir se referă la uzul ritual al cenușei rezultată din arderea excrementelor acestui animal, și la semnul distinctiv al castelor, marcat pe frunte cu culori în care se amestecă, din pietate, și această cenușă. „Idolatrii indieni" care ajungeau la Astrahan și Moscova „pentru a face comerț", aparțineau în principiu castei negustorilor, *Vaysia*.

1128. Afirmația țiganilor că ar fi originari dintr-o țară numită „Egiptul mic" le-a răspîndit numele de „egipteni" (engl. *gipsy*, sp. *gitano*, gr. γύφτος, tc. *kıpti*) sau „faraoni". Pentru răspîndirea și statutul lor în Orientul apropiat, unde se știa că vin din India, trimiși ca muzicanți de regele indian Shangal (?) regelui sasanid Bahrām Gōr (420–438), v. *EI*, I, 876–877; V. Minorsky, *ibid.*, III, 39–41; J. Walker, *ibid.*, 1028–1030. Ei erau cunoscuți în lumea musulmană sub numele de *lingāne* (tc. *çingıane*, *çingyne*), *lūlī*, *nūrī* etc.

1129. *Sultanul Soliman I Magnificul* purta numele de *Kānūnī* datorită operei sale legislative reunită în diferite *Kānūn-nāme*.

1130. Cartier din Constantinopol pe țărmul vestic al Cornului de Aur, la nord de Fener, unde se mai văd încă ruinele palatului Vlaherne și biserica *(agiasma)* Sf. Maria a Vlahernelor.

1131. Tc. *haraç* < ar. *kharādj* însemna impozitul (tributul) plătit de necredincioși pe teritoriul musulman, apoi impozit funciar în general. Autorul face aci, probabil, o confuzie cu *khirāt*, dovadă.

1132. *Kāfī Mehmed efendi* (v. și mai sus, p. 327 și nota 1088). Cantemir dezvoltă, plecînd de la acest car de ateism militant, o reflecție a lui P. Rycaut, *op. cit.*, p. 180: „Jur că pînă acum n-aș fi putut crede să se afle pe lume un ateism adevărat, convins cum sînt că existența lui Dumnezeu se poate demonstra cu lumina naturală și cu rațiunea. Dar această invincibilă încăpățînare [a lui Mehmed efendi, n.n.] mă face să cunosc că sînt unii oameni în ale căror inimi sînt în chip monstruos stinse luminile naturii și ale rațiunii".

1133. Cantemir prezintă un argument al existenței lui Dumnezeu bazat pe instinct și pe consensul universal. Argumentul este de inspirație stoică (Cicero, *De natura deorum*, II, 5: *Omnibus innatum et in animo quasi insculptum esse deos*; v., de asemenea, argumentul apelului la *divina providentia*, *ibid.*, II, 29, 38).

1134. Ar. *zandaqa*, *ilḥād*, *zindīq* și *mulḥid*; pers. *nāstīka*, tc. *ateşpaz*. Termenii exprimă conceptul de *eterodoxie* în sensul dreptului criminal islamic: atitudine care poate însemna o primejdie pentru ordinea și siguranța publică; așa culpabil *(zindīq)* era pasibil, potrivit *Coranului* (V, 33 etc.), de pedeapsa capitală (I. Mašnqoo, *EI*, IV, 1298–1299). *Mu'attila*, cei ce tăgăduiesc creațianea și pe creator, formează una din sectele de *zanādiqa* în care recunoaștem ateismul (R. Strothmann, *EI*, IV, 719–722). Cantemir se referă însă, ca și mai sus, p. 326, la atomiști (știm din *Incrementa*, I, 3, nota g, că Es'ad efendi, dascălul său de turcă, era „versat în principiile lui Democrit"). Atomismul fusese adoptat de teologia islamică scolastică (așarită) ca un argument în favoarea existenței lui Allah: dacă materia este formată dintr-o substanță *(djawhar)* indivizibilă, din atomi *(dharra, djuz')*, rezultă că organizarea ei, determinarea, specificarea și cantificarea ființelor compuse sînt datorate intervenției unui principiu transcendent (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1037–1038; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964, p. 173–176). Atomismul care a produs scandal în cugetarea musulmană a fost acela profesat de celebrul alchimist și filozof persan al-Rāzī (c. 864–923 sau 932), cunoscut în Europa medievală sub numele de Rhazes, cel mai mare medic al Islamului. Ato-

mismul său, radical diferit de acela al teologiei musulmane, deriva din gândirea lui Democrit, „caz excepțional în filozofia medievală". După Răzi, elementele (și proprietățile lor) diferă prin proporția de atomi și vid specifică fiecăruia. Răzi credea în eternitatea timpului și infinitul spațiului și se bizuia în concepțiile sale filozofice pe simțul comun. Deși nu era ateu el a atacat teologia oficială și a tăgăduit posibilitatea concilierii filozofiei cu religia, afirmînd progresul cunoașterii științifice. Deși Cantemir nu-l numește, este sigur că i-a cunoscut cugetarea prin învățatul Es'ad efendi. De remarcat la acesta din urmă *(Incrementa, ibid.)* distincția în atitudinea față de adevărurile de credință și față de cunoașterea naturală, caracteristică gînditorului care separă radical știința de religie. Despre Răzi v. P. Kraus et S. Pines, *EI*, III, 1213–1215; S. Pines, *Beiträge zur islamischen Atomenlehre*, Berlin, 1936; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964, p. 194–201. Și Rycaut, *op. cit.*, p. 180, afirmă că în Constantinopol erau mulți atei (v. nota 1085).

1135. Filozofii arabi (al-Kindî, al Fărăbî, Ibn Sînă) au adoptat împărțirea tripartită a sufletului *(nafs)* după Aristotel, distingînd între partea vegetativă *(nafs năbătî)*, animală *(nafs ḥayvănî)* și rațională *(nafs nătiḳa)*. Termenii sînt dați în text în turcă: *nebati, ḥayvanî* și *natiḳ*.

1136. Ar. *'ilm*, cunoaștere.

1137. Autorul consideră pe fenicieni și pe vechii egipteni drept înaintași ai arabilor, de unde credința sa că ar fi vorba de popoare din același „neam și trib". Superioritatea egiptenilor față de greci și împrumuturile acestora erau afirmate încă de Herodot, II, 4, 104 etc. Alfabetul grecesc derivă, însă, din cel fenician.

1138. Identificările popoarelor noi cu cele vechi numai după criteriul teritorial erau curente la autorii medievali. După cum fenicienii și egiptenii erau considerați ca făcînd parte din neamul arab (v. nota precedentă), la fel tătarii erau socotiți drept urmași sciților din antichitate. De aceea este invocat Anacharsis printre înaintașii tătarilor. Anacharsis, fiul lui Gnurus, șeful unui trib nomad de pe țărmurile Pontului Euxin și al unei grecoaice, a trăit către 600 î.e.n. În 589 a călătorit cu o ambasadă la Atena unde l-a cunoscut pe Solon de la care a învățat știința și filozofia grecă. Devenit cetățean al Atenei, inițiat în misterele eleusine, el a fost considerat drept unul din cei Șapte înțelepți ai antichității (Herodot, IV, 76; Lucian, *Scythe*, 1; Cicero, *Tusc. disp.*, V, 32; Diog. Laert., I, 101).

1139. Afirmația lui Cantemir nu provine din Herodot, IV, 95, după care „arnata Zamolxis, după cum zic grecii de la Marea Neagră, să fie fost

grec și să fie slujit la Samos, la Pithagora filosoful" (traducerea românească din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, ed. N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1909, p. 237; Herodot era cunoscut de Cantemir și a fost folosit în *Hronic*). Prof. C. Pyghire ne sugerează ca izvor probabil pe Origen, **Κατὰ Κέλσου**, II, 55 (429) și explică terminația – *skidz* prin inversarea *si* – *ski* (eroare datorată traducătorului sau tipografului rus și prin încercarea de refacere a nominativului de la genitivul – *idos*.

1140. *Babilon* (ar. *Băbil*) – Bagdad, notat după numele său antic conform procedeului autorilor medievali semnalat și mai sus. Bagdad nu corespunde cu ruinele asiriene, dar confuzia e foarte frecventă la autorii evrei din epoca abbasidă ca și la călătorii europeni din evul mediu (confuzie respinsă pentru prima oară de Pietro della Valle care a trăit la Bagdad în anii 1616–1617).

1141. Tradiția islamică distinge între științele acceptate sau „lăudabile" *(al-maḥmûda)* și științele condamnabile *(al-maḏmûma)*, nedoloasteare credincioșilor musulmani ci în lumea aceasta, ci în cea de dincolo.

1142. V. cartea a IV-a, cap. I, p. 81.

1143. Tc. *mektep*.

1144. V. nota 327.

1145. Tc. *iman cufurasi*, alfabetul credinței.

1146. Tc. *inşa* < ar. *inšâ*, stil epistolar; *ilm al-inšâ'* = epistolografie.

1147. Tc. *sarf*.

1148. Tc. *nahiv*.

1149. Tc. *ḥâttu, sive, ötürü*. Caracterele arabe, omise în versiunea rusă paginile 349–350, sînt scrise în originalul latin, f. 105ᵇ–106.

1150. Toate semnele citate de Cantemir pentru cuvintele arabe, persane și turcești cu rădăcinile *r-m-l* și *h-ă* sînt luate din dicționarul lui Fr. Meninski; a se vedea, s.v.: *remil: tenere stoream, gemmis ornare*.

1151. Fr. Meninski, s.v. (în ordinea sensurilor din textul lui Cantemir): *proferuntur interdum modis modo inter incisivum simplicem et curvum; plurima pauca; genus inter arabici; calculus vaticinatorius; veteligii species quae per characteres et puncta exhibuntur, geomantia; augmentum rei, vicinus linear in pedibus vacuae sylvaticae, aliaz a cibore religuae*.

1152. Tc. *teşdid, teşdit* < ar. *tashdid*, v. şi nota 34. Mai jos, *apud* Fr. Meninski, *s.v. rümmel: paucitas pluviae.*

1153. V. nota 288. Mai jos, *apud* Fr. Meninski, *s.v. rümel: nigrae lineae.*

1154. Pers. *be, beman. Apud* Fr. Meninski, *s.v. bèh: euge, vivat.*

1155. Pers. *beh.* Corect gr. κυδώνιον, gutui, în originalul latin, f. 106: *cotoneum malum, cytonium; apud* Fr. Meninski, *s.v. bèh: bonus, melior, cotoneum malum; s.v. behi: cum os, in eo.*

1156. Fr. Meninski, *s.v. bèh: avis bubonis similis.*

1157. V. nota 1146.

1158. V. nota 224.

1159. Tc. *istilâh-i beyat.*

1160. Tc. *küttab.*

1161. Tc. *hâzinhat.*

1162. Prețul este foarte ridicat (autorul înțelege, probabil, prin galbeni — talerі). V. și prețurile de cărți consemnate (în piaștri!) cu patru decenii mai devreme de Antoine Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinople*, ed. Ch. Schefer, t. I—II, Paris, 1881, *passim.*: o carte de 200 piaștri, vol. I, p. 164.

1163. Tc. *mezat.*

1164. Ar. *shi'r*, poezia, poetica.

1165. Lucrare neidentificată.

1166. Ar. *bahr* înseamnă mare și fluviu, dar în cazul de față înseamnă metru, măsura versului.

1167. După tradiția poetică arabă există doar 16 metri care, prin modificările ultimului picior al primului emistih (*'arûḍ*) și al celui de-al doilea (*ḍarb*), dau 67 de paradigme posibile (Weil, *EI*, I, 470).

1168. Ar. *fā'il* este un termen tehnic gramatical desemnînd subiectul propoziției verbale active; *f-'-l* împreună cu șapte litere suplimentare servește la exprimarea paradigmelor gramaticale ale formelor și la desemnarea picioarelor fundamentale în metrică: *fa'ūlun, fā'ilun, mafā'īlun* etc. (Weil, *loc. cit.*, 469).

1169. *Mufteilun* nu figurează între picioarele fundamentale ale versului arab; este vorba poate de *mustaf'ilun*. Celelalte două picioare din ver-

sul tip citat sînt: *mafā'īlun* și *fā'ilun*. Versul turcesc este: *Aşkı dîdar cân dîdesi vü yen gerek.*

1170. *Muşlih al-Din Sa'di* (c. 1193—c. 1290), celebru poet persan, autorul *Grădinii cu trandafiri (Gulistân)*, *Livezii (Bûstân)* și *Cărții sfaturilor (Pand-nâme)*. Frecventele referiri ale lui Cantemir la opera lui (și în *Divanul* sau în *Incrementa*) se explică prin faptul că Sa'dî a fost unul din poeții cei mai studiați și imitați în literatura otomană.

1171. *Georg Gentius* (1618—1687), orientalist german educat la Halle, a călătorit la Constantinopol în 1641 cu ambasadorul olandez, apoi în Persia, autor cercetător al bibliotecilor turcești, arabe și persane. Ediția lui din Sa'dî, cuprinzînd textul original și traducerea latină a cunoscut o a doua ediție în 1655 (10 f. + 372 p.). Ea a servit mult timp ca text de bază pentru studiile europene de literatură orientală (*v.* M.J. Rowlandson, *An analysis of arabic quotations which occur in the Gulistan of Muslih-ud Deen Scheikh Sadi, as collated with and according to the editions of Gentius and Gladwin*, Madras, College Press, 1828).

1172. Tc. *musiki* < ar. *mūsīkī*. Pentru ceea ce urmează v. *D. Cantemir, Cartea științei muzicii*, ed. Eugenia Popescu-Judeţ, București, 1973, p. 250 sq.

1173. V. nota 235.

1174. Tc. *kıraat.*

1175. Tc. *makam, terkîp, şube.*

1176. Tc. *usul* < ar. *uṣūl* (pluralul lui *aṣl*).

1177. După Eugenia Popescu-Judeţ, *Dimitrie Cantemir, Cartea științei muzicii*, p. 78—79, ar fi vorba de „un sonometru, construit cu unicul scop de a măsura înălțimea exactă a sunetelor și imaginat pe baza împărțirii matematice a distanțelor dintre sunetele așezate în scara muzicală, așa cum servea vechiul monocord oriental, inspirat din monocordul grecesc, pe care l-au folosit teoreticienii arabi".

1178. Tc. *nakış: nazır elmah*, a picta (portrete).

1179. Tc. *mutasvir kaşı.* Recent, un manuscris românesc cuprinzînd *Chipurile împăraților turcești dimpreună cu vitoriile lor pe scurt* (Lvov, Ossolineum 5853/III), semnalat de Gh. Durinchevici în *Revista istorică română*, 4, 1934, p. 289—291 și comentat de V. Papacostea, *ibidem*, 5—6, 1935—1936, p. 393—399, a fost atribuit lui D. Cantemir de prof. Gh. Bogaci (*v. Bibliografia*).

1180. Cu privire la colecția de portrete ale sultanilor v. M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. IV, Paris, 1791, p. 449 sq.

1181. Autorul se referă la știința fiziognomici care cerceta caracterul oamenilor după trăsăturile feții. Deși pictate fără nici o artă, fidelitatea portretelor sultanilor ar fi îngăduit, așadar, surprinderea celor „lesne de înțeles și lesne de învățat".

1182. V. cartea a V-a, cap. 14, p. 240.

1183. Tc. *sanem* înseamnă idol, statuie.

1184. Tc. *mujabak* = „à jour".

1185. Tc. *nakkaș*, aici în sensul de pictor decorator.

1186. Tc. *müzellid*.

1187. Tc. *ilm-i tevarih*.

1188. Tc. *tevarihi hafi*.

1189. *Johannes Löwenklau (Leunclavius)*, istoric și orientalist (1533–1593), unul din întemeietorii istoriografiei otomane în Europa, autor al lucrărilor: *Annales sultanorum othmanidarum a Turcis sua lingua scripti*, Frankfurt am Main, 1588 – 1596 și *Historiae musulmanae turcorum*, Frankfurt am Main, 1591.

1190. Augier Ghislain de Busbecq, diplomat și istoric flamand (1522–1592), ambasador al împăratului Ferdinand I la Constantinopol (1555–1562).

1191. Tc. *ilm-i reham*.

1192. Ar. *'attâr*, droghist.

1193. Tc. *ebced* < ar. *'abdjad*, în sens propriu: primul din cele opt cuvinte prin care arabii își numeau alfabetul (*'abdjad, hawwaz* etc.). Literele având și valori numerice, aceste cuvinte au fost folosite și pentru formule magice sau interpretări mistice asemenea *Cabalei* din mistica ebraică medievală (Weil, *EI*, I, 70–71).

1194. Ar. *al-djabr*, algebră, în sens propriu restabilire, pe care matematicianul Bahâ' al-Din al-'Amili o definește: „Partea care cuprinde un membru negativ (o negație) este întregită, iar celelalte părți i se adaugă un membru egal cu acest membru negativ; aceasta este algebra" (*Khulâșat al-hisab* [Esența artei calculului], ed. Nesselmann, Berlin, 1843, p. 41). Este metoda rezolvării ecuațiilor de gradul I și II (H. Suter, *EI*, I, 1016–1017).

1195. Tc. *ilm-i hendese* < ar. *'ilm al-handasa*, de fapt geometria, una din cele patru științe propedeutice (aritmetica, geometria, astronomia și muzica). Aritmetica se numește *'ilm al hisâb*, iar științele matematice *'ulûm al-riyadiya*. – Tc. *tahdid-i bilâd*, geografia sau „rezumatul țărilor". – Tc. *ilm ul-misahat*, apoi *cofrafya*.

1196. Tc. *ruḫ'-i meskûn* (v. și nota 426). Aprilul la hărți europene, încă din sec. al XVI-lea (Pîrî reis, scrie în 1521 *Kitâb-i bahriye* pentru navigația în Mediterana, folosind portulane portugheze) s-a intensificat în secolul următor când au fost traduse *Atlas minor* de Mercator și Hondius (1621) și *Atlas maior* de Iohan Blaeu (1662).

1197. V. p. 369.

1198. Tc. *ilm-i teilif*.

1199. Capitol proiectat pentru cartea *Despre guvernarea otomană*.

1200. Tc. *ilm-i mantik* < ar. *'ilm al-mantik*. Cantemir se referă mai întîi la *Introducerea* (Εἰσαγωγή) lui Porphyrius la *Categoriile* lui Aristotel, traduse în arabă sub titlul *Kitâb Farfûryûs al-ma'rûf bi'l-madkhal*. Toate lucrările de logică ale lui Aristotel – *Categoriile (al-Maḳûlât)*, *Ermeneutica (al-'Ibâra* sau *al-Tafsir)*, *Analiticele (al-Kiyâs)* prime și secunde, *Apodictica (al-Burhân* sau *al-Bayân)*, *Topica (al-Khatâba)* și *Sofistica (al-Mughâlit)* – au fost traduse în arabă și au stat la baza logicei islamice. V. în acest sens Khalil Georr, *Les Catégories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes*, Beyrouth, 1948, și S. Van den Bergh, *EI*, III, 274–276.

1201. Tc. *mutkul* < ar. *madkhal*.

1202. Tc. *şart* < ar. *sharț* (cf. și nota 611). Sensul propriu al cuvântului în terminologia filozofică și juridică arabă este de condiție (Heffening, *EI*, IV, 346–347). Pentru titlul arab al *Categoriilor* v. nota 1200.

1203. Tc. *delil-i burhan, delil-i galat*.

1204. V. și p. 366.

1205. Tc. *ilm-i kelâm* < ar. *'ilm al-kalâm*. Știința cuvântului privește *kalâm Allâh*, așadar *Cuvântul*, sau *cuvântul* înțeles drept calitate *(sifa)* a lui Allah. În folosirea curentă *kalâm* înseamnă teologie, mai precis argument intelectual, metodă dialectică aplicată la teologie (D.B. Macdonald, *EI*, II, 712–717). *Retorica* lui Aristotel se tradusese sub titlul *al-Khatâba*.

1206. *Hümayunnâme* este titlul traducerii în proză rimată otomană a operei *Kalila wa-Dimna*, culegere de fabule hinduse formînd una din cele mai cunoscute cărți sapiențiale („oglindă a principilor") din literatura sanscrită *(Pancatranta)*. Versiunea turcă a operei a fost făcută după cea persană *(Anvâr-i Suhayli)*, de către Ali b. Salih sau Ali Celebi, la începutul sec. al XVI-lea.

1207. Tc. *dibâce-i hikâm*.

1208. Tc. *hikmet* < ar. *hikma*, înțelepciunea, definită drept „perfecționarea sufletului omenesc prin științele speculative și dobîndirea deprinderii desăvîrșite de a face fapte bune pe cît e cu putință" (Baidâwî, *Commentarius in Coranum, Anwâr al-Tanzil*, ed. H.O. Fleischer, vol. II, Leipzig, 1848, p. 113; Cl. Huart, *EI*, II, 324). Prin *fiziq* autorul numește filozofia.

1209. Cuvînt format din *feylesof* după gr. φιλόσοφος. Filozofia ca știință se numește în tc. *felsefe* < ar. *falsafa*.

1210. V. cartea a IV-a, cap. 4, p. 93–97.

1211. V. nota 493. Personajul e legendar; Cantemir îl consideră contemporan cu Mahomed pentru că e citat în *Coran*.

1212. Tc. *ilm-i adab*. În sens propriu cuvîntul înseamnă „tendința nobilă și umană a caracterului și rolul jucat de ea în viața particulară și socială". În sens figurat, cunoștințele care dau o cultură rafinată (I. Goldziher, *EI*, I, 124–125).

1213. Capitol din lucrarea nescrisă *Despre guvernarea otomană*.

1214. Tc. *hikmet* înseamnă înțelepciune (v. nota 1208); aplicat la medicină cuvîntul ar însemna „arta doftoriririi" (de la *hakîm*, doctor, în sens de învățat, dar și de medic). În turcește medicina se numește *tababet* sau *hekimlik*.

1215. V. notele 413 și 414.

1216. Tc. *müska*, bilet, copie, amulet.

1217. Medic turc (m. 1707), „probabil de origine italiană, sigur latină și creștină [așadar un renegat, n.n.], cel dintîi dintre faimoșii *dşerrahbaşiler* care s-au consacrat profesiunii medicale aproape fără excepție" (Franz Babinger, *Seyyid Nâh, his turkish Sailing handbook*, în *Image mundi*, 13 (1955), p. 180–182; *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, II. Bd., München, 1966, p. 93; *Die osmanischen*

Quellen D. Kantemir's, ibid., p. 130). Nâh efendi apare și în *Incrementa...*, IV, 5, nota *e* (în legătură cu mariajul neconsumat al fiului său cu o frumoasă circaziană, iubita sultanului Ahmed al III-lea). Izvoarele turcești cercetate de Babinger nu oferă alte date despre medicul Nâh și nu permit identificarea lui cu geograful omonim contemporan Seyyid Nâh.

1218. *Corlulu Ali paşa*, mare vizir între 3 mai 1706 și 15 iunie 1710. Episodul avea așadar loc în 1706 (Ahmed a venit la domnie în 1703).

1219. Tc. *hekimbaşı*.

1220. V. nota 1078.

1221. Personaj menționat și în *Incrementa...*, IV, 5, nota *g* (vindecă pe Num'ân Paşa Köprülüzade de o boală închipuită).

1222. Tc. *cerrahlık, cerrah*. Mai jos: *cerrahbaşı*.

1223. Ar. *taşrîḥ*. În legătură cu izvorul principal al acestei științe la arabi, Ibn al-Qifţî spunea: „Galenos a fost cheia medicinii, *bâsit* și *shârih* al ei, adică cel ce a expus-o și a comentat-o... Nimeni nu i-a întrecut în știința *tashrîh*, despre care a scris 17 tratate" (B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 725). Avicenna tratează despre anatomie în *Kanûn*, după Galenos și Oribasius (ed. arabă, Roma, 1593).

1224. Tc. *tasavvuf*, sau *ilm-i tasavvuf* < ar. *taṣawwuf*, doctrina mistică a sufiților.

1225. Tc. *sûfi* < ar. *ṣûfî*, mistic, astfel numit datorită veșmîntului său de lînă albă *(ṣûf)*. Mult timp s-a crezut în derivația inexactă *şûfî* < σόφος, ceea ce explică și forma *sofi* folosită de Cantemir.

1226. Tc. *nücûm* < ar. *nudjûm*, „știința cunoașterii stelelor". Astrologia, ca și astronomia islamică derivă însă nu din știința egipteană, ci din cea hindusă, iraniană și greacească. Forma *nudzm* o reproduce pe aceea din originalul latin, f. 111[v] (Cantemir transcria ar. *dj* prin *dz*).

1227. Tc. *münecimbaşı* < ar. *munadjdjim*.

1228. V. notele 934 și 935.

1229. Tc. *Kâlli münecimân kazîban*. Pentru forma *munadzjimun* v. nota 1226. Pasajul nu e din *Coran*. Condamnarea *astrologilor* de către teologii, juriștii și filozofii islamului este unanimă, ceea ce poate explica siguranța autorului că ar fi vorba de o sentință coranică.

1230. Tc. *rasat*, observarea corpurilor cerești.

1231. Tc. *Yorumaz vaida değmez*.

1232. Tc. *Rahat değilmiş*.

1233. Tc. *Batlamyus*.

1234. Autorul pare să se refere la Porphyrius, *Împotriva creştinilor*, deja menţionat în *Precuvîntare... fenomenului critic*, p. 4*–5*. Opinia aspră a filosofului despre apostoli (ed. Harnack, Berlin, 1916, fig. 4) a fost probabil cunoscută printr-un intermediar (*v.* şi nota 47), de unde calificativul – inexact – reprodus de Cantemir.

1235. Pasajul din *I Cor.*, I, 18, a generat o formă de ascetism specifică creştinismului oriental, constînd în simularea demenţei, de unde numele de „nebuni pentru Hristos" *юродивы Христа ради*, v. şi nota 105). Cf. Serge Boulgakoff, *L'Orthodoxie*, Paris, 1932, p. 212.

1236. V. nota 1212; *v.* şi p. 361.

1237. Tc. *ilm-i fizik* < ar. *'ilm al-fiţk*. V. şi nota 325.

1238. V. nota 324.

1239. V. cartea a IV-a, cap. II, p. 86.

1240. Tc. *ilm-i kimiă*. V. şi nota 326.

1241. Tc. *raml* înseamnă de fapt observarea corpurilor cereşti. Astrologia este *ilm-i nücüm*. V. şi p. 364, notele 1226–1230 şi art. lui C. A. Nallino, *EI*, I, 302–304.

1242. Este vorba de Mustafa al II-lea (1695–1703) şi de revolta ienicerilor din iulie 1703 îndreptată mai întîi împotriva marelui vizir Rami Paşa şi a muftiului, apoi împotriva sultanului însuşi, care a fost silit să abdice, fiind urmat la tron de fratele său Ahmed al III-lea. Proverbul grecesc citatludată este echivalentul zicătorii româneşti: „Scoală-te tu, ca să mă aşez eu".

1243. Tc. *Bu yeni kavvel-i zalim olur*. Interpretarea „pecunisticului" depinde de marcarea diferită a literelor arabe asemănătoare *fa* (cu un punct) şi *kăf* (cu două puncte).

1244. Tc. *remil* < ar. *'ilm al raml*, geomanţie. Pentru prezicerea viitorului geomancianul formează mai întîi cîteva găuri şi puncte, la întîmplare, pe o suprafaţă, apoi şterge o parte din ele. Cele rămase sînt plasate sub un careiaj de 16 pătrate; semnificaţia poziţiei lor este interpretată potrivit unor tabele convenţionale. Această practică este îndeosebi răspîndită în Madagascar şi alte regiuni ale Africii islamice (Gabriel Ferrand, *EI*, III, 71–75).

1245. Tc. *sihir* < ar. *siḥr*, farmec, vrăjitorie, magie. Ştiinţele oculte sînt raportate la Solomon în *Coran*, II, 96, dar şi în alte pasaje (XXI, 81–82, XXVII, 15–45; XXXIV, 11–13; XXXVIII, 29–39). Împăratului evreu i se atribuie în tradiţia islamică originea magiei „binefăcătoare" sau „albe". În *Coran* magia mai este frecvent evocată în legătură cu Moise care confundă pe magii lui Faraon cu Iisus sau Mahomed (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 425–435).

1246. *Circe*, zeiţa vrăjitoare, fiica Soarelui şi a Persei, frecvent menţionată în *Odiseea*, X, 221–574 etc.

1247. Tc. *tilism* < ar. *tilsim* < gr. τέλεσμα, talisman.

1248. Este vorba de *Coloana serpentină*, unul din cele mai vechi monumente din Constantinopol, ale cărei resturi se află în grădina publică amenajată în At Meydanı, pe locul fostului Hipodrom. Coloana a fost mai întîi ridicată în faţa templului lui Apollon de la Delfi, în amintirea victoriei greceşti asupra trupelor lui Xerxes de la Plateea (479 î.e.n.). În forma iniţială ea reprezenta trei şerpi răsuciţi în torsadă, ale căror capete sprijineau, în partea superioară, un trepied de aur. Împăratul Constantin (nu Leon, cum afirmă Cantemir) a adus-o în capitala imperiului. Aspectul malefic al celor trei capete de şarpe, în care atît creştinii cît şi musulmanii au văzut personificări demonice, a provocat frecvente mutilări ale monumentului. Credinţa că prezenţa lui împiedică intrarea şerpilor în cetate era de circulaţie populară şi e menţionată de Salomon Schweigger, *Ein neue Reisebeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Nürnberg, 1608, p. 124. Cantemir confundă două episoade: Mehmed al II-lea ar fi distrus cu buzduganul unul din capetele de şarpe în 1453 cînd a intrat în Constantinopol, ceea ce ar fi provocat o invazie de şerpi în cetate (Schweigger, *loc. cit.*); după Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, t. II, Amsterdam, 1718, acest cap ar fi fost mutilat de sultanul Murad (al III-lea, 1574–1595, cunoscut pentru misticismul său), iar în 1700, după pacea de la Carlowitz, au fost distruse şi celelalte două. Mărturia lui Cantemir care a trăit această ultimă mutilare a Coloanei nu a fost cunoscută de specialişti (Fr. W. Unger, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien, 1878, p. 308–311).

1249. Cantemir descrie *Columna lui Arcadius* situată pe colina Xerolophos (azi cartierul Aksaray) şi legenda legată de ea. Columna a fost înălţată în 402 de împăratul Arcadius în memoria victoriilor lui Theodosius I împotriva goţilor şi vizigoţilor din anii 394–395. Ea era formată dintr-un soclu de marmură înalt de 9 m şi lat de 6 m şi din coloana propriu-zisă, tot din marmură, pe care erau sculptate în basorelief scene din triumfu-

rile lui Theodosius și Arcadius. Monumentul, înalt de circa 30 m, purta statuia lui Theodosius I, înlocuită în 421 de Theodosius al II-lea cu aceea a tatălui său Arcadius. Columna a fost dărîmată în 1715 din ordinul lui Ahmed al III-lea, deoarece, șubrezită de cutremure, amenința să se prăbușească. Episodul povestit de Cantemir provine din J. Skylitzes-G. Kedrinos (ed. Imm. Bekker, *CSHB*, t. II, Bonn, 1839, p. 307—308, reluare a unui pasaj din *Theophanes continuatus*, VI, 20—21). La 27 mai 927 țarul Simeon al Bulgariei a murit subit, ceea ce a pus capăt războiului bulgaro-bizantin. Legenda pune această dispariție providențială pe seama avertismentului dat de Ioan Astronomul împăratului Roman I Lecapen (920—944): bărbatul reprezentat de statuia de pe Xerolophos, care privește spre apus, ar fi Simeon însuși și dacă i se zdrobește capul, țarul bulgar va muri (ceea ce, spune cronica, Roman ar fi poruncit să se facă). De observat confuzia dintre Simeon și Samuil, țarii bulgari, dintre Roman I și Vasile al II-lea Bulgaroctonul, confuzie favorizată de împrejurări politice similare, marile conflicte bulgaro-bizantine din timpul celor doi împărați. Despre monument v. Fr. W. Unger, *op. cit.*, p. 179—186. Legenda reprezintă un caz tipic de ucidere prin efigie, practică răspîndită în magia medievală.

1250. Este vorba de localitatea *Vaniköy*, mic sat lîngă Büyük dere, la circa 20 km de Istanbul.

1251. Tc. *okumak* înseamnă a citi, a învăța, a cînta. *Lânet okumak*, a blestema.

1252. *Tabirnâme* = *Cartea tîlcuirii viselor.*

1253. Tc. *rüya.*

1254. Tc. *cazlık*. „Vrăjirea cu ligheanul" menționată mai jos însemna ghicirea în suprafețe strălucitoare, fie lichide (apă, cerneală), fie solide (oglinzi, geamuri, săbii), practică răspîndită încă acum un secol în unele țări islamice (F.M. Pareja [éd.], *Islamologie*, Beyrouth, 1957—1963, p. 785).

1255. Tc. *fal* < ar. *fa'l*, prevestire, augur.

1256. Tc. *falcı.*

1257. Tc. *buğu*, *bubu*, farmec; mai jos, *buğucı.*

1258. *Feyzullah efendi* (al-Seyid Mehmed), muftiu de Erzerum, shaikh al-Islâm, preceptor apoi sfetnic al lui Mustafa al II-lea. Abuzurile sale au pricinuit în bună măsură revolta ienicerilor din 1703 (v. nota 1242). Depus la 27 iulie acel an, a fost ucis la 23 august și aruncat în Tungea (J.H. Mordtmann, *EI*, III, 47). — *Tungea* se numea în vechime Τόνγος. Cantemir lăsase loc gol în autografal latin, f. 117.

1259. Tc. *gözbayıdık.*

1260. Tc. *da'va-i Şeytân.*

1261. „Domnul de neam iliric, adică slav", așadar un dalmat, negustător, fost în Pera și povestindu-și apoi aventurile la Moscova, lui Cantemir și lui Petru cel Mare, pare să fie Sava Lukici Raguzinski-Vladislavorvici, sau Sava Raguzanul (c. 1670—1738), comerciant din Dubrovnik care a făcut și servicii diplomatice lui Brîncoveanu și lui Petru. Om de încredere și consilier al țarului în chestiunile orientale și românești (rol revendicat de Cantemir), personajul putuse stîrni animozitatea principelui. Așa s-ar explica plasarea aci, într-o carte pe care țarul și curtea rusă aveau s-o citească, a unei întîmplări atît de păgubitoare pentru eroul ei care se dezvăluie deopotrivă indiscret, curtezan fără succes și dedat la practici magice interzise unui creștin. Sava Raguzanul tradusese în rusă însrarea concetățeanului său Mario Orbini, *Il regno degli slavi*, pe care Cantemir în *Incrementa*, I, 4, nota *ua*, apoi în *Hronic*, îl critică aspru pentru inexactități și lipsă de obiectivitate, aducînd astfel reproșuri și traducătorului ei. Despre Sava Raguzanul v. I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 272, 276—277, 281, 293, 299, 303; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 121; *Советская историческая энциклопедия*, t. 11, Moskva, 1968, col. 821 și *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в.*, т. III (1673—1711), Moskva, 1970, p. 167, 202 (referințe comunicate de Paul Cernovodeanu).

INDICI

INDICE DE NUME

Aaron *Horum*, Hārūn b. 'Imrān, patriarh evreu, c. sec. XIII î.e.n.), 4d, 28, 122, 123, 134.

Abas (Abū'l 'Abbās 'Abd Allāh al-Saffāḥ, calif, c. 720—754, întemeietorul dinastiei abbaside), 56.

Abbas (Abū'l-'Abbās al-Fraghānī, zis Alfraganus, astronom, sec. IX), 103.

Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib v. Elhabes.

'Abd Allāh v. Abdullah.

'Abd Allāh al-Ḥāfiẓ v. Abdullah.

'Abd Allah ibn Mas'ūd v. Mesud.

'Abd al-Ḳādir al-Djilī v. Abdul Kadri.

'Abd al-Malik v. Abdulmelek.

'Abd al-Mu'min v. Abdul Muumin.

'Abd al-Muṭṭalib v. Abdulmutalib.

'Abd al-Raḥman v. Abdurrahman.

abdal (ordin de dervișĭ), 289, 301, 309, 310.

Abdul Kadri ('Abd al-Ḳādir al-Djilī, Djīlāni, mistic sufit, 1077/78—1166), 303, 304, 305.

Abdul Muumin din Gaza ('Abd al-Mu'min, teolog, sec. XI—XII), 305.

Abdullah ('Abd Allāh, fiul profetului Mahomed), 5.

Abdullah ('Abd Allāh, tatăl profetului Mahomed), 2, 3, 24.

Abdullah ('Abd Allāh b. Khāzim discipol al profetului Mahomed), 48.

Abdullah ('Abd Allāh al-Ḥāfiẓ, tradiționist musulman), 82.

Abdulmelek ('Abd al-Mālik, guvernator al Egiptului, m. 811—813), 307.

Abdulmutalib ('Abd al-Muṭṭalib b. Hāshim, bunicul lui Mahomed), 29.

Abdurrahman ('Abd al-Raḥmān, comandant al oștilor Profetului, m. 632), 6.
Abel (*Habil*, Hābīl, fiul lui Adam), 13, 112.
Ab-i Zemzem v. Zemzem.
Abidonda (personaj legendar neidentificat), 158.
Abisinia, 77, 307.
Abișaliba v. Ali.
Abitalib v. Ali.
Abizemzem v. Zemzem.
Abū Bakr v. Ebubekir.
Abū Djahl v. Ebudjehl.
Abū Ḥanīfa v. Imam azami.
Abū Ḳubais v. Kabis.
Abū Ṭālib v. Abuttalib.
Abu'l-Su'ūd v. Ebusuud.
Abuttalib (Abū Ṭālib, unchiul lui Mahomed), 4.
Adam („primul om"), 13, 32, 39, 45, 60, 82, 91, 99, 100, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 119, 124, 133, 150, 184, 185, 191, 192, 213, 241, 250, 367.
Aden (regiune în Arabia de sud), 67.
Adjudj și Madjudj (*Adjudj, Edjudj* și *Medjudj*, Yādjūdj wa-Mādjūdj, Gog și Magog, personaje apocaliptice, aci: popoare), 57, 72, 73, 132, 145, 146.
Adrianopol, 181, 280, 291, 347, 372.
Afet (Yāfith, fiul lui Noe), 13, 115.
Africa (Pământul Apusului, Maghrib), 7d, 35, 67, 108, 200.
Africa de nord v. Barbaria.
Agar (Hādjar, țiitoarea lui Avraam), 191.
Ahîrpeigamber v. Muhammed.
Ahmed (al III-lea, sultan otoman, 1703–1730), 312, 327, 354, 355, 362, 369.
Aḥmed ibn Muḥammad ibn Ḥanbal v. Imami Ahmedi Hanbeli.
Aia Sofia (*Keabei fukara*, Kâbe-i fukara, Aya Sofia, biserica Sf. Sofia din Constantinopol), 138, 186, 195, 200, 201, 202, 221, 240, 280.
Akime v. Hakime.
Akîb v. Ibni Akîb.
Akminar (*Turnul alb*, minaret al Moscheei ommaiazilor din Damasc), 71.
Alcair v. Cairo.
Alep, 65, 197, 303, 309, 347.

Alexandru Macedon (*cel Mare*, Iskenderi Zuulkarnein, Iskandar Dhu 'l-Karnain, 336–323), 72, 105, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 145, 146.
Alexei v. Koltovski.
Alfraganus v. Abbas.
Ali ('Alī, personaj apocaliptic), 59.
Ali ('Alī, personaj legendar din Damasc), 66.
Ali (*Ali fiul lui Abișaliba, Ali fiul lui Abitalib*, 'Alī b. Abū Ṭālib, nepot și ginere al lui Mahomed, al 4-lea calif, c. 602–661), 6, 7, 29, 33, 34, 43, 50, 51, 56, 60, 94, 241, 290, 319, 320.
Amavia (*Mavie, Muavie*, Mu'āwiya, primul calif umaiad, 661–680), 19, 35, 57, 126, 200, 245.
americani, 318.
Âmina v. Emine.
Amsterdam, 353.
Anacharsis Scitul (principe scit, sec. VI î.e.n.), 346.
Anatolia, 228.
Anôșharwān v. Chosroe I.
Antimuhammed v. Dedjdjial.
Arabia (— *sea bogată* —), 7d, 5, 20, 21, 34, 36, 53, 66, 67, 107, 118, 167, 188, 230, 291 v. și Iemen, Petrea.
Araf ('Arafa, munte sacru la Est de Mecca), 98, 112, 115, 117, 187, 188, 191, 192, 193, 283.
Arak (Irak), 58, 59.
Arcadius v. Xerolof.
Arhimede (savant grec, 287–212), 357.
Arie (eretic creștin, m. 336), 3d.
Aristotel (*Aristatelis*, Arisṭūṭālis, filozof grec, 384–322), 2d, 102, 128, 129, 360, 361.
Arut (Hārūt, înger), 242.
Asfer (*beni asferi, poporul sîkalab*, Banu'l Aṣfar, „fiii Roșcatului", șaklab, slavii), 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 145.
Ashabi iheeh (Aṣḥāb al-Kahf, cei șapte tineri adormiți din Efes), 73.
Ashibet (personaj eshatologic), 66.
Asia, 7d, 229, 300.
Asia Mică, 274, 290, 306.
Asiria, 78.
Astrahan, 341, 347.
ateșperest (*terșa*, âteshparast, adorator al focului), 319, 338, 339, 340.
Augustin (fericitul, 354–430), 317.

Avicenna (*Ebnalisina*, Ibn Sînă), 102, 361, 362, 363.
Avraam (Ibrăhîm, patriarh evreu, a. XXI î.e.n.), 11, 13, 19, 23, 38, 39, 44,45, 82, 116, 117, 118, 119, 122, 127, 140, 166, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 251, 333, 337.
Awrangzeb v. Împăratul din India.
Azazil ('Azăzil, demon), 101.

Babilon (Bagdad), 70, 78, 304, 309, 347.
Bachus, 64.
Bade Ali (Edebali din Adana, socrul lui Osman I), 291.
Bagdad v. Babilon.
Baḥirâ, Sergius v. Serghie monahul.
Bahrimahdjiur (Bahr-i mahcûr, „marea de deasupra cerului"), 106.
baiagî (bayağı, sectă musulmană), 319, 325, 326.
Baiazid I (Ildirim, sultan otoman, 1389–1402), 275, 306, 325.
Baiazid II (sultan otoman, 1481–1512), 189, 274, 275 (confuzie cu Murad II).
Bakht Naṣar v. Nabuhodonosor.
Balat (poartă în Constantinopol), 305.
Balcani, munții v. Hemi.
Banu'l Aṣfar v. Asfer.
Barbaria (Africa de nord), 261.
Barbarosa, Hairuddin (Khair al-Dîn, pirat sicilian, c. 1476–1546), 230.
Basra (oraș în Irak), 34, 69, 77.
Batlamyos v. Ptolemeu.
bayağı v. baiagî.
Beelzebul v. Iblis.
Behramighiur (*Bahram, Sahib Kiran*, Behrâm-i Gûr Sahib Kiran, Bahrâm al V-lea, suveran sasanid, 420–438), 129, 130, 131, 309.
Bektaș (*Hadji Bektaș, Hagi Bektaș*, Hâcî Bektaș Velî, mistic musulman, sec. XII), 274, 300, 310, 331.
bektașî (Bektașiye, ordin de dervișî), 274, 289, 300, 301, 319, 331.
Belgrad, 314.
Belhîz (Belkiz, Bilkis, regina din Saba), 125, 126.
Belkiz v. Belkîz.
beni asferi v. Asfer.
Beșiktaș (Beșiktaș, cartier al Constantinopolului), 291.
Bilkis v. Belhîz.
Birghili (*Mehemed effendi*, Muhammed ibn Bîr Alî Birgilî, teolog turc, 1522–1573), 82, 332.

Bitinia (regiune din Asia Mică), 180.
Blaer, Ioan (Ioannes Blaev, tipograf olandez, sec. XVII), 353.
Bosfor, 257, 373.
Bosnia, 261.
brahmani (castă hindusă), 346.
Bruna (oraș în Anatolia), 309, 347.
budalla (*budallah*, ordin de dervișî), 19, 28, 289, 309, 311, 312, 313.
Bugrat (Bukrâț, Hippocrat, medic grec, 360–377/359), 102, 361, 362, 363.
Buhara (oraș în Uzbekistan), 67, 77, 290.
Bukrâț v. Bugrat.
Bulgaria, 372, 373.
bulgarii (popor), 84.
Burak (Burâk, animal fabulos), 12, 20, 22, 147, 154, 165, 166.
butperest (bûtparast, idolatru), 319, 338, 339.

Caiafa (mare preot evreu, sec. I e.n.), 138, 139.
Cain (*Kabil*, Kâbil, fiul lui Adam), 112.
Cairo (*Elcair*, al-Kahira, Cairo), 50, 78, 188, 307, 316, 324, 347, 364.
Calvisius (Seth, astronom german), 3, 29.
Canaan (*Keman*), 2, 3.
Cantacuzino, Ioan (împărat bizantin, 1341–1355), 34.
Cantemir, Dimitrie, 5a, 1b, 4b, 5b, 8b, 11b, 14.
Caspică, marea, 303.
Cebrail Emin v. Gabriel.
Cezar (= Leopold I, împărat romano-german, 1658–1701), 74, 231, 322, 350.
Cezareea v. Constantia.
Chedrin (Georgios Kedrenos, cronicar bizantin, sec. XI e.n.), 34, 372.
China (*Cin, Hut*), 66, 67.
Chosroe I (*Hosrev, Hosroe, Nușirevan*, Anôsharwân, rege persan, 531–579), 9, 64, 124.
Cin v. China.
Ciorula Ali paşa (Çorlu Ali paşa, mare vizir, 1706–1710), 312, 362.
Cipru, 35, 293, 362.
Circe (personaj mitologic), 372.
Columna lui Arcadius v. Xerolof.
Constantia (probabil orașul Cezareea), 35.
Constantin cel mare (împărat roman, 306–337), 125, 138.
Constantinopol (*Cetatea Împărătească, Cetatea lui Constantin, Țarigrad*), 3, 57, 60, 65, 66, 67, 81, 106, 123, 126, 127, 140, 180, 181, 185, 186,

187, 188, 189, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 203, 255, 256, 271, 279, 291, 299, 300, 305, 312, 316, 321, 324, 333, 334, 338, 341, 344, 341, 344, 347, 354, 361, 362, 364, 369, 372, 373, 378.
Copernic, Nicolaus (astronom polonez, 1473—1543), 162.
Çorlu Ali paşa v. Ciorula Ali paşa.
Corvin v. Ioan Corvin.
Crimeia, 30, 280.
Cupidon, 378.
Cydnus v. Seihan.

Dabetularz (Dabbetu'l Arz, monstru din eshatologia musulmană), 73, 75, 76.
Dadjdjăl v. Dedjdjial.
Damasc (*Dimişki, Pămîntul Răsăritului, Şam*, Dimişk, al-Shu'm), 4, 5, 19, 34, 49, 65, 66, 71, 77, 78, 145, 147, 186, 188, 189, 190, 193, 199, 200, v. şi Siria.
Dara (Daras, cetate în Persia), 34.
David (rege al Israelului, c. 1002—963), 14, 13, 39, 45, 47, 67, 95, 124, 247.
Dedjdjial (*Antimuhammed, Tedjdjial, Tedjdjiali*, Dadjdjăl, personaj legendar din eshatologia musulmană), 57, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 133, 138, 139, 146, 147, 148.
Democrit (*Dimokritis*, Dimukritis, filozof grec, c. 470—c. 370), 102, 361.
Demostene (orator şi om politic grec, 384—322), 360.
Demurhindi (Demûr Hindi, personaj legendar), 130.
Dimişk v. Damasc.
Dimitrie, sf. (*Kassim*, Kasım), 138, 142.
Dimukritis v. Democrit.
Dionisie [Pseudo-] Areopagitul (teolog bizantin, sec. V), 285.
Dimişki v. Damasc.
Djalăl al-Din al-Rûmi v. Mevlana.
Djebraïl v. Gabriel.
Djermini (personaj legendar), 66.
Djîlân v. Ghilan.
Djîlâni v. Abdul Kadri.
Dobrogea, 138, 142, 228.
Don (fluviu), 74,
druzi (*durnzi*, populaţie din Liban), 337.

Dukeli (popor legendar), 36, 37.
Dunărea, 74, 270.
duruzi v. druzi.

Ebr Bahari (mistic musulman?), 290.
ebribuhari (ordin de derviş), 289, 290, 306.
Ebualisina v. Avicenna.
Ebubekir (Abû Bakr, primul calif, m. 634), 4, 5, 6, 7, 32, 33, 49, 50, 51, 52, 241, 319, 320.
Ebudjehl (*Ebudjahl, Ebudjehel*, Abû Djahl, rudă a Profetului), 4, 6, 9, 20, 21, 22, 23, 24, 157, 162.
Ebuhainf v. Imam azami.
Ebusuud (*Mehemmed effendi*, Abu'l-Su'ûd, Muḥammed al-Amidi sau Mehmed efendi, jurisconsult otoman, 1490/91—1574), 67, 333.
Edebali b. Bade Ali, v. Molahidjran.
Eedjiudj v. Adjiudj.
Edesa (Urfa, oraş în Siria), 34, 78.
Eflâtun v. Platon.
Eflâtun Pinar v. Platon.
Egipt (*Misr, Mitra*, al-Misr), 44, 5, 58, 78, 107, 119, 129, 130, 291, 297, 321.
Eiubi Ensari v. Iov Stegarul.
Elcair v. Cairo.
Elhabes (al-'Abbâs b. 'Abd al-Muṭṭalib, unchiul lui Mahomed), 29.
Eleon (munte în Ierusalim), 34.
Elika (munte în Arabia), 25.
Emen v. Iemen.
Emine (Âmina, mama lui Mahomed), 2, 3.
Enghi kapu (Yeni kapu, poartă în Constantinopol), 291.
Enoh v. Hizr.
Epictet (filozof grec, c. 50—c. 125), 168.
epicurieni, 326.
Epidaur (oraş în Grecia antică), 362.
Es'ad efendi v. Isaad.
Esculap (*zeul* medicinii la vechii greci), 127.
Etiopia, 303.
Euclid (*Iklidis*, Iklîdis, matematician grec, sec. IV—III), 102.
Eufrat, 74, 309.
Europa (*Rûm*), 74, 57, 65, 66, 78, 228, 290, 300, 309.

Eva (*Heva*, Hawwā, femeia lui Adam), 13, 107, 108, 109, 110, 111, 184, 185, 191, 192, 225.
Evordi (personaj legendar), 158.
Eyub-i Ensâri v. Ioș Stegarul.
Ezdra v. Uzein.

Faraon (*Firaun*, Fir'awn), 119, 120, 121, 371.
Fatma (*Fatme*, Fāṭima, fiica lui Mahomed), 5, 28, 35, 66, 67, 221.
Feizullah efendi (al-Saiyid Mehemmed, muftiu de Erzerum, m. 1703), 376.
Fenicia v. Liban.
Ferdinand I v. Florența, prințul de ~.
Filip (al II-lea, regele Macedoniei, 359—336), 2, 8, 128, 294.
Filippopole (oraș în Tracia), 247.
Firaun v. Faraon.
Fleghetont (Flegeton, fluviu legendar din lumea subterană), 234.
Florența, prințul de ~ (Ferdinand I de Medicis, mare duce al Florenței, 1587—1609), 260.
Foca, sf., 138, 142, 143.
Frigia (regiune din vechime în Asia Mică), 188, 252.

Gabriel, Arhanghelul (*Djebrail*, *Djebril Emin*, Celzhil Emin), 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 20, 23, 26, 32, 40, 50, 53, 55, 76, 78, 82, 97, 98, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 118, 123, 134, 135, 139, 187, 194.
Galen (*Djealinus*, Djālinus, medic grec, c. 131—c. 200), 102, 361, 362, 363.
Gallipoli v. Kaliupol.
gâvparast v. gheavperest.
Gaza, 305.
geber v. ghebri.
Gelibelu v. Kaliupol.
Genție, Gheorghe (Georg Gentius, orientalist german, 1618—1687), 353.
gheavperest (*ghiaureret*, gâvparast, adoratori ai boului), 319, 338, 340.
ghebri (geber, idolatri), 319, 338.
Gheorghe, sf. v. Hedirles.
Gherman (arhitect al bazilicii Sfînta Sofia ?), 201.
Ghilan (Djilān, oraș în Persia), 303, 304, 305.
Ghilani v. Abdul Kadri.
Gog v. Adjiudj.

Gonzaga, Ferdinand v. Mantua.
Grecia (*Rûm*), 57, 58, 59, 77, 106, 300, 365, 374.
Grecia asiatică (Ionia), 77.
Grecii (popor), 8d.
Grecilor, marea v. Mediterana.

Hābil v. Abel.
Hâci Bektaș Veli v. Bektaș.
Hadadeb (Hūd, profet), 116, 127.
Hadji Bektaș v. Bektaș.
Hadjibektaș v. Bektaș.
Hagibektaș v. Bektaș.
Haemus v. Hemi.
haireti (hayretî, sceptici), 319, 329, 330.
Haizal Selim v. Vehbin.
Hakîma v. Hakime.
Hakime (Hakîma, Akime, doica lui Mahommed), 3, 4.
Halilurrahman (Khalilu'r-rahmān, templul din Ierusalim), 78.
Halveti (Zahir al-Din 'Omar Khalwatî, mistic musulman, m. 1397), 290.
Ham (fiul lui Noe), 13, 115.
Hama (*Hamma*, Ḥamā oraș în Siria), 77, 303, 304.
Hamma v. Hama.
Hammadi (Hammād ibn Abi Suleimān, jurist musulman, m.c. 738), 82.
Hamze (*Hemze*, Hamza, Samson, personaj biblic?), 58, 124.
Hara, muntele (Ḥirā', lîngă Mecca), 5, 6.
Harem șerif (*el-Harem*, *Hieron*, al-masdjid al-ḥarām, templul din Mecca), 11, 12, 20.
Haremein șerif (*Hieron*, *Ieron*, Haremeyn-i șerif, templul din Ierusalim), 193, 194, 195, 196, 199.
Hārūn b. 'Imrān v. Aaron.
Hārūt v. Arut.
Hasan (nepot al lui Mahomed), 56.
Hatidje (Khadîdja, prima soție a lui Mahomed), 5, 6.
Hazireti Meriemu Ana v. Maria.
hayretî v. haireti.
Hedain (localitate neidentificată), 64.
Hedirles (sf. Gheorghe, Hidirellez), 138, 142.
Heliopolis v. Templul soarelui.
Hemi, munții (Haemus, munții Balcani), 142, 280.

Hemze v. Hamze.
Heraclit (filozof grec), 302.
Heraclius (împărat bizantin, 610–641), 9, 34.
Heva v. Eva.
Hidirellez v. Hedirles.
Hieron v. Harem şerif, Haremein şerif.
Hippocrat v. Bagrat.
Hirâ' v. Hara.
Hispania (Spania), 200.
Hidjaz (Hedjaz, regiune din Arabia), 5.
Hizr (al-Khidr, personaj legendar), 131.
Hizr (*Idris* = Enoh, personaj biblic), 70, 113, 128, 129, 247, 308.
Homer, 52.
Horasan (Khorâsân, regiune din răsăritul Persiei), 64, 66, 69.
Horum v. Aaron.
Hoşrev v. Chosroe I.
Hristos v. Iisus Hristos.
Hûd v. Hadadeb.
hululi (hululî, adepţi ai metempsihozei) v. munasnih.
Husein (Ḥusain, nepot al lui Mahomed), 56.
Hut v. China.

Iacob (Ya'ḳûb, patriarh evreu, sec. XIX î.e.n.), 45, 119, 209.
Iafet (patriarh biblic), 136.
Iahîia (Yaḥyâ, călugăr creştin, sec. VI), 4, 5.
Iahîia bin Zekerie v. Ioan Botezătorul.
Ianboli (Iambol, oraş în Bulgaria), 280.
Iankobiu Madian (*Iancu, fiul lui Madian*, Ioan Corvin de Hunedoara), 200, 201, 202.
Iblis (*Beelzebul, Lucifer, Mamona*, diavolul), 1d, 3, 99, 100, 101, 105, 107, 108, 111.
Ibn Sînâ v. Avicenna.
Ibni Akîb (*Akîb*, Ibn Ya'ḳûb, învăţătorul nepoţilor lui Mahomed), 56.
Ibrahim v. Avraam.
Ibrahim (fiul profetului Mahommed), 5, 307.
Ibrahim (Ibrâhîm ibn Muḥammad al-Ḥanafiya, tradiţionist), 82.
Ibrahim hanoglî (Ibrahim Khan-oğlu, familie nobilă otomană), 227.
Ibrahim Iedhimi (Ibrâhîm ibn Adhan, ascet musulman, m. 776–783), 307, 308.

Iconia (Konya, oraş în Anatolia), 78, 128, 228, 290, 299, 306.
Idris v. Hizr.
iedhemi (ordin de dervişi), 289, 307.
Iehuda (Yâhûdi, neamul israelit), 119.
Iemen (*Emen, Arabia cea bogată*), 5, 66, 230. V. şi Arabia.
Ieremia (*Urmia*, Urmiyâ, proroc), 45, 133, 195.
Ieron v. Haremein şerif.
Ierusalim (al-Ḳuds), 9, 11, 12, 19, 20, 34, 65, 70, 78, 107, 125, 145, 147, 150, 186, 193, 195, 196, 199, 303.
Iessei (tatăl lui David), 14.
Iflatun v. Platon.
Iisus Hristos (*Isa Mesih*), 9, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 34, 39, 45, 71, 72, 73, 87, 119, 123, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 148, 152, 240, 331, 337, 341.
Iisus Navi (*Şua, Yûshâ*, Iosua, personaj biblic), 123.
Iklidis v. Euclid.
Ilias v. Ilie.
Ilciasker v. Ildji asker.
Ildirim v. Baiazid I.
Ildji asker (Ilciasker, personaj legendar), 58.
Ilie (*Iliaz*, proorocul), 45, 123, 124, 131, 308.
Imam azami (*Ebu Hanif, Imam Azam*, Abû Ḥanîfa, jurist musulman, 696–767; ritul hanafit), 82, 169, 176, 334, 335.
Imami Ahmedi Hanbeli (Aḥmed ibn Muḥammad ibn Ḥanbal, jurist musulman, 780–855; ritul hanbalit), 82.
Imami Malik (Mâlik ibn Anas, jurist musulman, 715–795; ritul malikit), 82.
Imami Şafi (Muḥammad ibn Idris al Shâfi'î, jurist musulman, m. 820; ritul şafiit), 82.
Imperiul arab, 186.
Imperiul otoman (*Imperiul aliotman, Imperiul turcesc, Poarta, Turcia*), 167, 188, 195, 221, 228, 229, 233, 306, 308, 337, 347, 361, 362, *passim*.
Imperiul roman, 39, 372.
India, 30, 36, 77, 112, 114, 125, 188, 193, 238, 291, 303, 311, 314, 339.
Indus, fluviul, 74.
Ioan (astronom din Constantinopol, sec. X), 373.
Ioan Botezătorul, sf. (*Ioan Înaintemergătorul, Iahîia bin Zekerie*, Yaḥyâ bin Zekeriya), 45, 133, 139, 201, 240, 248; Biserica lui ~ (din

Constantinopol), 199, 200, 201; Biserica (templul) lui ~ (Moscheea din Damasc), 19.
Ioan Corvin de Hunedoara v. Iankobin Madian.
Ioan Evanghelistul, sf., 14, 44, 47, 141.
Ioan al III-lea Sobieski (rege al Poloniei, 1674–1696), 32.
Iona (*Innus*, Yūnus, profet biblic, sec. VIII î.e.n.), 132, 133.
Ionia v. Grecia asiatică.
Ionică, marea, 58.
Ioppe v. Strandja.
Iosif (*Iusuf*, Yūsuf ibn Ya'ḳūb, patriarh biblic, sec. XVIII–XVII î.e.n.), 8, 119, 218, 219.
Iov (personaj biblic), 126.
Iov Stegarul (*Eiubi Ensari*, Eyüb-i Ensâri; discipol şi stegar al Profetului, m. 670), 126, 299.
Iovves (Zeus), 128.
Irak v. Arak.
Isa Mesih v. Iisus Hristos.
Isaac (Patriarh biblic, sec. XX î.e.n.), 45, 67, 117, 118, 251.
Isaad (Yanah Es'ad efendi, cărturar turc, m. 1730), 106.
Isaia (Şueib, greşit pentru Sha'yā, profet biblic, sec. VIII î.e.n.), 133.
Isfahan, 69.
Iskandar Dhu'l-Karnain v. Alexandru Macedon.
Iskenderi Zuulkarnein v. Alexandru Macedon.
Ismaïl (patriarh biblic, sec. XX î.e.n.), 45, 98, 118, 190, 251.
israelit, neamul v. Iehuda.
Israfil (*Rafail*, greşit pentru Isrāfīl, îngerul Învierii), 77, 78, 79, 82.
Israïl, fiii lui ~ (poporul *evreu*), 39, 134, 138, 139.
Israïl v. Izrail.
Istranca-dağ v. Strandja.
işraki (işrakī, sectă musulmană), 319, 328, 329.
Iulian Apostatul (împărat roman, 321–323), 125.
Iunus v. Iona.
Iustin cel Tînăr (al II-lea, împărat bizantin, 565–578), 3.
Iustinian (împărat bizantin, 527–565), 125, 138, 194, 201.
Iusuf v. Iosif.
Iusuf (Yūsuf, personaj eshatologic), 57.
Izrail (Israïl, Izrā'īl, îngerul morţii), 78, 107, 149, 150.
Izvorul lui Platon v. Platon.
Împăratul din India (Awrangzeb, şah al Imperiului Marelui Moghul, 1658–1706), 314.

Ka'ba v. Keabe.
Kâbe-i fukara v. Aia Sofia.
Kabîl v. Cain.
Kabis, muntele (Abū Ḳubais), 6.
kadîzadeli (kadızâdeli, ordin de dervişi), 319, 332, 333, 334, 335.
Kadri (ordin de dervişi), 289, 303, 304, 325.
Kaf (munte legendar), 103, 104, 105, 132, 146.
Ḳâhira v. Cairo.
kahtani (ordin de dervişi), 66.
kalenderi (ordin de dervişi), 289, 301, 302, 303.
Kaliupol (Gelibelu, Gallipoli, port în Dardanele), 300.
kamberi (ordin de dervişi), 309.
Kantur (popor mitologic), 77.
Kara Ibrahim paşa (mare vizir otoman, 1683–1685), 237.
Kara Mustafa paşa (mare vizir otoman, 1676–1683), 32.
Karaman (regiune din Turcia), 73.
Kasum v. Dimitrie, sf.
Kassim paşa (cartier din Constantinopol), 291.
Kassum v. Dimitrie, sf.
Katan (*Katanc*, personaj legendar), 68.
Kazdagî, munţii (Kazdağ), 337.
Keabe (Ka'ba, templul din Mecca), 66, 175, 187, 188, 193, 195.
Keabei fukara v. Aia Sofia.
Keavser v. Kevser.
Kedrenos, Georgios v. Chedrin.
Keikeail, arhanghelul (greşit *Kelkeail*, Keykâil), 98, 106.
kelbperest (kalbparast, adorator al câinilor), 319, 338, 339.
Kelkeail v. Keikeail.
Kenan v. Canaan.
Kevser (Keavser, fluviu în paradis), 16, 104, 163, 164, 244.
Keykâil v. Keikeail.
Khadîdja v. Hatidje.
Khair al-Dîn v. Barbarosa.
Khalilu'r-rahmân v. Halilurrahman.
Khiḍr v. Hizr.
Kioprili (Köprülü, familie de demnitari otomani) 227; ~ Ahmed paşa, mare vizir otoman, 1661–1676), 327.
Kiopriliogli (Köprülüzade Mustala paşa, mare vizir otoman, 1690), 314.
Kiufri Muhammed efendi (Küfri Mehmed efendi, cărturar otoman, sec. XVII), 327, 342.

Kinif, pustiul (al „bufniței"), 67.
kiurdi, Țara ~lor (Kurdistan), 339.
Kizil elma v. Roma.
kizilbași („capete roșii", populație și sectă din Anatolia), 235, 318; v. și mumsoinnduren.
Koltovski, Alexei Dimitrievici (nobil rus, sec. XVII–XVIII), 375.
Koltovski, Dimitrie (nobil rus, sec. XVII–XVIII), 375.
Konya v. Iconia.
Köprülü v. Kioprili.
Köprülüzade Mustafa pașa v. Kiopriliogli.
Korkud (fiul sultanului Baiazid al II-lea), 189.
Kuds v. Ierusalim.
Kudsșerif (Kuds-i șerif, marea moschee din Ierusalim), 193.
Kutbédjanub v. Polul antarctic.
Kutbișimal v. Polul arctic.
Kydnus v. Seihan.

Le Duc (medic francez, sec. XVII–XVIII), 362.
Leon (I cel Mare, împărat roman 457–474), 372.
Leopold I v. Cezar.
Liban, munții (Munții Feniciei), 197, 335, 337.
Lichinie, Andrei (Andreas Likinios, cărturar și medic grec, m. 1713), 324, 362.
Lokman (Lukmân, înțelept arab legendar), 127, 361.
Lot (Lût, personaj biblic), 71, 337.
Lucifer v. Iblis.
Lukman v. Lokman.
Lut v. Lot.
luti (liuti, eretici musulmani), 319, 337, 338.

maalumi (*sectarici*, ma'lûmi, sectă musulmană), 319, 323, 324.
Macedonia, 300.
Madjiudj v. Adjiudj.
Maghrib v. Africa.
Maguisa (Maguesia, oraș în Asia Mică), 274.
Magog v. Adjiudj.
Mahmet v. Muhammed.
Mahmud v. Muhammed.
Mahomed v. Muhammed.

Mahomet v. Muhammed.
Mâlik ibn Anas v. Imami Malik.
ma'lûmi v. maalumi.
Mamona v. Iblis.
Mantua, prințul de ~ (Ferdinand Gonzaga, duce de Mantua, m. 1626), 260.
Mașira v. Serghie monahul.
Mardin v. Merde.
Maria (*Fecioara, Maica lui Iisus, Maica Domnului, Hazreti Meriem Ana*, Hazret-i Meryem Ana), 45, 87, 122, 123, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 141, 152.
Măriya Copta v. Meriem.
Marmara, marea (Propontida), 257, 276.
Marte (zeul războiului), 231.
Marut (Mărût, înger), 242.
Masdjid al-harâm v. Harem șerif.
Mavie v. Amavia.
„Mărul roșu" v. Roma.
Mecca (țara Mekke, templul din ~), 3, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 22, 25, 29, 30, 35, 41, 50, 61, 66, 67, 73, 77, 83, 103, 107, 115, 117, 118, 145, 147, 155, 170, 184, 186, 188, 189, 191, 193, 194, 199, 200, 201, 202, 207, 216, 218, 224, 240, 271, 283, 284, 290, 307, 331, 341; v. și Harem șerif.
Medina (*Medinei munevvere, Medinetul Nebi*, Medine-i münevvere, Medinetü'l-Nebi), 3, 9, 10, 22, 29, 30, 35, 41, 42, 50, 53, 65, 66, 70, 73, 77, 118, 145, 147, 186, 188, 189, 193, 195.
Mediterană, marea (marea Grecilor), 74, 58, 60.
Meedjiudj v. Adjiudj.
Mehdi (*Mehdie, Mehdii zeman*, Mehdi-i zaman, erou eshatologic), 56, 57, 59, 61, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 148.
Mehmed al II-lea v. Muhammed al II-lea.
Mehemmed effendi (Mehmed efendi, persoană neidentificată), 312.
Mehemmed effendi v. Ebussud.
Mehmed efendi v. Mehemmed effendi.
Mekke v. Mecca.
Melchisedec (regele Salemului, personaj biblic), 116.
Memedan (regiune neidentificată), 78.
Merde (Mardin, oraș în Mesopotamia), 77.
Meriem (Măriya Copta, concubină a lui Mahomed), 5, 28.
Meriem v. Maria.

Mervan („fiul lui Mahomed", personaj eshatologic), 56.
mesaki (sectă musulmană), 319, 325, 326.
Mesud ('Abd Allāh ibn Mas'ūd, tradiționist musulman), 82.
Mevlana (*„Sultanul"*, Mevlana hunkiar, aci: Djalāl al-Dīn al-Rūmī, poet mistic, 1207—1273), 291, 299.
mevlevi (ordin de derviși), 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 306.
Mihail (*Mikeail, Mindjeail*, Mincāil, arhanghel), 7, 72, 82, 98, 111, 151.
Misia (Moesia), 142, 228.
Mithris (zeul Mithras), 285.
Mișr(a) v. Egipt.
Moesia v. Misia.
Moise (Musa, Mūsā, legislator al israeliților, sec. XIII *î.e.n.?*), 46, 13, 19, 20, 25, 28, 38, 39, 45, 47, 73, 119, 120, 121, 122, 123, 134, 135, 138, 151, 166, 325, 331, 337, 341, 371.
Molahidjran (Mulla hōcrān, corect: Mulla hunkar, superiorul ordinului mevlevi, aci: Edebali), 299.
Moldova, 195, 253.
mongoli v. mugllari.
Moscova, 165, 324, 341.
Mosol (Mōșul, port în Irak), 78.
Muamet v. Muhammed.
muammazi (muammacs, sectă musulmană), 319, 330.
Muavie v. Amavia.
Mu'āwiya v. Amavia.
mugllani (mongoli), 78.
Muhammad ibn Idrīs al Shāfi'ī v. Imami Șafi.
Muhammed (*Akîrpeigamber, Makmet, Mahmud, Mahomet, Muamet, Muamth, Muhamoudul Mustafa, Peigamber, Resul, Resulullah*, Ahirpeygamber, Muḥammedu'l Muștafā, Muḥammed, profetul Mahomed, c. 570/580—632), 3d, 1—36, 42, 46, 48, 49, 56, 85, 94, 189.
Muhammed effendi v. Kiufri Muhammed efendi.
Muhammed, sultan (neidentificat), 123.
Muhammed I (sultan otoman, 1413—1421), 325.
Muhammed al II-lea (*Mahomed al II-lea*, sultan otoman, 1444—1445, și 1451—1481), 127, 140, 189.
Muhammed al III-lea v. Muhammed al IV-lea.
Muhammed al IV-lea Avci (sultan otoman, 1648—1687; greșit: Muhammed al III-lea), 140, 231, 327.
Mulla hucrân v. Molahidjran.

Mulla hunkar v. Molahidjran.
mulhidi (sectă musulmană), 319.
Mumiiddin (Mumyī ud-Dīn, personaj neidentificat), 78.
Mumsoiunduren (Momsōyūndūren, kizilbași, sectă musulmană), 319, 335, 336, 337; v. și kizilbaș.
munasuh (hululi, munāsukh, adept al metempsihozei), 319, 321, 322.
Muntenia, 253.
Murad I (sultan otoman, 1360—1389), 300.
Murad al II-lea v. Baiazid II.
Murad al III-lea (sultan otoman, 1574—1595), 241, 332, 372.
Murad al IV-lea (sultan otoman, 1623—1640), 195 (greșit: al III-lea), 195, 244.
Muradin (personaj neidentificat), 59.
Musa v. Moise.
Musirri (musarrī = inițiat, adică: ateu), 319, 326, 327.
Mustafa (Düzme, pretendent la tronul turcesc, m. 1422), 275.
Mustafa v. Muhammed.
Mustafa al II-lea (sultan otoman, 1695—1703), 36, 231, 276, 297, 369, 377.

Nabuhodonosor (*Pukhtunazir*, Bakht Naṣar, Nabucodonosor al II-lea, regele Babilonului, 605—562 *î.e.n.*), 125.
Nakșibend (*Nakșbendi*, Naḳshband, mistic musulman, 1317—1389), 290, 306.
Nasuf (Nasuh, fratele patriarhului Iosif), 218, 219.
Nef'i v. Neșri.
Nemrud (*Nemrud*, Nimrūd, personaj biblic), 116, 117.
neoterici v. moalumi.
Nestorie (Nestorius, învățat creștin eretic, m. c. 451), 34.
Neșri (Mehemmed —, istoric otoman, m. 1520; probabil confuzie cu poetul Nef'i, m. 1634/1635), 302.
Nicolae, martirul (din Karpensios, 1656—1672), 255, 256, 257.
Nicolae, sf. (*Sarisaltîk Baba*), 138, 142.
Nil, fluviul, 74, 78, 120, 270, 309.
Nimetullah (Ni'mat Allāh Walī, mistic persan, 1329/1330—1431), 325.
nimetullahi (sectă musulmană), 319, 325.
Nimrūd v. Nemrud.
Nistru, fluviul, 74.
Noe (Nūh, patriarh biblic), 13, 43, 64, 72, 82, 112, 113, 114, 115, 116, 166.
Nuh efendi (medic turc, m. 1707), 362.
Nușrevan v. Chosroe I.

Olimp, muntele, 180.
Olimpiada (mama lui Alexandru cel Mare), 120.
Oman (sultanat în Arabia de sud-est), 53.
Omer (ʿOmar al doilea calif), 6, 7, 33, 34, 35, 68, 73, 200, 241, 309, 319 320.
Orhan (sultan otoman, 1326—1339), 309.
Origen (învățat creștin, c. 185/186—c. 253/255), 332.
Otman (ʿOthmān, al treilea calif, 644—655), 6, 33, 34, 35, 56, 241, 319, 320.
Otman (Osman I Gazi, primul sultan otoman, c. 1281—1320), 230, 291, 299, 309, 347, 355.

Palestina, 70.
parthieni (parți), 64.
Patlemios v. Ptolemeu.
Pavel, sf. (*Polei*, Pavlos), 3[d], 2, 47, 137, 138, 140, 141, 142, 157, 168, 270, 294, 337.
Pavlos v. Pavel.
Pământul Apusului v. Africa.
Pământul Răsăritului v. Damasc.
Peigamber v. Muhammed.
Pera (cartier în Constantinopol), 291, 313, 378.
Persia, 5, 21, 30, 36, 48, 69, 107, 188, 189, 197, 198, 291, 308, 339.
Persic, golful, 34.
perșii, 34.
Peștera lui Platon v. Platon.
Petersburg (Sanktpiterburh), f.t., 324.
Petrea (Arabia ~), 7[d].
Petru cel Mare (țar al Rusiei, 1682—1725), f.t., 1[a]—5[a], 6[d]—8[d], 334, 378.
Pilat (Pontius, procurator al Iudeii, 26—36), 139.
Pitagora, 321.
Platon (Iflatun, Eflâtun), 47, 102, 129, 130, 361; Peștera lui ~ (Eflâtun Pınar = Izvorul lui ~), 78.
Poarta v. Imperiul otoman.
Poles v. Pavel.
Polonia, 32.
Polul antarctic (*Kutbidjunub*, Kutb-i cenûb), 163.
Polul arctic (*Kutbijimal*, Kutb-i şimâl), 105, 163, 338.
Porfirie (Porphyrius, filozof grec, 234—303/305), 4[d], 5[d], 47, 360.
Principilor, insula, 257.

Propontida v. Marmara.
Ptolemeu (*Patlemios*, Batlamyos, astronom și geograf grec, m. 161), 102, 103, 357, 365.
Puhtinnasir v. Nabuhodonosor.

Rafail v. Israfil.
rafizi (*rafz, rafizat* „erezia persană", doctrina șiiților), 235, 318, 319, 320, 321, 332.
Raghes v. Rikka.
Rakka v. Rikka.
Rama (*Remle*, Ramla, localitate în Palestina), 70.
Ramla v. Rama.
Remle v. Rama.
Resul v. Muhammed.
Resulullah v. Muhammed.
Rikka (greșit: *Raghes*, Rakka, oraș în Siria), 116, 295.
Roma (*Kîzıl elma*, „*Mărul roșu*", Rûm), 59, 64, 66, 144, 145, 193, 194, 200, 324.
Roman I Lecapen v. Vasile Macedoneanul.
romanii, 8[d].
Rubimeskiun („lumea locuită", Rub'-i meskûn), 105, 146.
Rubuv, muntele (neidentificat), 25.
Rukîie (Rukayya, fiica [nu soția!] lui Mahomed), 5.
Rûm v. Europa, Grecia, Roma.
Rusia, 1[a], 6[d], 168, 374.

Saad (Sa'd al-Dîn Djibâwi, mistic musulman, m. 1335), 309, 323.
Saadail, arhanghelul (Sâdâîl), 98.
Saadi (Muşlih al-Dîn Sa'dî, poet persan, c. 1193—c. 1290), 204, 352.
Saadi (Sadeddin Hoca efendi, istoric turc, 1536/37—1599), 201, 291.
saadi (sa'dî, ordin de derviș](i), 309, 323.
Saba, împărăteasa din ~, v. Belhîz.
Sa'd al-Dîn Djibâwi v. Saad.
sa'dî v. saadi.
Sa'dî, Muşlih al-Dîn v. Saadi.
Safie (Safiya bint Ḥuyaiy, concubina lui Mahomed), 28.
Sahîb Kîran v. Behramighiur.
şaşlab v. Asfer.
Salih (Sâlih, profet al thamuditilor, greșit: Melchisedec), 116, 127.

Salmān al-Fārisī v. Salom Persanul.
Salom Iudeul (convertit la Islam, neidentificat), 45.
Salom Persanul (Salmān al-Fārisī, tovarăș al Profetului), 45.
Salsail, arhanghelul (Salsāil), 98.
Sām v. Sem.
Samarkand v. Semerkand.
Samson v. Hamze.
Sanktpiterburh v. Petersburg.
sarazini (*saracini*), 275, 303.
Sarisaltîk Baba (Sarı Saltık Baba, derviș turc, sec. XIII, aci: Sf. Nicolae), 142.
Sarra (soția lui Avraam), 191.
Saul (Tālūt, rege al Izraelului, c. 1020—1010 î.e.n.), 124.
Sava, rîul, 74.
Sefiali (personaj neidentificat), 66.
seiah (seyah, ordin de derviși), 289, 313, 314, 315, 316.
Seihan, rîul (*Kydnus, Cydnus*, Seyhan), 78.
Seihan, țările (Seyhan, regiune în Turcia), 78.
seldje, neamul (seldjucizi, selçukî), 59.
Selim (personaj eshatologic), 59.
Selim (I, sultan otoman, 1512—1520), 186, 230.
selisi (salisi, sectă musulmană), 319, 331.
Selmanipak (Selmān-i Pāk, tovarăș al Profetului), 130.
Sem (*Sim*, Sām, fiul lui Noe), 13, 64, 115.
Semerkand (Samarkand, oraș în Turkestan), 77.
Sems (Şemsu'd-din Sivâsî, derviș turc), 85.
Seres (Serres, oraș în Grecia), 276.
Serghie, monahul (*Mapira*, Sergius Bahîrā, călugăr creștin), 47, 48.
Serres v. Seres.
Seth (*Șeith*, Șeyt, fiul lui Adam), 82, 112, 113.
seyah v. seiah.
Seyhan v. Seihan.
Sham v. Damasc.
Sha'yā v. Isaia.
Sigrat v. Socrate.
Sikrāt v. Socrate.
Sim v. Sem.
Simocatta (Theophylaktos Symokattes, cronicar bizantin), 34.
Simeon (țar al Bulgariei, 893—927), 372, 373.
Sinai, muntele (*Turi Sina*, Tûr-i Sinâ), 72, 121.
Sirat (pod legendar în rai), 155, 156, 158, 192.
Siria, 50, 77, 303, 304; v. și Damasc.
sîkalab, poporul v. Asfer.
slavii, popor, v. Asfer.
Socrate (*Sigrat*, Sikrāt, filozof grec, c. 470—389 î.e.n.), 102, 347, 361.
Sofia (biserica Sf. ~) v. Aia Sofia.
Soliman Magnificul v. Suleiman.
Solomon (Suleiman, Sulaimān, rege al Israelului, c. 970—930 î.e.n.), 13, 45, 73, 124, 125, 126, 127, 194, 368, 371.
Spania v. Hispania.
Strandja, munții (*Ioppe*, Istranca-dağ), 180.
Strigoniu (oraș în Ungaria), 33.
Sulaimān v. Solomon.
Suleiman v. Solomon.
Suleiman (Soliman Magnificul, sultan otoman, 1520—1566), 123, 230, 231, 341.
Suleiman al II-lea (Sultan otoman, 1687—1691), 314.
Suleimanie, djeami (Süleymaniye Camii, moschee în Istanbul, sec. XVI), 185.
Șam v. Damasc.
Șami-șerif (Șam-i șerif, moscheea umaiazilor din Damasc), 19, 199.
Șeit v. Seth.
Șemhail, arhanghelul (Șemhaîl), 98.
Șemsu'd-din Sivâsî v. Sems.
Șeyt v. Seth.
șiiți v. rafazi.
Șua v. Iosua Navi.
Șueib v. Isaia.
Tālūt v. Saul.
Tantal (erou mitologic), 234.
Tebaida, pustiul, 308.
Tedjdjial(i) v. Dedjdjial.
Templul Soarelui (Heliopolis, în Egipt), 210.
Teodor (fratele lui Heraclius, împărat al Bizanțului), 34.
Termid (Termidh, oraș în Uzbekistan), 77.
tersa v. ateșperest.
Tesalonic, 321.

Tigru, fluviul, 309.
Tirmidh v. Termid.
Titus Vespasian (împărat roman, 79—81), 125.
Tolstoi, Petre Andreievici (diplomat rus, 1645—1729), 338.
Tracia, 247, 276, 280, 300.
Tundje, rîul (Tungea, Τόνσος), 376.
Turcia v. Imperiul otoman.
Tûr-i Sinâ, Turi Sina v. Sinai.

Ţarigrad v. Constantinopol.
ţigani, 341.

Ungaria, 7d.
Urfa v. Edesa.
urian (ûryân, ordin de dervişi), 289, 309, 310.
Urmia v. Ieremia.
ûryân v. urian.
Uzeir ('Uzair, Ezdra, preot evreu, sec. IV î.e.n.), 125, 132.

Vaili (Vaniköy, sat lîngă Istanbul), 373.
Varna, 274.
Vasile Macedoneanul (împărat al Bizanţului, 867—886, confundat aci cu Roman I Lecapen, 920—944), 372.
Vasile, prinţ al Moldovei (Vasile Lupu Voievod, 1631—1653), 195.
Vehbin, fiul lui Haizal Selim (personaj legendar), 25.
Venera (zeiţa Venus), 183, 185, 234, 237, 267.
Viena, 32, 231, 257, 324.
Vladislav, craiul ungur şi polon (Ladislau al III-lea Jagello, rege al Poloniei şi Ungariei, 1434—1444), 272.
Vlaherne (biserică în Constantinopol), 341.
Volga, fluviul, 7d, 347.

Xerolof (Xerolophos, colină în Constantinopol), 373; statuia de pe ~ (Columna lui Arcadius), 372, 373.

Yâdjûdj v. Adjiudj.
Yâfith v. Afet.
Yaḥyâ v. Iahlia.
Yaḥyâ bin Zekeriya v. Ioan Botezătorul.
Yâhûdi v. Iehuda.
Yeni kapu v. Enghi kapu.
Yûnus v. Iona.
Yûshâ v. Iisus Navi.
Yûsuf v. Iosif.

Zacutus Lusitanus, Abraham v. Zakutii.
Zaharia (Zekria, Zakâriyâ, tatăl sf. Ioan Botezătorul), 133, 139.
Ẓahîr al-Dîn 'Omar Khalwatî v. Halveti.
Zakâriyâ v. Zaharia.
Zakutii (Zăkûtûlû Tişanu, Abraham Zacutus Lusitanus, istoric portughez, m. 1642), 34.
Zamolschides (Zamolxis), 347.
Zamzam v. Zemzem.
Zefzail, arhanghelul (Zefzâil), 98.
Zekria v. Zaharia.
Zemzem (*Abizemzem*, Ab-i Zemzem, Zamzam, izvor legendar din paradis), 118, 190, 191.
Zeus v. Iovis.
Zozai (personaj legendar neidentificat), 25, 26.

INDICE DE AUTORI ŞI OPERE

ALIXĂNDRIA v. Iskandar-nāme.

ARISTOTEL

al-Akhlāk (Etica): 365.

al-Burhān (Apodictica): 359—360.

al-Khatāba (Topica): 359—360.

al-Maghālit (Sofistica): 359—360.

al-Maḳūlāt (Categoriile): 359—360.

al-Tafsīr (Ermeneutica): 359—360.

Ἠθικὰ Νικομάχεια. I, 11, 1100 a:344; III, 4, 1112 a:226; III, 9, 1115 a:222.

Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς. II, 6, 33 b, 7:326.

Περὶ ψυχῆς. II 2, 413, b, 1 sq.:345.

Τὰ μετὰ τὰ φυσικά. I, 1, 1, 980 a:2 d.

Φυσικά. I, 7, 190 b:102.

AUGUSTIN

Lucrare neidentificată (citat din Ovidiu, Metamorphoses, VII, 20): 317.

AVICENNA

Kitāb al-ḳānūn fī'l-ṭibb (Canonul medicinii):361.

BIBLIA

Vechiul Testament

Geneza, 9, 13:104; 13, 19:11; 16, 1—15:118; 18, 31—38:337;

22, 1—14:117; 29, 18—28:209; 30, 1 sq.:119; 39, 41 119; 41, 1 sq.:374.
Exodul, 2 sq.:120; 4, 1—5:121.
Deuteronomul, 7, 2:20; 12,23:2 a; 16:1 d.
III Împăraţi, 10,1—13:126.
Estera, 1:374.
Iov, 42:126.
Psalmi, 1, 1:3 d; 1, 2:1 d; 1, 5:95; 17, 29:93; 67, 36:257; 118, 85:1 d; 118, 85:3 d; 118, 85:8 d; 118, 96:1 d; 118, 105:3 d.
Pilde, 3, 34:151.
Ezechiel, 34, 20—22:152; 38,2—3:145; 39,1 sq.:145; 40,2 sq.: 374.
Daniel, 2, 2—12:346.
Noul Testament
Matei, 5, 3—11:294; 5, 17:38; 5, 22:295; 5, 39:5 d; 5, 40:5 d; 5, 47:4 d; 10, 39:4 d; 11, 29:294; 12, 25:220; 16, 24:5 d; 17, 14—18:225; 18, 22:233; 18, 25:5 d; 19, 21:212; 19, 24:106; 20, 28:294; 22, 14:318.
Marcu, 8, 35:4 d.
Luca, 6, 28:4 d; 6, 29:5 d; 10, 20:96; 11, 17:220; 17, 33:4 d; 18, 22:5 d; 23, 43:207.
Ioan, 1,1:4 d; 14, 26:137; 14, 26:141; 15, 26:137.
Faptele apostolilor:48.
Romani, 9, 3:157; 10, 17:2 d.
I Corinteni, 1, 18:365.
II Corinteni, 12,2—4:141.
Galateni, 1, 18:3 d.
Efeseni, 4, 26:3 d.
Filipeni, 2, 8:294.
I Tesaloniceni, 4, 13:270.
I Timotei, 2, 4:318.
II Timotei, 2, 6:338.
Evrei, 9, 8—9, 11:7—19:206.
I Petru, 5, 8:8 d.
I Ioan, 4, 1:1 d.
BIRGİLİ (BIRGEVİ), MUHAMMED IBN BİR ALI
Risâle-i Birgevi (Vasiyet-nâme, Cartea Testamentului): 82—84.
BUSBECQ, AUGIER GHISLAIN DE
Legationis turcicae epistolae quatuor:356.

CALVISIUS, SETHUS
Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum: ad ann. 570:3; ad ann. 622:9; ad ann. 631:9,29; ad ann. 643:34; ad ann. 644:34, 35.
CANTEMIR, DIMITRIE
Incrementa atque decrementa aulae othomanicae: 356—357; in praefatione: 229, 347; I, 2, 22, ann. *u*:290; II, 4, ann. *qq*:123; II, 4, 4—6:275; III, 1, 10 et ann. *s*: 127; III, 128:230; III, 3, ann. *y*:324, 338; III, 4, 19:231; III, 4, 25:230; III$_2$, 1, 6:230; III$_2$, 6, 19:244; III$_2$, 6, 20:244; IV, 1, 43, ann. *pp*:231.
CEVAHIR ÜL-ISLÂM (Giuvaerurile credinţei): 82.
CICERO
In Catilinam oratio prima 1:3*.
COPERNIC, NICOLAE
De *revolutionibus* orbium coelestium libri VI:162.
CORANUL, II, 2, 4:161; 31:91; 33 sq.:91; 36:108; 102:242; 142; 184; 145; 184; 154—155:184; 154:149; 163:39; 183:180; 184:180; 185:180; 185:181-182; 187:180; 187:185; 190:229; 190—193:223; 191:329; 192:329; 221:27; 230:266; 253:136; III, 2:38; 20:119; 42:134; 45—51:134; 49:135; 55:139; 104:91; 128—129:161; 199; 160; IV, 17; 92; 142:317; 157:138; 157—158:138; V, 12:161; 46:136; 48:119; 48:134; 62:160; 82—83:140; 110:135; 116—118:137; VI, 20—21; 92; 38:152; 43:92; 95:102; 130:92; VII, 11:99; 13:99; 19:99; 54; 103; VIII, 35:203; 35:317; IX,2:203; 5:17; 18:203; 29:20; 32:224; 60:203; X, 41:17; 41:48; 41:92; 42:92; 76 sq.:372; 94:38;94:119; XI, 17:160;23:160; 69:333;106—107:160; 119:160; XV, 28:107; XVI, 64:38; 103:48; 123—124:38; 161:119; XVII, 1:11; 1:20; 63; 95; 84:73; 85:95; 88:41; 88:43; 90—93:20; XVIII, 8 sq.:73; 92 sq.:72; 94:132; 94—97:146;96:145; XIX,27 sq.: 135; 28:122; 30; 35; 32—33:149; XX, 17—21:121; 104:149; XXI, 5:17; 5:48; 83—84:126; 91:139; 95—96:145; 96:132; XXIV, 35:340; XXV, 4; 48; 4—6:37; XXVI, 34 sq.:372; XXVI, 17 sq.: 125—126; XXIX, 33:135; 41:245; XXXI, 12:127; 19:127; XXXII, 13:160; 22—23; 39; XXIV, 14:126; XXXV, 11:92; XXXVII, 83:116; 87:116; 101; 116; 102:117; XXXVIII, 57:160; 71:107; XXXIX, 68:149; XLI, 9:103;9:101; 11:103; 12:101; 12:103; XLII, 46:92; XLIV:68; 35 sq.:95; XLVI, 3 sq.:101; 9:161; XLVIII, 3:164; 29:39; L, 19; 154; LIV, 1:25; LVII, 3:86; LIX, 21:41; LXI, 6:137; LXVI, 1—2:28; 12:134; LXVIII, 34:164; LXX, 19:91; LXXVIII, 21—30; 160; LXXIX, 46(?):149; XCIII, 6:11; 6:44; 8:11; XCVII, 1—3; 180; CXII, 13:85—86.

DESPRE ÎNCEPUTUL SARACINILOR SAU AL TURCILOR:275.
DIONISIE PSEUDO-AREOPAGITUL:
Epistula VII, 1081 a:285.

EPICTET
Ἐγχειρίδιον, 14:168; 46:2 a; 53:168.
ESRAR-I CEFR-I RŪMŪZ (Cartea tainelor, Apocalipsul musulman): 55, 57–60.
EUCLID
Στοιχεῖα, I–XV:359.
EVANGHELIA COPILĂRIEI LUI IISUS (Cartea despre copilăria lui Iisus) :136
EVAGRIUS
Historia ecclesiastica, IV, 32:202.

GENTIUS, GEORGIUS v. Sa'dI.

HERBELOT, BARTHÉLEMY D'
Bibliothèque orientale s.v. *Roum*:291.
HERODOT
Ἱστορίαι, II, 73:210; IV, 94–95:347; IX, 81:372.
HŪMAYUN-NĀME (Kalîla wa-Dimna): 360.

IBN SINĀ v. AVICENNA.
IOAN HRISOSTOM, SF.
Liturgia, Ecfonisul după a treia aducere: 5a.
IOSIF FLAVIUS
Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, II 12:285.
ISKANDAR-NĀME (Alixăndria): 127, 146.
IUSTINIAN
Institutiones, I, 3:6d.
IUVENAL
Satira VI, 30:28.

KALÎLA WA-DIMNA v. Hūmayun-nāme.
KANTAKUZENOS, IOANNES
Κατὰ Μωάμεθ, I.I–IV:3d.
KANŪN-NĀME („Nomocanon") :215.
KEDRENOS, GEORGIOS
Σύνοψις ἱστοριῶν:3d; (Theophanes continuatus, VI, 20–21):373.

LEUNCLAVIUS, IOANNES
Annales sultanorum othmanidarum: 356.
Historiae musulmanae turcorum libri XVIII: 356.
LIBANIUS
Epistula MLXIX: 166.
LUCRETIUS
De rerum natura: V, 96:26, 149.

MARRACCI, LUDOVICO
Prodromus ad Refutationem Alcorani partes quatuor: 3–4 sq.; 321 sq.
MENINSKI, FRANCISCUS À MESGNIEN
Thesaurus linguarum orientalium, turcicae, arabicae et persicae: 54, 349–350.
MOLITVENIC, Rînduiala mărturisirii, Molitva I:233.

NOMOCANON, v. Kanūn-nāme.

ORIGEN
Κατὰ Κέλσου, II, 55(424):347.
OVIDIU
Metamorphoses, VII, 20:317.

PORPHYRIUS
Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal:360.
Κατὰ χριστιανῶν, I.I–XV:4 d; frg. 4:365.
PTOLEMAEUS
Γεογραφικὴ σύνταξις, VI, 7, 2, 27:103.

RYCAUT, PAUL
Storia dello stato presente dell'Imperio Ottomano, trad. C. Belli, Veneţia, 1672, p. 177:323; p. 177:326; p. 177:330–331; p. 178:332; p. 179–180:327; p. 180:343; p. 182:303; p. 182:331; p. 182:338; p. 183:339; p. 183–185:321; p. 185–186:328; p. 186–187:329; p. 189–193:291; p. 194–195:306; p. 196–197:325; p. 198:304; p. 198–200:300; p. 202:303; p. 203–204:307; p. 207–208:309; p. 212:260; p. 214:263; p.214–215:267.
Мотрхин муреко, trad. Piotr Andreevici Tolstoi: 338–339.

SADEDDIN, HOCA EFENDI
Tâc üt-tevarih (Cununa istoriilor): 201, 291.

SA'DÎ, MUSLIH AL-DÎN
Gulistan (Grădina cu trandafiri), prefaţa: 204; Lauda şahului Islamului: 4ª; Lauda marelui emir Abū Bakr ibn Abū Naşr: 4ª, 5ª; cap. I (Despre ale şahilor moravuri), Şahul cel nevrednic: 3ª.
Rosarium politicum, trad. Georgius Gentius: 352—353.
SHAMSHŪN-NĀME (Cartea lui Samson): 124.
STRABON
Γεογραφικά, VII, 3, 4—5:347.
SYMOKATTES, THEOPHILAKTOS Ἱστορίαι, l. I—VIII:3 d.

ŞEHADI (neidentificată): 352.

TEVARIH-I BINA-I AYA SOFIA (Istoria zidirii Sfintei Sofii): 201.
THEOPHANES v. KEDRENOS, GEORGIOS.
TOLSTOI, PIOTR ANDREEVICI v. RYCAUT, PAUL.
TUCIDIDE
Ἱστορίαι, I, 132:372.

YAZICİOĞLU MEHMET
Risâle-i Muhammediye (Viaţa lui Mahomed): 1, 10, 21, 25, 41, 48, 97, 105, 108, 113, 134, 164, 242, 319, 328.

INDICE CULTURAL

abdest v. spălare rituală.
abecedar v. alfabet.
abihaiat v. apă vie.
abstinenţă, 83.
academii, 347.
acte (*hudjdjed*, hüccet), 191, 208.
adar (a şasea lună a anului sirian, „martie"), 285.
adevărul *(hak)*, 227.
adormire (deosebită de moarte), 154.
adulter, 85, 336.
adunare (*djemaat*, cemât), 176.
agavaţi (*agâvat*, pl. lui agă), 227.
alem v. steagul sfînt.
alfabet (*elifsuparesi*, abecedar), 81, 256, 348.
algebră *(eldjebr)*, 359.
alimente interzise, 238, 244, 245, 333.
Allah, 14—16, 82, 85—90, 366—368, *passim*; atributele lui ~, 86—90; bunătatea lui ~, 24; fiinţa lui ~, 16; nenăscut, 239, 240; numirile lui ~ *(tesbih)*, 14, 86; providenţa lui ~, 89, 91, 92.
ambasadori, 253.
amvon *(mimber)*, 179.
an nou (*Nevruz*, echinocţiul de primăvară), 61, 285; ~ embolic, 61; ~ solar, 61.

anatomie *(teşrih)*, 347, 363, 364.
animale, geneza lor, 105, 106; osîndirea lor, 152; ~ spurcate, 248, 249.
antimoniu (*kîna*, kına, pentru frecat ochii sau corpul), 215, 259, 260.
apă sfinţită, 30, 31; ~ vie (*aběhaiat*, âb-i hayat), 131, 132, 244.
apocalips, 55–80; *v.* şi sfîrşitul lumii.
apocatastază, 322.
apostoli (*havarion*, havariyun), 140.
Araf v. purgatoriu.
arapi (de ce sînt negri), 115.
argint viu, 141.
arhangheli *v.* îngeri.
arhiatru (*hakimbaşi*, medic şef), 362.
arhitectură civilă, 359; ~ navală, 359.
arhivă (*sidjil*, sicil = document scris), 260.
Arife (zi premergătoare Bairamului), 112, 180, 183, 184.
aritmetică (*ilm-i rekkam*), 256, 357.
Arş (cerul empireu, tronul lui Allah), 11, 14–16, 39, 74, 79, 95, 97, 103, 104, 106, 111, 114.
artă poetică *v.* poezie.
arzihal v. cerere.
asceţi, 315, 316; „cel ce şade în colţ" (*köşenişin*, köşenişin), 179, 221.
ascеză, 308, 323, 324.
astar v. văl de cap.
astrologi, 55.
astrologie (*nudzm*, nücum), 339, 359, 364; *v.* şi *rasad*.
astronom, 103; ~ şef (*munedz-djim başi*, müneccimlaşı), 364.
astronomie (*nudzm*, nücum), 279, 364, 369.
ajir aşi v. colivă.
atei, 342, 343.
ateism, 326, 338, 342–346.
atomi, 345.
attar v. droghist.
Ayat-i kerime v. Coran.
azadkuşi v. păsări eliberate.

bacşiş (*bahşiş*), 227.
badestan v. piaţă publică.
bahr v. metru poetic.
bahşiş v. bacşiş.
Bairam pişchèşi v. daruri protocolare.

Bairamul mare (*Böyük Bairâm*), 96, 112, 181–183, 186, 188, 192, 278–284; rugăciuni de ~, 179, 287.
Bairamul mic (*Hadjdjilar Bairâm, Kiuciuk Bairâm*, Haccılar Bayramı Küçük-Bairam, sărbătoarea mică, „sărbătoarea hagiilor"), 188, 283.
bakire v. fecioară.
bakkal v. băcan.
balene, 114.
barbă (semn de distincţie), 215, 249.
bastarzi, 336, 337; ~ concepuţi în timpul pelerinajului (*nefes oğullari*), 191.
bazar v. piaţă publică.
băcan (*bakkal*), 357.
beglerbeg, 253.
Beitullah („Casa lui Dumnezeu"), 11, 187.
beitulmukkades (Beytulmukaddes, „casă sfîntă"), 187.
berci v. drog.
betonică (plantă medicinală), 127.
beţie, 303.
beţivi, 254.
binele, 226.
bîestem (*lanet*), 99, 109, 320.
bîndeţe, 226.
boli contagioase (*emrazii sari*, emraz-i sâri), 224.
bostandji başi (bostancıbaşa, şeful domeniilor imperiale), 261.
Büyük Bairâm v. Bairamul mare.
buhi, buhu v. farmec.
burhani v. silogism demonstrativ.

cadiu (*kadi*, judecător), 62, 122, 208, 253, 260, 261, 332–335.
cafea (*kofe*, kahve), 132, 182.
caftan (*hilat*, hil'at), 35.
calendar (*ruznamc*, ruznâme), 279, 364.
caligrafie (*husnihat*, hüsnihat), 351; ~ gen *nesihi*, 43, 320; ~ gen *taalik* (ta'lik), 43, 320.
camătă (interdicţie), 245; ~ permisă, 246.
capidjibaşi (*capugi-başi*, kapucı başı, şef al străjilor Seraiului), 35, 219.
capitol mort (stare chimică), 3*.
capuchehaie (reprezentant la Poartă), 253.
caractere arabe *v.* scrisul arab.
carne de porc (şi alte alimente interzise), 238, 244, 245.

„Cartea comunității" v. Coran.
„Cartea destinelor", 92, 95, 268.
„Cartea învățăturii lui Allah" (*Levhi mahfuz*, Levh-i mahfuz), 15, 94, 96, 183, 184.
„Casa lui Dumnezeu" v. beitullah.
„casa stăpînului" v. *mevlahane*.
castitate v. înfrînare.
catehism (*iman zuparasi*), 82, 334, 348.
cauzele creaturilor, 94.
cămile (legendă), 283.
cărți (joc de ~), 239.
căsătorie (*dugun, nikkeah, surr*, dügün, nigâh sûr), 212, 251, 257—261, 341; ~ a dervișilor, 297, 298; interdicție, 242; ~ reînnoită cu aceeași femeie (*tedjdid nikkeah*, tecdid-i nigâh), 209, 210, 237, 263—276; ~ modestă (*kepin*), 260, 261.
ceaun (aprod), 219.
ceaușbași (șeful aprozilor), 253.
cer, 77, 95, 102, 103, 105; ~ empireu v. *Arș*; ~ inferior, 97; șapte ~uri, 13, 14, 17; al treilea ~, 133, 141.
cetere (*arzihal*, arzuhal), 208.
cerșetorie, 314, 315.
cerul empireu v. *Arș*.
chefal, 165.
chimie, 3*, 324.
chirurg șef (*djerrah bași*, cerrahbaşı), 363.
chirurgie (*djerahlik*, cerrahlık), 363.
cifre, 357.
cincizecime (*Hamsin*, începutul verii), 286.
ciorbagiu (comandant de ieniceri), 256.
circ, 282.
circumciziune, 251—255. V. și *sunnet*.
ciuhur (çuhur, instrument muzical), 301.
ciumă, 224.
cîntăreț bisericesc (*muezin*, müezzin), 76, 177, 182, 183, 269, 298.
clopote (interdicție), 247.
colivă (*așir ași*, aşır aş), 272.
colocinți (tărtăcuțe), 8, 22, 23.
Concepția imaculată, 134, 135.
concubinaj, 242, 281.
concurs poetic (în Arabia preislamică), 42, 43.

condiții (*șart*); ~ ale credinței, 170, 205; ~ în logică, 360; ~ necesare (*vadjib*), 205, 211, 215; ~ meritorii (*sevab*), 205, 215—217.
constrîngere (*haza*), 239.
contract, 245.
contradicție, 105.
convertire, 229, 253—257.
Coran (*Ayat-i kerime, Curan, Furkan, Kelamul-lah*, „Cartea comunității", „Învățătura milostivă"), 3d, 5, 15, 17, 20, 21, 22, 37—54, 62, 63, 76, 113, 183, 206, 290, 318, 350, 368; lectura obligatorie a ~ului, 212; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Coran.
cosmogonie, 102, 103.
crainic (*murassa*, greșit pentru: murahhas), 208.
creația lumii, 101, 102; realități premergătoare, 93—96.
credință (*iiman*, iman), 28, 82, 83, 168, 169; condiții pentru ~ 170, 207, 211; înnoire de ~ (*tedjdid iman*, tecdid-i iman), 209.
creștinismul, 46, 47.
cronologie, 102; ~ creștină, 102; ~ de la facerea lumii, 102; ~ militară, 142; ~ musulmană, 9, 21, 22, 102; „an lungit" (*tedakul*), 285.
crucea Răstignirii, 9.
cunoașterea, 24; ~ înnăscută, 137.
cuptorul din Babilon, 117.
Curan v. Coran.
curățenie, 214.
cutremur, 105.

daavai Șeitan v. invocarea diavolului.
dalak v. divorț.
dans (interdicție), 247; ~ ritual (al dervișilor *mevlevi*), 299, 304.
daruri protocolare, 227; ~ de Bairam (*Bairam pișkeși*, Bayram peşkeşi), 281—283; ~ ale domnilor români către Poartă, 253, 281, 283.
daudi (dâ'ûdî, voce, bas), 124.
dărnicie (*djevmerdlik, muruvvet*, cevmerdlik, mürüvvet), 226—228, 328, 329; ~ interzisă, 246; v. și zeciuială.
Decalogul, 239.
dede (bunic), 295; (unchi), 315.
delfin (porc de mare), 132, 133, 152.
delili burhan v. silogism demonstrativ.
delili galat v. sofism.
dervișii, 221, 287—316.
descîntec (*okumak*), 373; ~ interzis (*djezalik*, cazlık), 374, 375.

desfrînare *(zina)*, 210.
dhikr (rugăciune secretă), 72, 305, 325.
dialectică, 360.
diavol, 44, 93, 97—100, 109—111, 160, 273, 316, 368, 375; blestemul lui 99; invocarea lui, 378; diavolii cei noi, 99.
din (religie, judecată, obicei), 168, 169.
dinislamden v. Islam.
direcția rituală a rugăciunii (*kible*, kibla), 175, 202, 216, 240.
disciplină (în armată), 219, 220.
div v. uriași.
divorț (*dalak*, talak = repudiere), 170, 212, 237, 263—268; ~ întreit (irevocabil), 263, 265.
djami v. geamie.
djeaiz v. necuviincios.
djeazulik v. descîntec.
djemaat v. adunare.
Djemre v. zile bune.
djenaze v. rugăciune.
djerahlik v. chirurgie.
djerrah baș v. chirurg șef.
djevmerdlik v. dărnicie.
djihad v. război sfînt.
djima v. împreunare.
djini v. duhuri.
djiuma v. vineri.
djografie v. geografie.
document v. arhivă.
dolab v. scrînciob.
domnitori români, 195, 213, 281, 285.
donație pioasă v. *vakuf*.
dregător v. *kaziasker*.
dreptate (*șerișerif*, șer-i șerif), 226, 227, 229; ~ socială, 64.
dreptul canonic musulman *(șeri'at)*, 33, 215.
drepți, 150.
drog (*berci*, berç), 297.
droghist *(attar)*, 357.
dugun v. căsătorie.
duhan v. fum.
„duhul divin" v. *nur*.
duhuri *(djini, ervah)*, 44, 93, 95, 97, 100, 101, 224, 368.

ebdjed v. numărătoare literală.
ebudjehl carpusi („pepenii lui Abū Djahl", tărtăcuțe) v. colocinți.
echinocțiul de primăvară v. an nou.
efeb (*hiocek*, kocek), 222, 310.
efemeride (*takvim*, „condică zilnică"), 279, 364.
ehlifilihl v. legiuitori.
ehlihelam v. retor.
eljebr v. algebră.
elemente naturale (stihii), 102, 345.
eliberarea robilor, 208, 209.
elifsuparesi v. alfabet.
emirhadj (emirul hăc, căpetenia pelerinilor), 190, 191.
emiri, 33, 36.
emrazii sari v. boli contagioase.
epilepsie, 225.
erezii, 316—346.
ervah v. duhuri.
etică (ilm-i adab, morală), 294, 295, 361, 365.
eunuci, 234.
Evanghelia, 38, 39, 45, 46, 96, 137, 138, 140—142, 206, 318, 331, 365; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Biblia.
extaz, 325.
ezan (*izan*, turnul ~, balconul minaretului din care se face „chemarea" la rugăciune), 76, 113, 177, 181—183.

fail (fā'il, model în prozodia arabă), 352.
fal v. preziceri.
faldji v. prezicători.
fapte bune, 206, 215—217; ~ meritorii, 212—235.
farisei, 333.
farmec (*buhi, buhu, bufu*, pentru înlăturarea rațiunii), 377.
farraș („slugi ale pelerinilor"), 191.
farz (porunca lui Allah), 52, 53, 170, 176, 178, 205—212, 216, 217, 228, 231, 269.
fasl v. psalmodiere.
fecioară (*bakire*, bākire), 257.
femeie (acoperirea feței), 242.
fermecare (*ghiozbaidjilik*, gözbağcılık, legare prin farmece), 377.
ferșah (unitate de distanță), 103.
fetva (sentință formală), 70, 214, 219, 224, 225, 229, 239, 241, 245—247.

feilusufie v. filosofie.
fief militar *(timar)*, 277.
fikîha v. legiuitori.
filozofi, 127, 129, 130; ~ moderni, 323.
filozofie *(feilusufie)*, 361; ~ practică, 294, 295, 296.
Firaklitis v. Sf. Duh.
fisc v. *tedahul*.
fitre v. rugăciune.
fizică (*hikmet*, hikmet), 102, 361.
fizicieni, 106, 123.
fîkaha v. legiuitori.
fîtr v. rugăciune.
flecăreală (interdicție), 246.
flotă, 359.
focul de sub pământ, 104.
formă, 94, 102, 345.
ftizie, 274, 374.
fum (*duhan*, semn al sfîrșitului lumii), 76.
fumat v. tutun.
Furkan v. Coran.

Galata Voievodasi (Galata Voyvodası, prefectul cartierului Galata), 261.
gaza v. vitejie.
gazel v. versuri.
gazi v. viteaz.
geamie *(djami)*, 34, 67, 113, 172, 175—179, 182, 183, 185, 213, 216, 240, 269, 270, *passim*; v. și *mescid*.
genuflexiuni (*rekeat*, rekât), 84, 157, 158, 175—177.
geodezie (*ilmul mesahat*, ilm ül-mesahat), 359.
geografie (*djografie, tahtîti bilad*, coğrafya, tahdîd-i bilâd), 347, 359.
geomancie *(remel)*, 371.
gheena v. iad, purgatoriu.
ghiaur (necredincios), 158, 211, 220, 229, 241.
ghicitori în bobi, 239.
ghiozbaidjilîk v. fermecare.
Ghiul Bairami v. sărbătoarea trandafirilor.
giulgiu *(kefen)*, 269.
glasuri muzicale, 353.
gramatică v. *sarf*.
gratitudine (*kazaeriza*, kaza-yı rıza), 207.

grîul din rai, 32, 99, 108, 110.
gropnițe v. turbe.
gusl v. spălare rituală.
gustare *(iftar)*, 182.

hadisi șerif v. spusele Profetului.
hadj v. pelerinaj.
Hadjdjilar Bairam v. Bairamul mic.
hadji („cel care a făcut pelerinajul"), 193.
haivani v. suflet.
hak v. adevărul.
hakimbași v. arhiatru.
halal v. îngăduință.
Hamsin v. Cincizecime.
hanuri, 189, 190.
har (*hidaet*, hidayet), 204, 206; (karamet), 247—277.
haraci, 342.
haram v. interdicție.
harem (locuința femeilor), 196, 205, 213, 258, 307.
hatișerif (hatt-i șerif, poruncă imperială), 195, 196.
hatîb (kâtib, „citețul Coranului"), 75, 76.
havarium v. apostoli.
Hegira (*Hidjreti nebevie*, Hicreti nebeviye, mutarea Profetului de la Mecca la Medina, începutul erei mahomedane), 9, 21, 22.
heiula v. materie.
hidaet v. har.
hidjâb v. vălurile pudoarei.
Hidjreti nebevie v. *Hegira*.
hidraulică, 359.
hidropizie, 274, 374.
hilat v. caftan.
hikmet v. fizică; medicină.
hîrka (hırka, mantie de derviș), 292, 293.
hîrka-i șerif v. mantia sfîntă.
hodji (învățători), 81, 251, 252, 341.
hoinăreală (interdicție), 246.
homosexualitate, 222, 233, 310.
hrisme (prorociri), 55 și urm.
hudjdjed v. acte.
huri (frumoasele din paradis), 101, 164, 165.

husnihat v. caligrafie.
hutbe v. predică.

iad (gheenă), 16, 24, 71, 79, 80, 94, 107, 136, 139–162, 240, 321, 3[illegible]
iatsi v. noaptea.
icoană v. *tasvir*.
Idi erbain v. Patruzecime.
idol v. *sanem*.
idolatrie, 41, 42, 113, 240, 338.
ieniceri, 300, 301, 310, 331; comandantul ~ lor (*ienicer aga*, yeniceri ağası), 261, 282.
ifani (imamii vizibili, după secta ismailiană), 56, 57.
iftar v. gustare.
ignoranţă, 317.
iiman v. credinţă.
ilahiet v. teologia musulmană.
illahi v. imnuri divine.
ilm v. ştiinţă.
ilmi adab v. etică.
ilmi rekiam v. aritmetică.
ilmi usrma v. ştiinţă.
ilmi ikh v. [illegible]urisprudenţă.
Ilm.. kenăese v. matematică.
ilmi kelam v. retorică.
ilmi mantik v. logică.
ilmi tesavvuf v. metafizică.
ilmi tesliis v. trigonometrie.
ilmi tevarih v. istoriografie.
ilmul mesahat v. geodezie.
iluminaţi, 328, 329.
imagini zoomorfe (interdicţie), 240; ~ permise persanilor, 241.
imam (conducătorul rugăciunii), 177, 178, 188, 210, 258, 259, 263–265, 267–269, 336, 341, 342.
iman sufarasi v. catehism.
imnuri divine (*illahi*), 182.
incest, 337, 338.
inimă, lăcaş al cunoaşterii, 56.
insecte dăunătoare, 374.
instrument matematic (muzical), 354, 355.
inşa v. stil epistolar.

interdicţie (*haram*), 170, 187, 228, 239–247.
intervale muzicale (*şobe*), 354.
invaliditate, 225.
invocarea diavolului (*daavai Şeiatin*, da'va-i Şeyatîn), 378.
Islam (*dinislamden* = din-i Islamden, „religia musulmană"), 170; răspândirea lui prin sabie, 47; v. şi război sfînt.
ispenj (ispenc, „al cincilea dintre robi", impozit cuvenit sultanului), 209, 300.
istoriografie (*ilmii tevarih*, ilm-i tevarih), 356, 357.
izan v. *ezan*.

îmbălsămare, 269.
împreunare (*djima*, cima, ca obligaţie), 231–234, 236, 267, 284; ~ rituală, 335, 336.
înfrînare (castitate), 218, 220–222, 294, 295.
îngăduinţă (*halal*), 170, 205, 228, 235–239.
îngeri (şi arhanghelii), 14, 93, 97–101, 104, 106, 109, 112, 124, 213, 272, 273; îngerul morţii, 150, 152; ~ noi, 98; ~ păzitori, 251; sufletele ~lor, 79, 83.
înmormîntare, 209, 268–272.
înot, 212.
înţelept v. *sofi*.
învăţaţi v. *ulema*.
învăţătoare (*usta hatun*), 251.
învăţătură (obligaţie), 211–213, 231.
înviere, 136, 150, 154, 207.

judecată, 210; ~ de apoi, 122, 150–156; ~a omului, de către membrele corpului, 153, 154.
judecător v. cadiu; *mufti*.
jurisprudenţă (*ilmi-fikh*, ilm-i fikh), 81, 227, 360, 365, 366; v. şi dreptul canonic musulman.

kadi v. cadiu.
kaza v. constrîngere.
kazacriza v. gratitudine.
kaziasker (dregător), 280.
kazi v. viteaz.
kăamet ghiuni v. sfîrşitul lumii.
keafir v. necredincios.
kefcu v. giulgiu.

Kelamullah v. Coran.
kepin v. căsătorie.
keramet v. har; miracole.
kiocsk v. efeb.
kiopenijin v. asceți.
Kiuciuk Bairam v. Bairamul mic.
kiullah v. scufie de derviș.
kiurs (kürs, amvon în moschee), 292.
kiuttab v. scribi.
kible v. direcția rituală a rugăciunii.
kina v. antimoniu.
kiraat v. muzică.
kofe v. calea.
kurban v. sacrificiu.

lanet v. blestem.
lecanomancie (ghicit în apă), 375.
legător de cărți (*mudjellid*, mücellid), 356.
legea lui Allah, 2d, 3d, 8d, 10, *passim*; ~ lui Avraam, 119; ~ evanghelică, 4d, 5d, 17, *passim*; ~ mahomedană, 3d, 5d, 6d, 49, 82, 167–250; ~ lui Moise, 4d, 122.
legiuitori (*ehlifikihî, fikha, fikaha*, ehl-i fıkh, fukahă, teologi musulmani), 24, 81, 157.
leu (legenda despre), 115, 166.
Levhi mahfuz v. „Cartea învățăturii lui Allah".
limba arabă, 47–51, 53–54, 74, 212; ~ obligatorie, 247.
limba attică, 52.
limba bulgară, 52.
limba căzăcească, 52.
limba cehă, 52.
limba dorică, 52.
limba ebraică, 49.
limba elină (greacă), 47, 52.
limba germană, 52.
limba ionică, 52.
limba persană, 48, 49.
limba polonă, 52.
limba rusă, 52.
limba siriacă, 116.
limba sîrbă, 52.

limba slavonă, 52.
limbi (împărțirea ~lor la Turnul Babel), 116.
locurile sfinte islamice, 19, 186–201.
logică (*ilmii mantik*, ilm-i mantık), 359, 360; introducere în ~ (*medhal*, methal), 360.
lumea, 102; arderea lumii, 149, 150; creația lumii, 101, 102; ~ cealaltă, 105; sfîrșitul lumii, 144–150.
luna, 279; ~ frîntă prin miracol, 25, 106; natura lunii, 103, 104.
lux (interdicție), 246.

mac, 297.
magie (*sih*, sihir), 371–373.
mantia sfîntă (a lui Mahomed, hırka-i şerif), 30.
martir (*şehid*), 218, 224, 225, 255–257, 321.
matabut v. năsălie.
matematică (*ilmi hendese*, ilm-i hendese), 347, 359.
matematicieni, 102, 106.
materie (*heiula*, heyûlâ), 102, 345; ~ cristalină, 113; ~ „primă" v. *nur*.
mausoleu v. *turbe*.
mărturie, 211.
mărturisirea credinței (*şahada*), 24, 128, 157, 158, 169, 170, 177, 218, 255; ~ creștine, 198.
măsură muzicală v. *usul*; *terkib*.
mecanică, 347, 359.
medhal v. logică.
medic, 127.
medicină (*hikmet*, hikmet), 361, 362, 364.
medjevir (mucâvir, războinic, locuitori ai Meccăi), 117.
mekam („case sau lăcașuri" muzicale), 353, 354.
mekruh v. scîrbos.
mekteb v. școală.
mercur v. argint viu.
merdum v. văduvă.
mest (cipici purtați în casă sau moschee), 173, 214, 320.
meșteșug, 213.
metafizică (*ilmii tesavvuf*, ilm-i tasavvuf), 364.
metempsihoză, 321, 322.
meteorologic, fenomen ~, 104.
metru poetic (*bahr*), 352.
mevlahane (mevlâhane, „casa stăpînului", așezămînt de derviși), 298.

mevlud (ziua naşterii lui Mahomed), 283, 284.
mezcid (lăcaş de rugăciune), 122, 172, 175, 182, 185, 214, 216; v. şi geamie.
miei (sacrificiu), 192, 283.
milostenie *(surre*, sürre*)*, 190, 213, 218, 226, 314, 315; ~ benevolă, 216; ~ interzisă, 246.
mimber v. amvon.
minaret, 113, 177, 320.
mintea (creatură primordială), 93.
miracole (*mudjezat*, *keramet*, mucize), 25–29, 135–136, 274–278.
mlini (vopsite cu *hina*), 215.
mîntuire, 45, 162.
moarte, 100, 108, 111, 149, 344; a doua ~, 154.
moaşte, 29, 139, 140.
monştri, 105.
morală v. etică.
mormînt v. *turbe*.
motan (legendă), 115, 166.
motorul prim natural (principiul mişcării), 343.
mucenic v. martir.
mucenicie (*şehadet*, şehădet), 218, 224–225, 255–257, 321.
mudjellid v. legător de cărţi.
mudjezat v. miracole.
muezin v. cîntăreţ bisericesc.
mufti (judecător), 123, 161, 223, 270, 280, 327, 333, 334.
Muhammedie (carte de doctrină islamică), 2, 4, 49, 50, 97, *passim*; v. şi *Indicele de autori şi opere*, s.v. Yazıcıoğlu Mehmet.
Muharrem (prima lună a anului arab), 61.
muhabele v. Ziua adunării.
muncile veşnice v. torturile păcătoşilor.
munedzdim başi v. astronom.
murassa (recte: murahhas) v. crainic.
murruvvet v. dărnicie.
murtad v. renegat.
musafiri (oaspeţi), 117.
mujavvir v. pictor.
muscă (legendă), 125, 126.
mutevvir başi v. pictor.
mujabak v. sculptură în filigran.

muzică, 255, 269, 297, 298, 301, 310, 353, 354; ~ instrumentală (interzisă), 247, 353; instrumente de ~, 39, 353; ~ a lui Tedjdjial, 147; ~ vocală *(kiraat)*, 247, 353.

nahv v. sintaxă.
nai *(nei)*, 247, 293, 298, 304.
nakkaş v. pictor.
nakş v. pictură.
namaz v. rugăciune.
namazkeah v. rugăciune.
natlkî v. suflet.
naturalişti, 102.
nazm (particularitate de stil a *Coranului*), 42, 43.
năsălie (*matabut*, mastabut), 269.
nebatî v. suflet.
nebuni, 254, 311, 312.
necredincios (*keafir*, kâfir), 196.
necromancie, 375.
necuviincios (*djeaiz*, câiz), 249.
nefes ogullari v. bastarzi.
nei v. mai.
neshî v. caligrafie.
Nevruz v. an nou.
nikkeah v. căsătorie.
noaptea (*iatsi*, „vremea odihnei", yatsı), 84.
nodul gordian, 48, 49.
numărătoare literală (*ebdjed*, ebced), 357.
nuntă v. căsătorie.
nur („duhul divin", „materia primă", „strălucirea"), 15, 93, 94, 97, 99, 244.
nuşka v. reţete medicale.
nudzm v. astrologie; astronomie.

oaspeţi v. musafiri.
olumak v. descîntec.
omul animal, 343; creaţia omului, 107, 108, 124; ~ raţional, 344.
optică, 359.
oraşe, 359.
orichalc (metal necunoscut; alamă?), 103.
orologiu (interzis în oraşele orientale), 247

ortodox v. *sunni*.
ospiciu (*timarhan*, timarhane), 311.
ospitalitate, 117, 118, 228, 238.

pace, 228–231; ~ temporară a musulmanilor cu creştinii, 230, 231.
padişah, 36.
Paraklitos v. Sf. Duh.
paralizie, 274, 374.
paşă, 281.
Patruzecime (*Idi erbain*, Id-i erbă'yin, începutul primăverii), 285, 286.
păcat originar, 99, 100, 108–111; ~ de moarte v. interdicţie.
păcătoşi, 150, 151.
păianjen (legendă), 245.
pământ, geneza lui, 102–105; buricul (centrul) lui, 144.
păr de prisos (originea legendară), 110, 111, 249, 250; (tăierea, raderea, smulgerea obligatorie a părului), 214.
păsări eliberate (*azadkuşi*, azad kuşı), 234, 238, 239.
păunul (legendă) v. *Tavs*.
pedepse v. torturile păcătoşilor.
pelerinaj (*hadj*), 83, 170, 184, 188–196, 218, 283; v. şi *hadji*.
Pentateuc (*Tevrat*), 46, 38, 39, 45, 121, 122, 206; v. şi *Indicele de autori şi opere*, s.v. Biblia.
pesciut, 246.
petreceri (interdicţie), 247.
peţitorie, 257, 258.
piatră filozofală, 324.
piaţă publică (*badestan*, bazar, bedesten), 287.
picioare (vopsite cu *hina*), 215.
pictor (*musavvir*), 355; ~ şef (musavvir başı), 355; ~ de flori (nakkaş), 356.
pictură (*nakş*, nakış), 240, 241, 355, 356.
pisică, 238; legendă despre ~, 166.
pişkeş v. daruri.
pitici, 145–146.
pocăinţă, 107, 203, 218–220.
poeţi, 244.
poezie (*şir*), 302, 310, 352, 353.
poligamie, 209, 212, 231, 236, 237.
politeism, 343.
politeţe, 94.

pomenirea morţilor, 272.
porc de mare v. delfin.
portret v. *tasvir*.
porunci date primilor oameni, 108, 206; v. şi Decalog.
post („piele", tronul unui şeic), 291.
post (*oruc*, oruc, abstinenţă), 83, 170, 180–186, 307, 324; ~ benevol, 216; v. şi *ramazan*.
potop, 113–115, 166.
practică, 127.
predestinare, 92.
predicator v. *vaiz*.
predică (*hutbe*, „pomenirea sultanului"), 178, 179.
preludiu muzical (*taksim*), 298.
prezicător (*faldji*, falcı), 377.
preziceri (*fal*), 376, 377.
prizonieri, 207–209, 275; eliberarea lor, 262.
proroci, 45, 83, 112–126, 119, 127, 132, 133, 136, 277.
prostituţie sacră, 27, 28.
psalmodiere (*fasl*, suită muzicală), 298.
psalterion (*zebbur*), 247.
Psaltirea (*Zebbur*), 39, 45, 47, 96, 124, 206; v. şi *Indicele de autori şi opere*, s.v. Psalmi.
pudoare, 94.
purgatoriu (*Araf*, al-Arāf, „Riul de foc", „Gheena"), 89, 155–158, 163, 166, 171, 175, 184, 185, 208, 218, 272, 323; v. şi iad.
purificare, 156, 157, 333.

rai, 15, 100, 107, 109, 111, 112, 162–166, 217, 218, 321.
rakkam v. aritmetică.
ramazan (lună de post), 132, 180, 181, 183, 185, 188, 213, 279, 331.
rasad („ghicit în stele"), 364, 369; v. şi astrologie.
raţiune, 343.
răbdare (virtute), 315, 316.
răscumpărarea prizonierilor, 207–209.
rău, 226.
război nedrept, 230; ~ sfînt (*djihad*, cihād), 16, 20, 213, 222, 223.
reformă fiscală v. *tedakul*.
reguli de igienă, 248–250.
rekat v. genuflexiuni.
religie, 168, 169, 301, 302, 366; v. şi legea mahomedană.

remel v. geomanție; vrăjitorie.
remmel v. secetă.
renegat (*murtad*, mürtedd), 123.
restituirea lucrului furat, 210.
retor (*ehlikelam*, ehl-i kelâm), 297.
retorică (*ilmii kelam*, ilm-i kelâm), 178, 352, 353, 360.
rețete medicale (*nusha*, nüsha), 362.
rizia v. supus.
risipă (interdicție), 246.
„Riul de foc" v. purgatoriu.
riuri, 104.
robi, 207—209; căsătoria lor, 261; v. și prizonieri.
rugăciune (*namaz*), 18, 19, 83, 84, 157, 170, 174—179, 214, 216, 249, 320; ~ pentru dezlegarea postului (*fitre*), 84; ~ de dimineață (*sabah namazi*), 11, 20; ~ de înmormîntare (*djenaze, cenâze*), 179, 269, 284; ~ la nașterea Profetului, 179; ~ secretă (*dhikr*), 305, 325; loc de ~ (*namazkiah*, namazgâh), 175, 280, 283.
rûh v. duhuri.
ruine, 125.
ruz mahşer v. sfîrșitul lumii.
ruzname v. calendar.

sabah namazi v. rugăciune.
sabia lui Ali (*Zuulfikar*), 34.
sacagiu v. *sakka-başi*.
sacrificiu (*kurban*), 155, 188, 283.
sale nahare v. timpan.
sakkabaşi (saka başı, șeful sacagiilor), 190.
samm (simun, vînt fierbinte din deșert), 78.
sandjahi şerif v. steagul sfînt.
sanem (idol, aci: arta de a sculpta animale), 355.
sărbătoarea trandafirilor (*Ghiul Baisami*, Gül Bayramı), 286; ~ prizonierilor, 262, 263.
sărbători populare (civile, laice, politice), 142, 143, 253, 285—287; religioase, 278—284.
schisma musulmană, 7, 34, 43, 51.
scrib v. *sirkiatibi*.
scribi (*kiuttab*, küttab), 351.
scirbos (*mekruh*), 111, 170, 205, 248—250, 333.
scrisul arab, 43; v. și caligrafie.

scrinciob (*dolab*), 282.
scufie de derviș (*kiulliak*, külâh), 292, 302.
sculptură v. *sanem*; ~ în filigran (*mușabak*), 355.
secetă (*remmel*), 349.
selamlik (selâmlık, locuința bărbaților), 258.
semaia (semâya, „cîntare cerească", măsură în muzica turcească), 298, 299.
şerab v. condiții.
sfat, 214.
Sf. Duh (*Paraklitos, Fireuklitis*), 137, 138, 141.
Sfinți, 139—143.
sfîrșitul lumii (*ruz mahşer, kâamet ghiuni*, rûz-i mahşer, kıyâmet günü), 144—150; semne premergătoare, 57—64; v. și apocalips.
sidjil v. arhivă.
sifat (atributele divinității), 328.
silogism demonstrativ (*burkuni, delili burhan*, burhûni, delil-i burhan), 327, 360.
simun v. *samm*.
sintaxă (*nahv*, nahiv), 348, 349.
sinucigași, 344.
sirkiatibi (sır kâtibi, scribul lui Allah), 15, 39, 40.
sihr v. magie.
smerenie, 226.
soarele, 103, 104; ~ răsare la apus, 74, 75.
sodomie, 265, 337, 338.
sofi (sûfi, înțelept), 364.
sofism (*delili galat*, dalil-i galat), 360.
sotie de felicitare (*tebriye*), 35.
somn peste măsură (interdicție), 246.
spațiu, 162.
spălare rituală (*abdest*), 84, 98, 171—173, 175, 192, 214, 218, 249, 320; (*gusl*), 84, 98, 171—173, 175, 192, 218, 336.
spirt v. vin.
spusele Profetului (*hadisi şerif*, hadis-i şerif, tradiția mahomedană orală), 40, 50.
steagul sfînt (*alem sandjahi şerif*, sancak-ı şerif), 32, 33, 126.
stil (al *Coranului*, al limbii arabe), 41—43; ~ epistolar (*insa*), 348, 350, 351.
stiliți (asceți, stîlpnici), 315, 316.
„strălucirea" v. *nur*.
subaşi (subaşı, comandantul poliției), 261.

suflet, 79, 95, 108, 345; al lui Mahomed, 94, 112; ~ raţional *(natiki)*, 345; ~ senzitiv *(haiwani*, hayvanî), 345; ~ vegetativ *(nebati)*, 345
sultan, 279–284; fii de ~, 252, 253; înmormîntarea lor, 270.
sultană valide (vălide sultan, sultană mamă), 281.
sunnet (porunca Profetului, circumcizîune), 52, 53, 170, 176, 178, 205, 211–215, 216, 217, 228, 231, 250, 253.
sunni (musulman ortodox), 169, 228, 290, 306, 308, 320.
supunere (ascultare), 218–220.
supus (*riaia*, reâyâ), 241.
sure (capitol din *Coran*), 42.
surr v. căsătorie.
surre v. milostenie.

şahada v. mărturisirea credinţei.
şarf (gramatică), 348.
şarpele, 109, 111.
şart v. condiţii.
şcoală (*mekteb*, mektep), 252, 347, 348.
şehadet v. mucenicie.
şehid v. martir.
şeic 33, 35, 191, 196, 197, 268, 276, 291, 303, 304; ~ de Mecca, 35, 36.
şiriat, v. dreptul canonic musulman.
şeri şerif v. dreptate.
şir v. poezie.
şoareci (legenda despre ~), 114, 166.
şobe v. intervale muzicale.
ştiinţă *(ilm)*, 1[a], 2[a], 346–348; ~ divină, 113; ~ a numelor divine *(ilm usema*, ilm-i ûsemâ), 366, 367; ~ a tainelor, 56.

taalik v. caligrafie.
tabirname v. vise.
table (joc de ~), 239, 247.
taht v. tron.
tahtiti bilad v. geografie.
takrim v. preludiu muzical.
takvim v. efemeride.
talisman (*tilsim*, tılsım), 372.
tasvir (portrete, icoane), 355.
Tavs, pasărea (tavus, păunul, locaş al sufletului lui Mahomed), 94, 109, 164.
tăcere, 294.

tărie (de caracter), 218, 222, 223.
tedakul (tedâhul, „an lungit", „plata întîrziată", reformă fiscală), 285.
tedjdid iman v. credinţă.
tedjdid nikheah v. căsătorie.
tekniye v. solie de felicitare.
tekke („mănăstire de dervişi"), 291, 292, 299, 304–306, 309, 314, 315.
temdjid (temcid, o oră înainte de răsăritul soarelui), 174, 181, 183.
tennure (tennûre, haină largă purtată de dervişi), 298.
teologi musulmani v. legiuitori.
teologia musulmană *(ilahiet*, ilâhiyat, ilm-i ilâhî), 81–166, 366.
teorie, 127.
terawi (rugăciuni în nopţile de Ramazan), 96, 179, 182, 183.
terkib (măsură muzicală), 354.
tespih v. Allah.
Testamentul nou, 46; v. şi *Indicele de autori şi opere*, s.v. Biblia.
Testamentul vechi, 46; v. şi *Indicele de autori şi opere*, s.v. Biblia.
teşrih v. anatomie.
tevarih v. istoriografie.
tevarihdji başi (mai marele istoricilor), 336; v. şi istoriografie.
tevfik („consimţămîntul" unirii cu Allah), 94.
Tevrat v. Pentateuc.
timar v. fief militar.
timpan (*taše nahare*, instrument pentru marcat măsura), 298.
tilsim v. talisman.
timarhan v. ospiciu.
ţara întunericului, 131.
tonuri muzicale, 354–355.
torturile păcătoşilor (muncile iadului, pedepse), 99, 155–162, 219.
tratate, 230.
trigonometrie (*ilmii teslis*, ilm-i teslis), 339.
trîmbiţa de corn (semn al sfîrşitului lumii), 77, 79.
trîndăvie (interdicţie), 246.
tron *(taht)*, 280; v. şi *Arş*; v. şi *post*.
Tuba (pom legendar în rai), 164.
tulpan v. turban.
tuneluri subterane, 104.
turban *(tulpan)*, 294.
turbe (türbe, mausoleu, mormînt), 187, 269, 271, 272, 276, 303; ~ al şoricilor şi vieţuitoarelor, 273, 274.
tutun (fumat), 165, 182, 312; ~ de prizat, 165.

ucidere inutilă (interdicție), 245.
ulema (învățați), 62, 70, 249, 280.
unitatea (creatură primordială), 93.
universurile, 101; v. și lumea.
uriași *(div)*, 114, 124.
usta hatun v. învățătoare.
usul (măsură muzicală), 354.

vadjib v. condiții.
vakuf (donație pioasă), 186.
vaiz (văiz, predicator), 178, 297.
vase interzise, 333.
văduvă (*merdum*, merdûm), 257.
văl de cap *(astar)*, 282.
vălurile pudoarei *(ḥidjâb)* 94, 95.
vechil (*vekil*, locțiitor), 258.
versuri (*gazal*, gazel), 297.
vierme (legenda despre ~), 126.
vinul (interzis mahomedanilor), 16, 219, 242–244, 297.
vineri (*djiuma*, cuma, „ziua de adunare"), 178, 179, 284.
vise (tabirname, cartea tîlcuirii ~lor), 374.
viteaz *(gazi, kazî)*, 223, 224, 239.
vitejie (*gaza*, gază), 222, 223, 231.
vizir, 281; mare ~, 281; înmormîntarea lui, 270.
vînătoare (interdicție nerespectată), 246.
vînt, 104; v. și *samum*.
voievozi v. domnitori români.
voință liberă, 90, 91, 206, 207; ~ a lui Allah, 91, 92.
vrăjitori, 219.
vrăjitorie *(remel)*, 349, 370, 371.

ylax (corcitură de lup cu vulpe), 322.

Zebbur v. Psaltirea, psalterion; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. Biblia.
Zaḳḳûm v. Zakum.
Zakum (Zaḳḳûm, pom legendar în paradis), 160.
zeciuială *(zekkeat)*, 83, 170, 203, 216, 218.
zenit, 12.

Zidul lui Alexandru, 146, 147.
Zile bune, 286, 287; ~ rele, 286, 287; ~ ale „cărbunilor aprinși" (*Djemre*, Cemre, sărbătoare populară), 286.
Zina v. desfrînare.
Ziua adunării *(mukabele)*, 298.
zodiac, 61, 103.
Zuulfikar v. sabia lui Ali.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE

I. TEXTUL

1. Originalul latin

a. *Manuscrisul autograf*

Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., Moscova, fondul 181, Secţia de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine: ms. nr. 1325, f. 2—128v. Incipit: *Curanus. Demetrius Cantemir lectori charissimo salutem.* [Versiunea scurtă: f. 2—43; versiunea amplificată: f. 44—128v.]

b. *Copia originalului latin*

Biblioteca Academiei R.S. România, Bucureşti, Secţia manuscrise: ms. lat. 76, f. 39—100 [numai versiunea scurtă]; Fotocopii nr. 145, vol. I—II [fotocopia integrală a originalului latin]; Secţia microfilme: mf. 37 [reproducerea integrală a originalului latin].

c. *Fragmente publicate*

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir şi artele Islamului*, în *Manuscriptum*, 4 (1973), nr. 4 (13), p. 8—13 [f. 106—108v din manuscrisul autograf].

2. Ediţia princeps rusă

Книга систима или состояние мухаммеданския религии. Напечатася повеленiем его величества Петра Великаго, императора и самодержца все Россиискаго в типографии царствующаго Санктпитербурха. Лета 1722. Декабря в 22 день. 1f. + 5 + 12 + 2 + 8 + 379 p. + 1f. pl.

3. Traducerea germană

Arhiva Academiei Germane de Ştiinţe din Berlin: documente D. Cantemir, in-folio I: V. Nr. 3.

4. Traducerea bulgară

Biblioteca de Stat „M.E. Saltikov-Scedrin", Leningrad, fondul Pogodin ms. 1204, f. 179—340. Miscelaneu cu scrieri ale lui Sofronie Vrinceanski. Incipit: *Сиемина и религия мохамеданская*...

5. Traduceri româneşti

Cantemir, Principele Dimitrie — *Despre Coran*. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întîi tălmăcit şi tipărit în româneşte de Ioan Georgescu, profesor la Liceul „Mircea cel Bătrîn", Constanţa, în *Analele Dobrogei*, 7 (1927), p. 67—121; extras: Cernăuţi, Editura revistei *Analele Dobrogei*, 1927. 57 (+59) p.; Recenzie: Al. Busuioceanu, în *Curentul*, 1 (1928), 14 ianuarie, p. 2.

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir şi arcul Islamului*, în *Manuscriptum*, 4 (1973), nr. 4 (13), p. 8—13. [Fragmente traduse după originalul latin.]

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane*", în *Luceafărul*, 16 (1973), nr. 21, 26 mai, p. 3. [Fragmente traduse după versiunea rusă.]

II. LUCRĂRI DESPRE SISTEM

1. Studii fundamentale

Cândea, Virgil — *Cantemir et la civilisation islamique*, în *Romano-arabica*, 2 (1976), p. 15—42.

Ciobanu, Ştefan — *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secţiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 341—544 (v. p. 412—424, 522—525). Recenzii: N. Iorga, în *Revista istorică*, 11 (1925), nr. 7—9, p. 137—147; P.P. Panaitescu, în *Dacoromania*, 5 (1927, 1928), p. 1238—1251.

Panaitescu, P.P. — *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*. Bucureşti, 1958, p. 157, 212—219.

2. Descrierea manuscrisului original şi a ediţiei princeps

Belokurov, S.A. — *Греческия и латинския рукописи Библиотеки московскаго Архива Министерства иностранных дел*, în *Сборник Министерства иностранных дел*, 7 (1900), p. CXC—CXCVI.

Bianu, Ioan şi Nerva Hodoş — *Bibliografia românească veche*, t. II, Bucureşti, 1910, p. 4—19, nr. 180.

Bikova, T.A. şi M.M. Gurevici — *Описание изданий гражданской печати 1708 — январь 1725 г.* Москва — Ленинград, 1955.

Pekarskii, P. — *Описание славяно-русский книги типографий 1698—1725 годов*, Санктпетербург, 1862, p. 529, 581—585 [vol. II din *Наука и литература в России при Петре Великом*].

Rodonskii, A. S. — *Описание книг гражданской печати XVIII-го столетия, хранящихся в Библиотеке С. Петербургской духовной Академии*. Санктпетербург, 1899.

Tocilescu, Grigore Gr. — *Raport despre misiunea în Rusia*, în *Analele Societăţii Academice Române*, s. I, secţ. I, 11 (1878), p. 47, 54, 56.

Zaiţev, P. — *Редкая книга в библиотеке Трубецкого училища*, în *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1855, авг., Указатель, p. 61—63.

3. Generalităţi

Bantîş-Kamenskii, D. — *Словарь достопамятных людей русской земли*, t. III, Moscva, 1836, p. 41.

Bădărău, Dan — *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1964, p. 186—188.

Bezviconi, G. — *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse din cele mai vechi timpuri pînă în 1854*, Bucureşti, 1938, p. 127.

Busuioceanu, Al. — *Studii noi asupra lui Dimitrie Cantemir*, în *Curentul*, 1 (1928), 14 ianuarie, p. 2.

Ciobanu, Şt. — *Istoria literaturii române vechi*, IV, Bucureşti, 1945—1946, p. 202—215 (Curs litografiat).

Corolan, V. — *Umanismul lui Dimitrie Cantemir*, în *Limba şi literatura moldovenească*, 16 (1973), nr. 3, p. 19—28.

Dvoicenko-Markov, D. — *Demetrius Cantemir and Russia*, în *Balkan Studies*, 12 (1971), nr. 2, p. 383—398.

Grasshof, H. — *Russische Literatur in Deutschland im Zeitalter der Aufklärung*, Berlin, 1973, p. 132—134.

Grasshof, H. — *Die geistig-kulturellen Traditionen der Familie Cantemir*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13, p. 86.

Hasdeu, B.P. — *Istoria toleranţei religioase în România*, ed. 2-a rev. şi adl., Bucureşti, 1868, p. 57.

Iorga, Nicolae — *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, Bucureşti, 1901, p. 402—403.

Iorga, Nicolae — *O suferință de cărturar român între dânșii*, în *Revista istorică*, 11 (1925), nr. 7—9, p. 137—147.

Maikov, L. N. — *Княжна Мария Кантемирова*, în *Русская старина*, 28 (1897), I, 49—69, 401—417; II, p. 425—431; III, p. 225—251.

Maikov, L. N. — *Материалы для биографии кн. А. Д. Кантемира*, în *Сборник Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 1903, т. LXXIII, p. 295.

Minea, Ilie — *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926, p. 19, 20, 64, 287—295.

Panaitescu, P. P. — *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *Revue des études slaves*, 6 (1926), fasc. 3—4, p. 252—253.

Panaitescu, P. P. — *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 632—633.

Pascu, Giorge — *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir*, București, 1924, p. 96—97.

Pekarskii, P. — *Наука и литература в России при Петре Великом*, Санктпетербург, 1862, т. I, p. 236—237, 248—252.

Simonescu, Dan — *Activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Studii și cercetări istorice*, 19 (1946), p. 9—17.

4. Geneza și izvoarele „Sistemului"

Babinger, F. — *Izvoarele turcești ale lui Dimitrie Cantemir*, în *Arhiva românească*, 7 (1941), p. 111—112.

Babinger, F. — *Die osmanischen Quellen D. Kantemir's*, în *Omagiu lui I. Lupaș*, București, 1943, p. 37—46.

Babinger, F. — *Die türkischen Quellen Dimitrie Kantemir's*, în *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, Istanbul, 1951, p. 50—60, republicat în *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, II. Bd, München, 1966, p. 142—150.

Bogaci, Gh. — *Dimitrie Cantemir (nedit.)*, în *Moldova socialistă*, 1976, august, 13, nr. 188.

Cantemir, D. — *Răspuns... Sinodului rus, în chestia „Sistemului religiei mahomedane"*, la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 524—525, nr. LXIX.

Cernovodeanu, Paul, Alvina Lazea și Mihai Caratașu — *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în *Studii*, 26 (1973), nr. 5, p. 1042—1043.

Șerban, C. — *Jurnalul lui Ivan Hiuzhi*, în *Studii*, 8 (1955), nr. 5—6, p. 119—135.

Vostretsovskii, N.A. — *Законодательские акты Петра I*, Москва-Ленинград, 1945, p. 112—114.

5. Valoarea folclorică și etnografică a „Sistemului"

Botez, Liliana — *Elemente de folclor turcesc în lucrările de orientalistică ale lui Dimitrie Cantemir*. Conducător științific: lector Mamut Enver, București, 1968, 40 p. dactilogr. (Universitatea București. Facultatea de limbi clasice și orientale.)

Fochi, Adrian — *Dimitrie Cantemir etnograf și folclorist*, în *Revista de etnografie și folclor*, 9 (1964), nr. 1, p. 71—102 și nr. 2, p. 139—182 (v. și 83—84, 95—96, 125, 130—132).

6. Valoarea „Sistemului" pentru studiile orientale

Botez, Liliana — *Dimitrie Cantemir, precursor al orientalisticii*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 23 (1974), nr. 1, p. 51—58.

Cândea, Virgil — *D. Cantemir și cultura persană*, în *Contemporanul*, 1970, nr. 26 din 26 iunie, p. 10.

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir orientalistul*, în *Săptămîna*, S.N., 1973, nr. 121, p. 3, 6.

Goldenberg, Yves — *Notes en marge de quelques écrits roumains sur le Coran et l'Islam (I)*, în *Analele Universității București*, Limbi orientale, 21 (1972), p. 121—127.

Guboglu, M. — *Orientalistica română*, în *Studii și articole de istorie*, 1 (1956), p. 319.

Guboglu, M. — *D. Cantemir*, în *Studii și articole de istorie*, 2 (1957), p. 179—208.

Guboglu, Mihail — *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în *Studia et acta orientalia*, 3 (1961), p. 152—157.

Krachkovskii, I.I. — *Очерки по истории русской арабистики*, Москва-Ленинград, 1950, p. 42—43; același, *Избранные сочинения*, Москва-Ленинград, 1958, p. 33—34.

Mătei, Ion — *Le maître de langue turque de Dimitrie Cantemir: Es'ad Efendi*, în *Revue des études sud-est européennes*, 10 (1972), no. 2, p. 281—288.

Mătei, Ion — *Cantemir orientalistul și posteritatea critică*, în *Viața românească*, S.N., 26 (1973), nr. 9, p. 113—121.

Smirnov, N.A. — *Очерки истории изучения Ислама в СССР*, Москва, 1954, p. 26—27.

7. Receptarea operei în cultura secolelor XVIII—XIX

Bahner, Werner — *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673—1723)*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13, p. 25 și 31. [Traducerea *Sistemului* în germană.]

Cândea, Virgil — *La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-est et au Proche Orient*, în *Revue des études sud-est européennes*, 10 (1972), no. 2 p. 350—351. [Traducerea bulgară.]

Cernovodeanu, Paul — *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 11 (1973), no. 4, p. 649, 653.

Cernovodeanu, Paul — *Les oeuvres de Démètre Cantemir présentées par „Acta eruditorum" de Leipzig (1714—1738)*, în *Revue des études sud-est européennes*, 12 (1974), no. 4, p. 540.

Decizia Sinodului rus în chestia cărții lui Dimitrie Cantemir „Sistemul religiei mahomedane", la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii literare*, s. III, 2 (1925), p. 522—524, nr. LXVIII.

Densusianu, Ovid — *Notițe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în *Revista critică literară*, 2 (1894), p. 62—68.

Ialimirskii, A.I. — *Мелкие тексты и заметки старинной славянской литературы*, în *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 21 (1916), кн. II, 109—110, 115—116. [Traducerea bulgară.]

Kohl, Johann Peter — *Introductio in historiam et rem litterariam slavorum imprimis sacra*. Altonaviae, 1729, p. VI, 20, adn. e (recenzie în *Acta eruditorum*, 1729, fasc. XI, nov., p. 509).

Kopreeva, T.N. — *Неизвестный источник Софрония Врачанского*, în *Труды отдела древнерусской литературы Акад. наук СССР*, 23 (1968), p. 261—275. [Traducerea bulgară.]

Pop, Emil T. — *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în *Studii*, 22 (1969), nr. 5, p. 840—844. [Traducerea germană.]

Sobolevskii, A.I. — *Неизвестные труды Софрония Врачанского*, în *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 13 (1908), кн. I, p. 91—94. [Traducerea bulgară.]

TABLA ILUSTRAȚIILOR

Dimitrie Cantemir. Gravură postumă din *The History of the growth and decay of the Othman empire*, translated by N. Tindal, part I, London, 1734. (București, Biblioteca Academiei R. S. România) ..... LXXIV—1

Dimitrie Cantemir, *Curanus*, f. 2. (Moscova, Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325) ..... LXXIV—1

Dimitrie Cantemir, *Curanus*, f. 44. (Moscova, Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Bibliotecii Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325) ..... LXXIV—1

Religia mahamedană. Alegorie de A. P. Zubov. Frontispiciu la *Sistemul sau Întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722[1]. ..... LXXIV—1

Dimitrie Cantemir, *Curanus*, f. 267. (Moscova, Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325) ..... 54—55

Dimitrie Cantemir, *Curanus*, f. 268. (Moscova, Arhiva centrală de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325) ..... 54—55

Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau Întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722. Foaia de titlu. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) .... 54—55

Sethi Calvisii, *Opus chronologicum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685. Foaia de titlu (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) 54–55

Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus*, Patavii, 1698. Foaia de titlu (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) 115–119

Za'irayn, t. I, f. 237. (Istanbul, Biblioteca Topkapu Sarayi, ms. Ahmet III, 3042) 118–119

Francisco à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium*, Viennae, 1680–1687. Foaia de titlu a vol. IV. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) .. 118–119

Barthélemy d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697. Foaia de titlu (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) 118–119

Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Frontispiciul. (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga") 182–183

Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Foaia de titlu (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga") 182–183

Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 203. (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga") 182–183

Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, Sanktpiterburh, 1722. *Epistolă dedicatorie către Petru cel Mare*. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) 182–183

Odă operei lui Dimitrie Cantemir, de Teofilact Lopatinski publicată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722 (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) 246–247

Laudа lui Dimitrie Cantemir, de Gedeon Wiszniowski, publicată în *Sistemul sau Întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722 (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) 246–247

Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, Sanktpiterburh, 1722. *Prefața*. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) 246–247

Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, Sanktpiterburh, 1722. Începutul cărții I. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare) 246–247

Miniatură din *Genealogia profetului Mahomed* dedicată sultanului Mahomed al III-lea. (Dublin, Chester Beatty Library, ms. turc., c. 1598) 310–311

Dervișii în procesiune. Desen din col. 8526, (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek) 310–311

Copiii sînt duși la ceremonia circumcizunii. Desen din col. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek) 310–311

Festivitate la curtea sultanului Ahmed al III-lea. Miniatură de Levni, în Vekhi, *Sûr-ednie*, c. 1720–1725. (Richard Ettinghausen, *Miniatures turques*, Milano, 1965, pl. 24) 310–311

Cortegiu nupțial. Desen din col. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek) 374–375

Scenă de harem. Desen din col. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek) 374–375

Baldachinul mireseî în cortegiul nupțial. Desen din col. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek) 374–375

Hegi la ceremonia înmormîntării. Desen din col. 8626, (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek) 374–375

Focuri de artificii festive. Miniatură de Levni, în Vekhi, *Sûr-ednie*, c. 1720–1725. (Richard Ettinghausen, *Miniatures turques*, Milano, 1965, pl. 26) 374–375

Cortegiu imperial în Constantinopol (1648). Gravură din Coecke van Elst, *Les mœurs et fachons des Turcs*, 1533 (Londra, British Museum Library) 374–375

Djalal al-Din Rumi, întemeietorul ordinului dervișilor mevlevi. Miniatură turcă din secolul al XVI-lea. (Istanbul, Bibliotera Topkapu Sarayi) 374–375

Dervișii în grădina din Pera. Gravură din *Recueil de Cent Estampes représentant différentes nations du Levant. Gravées en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol*, Paris, 1714, pl. 178 (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Stampe) 374–375

Dervis vagabond. Costum de derviș. Superiorul unui ajezămînt de dervișî. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672 (București, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga") 374–375

Dansul ritual al dervișilor mevlevi. Miniatură turcă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Colecție particulară. (Paul Coles. *The ottoman impact on Europe*, London, 1968, p. 55) 374–375

Dansul ritual (*sema'*) al dervişilor mevlevi. Miniatură din 1792—1793. (Dublin, Chester Beatty Library, ms. 474, f. 248 b) ..... 470—471
Tînăr ienicer de origine creştină. Desen în *A brief relation of the turkes*, 1618. (Londra, British Museum Library) ..... 470—471
Sacagii oferind apă „pentru mila lui Allah". Desen din cod. 8626. (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek) ..... 470—471
Derviş din ordinul *kalenderi*. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Veneţia, 1672. (Bucureşti, Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga") ..... 470—471
Sultanul Ahmed al III-lea (1703—1730). Portret contemporan de Levni (Istanbul, Topkapı Sarayı) ..... 470—471
Coloana serpentină în Hipodromul din Constantinopol. Miniatură de la sfîrşitul secolului al XVI-lea dintr-o *Sûr-nâme* a lui Murad al III-lea. (Istanbul, Topkapı Sarayı) ..... 470—471
Coloana lui Arcadius de pe colina Xerolophos, înainte de dărîmare (1711). Desen în ms. Cigogna, 1971 (a). (Veneţia, Museo Civico Correr). Gravură din colecţia Gaignières (b). (Paris, Bibliothèque nationale) ..... 470—471
Negustor ragузan. Gravură din Nicolas de Nicolay, *Les quatres premiers livres des navigations et pérégrinations orientales*, Lyon, 1568. (Paris, Bibliothèque Sainte Geneviève) ..... 470—471

BIBLIOTECA ... GH. ASACHI ...

CUPRINSUL

Studiu introductiv VII
Nota editorului LXXI

SISTEMUL SAU ÎNTOCMIREA RELIGIEI MUHAMMEDANE

Dimitrie Cantemir, *[Epistolă dedicatorie] lui Petru cel Mare* 3
Teofilact Lopatinski, *Odă spre lauda operei serenissimului principe Dimitrie Cantemir numită „Sistemul despre religia şi starea Imperiului turcesc"* 8
Gedeon Wiszniowski, [Lauda] preastrălucitului şi preaînaltului Dimitrie Cantemir, principe al sfîntului Imperiu rusesc, domn ereditar al Ţării Moldovei 11
Sumarul cărţilor din primul tom şi al capitolelor cuprinse în ele 21
Dimitrie Cantemir, Precuvîntare... preaiubitului cititor 27
Cartea întîi. Despre prorocul mincinos Muhammed 39
Cartea a doua. [Despre „Curan"] 85
Cartea a treia. [Despre „Apocalipsul" muhammedan] care cuprinde hrisme sau prevestiri revelatoare ale pseudoprorocului Muhammed, despre lucrurile ce se vor întîmpla înainte de a pieri lumea 107
Cartea a patra. Despre teologia muhammedană 137
Cartea a cincea. Despre religia muhammedană 247
Cartea a şasea. Despre alte rînduieli ale acestei religii 345

Comentarii 495
Indici 619
Bibliografie 675
Tabla ilustraţiilor 683